

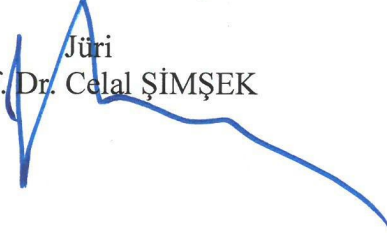
DOKTORA TEZİ ONAY FORMU

Arkeoloji Anabilim Dalı, Arkeoloji Bilim Dalı Doktora Programı öğrencisi Bilge YILMAZ KOLANCI tarafından Prof. Dr. Celal ŞİMŞEK yönetiminde hazırlanan “Laodikeia Mimari Bloklarında Bitkisel ve Figüratif Kabartmalar” başlıklı tez aşağıdaki jüri üyeleri tarafından 27.07.2018 tarihinde yapılan tez savunma sınavında başarılı bulunmuş ve Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı
Prof. Dr. Aslı SARAÇOĞLU

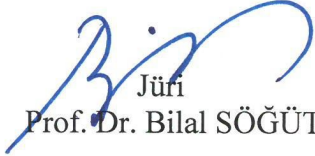
Jüri
Prof. Dr. Celal ŞİMŞEK

Jüri
Prof. Dr. Birol CAN

Jüri
Prof. Dr. Bilal SÖĞÜT

Jüri
Doç. Dr. Bahadır DUMAN

Pamukkale Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 16/08/18 tarih ve 91/02 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Müdür
Prof. Dr. Celal ŞİMŞEK

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunulduğunu beyan ederim.

İmza

Bilge YILMAZ KOLANCI

ÖNSÖZ

Lykos Laodikeiası, Anadolu'nun en önemli antik kentlerinden birisidir. Laodikeialıların özellikle Roma İmparatorluğu ile kurduğu dini, siyasi ve ticari ilişkiler, kentin kısa sürede varsıllaşmasına ve bu döneme ait pek çok anıtsal yapının inşa edilmesine yol açmıştır. Laodikeia'da 2005 yılından, günümüze kadar olan süreçte dâhil olduğum kazı çalışmalarında, özellikle Roma İmparatorluk Dönemi yapılarına ait zengin, detaylı, nitelikli işçilik taşıyan mimari bezemeler ve üzerindeki çeşitli figürler daima dikkatimi çekmişti. Danışman hocam Prof. Dr. Celal ŞİMŞEK'in önerisiyle ele aldığımız bu çalışmada, mimari bloklar üzerindeki bitki, hayvan ve objelerden oluşan çeşitli figürlerin kent, yapı, dönem, yönetim, din, kültür veya sosyal yaşamla ne gibi bir bağlantısı olduğu konusu ilk duyduğum andan itibaren ilgimi çekmiş, beni bu konuda durmadan ve heyecanla çalışmaya sevk etmiştir.

Laodikeia mimari bloklarındaki bitki, hayvan ve objelerden oluşan figürlü bezemelerin ele alındığı bu çalışmada, kent, bölge ve Roma İmparatorluk Dönemi mimari bezemesi hakkında önemli bilgi ve sonuçlara ulaşılmıştır. Tez çalışmamızın ortaya çıkmasında şüphesiz ki en büyük emek 2002 yılından itibaren Laodikeia kentinin antik dönemdeki görüntüsüne ulaşması için kendini adayan değerli bilim insanı, Laodikeia Kazı Başkanı Prof. Dr. Celal ŞİMŞEK ve nezdinde çalışan kazı ekibine aittir. Bu nedenle, kazılar sırasında açığa çıkartılan figüratif bezemeli mimari blokları çalışmam için benimle paylaşan, izin veren, değerli fikir, yönlendirme ve yardımlarıyla tez çalışmam süresince desteğini hissettiğim değerli hocam Prof. Dr. Celal ŞİMŞEK'e teşekkürü bir borç bilirim. Diğer yandan çalışmanın başından sonuna kadar yardımlarını esirgemeyen, gerek fikir, gerek kaynak, gerekse manevi desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen değerli hocam Doç. Dr. Bahadır DUMAN'a ne kadar teşekkür etsem azdır. Yine bu çalışmanın her aşamasında bilgi, fikir ve tecrübeleriyle, manevi desteğiyle yanımda olan Prof. Dr. Aslı SARAÇOĞLU'na teşekkür ederim. Çalışmanın bu hale gelmesinde önemli payı olan bilim insanlarından birisi de değerli hocam Biyolog Prof. Dr. Gürkan SEMİZ'dir. Tez kapsamında incelediğimiz bitki ve hayvan türleri hakkında, sunduğu öneriler, bilgiler ve tarafımıza sağladığı kaynak desteği ile bu çalışmanın her aşamasında önemli katkıları olduğu için kendisine teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca

değerli görüş ve önerileriyle çalışmamızın son halini almasında katkıda bulunan hocalarım Prof. Dr. Bilal SÖĞÜT ve Prof. Dr. Birol CAN'a sonsuz teşekkür ederim.

Laodikeia Kazısı'nda uzun yıllardır birlikte çalıştığım değerli meslektaşlarım Dr. Öğr. Ü. Umay OĞUZHAONĞLU AKAY, Öğr. Gör. Mehmet OKUNAK, Öğr. Gör. Yasemin İNCEELGİL, Öğr. Gör. Mustafa BİLGİN, Arş. Gör. Ayşem SEZGİN, Arş. Gör. Barış YENER, Öğr. Gör. Çağrı Murat TARHAN ve kazı ile restorasyon çalışmalarında görev alan tüm ekip üyelerine sundukları emek ve desteklerinden dolayı teşekkür ederim.

Çalışmamız, Pamukkale Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından 2014SOBE008 numaralı proje ile desteklenmiştir. Bu birimin tüm çalışanlarına, bu süreçte sundukları yardım ve desteklerden dolayı teşekkür ederim. Ayrıca 50/d kadrosunda göreve başladığım bu süreçte, kadromu 33/a kapsamına dönüştüren Pamukkale Üniversitesi Rektörlüğü'ne teşekkürü bir borç bilirim.

Arkeoloji, emek, sabır ve yoğun bir çalışma temposu isteyen önemli bilim dallarından birisidir. Bugüne kadar gerçekleştirdiğim tüm çalışmalarda benden hiçbir desteğini esirgemeyen annem Gönül YILMAZ, babam Selahattin YILMAZ, kardeşim Özge YILMAZ ve eşim Erhan KOLANCI'ya, dostlarım Gözde ADIGÜZEL ve Burcu AKÇA'ya ne kadar teşekkür etsem az. Bu çalışma, onların anlayışı, desteği ve sabrı sayesinde meydana gelmiştir.

Bilge YILMAZ KOLANCI

Denizli 2018

ÖZET
LAODIKEIA MİMARİ BLOKLARINDAKİ BİTKİSEL VE FİGÜRATİF
KABARTMALAR

YILMAZ KOLANCI, Bilge
Doktora Tezi
Arkeoloji ABD
Arkeoloji Doktora Programı
Tez Yöneticisi: Prof. Dr. Celal ŞİMŞEK

Temmuz 2018, 565 Sayfa

Lykos Laodikeiası'nda 2002 yılından günümüze kadar devam eden sistemli kazı çalışmaları, Roma İmparatorluk Dönemi ve Geç Antikçağ'da inşa edilen önemli, anıtsal ve zengin cephe süslemesine sahip yapıların açığa çıkartılmasını sağlamıştır. Söz konusu yapılar, kentin merkezinde konumlandırılan, İmparatorluk ve Laodikeia'nın dini, siyasi, kültürel yapısını ve politik propagandalarını yansıtan, ekonomik gücünü ortaya koyan kamusal ve dini yapılardan oluşmaktadır. Çalışmamızın ana konusu, bu yapıların süslemelerinde karşımıza çıkan bitki, hayvan ve obje gibi çeşitli figürlerin betimlendiği mimari bloklardır. Söz konusu figürler, sütun, başlık, konsol, konsollu geison, tavan kaseti, kemer kaseti gibi çeşitli mimari bloklar üzerinde tespit edilmiştir. Çalışma kapsamında çam, meşe, incir, nar, elma, üzüm, sarmaşık, saparna, akanthus, enginar, haşhaş, tahıl başağı, saz, patlıcan/kabak gibi bitkisel figürler, fil, sığır, keçi, domuz, kurt, köpek, kartal, turna kuşu, horoz, denizati, yunus, Akdeniz foku, balık, kaplumbağa ve yılan gibi hayvan figürleri, bereket boynuzu, yıldırım demeti, kerykeion, lobut, çelenk, kalkan, kılıç ve vazo gibi çeşitli objelerden oluşan figürler ele alınmış ve değerlendirilmiştir. Özellikle Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilen çeşitli yapılara ait mimari blokların dekorasyonunda kullanılan bu tip figüratif bezemeler, günümüze kadar yapılan mimari bezeme çalışmalarında göz ardı edilerek, ikonografik açıdan detaylı bir şekilde irdelenmemiştir. Bu çalışmada, söz konusu figürlerin, antik dönem boyunca hangi amaçlarla kullanıldığını belirleyerek, mimari yapıların inşa sürecinde hangi düşüncelerle yapı programına ve dekorasyona dâhil edildiği konusunda çeşitli görüşler öne sürülmüştür. Laodikeia ve Lykos Vadisi'nin coğrafi, dini, siyasi, ekonomik ve kültürel süreçlerini ele alarak oluşturduğumuz bu çalışmada, Anadolu'da Roma İmparatorluk Dönemi'nde kurulan çağdaş kentler ve yapılar da değerlendirilmeye alınarak, bölgeye ve döneme özgü işlenen figüratif bezemeler belirlenmeye çalışılmış, yapı ile figür arasındaki ilişki, figürün ikonografik anlamı gibi çeşitli sorulara cevaplar aranmıştır. Bu bağlamda, Laodikeia ile çeşitli kentler/bölgeler ve atölyeler arasındaki stilistik etkileşim konusunda önerilerin getirilmesi de mümkün olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Laodikeia, Lykos, Mimari Plastik, Bitkisel Bezeme, İkonografi, Figüratif Bezeme, Hayvan Figürleri

ABSTRACT
FLORAL AND FIGURAL RELIEFS ON THE ARCHITECTURAL BLOCKS AT
LAODIKEIA

YILMAZ KOLANCI, Bilge
PhD Dissertation
Discipline of Archaeology
Doctoral Program in Archaeology
Supervisor: Prof. Dr. Celal ŞİMŞEK

July 2018, 565 pp.

Systematic excavations at Laodikeia by the Lykos initiated in 2002 have brought to daylight monumental structures with rich façade decoration from the Roman Imperial and Late Antiquity period. The concerned structures are public and religious structures located in the city center and reflect the Empire's and Laodikeia's religious, political, cultural structure and political propagandas, revealing the economic power. The scope of our study covers the architectural blocks decorated with various motifs such as plants, animals and objects attested on the façade decoration of the concerned structures. The concerned motifs are found on various architectural elements such as columns, consoles, geison with console, ceiling coffers, and arch voussoirs. The motifs explored within the frame of our study include vegetal motifs like pine, oak, fig, pomegranate, apple, grape, ivy, sarsaparilla, acanthus, artichoke, opium, wheat ear, reed, eggplant/ zucchini/ squash; animal figures such as elephant, cattle, goat, pig, wolf, dog, eagle, crane, rooster, seahorse, dolphin, Mediterranean seal, fish, tortoise and serpent; and various objects such as cornucopia, thunderbolt, kerykeion, club, wreath, shield, sword and vase. Such décor attested on the architectural blocks of some structures dated to the Roman Imperial period has not been scrutinized iconographically in the studies on architectural decoration to date. The present study determines for what purposes the concerned motifs were used during Antiquity and proposes various opinions regarding in what context they were incorporated into the structural program and decoration with what thoughts in mind. Our study is built on the geographic, religious, political, economic and cultural processes of Laodikeia and Lykos Valley and evaluation of the material covers comparisons with contemporaneous cities and structures of the Roma Imperial period in Anatolia; thus, it was endeavored to identify the motifs used in decoration peculiar to the region and period, to cast light onto the queries regarding e.g. the connection between the structure and the motifs, iconographic meaning of the motif. In this context, it was possible to make proposals on the stylistic interactions among Laodikeia and various cities/regions and workshops.

Keywords: Laodikeia, Lykos, Architectural Sculpture, Floral Decoration, Iconography, Figural Decoration, Animal Figures

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

LAODIKEIA KENTİ

1.1. Tarihi Coğrafya	7
1.2. Antik Kaynaklarda Laodikeia	31
1.3. Araştırma ve Kazılar	33

İKİNCİ BÖLÜM

LAODIKEIA MİMARİ BLOKLARINDAKİ HAYVAN KABARTMALARI

2.1. Fil (Elephantidae).....	38
2.1.1. Fil Kabartması.....	41
2.2. Sığır (Bovinae).....	45
2.2.1. Sığır Kabartmaları.....	51
2.3. Keçi (<i>Capra</i>)	65
2.3.1. Keçi Kabartmaları	69
2.4. Domuz (Suidae)	76
2.4.1. Domuz Kabartmaları.....	82
2.5. Kurt (<i>Canis lupus L.</i>)	87
2.5.1. Kurt ve Domuz Kabartmaları.....	90
2.6. Köpek (<i>Canis lupus familiaris L.</i>)	104
2.6.1. Köpek Kabartmaları.....	110
2.7. Kuş	115
2.7.1. Kartal (Accipitridae)	116
2.7.2. Turna Kuşu (<i>Grus grus L.</i>)	133
2.7.3. Diğer Kuş Kabartmaları	140
2.8. Horoz (<i>Gallus gallinaceus L.</i>)	145
2.8.1. Horoz Kabartmaları.....	152
2.9. Hippokampus (<i>Hippocampus C.</i>).....	161
2.9.1. Hippokampus Kabartmaları	162
2.10. Yunus (Delphinidae).....	167
2.10.1. Yunus Kabartmaları	172

2.11. Akdeniz Foku (<i>Monachus monachus</i> H.)	188
2.11.1. Akdeniz Foku (?) Kabartması	190
2.12. Balık	191
2.12.1. Balık Kabartmaları	199
2.13. Kaplumbağa (<i>Cheloniidae</i>)	218
2.13.1. Kaplumbağa Kabartması	221
2.14. Yılan (<i>Squamata</i>)	223
2.14.1. Yılan Kabartmaları	228

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

LAODIKEIA MİMARİ BLOKLARINDA BİTKİSEL KABARTMALAR

3.1. Çam (<i>Pinaceae</i>)	231
3.1.1. Çam Kabartmaları	236
3.2. Meşe (<i>Quercus</i>)	241
3.2.1. Meşe Kabartması	246
3.3. İncir (<i>Ficus carica</i> L.)	249
3.3.1. İncir Kabartması	255
3.4. Nar (<i>Punica granatum</i> L.)	257
3.4.1. Nar Kabartmaları	266
3.5. Elma (<i>Malus sylvestris</i> L.)	272
3.5.1. Elma Kabartması	275
3.6. Üzüm (<i>Vitis vinifera</i> L.)	277
3.6.1. Üzüm Kabartmaları	286
3.7. Sarmaşık (<i>Hedera helix</i> L.)	293
3.7.1. Sarmaşık Kabartmaları	295
3.8. Akdeniz Saparnası (<i>Smilax aspera</i> L.)	304
3.8.1. Akdeniz Saparnası Kabartması	306
3.9. Akanthus (<i>Acanthus</i>)	307
3.9.1. Akanthus Kabartması	309
3.10. Enginar (<i>Cynara scolymus</i> L.)	313
3.10.1. Enginar Kabartması	314
3.11. Haşhaş (<i>Papaver somniferum</i> L.)	317
3.11.1. Haşhaş Kabartmaları	328
3.12. Tahıl Başağı ve Haşhaş	343
3.12.1. Tahıl Başağı ve Haşhaş Kabartmaları	345
3.13. Saz (Kamış/Kargı)	352

3.13.1. Saz Kabartmaları.....	354
3.14. Kabak (<i>Cucurbita pepo</i> L./ <i>Lagenaria siceraria</i> L.) ve Patlıcan (<i>Solanum melongena</i> L.)	359
3.14.1. Patlıcan? veya Kabak? Kabartmaları	362

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

LAODIKEIA MİMARİ BLOKLARINDA FİGÜRATİF KABARTMALAR

4.1. Bereket Boynuzu (<i>Cornucopia</i>).....	370
4.1.1. Bereket Boynuzu Kabartmaları.....	373
4.2. Yıldırım Demeti	383
4.2.1. Yıldırım Demeti Kabartması.....	385
4.3. Kerykeion (<i>Caduceus</i>)	387
4.3.1. Kerykeion Kabartması	388
4.4. Lobut	392
4.4.1. Lobut Kabartmaları.....	392
4.5. Çelenk	395
4.5.1. Çelenk Kabartması.....	396
4.6. Kalkan	399
4.6.1. Kalkan Kabartmaları.....	400
4.7. Gladius	405
4.7.1. Gladius Kabartması.....	406
4.8. Vazo	408
4.8.1. Vazo Kabartmaları	408

BEŞİNCİ BÖLÜM

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	417
KATALOG	425
KAYNAKLAR	511
FİGÜRLER DİZİNİ	556
ÖZGEÇMİŞ.....	577

GİRİŞ

İnsanoğlunun hem yaşadığı, hem de tapındığı mekânları dini inançları doğrultusunda çeşitli figürlerle bezeme geleneği Paleolitik Dönem'e kadar uzanmaktadır. Binyıllar boyunca değişmeden süregelen bu gelenek, bir yandan yaşam tarzının ve mekânlarının değişmesine, diğer yandan bireylerin toplumsal statülerinin oluşmasına da bağlı olarak, propaganda yapmak, görsel estetik sağlamak gibi kaygılarla çeşitlenerek devam etmiştir. Batı Sanatı'nda özellikle Arkaik Dönem'den itibaren tapınak veya kamu binası gibi anıtsal yapıların mimari dekorasyonunda ön plana çıkan bu bezeme geleneği, Klasik ve Hellenistik Dönem boyunca yaşanan siyasi, ekonomik, politik, sosyal ve kültürel etkenlerle zenginleşip, yeni bir mimari süsleme anlayışının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu zengin mimari geleneği devralan Roma Uygarlığı ise geliştirdiği malzeme ve inşa teknikleriyle daha görkemli yapılar ve anıtsal cepheler meydana getirmiş, sahip oldukları ekonomik güce bağlı olarak bu yapıları; siyasi ve politik propagandalarını, dini inançlarını yansıtacak şekilde dekore etmiştir. Özellikle İmparator Augustus'un yaratmaya çalıştığı Roma Barışı (*Pax Romana*) ideolojisi, Ara Pacis gibi mimari yapıların dekorasyonunda görsel sanat yoluyla hayat bulmuş ve bu tip yapı dekorasyonları, daha sonra inşa edilen birçok yapının bezeme programlarını etkisi altına almıştır. Bunun sonucunda ise merkez ve eyaletlerdeki çeşitli atölyeler, Roma'nın kurmaya çalıştığı bu ideolojinin etkisinde sanat yapıtları ve yapı programlarında devam ederek, yaklaşık 250 yıl boyunca gelişen bir başarının temsilcisi olmuştur. Anadolu'daki Roma eyalet ve kentleri de, bu başarının önemli temsilcileri olup bu yönüyle Laodikeia'da, anıtsal yapılar ve mimari dekorasyon programında Roma politikasının etkin bir şekilde devam ettiğini görmek mümkündür.

Bu çalışmanın konusunu oluşturan mimari bloklar, Güneybatı Anadolu'da, İç Anadolu ile Batı Anadolu'yu birbirine bağlayan yol güzergâhında konumlanan Laodikeia'da bulunmuştur. Kent, Antik Çağ'da, batı, doğu ve güney bölgeler ile bağlantıları sağlayan ana kavşak noktalardan birisi üzerinde yer alır. Bu rota, özellikle ticaret yolu olması açısından çok önemlidir. Kentin konumundaki diğer bir husus, sahip

olduğu bereketli tarım toprakları, su kaynakları ve göldür. Coğrafi konumuna ve iklime bağlı avantajlarının farkında olan Laodikeialılar, Roma yönetimi ile kurdukları yakın ilişkiler sayesinde gittikçe artan ekonomik bir başarı elde etmiş ve Anadolu'da önemli bir ticaret merkezi haline gelerek, özellikle Roma İmparatorluk Dönemi'nde (MS 1.-3. yüzyıl) büyük bir zenginlik ve refah dönemi yaşamıştır. Bu çalışmada söz konusu dönem aralığında inşa edilen anıtsal yapıların dekorasyonunda kullanılan figürlü bezemeleri kapsamaktadır.

Anadolu'da Roma İmparatorluk Dönemi mimari süsleme geleneğine ait bilgilerimiz, yaklaşık 150 yıla aşkın süredir gerçekleştirilen çeşitli çalışmalar sonucunda belli bir aşamaya gelmiştir. Ancak yapılan çalışmalar halen belirli mimari bloklar veya bezemeler ya da bazı bölge, kent, dönem veyahut belirli bir yapı üzerinden ele alındığı için yeterli ve kapsamlı bir bilgi birikimine erişilememiştir. Bu kapsamda yapılan birçok mimari bezeme çalışmasında göz ardı edilen önemli bir konu, mimari bloklar üzerinde işlenen ve bitki, hayvan, obje gibi çeşitli figürlerden oluşan dekorasyon öğeleridir. "Laodikeia Mimari Bloklarındaki Bitkisel ve Figüratif Kabartmalar" başlıklı tez çalışmamızda, bugüne kadar yapılan çalışmalarda henüz detaylı bir şekilde irdelenmeyen bu mimari dekorasyon öğeleri değerlendirilmiş, söz konusu figürler ikonografik açıdan ele alınarak incelenmiştir. İkonografi, geçmiş dönemlerin sanat yapıtlarında, biçimlerin sembolik anlamını inceleyen bir daldır. Görsel anlatıma dayalı birçok sanat eserleri, ait olduğu dönemin özelliklerine göre din, kültür, ekonomi veya siyasi yapıya bağlı izler taşır. Kullandığımız bu yöntemle, mimari bloklar üzerinde işlenen figürlerin taşıdığı dönemsel sembolik anlamlar, Laodikeia'yla veya bölgeyle ilişkisi, bağlı bulunduğu yapıya hangi düşünceyle işlenmiş olabileceği, kentteki mevcut kültürle bağlantısı gibi birtakım sorular cevaplanmaya çalışılmıştır.

Amaç-Kapsam

Lykos Laodikeiası'nda 2002 yılından günümüze kadar devam eden sistemli kazı çalışmalarında, Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilen önemli sayıda kamusal ve dinsel yapı açığa çıkartılmıştır. Yapılan kapsamlı çalışmalar sayesinde, tespit edilen yapıların büyük çoğunluğunun kazısı tamamlanmış ve ele geçirilen mimari yapı malzemelerini bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirmek mümkün olmuştur. Çalışma konumuzu oluşturan kabartmalar; üzerinde çeşitli bitki, hayvan ve objelerin yer aldığı mimari bloklardır. Söz konusu bloklarda tespit edilen ve tez kapsamımıza dâhil edilen

bitkiler¹, çam kozalağı, meşe palamudu, incir, nar, elma, üzüm, sarmaşık, saparna, akanthus, enginar, haşhaş, tahıl başağı, saz ve patlıcan/kabak gibi türlerden oluşmaktadır. Hayvan figürleri ise fil, sığır, keçi, domuz, kurt, köpek, kartal, turna, horoz, hippokampus, yunus, Akdeniz foku, balık, kaplumbağa, yılan ve çeşitli kuş türleri tespit edilmiş ve çalışmamızda değerlendirilmiştir. Bu iki canlı türünün dışında bazı objeler de tez konumuza dâhil edilmiştir. Bunlar, bereket boynuzu, yıldırım demeti, kerykeion, lobut, çelenk, kalkan, kılıç ve vazo gibi çeşitli objelerdir. Söz konusu figürler, toikhobat, sütun, paye başlığı, taç, konsol, friz, arşitrav-friz, tavan kaseti, kemer kaseti, konsollu geison sima, geison-sima bloklarında tespit edilmiş olup bu çalışmada Augustus Dönemi'nden başlayarak Roma İmparatorluk Dönemi'nin sonuna (MS 3. yüzyıl sonu) kadar tarihlendirilen mimari bloklar değerlendirilmeye alınmıştır. Bu bağlamda, tez konumuzu oluşturan malzemeler başta Tapınak A, Septimius Severus Nymphaeumu, Kuzey (Kutsal) Agora ve Merkezi Propylon yapısı olmak üzere Batı Tiyatrosu, Traianus Nymphaeumu, Suriye ve Stadyum Caddesi, Merkezi Hamam ve Bizans Kuleleri'ne ait devşirme bloklardan oluşmaktadır. Ayrıca kazı çalışması henüz gerçekleştirilmeyen ancak yüzeyde görülebilen Suriye Kapısı ve Yuvarlak Yapı'ya ait mimari bloklar ile 1961-63 yıllarında Kanada Québec Laval Üniversitesi tarafından kazısı gerçekleştirilen Caracalla Nymphaeumu'na ait bazı bloklar da çalışmamız içerisinde ele alınmıştır.

Yaptığımız çalışmada amaçlanan düşünce, bugüne kadar yapılan mimari bezeme çalışmalarında ele alınmayan bu tip figürlü bezemelerin Laodikeia kentine ait örnekler üzerinden yorumlanarak bilim dünyasına tanıtılmasıdır. Bu amaç doğrultusunda;

1. Mimari bloklar üzerinde hangi tür bitki, hayvan ve objelerin kullanıldığı,
2. Kullanılan figürlerin hangi tip mimari bloklarda tercih edildiği,
3. Mimari bloğun tespit edildiği yapının işlevi ile figür arasındaki ikonografik bağlantı,
4. Halk üzerinde o figürün taşıdığı anlam ve değer (dini, politik, sosyo-kültürel veya ekonomik?),
5. Kente ve bölgeye özgü bitki ve hayvan türleri,
6. Hangi figürlerin daha yoğun ve sevilerek kullanıldığı,

¹ Mimari bloklar üzerinde antik dönem boyunca sevilerek kullanılan ve birçok taç yapraktan meydana gelen çiçek ile yaprak bezemeleri tez kapsamına dâhil edilmemiştir.

7. Benzer figürlerin kent içinde veya çevre kentlerde, benzer veya farklı hangi tip arkeolojik malzemelerde betimlendiği,
8. Yazılı kaynakların kent için verdiği bilgiler ile betimlenen figürlerin bağlantısı,
9. Halk üzerinde yaratılmaya çalışılan sembolik veya propagandist etki, ziyaretçilere iletilmek istenilen mesaj,
10. Bezemelerin kimler tarafından, hangi amaçla sipariş edildiği,
11. Figürlerin taşıdığı değer in bölgesel mi, dönemsel mi olduğu,
12. Figürün işlendiği döneme göre tercih edilme sebebi,
13. Bezemeleri işleyen atölye ve ustaların niteliği,
14. Figürlere bağılı olarak çevre kentler veya çağdaş kentler ile atölyeler arasındaki etkileşim veya fark,

gibi çeşitli sorulara bir takım cevaplar bulmaya çalışılmıştır. Bu cevaplar Laodikeia mimari blokları ve yapıları üzerinden ele alınarak, detaylı bir şekilde irdelenmiştir.

Yaptığımız çalışmada karşılaştığımız en büyük zorluk, daha önce bütüncül ve detaylı bir şekilde ele alınmayan bu konunun, bilimsel yayınlarda da sıklıkla göz ardı edilmesidir. Bu durumdan dolayı, mimari bezemelerle ilişkili taranan bilimsel yayınlar içerisinde karşılaştırma örneği yapabileceğimiz nitelikte çok az figürlü blok ile karşılaşmışır. Karşılaştığımız bu zorluk, bölgedeki antik kentler başta olmak üzere, çeşitli bölgelerdeki çağdaş antik kentlere veya müzelere yaptığımız gezi ve incelemeler sayesinde aşılmaya çalışılmıştır. Ancak birçok kentte açığa çıkartılan benzer tip mimari blokların tasnif alanlarında ve bezemesi görülemeyecek şekilde yerleştirilmesi veya yapıların restorasyon gibi çeşitli nedenlerle ziyarete kapalı olması da bu aşamada karşılaştığımız diğeri bir problem olmuştur. Kent bazında yaşadığımız eksiklik ise açığa çıkartılan yapılara ait mimari blokların sonraki dönemlerde kireç elde etmek amacıyla eritilmesi, farklı amaçlar için yeniden kullanılması veya bölgede sıklıkla meydana gelen depremlere bağılı farklı yapılara taşınmasıdır. Bu nedenle, birçok yapıya ait mimari malzeme yarı oranında tespit edilmiştir.

Yöntem

Çalışmamızda, öncelikle tez kapsamına dâhil edilecek figürlü mimari bloklar belirlenmiştir. Figürlerin işlendiği mimari bloklar tiplerine göre ayrılarak, kendi içerisinde erken dönemden geç döneme doğru dönemsel sıralama yapılmış ve ardından katalog çalışmasına ağırlık verilmiştir. Katalog çalışmasında, mimari bloğun tipi, cinsi, üzerindeki figür veya figürlerin ismi, buluntu yeri, kazı buluntu numarası, ölçüsü, dönemi ve bibliyografyasının verilmesinin ardından figür tanımları detaylı bir şekilde yapılmıştır. Katalog çalışmasıyla birlikte, çoğunluğu arazide, bir kısmı ise kazı deposunda bulunan figürlerin doğru ışık altında fotoğraf çekimleri gerçekleştirilmiştir. Tez kapsamına alınan tüm figürler, doğru açıdan çekilen detay fotoğraflar üzerinden *Freehand MX* programıyla çizilerek dijital ortama aktarılmıştır. Bu fotoğraf ve çizimler, yapılan katalogların altına yerleştirilmiş, bu sayede araştırmacıların tanımlarla birlikte figürleri daha iyi algılanması amaçlanmıştır.

Katalogların tamamlanmasının ardından başlayan diğer bir süreç, literatür çalışması olmuştur. Tez kapsamına alınan tüm figürlerin belirlenmesiyle birlikte başlayan bu çalışma iki ayrı aşamada gerçekleştirilmiştir. Birinci aşama, tez içinde değerlendirmeye alınan her bitki, hayvan ve objenin antik dönem toplumunda hangi amaçla kullanılmaya başladığı ve devam ettiği konusunda (besin, tıp, din vd.) yapılmış, bu amaçla başta antik kaynaklar olmak üzere modern araştırmalar incelenmiştir. Böylece, mimaride karşımıza çıkan bu figürlerin antik dönem toplumları tarafından hangi sebeplerle işlenmiş olabileceği konusunda detaylı bir alt yapı oluşturulmuştur. Literatür çalışmamızdaki ikinci aşama ise bu figürlerin Laodikeia ve bölgeyle ilişkisi ve benzer figürlerin antik dönem mimarisinde hangi kentlerde, hangi tip blok ve yapılar üzerinde betimlendiğidir. Bu aşamalar, hem antik kaynaklar, hem de son yıllarda yapılan modern yayınlara ulaşabilmek amacıyla Alman Arkeoloji Enstitüsü'nde, Pamukkale Üniversitesi Merkez ve Arkeoloji Bölümü Kütüphanesi'nde, Pamukkale Üniversitesi Biyoloji Bölümü Kütüphanesi'nde ve Laodikeia Kazısı Kütüphanesi'nde gerçekleştirilmiş, gerekli görülen bazı yayınlar ise BAP projesinden sağlanan ödenekle satın alınmıştır.

Tez kapsamındaki figürlerin benzer örneklerini tespit etmek amacıyla yaptığımız literatür çalışmaları, karşılaştırma yapacağımız örneklerin yayınlarda çok fazla ele alınmadığını göstermiş, bu nedenle çeşitli antik kentlerin ziyaret edilmesi

gerekli görülmüştür. Bu nedenle literatür taramasının ardından gerçekleştirilen önemli bir aşama, yakın yerleşmeler öncelikli olmak üzere Anadolu'da bulunan ve özellikle Roma İmparatorluk Dönemi'nde önemli anıtsal yapılara sahip antik kentlere ve ilişkili müzelere yaptığımız geziler olmuştur. Bu kapsamda, 2014-2018 yılları arasında başta Hierapolis, Aphrodisias, Tripolis ve Apollon Lairbenos Tapınağı gibi kent ve yapılar olmak üzere Attouda, Herakleia Salbake, Kibyra, Nysa, Priene, Tralleis, Miletos, Ephesos, Magnesia, Metropolis, Sardeis, Perge, Side, Aspendos, Patara, Ksanthos, Letoon, Myra, Stratonikeia, Lagina, Milas, Sagalassos, Aizanoi, Pergamon, Parion, Kyzikos, Troia, Assos kentleri ve bu kentlerin eserlerinin sergilendiği birçok müzeye ziyaretler gerçekleştirilmiştir. Ayrıca konunun uzmanı olan bilim insanlarının fikirlerine başvurularak çalışmanın her safhada daha iyi irdelenmesi sağlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

LAODIKEIA KENTİ

1.1. Tarihi Coğrafya

Phrygia Bölgesi'nin batı ucunda bulunan ve bölgedeki kentlerin en büyüklerinden biri olan Laodikeia, Lykos (Çürüksu) Ovası'nın ortasında, denizden yaklaşık 250-290 m yükseklikte bir platform üzerinde kurulmuştur. Seleukoslular tarafından birden çok yerleşime Laodikeia ismi verildiğinden “*Lykos yanındaki Laodikeia*”² şeklinde adlandırılmıştır.

Lykos Ovası (Çürüksu), Batı Anadolu'da İç Ege Bölgesi'nde yer almaktadır. Ovanın batısında Buldan Sazak Dağı, kuzeyinde Çökelez Dağı, güneydoğusunda Honaz (Kadmos) Dağı ve güneyinde Babadağ (Salbakos) dağ silsilesi bulunmaktadır. Honaz (Kadmos) Dağı eteklerinden doğarak Laodikeia'nın iki yanındaki Kadmos ve Asopos nehirleri ile birleşen Lykos Nehri³; ova ortasında yer alan göle⁴, buradan da Büyük Menderes Nehri'ne karışmaktadır⁵.

Lykos Ovası'nı besleyen göl ve nehirler, ovanın tarım-hayvancılık yönünden zengin ve verimli olmasını sağlamıştır. Diğer yandan bölgenin Akdeniz ile karasal iklimin geçiş noktasında olması da tarımsal açıdan verimliliği ve çeşitliliği destekleyen önemli bir etken olmuştur⁶. Ovada bugün, tahıl ürünlerinin yanı sıra pamuk, mısır,

² Strabon (XII.8.16), kentin Lykos Irmağı ile anıldığını ve “*Lykos yanındaki Laodikeia*” olarak adlandırıldığını aktarmıştır.

³ Strabon (XII.8.16) Lykos Irmağı'nın birçok yerde yeraltından aktığını ve yüzeye çıktığında diğer ırmaklarla birleştiğini aktarmış, bölgede sürekli meydana gelen depremleri ise yer altında bulunan boşluklara bağlamıştır.

⁴ Hierapolis'te ele geçirilen bir yazıt, ovanın ortasında yer alan bu göl hakkında bilgi sunmaktadır (bkz. Scardozzi 2007, 86, Fig. 18-19). Şimşek'e göre bugün kullanılan *Denizli* ismi, bu göl ve yeraltı su kaynaklarından kaynaklanmaktadır (bkz. Şimşek 2011a, 108-109; Şimşek 2014a, 36).

⁵ Johnson 1950, 2; Magie 1950, 127; Şimşek 2007a, 43; Şimşek 2013a, 35; Şimşek 2014a, 34-36.

⁶ Şimşek 2007a, 43; Şimşek 2013a, 35; Şimşek 2014a, 36.

üzüm, kiraz, nar, incir ve sebze gibi farklı tarım ürünleri yetiştirilmektedir⁷. Strabon'un⁸ kentnin zenginliğini, topraklarının verimliliğine bağlaması, antik dönemde arpa, buğday gibi çeşitli ürünlerin ticaretinin önemini göstermektedir. Tahıl ürünleri insanlar için başlıca besin kaynağı olduğu gibi⁹ hayvan yetiştiriciliğinde kullanılması bakımından da önemlidir. Küçükbaş hayvan (özellikle koyun) yetiştiriciliğinde bölge, antik dönemde de bugün olduğu gibi ön plandadır. Bu durumu Laodikeialılar tarafından yetiştirildiği bilinen kuzguni siyah renkli bir koyun türünden bilmekteyiz. Strabon¹⁰ ile Vitruvius¹¹ koyunların yünlerinin yumuşaklığını çürük kokulu suya bağlamıştır. Ovanın coğrafi konumu, iklimi, nehirleri, tarım ve hayvancılığı geliştirmiş, böylece Lykos Ovası, Laodikeia'nın gelişmesi ve zenginleşmesi için ana kaynaklardan biri olmuştur (Fig. 1).

Figür 1: Laodikeia ve Lykos Vadisi çevresindeki antik kentlerin konumunu gösteren uydu görünümü.

⁷ Şimşek 2014a, 36.

⁸ Strab. XII.8.16.

⁹ Laodikeia Nekropolü'nde açılan mezarların iskeletlerinde diş ve çeneler Paleopatolojik açıdan incelenmiş, halkın tarım ve hayvancılık ile uğraşan toplumlardaki beslenme şekline sahip olduğu tespit edilmiştir. Yapılan çalışma için bkz. Şimşek vd. 2011, 174-176.

¹⁰ Strab. XII.8.16.

¹¹ Vitr. VIII.3.14.

Kent, Lykos Vadisi'nin coğrafi açıdan ticaret rotası olarak bilinen, iç kesimleri batıda ve güneyde denizle birleştiren güzergah üzerinde bulunur. Laodikeia'nın batı, doğu ve güneyle bağlantıları sağlayan ana yolların kavşak noktasında olması kentin ticaretle hızlı gelişmesine olanak sağlayan diğer bir etkidir¹² (Fig. 2-3). Özellikle kentin finans kaynağı olan dokuma, mermer ve hububat ticaretinde Batı Anadolu'daki kentler arasında etkin bir role sahip olduğu bilinmektedir¹³. Bu konuma ve ticari ilişkilere, Laodikeialıların her dönemde farklı kültürlerle ilişki kurması etkili olmuş, sosyal yaşam ve inanç sisteminde de etkin bir rol oynamıştır¹⁴.

Lykos Vadisi, iç kesimlerde Apameia (Dinar), batıda Ephesos ve Miletos, kuzeybatıda Sardeis, güneyde ise Kibyra üzerinden Perge ve Side'ye kadar ulaşımın bağlantı noktasıdır¹⁵. Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait yol haritasında (*Tabula Peutingerian*), yolculuk açısından önemli sayılan merkezler arasında Laodikeia da yer alır¹⁶. Sardeis'ten gelen yol hattında sıralama Sardeis, Philadelphia, Tripolis, Hierapolis ve Laodikeia şeklindedir. Ephesos'dan gelen yol hattı ise Ephesos, Magnesia, Antiokheia, Karura ve Laodikeia şeklinde sıralanır¹⁷. Ephesos-Laodikeia yol hattı, Menderes Nehri Vadisi aracılığı ile Ege Denizi'ne ulaşımı sağlamaktadır. Bir başka yol hattı ise sırasıyla Temissoniu, Cormassa, Perge, Syllio, Aspendos hattından Side'ye kadar ulaşmaktadır. Tüm yolların bağlantısında yer alan Laodikeia, Roma İmparatorluk Dönemi'nde lojistik ve stratejik açıdan önemli bir konumdadır¹⁸ (Fig. 2-3).

¹² Ramsay 1960, 36, 44–45, 178–181; Leake 1976, 154; Marchese 1986, 157; Pekman 1989, 4; Malay 1992, 112; Traversari 1995, 67–71, Çiz. 2; Akarca 1998, 53–54; Bean 2000, 265–266; Traversari 2000, 10–12; Şimşek 2007a, 51-53; Şimşek 2013a, 39; Şimşek 2014a, 36.

¹³ Kente 18 km. mesafede, Salbakos dağının eteklerinde, Domuz Deresi Vadisi içerisinde yer alan antik mermer ocağı ve taşımacılıkta kullanılan antik yol keşfedilmiştir (Mermer ocakları için bkz. Şimşek 2007c, 456, Res. 3). Hierapolis kentinde Titus Flavius Zeuxis'e ait olan ve MS 1. yüzyıl sonuna tarihlenen bir mezar anıtının yazıtında, tüccarın Maleus (Maleoneis) Burnu'nu geçerek 72 defa İtalya'ya doğru deniz yolculuğu yaptığı bilgisi edinilmektedir. Ancak satış yaptığı ürün ile ilgili herhangi bir bilgi verilmemiştir. T. Ritti tarafından verilen bilgiler, tüccarın kumaş ve giysi ihracatı yapıyor olabileceği yönündedir (Yazıt ve bilgi için bkz. Ritti 2006, 67-70, Res. 24).

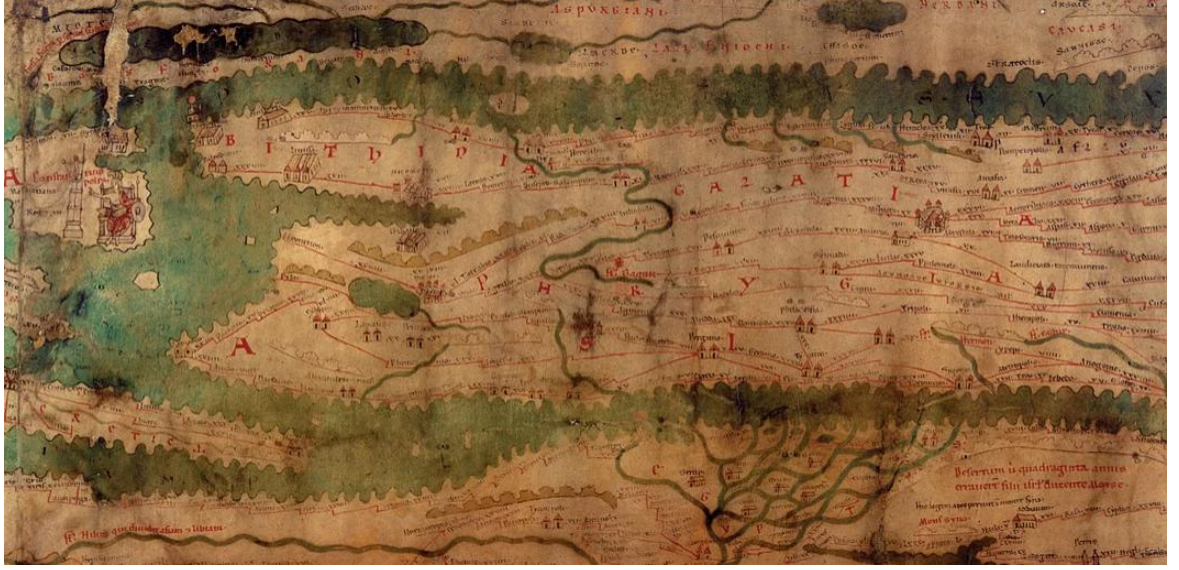
¹⁴ Laodikeia Kuzey Tiyatrosu'nda yapılan çalışmalarda, mermer oturma basamaklarında tespit edilen yazıtlar, tiyatronun kültür ve sanat faaliyetlerinin yanı sıra Lykos Vadisi kentlerinin birlik toplantılarının yapıldığını göstermektedir (bkz. Şimşek 2011b, 452, Res. 7). Laodikeia'da isimleri bilinen bazı kabile ve koloni adları; Ias, Apollonis, Athenais, Attalis, Sebaste ve Laodikis'dir (bkz. Ramsay 1895, 60; Buckler-Calder 1939, 10).

¹⁵ Şimşek 2013a, 39.

¹⁶ Traversari 1995, 67; Ritti 2017, 36.

¹⁷ Ritti 2017, 36.

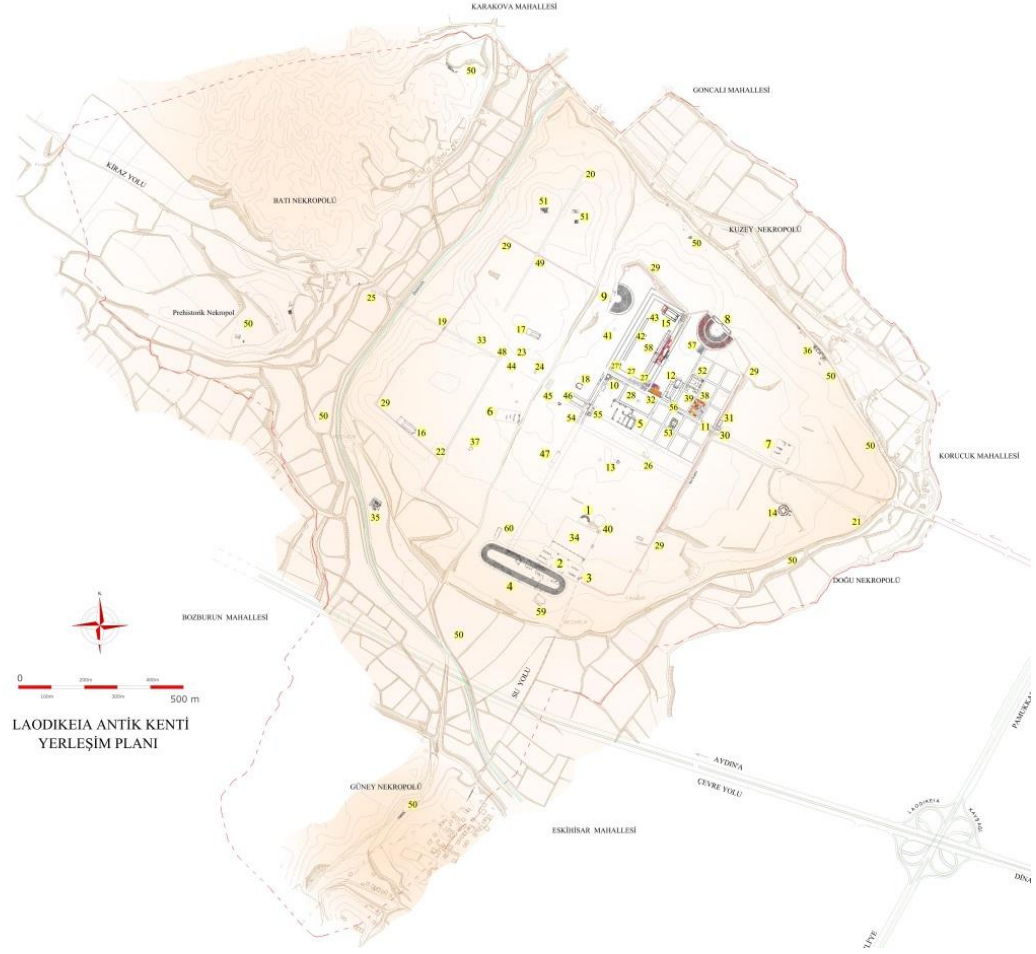
¹⁸ Traversari 1995, 67-69; Şimşek 2014a, 36.

Figür 2: Tabula Peutingerian'da Küçük Asya ve Mısır.

Figür 3: Güneybatı Anadolu yol güzergahları ve antik kentler.

Figür 4: Laodikeia Antik Kenti Planı.

Antik kaynaklar ile seyyahların aktardığı bilgiler ve özellikle 2002 yılından itibaren sürdürülen kazı çalışmaları, Laodikeia'nın tarihsel süreç içerisindeki rolünün daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. Kentin Hellenistik Dönem'de, II. Antiokhos Theos tarafından (MÖ 261-253) eşi Laodike adına kurulduğu ve bu nedenle Laodikeia olarak isimlendirildiği bilinmektedir¹⁹. Yapılan kazı çalışmaları kentin geçmişinin Erken Kalkolitik Dönem'e kadar uzandığını göstermektedir²⁰. Laodikeia'nın erken

¹⁹ Kent, II. Antiokhos Teos tarafından, Kraliçe Laodike'den boşandığı tarih olan MÖ 253 yılından önce kurulmuş olmalıdır. Kral, daha sonra Ptolemaios'un kızı Berenike ile evlenmiştir. Ramsay 1895, 32; Anderson 1897, 409-410; Head 1906, lxxiii; Ruge 1924, 722; Buckler-Calder 1939, x, 3-4, no:5; Magie 1950, 127, 986-987, no.23; Gagniers 1969, 1-2; Treidler 1969, 483-484; Chandler 1971, 182; Forrer 1975, 520-521, no. 7127-7129, Pl. 254; Head 1977, 678; Belke-Mersich 1990, 323; Malay 1992, 112-113; Brewster 1993, 149-150; Akurgal 1995, 392; Cohen 1995, 309-310, 418; Mitchell-Waelkens 1998, 4-5; Karttunen 1999, 1127-1131; Bean 2000, 265; Traversari 2000, 11; Bejor 2000, 15-16; Sevin 2001, 203; Magie 2001, 14; Texier 2002, 383; Şimşek 2005a, 305; Şimşek 2007a, 55; Şimşek vd. 2011, 4-5; Şimşek 2013a, 47; Şimşek 2014a, 37.

²⁰ Şimşek 2013a, 47, 470, Res. 676; Şimşek 2014a, 44.

dönemleri ile ilgili bilgiler aktaran Plinius²¹, yerleşim alanında önce Diospolis (Zeus Kenti), sonra da Rhoas²² olarak adlandırılan bir yerleşimden bahsetmektedir. Kazı çalışmalarında, kentin batısında Asopos Tepesi (I-II) ismiyle adlandırılan höyükte²³, Plinius tarafından isimleri aktarılan yerleşmeye ait veriler ortaya çıkartılmıştır²⁴ (Fig. 6). Asopos Tepesi I-II’de yapılan kazı çalışmalarında, Geç Kalkolitik Dönem’den başlayan ve MS 5.yüzyıla kadar devam eden yedi tabaka açığa çıkartılmış, bu alanda tek eksik tabaka olan Erken Tunç Dönemi ise kentin batısında keşfedilen Prehistorik Nekropol ve Kandilkırı yerleşmesinde tespit edilmiştir²⁵. Kentte tespit edilen prehistorik tabakalar, vadinin coğrafi konumunun erken dönemlerden itibaren yerleşim için elverişli olduğunu, diğer yandan özellikle Tunç Dönemi’ne ait obsidyenler üzerinde yapılan analizler bunların Orta Anadolu ve adalar menşeli olduğunu²⁶, dolayısıyla bölgenin erken dönemlerden itibaren ticaret bağlantılarını göstermesi açısından önemlidir²⁷.

²¹ Plin. *nat.* V.105

²² Şimşek tarafından, etimolojik açıdan tipik bir Anadolu ismi olan Rhoas’ın erken dönemde, Zeus kenti anlamına gelen Diospolis’in ise Demir Çağı’ndan MÖ 3. yüzyıl ortasına kadar kullanıldığı ve Seleukoslular ile birlikte Laodikeia olarak değiştirildiği önerilmektedir (Şimşek 2009a, 411; Şimşek 2013a, 52-53; Şimşek 2014a, 41).

²³ Şimşek 2010b, 102.

²⁴ Şimşek 2013a, 70-77; Şimşek 2014a, 44; Konakçı 2014, 104.

²⁵ Şimşek 2013a, 400-407; Şimşek 2014a, 44; Oğuzhanoğlu 2014, 71-86. Ayrıca bu alan içerisinde Erken Kalkolitik Dönem’e (MÖ 5500) tarihlendirilen seramik parçası için bkz. Şimşek 2013a, 467, Res. 676.

²⁶ Ulaşılan sonuçlar için bkz. Şimşek 2011b, 449-450; Şimşek vd. 2014, Tab. 1-3.

²⁷ Şimşek 2014a, 44; Şimşek vd. 2014, 123-144.

Figür 5: Lykos Ovası'nın ortasında kurulan Laodikeia'nın hava fotoğrafı.

Figür 6: Asopos Tepesi I-II.

MÖ 261-253 yılları arasında Seleukoslar, savaş stratejileri ve politikalarına uygun²⁸ bulduğu yerleşimin adını Laodikeia olarak değiştirmiş ve yerleşimi bir kent konumuna getirmiştir²⁹. MÖ 267 yılına tarihlenen onur kararnamesi niteliğindeki bir yazıt, kuruluşundan bir süre önce toprakların Seleukos yönetimine bağlı olduğunu ve üst sınıftan biri tarafından kontrol edildiğini göstermesi açısından da önem taşımaktadır³⁰. MÖ 3. yüzyıla tarihlendirilen mezar yazıtlarında, kentte var olan gymnasium, tiyatro, agora, strategeion gibi önemli yapılardan söz edilmektedir³¹. Ancak yapılan kazı çalışmalarında Batı Tiyatrosu dışında bu döneme ait mimari bir yapı ile ilişkili veriye henüz ulaşılamamıştır. Batı Tiyatrosu'nun at nalı şeklindeki yapısı, oturma basamaklarının orkestraya doğru fazla eğimli olması ve ele geçirilen buluntular, tiyatronun MÖ 3-2. yüzyılda inşa edildiğini³² göstermektedir.

Laodikeia'da, MÖ 3. yüzyıl sonlarında yaşanan tarihi bir olay, antik kaynaklar aracılığıyla günümüze aktarılmıştır. Polybius'un³³ aktardığı bilgilere göre (MÖ 203-120), III. Seleukos Soter (MÖ 225-223), komutanı ve yeğeni olan Akhaios'u, Pergamon Kralı I. Attalos (MÖ 269-197) ile olan sınır sorununu çözmek için göndermiş ve Akhaios, Sardeis kentinde Attalos'a karşı başarı kazanıp isyanı bastırmıştır. III. Seleukos MÖ 223 yılında öldüğünde, yerine III. Antiokhos (MÖ 223-187) geçmiş ve Akhaios başlangıçta desteklediği yeni krala karşı MÖ 222-221 yıllarında ayaklanmış, Laodikeia'da kendisini kral ilan ederek adına sikke bastırmıştır³⁴. MÖ 213 yılında Sardeis'de iki yıl süren kuşatmalar sonucu yenilen Akhaios, kaziğe geçirilerek öldürülmüştür. Seleukos Krallığı da Anadolu'daki bütünlüğü yeniden sağlamıştır.

MÖ 2. yüzyıl, Batı Anadolu'daki birçok kent için yönetsel değişimlerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Laodikeia da bu değişimlerin yaşandığı kentlerden biridir. MÖ 3. yüzyılda özellikle Anadolu'da siyasal çekişmelerin doruk noktasına ulaştığı huzursuz ortam, MÖ 190 yılında Seleukos Krallığı ile Romalılar arasında

²⁸ Laodikeia gibi kentler, Seleukos Krallığı'nın Galatlara karşı güvenlik önlemi almaları nedeniyle bilinçli olarak çevreye hâkim, savunmaya elverişli bir tepe üzerine kurulmuştur. Meshine 1964, 167; Mitchell 1993, 20; Cohen 1995, 45, 47; Arslan 2000, 76-77.

²⁹ Weber 1898, 178-179; Ruge 1924, 722; Gagniers 1969, 1; Belke-Mersich 1990, 323; Malay 1992, 113; Sevin 2001, 203.

³⁰ Ayrıca yazıttan edindiğimiz bilgilere göre Lakhares ve Banabelos, Galatlar tarafından savaş sırasında esir alınan askerlerin kurtarılması için yardımda bulunmuşlardır. Yazıt için bkz. Ritti 2008, 20-21, 39-43, Kat. No. 2.

³¹ Bejor 2000, 15; Şimşek 2007a, 339; Şimşek 2013a, 444.

³² Şimşek 2007c, 458; Şimşek-Sezgin 2012, 106-112; Şimşek 2013a, 219-227, Res. 288-290.

³³ Pol. IV.48.5, V.57.5.

³⁴ Akhaios sikkesi için bkz. Malay 1992, Res. 8.

meydana gelen Magnesia Savaşı ve ardından MÖ 188 yılında yapılan Apameia (Dinar) Barış anlaşması ile son bulmuştur³⁵. Pergamon'un desteği ile savaşı kazanan Romalılar, bu anlaşma ile bölgedeki Seleukoslulara ait toprakların yönetimini Pergamonlulara bırakmıştır. Seleukosluların hâkimiyetinde yaklaşık 70 yıl kalan Laodikeia, MÖ 188 ile MÖ 133 yılları arasında Pergamon Krallığı idaresinde kalmıştır. III. Attalos'un MÖ 133 yılında ölmesi ve vasiyetiyle tüm toprakları Roma'ya bırakması üzerine Roma yönetimine bağlanmıştır³⁶. MÖ 129 yılından itibaren ise Batı Anadolu, Roma'nın Küçük Asya Eyaleti'ne dâhil edilmiştir³⁷.

Laodikeia'da yapılan kazı çalışmalarında ele geçirilen buluntular, MÖ 2. yüzyılda kentte nüfusun arttığını, refah seviyesinin ise yükselmeye başladığını kanıtlar niteliktedir. Söz konusu tarihlerde kentin batısına inşa edilen tiyatronun yanı sıra seramik ve sikke gibi küçük buluntular ile mezarlar kentte yaşanan değişim ve gelişimin göstergesidir³⁸. Asopos Tepesi'nde yapılan kazılarda MÖ 2. yüzyıla tarihlendirilen tabakada Laodikeia'ya özgü kulakçıklı kandil üretimi yapılan bir seramik fırınının tespit edilmesi³⁹, kentte ihtiyaca yönelik bir üretim olduğunu⁴⁰, bu da nüfus artışını gösteren önemli bir veridir. MÖ 2. yüzyıldan (MÖ 189-133) itibaren kentin sikke basmaya başlaması da ekonomik canlanmayı gösteren kanıtlardan biridir⁴¹. Kentte ele geçirilen en erken tarihli bu sikkeler, *cista mystica* ve birçok değişik sembolün, kent tanrı ve tanrıçalarının yer aldığı *cistophorlar* (*sepetli sikkeler*)'dir⁴².

MÖ 1. yüzyıl, Batı Anadolu kentleri için iç karışıklıkların ve ayaklanmaların tekrar başladığı bir dönemdir. Bu yüzyılın birinci yarısında VI. Mithridates, ikinci yarısında ise Labienus ve adamları tarafından çıkartılan karışıklıklar, Laodikeia'yı da

³⁵ Hansen 1971, 155; Malay 1992, 113; Magie 2001, 39-41. Seleukos Kralı Antiokhos bu savaşta ağır bir darbe almış ve Toros dağlarının kuzeyindeki tüm Anadolu'yu Roma'ya bırakmıştır (Kaya 2009, 199).

³⁶ Magie 1950, 127. Roma'nın Anadolu ile yakın ilişkileri, Pergamon kralı I. Attalos (MÖ 241-197) zamanında başlamıştır. Çağdaş tarihte Kartacalı Hannibal, İtalya yarımadasını istila etmiştir. Aldıkları kehanete göre Romalılar senatörlerden oluşan elçi heyetini I. Attalos'a göndermiş ve Pessinus'daki ana tanrıçanın sembolü olan siyah taşı almışlardır. Bu taşı ise Capitolium'a yerleştirmiş ve büyük bir tören gerçekleştirmişlerdir (Kaya 2009, 196).

³⁷ Strab. XIII.4.2; Magie 1950, 127, 986-987, no.23; Gagniers 1969, 3; Crock-Lintott 1994, 34; Bean 2000, 266; Magie 2001, 67-68.

³⁸ Şimşek 2013a, 407. Nekropol alanında bulunan ve MÖ 2. yüzyıla tarihlenen kremasyon vazoları ile kaplar için bkz. Şimşek vd. 2011, 667-669, Kat. No. 652-654; Şimşek 2013c, 651, 661, Kat. No. 1-6, 9-10, 21-22, 27, 30-32, 36, 38, 41, 43; Şimşek 2013a, 482, Res. 699.

³⁹ Şimşek 2013a, 476-479.

⁴⁰ Duman 2010, 189; Duman 2014a, 160.

⁴¹ Şimşek 2013a, 506.

⁴² Şimşek 2013a, 506, Res. 751. Erken dönem sikkeler için bkz. Corsten-Huttner 1996, 43-45, Taf. 9, 1-14.

etkilemiştir. MÖ 88-85 yılları arasında yaşanan I. Mithridates Savaşı'nda Lykos Vadisi kentleri ile birlikte Laodikeia da kuşatılmış ve yağmalanmıştır⁴³. Quintus Oppius isimindeki bir Roma generali tarafından savunulan Laodikeia, VI. Mithridates'in isteğine uyarak Oppius'u, Pontus Kralı'na teslim etmiştir. MÖ 63 yılında Mithridates'in ölmesi ile birlikte Batı Anadolu'daki karışıklıklar son bulmuş ve diğer kentlerde olduğu gibi Laodikeia'da da ekonomik refah düzeyi artmaya başlamıştır. Strabon'un⁴⁴ verdiği bilgiler de kentin bu tarihten sonra büyüdüğünü ve geliştiğini göstermektedir.

MÖ 51-50 yıllarında Roma idaresinde olan Laodikeia'ya, Kilikia Valisi Cicero'nun 10 hafta süre ile gelmesi ve vergi toplayıcıları hakkında davalara bakması kentin bölge kentleri içinde statüsünün arttığının bir diğer göstergesidir⁴⁵.

MÖ 42 yılında Parthlar'a sığınan ve onlar adına Anadolu'yu işgal eden Romalı komutan Labienus'un, MÖ 40 yılında Laodikeia'ya ulaşması ve kentte Roma yanlısı Zenon'un, Labienus ve ordusuna karşı organize ettiği direniş ile karşılaşması⁴⁶, Laodikeia için önemli dönüm noktalarından biri olmuştur. Bu dönemde Labienus'a karşı yapılan ayaklanmalarda Roma yanlısı bir tavır takınan kentler ve ileri gelen kişiler, Roma'nın takdirini kazanmış ve daha sonra ödüllendirilmiştir. Hatip Zenon ve ailesinin daha sonra ulaştığı zenginlik ve şöhret, Labienus ayaklanmasında gösterdikleri başarıdan kaynaklanmaktadır. Dolaylı yoldan Laodikeia da Zenon'un izlediği Roma yanlısı politikadan en büyük payı almış ve Roma ile arasındaki bağ kuvvetlenmiştir. Zenon'un oğlu Polemon da bu çatışmalar sırasında babası ile birlikte mücadele etmiş ve Polemon Sülalesi'nin Roma yanlısı tavrı, MÖ 39 yılında Marcus Antonius tarafından Kilikia ve Lycaonia Bölgeleri'nin ve Pontus'tan bazı toprakların yönetimi ve kral unvanı verilmesi ile ödüllendirilmiştir⁴⁷. Cassius Dio'dan⁴⁸ edindiğimiz diğer bilgilere göre, Polemon'a Marcus Antonius tarafından verilen bir görev sonucu MÖ 35 yılında Küçük Armenia Bölgesi de hediye edilmiştir. Strabon⁴⁹ tarafından, Polemon'un, Tralleisli Pythodoros'un kızı olan Pythodoris ile evlendiği ve iki oğlu, bir kızı olduğu aktarılmıştır. Polemon'un ölümünün ardından iki oğlundan biri Büyük Armenia'nın kralı olarak atanmış, diğeri ise annesi ile birlikte İmparatorluğun idaresini üstlenmiştir.

⁴³ Strab. XII.8.16.

⁴⁴ Strab. XII.8.16.

⁴⁵ Magie 1950, 391; Şimşek 2013a, 56-57.

⁴⁶ Strab. XIV.2.24.

⁴⁷ App. civ. 5.8.75; Strab. VII.8.16; Cass. Dio 49.25.

⁴⁸ Cass. Dio 49.33,44.

⁴⁹ Strab. VII.3.29.

MÖ 31 yılında Marcus Antonius ile Octavianus arasında yaşanan ve Roma Cumhuriyeti'nin son iç savaşı olan Aktium Savaşı bittiğinde, Batı Anadolu topraklarında huzura bağlı refah seviyesi artmıştır. Roma bir İmparatorluk haline gelmiş ve savaşı kazanan Octavianus, MÖ 27 yılında *Augustus* ünvanı alarak Roma'nın ilk İmparator'u seçilmiştir. Polemon'a Marcus Antonius tarafından verilen krallık, İmparator Augustus tarafından Bosporos Krallığı'nın verilmesi ile devam etmiş ancak, Polemon MÖ 8 yılında Phangoria dağlarında yapılan bir savaşta öldürülmüştür⁵⁰. Yönetimi ise yukarıda bahsettiğimiz Pythodorus ve Polemon'un iki oğlu devam ettirmiş, Roma ile kurdukları yakın ilişkiler Augustus Dönemi'nde de bu sayede sürdürülmüştür.

MÖ 1. yüzyılda dış etkenlerle kentte huzursuzluk ortamı ve karışıklık yaşanmasına rağmen, Laodikeialılar sergiledikleri Roma yanlısı politika ile kârlı çıkmayı bilmiştir. Strabon⁵¹, Mithridates kuşatmasında kentin zarar görmesine rağmen büyüdüğünü ve geliştiğini söylemiş, bunu da topraklarının verimliliği ve bazı vatandaşlarının zengin olmasına (Hieron⁵², Zenon⁵³, Polemon) bağlamıştır. Ayrıca Strabon⁵⁴ burada yetişen ve kuzguni siyah renkte olan, kalitesi Miletos'un koyunlarından üstün bir koyun türünün yetiştirdiğini ve bu sayede kentin büyük bir gelir elde ettiğini aktarmıştır. Bu döneme ait mimari yapılara ulaşılamamasına rağmen kazılarda ele geçirilen bloklar, yazıt, seramik, sikke, heykel ile mezarlarda ele geçirilen buluntular⁵⁵, kentin bu dönemde yaşadığı refah seviyesini göstermektedir.

Roma İmparatorluğu sınırlarına aldığı toprakları sorunsuz bir şekilde idare edebilmek adına yönetimi şehirlerin tekeline bırakmış ve özerk olmalarına izin vererek dolaylı yoldan bir kontrol mekanizması kurmuştur⁵⁶. Kentte, Roma ile yakını ilişkisi olan zengin ve tecrübeli kişiler yönetimde yer almış ve bu sayede şehir hızlı bir şekilde zenginleşip, güçlenmiştir.

Laodikeia'da yapılan kazı çalışmalarında ele geçirilen mimari yapılara ait bloklar ve diğer buluntular, Augustus Dönemi'nde kentte yaşanan önemli değişimleri

⁵⁰ Cass. Dio 54.24.

⁵¹ Strab. XII.8.16.

⁵² Strabon (XII.8.16), Hieron isimli vatandaşın halka iki bin talanton'dan fazla miras bıraktığını ve birçok vakıfla kenti onardığını aktarmıştır.

⁵³ Laodikeia Kenti'nde ele geçirilen yazıtlarda Zenon ismine sıkça rastlanılması, Hatip Zenon'un kent için önemini ve sevildiğinin göstergesidir (Bkz. Şimşek 2014b, 28).

⁵⁴ Strab. XII.8.16.

⁵⁵ Seramik verileri için bkz. Şimşek 2013a, 476-481. Kentte Hellenistik Dönem'den itibaren özgün heykel üretimleri yapılmaktadır (Bkz. Şimşek 2013a, 465).

⁵⁶ Özlem-Aytaçlar 2009, 289.

göstermektedir⁵⁷. Kentte bu döneme tarihlendirilen mimari yapılara ait başlık (dor, ion, korinth), kaide, arşitrav-friz ve taç blokları gibi mimari elemanlar tespit edilmiştir⁵⁸. Bloklarda görülen kaliteli işçilik, Augustus Dönemi'nde önemli imar faaliyetlerinin gerçekleştirildiğini ve bu döneme ait gösterişli yapıların inşa edildiğini göstermektedir⁵⁹. Kazı çalışmalarında bulunan Augustus heykeline ait portre baş (Prima Porta tipi), kentin Roma ile ilişkilerini yakın tuttuğunu ve Romalılaştırma sürecinde olduğunu göstermektedir⁶⁰. Kentin Nekropol alanlarında, İmparator Augustus Dönemi'ne tarihlendirilen birçok mezar ve buluntu da ele geçirilmiştir⁶¹. Bu döneme tarihlendirilen sikke ve seramik verilerinin yoğunluğu da göz ardı edilmemesi gereken buluntular arasındadır. Strabon'un⁶² Laodikeia'dan Phrygia kentlerinin en büyüklerinden biri olarak söz etmesi kentin durumunu açıklamaktadır. Diğer yandan Strabon⁶³ İmparator Augustus Dönemi'nde yaşanan büyük bir depremin kentteki yapılara zarar verdiğini ve İmparator tarafından gönderilen yardımlarla Laodikeia'nın yenilendiğini aktarmıştır. Yine Strabon'un⁶⁴ verdiği bilgiler doğrultusunda Laodikeia ile Karura arasında, Zeuksis tarafından büyük bir *Herophileion* tıp okulunun kurulduğu ve Laodikeialı hekim Alexandros tarafından devam ettirildiği bilinmektedir.

İmparator Caligula zamanında Roma ile kentin ileri gelenlerinden biri olan Polemon'un ilişkileri iyi durumdadır. Çünkü MS 39 yılında, I. Polemon'un oğlu Polemon, Pontos ve Bosphorus'un yöneticisi olmuştur. Ancak Caligula'nın ardından İmparator olan Claudius yönetiminde (MS 41), elinden Bosphorus alınarak Kilikia'nın bazı bölgelerinin yönetimi verilmiş, MS 60 yılında ise krallık unvanı geri alınmıştır⁶⁵.

MS 60 yılında İmparator Nero Dönemi'nde, Laodikeia ve tüm Lykos kentlerini yıkan şiddetli bir deprem meydana gelmiştir. Hierapolis ve diğer kentlerin Roma İmparatorluğu'ndan gelen yardımlarla ayağa kaldırılmasına rağmen Laodikeialıların

⁵⁷ Polemon'un eşi Pythodoris, Polemon'un ölümünden sonra Kapadokia Kralı Arkhelaos ile evlenmiş ve oğlu Zenon Armenia'nın Kralı olmuştur. Augustus tarafından uygulanan bu politika ile hanedanlıklar evlilik yoluyla birleşmiş ve Roma düzeninin çıkarları bu sayede korunmuştur (Şimşek 2013a, 54).

⁵⁸ Laodikeia'da tespit edilen Augustus Dönemi'ne ait mimari elemanlar için bkz. Şimşek 2013a, Res. 223, 283, 374, 387, 504, 622-625.

⁵⁹ Şimşek 2013a, 444-445.

⁶⁰ B Nymphaeumu'na yakın bir alanda ele geçirilen Augustus başı için bkz. Şimşek 2011b, 461-462.

⁶¹ Augustus Dönemi'ne tarihlendirilen mezar ve buluntuları için bkz. Şimşek vd. 2011, 440, 444-485, 512-513, 522-523, 537-538, 550-556, 584-585, 588-593, 599, 601-602, 613-615, 633-638, 654-655, 670-672, 681-704, 708-709, 717-720, 729, 737-742, 747-749, 751-753.

⁶² Strab. XII.8.13

⁶³ Strab. XII.8.18.

⁶⁴ Strab. XII.8.20.

⁶⁵ Cass. Dio 59.12, 60.8.

yardım almadan kendi çabaları ile kenti yeniden imar ettikleri bilinmektedir⁶⁶. Polemon sülalesinin ve Laodikeialı bazı zengin yurttaşların Roma ile kurduğu yakın ilişkiler, diğer taraftan ticaret ile artan ekonomik refah, MS 1. yüzyılda kentin hızla büyümesine yol açmıştır. Bunun en güzel kanıtı MS 79-81 yılları arasında Roma İmparatoru olan Titus'un onuruna, Nicostratus adlı bir kent vatandaşı tarafından kentin güneyinde yer alan stadyumun yaptırılması ve ithaf edilmesidir⁶⁷. Çünkü bir vatandaşın kendi çabaları ile bu tip bir yapıyı İmparatorun onuruna finanse etmesi, Roma ile kurulan yakınlığın yanı sıra bazı vatandaşların ekonomik açıdan refah seviyesinin çok yüksek düzeylerde olduğunu da kanıtlamaktadır. Diğer yandan Hellenistik Dönem'den itibaren ızgara planlı tasarlanan kentte Aphrodisias, Hierapolis, Efes ve Suriye Kapıları ile caddeler, İmparator Domitianus Dönemi'nde yapılmıştır. Bu düzenlemeler, Prokonsül olan S. Julius Frontinus zamanında (MS 84-85), İmparatorun azatlı kölesi Tiberius Claudius Tryphon tarafından Dor Düzeni'nde yaptırılarak, İmparatora (ve Zeus'a) ithaf edilmiştir⁶⁸.

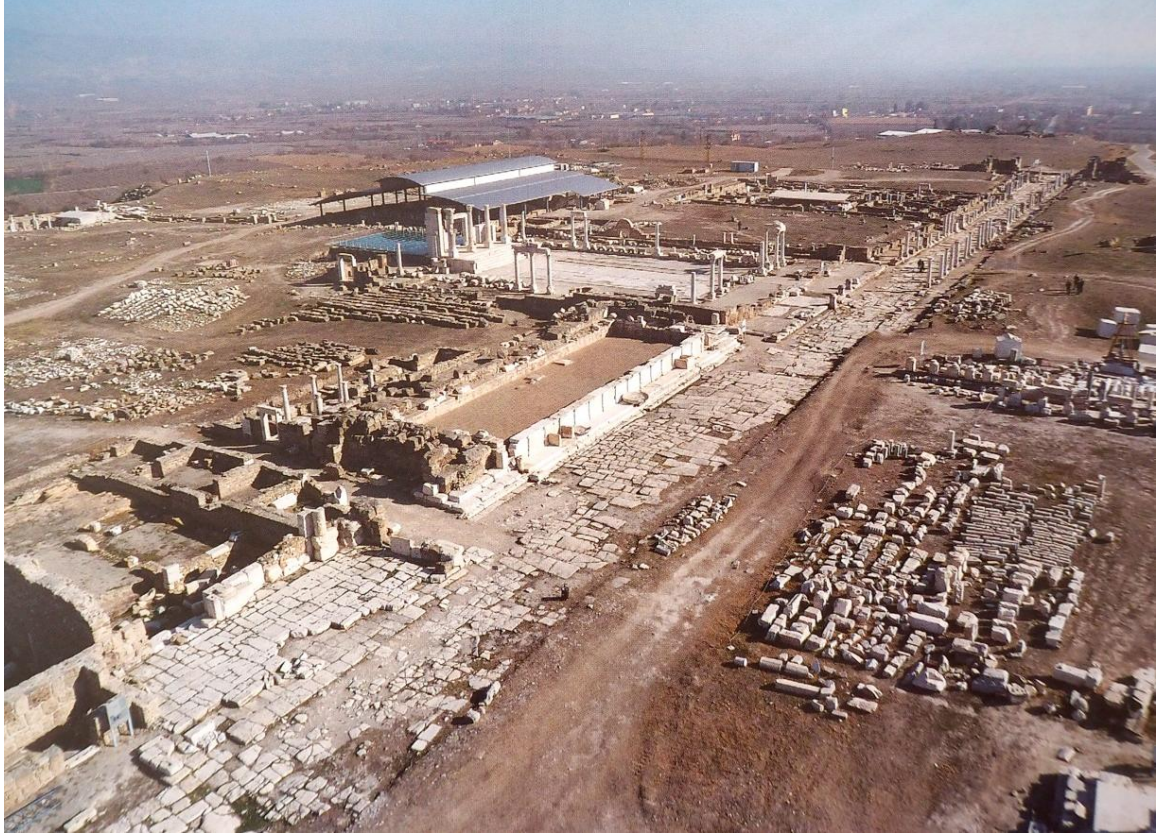
MS 2. yüzyıl, kentin en parlak dönemini yaşadığı ve daha hızlı bir şekilde büyümeye başladığı bir süreçtir⁶⁹. Kentte yaşanan zenginlik ve İmparatorluk ile giderek artan iyi ilişkiler, kentteki imar faaliyetlerine yansımıştır. Laodikeia'da bulunan birçok yapının bu yüzyıla ait olması da bu refah ve zenginliğin en açık kanıtıdır (Fig. 7-10).

⁶⁶ Tac. *hist.* 14.27; Magie 1950, 586; Şimşek 2007a, 65; Şimşek 2013a, 29, 56; Ritti 2017, 15, 364.

⁶⁷ Magie 1950, 572, 578, 655; Şimşek 2012b, 573; Şimşek 2013a, 208-217.

⁶⁸ Magie 1950, 586; Corsten-DrewBear 1996, 31-42; Corsten 1997, 67-71, no: 24; Şimşek 2007a, 92, 97, 101; Şimşek 2008, 101; Şimşek 2011b, 458; Şimşek 2013a, 89, 93, 96, 114; Şimşek-Yener 2014, 179. Hierapolis kenti Kuzey Kapısı üzerinde tespit edilen yazıt, yapının Asya Eyaleti Senatosu'nun yöneticisi Prokonsül Sextus Julius Frontinus tarafından MS 84-85 yıllarında yaptırıldığı bilgisini vermektedir. Yazıt ve bilgi için bkz. Ritti 2006, 72-77, Res. 25-26. Laodikeia Doğu Bizans Kapısı, Güney Kule'de yapılan çalışmalar sırasında devşirme olarak kullanıldığı belirlenen ve orijinali cadde portiğine ait Domitianus Dönemi yazıtlı dor arşitravı için bkz. Şimşek 2010b, 106.

⁶⁹ Şimşek 2013a, 57.

Figür 7: Stadyum Caddesi'nin iki tarafında inşa edilen II. Propylon, Septimius Severus Nymphaeumu, Tapınak A ve Merkezi Agora.

Son yıllarda gerçekleştirilen kazı çalışmaları, Laodikeia'nın İmparator Traianus Dönemi'nde önemli imar faaliyetlerine sahne olduğunu göstermiştir. 2015 yılında yapılan çalışmalarda, Stadyum Caddesi'nin doğu ucunda İmparator Traianus'a ithaf edilen bir nymphaeum yapısı ile bu yapıyla bağlantılı geniş bir meydan tespit edilmiştir. Ayrıca yine aynı yapıda, bu dönemde düzenlenen önemli bir su yasası yazıtı ile İmparator Traianus'a ait anıtsal bir heykel açığa çıkartılmıştır⁷⁰.

İki kez çıktığı seyahatte Anadolu'daki birçok kenti ziyaret eden İmparator Hadrianus (MS 117-138), tüm Anadolu kentlerinde olduğu gibi Laodikeia'ya da büyük bir zenginlik, bolluk ve refah getirmiştir⁷¹. MS 129 yılında Laodikeia'yı ziyaret eden Hadrianus, imar faaliyetlerini desteklemiş ve kente ilk kez “*Neokoros*” (Tapınak Koruyuculuğu) unvanı vermiştir⁷². Hadrianus Dönemi'nde Smyrna'da yaşayan ve

⁷⁰ Şimşek 2015, 66-67, Şimşek 2017a, 140-147.

⁷¹ Şimşek 2007a, 36; Şimşek 2013a, 30.

⁷² Şimşek 2007a, 67; Şimşek 2010b, 112; Şimşek 2013a, 30, 53, 57; Şimşek 2014a, 42; Ritti 2017, 419-420. Hadrianus'un MS 129 yılında Laodikeia'ya yaptığı ziyaret, Astypalaialılar'a yazdığı bir mektup aracılığıyla bilinmektedir (Kaya-Taşdöner Özcan 2016, 501).

Hadrianus'un üzerindeki gücü ile tanınan Laodikeialı Polemon⁷³, Smyrna'da yürüttüğü işlerin yanı sıra ailesinin bulunduğu Laodikeia'yı sık sık ziyaret etmiş ve buradaki işleri de yönetmiştir⁷⁴. Polemon'un Hadrianus ile olan ilişkisi ve İmparator üzerinde sağladığı güç, Hadrianus'un bu kente yakınlık duymasında ve bu unvanı almasında etkili olmuş olabilir⁷⁵.

Ele geçirilen bir yazıtta, İmparator Hadrianus'un Laodikeia'ya yaptığı MS 129 yılındaki ziyareti şerefine, Gargilius Antiquus'un prokonsüllüğünde, İmparator ve eşi Sabina adına büyük bir Hamam-Gymnasium yapısının (Güney Hamam-Gymnasium) ithaf edildiği bilinmektedir⁷⁶. Yapı, kentin en kalabalık bölümü olan güneydeki Stadyumun yanında inşa edilmiş olmalıdır. Hamam-Gymnasium'un yanında bulunan Güney Agora ve Bouleuterion yapısının da hamam kompleksi ile birlikte Hadrianus Dönemi'nde planlandığı düşünülmektedir⁷⁷. Diğer yandan kentteki nüfusun artmasına paralel yapılan Kuzey Tiyatro'da bazı bloklarda görülen stil, Hadrianus Dönemi özellikleri taşımakta ve tiyatronun Hadrianus zamanında yapılma olasılığını güçlendirmektedir⁷⁸.

Hierapolis'te bulunan ve İmparator Hadrianus'tan gelen bir mektup olan yazıt (10 Aralık 129-9 Aralık 130 tarihleri arasında), Laodikeia, Hierapolis ve Tripolis vatandaşları arasında bir göldeki balık avlanma hakkını ve balık alımlarındaki fiyatlarla ilgili çıkan anlaşmazlıkları içermektedir. Mektuptan alınan bilgiler, Laodikeialıların Hierapolislilere avlanma konusunda izin vermesi gerektiğini içermektedir⁷⁹. Bu bilgi, Laodikeia'nın İmparator Hadrianus Dönemi'nde diğer kentler üzerinde bir güç sağladığını göstermektedir.

İmparator Antoninus Pius (MS 138-161) Dönemi'nde yaşanan bir deprem, kente zarar vermiş ve bazı yapıların yıkılmasına neden olmuştur. Bu nedenle kentte geniş çaplı imar faaliyetleri başlatılmış ve Antoninler Dönemi'nde birçok yapı programa

⁷³ Philostratus'un (25.533) aktarımına göre, İmparator Hadrianus MS 130 yılında yapımı tamamlanan Olympeion Tapınağı açılış konuşması için Polemon'u görevlendirmiştir.

⁷⁴ Şimşek 2013a, 55; Şimşek 2014b, 28; Kaçar 2014, 202.

⁷⁵ Şimşek 2013a, 201; Şimşek 2014b, 28. Polemon, MS 123 yılında İmparator Hadrianus ile birlikte Lidya, Phrygia gibi farklı bölgelerdeki birçok kenti gezmiştir (Bkz. Şimşek 2013a, 55).

⁷⁶ Şimşek 2007a, 187; Şimşek 2013a, 196-201.

⁷⁷ Şimşek 2007a, 172; Şimşek 2013a, 185.

⁷⁸ Şimşek 2011b, 454; Şimşek-Sezgin 2012, 112-124; Şimşek 2013a, 233.

⁷⁹ Ritti 2006, 159; Scardozi 2007, 86; Ritti 2017, 33, 419-420.

alınmıştır⁸⁰. Suriye Caddesi'nin kuzeyinde yer alan ve Tapınak A olarak isimlendirilen tapınak yapısı, mimari bloklarda görülen stil özellikleri nedeniyle MS 2. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmektedir⁸¹. Ayrıca Roma Köprüsü, Merkezi Hamam, Batı Hamamı ve Doğu Hamamı ile Prytaneium gibi⁸² yapıların MS 2. yüzyıl içerisindeki imar faaliyetleri kapsamında yapıldığı düşünülmektedir. Diğer yandan Kuzey (Kutsal) Agora portiklerinde ve avlusunda yapılan çalışmalarda ele geçirilen mimari blokların büyük bir kısmının MS 2. yüzyıl stil özellikleri gösterdiği tespit edilmiştir⁸³ (Fig. 8-10).

Figür 8: Batı Tiyatrosu ve Kuzey (Kutsal) Agora.

⁸⁰ Şimşek 2007a, 36; Şimşek 2013a, 30.

⁸¹ Şimşek 2007a, 234; Şimşek 2013a, 254.

⁸² Roma Köprüsü için bkz. Şimşek 2007a, 86-89; Şimşek 2013a, 83-84. Merkezi Hamam için bkz. Şimşek 2007a, 178-185; Şimşek 2013a, 189. Batı Hamamı için bkz. Şimşek 2007a, 193-196; Şimşek 2013a, 202. Doğu Hamamı için bkz. Şimşek 2007a, 197-200; Şimşek 2013a, 202-207. Prytaneium için bkz. Şimşek 2013a, 243-244.

⁸³ Kuzey (Kutsal) Agora için bkz. Şimşek 2013a, 274-296.

Figür 9: Kuzey (Kutsal) Agora, doğu ve batı portik.

Laodikeia, Antoninler Dönemi'nin son İmparatoru olan Commodus Dönemi'nde (MS 180-192) *Neokoros* (Tapınak Koruyuculuğu) unvanını alarak vergiden muaf tutulmuştur. Ancak İmparatorun ölümünün ardından bu unvan geri alınmış, yerine *İmparator Seven* unvanı verilmiştir⁸⁴.

Kentte Antoninler Dönemi'nde görülen yapılanma, Severuslar Dönemi'nde de artarak devam etmiş ve Laodikeia bu dönemde de altın çağını yaşamaya devam etmiştir. Özellikle Septimius Severus ve oğlu Caracalla'nın İmparatorluk yaptığı dönem⁸⁵ imar faaliyetlerinde yoğun bir artış ve canlanma görülmektedir. Suriye Caddesi'nin ve Merkezi Agora'nın kuzeyinde yer alan anıtsal Nymphaeum yapısının, arşitrav friz bloğundaki yazıtından dolayı İmparator Septimius Severus adına (MS 193-211) ithaf edildiği bilinmektedir⁸⁶ (Fig. 7, 10). II. Yuvarlak Yapı olarak adlandırılan bir yapının

⁸⁴ Ramsay 1895, 58; Head 1906, lxxix, no: 225-236; Gagniers 1969, 5, 10; Robert 1969, 283, 286; Head 1977, 679; Corsten 1997, 214; Bean 2000, 267; Şimşek 2007a, 36-37, 66; Şimşek 2013a, 30, 57.

⁸⁵ Şimşek 2007a, 37, 66; Şimşek 2013a, 30, 53. MS 11 Nisan 145 tarihinde, Kuzey Afrika'da Lepcis Magna'da doğan Septimius Severus, MS 193 yılında İmparator olarak yeni bir sülalenin Roma yönetimine geçmesine neden olmuştur. Roma İmparatorluğu bu sülale ile birlikte Geç Roma Dönemi'ni yaşamaya başlamıştır. Severus, Roma tarihinin ilk asker imparatoru olmakla birlikte kendisinden sonra başlayacak olan asker imparatorlar dönemini başlatan kişidir (McCaan 1968, 47).

⁸⁶ Şimşek 2007a, 149; Şimşek 2013a, 154.

arşitrav bloğundaki yazıt, yapının İmparator Septimius Severus ve karısı Julia Domna'ya ithaf edildiği⁸⁷ düşündürmektedir. Kuzey (Kutsal) Agora doğu portik duvarında devşirme kullanılan arşitrav-friz bloğundaki yazıt, bloğun ait olduğu orijinal yapının da Julia Domna'ya ithaf edildiğini⁸⁸ göstermektedir. Septimius Severus Dönemi'nde Anadolu'daki birçok kentte agonistik oyunlar ve festivaller düzenlenmiştir. Laodikeia'da da düzenlenen bu festivallerde kent *Severia* adını alarak, düzenledikleri agonistik oyunlara *Deia Commedia* ismini vermiştir⁸⁹.

Septimius Severus Dönemi özellikle Lykos Bölgesi kentleri için önemlidir⁹⁰. Çünkü Hierapolisli sofist-filozof Antipater, Roma İmparatorluk Sarayı'nda Septimius Severus'un çocukları Caracalla ve Geta için özel eğitim görevini üstlenmiş, bu sayede Roma İmparatorluk ile bölge kentlerinin yakın ilişkisini sağlamıştır⁹¹. Septimius Severus'un ölümünün ardından tahta geçen Caracalla, yönetimi paylaştığı kardeşi Geta'yı öldürmüş ve Antipater onun bu davranışına çok kızmıştır. Caracalla'yı intihar için zorlayan Antipater memleketi Hierapolis'e geri dönmüştür⁹². İmparator Caracalla'nın MS 215 yılında Hierapolis'e gelerek hocası Antipater'i ziyaret etme fırsatı olmuştur⁹³. Ancak daha sonra Antipater, memleketi Hierapolis'te intihar etmiştir⁹⁴.

Antipater'den aldığı eğitimden dolayı Lykos Vadisi kentleri hakkında detaylı bilgiye sahip olan İmparator Caracalla'nın, MS 215 yılında Laodikeia'ya yaptığı ziyaret şerefine⁹⁵ Suriye Caddesi ve Stadyum Caddesi'nin kesiştiği noktada anıtsal bir Nymphaeum yapısı (Caracalla Nymphaeumu) inşa edilerek Caracalla'ya ithaf edilmiştir⁹⁶. Caracalla Dönemi (MS 211-217) Laodikeia için önemlidir, çünkü bu dönemde Laodikeia'ya *Neokoros* (Tapınak Koruyuculuğu) unvanı geri verilmiş ve kent

⁸⁷ Şimşek 2013a, 188, Res. 247.

⁸⁸ Şimşek 2013a, 294-295, Res. 402.

⁸⁹ Magie 1950, 1540; Mitchell 1993, 221; Kaya 2006, 41.

⁹⁰ Hierapolis kentinde MS 206-208 yılları arasında bir tiyatro yapısı inşa edilerek İmparator Septimius Severus ve ailesine ithaf edilmiştir. Yazıtlardan edinilen bilgilere göre Purpura Boyacıları Birliği tarafından da yapının inşası için finansal açıdan destek verilmiştir (Ritti 2006, 119-124, Res. 50-52). Hierapolis kenti Antipater'in hizmetlerinden dolayı *Neokoros* unvanı almıştır (Bkz. Johnson 1950, 13, Ritti 2017, 524).

⁹¹ Verzone 1987, 73; D'Andria 2003, 154; Şimşek 2014b, 26; Ritti 2017, 523-524. Filozof, Septimius Severus tarafından Bithynia Valisi ve senatör görevine dahi yükseltilmiştir. Antipater hakkında detaylı bilgi için bkz. Şimşek 2014b, 26; Ritti 2017, 523-524.

⁹² Verzone 1987, 73; Ritti 2006, 124.

⁹³ Şimşek 2014b, 26.

⁹⁴ Verzone 1987, 73; Ritti 2006, 124.

⁹⁵ Buckler-Calder 1939, xi, 10; Gagniers 1969, 5.

⁹⁶ Şimşek 2007a, 158; Şimşek 2013a, 163. Yapı, MS 5. yüzyılda vaftizhane olarak düzenlenmiştir (Bkz. Şimşek 2012a, 75).

vergiden muaf tutulmuştur⁹⁷. Caracalla'nın Laodikeia için önemi, onun adına yapılan kurbanlar, onurlandırmalar, diğer yandan kentin aldığı *Neokoros* unvanı Laodikeia şehir sikkelerinde açık bir şekilde görülmektedir. Özellikle bu sikkelerde, Caracalla bir kutsal alan veya tapınak önünde Laodikeialılara hitap ederken gösterilmiş⁹⁸ olup bu kompozisyon İmparator'un kente yaptığı ziyaret ile ilgili olmalıdır⁹⁹. *Neokoros* ünvanı ve vergiden muafiyet ayrıcalığı, Severuslar sülalesinin son İmparatoru olan Alexander Severus Dönemi'nde de devam etmiştir¹⁰⁰. Laodikeia Kuzey (Kutsal) Agora'nın merkezinde yer alan ve Merkezi Propylon isimlendirilen anıtsal geçiş kapısı da Caracalla ve Alexander Severus Dönemi'nin mimari anlayışını göstermekte ve Severuslar Dönemi'nde yapılan inşa faaliyetleri arasında yer almaktadır¹⁰¹. Vergiden muafiyet, Laodikeialılar için ekonomik açıdan refah sağlamış ve kentin hızlı bir şekilde imara yönelmesinde de etkili olmuştur. Özellikle bu döneme ait bloklarda görülen mimari süslemelerdeki detaylı, kaliteli ve özenli işçilik, yukarıda bahsettiğimiz ekonomik refah ile ilişkilidir.

Asker İmparatorlar Dönemi olarak bilinen MS 3. yüzyılda, İmparatorlar kısa süre yönetimde kalmış, iç savaşların yaşattığı huzursuzluk, ekonomik açıdan bir gerilemeye neden olmuştur¹⁰². Batı Anadolu'da bulunan kentler bu siyasi ve askeri mücadelelerin yaşattığı ortamın etkisiyle gerileme yaşamıştır. Laodikeia'da, bu dönemde yaşanan ekonomik krizden etkilenmiştir. Kentte Asker İmparatorlar Dönemi ile ilişkili bir yapı kalıntısının bugüne kadar yapılan çalışmalarda tespit edilememesi, yaşanan bu huzursuz ortamla ilişkili olmalıdır. Laodikeia, Roma İmparatoru Traianus Decius Dönemi'nde (MS 249-251) sikke basmayı bırakmıştır¹⁰³. Ancak Tapınak A'da yapılan kazı çalışmalarında İmparator III. Gordianus'a (MS 238-244) ait bir heykelin tespit edilmesi, Laodikeialıların Roma İmparatorları'na bağlılığının devam ettiğini

⁹⁷ Şimşek 2007a, 37, 61-62; Şimşek 2011b, 458; Şimşek 2013a, 53, 57, 508.

⁹⁸ Şimşek 2013a, 506-508, Res. 753-754, 757-760.

⁹⁹ Şimşek tarafından, Caracalla'nın kentte yaptığı ziyarette konuşma yaptığı alanın Kuzey (Kutsal) Agora olduğu düşünülmektedir (Şimşek 2013a, 281). Bahsi geçen sikke için bkz. Şimşek 2013a, 506, Res. 753.

¹⁰⁰ Şimşek 2007a, 37; Şimşek 2013a, 57, 508.

¹⁰¹ Şimşek 2007a, 37, 132; Şimşek 2013a, 139. Alexander Severus'un İmparatorluk Dönemi'nde bölge kentlerinde imar faaliyetlerinin devam etmesi bize ekonomik açıdan refahın sürdüğünü göstermektedir. Hierapolis Kenti'nde Alexander Severus'a ithaf edilen Triton Nymphaeum'u da bu durumun kanıtıdır (Ritti 2006, 82-84, Res. 30-31).

¹⁰² MS 3. yüzyılda yaşanan kriz için bkz. Gregory 2008, 30-32.

¹⁰³ Şimşek 2013a, 506. Kentte, Nikomedia, Hierapolis, Smyrna, Ephesos, Pergamon, Philadelphia, Kolossai ve Tripolis şehirleri ile birlik sikkeleri (homonoia) basılmıştır. Bu sikkeler kentin ticaret yaptığı kentleri göstermesi açısından da önemlidir (Johnson 1950, 8; Şimşek 2007a, 369; Şimşek 2013a, 508).

açıklar niteliktedir. Ayrıca heykelin bulunduğu Tapınak yapısı İmparatora tanrı olarak saygı duyulduğunun ve İmparatorluk kültürünün devam ettiğinin bir göstergesidir¹⁰⁴.

İmparatorluğu ekonomik açıdan canlandırmaya çalışan Diocletianus (MS 284-305), Laodikeia için önem taşımaktadır. Diocletianus, İmparatorluğun “principatus” denilen ve tek İmparator tarafından yönetilen yönetim biçimini terk etmiş ve “dominatus” denilen monarşik yapıya yakın bir rejimi getirmiştir. İmparatorluğun topraklarının büyümesi sonucu askeri ve idari açıdan tek elden yönetimin zorlaşması, yönetimi Maximianus ile paylaşmasına, büyük eyaletlerin idaresinin güç olmasından dolayı eyaletleri küçülterek iki katına çıkartmasına ve gruplamasına neden olmuştur¹⁰⁵. Diocletianus Dönemi’nde meydana gelen bu reformlarla Kibyra Conventusu’nun önemli bir kenti olan Laodikeia, Phrygia Bölgesi’nin ikiye ayrılması ile Phrygia Secunda Pacatiana’sının merkezi olmuş, Phrygia’nın Metropolisini ilan edilerek bölgedeki önemli statüsünü korumuştur¹⁰⁶.

Kazı çalışmalarında tespit edilen veriler MS 3. yüzyıl sonu-4. yüzyıl başında Laodikeia’da bir depremin meydana geldiğini¹⁰⁷ ve kentte zarar gören yapıların Diocletianus Dönemi’nde (MS 284-305) onarıldığını göstermektedir. Özellikle Tapınak A’da yapılan kazılar sonucu tapınağın Diocletianus Dönemi’nde büyük bir tamirat geçirdiği görülmektedir¹⁰⁸. Ayrıca tapınakta ele geçirilen yazıt, heykel ve kabartmalı sütunlar, İmparator zamanında yaşanan canlanmayı da kanıtlamaktadır. Tapınağın mermer korkuluklarındaki Grekçe yazıta göre, MS 303 yılında Septimius Dionysos’un valilik yıllarında, Laodikeia Demos’unu ve Boule’sini onurlandıran iki heykel dikildiği anlaşılmaktadır¹⁰⁹. Naos içerisinde yapılan kazı çalışmalarında ise Ephesos Artemisi’ne ait bir heykel ve üzerinde çelenk içerisinde Apollon, Diana, Fortuna ve Tykhe kabartmalarının yer aldığı Latince yazıtlı iki sütun ele geçirilmiştir¹¹⁰. Sütunda yer alan *Votis XX* yazıtı, İmparator Diocletianus ve Maximianus’un 20. saltanat yılında, 20 Kasım 303 tarihinde, kentte şenliklerin düzenlendiğini ve kutlamaların anısına

¹⁰⁴ Şimşek 2013a, 461-462, Res. 656.

¹⁰⁵ Diocletianus Dönemi ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Gregory 2008, 42-51; Tekin 2010a, 286-289.

¹⁰⁶ Ramsay 1895, 80-83; Buckler-Calder 1939, 9, no:15; Leake 1976, 155; Belke-Mersich 1990, 323; Ferrero 1993, 177; Belke 1996, 1708; Olshausen 1999, 1132; Bean 2000, 267; Lang 2003, 677; Şimşek 2007a, 37-38, 67; Şimşek 2013a, 31, 57; Ritti 2017, 4.

¹⁰⁷ Depremle ilgili veriler için bkz. Şimşek-Ceylan 2003, 154.

¹⁰⁸ Şimşek 2007a, 231, 234.

¹⁰⁹ Şimşek 2006b, 421, 424-425; Şimşek 2007a, 227-230; Şimşek 2010a, 179; Şimşek 2013a, 246.

¹¹⁰ Kabartalı sütunların üzerindeki yazıtlar; “Kutsal Apollon’a, İmparatorların 20. yıl anısına, Kutsal Fortuna’ya” ve “Kutsal Diana’ya, İmparatorların 20. yıl anısına, Kutsal Laodikeia’ya” şeklindedir. Yazıt çevirisi için bkz. Şimşek 2010a, 178-179, Res. 1-23.

kabartmalı sütunların, heykellerin dikildiğini göstermektedir¹¹¹. Tapınak A yapısı dışında Septimius Severus Nymphaeumu ve Merkezi Propylon da bu dönemde geniş çaplı tamiratlar yapıldığı tespit edilmiştir¹¹².

Diocletianus Dönemi'nde reform hareketlerinin finansını sağlamak için düzenlenen vergi sistemi ve fiyatlardaki düzensiz artışı önlemek için oluşturduğu kararname (MS 301) Laodikeia hakkında bilgi edinmemizi sağlamaktadır. Bu fermanda Laodikeia'da üretilen yün ve giysilere ağırlık verilmesi, hem kentte üretilen tekstil ürünlerinin isim ve fiyatları hakkında bilgi edinmemizi, hem de kentteki üretimin önemini sürdürdüğünü göstermektedir¹¹³.

MS 4. yüzyıl, Laodikeialılar için sosyal ve dini değişimlerin yaşandığı bir zaman dilimidir. MS 306-337 yılları arasında yönetime geçen Roma İmparatoru I. Constantinus Dönemi'nde kent önemini korumaya devam etmiştir. Laodikeia'da yapılan çalışmalarda bu dönem ile ilgili bilimsel verilere ulaşılmıştır. Tapınak A'nın doğusunda, tiyatroya ulaşan bir ara sokak üzerinde tespit edilen ve kazısı tamamlanan Kilise'nin sikke, zemin mozaikleri ve mimari bloklara göre, I. Constantinus Dönemi'nde yapıldığı belirlenmiştir. MS 313 yılında I. Constantinus tarafından yayınlanan Milano Fermanı'yla birlikte Hıristiyanlık serbest bırakılmış ve Laodikeia'da bu fermanın ardından Kilise yapısı inşa edilmiştir¹¹⁴.

Hıristiyanlığın hoşgörü, yardımseverlik ve eşitlik ilkesi özellikle Roma baskısı altında olan insanlar için etkili olmuştur. Laodikeialıların çok tanrılı dinlerine bağlılıkları, ekonomik durumunun iyi, refah seviyesinin yüksek olması ve yaşanan huzurlu ortam, yeni dini kabul etmesini zorlaştırmış olmalıdır¹¹⁵. Bu nedendir ki tanrıdan gelen ve St. John tarafından yazılan buyrukların, Laodikeia için olan bölümünde "*Mademki zenginim ve zenginleştim ve ihtiyacım yoktur diyorsun..*" (Vahiy 3:17) ifadesi yaşanan bu durumu özetler niteliktedir. Laodikeialılar tarafından kolay bir şekilde kabul edilmeyen bu yeni dinin yapısı (Laodikeia Kilisesi), kentin en yoğun

¹¹¹ Şimşek 2007a, 237; Şimşek 2013a, 250, Res. 332. Diocletianus, İmparatorluğun birliğinin sağlanmasında geleneksel dine özellikle önem vermiştir (Tekin 2010a, 289).

¹¹² Şimşek 2007c, 464; Şimşek 2013a, 447.

¹¹³ Ramsay 1895, 40-41; Gagniers 1969, 6-7; Malay 1989, 206-207; Şimşek 2007a, 287; Şimşek 2010a, 179-180; Şimşek 2012a, 21; Şimşek 2013a, 392-395.

¹¹⁴ Şimşek 2012a, 10, 24-38; Şimşek 2012b, 576-584; Şimşek 2013a, 31, 360. Ayrıca Laodikeia'da Hıristiyanlıkla ilgili tespit edilen diğer yapılar için bkz. Şimşek 2012a, 39-75.

¹¹⁵ MS 6 Eylül 166 yılında Sagaris isminde bir Hıristiyan din görevlisi Martyr (Şehit) edilmiştir (Johnson 1950, 11; Şimşek 2007a, 265; Şimşek 2012a, 10-11).

kullanıldığı ve büyük toplulukları çeken tiyatro (Kuzey Tiyatrosu) yolu üzerinde bilinçli bir şekilde yapılmış olmalıdır¹¹⁶. Diğer yandan kilisenin yer seçiminde tiyatronun yanı sıra karşısında bulunan tapınak da etkili olmuştur. Kentte yoğun tapınımı olan Zeus, Athena, Apollon, Artemis, Tykhe gibi çok tanrılı din anlayışının hafızadan silinmesi amacıyla, yeni dinin kabulünde tapınak gibi yapılar da işlev değiştirmeye başlamıştır. Kilisenin yanında bulunan Tapınak A yapısının tonozlu mekânında ele geçirilen buluntular, Constantinus zamanında Hıristiyanlık için dinsel arşiv işleviyle kullanıldığını göstermektedir. Yine Tapınak A avlusunun batı portiği önünde tespit edilen şapelin, I. Constantinus Dönemi'nde yapıldığı sikke buluntularıyla belirlenmiştir¹¹⁷.

MS 325 yılında Nicaea'da yapılan konsile, Phrygia Pacatinası'nın yönetim birimi olarak Laodikeia kenti katılmıştır. MS 343-381 yılları arasında ise Hıristiyanlık için belirleyici kararların alındığı ve olasılıkla Laodikeia Kilisesi'nde gerçekleşen bölgesel bir konsil toplanmıştır¹¹⁸. Kentin Yedi Kiliseler Birliği'nde yer alması ve önemli kararların alındığı bir konsile ev sahipliği yapması, yeni dinin Laodikeialılar tarafından önemsendiğinin ve büyük kitlelerce kabul edildiğinin göstergesidir¹¹⁹.

MS 4. yüzyılın ikinci yarısında ekonomik açıdan iyi durumda olan kentte, Hierapolis ve Laodikeia'daki yapılara zarar veren yıkıcı bir deprem meydana gelmiştir¹²⁰. MS 370 yılında bölgeye gelen İmparator Valens, Laodikeia'yı ziyaret etmiş ve zarar gören yapıların onarımı için yardımda bulunmuştur¹²¹.

¹¹⁶ Laodikeia Kilisesi, dışarıdan bakıldığında traverten bloklar ve traverten mimari elemanlar ile oldukça sade ve basit olarak tasarlanmıştır. Ancak kilisenin narteks kısmından itibaren başlayan, nefler ve vaftizhane ile devam eden tüm mekânların duvarları mermer plakalar ve fresklerle kaplanmış, zemin de yine mozaik ve mermerden (opus sectile) detaylı bir şekilde döşenmiştir. Böylece yeni dinin dışarıdan görülen sadeliği ve mütevazılığı, iç mekânın tanrısal ihtişamı ile birlikte özellikle vurgulanmış olmalıdır. Bu yapısal anlayış, mimarlar, şehrin ileri gelenleri ve din görevlilerinin ortak görüşleri ile birlikte bilinçli bir şekilde tasarlanmış olmalıdır.

¹¹⁷ Şimşek 2006b, 426; Şimşek 2007c, 466; Şimşek 2012a, 72-74; Şimşek 2013a, 252, 264.

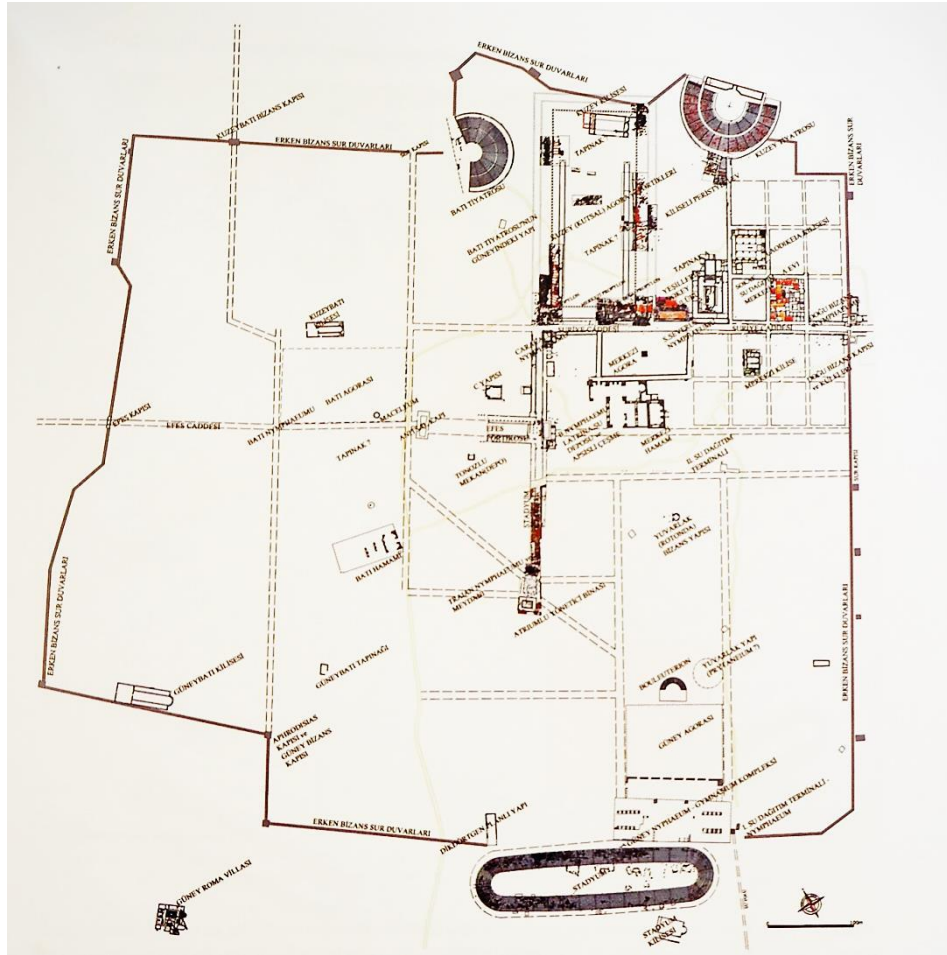
¹¹⁸ Johnson 1950, 2, 11; Şimşek 2006a, 302; Şimşek 2007a, 265; Şimşek 2012a, 23-24; Şimşek 2013a, 31.

¹¹⁹ Bölgede Hıristiyanlık büyük önem taşımaktadır. Lykos Vadisi kentleri arasında, MS 40-50 yıllarında görülmeye başlayan Hıristiyanlık, ilk önce Hierapolis, daha sonra Laodikeia ve Kolossai'de bulunan Yahudi toplulukları arasında yayılmaya başlamıştır. Aziz Paulos'un vaazlarını Laodikeia ve bölge kentlerine ulaştıran Colossaili Aziz Epaphras, Hıristiyanlığın yayılmasındaki kilit taşlardan birisidir. Başlangıçta yeni dini kabul etmeyen ve Kutsal Kitap'ta *Ilık* olduğu için uyarı alan Laodikeia, daha sonra yeni dine gösterdiği ilgi sayesinde Yedi Kiliselerden birisi seçilmiştir (Şimşek 2006a, 301; Şimşek 2012a, 10). Laodikeia'da Hıristiyanlık ile ilgili betimlemelerin ve figürlerin yer aldığı ampulla'lar için bkz. Şimşek-Duman 2007.

¹²⁰ Şimşek 2013a, 31, 57.

¹²¹ Şimşek 2007a, 38, 67; Şimşek 2013a, 31, 57.

MS 380-381 yılında, İmparator I. Theodosius (MS 379-395) tarafından ilan edilen Selanik Fermanı ile Hıristiyanlık devlet dini olmuştur¹²². Koyu bir Hıristiyan olan I. Theodosius, dinin yayılması için özen göstermiş, özellikle Anadolu'ya gönderdiği bir gruba tapınakları ve heykelleri ortadan kaldırmasını emretmiştir. I. Theodosius'un ölümünün ardından yönetime geçen iki oğlu Honorius ve Arcadius, İmparatorluğu MS 395 yılında Doğu Roma ve Batı Roma olarak ikiye ayırmıştır. Yine MS 395-396 yıllarında meydana gelen Got saldırıları yüzünden İmparatorluk tarafından alınan bir karar gereği kentlerin etrafı sur duvarı ile çevrilmiştir. Bu tarihte Laodikeia'nın etrafında da belli yerlerde mevcut yapılar, belli yerlerde ise traverten bloklar ile devşirme malzemeler kullanılarak sur duvarları ve kuleler inşa edilmiştir¹²³ (Fig. 10).

Figür 10: Laodikeia'nın MS 5. yüzyıl kent planı.

¹²² Gregory 2008, 92-98.

¹²³ Şimşek 2007a, 67, 111; Şimşek 2013a, 57.

MS 5. yüzyılda yaşanan ekonomik sıkıntılar Anadolu'daki birçok kenti ve Laodikeia'yı etkilemiştir. MS 494 yılında meydana gelen büyük bir deprem ise kentte var olan mevcut yapılara fazlasıyla zarar vermiş, bu depremden sonra kent bir daha asla toparlanamamıştır¹²⁴. Bu depremin ardından küçülmeye başlayan kent, MS 7. yüzyılın başında İmparator Phocas Dönemi'nde (MS 602-610) meydana gelen büyük bir depremle tekrar yıkılmıştır¹²⁵. Bu depremle birlikte zarar gören su yolları¹²⁶ ve bölgeye devam eden Sasani-Arap akınları, Laodikeialıların bugünkü Denizli-Kaleiçi¹²⁷ ve Hisarköy'e¹²⁸ taşınmasına neden olmuştur¹²⁹. Bu saldırıların etkisi ile gittikleri yerlerde, su kaynaklarına yakın ve savunma amacı taşıyan küçük kaleler inşa etmişlerdir¹³⁰. Laodikeialılar saldırıların biteceğini düşünmüş olmalı ki, taşınırken geri geliriz düşüncesi ile dükkânlarının giriş kapılarını taşlarla örmüş ve kapatmış, özel mülklerini koruma altına almışlardır¹³¹. Ancak kente hiçbir zaman geri dönememişler ve Laodikeia bu tarihten sonra hiçbir yerleşime sahip olmamış, tamamen terk edilmiştir. 1206 yılında bölgenin Türklerin eline geçmesi ile birlikte yerleşimin yeni adı Ladik'e dönüşmüştür¹³².

Antik kentin yer aldığı tepe yerleşimi, MS 7. yüzyıl başında terk edilmesi ile birlikte, 1990 yılına kadar taş ocağı olarak kullanılmış ve depremde yıkılan yapıların blokları farklı yerlerde kullanılmak amacı ile sökülerek kentten taşınmıştır (Akhan Kervansarayı, Denizli Kaleiçi, İlbadi Mezarlığı, Denizli Ulu Camii)¹³³. 17-19. yüzyıl arasında kente gelen seyyahlar ve araştırmacılar da kentteki blokların çevre halk tarafından sökülerek taşındığını aktarmıştır. Kazı çalışmalarında tespit edilen veriler, mermer blokların eritilerek kireç yapımında kullanıldığını göstermektedir¹³⁴.

¹²⁴ Şimşek 2007a, 67; Şimşek 2013a, 32, 57.

¹²⁵ Guidoboni 1994, 349-351; Ferrero 1997, 87; D'Andria 2002, 100; D'Andria 2003, 38, 110, 116, 126, 146, 181; Şimşek 2007a, 67; Şimşek 2012a, 9; Şimşek 2013a, 32, 57-58.

¹²⁶ Kentin su kaynakları ve dağıtım sistemleri için bkz. Şimşek-Büyükkolancı 2006, 83-103.

¹²⁷ Denizli Kaleiçi sur ve içerisindeki yapıların planı için bkz. Şimşek 2013a, Res. 46.

¹²⁸ Denizli-Bereketli, Hisarköyü surları ve modern yerleşim planı için bkz. Şimşek 2013a, Res. 49.

¹²⁹ Şimşek 2013a, 32, 509-513. Laodikeialılar'ın başka yerleşimlere taşındıktan sonraki yaşamları ve tarihi süreç ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Şimşek 2007b, 38-50.

¹³⁰ Şimşek 2013a, 58; Şimşek 2013b, 17.

¹³¹ Şimşek 2013a, 58.

¹³² Şimşek 2013a, 58.

¹³³ Şimşek 2008, 101; Şimşek 2013a, 32, 435-438, Res. 596-603, 616. Tapınak A'da bulunan ve mimari bloklardan yapılan sarıklı mezar taşı taslakları için bkz. Şimşek 2013a, Res. 43.

¹³⁴ Tapınak A ve Kuzey (Kutsal) Agora'da yer alan bloklar büyük ölçüde tahrip edilmiş, mermer bloklar eritilerek kireç yapılmıştır (Şimşek 2013a, 265, 275, Res. 373).

1.2. Antik Kaynaklarda Laodikeia

Kentin ismi MÖ 2. yüzyıldan itibaren antik kaynaklarda geçmeye başlamış ve coğrafya, siyaset, ekonomi, politika, felsefe, tıp gibi birçok konuda önemli bilgiler verilmiştir.

Laodikeia isminin geçtiği ve bilinen en eski kaynak Roma Tarihçisi Megalapolisli Polybius'un (MÖ 203-120) "Tarihler" isimli eseridir. Bu eserde Polybius¹³⁵ tarafından, III. Seleukos'un, Pergamon Kralı I. Attalos'la arasında çıkan bir savaşta, komutanı ve yeğeni Akhaios'u görevlendirmesi aktarılmıştır. Tarihçinin verdiği bilgilere göre, III. Seleukos'un ölümünden sonra yerine geçen III. Antiokhos'a karşı Akhaios ayaklanmış ve Laodikeia'da kendisini Kral ilan etmiş, ancak sonrasında Sardeis'te yakalanarak doğu geleneklerine göre öldürülmüştür.

MÖ 106-43 yılları arasında yaşayan Romalı devlet adamı ve hatip *Marcus Tullius Cicero*, MÖ 51-50 yıllarında Kilikia Valiliği yaptığı sırada Laodikeia'da 10 hafta boyunca ikamet etmiş ve bazı davalara bakmıştır. Özellikle publicani (vergi toplayıcıları) hakkında baktığı davalar önemlidir¹³⁶. Diğer yandan Kudüs Tapınağı'nın onarımı için bağışlanan Yahudi altını geleneğinin MÖ 62 yılında son bulup bunların kamu hazinesine aktarılmasından söz etmiştir¹³⁷.

Romalı mimar Vitruvius, Laodikeia hakkında bilgi veren antik yazarlardan bir diğeridir. Vitruvius¹³⁸, farklı nitelikteki suların özelliklerini anlattığı bölümde Laodikeialılar'ın belli pınarları olduğunu ve koyunları yılın belli mevsimlerinde o pınarlardan su içirmeye götördüklerini aktarmıştır. Vitruvius'a göre, bu pınarlardan su içen koyunlar ne kadar beyaz olursa olsun, o sudan içtikleri zaman kurşuni ya da kuzguni siyah renkli kuzular doğurmaktadır.

Laodikeia ile ilgili en detaylı bilgi veren antik yazarlardan biri de Strabon'dur. Strabon¹³⁹ kentin İmparator Augustus-Tiberius Dönemi'nde Phrygia kentlerinin en büyüklerinden biri olduğunu aktarır. Ayrıca Strabon¹⁴⁰ kentin Mithridates kuşatmasından zarar gördüğü, ancak bazı vatandaşlarının (Hieron, Zenon ve oğlu

¹³⁵ Pol. his. IV.48. 5, V.57.5.

¹³⁶ Magie 1950, 391.

¹³⁷ Cic. *Pro Flacco*. 67-69.

¹³⁸ Vitr. VIII.3.14.

¹³⁹ Strab. XII.8.13.

¹⁴⁰ Strab. XII.8.16.

Polemon) zengin ve başarılı olmasından dolayı büyüdüğü ve geliştiği, topraklarının verimli olmasının büyümesinde diğer bir etken olduğunu öğrenmekteyiz. Strabon, Vitruvius'un verdiği bilgilerin doğrultusunda, burada yumuşak ve kuzguni renkleri ile üstünlüğü Miletos'un yünlerini geçen koyunların olduğunu ve bu sayede kentin büyük gelir sağladığını aktarmıştır. Lykos Irmağı ile ilgili de bilgi veren Strabon, yer altında birçok boşluk olduğunu ve depremlerin bu boşluklardan meydana geldiğini bildirmiş, ayrıca Karura ile Laodikeia arasında bulunan Men Karus Tapınağı ve Zeuksis tarafından kurulan büyük bir Herophileion (tıp okulu) hakkında bilgiler vermiştir.

Plinius¹⁴¹ (MS 23-79), kentin Laodikeia adı verilmeden önce Diospolis, ardından Rhoas olarak adlandırıldığını bildirmektedir. Ayrıca kentin yanında bulunan Asopos ve Kapros nehirlerinin, Lykos ırmağına katıldığını aktarmaktadır.

Philostratus¹⁴² tarafından MS 231-237 arasında yazılan "Sofistlerin Yaşamı" adlı eserde, Laodikeialı hatip ve sofist Polemon hakkında önemli bilgiler aktarılmıştır. Bu bilgilere göre hem Laodikeia hem de Smyrna'da ikamet eden Polemon'un mezarının, Suriye Kapısı¹⁴³ yanındaki bir anıt mezara gömüldüğü anlaşılmaktadır. Ayrıca Philostratus, Polemon'un ölmek üzere iken mezara girdiğini ve "çabuk çabuk örtün üstümü, güneş sessizliğe büründüğümü asla görmesin" sözleri sarf ettiğini aktarmıştır. Polemon, yazarın anlatımına göre daha sonra "bana bir beden ver, konuşacağım" diyerek yüksek sesle haykırmıştır.

Bizanslı Stephanos, MS 6. yüzyılda yazdığı "*Ethnika*" isimli eserinde Laodikeia'nın kuruluşu ve kentin ismi konusunda bilgiler vermektedir. Stephanos'a¹⁴⁴ göre, I. Antiokhos bir rüya sonucu kenti kurmuş ve kız kardeşi Laodike'nin adını bu rüyadan sonra kente ithaf etmiştir. Yine Stephanos'un verdiği bilgiler, Delphoi kehaneti sonucu Zeus ve Hermes şerefine bir kent kurulacağı yönündedir. Ancak Stephanos

¹⁴¹ Plin. *nat.* V.105.

¹⁴² Philostr. *sop.* 25.544.

¹⁴³ Philostratus'un (*sop.* 25.544) aktardığı bilgiler doğrultusunda; kentin doğusundaki, İmparator Domitianus'un azatlı kölesi Tryphon tarafından İmparator ve Zeus *Megistos Soter*'e ithaf edilen kapının antik dönemdeki isminin *Suriye Kapısı* olduğu anlaşılmaktadır. Suriye Kapısı için bkz. Şimşek 2013a, 95-97, Res. 104-105; Şimşek 2014b, 30.

¹⁴⁴ Steph. Byz. *Eth.* Laodikeia.

tarafından verilen bilgiler bugün birçok bilim insanı tarafından reddedilmekte, kent II. Antiokhos Theos tarafından karısı Laodike adına kurulduğu kabul edilmektedir¹⁴⁵.

1.3. Araştırma ve Kazılar

Laodikeia, Batı Anadolu kentleri arasındaki kültürel, siyasi, iktisadi, coğrafi konumu ve büyüklüğü sebebi ile antik dönemden günümüze kadar birçok yazar, seyyah ve araştırmacının ilgisini çekmiştir. 14. yüzyıldan 19. yüzyılın sonuna kadar kente gelen seyyahlar, kendi dönemleri içerisinde kentin nasıl görüldüğü konusunda önemli bilgileri günümüze ulaştırmıştır. Önemli metropol kentlerinden biri olması ve antik kaynaklarda sıkça bahsedilmesi özellikle 17. yüzyıldan sonra birçok seyyah ve araştırmacının ilgisini çekmesine ve Laodikeia'ya gelmesine neden olmuştur.

İbn-i Batuta'nın 14. yüzyılda yazdığı seyahatnamesinden, bölgede tekstil üretiminin devam ettiğini, çok kaliteli ve altın sırma işlemeli pamuklu elbiseler (Ladiki) üretildiğini öğrenmekteyiz. Bu bilgiler göz önüne alındığında, antik dönemde dokuma işini başarılı bir şekilde sürdüren halk, Laodikeia'yı terk edip yeni yerleşim alanlarına taşındıktan sonra iyi bildikleri ve gelir elde ettikleri bu zanaatı devam ettirmiş olmalıdır. Yine İbn-i Batuta'dan bölgedeki Hıristiyan nüfusun kalabalık olduğunu, dokuma işini şehirdeki Rum kadınların devam ettirdiğini ve ticaretin Rumlar tarafından sürdüğünü de öğrenmekteyiz¹⁴⁶.

17. yüzyılda Evliya Çelebi (1671), T. Smith (1671)¹⁴⁷, J. Spon ve G. Wheeler¹⁴⁸ (1678) kenti ziyaret etmiştir. Evliya Çelebi, Laodikeia halkının taşındığı yeni kale yerleşimi hakkında bilgiler aktarmış ve tekstil ticaretinin hala devam ettiğini bildirmiştir¹⁴⁹.

¹⁴⁵ Ramsay 1895, 32; Anderson 1897, 409-410; Head 1906, lxxiii; Ruge 1924, 722; Buckler-Calder 1939, x, 3-4, no:5; Magie 1950, 127, 986-987, no.23; Gagniers 1969, 1-2; Treidler 1969, 483-484; Chandler 1971, 182; Forrer 1975, 520-521, no. 7127-7129, Pl. 254; Head 1977, 678; Belke-Mersich 1990, 323; Malay 1992, 112-113; Brewster 1993, 149-150; Akurgal 1995, 392; Cohen 1995, 309-310, 418; Mitchell-Waelkens 1998, 4-5; Bean 2000, 265; Karttunen 1999, 1127-1131; Traversari 2000, 11; Bejor 2000, 15-16; Sevin 2001, 203; Magie 2001, 14; Texier 2002, 383; Şimşek 2005a, 305; Şimşek 2007a, 55; Şimşek vd. 2011, 4-5; Şimşek 2013a, 47; Şimşek 2014a, 37.

¹⁴⁶ İbn Batuta, 408.

¹⁴⁷ Hamilton 1984, 514-515; Buckler-Calder, 1939, x.

¹⁴⁸ Spon-Wheeler 1679, 268.

¹⁴⁹ Evliya Çelebi, 573.

18. yüzyılda ise R. Pococke (1745)¹⁵⁰, R. Chandler (1775), V.J. Arundell, J.A. Cramer ve W.M. Leake (1776) kent hakkında bilgi vermiştir. R. Chandler, kenti ziyaretinde gördüğü yapıları (odeon, stadyum, hamam) ve depremler sonucu oluşan hasarları aktarmıştır¹⁵¹. V.J. Arundell, kentin kiliseleri ile ilgili bilgi vermiştir¹⁵². J.A. Cramer, antik kaynakların ve kendisinden önceki seyyahların verdiği bilgileri derleyerek Laodikeia ve bölge coğrafyası hakkında bilgiler aktarmıştır¹⁵³. W.M. Leake ise önceki seyyahların verdiği bilgiler üzerinde durmuştur¹⁵⁴.

19. yüzyılda kente gelen gezgin ve araştırmacıların önceki yüzyıllara göre sayısı daha fazladır. G. Weber (1833 ve 1843) Anadolu'ya yaptığı seyahatlerde, Laodikeia'da küçük bir kazı çalışması ve detaylı araştırmalar yapmıştır. Laodikeia'nın kent planını ilk kez çizen G. Weber, su sistemleri üzerinde detaylı incelemelerde bulunmuştur¹⁵⁵. L. De Laborde (1838)'nin Antik Kentteki yapılardan bahsetmesi ve Kuzey Tiyatro ile Su Kemerleri'nin gravürlerini çizerek günümüze aktarması oldukça önemlidir¹⁵⁶. Ch. Fellows (1839) ise özellikle kentte mevcut durumda bulunan iki tiyatro üzerinde gözlemlerini aktarmış ve kent hakkında genel bilgiler vermiştir¹⁵⁷. W.J. Hamilton (1842) Laodikeia'ya yaptığı gezi sonrasında depremlerin ardından kentte ayakta kalan yapılar hakkında veri sunmuştur¹⁵⁸. W. Cochran ise bölge kentleri ve Laodikeia'nın tekstil ticaretinde önemli olduğunu vurgulamış ve Asya'daki yedi kiliseden birinin Laodikeia'da bulunduğunu aktarmıştır¹⁵⁹. Ch. Texier (1849)¹⁶⁰, Laodikeia'nın Phrygia Bölgesi'nin başkenti olduğunu vurgulamış ve kentte korunmuş durumda olan Stadyum ile tiyatrolar, su kemerleri, mimari elemanlar ve yazıtlardan bahsetmiştir. Texier'in verdiği bilgiler, yapıların bloklarında gördüğü yoğun tamirat izlerinin yanı sıra halk tarafından mermer blokların taşınması ve uzun bir dönem kentin taş ocağı olarak kullanılmasındır. Bugün kentte yapılan kazı çalışmalarında Texier'in verdiği bilgilere

¹⁵⁰ Pococke 1743-1745, 71-74.

¹⁵¹ Chandler 1771, 178-179, 182-185.

¹⁵² Arundell 1775, 180-189.

¹⁵³ Cramer 1771, 38-42.

¹⁵⁴ Leake 1776, 225.

¹⁵⁵ Weber 1838a, 1-13; Weber 1838b, 178-195.

¹⁵⁶ Laborde 1838, 86-87, Pl. XXXIX.

¹⁵⁷ Fellows 1838, 280-284; Fellows 1852, 210-212.

¹⁵⁸ Hamilton 1842, 515-517.

¹⁵⁹ Cochran 1887, 242-394.

¹⁶⁰ Texier, 278, 383-385.

uygun olarak kireç yapılmak üzere taşınan mermer bloklar ve kireç kalıntıları tespit edilmiştir¹⁶¹.

19. yüzyılın ikinci yarısında kente yapılan ziyaret ve araştırmalar devam etmiştir. E.J. Davis (1872) kentteki tiyatrolar, bazilikalar, köprü ve odeon hakkında bilgiler vermiş, Texier'in verdiği bilgilere paralel olarak halkın o dönem mermer blok ve yapılara olan tahribatını aktarmıştır¹⁶². W.M. Ramsay (1883-1886) kentteki yazıtları, sikkeleri ve antik kaynakların aktardığı verileri değerlendirerek kent hakkında ayrıntılı bilgi vermiştir¹⁶³. 19. yüzyılın sonunda kente gelen F. Sarre (1895) ise iki tiyatro ve stadyum hakkında bilgilerin yanı sıra yüzeyde birçok yazıt ve heykel kaidesinin bulunduğunu, ayrıca kentin Asya'daki yedi Piskoposluk merkezinden biri olduğunu aktarmıştır. Ayrıca Sarre, bölgenin ve kentin 1097 yılında Selçuklu Türkleri'nin eline geçtiğine değinmiştir¹⁶⁴.

20. yüzyılda, W.A. Hawley (1918) kentte meydana gelen depremlerin sıklığına ve şiddetine rağmen ayakta kalan tiyatro gibi yapılardan bahsetmiştir. Ayrıca Goncalı yerleşimine yaptığı ziyaretlerde burada yaşayan halkı incelemiş ve onlarla ilgili bilgiler de aktarmıştır¹⁶⁵. W.H. Buckler ve W.M. Calder (1939) kentteki epigrafik verileri tespit etmiş ve yayınlamıştır¹⁶⁶.

Kentle ilgili aktarılan bilgilerin uyandırdığı ilgi ve merak sonucu Laodikeia'da kazı çalışmalarına başlanmıştır. Kanada Québec Laval Üniversitesi'nden Fransız Arkeolog Prof. Dr. J. Des Gagniers başkanlığında, 1961 ve 1963 yıllarında, kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalarda İmparator Caracalla'ya ithaf edilen ve iki caddenin kesişimine yapılan bir nymphaeum yapısı tespit edilmiş ve elde edilen veriler *Laodicée du Lycos Le Nymphée*¹⁶⁷ adı verilen bir yayında değerlendirilmiştir.

1992 yılında, Denizli Müzesi Müdürlüğü Arkeologları'ndan H. Yıldız tarafından Sütunlu Ana Cadde (Suriye Caddesi)'de kısa süreli kurtarma kazıları gerçekleştirilmiştir¹⁶⁸. 1995 ve 2002 yılları arasında, İtalya Ca'Foscari-Venedik

¹⁶¹ Şimşek 2013a, 265, 275, Res. 373.

¹⁶² Davis 2006, 69-73.

¹⁶³ Ramsay 1895, 32-83.

¹⁶⁴ Sarre 1998, 14-15.

¹⁶⁵ Hawley 1918, 186-191.

¹⁶⁶ Buckler-Calder 1939, x-xi,1-14, Plate 1-8.

¹⁶⁷ Gagniers 1969.

¹⁶⁸ Yıldız 1994, 219-225.

Üniversitesi'nden Prof. Dr. G. Traversari başkanlığındaki bir ekip kentte detaylı yüzey araştırmaları gerçekleştirmiş, yeni bir topografik harita oluşturulmuş, plan üzerinde yapılar işlenmiştir. Yapılan bu araştırma ve çalışmalar *Laodiceia di Frigia I* (2000) ve *Laodiceia di Frigia II* (2004)¹⁶⁹ adlı yayınlarda değerlendirilmiştir.

Laodikeia'da 2002 yılında Denizli Müzesi Müdürlüğü Başkanlığı'nda, Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü'nden ekiplerin katılımı ile başlayan ilk sistemli kazı çalışmaları, 2003 yılında Pamukkale Üniversitesi Başkanlığı'na devredilmiştir¹⁷⁰. Prof. Dr. Celal Şimşek tarafından başlatılan kapsamlı kazı ve restorasyon çalışmaları günümüzde kentteki farklı yapılarda devam etmektedir¹⁷¹. Kentin detaylı topografik haritası yeniden çıkartılmış, ayakta kalan mevcut yapılar ve kazılarda açığa çıkartılan yapılar bu haritaya işlenmiştir. 2002 yılından itibaren sürdürülen Kazı ve Restorasyon çalışmaları "*Laodikeia (Laodikeia ad Lycum)*"¹⁷², "*Laodikeia Nekropolü (2004-2010 Yılı) 1.1-1.2, Laodikeia Çalışmaları 1*"¹⁷³, "*Laodikeia (Laodicea ad Lycum), Laodikeia Çalışmaları 2*"¹⁷⁴, "*10. Yılında Laodikeia (2003-2013), Laodikeia Çalışmaları 3*"¹⁷⁵, "*Geç Antik Çağ'da Lykos Vadisi ve Çevresi*"¹⁷⁶, "*Landscape and History in the Lykos Valley: Laodikeia and Hierapolis in Phrygia*"¹⁷⁷ adlı bilimsel çalışmalarla yayınlanmıştır. Bu yayınların haricinde kentteki yapılar ve buluntular ile ilgili ulusal ve uluslararası makaleler¹⁷⁸, Yüksek Lisans¹⁷⁹ ve Doktora tezleri¹⁸⁰ kapsamında bilimsel çalışmalar yapılmış ve devam etmektedir.

Laodikeia'da 2003 yılından itibaren yürütülen sistemli kazı çalışmaları ile kent, antik dönemdeki görüntüsüne kavuşmakta ve kent-yapı ilişkisini algılamamızı

¹⁶⁹ Traversari 2000. Yüzey araştırması ile ilgili makaleler için ayrıca bkz. Sperti 2000, 22-26; Gelichi 2005, 32-36.

¹⁷⁰ Şimşek 2005a, 305-320.

¹⁷¹ 2003 yılından itibaren yayınlanan bilimsel kazı raporları için bkz. Şimşek 2005a, 305-320; Şimşek 2006b, 419-434; Şimşek 2007c, 455-478; Şimşek 2008, 99-122; Şimşek 2009a, 409-436; Şimşek 2010b, 101-134; Şimşek 2011b, 447-474; Şimşek 2012b, 569-601; Şimşek 2013b, 103-124.

¹⁷² Şimşek 2007a.

¹⁷³ Şimşek vd. 2011.

¹⁷⁴ Şimşek 2013a.

¹⁷⁵ Şimşek 2014a.

¹⁷⁶ Şimşek 2018.

¹⁷⁷ Şimşek 2017b.

¹⁷⁸ Şimşek-Ceylan 2003; Şimşek-Büyükkolancı 2006; Şimşek 2006a; Şimşek-Duman 2007; Şimşek 2007b; Şimşek 2010a; Şimşek 2011c; Şimşek-Sezgin 2012; Şimşek-Duman 2013; Şimşek 2013b; Şimşek 2013c; Şimşek 2014a; Şimşek 2014c; Şimşek-Yener 2014.

¹⁷⁹ Tarhan 2006; Kuzu 2008; Yener 2010; Şalbaş 2012; Sınık 2012.

¹⁸⁰ Demirtürk 2006; Duman 2010; Şimşek N. 2011; Bilgin 2017.

sağlamaktadır. Bu çalışmalar sonucunda, Laodikeia Antik Sit Alanı, 2013 yılında UNESCO'nun 15.04.2013 tarihli toplantısında, 5823 *Referans No* ile Geçici Miras Listesi'ne alınmıştır¹⁸¹.

¹⁸¹ UNESCO için hazırlanan Laodikeia dosyası için bkz. Şimşek 2014c, 1-32.

İKİNCİ BÖLÜM

LAODIKEIA MİMARİ BLOKLARINDAKİ HAYVAN KABARTMALARI

2.1. Fil (Elephantidae)

Karada yaşayan en büyük canlı kabul edilen filler, Hortumlular (Proboscidea) takımında, Filgiller (Elephantidae) sınıfında yer almakta olup Asya (*Elephas maximus*) ve Afrika (*Loxodonta africana*) fili olmak üzere iki türe ayrılmaktadır.

Fillerin antik dönemde, MÖ 500 civarında evcilleştirildiği, Hindistan'da MÖ 4. yüzyılda savaşlarda kullanılmak üzere eğitildiği bilinmektedir¹⁸². Ancak fildişinin çeşitli malzemelerin yapımında kullanılması çok daha erken dönemlere dayanmaktadır¹⁸³. Filler hakkındaki en erken yazılı bilgi, Herodotos¹⁸⁴ tarafından günümüze aktarılmış, Etiyopya ve Libya'da (Afrika) devasa boyutlu fillerin bulunduğunu bildirmiştir. Plinius¹⁸⁵ ise fillerin hayvanlar arasındaki en büyük canlı kabul edildiğini, ortalama 200-300 yıl yaşadıklarını, sudan ve sürüler halinde dolaşmaktan hoşlandıklarını

¹⁸² Günday 2010, 128.

¹⁸³ Antik dönem boyunca kullanılan lüks malzemeler arasında fildişi önemli bir yere sahiptir. Hitit metinlerinde *AM.SI* idyogramı ile kaydedilen filin özellikle *KA X UD AM.SI* şeklinde geçtiği ve fildişi anlamı ile çok sık kullanıldığı görülmektedir. Metinlerdeki ifadelerle göre fildişi dışarıdan getirilen lüks ve pahalı bir malzeme olması bakımıyla özellikle tanrılara yapılan adak eşyalarında kullanılmıştır. Müzik aletleri, tarak, tuvalet eşyası, yatak ve tahtın yanı sıra aslan ve kartal gibi kült hayvanlarının da doğrudan fildişinden yapıldığı anlaşılmaktadır (Ertem 1965, 121-122). Herodotos (III.97) Etiyopyalıların fildişi armağanlar sundukları konusunda bilgi vermiştir. Plinius (*nat.* VIII.4) ise fildişlerinin Hindistan dışında tüm ülkelerde lüks ürünü olarak kullanıldığını belirtmektedir. Yine Plinius (*nat.* VIII.10) çok değerli bir ürün olan fildişinin, tanrı heykellerinin yapımında kullanıldığını aktarmıştır. Strabon ise (XVII.3, 7) Maurusianlar tarafından ham fil derisinden kalkan yapıldığını bildirmiştir.

¹⁸⁴ Hdt. III.114, IV.191.

¹⁸⁵ Plin. *nat.* VIII.1, 5, 10. Plinius (*nat.* VII.5) fillerle ilgili verdiği bilgilerde, hayvanların bir nehirden geçerken ağırlıklarından dolayı nehir yatağındaki değişimleri etkileyeceklerini bildiklerinden dolayı önden küçük olan filleri yolladıkları, en son ise büyük fillerin geçtiğini aktarmıştır.

bildirmiştir. Plinius¹⁸⁶ insanlarla duygusal bağ kuran fillerin insan zekâsına çok yakın özellikler taşıdığını, bulunduğu ülkedeki konuşma dilini algıladıklarını ve verilen tüm görevlere, komutlara itaat ettiklerini, ayrıca dürüstlük, şeref ve ihtiyatlık kavramlarına sahip bir hayvan olduklarını aktarmıştır.

Yunanlılar tarafından Büyük İskender'in doğu seferleri sayesinde tanınan filler, savaşlarda sağladıkları yararlarından dolayı savaş stratejileri içerisine dâhil edilmiştir. Arrian tarafından aktarılan bilgiler, Pers Kralı III. Darius'un, Büyük İskender'e karşı gerçekleştirdiği savaşta çok sayıda fil ve savaş arabası kullanıldığını¹⁸⁷, ancak Büyük İskender'in Gaugamela Savaşı'ndan sonra ordusu ile birlikte Perslerin kamplarını basarak filleri ele geçirip kendi ordusuna kattığını göstermektedir¹⁸⁸. Yine Arrian¹⁸⁹ Indus'a ulaşan Büyük İskender'e Hintli Taxiles tarafından çeşitli armağanların yanında 30 civarında filin de adak şeklinde sunulduğunu aktarmıştır. Plutarkhos¹⁹⁰ ise Büyük İskender ile Poros'un Hydaspes Nehri kıyısında mevzilendiğini, Poros'un Büyük İskender'in ordusuna karşı nehir kıyısı boyunca filler yerleştirdiğini ancak Büyük İskender'in, filleri, saldırı durumunu anlamamaları için bilinçli olarak gürültüye alıştırdığını aktarmıştır. Yine Plutarkhos¹⁹¹ zekâsından dolayı savaşlarda kullanılan fillerin krallar tarafından tercih edildiğini, Poros'un filin üzerinde savaşı komuta ederken filin heybetine yakışan bir lider¹⁹² olduğunu bildirmiştir. Plutarkhos'un¹⁹³ Gandaria ve Praisia Krallarının Büyük İskender'in ordusunu 6.000 savaş fili ile beklediğini bildirmesi de fillerin savaşlardaki stratejik önemini göstermektedir. Fillerin Büyük İskender'in doğu seferinde taşıdığı önem, betimlemelere de yansımıştır. MÖ 321 civarında basılan Ptolemaios sikkelerinde, Büyük İskender'in portresinin fil başı postu içerisinde betimlendiği görülmektedir¹⁹⁴. Seleukos Krallığı da filleri sembol olarak kabul etmiş ve bastırdıkları sikkeler üzerinde savaşçı Hint fillerini tasvir edilmiştir¹⁹⁵.

¹⁸⁶ Plin. *nat.* VIII.1, 5.

¹⁸⁷ Arr. *an.* III.11.

¹⁸⁸ Arr. *an.* III.15.

¹⁸⁹ Arr. *an.* V.3.

¹⁹⁰ Plut. *Alex.* 60.1.

¹⁹¹ Plut. *Alex.* 60.6-7.

¹⁹² Büyük İskender ve Poros arasında geçen mücadele, Büyük İskender tarafından Hindistan seferi anısına bastırılan gümüş sikkeler üzerinde görülmekte olup Kral Poros, heybetli bir fil üzerinde dövüşürken, Büyük İskender atının üzerinde betimlenmiştir (Morkholm 2000, 30-31, Fig. 44).

¹⁹³ Plut. *Alex.* 62.2.

¹⁹⁴ Morkholm 2000, 29, 68, Fig. 90.

¹⁹⁵ Toynbee 1973, 32.

Romalılara karşı gerçekleştirdiği önemli savaşlarla tanınan ünlü General Hannibal, Po Savaşı'nda Roma ordusuna karşı 37 adet fil kullanmış ve böylece düşmana karşı büyük bir zafer kazanmıştır¹⁹⁶. Fillerin savaşlarda yarattığı güç ve etki Romalıları da etkilemiş ve Roma Dönemi'nde gerçekleştirilen önemli savaşlarda filler kullanılmıştır¹⁹⁷. Plinius'un¹⁹⁸ aktardığı bilgilere göre, filler Roma'da ilk kez Pompeius Magnus Afrika zaferinden döndükten sonra görülmüştür. Suetonius¹⁹⁹ ise Roma'da fillerin yüksek ücretlerde satışının gerçekleştirildiğini aktarmıştır.

Roma İmparatorluk Dönemi'nde İmparatorluk tarafından zafer, üstünlük ve güç göstergesi olarak kullanılan filler, çeşitli gösteriler ve oyunlarda da yer almıştır²⁰⁰. Suetonius'un²⁰¹ verdiği bilgilere göre İmparator Nero'nun dedesinin dedesi olan Gnaeus Domitius, düzenlediği bir zafer töreninde eyaleti baştan sona askerleriyle bir filin sırtında geçmiştir. Roma'da düzenlenen Juvenales²⁰² ve Floralia²⁰³ oyunlarında fillerin kullanıldığı bilinmektedir. Suetonius²⁰⁴ Floralia oyunlarında ipte yürüyen fillerin olduğunu, bu gösterinin ilk kez İmparator Galba Dönemi'nde yapıldığını bildirmiştir. Yine Suetonius²⁰⁵ İmparator Claudius'un Circus Maximus'taki törende Livia'nın büstünün taşınması amacıyla fillerin çektiği bir araba ayrılması için senatoya talimat verdiğini aktarmıştır.

Filler antik dönemde, gücün, zaferin, ölümsüzlüğün, uzun ömrün, sadakatin, sabrın, hafızanın, aklın, bilgeliğin, şefkatin ve huzurlu bir yuvanın sembolü görülmüştür²⁰⁶. Fillerin daha çok savaş hayvanı şeklinde kullanılması ve Yunan - Roma toplumlarına sonradan katılmasından dolayı tanrılar ile çok fazla ilişkilendirilmediği görülmektedir. Cooper'a²⁰⁷ göre zekâlarıyla tanınan filler, Hermes'in zekâsını sembolize etmiş ve bu nedenle Hermes ile ilişkili tutulmuştur. Ayrıca Dionysos'un

¹⁹⁶ Toynbee 1973, 34; Günday 2010, 129.

¹⁹⁷ Suet. *Iul.* LXVI.

¹⁹⁸ Plin. *nat.* VIII.2.

¹⁹⁹ Suet. *Aug.* LIII.

²⁰⁰ Suet. *Iul.* XXXIX, *Tit.* VII; Meijer 2008, 117. Roma Dönemi'nde fil gibi çeşitli egzotik hayvanlar betimlemelerde önem kazanmıştır. Bu tip sahneler özellikle zenginlere ait evlerin fresklerinde veya mozaiklerinde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Pompei'de Romulus ve Remus'un evindeki duvar resminde betimlenen fil için bkz. Zanker 2001, 185, Fig. 106.

²⁰¹ Suet. *Ner.* II.

²⁰² Suet. *Ner.* XI.

²⁰³ Suet. *Gal.* VI.

²⁰⁴ Suet. *Gal.* VI.

²⁰⁵ Suet. *Claud.* XI.

²⁰⁶ Toynbee 1973, 32; Cooper 2011, 60-61.

²⁰⁷ Cooper 2011, 61.

Hindistan'dan zafer alayıyla dönüşünü gösteren bir lahitte²⁰⁸ ve Vatikan Müzesi'nde bulunan bir lahitte²⁰⁹ Hint filleri görülmektedir. Pompei'de bulunan bir duvar resminde ise dört filin çektiği zafer arabasında tanrıça Aphrodite betimlenmiştir²¹⁰.

Plinius²¹¹ fillerin tıp çalışmalarında kullanılan hayvanlardan birisi olduğunu da bildirmiştir. Özellikle erkek filin kanı romatizmal iltihapları önlemede, veremde, sara hastalığında, fildişi ve Attika balından elde edilen karışım yüzdeki lekeler üzerinde, tozu ise şeytandırnağı tedavisinde kullanılmıştır²¹². Yine Plinius²¹³ hapşırın bir file dokunulduğunda baş ağrısını yatıştırdığını ve fil hortumunun sağ tarafının Lemnos toprağı ile vücuda yapıştirılmasının güçlü bir afrodisyak etki gösterdiğini aktarmıştır.

2.1.1. Fil Kabartması

Laodikeia antik kentindeki mermer mimari bloklarda Tapınak A'dan bir adet (Kat. No. KGS.19b, Fig. 11) fil başı kabartması tespit edilmiş olup bu kentte mimari bir yapıyla bağlantılı açığa çıkartılan tek örnektir²¹⁴. KGS.19b numaralı kabartma, yapının portiklerine ait konsollu geison sima bloğunun simasında, yalancı çörten olarak işlenmiştir.

Figür 11: KGS.19b no.lu blokta yalancı çörten şeklinde işlenen fil başı.

²⁰⁸ Öztürk 2010, Res. 15.

²⁰⁹ Koch 2001, 115, Res. 48.

²¹⁰ Berry 2007, 209.

²¹¹ Plin. *nat.* XXVIII.24.

²¹² Plin. *nat.* XXVIII.24.

²¹³ Plin. *nat.* XXVIII.24.

²¹⁴ Şimşek 2013a, 245-274, Res. 339; Sezgin 2015, 562, Res. 5-6.

Fil başı kabartmasının tespit edildiği Tapınak A yapısı, Apollon ve Artemis'in yanı sıra Roma İmparatorluk kültürü için *Sebasteion* şeklinde tasarlanan ve kullanılan dini bir yapıdır²¹⁵. Tapınak A'nın mimari planı, yapının Roma tarzında inşa edildiğini ve İmparatorluk kültürü için festival ve törenlerin gerçekleştirildiği özel bir yapı olduğunu göstermektedir²¹⁶. İçerisinde bulunan İmparator heykelleri ve buluntular da bu durumun diğer bir göstergesidir²¹⁷. Yapıda tespit edilen diğer bezemeler de İmparatorluğun Laodikeia'ya bahsettiği zenginliğin, refah ve huzur dolu barış ortamının bir yansımasıdır. Bu nedenle, portiklere ait mimari blok üzerinde işlenen fil başı betimlemesi, Roma İmparatorluğu ve sunmaya çalıştığı politik propagandalar ile ilişkili olmalıdır. Çünkü yapı, bir yandan yöneticiler tarafından Laodikeialılara empoze edilmeye çalışılan Roma ideolojisi, diğer yandan da Laodikeialıların Roma'ya sunduğu bağlılığın göstergesi olarak inşa edilmiş ve bu ideolojiyi yansıtabilecek şekilde dekore edilmiş olmalıdır.

Fillerin, Seleukos Hanedanlığı'nın sembolü²¹⁸ olması ilk bakışta fil başının kentnin kurucuları ile ilişkili bir betimleme olabileceğini düşündürmektedir²¹⁹. Kentte ele geçirilen bir lahit kabartmasında, üzerinde doğulu giyimli bir binicinin bulunduğu fil görülmekte ve kabartmanın Seleukos Kralı III. Antiokhos'a karşı Akhaios tarafından çıkartılan isyanla (MÖ 220) bağlantılı olduğu düşünülmektedir²²⁰ (Fig. 12). Ancak Roma İmparatorluk Dönemi'nde uygulanan Romanizasyon ve *Pax Romana* anlayışı, diğer yandan Tapınak A'nın Roma İmparatorluk kültürüne adanan özel bir yapı olması, kabartmanın Seleukos Hanedanlığı'yla ilişkili bir bezeme olamayacağını göstermektedir. Çünkü Roma egemenliğini gösteren ve İmparatorluğun propagandasını sergileyen bir kült yapısında, Seleukoslarla ilişkili bir betimleme yapılması Roma'nın yaymaya çalıştığı ideolojiye ve propagandaya ters bir kavramdır²²¹. Bu nedenle, fil

²¹⁵ Şimşek 2013a, 254.

²¹⁶ Şimşek 2010a, 177-185, Res. 2-23.

²¹⁷ Şimşek 2013a, 250, Res. 332, 656, 666-667.

²¹⁸ Toynbee 1973, 32.

²¹⁹ Seleukoslarla bağlantılı fil kabartmaları Kilikia Bölgesi'nde karşımıza çıkmaktadır. Adana'nın kuzeyindeki MÖ 3. yüzyılın 2. çeyreğinde inşa edildiği düşünülen Hellenistik Dönem kale yapısında, Seleukoslarla (Filler Savaşı'yla) bağlantılı olduğu düşünülen bir fil kabartması bulunmaktadır. Kabartma, savunma yapısının kapısına ait lento üzerine işlenmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Durukan 2004, 49, Res. 15.

²²⁰ Tarhan 2006, 26-29, Res. 2-3; Sezgin 2015, 559-568, Res. 2-4.

²²¹ Roma Dönemi'nde özellikle Küçük Asya topraklarının MÖ 133 yılında Pergamon Kralı tarafından Roma'ya vasiyet yolu ile bırakılmasından dolayı Pergamon Krallığı ile bağlantılı betimlemeler özellikle tercih edilmiş ve Pergamon'a daima şükranla bakılmıştır. Ancak Seleukos Krallığı ile Roma arasında bu tip bir bağ bulunmamaktadır. Örneğin Laodikeia'nın komşusu Hierapolis Tiyatrosu'nda Roma

başının daha çok bağlı bulunduğu yapıdaki Roma hâkimiyeti ve dönemin sosyo-kültürel yapısı ile ilişkili olması gerekmektedir²²².

Figür 12: Laodikeia’da bulunan fil tasvirli lahit kabartması.

Yukarıda da değindiğimiz gibi filler, Romalılar tarafından savaş yoluyla tanınan hayvanlardan birisidir. Hayvanların savaşlarda sunduğu stratejik üstünlük kısa sürede Roma ordularında fillerin vazgeçilmez olmasını sağlamıştır. Savaşlarda sıklıkla tercih edilen filler birçok mücadelede Roma ordusunun zafer kazanmasını sağlamıştır. Kazanılan savaşlardan sonra Roma’ya dönen İmparatorlar, fillerin çektiği savaş arabalarında zaferlerini kutlamış ve halkı selamlamıştır²²³. Bu nedenle filler, Roma İmparatorluğu tarafından zaferin, gücün, başarının, üstünlüğün, tanrısallığın, şeref ve

Dönemi’nde sergilenen Pergamon Kralları’na ait iki adet tondo büst bu ideolojinin bir yansımasıdır. Tiyatroda bulunan Pergamon Kralı Eumenes’in büstü için bkz. D’Andria 2003, 220, Res. 198.

²²² Roma İmparatorluk Dönemi’nde Küçük Asya’daki diğer kentlerde de olduğu gibi Roma yönetimiyle yakınlık sağlamak amacıyla gerçekleştirilen ve çeşitli yaban hayvanları kullanılarak düzenlenen av gösterileri gibi çeşitli organizasyonlar Laodikeia’da da yapılmıştır (Şimşek 2013a, 217). Ancak bugüne kadar elde edilen verilerden kentte düzenlenen bu tip gösterilerde fil gibi bir yaban hayvanının getirildiğiyle ilgili bir bilgiye ulaşılamamıştır. Laodikeia’nın komşusu Hierapolis kentinde açığa çıkartılan bir yazıt bu konuyla ilgili yaklaşık bir fikir sağlamaktadır. Yazıtın içeriğine göre Antonius Pius Dönemi’nde görev yapan yüksek rahip T. Flavius Meniskos bir av gösterisi finanse etmiş ve gösteri için Afrika’dan çok sayıda yaban hayvanı getirilip halka gösterilmiştir (Ritti 2017, 188, 429-448). Hierapolis’e göre ekonomik olarak daha iyi bir konumda bulunan ve Roma ile ilişkileri çok daha ileri seviyede olan Laodikeia’da da (stadyumda) bu tip hayvanlar getirilerek çeşitli gösteriler düzenlenmiştir (Şimşek 2013a, 217). Kentin ileri gelenleri tarafından düzenlenen bu tip gösterilerin romanizasyonun önemli bir parçası olduğu bilinmektedir (Özlem-Aytaçlar 2009, 290). Meşhur Afrika fillerinin de kente gösterilerle getirilen bu hayvanlar arasında yer aldığı düşünülebiliriz.

²²³ Sikkeler üzerinde bazen İmparatorların ölümünden sonra tanrılaştırıldığını (*consecratio*) göstermek amacıyla da fillerin çektiği quadriga’da İmparator heykelleri görülmektedir. Bunun için bkz. Baydur 1998, 43, Lev. XV.134, Lev. XXI.197.

sonsuzluğun sembolü görülmüş, hatta bazı Roma lejyonlarının da sembolü seçilmiştir²²⁴.

Tapınak A'da karşımıza çıkan fil başı kabartması da yukarıda bahsettiğimiz düşünceler çerçevesinde işlenmiş olmalıdır. Hellenistik krallarda Büyük İskender ile birlikte betimlenmeye başlayan fil sembolü²²⁵, bu tarihten itibaren kraliyetin, zaferin ve tanrısallığın göstergesi olarak kullanılmaya başlamış ve Roma İmparatorluğu'na adapte edilmiştir. Bu nedenle İmparatorların ve İmparatorluğun gücünü, hâkimiyetini sergileyen dini bir yapıda işlenen fil başı, Laodikeialılara, Roma'nın sonsuz gücünün, başarısının, savaşlarda kazandığı zaferlerin, üstünlüğün ve İmparatorların tanrısallığının göstergesi olarak betimlenmiş olmalıdır. Benzer ideolojiyle mimari dekorasyon ögesi şeklinde karşımıza çıkan fil başı kabartması, Petra'da açığa çıkartılan ve Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilen bazı Ion tipi sütun başlıklarında görülür²²⁶ (Fig. 13). Blagg tarafından başlıklarda işlenen fil başı kabartmalarının, zaferi ve krali gücü temsil ettiği düşünülmektedir²²⁷. Capitoline Müzesi'nde bulunan Mars Ultor heykelinin (MS 1. yüzyıl) zırhında betimlenen fil başı kabartmaları da Zanker tarafından güç sembolü olarak yorumlanmıştır²²⁸. Anadolu'da bulunan dört adet zırhlı İmparator heykelinin pteryges bandında da benzer şekilde fil başı kabartmaları tespit edilmiştir²²⁹ (Fig. 14).

²²⁴ Toynbee 1973, 32; Baydur 1998, 43; Cooper 2011, 60-61. Roma'da ilk askerlerinden oluşan ilk lejyon olma özelliği taşıyan V. Alaudae Lejyonu'nun sembolü fil başıdır, ancak lejyon MS 1. yüzyılın sonunda lav edilmiştir (Zoroğlu 2014, 150).

²²⁵ Morkholm 2000, 29, 68, Fig. 90.

²²⁶ Blagg 1990, Fig. 1-3.

²²⁷ Blagg 1990, 131-137, Fig. 1-3; Yıldırım 2013, 289, Fig. 9.

²²⁸ Zanker 1990, 200, Fig. 155; Kleiner 1992, 181-182, Fig. 150.

²²⁹ Zoroğlu 2014, 215-218, 270, 289-290, 293, Lev. 11.2-3, 21.2, 26.2, 26.5. Zoroğlu tarafından zırhlı İmparator heykellerinin pterygesi üzerindeki semboller, bölgedeki lejyonlar veya katıldıkları savaşlarla ilişkili görülmüştür (Zoroğlu 2014, 153, 180). Zoroğlu, fil başı sembolünün Dionysos kültürüyle ilişkili olabileceğini de önermektedir (Zoroğlu 2014, 147).

Figür 13: Petra’da bulunan fil başı kabartmalı ion sütun başlığı.

Figür 14: İmparator heykelinin zırhında işlenen fil başı kabartması.

Fillerin savaşlarda sağladığı üstün başarı, İmparatorluğun egemenliğindeki toprakları düşmanlara karşı koruyan, koruyucu bir hayvan olarak görülmesine yol açmıştır. Bu nedenle yalancı çörtlen şeklinde işlenen fil başı kabartması, aynı zamanda yapıdaki diğer bloklarda karşımıza çıkan aslan başı çörtlenlerdeki gibi koruyucu (apotropaik) bir anlama da sahip olmalıdır. Tapınak yapısındaki dekorasyon öğeleri bir bütün halinde düşünüldüğünde, tapınağı tasarlayan ve sipariş eden kişilerin Roma'nın ve Laodikeia'nın birliğini, başarısını ve gücünü sergilemek adına tüm figürleri özenle seçtiği ve mimari bezemeleri yetkin bir bilinçle oluşturduğu görülmektedir.

2.2. Sığır (Bovinae)

Boynuzlular (Bovidae) familyasının alt familyasını (Bovinae) oluşturan sığırlar, büyükbaş hayvanlardır. Sığırlar, Paleolitik Dönem’den itibaren bir av hayvanı olarak tasvir sanatında yerini almış, günümüze kadar insanoğlunun yaşantısında önem taşıyan başlıca hayvanlardan birisi olmuştur. İnsanoğlunun yerleşik yaşama geçmesiyle birlikte evcilleştirildiği bilinmektedir. Sığırların, etinden, sütünden, derisinden faydalanılmış, yük hayvanı olarak çeşitli işlerde kullanılmıştır²³⁰.

²³⁰ Ertem 1965, 51-59; Erbaş 2013, 94. Hititlerde sığır derisinden kralın ayakkabı ve binek arabalarının yapıldığı bilinmektedir (Ertem 1965, 57). Hititlerde deri tabaklama için bkz. Atakuman vd. 2006, 59-60. Kültepe tabletlerinde yetiştiriciliğinin yapıldığı tespit edilen büyükbaş hayvanların başında sığır gelmekte olup hem derisinden faydalanılmış, hem de ağır yükleri (tahıl, odun v.b.) taşımak amacıyla yük hayvanı olarak kullanılmıştır (Öz 2014, 77, 86-87). Bu dönemde sığırların koşum hayvanı olarak kullanıldığı

Antik dönem toplumlarında özellikle boğalar büyük önem taşımıştır. Gücün, hâkimiyetin, verimliliğin, tanrısallığın, dirilişin simgesi görülen boğalar çeşitli kültürlerde kutsal kabul edilmiştir²³¹. Kabartma sanatındaki en erken örnekleri Göbeklitepe'deki T biçimli dikili taşlarda karşımıza çıkan ve Neolitik Dönem'e tarihlenen boğa figürleri ile bukranionların (boğa başı) tehlikeleri kovucu veya erkeği temsil eden bir sembol olarak yapıldığı düşünülmektedir²³². Yine bir Neolitik yerleşim olan Hallan Çemi'de bina duvarlarına yerleştirilen bukranionlar kapların üzerinde de kullanılmıştır²³³. Çatalhöyük'te de karşımıza çıkan boğa kültü geleneğinin hangi cinsiyeti temsil ettiği ve ne şekilde tapınım gördüğü konusunda bugün halen görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Bazı araştırmacılar tarafından öküz ve boğaların bir tür mitolojik ata kabul edildiği²³⁴, bazıları tarafından sembolik olarak kadın rahmini ve doğurganlığını temsil ettiği düşünülmektedir²³⁵.

Minos toplumunda boğaların²³⁶ bereket ve bolluk kavramlarıyla ilişkilendirildiği düşünülmektedir²³⁷. Yapılan kazı çalışmalarında ve kült eşyaları arasında tespit edilen boynuzların dini obje şeklinde kullanıldığı²³⁸, törenlerde ise vahşi boğa oyunlarının yapıldığı bilinmektedir²³⁹. Erkeğin döllenme gücünü temsil ettiği düşünülen boğalar, sürülerin tanrısallaştırılan lideridir²⁴⁰. Bu düşüncenin de bir yansıması olarak, kutsal evlenme törenlerinin, bazen bir boğa ile ineğin birleşmesi şeklinde canlandırıldığı görülmektedir²⁴¹.

metinlerde geçen ifadelerden bilinmektedir (Ertem 1965, 54-56). Antik dönemde üretilen davul ve tef gibi müzik aletleri de boğanın derisiyle yapılmış, Roma Dönemi'nde üretilen kalkanlar boğa derisi ile kaplanmıştı (Dürüşken 2000, 76; Verg. *Aen.* X.483).

²³¹ Altınoluk 2010, 13-14.

²³² Schmidt 2007, 120-121, 151, Res. 46, 81.

²³³ Schmidt 2007, 120.

²³⁴ Russell 2015, 72-73.

²³⁵ Ateş 2002, 122-123.

²³⁶ Thomson 2007, 241.

²³⁷ Alexiou 1991, 92.

²³⁸ Alexiou 1991, 109, Res. 40.

²³⁹ Betimlemelerde sıklıkla tasvir edilen boğa oyunlarında, kızlar veya erkekler, hayvanın boynuzlarından tutarak çeşitli akrobatik gösteriler sergilemektedir (Alexiou 1991, 135-136). Hagia Triada lahdinde görülen kült töreni sahnelerinde ise tören alayında görülen boğanın tanrılara kurban edilmesi betimlenmiştir (Alexiou 1991, 144).

²⁴⁰ Thomson 2007, 241.

²⁴¹ Thomson 2007, 272. Zeus ve Io'nun efsanesinde de aynı düşünce etkilidir (Thomson 2007, 272). Diğer yandan efsanelere göre, Kral Minos'un karısı Pasiphae bir boğaya âşık olmuş, heykeltıraş Daidalos içi boş bir inek heykeli yapmış ve yontunun içine Pasiphae yerleşmiştir. İnek yontusunu gören boğa, bu yontu ile birleşmiş ve Pasiphae ile boğanın birleşmesinden Minatauros dünyaya gelmiştir (Thomson 2007, 273; Grimal 1997, 134-135). Bir başka efsaneye göre Minos ile Pasiphae'nin oğlu Androgeos, bu boğa ile savaşmaya gitmiş ancak yenilmiştir (Grimal 1997, 69). Herakles'le ilgili efsanelerde de karşımıza çıkan Girit boğası, Minos'un Poseidon'a sunmak için söz verdiği ancak boğanın güzelliğini

Hititlerde tanrının kızgınlığını yatıştırmak için kurban edilen boğa, Fırtına tanrısı Teşup ile bir tutulmuş, betimlemelerde tanrının simgesi, metinlerde ise tanrının unvanı şeklinde kullanılmıştır²⁴². Yine ele geçirilen metinler sığırların, Güneş Tanrıçası'nın hayvanları olduğunu ve ona yapılan törenlerde kurban edildiğini göstermiştir²⁴³. Ertem'e göre²⁴⁴ boğanın dini inanışlardaki önemi sığır cinsinden hayvanlar içerisinde en heybetli görünüşe sahip olmasından kaynaklanmıştır. Boğazköy kabartmalarında, Alacahöyük²⁴⁵ güneş kurslarında, törensel kaplarda görülen betimlemeler de tamamen bu dini inanışın bir yansıması olarak kullanılmış ve betimlemelerde boğa ya da boğa boynuzu tanrıyı sembolize etmiştir²⁴⁶. Metinlerde geçen ifadeler de tanrılar ve dağlara yapılan sunularda olduğu gibi boğalara da ekmek ile içki sunusu yapıldığını göstermiştir²⁴⁷. Dini bayramlar ve ölü ritüellerinde kesilerek kurban edilen veya canlı armağan edilen hayvanların başında besili boğanın yer alması da inancın önemini göstermektedir²⁴⁸. Erbaşı tarafından²⁴⁹, ölü gömme törenlerinde kurban edilen boğanın, ölünün ruhunu öbür dünyaya taşıma görevi üstlendiği düşünülmektedir. Yine güneş tanrıçası adına yapılan kurbanlar içinde bulunan sığır, tanrıçanın yer altı tanrısı niteliğinden²⁵⁰ kaynaklanmış olabilir. Kültepe mühürlerinde sıklıkla tasvir edilen hayvanlardan biri olan boğalar, gök tanrısının kutsal hayvanıdır. Tanrının bazen bir boğanın üzerinde durduğu ve boynuzları bulunan bir başlık kullandığı görülmektedir²⁵¹. Eski Babil Dönemi'nde de boğaların, tanrıların kutsal hayvanı ve sembolü olduğu düşünülmüştür. Ay tanrısı Nanna-suen'in mühürler üzerindeki tasvirleri boğanın bu tanrı ile ilişkili tutulduğunu düşündürmektedir. Astronomi tabletlerinde taurus takımyıldızının sembolü de boğa şeklinde tasvir edilmiştir²⁵². Yine bu dönemde çift

görünce vazgeçip sürüsüne kattığı ve daha sonra tanrı tarafından intikam almak için delirttiği hayvandır. Boğa, efsaneye göre Herakles tarafından yakalanmış ve Eurystheus'a götürülmüştür. Daha sonra bu boğa Theseus tarafından yakalanmış, *Apollon Delphinios*'a kurban edilmiştir (Grimal 1997, 262, 508, 790).

²⁴² Ertem 1965, 44-45; Atakuman vd. 2006, 93; Karayaka 2007, 123.

²⁴³ Erbaşı 2013, 246-259, 279-280. Hititler döneminde sığırların etleri, tanrılara ve ölümlere yapılan kurbanlarda adak yemeği olarak sunulmuştur (Ertem 1965, 51; Erbaşı 2013, 94).

²⁴⁴ Ertem 1965, 45-46.

²⁴⁵ Alacahöyük mezarlarında yapılan çalışmalarda, sığırların baş ve bacak kemiklerinin ölüye sunulan bölümler olduğu tespit edilmiştir (Erbaşı 2013, 205).

²⁴⁶ Ertem 1965, 46-48; Atakuman vd. 2006, 80, 86-87; Beydiz 2016, 105-112, Res. 103-105, 108-111.

²⁴⁷ Ertem 1965, 48-49.

²⁴⁸ Ertem 1965, 50-52, 60-61; Erbaşı 2013, 226-227.

²⁴⁹ Erbaşı 2013, 227-228, 245.

²⁵⁰ Erbaşı 2013, 282-283.

²⁵¹ Özgüç 1965, 22.

²⁵² Black-Green 2003, 49.

boynuzlu boğa adam tasvirleri de kullanılmış ve Güneş tanrısı Şamaş'ın yardımcısı görülmüştür²⁵³.

Mısır dininde de boynuzlu bir başlık tanrıça İsis'in sembolüdür²⁵⁴. Herodotos²⁵⁵, Mısır'da İsis'in kutsal hayvanının inek olduğunu ve İsis için hiçbir zaman inek kurban edilmediğini, kurbanlarda öküz ve genç danaların tercih edildiğini bildirmiştir. Yine Herodotos²⁵⁶, Mısır'da bulunan İsis heykellerinin inek boynuzlu bir kadın şeklinde betimlendiğini aktarmıştır. Plutarkhos²⁵⁷ ise Typhon efsanesinde, Horus'un İsis'in başındaki kraliçeliği temsil eden alın bağını kopardığını ve bunun yerine tanrıçanın başına inek başlı bir miğfer taktığını aktarmıştır. Plutarkhos²⁵⁸ tanrı Dionysos'un Mısır'a Hindistan'dan iki öküz getirdiğini ve birinin Apis, diğerinin Osiris adını taşıdığını bildirmiştir. Plutarkhos'a²⁵⁹ göre Mısırlılar Typhon'un kızıl sarı saçlı olduğuna inandığı için onun adına kızıl sarı renkli öküzler kurban etmiştir. Horus ile Seth'in arasında yaşanan davada da öküzler Seth'in yandaşları olarak belirtilmiştir²⁶⁰. Yine MÖ 13. yüzyıla tarihlenen bir papirüs üzerindeki Anubis ve Bata kardeşlerin hikâyesinde de Bata'nın karısından intikam almak için bir boğa kılığına girerek firavunu kendine hayran bıraktığı, kraliyet sarayında yaşamaya başladığı ve daha sonra Mısır Krallığı'nın idaresini elde ettiği görülmektedir²⁶¹. Mısır'da yüksek gelire sahip kişiler, tanrılar adına düzenledikleri törenlerde öküz veya sığır kurban etmişlerdir²⁶².

Yunan Uygarlığı'nda boğalar baş tanrı Zeus ile ilişkilendirilmiştir²⁶³. Tanrının çeşitli efsanelerde boğa kılığına bürünerek ölümlülere görüldüğü aktarılmıştır. Bununla ilgili en ünlü efsane Europe'nin kaçırılışıdır. İhtişamlı beyaz bir boğa kılığına giren Zeus, bu kılıkta kaçırdığı Europe'yi Girit'e götürmüş ve bir çınar ağacının altında genç kızla birleşmiştir²⁶⁴. Zeus ile Io efsanesinde de Zeus ineğe çevirdiği Io ile boğa kılığında ilişkiye girmektedir²⁶⁵. Zeus adına yapılan törenlerde kurban edilen hayvanların başında

²⁵³ Black-Green 2003, 49-50.

²⁵⁴ Hart 2010, 64.

²⁵⁵ Hdt. II.41.

²⁵⁶ Hdt. II.41.

²⁵⁷ Plut. *Is.* 19.

²⁵⁸ Plut. *Is.* 29.

²⁵⁹ Plut. *Is.* 31.

²⁶⁰ Hart 2010, 60-62.

²⁶¹ Hart 2010, 119-125.

²⁶² Beydiz 2016, 124.

²⁶³ Cooper 2011, 26-27.

²⁶⁴ Grimal 1997, 192.

²⁶⁵ Grimal 1997, 330.

boğa gelmektedir²⁶⁶. Anadolu’da Zeus kültünde boğanın ön planda olduğu tapınımlar *Bronton, Dolikhaios, Atabyrios, Hyetios, Mossyneus, Meilikhios, Kasasseon, Osogos, Panamaros, Ploutodokes, Sosipolis* ve *Soteros* epithetlerinde karşımıza çıkmaktadır²⁶⁷. Şahin tarafından yapılan çalışmada, Zeus’un *Bronton, Hosios kai Dikaios, Oloimetes* tapınımlarında bukranionun kullanıldığı da tespit edilmiştir²⁶⁸.

Boğa, Dionysos’un da sembollerinden ve kutsal hayvanlarından birisidir²⁶⁹. Euripides, *Bakkhalar* isimli eserinde “*Zeus doğurdu boğa boynuzlu tanrıyı*”²⁷⁰, sözleriyle Dionysos kültündeki boğanın önemini vurgulamıştır. Yine aynı eserde, Dionysos, Pentheus’a boğa şekline girerek kendini göstermiştir²⁷¹. Bir efsaneye göre, Zeus ve Persephone’nin oğlu olan Zagreus, Hera’dan boğa kılığına girerek kaçmış ancak yakalanınca Titanlar’a parçalanmıştır. Ancak Zeus, Zagreus’un kalbini Semele’ye yutturarak Dionysos’un dünyaya gelmesini sağlamıştır²⁷². Plutarkhos²⁷³ birçok Yunanlı sanatçının tanrı Dionysos’un heykelini bir boğa biçiminde yaptığını ve tanrının “*düveden doğmuş*” olarak kutsandığını aktarmıştır. Boğa, Dionysos kültünde, tanrının vahşi üreme gücünü sembolize etmiştir²⁷⁴. Törenlerde kurban edilen boğaların kanı ve etleri, bu dine inanan kişiler tarafından tüketilmiş ve tanrının yeniden doğacağına inanılmıştır²⁷⁵.

Mithras dininde boğa kurbanının, törenlerin esas noktasını oluşturduğu bilinmektedir. İnanışa göre Mithras, yer altı mağarasında beyaz bir boğayı kurban ettikten sonra sonsuz yaşama kavuşmuş, boğadan akan kandan yeryüzüne buğday ve üzüm tohumları yayılmıştır²⁷⁶. Mithras inancında kurban edilen boğanın öldürülme sahnesi, gündönümlerinin eksenden sapmasını temsil etmiştir²⁷⁷. Men kültüründe de

²⁶⁶ Şahin 2001, 196.

²⁶⁷ Şahin 2001, 194-196.

²⁶⁸ Şahin 2001, 194.

²⁶⁹ Karayaka 2007, 124; Altınoluk 2010, 13; Cooper 2011, 26-27.

²⁷⁰ Eur. *Bacch.*

²⁷¹ Eur. *Bacch.*

²⁷² Grimal 1997, 820.

²⁷³ Plut. *Is.* 35.

²⁷⁴ Karayaka 2007, 124.

²⁷⁵ Dürüşken 2000, 61.

²⁷⁶ Dürüşken 2000, 148-149, 155.

²⁷⁷ Dürüşken 2000, 153.

tanrının gücünü yansıtan kutsal hayvanlardan birisi boğadır²⁷⁸. Kültteki boğa sembolü, bazen bukranon'a dönüşmektedir²⁷⁹.

Boğa figürü, ırmak tanrılarının da sembolüdür. Tanrılar bazen boğa şeklinde betimlenmiş, onlara yapılan sunularda da boğa kurban edilmiştir²⁸⁰. MÖ 7. yüzyıldan itibaren Yunanistan'ın ırmak tanrısı Akheloos betimlemelerinde kullanılan boğa figürü MS 2-3. yüzyıla kadar bu şekilde gösterilmiştir²⁸¹. Okeanos bazen boğa şeklinde betimlenmiştir²⁸².

Boğa, kadın tanrıçalarla da ilişkilendirilmiş, Artemis, Kybele ve Demeter gibi bereket ve bollukla ilişkili tanrıçaların kültürüne dâhil edilmiştir²⁸³. Artemis kültüründe kutsal kabul edilen boğalar²⁸⁴, tanrıça için adak şeklinde sunulan hayvanlar arasında yerini almıştır²⁸⁵. Artemis *Tauropolos* epitheti ile tapınım gören tanrıça, söz konusu kültürde boğaları himaye eden ve boğa kurbanlarıyla tapınılan bir anlam taşımaktadır²⁸⁶. Bazı kabartmalarda da boğa ile birlikte betimlenmekte, bazen bir boğa üzerine oturur şekilde tasvir edildiği görülmektedir²⁸⁷. Menderes Magnesiası (Artemis *Leukophryene*) ve Ephesos (Artemis *Ephesia*) gibi tanrıçanın kültürüne sahip olan pek çok kentte yapılan törenlerde, Artemis onuruna yapılan boğa kurbanı, kutlamaların en önemli bölümünü oluşturmuştur²⁸⁸. Kybele kültüründe boğalar ve boğa kurbanı büyük önem taşımıştır. Boğanın kanı ve üreme organları bu dine inananlar tarafından yeniden doğuşun sembolü kabul edilmiş, kutlamaların en önemli bölümü *taurobolium* (boğa kurban etme) töreni olmuştur²⁸⁹. Tapınıcılar kurban edilen boğanın kanı ile yaptıkları kan banyosundan sonra tanrısal bir hayata ve ölümsüzlük için yeniden doğduklarına inanmıştır²⁹⁰. Demeter kültüründe ise inekler kutsal kabul edilmiştir²⁹¹.

²⁷⁸ Karayaka 2007, 33.

²⁷⁹ Karayaka 2007, 33.

²⁸⁰ Karayaka 2007, 57; Altınoluk 2010, 7-8, 12-14, Res. 2, 5.

²⁸¹ Altınoluk 2010, 7-8.

²⁸² Altınoluk 2010, 14.

²⁸³ Altınoluk 2010, 14.

²⁸⁴ Karayaka 2007, 93; Altınoluk 2010, 14.

²⁸⁵ Karayaka 2007, 96. Kremna'da bulunan bir kabartmada altar önünde duran bir rahibin tanrıça için boğa kurban ettiği görülmektedir (Albayrak 2008, 123).

²⁸⁶ Albayrak 2008, 50.

²⁸⁷ Albayrak 2008, 51.

²⁸⁸ Albayrak 2008, 109-110, 156.

²⁸⁹ Dürüşken 2000, 61.

²⁹⁰ Dürüşken 2000, 80.

²⁹¹ Karayaka 2007, 118.

Boğa her zaman tanrısal bir sembol şeklinde kutsanmıştır. Hellenistik Dönem’de basılan Büyük İskender ve Demetrios sikkelerinde, kralların tanrısallığına vurgu yapmak adına portrelerinde boğa boynuzunun kullanıldığı görülmektedir²⁹².

Boğaların antik dönemde tıp çalışmalarında kullanıldığı da bilinmektedir. Plinius, sığır ve boğadan elde edilen farklı reçete ve tedavilerle ilgili bilgiler aktarmıştır. Sığırın iliği ve boğanın safrası göz hastalıklarında²⁹³, boğanın safrası ve idrarı kulak rahatsızlıklarında²⁹⁴ kullanılmıştır. Dioskorides²⁹⁵ boğa kanının mısır irmiği ile uygulandığında sertlikleri yatıştırdığını ve yumuşatıcı bir etki sağladığını aktarmıştır.

2.2.1. Sığır Kabartmaları

Laodikeia antik kentindeki mermer mimari bloklarda, Kuzey (Kutsal) Agora’da üç adet (Kat. No. KGS.03b, S.01a, F.04, Fig. 15, 17, 34) boğa kabartması tespit edilmiştir. Boğa figürlerinden biri konsollu geison bloğunun konsol kasetinde, bir tanesi friz bloğunda²⁹⁶, diğeri ise sütun yivi içerisinde yer alır.

KGS.03b numaralı kabartma, Kuzey (Kutsal) Agora’nın Batı Portiği’nde²⁹⁷, Batı Tiyatrosu’yla bağlantılı olan geçiş kapısında tespit edilmiştir. “L” formlu kaset içerisinde, küçük bir balığı yutan yunus ile birlikte betimlenen sığır figürü, kasetin dar bölümünde yer alır (Fig. 15a). Boğa, yatar pozisyonda gösterilmiştir (Fig. 15b). Profilden betimlenen gövde oldukça etli, dolgun ve besilidir. Göğüs bölgesindeki deri katlanmaları özellikle vurgulanmıştır. İri betimlenen başta, sivri uçlu kulaklar küçüktür. Figürün genel gövde yapısı, inekten ziyade boğa benzeri bir sığır türünün betimlenmiş olabileceğini göstermektedir (Fig. 15a-b).

²⁹² Morkholm 2000, 29.

²⁹³ Plin. *nat.* XXVIII.47.

²⁹⁴ Plin. *nat.* XXVIII.48.

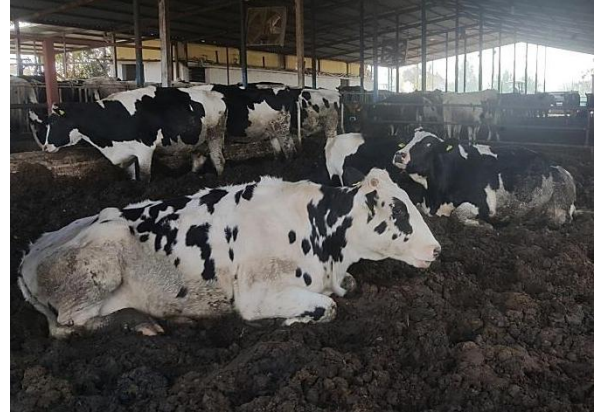
²⁹⁵ Diosk. *Ped. Mat. Med.* II.97.

²⁹⁶ Şimşek 2013a, 290-291, Res. 397. Friz bloğunun, Athena Tapınağı’na ait olduğu düşünülmektedir (Şimşek 2013a, 291).

²⁹⁷ Şimşek 2013a, 274-296.

Figür 15 a: KGS.03b no.lu boğa kabartması.

Figür 15 b: Laodikeia yakınlarındaki Goncalı köyünde bir besi çiftliği.

KGS.03b no.lu boğa figürünün betimlendiği yapının yeri ve tarihi önem taşır. Figür, Kuzey (Kutsal) Agora olarak isimlendirilen ve içerisinde kent pantheonundaki birçok tanrıya ait tapınağın ve altarn bulunduğu temenos alanına²⁹⁸ geçişi sağlayan batı portikteki bir kapıya ait konsollu geison bloğunda yer alır. Söz konusu alan, Hellenistik Dönem'e tarihlenen Batı Tiyatrosu ile temenos alanı arasında bağlantı sağlayan en önemli geçiştir. Kapının mimari elemanlarının stili Julius Claudiuslar (Augustus/Tiberius?) Dönemi'ne işaret etmektedir. Bu nedenle figürü, dönemin sosyo-politik yapısıyla ve aynı kapıda açığa çıkartılan diğer kabartmalarla birlikte değerlendirmek gerekmektedir.

KGS.03b numaralı figürle yakın özellikler taşıyan bir kabartma, Augustus Dönemi'nde inşa edilen Ara Pacis (Kutsal Barış) Altarı'nda (MÖ 13-9) karşımıza çıkmaktadır²⁹⁹. Augustus Dönemi'nde başlayan *Pax Romana* (Roma Barışı) politikasının getirdiği huzur ve refah ortamı sonucu, Roma ve hâkimiyetindeki topraklara gelen bereket ve bolluk sunak üzerindeki Tellus frizi kabartmasında resimsel olarak ifade edilmiştir³⁰⁰. Augustus'un barış, huzur ve zenginlik üzerine kurduğu yeni politik ideolojisi, okuma yazma bilmeyen halka dahi sanat yoluyla aktarılmaya çalışılmıştır. Söz konusu frizde, merkezde kucağında iki erkek bebek ile oturan Tellus'un hemen altında KGS.03b numaralı figür ile benzer şekilde bacaklarının üzerine çökerek yatan bir inek ve otlayan bir koyun betimlemesi bulunmaktadır³⁰¹ (Fig. 16a-b). Kabartmanın bütününde anlatılmak istenen mesaj açıktır. Augustus'un kurduğu yeni

²⁹⁸ Şimşek 2013a, 281.

²⁹⁹ Weinstock 1960, 52-56; Stanley Spaeth 1994.

³⁰⁰ Zanker 1990, 172-179, Fig. 136; Stanley Spaeth 1994, 68-77, 86, Fig. 1.

³⁰¹ Moretti 1948, 232-237, Tav. XVII, XXII; Zanker 1990, Fig. 136; Stanley Spaeth 1994, Fig. 1.

düzende, Roma'nın hâkimiyetindeki tüm topraklarda tarım ve hayvancılık faaliyetleri barış ve huzur ortamının etkisiyle refaha kavuşacak, bolluk, bereket gelecek ve verim artacaktır³⁰². Bu bolluk, özellikle tarım ve hayvancılık üzerinden vurgulanmıştır. Antik dönemin en önemli gelir kaynağı, özellikle kırsal alanlardaki tarım ve hayvancılık faaliyetleridir. Tellus (Ceres), tarım çalışmalarına ve hayvan besiciliğine bolluk getiren, kırsaldaki verimliliği arttıran, zirai faaliyetlerin destekleyici ve koruyucu tanrıçası şeklinde betimlenmiştir³⁰³ (Fig. 16a).

Figür 16a-b: Ara Pacis Barış Altarı'ndan Tellus kabartması ile sığır betimlemesi.

KGS.03b numaralı kabartma da benzer ideoloji ile yapılmış ve Laodikeia topraklarındaki hayvancılık faaliyetlerinin önemi gösterilmiş olmalıdır (Fig. 15). Kent ekonomisine katkı sağlayan en önemli gelir kaynağının tarım faaliyetleri olduğu Laodikeia'da, hayvancılık da ön plandadır. Kentte antik kaynaklar ve nümizmatik veriler aracılığıyla koyun ve keçi gibi küçükbaş hayvanların yetiştirildiği bilinmektedir³⁰⁴. Ancak kazı çalışmalarında ele geçirilen büyükbaş hayvanlara ait kemikler³⁰⁵ dışında sığır besiciliğinin yapıldığına dair bir veri elde edilememiştir. Boğa kabartması olasılıkla Laodikeia'nın topraklarında yetiştirilen büyükbaş hayvanların besiciliğini ve kent için önemini vurgulamaktadır. Çünkü antik dönemde tarım ile hayvancılık birbirinden ayrılmayan bir üretim koludur. Kutsal bir alanın giriş kapısına yapılan boğa kabartması ile birlikte kentteki hayvan besiciliğinin önemi vurgulanmış, kır hayatındaki verimlilik, bereket ve doğurganlık kutsanmış olmalıdır. Bölgede ele

³⁰² Fullerton 2000, 161-163, Fig. 115.

³⁰³ Weinstock 1960; Stanley Spaeth 1994, 68-77, 86, Fig. 1.

³⁰⁴ Strab. XII.8.16; Vitr. VIII.3.14; Head 1906, 311, No. 124, 201, 258, Pl. XXXVI.5.

³⁰⁵ Kazı çalışmalarında tespit edilen kemikler, kentte tüketilen hayvanlar arasında sığırların da bulunduğunu göstermiştir. Şimşek 2011, 176. Nekropolde açığa çıkartılan ve cenaze yemeğiyle ilişkili sığır iskeleti için bkz. Şimşek vd. 2011, 13, 24, 42, 492, Lev. 26, Fig. 86-87.

geçirilen yazıtlarda da hayvan besiciliği ile uğraşan ailelerin varlığı da bilinmektedir³⁰⁶. Bu durum hayvancılığın bölge için önemli bir gelir kaynağı olduğunu göstermektedir.

Kabartmadaki en dikkat çekici husus, yatar ve dinlenir pozisyonda işlenen figürün altındaki zemindir. Aynı kaset içerisindeki yunusun çevresi düzgün bir şekilde traşlanmasına rağmen, boğa figürünün altında keski ile yapılan kesik çizgiler şeklinde kazıma izler görülmektedir. Bu durum da bloktaki işçiliğin tamamlandığını ancak söz konusu izlerin bilinçli bir şekilde bırakıldığını göstermektedir (Fig. 15a). Kabartmayı işleyen sanatçı, olasılıkla büyükbaş hayvancılığın kentin bereketli tarım arazileri üzerindeki hâkimiyetini ve önemini göstermek amacıyla zemindeki otları veya toprağı vurgulamak istemiş olmalıdır. Sığırın sakin ve dingin bir şekilde dinlenir pozisyonda oturması da hayvan besiciliğinde ve kır hayatında yaşanan huzuru ve refahı ifade etmektedir. Ara Pacis'in Tellus frizinde karşımıza çıkan ve Augustus ile birlikte başlayan altın çağ, aynı döneme tarihlenen KGS.03b numaralı kabartmada da benzer ideoloji ile oluşturulmuş ve yeniçağın bahsettiği tüm zenginlik, verimlilik Laodikeialılara da sunulmuştur.

F.04 numaralı friz bloğunda, rankelerin arasına³⁰⁷ yerleştirilen hörgüçlü bir boğa kabartması yer alır³⁰⁸ (Fig. 17). 3/4 profilden betimlenen boğa, ön bacaklarının üzerine ağırlığını vermiş ve başını kuvvetlice yukarıya çevirmektedir. Bu nedenle öne eğik baş, tepeden gösterilmiştir. Sanatçı bu ifadeyle boğanın anlık saldırı hareketini göstermiştir. Heybetli bir gövdeye sahip boğa, gövdesindeki iriliğin yaşatacağı durağanlığın aksine dinamik ve hareketli bir yapıdadır. Boğanın yüksek hörgücü özellikle vurgulanmıştır. Figür, kompozisyon olarak sınırlı ve saldırgan bir duruşta. Boğaların ölümcül silahı olan boynuzları, sanatçı tarafından bilinçli vurgulanmıştır.

³⁰⁶ Ritti 2017, 162.

³⁰⁷ Sarmal dallı bitkisel bezemelerin içerisine yerleştirilen bu tip figürler özellikle MS 1. yüzyıldan itibaren sevilerek kullanılmıştır. İlk kez Roma'daki Titus takında soffitlerde çiçeklerin içinden hayvan figürlerinin çıktığı görülmektedir (Abbasoğlu 1994, 24-25). Küçük Asya'daki mimarlık atölyelerine özgü bir dekorasyon ögesi olduğu düşünülmektedir. Bu tip örnekler için bkz. Blackenhagen 1940, Taf. 20, 29, 34, Abb. 58, 80, 94; Başaran 1995, 11; Koçel Erdem 1996, 132-133, 206; Zanker 2001, 96, Fig. 47; Mansel 1962, 69, Res. 26; Türkmen 2007, 161-163, 165-166.

³⁰⁸ Şimşek 2013a, 290-291, Res. 397.

Figür 17: F.04 numaralı friz bloğunda betimlenen hörgüçlü boğa kabartması.

Nüvizmatik veriler, heykeltıraşlık eserleri ve çeşitli arkeolojik buluntular, antik dönemde Laodikeia'nın yakın çevresinde hörgüçlü boğaların yetiştirildiğini³⁰⁹, tanrılar adına gerçekleştirilen dini ritüeller ve ölü gömme törenlerinde kurban şeklinde sunulduğunu³¹⁰ ve boğa ile gladyatörler arasında gerçekleştirilen özel gösterilerin düzenlendiğini göstermektedir³¹¹.

Laodikeia'da bugüne kadar gerçekleştirilen çalışmalarda sikkeler üzerinde veya heykeltıraşlık eserlerinde betimlenen boğa figürleri tespit edilmiştir. Söz konusu boğalardan iki tanesi kabartmalı lahitler üzerinde olması itibariyle öteki dünya inancıyla ve cenaze törenleriyle ilişkili kurban hayvanı olarak karşımıza çıkmaktadır³¹² (Fig. 18-19). Diğer betimlemeler üzerinde de dini ritüeller sırasında tanrılar adına kurban edilmektedir. Söz konusu boğalardan bir tanesi yüksek kabartma tekniğinde yapılan bir friz üzerinde, diğeri ise Ephesos Artemisi'ne ait bir kült heykelinin kaide kabartmasında görülmektedir³¹³ (Fig. 20-21). Bahsettiğimiz son iki kabartma üzerinde görülen hörgüçlü boğalar, kentteki dini seremonilerle ilişkili kurban hayvanlarıdır. Yine Caracalla Dönemi'ne tarihlendirilen bir sikke üzerinde, Caracalla'nın Laodikeia'ya gelişi ve kentte İmparator ile tanrılar onuruna gerçekleştirilen dini seremoninin

³⁰⁹ Şimşek 2005b, 33; Şimşek 2013a, 217; Özudoğru 2014, 178.

³¹⁰ Şimşek vd. 2011, 13, 24, 42, 492, Lev. 26, Fig. 86-87.

³¹¹ Stadyumda yapılan boğa oyunlarında hayvanların özellikle Tabai, Herakleia Salbake, Kibyra gibi yakın kentlerden ve Kazanes Vadisi'nden sağlandığı düşünülmektedir (Şimşek 2005b, 33; Şimşek 2013a, 217).

³¹² Yıldız-Şimşek 2000, 145, Fig. 12-13; Şimşek 2011a, 90.

³¹³ Şimşek 2011a, 107.

gösterildiği sahnede tapınak önünde kurban edilen hayvanın boğa olduğu görülmektedir³¹⁴ (Fig. 22).

Figür 18: Laodikeia'da sütunlu lahitte, mezar sahipleriyle betimlenen boğa.

Figür 19: Laodikeia'da girlandlı lahitte görülen Nike'nin boğa kurbanı sahnesi.

Figür 20: Tapınak A'da bulunan Ephesos Artemisi kült heykelinin kaidesindeki kurban töreni ve hörgüçlü boğa.

Figür 21: Batı Tiyatrosu'nun yakınında bulunan ve kurban törenine götürülen hörgüçlü boğa.

³¹⁴ Şimşek 2013a, 507, Res. 759. Boğalar, İmparatorluk kültüründeki özel kurban hayvanlarından birisidir (Price 2004, 309).

Figür 22: İmparator Caracalla'nın gelişi onuruna düzenlenen törende, İmparator ve tapınak önünde kurban edilen boğa, Laodikeia şehir sikkesi.

Benzer sahneler, bölgedeki diğer kentlerde de karşımıza çıkmaktadır. Hierapolis tiyatro kabartmalarında betimlenen dini alayda kurban edilmek üzere taşınan başlıca hayvanın hörgüçlü boğa olduğu görülmektedir. Söz konusu kabartmalarda, tanrılara sunulan hörgüçlü boğalar, rahip ve rahibelerin yanı sıra tanrıçaların yanında da betimlenmiş ve gerek tören kuşağı gerekse bir altarın önünde gösterilerek kurban edilecek olduğu izleyiciye aktarılmıştır³¹⁵ (Fig. 23-24). Üç adakçı figürünün betimlendiği bir sahnede ise iki figürün arasında yatar şekilde gösterilen boğanın sunağa getirilerek kesilmiş olduğu düşünülmektedir³¹⁶. Nike tarafından kurban edilmek üzere götürülen bir hörgüçlü boğa figürü de Eumeneia kenti sikkelerinde karşımıza çıkmaktadır³¹⁷ (Fig. 25). Herakleia Salbake kentindeki bir anıt mezara ait kabartmalarda ise *Zeus Ktesios Patrios*'la birlikte betimlenen hörgüçlü boğaların yanı sıra mezar sahibi adına tanrılara kurban edilecek hörgüçlü boğalar da görülmektedir³¹⁸ (Fig. 26). Söz konusu veriler, Laodikeia ve çevresindeki kentlerde yetiştirilen hörgüçlü boğaların değerli bir kurban hayvanı olduğunu, gerçekleştirilen dini törenlerde çeşitli tanrı ve tanrıçalar adına, ancak özellikle baş tanrı Zeus adına adandıklarını göstermektedir. Bölgede ele geçirilen yazıtlar da bu durumu desteklemektedir³¹⁹. Ancak kurban adağı şeklinde sunulan hörgüçlü boğalarda karşımıza çıkan ortak nokta, hayvanların sakin,

³¹⁵ D'Andria-Ritti 1985, 143-157, Tav. 37-42; D'Andria 2003, 171-181, Res. 150b, 155-156; Çubuk 2008, 37-44, Res. 1.14-1.17.

³¹⁶ Çubuk 2008, 72-77, Res. 5.7.

³¹⁷ Ünal 2014, 140, Lev. 49, Seri 29.

³¹⁸ Şimşek 2009b, 689, Fig. 16; Fleischer 2000, 420-421, 432, Abb. 17, 27.

³¹⁹ Yazıt için bkz. Corsten 1997, 7-17, no. 1; Ritti 2008, 39-43, no. 2.

durağan ve dingin bir şekilde betimlenmiş olmasıdır. Bu nedenle, F.04 numaralı kabartmadaki hörgüçlü boğada görülen saldırgan yapı, kompozisyon ve üslup olarak bu örneklerden ayrılmaktadır.

Figür 23: Hierapolis Tiyatrosu sahne kabartmalarında hörgüçlü boğa kurbanı.

Figür 24: Hierapolis Tiyatrosu sahne kabartmalarında kurban ritüeli.

Figür 25: Eumeneia sikkelerinde Nike tarafından kurban edilmek üzere götürülen hörgüçlü boğa. (Antonius Pius Dönemi)

Figür 26: Herakleia Salbake Hieronu kabartmalarında hörgüçlü boğalar. (MS 1. yüzyıl)

F.04 no.lu hörgüçlü boğa kabartmasıyla gövde duruşu ve kompozisyon bakımından benzerlik taşıyan betimlemeler, yakın çevredeki kentlere ait sikkeler ve bazı kabartmalar üzerinde karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu tos vuran boğa betimlemeleri, Eumeneia³²⁰, Trapezopolis³²¹, Kibyra³²², Tralleis³²³, Alabanda, Menderes Magnesiası

³²⁰ Ünal 2014, 80, 83, Lev. 35, Seri 12.

gibi coğrafi açıdan Laodikeia'ya yakın olan kentlerin sikkelerinde³²⁴, Hierapolis, Nysa, Alabanda gibi kentlerdeki kabartmalarda görülmektedir³²⁵. Genellikle sikkelerde arka yüz betimlemesi şeklinde tercih edilen hörgüçlü boğaların, F.04 numaralı kabartmadaki hörgüçlü boğa ile aynı pozisyonda, tos vurur tarzda betimlendiği görülmektedir. Sikkelerde betimlenen boğalarda da ağırlık gövdenin ön bölümüne verilmiş ve baş tepeden gösterilerek saldırmaya hazır anlık bir durumda olduğu vurgulanmıştır (Fig. 27-29). Mezar kabartmaları (stel ve lahit kapağı), sikkelerden daha geniş bir betimleme alanı sunduğu için hörgüçlü boğaların bölgede hangi amaçla kullanıldığını göstermesi açısından önem taşımaktadır. Roma İmparatorluk Dönemi'nde Anadolu'da hörgüçlü boğaların çeşitli arenalarda gladyatörler ile dövüştürüldüğü ve gösterilerin sonunda boğaların öldürüldüğü bilinmektedir³²⁶. Hierapolis, Nysa ve Alabanda kentinde ele geçirilen kabartmalarda da bölgede gerçekleştirilen gladyatör ve hörgüçlü boğa gösterileri tasvir edilmiştir³²⁷ (Fig. 30-32). Aphrodisias³²⁸ ve Hierapolis'te³²⁹ ise yazıtlar vasıtasıyla boğa avı gerçekleştiren bir avcı trubunun varlığı kesin olarak belirlenmiştir. Cesur ve güç timsali vahşi boğalarla insanlar arasında yapılan bu gösteriler, toplumda sevilmiş ve ilgi uyandırmıştır. Söz konusu örneklerdeki boğalar, sikkelerde karşımıza çıktığı gibi saldırgan bir duruşta, tos vurur pozisyonda kompozisyonlaştırılmıştır (Fig. 27-32).

³²¹ http://www.asiaminorcoins.com/gallery/displayimage.php?album=458&pid=4341#top_display_media (Erişim Tarihi: 26.09.2017, 14.30).

³²² Özudoğru 2014, 178.

³²³ Tralleis'de hörgüçlü boğa figürinleri ele geçirilmiştir. Figürinler Roma İmparatorluk Dönemi'ne, MS 1. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Benzer örnekler Ephesos, Girit, Metropolis, Myrina ve Samos'da tespit edilmiştir (Çekilmez 2015, 53, Fig. 1-2).

³²⁴ Özellikle Menderes Magnesiası'ndaki sikkelerin MÖ 4. yüzyıla tarihlenmesi, hörgüçlü boğaların bu coğrafyada en az 2400 yıldır tanındığını ve kentle ilişkili betimlemelere dâhil olacak derecede değer taşıdığını göstermesi açısından önemlidir. Sikke örnekleri için bkz. Thonemann 2011, 45, Fig. 1.25.

³²⁵ Ritti 2017, 183, 188, Fig. 42; Yılmaz 2010, 130.

³²⁶ Magie 1950, 655-656; Şimşek 2013a, 217. Antik dönemdeki boğa dövüşleri için bkz. Meijer 2008, 116-122.

³²⁷ Ritti 2017, 183, Fig. 42.

³²⁸ Polat Öğüt 2006, 26, 28, 44, 136.

³²⁹ Ritti 2006, 185-188; Ritti 2017, 188-189.

Figür 27: Menderes Magnesiası sikkesinde hörgüçlü boğa betimi (MÖ 300-200).

Figür 28: Trapezopolis sikkesinde hörgüçlü boğa betimi (MS 100-200).

Figür 29: Kibyra sikkesinde hörgüçlü boğa betimi (MS 81-96).

Figür 30: Nysa'nın yakınlarında bulunan, boğa ve gladyatör oyunlarının betimlendiği mezar steli, Aydın Arkeoloji Müzesi.

Figür 31: Hierapolis Kuzey Nekropolü'nde bulunan, boğa ve gladyatör dövüşü sahneli mezar steli (MS 3. yüzyıl)

Figür 32: Alabanda'da bulunan, gladyatör ve boğa dövüşlerinin sahnelendiği ostothekekapağı, Aydın Arkeoloji Müzesi.

Bu nedenle F.04 no.lu hörgüçlü boğa figürü, yukarıda verilen örneklerde de görüldüğü gibi saldırı anındaki bir boğayı tasvir etmektedir (Fig. 17). Boğanın gücü ve

agresifliği sanatçı tarafından gövde betimlenişi ve duruş pozisyonuyla ifade edilmiştir. Hierapolis kabartmalarında da görülen hörgüçlü boğa ve gladyatör gösterilerinin Laodikeia stadyumunda yapıldığı bilinmektedir³³⁰ (Fig. 31). Bu nedenle kabartmada betimlenen boğa figürü, kentte gerçekleştirilen hörgüçlü boğa gösterileriyle ilişkili bir betimleme olmalıdır.

Hörgüçlü boğalar, aynı zamanda bölgede faaliyet gösteren mimari atölyeler tarafından sevilerek kullanılan bir bezeme olmalıdır. Hierapolis'te Tapınak Nymphaeumu'nun konsollu geison sima bloğunun konsol kasetinde de hörgüçlü boğa kabartmasının işlendiği görülmektedir³³¹ (Fig. 33). Hörgüçlü boğaların bölge ve kentte özellikle tanrılar adına kurban edilen değerli hayvanların başında gelmesi³³², temenos alanındaki dini ritüellerde boğaların tanrılar adına kurban edildiğini gösteren bir veri şeklinde de yorumlanabilir. Özellikle bölgede ele geçirilen yazıtlar, Zeus adına yapılan dini törenlerde boğaların kurban edilmesi gerektiğini bildirmektedir³³³.

Figür 33: Hierapolis Tapınak Nymphaeumu'ndaki konsol kasetinde betimlenen hörgüçlü boğa.

³³⁰ şimşek 2005b, 33; şimşek 2013a, 217. Hierapolis'te gerçekleştirilen bu tür mücadele ve av gösterilerinin izleyici için gerekli önlem alındıktan sonra agoralarda gerçekleştirildiği düşünölmektedir (Ritti 2017, 188-189).

Günümüzde halen Anadolu'nun çeşitli illerinde, boğaların dövüştüröldüğü geleneksel ve büyük festivaller organize edilmektedir. Bu festivallerde (Artvin Kafkasör Boğa Güreşi), farklı illerden dövüş alanına getirilen boğaların cüsselerine göre sınıflandırılarak dövüştüröldüğü ve uygulanan kurallarla birlikte festivalin spor ve şenlik ortamında gerçekteşiği görölmektedir (<http://www.kafkasor.org/anasayfa#/hakkında> Erişim Tarihi: 15.08.2017, 16.00).

³³¹ Campagna 2018, 345, Fig. 405. Nymphaeum yapışı için bkz. D'Andria 2003, 132-135.

³³² Bölgede Apollon *Lairbenos* kültünde de boğaların tanrının kutsal hayvanı olarak kabul edildiği düşünölmektedir (Akıncı Öztürk 2011, 40).

³³³ Corsten 1997, 7-17, no. 1; Ritti 2008, 39-43, no. 2. Zeus için yapılan kurbanlarda daha çok boğalar tercih edilmektedir (şahin 2001, 196).

S.01a numaralı kabartma, Kuzey (Kutsal) Agora'nın batı portiğine ait bir sütun yivinde tespit edilmiş, ünük bir örnektir. İonik yivli sütunun fluthesine işlenen kabartmada, altta bir boğa başı, üzerinde ise budaklı sopa (lobut) yer alır. Cepheden betimlenen etli boğa başında kulaklar küçük, boynuzlar uzun ve sivri, burun kanatları geniştir. Başın üzerindeki tepe tüyleri çarkıfelek şeklinde alın üzerinde döndürülmüştür (Fig. 34).

Figür 34a-b: Kutsal Agora Batı Portik'te ionik sütunun yivine işlenen S.01a no.lu lobut ve boğa başı kabartması.

Boğa başları, antik dönemde özellikle mimari dekorasyon öğesi olarak sıklıkla tercih edilen betimlemelerden birisidir. Söz konusu bezeme, MÖ 10.000'den itibaren Göbeklitepe örneklerinden de bildiğimiz boğa kültü geleneğini yansıtmaktadır³³⁴. Tanrı adına kurban edilen boğanın başı, kült alanına asılarak yapılan tören kutsanmış ve ritüelin gerçekleştirildiği alan boğaların tanrısal gücüyle korumaya alınmıştır. Özellikle kutsal alanlara asılan gerçek boğa başlarının kabartma halinde mimari bir unsur üzerinde betimlenmeye başlamasıyla sembolleşen gelenek, etkisini günümüze kadar sürdürmüştür³³⁵. Antik döneme ait birçok yapıda, özellikle Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi'nde karşımıza çıkan boğa başı kabartmaları başlık³³⁶, tavan kaseti³³⁷, friz³³⁸, konsol³³⁹, kemer bloğu³⁴⁰ gibi çeşitli mimari elemanlar üzerinde

³³⁴ Schmidt 2007, 120-121, 151, Res. 46, 81.

³³⁵ Anadolu'daki bazı yerleşimlerde halen kesilen kurban hayvanlarının başları antik dönemden taşınan gelenekle evlerin duvarlarına asılmaktadır.

³³⁶ Bingöl 2007, 114; Mansel 1963, Abb. 42; Mansel 1978, Res. 110; Başaran 1999, 10-11.

³³⁷ Lagina Hekate Kutsal Alanı altlarına ait tavan kasetleri üzerinde, Side Tykhe Tapınağı'nın tavan kasetlerinde boğa başları görülmektedir. Lagina örneği için bkz. Davran 2011, 29, 43, Kat. No. 16. Side örneği için bkz. Yürük 2017, 20.

³³⁸ Mitchell-Waelkens 1998, Pl. 91-92; İdil 1999, 66, Res. 62; Koçel Erdem 1996, 187.

³³⁹ Anabolu 1995b, 227; Koçel Erdem 1996, 187.

³⁴⁰ Rohn 2008, Abb. 12.

dekorasyon ögesi olarak sevilerek kullanılmıştır. Başaran'a göre mimaride karşımıza çıkan boğa başları, ““kötü ruhları kovmaya”, “kötü gözlerden uzak tutmaya” bir başka deyişle “nazar”a yönelik kutsal bir anlam taşımak³⁴¹” amacıyla yapılmıştır.

S.01a numaralı kabartmada, boğa başının üzerinde işlenen S.01b no.lu budaklı sopa, kabartmanın genelinde tasarlanan kompozisyonu ifade etmektedir (Fig. 34). Budaklı sopa ve boğa, antik dönemde çoğunlukla tanrı Herakles ile ilişkili bir sembol şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Herakles'in vahşi Girit Boğası'nı yakaladığı sahnelerde, tanrının boğayı en önemli silahı olan budaklı sopayla dizginlediği görülmektedir. Herakles'in bölgede³⁴² ve Laodikeia'da tapınım gören, sevilen tanrılardan biri olması kabartmanın Herakles ile ilişkili bir betimleme olabileceğini düşündürmektedir. Kentte yapılan çalışmalarda Herakles'in betimlendiği sikke, heykel, kabartma, yüzük kaşı, figürin gibi çeşitli eserler ele geçirilmiştir³⁴³. Aynı alana ait iki adet sütun üzerinde de budaklı sopa kabartması tespit edilmiştir (Kat. No. S.02, S.03). Bu durum kutsal alan içerisinde Herakles'le ilişkili bir kült yapısının varlığına işaret ediyor olabilir. Diğer yandan İmparator Commodus'un kendisini Herakles'le bir tutması³⁴⁴ ve Laodikeia'ya Commodus Dönemi'nde “*Neokoros*” unvanı verilmesi³⁴⁵ de söz konusu kabartmaların Herakles kültürüyle, dolayısıyla da Commodus kültürüyle ilişkili olabileceğini de düşündürmektedir. Ancak oluşturulan kompozisyonun doğrudan Herakles ya da İmparator Commodus kültürüyle ilgili olduğunu söylemek için elimizde yeterli bir veri bulunmamaktadır.

Hierapolis Tiyatro kabartmalarında karşımıza çıkan bir kurban sahnesindeki kompozisyon, boğa başı ve budaklı sopa kabartması arasındaki bağlantıyı farklı bir şekilde yorumlayabileceğimizi de göstermektedir. Roma sanatında ve bölgede tespit edilen örneklerde, dini ritüeller sırasında kurban işlemini gerçekleştirecek olan görevlilerin tören baltası kullandığı bilinmektedir³⁴⁶. Ancak Hierapolis kabartmalarında karşımıza çıkan bir sahnede, boğayı kurban etmek üzere götüren adakçının elinde budaklı sopaya benzeyen bir obje taşıdığı görülmektedir³⁴⁷. Bu sahne, genellikle

³⁴¹ Başaran 1999, 10.

³⁴² Hierapolis'te bulunan Herakles kabartması için bkz. D'Andria 2003, 77, Res. 50.

³⁴³ Corsten 1997, 131-133, No. 66; Şimşek vd. 2013a, 432, 1057, Kat. No. 172, 175, 1566.

³⁴⁴ Özgan 2013, 283-284, Res. 301.

³⁴⁵ Şimşek 2013a, 53.

³⁴⁶ Lessing-Varone 1996, 44; Berry 2007, 159, 197; Zanker 2001, 92, Fig. 44, Cooley-Cooley 2007, 95, Pl. 5.1.

³⁴⁷ D'Andria-Ritti 1985, 143-144, Tav. 37.1; Çubuk 2008, 37-44, Res. 1.14-1.17.

Herakles ile ilişkilendirilen budaklı sopanın bölgede gerçekleştirilen kurban törenlerinde de kullanılan bir ritüel objesi olduğunu göstermektedir. Söz konusu sopanın törenlerde boğayı dizginlemek, zapt etmek, devirmek veya bayıltmak gibi hangi işlevde kullanıldığı bilinmemektedir. Ancak kurban törenlerindeki ritüellerde gelenek olarak boğaların bayıldıktan sonra kesildiği düşünülmektedir³⁴⁸. Bu nedenle, Kuzey (Kutsal) Agora'da tespit edilen S.01a-b no.lu kabartmada betimlenen boğa başı ve hemen üzerindeki budaklı sopanın, alanda gerçekleştirilen kurban ritüelleri ile ilişkili bir kompozisyon olduğu da düşünülebilir. Kazı çalışmalarında, temenos alanını oluşturan sütunların birçoğunun kutsal alan içerisindeki tapınaklardan taşınarak portikte tekrardan kullanıldığı tespit edilmiştir³⁴⁹. Söz konusu kabartmanın betimlendiği sütunun, bu tapınakların birisinden getirilmiş olma ihtimali (olasılıkla Zeus Tapınağı) de düşünülmelidir. Bu nedenle, S.01 numaralı kabartmanın, tanrı veya tanrıçalar adına temenos alanındaki ritüeller ve kültlerle ilişkili betimlenen kutsal bir hayvan olduğu söylenebilir.

Figür 35: Hierapolis Tiyatro kabartmalarında
hörgüçlü boğayı tören alanına götüren rahip.

Boğa başının sütun üzerinde kabartma şeklinde kullanıldığı benzer örnekler bilinmektedir. Ancak söz konusu sütunlar yivsiz, düz gövdelidir. Bunlardan birisi Milas Müzesi'nin bahçesinde sergilenmektedir (Fig. 36). Diğer örnek ise Lagina Hekate Kutsal Alanı'nda yapılan çalışmalarda ele geçirilmiş ve kutsal alanı çevreleyen stoalara aittir (Fig. 37). İkinci örneğin, doğrudan kutsal bir alanda tespit edilmesi özellikle

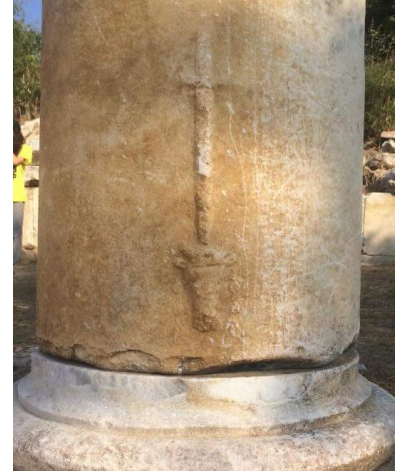
³⁴⁸ Çubuk 2008, 43.

³⁴⁹ Şimşek 2013a, 294-295.

üzerinde durulması gereken bir husustur. Bu durum bize Laodikeia'nın dini merkezi konumundaki temenosta tespit edilen kabartmanın, alanda yapılan kurban seremonileri ile ilişkili kutsal birer sembol olduğu düşüncesini güçlendiren bir veridir. Aradaki fark, Laodikeia örneğinde boğa başının üzerinde betimlenen budaklı sopa kabartmasıdır. Ancak Lagina'da ele geçirilen örnekte de boğa başının üzerinde kılıç veya meşale? benzeri törensel bir nesne bulunmaktadır. Koçel Erdem³⁵⁰ tarafından da mimari bloklarda yer alan sığır başı betimlemeleri, kurban kültü ile bağlantılı görülmüştür.

Figür 36: Gövdesinde boğa başı kabartması bulunan sütun tamburu, Milas Arkeoloji Müzesi.

Figür 37: Lagina Hekate Kutsal Alanı'nın stoalarına ait boğa başı kabartmalı sütun tamburu.

2.3. Keçi (*Capra*)

Boynuzlular (Bovidae) familyasına dâhil olan keçiler (*Capra*) yaşadığı coğrafyaya göre farklılık taşımakta ve türlere ayrılmaktadır. Yerleşik yaşama geçilmesiyle birlikte evcilleştirilen keçiler, insanoğluna sütüyle, derisiyle, tiftiğiyle çağlar boyunca hizmet eden önemli hayvanlardan biri olmuştur.

Antik dönemde keçiler, koruyuculuğun, bereketin ve yaşama gücünün sembolü görülmüş, çoğunlukla erkek tanrılarla ilişkili kutsal bir hayvan kabul edilmiştir³⁵¹. Mezopotamya Uygarlıkları'nda hastalık ve kötü ruhlardan korunmak amacıyla kutsal

³⁵⁰ Koçel Erdem 1996, 187.

³⁵¹ Cooper 2011, 74. Bazı Yunan efsaneleri, keçilerin yeni bir kent kurmada yol gösterdiğiyle ilgili bilgiler de taşımaktadır (Grimal 1997, 98).

alanlarda keçi kurbanı yapılmıştır³⁵². Minos toplumunda da yaban keçilerinin kutsal hayvanlar arasında yer aldığı düşünülmektedir³⁵³. Knossos'ta tapınak hazinesinde, yılanlı tanrıça ile birlikte bulunan yaban keçisi tasvirli adak levhaları ve geç dönem söylencesi olan keçi *Amaltheia* mithosu da bu düşünceyi desteklemektedir³⁵⁴. Minoslular tarafından Zeus ile keçi arasında sıkı bir bağlantı kurulduğu bilinmekte olup bir mühür üzerinde görülen bebek emziren keçi figürünün, Zeus ve onu besleyen keçi olduğu düşünülmektedir³⁵⁵. Ayrıca tanrı onuruna *Aigaion* (keçi) isimli bir dağın eteğinde kutsal bir mağara bulunmaktadır³⁵⁶.

Hititler Dönemi'ne tarihlenen kabartmalarda ve mühür baskılarında, keçilerin kurban hayvanı olarak taşındıkları görülmekte, metinler aracılığıyla dini bayramlarda tanrılara ve tanrıçalara kurban edildiği, hatta yakıldığı bilinmektedir³⁵⁷. Yine metinler, keçilerin kutsal sayılan dağlara ve nehirlerle götürülüp adandığı da göstermektedir³⁵⁸. Kesilen keçi etlerinin tanrı heykellerinin önüne konulduğu, yağlanan boynuzların tanrı Maliia'ya kurban edildiği, iç uzuvlarının pişirilip yemek şeklinde tüketildiği bilinmektedir. Ayrıca ölü gömme törenlerinde ve bir inşanın temeline konulan hayvanlar arasında da yer almaktadır³⁵⁹. Ölü gömme törenlerinde sıklıkla kullanılan keçilerin, ölen kişinin ruhunun olumsuz güçlerini veya günahlarını yüklenme amacıyla (günah keçisi) kurban edildiği düşünülmektedir³⁶⁰.

Herodotos³⁶¹, Mısır'da Thebaililer'in Zeus adına keçi kurban ettiklerini bildirmiştir. Yine Herodotos'un³⁶² verdiği bilgilere göre Mısır'da Mendesliler tarafından keçinin tanrı Pan ile özdeşleştirildiği ve asla kurban edilmediği, keçilere ve keçi çobanlarına özel bir saygı gösterildiği aktarılmıştır.

³⁵² Beydiz 2016, 184. Neo-Sümer'den itibaren keçi-balık gövdeli mitolojik bir tasvir ortaya çıkmıştır (Black-Green 2003, 125; Cooper 2011, 74). Su tanrısı Enki (Ea) ile ilişkili olduğu düşünülen bu figürlerin, büyücü ve koruyucu bir vasıfla kullanıldığı düşünülmektedir (Özgüç 1965, 31; Black-Green 2003, 125-126, 204; Beydiz 2016, 183.) Söz konusu figürler tanrıların asalarında da sembol olarak kullanılmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Black-Green 2003, 201, 205-206. *Capricorn* şeklinde de adlandırılan figür, Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi'nde de kullanılmış ve burçlar kuşağında yer alan bir sembole dönüşmüştür (Black-Green 2003, 125).

³⁵³ Alexiou 1991, 92.

³⁵⁴ Alexiou 1991, 92. Knossos'ta ele geçirilen çocuk ve yabani keçi baskılı mühür için bkz. Alexiou 1991, 93, Res. 33.

³⁵⁵ Thomson 2007, 241, Res. 22.

³⁵⁶ Thomson 2007, 240-241.

³⁵⁷ Ertem 1965, 65-66; Atakuman vd. 2006, 98; Erbaş 2013, 94, 134-135.

³⁵⁸ Ertem 1965, 66, 69.

³⁵⁹ Ertem 1965, 67-69; Erbaş 2013, 206-207, 222-224.

³⁶⁰ Erbaş 2013, 229.

³⁶¹ Hdt. II.42.

³⁶² Hdt. II.46.

Yunan ve Roma Uygarlıkları'nda da keçi, baş tanrı Zeus'un kutsal hayvanı kabul edilmiştir. Bu inancın temel sebebi, Zeus'un, babası Kronos'tan saklanmak için İda dağında Amaltheia isimli bir keçinin sütüyle beslenip büyütülmesidir³⁶³. Zeus daha sonra bu keçinin postundan kendisine koruyucu bir kalkan yapmıştır³⁶⁴. Tanrı adına yapılan kurban törenlerinde, keçiler, tanrıya sunulan başlıca hayvanlar arasında yer almıştır³⁶⁵. Anadolu'da tanrının *Aseis* ve *Askraios* epithetiyle kurulan kültlerinde, keçi ön plandadır³⁶⁶.

Asklepios kültüründe, tanrının sembolü olan kutsal hayvanlardan birisi de keçidir³⁶⁷. Apollon ve Koronis'in ilişkisinden doğan tanrı Asklepios, annesi tarafından Myrtion dağında terk edildiğinde bir keçi tarafından emzirilmiştir³⁶⁸.

Semele ile Zeus'un ilişkisinden doğan Dionysos, bazı efsanelerde, Hera'nın gazabından korunmak amacıyla babası Zeus tarafından keçiye dönüştürülmüştür³⁶⁹. Dionysos adına düzenlenen şenliklerde, tören başlamadan önce tanrıya keçi kurban edilmiş³⁷⁰, törenler sırasında görevliler tarafından giyilen kıyafetlerde ise keçi boynuzu bulunan bir başlık taktıkları belirlenmiştir³⁷¹. Keçi, Dionysos kültüründe şarabın bulunmasına aracılık eden hayvandır³⁷². Üzümlere zarar vermesinden dolayı tanrı adına kurban edildiği düşünülmektedir³⁷³. Dionysos dünyasında tanrının yardımcıları olan, ormanlarda ve dağlarda yaşayan Pan ve Satyrlerin belden aşağı bölümleri ve kulakları da keçi şeklinde betimlenmiştir³⁷⁴.

Yaban keçileri, Artemis kültüründe de görülmektedir³⁷⁵. Attika'da Brauronlu Artemis adına düzenlenen şenlikler sırasında tanrıçaya keçi kurban edilmiştir³⁷⁶.

³⁶³ Grimal 1997, 600, 822; Cooper 2011, 74; Beydiz 2016, 186. Birçok efsanede özellikle terk edilen bebeklerin keçi sütü ile beslendiği konusunda bilgiler mevcuttur. Aigisthos mithosu için bkz. Grimal 1997, 27. Attis'in keçi tarafından beslenmesiyle ilgili bkz. Dürüşken 2000, 75.

³⁶⁴ Beydiz 2016, 186.

³⁶⁵ Şahin 2001, 196. Anadolu'da Zeus Askraios adına keçi kurban edilmektedir (Şahin 2001, 196).

³⁶⁶ Şahin 2001, 195-196.

³⁶⁷ Grimal 1997, 102; Karayaka 2007, 106.

³⁶⁸ Grimal 1997, 102.

³⁶⁹ Dürüşken 2000, 92; Beydiz 2016, 186.

³⁷⁰ Beydiz 2016, 188.

³⁷¹ Öztürk 2010, 178-179.

³⁷² Grimal 1997, 748. Staphylos efsanesi için bkz. Grimal 1997, 747-748.

³⁷³ Karayaka 2007, 124.

³⁷⁴ Hom. h. XIX.1-2, 37; Grimal 1997, 600; Cooper 2011, 74; Beydiz 2016, 187-188.

³⁷⁵ Cooper 2011, 74. Menderes Magnesiası'nda, Artemis *Leukophryene* için yapılan keçi kurbanı için bkz. Bingöl 2007, 115.

Plinius³⁷⁷ keçilerin otlarken zeytin ağaçlarına ısırarak zarar verdiklerini ve bu nedenle Athena'ya (Minerva) yapılan kurban törenlerinde keçinin hiçbir zaman tanrıçaya kurban edilemeyeceğini bildirmiştir. Roma'da ise her yıl 15 Şubat'ta çoban tanrı Lupercus adına düzenlenen *Lupercalia* isimli bayramda rahipler tarafından keçi kurban edilmiş, keçinin derisinden yapılan kamçılarla yolda karşılarına çıkan kadınları doğurganlıklarını arttırmak amacıyla kamçılama yapmışlardır³⁷⁸.

İnsanoğlunun yerleşik yaşama geçmesiyle birlikte evcilleştirdiği hayvanlardan birisi olan keçi, kılından, derisinden³⁷⁹, etinden ve sütünden³⁸⁰ yararlanılan, bu amaçlarla günümüze kadar yetiştiriciliği yapılan bir hayvandır. Yunanlılar ve Romalılar tarafından tüketilen kesim hayvanlarının arasında bulunan keçilerin³⁸¹ sütünden peynir gibi besin maddeleri üretilerek çeşitli yemekler, tatlılar içinde tüketildiği bilinmektedir³⁸². Yağlı ancak besleyici ve faydalı olan keçi sütünün yararı antik dönemde keşfedilmiş, bu nedenle çeşitli efsanelerde tanrılar ve kahramanlar gibi üstün kişiler keçi sütüyle beslenmiş olmalıdır.

Keçiler, antik dönemdeki tıp çalışmalarında da kullanılmıştır. Plinius³⁸³, keçilerin, hem gece, hem de gündüz görme gücü taşıyan gözlere sahip olduğunu, bu nedenle bazı kişilerin keçi karaciğeri yediğini ve keçideki görüş gücünün karaciğeri

³⁷⁶ Thomson 2007, 265. İnanışa göre, bir zamanlar halk tarafından öldürülen bir ayı yüzünden tanrıça Artemis sinirlenmiş ve veba salgını göndermiş ancak bir kişi kızının giysilerini keçiye giydirerek tanrıçaya kurban etmiş ve böylece Artemis'in öfkesi yatışmıştır (Thomson 2007, 264-265).

³⁷⁷ Plin. nat. VIII.76.

³⁷⁸ Grimal 1997, 452-453.

³⁷⁹ Keçilerin yünü ve derisi antik dönemde birçok alanda kullanılan başlıca hammaddelerden birisidir. Kültepe metinlerinde geçen ifadeler yetiştiriciliği yapılan hayvanlardan birisinin keçi olduğunu ve keçi kılından heybe gibi eşyaların üretildiğini göstermiştir. Hitit metinlerinde kralın kullanacağı at arabasının yapımında keçi derisinin kullanıldığı dini bir tören sırasında bir çocuğa giysi olarak giydirildiği kaydedilmiştir (Öz 2014, 85-86; Ertem 1965, 67-70). Herodotos (IV.189), Athena'nın aegis'inin keçi derisinden gelen anlamının, Libyalılardan geldiğini, Libyalı kadınların giysilerinin üzerine kökboyası ile boyanmış keçi derisi taktıklarını ve Athena'nın giysilerinin Libyalı kadınlardan etkilendiğini bildirmiştir. Yine Herodotos (V.58), deri kitapların özellikle koyun ve keçi derisinden yapıldığını da aktarmıştır. Plinius (nat. VIII.76) özellikle Kilikia ve Syrtes bölgesinde yaşayan kişilerin keçileri giysi üretiminde yani dokumacılıkta kullandıklarını söylemiştir. Antik dönemde soğuk hava koşullarına karşı keçi derisinden çadırlar üretildiği de bilinmektedir (Yıldız 1993, 194).

³⁸⁰ Anadolu'da yapılan çalışmalarda Alacahöyük, Troia, Alishar, Boğazköy gibi birçok erken döneme ait yerleşimde keçi kemikleri ele geçirilmiştir. Hitit metinlerinde kırmızı, beyaz ve siyah renkli oldukları ifade edilen keçilerin aynı zamanda evcilleştirilmiş hayvanlar içerisinde en ucuz ete sahip olduğu görülmekte olup fiyatının düşük olması hayvanın yoğun bir şekilde yetiştirildiğini de göstermektedir. Kral ve kraliçe tarafından yüksek rütbeli kişilere keçi armağan edildiği de bilinmektedir (Ertem 1965, 65-71).

³⁸¹ Delemen 2003, 5.

³⁸² Delemen 2003, 28.

³⁸³ Plin. nat. VIII.76.

yiyeen kişiye geçtiğine inanıldığını bildirmiştir. Plinius³⁸⁴, keçi sütünün, kanının, safrasının, ciğerinin ve iliğinin göz hastalıklarının tedavisinde, idrarının ise kulak tedavisinde kullanıldığı bildirmiştir. Dioskorides³⁸⁵ erkek ve dişi keçinin kanının dizanteriye iyi geldiğini, şarap ile içki şeklinde alındığında çeşitli zehirlenmelere karşi panzehir şeklinde kullanıldığını aktarmıştır.

2.3.1. Keçi Kabartmaları

Laodikeia antik kentindeki mermer mimari bloklarda, Septimius Severus Nymphaeumu'ndan bir³⁸⁶ (Kat. No. TK.06, Fig. 38), Caracalla Nymphaeumu'ndan bir adet³⁸⁷ (Kat. No. TK.10, Fig. 43) olmak üzere iki adet keçi figürlü kabartma tespit edilmiştir.

TK.06 no.lu Pan ve keçi kabartması, Septimius Severus Nymphaeumu'na ait bir tavan kaseti bloğunun kaset bölümünde yer alır³⁸⁸ (Fig. 38). Kaset içerisinde betimlenen keçi, hayvanlar dünyasının tanrısı ve keçilerin çobanı Pan'ın önünde şaha kalkmakta, boynunu öne eğerek Pan'a itaat etmektedir. Pan ise keçiye hükmeder şekilde, sırtından arkaya kavuşturduğu ellerini birleştirerek keçiyi izlemektedir. İki figürün arasında, palmiye yaprağı? bulunmaktadır.

³⁸⁴ Plin. *nat.* XXVIII.47-48.

³⁸⁵ Diosk. *Ped. Mat. Med.* II.97.

³⁸⁶ şimşek 2013a, 152, Res. 189.

³⁸⁷ Kahil 1969, 214, Cat. No. 41, Pl. LXXXIX, 2-3.

³⁸⁸ şimşek 2013a, 152, Res. 189.

Figür 38: TK.06 numaralı tavan kaseti üzerinde betimlenen çoban tanrı Pan ve keçi.

TK.06 no.lu kabartma, Dionysos dünyasıyla ilişkili mitolojik bir sahnedir³⁸⁹. Yakın coğrafyadan Pan ve keçinin betimlendiği benzer sahne Nysa Tiyatrosu'nun Antoninler Dönemi'ne tarihlendirilen podyum frizi kabartmalarında karşımıza çıkmaktadır³⁹⁰ (Fig. 41). Tiyatro kabartmalarında Dionysos'un doğumu ve yaşamını anlatan konular işlenmiş ve tanrı Pan, Dionysiak alaydaki yerini almıştır³⁹¹. Sahnelerden birinde Pan arkasındaki asmadan kopardığı bir üzüm dalını önündeki keçiye uzatarak beslemektedir. Keçi arka ayaklarından destek alarak ön ayaklarını havaya kaldırmış ve Pan'ın elinde tuttuğu üzüm salkımını yemektedir. Konu, keçinin Pan tarafından beslenmesi dışında benzer kompozisyondadır. Çoban tanrı Pan, hâkimiyetindeki keçilerin sorumlusu ve bakıcısıdır. Bu durum TK.06 no.lu kabartmada hem keçinin itaatkâr duruşu, hem de Pan'ın kendinden emin bir şekilde ellerini sırtında birleştirmesiyle vurgulanmıştır. Keçi, Pan'a tüm içtenliğiyle itaat etmektedir. Kabartmada, iki figürün ortasında betimlenen bitki palmiye dalı olmalıdır. Ancak Pan ve palmiye arasında gelişen mitolojik bir öykü bulunmamaktadır. Ancak kabartmada işlenen bitki palmiye yaprağı ise Pan tarafından verilen bir görevin olasılıkla keçi tarafından başarıyla gerçekleştirildiğini ifade eden bir anlam taşıyor olmalıdır.

³⁸⁹ Sikkeler üzerinde Pan ve keçi betimli sahneler için bkz. <https://www.acsearch.info/search.html?id=1338075>; <https://www.acsearch.info/search.html?id=725061> (22.08.2017, 22.40).

³⁹⁰ İdil 1999, 50, Res. 35. Frizlerde Satyrlerin yanında da keçilerin yer aldığı görülmektedir. İdil 1999, 44, 46, Res. 26.

³⁹¹ İdil 1999, 41-50, Res. 17-36.

Nüvizmatik ve epigrafik verilere göre Dionysos, Laodikeia’da Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi’nde tapınım görmüştür³⁹². Caracalla Dönemi’ne tarihlendirilen ve Merkezi Propylon olarak isimlendirilen yapıdaki tavan kasetlerinde de Dionysos, Satyr, Maenad ve tanrı Pan’ın betimlendiği kabartmalar tespit edilmiştir³⁹³ (Fig. 40, 46). Diğer yandan Laodikeia’da tanrı Dionysos ve Pan’a ait birçok heykel ve figürin bulunmuş, komşu kentlerde de kültü tespit edilmiştir³⁹⁴ (Fig. 39). Tanrı Pan ile keçi, mitolojik öykülerde ve betimlemelerde tanrı Dionysos’a en yakın figürlerdir. Homerik hymnoslarda³⁹⁵ Pan’ın doğumu sırasında en mutlu olan tanrının Dionysos olduğu anlatılmıştır. Bu nedenle mitolojide Pan ve Dionysos birbirinden ayrılmayan iki figürdür. Laodikeia’da bulunan frizli bir lahit üzerinde, babası Hermes’in gözetiminde bir keçi tarafından emzirilen çocuk Pan kabartması da ele geçirilmiştir³⁹⁶ (Fig. 42). Tespit edilen tüm örneklerle ilgili veriler kentte Pan ile ilgili efsanelerin bilindiğini ve çoban tanrının kentteki sevilen tanrılar arasında yer aldığını göstermektedir. Bloğun ait olduğu yapıda, diğer tavan kasetlerine ulaşamadığı için kasetteki kompozisyonun diğer kasetlerdeki betimlemeler ile arasında kurulan bütünlük bilinmemektedir. Orijinalinde, diğer kasetler ile ortak bir kompozisyon oluşturulmuş ve kompozisyon doğrudan izleyiciye aktarılıyor olabilir. Ancak diğer kasetlere ulaşamadığı için bu konuda yorum yapmak zorlaşmaktadır. TK.06 numaralı kabartma ile kentteki diğer verileri bir bütün halinde düşündüğümüzde, Laodikeia’da Pan’ın sevilen tanrılardan birisi olduğu, keçi ile Pan’ın ayrılmaz bir bütün olarak düşünüldüğü ve kentteki Dionysos kültürünün en sevilen figürlerinden olduğu kesindir. Keçi, efsanelerde üzümün ve şarabın bulunmasına aracılık eden hayvan olduğu için Dionysos kültüründe kutsal ve önemlidir.

³⁹² Head 1906, 286, No. 50, Pl. XXXIV. 10, No. 96, Pl. XXXV. 6; Öztürk 2010, 147-148; Şimşek vd. 2011, 731, 787, Kat. No. 791, 912.

³⁹³ Şimşek 2013a, 137-140, Res. 171, 649.

³⁹⁴ Şimşek vd. 2011, 787, Kat. No. 912.

³⁹⁵ Hom. *h.* XIX.45-47.

³⁹⁶ Şimşek vd. 2011, 13, Lev. 20, Res. 56; Şimşek 2013a, 421, 425, Res. 575; Hom. *h.* XIX.1-2, 36-37.

Figür 39: Laodikeia'da bulunan Dionysos ve Pan heykeli, Hierapolis Arkeoloji Müzesi.

Figür 40: Merkezi Propylon'a ait Pan ve Maenad'ın betimlendiği tavan kaseti kabartması.

Figür 41: Nysa tiyatrosu sahnesine ait Pan ve keçi kabartması.

Figür 42: Laodikeia frizli lahit kabartması, keçi tarafından emzirilen Pan.

TK.10 no.lu keçi kabartması, Caracalla Nymphaeumu'na ait bir tavan kaseti bloğunun kaset bölümünde tespit edilmiştir³⁹⁷ (Fig. 43). Kaset kırık olduğu için başka bir figürün olup olmadığı bilinmemektedir. Kabartmanın yüzeyi çok fazla tahrip olmasına rağmen çene sakalları ve boynuzlarından dolayı bir keçinin tasvir edildiği algılanabilmektedir. Ayakta ve ileri hamle yapar tarzda betimlenen keçinin kaset içerisindeki konumu tek figür şeklinde betimlendiğini göstermektedir. Söz konusu kabartmada betimlenen keçi Laodikeia sikkelerinde karşımıza çıkmakta ve aynı dönemde basılan sikkelerdeki keçi figürleriyle çok yakın benzerlik taşımaktadır (Fig. 43-45).

³⁹⁷ Kahil 1969, 214, Cat. No. 41, Pl. LXXXIX, 2-3; Tancke 1989, 325, Taf. XCV.1.

Figür 43: TK.10 numaralı keçi kabartması.

Figür 44: Kent sikkelerinde Zeus Aseis ve kültün kutsal hayvanı keçi, Caracalla Dönemi.

Figür 45: Laodikeia sikkesi üzerinde Zeus Aseis ve keçi.

Figür 46: Merkezi Propylon'a ait tavan kasetinde Zeus Aseis ve keçi? kabartması.

Figür 47: Laodikeia’da Latrina’da bulunan mozaik üzerinde keçi betimlemesi.

Laodikeia sikkelerinde İmparator Hadrianus Dönemi’nden³⁹⁸ itibaren karşımıza çıkan Zeus *Aseis* kültünde tanrının sembolü ve kutsal hayvanı keçidir³⁹⁹. Zeus *Aseis*’in betimlendiği sikkeler özellikle Septimius Severus ve Caracalla Dönemi’nde yoğunluk kazanmakta ve bu dönemde kültün canlandığı görülmektedir⁴⁰⁰. Zeus *Aseis* ve sembolü keçi, sikkeler üzerinde iki farklı tipte betimlenmiştir. Birinci tipteki sikkelerin arka yüzünde, ayakta betimlenen ve kucağında bebek Dionysos’u taşıdığı düşünülen Zeus *Aseis* ’in yanında daima bir keçi yer almaktadır⁴⁰¹ (Fig. 45). Zeus *Aseis* ve keçinin betimlendiğini düşündüğümüz bir kabartma ise Merkezi Propylon’daki tavan kasetlerinde yer almaktadır⁴⁰² (Fig. 46). İkinci tip sikke örneklerinde ise ön yüzde Zeus *Aseis* ’in başı, arka yüzde ayakta ilerleyen bir keçi görülmektedir⁴⁰³. İkinci tipte arka

³⁹⁸ Head 1906, 311, No. 201.

³⁹⁹ Laodikeia’da bulunan ve Antonius Pius Dönemi’ne tarihlendirilen Hestia heykeli ile ilgili bir ithaf yazıtı parçasında sağ alt bölümde keçi betimlemesi bulunmakta olup bu betimleme Zeus *Aseis* kültü ile bağlantılı bir kent sembolü olarak yorumlanmıştır (Ritti 2008, 97, no. 30). Ayrıca bkz. Buckler-Calder 1939, 2-3, No. 3, Lev. 2; Robert 1969, 358-360.

⁴⁰⁰ Ramsay 1895, 33; Head 1906, No. 124, 201, 258, Pl. XXXVI.5; Robert 1969, 333, 359; SNG Cop. 1982, Pl. 17. 580; Şimşek 2013a, 506.

⁴⁰¹ Head 1906, 298, 323, No. 124-125, 258, Pl. XXXVI. 5.

⁴⁰² Tavan kaseti üzerinde işlenen ancak kırık olduğu için belirsiz olan kabartmada, sikkeler üzerinde karşımıza çıktığı şekliyle tanrı Zeus *Aseis* betimlenmiş olmalıdır. Kabartmada düz bir zemin üzerinde yalnızca ayakları kalabilen çıplak ayaklı bir erkek figürü ve sağ bacağına hemen yanında kabarık tüylü bir keçi yer alır. Söz konusu betimleme, üst panelde, kent tanrıçası Tykhe’nin bulunduğu kasetin hemen yanında yer almakta olup kasetlerin üst sırası olasılıkla kent pantheonunda dönemin inanışlarına paralel olarak ön plana çıkan kültürle ilişkili olmalıdır. Kabartmalar için bkz. Şimşek 2013a, 137-139, Res. 171. Söz konusu kabartmadaki iki figür, Tarhan tarafından tanrıça Tykhe’ye yapılan sunumla ilişkili bir boğa kurbanı sahnesi olarak yorumlanmıştır. Bkz. Tarhan 2006, 53-54, Res. 45-46.

⁴⁰³ Head 1906, 300, No. 137, Pl. XXXVI. 11; Şimşek vd. 2011, 803, Kat. No. 968. Bazı sikkelerde ön yüzde Zeus *Aseis* başı, arka yüzde Athena gibi tanrı ve tanrıçalar da betimlenmiştir. Sikkeler için bkz. Head 1906, 300, No. 133-134, Pl. XXXVI. 10.

yüz betimlemesi olarak yalnız başına kullanıldığı tespit edilen keçi figürü, özellikle Caracalla Dönemi'nde basılan sikkelerde yer almıştır (Fig. 44).

Caracalla'nın Laodikeia'yı MS 215 yıllarında ziyaret etmesi anısına İmparator onuruna ithaf edilen nymphaeum yapısında⁴⁰⁴ karşımıza çıkan keçi, aynı döneme ait sikkeler üzerinde görüldüğü gibi Zeus *Aseis* kültüyle ilişkili kutsal bir sembol olmalıdır. Aynı yapıya ait tavan kasetleri içerisinde sakallı erkek başları⁴⁰⁵ görülmekte ve söz konusu kabartmalar tahrip olduğu için kimlik tespiti yapılamamaktadır. Ancak bazı başlar Zeus (*Aseis*) ile ilişkili olabilir. Yapıda kabartma şeklinde betimlenen keçi⁴⁰⁶, tanrı Zeus'un kutsal hayvanı olarak mimari blok üzerinde yerini almış ve dönemin popüler kültlerine paralel bir bezeme kullanılmış olmalıdır. Bu durum, mimari yapılarda görülen bezemelerin, ait olduğu dönemin dini, tarihi ve sosyal yapısıyla bağlantılı oluşturulduğunu, doğru bir değerlendirme yapılması için birçok unsurun bir arada düşünülmesi ve göz önüne alınması gerektiğini düşündürmektedir. Karşımıza çıkan bezemeler, sipariş, talep ve vurgulanmak istenen ideolojinin bir bütün halinde harmanlanmış ve tasarlanmış birer öğeleri olarak görülmelidir. Bu durum da bize, yapıları tasarlayan mimarlar ve yönetimin ortak bir kararla hareket ettiklerini ve dönemin yapısına uygun bir bezeme organizasyonun programlandığını düşündürmektedir.

Keçiler, Laodikeia'nın territoryumunda yetiştiriciliği yapılan hayvanlardan birisi olmalıdır. Kazı çalışmalarında elde edilen veriler keçi etinin kentte besin şeklinde tüketildiğini ortaya koymaktadır⁴⁰⁷. Hayvanların kentin en önemli tanrısı Zeus *Aseis* kültüyle özdeşleştirilmesi ve kutsal hayvanı kabul edilmesi de dini yaşantıdaki önemini göstermektedir⁴⁰⁸. Kazıda açığa çıkartılan mozaikler üzerinde de yaban keçilerinin betimlendiği örnekler tespit edilmiştir⁴⁰⁹ (Fig. 47). Koyunyünü ile dokuduğu tekstil ürünleriyle zenginleşen bir endüstri kentinde⁴¹⁰, keçi kılının da kullanılmış olması

⁴⁰⁴ Buckler-Calder 1939, xi, 10; Gagniers 1969, 5; Şimşek 2007a, 158; Şimşek 2013a, 163.

⁴⁰⁵ Kahil 1969, 217, Cat. no. 17, Pl. XCII.2.

⁴⁰⁶ Laodikeia'da L.08.KBN.M35 no.lu mezarda gerçekleştirilen çalışmalarda bir keçiye ait olabilecek iskelet kalıntısı açığa çıkartılmıştır. Bkz. Şimşek vd. 2011, 847-848, Res.1e.

⁴⁰⁷ Şimşek vd. 2011, 176.

⁴⁰⁸ Keçilerin bölgedeki bazı kültlerde de kutsallaştırıldığı görülmektedir. Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilen bir itiraf yazıtında keçinin Apollon *Lairbenos*'a adanan kutsal hayvanlardan birisi olduğu görülmektedir. Söz konusu yazıtta geçen ifadeler, kurban edilmeyen kutsal bir keçi etinin yenmesinin yasak olduğunu göstermektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Akıncı Öztürk 2011, 39, 105, 229.

⁴⁰⁹ Şimşek 2013a, 178, Res. 232.

⁴¹⁰ Strab. XII.7.16; Plin, *nat.* VIII.73; Vitruvius VIII.3; Ertekin, 2007, 28, 33-34, 40; Şimşek-Sezgin, 2011, 186-188; Şimşek vd. 2011, 170-171, Fig. 107-112; İznik, 2011, 122; Şimşek 2013a, 392-399.

doğaldır. İlerleyen zamanlarda gerçekleştirilecek çalışmalar, şüphesiz ki bu konuyla ilgili verileri ortaya çıkartacaktır.

2.4. Domuz (Suidae)

Domuzgiller (Suidae) familyasından olan bu hayvanlar, ortalama 150 cm uzunlukta, yaklaşık 200 kg ağırlığında olan, orta büyüklükte memeli canlılardır. Sert ve kısa kıllarla kaplı gövdeleri kırmızimsı kahverengi ile gri ya da siyah gibi çeşitli renklerde. Domuzlar uzun bir kafa yapısına, fil hortumunu anımsatan uzun buruna, ince ve hafif sivri kulaklara, küçük gözlere sahiptir. Avrupa, Asya ve Kuzey Afrika'ya yayılış gösteren yabandomuzları ülkemizde her yerde görülmektedir. Türkiye'de görülen cinsi bayağı yaban domuzu (*Sus scrofa*) ismi ile bilinmektedir⁴¹¹. Bunların bir alt türü olan evcil domuz ise (*Sus scrofa domesticus*) çiftliklerde veya özel alanlarda et tüketimi için beslenmektedir.

Domuzlarla ilgili en erken betimlemeler, Göbekli Tepe'de yapılan çalışmalarda tespit edilmiştir. "T" biçimli anıtsal dikilitaşlar üzerinde erkek yaban domuzunu betimleyen kabartmaların yanı sıra yaban domuzu heykeli de tespit edilmiştir⁴¹². Anadolu'da Alacahöyük, Troia, Mersin Yumuktepe, Alishar ve Boğazköy gibi erken dönem yerleşmelerine ait kazılarda domuzla ilgili kemik kalıntıları ele geçirilmiştir⁴¹³. Hititler Dönemi'nde domuz çobanlarının bulunduğu ve domuz yetiştiriciliğinin yapıldığı tespit edilmiştir⁴¹⁴. Kültepe metinlerinde de yetiştiriciliği ve ticaretinin yapıldığı tespit edilen hayvanlardan birisidir⁴¹⁵. Tabletlerden elde edilen bilgiler domuzların çoğunlukla eti, yağı ve kılı için beslendiğini göstermektedir⁴¹⁶.

Domuzlar birçok kültürde dini inanışlar içerisinde yerini alan ve kutsal kabul edilen bir hayvandır. Erken dönemlerden itibaren çeşitli tanrılarla ilişkili görülmüştür.

⁴¹¹ Sumbül vd. 2005, 768.

⁴¹² Schmidt 2007, 138-139, Res. 59, 60, 87.

⁴¹³ Ertem 1965, 73.

⁴¹⁴ Ertem 1965, 76. Alacahöyük kabartmalarında yaban domuzu avının resmedildiği, Kültepe'de ise domuz şeklinde ritonların yapıldığı bilinmektedir. Hitit metinlerinde, gümüş ve lapis lazuli taşından yaban domuzu figürinlerinin yapıldığı, domuzlara karşı işlenen çalma veya öldürme gibi suçlarda para cezası verildiği tespit edilmiştir (Ertem 1965, 73-74).

⁴¹⁵ Öz 2014, 78, 88.

⁴¹⁶ Öz 2014, 88. Kültepe metinlerinde domuz kılının ticarete kullanılan değerli bir ürün olduğu belirlenmiştir (Öz 2014, 88-90, 92).

Örneğin Kültepe mühür baskılarında *Usmu* isimli bir tanrının sembolü olup tanrı bir domuz üzerinde durmaktadır⁴¹⁷. Yine Kültepe kazılarında ele geçirilen mezar buluntuları ölü kültüyle bağlantılı olduğunu göstermiştir⁴¹⁸. Hititler Dönemi'nde gerçekleştirilen dini törenlerde de domuzların nadir de olsa⁴¹⁹ tanrılar adına kurban hayvanı sunulduğu bilinmekte ve daha çok yer altı tanrılarıyla ilişkilendirildiği görülmektedir⁴²⁰. Bazı mezarlarda tespit edilen domuz kemikleri, ölü gömme törenlerinde kurban edilen hayvanlardan biri olduğunu göstermektedir⁴²¹. Domuzun başının sürekli toprağa, yere bakmasının yanında vücudundaki yağ ve kan oranının diğer hayvanlara göre fazla olması, ölümler dünyasıyla ilişkili kurban hayvanı görülmesine sebep olmuştur⁴²². Yine Hititlerde, büyü ritüellerinde kullanılan domuz yavruları, kötü lanetin engellenmesi için de kurban edilmiştir⁴²³.

Mısır kültlerine çok fazla dâhil edilmeyen domuz, uğursuz ve pis bir hayvan olarak görülmüştür⁴²⁴. Herodotos⁴²⁵ Mısırlılar tarafından domuzların ve domuz çobanlarının kutsal alanlara, tapınaklara sokulmadığını ve domuz çobanlarına evlilik için kız verilmediğini bildirmiştir. Herodotos'un⁴²⁶ verdiği bilgilere göre, Mısır'da dolunaylı bir gecede düzenlenen törende Selene ve Dionysos adına kurban edilen domuz bu iki tanrı dışında hiçbir tanrıya sunulmamıştır. Selene'ye yapılan domuz kurbanında hayvan kesilmiş, kuyruk ucu, dalak ve içyağları ile birlikte kenara ayrılmış, hayvanın karnından çıkartılan yağın üzerine konulup arıtıcı ateşe atılarak kurban pişirilmiş ve sadece dolunay varken yenilen bu et yılın diğer günlerinde asla tüketilmemiştir⁴²⁷. Herodotos⁴²⁸, gelir seviyesi düşük kişilerin ekmek hamurundan domuz şeklinde işledikleri ekmekleri pişirdiklerini ve kurban sunduklarını bildirmiştir. Dionysos için düzenlenen törende ise kutsal akşam yemeği için belirlenen günde, herkesin kapısının önünde küçük bir domuz kestiği ve sonrasında bu domuz etini satın

⁴¹⁷ Özgüç 1965, 19; Ertem 1965, 77; Erbaşı 2013, 287, 333-334.

⁴¹⁸ Özgüç 1965, 19, Lev. XXXIII.103; Erbaşı 2013, 281.

⁴¹⁹ Erbaşı 2013, 125, 135.

⁴²⁰ Ertem 1965, 77-78; Erbaşı 2013, 146, 285-287, 444.

⁴²¹ Erbaşı 2013, 206.

⁴²² Erbaşı 2013, 286-287. Benzer düşünceden dolayı Demeter kültüründe de domuz kurbanı yapılmıştır. Bkz. Dürüşken 2000, 117.

⁴²³ Reyhan 2008, 238. Bulgaristan'da gerçekleştirilen çalışmalarda Geç Demir Çağı'na tarihlendirilen ritüel çukurları tespit edilmiş ve çalışmalar sonucu kurban edilen üç adet domuzla ait iskelete ulaşılmıştır (Nekhrizov-Tzvetkova 2012, 182).

⁴²⁴ Cooper 2011, 22.

⁴²⁵ Hdt. II.47.

⁴²⁶ Hdt. II.47.

⁴²⁷ Hdt. II.47.

⁴²⁸ Hdt. II.47.

aldıkları çobana geri verdiği görülmektedir⁴²⁹. Plutarkhos⁴³⁰ da Isis rahiplerinin domuz eti yemekten kaçındıklarını aktarmıştır. Bunun nedeni onu pis bir hayvan olarak görmeleri ve domuz sütü içen kişilerin sivilce, cüzzam ve çeşitli deri hastalıklarına yakalanmalarıdır⁴³¹. Yine Plutarkhos⁴³², Mısırlılar tarafından yılda bir gün domuz eti yendiğini ancak Herodotos'tan⁴³³ farklı şekilde Osiris ve Typhon efsanesinden dolayı kurban edildiğini aktarmıştır.

⁴²⁹ Hdt. II.48.

⁴³⁰ Plut. *Is.* 5.

⁴³¹ Plut. *Is.* 8.

⁴³² Plut. *Is.* 8.

⁴³³ Hdt. II.47.

Minos toplumunda, Zeus'un, keçi yerine dişi bir domuz tarafından emzirildiği inancı da görülmektedir⁴³⁴. Anadolu'da tanrının *Atabyrios* ve *Megistos* epitheti ile kurulan kültlerinde, tanrı adına domuz kurban edildiği bilinmektedir⁴³⁵.

Tanrıça Demeter'in (Ceres) kültüründe önemli bir yer tutan domuzlar verimlilik sembolü görülmüştür⁴³⁶. Tanrıçanın kurban törenlerinde dişi domuzu tercih ettiğine inanılmıştır⁴³⁷. Thesmophoria bayramlarında, ekinlerin bereketini arttırmak amacıyla düzenlenen törenlerde, kadınlar, özellikle tanrıça Demeter onuruna kurban ettikleri domuzu, kutsal bir mağaraya bırakmış⁴³⁸, daha sonra çürüyen kalıntıları toplayarak güz ekiminde kullanılacak tohumlar ile karıştırmış, böylece topraktaki ürünün veriminin artacağına, bereket ve bolluk geleceğine inanmışlardır⁴³⁹. Bu nedenle domuzların, ekinlerin ve insanların doğuşunu sembolize ettiği düşünülmüştür⁴⁴⁰. Yine domuzun doğurgan bir hayvan olması da tanrıça ile ilişkilendirilmesinde, bereket düşüncesinde etki eden faktördür, çünkü söz konusu bayramların kökeni bereket büyüüne dayanmaktadır⁴⁴¹. Plinius⁴⁴², domuzların ortalama bir yılda en az iki kere doğum yapabildiğini ve 4 ay süren gebelik sürecinden sonra bir kerede 20 kadar yavru sahibi olabildiklerini bildirmiştir. Samsatlı Lukianus "*domuzlar insan ve hayvanların üremesini sağlayan bereket sembolleri olarak kabul edilirdi. Yani insan soyunu uygarlaştıran Demetriarian'a (Toprak Ana), bereketi sağlayan Demeter'e şükran sunusu olarak domuz sunulurdu*"⁴⁴³ sözleriyle domuz, Demeter ve bereket arasındaki ilişkiyi aktarmıştır. Thomson'a göre domuz kanı, kadınların aybaşı kanını da temsil etmekte ve bu nedenle tanrıça ile ilişkilendirilmektedir⁴⁴⁴. Demeter ve domuz kurbanı ile ilgili bir efsane de tanrıçanın kızı Persephone'yle alakalıdır. Efsaneye göre, Hades, Persephone'yi kaçırıp ölümler dünyasına götürdüğü yerde sürüsüyle bekleyen Eubouleus

⁴³⁴ Thomson 2007, 240.

⁴³⁵ Şahin 2001, 196.

⁴³⁶ Dürüşken 2000, 117; Karayaka 2007, 118; Cooper 2011, 22; Nekhrizov-Tzvetkova 2012, 191-192.

⁴³⁷ Grimal 1997, 147.

⁴³⁸ Nekhrizov-Tzvetkova 2012, 191-192. Mağaralara atılan domuzların, bereketin yanı sıra erginlenme törenleriyle de alakalı olduğu düşünülmektedir (Sina 2004, 43).

⁴³⁹ Thomson 2007, 211; Emir 2011, 61; Uncu 2012, 535; Nekhrizov-Tzvetkova 2012, 192. Herodotos (II.14) "*ırmak kendiliğinden çıkar yatağından, tarlaları basar sular, sonra çekilip yatağına döner, o zaman herkes çıkıp tarlasına tohum serper, arkasından domuzları salar tarlaya, bunlar toprağı çiğneyerek tohumu toprağına gömerler ve artık hasat zamanını beklemekten gayri yapacak şey kalmaz; o zaman da ekini sapından gene domuzlara çiğneterek ayırtırlar, sonra kaldırırlar*" ifadesiyle Mısırlılar tarafından domuzun tarla ekimi zamanında kullanıldığını bildirmiştir.

⁴⁴⁰ Thomson 2007, 211.

⁴⁴¹ Thomson 2007, 211-213.

⁴⁴² Plin. nat. VIII.77.

⁴⁴³ Sina 2004, 41-42.

⁴⁴⁴ Thomson 2007, 212.

isimli bir domuz çobanı bulunmaktaydı⁴⁴⁵. Bu olay esnasında, Eubouleus'un sürüsünün bir kısmı Persephone ile birlikte yer altına çekilmiştir⁴⁴⁶. Demeter adına düzenlenen *Makro Mysteria* (Büyük Gizemler) bayramlarında da törenin 2. günü adaylar tarafından taşınan yavru domuzlar, deniz kıyısına götürülerek yıkanmış ve daha sonra kutsal alanda tanrıça adına kurban edilmiştir⁴⁴⁷.

Kybele adına düzenlenen törenlerde de tanrıçaya adanan hayvanlar arasında domuz bulunmakta ve özellikle tanrıça adına dişi domuzlar kurban edilmektedir. Kurban sonrası bütün şekilde tanrıçaya adanan domuzun etinin yenmesi de günah kabul edilmektedir⁴⁴⁸. Attis ile birlikte de betimlenen domuzlar, kışın bitişini, doğanın uyanışını ve güneşin gücünü sembolize etmektedir⁴⁴⁹.

Domuz, tanrıça Artemis'e kurban edilen hayvanlardan birisidir⁴⁵⁰. Artemis adına Ephesos şehrinin kuruluşunda, Androklos, kâhinlerin bildirdiği kehanete göre, bir yaban domuzunu öldürdüğü yerde kenti kurmuştur⁴⁵¹. Sparta'da ise erkek çocukların koruyucu tanrıçası şeklinde tapınım gören Artemis *Korythalia* kültüründe gerçekleştirilen ayinlerde, bakıcılar tarafından getirilen çocuklar bir domuz tarafından emzirilmiştir⁴⁵². Artemis'in kardeşi Apollon kültüründe de domuzların kutsal kabul edildiği bilinmektedir⁴⁵³.

Domuzların vahşi doğası, antik dönemde, öfkelenen tanrı ve tanrıçaların intikam almak için kullandıkları hayvanlardan birisi olmasına da yol açmıştır. Aphrodite ile Adonis efsanesinde karşımıza çıkan domuz, tanrıça tarafından intikam amacıyla görevlendirilmiş ve Adonis'i cezalandırmıştır⁴⁵⁴. Başka bir efsanede, tanrı Apollon, oğlu Erymanthos'un Aphrodite tarafından kör edilmesi üzerine bir yabandomuzuna dönüşmüş ve Adonis'i öldürmüştür⁴⁵⁵. Orpheus'la ilgili bir efsanede, Dionysos'un bir kâhini, Leibethra'da bulunan Orpheus'un mezarında kemiklerin gün ışığı gördüğü takdirde şehirlerinin harabeye döneceği kehanetinde bulunmuştur. Söz konusu kehanet, Sys isminde olan ve domuz anlamına gelen bir ırmağın sularının taşması ile

⁴⁴⁵ Grimal 1997, 187.

⁴⁴⁶ Grimal 1997, 187.

⁴⁴⁷ Dürüşken 2000, 119; Emir 2011, 55-56.

⁴⁴⁸ Günday 2010, 181, 206.

⁴⁴⁹ Cooper 2011, 22.

⁴⁵⁰ Karayaka 2007, 93; Albayrak 2008, 31.

⁴⁵¹ Grimal 1997, 70; Günday 2010, 205.

⁴⁵² Albayrak 2008, 28.

⁴⁵³ Karayaka 2007, 76.

⁴⁵⁴ Grimal 1997, 4.

⁴⁵⁵ Grimal 1997, 184; Cooper 2011, 22.

gerçekleşmiştir⁴⁵⁶. Bir başka efsanede, ekinin ilk ürününü tanrılara sunan ve Artemis'i unutan Oineus'un ülkesine, tanrıça intikam için bir yabandomuzu göndermiş⁴⁵⁷, Artemis Orthia Tapınağı'na sığınan yabandomuzunu öldüren Teuthras'ı ise delirtmiştir⁴⁵⁸.

Plinius⁴⁵⁹, domuzların kuyruklarının dönüş yönlerine göre tanrılara kurban için seçilebildiğini, törenlerde kuyrukları sağ yöne kıvrılan domuzların daha uygun bir kurban hayvanı olduğunu bildirmiştir. Ayrıca Romalılar tarafından, Askanios'un, Aeneas tarafından beyaz, dişi bir yabandomuzu ile 30 yavrusunu kurban ettiği yerde Alba Longa'yı kurduğu düşünülmektedir⁴⁶⁰.

Domuzlar, hem eti, hem de yağı besin şeklinde tüketilen ve antik dönem toplumları tarafından bu sebeplerle yetiştiriciliği yapılan hayvanlardan birisidir. Örneğin Kültepe metinlerinde domuz yağının çok fazla tercih edildiği⁴⁶¹ ve ticarete kullanılan değerli bir ürün olduğu belirlenmiştir⁴⁶². Hititler Dönemi'nde de domuz eti ve domuz yağı sevilerek tüketilen besin maddeleri arasında yerini almıştır⁴⁶³. Mısırlılar tarafından yılın belli günlerinde düzenlenen dini törenler dışında asla tüketilmemiştir⁴⁶⁴. Yunanlıların ve Romalılar tarafından sevilerek tüketildiği bilinen domuz eti, özel macellumlarda⁴⁶⁵ sıklıkla satışı yapılan hayvanlardan birisidir⁴⁶⁶. Domuz etinden salamura et, jambon, sucuk, sosis ve isli et üretilmiş, söz konusu ürünler birçok yemek içerisinde yerini almıştır⁴⁶⁷. Plinius⁴⁶⁸ domuz etinin çok sevilen bir besin olduğunu, yaban domuzu etinin daha kıymetli olduğunu ve P. Servilius Rullus'un⁴⁶⁹ bir ziyafette bütün bir domuz servisi yaptıran ilk kişi olarak tarihe geçtiğini, Fulvinus Lupinus'un ise domuz satışı için ilk kez satış alanı kurduran Romalı olduğunu bildirmiştir. Diocletianus Dönemi'nde hazırlanan tavan fiyatları fermanında da domuzun, sevilerek tüketilen et ürünleri arasında yerini aldığı görülmektedir. Söz konusu listede, domuz etinin normal

⁴⁵⁶ Grimal 1997, 584.

⁴⁵⁷ Grimal 1997, 99, 486-488.

⁴⁵⁸ Grimal 1997, 780.

⁴⁵⁹ Plin. nat. VIII.77.

⁴⁶⁰ Grimal 1997, 101.

⁴⁶¹ Öz 2014, 113-114.

⁴⁶² Öz 2014, 88-90, 92.

⁴⁶³ Ertem 1965, 75; Günday 2010, 43-44, 70.

⁴⁶⁴ Hdt. II.47; Plut. Is. 5, 8.

⁴⁶⁵ Roma'da Tiber ırmağının kıyısında domuz pazarı (*Forum Soarium*) bulunmaktadır (Günday 2010, 136).

⁴⁶⁶ Delemen 2003, 5, 22.

⁴⁶⁷ Delemen 2003, 26-27.

⁴⁶⁸ Plin. nat. VIII.77-78.

⁴⁶⁹ Plinius (nat. VIII.78) P. Servilius Rullus'un, Cicero'nun konsüllüğünde tarım yasasını öneren Rullus'un babası olduğunu belirtmiştir.

standartlarda satışının yanı sıra göğüs bölümünün, budunun, ciğerinin veya domuz etinden üretilen sosisin (*isicium, lucanicae*) de sevilerek tüketildiği anlaşılmaktadır. Yine söz konusu listede yer alan fiyatlar, yaban domuzunun çiftliklerde beslenen domuzlardan daha yüksek ücretlerde satışının gerçekleştirildiğini ortaya koymaktadır⁴⁷⁰. Fermanda, birinci kalitedeki domuz için istenilen ücret 6.000 denarius'tur⁴⁷¹.

Domuzlar, antik dönemde çeşitli hastalıkların tedavisinde de kullanılmıştır. Sümerlerde, hastanın günahına karşılık bir domuz kurban edilmiş ve gövdesi 6 parçaya ayrılan domuzun uzuvları hastanın aynı uzuvlarına denk getirilerek vücuduna yerleştirilmiştir. Tanrılara ve koruyucu cinlere sunulan et sayesinde hastanın tedavi olacağına inanılmıştır⁴⁷². Roma İmparatorluk Dönemi'nde ise domuzların kasları ve ilikleri göz hastalıklarında⁴⁷³, idrarı ve yağı kulak rahatsızlıklarında⁴⁷⁴ kullanılmıştır. Ayrıca Dioscorides⁴⁷⁵, meşe palamutlarının, tuzlanmış domuz yağı ile birlikte nasır ve yaralanmalarda kullanıldığını aktarmıştır. Galen tarafından gerçekleştirilen anatomi çalışmalarında ise denek olarak domuz kullanıldığı bilinmektedir.

2.4.1. Domuz Kabartmaları

Laodikeia antik kentindeki mermer mimari bloklarda Kuzey (Kutsal) Agora'dan iki (Kat. No. GS.01-02, Fig. 53-54), Batı Tiyatrosu'ndan bir adet (Kat. No. KGS.55, Fig. 48) olmak üzere toplamda üç adet domuz figürlü kabartma tespit edilmiştir. GS.01 ve GS.02 no.lu domuz başı kabartmaları, geison-sima bloklarında yalancı çörten şeklinde işlenmiştir (Fig. 53-54). KGS.55 no.lu domuz kabartması ise konsollu geison sima bloğundaki konsol kasetinde yer almaktadır (Fig. 48).

KGS.55 numaralı domuz kabartması, vücut yapısı ve kompozisyon olarak diğer örneklerden farklılık taşımaktadır. Profilden betimlenen domuz figüründe gövde silindirik, tombul ve tıknaz, bacaklar kısa, kuyruk kısa ve düz, baş iri, burun fil hortumu gibi uzun, gözler küçük, kulaklar sivridir. Kabartmadaki en önemli detay, domuzun gövde ortasından geçirilen şerit şeklindeki tören kuşağıdır. Antik döneme ait duvar resimleri ve heykeltıraşlık eserleri, kurban edilecek hayvanlara tören sırasında bu tip kuşakların takıldığını, hayvanın tanrının huzuruna süslenerek götürüldüğünü

⁴⁷⁰ İznik 2011, 114-115. Yaklaşık olarak 453 gr. domuz etinin 12 denarius, ancak aynı miktardaki yaban domuzu etinin 16 denarius olarak ücretlendirildiği görülmektedir. Fiyatlar için bkz. İznik 2011.

⁴⁷¹ İznik 2011, 121.

⁴⁷² Günday 2010, 91.

⁴⁷³ Plin. *nat.* XXVIII.47.

⁴⁷⁴ Plin. *nat.* XXVIII.48.

⁴⁷⁵ Diosk. *Ped. Mat. Med.* I.143.

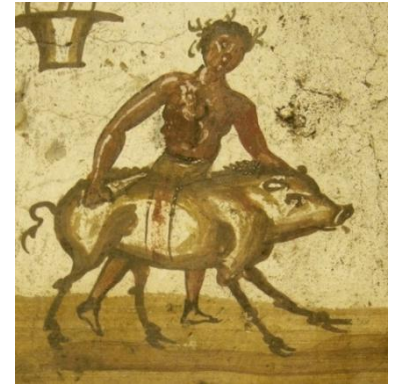
göstermektedir. Benzer örnekler antik dönem sanatında özellikle boğalarda ve domuzlarda sıklıkla kullanılmış, kumaş veya kuşak kurban edilecek hayvanın gövde ortasına sarılmış veya püsküllü ucu aşağıya düşürülecek şekilde gövde üzerine atılmıştır⁴⁷⁶ (Fig. 49-50).

Figür 48: Gövdesinde tören kuşağıyla betimlenen KGS.55 numaralı domuz kabartması.

Figür 49: Traian Sütunu (MS 113) kabartmalarında tören kuşağıyla betimlenen boğa ve domuz.

Figür 50: Tören kuşağıyla kurban edilmek üzere taşınan domuz.

Roma sanatındaki kurban sahnelerinde hayvanlara uygulanan tören kuşağı geleneği, Lykos Bölgesi'ndeki kentlerde de bilinmekte ve kullanılmaktadır. Hierapolis Tiyatrosu'ndaki tören alayı sahnelerinde kurban edilecek boğaların benzer şekilde gövdelerine tören kuşağı sarıldığı görülmektedir⁴⁷⁷ (Fig. 51). KGS.55 numaralı kabartmada karşımıza çıkan domuz, söz konusu hayvanın bir törenle ilişkili kurban hayvanı olduğunu ve Laodikeia'da Roma İmparatorluk Dönemi'nde gerçekleştirilen

⁴⁷⁶ Kleiner 1992, 142, Fig. 117; Elsner 2012, 132, Fig. 6.7; Özgan 2013, Res. 84b.

⁴⁷⁷ D'Andria-Ritti 1985, 155-157, Tav. 42.2; D'Andria 2003, 174-179, Res. 150b, 156; Çubuk 2008, 42, Res. 1.16-1.17.

dini törenlerde domuzların da kurban hayvanı kabul edildiğini göstermesi açısından önem taşımaktadır⁴⁷⁸.

Figür 51: Hierapolis Tiyatrosu kabartmalarında tören kuşağıyla kurban edilmek üzere götürülen hörgüçlü boğa.

Figür 52: Kolossae’de bulunan ve domuz çobanına ait olduğu düşünülen mezar steli, altta domuz sürüsü.

Kolossai kentinde ele geçirilen kabartmalar, bölgede domuz çobanlarının bulunduğunu ve domuz yetiştiriciliğinin yapıldığını göstermektedir⁴⁷⁹ (Fig. 52). Olasılıkla Laodikeia’nın territoryumunda da benzer şekilde domuz yetiştiriciliği yapılmış ve domuzlar tanrı(ça)lar adına yapılan dini törenlerde kurban edilmiştir. Yukarıda da detaylı şekilde değindiğimiz gibi, antik dönem boyunca domuzlar kurban sırasında çok kan akışı sağlamasının yanında yağlı yapısı nedeniyle de tercih edilmiş, bereketi ve bolluğu sağladıkları düşünülerek tarımla ilişkili bereket kültürlerinde kutsal bir kurban hayvanı olarak kabul edilmiştir. Laodikeia’da da kentin tarım arazilerine bereketi sağlayan Kapros Nehri’nin sembolünün domuz biçiminde seçilmesi⁴⁸⁰, kentte domuzların doğrudan bereket ve bolluk kavramıyla ilişkilendirildiğini gösteren en önemli veridir. Bu nedenlerle tiyatrodaki tespit edilen KGS.55 numaralı domuz kabartması, kentteki bereket kültürleriyle paralel betimlenen bir kurban hayvanı olmalıdır. Kabartmanın tiyatrodaki bulunması ve domuzların aynı zamanda bereket tanrısı olan Dionysos kültüründe kutsallık taşıması, söz konusu figürün kentteki Dionysos ritüelleri⁴⁸¹ ile ilişkili olabileceğini de düşündürmektedir. Ancak konu ile ilgili herhangi bir veri

⁴⁷⁸ Laodikeia’da gerçekleştirilen kazı çalışmaları, domuzların sevilerek tüketilen hayvanlardan birisi olduğunu göstermiştir. Bkz. Şimşek vd. 2011, 176.

⁴⁷⁹ D’Andria 2003, 207, Res. 181; Cadwallader 2015, 159, Pl. 6. 11, 8.11.

⁴⁸⁰ Huttner 1997, 96; Altınoluk 2010, 35-36.

⁴⁸¹ Laodikeia’da görülen Dionysos kültürü için bkz. Öztürk 2010, 147-148.

bulunamadığı için kesin bir şey söylemek olanaksızdır. Konsol kasetinde betimlenen benzer bir domuz figürü, Kilikia Bölgesi'nde, Imbriogon Kome'deki bir tapınak mezarda tespit edilmiştir⁴⁸².

GS.01 ve GS.02 numaralı geison-sima blokları, Kuzey (Kutsal) Agora'nın doğu partiğinde tespit edilmiştir. Blokların sima bölümlerinde yalancı çörten şeklinde işlenen domuz başı kabartmaları, sol profilden betimlenmiştir (Fig. 53-54). Yapıdaki geison-sima bloklarına asıl işlevini veren çörtenler aslan başı şeklinde yapılmıştır. Ancak domuz başları burun ve ağız yapısıyla cepheden betimlenmeye uygun bir yüze sahip olmadığından yalancı çörten şeklinde işlenmiş ve sembolik ifade taşıyor olmalıdır.

Figür 53: GS.01 no.lu blokta yalancı çörten olarak işlenen domuz başı kabartması.

Figür 54: GS.02 no.lu blokta yalancı çörten olarak işlenen domuz başı kabartması.

GS.01 no.lu domuz başında alt çeneye bağlı tek diş, GS.02 no.lu domuz başında ise alt ve üst çeneye bağlı iki diş görülmektedir. Söz konusu köpek dişlerinin uzun gösterilmesi figürlerin yaban domuzu olabileceğini göstermekte, erkek yaban domuzlarında alt çeneye bağlı köpek dişlerinin ay şeklinde geriye kıvrık ve uzun yapıda olması kabartmalarımızdaki domuz başlarının erkek yaban domuzu olabileceğini düşündürmektedir⁴⁸³ (Fig. 53-54).

Yaban domuzu, domuz ve kurt kabartmaları bölümünde daha detaylı ele alındığı gibi Laodikeia antik kentinde Kapros Nehri'ni sembolize etmek için kullanılan kutsal

⁴⁸² Kaplan 2013, 170, Lev. 50.d.

⁴⁸³ Köpek dişleri, erkek domuzlarda dışarıya doğru çıkıntılı ve uzun bir yapıdadır. Erkeklerde altçene köpek dişleri 18-20 cm. uzun ve ay şeklinde geriye kıvrık olup söz konusu dişe *çalak* denilmektedir (Sümbül vd. 2005, 768).

bir hayvandır⁴⁸⁴. Laodikeialıların ve çevre kentlerin belleğinde oluşturulan domuz sembolü, doğrudan Laodikeia kentinin hâkimiyetindeki Kapros Nehri'ni ifade eden bir amblem niteliğindedir⁴⁸⁵. Yine nümizmatik veriler, Kapros Nehri'nin Laodikeia'nın topraklarına bereket ve verimi sunan nehir olduğunu göstermektedir⁴⁸⁶. Antik dönemde nehir tanrıları erkek olarak düşünüldüğü için⁴⁸⁷, Kapros'u simgeleyen yaban domuzunun da erkek olması gerekmekte, kabartmalardaki domuzların diş yapıları da bu düşüncemizi desteklemektedir. Antik dönemde domuzlar özellikle Demeter, Kybele gibi toprak ana inancını barındıran bereket kültlerinde kutsanan, tarım topraklarına bolluğu, bereketi sunduğuna inanılan başlıca hayvan kabul edilmiştir⁴⁸⁸. Kapros Nehri'nin de kent topraklarına sağladığı bereket, geçmişten gelen bu inancın ve domuzun sunduğu bereket ile verimlilik düşüncesinin bir yansıması olmalıdır. Bu nedenle Laodikeia için kutsal bir sembol olan ve kentin nehir ile bereketli topraklarını temsil eden erkek yaban domuzu, kentin dini merkezi konumundaki temenos alanındaki mimari yapı unsurlarıyla bağdaştırılarak yerini almış olmalıdır. Antik dönemde yağmurun, topraklara verimi ve bereketi sağlayan ana unsur olması, olasılıkla yağmur sularını aktarma işlevi gören çörtlenlerin de bereketle ilişkili figürlerle dekore edilmesine neden olmuş olabilir. Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait bazı sima bloklarında bereket boynuzu (cornucopia) şeklinde yapılan çörtlen örnekleri de bilinmektedir⁴⁸⁹. Belki de geison-sima bloğundaki yalancı domuz çörtlenlerinin iki yanındaki işlevsel aslan başlı çörtlenlerin ağzından akan yağmur suları, görsel olarak kentin nehirlerinden akan suyu yansıtmakta ve domuz başlarıyla oluşturulan sembolik nehir ve su ifadesini desteklemektedir. Erken dönemlere ait Yunan vazoları üzerinde betimlenen çeşmelerde de domuz başı şeklinde işlenen çörtlenler görülmektedir⁴⁹⁰. Bu durum da Laodikeia'da kullanılan domuz başı çörtlenlerin suyla ilişkili semboller olduğu görüşümüzü güçlendirmektedir. Diğer yandan domuzun kurban şeklinde tanrılara sunulan önemli adak hayvanlarından biri olması da

⁴⁸⁴ Huttner 1997, 96; Altınoluk 2010, 35-36.

⁴⁸⁵ Head 1906, 299, 319, 324, No. 127-129, 235, 260-261, Pl. XXXVI. 7; SNG 1948, No. 540, 591, 607, Pl. 16-18; Huttner 1997, 103, Taf. VI. 14-15; Altınoluk 2010, 21, 93, Res. 9.

⁴⁸⁶ Head 1903, 317, No. 229, Pl. XXXVIII. 3; Huttner 1997, 100-102, Taf. VI. 8-9; Altınoluk 2010, 93.

⁴⁸⁷ Altınoluk 2010.

⁴⁸⁸ Sina 2004, 41-42.

⁴⁸⁹ Rumscheid 1994, Taf. 43.6.

⁴⁹⁰ Erol 1999, 23. Roma Dönemi'nde inşa edilen nymphaeumlarda çörtlenlerin midye kabuğu, yunus başı, triton gibi figürlerden oluştuğu görülmektedir (Erol 1999, 47).

betimlendiği alanın dini işleviyle ve kutsallığıyla paralel olmalıdır⁴⁹¹. KGS.55 numaralı kabartma da bu görüşümüzü desteklemektedir.

Kentte söz konusu domuz çörtlenlerinin dışında, fil başı ve mask gibi değişik figürlerden oluşan çörtlen örnekleri de tespit edilmiştir. Bu örneklerin dini işlevli yapılarda tespit edilmesi, söz konusu öğelerin kutsal semboller olabileceğini göstermektedir⁴⁹² (Kat. No. KGS.19, Fig. 11). GS.01 numaralı kabartmada betimlenen domuzun göz bebeği, yuvarlak formda dökülen bir kurşundan oluşturulmuştur. Kentte benzer şekilde yapılan kurşun göz bebekleri, aslan başı formlu çörtlenlerde veya tavan kasetlerindeki Medusa başlarında da karşımıza çıkmaktadır. Kurşun ile oluşturulan göz bebeği, figürlerin kötülöklere karşı koruyucu bir işlev taşıdığını göstermesi bakımından da önemlidir.

2.5. Kurt (*Canis lupus L.*)

Köpekler (Canidae) familyasına dâhil edilen kurtlar (*Canis lupus L.*) ortalama 100-140 cm arası değişen boyutta, erkekleri daha iri olan, grup halinde yaşayan, avlanarak beslenen, renkleri farklılık gösterebilen, açık alanlar, orman ve dağlık alanlarda yaşayan bir türdür. Ülkemizde her yerde görülebilmektedir⁴⁹³. Vahşi ve yırtıcı bir hayvan olduğu için antik dönem boyunca korku duyulmuş, çoğunlukla hayvan sürülerine saldırmalarıyla ilgili çeşitli hikâyeler anlatılmıştır⁴⁹⁴.

Kurtlar çeşitli toplumlara ait inanışlarda kutsallık taşımıştır. Mısır'da çakallarla bir tutulmuş ve tanrısal bir hayvan kabul edilmiştir⁴⁹⁵. Hitit metinlerinde, büyü ritüellerinde kurt şeklinde maske takan kişilerin yanı sıra kurt gibi uluyan kişilerin

⁴⁹¹ Kentte yapılan çalışmalarda, domuzlara ait kemik parçaları tespit edilmiş olup besin olarak tüketilen etlerden olduğu görülmektedir (Şimşek vd. 2011, 176).

⁴⁹² Kutsal bir yapıda betimlenen kurt, köpek başı gibi hayvan figürlü yalancı çörtlen örnekleri, Hierapolis, Kolybrassos gibi antik kentlere ait dini yapılarda da tespit edilmiştir. Bkz. Söğüt 1998, 48, 149; Ismaelli 2009, 33, Fig. 45a.

⁴⁹³ Sömbül vd. 2005, 758.

⁴⁹⁴ Beydiz 2016, 237. Örneğin, Sümerlerde korku salan vahşi bir hayvan olarak görülmüştür. Plinius (*nat.* VIII.34), Roma'da *Versipellis* denilen kurt adam efsanesi ile ilgili bir terimin ve inanışın olduğunu aktarmıştır. Roma lejyonlarına kartal sembolü kalıcı hale getirilmeden önce kullanılan semboller arasında vahşiliğiyle tanınan kurt figürü de yer almıştır. Bkz. Plin. *nat.* X.5.

⁴⁹⁵ Beydiz 2016, 237. Plutarkhos (*Is.* 72) Mısır'da Lykonpolis halkının kurdu tanrı kabul ettiğini ve onu yansılarak koyun yediğini aktarmıştır.

varlığı tespit edilmiştir⁴⁹⁶. Plutarkhos⁴⁹⁷ Persler'in Hades ve Şeytan'a seslendiğinde yaptıkları bir karışımında kurt kanının kullanıldığını bildirmiştir.

Kurt, Apollon kültüründe karşımıza çıkan hayvanlardan birisidir⁴⁹⁸. Efsanede, Zeus'tan hamile kalan Leto'nun, tanrıça Hera'dan kaçmak amacıyla kurt kılığına girdiği görülmektedir⁴⁹⁹. Bu nedenle, Apollon için kullanılan “*Lykogenes*” (kurttan doğma) epithetinin Leto'nun kurt şekline dönüşmesiyle ilişkili olduğu düşünülmektedir⁵⁰⁰. Antik kaynaklarda “*kurt öldüren*⁵⁰¹”, “*kurtların kralı*⁵⁰²” gibi sıfatlarla anlatılan Apollon'un “*Lykios*” sıfatının kurttan geldiği ve yine antik kaynaklar vasıtasıyla kurt tapınımla ilişkili bir tapınağının bulunduğu bilinmektedir⁵⁰³. Apollon adına düzenlenen törenlerde kurtlar tanrı için kurban edilmiştir⁵⁰⁴. Tanrının kurt ile birlikte çobanların ve sürülerin koruyucu tanrısı şeklinde tapınım gördüğü düşünülmektedir⁵⁰⁵. Kabartmalar ve sikkeler üzerindeki betimlemelerde de Apollon ile birlikte sıklıkla kurt tasviri yer almıştır⁵⁰⁶. Apollon'un oğlu Miletos'la ilişkili efsanelerde, annesi tarafından terkedilen çocuk Miletos'un dişi bir kurt tarafından beslendiği görülmektedir⁵⁰⁷. Bazı efsanelerde Apollon'un Kyrene ismindeki bir nymphe ile kurt şekline girerek birleştiği de anlatılmaktadır⁵⁰⁸.

Kurt, baş tanrı Zeus'un, Lykaon tarafından kurulan “*Lykaios*” kültüründe de görülmekte olup “*Kurtların Koruyucu Tanrısı*” sıfatıyla tapınım görmüştür⁵⁰⁹. Zeus, Arkadia Kralı Lykaon'un saygısızlığına ve onu kandırmaya çalışmasına kızmış, bunun sonucunda Lykaon'u kurda dönüştürerek cezalandırmıştır⁵¹⁰. Zeus *Lykaios*'un Lykia, Fenike veya Mısır kökenli olduğu, kurt kelimesinin Fenike dilindeki *ul'g* köküyle ilişkili olduğu, “*Lupus-Luperci-Lupu*” kelimelerinin de bu kökten geldiği

⁴⁹⁶ Beydiz 2016, 238-239. Efsanelerde, Makedonya'nın kralı Makedon'un kurt postundan yapılan bir post giydiği ve kurt başından bir maske taşıdığı görülmektedir (Grimal 1997, 466-467).

⁴⁹⁷ Plutarkhos (*Is.* 46) *Molu* isimli bir bitkiyi havanda dövdükten sonra, boğarak öldürülen bir kurdun kanını ilave ettiklerini ve bu karışımı güneş görmeyen bir yere attıklarını bildirmiştir.

⁴⁹⁸ Grimal 1997, 83, 591, 746; Karayaka 2007, 76; Cooper 2011, 194.

⁴⁹⁹ Grimal 1997, 443.

⁵⁰⁰ Grimal 1997, 443.

⁵⁰¹ Soph. *El.* 7.

⁵⁰² Aischyl. *Sept.* 145.

⁵⁰³ Paus. II.19.3.

⁵⁰⁴ Grimal 1997, 83. Herodotos (IX.93) Apollonia kentinde Güneş'e adanan koyun sürülerinin tanrı tarafından gönderilen kurtlar tarafından parçalandığını bildirmiştir.

⁵⁰⁵ Gürdal 2007, 95.

⁵⁰⁶ Grimal 1997, 83. Akmonia'da Apollon Alsenos'un kurt ile birlikte betimlendiği, Kilikia Tarsus sikkelerinde Lykios sıfatı ile birlikte kurtlarla betimlendiği görülmektedir (Gürdal 2007, 117, 144, 158, Res. 43).

⁵⁰⁷ Grimal 1997, 507.

⁵⁰⁸ Grimal 1997, 419.

⁵⁰⁹ Şahin 2001, 95.

⁵¹⁰ Şahin 2001, 95.

düşünülmektedir⁵¹¹. Bir diğer görüş ise Lykos isminin kurttan geldiği ve Arkadia'daki efsaneye dayandığıdır⁵¹². Pausanias⁵¹³ da tanrının “Kurt tanrı” olarak tapınım gördüğünü bildirmiştir.

Roma'da kurt, uygarlığın kuruluş efsanesi ve tanrı Mars'la ilişkili tutulmuştur⁵¹⁴. Tanrı Mars'ın kutsal hayvanı olan dişi kurt hem bayramlarda göçmenlere kılavuzluk etmiş, hem de Roma'nın kurucu atalarını besleyip büyütmüştür⁵¹⁵. Roma'nın efsanevi kurucusu Romulus ve Remus kardeşler, bazı efsanelere göre babaları olduğu bilinen tanrı Mars tarafından *Lupercal* mağarasına gönderilen koyu tüylü dişi bir kurt tarafından emzirilmiştir⁵¹⁶. Sanat eserlerinde ve sikkelerde sık sık betimlenen bu sahne, Roma Uygarlığı'nda ölümsüzlüğün sembolü haline gelmiştir⁵¹⁷. Ayrıca Roma'da kendilerine “*Hirpi Sorani/Soracte Kurtları*” adını veren bir kurtlar tarikatının varlığı bilinmektedir. Söz konusu rahipler topluluğu, kâhinler aracılığıyla aldıkları öğütlerle kurtlar gibi davrandıkları bir yaşam tarzı belirlemiştir⁵¹⁸.

Antik dönemde kurt, kuzgun ile birlikte tanrıça Hekate gibi ölüm tanrılarıyla da ilişkilendirilmiş⁵¹⁹, tanrıçanın büyücü ile sihirbazlara bazen bir kurt şeklinde görüldüğüne inanılmıştır⁵²⁰.

Kurtlar, aynı zamanda kehanet hayvanıdır. Plutarkhos⁵²¹, İskender'e küçükken kâhin Pythia tarafından verilen bir kehanette, Perslerin Ülkesinde bir kurt tarafından kendisine kılavuzluk edileceğini öğrenmiş ve Pers Ülkesinde iken ona rehberlik eden Lykialı birinin bulunması da Lykos (kurt) kelimesi ile paralellik taşıdığı için bu alametin doğru çıktığına inanılmıştır.

Antik dönemdeki çeşitli tedavi yöntemleri ve reçetelerinde kurtların da kullanıldığı bilinmektedir. Örneğin kurdun yağı, dışkısı ve dili⁵²² göz hastalıklarının

⁵¹¹ Şahin 2001, 95.

⁵¹² Şahin 2001, 95.

⁵¹³ Paus. VIII.38.7.

⁵¹⁴ Verg. *Aen.* IX.566; Toynbee 1973, 101; Cooper 2011, 194.

⁵¹⁵ Toynbee 1973, 101; Grimal 1997, 472-473.

⁵¹⁶ Verg. *Aen.* I.274-275, VIII.630-634; Grimal 1997, 453, 473, 716-720. Antik çağa ait birçok efsanede, dağa terkedilen çocukların dişi bir kurt tarafından beslendiği konusu oldukça yaygın bir inanıştır (Plin. *nat.* VIII.22; Grimal 1997, 507, 609, 761).

⁵¹⁷ Toynbee 1973, 101; Cooper 2011, 194; Leeming 2017, 143-144. Sikkeler üzerinde MÖ 269-242 yılları arasında görülmeye başlayan betimlemeler, MS 330 yılına, Büyük Konstantinus zamanına kadar kullanılmıştır (Toynbee 1973, 101).

⁵¹⁸ Grimal 1997, 297.

⁵¹⁹ Cooper 2011, 194.

⁵²⁰ Grimal 1997, 233.

⁵²¹ Plut. *Alex.* 37.1.

⁵²² Plin. *nat.* XXVIII.47.

tedavisinde, başından elde edilen küller ise diş tedavisinde⁵²³ kullanılmıştır. Ayrıca Plinius⁵²⁴ bir bileziğin içerisine yerleştirilen kurt dilinin, taşıyan kişileri göz iltihabından uzak tutacağını aktarmıştır. Anadolu’da halen kurda ait diş, deri gibi parçaların muska şeklinde vücutta taşındığı⁵²⁵ ve bu inancın günümüzde de devam ettiği görülmektedir.

2.5.1. Kurt ve Domuz Kabartmaları

Laodikeia antik kentindeki mermer mimari bloklarda Kuzey (Kutsal) Agora Batı Kapısı’ndan bir (Kat. No. KGS.01, Fig. 55), Suriye Caddesi’nden bir adet (Kat. No. TK.26, Fig. 56) olmak üzere toplamda iki adet kurt ve domuz figürlü kabartma tespit edilmiştir. Kabartmalardan biri tavan, diğeri konsollu geison sima bloğunun kasetinde işlenmiştir.

Figür 55: KGS.01 no.lu blokta betimlenen domuz ve kurt kabartması.

Figür 56: TK.26 no.lu blokta betimlenen domuz ve kurt kabartması.

KGS.01 numaralı kabartma, Kuzey (Kutsal) Agora’nın batısındaki tiyatroyla bağlantılı kapıda tespit edilmiştir (Fig. 55). Konsollu geison sima bloğunun konsol kasetinde betimlenen kabartmada karşılıklı yerleştirilen kurt ve domuz figürleri birbirlerine doğru ilerler tarzda gösterilmiştir. TK.26 numaralı kabartma ise Suriye Caddesi portiklerine ait traverten bir ayakta, taç başlık yerine devşirme kullanılan tavan

⁵²³ Plin. nat. XXVIII.49.

⁵²⁴ Plin. nat. XXVIII.47.

⁵²⁵ Beydiz 2016, 246.

kaseti bloğunda tespit edilmiştir. Kentteki anıtsal bir yapıdan Erken Bizans Dönemi'nde taşınan bloğun Stadyum Caddesi'ne yakın bir yerden getirildiği düşünülmektedir. Kaset içerisinde, düz bir zemin çizgisi üzerine karşılıklı yerleştirilen domuz ve kurt kabartması yer almakta, domuzun kurt figürüne göre oldukça iri yapıda olduğu görülmektedir. Her iki figür, birbirine doğru ilerler şekilde gösterilmiştir. KGS.01 no.lu kabartma ile ayrılan yönü, domuz figürünün sol ayağının altında tuttuğu nesnedir (Fig. 56).

Kurt ve yaban domuzu betimi, Laodikeia sikkelerinde de karşımıza çıkan, kente özgü karakterize edilmiş önemli iki hayvan figürüdür. Kent sikkelerinde görülen antropomorfik nehir tanrılarının lejantları (Fig. 62-64), Laodikeia sınırındaki önemli iki nehir olan Lykos ve Kapros'un aynı zamanda domuz ve kurt formunda betimlendiğini göstermesi açısından önemlidir⁵²⁶. Lykos (λυκος) kelimesi antik Yunancada kurt, Kapros (κάπρος) ise domuz anlamına gelmektedir⁵²⁷. Söz konusu iki nehrin betimlemesi, doğrudan kelime anlamlarına karşılık gelen hayvanlarla temsil edilmiş ve bu hayvanlar antik dönem boyunca Lykos ve Kapros nehirlerini sembolize etmiştir⁵²⁸ (Fig. 57, 59-60, 65-67).

Figür 57: Laodikeia sikkelerinde Lykos ve Kapros nehirlerini temsil eden kurt ve domuz figürleri.

⁵²⁶ Head 1906, 287, d.n. 1; Huttner 2013, 375. Sikkelerdeki *λυκος* ve *κάπρος* lejantlarının görüldüğü Laodikeia sikkeleri için bkz. Huttner 1997, 103, Taf. VI. 8-9.

⁵²⁷ Huttner 1997, 96; Altınoluk 2010, 35-36.

⁵²⁸ Huttner 1997, 99; Altınoluk 2010, 20-21, 35-36, Res. 9. Küçük Asya'da Lykos ismi taşıyan yedi adet nehir bulunmasına rağmen yalnızca Laodikeia'nın yanındaki Lykos Nehri kurt şeklinde betimlenmiştir (Huttner 1997, 99). Laodikeia'nın komşusu Kolossai kentinde Antoninler Dönemi'ne tarihlendirilen sikkelerde de Lykos/Kapros nehrini sembolize etmek için kurt betimlemesinin kullanılması figürün komşu şehirlerde de bilindiğini göstermektedir (Altınoluk 2010, 36, 92; Cadwallader 2015, 35, 148, Pl. 3.6-3.7).

Yüksek bir platform üzerine kurulan Laodikeia kentinin çevresi antik dönemde Lykos, Kapros, Kadmos ve Asopos isimlerini taşıyan nehirlerle çevrilidir⁵²⁹. Bu nehirler, erken dönemlere ait yerleşimin başladığı MÖ 5500 yılından, terk edildiği MS 7. yüzyıl başlarına kadar Laodikeialılar için hayati önem taşımıştır⁵³⁰. Dolayısıyla kent, zenginliğini nehirlerle ve bu nehirlerle sulanan verimli tarım arazilerine borçludur⁵³¹. Antik döneme ait yazılı kaynaklar aracılığıyla bu nehirlerle ilgili bilgiler günümüze kadar ulaşmıştır. Bölgedeki nehirlerle ilgili en erken bilgiler Herodotos'tan (MÖ 5. yüzyıl) alınmaktadır. Herodotos⁵³², Kolossai'den bahsederken “*Lykos Irmağının bir yarıktan akıp kaybolduğu yer burasıdır. Aşağı yukarı beş stad ötede gene yeryüzüne çıkar ve Maiandros'a karışır*” sözleriyle hem Lykos, hem de Menderes Nehri'yle ilgili bilgi vermiştir. Strabon⁵³³ ise “*Kapros nehri Maiandros'la birleşir. Keza büyük ölçüde bir nehir olan Lykos'da aynı yerde Maiandros'a katılır. Bu nehre izafeten kent Lykos yanındaki Laodikeia olarak adlandırılır. Kentin üst tarafında Kadmos dağı bulunur ve orada Lykos Nehri ile dağın ismini taşıyan diğer bir nehir akar. Fakat Lykos birçok yerde yer altından akar ve sonra yüzeye çıkınca diğer nehirlerle birleşir*” diyerek kenti sınırlandıran Lykos, Kapros ve Kadmos nehirlerinin yönleri hakkında bilgi aktarmıştır. Plinius⁵³⁴, Laodikeia'nın Lykos Nehri üzerinde konumlandığını ve kentin iki yanından Asopos ve Kapros isimli iki nehrin daha aktığını bildirmiştir. Vitruvius⁵³⁵ ise Laodikeialıların yılın belli mevsimlerinde koyunlarını su içmeye götürdükleri nehirlerinin olduğunu aktarmıştır. Söz konusu antik yazarların kent hakkında bilgiler aktarırken, daima kentin çevresindeki nehirlerden bahsetmesi, nehirlerin Laodikeia ve Laodikeialılar için taşıdığı hayati önemi gösteren başlıca kanıttır. Zaten Strabon'un⁵³⁶ da aktardığı gibi Laodikeia kenti Lykos Nehri ile bütünleşerek antik dünyada “*Lykos yanındaki Laodikeia*” ismiyle tanınmıştır⁵³⁷. Antik dönemde Laodikeia'nın konumu ve yönetim sınırı, çevresindeki Lykos, Kapros, Kadmos ve Asopos nehirleriyle lokalize edilmiştir. Ancak sikkeler üzerinde yalnızca Lykos ve Kapros nehirlerinin betimlendiği

⁵²⁹ Plin. nat. V.29; Huttner 1997, 105; Şimşek 2013a, 35, 47, Res. 29-30, 39, 41-42.

⁵³⁰ Şimşek 2013a, 35, 47; Şimşek 2014a, 34-36.

⁵³¹ Şimşek 2013a, 35. Strabon'un (XII.7.16) “*Onu, topraklarının verimliliği ve vatandaşlarından bazılarının zengin ve başarılı oluşu büyük yapmıştır*” sözleri, Laodikeia'nın ulaştığı zenginliğin tarım arazilerinde üretilen çeşitli ürünlere bağlı olduğunu göstermektedir.

⁵³² Hdt. VII.30.

⁵³³ Strab. XII.7.16.

⁵³⁴ Plin. nat. V.29.

⁵³⁵ Vitr. VIII.3.14.

⁵³⁶ Strab. XII.7.16.

⁵³⁷ Seleukoslular tarafından Suriye, Lübnan gibi birçok yerde kurulan Laodikeia isimli şehir bulunmaktaydı (Huttner 1997, 94).

görülmektedir. Bugüne kadar elde edilen veriler, Asopos ve Kadmos nehirlerinin betimlemelere dâhil edilmediğini göstermektedir. Bu durum da kent için en önemli iki nehir kaynağının Lykos ve Kapros olduğunu ortaya koymaktadır.

Antik dönem boyunca nehirler, kentlere zenginlik ve sağlık bahşeden, su ve besin sağlayan, yaşamın temeli, üstün ve ilahi bir güç görülerek tanrısallaştırılmıştır. Bu durum, Laodikeia'nın çevresindeki nehirler için de geçerli olmuştur. Laodikeialılar için en önemli nehir, kentin isminden de anlaşılacağı gibi Lykos'tur⁵³⁸. Günümüzde "Çürüksu" ismiyle bilinen Lykos Nehri, Maiandros (Büyük Menderes) Nehri'nin bir koludur. Bağlı bulunduğu ovaya da ismini veren nehir, kaynağını Kocabaş Bataklığı'ndan almakta ve Kadmos (Honaz) Dağı eteklerinden doğmaktadır. Kolossai kentinin yakınında alçalarak Lykos (Çürüksu) Ovası'nın ortasından geçmekte, Asopos (Gümüşçay⁵³⁹) ve Kadmos (Başlıçay) ile birleşerek Sarayköy yakınlarında Maiandros Nehri'ne karışmaktadır⁵⁴⁰. Hierapolis'te bulunan bir yazıt ve yapılan araştırmalar, Lykos Nehri'nden beslenen bir gölün varlığını da ortaya koymuştur⁵⁴¹.

Kapros Nehri ise Laodikeia'nın batısındaki yönetim sınırını oluşturmakta ve bugünkü Sarayköy yakınlarında Maiandros'a bağlanmaktadır⁵⁴². Söz konusu bölge, verimli tarım arazilerine sahip olması yönüyle kentin zenginliği için büyük bir önem arz etmektedir (Fig. 58). Apameia'dan (Dinar) çıkan ve Lykos, Kapros gibi birçok kolla beslenen Maiandros Nehri ise Söke Ovası'ndan geçerek Miletos ile Priene arasından denize dökülmektedir⁵⁴³. Maiandros Nehri, Karia ve Lydia arasındaki sınırı meydana getirmesinin⁵⁴⁴ yanında, sal taşımacılığıyla⁵⁴⁵ ticaret ürünlerinin denize ulaştırılmasını sağladığı için bölgedeki kentler ve Laodikeia için önem taşımıştır⁵⁴⁶.

⁵³⁸ Lykos Nehri için bkz. Şimşek 2013a, 41, Res. 30.

⁵³⁹ Asopos Nehri için bkz. Şimşek 2013a, 51, Res. 42.

⁵⁴⁰ Strab. XII.7.16; Akyıldız 2008, 114; Altınoluk 2010, 90, 92; Şimşek 2013a, 35; Ritti 2017, 11; Şimşek 2014a, 35.

⁵⁴¹ Scardozzi 2007, 83-86, Fig. 18-19; Bursa 2010, 25; Şimşek 2011a, 108-109; Şimşek 2013a, 58; Şimşek 2014a, 36; Bursa Sturtevant 2016, 82-83; Ritti 2017, 32-33, 419-420.

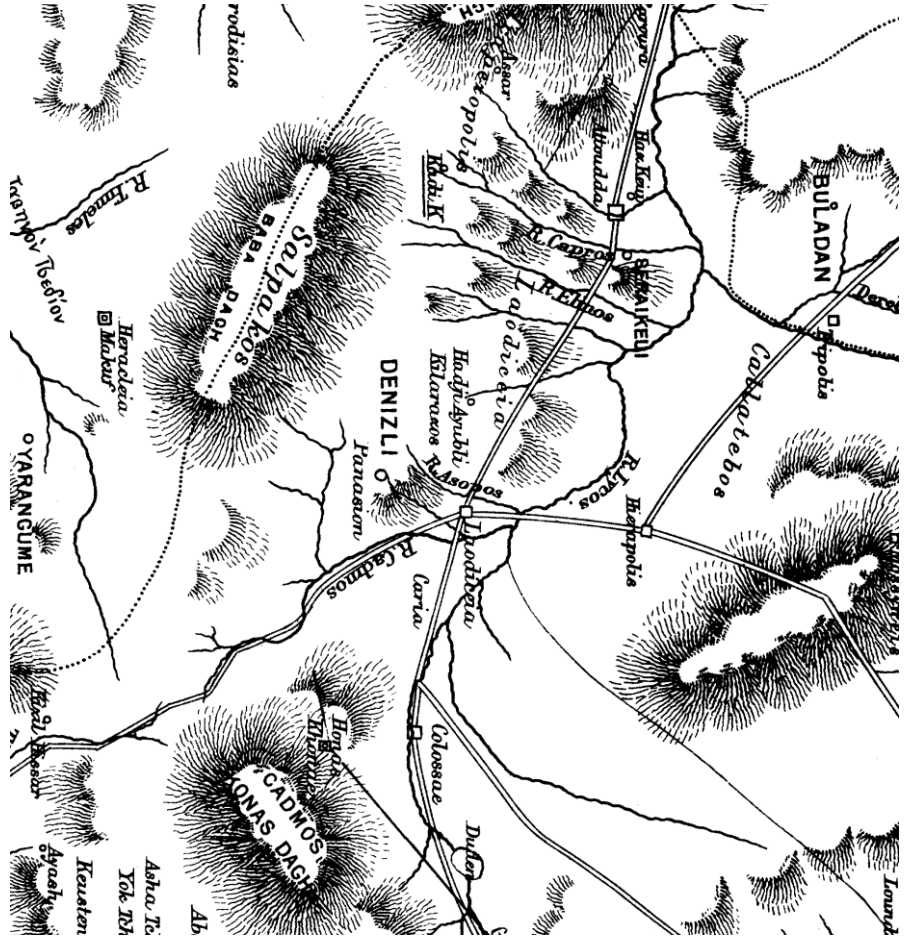
⁵⁴² Strab. XII.7.16; Şimşek 2014a, 36. Maiandros Nehri için bkz. Strab. XII.8.15, 19; Şimşek 2013a, 41, Res. 29.

⁵⁴³ Strab. XII.8.15; Şimşek 2014a, 34.

⁵⁴⁴ Strab. XII.8.15.

⁵⁴⁵ Strab. XII.8.19.

⁵⁴⁶ Şimşek 2013a, 58; Duman 2018, 350-351.

Figür 58: Lykos Vadisi'nde ve Laodikeia'nın çevresinde bulunan önemli nehirler.

Kent için hayati önem taşıyan Lykos Nehri, Hellenistik Dönem'den itibaren sikkeler üzerinde kurt şeklinde sembolleştirilerek amblem gibi kullanılmaya başlamış ve kente kimliğini vermiştir⁵⁴⁷. Lykos Nehri'ni sembolize eden kurt, en erken MÖ 189-133 tarihli sikkelerin arka yüzünde lir betimi ile birlikte karşımıza çıkmaktadır⁵⁴⁸. Çağdaş tarihlere ait bazı sikkelerde ise arka yüzde oturan bir kurt figürünün betimlendiği örneklerin ön yüzünde kule taçlı şehir tanrıçası (Laodike) yer almakta, nehrin kent ile ilişkilendirildiği ve özdeşleştirildiği görülmektedir⁵⁴⁹ (Fig. 59). Sikkeler üzerinde kurt ve şehir tanrıçasını gören kişiler, doğrudan kurdu Lykos Nehri ve Laodikeia kentiyle ilişkilendirmiş olmalıdır. Bu sikkeler, nehrin Hellenistik Dönem'den itibaren kentin sembolü seçildiğini göstermesi bakımından önem taşımakta ve bu durum Roma İmparatorluk Dönemi başlarında kent hakkında bilgiler aktaran Strabon'un⁵⁵⁰ "Lykos

⁵⁴⁷ Huttner 1997, 97, 105.

⁵⁴⁸ Ön yüzde cista mystica bulunan sikkelerin arka yüzünde Lykos nehrini temsil eden bir kurt ve lir betimlemesi görülmektedir. Sikke için bkz. Head 1906, 278, No. 2, Pl. I. 8.

⁵⁴⁹ SNG 1948, No. 496, Pl. 15; Huttner 1997, 96-97, Taf. VI. 4.

⁵⁵⁰ Strab. XII.7.16

yanındaki *Laodikeia*” sözlerini adeta resimsel olarak yansıtmakta ve doğrulamaktadır (Fig. 59).

Lykos Nehri için Hellenistik Dönem’de oluşturulan betimleme anlayışı, Roma İmparatorluk Dönemi’nin başlarında da devam etmiş ve MS 3. yüzyılın ortalarına kadar sikkeler üzerindeki yerini almıştır⁵⁵¹. Kapros Nehri’ni temsil eden domuz ise Roma İmparatorluk Dönemi’nin başlarında önem kazanmış ve sikkeler üzerinde Lykos Nehri’ni temsil eden kurt ile birlikte betimlenmeye başlamıştır (Fig. 57, 59-60, 62-67). MÖ 1. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilen bir sikkede ön yüzde Kapros Nehri’ni temsil eden koşan bir yaban domuzu, arka yüzde ise Lykos Nehri’ni temsil eden kurt betimlemesi yapılmış⁵⁵² ve her iki figür daha sonraki sikkeler için de prototip alınmış olmalıdır (Fig. 57). Laodikeia’nın çevresindeki nehirler, Laodikeialıların tarım arazilerine verimi ve bereketi taşımasının yanında kente temiz su sağlayan, sal taşımacılığıyla denize ulaşım imkânı sunan önemli kaynaklardır⁵⁵³. Strabon’un⁵⁵⁴ Laodikeia’nın nehir sularının içilebilir özellikte olduğunu bildirmesi bu hususta önem taşımaktadır⁵⁵⁵.

Augustus Dönemi’ne tarihlendirilen bir sikke üzerinde ön yüzde Apollon, arka yüzde ise defne çelengi içinde çift yüzlü balta taşıyan oturan bir kurt betimlemesi görülmektedir⁵⁵⁶ (Fig. 60). Huttner kurt ve çift yüzlü balta ikilisinden dolayı, Lykos Nehri ile tanrı Apollon arasında bir bağlantı olabileceğini önermiştir⁵⁵⁷. Hellenistik Dönem ve Roma İmparatorluk Dönemi’nde hem bölgede, hem de Laodikeia’da güçlü bir Apollon kültürünün varlığı bilinmektedir⁵⁵⁸. Bölgede görülen Apollon *Lairbenos*

⁵⁵¹ Huttner 1997, 105.

⁵⁵² Head 1906, 287, No. 52-53, Pl. XXXIV. 11.

⁵⁵³ Huttner 1997, 100, 105; Şimşek 2011a, 109; Şimşek 2013a, 58.

⁵⁵⁴ Strab. XIII.4.4.

⁵⁵⁵ Strabon (XIII.4.4) Hierapolis sularının özelliklerinden bahsettiği bölümde “*Suları içilebilir olduğu halde, Laodikeia’daki nehirlerin sularının da taşla dönüştüğü söylenir*” sözleriyle kente bağlı nehirlerin sularının içildiğinden söz etmiştir.

⁵⁵⁶ SNG 1948, No. 512, Pl. 15.

⁵⁵⁷ Huttner 1997, 98-99, Taf. VI. 5.

⁵⁵⁸ Laodikeia yakınlarında ele geçirilen ve MÖ 268-267 yılına tarihlendirilen Banabelos ve Lakhares hakkındaki onurlandırma yazıtında, Babakome’daki Zeus Tapınağı ve Kiddiokome’daki Apollon Tapınağı için her yıl üç kurban (Zeus için bir boğa ve Apollon için iki koyun) sunulacağı kararlaştırılmıştır. Yazıt için bkz. Corsten 1997, 7-17, no. 1; Ritti 2008, 39-43, no. 2. Yazıt, kentin kuruluşuna yakın bir tarihte bölgede Apollon kültürünün varlığını gösteren önemli bir belgedir. Hellenistik Dönem sikkelerinde Apollon betimlemeleri için bkz. SNG Cop. 1982, Pl. 15. 502-505. Laodikeia’nın kurucusu Seleukosların Apollon kültürünü önemsemesi, Apollon’un Laodikeia’daki tapınımını devam ettiren önemli bir unsurdur (Ritti 2008, 21; Huttner 2013, 44-46). Kentteki kabilelerden birisinin *Apollonis* adını almış olması da Apollon kültürünün varlığını göstermektedir (Buckler-Calder 1939, 10). Hierapolis kentinde Apollon, Arkhegetes epitheti ile kentin koruyucu tanrısıdır (Ritti 2006, 93). Bölgede Apollon lokal tiplmesi ile karşımıza çıkmakta, *Kareios* ve *Lairbenos* epithetleri ile tapınım görmektedir.

kültünün en önemli sembolünün çift yüzlü balta olması⁵⁵⁹ ve antik dönemde Apollon kültüründe kurtların doğrudan tanrıyla bağlantılı kutsal nitelikler taşıması⁵⁶⁰ Huttner'ın görüşünü desteklemektedir (Fig. 61). Diğer yandan yukarıda da değindiğimiz gibi Hellenistik Dönem'e ait bir sikkede kurt betimlemesinin yanında görülen lir tasviri de nehrin Apollon kültü ile bağlantısını destekleyen önemli bir kanıttır⁵⁶¹. Söz konusu sikkeler Hellenistik Dönem ve Erken Roma Dönemi'nde nehirlerin Laodikeia'da hâkim olan Tykhe ve Apollon⁵⁶² gibi kültlerle güçlü bir birlik oluşturduğunu göstermektedir.

Bu kültlerin yanı sıra Grek ikonografisi ile bağlantılı Apollon *Kitharodoros* da betimlemelerde oldukça sevilen bir tiptir (Ritti 2006, 93, 194; Ritti 2008, 93; Şimşek 2009a, 674-678; Akıncı-Öztürk 2011; Huttner 2013, 44-52; D'Andreia 2014, 50; Şimşek 2013a, 464). Apollon Kareios epitheti, yazıtların da verdiği bilgiler doğrultusunda yer altı tanrısı olarak Hekate ile bağlantılı bir tapınım görmüştür (D'Andreia 2014, 50). Hierapolis'te ele geçirilen yazıtlar vasıtasıyla kentin kriz dönemlerinde büyük problemler için Klaros'a, sıradan insanların günlük problemleri için Kareios'a başvurdukları belirlenmiştir (Ritti 2006, 194). Tanrı, Klaros kehanet merkezinde de aynı tipte betimlenmiştir (Ritti 2008, 93). Hierapolis'te tanrı Apollon için dört yılda bir Apollon *Pythia* adına yarışmalar düzenlenmektedir (Şimşek 2009, 675).

⁵⁵⁹ Kentte nümizmatik ve heykeltıraşlık buluntularında Apollon kültü ile ilişkili çift yüzlü balta, yılan dolanmış üçayaklı kazan betimlemeleri görülmektedir. Bölgede çift yüzlü balta (labrys) çoğu kez tanrı Apollon'un gücünü temsilen *Lairbenos* ve *Kareios* ile ilişkili olarak karşımıza çıkmaktadır. Hierapolis ve Apollon Lairbenos kutsal alanında tespit edilen kabartmalarda da tanrı elinde çift yüzlü baltası ile bazen bir at üzerinde betimlenmiştir. Laodikeia'da ele geçirilen kabartma buluntular kentte *Lairbenos* ve *Kareios*'un sevildiğini göstermektedir. Tanrı bu sıfatlarla kendine yapılan duaları işitir, felaketleri önler, hastalıkları iyileştirir, şifa dağıtır, işlenmiş olan günahları işitir ve bağışlar. Konuyla ilgili bkz. Şimşek 2009a, 676, Fig. 8-9, 11-12, 13; Akıncı-Öztürk 2011; Şimşek 2013a, 464, Res. 665. Hierapolis'te ele geçirilen bir dini metin sayesinde MS 165-170 yıllarında Hierapolislilerin başlarına gelen veba salgınından kurtulmak için Klaros Kutsal alanına gittikleri ve Apollon'un kehanetleri için yardım istedikleri tespit edilmiştir. Yazıt için bkz. Ritti 2006, 94-99, No. 19, Res. 38-39. Apollon Klaros bilicilik merkezinde ayinlere katılmak için antik dünyanın birçok kentinden gelen kent temsilcilerinin varlığı ele geçirilen yazıtlarla belirlenmiştir. Tanrının kehanetini ileten kişiler prophetes olarak adlandırılmaktadır (Şahin 1998, 26-28).

⁵⁶⁰ Paus. II.19.3; Grimal 1997, 83, 591, 746; Karayaka 2007, 76; Cooper 2011, 194.

⁵⁶¹ Laodikeia sikkelerinde Apollon'un lir betimlemeleri için bkz. SNG Cop. 1982, Pl. 15. 509, 516; Head 1906, 278, No. 2, Pl. I. 8; Huttner 1997, 99.

⁵⁶² Roma Dönemi'nde özellikle Hierapolis kentinde baş tanrı olarak tapınım gören Apollon'un Laodikeia'da da bir tapınağı tespit edilmiştir. Tapınak A olarak adlandırılan yapıda kardeşi Artemis ile birlikte kutsal alanı paylaşan Apollon, Diocletianus Dönemi'ne ait kabartmalı sütun içerisinde de baş sırada karşımıza çıkmaktadır. Yine ele geçirilen bir yazıt sayesinde, Laodikeia delegasyonunun başında Zenon'un oğlu *Lucius Antonius Aurelianus* isimli *prophetes*in (genç çocuk) MS 141-142 yıllarında Apollon Klaros bilicilik merkezine gittiği ve tanrıdan aldığı kehaneti ülkesine getirdiği görülmektedir. Kentte ele geçen omphalos betimlemeleri de Apollon'un kehanet yönünü göstermektedir. Tapınak A'da ele geçirilen omphalos ve kuyunun Apollon kültü ile ilişkili olduğu düşünülmektedir. Konuyla ilgili bkz. Robert 1969, 289-312, no. 6, Lev. 105; Şahin 1998, 28; Ritti 2006, 97; Ritti 2008, 93, 105-107, no. 37; Şimşek 2013a, 254, 464; Huttner 2013, 45. Laodikeia Roma İmparatorluk süresince Klaros Apollon Tapınağı'na her yıl kehanet için kült ile ilişkili elçiler göndermiştir (Huttner 2013, 45, 348).

Figür 59: Kule taçlı Tykhe ve Lykos Nehri'ni temsil eden kurt betimli Hellenistik Dönem şehir sikkesi.

Figür 60: Çift yüzü balta taşıyan kurt.

Figür 61: Apollon Lairbenos Tapınağı'nda konsol kasetine betimlenen çift yüzü balta.

Lykos ile Kapros nehirlerini temsil eden kurt ve domuz betimlemesi Laodikeia'nın Roma İmparatorluk Dönemi, özellikle Antoninler ve Severuslar Dönemi sikkelerinde yoğunluk kazanmaktadır. Huttner, Roma İmparatorluk Dönemi'nde nehirler için kurt betimlemesinin kullanılmasını, Laodikeia ile İmparatorluk arasındaki politik ilişkilere bağlamaktadır⁵⁶³. Çünkü kurt, Roma'nın kuruluşunda etkili olan ve ikizleri besleyen kutsal bir hayvandır. Flaviuslar Dönemi'nden itibaren kentteki sikkeler üzerinde Lupa betimlemeleri yerini almış⁵⁶⁴, böylelikle Roma ile güçlü ilişkiler sergileyen Laodikeia, Roma yönetimine daha yakın görünmüş olmalıdır. Söz konusu sikkenin ön yüzünde betimlenen tanrıça Roma başı da bu düşüncüyü desteklemektedir. Kapros Nehri'nin sembolü olan domuzun seçimi de rastlantısal değil, geçmişten gelen bereket kültürünün etkisinde yansıyan bir tercih olmalıdır. Kapros Nehri, kentin tarım arazilerini sulaması yönüyle önem taşıdığı için antropomorfik Kapros betimlemelerinde tanrının elinde bereket boynuzu taşıdığı görülmekte ve topraklara sunduğu bolluk vurgulanmaktadır. Kapros kelimesinin domuza karşılık gelmesi ve domuzların antik dönem boyunca bereket sağlayan hayvanlardan biri kabul edilmesi, bizce nehir için seçilen sembolün arka planındaki düşüncüyü yansıtmaktadır. Özellikle Demeter, Kybele, Artemis gibi tarımla ilişkili bereket kültürlerinde kutsal değer taşıyan domuzlar, topraklara bereketi, bolluğu, verimi sağlayan bir hayvan kabul edilmiştir⁵⁶⁵. Bu yönüyle domuz figürü, kente zenginlik ve bereket bahşeden Kapros nehri için eski geleneklere bağlı, bilinçli seçilen bir sembol olmalıdır. Ancak kurt figüründe olduğu gibi domuz figüründe de Roma ile bağlantı kurulmuş ve Roma yönetimiyle yakın ilişkiler pekiştirilmiş olabilir. Çünkü yaban domuzu Roma'nın kuruluşunda önemli bir rol

⁵⁶³ Huttner 1997, 97.

⁵⁶⁴ SNG 1948, No. 512, Pl. 15.

⁵⁶⁵ Hdt. II.14.

oynamaktadır. Efsaneye göre Askanios, Alba Longa'yı Aeneas'ın 30 domuz yavrusu ile birlikte bir yaban domuzunu kurban ettiği yerde kurmuştur⁵⁶⁶.

Antoninler ve Severuslar Dönemi'ne ait bazı sikkelerde her iki nehir, antropomorfik şekilde betimlenmesine rağmen⁵⁶⁷ kurt ve domuz formundaki betimlemelerin daha yoğun kullanıldığı görülmektedir. Kurt ve domuz betimlemesi Hellenistik Dönem'den itibaren nehirler ile öylesine özdeşleştirilmiştir ki sikkeler üzerinde yalnızca antropomorfik nehir tanrılarının gösterildiği betimlemelerde Lykos ve Kapros lejantının kullanılma ihtiyacı hissedilmiştir⁵⁶⁸.

Hellenistik Dönem ve Roma İmparatorluk Dönemi'nin başlarında, Apollon ve Laodikeia Tykhesi ile özdeşleştirilen nehirler, Antoninler ve Severuslar Dönemi'nde Laodikeia Tykhesi'yle, dolayısıyla da şehirle tamamen bütünleşmiş ve Lykos Laodikeiası'nı betimleyen özel bir ambleme dönüşmüşlerdir. Söz konusu sikkelerin ön yüzlerinde karşımıza çıkan ve Demos ile Senato'yu temsil eden başlar da kentle nehirlerin bağlantısının birer yansımasıdır. Laodikeialıların şehirle bütünleştirdikleri nehirleri bu döneme ait sikkelerde ön planda tutmaları, bir yandan nehirlerin artan öneminin, diğer yandan onları birer gurur kaynağı olarak gördüklerinin en önemli göstergesidir⁵⁶⁹.

Antoninler ve Severuslar Dönemi'ne tarihlendirilen sikkelerde Lykos Nehri ve Kapros Nehri için kullanılan altı ayrı kompozisyon karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan üçünde nehirler, antropomorfik betimlenmiştir. İlk örnek tahtında oturan ve elinde Zeus *Laodikeus* heykelini taşıyan Tykhe'nin her iki yanında uzanan Lykos ve Kapros nehir tanrılarıdır. Betimlemelerde Kapros'un elinde bereket boynuzu taşıması, nehrin şehrin tarım arazilerine sağladığı su ve bereketin, dolayısıyla Laodikeia'nın yaşadığı zenginlik ve refahının ifadesidir⁵⁷⁰ (Fig. 62). Nehir tanrılarının antropomorfik gösterildiği ikinci örnek ise baştanrı Zeus'un doğuşunun anlatıldığı efsaneyi konu alan sikkelerde karşımıza çıkmakta ve olayın Laodikeia topraklarında geçtiğini ifade etmek için olaya şahitlik eden Lykos ve Kapros nehir tanrıları sahnenin altında uzanmaktadır⁵⁷¹ (Fig. 63).

⁵⁶⁶ Grimal 1997, 101. Roma'nın erken dönem standartlarında yaban domuzunun lejyon sembolü olarak kullanıldığı da bilinmektedir (Plin. *nat.* X.5).

⁵⁶⁷ SNG 1948, No. 539, Pl. 16;

⁵⁶⁸ Huttner 1997, 103, 105, Taf. VI. 8-9.

⁵⁶⁹ Huttner 1997, 105.

⁵⁷⁰ Head 1903, 317, No. 229, Pl. XXXVIII. 3; Huttner 1997, 100-102, Taf. VI. 8-9; Altınoluk 2010, 93.

⁵⁷¹ SNG 1948, No. 589, Pl. 17; Huttner 1997, 101-102, Taf. VI. 10-11.

Son örnek, Lykos Nehri tanrısının tek betimlendiği sikkelerdir. İçinden su akan devrik bir amphora üzerine yaslanarak uzanan Lykos, elinde tuttuğu üç dallı bir bitki ve yanındaki saz (kamış) ile gösterilmiştir⁵⁷² (Fig. 64). Bu üç örnek dışındaki diğer betimlemelerde Lykos ve Kapros nehri için kurt ve domuz sembolleri kullanılmıştır. Söz konusu örneklerden ilkinde, kurt ve domuz figürleri sikkelerde tek başına yer almakta ve oturur tarzda gösterilen hayvanların bir ayağını içinden su akan devrik bir amphoraya dayadıkları görülmektedir⁵⁷³ (Fig. 65). İkinci tip örneklerde, kurt ile domuz her iki yüzde tek başına ve ayakta ya da her ikisi arka yüzde yan yana betimlenmişlerdir. Bir arada betimlendikleri örneklerde hayvanlar birbirlerine sırtı dönük şekilde oturur tarzda yerleştirilmiş ancak başlar geriye çevrilerek yüz yüze getirilmiştir. Burada anlatılmak istenen, kentin farklı iki noktasından akan nehirlerin Maiandros'ta birleşmesi ve kentin yönetim sınırlarının gösterilmesi olmalıdır. Her iki hayvanın da ağızından su akar şekilde gösterilmesi, nehirlerin akışını ifade etmesi bakımından dikkate değerdir⁵⁷⁴ (Fig. 66). Üçüncü tip örneklerde antropomorfik betimlemelere benzer bir kompozisyon kullanılmıştır. Sahnenin ortasında şehir tanrıçası Tykhe, elinde Zeus *Laodikeus*'un heykelini taşımakta ve tanrıçanın her iki yanında sırt sırta oturan kurt ile domuz figürleri yer almaktadır. Her iki hayvan yine başlarını geriye çevirerek ortalarındaki şehir tanrıçası Tykhe'ye bakmaktadır⁵⁷⁵ (Fig. 67). Huttner, sikkelerde iki nehrin birlikte betimlenmesinin çok nadir görülen bir durum olduğunu söyler. Sikkelerin taşıdığı anlam açıktır, şehir ve nehirler ortak bir birlik oluşturmuş, nehirler ve kapsadığı topraklar da Laodikeia'ya aittir⁵⁷⁶ (Fig. 62, 67).

⁵⁷² SNG 1948, No. 539, Pl. 16; Huttner 1997, 96, Taf. VI. I.

⁵⁷³ Head 1906, 196, No. 111-113, Pl. XXXVI. 2; Huttner 1997, 96, Taf. VI. 2, 13; Altınoluk 2010, 93.

⁵⁷⁴ Head 1906, 299, 319, 324, No. 127-129, 235, 260-261, Pl. XXXVI. 7; SNG 1948, No. 540, 591, 607, Pl. 16-18; Huttner 1997, 103, Taf. VI. 14-15; Altınoluk 2010, 21, 93, Res. 9.

⁵⁷⁵ Head 1906, 313, No. 215-216, Pl. XXXVII. 10; Huttner 1997, 103, Taf. VI. 12; Altınoluk 2010, 93.

⁵⁷⁶ Huttner 1997, 100.

Figür 62: Tahtında oturan ve elinde Zeus *Laodikeus* kült heykeli taşıyan Tykhe ile Lykos ve Kapros nehir tanrıları.

Figür 63: Zeus'un doğuşuna şahitlik yapan Lykos ve Kapros nehirleri.

Figür 64: Elinde saz ve su dökülen devrik amphora taşıyan Lykos Nehir tanrısı.

Figür 65: Su dolu devrik amphoraya dayanan Lykos Nehri'nin sembolü kurt figürü.

Figür 66: Lykos ve Kapros nehirlerini temsil

Figür 67: Zeus *Laodikeus* kült heykeli taşıyan Tykhe, iki yanındaki Lykos ve

eden kurt ve domuz. (Caracalla Dönemi)

Kapros nehirlerini temsil eden kurt ve domuzla birlikte.

Yukarıdaki tüm verileri bir araya getirdiğimizde, KGS.01 ve TK.26 numaralı mimari bloklar üzerinde betimlenen kurt ve domuz kabartmalarında oluşturulan ikonografik anlam ortaya çıkmaktadır (Fig. 55-56). Hellenistik Dönem'den itibaren sikkeler üzerinde yerini alan Lykos Nehri'nin sembolü kurt ve aynı dönemin sonlarında eklenen Kapros Nehri'nin sembolü yaban domuzu Laodikeia kentine özgü oluşturulan karakteristik bir betimlemedir. Sikkeler antik dönemde yalnızca ticarete yararlanılan bir nesne olmamış, vurgulanmak istenen düşünceyi veya konuyu üzerindeki betimlemelerle yayan bir propaganda aracı olarak da kullanılmıştır⁵⁷⁷. Kentin sikkeleri üzerinde betimlenen kompozisyon oldukça açıktır. Şehri temsil eden tanrıça Tykhe (Laodike), elinde tuttuğu Zeus *Laodikeus* heykeli ile Laodikeia'nın baş tanrısını vurgulamış, iki yanında betimlenen Lykos nehrinin sembolü kurt ve Kapros nehrinin sembolü yaban domuzu, söz konusu şehrin Lykos yanındaki Laodikeia olduğunu ve kentin hâkimiyetindeki toprakları belirtmiştir⁵⁷⁸. Betimlemenin bütünü Phrygia bölgesindeki Lykos Laodikeiası'nın biçimsel bir tanıtımıdır (Fig. 62, 67). Çünkü kentin etrafını çevreleyen Lykos, Kapros, Asopos ve Kadmos nehirleri, Laodikeialılara zenginlik ve refah bahşeden en önemli kutsal kaynaklarıdır (Fig. 58). Nehirlerin taşıdığı sular hem kente içme suyu sağlamış, hem de kentin çevresindeki tarım arazilerine verimi ve bereketi sunmuştur⁵⁷⁹. Antik kaynakların, kentin zenginliğini verimli tarım arazilerine⁵⁸⁰ ve nehirlerden içtikleri sudan dolayı kuzguni renge sahip koyunların yünlerine⁵⁸¹ bağlı göstermesi de Laodikeia için nehir sularının ne derece öneme sahip olduğunu gösteren önemli verilerdir.

Sikkeler üzerinde bu kadar yoğun işlenen ve şehir tanrıçası Tykhe'yle birlik oluşturarak Lykos Laodikeiası'nı tasvir eden kurt ve domuz betimlemesi, mimari bloklara da işlenerek kentteki yapılarda nehirlerin kent için taşıdığı hayati önem ve kutsallık vurgulanmıştır. TK.26 numaralı tavan kaseti, Stadyum Caddesi'nde Erken

⁵⁷⁷ Howgego 2013, 109.

⁵⁷⁸ Şimşek 2014a, 36; Head 1906, 313, No. 215-216, Pl. XXXVII. 10; Huttner 1997, 103, Taf. VI. 12; Altınoluk 2010, 93.

⁵⁷⁹ Şimşek 2014a, 45.

⁵⁸⁰ Strab. XII.7.16.

⁵⁸¹ Vitr. VIII.3.14.

Bizans Dönemi'nde yapılan düzenlemelerle ilişkili, devşirme kullanılan bir malzemedir. Ancak KGS.01 numaralı konsollu geison sima bloğu, insitu ve orijinal yapıya bağlı bir veri olduğu için bulunduğu yer bakımından önem taşımaktadır. Söz konusu blok, Kuzey (Kutsal) Agora'ya Batı Tiyatrosu yönünden açılan ve batı portiğe geçişi sağlayan kapıya aittir. Kapı, başta kent'in baş tanrısı Zeus *Laodikeus* ve tanrıça Athena olmak üzere kent pantheonunda saygı gören birçok tanrının tapınım gördüğü, kent'in dini açıdan kalbi durumundaki temenosa açılmaktadır. Mermerden yapılan ve kaliteli bir işçilik sergileyen kapının kim tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir. Ancak kapıyı yaptıran yönetim ya da kişi/lerin, daha genel bir tabirle işverenin, yapıyı kutsal alanın amacına hizmet edecek şekilde ve temenosa gelen kişilere daha alana girmeden önce vurgulanacak temayı ve mesajı verecek bezemelerle dekore ettirdiği anlaşılmaktadır. Yukarıda da detaylı bir şekilde değindiğimiz gibi, kurt ve domuz betimlemesi Laodikeia'da yalnızca Lykos ve Kapros nehrini betimleyen özel iki semboldür. Bölge ve şehir halkının belleğinde, sikkeler üzerinde de sıklıkla karşılaştıkları iki figür doğrudan nehirleri çağrıştırmakta, kent'in sınırlarını ve topraklarının sağladığı zenginlik ile bereketi ifade etmektedir. Julius Claudiuslar Dönemi'ne tarihlendirilen blok, Hellenistik Dönem'in sonunda basılan ve kurt ile domuzun bir arada kullanıldığı sikkelerle uyum içerisindedir. Bölgede ve Laodikeia'da ele geçirilen birçok yazıt, başta Zeus olmak üzere kent pantheonuna dâhil tanrı ve tanrıçalar adına büyük festivaller ve bayramlar kutlandığını göstermektedir⁵⁸². Bu alanlardan birisi de Kuzey (Kutsal) Agora olarak isimlendirilen temenostur⁵⁸³. Kapıya ait bloklar üzerinde tespit edilen kurt ve domuz kabartması, mimari yapıdaki dekorasyonun bilinçli bir şekilde oluşturulduğunu ve yapılan süslemelerin sadece doldurucu birer bezeme olmasından daha çok programlanarak seçilen ve yapının işlevine yönelik, kente özgü karakteristik betimlemelerden oluşturulduğunun en kesin kanıtıdır. Bu nedenle sikkelerde sıklıkla onurlandırılan kurt ve domuz formundaki Lykos ve Kapros nehirlerinin, kentteki kutsal bir alanla organik bağlantısı bulunan kapı üzerinde de karşımıza çıkması, yapı ve dekorasyon arasındaki bağlantıyı göstermesi açısından önem taşımaktadır. Bu figürler bize yapıda seçilen bezemelerin rastgele tercih edilmediğini, kutsal alana gelen kişilere mesaj verecek şekilde sembolik değerler yüklenen figürlerin bilinçli olarak

⁵⁸² Ritti 2006, no. 37, 160-165, 194, Res. 66-67; Şimşek 2013a, 279, 281.

⁵⁸³ Şimşek 2013a, 274-296, Res. 371; Şimşek 2014a, 64-65.

programlanıp yapıyla birlikte tasarlandığını göstermektedir⁵⁸⁴. Julius Claudiuslar Dönemi'e (Augustus/Tiberius?) tarihlendirilen kapının konsol kasetlerindeki turna kuşu, balık ve sığır figürü gibi diğer kabartmalar da kutsal alanda kentin topraklarının, nehirlerinin sunduğu bereketi, bolluğu, zenginliği ifade eden semboller olup tüm dekorasyonun birbiriyle uyum taşıdığı ve ortak bir kompozisyon oluşturulduğunu göstermesi yönüyle önemlidir. Domuz ve kurt kabartmaları da bu kompozisyon doğrultusunda, kentin sınırlarını belirten ve Laodikeia topraklarına ihsan edilen bolluğu ve bereketi ifade eden Lykos ve Kapros nehirlerinin sembolü olarak mimari dekorasyondaki yerini almıştır.

KGS.01 numaralı kabartmada dikkatimizi çeken diğer bir husus, yaban domuzunun çevresinde keski ucuyla dalgalı hatlar halinde oluşturulan izlerdir. Söz konusu izler, KGS.03 numaralı blok üzerindeki sığır figürünün altında da görülmektedir. Bu izlerin, Laodikeia'nın bereketli topraklarını ve tarım arazilerini ifade eden iki hayvanda yapılması rastlantı değil, bilinçli bir seçim olmalıdır. Yaban domuzu ve sığır figürünün çevresinde görülen izlerin, aynı kaset içerisindeki diğer figürlerin çevresinde bulunmaması, diğer figürlerin çevresinin düz bir şekilde traşlanması, bloktaki yontu işleminin tamamlandığını ve bu izlerin bilinçli oluşturulduğunu göstermektedir. Bu nedenle figürleri işleyen sanatçının, söz konusu izleri kentin bereketli tarım arazilerini belirtmek için işlemiş olduğu düşünülmektedir.

TK.26 numaralı tavan kaseti, Erken Bizans Dönemi'nde Stadyum Caddesi'nde gerçekleştirilen düzenlemelerde bağlı bulunduğu orijinal Roma yapısından taşınarak, caddedeki traverten ayaklardan birisinde kullanılmıştır. Ancak bloğun gösterdiği stil özellikleri, Merkezi Propylon bezemeleri ile yakın özellikler taşımakta ve Geç Severuslar Dönemi'nde (Caracalla Dönemi?) inşa edilen bir yapıya ait olduğunu göstermektedir. Tavan kasetinin merkezine karşılıklı yerleştirilen kurt ve domuz figürleri, yukarıdaki örnekte de detaylıca belirttiğimiz gibi Laodikeia'nın sınırlarını belirleyen ve kentin can damarları durumundaki iki önemli nehirle ilişkili sembollerdir. Söz konusu blok, Stadyum Caddesi'ne olasılıkla yakında bulunan dini bir yapıdan, belki

⁵⁸⁴ Hierapolis'de Apollon kutsal alanında bulunan sima bloklarında yalancı çörtlen şeklinde profilden işlenen ve kedigiller ailesinden olduğu önerilen hayvan başı kabartması (Ismaelli 2009, 33, Fig. 45a), kurt başı olabilir. Apollon için bölgede kurulan erken kültürlerde, kurt Apollon'un kutsal hayvanı olmalıdır. Kolybrassos kentinde bulunan ve Zeus'a ait olduğu düşünülen bir tapınağın (1 No.lu Tapınak) simasında da yalancı çörtlen şeklinde işlenen kurt ve köpek başı tespit edilmiştir (Söğüt 1998, 48, 149). Antik dönemde kurt ve köpeğin tanrı Zeus'un kutsal hayvanları kabul edilmesi, mimari yapıda işlenen hayvan başlarının Zeus'la ilişkili birer figür olabileceğini de düşündürmektedir.

de Kuzey (Kutsal) Agora veya bu alana açılan anıtsal kapıların birinden taşınmış olmalıdır.

2.6. Köpek (*Canis lupus familiaris* L.)

Evcilleştirilen ilk hayvan türü olduğu düşünülen köpekler, günümüzde olduğu gibi antik dönemde de sevilen hayvanların başında gelmiştir. İnsanoğlunun en yakın dostu olan köpekler sahiplerine karşı koruyucu, vefalı, sadık canlılar olmuşlar, bu nedenle sadakati, asaleti ve korumacılığı temsil etmişlerdir⁵⁸⁵. Plinius⁵⁸⁶ köpeklerin insanlara en sadık canlı olduğunu ve efendilerini tanımaya özen gösteren hayvanların başında geldiğini, isimlerini duyduklarında cevap veren, ailesinin sesini tanıyan, geçtiği yolu hatırlayan, hafızası bir insan gibi işleyen tek hayvan olduğunu aktarmıştır. Köpekler binlerce yıldır çobanların⁵⁸⁷ ve avcılarının yardımcısı⁵⁸⁸, insanların canlarını ve mallarını koruyan bekçisi⁵⁸⁹ olduğu için insanlarla iç içe bir yaşam sürdürmüştür, bu nedenle ayrıcalıklı bir konum elde etmişlerdir⁵⁹⁰. Kazandıkları sevgi ve dostluk antik dönemde köpekler için sahipleri tarafından özel mezarların yaptırılmasına, üzerine şiiir ve ağıtlar yazılmasına, hatta bazen sahipleri ile birlikte gömülmelerine sebep olmuştur⁵⁹¹. Bu nedenle birçok mezar kabartmasında ölen kişinin yanında mutlaka onun en sadık dostu, koruyucusu olan bir köpek tasviri yapılmıştır.

Antik dönemde fino türünde küçük bir köpek ve “Molossos” cinsi büyük bir köpek türü meşhurdu⁵⁹². Epeiros’tan getirilen Molossos cinsi köpekler genellikle bekçi gibi koruyuculuk yapmakta, fino cinsi küçük köpekler ise çocuk ve kadınların oyuncağı, arkadaşı olarak beslenmekteydi⁵⁹³. Özel yetiştirilmiş eğitilmiş köpekler ise üst düzey

⁵⁸⁵ Cooper 2011, 52.

⁵⁸⁶ Plin. nat. VIII.61.

⁵⁸⁷ Çoban köpekleriyle ilgili bkz. Grimal 1997, 212, 450, 585.

⁵⁸⁸ Av köpekleriyle ilgili efsaneler için bkz. Plin. nat. VIII.61; Grimal 1997, 692.

⁵⁸⁹ Efsanelerdeki koruyucu köpekler için bkz. Plin. nat. VIII.61; Grimal 1997, 271, 481; Friedell 2004, 39. Zeus’u koruyan köpeklerle ilgili bkz. Grimal 1997, 600. Dionysos’un, İkaros’un sadık köpeği Maira’yı köpek takımıyla döndürdüğüyle ilgili inanış için bkz. Grimal 1997, 465.

⁵⁹⁰ Plin. nat. VIII.61. Hitit metinlerde köpeklerin “çoban köpeği, avcının köpeği, av köpeği, kapı köpeği” şeklinde ifade edildiği görülmektedir (Ertem 1965, 99-100).

⁵⁹¹ Deighton 2005, 51; Friedell 2004, 40. Bir mezar yazıtında geçen ifade şu şekildedir: “*Ey yolcu, şimdi bu anıta bakıp da, bir köpeğe ait diye gülme, ne olur! Sel gibi yaşlar akıtıldı uğruma ve efendim kendi elleriyle topladı küllerimi, bunlar da onun sözleri*” (Friedell 2004, 40).

⁵⁹² Friedell 2004, 39.

⁵⁹³ Deighton 2005, 51; Friedell 2004, 39.

kişilerin özel koruması olarak savaşlarda, avlarda kullanılmıştı. Hatta bu tip eğitilmiş köpeklerin antik kaynaklar aracılığıyla Krallara armağan verildiği de bilinmektedir⁵⁹⁴.

Köpekler, tanrıların kutsal hayvanlarından biridir. Örneğin Mezopotamya’da sağlık tanrıçası ve doktorların koruyucusu Gula’nın en önemli simgelerinden birisidir⁵⁹⁵. Şifa tanrısı şeklinde tapınım gören Gula, köpek biçiminde veya yanında oturan köpekleriyle tasvir edilmiştir⁵⁹⁶. Tanrıçaya ait tapınaklarda adak sunulan köpek biçiminde çok sayıda figürin ele geçirilmiştir⁵⁹⁷.

Mısır Uygarlığı’nda tanrı Anubis kültüründe karşımıza çıkmaktadır. Plutarkhos⁵⁹⁸ köpeklerin gece de gündüz kadar iyi görebilen bir hayvan türü olduğu için Anubis’in sembolü seçildiğini bildirmiştir⁵⁹⁹. Bu nedenle, tanrı Anubis bazen çakal başlı, bazen de köpek başlı betimlenmiş⁶⁰⁰, hem yer altı hem de göksel nitelikler kazanmıştır⁶⁰¹.

Hititler Dönemi’ne ait metinler aracılığıyla bazı dini ritüellerde köpeklerin kurban edildiği, ancak etinin yenmediği bilinmektedir⁶⁰². Mezarlarda ele geçirilen köpek iskeletleri ise köpeğin öldürüldükten sonra ölen kişiyle birlikte öteki dünyaya yolcu edildiğini göstermiştir⁶⁰³. Hititler’e ait büyü metinlerinde yavru bir köpeğin bedeni, büyü yapılacak kişinin bedeni için vekil tayin edilmiş ve köpeğin ağzına

⁵⁹⁴ Plin. *nat.* VIII.61. Örneğin Alacahöyük kabartmalarında karşımıza çıkan boynu tasmalı çoban veya av köpeği olabilecek betimlemelerin yanında, kral mezarlarında da köpek iskeletleri ele geçirilmiştir (Ertem 1965, 98-99). Ayrıca Hitit kanunlarında köpeklerin öldürülmeleri durumunda öldüren kişinin önemli bir para cezası aldığı belirlenmiştir (Ertem 1965, 99-100).

⁵⁹⁵ Collins 1990, 225; Black-Green 2003, 92, 130; Bourbou-Themelis 2010, 116; Cooper 2011, 53.

⁵⁹⁶ Karaöz Arıhan 2003, 21-22; Black-Green 2003, 92, 130.

⁵⁹⁷ Gibson 1990, 4; Black-Green 2003, 92, 130. Figürinler için bkz. Gibson 1990, 4. Kral II. Nebukadnezar (MÖ 604-562) Dönemi’ndeki kayıtlarda da Gula tapınağının kapılarına altın, bronz ve gümüş gibi madenlerden yapılan köpek heykelciklerinin bırakıldığı kaydedilmiştir (Black-Green 2003, 130). Ayrıca tanrıça Gula’nın İsin’de bulunan kült merkezinin köpek tapınağı olarak adlandırıldığı bilinmektedir. Bunun için bkz. Duymuş Florioti 2014, 57.

⁵⁹⁸ Plut. *Is.* 44.

⁵⁹⁹ Cooper 2011, 52.

⁶⁰⁰ Cooper 2011, 52.

⁶⁰¹ Plut. *Is.* 44. Plutarkhos (*Is.* 44) köpeğin kendinden önceki dönemlerde saygınlıkların en büyüğünü gördüğünü ancak Apis’in bir öküzü öldürüldüğünde ona dokunan tek hayvan köpek olduğu için köpeğin saygınlığını yitirdiğini aktarmıştır. Mısırlılar Typhon’un da köpek bedeninde gizlendiğini düşünmektedir. Ayrıca Mısır’da Oksirinkçiler’in köpekleri kurban niyetine keserek yedikleri de bilinmektedir (Plut. *Is.* 72). Plutarkhos (*Is.* 11), Mısırlılar tarafından köpeğin sürekli uyanık kalan ve dost ile düşmanı ayırt edebilen önemli bir hayvan olmasından dolayı iyi bir korumacı olduğunu ve bu nedenle de tanrıların en keskin görüşlüsü ile ilişkili tutulduğunu bildirmiştir.

⁶⁰² Ertem 1965, 102; Erbaş 2013, 46. Bazı metinler köpeklerin pis bir hayvan olarak kabul edildiğini, kutsal alanlar veya mutfak gibi alanlara sokulmadıklarını göstermektedir (Ertem 1965, 100-103). Sardeis’te yapılan kazılarda, Lydialı tanrılara adandığı düşünülen tören yemeği ile ilişkili arkeolojik veriler tespit edilmiş, adak yemeğinin yavru köpekten yapıldığı belirlenmiştir (Roosevelt 2017, 126, Fig. 4.17). Örneğin Bulgaristan’da gerçekleştirilen kazı çalışmalarında, Geç Demir Çağı’na tarihlenen ve ritüel amacıyla açılan kurban çukurlarında çok sayıda köpeğin iskeletine rastlanmış (özellikle yavru) ve köpek kurbanının yapıldığı belirlenmiştir. Yapılan çalışmalarda 11 adet köpek iskeleti tespit edilmiştir (Nekhrizov-Tzvetkova 2012, 182, Fig. 5).

⁶⁰³ Erbaş 2013, 205, 208.

tükürülerek lanetin aktarıldığı hayvan öldürülerek gömülmüştür⁶⁰⁴. Bazı ayinlerde ise tören esnasında köpek maskesi takan avcılarının varlığı bilinmektedir⁶⁰⁵. Asur ve Babil Uygarlıkları tarafından köpek figürlerinin koruyucu bir sembol şeklinde kullanıldığı düşünülmektedir⁶⁰⁶. Diğer taraftan Plutarkhos⁶⁰⁷ tarafından, Perslerin köpekleri iyilik tanrısının hayvanı olarak gördüğü bildirilmiştir.

Köpek, Asklepios kültüründe tanrının en önemli yardımcısı olup şifa verdiği düşünülmekteydi⁶⁰⁸. Asklepios'un Myrtion dağında terkedildiğinde bir keçi tarafından emzirildiğine ve bir köpek tarafından bakıldığına inanılmaktaydı⁶⁰⁹. Çocuk doğumlarında kadınlara yardımcı olan tanrıça Eileithyia'nın kutsal hayvanı da köpekti⁶¹⁰. Doğumun hızlı ve kolayca gerçekleştirilmesi için antik dönemde kadınlar tarafından tanrıçaya birçok köpek figürünün adak olarak sunulduğu belirlenmiştir⁶¹¹. Köpeğin tek seferde birçok yavru doğurması, hızlı üreyen ve rahat doğum yapan bir hayvan olması bu inancı ortaya çıkaran bir faktör olmalıdır.

Köpekler, Tanrıça Hekate'nin yardımcısı ve sembolüdür⁶¹². Plutarkhos⁶¹³ tarafından, Euripides'in "*sen ışık taşıyan Hekate'nin kusursuz köpeği olacaksın*" sözleriyle köpeklerin Hekate ile olan ilişkisi ifade edilmiştir. Özellikle Hellenistik Dönem'de (MÖ 3. yüzyıl) önem kazanan tanrıça, zamanla en yaygın kültlerden birisi haline gelmiştir⁶¹⁴. Tanrıça Hekate'nin köpeklerle ilişkisi onun ölümler dünyası, gece, karanlık, doğa, ay ve en önemlisi de büyücülükle olan bağlantısından kaynaklanmıştır⁶¹⁵. Tanrıçanın büyücüleri ay ışığı altında köpeklerin ulumalarıyla büyülerini gerçekleştirmiş ve kithonik bir hayvan olan köpekler yardımıyla yerin altındaki ölü ruhlarla iletişime geçmişlerdir⁶¹⁶. Hekate'nin yardımcısı köpekler, tanrıça

⁶⁰⁴ Ünal 2003, 124; Reyhan 2008, 234.

⁶⁰⁵ Ünal 2005, 151.

⁶⁰⁶ Black-Green 2003, 130.

⁶⁰⁷ Plut. *Is.* 46.

⁶⁰⁸ Day 1984, 28; Collins 1990, 216; Grimal 1997, 102; Jackson 1999, 139; Karayaka 2007, 106; Sergis 2010, 68; Cooper 2011, 52.

⁶⁰⁹ Paus. II.26.3-4.

⁶¹⁰ Day 1984, 28; Collins 1990, 216; Bourbou-Themelis 2010, 116. Eileithyia, Zeus ve Hera'nın kızıdır. Hera'ya oğ alma konusunda yardımcı olmaktadır (Grimal 1997, 165).

⁶¹¹ Day 1984, 28; Bourbou-Themelis 2010, 116.

⁶¹² Day 1984, 27; Karayaka 2007, 12; Cooper 2011, 53.

⁶¹³ Plut. *Is.* 71.

⁶¹⁴ Sergis 2010, 67.

⁶¹⁵ Day 1984, 27; Sergis 2010, 67.

⁶¹⁶ Sergis 2010, 67.

onuruna düzenlenen törenlerde kurban edilmiştir⁶¹⁷. Ares kültüründe de benzer şekilde köpek kurbanı yapıldığı bilinmektedir⁶¹⁸.

Tanrıça Artemis'in avcı ve hayvanlar tanrıçası kimliğiyle ilişkili karşımıza çıkan kutsal hayvanlarından birisi de köpektir⁶¹⁹. Köpek, tanrıçaya av sırasında yardımcı olan⁶²⁰ hayvandır. Bu nedenle tanrıçaya ait betimlemelerde sıklıkla koşarken betimlendiği görülmektedir⁶²¹. Lykia Bölgesinde köpek süren Artemis anlamı taşıyan Artemis *Kynegetis* kültü mevcut olup avda rol oynayan kimliktedir⁶²². Tanrıça onuruna düzenlenen ritüellerde, Artemis'in ay ve doğa tanrıçası olması nedeniyle köpek kurbanının yapıldığı da bilinmektedir⁶²³. Plutarkhos⁶²⁴, Yunanlılar tarafından köpeğin Artemis'e adanan en önemli hayvan olduğunu bildirmiştir. Tanrıçanın köpeklerle ilişkisi çeşitli efsanelerde de konu edilmiştir⁶²⁵.

Köpekler, Zeus kültüründe de koruyucu bir vasıfla karşımıza çıkmaktadır. Rheia, Zeus'u Kronos'a karşı kollamak için tanrının başına koruyucu bir köpek bırakmış ve bu köpek Kronos tahttan indirildiği zaman Girit'teki Zeus tapınağını korumak için bekçi olarak görevlendirilmiştir⁶²⁶.

Pan kültüründe kutsal kabul edilen ve tanrıyı simgeleyen hayvanlardan birisi olan köpek, çoğu zaman genç avcı kimliğiyle betimlenen tanrının yanında yerini almıştır⁶²⁷. Priapos'a ait betimlemelerde nadir de olsa tanrıya eşlik eden hayvanlardan birisi olduğu görülmektedir⁶²⁸.

⁶¹⁷ Day 1984, 27; Sergis 2010, 69; Cooper 2011, 53. Aegina adasında Hekate için düzenlenen törenlerde yılda iki kez köpek kurbanının yapıldığı bilinmektedir (Sergis 2010, 69).

⁶¹⁸ Day 1984, 27.

⁶¹⁹ Karayaka 2007, 93; Albayrak 2008, 169-170, 250; Cooper 2011, 53. Örneğin Homeros'un (*Il. XXIII.173-175*) dizelerinde, Akhilleus'un, Patroklos'un cenaze töreni için, Patroklos'a ait dokuz köpekten ikisini keserek kurban ettiği, yakılacak odun yığınlarının üzerine attığı görülmektedir. Plutarkhos (*Rom. 21*) tarafından ise Yunanlıların arınma ayinlerinde adak çukurlarında yavru köpeklerin kurban edildiklerini ve bu uygulamanın sık sık yapıldığı aktarılmıştır.

⁶²⁰ Leeming 2017, 102.

⁶²¹ Karayaka 2007, 101.

⁶²² Albayrak 2008, 29, 167.

⁶²³ Sergis 2010, 69. Köpek kurbanıyla ilgili efsaneler başka mitoslarda da konu edilmiştir. Linos onuruna düzenlenen bayram törenlerindeki köpek kurbanı için bkz. Grimal 1997, 450.

⁶²⁴ Plut. *Is. 71*.

⁶²⁵ Bir efsaneye göre tanrıça Artemis bir gün gölde yıkanırken, genç avcı Akteon tanrıçayı çıplak olarak görmüş ve bu duruma sinirlenen Artemis geyiğe dönüştürdüğü Akteon'u köpeklerine parçalatarak öldürmüştür (Leeming 2017, 102).

⁶²⁶ Grimal 1997, 600. Herakles ile Attikalı kahraman Diomos'un mitosunda da karşımıza çıkmaktadır. Diomos'un Herakles için kurban kestiği sırada bir köpek, kurban etlerini alıp kaçmış ve kahraman köpeğin etleri götürdüğü yere Herakles için bir tapınak kurmuştur (Grimal 1997, 156).

⁶²⁷ Boyana 2005, 184, 186.

⁶²⁸ Boyana 2004, 42.

Plutarkhos⁶²⁹, Romalılar tarafından arınma bayramı olarak kutlanan *Lupercalia* isimli şenlikte *Lupercous* rahipleri için bu şenliğe⁶³⁰ özgü halde özellikle köpek kurban edildiğini, bu uygulamanın nedeninin ise köpeğin kurtların düşmanı olması ve Romulus’u besleyen kurda minnet amaçlı yapıldığını bildirmiştir.

Köpek, kithonik tanrılarla ilişkili bir hayvan olduğu için Hades kültüründe de önemlidir. Tanrı Hades’in başyardımcısı Kerberos, yer altının yani ölümler dünyasının giriş kapısını korumak üzere görevlendirilmiş üç başlı bir bekçi köpeğidir⁶³¹.

Plutarkhos⁶³², Sarapis adının Yunanca’da gebelik anlamından saptırılarak köpek biçimini aldığını ve bu ismin takımyıldızının başyıldızına verildiğini bildirmiştir. Yine Plutarkhos⁶³³ tarafından İsis’e kılavuzluk eden hayvanın köpek olduğu, köpeklerin insanları koruduğu gibi tanrıları da korudukları bildirilmiştir.

Pisidia Bölgesi kentlerinde, Apollon *Propylaios* için kullanılan sembollerden birisinin köpek olduğu bilinmektedir⁶³⁴. Bölgede ele geçirilen bir heykelcikte (MS 2. yüzyıl) tanrının yanında başını tanrıya doğru kaldıran bir köpek figürü görülmektedir⁶³⁵.

Antik dönemde yapılan hayvan tasvirli oyuncaklar içerisinde en çok köpeklerin tercih edildiği görülmektedir⁶³⁶. Söz konusu figürinlerin ergenlik çağında, tanrı ve tanrıçalara adak sunulduğu, mezarlarda ele geçirilenlerin ise oyuncak işlevinin yanı sıra dini işlevli bırakıldığı düşünülmektedir⁶³⁷.

Sağlık kültürleriyle ilişkili hayvanlar arasında yerini alan köpekler, çeşitli hastalıkların teşhis ve tedavisinde kullanılmıştır⁶³⁸. Hititler Dönemi’nde⁶³⁹ çeşitli hastalıkların tedavisinde hastalıklı bölge köpeğe yalatılarak tedavi edilmiş, köpek pisliği ve çeşitli bitkilerden elde edilen bir macun da ilaç şeklinde kullanılmıştır⁶⁴⁰. Yunan ve

⁶²⁹ Plut. *Romulus*, XXI.

⁶³⁰ Şenlik ve ritüeller ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Grimal 1997, 452-453.

⁶³¹ Cooper 2011, 53.

⁶³² Plut. *Is.* 61.

⁶³³ Plut. *Is.* 15.

⁶³⁴ Karayaka 2007, 76.

⁶³⁵ Karayaka 2007, 80-81, Res. 64.

⁶³⁶ Selvi-Bener 2013, 177.

⁶³⁷ Çekilmez 2014, 22-23, 117, 123-124, Lev. 125.

⁶³⁸ Jackson 1999, 165; Nekhrizov-Tzvetkova 2012, 191.

⁶³⁹ Ünal 2003, 116. Bu döneme ait metinlerde, köpeklerin hastanın dokuz uzvunu yalayarak iyileştirdiğinden bahsedilmektedir (Ertem 1965, 102-103; Ünal 2003, 116; Murat 2003, 101; Günday 2010, 94; Duymuş Florioti 2014, 54-55).

⁶⁴⁰ Murat 2003, 101; Sevimli 2005, 22; Atakuman vd. 2006; Ceran 2008, 52; Günday 2010, 94; Duymuş Florioti 2014, 55. Şüphesiz ki köpeğin hastalıklı bölgeyi yalayarak iyileştirdiği düşüncesi, köpeklerin kendi yaralarını yalayarak dilleriyle hızlı bir şekilde iyileştirmesinden kaynaklanmış, doğayı gözlemleyen insanlar köpeğin şifalı gücünü keşfetmiş ve kullanmışlardır. Köpeğin dilinin şifalı olduğuna dair inanış bugün halen çeşitli kültürlerde sürmektedir. Fransız ve Latin atasözleri ile deyimler de bu inanın sürdürüğünün en açık göstergesidir. Bu sözler şu şekildedir: “*Kudurmuş bir köpeğin dili, ücretli bir doktorun elinden daha şifalıdır*”. “*Seni ısırın köpeğe yararı yalat*”. “*Köpeğin dili, doktorun dilidir*”.

Romalı hekimler de birçok hastalığın tedavisinde, hastalıklı olan bölgeyi yardımcıları köpeklere yalatarak tedavi etmiş, pek çok hastalığı da teşhis etmiştir⁶⁴¹. Özellikle Asklepios'un kutsal hayvanı ve yardımcısı olan köpekler, tapınaklardaki tedavilerde kullanılmıştır⁶⁴². Tapınaklardaki uyku odalarında yatan hastalar, tanrı Asklepios tarafından ziyaret edilmeyi beklemiş, bu durumu bilen ve tanrının kılığına giren rahipler, köpeklerle (bazen de yılan) birlikte uyku odalarındaki hastaları ziyaret etmişlerdir⁶⁴³. Bazen hastalıklı olan bölge bu esnada köpeğe yalatarak tedavi edilmiştir⁶⁴⁴. Ele geçirilen pek çok yazıtta bu tedavi yöntemi açık bir şekilde aktarılmıştır. Örneğin bir yazıtta boynunda ur olan Aiginalı bir çocuğun Asklepios'un huzuruna geldiği, tanrının kutsal köpeğinin de diliyle çocuğun boynunu yalayarak uru tedavi ettiği bildirilmektedir⁶⁴⁵. Yine Asklepios kültüründe, köpeklerin körlük yaşayan kişilerin gözlerini yalayarak tedavi ettiğine inanılmıştır⁶⁴⁶.

Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait bazı tıbbi reçeteler ve büyü metinlerinde, köpek beyni, safrası, tükürüğü ve kanının ilaç şeklinde kullanıldığı da görülmektedir⁶⁴⁷. Plinius'un⁶⁴⁸ büyücüler tarafından uygulandığını aktardığı bir tedavi yönteminde glokom rahatsızlığı (göz hastalığı) için yedi günlük bir köpek yavrusunun beyninin kullanıldığı görülmektedir. Yine Plinius⁶⁴⁹ Pitaneli Apollonius'un katarakt ve albugo hastalığı tedavisi için sırtlan ve bal ile birlikte köpek safrasını kullandığını aktarmıştır. Dioskorides⁶⁵⁰ ise kuduz bir köpek tarafından ısırılan kişilerde veya zehir içen kişilerde köpek kanının (içecek olarak) tedavi edici özellikte (panzehir) kullanıldığını bildirmiştir.

Antik dönemde köpek derisinden eşyaların yapıldığı da bilinmektedir. Roma İmparatorluk Dönemi'nde dericilik endüstrisinde çeşitli hayvan derilerinin içerisinde köpek derisi de kullanılmıştır⁶⁵¹.

“Kedinin dili zehirler, köpeğin dili şifa verir”. Latin atasözü ise *“Yara yalayan köpek iyileştirir”* şeklindedir. Tüm bu sözler, köpeğin hastalıkları yalayarak, diliyle iyileştirdiği inancının günümüze kadar devam ettiğini kanıtlamaktadır. Daha detaylı bilgi için bkz. Duymuş Florioti 2014, 47-48.

⁶⁴¹ Collins 1990, 216.

⁶⁴² Day 1984, 28; Collins 1990, 216; Grimal 1997, 102; Jackson 1999, 139; Karayaka 2007, 106; Sergis 2010, 68; Cooper 2011, 52.

⁶⁴³ Collins 1990, 216; Jackson 1999, 143; Demirhan Erdemir 2015, 179.

⁶⁴⁴ Day 1984, 28; Jackson 1999, 143; Demirhan Erdemir 2015, 179.

⁶⁴⁵ Jackson 1999, 144; Karaöz Arıhan 2003, 207-208.

⁶⁴⁶ Day 1984, 28; Bourbou-Themelis 2010, 116.

⁶⁴⁷ Sergis 2010, 67.

⁶⁴⁸ Plin. nat. XXIX.38.

⁶⁴⁹ Plin. nat. XXIX.38.

⁶⁵⁰ Diosk. Ped. Mat. Med. II.97.

⁶⁵¹ Yıldız 1993, 319.

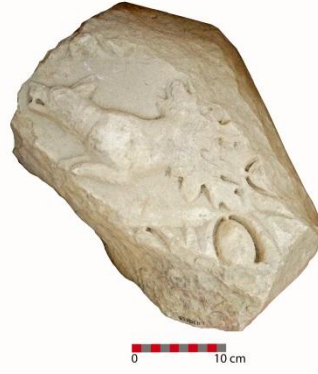
2.6.1. Köpek Kabartmaları

Laodikeia antik kentindeki mermer mimari bloklarda Septimius Severus Nymphaeumu'ndan iki adet (Kat. No. KGS.51, 52, Fig. 68, 71), Caracalla Nymphaeumu'ndan bir adet⁶⁵² (Kat. No. TK.11, Fig. 72) olmak üzere toplamda üç adet köpek figürlü kabartma tespit edilmiştir. KGS.51 ve KGS.52 no.lu kabartmalar, konsollu geison sima bloklarının konsol kasetlerine, TK.11 no.lu kabartma ise tavan kaseti bloğunun kaset bölümüne işlenmiştir. Her üç kabartmada betimlenen köpek figürleri koşar pozisyonda tasvir edilmiştir. Ancak betimlemelerdeki detaylar ve köpeklerin türleri farklı özellikler göstermektedir.

KGS.52 no.lu blok, Septimius Severus Nymphaeumu'nda⁶⁵³ açığa çıkartılmıştır. Kabartmada betimlenen köpek, iri ve kaslı bir gövde yapısına sahip olup sivri kulaklı ve uzun çenelidir. Boynundaki tasma, köpeğin yabani değil sahipli, eğitilmiş ve evcil olduğunu göstermektedir. Gövdesinin alt bölümü bir yaprak kabartmasıyla birleştirilmiştir (Fig. 68).

⁶⁵² Kahil 1969, Cat. no. 40, 214, Pl. LXXXIX.1.

⁶⁵³ Septimius Severus Nymphaeumu için bkz. Şimşek 2013a, 147-159.

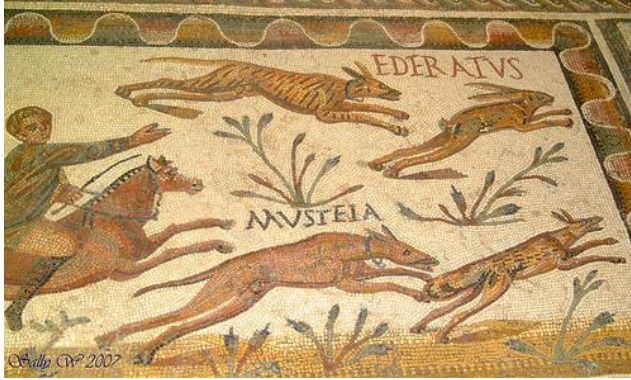
Figür 68: KGS.52 numaralı blok üzerinde betimlenen av köpeği kabartması.

KGS.52 no.lu kabartmada karşımıza çıkan ve kompozisyondan anlaşıldığı kadarıyla çalılık benzeri yapraklar arasından çıkararak atlayan köpek figürü, av sırasında tasvir edilen eğitilmiş bir av köpeği olmalıdır. Burada dikkat edilecek en önemli nokta, köpeğin tasmalı oluşudur. Tasma köpeğin yalnızca boynunda görülmektedir. Ucunda bir yere bağlı olduğunu gösteren zincir bulunmamaktadır. Özellikle Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait kabartma ve mozaik gibi sanat eserleri üzerinde karşımıza çıkan ve eğitilmiş köpeklerle yapılan av sahnelerinde KGS.52 no.lu köpek ile benzer cinsteki tasmalı köpeklerin⁶⁵⁴ çalılık gibi çeşitli bitkilerin arasında yaban domuzu, tavşan gibi hayvanların peşinden koştuğu görülmektedir (Fig. 69-70). Söz konusu betimlemelerde de av esnasındaki anlık hareket yansıtılmıştır. Kabartmayı yapan sanatçı, oluşturduğu kompozisyon için köpeğin gövde altını yaprak şeklinde bitkisel bir bezemeye kapatarak olayın doğa içerisinde geçtiğini, boynundaki tasmayla da sahipli olan ancak eğitilmiş ve serbest hareket edebilen bir köpeği vurgulamak istemiş olmalıdır. Çünkü söz konusu kompozisyon, duvar resmi veya mozaik gibi geniş bir alanı kaplayan ve üzerinde yer sıkıntısı olmayan eserlerde problem oluşturmayacağı için rahatlıkla doğal ortamda gösterilebilmiştir⁶⁵⁵. Ancak KGS.52 no.lu kabartmanın konsol kaseti içerisinde kısıtlı bir alanda işlenmesi sanatçıyı böyle bir uygulama yapmaya zorunlu bırakmış olmalıdır (Fig. 68). Aynı dönemde mimari bloklar üzerinde betimlenen av sahneleri Hierapolis

⁶⁵⁴ Antik dönemde köpek tasmaları metal gibi bir malzemeden yapılır ve üzeri deri ile astarlandıktan sonra kullanılırdı. Tasmalarda genellikle açık renkli porsuk derisi tercih edilmiş ve üzeri horozibiği gibi çeşitli objelerle süslenmiştir. Av köpeklerinde kullanılan tasmalar *copula* olarak isimlendirilmiştir (Yıldız 1993, 214-215).

⁶⁵⁵ Ephesos kentinde, yamaç evlere ait duvar resimlerinde de bu tip av köpekleri sevilerek betimlenmiştir. Bkz. Zimmermann-Ladstätter 2011, Res. 245.

kentindeki tiyatrodaki arşitrav soffitlerinde⁶⁵⁶ karşımıza çıkmakta olup söz konusu dönemde av konularının popüler dekorasyon öğelerinden biri olduğu anlaşılmaktadır.

Figür 69: Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait mozaik üzerinde köpeklerle gerçekleştirilen av sahnesi.

Figür 70: Domuz avının sahnelendiği mozaikte betimlenen bir av köpeği.

KGS.51 numaralı konsol kaseti, Septimius Severus Nymphaeumu'nda bulunmuştur. Kabartmada, koşar pozisyonda bir köpek görülmekte ancak KGS.52 no.lu köpek figüründe karşımıza çıktığı şekliyle boynunda bir tasma bulunmamaktadır (Fig. 71). Caracalla Nymphaeumu'nda açığa çıkartılan ve tavan kasetinin kaset bölümünde betimlenen TK.11 no.lu köpek kabartması ise tahrip olmuş ve gövde formu çok fazla korunamamıştır⁶⁵⁷. Ancak kalabilen hatlardan, köpeğin diğer iki kabartmadaki gibi koşar pozisyonda yapıldığı ve gövde formu olarak KGS.51 no.lu kabartmayla benzer tipte bir köpeğin betimlendiği anlaşılmaktadır (Fig. 72).

Figür 71: KGS.51 numaralı konsol kasetinde betimlenen köpek kabartması.

Figür 72: TK.11 numaralı tavan kasetinde betimlenen köpek kabartması.

⁶⁵⁶ Ferrero vd. 2007, 359, Fig. 51.

⁶⁵⁷ Kahil 1969, Cat. no. 40, 214, Pl. LXXXIX.1.

Septimius Severus Nymphaeumu ve Caracalla Nymphaeumu'na ait köpek kabartmaları farklı tipteki bloklarda tespit edilmesine rağmen her iki kabartmanın betimlenişi büyük benzerlik taşımaktadır (Fig. 71-72). Yine söz konusu iki kabartma kentin su ihtiyacını karşılamaya yönelik inşa edilen ve işlevleri aynı olan anıtsal çeşme yapılarında açığa çıkartılmıştır. Önemli olan diğer bir nokta da iki yapıdan birisinin İmparator Septimius Severus⁶⁵⁸, diğerinin ise daha sonra İmparator olan oğlu Caracalla adına ithaf edilmiş olmasıdır⁶⁵⁹.

Severuslar Dönemi'ne tarihlendirilen her iki yapıdaki köpek kabartmaları, kentte bu dönemde tapınım gören Zeus, Isis ve Hekate kültleriyle ilişkili bir betimleme olabilir. Caracalla Nymphaeumu'nda açığa çıkartılan Isis heykeli yapıda tanrıçanın ön planda tutulduğunu göstermektedir⁶⁶⁰. Antik kaynaklardan edindiğimiz bilgiler, tanrıça Isis'i bir köpeğin koruduğunu ve ona kılavuzluk ettiğini göstermektedir⁶⁶¹. Yine aynı yapıda açığa çıkartılan figürlü bir başlık, tanrıça Hekate'nin de yapıda ön planda tutulduğunu göstermektedir⁶⁶². Köpek, tanrıça Hekate'nin en önemli sembolü ve yardımcısıdır⁶⁶³. Bu nedenle yapıda karşımıza çıkan köpek kabartması, Severuslar Dönemi'nde, İmparatorluğun dini politikasının etkisiyle Laodikeia'da artan doğu dinlerine yönelişin ve mistik kültürün canlanmasının bir yansıması olarak söz konusu tanrıçaların kültleriyle ilişkili bir betimleme halinde mimari dekorasyonda kullanılan bir sembol olabilir. Ancak Herakleia Salbake'de ele geçirilen ve İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen bir altara ait kabartma, koşar pozisyonda gösterilen köpeğin bölgede tanrı Zeus'un da sembolü olduğunu göstermektedir. Söz konusu altar, çobanların koruyucu babası Zeus *Ktesios Patrios*'a ithaf edilmiştir. Altarın ön yüzünde yün giysili bir Zeus büstü, yan yüzlerinde ise tanrının sembolü köpek ve yıldırım demeti işlenmiştir⁶⁶⁴ (Fig. 73). Altar üzerinde karşımıza çıkan köpek kabartması, KGS.51 ve TK.11 no.lu kabartmalarımız ile büyük benzerlik taşımaktadır. Köpeklerin koşar pozisyonda gösterilmesinin yanı sıra cinslerinin de benzer olduğu görülmektedir. Çobanların koruyucu tanrısı Zeus *Ktesios Patrios*'un sembolünün bir köpek olması çok doğaldır.

⁶⁵⁸ Şimşek 2013a, 147-159.

⁶⁵⁹ Şimşek 2013a, 163-167.

⁶⁶⁰ Kahil 1969, 189-192, Cat. no. 1, Pl. LXI- LXIII; Şimşek 2013a, 456, Res. 643.

⁶⁶¹ Plut. *Is.* 15.

⁶⁶² Kahil 1969, 210-211, Cat. no. 36, Pl. LXXXIV.2.

⁶⁶³ Plut. *Is.* 71.

⁶⁶⁴ MAMA VI, 87, Lev. 16; Ritti 2008, 98-99, Fig. 31; Şimşek 2009b, 689, Fig. 17; Şimşek 2013a, 463, Res. 659; Cadwallader 2015, 67, 118, Pl. 3.42, 6.14.

Çünkü köpekler çobanların sürülerine bekçilik eden, onları vahşi hayvanlardan koruyan en önemli figürdür. Laodikeia’da tespit edilen yazıtlar, kentte Zeus *Ktesios* kültürünün varlığını göstermektedir⁶⁶⁵. Yine Caracalla Nymphaeumu’nda parapet bloklarında işlenen kabartmalarda, kartal kılığına giren Zeus’un çoban Ganymedes’i kaçırma sahnesi betimlenmiştir⁶⁶⁶. Söz konusu kabartmada Ganymedes’in yanında yukarıya doğru atılan bir köpek görülmektedir (Fig. 74). Yapıda tespit edilen keçi betimlemesinin de kentteki Zeus *Aseis* kültürüyle ilişkili bir sembol olması, köpek kabartmalarının Zeus ile ilişkili bir sembol olabileceğini de düşündürmektedir⁶⁶⁷. Ancak her iki kabartma için kesin bir şey söylemek zordur. Köpeğin insanları kötülöklere karşı koruyan bir hayvan olması, yapıdaki mimari dekorasyonda tercih edilmesinin diğeri bir nedeni olabilir⁶⁶⁸.

Aspendos⁶⁶⁹, Side antik kentlerinde ve Lagina Kutsal Alanı’nda açığa çıkartılan konsol ve tavan kasetlerinde de mimari dekorasyon ögesi olarak koşar şekilde betimlenen köpek kabartmaları tespit edilmiştir (Fig. 75-77). Lagina’da açığa çıkartılan kabartma Hekate kutsal alanındaki altar yapısına⁶⁷⁰ aittir ve tanrıçanın sembolü şeklinde kullanılmış olmalıdır (Fig. 75). Side Tiyatrosu’nda ele geçirilen kabartmada (MS 2. yüzyıl) ise köpeğin av tanrıçası Artemis’in kutsal hayvanı şeklinde kullanıldığı görülmektedir⁶⁷¹ (Fig. 77). Söz konusu kabartmalar, köpeklerin o kentteki mevcut kültürle ilişkilendirildiğini ve bu nedenle mimari yapıda tasvir edildiğini, Laodikeia’da tespit edilen örneklerin de mevcut kültürle bağlantılı olabileceğini göstermesi açısından önemlidir.

⁶⁶⁵ Jokey kulübü binasının peristylli avlusunda, devşirme olarak kullanılan bir sütun parçası üzerindeki yazıtta Zeus *Ktesios* ifadesinin yer alması, tanrının Laodikeia’da *Ktesios* epitheti altında da tapınım gördüğünü göstermektedir (Şimşek 2013a, 330). Söz konusu yazıtta “Zeus *Ktesios* ve İmparatorluk tanrıları için” ifadesinin kullanılması İmparatorluk kültürü ile birlikte tapınım gördüğünü göstermektedir (Şimşek 2013a, 330-331). Zeus *Ktesios* bir yandan ailenin koruyucu tanrısı, diğeri yandan ölü kültürüyle ilişkili bir tanrıdır. Şahin’e göre epithetin kökeni “Zenginlik Sunan Tanrı”dan gelmekte olup kültürle ilgili betimlemeler dükkânlara, evlere ve kutsal alanlara konulmaktaydı. Bu sembollerden en önemlisi ise içerisi ambrosia dolu urne’dir (Şahin 2001, 87-88).

⁶⁶⁶ Kahil 1969, 198-199, Cat. no. 16, LXIX.1; Şimşek 2013a, 165, Res. 208.

⁶⁶⁷ Çünkü Zeus *Patroos* kültüründe de keçinin kutsal bir anlam taşıdığı ve törenlerde Kybele adına bir keçi kurban edildiği bilinmektedir (Şahin 2001, 147).

⁶⁶⁸ Bu düşünceyle yapılan Antiokheia mozaiği üzerindeki köpek betimlemesi için bkz. Cimok 2000, 36-37.

⁶⁶⁹ MS 161-180 yıllarına tarihlendirilen Aspendos Tiyatrosu’nun sahne binasına ait konsol kasetlerinde çeşitli figüratif bezemeler kullanılmıştır. Bkz. Can 1999.

⁶⁷⁰ Davran 2011, 22-29.

⁶⁷¹ Side Tiyatrosu’nun ilk katına ait olduğu düşünülen tavan kasetindeki Artemis kabartması için bkz. Mansel 1978, 202, Res. 226; Tancke 1989, 305, Taf. LXXVI.2; Alanyalı 2010, 85-86, Res. 6; Alanyalı 2011, 82, Res. 11.

Figür 73: Zeus *Ktesios Patrios*'a ait altarn yan cephesinde betimlenen köpek kabartması, Hierapolis Arkeoloji Müzesi.

Figür 74: Zeus'un kartalı tarafından Olympos'a götürülen Ganymedes, Caracalla Nymphaeumu.

Figür 75: Lagina Hekate Kutsal Alanı Altarı tavan kasetinden köpek kabartması.

Figür 76: Aspendos Tiyatrosu sahnesinden konsol kasetinde betimlenen köpek kabartması.

Figür 77: Side Tiyatrosu'na ait tavan kasetinde avcı Artemis, köpekler ve geyikle birlikte.

2.7. Kuş

Kuşlar, erken dönemlerden itibaren tanrısal bir sembol kabul edilen hayvanlardan biridir⁶⁷². Çeşitli türlerdeki kuşlar, özelliklerine göre belirli tanrıların kültlerine dâhil edilmiş, hem o tanrının yardımcısı, hem de sembolü olmuştur. Kuşların, tanrıların ve insanların ruhlarını taşıdığı düşünülmüştür. Kuşların ötüşleri, tanrılardan gelen müjdecî haber olarak yorumlanmıştır. Tanrılar adına kurban edilmiş, çeşitli organlarına bakılmak suretiyle fal bakılarak gelecekte haber alınmıştır. Ölümden sonra insanların ruhlarının kuşlar tarafından cennete taşındığına ve yol boyunca ruhlara kılavuzluk ettiklerine inanılmıştır⁶⁷³. Antik dönemde her kuş türünün temsil ettiği bir tanrı, tanrıça veya sembolik bir anlam bulunmaktadır. Örneğin kartal ve guguk kuşu baş tanrı Zeus'un, tavus kuşu karısı Hera'nın, baykuş savaş tanrıçası Athena'nın, kuğu ve güvercin ise Aphrodite'nin sembolü haline gelmiştir.

2.7.1. Kartal (Accipitridae)

Kartal, yırtıcılar arasındaki en büyük kuş türüdür. İri ve güçlü, kaslı gövde yapısına sahiptir. Kafa yapıları büyük, gagaları avcı-yırtıcı niteliğinden dolayı uzun ve eğri, kanatları geniş, bacakları kaslı, pençeleri büyük ve güçlüdür. Gözleri kafalarına oranla büyük olan kartallar, üstün görme yeteneğine sahiptir. Genellikle dağlık ve ormanlık alanlarda yaşamayı tercih eden kartallar etçildir. Dünyamızdaki kuşlar arasında en yüksek noktaya çıkabilen kuş türü olduğu bilinmektedir. Bu özellikler, kartalların antik dönemden günümüze kadar gökyüzünün hâkimi olarak tanınmasına, gücünden dolayı saygı duyulmasına ve tanrısal bir hayvan olduğu düşümlere kutsal görülmesine sebep olmuştur.

Kartallarla ilgili bilgiler, antik döneme ait edebî metinlerde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. En erken yazılı kaynak olan Homeros'un⁶⁷⁴ destanında kartal “*gökte uçan kuşların en keskin görenidir*” sözleriyle tanımlanmıştır. Plinius⁶⁷⁵ kartalların tüm kuş türleri arasında en soylusu ve güçlüsü olduğunu ifade etmiş, 6 farklı türe⁶⁷⁶ ayırdığı

⁶⁷² Black-Green 2017, 185.

⁶⁷³ Özer 2016, 8.

⁶⁷⁴ Hom. *Il.* XVII.675.

⁶⁷⁵ Plin. *nat.* X.3.

⁶⁷⁶ Atmacagiller (Accipitridae) familyasına dâhil olan kartalların günümüzde 20'ye yakın türü bilinmektedir. Bu türler içerisinde en ünlüsü ve yaygın *Circaetus gallicus* ismi ile bilinen yılan kartalıdır. Yılan kartalları seyrek ağaçlı açık arazide yaşayan, ortalama 62-67 cm boyutlarında, erkek ve dişi arasında görünüş bakımından bir fark bulunmayan ve uygun rüzgârda uzun süre havada aynı noktada asılı kalması ile tanınan yırtıcı bir türdür. Tüm Türkiye'de yayılış gösteren *Circaetus gallicus*, Doğu, Güney ve Orta Avrupa'da, Güney Rusya ve Akdeniz ülkelerinde görülmektedir. *Aquila chrysaetos* ismi ile bilinen

kartalları özelliklerine göre ayrıntılı biçimde tanımlamıştır. Bunlardan ilki, Yunanlılar tarafından *melanaetos*, Romalılar tarafından *valeria* olarak isimlendirilen siyah renkli, küçük boyutlu ancak gücüyle tanınan ve dağlarda yaşayan bir türdür. Diğer kartal türlerinin yuvalarından yavrularını kovduklarını, bu türün yavrularını besleyen tek kartal olduğunu belirtmiştir. İkinci tür altında bahsettiği *pygargus*'un şehirlerde ve ovalarda yaşadığını, kuyruğunun beyaz olmasıyla diğerlerinden ayrıldığını aktarmıştır. Üçüncü tür olan *morphnos*'un (Homeros tarafından *perenos*, bazılarının *plangus* veya *anataria* diye isimlendirdiği), göllerin yakınında yaşayan bir tür olduğunu, güç ve boyut olarak ikinci sırada bulunduğu ve “*Apollon'un kızı*” ismiyle nitelendirildiğini bildirmiştir. Dördüncü tür olan *percnopterus (oripelargus)*, gövdesi büyük olmasına rağmen kanatlarının küçük boyutuyla akbabaya benzemekte ve ürkekliğiyle tanınmaktadır. Beşinci tür *gnesios*, altıncı tür ise *haliaetus* ismiyle bilinmekte olup son tür keskin gözleri ve avcılığı ile ünlenmiştir. Hatta bu tür yavrularını güneş ışığına bakarak test etmekte ve sadece ışıktan görüşü etkilenmeyen yavrularını besleyip büyütmektedir⁶⁷⁷.

Antik dönemde kartalların özellikle avcı ve savaşçı nitelikler taşıyan toplumlarda önem kazandığı görülmektedir⁶⁷⁸. Bu nedenle, Asurlular⁶⁷⁹, Hellenistik Krallıklar⁶⁸⁰ ve Romalılar⁶⁸¹ gibi savaşçı nitelik taşıyan pek çok toplum tarafından askeri bir sembol olarak kullanılmıştır⁶⁸².

Kartalların taşıdığı üstün nitelikler birçok kültürde tanrısal değerlerde algılanmış, kutsal kabul edilmesine yol açmıştır. Gökyüzünün, egemenliğin, gücün, güneşin, zaferin, övünç ve kuvvetin, tanrısallığın, kraliyetin, otoritenin, dikkatin, sağlamlığın, üstünlüğün ve zirvenin sembolü görülmüştür⁶⁸³. Doğayı gözlemleyen atalarımız, ulaştığı yüksekliğe rağmen en uzak mesafedeki avını görebilen, zirvelerde yaşayan ve zekâsıyla tanınan kartala saygı duymuşlardır. Bu nedenle özellikle gökle ilişkili

kaya kartalı ise ortalama 80-93 cm boyunda, büyük boyutlu kartal türlerinden birisidir. Kayalık dağlarda ve dağlık ormanlarda yaşamaktadır. Yerli bir kuş türüdür; Trakya, Karadeniz sahil şeridi, Ege'nin sahil kısmı ile Orta Anadolu'nun bir kısmı dışında diğer bölgelerde yaşam sürmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Sümbül vd. 2005, 649, 654.

⁶⁷⁷ Ayrıca bkz. Wentworth Thompson 1895, 114, 117, 147, 151.

⁶⁷⁸ Güven 2014, 288.

⁶⁷⁹ Black-Green 2003, 206.

⁶⁸⁰ Morkholm 2000, 29. Hellenistik Dönem'in Krali sikkelerinde, özellikle Ptolemaioslar tarafından arka yüz tipi olarak yıldırım demeti üzerinde tüneyen kartal sembolü kullanılmıştır. Söz konusu sikkelerin ön yüzünde çoğunlukla kralın portresi görülmektedir (Morkholm 2000, 29).

⁶⁸¹ Suet. *Cal.* XIV; Plin. *nat.* X.5; Toynbee 1973, 241.

⁶⁸² 13. yüzyılda Selçuklu Devleti, arma olarak kartal motifini kullanmış olup söz konusu arma 1435 yılında İmparator Sigismund tarafından alınarak Alman bayrağında kullanılmıştır (Ersoy 2016, 263).

⁶⁸³ Cooper 2011, 58; Beydiz 2016, 176.

tanrılarla bağlantılı olduğuna, tanrılarla iletişime geçtiğine ve tanrılardan insanlara haber getirdiğine, hatta insanların ruhlarını ölümden sonra gökyüzüne, tanrılar katına taşıdığına inanılmıştır⁶⁸⁴. Bu nedenle özellikle mezar kabartmalarında sıklıkla kullanılmıştır⁶⁸⁵.

Mezopotamya’da asa başlıklarında kullanılan kartal başı, savaş tanrısı Zababa ile ilişkilendirilmiştir⁶⁸⁶. Mısır toplumunda ise güneşi sembolize etmiş ve Horus’un oğlu kabul edilmiştir⁶⁸⁷. Herodotos⁶⁸⁸ Mısır’da Apis isimindeki kutsal bir boğanın sırtında kartal resmi olduğunu bildirmiştir. Hititler Dönemi’ne ait kabartmalar ve mühürler üzerinde de sıklıkla tasvir edilen kartalın, tanrılarla ilişkili sembollerden birisi olduğu düşünülmektedir⁶⁸⁹. Özellikle dağ ve fırtına tanrısının elinde kartal tuttuğu, tanrıya adanan kurban hayvanları içerisinde kartalın yer aldığı bilinmektedir⁶⁹⁰. Fal metinlerinde geçen kuşlar arasında da görülmektedir⁶⁹¹. Alacahöyük’teki kabartmalarda görülen çift başlı kartal figürleri, gökyüzünü simgeleyen koruyucu bir sembol şeklinde kullanılmıştır⁶⁹². Asur’da kartalın, fırtına, yıldırım ve bereket tanrısının kutsal hayvanı olduğu⁶⁹³, saraylardaki dini kabartmalarda da kanatlı koruyucu figürlerin kartal başlı yapıldığı görülmektedir⁶⁹⁴. Babil mitlerinde de *Etana* isimli bir kahramanın dostu olarak anlatılan kartalın uçarak cennetin kapısından içeri düştüğüne inanılmıştır⁶⁹⁵.

Erken dönemlerden itibaren gökyüzüyle ilişkilendirilen kartal, Yunan ve Roma İmparatorluk Dönemi’nde de gök tanrı Zeus’un krallık sembolü, yardımcısı ve koruyucusu olmuştur⁶⁹⁶. Zeus’a yapılan adaklarda kartal heykelcikleri sunulmuş, bu

⁶⁸⁴ Düşen-Yaka Gül 2016, 387-388; Güven 2014, 287-288; Ersoy 2016, 263.

⁶⁸⁵ Aizanoi mezar stellerinde ölen erkekler için kartal figürlerinin kullanıldığı düşünülmektedir (Düşen-Yaka Gül 2016, 385-388, Res. 6-11). Petra’da özellikle MS 1. yüzyıla tarihlenen tapınak cepheli mezarlarda akroter olarak kartal kabartmaları tercih edilmiştir. Bkz. McKenzie 1990, Pl. 2a-c, 3, 4, 5c-d, 6d, 7.

⁶⁸⁶ Black-Green 2003, 206.

⁶⁸⁷ Cooper 2011, 58. Palmyra’da mimari bloklar üzerinde güneş tanrılarıyla birlikte betimlenen kartal figürleri için bkz. Tanabe 1986, 122-125, Pl. 83-84, 86, 88.

⁶⁸⁸ Hdt. III.28.

⁶⁸⁹ Ertem 1965, 180-181.

⁶⁹⁰ Ertem 1965, 182-184.

⁶⁹¹ Ertem 1965, 180-181.

⁶⁹² Beydiz 2016, 176.

⁶⁹³ Cooper 2011, 58.

⁶⁹⁴ Gökçek 2015, 286.

⁶⁹⁵ Beydiz 2016, 167. Etana ve kartal mitosunu için bkz. Henry Hooke 2002, 72-74. Bir diğer efsanede Babil Kralı Susekhoros’un, kızından doğan erkek çocuğun tahtını elinden alacağı kehaneti yüzünden doğan çocuğu kuleden aşağı attığı ancak bebeğin bir kartal tarafından kurtarıldığı görülmektedir (Grimal 1997, 731).

⁶⁹⁶ Verg. *Aen.* IX.564; Toynbee 1973, 240-241; Şahin 2001, 194; Karayaka 2007, 184; Cooper 2011, 58; Beydiz 2016, 168.

durum yazıtlar aracılığıyla da kanıtlanmıştır⁶⁹⁷. Homeros'un dizelerinde de Zeus ile kartal arasındaki ilişki görülmektedir. Homeros⁶⁹⁸ Priamos'un Zeus'a yakarışını “gönder kuşunu, hızlı habercini, en güçlü, en sevdiğin kuşunu. Uçsun sağdan, görevim onu gözlerimle... Böyle yakardı, akıllı Zeus dinledi onu, o saat gönderdi kartalı, uçan kuşların en hızlısını, kara kartal denen kapkara avcılı” sözleriyle aktarmıştır. Aristophenes⁶⁹⁹ (MÖ 414), “tanrılar tanrısı Zeus başında krallık sembolü kartalı ile temsil edilir” sözleriyle kartalların Zeus'un krallık sembolü olduğunu bildirmiştir. Plinius⁷⁰⁰ ise kartalların yıldırım ve şimşekten etkilenmeyen tek kuş türü olduğu için Zeus'un yıldırım taşıyıcısı olduğunu aktarmıştır. Bu nedenle tanrıyla ilgili efsanelerde Zeus'un yıldırımını ve asasını yani ölümcül silahlarını kartalın taşıdığı⁷⁰¹ görülmektedir. Bir efsaneye göre Zeus, *Periphas* isimli bir kahramanı dindarlığından ve adaletinden dolayı kartala dönüştürerek ödüllendirmiş, kültüne ortak ederek asasını taşımakla onurlandırmıştır⁷⁰². Zeus'un, yardımcısı kartalı, cezalandırmak istediği kişiler üzerine göndermesi birçok efsanede anlatılmıştır. Örneğin zincirlere bağlanan Prometheus'un ciğeri her gün bir kartal tarafından parçalanmış ve sonrasında tekrardan yenilenmiştir⁷⁰³. Zeus ve Ganymedes efsanesinde ise Zeus tarafından görevlendirilen bir kartal, pençeleri ile Ganymedes'i kaparak Olympos'a kaçırmıştır⁷⁰⁴. Anadolu'da görülen Zeus kültlerinde, kutsal kabul edilerek külte dâhil edilen kartal, tanrının, *Andreas*, *Basilikos*, *Bronton*, *Karios*, *Khryseos*, *Laodikeus*, *Nineudios*, *Poarinos* ve *Strategos* epithetleriyle birlikte koruyucu hayvanı olarak kullanılmıştır⁷⁰⁵.

Plinius⁷⁰⁶, Sestos şehrindeki bir efsanede, kartalın neden Zeus'a adandığını şu şekilde aktarmıştır: “*Sestos şehrindeki bir kartal ile ilgili çok meşhur bir hikâye vardır. Kartal, küçük bir kız tarafından beslenildikten sonra, kızın yaptığı iyiliğe olan minnetini göstermek için önce ona kendi kuşlarını, zamanı gelince de çeşitli av türlerini göstermiş ve kız öldüğünde kendini yanmakta olan ölü ateşi üzerine atmış ve kızın gövdesi ile*

⁶⁹⁷ Kütahya Müzesi'nde bulunan kartal heykelcikleri için bkz. Akyürek Şahin 2011, 127-128, Kat. No. 34-36, Res. 34-36. Lydia ve Bithynia bölgelerinde, Zeus'a kartal heykellerinin adandığını gösteren yazıtlar ele geçmiştir (Akyürek Şahin 2011, 127-128).

⁶⁹⁸ Hom. *Il.* XIV.304-316.

⁶⁹⁹ Aristop. *Birds*, 514-515.

⁷⁰⁰ Plin. *nat.* X.4.

⁷⁰¹ Toynbee 1973, 241; Grimal 1997, 212-213, 632.

⁷⁰² Grimal 1997, 632. Ayrıca kartala dönüşen diğer efsanevi kişiler için bkz. Grimal 1997, 9, 186, 390-391.

⁷⁰³ Grimal 1997, 694. Kartal daha sonra Herakles tarafından okla vurularak öldürülmüştür (Grimal 1997, 275).

⁷⁰⁴ Toynbee 1973, 242; Grimal 1997, 210.

⁷⁰⁵ Şahin 2001, 194.

⁷⁰⁶ Plin. *nat.* X.6.

birlikte yanmıştı. Bu olayın anısına, insanlar buraya Jüpiter ve genç kız onuruna heroik bir anıt dikmiş ve kartal bu tanrıya adanmıştır.” Söz konusu hikâyede de kartal ve Zeus’un ilişkisi, diğer yandan kartalların sadakati ve bağlılığı görülmektedir⁷⁰⁷.

Antik dönemde Zeus’un, yardım etmek istediği kişilere kartal şeklinde görüldüğüne ve kartalların kehanet alameti olduğuna inanılmıştır⁷⁰⁸. Örneğin Agamemnon, Zeus’a Troialılar’ı yenmek için yakarmış, krala acıyan Zeus kartalını göndermiş, ordu ise gerçekleşen bu tanrısal olayın üzerine Troialılar’a karşı saldırıya geçmiştir⁷⁰⁹. Plutarkhos⁷¹⁰ Büyük İskender’in III. Dareius’a saldırmadan hemen önce tanrılardan işaret beklediğini ve bu esnada gökyüzünden uçan bir kartalın Büyük İskender’in başının üzerinde bir çember çizerek alameti gerçekleştirdiğini aktarmıştır. Suetonius⁷¹¹ da İmparator Augustus’un çadırın üzerine konan bir kartal gördüğünde zafer kazanacağını anladığını aktarmıştır. Yine Tiberius İmparator olmadan önce evinin çatısına bir kartal konduğunu görmüş⁷¹², foruma girdiği bir sırada uçarak gelen kartal Claudius’un sağ omzuna konmuş⁷¹³, İmparator Vitellius’un ordusuna ise bir kartal yol göstermiştir⁷¹⁴. İmparator Galba’nın büyük babası ise dini görevini yerine getirmek üzere hizmet ederken elindeki kurbanın bağırsakları bir kartal tarafından kaçırılmış ve meşe ağacının üzerine düşerek alamet gerçekleşmiştir⁷¹⁵. Antik dönemde rüyalarda görülen kartal da hayırlı bir işaret olarak yorumlanmıştır. Böyle bir rüya Homeros⁷¹⁶ tarafından Penelope’nin Odysseus ile ilgili efsanesinde karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde rüyada görülen kartal, halen talihli günlerin geleceğine yorumlanmaktadır.

Roma İmparatorluğu’nun sembolü kabul edilen kartal, tanrısallığı, saltanatı, zaferi, otoriteyi, hoşgörülülüğü, çevikliği ve hızı temsil etmiştir⁷¹⁷. Roma’da, Zeus (Jüpiter) ile ilişkili tutularak İmparatorluk sanatına da adapte edilmiş ve tanrıların yanı sıra İmparatorlar ile birlikte betimlenmiş, İmparatorların tanrısallığını ifade etmiştir⁷¹⁸. Özellikle İmparator Augustus ve sonrasındaki imparatorlar ile birlikte sanat eserlerinde

⁷⁰⁷ Bir başka efsanede ise Roma’da bir salgını durdurmak için Juno’ya yapılan bakire kurban töreni sırasında *Valeria Luperca* isimli genç kızın kurban edileceği esnada bir kartal gelmiş ve kılıcı alarak kızın kurbanını engellemiştir (Grimal 1997, 817).

⁷⁰⁸ Hom. *Od.* XV.160-168, XXI.242-245; Grimal 1997, 21, 209. Aias efsanesi için bkz. Grimal 1997, 21.

⁷⁰⁹ Hom. *Il.* VIII.220-253.

⁷¹⁰ Plut. *Alex.* 33.2.

⁷¹¹ Suet. *Aug.* XCVI.

⁷¹² Suet. *Tib.* XIV.

⁷¹³ Suet. *Claud.* VII.

⁷¹⁴ Suet. *Vit.* IX.

⁷¹⁵ Suet. *Gal.* IV.

⁷¹⁶ Hom. *Od.* XIX.535-555.

⁷¹⁷ Toynbee 1973, 241; Cooper 2011, 58.

⁷¹⁸ Toynbee 1973, 241.

çok sık tercih edildiği görülmektedir⁷¹⁹ (Fig. 85). İmparatorların askeri başarılarını sergileyen ve İmparatoru ordunun lideri şeklinde betimleyen zırlı heykelerde, zırlı üzerindeki bezemelerde kartal figürleri sevilerek kullanılmıştır⁷²⁰. Diğer yandan Roma sanatında ölümden sonraki tanrısal yaşamı temsil eden *apotheosis* (göğe yükselme) sahnelerinde insanların ruhlarını gökyüzüne taşıyan aracı hayvan kartaldır⁷²¹.

Çoğunlukla Zeus ile ilişkili tutulan kartal, Athena, Apollon⁷²², Men, Artemis *Perasia*⁷²³, Priapos⁷²⁴ ve Phrygia Bölgesi'nde Sabazios'un⁷²⁵ kutsal hayvanı olarak da kullanılmıştır⁷²⁶.

Kartal, tanrısal zaferi ve gücü simgeleyen kutsal bir hayvan olduğu için Roma lejyonlarının sembolü olmuştur⁷²⁷. Plinius⁷²⁸ Caius Marius'un ikinci konsüllüğü zamanında Roma lejyonlarına kartalı tahsis ettiğini bildirmiştir. Yine Plinius⁷²⁹, Roma lejyonlarının kışları yaptığı kamplarda bir çift kartal gördükten sonra kamp yapma kararı aldıklarını aktarmıştır.

Antik dönemde kartalların tıp çalışmalarında kullanıldığı da bilinmektedir. Plinius'un⁷³⁰ verdiği bilgiler, gözlerdeki görüşü geliştirmek için kartal beyninin ve safrasının kullanıldığını göstermektedir. Yine Plinius⁷³¹ güneş altında bakılarak tazeliğinin anlaşılacağını belirttiği kartal safrasının, Attika balı ile karıştırılarak göz ağrı ve kataraktı tedavi eden çok iyi bir merheme dönüştüğünü bildirmiştir.

2.7.1.1. Kartal Kabartmaları

⁷¹⁹ Kleiner 1992, 132-133, 151-152, Fig. 106-107, 127; Erim 1986, 116.

⁷²⁰ Zoroğlu 2014, 136-138.

⁷²¹ Bunun en güzel örneği Antonius Pius'un sütun kaidesinde görülmekte olup iki kartal eşliğinde göğe yükselen İmparator ve karısı Faustina'nın cennete, tanrılar katına ulaştığı ifade edilmiştir. Bkz. Toynbee 1973, 242; Kleiner 1992, 287, Fig. 253; Özgan 2013, 212, Res. 227a. İmparator Titus için bkz. Kleiner 1992, 189, Fig. 157.

⁷²² Plinius (*nat. X.3*), üçüncü tür olarak bahsettiği *morphos* türündeki kartalın *Apollon'un kızı* olarak isimlendirildiğini bildirmiştir.

⁷²³ Altınoluk 2010, 49.

⁷²⁴ Boyana 2004, 42.

⁷²⁵ Lane 1980, 14, 27; Cooper 2011, 58.

⁷²⁶ Kartallar, Şamanlık dönemi Türk tasavvuruna göre tabiat olaylarını yöneten, iyiliğin habercisi, bilgeliğin ve sonsuzluğun sembolü olarak görülmüştür. Şaman kültüründe kartaldan türediklerine inanılmasından dolayı kutsal kabul edilen bu kuşun ölmüş ulu şamanların ruhunu taşıdığına da inanılmıştır (Güven 2014, 289-290).

⁷²⁷ Suet. *Cal. XIV*; Toynbee 1973, 241.

⁷²⁸ Plin. *nat. X.5*.

⁷²⁹ Plin. *nat. X.5*.

⁷³⁰ Plin. *nat. XXIV.38*.

⁷³¹ Plin. *nat. XXIV.38*.

Laodikeia antik kentindeki mermer mimari bloklarda Kuzey (Kutsal) Agora'yla ilişkili kapılardan üç adet (Kat. No. TK.19, F.03, KGS.66b, Fig. 78, 80, 81), Septimius Severus Nymphaeumu'ndan bir adet (Kat. No. TK.20, Fig. 79) olmak üzere toplamda dört adet kartal kabartması tespit edilmiştir.

Figür 78: F.03 no.lu blokta betimlenen, pençelerinde yılan taşıyan kartal kabartması.

Figür 79: TK.20 no.lu tavan kasetinde betimlenen kartal kabartması.

Figür 80: TK.19 no.lu tavan kasetinde betimlenen kartal kabartması.

Figür 81: KGS.66b no.lu blokta betimlenen kartal kabartması.

F.03 numaralı kartal kabartması, Batı Tiyatrosu'ndan Kuzey (Kutsal) Agora'nın batı portığına geçişi sağlayan kapıda tespit edilmiştir. Julius Claudiuslar Dönemi'ne (Augustus/Tiberius?) tarihlendirilen kapının friz bloğunda, pençesinde bir yılan taşır şekilde betimlenen kartal, kanatları açık, uçma anında gösterilmiştir (Fig. 78). TK.20 numaralı kartal kabartması ise Septimius Severus Nymphaeumu'nda bulunan bir tavan kaseti üzerinde yer alır. Ancak mimari bloğun, nymphaeumda bulunan ve yapıya ait olduğu kesinleştirilen tavan kasetleri ile üslup ve işçilik yönünden farklılık taşıması, başka bir yapıdan getirilmiş devşirme malzeme olabileceğini göstermektedir.

Kabartmada görülen kartal, yarı açık kanatlarıyla zemine konmuş şekilde ve kendinden emin tanrısal bir duruşta betimlenmiştir (Fig. 79). TK.19 ve KGS.66b numaralı kartal kabartmaları ise Kuzey (Kutsal) Agora'ya Suriye Caddesi'nden ulaşan, temenos alanına esas girişi sağlayan ve MS 3. yüzyıl başına (Caracalla Dönemi) tarihlendirilen Merkezi Propylon'da ele geçirilmiştir. TK.19 numaralı kartal kabartması propylona ait bir tavan kasetinde, KGS.66b numaralı kartal kabartması ise propylona ait konsollu geison sima bloğundaki konsol kasetinde yer almaktadır (Fig. 80-81).

Antik dönemde gökyüzünün hâkimi kabul edilen ve gök tanrılarının kutsal hayvanı olduğuna inanılan kartal, gücün, tanrısallığın, asaletin ve zaferin sembolüdür. Yunan ve Roma İmparatorluk Dönemi'nde özellikle baş tanrı Zeus'la özdeşleştirilen kartallar, Laodikeia'da da kentin baş tanrısı kabul edilen Zeus'un tanrısallık sembolüdür⁷³². Ancak kartallar kentte Zeus dışında Men, Tykhe ve Serapis kültlerinde de karşımıza çıkmaktadır.

Zeus, Laodikeia'daki tapınımlar arasında her zaman ilk sırada yerini almış ve kentin kurucu baş tanrısı olduğu için önemini daima korumuştur⁷³³. Plinius⁷³⁴, II. Antiokhos tarafından kurulan Hellenistik kentin yerleşim alanında daha önce Diospolis ve Rhoas isimli köy yerleşimlerinin bulunduğunu aktarmıştır. Diospolis ismi "Zeus Kenti" anlamına gelmekte, burada daha öncesinde bulunan kutsal bir alanın varlığına işaret etmektedir⁷³⁵. Kentin Hellenistik Dönem'e ait sikkelerinin ön yüzünde Zeus başı, arka yüzünde ise bereket boynuzu üzerine tüneyen kanatları yarı açık bir kartal

⁷³² Kartalın Laodikeia'da ele geçirilen çeşitli kabartmalarda, kandillerde de sevilerek kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca kazı çalışmalarında çok sayıda adak amacıyla yapılan kartal heykelcikleri de bulunmuştur. Kabartmalar için bkz. Tarhan 2006, 63, 106-113, Res. 45, 54, 57. MS 2. yüzyıla tarihlendirilen kandil için bkz. Şimşek vd. 2011, 751, Kat. No. 820. Benzer kandiller Hierapolis antik kentinde de ele geçirilmiştir. Bkz. Indgerd 2014, 54.

⁷³³ Bizanslı Stephanos'un MS 6. yüzyılda Laodikeia'nın kuruluşu ile ilgili verdiği bilgi (*Ethnika*, s.v. Laodikeia), Antiokhos'un Delphoi kehaneti sonucu Zeus ve Hermes şerefine bir kent kurulacağı yönündedir. Her ne kadar Bizanslı Stephanos tarafından verilen bu bilgi bugün birçok bilim insanı tarafından kabul görmese de antik yazarların verdiği bu bilgiler kentteki Zeus kültürünün geçmişi ve kent için ne kadar önemli olduğunu göstermesi açısından önem taşımaktadır. Konu ile ilgili bkz. Ramsay 1895, 32; Anderson 1897, 409-410; Head 1906, lxxiii; Ruge 1924, 722; Buckler-Calder 1939, x, 3-4, no:5; Magie 1950, 127, 986-987, no.23; Gagniers 1969, 1-2; Treidler 1969, 483-484; Chandler 1971, 182; Forrer 1975, 520-521, no. 7127-7129, Pl. 254; Head 1977, 678; Belke-Mersich 1990, 323; Malay 1992, 112-113; Brewster 1993, 149-150; Akurgal 1995, 392; Cohen 1995, 309-310, 418; Mitchell-Waelkens 1998, 4-5; Bean 2000, 265; Karttunen 1999, 1127-1131; Traversari 2000, 11; Bejor 2000, 15-16; Sevin 2001, 203; Magie 2001, 14; Texier 2002, 383; Şimşek 2005, 305; Şimşek 2007a, 55; Şimşek vd. 2011, 4-5; Şimşek 2013a, 47.

⁷³⁴ Plin. *nat.* V.105.

⁷³⁵ Ritti 2008, 21. Laodikeia yakınlarında ele geçirilen ve MÖ 268-267 yılına tarihlendirilen Banabelos ve Lakhares hakkındaki onurlandırma yazıtında, Babakome'deki Zeus Tapınağı ve Kiddiokome'deki Apollon Tapınağı için her yıl üç kurban (Zeus için bir boğa ve Apollon için iki koyun) sunulacağı kararlaştırılmıştır. Yazıt için bkz. Corsten 1997, 7-17, no. 1; Ritti 2008, 39-43, no. 2.

bulunmakta⁷³⁶ ve bu görünüm tanrıya bereket tanrısı niteliği kazandırmaktadır (Fig. 82). Hellenistik Dönem’de tanrıyla özdeşleştirilen kartal, Roma İmparatorluk Dönemi’ne ait betimlemelerde de kullanılmaya ve Zeus’u simgelemeye devam etmiştir. Özellikle İmparator Augustus Dönemi’nde baş tanrı konumundaki Zeus için yeni bir betimleme tarzı yaratılmıştır. Zeus *Laodikeus* epithetiyle⁷³⁷ bilinen bu kültte tanrının yardımcı ve koruyucu hayvanı olarak kartal seçilmiştir⁷³⁸. Nümizmatik veriler ve heykeltıraşlık betimlemelerinde tanrının elinde çoğunlukla bir kartalın bulunduğu ya da yanındaki bir altar üzerinde kartalın bulunduğu görülmektedir. Bazen elinde tuttuğu kraliyet asası üzerinde de tüneyen bir kartal yer alır⁷³⁹ (Fig. 83-84).

Figür 82: Ön yüzde Zeus başı, arka yüzde bereket boynuzu üzerine tüneyen kartal (MÖ 133-67).

Figür 83: Laodikeia-Hierapolis homonia sikkesi, kartal taşıyan Zeus *Laodikeus* (Hadrianus Dönemi, MS 117-138)

⁷³⁶ SNG 1948, No. 507-508, Pl. 15; Head 1906, 286, No. 48-49, Pl. XXXIV. 9.

⁷³⁷ Ramsay 1895, 33, 51; Şimşek 2013a, 506.

⁷³⁸ Şahin 2001, 194.

⁷³⁹ Ramsay 1895, 50; SNG 1948, No. 515-516, 530, 538, 547-553, 555-556, 559, 562-570, 572, 574, 577, 579, 594, Pl. 15-17; Head 1906, 289-290, 293-294, 296, 300-310, 312, 318, 322, 324-330, No. 70-75, 94-95, 101-102, 109, 114, 138-139, 147-152, 159-160, 164-173, 177-178, 183-184, 186, 189-192, 195, 207, 209, 231-232, 254. Hierapolis Arkeoloji Müzesi’nde bulunan ve Laodikeia’da ele geçirilen bir stel üzerinde Zeus (*Ktesios Patrios*) betimlenmiş olup tanrı sikkelerde görüldüğü gibi khiton üzerine hymation giyimli, sağ elinde kanatlarını açmış bir kartal, sol elinde ise tepesinde kartal tüneyen bir asa taşımaktadır. Kabartmanın en dikkat çekici özelliği tanrının üzerinde yer alan khitonun yünden yapılmış olmasıdır. Zeus’un sağ yanında oldukça küçük boyutta ve bir kaide üzerinde, sağ elinde para kesesi, sol elinde kerykeion taşıyan oğlu Hermes bulunmaktadır. Hermes elindeki para kesesi ile tüccarları ve ticareti koruyan bir tanrı kimliğindedir. Detaylı bilgi için bkz. Corsten 1997, 125-126, No. 63; D’Andria 2003, 208, Res. 182; Şimşek 2009a, 680-681, Res. 18; Şimşek 2013a, 461, Res. 659; Cadwallader 2015, 118, Pl. 6.15. Zeus *Ktesios Patrios* Herakleia Salbake’den küçük bir adak taşı üzerinde, Thionta’dan bir onur yazıtının alınışında, Motaleis’den bir stel alınışında benzer şekilde görülmektedir. Tanrı sol eli ile tuttuğu asasının üzerinde ve sağ elinde bir kartal tutarken betimlenmiştir (Ritti 2008, 91).

Figür 84: Zeus *Ktesios Patrios*'un betimlendiği stel, Hierapolis Arkeoloji Müzesi.

Figür 85: Aphrodisias Sebasteionu'ndan Augustus ve tanrıça Nike kabartması, Aphrodisias Arkeoloji Müzesi.

İmparator Augustus Dönemi'nden itibaren karşımıza çıkan Zeus *Laodikeus* tipi, kent ve İmparatorluk arasında başlayan yakın ilişkiler adına olasılıkla yönetim tarafından tasarlanmıştır. Laodikeia ile çeşitli kentler arasındaki ortaklığı gösteren *homonía* (anlaşma) sikkelerinde de kenti temsil eden tanrı Zeus *Laodikeus*'un seçilmesi bu durumun bir göstergesidir⁷⁴⁰. Roma İmparatorluğu'nda güç, hâkimiyet, tanrısallık, zafer ve ordunun simgesi seçilen kartal, Julius-Claudius Hanedanlığı'yla birlikte ön plana çıkmış ve uzun süre sanat eserlerinde İmparatorluk ve tanrısallık sembolü olarak kullanılmıştır⁷⁴¹ (Fig. 85). Laodikeia'da bu dönemde oluşturulan Zeus betimlemesinde de kartalın sembolik anlamı devam ettirilmiş, kartalla birlikte Zeus ve İmparatorluk onurlandırılarak Roma ile kent arasındaki bağ güçlendirilmiştir. Kentte Zeus'a ait tapınaklarda Roma İmparatorları'nın da saygı görmesi iki tapınım arasındaki güçlü bağların yansımasıdır⁷⁴². Kartal, Zeus'un ve İmparatorların “*gözeten tanrı*” niteliğiyle

⁷⁴⁰ Laodikeia'nın ticari ilişkilerini yürüttüğü Ephesos, Smyrna, Hierapolis, Nikomedia ve Pergamon gibi kentler ile basılan *homonía* sikkelerinde Laodikeia'yı temsil eden tanrı olarak karşımıza Zeus *Laodikeus* çıkmaktadır. Kentin baş tanrısı konumundaki Zeus *Laodikeus* bu sikkelerde karşı kent tanrı veya tanrıçası ile kentler arasında anlaşma yapmaktadır. Bkz. Ramsay 1895, 50; Head 1906, 324-330, No. 263-264, 270-272, 275, 277-279, 281-283, 285-289, Pl. LII. 7, Pl. LIII. 1-2, 4-6; SNG 1948, 611, 613-614, Pl. 18; Franke-Nolle-Mk 1997, 112-116, no. 1085-1142; Dönmez-Öztürk 2006, 93-95, 128-137, 145, Res. 52.

⁷⁴¹ Ön yüzde İmparator portesi, arka yüzde kartal bulunan Laodikeia sikkeleri için bkz. Head 1906, 303, 305, No. 154-158, 174-175, Pl. XXXVII. 4; SNG 1948, 594, Pl. 17. Zoroğlu 2014, 136-138. Zoroğlu tarafından İmparator heykellerinde betimlenen kartal figürünün Zeus'un bereketi ve tarım alanlarını koruyucu işlevini veya Roma lejyonlarını sembolize ettiği düşünülmektedir (Zoroğlu 2014, 137-138).

⁷⁴² Kentte *Deia Sebasta* olarak adlandırılan ve Zeus onuruna düzenlenen oyun ve festivaller büyük bir ün getirmiştir. Söz konusu festivaller aynı zamanda İmparatorluk kültü ve tapınımı için de hizmet etmiş, Zeus *Laodikeus*'a ait tapınaklarda İmparatorlar da saygı görmüştür. Bkz. Ramsay 1895, 51-54; Huttner 2013, 43. Bu kültürün rahibi olmak ise kentte oldukça önemli bir statü getirmektedir (Ramsay 1895, 51).

ilişkili olup baş tanrı Zeus'un Laodikeialıları koruduğu, kolladığı ifade edilmiş ve tanrının kurtarıcı (soter) kimliği ön planda tutulmuş olmalıdır. Kentte ele geçirilen yazıtlar da tanrının ve imparatorların “kurtarıcı” kimliğinin kesin kanıtlarıdır⁷⁴³.

Kentteki nümizmatik veriler *Men Karou* kültüründe de kartalın tanrının sembolü olduğunu göstermektedir. Laodikeia'da İmparator Augustus Dönemi'nden itibaren görülmeye başlayan *Men Karou*-kartal ilişkisi MS 2. yüzyıla kadar kullanılmıştır. Sikkelerin ön yüzünde omuzlarının arkasındaki hilaliyle Phryg başlıklı Men, arka yüzde ise kanatlarını yarı açmış şekilde tüneyen bir kartal görülmektedir⁷⁴⁴ (Fig. 86). Özellikle İmparator Augustus Dönemi'nden itibaren karşımıza çıkan *Men Karou* kültü bölgedeki ve kentteki tapınımlar arasında önem kazanarak saygı görmüştür⁷⁴⁵.

Figür 86: *Men Karou* ve kartalın betimlendiği Laodikeia sikkesi (MS 66-68).

Nero Dönemi'ne tarihlenen Laodikeia sikkelerinde Polemon'un oğlu Zenon dört kez Zeus'un rahiplik görevini üstlenmiştir (Ramsay 1895, 51; Corsten-Huttner 1996, 47, Taf.10.22; SNG Copenhagen 613). Zeus'un rahiplik görevi Polemon sülalesinde birkaç kuşak boyunca devam ettirilmiş olmalıdır (Ramsay 1895, 51).

⁷⁴³ Laodikeia'da Zeus için kullanılan epithetlerden biri *Megistos Soter*'dir (Şahin 2001, 101; Şimşek 2013a, 96, 281). Kültürün varlığını gösteren en önemli veri, kentin Suriye Kapısı olarak adlandırılan anıtsal giriş kapısının arşitrav-triglif-metop bölümünde Latince ve Grekçe olarak yazılan ithaf yazıtında “Zeus *Megistos Soter*'e” ifadesidir (Corsten-Drew Bear 1996, 31-40; Şimşek 2013a, 96). Yapının aynı zamanda İmparator Domitianus'a adanması da kültürün Domitianus zamanındaki (MS 81-96) varlığını göstermesi bakımından önemlidir. Yine Suriye Caddesi'nde yapılan kazılar sonucunda ulaşılan ve MS 2. yüzyıla tarihlendirilen bir yazıt parçası üzerinde “*kurtarıcı (Zeus'a) ve Augustuslar'a*” şeklinde bir ithaf yer almaktadır (Yıldız-Corsten 1997, 51-52, no.2; Ritti 2008, 91, 95, no. 29). Söz konusu yazıt, Zeus ve İmparatorluk kültü arasındaki bağın en belirgin kanıtıdır.

⁷⁴⁴ SNG 1948, No. 513-514, 534, 537, Pl. 15-16; Head 1906, 288-289, 293, No. 64-69, 97, Pl. XXXIV. 16, XXXV. 7.

⁷⁴⁵ Bölgede yaygın bir kült olan Men'in epitheti olarak *Karou*'nun kullanıldığı görülmektedir. Attouda kentinde ele geçirilen bir sikkede tanrı bu epithet ile adlandırılmıştır. Sikke için bkz. Laumonier 1958, Lev. 15. Tanrının kültü hakkındaki bilgileri Strabon aktarmıştır. Strabon'un (XII.8.20) verdiği bilgiler doğrultusunda, Karura ile Laodikeia arasında Men Karus'a ait bir tapınağın yer aldığı, burada Zeuksis tarafından kurulan büyük bir Herophileion'un (tıp okulu) bulunduğu öğrenmekteyiz. Tapınak ile tıp okulunun varlığı tanrının şifa yönünü ve iyileştirici gücünü, kurtarıcı vasfını göstermektedir. Bölgede yaygın olan *Men Karou* kültü, Laodikeialılar tarafından benimsenmiş ve saygı görmüştür (Şimşek 2013a, 56).

Kartal, kamu dini içerisinde özel bir konuma sahip olan kent tanrıçası Tykhe'nin kültürüne de tahsis edilen hayvanlardan birisidir⁷⁴⁶. Laodikeia'da tapınımı Hellenistik Dönem'de başlayan Tykhe, Roma İmparatorluk Dönemi'nde çeşitli kültürleri bünyesinde toplayarak saygınlığını arttırmış ve kentte baş tanrı Zeus *Laodikeus*'la rekabet edecek mertebeye ulaşarak Tykhe *Pantheia*⁷⁴⁷ olarak onurlandırılmıştır. Kentin kurucusu II. Antiokhos'un karısı Kraliçe Laodike'yle özdeşleştirilen tapınımda, tanrıçanın kent pantheonundaki tanrı ve tanrıçaların atribülerini alarak birden fazla nitelik kazandığı görülmektedir. Laodikeia'ya özgü yerel bir inanişe dönüşen Laodikeia Tykhesi kültürünün kazandığı nitelikler heykeltıraşlık ve nümizmatik buluntular vasıtasıyla tespit edilmektedir⁷⁴⁸. Örneğin Merkezi Propylon'da bulunan ve İmparator Caracalla Dönemi'ne tarihlendirilen bir kabartma, Laodikeia Tykhesi'nin sembollerinden birisinin kartal olduğunu göstermektedir. Tavan kasetine işlenen kabartmada, Tykhe'nin sol yanındaki altar üzerinde kanatlarını açmış biçimde, tüneyen bir kartal⁷⁴⁹ (Fig. 87), tanrıça Tykhe'nin kentin baş tanrısı Zeus'un simgesini aldığını ve Zeus *Laodikeus* ile bütünleştiğini göstermektedir⁷⁵⁰. Nitekim Laodikeia Tykhesi'nin betimlendiği bazı sikkelerde, tanrıçanın elinde Zeus *Laodikeus*'a ait kült heykelini taşıması da bu düşünceyi doğrular⁷⁵¹ (Fig. 88). Diğer yandan karaların ve suların hâkimi kabul edilen tanrıça gökyüzünün hâkimi olarak gösterilmiş, kartalın gücü ve keskin görüşüyle şehri gözetleyerek koruduğu ifade edilmiştir⁷⁵².

⁷⁴⁶ Kentte ele geçirilen heykeltıraşlık buluntularında bu düşünce açık biçimde görülmektedir. İmparator Diocletianus'un 20. Saltanat yılında Laodikeia'da kutlanan festival için (*Vicennalia*) yapılan ve Tapınak A yapısının naosu altındaki tonozlu mekânında ele geçirilen kabartmalı iki sütundan birinin üzerinde Apollon ve Fortuna, diğerinde Diana ile birlikte çelenk içerisinde Tanrıça Laodike (Tykhe) büstü kabartma olarak betimlenmiş olup kabartmanın alt tarafında "LADICIAESACRVM" "Kutsal Laodikeia" yazıtı yer almaktadır. Kabartmada tanrıça Laodike, kent pantheonunda önde gelen diğer tanrı ve tanrıçalar ile eş düzeyde tutulmuş ve saygı görmüştür. Tanrıçanın diğer betimlemeleri ile paralel olarak khiton üzerine hymation giyimli büste, başında yarım ay şeklinde bir taç ve gerisinde ikinci bir taç "polos" yer almaktadır. Polos üzerinde betimlenen üç tapınak ise kentin tapınaklarını ve kutsallığını ve tanrıçanın tapınakların koruyucusu olduğunu ifade etmektedir (Şimşek 2010a, 178-179, Res. 21-23).

⁷⁴⁷ Head 1906, 298, 318, 320, 322, No. 126, 234, 243, 252-253, Pl. XXXVI. 6.

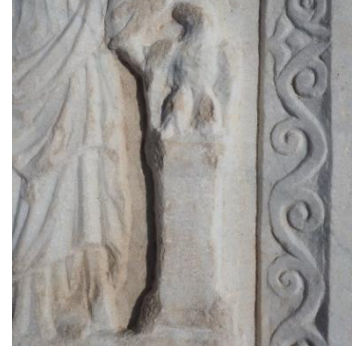
⁷⁴⁸ Şimşek 2013a, 458-459.

⁷⁴⁹ Tarhan 2006, 54, 56, 106-113, Res. 44-61, 64; Şimşek 2011c, 343, Fig. 22.15; Şimşek 2013a, 458, Res. 649.

⁷⁵⁰ Tarhan 2006, 56.

⁷⁵¹ Söz konusu sikkeler için bkz. Head 1906, 313-314, 317, 329, No. 215-216, 228-229, 284, Pl. XXXVII.10, XXXVIII.2,3.

⁷⁵² Bu görüşümüzü destekleyen ve Caracalla Dönemi'ne tarihlendirilen önemli bir şehir sikkesi mevcuttur. Söz konusu sikkenin arka yüzünde ayaklarının yanındaki buğday başağı ile toprağın sembolize edildiği tanrıça *Ge*, yine ayaklarının yanındaki yunus ile denizin sembolize edildiği *Thalassa* figürleri ellerinde İmparator Caracalla'yı ilahlaştırmakta olup her iki figürün arasında kanatlarını açmış, pençesinde zafer çelengini taşıyan kartal yer almaktadır. Böylece İmparator Caracalla'nın kazandığı zaferlerle kara, deniz ve göklere hâkim olduğu ifade edilmiştir. Sikke için bkz. Head 1906, 316, No. 226, Pl. XXXVII. 12.

Figür 87a-b: Merkezi Propylon'a ait tavan kasetinde Laodike Tykhesi ve yanındaki altar üzerinde tüneyen kartal.

Figür 88: Laodikeia-Smyrna homonia sikkesi, kenti temsil eden ve elinde Zeus *Laodikeus* kült heykeli taşıyan Laodike Tykhesi.

Kentte ele geçirilen sikkeler kartalın tanrı Serapis ile ilişkilendirildiğini de göstermektedir⁷⁵³. Bu tip sikkelerde ön yüzde Serapis başı, arka yüzde ise kanatlarını yarı açmış kartal kullanılmıştır⁷⁵⁴ (Fig. 89). Tanrının Batı Anadolu kentlerinde bazen Zeus ile bir tutulduğu ve özdeşleştirildiği de bilinmektedir⁷⁵⁵. Bu tip sikkelerde görülen kartal, iki kült arasındaki yakın bağı yansıtmaktadır.

⁷⁵³ Laodikeia'da bulunan Serapis heykeli başı için bkz. Şimşek 2013a, 463.

⁷⁵⁴ Head 1906, 294, No. 99-100; SNG 1948, No. 537, Pl. 16. Zeus Sarapis kültü için bkz. Şahin 2001, 162-166.

⁷⁵⁵ Cadwallader 2015, 65.

Figür 89: Serapis ve kartalın betimlendiği Laodikeia sikkesi, Antoninus Pius Dönemi (MS 138-161).

Dolayısıyla kartal, hem Roma İmparatorluğu, hem de Laodikeia için tanrısal bir değer taşımaktadır. Güç, hâkimiyet, tanrısallık ve zafer ifade eden kartal figürleri, erken dönemlerden itibaren farklı uygarlıklar içerisinde yerini almıştır. Kartalın sahip olduğu kutsallık, Laodikeia kent pantheonundaki Zeus, Men *Karou*, Tykhe ve Serapis gibi birçok tanrı ve tanrıçanın yanı sıra İmparatorluk kültürüne dâhil edilmesine neden olmuştur. F.03, TK.19 ve KGS.66 numaralı blokların Kuzey (Kutsal) Agora kutsal alanının girişinde yer alması da kartalın taşıdığı tanrısallık vasfından ileri geliyor olmalıdır. Kuzey (Kutsal) Agora'nın çeşitli tanrı-tanrıçaların saygı ve tapınım gördüğü bir temenos olması, kartalın dini alan içerisindeki kültlerle paralel programlanan bir sembol olduğunu göstermektedir.

F.03, TK.19 ve KGS.66 numaralı blokların bulunduğu Kuzey (Kutsal) Agora'da ele geçirilen epigrafik ve arkeolojik buluntular ile Laodikeia şehir sikkeleri, dini alan içinde kent pantheonunun baş tanrısı Zeus *Laodikeus* adına yapılan bir tapınağın varlığını göstermektedir⁷⁵⁶. Diğer yandan Merkezi Propylon'a ait kabartmalı mimari bloklar⁷⁵⁷, kutsal alan içerisinde Laodikeia Tykhesi'nin de tapınım gördüğünü düşündürmektedir. Bu nedenle, Kuzey (Kutsal) Agora'nın hem batı kapısında, hem de Merkezi Propylon'da betimlenen kartal figürleri, mimari blokların üzerindeki kabartmaların kutsal alanın dini işleviyle ilişkili olduğunu ve tapınım gören kültlere paralel programlandırıldığını işaret etmektedir. Söz konusu veriler, bu kabartmaların, Zeus Tapınağı'na gelen ziyaretçileri giriş kapısında karşılayan tanrısal semboller

⁷⁵⁶ Laodikeia'da ele geçirilen bir yazıtta (MS 1-2. yüzyıl), Quintus Pomponius Flaccus isimli bir hayırseverin Zeus Tapınağı'nın ve heykelinin önünü beyaz mermerle kaplattığını ifade etmesi kentte onun adına inşa edilmiş bir tapınak olduğunun kesin kanıtı olması bakımından önemlidir. Diğer yandan kazı çalışmalarında ele geçirilen arkeolojik materyaller Kuzey (Kutsal) Agora olarak isimlendirilen alanın içerisinde Zeus'un anıtsal bir tapınağının yer aldığını göstermektedir. Detaylı bilgi için bkz. Ramsay 1895, 50; Robert 1969, 275; Şimşek 2013a, 281.

⁷⁵⁷ Şimşek 2013a, 458-459, Res. 649.

olabileceğini göstermektedir. Aynı yapıya ait kemer kasetlerinden birisinde betimlenen yıldırım demeti kabartması da bu görüşümüzü desteklemektedir (Kat. No. KK.07). Denizli’de bulunan Zeus’a ait mermer altar üzerindeki kartalın da yıldırım taşıdığı görülmektedir⁷⁵⁸. Yine Roma İmparatorluğu’nda İmparatorların ve ordunun gücünü, tanrısallığını ve hâkimiyetini göstermek amacıyla çeşitli yapı ve eserlerde kullanılan kartal⁷⁵⁹, Roma yönetimi ile yakın ilişkiler kuran Laodikeia’da İmparatorluğun politik propagandasını da yansıtmak amacıyla kutsal alanın girişinde kullanılmış alegorik bir sembol olmalıdır⁷⁶⁰. Olasılıkla söz konusu yapıların inşasını programlayan patronlar (kişi yâda kurum?), kutsal alana gelen ziyaretçilere, anıtsal giriş kapılarından itibaren baş tanrının ve Roma’nın kentteki hâkimiyetini, tanrısallığını, korumasını ve kurtarıcılığını sembolik olarak ifade etmeyi hedeflemiştir. Laodikeia’da kutsal yapılara ait mimari bloklarda betimlenen kartal kabartmaları, öncelikle baş tanrı Zeus olmak üzere kent panteonundaki tanrı(ça)ların ve tanrısallıkla Roma İmparatorları’nın şehri gözetlediğini, zafer ihsan ettiğini, koruduğunu ifade eden bir figür olup tanrı ve İmparatorlar kentin koruyucusu, kurtarıcısı olarak sembolleştirilmiştir.

KGS.66 no.lu konsollu geison sima bloğunun kasetlerinden birinde kartal kabartması yer alırken diğer kasetinde çam kozalağı kabartması görülmektedir. Kartal ve çam kozalağının⁷⁶¹ bölgede tapınım gören tanrı Men *Karou*’ya ait birer sembol olması figürlerin Men kültürüyle de ilişkilendirilebileceğini düşündürmektedir. Hierapolis’de bulunan bir mimari blok üzerindeki kozalak kabartması, kentteki Men ve Kybele kültleriyle ilişkili olabilecek bir sembol olarak yorumlanmıştır⁷⁶². Ancak Kuzey (Kutsal) Agora içerisinde, bugüne kadar yapılan çalışmalarda Men kültürüyle ilişkili bir veri elde edilemediği için kesin bir şey söylemek şu an için zordur.

Kartal, Roma İmparatorluk Dönemi’ne ait mimari yapılarda sevilerek kullanılan figürlerden birisi olmuş, başlık⁷⁶³, friz⁷⁶⁴, alınlık gibi anıtsal yapılara ait çeşitli mimari

⁷⁵⁸ Buckler-Calder 1939, 1, Pl. 1.1.

⁷⁵⁹ Kartal, İmparatorların betimlendiği gemmalar üzerinde ve İmparator heykellerindeki zırh üzerinde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Bkz. Özgan 2013, 27, 147, 194, Res. 10, 153a, 210; Zoroğlu 2014, 136-138.

⁷⁶⁰ Laodikeia’nın komşusu Aphrodisias kentindeki *Sebasteion* olarak adlandırılan Aphrodite ve İmparatorlar Tapınağı’nda, Roma İmparatorlarının betimlendiği kabartmalarda İmparatorun yanında gücü, tanrısallığı temsil eden ve İmparatorlara tanrı Zeus imajı kazandıran kartal betimlemeleri yer almaktadır. Söz konusu örnek için bkz. Smith 1987, 101-104, Pl. IV, No. 1.

⁷⁶¹ Attouda sikkelerinde tanrının sembollerinden biri çam kozalağıdır. Bkz. Şimşek 2009, 682.

⁷⁶² Ismaelli 2009, 32, 52, 70, Fig. 44e.

⁷⁶³ Türkmen 2007, 14-15, 31, 113, 139, Kat. No. 23, 40; Ismaelli 2009, 28, Fig. 40.

bloklar üzerinde yer almıştır. Kartalın bağlı bulunduğu mimari elemanla ilişkisi, ifade edilmek istenen düşünceye ve esere göre anlam kazanmış olsa da daima temel anlamını korumuş, tanrısallığı, gücü ve zaferi simgelemiştir. Laodikeia'daki gibi tavan kasetlerinde sevilerek kullanılan kartal figürleri Lagina Hekate Kutsal Alanı'ndaki altar yapısı⁷⁶⁵, Myra Tiyatrosu⁷⁶⁶ ve Aspendos Tiyatrosu⁷⁶⁷ gibi Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilen çeşitli yapılarda karşımıza çıkmaktadır (Fig. 90-91). Laodikeia'nın komşusu Hierapolis kentinde⁷⁶⁸, İzmit⁷⁶⁹ ve Perge'de⁷⁷⁰ bulunan başlıklarda, Aphrodisias'da bulunan bir konsolda⁷⁷¹ da kartal figürü işlenmiştir. Hierapolis Tiyatrosu'nda sahne binasındaki aediculalarda da yine pençesinde zafer çelengi taşıyan kartal kabartması⁷⁷² karşımıza çıkmaktadır.

Figür 90: Myra Tiyatrosu'ndan kartal kabartmalı tavan kaseti.

Figür 91: Aspendos Tiyatrosu tavan kasetinde kartal kabartması.

F.03 no.lu kabartmada karşımıza çıkan ve pençeleriyle avladığı yılanı taşıyan kartal figürü, antik döneme ait edebi metinler ve çeşitli sanat eserlerinden bilinen bir

⁷⁶⁴ Pergamon Athena Propylonu frizi için bkz. Rumscheid 1994, Taf. 113.1. Tlos Tiyatrosu'nda girlandlı friz bloklarında betimlenen kartal kabartmaları için bkz. Akdağ 2014, 85, 87-88, 90, Kat. No. 40, 44, 48; Özdilek 2011, 258, Lev. 152, Res. 551; Özdilek 2016, 166, Fig. 43.

⁷⁶⁵ Davran 2011, 54.

⁷⁶⁶ Myra Tiyatrosu için bkz. Özdilek 2011, 382-385.

⁷⁶⁷ Tancke 1989, 303-304, Taf. LXXV.2; Can 1999, 19, Lev. 12b; Can 2005, 102.

⁷⁶⁸ Ismaelli 2009, 28, 96, Fig. 39-40, 119. Ayrıca Hierapolis Tiyatrosu'nun sahne binasında, aedícula içerisinde kartal kabartması yer almaktadır (Masino-Sobrã 2012, 229, Fig. 32).

⁷⁶⁹ Ulugün vd. 2007, 158.

⁷⁷⁰ Türkmen 2007, 14-15, 31, 113, 139, Kat. No. 23, 40.

⁷⁷¹ Theodorescu 1996, 131-132, Fig. 5.

⁷⁷² Ferrero vd. 2007, 185, Fig. 88.

kompozisyonudur⁷⁷³. Doğadan alınan bu mücadele sahnesi, mimari bloklar ve mezar kabartmaları⁷⁷⁴ üzerinde de sıklıkla tasvir edilmiştir (Fig. 92-93). Kartalın gökyüzünü, yılanın yer altını sembolize eden bir hayvan olması nedeniyle her iki figür aydınlığın karanlıkla olan mücadelesini ve kötü güçlerin üzerinde kazanılan tanrısal zaferi ve üstünlüğü sembolize ediyor olmalıdır. Diğer yandan yılanların kartalların yuvalarına saldırarak zarar vermesi, kompozisyonun hane'yi tehdit eden düşmanlara karşı sergilenecek tavır ve kavgayı ifade ettiğini de düşündürmektedir. Yunan ve Roma sanatında sevilerek kullanılan bu sahne, Pergamon Zeus Sunağı'nın batı frizinde karşımıza çıkmaktadır. Evrenin yönetimini ele geçirmek isteyen Titanlar ile Olymposlu tanrıların savaşını konu alan frizde, yer altı dünyasının acımasız devleri Titanları temsil eden bir yılan ile Olympos'un baş tanrısı Zeus'u temsil eden kartal mücadele içerisinde betimlenmiştir⁷⁷⁵. Söz konusu sahnede, yer altının kötü ve karanlık güçlerine karşı kazanılan zafer sembolize edilmiştir. Küçük Asyalı mimari atölyeler tarafından yapıldığı düşünülen Pola'daki zafer takında da benzer kompozisyon karşımıza çıkmaktadır. Octavianus'un (Augustus) Aktium zaferi onuruna inşa edilen anıtta merkez kemer kasetinde yılanla mücadele eden ve onu pençelerinde taşıyan bir kartal kabartması görülmektedir⁷⁷⁶ (Fig. 92). Benzer sahne Hierapolis, Aphrodisias⁷⁷⁷, Kibyra ve Sagalassos'da⁷⁷⁸ bulunan kabartmalarda da görülmektedir (Fig. 93). Kompozisyon, Küçük Asya'daki mimari dekorasyon atölyeleri tarafından çeşitli kentlerde inşa edilen yapı ve mezar kabartmalarında sıklıkla kullanılmış ve olasılıkla Pergamon Zeus Altarı'ndan Roma sanatına aktarılan sembolik bir yansımasıdır.

⁷⁷³ Toynbee 1973, 242. Kartal ve yılan ilişkisi bazı kentlerin kuruluş efsanelerinde verilen alametlerde de karşımıza çıkmaktadır. Nikomedia kentinin kuruluş efsanesi için bkz. Boyana 2014, 63, dn. 15. Bu mücadelenin bilinen en erken örneği Sümer mitolojisinde *Etana* efsanesinde karşımıza çıkmaktadır (Gezgin 2014, 116-118). Homeros (*Il.* XII. 200-209) ise kızıl bir yılanla mücadele eden kartalın yılan tarafından sokulduktan sonra yılanı Troialıların arasına attığını, bu durumun da Zeus'tan gelen kötü bir alamet olduğu düşüncesiyle Troialılar'da korku yarattığını bildirmiştir. Plinius (*nat.* X.5) ise kartalla yılan arasında amansız ve ölümcül bir savaş olduğunu, yılanların kartalların yuvalarındaki yumurtalara zarar verdiklerini ve kartalların bunu gördüğü takdirde anında yılanı kaparak mücadelelerinin başladığını aktarmıştır. Bizans Dönemi'ndeki betimlemelerde sıklıkla kartal ve yılan mücadelesi gösterilmiş olup kartalın gücü, aydınlığı ve gökyüzünü, yılanın ise karanlığı ve yer altını simgelediği, böylece aydınlığın karanlığa egemen geldiğinin ifade edildiği düşünülmektedir (Cooper 2011, 58; Beydiz 2016, 179).

⁷⁷⁴ Pisidia Bölgesi'nden bir mezar stelinde (MS 2. yüzyıl) betimlenen kartal-yılan mücadelesi kabartması için bkz. Özlem-Aytaçlar 2017, 316-317, Fig. 4.

⁷⁷⁵ Üreten 2010, 48-49.

⁷⁷⁶ Pola Sergii kemeri kemer kaseti için bkz. Tancke 1989, 267, Taf. XLVI.4; Ossi 2009, 61-62, Fig. 114.

⁷⁷⁷ Aphrodisias lahitleri üzerinde betimlenen kartal-yılan mücadelesi için bkz. Işık 2007, 113, 120, Kat. 50, 94, Taf. 32. 1,2, 104. 4.

⁷⁷⁸ Geç Roma Dönemi'ne tarihlendirilen yapıdaki merkez kemer kasetinde betimlenen kartal ve yılan kabartması için bkz. Waelkens 1997, 189, Fig. 136.

Figür 92: Pola'daki zafer kemerinden kartal ve yılan kabartması.

Figür 93: Hierapolis'te bulunan bir alınlık üzerinde kartal ile yılan mücadelesi.

2.7.2. Turna Kuşu (*Grus grus* L.)

Yelveler (Gruidae) familyasına dâhil olan turna kuşları (*Grus grus* L.) ortalama 95-120 cm boylarında, görünüşte erkek ile dişi arasında herhangi bir ayırım olmayan, yerli ve yaz göçmeni bir kuş türüdür. Kışları kurak arazilerde de görülebilen bu kuş türü, geniş bataklıklar ve sulak çayırlarda yuva yapmaktadır⁷⁷⁹. Ülkemizde Orta ve Doğu Karadeniz, İç Anadolu, Akdeniz, Güneydoğu ve Doğu Anadolu ile Marmara Bölgesi'nin bazı bölümlerinde görülmektedir⁷⁸⁰.

Turna kuşları, sürüler halinde yaptıkları göçlerde yüksekte uçan, seslerini çok uzak mesafeden duyuran ve V şeklinde bir plan oluşturarak göç eden bir türdür⁷⁸¹. Bataklık alanlarda yaptıkları gizli yuvalarını ve yavrularını düşmanlarından uzak tutması ve koruması ile ünlenmişlerdir⁷⁸². Yılın her döneminde yaptıkları meşhur turna dansı, çiftleşme dönemlerinde de görülmektedir. Bu dans yaşama sevincini ifade etmektedir⁷⁸³.

Turna kuşunun tasvir edildiği en erken betimlemeler, Göbeklitepe'deki (MÖ 10.000) dikilitaşlar üzerinde açığa çıkartılmıştır⁷⁸⁴. Bazı dikilitaşların üzerinde ise turna kostümü giyen ve turna dansı yapan insanların tasvirlerinin yer aldığı

⁷⁷⁹ Sömbül vd. 2005, 663.

⁷⁸⁰ Sömbül vd. 2005, 663.

⁷⁸¹ Toynbee 1973, 243; Sömbül vd. 2005, 663.

⁷⁸² Schmidt 2007, 216.

⁷⁸³ Toynbee 1973, 243; Schmidt 2007, 216.

⁷⁸⁴ Schmidt 2007, 157, Res. 88.

düşünülmektedir⁷⁸⁵. Halaf ve Samara kültürleri ile ilişkili boyalı kaplarda ve Bougras yerleşmesindeki boyalı duvar resimlerinde de turna kuşu betimlemeleri tespit edilmiştir⁷⁸⁶. Mısır'da gerçekleştirilen çalışmalarda da mezar resimlerinde turna kuşu betimlemeleri açığa çıkartılmıştır⁷⁸⁷.

Turna kuşları hakkındaki en erken yazılı bilgiler Homeros destanlarında (MÖ 9. yüzyıl) karşımıza çıkar. Homeros⁷⁸⁸ turnaların Küçük Menderes Nehri'nin etrafında görüldüğünü “*kanatlı kuşlar, kazlar, turnalar, uzun boyunlu kuğular nasıl sürü sürü, Asya çayırlarında, Kaystros'un iki yakasında, sallayarak kanatlarını kibirli kibirli, nasıl uçarlarsa bir o yana bir bu yana*” sözleriyle aktarmıştır. Yine Homeros⁷⁸⁹ “*Troyalılar yürüdüler kuşlar gibi çığlık çığlığa, turnalar göklere yükselir de hani, kasırgadan, sağanak sağanak yağmurdan kaçıp, Okeanos akıntılarına doğru bağıra çağıra uçarlarsa nasıl, Pygme cücelerine korkunç bir savaş, ölüm, yokluk getirerek şafak vakti*” ifadesiyle ordu ile turna-pigme savaşlarının arasında bağlantı kurmuştur. Homeros'un aktardığı pigmeler ile turnaların savaşı (*Geranomakhia*), Kleitias ile Ergotimos tarafından imzalanan ve “*François Vazosu*” olarak isimlendirilen (MÖ 6. yüzyıl) volütlü krater üzerinde de betimlenmiştir⁷⁹⁰. Ayrıca efsanelerde, pigme ırkından Gerana (Oinoe) isimli bir kadının, Hera tarafından turna kuşuna dönüştürüldüğü aktarılmıştır⁷⁹¹. Roma sanatında da sıklıkla Pigmeler ile turnaların savaşı betimlenmiş ve İmparator Titus tarafından MS 80 yılında turna dövüşleri sahneletilmiştir⁷⁹².

Hesiodos (MÖ 8. yüzyıl) ise antik dönemde turna kuşlarının gökyüzünde görülmesinin, tarlalarda ekin zamanının başlangıcını haber verdiğini bildirmiştir. Hesiodos⁷⁹³ “*işe başlamadan önce turnaların sesini bekle. Her sene bulutların arkasından duyulan bağırtıları ekin zamanını haber verir. Turnalar gökyüzüne doluştu mu yağmurlu günler başlar*” sözleriyle antik dönem tarım toplumlarında turna ve ekin zamanlarının arasındaki sıkı bağlantıyı aktarmıştır. Herodotos⁷⁹⁴ ise MÖ 5. yüzyılda

⁷⁸⁵ Schmidt 2007, 157, Res. 46, 87. Plutarkhos (*Thes.* XXI) tarafından Girit dönüşünde Delos'a uğrayan Theseus'un Atinalılarla birlikte dönüş ve geri dönüşlerden oluşan bir dans yaptığı ve Delosluların altarn çevresinde yapılan bu dansa “Turna/Keraton” adını verdikleri aktarılmıştır.

⁷⁸⁶ Schmidt 2007, 218.

⁷⁸⁷ Schmidt 2007, 218.

⁷⁸⁸ Hom. *Il.* II.458-462.

⁷⁸⁹ Hom. *Il.* III.2-6.

⁷⁹⁰ Boardman 2003, 33-34, Res. 46.

⁷⁹¹ Ov. *met.* VI.90-92; Wentworth Thompson 1895, 43; Grimal 1997, 212, 701-702.

⁷⁹² Toynbee 1973, 243-244.

⁷⁹³ Hes. *erg.* 447-451.

⁷⁹⁴ Hdt. II.22.

“Skyth ülkelerinin kışından kaçan turnalar kışlık yuvalarını burada kurarlar” diyerek turnaların kışları göç mevsiminde Nil nehrinin çevresinde konakladığını bildirmiştir.

Komedi yazarı Aristophanes⁷⁹⁵ (MÖ 414) “Kuşlar” isimli eserinde turnalardan sık sık bahsetmektedir. “İnsanoğlu neler neler borçludur bize! Bizden öğrenir baharı, yazı, güzü, kışı. Çiftçi turnaların güneye gitmesini bekler, tarlasına tohum ekmezden önce. Turnalar gitti mi dümenci dümeni bırakıp uyur, Eşkiya bir gocuk hazırlar kendine, elalemi soyarken kendi üşümesin diye” şeklinde turna kuşunun konuştuğu bir dizede turna kuşları ve tarlalarda ekin zamanının yanı sıra denizcilikle de bağlantı kurmuştur. Yine söz konusu eserde⁷⁹⁶ 30 bin civarında turna kuşunun Libya’dan Yunanistan’a göç ettiğini bildirmiştir.

Plinius⁷⁹⁷, MS 1. yüzyılda turnaların (γέρωνοι) yaşamları ve Yunan-Roma toplumunun turnalarla ilgili inanışları hakkında bilgiler aktarmıştır. Plinius’a⁷⁹⁸ göre turnalar, göç esnasında yola çıktıklarında daha uzağı görebilmek için yüksekte uçmaktadır. Bu uçuşlar sırasında turnalar, kendi içlerinden bir lider belirlemekte, çıkardıkları yüksek sesler ile sürüyü düzgün sırada tutmakta ve bir gözcüleri bulunmaktadır. Pençelerinde taşıdıkları bir taşla tehlike anında sürünün geri kalanını uyarmaktadır. Plinius’un⁷⁹⁹ verdiği önemli bir bilgi de turna kuşlarının antik dönemde evcilleştirildiği, ehlileştirilen kuşların oyuncu nitelik taşıdığıdır. Plinius⁸⁰⁰, kendi yaşadığı dönemde (MS 1. yüzyıl) turnaların en saygın kuşlar arasında yer aldığını aktarmıştır.

Vergilius’un⁸⁰¹ Aeneas destanında ise turna kuşlarının Strymon kıyılarında yaşadığı ve kıvanç çığlıkları attığı, ayrıca “ak kuğu” şeklinde de isimlendirildiği görülmektedir. Strabon⁸⁰² ise turnaların kış mevsiminde Yunanistan’dan daha güney bölgelere göç ettiklerini bildirmiştir. Pausanias⁸⁰³ MS 2. yüzyılda, Megara’da, turna kuşlarının çok sık görüldüğü ve çığlıklarının duyulduğu bir dağın “Turna Tepesi” ismiyle tanındığı bildirmiştir.

Turna kuşları antik dönemde tanrılar ile iletişim sağlayan, tanrıların habercisi kabul edilen bir kuştur. Ölümsüzlüğü, uzun yaşamı, mevsimleri, yağmuru, bereketi,

⁷⁹⁵ Aristoph. *Birds*, 708-714.

⁷⁹⁶ Aristoph. *Birds*, 1135-1136.

⁷⁹⁷ Plin. *nat.* X.30.

⁷⁹⁸ Plin. *nat.* X.30.

⁷⁹⁹ Plin. *nat.* X.30.

⁸⁰⁰ Plin. *nat.* X.30.

⁸⁰¹ Verg. *Aen.* X.265-266, XI.579-580.

⁸⁰² Strab. I.2.

⁸⁰³ Paus. I.40.1

zenginliği, sevinci, koruyuculuğu ve uyanıklığı temsil etmiştir⁸⁰⁴. Antik dönemde doğanın yeniden doğuşunu ve tohum atma dönemini gösterdiği için bereket tanrıçası Demeter ile ilişkili görülerek tanrıçanın kutsal hayvanı kabul edilmiştir⁸⁰⁵. Yine turna kuşlarının aydınlık günlerin başlangıcını haber veren bir kuş olması tanrı Apollon ile ilişkilendirilmesine yol açmıştır⁸⁰⁶. Diğer yandan bereket tanrısı Priapos'un kültüründeki kutsal hayvanlardan birinin turna kuşu olduğu ve tanrının tapınaklarında bulunan hayvanların arasında turna kuşlarının yer aldığı bilinmektedir⁸⁰⁷. Turna kuşlarının kutsallığı özellikle Anadolu inanışlarında halen devam etmekte, turnalar ölümsüzlük, zenginlik ve uzun ömrün simgesi kabul edilmektedir⁸⁰⁸.

Antik dönemde eti bir besin maddesi olarak tüketilen⁸⁰⁹ turna kuşlarının derisi kalkan gibi eşyaların yapımında⁸¹⁰ da kullanılmıştır. Tıp çalışmalarında kullanıldığı da bilinmektedir⁸¹¹.

2.7.2.1. Turna Kuşu Kabartması

Laodikeia antik kentindeki mermer mimari bloklar üzerinde, Kuzey (Kutsal) Agora'nın batı portığıne ait kapıda tespit edilen turna kuşu kabartması kentte ele geçirilen tek örnektir. KGS.02 numaralı kabartma, konsollu geison sima bloğundaki konsol kasetinde yer alır (Fig. 94).

Turna kuşu, profilden betimlenmiştir. Kanatlar geriye doğru yarım açık olup bacaklardan biri önde, diğeri geride ve dans eder şekilde, hareket halindedir. Yukarıya doğru dik bir şekilde kaldırılan baş karşıya bakmaktadır. Gövde görünüşü bakımından

⁸⁰⁴ Wentworth-Thompson 1895, 43-44; Cooper 2011, 44.

⁸⁰⁵ Grimal 1997, 147; Schmidt 2007, 217. Anadolu halk inanışlarında turna kuşu kız-güzellik sembolü olarak kabul edilmektedir (Elçin 1997, 65.). Bu durum ana tanrıça inancından günümüze kadar yansıyan bir durum olabilir.

⁸⁰⁶ Cooper 2011, 44.

⁸⁰⁷ Boyana 2004, 42.

⁸⁰⁸ Çatalbaş 2011, 53. Kutsal bir kuş olarak kabul edilen turnaları avlayan kişilerin başlarına felaket ve uğursuzluk geleceği inancı hâkimdir (Ceylan 2003, 3). Anadolu'da turna ismi kişilerde, yerleşimlerde ve coğrafi şekillerde sıklıkla kullanılmaktadır (Elçin 1997, 64).

⁸⁰⁹ Neolitik Dönem'e ait bazı yerleşimlerde ele geçirilen kemik buluntuları turna kuşu etinin sevilen bir besin maddesi olduğunu göstermiştir. Mısır'da da antik dönemde turna kuşu etinin besin maddesi olarak tüketildiği tespit edilmiştir (Schmidt 2007, 218). Roma Dönemi'nde tüketilen etler arasında turna kuşunun eti de bulunmaktadır. Plinius (*nat.* X.30), turna kuşlarının besin olarak tüketildiğini ancak leylek etinin daha çok tercih edildiğini bildirmiştir. Bkz. Plin. *nat.* X.30; Toynbee 1973, 243; Delemen 2003, 27.

⁸¹⁰ Herodotus (VII.70), Asya Ethioialıları'yla ilgili verdiği bilgilerde, turna kuşlarının derisinden yapılan kalkanlar kullandıklarını bildirmiştir.

⁸¹¹ Cels. *De Med.* II.30. Anadolu'da günümüzde turna kuşu beyninin dalak büyümesine iyi geldiği düşünülmektedir (Ceylan 2003, 2).

leyleği anımsatan kuş, gagası ve bacaklarının daha kısa yapıda olması ve başın gerisindeki turna kuşuna özgü tepe tüyüyle karakteristik formunu kazanmıştır. Gövdedeki tüyler, kazıma çizgilerle detaylı bir şekilde işlenmiştir (Fig. 94-95).

Figür 94: KGS.02 no.lu turna kuşu kabartması.

Figür 95: Turna kuşu (*Grus grus* L.).

Turna kuşu kabartması, yapıldığı dönem ve buluntu yeri itibarıyla anlam kazanmaktadır. Kabartma, kentin dini merkezi konumundaki temenosa açılan kapıyla ilişkili olup Julius Claudiuslar (Augustus/Tiberius?) Dönemi'ne tarihlendirilmektedir.

Augustus ile birlikte başlayan *Pax Romana* (Roma Barışı) kavramı başta Roma'da olmak üzere Roma yönetimi altındaki tüm eyaletlerde sanat aracılığıyla aktarılmaya başlanmıştır. Cumhuriyet Dönemi'ni bitiren ve İmparatorluk Dönemi'ni başlatan Augustus, kendi yönetimi altında başlayan altın çağı; bereket, huzur, refah ve barış dönemini toplumun her kesiminden insanın anlayabilmesi için beraberindeki heykeltıraş, ressam ve mimarlarla birlikte sanat aracılığıyla aktarabileceği yeni bir dönem başlatmıştır⁸¹². Bu düşüncelerin ve yeni başlayan dönemin propagandasının yansıtıldığı en önemli yapı Ara Pacis (Kutsal Barış) Sunağı'dır⁸¹³. MÖ 13-9 yılına

⁸¹² Augustus, dönemin diğer yazarlarının inandığı dindar insan portresinin dışında, imparator olarak başında bulunduğu dini kurumun gereklerini yerine getirmenin kendini Romalıların gözünde nasıl önemli bir noktaya getireceğini iyi bilmesi ve bu kurumu merkeze kendi politikalarını koyarak yürütmesiyle dinde yeni bir çağ başlatmıştı ki bu “dini politika” devriydi. Yaratılmasına bir şekilde yardımcı olduğu edebi eserlerde, yaptırdığı mimari yapıların dekorasyonlarında ve bastırdığı sikkelerin üzerinde Roma dinine atıfta bulunuyor ve bir çeşit dini propaganda yapıyordu. Aslında Romalıya, istedikleri gibi dindar bir imparator olduğunu gösteriyor ve Roma dininden kopmuş olanları ve gençleri bu dine geri çağırıyordu. Augustus kendi propagandasını yaymak için çok zorlanmamıştı. Çünkü edebiyat, mimari ve mimari yapılarıdaki dekorasyonlar yoluyla düşüncelerini rahatlıkla verebilmişti (Sevgi 2006, 80, 129).

⁸¹³ Augustus'un yapıdaki dekorasyonla ortaya koyduğu ideoloji, onun tarafından Roma'ya gelen barış ve mutluluk ile birlikte Roma'nın sarsılmaz ve yenilmez bir zaferi garanti etmesidir. Bu yenilmezlik ve zafer tabii ki Augustus'un tanrısal bir figür olmasının sonucudur (Sevgi 2006, 136-137).

tariflendirilen yapıda, İmparator ile birlikte başlayan barış ve refah dönemi Tellus kabartmasında kendini göstermektedir⁸¹⁴ (Fig. 96). Kabartmanın merkezinde kucağındaki iki bebekle betimlenen toprak ana Tellus'un (Ceres) yanında biri denizi, diğeri toprağı ve nehirleri simgeleyen iki adet Nymphe (Nereid/Naiad) bulunmaktadır (Fig. 96a). Kabartmadaki dikkat çekici nokta, İtalya'nın bereketli topraklarını ve nehirlerini ifade eden Nymphe'nin (Naiad) bacaklarının altındaki turna kuşu betimlemesidir⁸¹⁵. Turna kuşu sazlıkların arasında, içinden su akan devrik bir amphora üzerinde tünemektedir (Fig. 96b). Yukarıdaki bölümde de aktardığımız gibi, turna kuşları bataklık, nehir, ova, göl gibi sazlık ve sulak alanlarda yaşamayı seven, yaz göçmeni kuşlardan birisidir⁸¹⁶. Birçok antik kaynaktan edindiğimiz bilgiler turnaların antik dönem boyunca özellikle tarım toplumları için önem taşıyan, mevsim geçişlerini haber veren kuşlardan birisi olduğunu göstermektedir⁸¹⁷. Kuşların gökyüzünde görülmesi özellikle çiftçilere yağmurlu günlerin başlangıcını ve tohum ekme zamanının geldiğini müjdelemiştir. Bu açıdan turna kuşları bir nevi insanlara değişen iklimi müjdelemiş ve ekilen ürünlerle birlikte gelecek bereketli günleri haber vermiştir. Turnaların tarım ile yakın ilişkisi, kuşların Demeter (Ceres), Triptolemos ve Priapos gibi bereket tanrılarının kültlerinde kutsal kabul edilmesine neden olmuştur⁸¹⁸.

Figür 96a-b: Ara Pacis Altarı'nın Tellus frizinde, sazlıkların arasında betimlenen turna kuşu.

⁸¹⁴ Fullerton 2000, 161-163, Fig. 115.

⁸¹⁵ Moretti 1948, 232-237, Tav. XVII; Zanker 1990, 172-179, Fig. 136; Stanley Spaeth 1994, 68-77, 86, Fig. 1.

⁸¹⁶ Sumbül vd. 2005, 663; Schmidt 2007, 216.

⁸¹⁷ Hom. *Il.* III.2-6; Hes. *erg.* 447-451.

⁸¹⁸ Grimal 1997, 147; Boyana 2004, 42; Schmidt 2007, 217.

KGS.02 numaralı kabartmada betimlenen turna kuşu, ideolojik olarak Ara Pacis Sunağı'nda karşımıza çıkan sembolik ve propagandacı ifadeyi yansıtmaktadır. Homeros'un (Il. II.458-462) Kaystros Nehri⁸¹⁹ çevresindeki turna kuşu sürülerinden bahsetmesi, antik dönemde Laodikeia'nın yakın çevresindeki nehir, göl ve ovalarda göçmen turna kuşlarının konakladığını gösteren önemli bir bilgidir⁸²⁰. Yani bölgede varlığı bilinen turna kuşları, zenginliği büyük ölçüde tarıma dayanan Laodikeia halkı için de yağmurlu günlerin başlangıcını ve tohum ekme zamanını ifade etmiş olmalıdır. Kabartmayı dönemin ideolojik anlayışıyla bir bütün halinde ele aldığımızda, Ara Pacis Sunağı'nda verilen mesajla paralel doğrultuda bir anlatımın yansıtıldığı görülmektedir. Bu nedenle, turna kuşu kabartmasıyla yeni kurulan İmparatorluk çatısı altında Augustus tarafından başlatılan barış ve refah ortamının kentin tarım topraklarına sunduğu bereket dolu günler sembolik olarak ifade edilmiş olmalıdır. Strabon'un⁸²¹ bildirdiği gibi "*Onu, topraklarının verimliliği ve vatandaşlarından bazılarının zengin ve başarılı oluşu büyük yapmıştır*" sözleri tarım topraklarının bereketinin kentin zenginliği için ne derece önemli olduğunu gösteren en büyük kanıttır. Laodikeia ve çevresindeki topraklarda gerçekleştirilen tarımın önemini, bölgede tohum ekme ve hasat zamanlarında kutlanan bereket törenleri ve bayramları da göstermektedir. Özellikle Hierapolis'te ele geçirilen bir yazıt aracılığıyla Zeus adına düzenlenen dini törenlerden birinin deniz yolculuklarının sona ermesi ve tarlalarda ekim çalışmalarının başlamasıyla birlikte 6 Kasım'da kutlandığı tespit edilmiştir⁸²². Zeus onuruna düzenlenen *Deia Sebasta* isimindeki törenler Laodikeia'da da kutlanmakta, kente büyük bir ün getirdiği bilinmektedir⁸²³. Bölgede Zeus, aynı zamanda bereket tanrısıdır. Yağmuru yağdıran tanrı doğanın yeşermesini sağlamak ve bölge halkına bereketi ihsan etmektedir. Diğer yandan Hierapolis'te bulunan yazıt yoluyla, Zeus'un deniz yolculuklarından sorumlu tanrı olduğu da düşünülebilir. Turna kuşları da antik dönemde deniz yolculuklarının sona ermesini ve ekim çalışmalarının başlamasını haber veren kuş olması yönüyle söz konusu yazıtta ifade edilen törenle uyum içerisindedir. Kuzey (Kutsal) Agora'da tanrılar adına inşa edilen anıtsal tapınaklardan birinin kentin baş tanrı Zeus *Laodikeus*'a ait olması, turna kuşlarının tanrı Zeus'la ilişkili kutsal bir hayvan olabileceğini düşündürmektedir. Ancak elimizde kesin bir kanıt olmaması nedeniyle şimdilik bir şey

⁸¹⁹ Günümüzde Küçük Menderes adını alan Kaystros Nehri için bkz. Altınoluk 2010, 70-81.

⁸²⁰ Turna kuşlarının bugün halen Denizli'deki sulak alanlarda kuluçkaya yattığı tespit edilmiştir. Bilgi için bkz. http://www.trakus.org/kods_bird/uye/?fsx=2fsd117@d&tur=Turna

⁸²¹ Strab. XII.7.16.

⁸²² Hadrianus Dönemi'ne tarihlendirilen yazıt için bkz. Ritti 2006, 160-165.

⁸²³ Ramsay 1895, 51; Huttner 2013, 43.

söylemek olanaksızdır. Turna kuşunun Laodikeia’da, Tellus⁸²⁴ veya Zeus gibi bereketle ilişkili hangi tanrının sembolü olduğu bilinmemesine rağmen kentin topraklarına, nehirlerine, ovalarına gelen bereketi, bolluğu ve zenginliği, dolayısıyla İmparatorluğun Laodikeialılara sunduğu altın çağı ifade ettiği söylenebilir. Bu nedenle, mimari blokta betimlenen turna kuşu kabartması kutsal alanda kutlanan bereket törenleriyle birlikte programlanan bir sembol olarak düşünülmelidir. Turna kuşu kabartmasının bulunduğu kapıda açığa çıkartılan Lykos ve Kapros nehrinin sembolü kurt ve domuz, balık ve sığır gibi figürlerden oluşan kabartmalar, yapının dekorasyonunda oluşturulan ortak bir kompozisyonun ve ideolojinin ürünleridir. Diğer yandan Plinius’un⁸²⁵ MS 1. yüzyıl içerisinde en saygın kuşlar arasında saydığı turnalar, aynı dönemde Laodikeia’da saygı görmüş ve kutsal hayvanlar arasında yerini almıştır.

2.7.3. Diğer Kuş Kabartmaları

Laodikeia antik kentinde, Stadyum Caddesi’nden iki adet (Kat. No. F.01, F.02, Fig. 97-98, 108-109), II. Propylon’dan bir adet (Kat. No. TK.14, Fig. 110) kuş figürü bulunan mimari blok tespit edilmiştir. Kabartmalardan ikisi friz bloğunda, diğeri ise tavan kasetinde yer alır.

F.01 ve F.02 numaralı friz blokları, Stadyum Caddesi’nde ele geçirilmiştir. Ancak söz konusu bloklar ait oldukları orijinal yapılardan taşınarak devşirme malzeme şeklinde kullanılmıştır. Her iki blok, İmparator Augustus Dönemi’nde inşa edilen yapı/lara (tapınak?) aittir (Fig. 97-98).

Figür 97: F.01 numaralı friz bloğu.

Figür 98: F.02 numaralı friz bloğu.

F.01 numaralı friz bloğunda, üç adet kuş kabartması tespit edilmiştir. Kuşlar, friz bezemesinde yer alan kıvrımlı dalların arasına yerleştirilmiştir (Fig. 97). İki kuş

⁸²⁴ Laodikeia’da bulunan Tellus kabartması için bkz. Şimşek 2005c.

⁸²⁵ Plin. *nat.* X.30.

zeminde ve tüner pozisyonda (Fig. 99-100), diğer kuş figürü ise üst bölümdeki kıvrımlı dalların arasına konma esnasında betimlenmiştir (Fig. 101).

Figür 99: F.01 numaralı frizden kuş detayı.

Figür 100: F.01 numaralı frizden kuş detayı.

Figür 101: F.01 numaralı frizden kuş detayı.

Söz konusu kuşlar, küçük bir baş ve gövde yapısına sahiptir. Genel vücut tipleri serçe veya bülbül türünde kuşlar olduklarını düşündürmektedir (Fig. 99-103). Özellikle Augustus Dönemi'nde, Ara Pacis Altarı⁸²⁶, Livia Evi⁸²⁷ gibi dönemin öncü mimari yapılarının dekorasyonunda, bu tip kuş figürleri betimlenmiş, İmparator Augustus'un yarattığı *Pax Romana* çağını, bu çağın yarattığı huzur ve mutluluğu, İmparatorun ve tanrıların doğaya sunduğu bereket ve canlılığı müjdelemişlerdir⁸²⁸ (Fig. 104-105). F.01 numaralı friz bloğu ile yakın özellik taşıyan ve aynı döneme tarihlendirilen benzer örnekler, Stratonikeia'da Augustus-İmparatorlar Tapınağı'na (MS 1. yüzyılın ilk çeyreği) ait friz bloklarında⁸²⁹, Ephesos kentindeki İmparator Augustus Dönemi'ne (MÖ 4-3) tarihlendirilen Mazeus-Mithridates kapısının friz bloklarında⁸³⁰, Termessos tholos frizinde⁸³¹ (MÖ 1. yüzyılın sonu) karşımıza çıkmaktadır (Fig. 106-107).

⁸²⁶ Zanker 1988, 181, Fig. 140.

⁸²⁷

⁸²⁸ Isis bayramının anlatıldığı bir dizede, “*Ilık ve güneşli gün, gecenin kırağını çözmüş, küçük bülbüller baharın ılıkliğine kanmış hoş nameleriyle yıldızların anasını, mevsimlerin anasını ve evrenin tanrıçasını mutlandırmak için tatlı melodiler şakırdıyordu*” tanımı bülbül gibi kuşların insanlar için ifade ettikleri sembolik anlamı göstermesi bakımından önemlidir (Dürüşken 2000, 132).

⁸²⁹ Tırpan 1998, 34-35, Çiz. 4, Res. 34-36; Can 2006, 317.

⁸³⁰ Erön 2007, 75.

⁸³¹ Can 2006, 317-318.

Figür 102: Serçe.

Figür 103: Bülbül.

Figür 104: Livia Evi'nde duvar resminde betimlenen kuş figürü.

Figür 105: Kıvrık dalların arasında betimlenen kuş figürü, Ara Pacis Barış Altarı.

Figür 106: Stratonikeia Augustus-İmparatorlar Tapınağı'na ait friz bloğu.

Figür 107: Ephesos Mazeus-Mithridates Kapısı'nın frizi.

F.02 numaralı friz bloğunda betimlenen kuş figürü de F.01 numaralı blok ile aynı ikonografi doğrultusunda betimlenmiştir. Ancak söz konusu blokta betimlenen kuş

figürünün türü, diğer kuş türlerinden ayrılmaktadır. Kuşun gövdesi iri, boyun, baş ve gaga bölümü ise daha uzunca yapıdadır (Fig. 108-109). Güvercin/kumru? gibi, daha irice bir kuş türünün betimlendiği düşünülmektedir.

Figür 108: F.02 numaralı friz bloğu.

Figür 109: F.02 numaralı friz bloğundan kuş kabartması.

TK.14b numaralı tavan kasetinde, saz bitkisi ile birlikte betimlenen bir kuş figürü yer alır. Söz konusu kuş türünün, uzun bacakları, büyük pençeleri, iri ve tıknaz gövde yapısı, küt şekilde sonlanan kuyruğuyla Balıkçıgiller (Ardeidae) familyasından “Balaban?” veya “Alacabalıkçıl?” gibi türlerde bir su kuşu olduğu düşünülmektedir (Fig. 110-112). Bu kuş türlerinin günümüzde halen Denizli’de bulunan göl ve nehir gibi tatlı su kaynaklarında yaşam sürdürdüğü bilinmektedir⁸³². Söz konusu kuş türleri yaz göçmeni olup özellikle nehir, göl ve bataklık kıyılarındaki sazlık alanlarda yaşam sürdürmektedir. Bu nedenle kabartmada betimlenen kuş figürü, saz bitkisi ile özdeşleşmekte ve kabartmadaki ikonografi anlam kazanmaktadır.

Figür 110: TK.14b numaralı tavan kaseti.

Figür 111: Alacabalıkçıl.

Figür 112: Balaban.

⁸³² http://www.trakus.org/kods_bird/uye/?fsx=2fsdl17@d&tur=K%FC%E7%FCk%20balaban

II. Propylon'da açığa çıkartılan kabartma, olasılıkla Laodikeia'nın hâkim olduğu göl ve nehir gibi su kaynaklarındaki canlıların doğal yaşamını ifade etmektedir. Çünkü Laodikeia kenti için ovanın ortasında bulunan ancak günümüzde kuruyan göl ve nehir kaynakları hayati önem arz etmektedir. Kent, kazandığı ekonomik refah seviyesini bu su kaynaklarına borçludur. Bu nedenle, kent yaşamında, nehir ve göllerde yaşam süren tüm canlılar ilahi bir değer taşımıştır.

Çeşitli kuş türlerinin doğal yaşamları içerisinde betimlendiği benzer örnekler, duvar resimleri başta olmak üzere mozaik gibi çeşitli arkeolojik materyallerde de karşımıza çıkmakta ve özellikle Roma İmparatorluk Dönemi'nin sevilen konularından olduğu bilinmektedir (Fig. 113-116). Ancak Laodikeia kentinde bu tip betimlemelerin mimari yapılar üzerinde yer alması, bu canlıların kamu yaşantısı içindeki önemini gösteren bir veri olarak değerlendirilmelidir⁸³³.

Figür 113: Ephesos Yamaç Evler'den kuş figürlü duvar freski.

Figür 114: Ephesos Yamaç Evler'den kuş figürlü duvar freski.

Figür 115: Mozaik üzerinde su kuşu, Trier.

Figür 116: Duvar resminde işlenen su kuşu, Viyana.

⁸³³ Ephesos kentinde, yamaç evlere ait duvar resimlerinde sevilerek betimlenen güvercin, papağan gibi kuş betimlemelerinin sadece dekoratif amaçla yapıldığı görülmektedir. Ancak söz konusu kuşlar da TK.14 numaralı kabartmada olduğu gibi bir bitki ile birlikte tasvir edilmiştir (Bkz. Zimmermann-Ladstätter 2011, 132-135, Res.248-264, 267-270). Benzer kuş betimlemeleri, Laodikeia'nın komşusu Tripolis kentinde, tabernalara ait duvar resimlerinde de karşımıza çıkmaktadır (Duman 2017a, 109-117, Fig. 16-20).

2.8. Horoz (*Gallus gallinaceus* L.)

Horoz, tavuğa göre iri ve gösterişli, renkli, kuyruk ve boyun tüyleri daha uzun, başında testere gibi dişli kırmızı ibikli, çene altındaki etli sakalları büyük olan bir kümes hayvanıdır. Kendine has ötüşüyle ünlüdür. Günümüzde olduğu gibi, antik dönemde de çiftlik ve evlerdeki kümeslerde beslenmiştir⁸³⁴. Özellikle antik dönem günlük yaşantısında, çocukların horozları çok sevdiği⁸³⁵, köpekler gibi oyun arkadaşları olduğu⁸³⁶, horoz şeklinde oyuncakların⁸³⁷ yapıldığı bilinmektedir⁸³⁸.

Horozlar, gün doğumunu güçlü sesleriyle öterek bildirdiklerinden dolayı antik dönemden günümüze kadar gündüzün başlangıcını, gecenin bitişini, aydınlığın ve ışığın gelişini temsil etmiştir. Günümüzdeki gibi mekanik saatlerin olmadığı dönemlerde, saati haber verdiği için günlük yaşam içerisinde önem taşımışlardır. Plinius⁸³⁹, horozların gece bekçisi olduğunu, ölümlüleri işlerine uyandırması için yaratıldığını, uykuları dağıttığını ve tüm hayvanlar arasında kendini en beğenen hayvanın horoz olduğunu söylemiştir. Aristophanes'in⁸⁴⁰ (MÖ 414) bir pasajında Pisthetaerus ve Euelpides arasında geçen diyalogda horozların önemini görmek mümkündür. Diyalog şu şekildedir;

“Pisthetaerus;

Bin bir tanık vardır kuşların insanlara tanrılardan önce krallık ettiğine,

Örneğin horoz Darius 'lardan, Megabazos 'lardan önce krallık etmiştir Perslere,

Bundan ötürü de Pers kuşu derler horoza.

Euelpides;

Desene Büyük Kral gibi dolaşır,

⁸³⁴ Toynbee 1973, 256-257.

⁸³⁵ Hellenistik ve Roma Dönemi'ne ait betimlemelerde, horozlarla oynayan çocuk figürleri çok yaygındır. Bkz. Reeder 1990, 85, Fig. 77; Tavukçu 2006, 59-60, 208-209, Kat. No. 57, Lev. 31, Res. 92; Öztürk 2007, 60, Kat. No. 32, Lev. XIV; Çekilmez 2014, 94-96.

⁸³⁶ Selvi Bener 2013, 176-177, 180, Res. 257. Tralleis'de ele geçirilen figüründe, bir çocuğun iki horozu dövüştürerek oyun oynadığı görülmektedir (Çekilmez 2014, 234, K. 88, Lev. 101). Çocukların yanı sıra çocuk tanrı Eros'un da horozlarla oynarken yapılan betimlemeleri bulunmaktadır (Çekilmez 2014, 159, K. 38, Lev. 61; Dillon 1997, 756, Fig. 27).

⁸³⁷ Söz konusu buluntular özellikle mezarlarda, ölümden sonraki yaşam inancıyla oyuncak işlevi ile kullanılmıştır. Bkz. Çekilmez 2014, 257-260, 266, K. 122-125, Lev. 123, K. 134, Lev. 127. Aizanoi'da yapılan çalışmalarda, 35-40 yaşları arasında bir erkek bireyin mezarında horoz figürünü ele geçirilmiştir (Özer 2016, 6, Fig. 13-14). Parion Nekropolü'nde ele geçirilen horoz figürinleri için bkz. Tavukçu 2006, 62, 210-211, Lev. 32, Res. 96-98.

⁸³⁸ Çeşitli merkezlerde gerçekleştirilen kazı çalışmalarında da horoz şeklinde yapılan birçok figürin ele geçirilmiştir. Bkz. Burn – Higgins 2001, 246, Pl. 130, 137, No. 2800, 2847-2848; Dereboylu 2012, 420, Lev. 60, Tavukçu 2006, 62, 210-211, Lev. 32, Res. 96-98.

⁸³⁹ Plin. nat. X.24. Plinius'un (nat. X.24) anlatımına göre, horozlar, yıldızları ayırt edebilen, üç saatte bir kendine özgü bir ötüşle gün içindeki zaman dilimlerini belirleyebilen özel bir hayvandır.

⁸⁴⁰ Aristop. *Birds*, 482-492.

Başında tacıyla tek başına çalımlı çalımlı.

Pisthetaerus;

O kadar güçlü, o kadar belalıymış ki eskiden,

Bugün bile bir öttü mü sabaha karşı,

Bütün işçiler kalkar ayağa, çilingirler,

Çömllekçiler, kürekçiler, kunduracılar, hamamcılar,

Değirmenciler, marangozlar, çalgıcılar, kalkancılar,

Hepsi, hepsi koşarlar iş başına alacakaranlıkta.”

Aristophanes tarafından günümüze ulaştırılan yukarıdaki dizeler, horozların Pers toplumunda saygı gördüğünü ve daha sonra Yunan kültürüne adapte edildiğini de göstermektedir. Bu nedenle başlangıçta Yunan toplumunda horozlar “Pers kuşu” ismiyle anılmıştır⁸⁴¹.

Kavgacı bir hayvan olan horozların dövüş gösterileri antik dönem toplumlarında ilgi uyandıran ve sevilen önemli hayvan müsabakalarından birisi haline gelmiştir⁸⁴². Bu müsabakaların Atina’ya Themistokles tarafından getirildiği düşünülmektedir⁸⁴³. Plinius⁸⁴⁴, horozların kendi türlerinden olan diğer kuşlara çok sıkı bir yönetim uyguladıklarını, buldukları yerlerde kendi komutanlıklarını ilan ettiklerini aktarmaktadır. Horoz dövüşleriyle ilgili bilgiler aktaran Plinius⁸⁴⁵, ayaklarında dövüş sırasında kullandıkları silahlara sahip olduklarını (mahmuz) ve dövüşlerin genellikle her iki tarafın ölümü ile bittiğini, eğer içlerinden birisi üstünlük sağlarsa ötüşüyle hemen bu zaferi ilan ettiğini ve yenilen rakibin kulluğunu orada sunduğunu bildirmiştir. Diğer yandan zafer kazanan horozun, müsabaka sonrasında kümesin içerisinde başı dik ve göğsü kabarmış bir şekilde kasılarak yürüdüğünü aktarmıştır. Horozların üstün savaşçı niteliği ve cesareti, orduların askeri kimliği ile örtüşmüş ve bu nedenle askeri kıyafetler, özellikle de miğferler horozların görüntüsünden yararlanarak tasarlanmıştır. Aristophanes⁸⁴⁶, askerlerin kıyafetleri ve horozun görünüşü arasında bağlantı kurmuştur. Aelian’ın⁸⁴⁷ bildirdiğine göre Atinalılar, Persler üzerinde kazandıkları zaferden sonra yılda bir gün tiyatrodaki horoz dövüşü düzenlemek için bir yasa kabul etmiş, horoz dövüşleri zaferin, cesaretin, yenilmezliğin ve liderliğin sembolü kabul

⁸⁴¹ Aristop. *Birds*, 482-492.

⁸⁴² Jeremić 2013, 194.

⁸⁴³ Wentworth Thompson 1895, 22; Friedell 2004, 42.

⁸⁴⁴ Plin. *nat.* X.24.

⁸⁴⁵ Plin. *nat.* X.24.

⁸⁴⁶ Aristop. *Birds*, 1365-1366.

⁸⁴⁷ Ail. *var.* II.28.

edilmiştir. Plinius'a⁸⁴⁸ göre, horozların cesur yürüyüşü bir aslanda bile korku duygusu uyandırmaktadır. Bu nedenle konsüllerin ve asaletin sembolü olan mor rengin⁸⁴⁹ tanrılar tarafından özellikle horoza bahşedildiği düşünülmüştür⁸⁵⁰. Yine Plinius'a⁸⁵¹ göre antik dönemin en ünlü horozları Rhodos ve Tanagra'da, daha sonra Melos ve Khalkis'de yetiştirilmiş, bu horozların bazıları özellikle dövüşlerde tercih edilmiş ve ülkelerine büyük şöhret kazandırmıştır⁸⁵². Roma'da MÖ 2. yüzyıl başlarında spor amaçlı başlayan horoz dövüşleri, Columella (MS 4-70) zamanında profesyonel bir müsabakaya dönüştürülmüştür⁸⁵³. Pergamon'da ise bir kamu gösterisi olarak her yıl horoz dövüşleri düzenlendiği bilinmektedir⁸⁵⁴.

Horoz dövüşleri antik dönemde aristokrat çevreler tarafından yapılan ve giderek önem kazanan sportif gösterilerden biri haline dönüşmüştür. Gösterilerin özellikle genç erkekler arasında düzenlendiği bilinmektedir. Dövüşler, sosyal güç yapısını ve toplumsal mücadeleyi temsil etmiş, dövüşler rekabet, üstünlük, liderlik ve zaferin göstergesi olmuştur. Zenginlinin yoksula, özgürün köleye, gencin yaşlıya olan üstünlüğünü de ifade etmiştir. Horoz dövüşü, askeri bir savaş sembolü olduğu için özellikle erkekler arasında yaygınlaşmıştır⁸⁵⁵. Bugün halen erkekler arasında yaygın bir spor olan horoz dövüşleri, geçmişten gelen toplumsal yapının günümüze yansımaları olmalıdır.

Antik dönemde horoz, farklı kültürlerde ait dini inanışlarda kutsal kabul edilen hayvanlardan birisi olmuştur. Güçlü ötüşüyle dikkat çeken horozların, kötülükleri kovan ve uzaklaştıran koruyucu bir vasfı olduğuna inanılmıştır⁸⁵⁶. Özellikle güneşin doğuşunu bildirdikleri için çoğunlukla güneş ve ışık tanrılarıyla ilişkili tutularak kutsallık kazanmıştır⁸⁵⁷. Diğer yandan hırçınlığı, mücadeleyi, liderliği, uyanıklığı, yeni bir yaşamı ve ilkbaharın getirdiği bereketi sembolize etmiştir⁸⁵⁸. Antik dönemde kutsal

⁸⁴⁸ Plin. nat. X.24.

⁸⁴⁹ Antikçağda toplumsal bir statü sembolü kabul edilen mor renk hakkında bkz. Adıgüzel-Yılmaz Kolancı 2017, 261-285.

⁸⁵⁰ Plin. nat. X.24.

⁸⁵¹ Plin. nat. X.24.

⁸⁵² Wentworth Thompson 1895, 23. Pausanias (IX.22.3-4) antikçağda Lydia horozlarının atılganlığıyla ünlü olduğunu bildirmiştir.

⁸⁵³ Toynbee 1973, 257.

⁸⁵⁴ Plin. nat. X.25; Filgis-Radt 1986, 89; Csapo 2007, 25.

⁸⁵⁵ Csapo 2007, 29, 32-33, 37.

⁸⁵⁶ Çatalbaş 2011, 53.

⁸⁵⁷ Cooper 2011, 38; Büyükgün 2006, 97-98, 168.

⁸⁵⁸ Cooper 2011, 39.

kabul edilen bir hayvan olduğu için bazen sahipleri tarafından öldükleri zaman mezar taşı yaptırıldığı da bilinmektedir⁸⁵⁹.

Plutarkhos⁸⁶⁰, Mısırlılar tarafından horozun kutsal kabul edildiğini bildirmiştir. Anubis kültüründe, tanrının yer altı ve yer üstüyle olan ilişkisinden dolayı bazen beyaz, bazen de sarı renkli bir horoz kurban edildiğini; göksek olguların ışıklı, yerdeki nesnelerin de karışık renkli olmasından dolayı tanrıya adanan horoz renginin ayrıldığını aktarmıştır.

Horozlar Pers toplumunda kutsal bir değer taşımıştır. Bunun en büyük sebebi, ötüşüyle yeni doğan günün, aydınlığın müjdesini vermesi ve böylece karanlıkta barınan kötü ruhları kovarak uzaklaştırmasıdır⁸⁶¹. Horozun kavgayı seven bir kuş olması Perslerin savaşçı kimliği ile benzer görülmüş ve horozlar bu nedenle de kutsal sayılmış olmalıdır. Pers kültüründen aldıkları horozu MÖ 7. yüzyılda kendi sosyal yaşamları içerisine adapte eden Yunanlılar⁸⁶² başlangıçta “*Pers kuşu*” olarak adlandırdıkları horozu⁸⁶³ “*alektor/alektryon*” ismi vererek çeşitli efsaneler üretmişlerdir⁸⁶⁴. Bir efsaneye göre Hephaistos ile evli olan Aphrodite, Ares ile yasak aşk yaşamaya başlamış ve tanrılara yakalanmaktan korkan iki sevgili gecenin karanlığında buluşmaya başlamıştır. Ares’in yakın arkadaşı Alektryon ise geceleri bir araya gelen sevgililere güneşin doğuşunu haber vermekle görevlendirilmiştir. Ancak bir gün uyuya kalarak güneşin doğuşunu kaçırın Alektryon’un bu hatası yüzünden Hephaistos’a yakalanmış ve Olymposlu tanrılara rezil olmuşlardır. Efsaneye göre bu duruma sinirlenen Ares, Alektryon’u bir horozu dönüştürmüş ve genç adam her sabah güneşin doğuşunu insanlara haber vermekle cezalandırmıştır⁸⁶⁵. Bu nedenle Ares kültüründe tanrı için kurban edilen hayvanlardan birisi horozdur⁸⁶⁶.

⁸⁵⁹ Deighton 2005, 52.

⁸⁶⁰ Plut. *Is.* 61.

⁸⁶¹ Büyükgün 2006, 96. Asur Dönemi’ne ait silindirik bir mühürde de karşımıza çıkan horoz, bir sunak üzerinde rahip figürüyle birlikte görülmektedir (Collon-Sevinç 2004, 89, 111, Fig. 37). Bu durum, horozun kutsal kabul edildiğini ve kurban hayvanı olarak sunulmuş olabileceğini düşündürmektedir.

⁸⁶² Popkin 2012, 220; Özer 2016, 6.

⁸⁶³ Aristop. *Birds*, 482-492; Popkin 2012, 220.

⁸⁶⁴ Wentworth Thompson 1895, 20-26; Şahin 2001, 143; Popkin 2012, 220.

⁸⁶⁵ Csapo 2007, 24; Grimal 1997, 51, 77, 86; Jeremić 2013, 193; Gezin 2014, 101-102. Pausanias (V.25.9), Agamemnon’un bir heykelinde kalkan üzerinde Minos’un soyundan Idomeneus’la ilişkili horoz figürünün bulunduğunu, Idomeneus’un babasının Güneş’in soyundan geldiğini ve horozun güneşin kutsal hayvanı olduğu için her sabah güneş yükseldiğinde bunu insanlara bildirmekle görevlendirildiğini aktarmıştır.

⁸⁶⁶ Wentworth Thompson 1895, 24.

Alektryon isminin savunmak, korumak anlamına gelen bir anlam taşıması⁸⁶⁷ horozun savaşçı ve koruyucu bir figür kabul edilmesine ve bu anlama yönelik kültler içerisine dâhil edilmesine sebep olmuştur. Bu nedenle, MÖ 6. yüzyıla tarihlenen bazı Panathenaia amphoralarında, horozların savaşçı ruhu ve kimliğinden dolayı tanrıça Athena'nın koruyucu hayvanı olarak külte dâhil edildiği görülmektedir⁸⁶⁸. Söz konusu vazolar üzerinde, Athena, çoğunlukla mızrağıyla hamle yapar şekilde savaş malzemelerini kuşanmış ve tanrıçanın iki yanındaki sütunların üzerinde horozlar gösterilmiştir⁸⁶⁹. MÖ 6. yüzyılda Athena için kullanılan *Alalkomeneis*⁸⁷⁰ epithetinin de horozla ilişkili olduğu düşünülmektedir⁸⁷¹. Pausanias⁸⁷², Pheidias (MÖ 5. yüzyıl) tarafından fildişi ve altından yapılmış bir Athena heykelinin miğferinde savaşmaya hazır bir horoz betimlemesinin yer aldığı ve horozun tanrıçanın koruyucu hayvanı olduğunu bildirmiştir⁸⁷³. Diğer yandan, Alektryon'u horoza dönüştüren Ares'in de savaşçı bir tanrı olması, horozun çoğunlukla savaşçı nitelikleriyle ön planda tutulduğunu göstermektedir.

Beyaz renkli horoz, Men kültüründe kutsallık taşımıştır. Kültte tanrının başlıca sembolü olan horozların yenmesi de yasaktır⁸⁷⁴. Horozun bu kültürdeki kutsallığı, Men'in bir ay tanrısı niteliği taşımasından kaynaklanmıştır⁸⁷⁵. Tanrının ikonografisinde sıklıkla karşımıza çıkan horoz, bazen tanrının yanında, bazen elinde, bazen de tanrı Men üzerinde otururken gösterilmiştir⁸⁷⁶. Güneşi çağıran ve karanlıkta barınan kötü ruhlara aydınlığı haber veren bir hayvan olduğu için Hekate kültüründe de kutsal bir hayvandır⁸⁷⁷.

⁸⁶⁷ Popkin 2012, 220.

⁸⁶⁸ Paus. XI.26.3; Wentworth Thompson 1895, 24; Karayaka 2007, 112; Popkin 2012, 220-221.

⁸⁶⁹ Callisen 1939, 166, Fig. 13; Csapo 2007, 24, Fig. 9; Popkin 2012, Fig. 1-2, 4, 10. MÖ 6. yüzyılda çeşitli vazolar üzerinde karşılıklı dövüşür şekilde betimlenen horoz figürleri için bkz. Popkin 2012, Fig. 6, 8. MÖ 560 yılına tarihlenen bir hydria üzerinde, üç adet mızraklı savaşçıyı sınırlandıran iki adet horoz figürü bulunmakta olup horozların bacaklarında bulunan mahmuzları özellikle vurgulanmıştır (Popkin 2012, Fig. 9).

⁸⁷⁰ Hom. II. IV.8.

⁸⁷¹ Popkin 2012, 220-221.

⁸⁷² Paus. XI.26.3.

⁸⁷³ Ayrıca bkz. Wentworth Thompson 1895, 23; Csapo 2007, 24.

⁸⁷⁴ Büyükgün 2006, 96, 168.

⁸⁷⁵ Büyükgün 2006, 96, 100; Boyana 2014, 65.

⁸⁷⁶ Büyükgün 2006, 14, 23, 25, 91. Pisidia Antiokheia'da mevcut olan Men kültüründe, tanrının sembollerinden birisidi horoz'dur. Bkz. Hill 1897, No. 5, 20, 54, Pl. XXXI.17.

⁸⁷⁷ Smith 1992, 58.

Işıklı ilişkili olarak Mithras, Helios Apollon'u ve Eos kùltlerinde de kutsallık taşımıştır⁸⁷⁸.

Yunan ve Roma tapınımları içerisinde sağlıkla ilişkili kùltlere de alınan horozlar, sağlık tanrısı Asklepios'a adanan hayvanların başında gelmiştir⁸⁷⁹. Özellikle Asklepeionlar'a gelen hastalar için horoz adamak bir zorunluluk haline dönüşmüştür⁸⁸⁰. Örneğin Sokrates baldıran zehrini içmeden önce uzun süren bir hastalıktan kurtulduğu için Kriton'a, Asklepios'a şükran sunmak için bir horoz kurbanı borcu olduğunu bildirmiştir⁸⁸¹. Horoz, Asklepios ile birlikte uyanıklığı, dolayısıyla sağlığı temsil etmiştir⁸⁸². Çocuk doğumlarında kadınlara yardımcı olan tanrıça Eileithyia'nın kùltünde doğumun hızlı ve kolay bir şekilde gerçekleşmesi için adanan hayvanların başında horoz gelmiştir⁸⁸³. Anadolu'da bugün halen sağlıkla ilgili gerçekleştirilen adalarda sıklıkla tercih edilen hayvanın horoz olması bu inancın günümüze kadar sürdüğünün açık bir göstergesidir. Diğer hayvanlara göre fiyatının ucuz olması da toplumun her kesiminden kişinin horoz adamasını kolaylaştırmıştır.

Horozun, karanlık ve ölümlle ilişkilendirilmesi yer altı tanrılarına adanmasına da sebep olmuştur⁸⁸⁴. Bu nedenle, Arkaik Dönem'den itibaren mezar stellerinde tasvir edilmeye başlayan horoz ve horoz tutan figürler, Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi'nde yaygın bir şekilde kullanılmıştır⁸⁸⁵. Özellikle Hades'e yapılan kurban sunularında horoz tercih edilmiştir⁸⁸⁶. Panamara'da, Zeus *Panamaros* kùltünde tanrı adına kurban edilen hayvanların arasında horoz yer almakta, tanrının kithonik bir kimlik kazandığı düşünülmektedir⁸⁸⁷.

Horoz bereket kùltlerine alınan hayvanlardan biridir. Demeter, Persephone, Attis ve Priapos kùltlerinde, yeni doğan günü ve yaşamı, ilkbaharın verimliliğini ve bereketi

⁸⁷⁸ Mithras gizemlerinde yeniden dirilişin ve ışığın habercisi olarak 6. derecenin sembolü kabul edilmiştir. Bkz. Wentworth Thompson 1895, 24; Çatalbaş 2011, 53; Şahin 2001, 143; Kaplan 2010, 135, dn. 74; Büyükgün 2006, 168.

⁸⁷⁹ Jeremić 2013, 193.

⁸⁸⁰ Şahin 2001, 143; Tahberer 2005, 12; Wells 2008, 138; Demirhan Erdemir 2015, 179.

⁸⁸¹ Wells 2008, 138; Friedell 2004, 42.

⁸⁸² Demirhan Erdemir 2015, 178.

⁸⁸³ Day 1984, 28. Leto'ya Apollon ve Artemis'in doğumunda yardımcı olan hayvan horoz olduğu için Leto'nun kutsal hayvanı olarak kabul edilmektedir (Jeremić 2013, 193-194).

⁸⁸⁴ Jeremić 2013, 193.

⁸⁸⁵ Çekilmez 2014, 96, 120-121.

⁸⁸⁶ Şahin 2001, 143.

⁸⁸⁷ Şahin 2001, 143, 196.

temsil ettiği düşünülmektedir⁸⁸⁸. Priapos'un bazen horoz şeklinde betimlendiği bilinmektedir⁸⁸⁹. Roma sanatındaki betimlemelerde haberci tanrı Hermes'in yardımcı hayvanı olduğu bilinmektedir⁸⁹⁰. Roma'da ise evlerin koruyucu tanrısı Lares'e kurban edilmiştir⁸⁹¹.

Roma İmparatorluk Dönemi'nde kehanet bildirdiği düşünülen hayvanlardan biri horozdur⁸⁹². Plinius⁸⁹³, magistratların günlük davranışlarını, savaş kararlarını, savaşlarda zafer kazanılıp kazanılmayacağını gösteren birçok kehanette horozların kullanıldığını bildirmiştir. Sıra dışı bir saatte öten horozun kehanet bildirdiğine inanılmıştır. Plinius⁸⁹⁴ bütün gün öten bir horozun Boetialılar'ın Spartalılar'a⁸⁹⁵ karşı kazandıkları zaferin kehaneti olduğunu, yenilgi durumlarında ise ötmediklerini aktarmıştır. Bu nedenle horozlar zaferlerin ilk göstergesi olarak tanrılara adanmıştır⁸⁹⁶. Suetonius⁸⁹⁷ Vitellius'un mahkemede davalara baktığı bir sırada uçup gelen horozun önce İmparatorun omzuna, sonrasında kafasına tünediğini, bu olayın gerçekleşecek olağanüstü belirtilerin habercisi olduğunu ve daha sonra İmparatorun *Beccus* "horoz gagası" takma adlı birisi tarafından öldürülerek kehanetin gerçekleştirildiğini aktarmıştır.

Horozlar antik dönem tıbbında da kullanılmıştır. Örneğin Plinius⁸⁹⁸ beyaz renkli horoz safrasının suda çözülmesiyle elde edilen bir sıvının katarakt tedavisinde kullanıldığını bildirmiştir.

⁸⁸⁸ Wentworth Thompson 1895, 24; Şahin 2001, 143; Boyana 2004, 42; Cooper 2011, 39; Jeremić 2013, 193. Persephone ve Hades'in betimlendiği bir pinax üzerinde, her iki tanrı da tahtta oturmakta olup hem tahtın altında hem de Persephone'nin elinde bir horoz yer aldığı görülmektedir. Antik döneme ait birçok betimlemede Attis'in horoz üzerinde otururken gösterildiği görülmektedir (Büyükgün 2006, 65).

⁸⁸⁹ Boyana 2004, 36.

⁸⁹⁰ Wentworth Thompson 1895, 24; Toynbee 1973, 257; Şahin 2001, 143; Jeremić 2013, 193. MÖ 5. yüzyıl Sicilya kenti sikkelerinde, ırmak tanrısının bir sunakta horoz kurban ettiği görülmektedir (Altınoluk 2010, 12, Res. 5).

⁸⁹¹ Toynbee 1973, 257; Cooper 2011, 39; Jeremić 2013, 193. Horozların antik dönem dinlerindeki kutsallığı diğer dinlere de etki etmiştir. Örneğin Yahudiler, kefarete ayinlerinde, günahlarından kurtulmak için horoz kullanmıştır. Hıristiyanlıkta ise İsa'yı temsil eden hayvanlardan birisinin horoz olduğu bilinmektedir (Çatalbaş 2011, 53).

⁸⁹² Özer 2016, 6.

⁸⁹³ Plin. nat. X.24.

⁸⁹⁴ Plin. nat. X.24.

⁸⁹⁵ Spartalıların savaşlarda kazandıkları zaferlerden sonra şükran olarak horoz kurban ettikleri bilinmektedir (Csapo 2007, 25; Jeremić 2013, 193).

⁸⁹⁶ Plin. nat. X.24.

⁸⁹⁷ Suet. Vit. IX, XVIII.

⁸⁹⁸ Plin. nat. XXIV.38.

2.8.1. Horoz Kabartmaları

Laodikeia antik kentindeki mermer mimari bloklarda Kuzey (Kutsal) Agora'dan iki adet⁸⁹⁹ (Kat. No. KGS.04, KK.08, Fig. 117, 125), Tapınak A'dan bir adet⁹⁰⁰ (Kat. No. KGS.18, Fig. 124) olmak üzere toplamda üç adet horoz figürlü kabartma tespit edilmiştir.

KGS.04 numaralı horoz kabartması, 2013 yılında gerçekleştirilen kazı çalışmalarında, Kuzey (Kutsal) Agora'nın batı portigindeki kapıda açığa çıkartılmıştır. Kabartma, Julius Claudiuslar (Augustus/Tiberius?) Dönemi'ne tarihlendirilen mermer konsollu geison sima bloğundaki konsol kasetinde yer alır. Horoz dövüşünün kompozisyonlaştırıldığı sahnede yaşanan mücadele, horozların gövde duruşları ve palmye yaprağı ile vurgulanmıştır. Farklı yükseltide gösterilen iki horoz figüründe, bir bacak önde, diğeri geride, öne hamle yapar şekilde, pençeler açık, tüyler kabarık, kanatlar aralı ve kuyruk tüyleri dik gösterilmiştir. Dikkatle birbirine bakan figürler karşı taraftan gelecek hamleyi ve saldırıyı takip etmektedir. Horozların dövüşü niteliği, kanatların açık, tüylerin kabarık olması ve bacadaki mahmuzun uzun gösterilmesi ile belirtilmiştir⁹⁰¹. Figürlerin ortasında bulunan palmye yaprağı ile birlikte mücadele yaşandığı ve zafer ile birlikte liderlik kazanan bir tarafın bulunduğu ifade edilmiştir (Fig. 117). Yaprığın sağdaki horozun altında gösterilmesi ve bu horozun diğeri horoza göre daha üst seviyede betimlenmesi, dövüşün bu horoz tarafından kazanılmış olabileceğini düşündürmektedir.

Figür 117: KGS.04 numaralı horoz kabartması.

⁸⁹⁹ Şimşek 2013a, 146, Res. 178.

⁹⁰⁰ Şimşek 2013a, 253, Res. 338; Şimşek 2014c, Res. 28.

⁹⁰¹ Plinius (*nat.* X.24) horozların mahmuzlarını dövüş sırasında kullandıkları bir silah olarak tanımlamaktadır. Kabartmadaki ikinci horozun da mahmuzlu olması gerekmektedir ancak tahrip olduğu için görülememektedir.

Figür 118: Kavga eden iki horoz.

Bir önceki bölümde de aktardığımız gibi, horoz dövüşleri antik dönemde ilgi çeken müsabakalardan birisi olmuş, horozların savaşçı yapısı ve cesareti insanlarda hayranlık uyandırmıştır (Fig. 118). Antik kaynaklar, MS 1. yüzyıl başlarında profesyonel bir müsabakaya dönüştürülen horoz dövüşleri için Rhodos, Tanagra, Melos ve Khalkis'te yalnızca müsabakalar için yetiştirilen özel horoz ırklarının bulunduğunu⁹⁰², Pergamon'da ise özel horoz dövüşlerinin gerçekleştirildiğini⁹⁰³ bildirmiştir. Laodikeia'nın içinde bulunduğu Denizli İli, dünyada önemli bir yere sahip olan ve “*Denizli Horozu*” ismiyle tanınan özel, yerli bir ırka sahiptir. Bu horozlar güçlü boyun ve bacak yapısına sahip, geniş göğüslü ve dik kuyrukludur. Üstün ötüş yeteneği ile diğer ırklardan ayrılmaktadır. Laodikeia'daki kabartmalarda karşımıza çıkan horoz figürleri, günümüzde yetiştirilen Denizli horozu ırkı ile fiziksel açıdan benzer özellikler taşımaktadır. Bu yönüyle kabartmada, antik dönemde bölgede yetiştirilen horozların güçlü ve savaşçı bir ırka sahip olduğu görülmekte olup antik dönemde horozlarla dövüş müsabakalarının yapıldığını göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Antik dönem sanatında tasvir edilen bazı horoz dövüşlerinde⁹⁰⁴, yaşanan mücadelenin ifade edilmesi için KGS.04 numaralı kabartmada da görüldüğü gibi palmye dalının kullanıldığı görülmektedir. Palmye dalıyla betimlenen horoz dövüşü sahneleri; Macaristan'da bulunan Nerto isimli bir kişinin stelinde (MS 1 yüzyıl)⁹⁰⁵,

⁹⁰² Plin. nat. X.24.

⁹⁰³ Plin. nat. X.25.

⁹⁰⁴ Horoz dövüşünün gösterildiği betimlemeler, Xanthos'ta Arkaik Dönem'e tarihlendirilen bir friz kabartmasında (Jeremić 2013, 195), amphora, kylix, hydria (MÖ 6-4. yüzyıl) gibi kaplarda (Popkin 2012, 217-218, Fig. 6-7; Jeremić 2013, 195), Amisos (MÖ 3-2. yüzyıl) (Reeder 1990, 85, Fig. 77; Öztürk 2007, 24), Tralleis (MS 1. yüzyıl) (Çekilmez 2014, 96, 234, Kat. No. 88, Lev. 123), Myrina (Burn – Higgins 2001, 122, Pl. 51, No: 2287) gibi çeşitli kentlerde ele geçirilen pişmiş toprak figürinlerde, bronz aynalar üzerinde (Jeremić 2013, 195) karşımıza çıkmaktadır.

⁹⁰⁵ <http://www.gettyimages.com/detail/news-photo/roman-civilization-1st-century-a-d-stele-of-nerto-relief-news-photo/122319985#roman-civilization-1st-century-ad-stele-of-nerto-relief-depicting-a-picture-id122319985>

Pompeii’de açığa çıkartılan iki mozaik üzerinde (MS 1. yüzyıl)⁹⁰⁶, Tarsus’ta bulunan ve İstanbul Arkeoloji Müzesi’nde sergilenen bir heykelcikte (MS 2. yüzyıl), Antiokheia’da tespit edilen bir mozaikte⁹⁰⁷, Chania’daki bir mozaikte (MS 3. yüzyıl)⁹⁰⁸, Bulgaristan’da açığa çıkartılan Oescus mozaiginde (MS 3-4. yüzyıl)⁹⁰⁹ karşımıza çıkmakta olup mozaiklerdeki kullanımının daha yoğun olduğu görülmektedir⁹¹⁰. Palmiye dalıyla betimlenen bir horoz kabartması ise Pergamon’da Diodoros Pasparos’a ait bir heroon yapısında ele geçirilmiştir⁹¹¹.

Pompeii Labirent Evi’ndeki⁹¹² mozaiklerden birinde betimlenen horoz dövüşünde, kazanan ve kaybeden horoz, sahneye eklenen ölüm ve zaferin personifikasyonu ile ifade edilmiştir. Zafer personifikasyonu elinde bir çelenk ile birlikte kazanan horozla doğru hızla koşmakta, sahnenin ortasındaki çocuk figürü ise elindeki palmiye dalını teslim etmeye hazırlanmaktadır⁹¹³ (Fig. 119). Aynı evde açığa çıkartılan ikinci mozaik üzerinde de iki horoz arasında amansız bir dövüş yaşanmakta, arkada görülen masa üzerinde ise kazanan armağan edilecek palmiye dalı, para kesesi ve kerykeion bulunmaktadır⁹¹⁴ (Fig. 120).

Figür 119: Pompeii Labirent Evi’nden horoz dövüşünü gösteren mozaik.

Figür 120: Pompeii Labirent Evi’nden horoz dövüşünü gösteren mozaik.

⁹⁰⁶ Jeremić 2013, 192, Fig. 6-7.

⁹⁰⁷ Jeremić 2013, 193, Fig. 8; Cimok 2000, 172-173.

⁹⁰⁸ Amynone ve Poseidon’un betimlendiği mozaikte betimlenen horoz dövüşünde, iki horozun arasında ölümsüzlük sembolü nar yer almaktadır.

⁹⁰⁹ Jeremić 2013, Fig. 2-5.

⁹¹⁰ İtalya Aquileia’da bulunan bir mozaikte (MS 4. yüzyıl) ise horoz ve kurbağa arasındaki mücadele betimlenmiştir. Bkz. Toynbee 1973, Fig. 115.

⁹¹¹ Radt 1978, 19-20, 57, Pl. 22; Filgis-Radt 1986, 89, Taf. 20-23.

⁹¹² Labirent Evi için bkz. Wallace-Hadrill 1994, 115, Fig. 5.17.

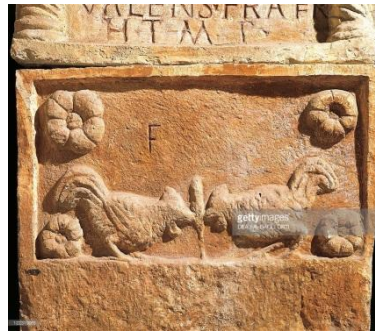
⁹¹³ Jeremić 2013, 192, 195, Fig. 6.

⁹¹⁴ Jeremić 2013, 192, 195, Fig. 7.

Tarsus'ta bulunan heykelcikte iki Eros tarafından dövüştürülen horozlar görülmektedir. Kazanan horoz soldaki Eros'un elinde tuttuğu palmiye yaprağı ile gösterilmiştir (Fig. 121). Macaristan'da bulunan Nerto'nun stelinde kavga eder şekilde karşılıklı iki horoz betimlenmiş, yaşanan mücadele aralarına işlenen bir palmiye dalı ile belirtilmiştir⁹¹⁵ (Fig. 122). Bulgaristan'da açığa çıkartılan Oescus mozaiğindeki horoz dövüşünde de iki horozun arasında zafer çelengi içerisinden geçirilen bir palmiye dalı yer almaktadır⁹¹⁶. Pergamon'da heroon yapısında tespit edilen ve palmiye dalı taşıyan dövüş horozlarının, başarı ve zaferi temsil ettiği, dinçliği ifade ettiği düşünülmüştür⁹¹⁷ (Fig. 123).

Figür 121: Horoz dövüştüren Eroslar, İstanbul Arkeoloji Müzesi.

Figür 122: Nerto'nun mezar stelinde horoz mücadelesi.

Figür 123: Diodoros Pasporos'un heroonunda bulunan palmiye dalı taşıyan horoz kabartması, Bergama Müzesi.

Savaş veya müsabakalarda kazanan kişilere armağan edilen palmiye dalı da Yunan ve Roma sanatında kazanılan başarıyı ve zaferi sembolize etmiştir⁹¹⁸. Genellikle sporcu, kahraman ve yönetici gibi üstün nitelikli kişilere takdim edilen palmiye dalı; zaferin, başarının ve liderliğin sembolü olarak takdim edilmiştir. KGS.04 numaralı kabartmada betimlenen horoz dövüşü, mozaik ve heykel sanatında görülen palmiye dalıyla betimlenen örneklerle benzerlik göstermektedir. Horoz dövüşü, antik dönem toplumlarında zafer için yaşanan ölümüne savaşı ve rekabeti sembolize etmiştir⁹¹⁹. Özellikle aristokrat kişiler tarafından yaptırılan dövüşler, toplumdaki sosyal statünün göstergesi olmuştur. Betimlemelerde kazanan horozla birlikte zafer ve liderlik,

⁹¹⁵ <http://www.gettyimages.com/detail/news-photo/roman-civilization-1st-century-a-d-stele-of-ner-to-relief-news-photo/122319985#roman-civilization-1st-century-ad-stele-of-ner-to-relief-depicting-a-picture-id122319985> (Erişim Tarihi: 26.10.2017, 18.40).

⁹¹⁶ Jeremić 2013, Fig. 2-5.

⁹¹⁷ Filgis-Radt 1986, 89, Taf. 20-23.

⁹¹⁸ Plut. *Theis.* XXI.

⁹¹⁹ Jeremić 2013, 29.

kaybeden horozla birlikte kölelik ve teslimiyet temsil edilmiştir. Böylece sosyal güç yapısı ifade edilmiştir⁹²⁰.

KGS.04 numaralı kabartmada karşımıza çıkan horoz dövüşü ve palmye dalı da antik dönem toplumunda taşıdığı bu anlamlar çerçevesinde şekillendirilmiş olmalıdır. Kentin dini merkezi olan temenosa girişi sağlayan bir kapıda açığa çıkartılan horoz dövüşü kabartması, Julius Claudiuslar Dönemi'nde (Augustus/Tiberius?) Laodikeia'nın bölge kentleri içindeki lider konumunu, üstünlüğünü, statüsünü ve başarısını sembolize ediyor olmalıdır. MÖ 40 yılında kenti kuşatmaya çalışan Labienus'un Roma yanlısı Zenon tarafından organize edilen direnişle karşılaşmasıyla birlikte⁹²¹ Roma'nın takdirini kazanan Laodikeia, Strabon tarafından da aktarıldığı gibi⁹²² bu tarihten itibaren Roma ile sıkı bağlar kurmuş ve giderek zenginleşmiştir. Laodikeialıların sergilediği bu tür cesaret örnekleri, İmparator Augustus Dönemi'nden itibaren bölge kentleri arasında Laodikeia'nın ön plana çıkmasına, büyümesine ve zenginleşmesine sebep olmuştur. Tacitus'un⁹²³ İmparator Nero Dönemi'nde yaşanan depremde Laodikeia'nın Roma İmparatorluğu'ndan yardım almadan kenti ayağa kaldırdıklarını bildirmesi de kentin söz konusu dönem içerisinde ulaştığı zenginliğin ve üstünlüğün kanıtı niteliğindedir⁹²⁴. Dolayısıyla temenos alanına giriş kapısında, konsollu geison sima bloğunun kasetinde betimlenen horoz dövüşü kabartması ile Laodikeia'nın sergilediği cesaret, üstünlük, başarı ve zaferler ifade edilmiş, kentin sosyal statüsü, ekonomik ve siyasi gücü vurgulanmış olmalıdır. Böylece kapıdaki dekorasyon öğelerini sipariş eden yönetim Laodikeialıların diğer kentlere olan üstünlüğünü ve liderliğini ilan ettiğini, zafer ve başarı kazandığını, kentin sosyal yapısının aristokrat bir tabakadan oluştuğunu ifade etmiştir. Kapıya ait diğer mimari bloklarda Laodikeia kentine özgü olduğunu bildiğimiz hayvan sembollerinin kullanılması (Kat. No. KGS.01, Fig. 55) kabartmada betimlenen horoz dövüşünün gerçekliğini ifade etmekte ve kentte horoz dövüşü müsabakalarının yapıldığını düşündürmektedir. Bu nedenle kabartmayla çağdaş dönemde, arkeolojik verilerle horoz dövüşlerinin yapıldığını bildiğimiz Tralleis⁹²⁵ ve Pergamon⁹²⁶ kentleriyle etkileşim halinde olan Laodikeia'da da horoz dövüşü yapıldığı söylenebilir. Pergamon'da her yıl kamu gösterisi şeklinde düzenlenen horoz dövüşleri belki

⁹²⁰ Jeremić 2013, 37.

⁹²¹ Strab. XIV.2.24.

⁹²² Strab. XII.8.16.

⁹²³ Tac. ann. XIV.27.

⁹²⁴ Şimşek 2013a, 56; Ritti 2017, 364.

⁹²⁵ Laodikeia ve Tralleis arasındaki bağlantı için bkz. Şimşek 2013a, 54.

⁹²⁶ Laodikeia ve Pergamon arasındaki homonia sikkeleri için bkz. Head 1906, No. 271-274, 279.

Laodikeia'da da (Kuzey (Kutsal) Agora'da?) aynı şekilde gerçekleştirilmekteydi. Kentte ilerleyen dönemlerde yapılacak çalışmalar bu konu hakkında daha detaylı bilgiler sunabilir. Ancak kabartmalarımızdan yola çıkarak Denizli horozlarının bölgedeki 2000 senelik varlığını ve antik dönemdeki yerli horoz ırkının dövüşçü nitelikler taşıdığını söylemek mümkündür.

Bugüne kadar yapılan çalışmalarda Laodikeia'da horozların hangi kulte dâhil edildiğiyle ilgili herhangi bir veri yoktur. Ancak dövüş horozları savaşçı niteliğinden dolayı erken dönemlerden itibaren özellikle Athena ve Ares kültü ile bağdaştırılmıştır. Kentte Ares kültüyle ilişkili herhangi bir veri bulunmamaktadır. Ancak temenos alanında yapılan çalışmalarda tanrıça Athena'nın bir tapınağının bulunduğu tespit edilmiştir⁹²⁷. Athena kültüründe, tanrıçanın savaşçı niteliğinden dolayı savaşla ilişkili bir sembol olarak karşımıza çıkan horozlar, kentte barışçıl özellikleri ön planda tutulan ve daha çok dokuma tanrıçası niteliğiyle tapınım gören Athena'yla⁹²⁸ ideolojik olarak uyum sağlamamaktadır. Yine mimari bloğun tarihlendirildiği Julius Claudiuslar Dönemi'nde Augustus ile birlikte başlayan ve özellikle barışın, bereketin ve refahın vurgulandığı sanat anlayışı da horoz dövüşü kabartmasını Athena kültüründen ve savaş ideolojisinden uzaklaştırmaktadır.

Tapınak A yapısında tespit edilen KGS.18 numaralı horoz kabartması, MS 2. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilen yapının portiklerine ait mermer konsollu geison sima bloğundaki konsol kasetinde bulunmaktadır⁹²⁹. Profilden betimlenen iki horoz figürü dikdörtgen kaset içerisinde, gagaları birbirine değecek şekilde antitetik yerleştirilmiştir. Gövde duruşu gösterişli, kuyruk tüyleri püskül şeklinde dik, kanatlar gövdeye bitişik ve kapalıdır. Tüyer kazıma çizgilerle belirtilmiştir. Figürlerin bir bacağı önde, diğeri geridedir. Birbirlerine yaptıkları hamleyle bir araya gelmiş şekilde gösterilmişlerdir. Böylece figürler hareket kazanarak durağan kompozisyon canlandırılmıştır (Fig. 124).

⁹²⁷ Şimşek 2013a, 281-282, 462, Res. 379, 381.

⁹²⁸ Tanrıça Athena Laodikeia sikkelerinde barışın sembolü olan bir zeytin dalı ile betimlenmiştir. Sikkeler için bkz. Head 1906, No. 186, 194, 209, Pl. XXXVII.7.

⁹²⁹ Şimşek 2013a, 253, Res. 338.

Figür 124: KGS.18 numaralı horoz kabartması.

Horozlar, KGS.04 numaralı kabartmadan kompozisyon olarak ayrılmaktadır. Karşılıklı iki horozun betimlendiği kabartmada, horozlar kavgacı özelliklerinin aksine sevgiyi ve birliği çağrıştıran bir kompozisyon sergilemektedir. Tapınak A'da gerçekleştirilen kazı çalışmaları, tapınağın Apollon ve Artemis ile Roma İmparatorluk kültü (*Sebasteion*) için adandığını, Asklepios, Aphrodite, Tykhe kültlerinin de saygı gördüğünü göstermiştir⁹³⁰. Kutsal alan içerisinde ele geçirilen heykel ve yazıtlar da yapının söz konusu kültürle ilişkili bir şekilde dekore edildiğini göstermektedir⁹³¹. Tapınakta gerçekleştirilen dini törenlerde kutsal alana gelen ziyaretçileri karşılayan avlunun mimari dekorasyonu, yapıda tapınım gören kültürle ve halka empoze edilecek mesajla ilişkili yapılmış olmalıdır. Bir önceki bölümde de değindiğimiz gibi, antik dönemde horozlar güneşin doğuşunu, yeni başlayan günü ve aydınlığı bildiren, bu nedenle de çoğunlukla güneş ve ay gibi ışıkla ilgili tanrıların sembolü kabul edilen kutsal bir hayvandır. Horozların güçlü ötüşüyle karanlığı kovduklarına, karanlıkta barınan kötü ruhları uzaklaştırdıklarına, zaferi ve üstünlüğü müjdelediklerine inanılmıştır. Diğer yandan başlayan günün yenilediği yaşamı ve uyanıklığı temsil ettiği için sağlıkla ilişkili kültlere dâhil edilmiş ve tanrılara adanmıştır. Tapınak A yapısında betimlenen horoz figürleri de taşıdığı bu anlamlar çerçevesinde betimlenmiş olmalıdır. Kentin merkezinde İmparatorluk kültüne adanan ve Antoninler Dönemi'ne tarihlendirilen dini yapı⁹³², Laodikeialılara, Roma İmparatorluğu tarafından bahşedilen barış, refah, zenginlik, bereket ve güvencenin bir yansıması olarak inşa edilmiştir. Horoz figürleri de bu ideolojinin paralelinde işlenen ve İmparatorluk teminatı altında

⁹³⁰ Şimşek 2013a, 245-254.

⁹³¹ Şimşek 2013a, 245-254, 464-465, Res. 332-333, 656, 666-667.

⁹³² Şimşek 2013a, 254.

doğan güneşle birlikte aydınlık, yeni günlerin geldiğini, karanlık günlerin uzaklaştığını sembolize eden propagandacı bir anlam barındırıyor olmalıdır. Horozların zaferi müjdeleyen hayvanlardan biri olması, ilahi İmparatorların kazandığı başarı ve zaferleri müjdeleyen semboller olduğunu göstermektedir⁹³³. Karşılıklı betimlenen ve birlik içinde gösterilen horozlar, İmparatorluk ile Laodikeia kenti arasında yaşanan uyumu ve dostluğu da ifade etmiş olmalıdır.

KK.08 numaralı horoz kabartması, 2003 yılında gerçekleştirilen kazı çalışmalarında, Suriye Caddesi'nden Kuzey (Kutsal) Agora'ya ulaşan ve MS 3. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen II. Propylon'da ele geçirilmiştir. Kabartma, kemerli anıtsal kapıya ait mermer kemer kasetinde yer almaktadır⁹³⁴. Kasetin mevcut kalan köşe geçişlerinden horoz figürünün tek betimlendiği anlaşılmaktadır (Fig. 125). Bu yönüyle KGS.04 ve KGS.18 no.lu örneklerden ayrılmaktadır. Kaset içerisindeki figürün başı kırık ve eksik olmasına rağmen gagasının altında kalan çene sakalı, gövde duruşu, bacak ve kuyruğun yapısı figürün bir horoz olduğunu göstermektedir. Dik bir gövde duruşuna sahip figürün tüyleri detaylıca işlenmiştir. Sağ bacak önde, sol bacak geride gösterilmiş ve ileriye doğru adım atar şekilde betimlenen figür hareket kazanmıştır. Gövdenin arkasından başlayan ve gövdenin önüne devam eden bir sapa bağlı dört yapraklı rozet, figürün doğada betimlendiğini ifade etmek için kullanılmış olmalıdır (Fig. 125). Bu nedenle kabartma, KGS.04 ve KGS.18 numaralı horoz kabartmalarından ikonografik olarak ayrılmaktadır (Fig. 117, 124).

KK.08 numaralı kabartmada betimlenen horoz, dört yapraklı bir çiçek kabartması ile birlikte günlük hayatı yansıtır şekilde, doğal ortamında betimlenmiş olmalıdır. Bu tip betimlemeler, özellikle Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait mozaik ve duvar resimlerinde, sıklıkla karşımıza çıkmaktadır⁹³⁵. Kuş gibi çeşitli hayvanların doğa içerisinde, çeşitli bitkileri yerken gösterildiği betimlemeler antik dönem sanatında sevilerek kullanılmış⁹³⁶, doğanın canlılara sunduğu zenginlik ve bereket yansıtılmıştır. Kabartmada anlatılan kompozisyon da benzer düşünceyle oluşturulmuş olmalıdır.

⁹³³ Pisidia Antiokheia'nın Roma İmparatorluk Dönemi sikkelerinde arka yüz betimlemesi olarak kullanılan horoz figürleri için bkz. Hill 1897, No. 1, 3, Pl. XXXI.1, XXXI.3.

⁹³⁴ Şimşek 2013a, 141, 146, Res. 178.

⁹³⁵ Beyen 1960, 38, Fig. 33.

⁹³⁶ Ephesos yamaç evlerde benzer kompozisyonlar için bkz. Zimmerman-Ladstätter 2011, 132-135, Res. 249-252; Ladstätter 2013, Res. 119. Burdur Müzesi'ndeki bir lahit kapağında bir çocuk tarafından meyvelerle beslenen horoz figürü görülmektedir. Bkz. Koch 2017, Abb. 20.

Horozların ilkbaharın gelişini ve bereketi simgeleyen⁹³⁷ hayvanlardan biri olması, kabartmada ifade edilmek istenilen kompozisyonla uyum sağlamaktadır. Mimari dekorasyonda kullanılan horoz (?) kabartması, Side'de ele geçirilen bir tavan kasetinde⁹³⁸ de karşımıza çıkmaktadır.

Figür 125: KK.08 no.lu horoz kabartması.

Figür 126: Pompei'den nar gagalayan horoz freski.

KGS.04, KGS.18 ve KK.08 numaralı horoz kabartmaları, Kuzey (Kutsal) Agora ve Tapınak A olmak üzere kentin ana merkezinde bulunan iki kutsal yapıda tespit edilmiştir. Söz konusu kabartmaların özellikle kentteki kutsal alanlarda ele geçirilmesi horozların kentin dini yaşamı içerisinde kutsallık taşıdığını ve kent pantheonundaki kültlerle ilişkili olabileceğini ortaya koymaktadır. Diğer bir husus, günümüzde özel bir horoz ırkına sahip Denizli İli'nin, bu ırka antik dönemden itibaren sahip olmasıdır. Denizli ve Muğla İlleri'nde yetişen Denizli horozu, ülkemizdeki en önemli yerli tavuk ırkları arasında yerini almaktadır⁹³⁹. Soyları tükenmekte olduğu için koruma altına alınan bu ırk, görüntüsünün güzelliği ve kesintisiz ötüşü ile ünlüdür. Çeşitli salgın hastalıklara karşı direnç göstermesiyle de tanınmaktadır⁹⁴⁰. Kentte açığa çıkartılan horoz kabartmaları, Denizli İli'nin günümüzdeki sembolünün horoz olarak seçilmesinin antik dönemden günümüze uzanan bir bağlantısı olduğunu ortaya koymaktadır. Kentte gerçekleştirilen çalışmalarda horoz figürlü kandiller ve figürinler de ele geçirilmiştir⁹⁴¹.

⁹³⁷ Demeter, Persephone, Attis gibi bereket kültlerinde yaşamın yenilenmesini, ilkbaharın verimliliğini ve bereketini sembolize etmektedir. Bkz. Şahin 2001, 143; Cooper 2011, 39.

⁹³⁸ Gliwitzky 2010, Kat. 217, Abb. 243.

⁹³⁹ Keskin-İli 2011, 232.

⁹⁴⁰ Keskin-İli 2011, 232. Denizli horozu için bkz. Şimşek 2013a, 146, Res. 179.

⁹⁴¹ Şimşek vd. 2011, 729, Kat. No. 788.

Yine bölgedeki Hierapolis antik kentinde bulunan bir mezar taşında⁹⁴² ve Tripolis antik kentindeki bir kandilde⁹⁴³ karşımıza çıkan horoz figürleri, bölgedeki horoz ırkının taşıdığı önemin antik döneme kadar uzandığını göstermektedir. Bölgedeki diğer kentlerde ve Laodikeia'da yapılacak çalışmaların, horozların bölge geçmişiyle ilişkili bir hayvan olabileceğini gösterecek yeni kanıtlar sunacağı şüphesizdir. Ancak günümüzde elde edilen veriler, Laodikeia'da özellikle Roma İmparatorluk Dönemi'nde horozların yetiştirildiğini, kutsal bir değer taşıdığını ve dövüş müsabakalarında kullanıldığını düşündürmektedir.

2.9. Hippokampus (*Hippocampus C.*)

Denizatıgiller (Syngnathidae) sınıfının bir türü olan *Hippocampus*, rengi sarımsı olan ve denizlerin kıyı kesimlerinde, deniz çayırlarının içerisinde veya çakıllı alanlarda görülen, ılıman sularda yaşayan bir deniz balığı türüdür⁹⁴⁴.

Antik dönem sanat eserlerinde mitolojik bir yaratık olan hippokampusların göğüs kısmından itibaren gövde üstü at, alt kısmı ise balık kuyruğu şeklinde tasvir edilmiştir⁹⁴⁵. Hippokampuslar, mitolojide denizlerin ve atların tanrısı Poseidon ile özdeşleştirilmiş ve tanrının sembolü kabul edilmiştir. Betimlemelerde, tanrı Poseidon'un deniz yolculuklarında kullandığı arabayı hippokampusların sürdüğü ve denizlerdeki egemenliğini hippokampusların çektiği arabayla kazandığı görülmektedir. Poseidon'un hızlı hippokampuslarla yaptığı yolculuklarla fırtınalar yarattığına ve zaferler kazandığına inanılmıştır. Bu nedenle hippokampuslar antik dönemde zafer ve güç sembolü kabul edilmiştir. Hippokampuslar, Poseidon dışında denizle ilişkili çeşitli mitolojik figürler tarafından da kullanılmıştır. Bir nereid olan Poseidon'un karısı Amphitrite'nin sembolü kabul edilen hippokampuslar, Aphrodite ve Nereid kızlarının deniz seyahatlerinde de kullanılmıştır⁹⁴⁶.

Hippokampuslar, Etrüsk sanatında MÖ 6. yüzyıldan itibaren sevilerek kullanılan bir figür olmuş, mezar resimleri, kabartmalar, vazo betimlemeleri gibi birçok yerde

⁹⁴² Mezar, genç yaşta ölen bir tıp öğrencisine aittir (Özalp Konyar 2013, 15).

⁹⁴³ Erdoğan 2011, 346, Res. 14. Ayrıca discussunda horoz betimlemesi bulunan kandiller için bkz. Tavukçu 2006, 134, 265, Kat. No. 212, Çiz. 158.

⁹⁴⁴ Sümbül vd. 2005, 526.

⁹⁴⁵ Paus. II.1.9; Hünemörder 1998, 584.

⁹⁴⁶ Şahin 2004, 25-28, 80, Res. 20; Ladstätter 2013, 236, Res. 205.

tercih edilmiştir⁹⁴⁷. Bazı araştırmacılar, hippokampus figürünün öncelikle doğu sanatında görüldüğünü ve kültürler arası alışverişle birlikte Yunan kültürüne alındığını belirtmektedir⁹⁴⁸. Yunan sanatında Arkaik ve Klasik dönemlerde çeşitli gemmeler, vazolar, sikkeler ve madalyonlar üzerinde nadir de olsa betimlenen figür, Hellenistik Dönem ve Roma İmparatorluk Dönemi'nde kabartmalar, sikkeler, mozaikler ya da duvar resimleri gibi çeşitli eserlerde sevilerek kullanılmaya devam etmiştir⁹⁴⁹. Hippokampuslar, Poseidon'u, denizle ilişkili diğer mitolojik figürleri (Nereid, Eros) ve denizi temsil ettiği için özellikle konusu deniz olan betimlemelerde ve suyla alakalı mekânlarda tercih edilmiştir.

Antik kaynaklarda hippokampusla ilgili bilgiler kısıtlıdır. Strabon⁹⁵⁰, Poseidon'un bir heykelinde tanrının elinde hippokampus tuttuğunu ve bunun tehlikeli bir deniz hayvanı olduğunu aktarmıştır. Pausanias⁹⁵¹ ise bir yaratık olarak tabir ettiği hippokampusun görüntüsünü tanımlamıştır. Plinius⁹⁵² ve Dioskorides⁹⁵³ ise hippokampusun (küllerinin) çeşitli hastalıkların tedavisinde kullanıldığını bildirmiştir.

2.9.1. Hippokampus Kabartmaları

Laodikeia antik kentindeki mermer mimari bloklarda Batı Tiyatrosu'ndan bir adet (Kat. No. TK.01, Fig. 127), Tapınak A'dan bir adet⁹⁵⁴ (Kat. No. KGS.17, Fig. 129) olmak üzere iki adet hippokampus (denizatı) kabartması tespit edilmiştir. TK.01 numaralı kabartma tavan kaseti bloğunun kaset bölümünde, KGS.17 numaralı kabartma ise konsollu geison sima bloğunun konsol kasetinde işlenmiştir.

⁹⁴⁷ Hünemörder 1998, 585.

⁹⁴⁸ Konuyla ilgili bkz. Shepard 1940.

⁹⁴⁹ Hünemörder 1998, 584. Fenike'nin Tyre kentinde, MÖ 4. yüzyılda basılan sikkelerde kabarık deniz dalgaları üzerinde betimlenen hippokampus figürü sıklıkla kullanılmıştır. Sikkeler için bkz. <http://www.wildwinds.com/coins/greece/phoenicia/tyre/t.html> (Erişim 20.09.2017, 22.15).

⁹⁵⁰ Strab. VIII.7.

⁹⁵¹ Paus. II.1.9.

⁹⁵² Plin. nat. XXXII.20, 22, 27.

⁹⁵³ Diosk. Ped. Mat. Med. II.3.

⁹⁵⁴ Şimşek 2013a, 253, Res. 337; Şimşek 2014c, Res. 28.

Figür 127: TK.01 numaralı blokta betimlenen hippocampus kabartması.

TK.01 numaralı kabartma, Batı Tiyatrosu'nda⁹⁵⁵ 2016 yılında yapılan çalışmalarda ele geçirilmiştir. Bloğun, Hellenistik Dönem'de inşa edilen tiyatroda, Julius Claudiuslar Dönemi'nde (Augustus?) gerçekleştirilen mimari düzenlemelerle ilişkili olduğu düşünülmektedir. Tavan kasetinde iki sıra halinde, altı adet kaset süslemesi yer alır. Bloğun üst sırasında iki adet komedi maskı ve deniz panteri, alt sırasında ise iki adet trajedi maskı ile birlikte TK.01 no.lu hippocampus (denizatı) kabartması işlenmiştir (Fig. 127a). Kare formlu kaset içerisine yerleştirilen hippocampusun, kasetin yapısına uygun şekilde boyu kısaltılmış, yılankavi gövdesi tek bir katlanmayla birlikte sonlandırılmıştır. Hippokampusun başı geriye doğru çevrilmiş, hafif aralı ağız ve patetik bakışlarla korkutucu bir kimlik kazandırılmıştır (Fig. 127b).

Tavan kasetinde işlenen figürlerin bütünü, Dionysos dünyasıyla ve tiyatroda sahnelenen oyunlarla ilişkili olmalıdır. Çünkü masklar, tiyatro dekorasyonunun vazgeçilmez öğeleridir⁹⁵⁶. Bu nedenle maskların yanında betimlenen mitolojik deniz panteri⁹⁵⁷ ve hippocampus kabartması da kompozisyonun Dionysos dünyasıyla ve denizle alakalı olduğunu göstermektedir. Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait bazı sanat eserlerinde, Tanrı Dionysos'un denizde gerçekleştirdiği yolculuklar sırasında deniz panterleri ve tritonlar tarafından çekilen zafer arabası kullandığı görülmektedir (Fig. 128). Bu nedenle, TK.01 no.lu kabartmada işlenen deniz panteri ve hippocampus figürü

⁹⁵⁵ Batı Tiyatrosu için bkz. Şimşek 2012c, 597-612; Şimşek 2013a, 219-227.

⁹⁵⁶ Koçel Erdem 1996, 191-192. Aspendos Tiyatrosu'nun sahnesinde, tavan kasetlerinde Dionysos ve yunus, kartal gibi çeşitli figürlerle birlikte tiyatro maskları işlenmiştir (Can 2005, 102). Pergamon tiyatrosunda bulunan bir yazıtta "Meclis sekreteri Artemon'un oğlu Apollodoros, giriş kapısının üzerine bu maskları işleyerek Dionysos Kathegemon'a ve halka adadı" ifadesi, tiyatrolardaki dekorasyonda betimlenen maskların Dionysos ile ilişkisini kanıtlamaktadır. Yazıt için bkz. Üreten 2010, 97.

⁹⁵⁷ Deniz panteri denizde yaşayan mitolojik bir canlıdır. Antik döneme ait sanat eserlerinde Nereidler ile birlikte betimlendiği görülmektedir. Bkz. Şahin 2004, 25-26, 81, Res. 22.

de tanrının bu yolculuklarına veya tiyatrodaki sergilenen denizle ilgili gösterilere paralel işlenen mitolojik bir deniz canlısı haline dönüşmektedir. Hippokampusun, trajedi maskeleriyle aynı sırada betimlenmesi, canlının korkunç ve tehlikeli bir deniz yaratığı olarak ifade edilmek istenilmesinden kaynaklanmış olmalıdır. Sanatçı tarafından figürde kullanılan üslup da bu düşüncemizi desteklemektedir. Hierapolis Tiyatrosu'nda bulunan triton heykeli⁹⁵⁸ de bölgedeki tiyatrolarda mitolojik deniz canlılarının sevilerek kullanılan, Dionysos dünyası ve tiyatro oyunları ile paralel işlenen dekorasyon öğeleri olduğunu göstermektedir.

Figür 128: Deniz panterleri ve tritonların çektiği arabada Dionysos, Yunanistan, Dionysos Villası, MS 2. yüzyıl.

KGS.17 no.lu kabartma, Tapınak A yapısının avlusunda bulunan konsollu geison sima bloğunda yer almaktadır⁹⁵⁹. İnce ve uzun, dikdörtgen formlu kasete işlenen hippokampus, sanatçı tarafından hızlıca ilerler biçimde kompozite edilmiştir. Gövde üstünde ayaklardan destek alan hippokampusun yakaladığı hız, yılankavi gövdede oluşan ikili sarmal katlanmayla desteklenmiştir. Baş da bu ilerlemeye paralel, dikkatli bir şekilde karşıya bakmakta ve gideceği yönü tayin etmektedir (Fig. 129).

⁹⁵⁸ Bejor 1991, 21-23, Tav. 12-13; D'Andria 2003, 211, Res. 187. Perge Tiyatrosu'nun mimari dekorasyonunda da çeşitli tehlikeli deniz canlıları betimlenmiştir. Bkz. Öztürk 2009, Taf. 20.8.

⁹⁵⁹ Şimşek 2013a, 253, Res. 337; Şimşek 2014c, Res. 27.

Figür 129: KGS.17 numaralı blokta betimlenen hippocampus kabartması.

Kabartmanın Antoninler Dönemi'nde (MS 2. yüzyılın 2. yarısı) İmparatorluk kültürü için tasarlanan bir tapınakta bulunması⁹⁶⁰, figürün taşıdığı anlamın yapının fonksiyonu ile paralel programlandığına işaret etmektedir. Portiklere ait konsol kasetlerinde işlenen diğer bezemeler de benzer ideolojiyle oluşturulmuş ve bütünsel olarak yapıda yansıtılacak mesaja göre tasarlanmıştır.

Hippokampus, antik dönem sanatında ve mitolojisinde, denizi ve deniz yolculuklarını sembolize eden bir figürdür⁹⁶¹. Hızlı ve güçlü gövdesiyle denizlerin hâkimiyetini sağlayan hippocampuslar, denizlerde sağlanan zaferin, başarının ve gücün göstergesi haline gelmiştir. Tanrısal bir deniz hayvanı olan ve mitolojik kimliklerle betimlenen hippocampus, Roma İmparatoru Augustus'la birlikte tanrısal İmparatorların da sembolüne dönüşmüş ve İmparatorların denizlerde kazandığı başarı ve zaferleri simgelemiştir⁹⁶² (Fig. 130). Bu sembolizmden hareketle Tapınak A yapısında betimlenen hippocampus kabartması da yapıdaki imparatorluk kültürüyle paralel tasarlanarak Roma İmparatorluğu'nun deniz üzerindeki hâkimiyetini, gücünü ve kazandığı zaferleri simgeleyen mitolojik bir figür olarak kullanılmış olabilir⁹⁶³. Diğer yandan, Laodikeialıların Menderes Nehri aracılığıyla ulaştıkları denizi ve denizaşırı kentlerle yaptıkları ticari başarıları da sembolize etmiş olabilir. Ancak yapının avlusundaki diğer kasetlerde işlenen bezemeler, İmparatorluğun karadaki ve denizdeki zaferlerini, hâkimiyetini, gücünü, İmparatorluk çatısı altında sağlanan bereketi, barışı, bolluğu, refahı, huzuru ve zenginliği yansıtmak üzere programlanmıştır. Bu nedenle,

⁹⁶⁰ Şimşek 2013a, 254; Şimşek 2014a, 65.

⁹⁶¹ Hippokampusların betimlendiği mozaik ve duvar resmi örnekleri için bkz. Icard-Gianolio 1997, 54, 56, 79-81, 86, No. 77, 83, 88.

⁹⁶² Simon 1986, 114, Fig. 149.

⁹⁶³ Aphrodisias Sebasteion anıtında "*Kara ve Denizlerin hâkimi/efendisi*" olarak betimlenen İmparator Augustus ve denizi sembolize eden tritones kabartması için bkz. Erım 1986, 115; Smith 1987, 104-106, No. 2, Pl. VI; Yılmaz 2012, 80-98, Res. 24-31. Tritones, İmparatora uzattığı gemi dümeni ile denizlerdeki yetkileri teslim etmektedir (Yılmaz 2012, 139).

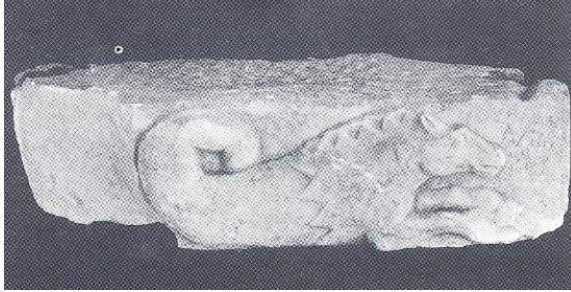
KGS.17 no.lu hippokampus kabartması, yapıdaki yunus, balık ve su kaplumbağası gibi deniz canlılarının betimlendiği diğer kabartmalar ile birlikte tapınağa gelen Laodikeialılara İmparatorluğun denizlerdeki zaferlerini, gücünü, egemenliğini ve başarısını ifade etmek için tercih edilen bir sembol olmalıdır. Diğer yandan hippokampusların deniz yolculuklarında kullanılan bir hayvan olması, figürle birlikte deniz yolculuklarının da ifade edildiğini göstermektedir.

Figür 130: Aktium Savaşı'nı kazanan Neptün-Octavianus hippokampuslar tarafından çekilen zafer arabasıyla.

Figür 131: Pisidia Antiokheia Batı Kapısı frizinde hippokampus kabartması.

Figür 132: Nysa'da kemerli yapıdan hippokampus kabartması.

Figür 133: Aizanoi'den Eurykles'in finanse ettiği köprüye ait kabartmada hippokampuslar.

Hippokampusların mimari bir yapıyla bağlantılı kabartma olarak işlendiği örnekler Küçük Asya'da bulunan ve Roma İmparatorluk Dönemi'nde benzer ideolojiyle inşa edilen çeşitli yapılarda da karşımıza çıkmaktadır. Pisidia Antiokheia'da İmparator Hadrianus'un kente MS 129 yılında yaptığı ziyaret onuruna ithaf edilen tak biçimli anıtsal kent kapısının (Batı Kapısı) friz bloklarında işlenen kalkan, kılıç, sadak, mızrak

gibi savaşla ilişkili bezemelerin yanında denizlerde kazanılan zaferle ilintili şekilde triton ve hippokampus kabartmalarının işlendiği görülmektedir⁹⁶⁴ (Fig. 131). Nysa kentinde de MS 2. yüzyılın 2. yarısına Antoninler Dönemi'ne tarihlendirilen kemerli bir yapının friz bloğu üzerinde hippokampus kabartması tespit edilmiştir⁹⁶⁵ (Fig. 132). Aizanoi kentindeki bir köprüye ait parapet bloklarında ise köprünün inşaatını MS 157 yılında finanse ettiren Eurykles adındaki hayırseverin başından geçen deniz yolculuğundaki felaket anlatılmıştır. Kabartmadaki kompozisyon yelkenli bir gemi ile iki adet hippokampus kabartmasıyla oluşturulmuştur⁹⁶⁶ (Fig. 133). Söz konusu örnekler, tehlikelerle dolu denizde kazanılan zaferleri ve egemenliği simgelemekte ve düşüncemizi desteklemektedir.

2.10. Yunus (Delphinidae)

Balinalar (Cetacea) takımının, dişli balinalar (Odontoceli) alt takımının, yunusgiller (Delphinidae) familyasına dâhil olan yunus, memeli bir deniz hayvanıdır⁹⁶⁷. Etçil bir canlıdır ve balıkla beslenmektedir. Ortalama 1.5-2 m boylarında, 64-120 kg arası değişen ağırlıktadır. Uzun, dar gagaları bulunan yunusların sırt bölümü siyah veya kahverengi renkte, karın bölümü ise beyaz renkte olup tropik ve ılıman denizlerde yaşam sürdürmektedir⁹⁶⁸. Antik dönemden günümüze kadar ülkemizde Akdeniz, Ege ve Karadeniz kıyılarında yaşamını sürdüren yunusların tırtak (*Delphinus delphis*), afalina (*Tursiops truncatus*) ve mutur (*Phocoena phocena*) olmak üzere üç türü yaşamakta ancak ülkemizde tırtak olarak bilinen yunus türü sayıca daha fazla görülmektedir⁹⁶⁹.

Plinius⁹⁷⁰, bir okun uçuşundan bile hızlı hareket ettiğini belirttiği yunusların tüm canlılar içerisinde en seri hareket edebilen hayvan olduğunu, bir gemi yelkeninin üzerinden atlayacak üstün sıçrama yetenekleri olduğunu bildirmiştir. Plinius⁹⁷¹, yunusların genellikle çiftler halinde dolaştıklarını, yavrularını emzirecek beslediklerini

⁹⁶⁴ Mitchell-Waelkens 1998, 96-99, Fig. 19b; Özgen 2009, 47-49, Lev. 69.2. Tespit edilen yazıtta göre kapı ve dekorasyonu, şehirde tanınmış soylu bir aileden gelen Julius Asper tarafından yaptırılmış ve Roma İmparatoru Hadrianus ile karısı Sabina'ya ithaf edilmiştir (Mitchell-Waelkens 1998, 99; Özgen 2009, 48-49).

⁹⁶⁵ İdil 1999, 51-52, Res. 41.

⁹⁶⁶ Rheidt 1992, 294; Rheidt 1993, 483-487, Abb. 15.

⁹⁶⁷ Sümbül vd. 2005, 772; Tekin 2010b, 41. Dünya denizlerinde ve tatlı sularında söz konusu takıma ait 78 tür deniz memelisi tespit edilmiş olup Akdeniz ve Karadeniz havzasında 20 farklı türün sürekli veya geçici olarak yaşadığı bilinmektedir (Tonay 2003, 1).

⁹⁶⁸ Sümbül vd. 2005, 772; Zengin 2008, 8; Tekin 2010b, 41.

⁹⁶⁹ Tonay 2003, 1-4; Sümbül vd. 2005, 772; Zengin 2008, 8.

⁹⁷⁰ Plin. nat. IX.7.

⁹⁷¹ Plin. nat. IX.7.

ve büyüyene kadar yavrularını yanlarında gezdirdiklerini, ortalama yaşam süresi 30 yıl olan yunusların 10 yıl kadar sürede tam boyutuna ulaştıklarını aktarmıştır⁹⁷².

Antik çağ boyunca denizlerin hâkimi kabul edilen yunuslar, insanlara yakınlığı, sevecenliği, dostluğu, kurtarıcılığı ve koruyuculuğu ile bilinen⁹⁷³ ve “denizlerin kraliçesi” olarak isimlendirilen deniz canlılarıdır⁹⁷⁴. Antik döneme ait birçok efsanede, hatta günümüzde bile yunusların dostluğu ve kurtarıcılığıyla ilgili çeşitli öyküler anlatılmaktadır. Çocukların ve gemicilerin yol göstericisi, dostu, yoldaşı, kurtarıcısı oldukları için herkes tarafından sevilmiş, saygı gösterilmiş ve kutsanmıştır⁹⁷⁵. Anlatılan efsanelerde de bu durum sıklıkla vurgulanmıştır. Örneğin Iasoslu çocuk Hermias ile yunus arasında yaşanan ölümüne dostluk, yunusların çocuklar ile olan yakınlığına vurgu yapan bir efsanedir⁹⁷⁶. Miletoslu kahraman Koironos’un efsanesinde, Koironos yunus tutan bir balıkçıdan yunusu satın alıp yaşaması için denize geri atmış ve bir deniz kazasında geminin bütün yolcuları ölmüş ancak kahraman yunuslar tarafından kurtarılmıştır⁹⁷⁷. Odysseus ve Penelope’nin oğlu Telemakhos da çocukken denize düşmüş ve yunuslar tarafından kurtarılmıştır⁹⁷⁸. Lesboslu müzisyen Arion da Korinthos’a yaptığı deniz yolculuğunda korsanlar tarafından kaçırılıp öldürülmek üzereyken şarkı söyleyip lir çalmaya başlamıştır. Arion’un sesini işiten yunuslar gemiye yaklaşarak müzisyeni kurtarmıştır⁹⁷⁹. Plinius⁹⁸⁰ yunusların müzik aşığı olduklarını özellikle vurgulamıştır. Anlatılan pek çok hikâyede de yunusların müzik sesini sevdiği, lir ve flüt sesiyle yakın bir bağ kurdukları, müzik duyar duymaz sesin geldiği yere yönelerek dans ettikleri görülmektedir⁹⁸¹.

Antik dönemde yunuslar çeşitli kültlere dâhil edilmiş ve saygı görüp kutsanmıştır⁹⁸². Yunusların kültüne kabul edildiği en önemli tanrı Apollon’dur. Delphoi

⁹⁷² Plinius (*nat.* IX.7) yunusların, köpek takımyıldızı yükseldiği zaman 30 gün boyunca ortadan kaybolduklarını ve saklandıklarını bildirmiştir.

⁹⁷³ Plin. *nat.* IX.7-8; Toynbee 1973, 206-207; Tekin 2010b, 43.

⁹⁷⁴ Friedell 2004, 43.

⁹⁷⁵ Plinius (*nat.* IX.8) yunusların ve gemicilerin dostluğunu, gemicileri karşılamalarını, özellikle de çocuklar ile olan ilişkilerini hikâyelerle aktarmıştır.

⁹⁷⁶ Hikâye için bkz. Plin. *nat.* IX.8.

⁹⁷⁷ Grimal 1997, 396.

⁹⁷⁸ Grimal 1997, 770. Efsaneyle ilişkili olarak Odysseus’un kalkanının üzerinde yunus balığı betimlemesi görülmektedir (Grimal 1997, 770).

⁹⁷⁹ Plin. *nat.* IX.8; Luc. *DDeor.* VIII; Toynbee 1973, 207; Grimal 1997, 95.

⁹⁸⁰ Plin. *nat.* IX.8.

⁹⁸¹ Plin. *nat.* IX.8; Eur. *El.* 432-434.

⁹⁸² Knossos sarayındaki duvar resimleri ve çeşitli arkeolojik buluntular üzerinde tespit edilen yunusların, Minoşlular tarafından deniz canlıları arasında önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir (Alexiou 1991, 74-75, Lev. IXVII; Higgins 2005, 98, 141, 147, Fig. 171, 183). Ancak yunusların herhangi bir kütle ilişkisi henüz tespit edilememiştir.

kehanet merkeziyle ilişkili olarak Apollon *Delphinos*'un sembolü olan yunuslar⁹⁸³, Apollon'la ilgili birçok öyküde karşımıza çıkmakta, bazı efsanelerde tanrının yunusa dönüştüğü görülmektedir. Apollon'a yazılan bir hymnosta⁹⁸⁴ “*çünkü ben nasıl size başlangıçta anaforlu denizde bir yunus biçiminde görünerek atladysam hızlı giden geminize, siz de bana Delphiolu diyacaksınız*” dizeleri yunusun Apollon *Delphinos* kültündeki önemini göstermektedir. Efsaneye göre Apollon ile nymphe Lykia'nın birleşmesinden doğan Ikadios, Patara şehrini ve Apollon kâhinliğini kurduktan sonra yaptığı İtalya yolculuğu sırasında batan gemisinden bir yunus tarafından kurtarılmıştır. Parnassos eteklerine taşınan Ikadios onu kurtaran yunus (delphis) adına burada bir şehir (Delphoi) kurmuştur⁹⁸⁵. Bu nedenle Parnassos'ta kehanet tanrısı özelliği taşıyan Apollon'un denizde yunus şeklinde insanların karşısına çıktığına inanılmıştır⁹⁸⁶. Bazı öykülerde yukarıda da bahsettiğimiz müzisyen Arion'u kurtaran yunusların tanrı Apollon tarafından gönderildiği anlatılmaktadır⁹⁸⁷. Apollon ne zaman bir kişiye yardım etmek istese mutlaka ona yunuslarını göndermiştir⁹⁸⁸. Apollon'un kutsal hayvanı olan yunusların koruyuculuğu ve kurtarıcılığı, Roma İmparatorlarıyla ilişkili öykülerde de yer bulmuştur. İmparator Augustus, Aktium Savaşı'ndan dolayı koruyucu tanrı olarak kendisine Apollon'u seçmiştir. Bir efsaneye göre, Atia'nın Apollon tapınağında uyuduğu bir gece Augustus'a hamile kaldığı söylenmekte ve Augustus'un Apollon'a özel bir kült tahsis ettiği bilinmektedir⁹⁸⁹. Vergilius'un⁹⁹⁰ anlattığı efsaneye göre Aktium Savaşı'nda Octavianus'un (Augustus) gemisi etrafındaki gümüş rengi yunusların gemiyi koruduğu görülmekte olup imparatorun tanrı Apollon tarafından aldığı yardım ve koruma vurgulanmış olmalıdır.

Yunuslar, Dionysos'la ilgili efsanelerde de karşımıza çıkmaktadır⁹⁹¹. Naksos'a gitmek isteyen Dionysos, Tyrrenialı korsanların gemisine binmiş ancak korsanlar yolcuları köle olarak satmak için gemiyi Asya'ya yöneltmiştir. Bu durumu fark eden tanrı, korsanları çıldırtmış ve tekneden atlayan korsanlar yunusa dönüşerek cezalandırılmıştır⁹⁹².

⁹⁸³ Ridgway 1970, 89; Grimal 1997, 83; Karayaka 2007, 76; Günday 2010, 231; Cooper 2011, 54.

⁹⁸⁴ Hom. *h.* III.493-495.

⁹⁸⁵ Ridgway 1970, 89; Grimal 1997, 323.

⁹⁸⁶ Hom. *h.* III.399-400, 493-495.

⁹⁸⁷ Hdt. I.23-24; Paus. III.25.7; Strab. XIII, 2,4; Ridgway 1970, 90; Grimal 1997, 95.

⁹⁸⁸ Gezgin 2014, 43.

⁹⁸⁹ Howgego 2013, 101; Grimal 1997, 83.

⁹⁹⁰ Verg. *Aen.* 671-674.

⁹⁹¹ Ridgway 1970, 88; Cooper 2011, 54; Beydiz 2016, 187.

⁹⁹² Hom. *h.* VII.51-53. Bu hikâyenin Lysikrates anıtındaki frizde gösterildiği düşünülmektedir. Bunun için bkz. Ridgway 1970, 88.

Yunus, denizden doğduğuna inanılan tanrıça Aphrodite'nin de kutsal hayvanları arasında yerini almıştır⁹⁹³. Aphrodite'ye ait betimlemelerde tanrıçanın yanında çoğunlukla bir yunus veya yunus sırtında denizde seyahat eden tanrı çocuk Eros bulunmaktadır⁹⁹⁴. Bazen Eros ile benzer şekilde satyrlerin de yunuslarla betimlendiği görülmektedir⁹⁹⁵. Aphrodite, Roma İmparatorluğu'nun kuruluşundaki en önemli tanrıçadır. Troia Savaşı'ndan kaçan Romalı kahraman Ankhises'in Aphrodite ile birlikteliğinden doğan Aeneas, Romalıların kurucu atasıdır. Bu nedenle Romalılar soylarını tanrıça Aphrodite'ye dayandırmaktadır⁹⁹⁶. İmparator Augustus'un Prima Porta heykelinin yanındaki yunus ve Eros figürünün, Aeneas destanıyla soylarını dayandırdıkları tanrıça Aphrodite ile ilişkili olduğu düşünülmektedir⁹⁹⁷.

Yunuslar, deniz tanrısı Poseidon'un da sembolüdür. Tanrının bazen yunus şeklinde insanlara görüldüğüne inanılmıştır⁹⁹⁸. Bir efsaneye göre Delphoi'ye ismini veren kahraman Delphos, yunusa dönüşen Poseidon'un Melantho'yla birleşmesinden doğan oğludur⁹⁹⁹. Isthmia oyunlarında da yunuslar önem taşımıştır¹⁰⁰⁰. Yunusların, ırmak tanrılarının sembolü olduğu da bilinmektedir. Nero Dönemi'ne tarihlendirilen bir Ostia sikkesinde, yunus tutan bir tanrı görülmekte ve figürün Tiber ırmağının personifikasyonu olduğu düşünülmektedir¹⁰⁰¹. Yunuslar, denizci ve balıkçıların efendisi olarak tapınım gören, deniz yolculuklarının ve balıkçıların avlarının sorunsuz bir şekilde geçmesini sağlayan bereket tanrısı Priapos'un kültüründe kutsal kabul edilmiştir¹⁰⁰². İsis¹⁰⁰³ ve Demeter¹⁰⁰⁴ kültüründe de kutsallık taşıdığı bilinmektedir.

Yunuslar, antik dönemdeki kutsallığını günümüze kadar sürdüren canlılardan birisidir. Evliya Çelebi 17. yüzyılda İstanbul kıyısında sürüler halinde gördüğü yunusların, küçük balıkları kıyıya sürdükleri için balıkçılar tarafından uğurlu sayıldığını

⁹⁹³ Cooper 2011, 54.

⁹⁹⁴ Ridgway 1970, 92-94; Toynbee 1973, 207; Cooper 2011, 54; Uygun 2016, 223-224; Smith 1996, Fig. 14.

⁹⁹⁵ Ridgway 1970, 92.

⁹⁹⁶ Roma şehrinin koruyucu tanrıçası Aphrodite için Caesar tarafından Venüs Genetrix adına bir tapınak inşa ettirilmiştir (Howgego 2013, 101; Grimal 1997, 78).

⁹⁹⁷ Ridgway 1970, 95; Fullerton 2000, 160, Fig. 114; Price 2004, 305.

⁹⁹⁸ Ridgway 1970, 90; Grimal 1997, 145, 484; Karayaka 2007, 172.

⁹⁹⁹ Grimal 1997, 145, 484.

¹⁰⁰⁰ Grimal 1997, 490, 589.

¹⁰⁰¹ Altinoluk 2010, 28, Res. 14.

¹⁰⁰² Boyana 2004, 39, 42.

¹⁰⁰³ Cooper 2011, 54.

¹⁰⁰⁴ Pausanias (VIII.42.4) Arkadia'daki Phigaleia'da *Demeter Melania*'nın kült heykelinin bir elinde yunus tuttuğunu bildirmiştir. Bu ifade, Demeter'in de sembolü olduğunu göstermektedir.

aktarmıştır¹⁰⁰⁵. Plinius¹⁰⁰⁶ da yunusların bazı halklar tarafından balık avında, dolayısıyla besin sağlama amacıyla kullanıldığını, Gallia'da Latera isimli bir gölün dar çıkışında yunusların balıkları kovalayarak balıkçılarla işbirliği içerisinde avlarını gerçekleştirdiklerini aktarmıştır.

Yazılı kaynaklar, antik dönemde yunus etinin tüketildiğini de göstermektedir. Ksenophon¹⁰⁰⁷, Mossynoikialılar'ın MÖ 4. yüzyılda yunus etini tuzlayarak küplerde ve ambarlarda sakladıklarını bildirmiştir. Apicius'tan edinilen bilgilere göre de Roma mutfağında yunus eti sevilerek tüketilen bir deniz ürünüdür¹⁰⁰⁸. Strabon¹⁰⁰⁹, sürü halinde dolaşan yunusların palamut ve ton balıklarını yiyerek beslendiğini, yakalanan yunusların yağından yararlandığını aktarmıştır¹⁰¹⁰. Yunus eti ve yağı, antik dönemden günümüze yakın bir süreye kadar çeşitli amaçlarla tüketilmiş¹⁰¹¹, kandillerin yakılmasında, deniz fenerlerinde aydınlanma amacıyla kullanılan malzemelerden birisi olmuştur¹⁰¹².

¹⁰⁰⁵ Zengin 2008, 9. 1983 yılında yunus avcılığı resmi olarak yasaklanana kadar balıkçılar tarafından yunuslar mübarek ve uğurlu bir canlı olarak sayılmış, hatta yunusu avlayanın işlerinin ters gideceğine, cezalandırılacağına inanılmıştır. Özellikle bu inanışta Yunus Peygamberi kurtaran yunus efsanesi en önemli etken olmuştur (Aça 2015, 345-347, 352). Kuran-ı Kerim'de de bahsedilen Yunus Peygamber efsanesinde yine yunuslar kurtarıcı kimliğiyle ön plana çıkartılmış ve insanlara dost canlılar olarak gösterilmiştir (Kuran-ı Kerim, Enbiya Suresi, Saffat Suresi; Gezgin 2014, 49-50).

¹⁰⁰⁶ Plin. nat. IX.9.

¹⁰⁰⁷ Xen. an. V.4.28.

¹⁰⁰⁸ Dalby-Grainger 2001, 11.

¹⁰⁰⁹ Strab. XII.3.19.

¹⁰¹⁰ Antik dönemde yunus balıklarından yağ elde edilmiştir. İnce bir tabakadan oluşan derinin hemen altında canlının su içerisindeki hareketini kolaylaştıran ve türlere göre değişebilen kalın bir yağ tabakası bulunmaktadır. Ortalama büyüklüğe sahip bir yunusun vücudu yaklaşık olarak 20 kg yağ içerirken, kış mevsiminde bu miktar iki katına ulaşmaktadır. Özellikle vücutlarındaki yağı elde etme amacıyla yapılan yunus avı 1980 yılına kadar Karadenizli balıkçıların sanayiye hammadde sağlayan bir madde olmasından dolayı en önemli geçim kaynaklarından birisiydi. Günümüze yakın bir süre önce yunus avcılığının serbest olduğu zamanlarda yunus avcılığı yapan balıkçılardan edinilen bilgilere göre dilimler halinde kesilen yunus etleri yoğun ateşte, bakır kazanlar içerisinde kaynatılarak yağ elde edilmiştir (Tonay 2003; Zengin 2008, 8; Aça 2015, 337).

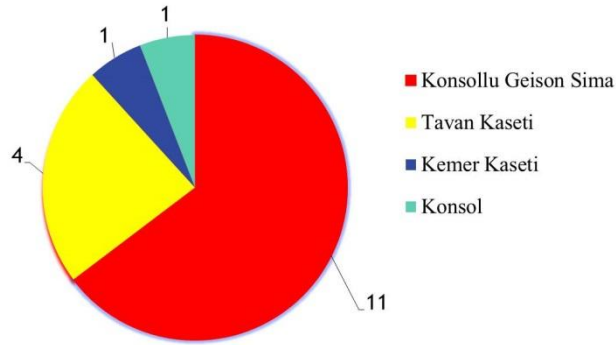
¹⁰¹¹ Aça 2015, 336-337, 340. Strabon (XII.3.19) Karadeniz kıyılarında yaşayan Khaldai kavminin olta ile avladıkları yunusları her amaçla kullandıklarını bildirmiştir. Byzantion kentinde antik dönemde balıkçılar üççatallı zıpkınla (*harpoon*) yunus avcılığı yapmıştır (Tekin 2010b, 42-43, 51). Yenikapı kazılarında Theodosius Limanı'nda yapılan çalışmalarda yunus kemiklerinin ele geçirilmesi Tekin'e göre antik dönemdeki yazarların verdiği yunus avı bilgisi ile uyum göstermekte ve yunus avcılığını doğrulamaktadır (Tekin 2010b, 60-61).

¹⁰¹² Zengin 2008, 9; Aça 2015, 353. 16. yüzyılda, Ali Macar Reis tarafından yaptırılan bir fenerde, günbatımından doğumuna kadar 10.264 kg yunus yağının yakıldığı bilinmektedir (Zengin 2008, 9). Yunuslardan elde edilen yağdan A ve D vitamini sağlanmış, donmaz özellikte olduğu için deri, ayakkabı ve makine endüstrisinde kullanılmış, aydınlatma amaçlı olarak yakılmış, hayvan arabası tekerleklerinde kullanılmış, yunustan elde edilen un hayvan yemi olarak (kümes hayvancılığında) tüketilmiş, eti ise gübre amacıyla toprağa karıştırılmıştır (Tonay 2003, 4; Zengin 2008, 9; Aça 2015, 338, 340). Karadenizli yunus avcıları ile yapılan bir çalışmada, özellikle *musur* denilen bir yunus cinsinin şifa amaçlı olarak yağının kullanıldığı bilgisine ulaşılmıştır (Aça 2015, 338).

1983 yılında alınan bir kararla birlikte koruma altına alınan yunusların antik dönemden beri süregelen avcılığı da söz konusu tarihte son bulmuştur¹⁰¹³.

2.10.1. Yunus Kabartmaları

Laodikeia antik kentinde, Septimius Severus Nymphaeumu'ndan dört adet (Kat. No. KGS.53-54, 57, 70, Fig. 149-152), Batı Tiyatrosu'ndan üç adet (Kat. No. TK.02, 05, 27, Fig. 137-139), Merkezi Propylon'dan üç adet (Kat. No. KGS.69, TK.25, KK.06b, Fig. 145-147), Tapınak A'dan iki adet (Kat. No. KGS.15-16, Fig. 143-144), Kuzey (Kutsal) Agora Batı Kapısı'ndan bir adet (Kat. No. KGS.03c, Fig. 141), Suriye Kapısı'ndan bir adet (Kat. No. K.01, Fig. 142), Suriye Caddesi'nden bir adet (Kat. No. KGS.63, Fig. 157), Doğu Bizans Kulesi'nden bir adet (Kat. No. KGS.25, Fig. 156), Merkezi Agora'dan bir adet (Kat. No. KGS.61b, Fig. 158) olmak üzere toplamda 17 adet yunus kabartmalı mimari blok tespit edilmiştir. Yunus kabartmaları konsol bloğunda, konsollu geison sima bloklarının konsol kasetlerinde, tavan kaseti ve kemer kaseti bloklarında işlenmiş olup konsol kasetlerindeki kullanımının daha yoğun olduğu görülmektedir (Fig. 134).

Figür 134: Mimari blokların cinsine göre yunus kabartmalarının dağılımı.

Yunuslar yukarıdaki bölümde de detaylı olarak değindiğimiz gibi antik dönemde sıklıkla denizle ilgili efsanelerde ve betimlemelerde, denizle ilgili tanrı ve tanrıçaların kültlerinde, çocuk, müzisyen veya kahramanların efsanevi yaşamlarıyla ilişkili hikâyelerde karşımıza çıkmaktadır. Denizlerin koruyucu ve kurtarıcı kahramanı olan yunuslar, sevimli görünümü ve dostane yapısı nedeniyle insanlar tarafından günümüze

¹⁰¹³ Tonay 2003, 4; Zengin 2008, 9. Yaklaşık olarak 200 sene önce Karadeniz kıyılarına gelen Bjiksyon, Sümele'de yaşayan halkın geçim kaynağının yunus avcılığı ve canlıdan imal ettikleri balık yağı olduğunu aktarmıştır (Zengin 2008, 9). Yakın bir süreye kadar yunustan elde edilen yağ, bölge insanının en önemli geçim kaynaklarından birisi sayılmış ve fiçılarla dış ülkelere pazarlanmıştır (Aça 2015, 337).

kadar saygı görmüş, kutsanmış, uğurlu bir hayvan kabul edilmiştir. Özellikle denizin, deniz yolculuklarının, ticaretin ve balıkçılığın büyük bir önem arz ettiği topluluklarda yunusa gösterilen saygı da büyük olmuştur. Laodikeia antik kenti denize kıyısı olmayan bir iç Batı Anadolu kenti olmasına rağmen mimari bloklar üzerinde betimlenen canlılar arasında en yoğun kullanıma sahip figürlerden birisinin yunus olması, kent yaşamında taşıdığı kutsal değeri göstermektedir. Kentteki betimlemeleri yalnız mimari bloklarda olmayıp zenginlere ait villalardaki mozaiklerde, heykel, figürin, lahit, kandil, sikke gibi çeşitli eserlerde de tespit edilmiştir¹⁰¹⁴ (Fig. 135-136).

Figür 135: Güney Roma Villası'nda bulunan yunus figürlü mozaik.

Figür 136: İmparator Caracalla, Ge (başak-bereket boynuzu) ve Thalassa (dümen-yunus), Laodikeia şehir sikkesi.

Yunusların kentteki ikonografik anlamı sikkeler üzerinde karşımıza çıkmaktadır. Marcus Aurelius Dönemi'ne ait Laodikeia şehir sikkesinde tanrıça Aphrodite ve Eros'la¹⁰¹⁵, Caracalla Dönemi'ne ait bir şehir sikkesinde ise deniz tanrıçası Thalassa'yla birlikte¹⁰¹⁶ betimlenmiştir. Thalassa'nın betimlendiği sikkede tanrıça Ge yanındaki buğday başakları ve elinde tuttuğu meyve dolu bereket boynuzuyla karayı, ortada zafer çelengi taşıyan kartal gökyüzünü, elinde tuttuğu dümen ve yanındaki yunusla betimlenen Thalassa ise denizi simgelemiştir. Böylece tanrıçaların ellerinde yükselen Tanrı İmparator Caracalla, karaya, denize, gökyüzüne zaferi ihsan eden, hükmeden ve bereketi sunan ilahi garantör olarak yerini almıştır (Fig. 136). Her iki sikkede oluşturulan kompozisyon, yunusların Laodikeia'da denizi ve denizle ilişkili tanrıçaları,

¹⁰¹⁴ Sikkeler için bkz. Head 1906, No. 206, 226, Pl. XXXVII. 9, 12; Howgego 2013, 111, no. 166. Kandilde yunusun sırtına ters oturan çocuk Eros için bkz. Şimşek vd. 2011, 864, Kat. No. 1031. Laodikeia Batı Nekropolü'nde bulunan Asiarch Euethios Pyrrhon'a ait (MS 3. yüzyılın ilk çeyreği) sütunlu lahdin kapağında yunus figürleri betimlenmiştir. Lahit için bkz. Şimşek 2013a, 424, Res. 572.

¹⁰¹⁵ Head 1906, No. 206, Pl. XXXVII. 9. Sikkede görülen betimlemeye benzer bir sahne Herakleia Salbake Heroonu'na ait kabartmalarda da yer almaktadır. Kabartma için bkz. Yıldız 2000, Fig. 8.

¹⁰¹⁶ Head 1906, No. 226, Pl. XXXVII.12; Howgego 2013, 111, no. 166.

diğer yandan da İmparatorluğun denizler üzerinde kurduğu egemenlik, refah ve huzuru, denizde kazanılan zaferleri temsil eden bir hayvan olduğunu göstermektedir.

Yunuslar, betimlendiği mimari yapıya göre farklı anlam barındırıyor olmalıdır. Çünkü antik kaynaklar aracılığıyla edinilen bilgiler, yunusların çok yönlü bir hayvan olduğunu, dolayısıyla çeşitli sembolik anlamlar ifade ettiklerini göstermektedir. Bu nedenle yunus betimlemeleri özellikle Roma İmparatorluk Dönemi'nde inşa edilen tiyatro, nymphaeum, tapınak, zafer takı, kent kapısı gibi birbirinden farklı işleve sahip anıtsal yapılarda sevilerek kullanılan dekorasyon öğelerinden biri haline gelmiştir¹⁰¹⁷.

Laodikeia'da yunus kabartmalarının kullanıldığı yapılardan biri kentin batısındaki tiyatrodur. Yapıda üç adet tavan kaseti bloğunun kaset bölümünde yunus kabartması tespit edilmiştir. TK.02 numaralı tavan kaseti Julius Claudiuslar (Augustus?) Dönemi'ne (Fig. 137), TK.05 numaralı tavan kaseti Geç Antoninler/Erken Severuslar Dönemi'ne¹⁰¹⁸ (Fig. 138), TK.27 numaralı tavan kaseti ise MS 3-4. yüzyıla tarihlendirilmiştir (Fig. 139). Bloklar, tiyatronun sahne binasına ait olup Hellenistik Dönem'de inşa edilen yapıda farklı dönemlerde gerçekleştirilen mimari düzenlemelerle ilişkilidir.

TK.02 numaralı tavan kaseti, yapıda Erken İmparatorluk Dönemi'nde (Julius Claudiuslar) yapılan düzenlemelerle ilişkili olmalıdır. Blok, tiyatronun sahne binasına aittir. Hareketli bir gövdeye sahip olan yunus, yapıda açığa çıkartılan TK.01 numaralı tavan kasetinde betimlenen hippokampus ve deniz panteri ile benzer üslupta işlenmiştir. Yunus, saldırgan bir görüntüye sahiptir. Gövdesindeki detaylar siyah renkli ince uçlu fırçayla çizilmiştir. TK.01 numaralı tavan kasetindeki figürleri işleyen ustanın, TK.02 numaralı bloktaki yunus kabartmasında çalıştığı ve kabartmaların ortak bir kompozisyonun yaratıları olduğu izlenebilmektedir. TK.01 numaralı blokta karşımıza çıkan Dionysos dünyasıyla ilintili masklar, kabartmalarda tiyatroyla bağlantılı dekorasyon öğelerinin kullanıldığını göstermesi açısından önemli olup TK.02 numaralı bloktaki yunus figürlerini de bu kapsamda ele almamız yerinde olacaktır. TK.05 no.lu

¹⁰¹⁷ Lahit veya mezar stellerinde de betimlenen yunuslar, mezar üzerinde tamamen ölümler dünyasına yapılan yolculukla ilintili olarak farklı bir ikonografi taşımıştır. Mezarlarda betimlenen yunusların, ölümlerin "mutluluk adası"na yaptığı seyahati sembolize ettiği (Kâhil 1969, 217), ölen kişinin manevi yolculuğunda kişiye eşlik eden bir canlı olduğu düşünülmektedir (Düşen-Yaka Gül 2016, 385). Aizanoi mezar stelleri üzerindeki yunus figürleri için bkz. Bozoğlu 2010, 68, Lev. 9, Res. 8; Düşen-Yaka Gül 2016, 384-385, Res. 3-5. Melli'de anıtsal bir mezara ait tavan kasetinde betimlenen yunus için bkz. Köse 2008, 750, Res. 3. Side Nekropolü'nden bulunan yunus ve balık kabartmalı tavan kaseti için bkz. Mansel 1978, 301.

¹⁰¹⁸ Antitetik olarak betimlenen yunus kabartmalarının çok yakın bir benzeri Septimius Severus Dönemi'ne tarihlendirilen Hierapolis Tiyatrosu'nda da görülmektedir. Figürler için bkz. D'Andria 2003, 170.

kabartmada betimlenen ve gaga gagaya antitetik şekilde yerleştirilmiş iki yunus figürü ise oldukça sevimli, canlı ve hareketli bir üslup taşımaktadır. Geç Antoninler-Erken Severuslar Dönemi özellikleri taşıyan blok, yapıda bu dönemde gerçekleştirilen düzenlemelerle ilişkili olmalıdır. Yunus figürleri kıvrak gövdeleriyle dans eder şekilde birbirlerine yaklaşmış ve gaga gagaya betimlenmiştir. Söz konusu figürlere çok yakın bir betimleme Hierapolis Tiyatrosu'na ait bir arşitrav soffitinde karşımıza çıkmaktadır¹⁰¹⁹. İki kentte görülen benzer betimleme, mimari dekorasyon atölyelerinin birbiriyle bağlantılı olduğunu gösteren önemli bir veridir.

Figür 137: TK.02 no.lu tavan kasetinden yunus kabartması.

Figür 138: TK.05 no.lu tavan kasetinden yunus kabartmaları.

Figür 139: TK.27 no.lu tavan kasetinden yunus kabartması.

Yunuslar, Laodikeia Batı Tiyatrosu'nda olduğu gibi Anadolu'daki birçok tiyatro yapısında çeşitli mimari bloklar üzerinde sevilerek kullanılmıştır. Hierapolis Tiyatrosu¹⁰²⁰, Aspendos Tiyatrosu¹⁰²¹, Parion Tiyatrosu¹⁰²², Myra Tiyatrosu¹⁰²³, Ephesos Tiyatrosu¹⁰²⁴, Aizanoi Tiyatrosu¹⁰²⁵ gibi Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilen tiyatrolarda alınlık, konsollu geison kaseti veya tavan kaseti gibi mimari elemanlarda sevilerek kullanıldığı görülmektedir. Ancak yunusların herhangi bir kültle ilişkisi hakkında yorum yapmamızı sağlayacak fazla bir veri yoktur (Fig. 140a-b). Csapo¹⁰²⁶ yunusların erken dönem Yunan sanatı ve mitolojisinde koronun dansını sembolize ettiğini ve Dionysos'un hymnoslarıyla ilişkili semboller olduğunu

¹⁰¹⁹ Pensabene 2007, 267, 359, Fig. 50; Ferrero vd. 2007, 212, 359, Fig. 50, 156; D'Andria-Ritti 1985, xxviii, Tav. 6.3.

¹⁰²⁰ D'Andria 2003, 170; Ferrero vd. 2007, 212, 359, Fig. 50, 156.

¹⁰²¹ Tancke 1989, 303, Taf. LXXIV.4; Lanckoronski 2005, 113, Res. 89; Can 1999, 19; Can 2005, 102.

¹⁰²² Tiyatrodaki alınlıkta betimlenen yunus kabartmasının balık burcunu temsil ettiği düşünülmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Başaran 2016, 113, Fig. 3, 7.

¹⁰²³ Özdilek 2016, 164. Sima bloklarında görülen yunus kabartmaları Antoninler Dönemi'ne tarihlenmektedir. Bkz. Özdilek 2011, 249; Özdilek 2016, 164.

¹⁰²⁴ Meander frizli bloklarda, meanderlerin merkez süslemesi olarak işlenen yunus kabartması için bkz. Gunter 1995, 49, Fig. 25.

¹⁰²⁵ Rohn 2008, 161, 271, 277-278, Abb. 44, Taf. 78, 82.

¹⁰²⁶ Csapo 2003, 94.

önermektedir. Dionysos kültürünün sembolü olan yunuslar Anadolu'da Perge Tiyatrosu'nun sahne kabartmalarında Dionysos'un yaptığı deniz yolculuğu sahnesinde¹⁰²⁷ suların içerisinde yüzerken görülmektedir. Ancak söz konusu veri, Dionysos'un da sembolü olan yunusları doğrudan bu külte dâhil etmemiz için yetersizdir. Antik döneme ait çeşitli edebi eserlerde karşımıza çıkan bazı bilgiler bir ölçüde bu konu hakkında fikir sağlamaktadır. Birçok hikâyede özellikle müzik ve sanat tanrısı Apollon'la ilişkilendirilen yunusların müzik dinlemeyi ve dans etmeyi seven bir canlı olduğu, özellikle de lir ve flüt sesinden hoşlandıkları görülmektedir. Eurupides¹⁰²⁸ tarafından yazılan "Elektra" oyununda gemilerin çevresindeki yunusların flüt sesleriyle mest oldukları ve müzik seslerinin eşliğinde kıvrıla kıvrıla sıçradıkları anlatılmıştır. Bu nedenle, mimari bloklarda betimlenen yunuslar, tiyatrolarda gerçekleştirilen müzik, dans ve çeşitli su oyunları¹⁰²⁹ paralel yapılan, Apollon veya Dionysos'la ilişkili bir dekorasyon ögesi olmalıdır. Özdilek'de¹⁰³⁰, tiyatro yapılarında gerçekleştirilen su oyunları (*kolymbethra*) bağlantılı bir deniz canlısı olduğu için tercih edilmiş olabileceğini söylemektedir. Yapıya gelen seyircilere, dekorasyonda seçilen figürlerle birlikte müzikli dinletilerin, dans gösterilerinin ve denizin çağrıştırmaları yapılmış, izleyiciler daha gerçekçi bir atmosferin içine alınmış olmalıdır¹⁰³¹. Laodikeia Batı tiyatrosu sahnesine ait TK.02 no.lu yunus kabartmasının yer aldığı mimari blokla aynı üslup ve döneme sahip tavan kasetlerinde betimlenen hippokampus (denizatı), deniz panteri gibi deniz ve suyla ilişkili mitolojik figürler¹⁰³² de benzer düşünceyle yapılmış olmalıdır (Kat. No. TK.01, Fig. 127). Bu bloklar üzerinde görülen mask kabartmaları da doğrudan dekorasyonda tiyatronun işleviyle paralel betimlemelerin yapıldığını göstermektedir¹⁰³³. Ancak yapının kazı çalışmaları henüz tamamlanmadığı için kesin bir şey söylemek olanaksızdır.

¹⁰²⁷ Özgür 2011, 29.

¹⁰²⁸ Eur. *El.* 432-434.

¹⁰²⁹ Laodikeia'da Kuzey Tiyatrosu'nda yapılan çalışmalar, yapıda su oyunlarının gerçekleştirildiğini göstermiştir (Şimşek-Sezgin 2011, 187). Antik dönemde tiyatrolarındaki gösterilerin önemli bir parçası da su oyunlarıdır. Bazen bu gösterilerde, İmparatorların kazandıkları deniz savaşları (*naumachiae*) da sergilenmiş, içi insan dolu gemiler yüzdürülmüştür. Bu gösterileri izleyen halk, sanki o savaşa katılmış gibi bir zafer coşkusu yaşar ve İmparatorluğun gücünü, başarısını algıladı. Detaylı bilgi için bkz. Meijer 2008, 147-152.

¹⁰³⁰ Özdilek 2011, 214.

¹⁰³¹ Roma Dönemi'ndeki tiyatro yapılarında bisellum koltuklarının kolçak kısımlarında da yunus tasviri görülmektedir (Özdilek 2011, 58, 214, 321; Özdilek 2016, Fig. 62). Myra Tiyatrosu'nun balustradları üzerinde de yunus kabartması işlenmiştir (Özdilek 2011, 320).

¹⁰³² Hierapolis Tiyatrosu'nda bulunan Triton heykeli için bkz. Bejor 1991, 21-23, Tav. 12-13; D'Andria 2003, 211, Res. 187; Yıldız 2010, 86-87.

¹⁰³³ Aspendos Tiyatrosu'nun sahnesinde, tavan kasetlerinde tiyatronun işleviyle paralel mask kabartmaları yapılmıştır (Can 2005, 102).

Figür 140a: Aspandos Tiyatrosu'nun tavan kasetinde betimlenen yunus kabartması.

Figür 140b: Hierapolis Tiyatrosu sahnesinde, konsol kasetinde betimlenen yunus kabartması.

KGS.03c no.lu yunus kabartması, Kuzey (Kutsal) Agora'nın batı kapısına ait konsollu geison sima bloğunun konsol kasetinde yer alır. Julius Claudiuslar Dönemi'ne (Augustus/Tiberius?) tarihlendirilen blokta diğer kabartmalardan farklı şekilde betimlenen, bir balığı yeme esnasında kompoze edilen bir yunus işlenmiştir. Yunus, oldukça hareketli, canlı ve gösterişli bir gövdeye sahiptir. Kuyruk ve yüzgeçler tüm detaylarıyla işlenmiş olup birinci sınıf işçilik sergilemektedir. Hafif aralı gösterilen gaganın arasında, küçük ve basit yapılan bir balık figürü görülmektedir (Fig. 141).

Figür 141a-b: KGS.03c no.lu yunus balığı kabartması.

KGS.03c numaralı yunus kabartması, kaset içerisinde oturan bir sığır figürüyle birlikte işlenmiştir. "L" formlu kasete yerleştirilen iki figür, yaşam yerleri farklı olan canlılardır (Fig. 142b). Kabartmada sığır figüründe anlatılmak istenilen düşünce, Augustus'un başlattığı huzur ve refah getiren altın çağın Laodikeia topraklarındaki hayvancılık faaliyetlerine getirdiği verim ve berekettir. Aynı alandaki yunus figürüyle

anlatılmak istenilen düşüncenin de benzer ideolojide olması gerekmektedir. Çünkü yunus figürü, diğer yunus kabartmalarından farklı bir şekilde denizde balıkla beslenirken gösterilmiştir¹⁰³⁴. Kapıya ait diğer figürlü kabartmalarda da vurgulanmak istenilen mesajın aynı ideoloji altında oluşturulması ve dekorasyonda özellikle karaya, denize ve nehirlere gelen bereket, bolluk, verim ve refahın anlatılmak istenilmesi yunus kabartmasını da bu kavram altındaki mesajla ilişkilendirmektedir. Denizlerin hükümdar hayvanı sayılan yunuslar, İmparatorluğun sağladığı barış, huzur, refah ile birlikte denizlerde yaşanan bolluğa paralel olarak balıklarla beslenmektedir. Yani İmparatorluk tarafından bereket sadece karaya değil, denizlere, nehirlere de ihsan edilmiş ve yaşam canlanmıştır. Bu nedenle denizlere, nehirlere yansıyan huzur ve refah sayesinde Laodikeialılara da zenginlik ve bolluk ihsan edilmiştir. Diğer yandan yunusların Priapos kültüründe de bereketi sembolize eden hayvanlardan biri olması, yunus ve bereket kavramının arasındaki bağlantıyı sunmakta, temenosun kapısında betimlenen KGS.03c numaralı yunus kabartmasının Laodikeialılara bahşedilen bereket düşüncesiyle işlendiğini düşündürmektedir. Hierapolis Triton Nymphaeumu'nun alınlıklarında işlenen kabartmalarda da¹⁰³⁵, balık yutan yunuslar betimlenmiş, suyun ve denizlerin bereketi, bolluğu, canlılığı yansıtılmış olmalıdır.

K.01 numaralı iki yunus kabartması, Suriye Kapısı'nda bulunan gemi pruvası şeklindeki konsolun ön bölümünde yer almaktadır¹⁰³⁶. Yunuslar kuyrukları aşağı, başları yukarı gelecek şekilde pruvanın başaltı bölümüne, her iki yana doğru simetrik yerleştirilmiştir (Kat. No. K.01, Fig. 142). Konsolda betimlenen gemi pruvası Laodikeialıların denizle olan yakın bağlantısını ve deniz ticaretinin kent yaşamındaki önemini göstermesi açısından önemlidir¹⁰³⁷.

¹⁰³⁴ Caracalla Nymphaeumu'nda yapılan çalışmalarda çeşmeyle ilişkili bir küvet üzerinde de benzer kabartma tespit edilmiştir. Balık yutan yunus figürü, kentteki mimari dekorasyon atölyesi tarafından sevilerek yapılan bir bezeme olmalıdır. Bkz. Kâhil 1969, 208, Cat. no. 32, Pl. LXXIX.3.

¹⁰³⁵ Campagna 2007, 319, Fig. 7; Yıldız 2010, 38. Triton Nymphaeumu İmparator Elagabalus Dönemi'ne (MS 220-222) tarihlendirilmektedir (Campagna 2007, 332).

¹⁰³⁶ Şimşek 2013a, 96-97, Res. 105.

¹⁰³⁷ Şimşek 2013a, 97.

Figür 142: Suriye Kapısı'ndan yunus kabartmalı gemi pruvası biçiminde konsol.

Suriye kapısı, İmparator Domitianus'un (MS 81-96) azatlı kölesi Tiberius Claudius Tryphon tarafından MS 84-85 yıllarında yaptırılarak, kentin kurucu tanrısı Zeus *Megistos Soter*'e ve İmparator Domitianus'a ithaf edilmiştir¹⁰³⁸. Hierapolis antik kentinde Suriye Kapısı'yla çağdaş döneme tarihlenen Titus Flavius Zeuxis'in mezar yazıtında, tüccarın 72 kez Peloponnesos'un güney ucundaki Malea burnunu deniz yolculuğuyla geçerek İtalya'ya ürünlerini taşıdığı görülmektedir¹⁰³⁹. Aynı döneme tarihlendirilen iki örnek, bölgede MS 1. yüzyılda yaşanan deniz ticaretindeki canlılığı ve deniz yolculuklarının önemini göz önüne sermektedir. Gemi pruvası şeklinde işlenen konsolda, sıçrar tarzda betimlenen yunuslar, Laodikeialıların deniz aşırı ülkelere gerçekleştirdiği deniz yolculuklarını ve bu yolculukların İmparatorluk ve tanrıların korumasında güvenle geçtiğini, yunusların kente bereket, bolluk, başarı, şans ve zenginlik taşıdığını sembolize ediyor olmalıdır. Hierapolis kentinde bulunan tüccar Zeuxis'in mezar yazıtındaki ifadeler de bölge kentleri için deniz aşırı ülkelerle yapılan ticaretin ve batı pazarlarına açılmak için denizin, deniz yolculuklarının taşıdığı öneminin en açık göstergesidir. Laodikeia'da bulunan sikkelerde yunusların Thalassa, Aphrodite gibi denizle ilişkili tanrıçalarla ve İlahi imparatorlarla betimlenmesi de yunusların kentte İmparatorluk çatısı altında sürdürülen deniz yolculuklarını ve denizlerdeki egemenliği sembolize eden bir canlı olarak kullanıldığını göstermektedir. MÖ 1. yüzyılın sonlarından itibaren Roma ile yakın ilişkiler kuran Laodikeia, verimli

¹⁰³⁸ Şimşek 2013a, 96. Domitianus Dönemi'ne ait geison bloklarında kullanılan yunus kabartmaları için bkz. Clackenhagen 1940, Abb. 60-62.

¹⁰³⁹ Mezar yazıtı "*Tüccar Titus Flavius Zeuxis, Maleus Burnu'nu geçerek İtalya'ya doğru 72 kez deniz yolculuğu yapmıştır, anıtı kendisi ve çocukları Flavius Theodoros ve Flavius Theudas ile onlardan izin alanlar için yaptırdı*" şeklindedir. Yazıt için bkz. Ritti 2006, 67-70, Res. 24; D'Andria 2003, 66-68; Yıldız 2010, 64-65; Ritti 2017, 162.

topraklarından elde ettiği tarım ürünleri, dokuma ve mermer ticaretiyle büyük bir zenginlik kazanmış, bu kazancın büyük bir bölümünü deniz aşırı ülkelerle yaptıkları ticaret yoluyla elde etmiştir. Bu nedenle deniz ve deniz yolculuğu Laodikeialıların elde ettiği sosyal refah ve ekonomik zenginliğin en büyük kaynağıdır. Denizi ve deniz yolculuklarını sembolize eden yunuslar¹⁰⁴⁰ da bu nedenlerle iç bölge kenti olan Laodikeialıların ekonomik yaşamları içinde önem taşıyan hayvanlardan biri olarak algılanmış, iyi talih getiren, koruyan, kurtaran, uğurlu, ilahi bir canlı kabul edilmiş olmalıdır.

KGS.15 ve KGS.16 numaralı yunus kabartmaları Tapınak A yapısının avlusunu çevreleyen portiklerde yer almaktadır. Farklı konsollu geison sima bloklarındaki konsol kasetlerinde işlenen iki figür üslup bakımından yakın özellikler taşımakta ve birbirine yakın bir şablonla işlendiği görülmektedir. Bu nedenle figürler aynı usta tarafından yapılmış olmalıdır. Yüzer pozisyondaki yunusların görüntüsü canlı, hareketli ve sevimli üsluptadır (Fig. 143-144).

Figür 143: KGS.15 no.lu yunus kabartması. **Figür 144:** KGS.16 no.lu yunus kabartması.

Tapınak A yapısı Apollon, Artemis, Aphrodite ve Roma İmparatorluk kültürüyle paralel figürlerle dekore edilmiştir¹⁰⁴¹. Yunus kabartmasının da tapınaktaki diğer figürlerde görüldüğü gibi mevcut kültürlerle birlikte programlanmış olması gerekmektedir. Yukarıdaki bölümde de detaylı bir şekilde değindiğimiz gibi, yunuslar Apollon'un kültüründe kutsal kabul edilen hayvanlardan birisidir. Hierapolis¹⁰⁴² başta olmak üzere Laodikeia¹⁰⁴³ ve bölgedeki diğer kentlerde¹⁰⁴⁴ tapınım gören tanrılar arasında baş sırada yer alan Apollon'un bölgede bilinen sembolleri çift yüzlü balta,

¹⁰⁴⁰ Yunuslar deniz aşırı ülkelere yapılan yolculuğun sembolüdür (Toynbee 1973, 207). Patara'da Nero Dönemi'nde tarihlendirilen bir deniz fenerinde de yunus kabartması bulunmaktadır. Patara Deniz feneri hakkında bilgi için bkz. Özkut 2009, 23-40.

¹⁰⁴¹ Şimşek 2013a, 250-254; Şimşek 2014a, 65.

¹⁰⁴² Ritti 2017, 109-110, 127, 266-267; Şimşek 2009b, 675-679.

¹⁰⁴³ Robert 1969, 289-312, no. 6, Lev. 105; Ritti 2006, 97; Ritti 2008, 93, 105-107, no. 37; Huttner 2013, 45; Şimşek 2013a, 254.

¹⁰⁴⁴ Şimşek 2009b, 678.

kithara ve üçayaklı kazan'dır¹⁰⁴⁵. Hierapolis Apollon Kutsal Alanı'nın portiklerine ait mimari bloklarda¹⁰⁴⁶ ve Hierapolis'in kutsal alanı Apollon Lairbenos Tapınağı'na ait mimari bloklarda¹⁰⁴⁷ tanrının sembollerinin kabartma şeklinde işlendiği görülmektedir. Söz konusu kabartmalar arasında, konsol kasetlerinde yunusların da betimlendiği görülmekte olup yunusların Apollon kültürüyle ilişkilendirilebileceğine dair bir fikir sağlamaktadır. Apollon kültürünün bilindiği Tapınak A yapısında¹⁰⁴⁸ da yunus kabartmasının bulunması yunusların Apollon kültürüyle ilişkili bir hayvan olabileceğini düşündürmekte, ancak bu konu hakkında kesin bir tespit yapmak için elimizde yeterli bir kanıt bulunmamaktadır. Yunus betimlemeleriyle ilgili daha muhtemel görüş ise İmparatorluk kültürü ve ideolojisiyle ilişkili bir sembol olabileceğidir. Denizlerin hâkimi kabul edilen yunuslar, Octavianus'un Aktium Savaşı'yla ilgili anlatılan efsanesinde de karşımıza çıkmakta ve gemilere eşlik ederek Octavianus'u koruyarak geleceğin İmparatoru'na (Augustus) deniz zaferini ihsan etmektedir¹⁰⁴⁹. Aktium deniz zaferi anısına yapılan Milet Liman Anıtı'nın kabartmalarında da tritonların yanında yunuslar yer almakta ve deniz savaşında kazanılan zafer onurlandırılmaktadır¹⁰⁵⁰. Yine Aktium zaferi anısına yapılan Pola'daki Sergii zafer kapısının merkez kemer kasetinin köşelerinde yunus figürlerinin betimlendiği görülmektedir¹⁰⁵¹. Diğer yandan Aphrodisias Sebasteionu'na ait Aeneas ile Poseidon kabartmasında, gemi pruvasına basan Poseidon'un bacaklarının arasında tanrının sembolü yunus gösterilmiş¹⁰⁵², böylece Aeneas'ın deniz yolculuğunun tanrı korumasında ve güvenle geçtiği sembolize edilmiştir. Roma'nın soyunu dayandırdığı tanrıça Aphrodite ve Eros'un da deniz yolculuklarıyla ilgili hayvanı ve sembolü de yunustur¹⁰⁵³. Aphrodisias Aphrodite kült heykelinin ependytesindeki sahnelerden birinde deniz koçu üzerinde oturarak denizde seyahat eden Aphrodite'nin çevresinde yunuslar tanrıçaya eşlik etmekte ve tanrıçanın denizlere hükmettiği ifade edilmektedir¹⁰⁵⁴. Laodikeia'da Marcus Aurelius Dönemi'ne tarihlendirilen sikkeler üzerinde Aphrodite'nin yunus ve Eros'la birlikte betimlendiği

¹⁰⁴⁵ Bejor 1991, 6-8, Tav. 4.2; Anabolu 1995a, 226; Şimşek 2009b, 677; Ismaelli 2009, 32, Fig. 44; Akıncı Öztürk 2011, 36, 125, 154-155; Pellino 2012, 250, Fig. 3. Laodikeia Caracalla Nymphaeumu'nda bulunan labris kabartmalı blok için bkz. Kahil 1969, 209, Kat. No. 34, Lev. LXXXII.3.

¹⁰⁴⁶ Ismaelli 2009, 32, 104, Fig. 44e.

¹⁰⁴⁷ Şimşek 2009b, Fig. 11; Akıncı Öztürk 2011, 36-37, Res. 4, 6, Lev. XIII.1.

¹⁰⁴⁸ Şimşek 2013a, 250, Res. 332, 666.

¹⁰⁴⁹ Verg. *Aen.* 671-674.

¹⁰⁵⁰ Niewöhner 2016, 51-54, Res. 44.

¹⁰⁵¹ Sergii kemeri için bkz. Ossi 2009, 61-62, Fig. 114.

¹⁰⁵² Smith 1990, 97-98, Fig. 9.

¹⁰⁵³ Ridgway 1970, 92-94.

¹⁰⁵⁴ Ochsenschlager 1963, 147, Erım 1964, 15-16, Erım 1986, 58-59, Brody 2007, 3; Fleischer 2008, 55; Yılmaz 2012, 55.

görülmektedir. Yardımsever bir canlı olan yunus, denizde yolculuk eden kişilere güven vermekte, denizlerdeki huzuru sağlamaktadır. Roma İmparatorluğu'nun Augustus'la birlikte denizlerin kullanımını ve kontrolünü elinde bulundurması, korsan tehlikelerine karşı oluşturduğu donanmasıyla denizlerdeki barış, huzur ortamında deniz sevkiyatının ve ekonomik canlanmanın güvencesini sağlaması, deniz ticareti yapan Küçük Asya kentleri için büyük önem taşımıştır¹⁰⁵⁵. Tüm Akdeniz'in kontrolünü ele geçiren Romalılar, Augustus ile birlikte konan deniz kanunları ve sözleşmelerle tüccarların deniz ticaretindeki mallarını güvence altına almıştır¹⁰⁵⁶. Bu nedenle Tapınak A yapısındaki diğer konsol kasetlerinde betimlenen hippokampus, kaplumbağa, Akdeniz fokü (?) ve balık gibi canlıların su ve denizde yaşayan canlılardan seçilmesi, Roma İmparatorluk kültürü için inşa edilen yapıda verilmek istenilen mesajın paralelinde şekillendirildiğini göstermektedir. Tapınak A kabartmalarında işlenen yunuslar, İmparatorların denizlerin egemeni olduğunu¹⁰⁵⁷, Roma yönetiminin denizlerdeki hâkimiyetiyle sağladığı barış, sükûnet ve huzur ortamını, İmparatorluğun denizden gelecek her türlü tehlikenin kurtarıcısı ve koruyucu garantörü olduğunu, Roma'nın yardımsever yönünü ifade etmiş olmalıdır. Laodikeia'da bulunan yazıtlar, ilahi İmparatorlar'ın "kurtarıcı" (*soter*) kabul edildiklerini göstermesi yönüyle önemlidir¹⁰⁵⁸. Hierapolis kentinde Tapınak A yapısı ile çağdaş dönemlerde, İmparator Antonius Pius için dikilen bir heykel kaidesindeki yazıtta kullanılan "Karaların ve Denizlerin despotesi (efendisi)"¹⁰⁵⁹ ifadesi ise Antoninler Dönemi'nde İmparatorların denizlerin ilahi egemeni şeklinde onurlandırıldıklarını göstermektedir.

Yukarıda da değindiğimiz gibi, bölge ve Laodikeia halkı için Roma İmparatorluk Dönemi'nde özellikle deniz ticareti büyük bir önem taşımış, zenginliklerini deniz aşırı ülkelerde ulaştıkları pazarlarda kazanmışlardır¹⁰⁶⁰. Tapınak A naosunun altındaki tonozlu mekânın duvarlarında tespit edilen yelkenli gemi ve dört

¹⁰⁵⁵ Starr 2000, 64-78. Örneğin Kilikia Bölgesi'nde Roma hâkimiyetiyle birlikte yok edilen korsanlardan sonra ekonomik anlamda ani bir yükseliş kazanıldığı tespit edilmiştir (Bilir 2014, 153, 176, 186-188).

¹⁰⁵⁶ Gürten 2013, 275-276.

¹⁰⁵⁷ Aphrodisias'da Sebasteion yapısında İmparator Augustus kararı ve denizi sembolize eden iki figürle birlikte "Kara ve Denizlerin hâkimi/efendisi" olarak betimlenmiştir. Küçük Asya'da İmparatorlar bu şekilde onurlandırılmış ve tanrılaştırılmıştır. Kabartma için bkz. Erim 1986, 115; Smith 1987, 104-106, No. 2, Pl. VI; Yılmaz 2012, 80-98, Res. 24-31.

¹⁰⁵⁸ MS 2. yüzyıla tarihlendirilen yazıtta "kurtarıcı (*Zeus'a*) ve Augustuslar'a" şeklinde bir ithaf yer almaktadır. Bkz. Ritti 2008, 91, 95, no. 29.

¹⁰⁵⁹ Ritti 2017, 495.

¹⁰⁶⁰ Hierapolis kentinde Titus Flavius Zeuxis isimindeki bir kişinin mezar yazıtı, deniz ticaretinin bölge kentleri için önemini kanıtlar niteliktedir. MS 1. yüzyıla Flaviuslar Dönemi'ne tarihlendirilen yazıt, tüccarın otuz yıl gibi bir sürede, 72 kez Peloponnesos'un güney ucundaki Malea burnunu geçerek ürünlerini İtalya'ya götürdüğünü göstermiştir (D'Andria 2003, 66-68; Ritti 2017, 162).

katlı deniz feneri çizimi de¹⁰⁶¹, kentteki deniz ticaretinin önemini yansıtan önemli bir veridir. Bu nedenle İmparatorluk tarafından, Laodikeia halkına tahsis edilen denizlerdeki ulaşımın, ticaretin ve ekonomik zenginliğin güvencesi sembolik şekilde yunuslarla ifade edilmiş olmalıdır. Laodikeia kent sikkelerinde, Laodikeia Tykhesi'nin betimlendiği örneklerde tanrıçanın elinde gemi dümeni tuttuğu görülmektedir¹⁰⁶². Tykhe ile birlikte betimlenen dümen, özellikle denizle ilişkili kentlerde nakliye ve deniz ticaretinin, ekonominin sembolü olarak kullanılmıştır¹⁰⁶³. Antik dönemdeki bu betimlemelerde tanrıça Tykhe'nin, İmparatorun ve İmparatorluğun garantörü rolünü üstlendiği düşünülmektedir¹⁰⁶⁴. Laodikeia'da kamu dini içerisinde önemli bir yere sahip olan Laodikeia Tykhesi'nin sikkelerdeki propagandist betimlemeleri, tanrıçanın deniz ticaretinin ve buna bağlı ekonominin koruyucusu, yönlendiricisi olduğunu düşündürmektedir.

Kuzey (Kutsal) Agora'nın Merkezi Propylon olarak isimlendirilen anıtsal kapıya ait mimari bloklarda da üç adet yunus kabartması tespit edilmiştir. TK.25 no.su verilen kabartma tavan kaseti bloğunun (Fig. 145), KK.06b no.su verilen kabartma kemer kaseti bloğunun (Fig. 146), KGS.69 no.lu kabartma ise konsollu geison sima bloğunun konsol kasetinde yer almaktadır (Fig. 147).

Figür 145: TK.25 numaralı blokta betimlenen yunus kabartması.

Figür 146: KK.06b numaralı blokta betimlenen yunus kabartması.

Figür 147: KGS.69 numaralı blokta betimlenen yunus kabartması.

¹⁰⁶¹ Şimşek 2013a, 250. Ostia'da bulunan yelkenli gemi ve limanın betimlendiği bir mozaik üzerinde, gemilerin altında yunuslar betimlenmiştir (Wheeler 2004, Res. 17; Gündüz 2008, 30, Res. 17).

¹⁰⁶² Head 1906, No. 108, 126, 199-200, 205, 208, 217, 222, 233-234, 243, 252, 259, Pl. XXXVI.6.

¹⁰⁶³ Arya 2002, 77; Okan 2016, 11-12.

¹⁰⁶⁴ Arya 2002, ix.

TK.25 no.lu tavan kaseti bloğunda betimlenen yunus kabartması sevimli bir üslupta işlenmiş ve birinci sınıf işçilik sergilemektedir. Yunus, baklava dilimi şeklinde yapılan kasetin merkezine yerleştirilmiş olup köşelere tatlı su balıkları işlenmiştir. Kabartmadaki en dikkat çekici özellik, mimari blok üzerinde, özellikle yunusun gövdesindeki detayları oluşturmak için kullanılan kırmızı renkli boyadır¹⁰⁶⁵ (Fig. 145). KK.06b no.lu kemer kasetinde betimlenen yunusun sadece gaga bölümü ve başın ön tarafı korunmasına rağmen üslup yönünden TK.25 no.lu kabartma ile benzer şekilde yapıldığı görülmektedir. Belki de iki figür, aynı usta tarafından yapılmıştır ancak KK.06 no.lu kabartma kırık ve eksik olduğu için kesin bir şey söylemek zordur (Fig. 146). KGS.69 no.lu yunus kabartması ise TK.25 no.lu tavan kasetinde betimlenen yunusa göre daha basit ve kaba bir işçilik taşımaktadır (Fig. 147). Bu durum da bize, göz hizasına daha yakın konumda bulunan tavan kasetlerinin dekorasyonunda çalışan ustanın daha nitelikli ve tecrübeli olduğunu göstermektedir.

Merkezi Propylon, kent pantheonundaki tanrılara ait tapınakların bulunduğu temenos alanına açılan ana kapılardan birisidir¹⁰⁶⁶. Caracalla Dönemi'nde inşa edildiği düşünülen anıtsal kapının tavan kasetleri, dini agoraya açılan kapının dekorasyonunda kent pantheonundaki ana kültlerle ilişkili betimlemelerin ön planda tutulduğunu göstermektedir¹⁰⁶⁷. Yapıdaki mimari bloklarda tespit edilen yunus kabartmaları da bu dini temayla paralel programlanmış ve yukarıda Tapınak A yapısında bahsettiğimiz gibi, İmparatorluğun denizler üzerindeki zaferlerini, egemenliğini ve Laodikeialıların deniz yolculuklarında İmparatorluğun ilahi koruması ve kurtarıcılığı altında güvencede olduklarını gösteren semboller olarak kullanılmış olmalıdır. Kapıyla çağdaş olan ve Caracalla Dönemi'ne tarihlendirilen sikke üzerinde de görüldüğü gibi, İmparator Caracalla karaya, denize, gökyüzüne hükmeden ve bunların üzerinde zafer kazanan tanrısal yöneticidir¹⁰⁶⁸ ve yunus figürü Thalassa'nın yani deniz tanrıçasının sembolü olarak kullanılmıştır (Fig. 136). Bu da Laodikeia'da özellikle Augustus Dönemi'nden itibaren yaşanan deniz ticaretinin ve deniz aşırı ülkelere yapılan yolculukların Caracalla Dönemi'nde de yoğun bir şekilde devam ettiğini, Roma İmparatorluğu'nun denizlerde sağladığı egemenlik, barış ve refah döneminin bu dönemde de İmparatorluğun güvencesinde olduğunu göstermektedir. Ayrıca yunusların antik dönemde bereket

¹⁰⁶⁵ Şimşek 2013a, 140, Res. 172. Antik dönemde mimari bloklardaki bezemeler, beyaz, açık sarı, siyah ve koyu kırmızı gibi çeşitli renklerde boyanmıştır (Başaran 1995, 11-12).

¹⁰⁶⁶ Şimşek 2013a, 137-141.

¹⁰⁶⁷ Tarhan 2006, 53-64, Res. 45-58; Şimşek 2013a, 137-139, Res. 171-173.

¹⁰⁶⁸ Head 1906, No. 226, Pl. XXXVII.12; Howgego 2013, 111, no. 166.

getiren hayvanlardan biri kabul edilmesi, kapıdaki kabartmaların bütününde vurgulanan bereket, bolluk düşüncesine ve temenosta gerçekleştirilen bereket törenlerine de uyum sağlamaktadır. Kutsal bir alana girişi sağlayan kapıya ait yunus betimlemeleri, çevre kentlerdeki dini yapılarda da kullanılmıştır. Aphrodisias'ta Aphrodite kutsal alanına girişi sağlayan tetrapylon yapısının konsol kasetlerinde¹⁰⁶⁹, Lagina Hekate tapınağının altlarına ait tavan kasetlerinde¹⁰⁷⁰, Perge Propylonu'na ait tavan kasetlerinde¹⁰⁷¹, Hierapolis Apollon Lairbenos Tapınağı, Hierapolis Triton Nymphaeum'u¹⁰⁷² ve Hierapolis Apollon kutsal alanındaki konsol kasetlerinde¹⁰⁷³ yunus kabartmaları görülmektedir (Fig. 148).

Figür 148: Aphrodisias Tetrapylonu'nun konsol kasetlerinde betimlenen yunus kabartmaları.

Mimari bloklarda yunus kabartmalarının tespit edildiği diğer bir yapı Septimius Severus adına inşa edilen anıtsal nymphaeum'dur. Yapıda açığa çıkartılan dört adet yunus kabartması, konsollu geison sima bloklarındaki konsol kasetlerine işlenmiştir. KGS.53 ve KGS.54 numaralı yunuslar form olarak benzemesine rağmen üslup yönünden birbirinden ayrılmakta, KGS.54 no.lu yunus kabartması daha basit ve suni bir işçilik taşımaktadır (Fig. 149-150). KGS.57 no.lu yunus kabartması ise daha canlı ve hareketli bir yapıdadır (Fig. 151). KGS.70 no.lu yunus kabartması da olasılıkla nymphaeumda MS 3. yüzyılda yapılan düzenlemeler sırasında işlenmiş olup diğer üç

¹⁰⁶⁹ Smith 1996, 39-41, Fig. 37.

¹⁰⁷⁰ Davran 2011, 37, 53, 84.

¹⁰⁷¹ Helios ve Selene kabartmalarının yer aldığı tavan kasetinin köşelerinde yunus figürleri yer alır. Kabartmalar için bkz. Abbasoğlu 1994, 89-90, Kat. No. Perge'de Caracalla Dönemi'ne tarihlendirilen tak'a ait kemer kasetlerinde de yunus kabartmaları kullanılmıştır. Bkz. Mansel 1969, 102, Res. 17.

¹⁰⁷² Campagna 2018, 347, 351, Fig. 407, 416, 427a.

¹⁰⁷³ Ismaelli 2009, 32, 104, Fig. 44e.

kabartmadan farklı üsluptadır. Figürde göz, yüzgeç, solungaç ve kuyruk detayları kazıma çizgilerle oluşturulmuştur (Fig. 152).

Figür 149: KGS.53 numaralı yunus kabartması.

Figür 150: KGS.54 numaralı yunus kabartması.

Figür 151: KGS.57 numaralı yunus kabartması.

Figür 152: KGS.70 numaralı yunus kabartması.

Yunus kabartmaları, Roma İmparatorluk Dönemi'nde inşa edilen nymphaeum yapılarının mimari dekorasyonunda karşımıza çıkan başlıca figürlerden birisidir. Hierapolis'te Tapınak Nymphaeumu¹⁰⁷⁴ ve Triton Nymphaeumu¹⁰⁷⁵, Sagalassos Antoninler Nymphaeumu¹⁰⁷⁶, Side Anıtsal Nymphaeumu¹⁰⁷⁷ ve Aspendos Nymphaeumu¹⁰⁷⁸ gibi anıtsal çeşme yapılarında, özellikle tavan kasetleri, konsollu geison sima bloklarının konsol kasetleri, arşitrav kasetleri ve konsollarda sevilerek

¹⁰⁷⁴ Tapınak Nymphaeumu'nun (MS 3. yüzyıl) tavan kaseti bezemelerinde su ve çeşmeler ile ilgili figürlerin seçildiği tespit edilmiştir (D'Andria 2003, 132).

¹⁰⁷⁵ Hierapolis Triton Nymphaeumu'nun mimari dekorasyonunda triton, yunusları idare eden Eros ve nehir tanrıları ile nympheler gibi suyla ilişkili figürler kullanılmıştır. Bkz. D'Andria 2003, 117-125, Res. 102, 104; Campagna 2007, 319, Fig. 7; Campagna 2012, 542, Fig. 10; Yıldız 2010, 38. Perge'de Hadrianus ve Severuslar Dönemi'ne tarihlendirilen nymphaeum yapılarının mimari dekorasyonunda da triton kabartmaları görülmektedir. Kabartmalar için bkz. Koçel Erdem 1996, 188; Türkmen 2007, Lev.2.2, 15.2.

¹⁰⁷⁶ Vandeput 1997c, 146, Fig. 60.

¹⁰⁷⁷ Mansel 1963, Abb. 43; Mansel 1978, Res. 111; Tancke 1989, 314, Taf. LXXXVI.1; Erol 1999, 141-145; Gliwitzky 2010, Kat. 168, 213, Abb. 178, 238. Side Anıtsal Nymphaeum'un konsollarında betimlenen yunus kabartmaları için bkz. Gliwitzky 2010, Kat.170, Abb. 180. Yapı Septimius Severus-Caracalla Dönemi'ne tarihlendirilmiştir (Türkmen 2007, 43).

¹⁰⁷⁸ Türkmen 2007, 40, Lev. 21.3.

betimlenmiştir (Fig. 153-155). Yunuslar, nymphaeum yapılarında¹⁰⁷⁹ suda yaşayan ve suyu temsil eden bir canlı olduğu için betimlenmiş olmalıdır. Denizde gemilerin çevresinde yaptıkları dans şeklindeki sıçrayışlarıyla sergiledikleri canlı, enerjik ve neşeli yapı insanları görsel olarak etkilemiştir. Diğer yandan denizle ilgili tanrı ve tanrıçaları, mitolojik figürleri de temsil etmişlerdir¹⁰⁸⁰. Bu nedenle yunuslar, balıklarla birlikte suyla ilişkili mekânlarda tercih edilen öncelikli figürlerden birisi haline gelmiştir¹⁰⁸¹. Nymphaeum yapılarının antik dönem yazarlarınca “su tiyatrosu” (*theatrum aquae*) şeklinde adlandırılması¹⁰⁸² da dekorasyondaki figürlerin suyla birlikte sunduğu etkiyi ve yapılardaki görsel tasarımın sebebini ortaya koymaktadır. İmparator Hadrianus tarafından inşa ettirilen bir su yapısının “*Daphne Kaynağının Tiyatrosu*” şeklinde isimlendirilmesi¹⁰⁸³ de aynı ideolojiyi yansıtmaktadır. Roma İmparatorluk Dönemi’nde inşa edilen çok katlı çeşmelerin anıtsal cephe düzenlemesinin, tiyatroların sahne mimarisine benzer şekilde tasarlanması da bu düşüncenin bir yansıması olmalıdır. Laodikeia Septimius Severus Nymphaeumu’nun dekorasyonunda kullanılan yunus kabartmaları da yapının işleviyle paralel olarak görsel etkiyi desteklemek adına suyu ve hareketi çağrıştıran oyuncu yunuslarla bezenmiş olmalıdır. Yapının havuzunda ele geçirilen yunus heykelcikleri de aynı düşüncenin ürünleri olarak dekorasyondaki yerini almıştır.

Figür 153: Hierapolis Apollon Kutsal Alanı Nymphaeumu’ndan yunus kabartması.

Figür 154: Side Anıtsal Nymphaeumu’ndan yunus ve balık kabartması.

Figür 155: Sagalassos Antoninler Nymphaeumu tavan kasetlerinde yunus kabartması.

¹⁰⁷⁹ Roma İmparatorluk Dönemi’nde inşa edilen nymphaeumların dekorasyonunda nympheler, yunuslar, tritonlar, deniz yaratıkları gibi çeşitli figürler kullanılmıştır (Erol 1999, 54).

¹⁰⁸⁰ Side’de bulunan, Aphrodite ile birlikte triton ve yunus kabartmalarının betimlendiği tavan kaseti için bkz. Mansel 1978, 111, Res. 118; Gliwitzky 2010, Kat. 204, Abb. 221.

¹⁰⁸¹ Ephesos’da bir konut içerisindeki balık havuzunun duvarında, balık ve yunus figürlerinden oluşturulan resimler açığa çıkartılmıştır (Zimmerman-Ladstätter 2011, 135-137, Res. 271-273).

¹⁰⁸² D’Andria 2003, 125.

¹⁰⁸³ Erol 1999, 28.

Antoninler Dönemi'ne tarihlenen KGS.25 no.lu yunus kabartması, Doğu Bizans Kulesi'nde yapılan çalışmalarda bulunan devşirme bir konsollu geison sima bloğunda yer almaktadır¹⁰⁸⁴. Kabartmada birinci sınıf işçilik görülmektedir. Yunusun bakışlarında yaratılan barok ifadeyle birlikte sinirli ve saldırgan bir yapıda işlenmiştir (Fig. 156). KGS.63 no.lu yunus kabartmasının yer aldığı konsollu geison bloğu, Suriye Caddesi'nde yapılan kazı çalışmalarında bulunmuştur. Yunusta kullanılan üslup KGS.69 no.lu kabartma ile benzerlik taşımaktadır (Fig. 157). KGS.61b no.lu konsollu geison bloğunun konsol kasetinde yer alan yunus kabartması ise Merkezi Agora'da yapılan çalışmalarda bulunmuştur. Figür kırık ve eksik olduğu için formu anlaşılamamaktadır (Fig. 158). Söz konusu kabartmaların bağlı bulunduğu mimari yapı bilinmediği için, yapıdaki işlevleriyle ilgili yorum yapmak olanaksızdır. Ancak kabartmaların taşıdığı sembolik anlam, yukarıda detaylı bir şekilde değindiğimiz gibi bağlı bulunduğu yapının işlevi ile paralel programlanmış olmalıdır.

Figür 156: KGS.25 numaralı yunus kabartması.

Figür 157: KGS.63 numaralı yunus kabartması.

Figür 158: KGS.61b numaralı yunus kabartması.

2.11. Akdeniz Foku (*Monachus monachus* H.)

Yüzgeçayaklılar (Pinnipedia) alttakımının üyesi olan Akdeniz fokları (*Monachus monachus* H.), etçil ve iri bir deniz memelisedir¹⁰⁸⁵. 2-3 m arasında değişen boyları, 200-300 kg arasında ağırlıkları vardır. Vücutları sert ve kısa kıllar ile kaplıdır. İri bir kafa yapısına sahip fokların vücutlarının iki yanında ön yüzgeçleri, arkada ise iki parçalı

¹⁰⁸⁴ Şimşek 2013a, 454, Res. 638.

¹⁰⁸⁵ Veryeri 2006, 6.

arka yüzgeçleri bulunmaktadır¹⁰⁸⁶. İnsan yerleşimi ve faaliyetinin bulunmadığı alanlarda yaşamayı tercih eden canlılar, Karadeniz'den Afrika'nın kuzeybatı kıyılarına kadar dağılım göstermektedir. Ancak 18. yüzyıla kadar sahillerde yaygın görülen foklar özellikle derileri için öldürüldüğünden dolayı sayıları gitgide azalmıştır. Günümüzde popülasyonun %75'i Türkiye ve Yunanistan arasında yaşamaktadır¹⁰⁸⁷.

Fok (Phoke) ismi, antik dönemde anlatılan bir efsanede geçen Phokos isimli kahramandan gelmektedir. Efsaneye göre Thetis'in kız kardeşi ve deniz tanrıçası olan Psamathe, Aiaskos isimli kahramandan kaçmak için foka dönüşmüştür. Ancak Aiaskos, Psamathe fok şeklindeki onunla sevişmiş ve bu birliktelikten Phokos doğmuştur¹⁰⁸⁸. Antik dönemde özellikle Akdeniz ve Ege Denizi'ndeki sahillerde sıklıkla görülen foklar, denizi simgeleyen önemli canlılardan birisi olmuştur. İsmi kıyılarındaki kayalıklarda yaşayan foklardan alan Phokaia'da Arkaik Dönem'den itibaren kentin sembolünü bu deniz hayvanlarından seçmiştir¹⁰⁸⁹. Foklar kentin denizle ve limanla, dolayısıyla deniz ticaretiyle olan bağlantısını da simgelemektedir.

Foklar, Homeros'un Odyssea destanında da karşımıza çıkmaktadır. Troia Savaşı'ndan dönerken denizde kaybolan Odysseus Mısır yakınlarındaki Pharos adasına ulaşır. Evinin yolunu bulmak için çözüm düşünürken Eidothoe isimindeki bir deniz tanrıçasıyla karşılaşır ve tanrıça ona bir deniz ihtiyarı ve aynı zamanda babası olan Mısırlı Proteus'dan bilgi alabileceğini söyler. Ancak Mısırlı Proteus denizde yaşayan, foklara çobanlık yapan, insanlardan uzak duran ve kılık değiştirme yeteneğine sahip bir ölümsüzdür. Proteus'u yakalamak ve Odysseus'a yardımcı olmasını sağlamak için Eidothoe'nin aklına bir kurnazlık gelir. Dört fokun derisini yüzerek, kendisi ve arkadaşlarının üzerine örter, Proteus'un sürüsünün içine karışır. Bu sayede Odysseus deniz ihtiyarını yakalayarak dönüş yolu için gereken bilgileri öğrenir. Söz konusu bölümde verilen bilgilerde Homeros¹⁰⁹⁰, fokların deniz ihtiyarının hayvanları olduğunu, ekşi ve pis bir kokuya sahip olup sürüler halinde dolaştıklarını belirtir. Apollon'a yazılan hymnosta da Delos adasında siyah fokların yuva yaptığı görülmektedir¹⁰⁹¹.

¹⁰⁸⁶ <http://sadaflag.org/akdeniz-foku/> (Erişim Tarihi: 25.10.2017, 22.45).

¹⁰⁸⁷ Veryeri 2006, 6, 8.

¹⁰⁸⁸ Grimal 1997, 653; Polinskaya 2013, 627.

¹⁰⁸⁹ Howgego 2013, 19, Fig. 2.

¹⁰⁹⁰ Hom. *Od.* IV.355-480.

¹⁰⁹¹ Hom. *h.* III.77.

Bugün fokların neslinin tükenmesinde en büyük etken olan derileri, Herodotos'tan¹⁰⁹² edindiğimiz bilgilere göre antik dönemde de giysi ve çeşitli materyallerin yapımında kullanılmıştır¹⁰⁹³.

2.11.1. Akdeniz Foku (?) Kabartması

Laodikeia antik kentindeki mermer mimari bloklar üzerinde Tapınak A yapısından bir adet Akdeniz Foku (?) kabartması olduğu düşünülen figür tespit edilmiştir. KGS.13 numaralı kabartma, konsollu geison sima bloğundaki konsol kasetinde yer alır (Fig. 159).

Figür 159: KGS.13 numaralı blokta

Figür 160: Akdeniz Foku.

betimlenen Akdeniz Foku (?) kabartması.

Akdeniz Foku'nu temsil ettiği düşünülen kabartma, gövdesinin üzerinde ve altında, balık ve yunuslarda karşımıza çıkan yüzgeçlere sahip olmamasıyla birlikte diğer figürlerden ayrılmaktadır. Üççatalı kuyruk yapısı ise yunus figürlerimizde görülen kuyruk yapısıyla benzemekte ancak ağız, baş ve yüzgeç yapısından dolayı da yunus betimlemelerinden ayrılmaktadır. Yine balinaların sırtında bulunan yüzgeçten dolayı balina tasvirlerinden de uzaklaşmaktadır. Figürün baş, gövde ve kuyruk yapısı bize söz konusu deniz canlısının, gövde altında veya üstünde yüzgeç bulunmayan fok olabileceğini düşündürmektedir. İri ve yuvarlak göz, küt bir uçla sonlanan ağız, silindirik gövde, gövdenin ortasında işlenen yüzgeçayak kabartmanın foklar ile fiziksel açıdan yakın özellikler taşıdığını göstermektedir. Bu nedenle sanatçı tarafından yüzer şekilde betimlenen bir fokun tasvir edildiği düşünülmektedir (Fig. 159-160). Ancak antik dönemde bazı detayların sanatçılar tarafından boya yardımıyla verilmesi, bu

¹⁰⁹² Hdt. I.202.

¹⁰⁹³ Herodotos (I.202), Babilliler'in Arax'ta fok balığının derisi ile giysi yapan bir halkın bulunduğunu aktarmaktadır.

konuda kesin bir şey söyleyemeyeceğimizi de göstermektedir¹⁰⁹⁴. Diğer bir husus kabartmaları işleyen ustaların bu tür deniz canlılarını görüp görmediğidir. Sanatçılar işveren tarafından talep edilen bazı figürleri, gördüğü benzer tasvirlerden veya canlıyı gören kişilerin aktardığı tanımlamalardan hareketle de işlemiş olabilir. Diğer yandan sanat tasvirlerinde nadiren karşımıza çıkan fok veya balina gibi deniz canlıları, sanatçının hayalinde canlandırdığı imgeye göre de şekillendirilmiş olmalıdır. Bu nedenle, figürü fok olarak tanımlamak ancak soru işareti bırakmak daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

Yapıdaki figür, fok olsun veya olmasın, denizde yaşam süren bir canlıdır. Tapınak avlusunun diğer konsol kasetlerinde de betimlenen hippokampus (denizati), yunus, kaplumbağa, balık gibi deniz canlılarına ait kabartmalar yapıda verilmek istenen ortak bir ideolojinin ürünüdür. Tapınağın İmparatorluk kültürüne tahsis edilen bir yapı olması, söz konusu deniz canlılarının Roma'nın denizler üzerinde kazandığı egemenliği ve gücü yansıtan, İmparatorluğu ve İmparatoru denizlerin hâkimi şeklinde gösteren betimlemeler olduğunu ifade etmektedir. İşveren tarafından talep edilen figürler, İmparatorun deniz ve deniz canlıları üzerindeki ilahi gücünü, denizden gelecek tehlikelere karşı tebaasına güvence sağlayan garantör olduğunu göstermektedir. Avluda programlanan dekorasyon, yapıda gerçekleştirilen dini törenlerde Roma İmparatorluğu'nun kâinat üzerindeki egemenliğine ve gücüne duyulan saygıyı arttıran ilahi öğeler olarak yorumlanmalıdır.

2.12. Balık

Balık, suda yaşayan, kuyruk, yüzgeç ve pullarla donatılmış bir canlıdır¹⁰⁹⁵. Suda yüzmeye uyum sağlayan vücutları, hareketlerini kolaylıkla yapabilmelerini sağlayan bir şekil almıştır¹⁰⁹⁶. Renklerinde ve vücut yapılarında görülen çeşitlilik, yaşadıkları ortamlar ve yaşam tarzlarına bağlı değişiklikler göstermektedir¹⁰⁹⁷.

¹⁰⁹⁴ Kırmızı renkli boya ve siyah renkli boya ile vücut detayları oluşturulan yunus figürleri için bkz. Kat. No. TK.02, TK.25.

¹⁰⁹⁵ Geldiay-Balık 1999, 26.

¹⁰⁹⁶ Geldiay-Balık 1999, 27-28.

¹⁰⁹⁷ Geldiay-Balık 1999, 30.

Balık, gerek tatlı su kaynaklarında, gerekse denizlerde kolaylıkla erişilebilen, doğa tarafından insanlara sunulan önemli besin maddelerinden birisidir. Balığa ulaşımın ve avlanmanın kolay olması, buna bağlı fiyatının diğer et ürünlerine göre ucuz olması, binlerce yıldır insanlar tarafından sevilerek tüketilen ürünlerin başında gelmesine sebep olmuştur. Bu nedenle balıklar, antik çağ boyunca birçok kentin önemli gelir kaynaklarından birisi haline gelmiştir¹⁰⁹⁸. Denizlerden yakalanan tuzlu su balıklarının yanı sıra nehir ve göllerden avlanan tatlı su balıkları da besin ihtiyacını önemli ölçüde karşılamıştır¹⁰⁹⁹.

Arkeolojik veriler balığın besin amaçlı olarak Paleolitik Dönem'den itibaren avlandığını ve tüketildiğini göstermektedir¹¹⁰⁰. Antalya Beldibi'nde Mezolitik Dönem'de burada yaşayan insanlar tarafından balık avcılığı yapıldığı düşünülmektedir¹¹⁰¹. Bu durum, insanların yerleşik yaşama geçtiği Neolitik Dönem'de de sürmüştür¹¹⁰². Anadolu'da, Pendik Höyük'te, Fikirtepe'de, Mersin Yumuktepe'de yapılan çalışmalar balıkçılık yapıldığını ve beslenmede önemli bir yere sahip olduğunu göstermiştir¹¹⁰³. Yine Aşıklıhöyük ve Hallançemi'de yapılan çalışmalarda söz konusu döneme tarihlenen balık kemikleri tespit edilmiştir¹¹⁰⁴. Çatalhöyük'te yapılan çalışmalarda ise karasal sularda yapılan balıkçılıkla ilişkili en erken buluntular ele geçirilmiş ve sazangiller ailesine ait (cyprinidae/çopak balığı) balıkların tüketildiği tespit edilmiştir¹¹⁰⁵. Troia, Yassitepe, Demircihüyük, Çukuriçi Höyük, Sirkeli Höyük, Bakla Tepe, Panaztepe ve Liman Tepe gibi yerleşimlerde ele geçirilen buluntular, tatlı su ve tuzlu su balıklarının Tunç Çağı'na ait yerleşimlerde tüketilmeye devam ettiğini göstermiştir¹¹⁰⁶. Tunç Çağı'na tarihlendirilen balıkçılıkla ilişkili malzemeler, bu dönemde önemli gelişmelerin yaşandığının göstergesidir¹¹⁰⁷.

¹⁰⁹⁸ Tekin 2010b, 19; Ladstätter 2013, 156.

¹⁰⁹⁹ Tekin 2010b, 19. Örneğin Byzantionlular, Boğaz'dan sağladıkları balıkların yanı sıra yakın coğrafyadaki nehir ve göllerden de balık elde etmiştir (Tekin 2010b, 19-24). Ephesos kentinde de denizin yanı sıra nehir ve göllerden avlanan balıklar da tüketilmiştir (Ladstätter 2013, 156). Ephesos yamaç evlerde, duvar resminde betimlenen çırçır balığı (*Symphodus tinca*) için bkz. Ladstätter 2013, 191-192, Res. 155-156.

¹¹⁰⁰ Bursa 2010, 3-4; Bursa-Sturtevant 2016, 75.

¹¹⁰¹ Yapılan çalışmalarda çakmaktaşıdan yapılmış bir balık figürünü bulunmuştur (Savaş-Güleç vd. 2014, 330-331).

¹¹⁰² Bursa-Sturtevant 2016, 76.

¹¹⁰³ Bursa 2010, 4-5.

¹¹⁰⁴ Savaş-Güleç vd. 2014, 333.

¹¹⁰⁵ Bursa 2010, 5.

¹¹⁰⁶ Bursa 2010, 6, 76. Bu dönemde tüketilen balık türlerinin kefalgiller, izmaritgiller, barbunyagiller, hanıbalığıgiller ve kıkırdaklı balıklardan oluştuğu tespit edilmiştir (Bursa-Sturtevant 2016, 76).

¹¹⁰⁷ Bursa-Sturtevant 2016, 77.

Sümer metinlerinde balığın başlıca yiyeceklerden birisi olduğu ve hatta bunun bir endüstri koluna dönüştüğü bilinmektedir¹¹⁰⁸. Yine Sümer metinlerinde kurutulmuş balık anlamı taşıyan sözcükler tespit edilmiştir¹¹⁰⁹. Mısır Uygarlığı tarafından da tüketilen en önemli besin ürünlerinden birisidir¹¹¹⁰. Nil nehrinden tüketilen taze balıkların yanı sıra Mısır mezarlarında, günümüzden dört binyıl öncesine tarihlenen tuzlanmış balık kalıntısı bulunmuştur¹¹¹¹. Herodotos'un¹¹¹² verdiği bilgilere göre, Mısırlılar balıkları çiğ, güneşte kurutarak veya salamura şeklinde tüketmiştir¹¹¹³. Hitit metinlerinde ise balığın eti yenen hayvanlar listesinde yer aldığı görülmekte¹¹¹⁴ ancak ne tür balıkların tüketildiği bilinmemektedir¹¹¹⁵. Herodotos¹¹¹⁶, Babillilerin tuttıkları balığı güneşte kurutup havaneli ile havanda dövdükten sonra yoğurarak lapa şeklinde veya ekmek gibi pişirip yediklerini, Arax'ta ise çiğ balık yiyerek geçinen bir halk olduğunu aktarmıştır. Hintlilerle de ilgili bilgiler aktaran Herodotos¹¹¹⁷ bambu kayıklarla yapılan balık avcılığından ve balıkların çiğ tüketildiğinden bahsetmiştir.

Yunan¹¹¹⁸ ve Roma'da¹¹¹⁹ sofrada en çok tüketilen temel besin maddelerinden birisi balık olmuştur. Özellikle Roma İmparatorluk Dönemi'nde balıkçılık teknolojisinde yaşanan gelişmeler ve yol ticaret ağlarının gelişmesi ile birlikte imparatorluğun dört bir yanına balık sevkiyatı sağlanmış ve önemli ticaret ürünleri arasında yerini almıştır¹¹²⁰. Romalılar tarafından bir tutku haline dönüşen balık tüketimi,

¹¹⁰⁸ Kramer 2014, 420-422; Beydiz 2016, 73. Saptanabilen balık türleri; sazan, mersin, barbel, yayın ve yılan balığıdır (Kramer 2014, 422).

¹¹⁰⁹ Uhri 2016, 49.

¹¹¹⁰ Beydiz 2016, 76-77.

¹¹¹¹ Bugüne kadar tespit edilen en eski tuzlanmış balık örneğidir (Uhri 2016, 48-49).

¹¹¹² Hdt. II.77.

¹¹¹³ Herodotos (II.92, 95) bataklık bölgede yaşayan Mısırlıların evlerinde ağ bulunduğunu, gündüz balık avı yapıldığını, yalnızca balık yediklerini ve temizledikten sonra güneşte kurutarak tükettiklerini aktarmıştır. Ayrıca Herodotos (II.37, 77) Mısırlı rahiplerin balık yeme haklarının olmadığını ve kutsal kabul edilen balıkların kızartılarak veya pişirilerek yenmesinin yasak olduğunu da belirtmiştir. Plutarkhos (*Is.* 7) Mısırlılar tarafından kutsal sayılan bazı balıkların yenmesinin yasak olduğunu aktarmış, bunun sebebini ise (*Is.* 18), Osiris efsanesiyle bağlantılı olarak Osiris'in Typhon ırmağına atılan erkeklik organını lepitotusa, çipura veya osirinke (somon türü) balıklarının yemesi olarak göstermiştir. Oxyrrynkliler'in olta iğnesiyle tutulan balıkları, Sieneliler'in iyi haber getiren haberci balık olarak saydıkları çipurayı, rahiplerin ise hiçbir balığı yemediklerini hatta denizden ve balıktan nefret ettiklerini aktarmıştır (Plut. *Is.* 7, 32). Ayrıca Mısırlıların ilk ayın dokuzuncu gününde evlerinin giriş kapısı önünde kızarmış bir balık yeme âdeti de bulunmaktadır (Plut. *Is.* 7).

¹¹¹⁴ Sandıkcıoğlu 2009, 26.

¹¹¹⁵ Atakuman vd. 2006, 33. Eski Asur ticaret kolonileri dönemine tarihlenen Achemhöyük kazılarında da balık kemikleri tespit edilmiştir (Ünal 2005, 151).

¹¹¹⁶ Hdt. I.200, 202, 216.

¹¹¹⁷ Hdt. III.98.

¹¹¹⁸ Hom. *Od.* IV.365-369.

¹¹¹⁹ Delemen 2003, 28; Günday 2010, 51, 54. Antik döneme ait balık yemeği tarifleri için bkz. Dalby-Grainger 2001, 32, 51, 65-66, 69, 83, 147.

¹¹²⁰ Bursa-Sturtevant 2016, 75.

üretimin yapıldığı özel havuzlar inşa edilmesine de yol açmıştır¹¹²¹. Söz konusu dönemde mersin, dupar, müren, papağan balığı (scarus), çipura, lapina, levrek, kalkan, kefal, tırpana, sardalya gibi balıklar sevilen türler arasında yer almıştır¹¹²². Artan balık tüketimi taze, kurutulmuş, tuzlanmış ve tütsülenmiş¹¹²³ şekilde satılan tatlı ve tuzlu su balıklarının satışının gerçekleştirildiği *macellum* yapıları da ortaya çıkarmıştır¹¹²⁴. Anadolu'da Perge, Aizanoi, Side, Sagalassos, Priene, Constantinopolis, Magnesia ad Meandrum, Perinthos, Korykos, Korakesion, Aigeai, Antiokheia, Larisa, Akmonia, Sosandra, Sardeis, Aphrodisias ve Thyateira gibi pek çok kentte bu satışların gerçekleştirildiği *macellumlar* tespit edilmiştir¹¹²⁵. Balığın antik dönemde salamura şeklinde işlenmesi önemli ticari ürünler arasında yer almasını sağlamış, balıkçılığın bir meslek kolu¹¹²⁶ haline gelmesine neden olmuştur¹¹²⁷. Kazılarda elde edilen veriler, konserve balığın önemli bir ticaret kolu olduğunu göstermektedir¹¹²⁸. Antik dönemin önemli bir diğer endüstri kolu da *garum* veya *liquamen* ismiyle bilinen balık sosudur¹¹²⁹.

Antik dönemde balıklar, bereketin, üremenin, yeni bir hayatın ve yaşamın koruyucusu olan suyun en önemli sembolüdür¹¹³⁰. Bu nedenle balıklar, çeşitli kültürlerde

¹¹²¹ Delemen 2003, 28.

¹¹²² Delemen 2003, 28. Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait mozaikler üzerinde de çeşitli türlerde balıklar betimlenmiştir (Berry 2007, 225; Lessing-Varone 1996, 74-75). MS 4. yüzyıl başında yayımlanan Diocletianus'un tavan fiyatları fermanında deniz balıklarının yanı sıra nehir balıkları ve tuzlanmış balık olmak üzere deniz ürünlerinin fiyatları ile ilgili bilgi almaktayız. Bu fermana göre, yaklaşık olarak yarım kilograma tekâmül eden ölçeklendirmede en iyi kalitedeki deniz balığı ile pulları temizlenmemiş deniz balığı 24 denarius, ikinci kalitedeki deniz balığı 16 denarius, en iyi kalitede nehir balığı 12 denarius, ikinci kalite nehir balığı 8 denarius, tuzlanmış balık ise 6 denarius olarak ücretlendirilmiştir. Bkz. İznik 2011, 116.

¹¹²³ Delemen 2003, 7; Friedell 2004, 43; Bursa 2007, 37-39; Bursa 2010, 35; Tekin 2010b, 54; Günday 2010, 50. Strabon (XII.3.2) kendi yaşadığı dönemde Sinopelilerin balıkçılıkta ikinci, Byzantionluların ise üçüncü olduklarını bildirmiştir. Byzantion, antik dönemde tuzlama balık üretimi yapan en önemli merkez olup küpler halinde satışa sunulmaktaydı (Tekin 2010b, 54-55; Günday 2010, 56, 63). Byzantion'da yapılan balıkçılıkla ilgili bkz. Tekin 2005, 12-13; Tekin 2010b. Ayrıca günümüzde halen devam eden tuzlama yöntemleri için bkz. Turan vd. 2009, 111-114. Andriake limanından sevk edilen mallar arasında kurutulmuş balığın bulunduğu ve özel bir vergiye tabi tutulduğu görülmektedir (Bursa-Sturtevant 2016, 83).

¹¹²⁴ Bursa 2010, 35-36; Tekin 2010b, 51-52; Günday 2010, 67.

¹¹²⁵ Bursa 2010, 35-36. Ayrıca Strabon (XIV.2.21) tarafından aktarılan bilgilere göre Iasos kentinde halk geçimini büyük ölçüde balıkçılıktan sağlamıştır.

¹¹²⁶ Birçok antik kentte balıkçılara ait özel meslek localarının varlığı tespit edilmiştir. Bunun için bkz. Günday 2010, 67.

¹¹²⁷ Bursa 2007, 43-48; Bursa 2010, 42.

¹¹²⁸ Delemen 2003, 28.

¹¹²⁹ Jackson 1999, 29, 31; Dalby-Grainger 2001, 15-17, 131, 153; Delemen 2003, 31; Friedell 2004, 44; Bursa 2007, 39-42; Tekin 2010b, 57; Günday 2010, 71. Klazomenai'de üretilen balık sosu antik dönemde ün kazanmıştır (Plin. *nat.* XXXI.94). MS 4. yüzyıl başında yayımlanan Diocletianus'un tavan fiyatları fermanında birinci kalitede *liquamenin* yaklaşık yarım litresi 6 denarius, ikinci kalitenin ise 2 denarius olarak ücretlendirildiği görülmektedir (İznik 2011, 116).

¹¹³⁰ Cooper 2011, 68.

kutsal görülerek tanrı ve tanrıçalara sunulan bir adak hayvanı olmuştur¹¹³¹. Mezopotamya’da tapınak odalarında tanrılara sunulan balık kalıntıları tespit edilmiştir¹¹³². Bilgelik ve su (deniz/ırmak) tanrısı Enki’nin¹¹³³ (Ea) kutsal hayvanı ve sembolü kabul edilmiştir¹¹³⁴. MÖ 14. yüzyıldan sonra tasvirlerde görülmeye başlanan balık kostümlü figürlerin koruyuculuk işlevi yüklenen bilgiler olduğu düşünülmektedir¹¹³⁵. Asur ve Babil mühürlerinde de betimlenen balıklar bir yandan tanrılara sunulmuş, diğer yandan kötülöklere karşı koruyucu bir sembol olmuştur¹¹³⁶. Nil nehrinin bereketini temsil eden balıklar¹¹³⁷ tanrıça Hatmehit ile ilişkilendirilmiş ve betimlemelerde tanrıça başında balık taşırken tasvir edilmiştir¹¹³⁸. Herodotos’un¹¹³⁹ verdiği bilgiler Mısırlı rahiplerin balık yeme haklarının bulunmadığını, Nil’de yaşayan ve pul derililer ismiyle bilinen kutsal balıkların bulunduğunu, ayrıca kutsal balıkları yemenin yasak olduğunu göstermiştir. Mısır’da bilgelik tanrısı Thot’un bazı betimlerinde başının balık şeklinde yapıldığı¹¹⁴⁰, Osiris efsanesinde ise balığa cezalandırıcı bir görev verildiği görölmektedir¹¹⁴¹. Diğer yandan balık İsis’in de kültüne dâhil edilen hayvanlardan birisidir¹¹⁴². Hitit metinlerinde tanrılara sunulduğu tespit edilen balık¹¹⁴³, kehanetlerle ilgili bir fal metninde de görölmektedir¹¹⁴⁴.

Balık, tanrı Apollon’un kutsal hayvanlarından birisidir. Apollon’a ait kehanet merkezleri olan Myra, Sura, Limyra ve Kyanae kentlerinde balıkların yaptığı kıvrılma, dönme gibi çeşitli hareketlere bakıldığı ve kehanet hayvanı olduğu bilinmektedir¹¹⁴⁵.

¹¹³¹ Bursa 2010, 33.

¹¹³² Black-Green 2003, 44, 101.

¹¹³³ Black-Green 2003, 71-73; Çığ 2007, 70; Kramer 2014, 466; Gökçek 2015, 241, 245. Asur Kralı Sennacherib tanrı Enki’ye yaptığı bir sunuda denize altından yapılan balık şeklinde bir nesne atmıştır (Black-Green 2003, 44). Ayrıca büyücü-koruyucu olarak düşünülen keçi başlı, balık gövdeli figürler için bkz. Black-Green 2003, 125-126.

¹¹³⁴ Ertem 1965, 128; Özgüç 1965, 18; Black-Green 2003, 44; Şahin 2009, 141; Küsmes 2009, 26; Cooper 2011, 69; Gezgin 2014, 42; Beydiz 2016, 73. Tanrı tasvirleri ile ilişkili bir metinde ise Güneş Tanrısının başında gümüş bir balık figürünün yer aldığı görölmektedir (Ertem 1965, 129; Küsmes 2009, 26). Kültepe Kaniş silindir mühürlerinin üzerinde görölen balık figürleri için bkz. Küsmes 2009.

¹¹³⁵ Black-Green 2003, 44.-45; Collon-Sevinç 2004, 89. Bu figürler, kafası balık, sırt kısmı yüzgeç ve altı kuyruk şeklinde betimlenmiş sakallı insan heykelleri şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Black-Green 2003, 44).

¹¹³⁶ Black-Green 2003, 44.

¹¹³⁷ Cooper 2011, 68.

¹¹³⁸ Beydiz 2016, 78.

¹¹³⁹ Hdt. II.37, 72.

¹¹⁴⁰ Ceran 2008, 47.

¹¹⁴¹ Beydiz 2016, 78.

¹¹⁴² Cooper 2011, 68.

¹¹⁴³ Atakuman vd. 2006, 33.

¹¹⁴⁴ Ertem 1965, 127-129. Bir büyü metninde de benzetme unsuru olarak kullanıldığı görölmektedir. Konuyla ilgili olarak bkz. Ünal 2003, 123; Reyhan 2008, 233, 237.

¹¹⁴⁵ Gürdal 2007, 138-140; Bursa 2007, 124; Bursa 2010, 35; Bursa-Sturtevant 2016, 80.

Plinius¹¹⁴⁶ tarafından verilen bilgilere göre, Limyra Irmağı'nın çevresinde yaşayan halk balıklara yiyecek sunmakta ve soru sorarak cevap beklemekte, balıkların yiyecekleri kabul etmeleri cevabın olumlu, kuyrukları ile geri çevirmeleri ise olumsuz görülmekteydi¹¹⁴⁷. Yine Lykia bölgesinde Phaselis şehrinin kuruluş efsanesiyle bağlantılı şekilde Kylabros anısına inşa edilen bir tapınakta tuzlu balık sunusu yapılmaktaydı¹¹⁴⁸. Balık, Apollon ile ilişkili bir mithosta da karşımıza çıkmaktadır. Efsaneye göre, Okrroe isimli Samoslu bir nymphe Apollon'un aşkına karşılık vermeyince tanrı tarafından balığa dönüştürülerek cezalandırılmıştır¹¹⁴⁹.

Antik dönemde balıkla ilgili tapınım gören tanrıçalardan birisi de Apollon'un kardeşi, hayvanların koruyucu tanrıçası Artemis'tir¹¹⁵⁰. Balıkların Artemis'in kutsal hayvanı kabul edilmesinin yanı sıra tanrıça adına kurban edildiği de bilinmektedir¹¹⁵¹. Tanrıça için özellikle barbunya balığı kutsallık taşımıştır¹¹⁵². Artemis'in bereketini sunduğu denizlere, su kaynaklarına, dere, ırmak gibi akarsulara olan egemenliğinden dolayı balıkların ve balıkçıların tanrıçası kabul edilmiştir¹¹⁵³. Khelai koyunda Artemis Diktyнна tapınağına balıkçılar tarafından sunulan bir adakta balıkçı ağlarının koruyucusu olduğu görülmektedir¹¹⁵⁴. Phigaleia kentinde de Artemis Eurynome'nin, üst kısmının kadın, alt kısmının ise balık şeklinde yapıldığı bir ksona kült heykelinin varlığı bilinmektedir¹¹⁵⁵. Strabon¹¹⁵⁶ tarafından aktarılan bilgiler Ephesos'ta tanrıça Artemis'in göllere ve gölde yakalanan balıklara egemen bir tanrıça olduğunu göstermektedir.

¹¹⁴⁶ Plin. nat. XXXI.18.22

¹¹⁴⁷ Bursa 2010, 34-35. Hititlerde de benzer şekilde su yılanları ile fal bakılmakta, havuzların içerisine atılan yılan balıklarının hareketlerine bakılarak yorum yapılmaktadır (Atakuman vd. 2006, 102).

¹¹⁴⁸ Tüner Önen 2008, 25, 62-63, 87-88, 191, 202-203; Bursa-Sturtevant 2016, 80. Lakaioş, şehrin kurulduğu toprakları Kylabros isimli çobandan tuzlu balık karşılığında almıştır (Grimal 1997, 416, 424; Tüner Önen 2008, 25, 62-63, 87-88, 191, 202-203).

¹¹⁴⁹ Grimal 1997, 572.

¹¹⁵⁰ Bursa 2007, 29-30; Bursa 2010, 34. Smyrna'da ele geçirilen Artemis kabartması için bkz. Bursa 2010, Res. 18.

¹¹⁵¹ Bursa 2007, 29; Albayrak 2008, 169, 250; Bursa-Sturtevant 2016, 80. Smyrna'da ele geçirilen ve MÖ 1. yüzyıla tarihlendirilen bir yazıt, tanrıçaya ait kutsal balıklara zarar verilmesinin yasak olduğunu ve kutsal balıkların herhangi birisinin ölmesi durumunda aynı gün tanrıçaya adak olarak sunulması gerektiğini göstermektedir (Bursa-Sturtevant 2016, 80).

¹¹⁵² Plat. Com. I.646.

¹¹⁵³ Çelgin 2003, 150; Albayrak 2008, 8-9, 166; Bursa 2010, 34; Bursa-Sturtevant 2016, 81. Neapolis kentinde ele geçirilen yazıtta Aspalos (Balık) Artemis'i olarak tapınım görmektedir. Burada Artemis'in kutsal hayvanının balık olduğu ve balıkçıların koruyucusu olarak tapınıldığı düşünülmektedir (Albayrak 2008, 8-9, 166).

¹¹⁵⁴ Günday 2010, 65.

¹¹⁵⁵ Paus. VIII.41.6; Albayrak 2008, 19-20. Ayrıca bir amphora üzerinde betimlenen tanrıça Artemis'in giysisi üzerinde de balık figürleri bulunmuştur (Albayrak 2008, 132).

¹¹⁵⁶ Strab. XIV.1.26.

Ephesos'un kuruluş efsanesinde verilen kehanette de yaban domuzu ile birlikte balık önemli bir rol oynamıştır¹¹⁵⁷.

Antik Dönem'de balıkçıların koruyucusu olarak tapınım gören tanrılardan birisi Priapos'tur¹¹⁵⁸. Priapos, denizcilerin ve balıkçıların avlarının iyi geçmesini sağlayan bir tanrıdır ve ona yapılan sunularda balık¹¹⁵⁹ da yerini almıştır¹¹⁶⁰. Atinalı balıkçılar tarafından balık avcısı olarak sıfatlandırılan Pan balıkçılar tarafından tapınım görmüştür¹¹⁶¹.

Deniz tanrısı Poseidon'a yapılan sunularda özellikle balıkçılar tarafından sıklıkla adak sunulan balık¹¹⁶², aynı zamanda suyun gücünü de temsil etmiştir¹¹⁶³. Nehir tanrıları ile birlikte de betimlenen balıklar, o nehirde balık avcılığı yapıldığını ifade etmiştir¹¹⁶⁴. Genellikle tanrıların kollarını dayadıkları amphoraların içerisinde akan ve ırmağın akıntısını temsil eden su içerisinde balıklar yer almaktadır¹¹⁶⁵.

Plinius'un¹¹⁶⁶ verdiği bilgilere göre, Mylasa'da Zeus kutsal alanında, balık ve yılanbalıkları ile dolu bir havuz bulunmaktadır. Bu alanda tapınım gören Zeus *Stratios* kültünde tanrının kutsal hayvanının balık olduğu düşünülmektedir¹¹⁶⁷. Byzantion'da ele geçirilen Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait bir yazıt, *parabolos* epitheti ile tapınım gören Dionysos'u kutsayan balıkçıların varlığını göstermiştir¹¹⁶⁸. Yine Aphrodisias'da bulunan bir yazıtta göre Sabazios'un balıkçılıkla ilgili bir tanrı olarak tapınım gördüğü düşünülmektedir¹¹⁶⁹. Balık, denizle olan bağlantısından dolayı tanrıça Aphrodite

¹¹⁵⁷ Grimal 1997, 70. Balıkla ilgili kehanetler için bkz. Bursa 2007, 30; Grimal 1997, 340, 522; Bursa-Sturtevant 2016, 80. Ephesos'un kuruluş efsanesi için bkz. Bursa 2010, 22. Anadolu'da birçok kentin kuruluş efsanesinde, balığın önemli bir hayvan olduğu görülmektedir. Phaselis'in kuruluş efsanesi için bkz. Bursa 2010, 28. Strabon (XIV.1.10) tarafından aktarılan bilgilere göre, Myus kenti Kserkses tarafından kendi balık ihtiyacını sağlaması amacıyla Themistokles'e verilmiştir.

¹¹⁵⁸ Bursa 2010, 34.

¹¹⁵⁹ Boyana 2004, 42. Priapos ve sunak üzerinde balık sunulan kabartmalı adak steli için bkz. Bursa 2010, Res. 19.

¹¹⁶⁰ Bursa 2007, 27-28; Boyana 2004, 39, 41-42, 44.

¹¹⁶¹ Boyana 2005, 169, 185.

¹¹⁶² Bursa 2007, 27, Res. 276.

¹¹⁶³ Cooper 2011, 68.

¹¹⁶⁴ Altinoluk 2010, 25, 36-38; Bursa-Sturtevant 2016, 81-82.

¹¹⁶⁵ Altinoluk 2010, 36-37; Karayaka 2007, 57. Kyzikos, Keretapa, Blaundos, Smyrna, Tymbriada, Eumeneia sikkelerinde ırmak tanrıları ile birlikte balık figürleri görülmektedir. Bu nedenle, Roma İmparatorluk Dönemi'nde, Aisepos, Kaikos, Smardos, Hippurios, Indos, Tembris, Eurymedon, Glaukos ve Maiandros nehirlerinde balık avcılığının yapıldığı ve balıkçılığın önem taşıdığı düşünülmektedir (Altinoluk 2010, 36-38, 42).

¹¹⁶⁶ Plin. nat. XXXII.16.

¹¹⁶⁷ Şahin 2001, 178-179, 195.

¹¹⁶⁸ Tekin 2010b, 52-53.

¹¹⁶⁹ Akıncı 2000, 18.

kültünde de görülmektedir. Ovidius'un¹¹⁷⁰ aktarımına göre Typhon'dan kaçan Aphrodite saklanmak amacıyla balık pullarıyla kaplanmıştır. Ayrıca tanrıça Aphrodite ile birlikte balığın doğurganlık ve üremeyi simgelediği düşünülmektedir¹¹⁷¹. Attika'da ise Demeter'e adanan ırmaklarda sadece tanrıçanın rahiplerine balık avlama yetkisi tanındığı görülmekte¹¹⁷² olup balıkların Demeter ile ilişkilendirilen bir kutsallık taşıdığı anlaşılmaktadır. Smyrna'da ele geçirilen bir stelde (MÖ 1. yüzyıl) kutsal balıklara zarar veren kişilerin cezalandırıldığı ve antik dönemde kutsal balıkların bu şekilde korunmaya alındığı öğrenilmiştir¹¹⁷³.

Kutsal bir hayvan kabul edilen balıklar, çok tanrılı inanışların yerine tek tanrı düşüncesi ortaya çıkmaya başladığı zaman da dini işlevini, kutsallığını sürdürmeye devam etmiştir. Hıristiyanlıkta İsa'yı temsil eden balık, şarap ve ekmek ile birlikte kutsal kabul edilmiş, ölümsüzlüğün, yeniden doğuşun, dirilişin ve vaftizin en önemli sembolü olarak betimlenmiştir¹¹⁷⁴. Bugün halen Anadolu'nun bazı bölgelerinde efsaneler vasıtasıyla kutsal kabul edilen hayvanlardan birisi balıktır. Bunlara örnek; Şanlıurfa'daki Balıklı Göl, Kütahya Tavşanlı, Erzurum Söğütlü Köyü ile Tekman ve Erzincan Molla Köyü'ndeki balıklar verilebilir¹¹⁷⁵.

Balıklar antik dönem tıbbında da kullanılmıştır. Mısırlılar, pişmiş bir balık ile başın ovulmasının baş ağrısını geçirdiğine inanmıştır¹¹⁷⁶. MS 1. yüzyılda yaşayan Dioskorides balıktan yapılan tutkal, çorba ve garum'un tıbbi çalışmalarda kullanıldığını bildirmiştir. Taze balıktan yapılan balık çorbasının bağırsakları yatıştırdığını, garumun yanaklardaki kangrenli ülseri önlediğini, köpek tarafından ısırılan kişilerde, dizanteri ve siyatik hastalarında kullanıldığını, bağırsaklardaki ülserlere fayda sağladığını aktarmıştır¹¹⁷⁷. Günümüzde bazı balık türlerinin halen ülser tedavisinde kullanıldığı

¹¹⁷⁰ Ov. *Met.* V.330.

¹¹⁷¹ Cooper 2011, 68.

¹¹⁷² Paus. I.38.1; Bursa 2007, 27.

¹¹⁷³ Bursa 2010, 33.

¹¹⁷⁴ Cooper 2011, 68.

¹¹⁷⁵ Akçiçek-Canyurt 1993, 2-3.

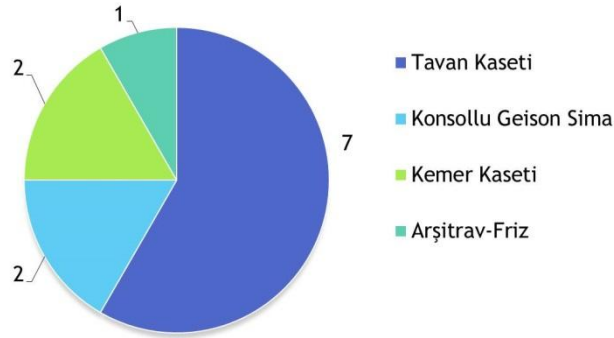
¹¹⁷⁶ Ceran 2008, 43.

¹¹⁷⁷ Diosk. *Ped. Mat. Med.* II.34-35. Dioskorides'e (*Mat. Med.* III.102) göre balinanın bağırsağından yapılan ve *Ichthuokolla* olarak isimlendirilen balık tutkalı cüzzam hastalığına ve yüz derisini yumuşatma amacıyla kullanılmıştır.

bilinmektedir¹¹⁷⁸. Antik dönemde balık yağı, deri tabaklama işleminde ve aydınlatma amacıyla da kullanılmıştır¹¹⁷⁹.

2.12.1. Balık Kabartmaları

Laodikeia antik kentinde Merkezi Propylon'dan dört adet (Kat. No. TK.24-25, KK.04-06, Fig. 181-184), Batı Tiyatrosu'ndan iki adet (Kat. No. TK.03-04, Fig.166, 168), Septimius Severus Nymphaeumu'ndan iki adet (Kat. No. TK.07, AF.07, Fig. 175-176), Kuzey (Kutsal) Agora Batı Kapısı'ndan bir adet (Kat. No. KGS.03a, Fig. 170), Tapınak A'dan bir adet (Kat. No. KGS.14a-b, Fig. 172-173), Caracalla Nymphaeumu'ndan bir adet (Kat. No. TK.12, Fig. 178), II. Propylon'dan bir adet (Kat. No. TK.09, Fig. 185) olmak üzere toplamda 12 adet mimari blok üzerinde, 26 adet balık kabartması tespit edilmiştir. Balık kabartmaları; konsollu geison sima bloklarının konsol kasetlerinde (2), tavan kaseti (7), kemer kaseti (2) ve arşitrav-friz bloğunun soffit bölümünde (1) işlenmiş olup tavan kaseti bloklarındaki kullanımının daha yoğun olduğu görülmektedir (Fig. 161).

Figür 161: Balık kabartmalarının mimari bloklara göre dağılımı.

Laodikeia'da kabartmalı mimari bloklar üzerindeki hayvan betimlemeleri arasında en yoğun kullanılan figürler balıklardır. Bu durum kent yaşamında balık ve balıkçılığın önem taşıdığını göstermekte, bölgede ve Laodikeia'da yapılan kazı çalışmalarının sonuçları da bu görüşümüzü desteklemektedir. Balık antik dönem toplumlarında sağlıklı ve lezzetli bir et olması nedeniyle tüketilen temel besin maddelerinden birisidir. Ancak çabuk bozulan yapısından dolayı denize kıyısı veya temiz su kaynağı (nehir, göl) bulunmayan kentler için taze balığa ulaşmak büyük zorluk

¹¹⁷⁸ Sumbül vd. 2005, 543.

¹¹⁷⁹ Yıldız 1993, 247. Ksenophon (*an.* V.4.28) Mossynoikialıların balık yağını aydınlatma amacıyla kullandıklarını aktarmıştır. Ayrıca bkz. Bursa 2007, 77.

taşıymış, bu nedenle kurutulmuş, tuzlanmış balık endüstrisi doğmuştur. Ancak gıda şeklinde taze balığın tüketimi her zaman öncelikli tercih sebebidir. Laodikeia'nın Ege Denizi ve Akdeniz'e olan ulaşım mesafesi, balığa daha kolay, hızlı, ucuz ve taze şekilde ulaşabilecekleri diğer kaynakları kullanmaya yönlendirmiş olmalıdır. Bu noktada, kentin çevresindeki nehir ve göller halkın taze balık ihtiyacına karşılık vermiştir¹¹⁸⁰ (Fig. 58, 162). Böylece bölgede balıkçılık gelişmiş ve doğal gelir kaynaklarından birisi haline gelmiştir. Ancak Laodikeia'da nehir ve gölden avlanan balıkların yanı sıra deniz ürünlerinin de tüketildiği düşünülmektedir. Kentin, deniz ticaretinden dolayı deniz bağlantısı olan kentlerle arasında kurduğu ilişki ve metropol bir şehir konumunda olması, ekonomik gelir seviyesi yüksek vatandaşların deniz ürünlerine talebini karşılayacak kapasitede olduğunu gösterir. Roma İmparatorluk Dönemi'nde gelişen ticari yol ağları sayesinde, Laodikeia'ya da çeşitli deniz ürünleri ithal edilmiş olmalıdır¹¹⁸¹.

Laodikeialılar kentin elverişli konumunu ve bölge kentleri üzerindeki baskın gücünü avantaja dönüştürmüş, çevresindeki balık açısından zengin bazı nehir ve gölleri tekeline alarak hem balıkçılık yapmış, hem de balık avı yapan komşu kentlerden vergi toplamıştır. Hellenistik Dönem'de Laodikeialılar tarafından balıkçılık yapıldığına dair bir veri henüz bulunmamaktadır. Ancak Hierapolis kentinde bulunan bir yazıt aracılığıyla Roma İmparatorluk Dönemi'nde kent ekonomisinde önemli bir gelir kaynağı olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu yazıttan elde edilen veriler, Laodikeia'nın bölgede bulunan bir gölü tekeline aldığı¹¹⁸², Hierapolis ile Tripolislilerin gölden

¹¹⁸⁰ Şimşek 2011a, 108-109. Nehirlerde yapılan balıkçılığın yanı sıra özel balık havuzlarında da balık üretildiği düşünülmektedir. Bkz. Ritti 2017, 32-33. Ephesos kentinde, yamaç evlerde yürütülen kazılarda balık havuzları tespit edilmiştir (Ladstätter 2013, 156).

¹¹⁸¹ Laodikeia nekropollerinde yapılan çalışmalarda bulunan deniz kabukluları için bkz. Şimşek vd. 2011, Kat. No. 26, 64, 414, 450, 505-507, 532, 540, 615, 709, 711, 1055, 1114, 1192-1194, 1320, 1371-1372, 1439, 1524.

¹¹⁸² Hellenistik Dönem'de balık avlama hakları yöneticiler ile kentler arasında problemlerin yaşanmasına neden olmuştur. Örneğin Büyük İskender'in Iasos kentinin yakınındaki bir lagünde balık avlama hakkını kente iade ettiği bilinmektedir (Bursa-Sturtevant 2016, 82). Küçük Asya'da bulunan göl ve ırmaklarda balıkçılık imtiyazı kent ve tapınaklara ait olup bu alanlar sonrasında Roma kontrolü altına alınarak balık vergisinin alınması ile ilgili anlaşmazlıklar oluşmuştur (Bursa 2010, 22; Bursa-Sturtevant 2016, 82). Ephesos sınırındaki Selunisia gölünde yaşanan anlaşmazlık için bkz. Strabon XIV.1.26. Ephesos kentinde Tanrıça Artemis'e ait olan göllerde yapılan avcılık vergiye tabidir ve Romalı vergi tahsildarları göllerdeki balıkçılıktan elde edilen gelirleri toplamak için bir girişimde bulunmuş ancak bu hakkın kendilerine ait olduğunu iddia eden Bergama Kralları yerine Roma bu hakkı tapınağa iade etmiştir (Strab. XIV.1.26; Meriç 1988, 203; Bursa 2010, 22-23). Nero Dönemi'ne tarihlendirilen bir stelde ise Ephesos'ta balıkçılara ait bir loncanın kente gümrük binası yaptırdıkları, Cominia Julia isimli bir kadının ise Antoninler Dönemi'nde Artemis *Ephesia*, Antonius Pius ve balıkçılık vergisi ile uğraşanlar adına bir Isis heykeli adadığı görülmektedir. Yine Sagalassos'da ele geçirilen bir mezar steli, 20 yıl süresince bir gölün idareciliğini üstlenen bir erkek vatandaşa işaret etmektedir (Bursa-Sturtevant 2016, 29-30, 79-80). Stelin üzerinde, tridentle teknedeki yapılan balık avcılığı betimlenmiştir (Bursa 2010, 30). Eğirdir gölü civarında

avladıkları balık için Laodikeia'ya vergi ödemekle yükümlü tutulduğunu göstermektedir. Bu durumdan rahatsız olan Hierapolis kenti problemi doğrudan İmparator Hadrianus'a bildirmiş¹¹⁸³, İmparatorun Hierapolis ve Tripolis vatandaşlarının lehine verdiği cevap mektubu (MS 131) ise Hierapolis Tiyatrosu'nun diazomasına yerleştirilmiştir¹¹⁸⁴ (Fig. 162). Laodikeia ile Hierapolis kenti arasında yalnızca Hadrianus Dönemi'nde basılan homonia sikkelerinin de aradaki bu anlaşmazlık sonucu politik amaçla üretildiği düşünülmektedir¹¹⁸⁵ (Fig. 83).

Laodikeia'da 2015 yılında tespit edilen Traianus Nymphaeumu'ndaki (MS 113-114) bir kabartma da kentteki balıkçılığın önemine işaret etmektedir. Nymphaeum'un yan havuzlarından birine ait olduğu düşünülen kabartmalı parapet bloğu üzerinde, kayalık bir zeminde oturan balıkçının olta ile balık avladığı görülmektedir (Fig. 163). Bu betimlemenin suyla ilişkili önemli bir kamu yapısında bulunması, yukarıda da bahsettiğimiz gibi Hadrianus Dönemi öncesinde kentin tekelinde bulunan balık avcılığının yansıması olarak yapılmış olabileceğini de göstermektedir. Yine Laodikeia'da ele geçirilen olta iğneleri, nehir ve göllerde oltayla yapılan avcılığa işaret etmekte¹¹⁸⁶, hayvan kemikleri ise balıkların halk tarafından sevilerek tüketildiğini göstermektedir¹¹⁸⁷.

ele geçirilen bir yazıtta da göllerdeki balık avcılığının idareciliğini üstlenen kişilerin varlığı tespit edilmiştir. Pisidia Göller Bölgesi'nin antik dönemde önemli bir balıkçılık merkezi olduğu bilinmektedir (Bursa-Sturtevant 2016, 83).

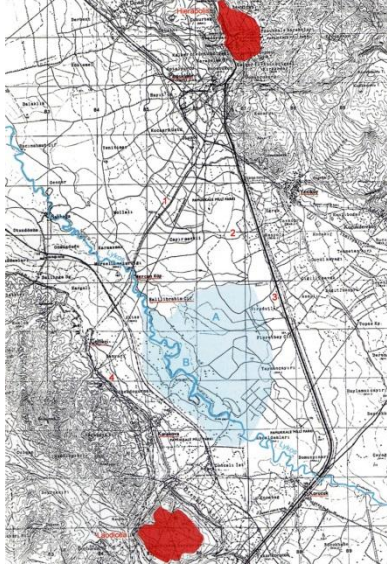
¹¹⁸³ Hadrianus balık fiyatlarının artışından dolayı bir kararname yayınlamış ve fakir halkın balığa daha ucuz ulaşmasını sağlamıştır (Bursa 2007, 34; Rostovtzeff 1957, 370). Menderes Magnesiası'nda, Hadrianus Dönemi'ne tarihlendirilen bir yazıt, taze ve işlenmiş balık üzerinden alınan vergi oranları arasındaki farklılığı göstermektedir (Bursa-Sturtevant 2016, 84). Hierapolis'in Laodikeia'yı şikâyet etmesi bu gibi bir kararnamenin yansıması olabilir.

¹¹⁸⁴ Scardozi 2007, 83-86, Fig. 18-19; Bursa 2010, 25; Şimşek 2011a, 108-109; Şimşek 2013a, 58; Şimşek 2014a, 36; Bursa-Sturtevant 2016, 82-83; Ritti 2017, 32-33, 419-420.

¹¹⁸⁵ Ritti 2017, 420. Sikke için bkz. Şimşek 2013a, 508, Res. 761.

¹¹⁸⁶ Antik dönemde balık avlama yöntemleri için bkz. Günday 2010, 65-67.

¹¹⁸⁷ Şimşek vd. 2011, 176.

Figür 162: Hierapolis ile Laodikeia arasındaki ovada var olduğu düşünülen ve yazıtta bahsi geçen gölün olası yeri.

Figür 163: Traianus Nymphaeum’nda oltayla balık yakalayan balıkçı kabartması.

Laodikeia kenti, özellikle nehirler bakımından oldukça zengin bir bölgede konumlanmıştır. Kentin çevresinde, kente de ismini veren Lykos (Çürüksu) nehri başta olmak üzere Asopos, Kapros, Kadmos gibi birçok nehir yer almaktadır¹¹⁸⁸. Bu nehirlerin sularının döküldüğü Büyük Menderes Nehri de bölge için önemli doğal su kaynaklarından birisidir (Fig. 58). Antik kaynaklar tarafından içilebilir¹¹⁸⁹, yani temiz su kaynakları olduğu bildirilen nehirler kent için başlıca balık kaynaklarını oluşturmuş olmalıdır. Günümüzde çevredeki fabrikaların atıklarının dökülmesiyle birlikte faunal ve floral dengesi bozulan nehirlerde¹¹⁹⁰ 1970-1980’li yıllara kadar çeşitli balık türlerinin yaşadığı bilinmektedir. Nehir ve göllerde sazan, yayın balığı, turna, alabalık ve kefal gibi balık türleri görülmekte, geçimini bu balıklarla sağlayan birçok aile bulunmaktaydı¹¹⁹¹. Ancak günümüzde bu türlerin birçoğu tükenme tehlikesiyle tehdit altında kalmış, balıkların çeşidi ve sayısı bir hayli azalmıştır¹¹⁹². Bugün Denizli’de bazı kaynak suları üzerinde kurulan tesislerde kültür balıkçılığı devam etmektedir ancak

¹¹⁸⁸ Şimşek 2014a, 34-36.

¹¹⁸⁹ Strabon (XIII. 4. 4) “Suları içilebilir olduğu halde, Laodikeia’daki nehirlerin sularının da taşa dönüştüğü söylenir” sözleriyle kente bağlı nehirlerin sularının içildiğinden söz etmiştir.

¹¹⁹⁰ Akyıldız 2008, 114-115. Ayrıca Çürüksu Nehri’nin kirliliğiyle ilgili yapılan haberler için bkz. <http://www.horozmedya.com/guncel-2/menderes-i-kim-kirletiyor-7739.html>; <http://d20haber.com/haber-detay/denizli-de-kirlilige-direnen-kaynak-curuksu>; <http://www.gazete5.com/haber/buyuk-menderes-nehrindeki-kirlilik-377575>; <https://www.f5haber.com/denizli/curuksu-cayi-nda-cevre-felaketi-haberi-386213/> (Erişim Tarihi: 15.11.2017, 10.00)

¹¹⁹¹ Güney 1975, 558.

¹¹⁹² Akyıldız tarafından yapılan çalışmalar, kirlilikten dolayı Çürüksu Nehri’ndeki canlı yaşamının son bulduğunu ortaya koymuştur (Akyıldız 2008, 114).

nehirlerde balık avcılığı yapan kişilerin sayısı yok denecek kadar azdır. Ancak antik dönemde böyle bir durum söz konusu değildi. Temiz sulara sahip nehirlerde bolca bulunan balıklar, özellikle bölgenin balık ihtiyacını gidermiş ve halkın gereksinime karşılık vermişti. Bu nehirlerin dışında, bölgede bulunan göller de önemli balık kaynaklarını oluşturmuştu. Hierapolis'te bulunan yazıtta bahsi geçen göl de bu balık kaynaklarından birisiydi. Yazıtta gölün yeri ve ismi belirtilmemiştir ancak yapılan çalışmalara ve uydu fotoğraflarına göre Hierapolis ve Laodikeia kenti arasında bulunan Lykos (Çürüksu) Ovası'nda, Lykos Nehri'nden beslenen ancak günümüzde tamamen kuruyan bir gölün yer aldığı düşünülmektedir¹¹⁹³ (Fig. 162). İleride yapılacak çalışmalar, şüphesiz ki bu konu hakkında daha detaylı bilgilerin ulaşılmasına olanak sağlayacaktır.

¹¹⁹³ Scardozi 2007, 83-86, Fig. 18-19; Şimşek 2013a, 58.

Bölgede bulunan sikke ve kabartmalar da nehirlerde bulunan balıkların ve balıkçılığın öneminin göstergesi niteliğindedir¹¹⁹⁴. Eumeneia kenti sikkelerinde Glaukos (Işıklı/Akgöz Pınarı) Nehri'nin personifikasyonunda amphoradan dökülen suyun içerisinde, balık avcılığına işaret eden balıklar görülmektedir¹¹⁹⁵ (Fig. 164). Hierapolis Tiyatrosu kabartmalarında da nehir tanrısı Maiandros'un (Marsyas?¹¹⁹⁶) amphorasından dökülen suyun içerisinde bol miktarda balık tasvir edilmiştir¹¹⁹⁷ (Fig. 165). Tüm bu veriler, bölge kentleri için nehir ve göllerde bulunan balıkların ve balıkçılığın önemini kanıtlamaktadır.

Figür 164: Glaukos nehir tanrısının amphorasından dökülen suların içerisinde balıklar, Eumeneia sikkesi.

Figür 165: Maiandros (Marsyas?) nehir tanrısının amphorasından dökülen sularda yüzen balıklar, Hierapolis Tiyatro kabartması.

Laodikeia'da mimari bloklar üzerinde görülen en erken tarihli balık kabartmaları kentin Batı Tiyatrosu'nda¹¹⁹⁸ tespit edilmiştir. Söz konusu kabartmalar Julius Claudiuslar (Augustus?) Dönemi'ne tarihlendirilmektedir. TK.03 numaralı tavan kaseti bloğu üzerinde, iki kasette birer adet olmak üzere iki adet has kefal balığı (*Mugil cephalus* L.) kabartması betimlendiği düşünülmektedir. Balıklar, aynı şablonla işlenmiştir. Fazla yüksek olmayan yassı gövde daralarak iki çatallı kuyruğa bağlanmaktadır. Gövdenin altında ve üstünde ikişer adet yüzgeç işlenmiştir (Fig. 166-167). TK.04 numaralı balık kabartmasında ise sazan balığı (*Cyprinus carpio* L.) betimlenmiş olmalıdır. Figür gövde ortasından itibaren kırık ve eksik olduğu için

¹¹⁹⁴ Çivril Ovası'nın Bizans Dönemi'nde Lampe Ovası olarak isimlendirildiği bilinmekte olup Lampe kelimesi balık yatağı anlamına gelmektedir (Ünal 2014, 51).

¹¹⁹⁵ Altınoluk 2010, 92; Ünal 2014, 21-22, 81, 316-318, Lev. 67, 63.

¹¹⁹⁶ Tanrı, Altınoluk tarafından Marsyas Nehri'nin sembolü olarak yorumlanmıştır (Altınoluk 2010, 97-98, Res. 50).

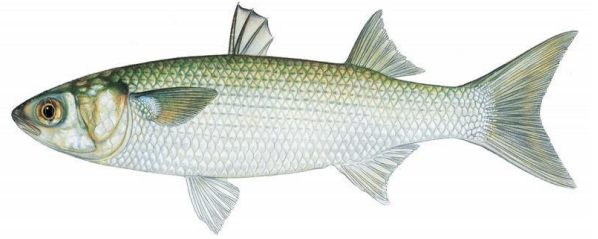
¹¹⁹⁷ Kabartma için bkz. D'Andria-Ritti 1985, 49-52, Tav. 16.1; Altınoluk 2010, 95, Res. 50; Thonemann 2011, 65, Fig. 2.7.

¹¹⁹⁸ Batı Tiyatrosu için bkz. Şimşek 2012c, 597-612.

kuyruk ve sırt yüzgeçleri görülememektedir. Ancak balığın yassı formu, solungaç ve gövde altı yüzgeçleri figürün iri boyutlu bir sazan balığı olduğunu düşündürmektedir. Sazan balıklarında gövde irileştikçe baş yukarıya çekilmekte ve gövdeye oranla küçük kalmaktadır. Balığın altında yassı ve dikdörtgen formlu, dar kenarı içbükey profilli bir nesne bulunmaktadır (Fig. 168-169). Benzer şekilde bir nesne, Lagina Hekate Kutsal Alanı'ndaki altara ait tavan kasetlerinde görülmekte olup balık tepsi olarak değerlendirilmiştir¹¹⁹⁹. Benzer bir kabartma da Side'de bulunan anıtsal bir mezar odasının kemer kasetinde¹²⁰⁰ ve Parion Tiyatrosu'ndaki bir tavan kasetinde¹²⁰¹ karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu kabartmalardan yola çıkarak, TK.04 numaralı kabartmadaki nesnenin de tepsi gibi bir obje olduğu ve tanrılara yapılan kutsal bir sunumla ilişkili olabileceği düşünülmektedir. Ancak tam formu görülemediği için kesin bir şey söylemek zordur. Balık kabartmaları Hierapolis Tiyatrosu¹²⁰², Diokaisareia Tiyatrosu¹²⁰³ ve Parion Tiyatrosu¹²⁰⁴ gibi Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilen tiyatro yapılarında da karşımıza çıkmaktadır. Tiyatrolarda karşımıza çıkan balık figürleri, yunuslarda olduğu gibi, yapıda gerçekleştirilen su oyunları veya gösterilerini ifade eden, izleyiciye suyla ilgili atmosferi yansıtan bir dekorasyon öğesi şeklinde kullanılmış olabilir. Ancak tepsi üzerinde betimlenen balık figürleri, yapıda gerçekleştirilen dini seramonilerde, tanrılara yapılan adak sunumlarıyla ilişkili olmalıdır.

Figür 166: TK.03 numaralı blokta betimlenen balık kabartması (Has kefal balığı/*Mugil cephalus* L.).

Figür 167: Has kefal balığı (*Mugil cephalus* L.).

¹¹⁹⁹ Davran 2011, 52, 84, Kat. No. 26.

¹²⁰⁰ Mansel 1978, 307, Res. 357.

¹²⁰¹ Başaran 2016, 100-101, Fig. 40a.

¹²⁰² Hierapolis Tiyatrosu için bkz. D'Andria 2003, 147-182.

¹²⁰³ Kaplan 2013, 168, Lev. 12. Diokaisareia Tiyatrosu, Antoninler Dönemi'ne (MS 164-165) tarihlenmektedir (Kaplan 2013, 191).

¹²⁰⁴ Başaran 2016, 102, Fig. 40b.

Figür 168: TK.04 numaralı blokta betimlenen balık kabartması (Sazan balığı/*Cyprinus carpio* L.).

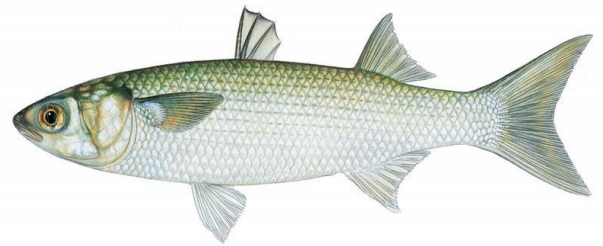

Figür 169: Sazan balığı (*Cyprinus carpio* L.).

KGS.03a numaralı konsollu geison sima bloğu, Kuzey (Kutsal) Agora'nın Julius Claudiuslar (Augustus/Tiberius?) Dönemi'ne tarihlendirilen batı kapısına aittir. Konsol kasetinde iki adet, birbirine zıt yönlere yerleştirilmiş has kefal balığı (*Mugil cephalus* L.) olduğu düşünülen balık kabartması yer almaktadır. Balıklardan birinin baş bölümü kırık ve eksik olduğu için görülememekte ancak diğer balık figürü ile aynı şablondan üretildiği anlaşılmaktadır. Fazla yüksek olmayan yassı gövdedeki pullar detaylı bir şekilde işlenmiştir. Gövde üstünde ve altında ikişer adet yüzgeç belirtilmiştir. Gövdede solungacın gerisinde sıg bir çizgiyle göğüs yüzgeci gösterilmiştir. Kuyruk yüzgeci iki çatallıdır. Figürde birinci sınıf, detaylı bir işçilik söz konusudur (Fig. 170-171).

Figür 170: KGS.03a numaralı blokta betimlenen balık kabartmaları (Has kefal balığı/*Mugil cephalus* L.).

Figür 171: Has kefal balığı (*Mugil cephalus* L.).

Kapıda karşımıza çıkan balık kabartmaları, yapının diğer konsollarında betimlenen figürlerle ortak bir düşünce doğrultusunda yapılmış olmalıdır. Balık figürünün yanındaki konsolda işlenen kurt ve domuz kabartmasının kent topraklarına

bereket sunan Lykos ve Kapros Nehri'ni, diğer yanındaki konsolda işlenen yunus ve sığır kabartmasının ise denizler ve karalardaki bereketi temsil ettiği düşünülmektedir. İki konsolun arasındaki balık kabartmalarımız da nehir ve denizlerin Laodikeia'ya sunduğu bereket ve bolluk ideolojisine göre programlanmış olmalıdır. Çünkü antik dönemde balıklar, hızlı üremeleri ve bol bulunmaları nedeniyle doğurganlığın ve bereketin sembolü olarak düşünülmüş, kutsanmıştır. Balıkların ikili yapılması da bolluğu, bereketi vurgulamaktadır. Temenos alanına açılan kapı üzerinde yer alması kutsal kabul edilen bir hayvan olduğunu da düşündürmektedir. Diğer yandan kefal balıklarının sürüler halinde yol alan balık türlerinden olması, sanatçı tarafından bilinçli şekilde iki adet balığın işlenmiş olabileceğini de göstermektedir (Fig. 170).

Benzer ideolojiyle yapılan balık kabartmaları, Apollon, Artemis ve Roma İmparatorluk kültürü adına inşa edilen Tapınak A'da karşımıza çıkmaktadır¹²⁰⁵. Kabartmalar, tapınak yapısının avlusundaki portiklere ait konsollu geison sima bloklarındaki konsol kasetlerinde yer alır. KGS.14 no.lu blok üzerindeki üç konsol kasetinden iki tanesinde, birer adet balık kabartması işlenmiştir. İki balık figürünün yüzgeç ve kuyruk yapısı, farklı cinslerdeki balıkların tasvir edildiğini göstermektedir (Fig. 172, 174). Balıklar uzun, iri ve yassı gövdelidir. Ancak birinin üzerindeki sırt yüzgeci tek yüzgeçten oluşmakta, kuyruk yüzgeci ise düz yapılı bir uçla sonlanmaktadır (Fig. 174).

KGS.14 no.lu blokta betimlenen balıklardan birisinde, sırt yüzgeci uzun, dikenli ve iki parça halinde yapılmış, kuyruk yüzgeci ise iki çatalı uçla sonlanmıştır. Balık form olarak tekir barbunu (*Mullus barbatus/surmuletus* L.) ismiyle bilinen deniz balığı ile benzetilmektedir (Kat. No. KGS.14a, Fig. 172-173). İkinci balık kabartması ise aynı bloğa ait diğer konsol kasetinde yer almaktadır (Kat. No. KGS.14, Fig. 174). Yassı ve uzun gövdeye sahip balığın sırtında uzun bir yüzgeç, karın kısmında ise küçük bir yüzgeç bulunmaktadır. Kuyruk çatalı değil küt uçlu bir yapıdadır. Baş büyük, göz yapısı iri ve yuvarlaktır. Balığın mırmır (*Lithognathus mormyrus* L.¹²⁰⁶) denilen bir deniz balığı olduğu düşünülmektedir (Kat. No. KGS.14b, Fig. 174). Kabartmalardan birinde betimlendiği düşünülen tekir barbunu Ege Denizi ve Akdeniz'de yaşayan, antik dönemde tanrıça Artemis'in kültürüne dâhil edilen ve ona adanan kutsal balık türlerinden

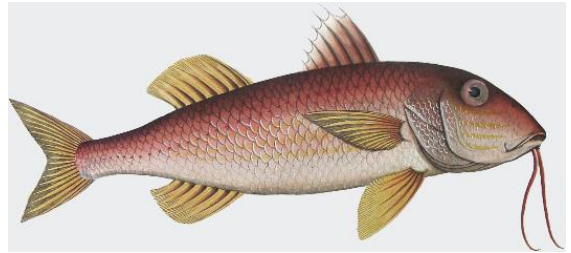
¹²⁰⁵ Şimşek 2013a, 254.

¹²⁰⁶ <http://www.fishbase.org/summary/706> (Erişim Tarihi: 20.11.2017, 11.40).

birisidir¹²⁰⁷. Tapınak A'nın Artemis kültünün görüldüğü bir yapı olması, balığın tanrıçayla ilişkili bir betimleme olabileceğini düşündürmektedir¹²⁰⁸. Ancak yapıdaki diğer kabartmalarla birlikte dekorasyon programını bir bütün halinde ele aldığımızda, balıkların denizi ve İmparatorluğun denizlerdeki hâkimiyetini sembolize ettiğini söylemek daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Tapınak A'nın naosunun altındaki tonozlu mekân duvarlarında tespit edilen balık, balık ağı, yelkenli ve deniz feneri çizimleri de Laodikeialılar için balıkçılığın ve denizin önemini gösteren önemli kanıtlardır¹²⁰⁹. Tapınakla aynı dönemde, bölgede var olan İmparatorluk kültüründe, İmparatorların “*karaların ve denizlerin efendisi*” olarak tapınım gördüğü bilinmektedir¹²¹⁰. Tapındaki kabartmaların hippokampus, kaplumbağa, yunus ve fok gibi denizde yaşayan canlılardan oluşturulması, diğer yandan balıkların özellikle nehir değil denizde yaşayan balık türlerinden seçilmesi, balık figürlerinin denizle ilişkili kutsal semboller olduğunu düşündürmektedir. Çünkü balıklar, Roma İmparatorluğu'nda İmparatorların denizlerdeki hâkimiyetini gösteren bir alamet kabul edilen ilahi bir canlıdır¹²¹¹. Bu noktada sorgulanması gereken nokta, kentte gerçekleştirilen dini törenlerde balıkların kurban adağı olarak sunulan kutsal hayvanlardan biri olup olmadığıdır¹²¹².

Figür 172: KGS.14a numaralı blokta işlenen balık kabartması (Barbun/*Mullus barbatus/surmuletus* L. ?).

Figür 173: Barbun balığı (*Mullus barbatus/surmuletus* L.).

¹²⁰⁷ Platon, *Com.* I.646; Bursa 2007, 29; Albayrak 2008, 169, 250; Bursa-Sturtevant 2016, 80. Smyrna'da ele geçirilen ve MÖ 1. yüzyıla tarihlendirilen bir yazıt, tanrıçaya ait kutsal balıklara zarar verilmesinin yasak olduğunu ve kutsal balıkların herhangi birisinin ölmesi durumunda aynı gün tanrıçaya adak olarak sunulması gerektiğini göstermektedir (Bursa-Sturtevant 2016, 80).

¹²⁰⁸ Şimşek 2013a, 250-254, Res. 333, 666.

¹²⁰⁹ Şimşek 2013a, 250.

¹²¹⁰ Hierapolis'te İmparator Antoninus Pius için “*Karaların ve Denizlerin despotesi* (efendisi)” lakabı kullanılmıştır (Ritti 2017, 495).

¹²¹¹ Plinius'un (*nat.* IX.22) verdiği bilgiler, Augustus'a Sicilya Savaşı sırasında denizden çıkan bir balığın alamet simgesi olarak görüldüğünü, kâhinlerin bu olayı Caesar'ın hâkim olduğu denizlere Augustus'un hâkim olacağını gösterdiği şeklinde yorumlamışlardır.

¹²¹² TK.04 numaralı blokta betimlenen kabartma, balıkların adak olarak tanrılara sunulduğunu düşündürmektedir.

Figür 174a-b: KGS.14b numaralı blokta işlenen balık kabartması.

Septimius Severus adına inşa edilen anıtsal nymphaeumda iki adet mimari blok üzerinde balık kabartması tespit edilmiştir. TK.07 numaralı balık figürleri, tavan kaseti bloğunun kaset bölümünde işlenmiştir¹²¹³. Üç kasetten oluşan blok üzerinde, her kaset içerisinde ikişer adet balık kabartması bulunur ancak kasetlerden birisi kırık ve eksik olduğu için tek balık kabartması kalabilmiştir. Bu nedenle blok üzerinde toplamda beş adet balık kabartması görülmektedir. Balıklar, fazla yüksek olmayan yassı, ince ve uzun bir gövde yapısına sahiptir ve aynı şablonla oluşturulmuştur. Gövde formu ve sırtlarında betimlenen tek yüzgeç, balığın tatlı su kefali (*Leuciscus cephalus* L.) betimlemesi olduğunu düşündürmektedir. Balığın gövdesindeki esneklik ve kıvrılma ise sudan sıçrar tarzda yapıldığını göstermektedir. AF.07 numaralı arşitrav friz bloğunun soffitinde işlenen balık da aynı forma sahip olup tatlı su kefali (*Leuciscus cephalus* L.) betimlemesi olmalıdır. Ancak söz konusu balığın gövdesi, tavan kasetindeki balıklara göre daha durağan ve hareketsiz yapıdadır.

Figür 175: TK.07 numaralı blokta betimlenen balık kabartmaları (Tatlı su)

Figür 176: AF.07 numaralı blokta betimlenen balık kabartması (Tatlı su kefali/*Leuciscus cephalus* L.).

¹²¹³ Şimşek 2013a, 455, Res. 642.

kefali/*Leuciscus cephalus* L.).

Figür 177: Tatlı su kefali (*Leuciscus cephalus* L.).

İmparator Caracalla adına ithaf edilen nymphaeumda¹²¹⁴ da Septimius Severus Nymphaeumu'ndaki balık kabartmalarıyla aynı ideolojide işlendiği düşünülen balık kabartmaları yer almaktadır. TK.12 no.lu tavan kaseti bloğunda, kaset dört adet panele bölünmüştür. Her panelde üçer adet balık kabartması yer almaktadır. Toplamda 12 adet balık kabartması işlendiği düşünülen kaset bloğu kırık ve eksik olduğu için blok üzerinde sekiz adet balık figürü kalabilmiştir. Kaset içerisinde betimlenen balıklar birbirine ters yönde yerleştirilmiştir¹²¹⁵. Balık figürlerinin yüzeyi çok fazla tahrip olmuştur ancak gövde yapısı ve yüzgeç detayları has kefal balığı (*Mugil cephalus* L.) cinsinden balıkların işlendiğini düşündürmektedir (Fig. 178). Septimius Severus ve Caracalla Nymphaeumu'nda betimlenen kefal balıklarının ikişerli ve üçerli figürler halinde çoklu işlenmesi, kefallerin sürü halinde gezen bir tür olmasından kaynaklanmış olmalıdır (Fig. 175, 178-179).

¹²¹⁴ Şimşek 2013a, 163-167.

¹²¹⁵ Kahil 1969, 216-217, Pl. XCI.3. Kırık olan bazı balık figürlerinin yunus olabileceği önerilmiştir. Bkz. Kahil 1969, 216-217. Ancak söz konusu figürlerin kuyruk yapıları kentteki diğer yunus figürlerinin kuyruklarıyla benzememekte, iki çatallı yapısı balık olduğunu göstermektedir.

Figür 178: TK.12 numaralı blokta betimlenen balık kabartmaları (Has kefal balığı/*Mugil cephalus* L.).

Figür 179: Kefal balığı sürüsü.

Bloklara işlenen balıklar, suyu, suyun gücünü ve bereketini temsil eden kutsal canlılar olduğu için özellikle Roma İmparatorluk Dönemi'nde inşa edilen Nymphaeum yapılarında kullanılmış olmalıdır. Balık kabartmalarının Side Anıtsal Nymphaeumu¹²¹⁶, Sagalassos Antoninler Nymphaeumu¹²¹⁷ gibi Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilen anıtsal çeşme yapılarında özellikle tavan kaseti bloklarının dekorasyonunda sevilerek tercih edilen bir bezeme olduğu görülmektedir. Waelkens ve Pobleme'de¹²¹⁸ Sagalassos Nymphaeumu'nun dekorasyonunda kullanılan balık kabartmalarının suyla ilişkili figürler olduğu için kullanıldığını ifade etmiştir. Antik dönemde nymphaeumlara gelen temiz sular, dağlardan gelen kaynak sularından veya çevredeki içilebilir nitelik taşıyan nehir sularından sağlanmıştır. Laodikeia'da İmparator Traianus Dönemi'ne ait bir nymphaeum yapısında bulunan su yasası da (MS 114) suyun kirletilmesi ve suyollarına zarar verilmesi durumunda verilecek cezalar konusunda bilgi sağlaması açısından oldukça önemlidir¹²¹⁹. Özellikle Roma İmparatorluk Dönemi'nde gelişen ve hızlı nüfus artışı kazanan şehirlerde yaşanan en büyük problemlerden biri sağlıklı ve güvenilir nitelikteki temiz içme suyuna sahip olmaktır. İmparatorluk Dönemi'nde bu işlerden sorumlu bir su yetkilisinin olması ve görevin en önemli kamusal atamalardan biri görülmesi, temiz, sağlıklı ve güvenilir suyun önemini

¹²¹⁶ Mansel 1963, Abb. 43; Erol 1999, 144; Gliwitzky 2010, Kat. 168, 213, Abb. 105, 178, 238; Mansel 1978, Res. 111.

¹²¹⁷ Sagalassos Antoninler Nymphaeumu'ndaki tavan kasetinde Dionysos maskları, bereket boynuzu ve üzüm salkımı ile birlikte dekore edilen balık kabartması, balıkların bereketi temsil ettiğini gösteren önemli bir veridir. Tavan kaseti bloğu için bkz. Vandeput 1997b, 385, 390, Fig. 8.

¹²¹⁸ Waelkens-Pobleme 2011, 124.

¹²¹⁹ Şimşek 2015, 66-67.

göstermektedir¹²²⁰. Bu nedenle temiz su kaynaklarında yaşayan balıklar da nymphaeum yapılarındaki mimari blokların üzerinde suyu, suyun temizliğini, kente sunduğu şifayı ve bereketi temsil eden kutsal canlılar olmalıdır. Nymphelerin balığa dönüştüğünün anlatıldığı efsaneler¹²²¹, aslında balıkların suyu koruyan kutsal nympheleri temsil ettiğini de göstermektedir.

Mimari bloklar üzerinde balık kabartmalarının betimlendiği diğer bir yapı Kuzey (Kutsal) Agora'ya açılan ve Merkezi Propylon olarak isimlendirilen anıtsal kapıdır¹²²². Yapıdaki KK.04, KK.05, TK.24, TK.25 numaralı balık figürleri, kemer kaseti ve tavan kaseti bloklarındaki kasetlerde yer almaktadır¹²²³. Balıklar, yüksek ve yassı gövdelidir. Kuyruk sapında daralan gövdeleri, iki çatallı kuyruğa bağlanmaktadır. Gövde üstünde uzun bir sırt yüzgeci, altta ise karın ve anal yüzgeç görülmektedir. Solungaç çizgileri yay şeklinde belirtilmiştir (Fig. 181-183). TK.25 numaralı tavan kasetinde, merkez kasetin köşelerinde betimlenen balıkların yalnızca kuyruk sapı ile kuyruk bölümleri kalmış olmasına rağmen diğer balıklar ile aynı formda yapıldığı görülmektedir (Fig. 184). Merkezi Propylyonda betimlenen tüm balıkların gövde yapısı, yüzgeç, kuyruk ve solungaç bölümleri, figürlerin sazan balığı (*Cyprinus carpio* L.) türü olduğunu düşündürmektedir¹²²⁴ (Fig. 180-184).

Kemer kasetinde betimlenen KK.04 ve KK.05 numaralı balık kabartmalarındaki işçiliğin ve üslubun benzer nitelik taşınması, her iki kabarmada çalışan ustanın aynı olduğuna işaret etmektedir (Fig. 181-182). TK.25 numaralı tavan kasetinin köşelerinde görülen balıklar da benzer özellikler taşımaktadır ancak söz konusu figürlerin kırık ve eksik olması kesin bir şey söylemeyi zorlaştırmaktadır (Fig. 184). TK.24 numaralı kabarmada ise diğerlerinden çok farklı bir işçilik ve üslup görülmekte, başka bir el tarafından işlendiği düşünülmektedir (Fig. 183). TK.25 numaralı tavan kasetinde, figürlerin üzerinde görülen kırmızı renkli boya izleri ise yapıdaki figürlerin detaylarının boya ile yapıldığının ve kapıdaki dekorasyonda renkli bir cephe düzenlemesi oluşturulduğunun göstergesidir (Fig. 184).

¹²²⁰ Jackson 1999, 67. Laodikeia'da da kente ulaştırılan suyun güvenliğini sağlamak için her sene kent tarafından 2 onurlu vatandaş sorumlu tutulmuş, ayrıca mecliste bulunan heyet aracılığıyla denetim yapılmıştır. Yazıt için bkz. Şimşek 2015, 67.

¹²²¹ Grimal 1997, 572.

¹²²² Şimşek 2013a, 137-140.

¹²²³ Perge'de açığa çıkartılan bir taka ait kemer kaseti bloklarında, Caracalla Dönemi'ne tarihlendirilen balık kabartmalarının yer aldığı görülmektedir. Bkz. Mansel 1969, 102, Res. 17.

¹²²⁴ Sazangiller (*Cyprinidae*) Sagalassos'ta tüketilen balık türleri arasında ilk sırada yer almaktadır (Neer vd. 1997, 571-586; Bursa-Sturtevant 2016, 83).

Figür 180: Sazan balığı (*Cyprinus carpio* L.).

Figür 181: KK.04 numaralı blokta betimlenen balık kabartması (Sazan balığı/*Cyprinus carpio* L. ?).

Figür 182: KK.05 numaralı blokta betimlenen balık kabartması (Sazan balığı/*Cyprinus carpio* L. ?).

Figür 183: TK.24 numaralı balık kabartması (Sazan balığı/*Cyprinus carpio* L. ?).

Figür 184: TK.25 numaralı balık kabartması (Sazan balığı/*Cyprinus carpio* L. ?).

Merkezi Propylon'daki kabartmalarda betimlenen sazan balıkları¹²²⁵, antik dönemde Laodikeia'nın çevresindeki nehir ve göllerde yaşayan, taze olarak ulaşabildikleri balık türlerinden birisi olmalıdır. Balıkların, Caracalla Dönemi'nde inşa edilen ve kent pantheonundaki birçok tanrı ve tanrıçanın tapınağının bulunduğu kutsal alana açılan anıtsal kapı üzerinde betimlenmesi, kent nehirlerinde bulunan balıkların dini yaşam içinde taşıdığı kutsal değeri göstermektedir. Figürler, yapıdaki saz bitkisi kabartmalarıyla birlikte programlanmış ve bitki, hayvan gibi canlılarla birlikte nehir, göl gibi tatlı su kaynaklarının taşıdığı kutsallık bir bütün halinde vurgulanmış olmalıdır. Antropomorfik nehir tanrılarının betimlendiği Laodikeia sikkelerinde tanrının elinde tuttuğu saz bitkisi de bu görüşümüzü destekleyen bir veridir¹²²⁶. Sikkeler üzerindeki betimlemelerde, nehirlerin şehir tanrıçası Laodikeia Tykhesi ve Zeus *Laodikeus*'la ilişkilendirilmesi ve kutsal alanda Tykhe ile Zeus kültlerine ait verilerin¹²²⁷ mevcudiyeti de görüşümüzü destekleyen önemli kanıtlardır. Diğer yandan balıkların suyun ilahi gücünü, suyla birlikte gelen bolluğu, bereketi ve sağlığı temsil eden hayvanlardan biri olması da¹²²⁸ su kaynaklarının kente bahsettiği değerleri ifade ediyor olmalıdır.

TK.09 no.lu balık kabartması, Kuzey (Kutsal) Agora'nın güneyindeki II. Propylon olarak isimlendirilen anıtsal kapıda, Bizans Dönemi'nde örülen bir duvarda devşirme kullanılan¹²²⁹ tavan kaseti bloğu üzerinde görülmektedir. Bu nedenle, bloğun ait olduğu yapı bilinmemektedir. Kabartmada görülen balık, gövdesinin ince ve uzun yapısı, solungaçların gerisinde betimlenen iri pulları ve gövde üzerinde görülen iki adet yüzgeçle birlikte has kefal balığı (*Mugil cephalus* L.) olmalıdır. Balık kabartması tahrip olmasına rağmen kaliteli ve detaylı bir işçilik taşıdığı görülmektedir (Fig. 185-186).

¹²²⁵ Sazan ve yayın balığı, Anadolu'da tüketilen balık türlerinin başında gelmektedir (Bursa-Sturtevant 2016, 76).

¹²²⁶ Head 1903, 317, No. 229, Pl. XXXVIII. 3.

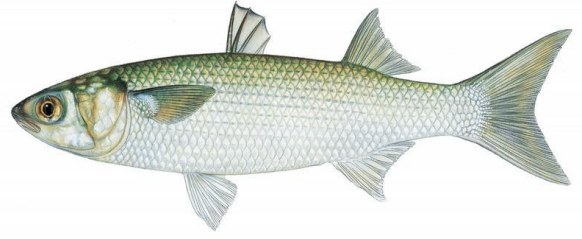
¹²²⁷ Şimşek 2013a, 137-140, 285, Res. 171.

¹²²⁸ Beydiz 2016, 73.

¹²²⁹ Şimşek 2013a, 141-143.

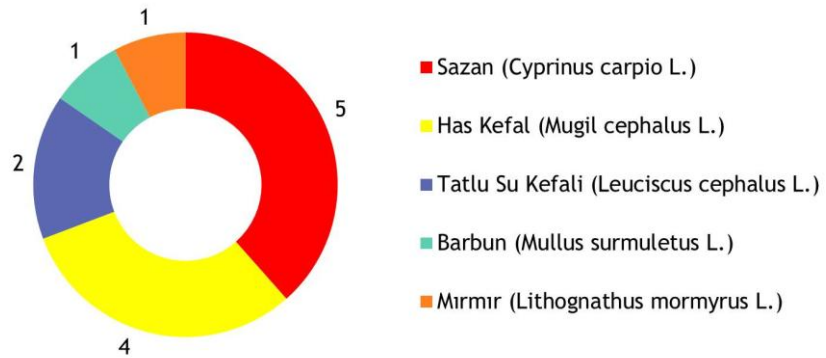

Figür 185: TK.09 numaralı balık kabartması (Has kefal balığı/*Mugil cephalus* L.).

Figür 186: Has kefal balığı (*Mugil cephalus* L.).

Mimari bloklarda tespit edilen balık figürlerinin farklı sularda yaşam süren balık cinslerine ait olduğu, tatlı su balıklarının yanında deniz balıklarının da betimlendiği tespit edilmiştir. Nehir ve göl gibi tatlı su kaynaklarından sazan (*Cyprinus carpio* L.) ve tatlı su kefali (*Leuciscus cephalus* L.), denizden ise has kefal (*Mugil cephalus* L.), tekir barbunu (*Mullus barbatus/surmuletus* L.) ve mırmır balığı türünde balıkların betimlendiği düşünülmektedir (Fig. 187).

Figür 187: Mimari bloklarda tespit edilen balık kabartmalarının türlere göre dağılımı.

Kabartmalar üzerinde betimlenen balıkların özelliklerine kısa bir şekilde değinmek yerinde olacaktır. Sazan balığı (*Cyprinus carpio* L.) ülkemizdeki birçok akarsu ve gölde bulunan, günümüzde de ekonomik değeri yüksek, eti lezzetli bir balık türüdür. Aynalı sazan, pullu sazan, deri sazanı gibi çeşitli türleri vardır¹²³⁰. Sıcak ve soğuk sularda yaşayabilen sazan balıkları ağ yardımıyla veya olta ile avlanmaktadır¹²³¹. Dünyada kültürü ilk yapılmaya başlanan balık türleri arasındadır¹²³². Günümüzde

¹²³⁰ Fitter-Manuel 1994, 311, Fig. 25.27; Geldiay-Balık 1999, 243-244; Sümbül vd. 2005, 545.

¹²³¹ Sümbül vd. 2005, 545.

¹²³² Sümbül vd. 2005, 545.

Denizli’de Işıklı Gölü’nde ve Büyük Menderes Nehri’nde bol miktarda sazan balığı bulunmaktadır¹²³³. Tatlı su kefali (*Leuciscus cephalus* L.) de sazan balıkları gibi ülkemizdeki birçok göl ve akarsuda yaşayan, bol miktarda avlanan ve besin olarak tüketilen balık türlerinden birisidir¹²³⁴. Büyük gruplar halinde, suların yüzeyine yakın bölgelerinde yaşamaktadır¹²³⁵. Günümüzde Denizli’de Büyük Menderes Nehri’nde bulunmakta ve az da olsa halen avcılığı yapılmaktadır¹²³⁶. Has kefal balığı (*Mugil cephalus* L.) ise Ege, Akdeniz, Marmara, Karadeniz olmak üzere bütün kıyılarımızda, dalyan, lagün ve göllerde, Büyük Menderes ağzı gibi tatlı su ile karışan nehir ağızlarında yaşayan ve bol bulunan balık türlerindedir¹²³⁷. Etinin lezzetli olması ve yumurtalarından havyar yapılması nedeniyle ekonomik değeri yüksektir¹²³⁸. Ephesos kentinde bulunan bir duvar resminde kefal balığı betimlemesi ve balığın hemen altında “*kephalos ikhtys*” şeklinde tanımı tespit edilmiştir¹²³⁹. Taş barbunu veya tekir barbunu ismiyle bilinen *Mullus surmuletus* L. denizde yaşayan ve kıyıda 100 m derinliğe kadar yaygın görülen, kırma taşlı, kayalık, kumlu ve çakıllı zeminlerde yaşayan bir balık türüdür¹²⁴⁰. 40 cm’e kadar boylanabilen ve yaklaşık 1 m ağırlığa ulaşabilen bu balık Ege ve Akdeniz sularında yaşayan değerli bir balık türüdür¹²⁴¹. Plinius¹²⁴² barbun balıklarının kırmızı renkli *mullet* olarak bilinen bir ayakkabı türünden ismini aldığını bildirmiştir. Antik dönemde Miletos egemenliğindeki Teikhiousa’nın barbun balığının ünlü olduğu bilinmektedir¹²⁴³.

Mimari bloklar üzerinde tespit edilen balık kabartmalarının, gerçek örneklerle birebir örtüşen fiziksel özellikler taşıması bu balık türlerinin Laodikeialılar tarafından iyi bilinen ve tanınan canlılar olduğunu göstermektedir. Hierapolis’te bulunan yazıtta da karşımıza çıktığı gibi, bölge halkı özellikle göl ve nehir gibi tatlı sularda yaşam süren balıkları avlamıştır. Ancak bunun yanında deniz balıklarını da tercih etmiş olmalıdır.

¹²³³ Geldiay-Balık 1999, 242-245.

¹²³⁴ Fitter-Manuel 1994, 308, Fig. 25.18; Geldiay-Balık 1999, 283-284. Araştırmacılar tarafından Akdeniz’de Kestros (Aksu) ırmağının, *kestreus* ismiyle bilinen kefal balığından dolayı Kestros ismini aldığı düşünülmekte olup söz konusu balık halen ırmakta bolca bulunmaktadır (Bursa-Sturtevant 2016, 81).

¹²³⁵ Geldiay-Balık 1999, 284.

¹²³⁶ Geldiay-Balık 1999, 283.

¹²³⁷ Geldiay-Balık 1999, 433-434; Sümbül vd. 2005, 464.

¹²³⁸ Sümbül vd. 2005, 464.

¹²³⁹ Zimmerman-Ladstätter 2011, 133-135, Res. 266.

¹²⁴⁰ Sümbül vd. 2005, 466.

¹²⁴¹ Sümbül vd. 2005, 466.

¹²⁴² Plin. nat. IX.26.

¹²⁴³ Bursa-Sturtevant 2016, 79. İçerisinde barbunya balığının boğulduğu bir şarap karışımının kadınlarda gebeliği önlemek için kullanıldığı, erkeklerde ise cinsel iktidarsızlık konusunda fayda sağladığı bilinmektedir (Deighton 2005, 88).

Örneğin Sagalassos antik kentinde bulunan balık kemiklerinin incelenmesi sonucu bugün halen yerleşim çevresindeki su kaynaklarında bulunan tatlı su balıklarının yanı sıra çeşitli deniz balıklarının da tüketildiği tespit edilmiştir¹²⁴⁴. Laodikeia'nın çevresindeki nehir ve göllerden avlanan balıklar, kabartmalarda karşımıza çıkan sazan ve tatlı su kefali gibi bugün halen çevredeki nehir ve göllerde yaşam süren türler olmalıdır. Balıkların bölge halkı için taşıdığı önem, mimari bloklar üzerindeki kabartmalara da yansımıştır. Bugün halen çevrede kurulan özel tesislerde üretilen sazan ve kefal balıklarının Denizli pazarlarında satıldığı, halk tarafından sevilerek tüketildiği görülmektedir. Mimari bloklar üzerinde sıklıkla betimlenen ve deniz balığı olan has kefal balığının da kentte sevildiği görülmektedir. Laodikeia kentinin Ege ve Akdeniz Bölgesi'ne olan konumu, Ephesos, Smyrna, Miletos ile Side kentleri gibi denize ulaşan ana yol güzergâhları üzerinde bulunması, diğer yandan hem deniz hem de kara ticaretinde ulaştığı başarı, kente deniz ürünlerinin getirilmesine olanak sağlamış olmalıdır. Laodikeia'nın homonia sikkeleri kentin daha çok Smyrna¹²⁴⁵ ve Ephesos¹²⁴⁶ ile ticari ilişki kurduğunu ve Ege Denizi'yle bağlantısı olduğunu düşündürmektedir. Bu nedenle kabartmalar üzerinde betimlenen deniz balıkları, kentin deniz ticaretinde ulaştığı başarının ve zenginliği bir yansıması olarak da değerlendirilmelidir.

Kabartmalarda tespit edilen diğer bir anlam balıkların Laodikeialılar için taşıdığı kutsal değerdir. Özellikle kentte bereket ve bolluk kültleriyle ilişkili tutulduğu düşünülen balıkların kutsal bir hayvan olduğu, bu nedenle dini işlevi bulunan tapınak ve kutsal alanların giriş kapıları üzerinde betimlendiği düşünülmektedir. Bu yüzden balıklar, kentin nehirlerine hâkim tanrıça Tykhe'nin, Tykhe'yle birlikte betimlenen Zeus *Laodikeus*'un ya da tanrıça Artemis'in kutsal hayvanı olarak da seçilmiş olabilir. Ancak elimizde herhangi bir veri olmadığı için bu konuda kesin bir yorum yapmak şu an için mümkün değildir.

Balık kabartmalarında mimari unsurlarla bağlantılı bazı teknik detaylar da tespit edilmiştir. Bu bağlamda karşımıza çıkan önemli bir husus, bazı balık figürlerinin ustanın elinde bulunan bir şablona bağlı işlediğidir (TK.03, KGS.03, TK.07, TK.12). Söz konusu örneklerdeki balıkların formu ve ölçüleri bu durumun göstergesidir. TK.25 no.lu bloktaki yunus ve balık figürlerinde karşımıza çıkan kırmızı renkli boya izleri ise

¹²⁴⁴ Yapılan çalışma için bkz. Neer vd. 1997, 571-586.

¹²⁴⁵ Head 1906, No. 263-265, 275, 282-284, 286, LII.7-8, LIII.4. Smyrna, antik dönemin en önemli limanlarından birine sahiptir (Ersoy 2016, 1).

¹²⁴⁶ Head 1906, No. 278, 280-281, 285, Pl. LIII.6.

mimari bloklarda işlenen bezemelerin orijinalinde boyalı olduğunu ve figürlerin boya sayesinde daha detaylı, gösterişli ve canlı yapıldığını göstermektedir¹²⁴⁷. Yine bazı balık kabartmalarında karşımıza çıkan nitelikli işçilik ve gerçekçilik, figürlerde çalışan ustaların betimlemelere hâkim olduğunu ve bezemelerin rastgele değil, aslına uygun bir anlayışla yapıldığını göstermesi bakımından önemlidir. KGS.03, TK.03, TK.07 ve TK.12 no.lu kabartmalarda betimlenen kefal balıklarının su kaynaklarında sürüler halinde dolaşan balık türlerinden olması ve kabartmalarda kefal balıklarının sıklıkla ikili, üçlü figürlerden oluşturulması da yine bu anlayışın ve gerçekçiliğin bir yansıması olarak yorumlanabilir (Fig. 179).

2.13. Kaplumbağa (Cheloniidae)

Kaplumbağalar, tatlı ve tuzlu sular ile karada yaşayan, sert ve kemiksi bir gövde kabuğuna (bağa) sahip bir türdür. Uzun ömürlü oluşuyla tanınan canlının 300 yıla kadar yaşam sürdürdüğü bilinmektedir. Dünya üzerinde deniz, tatlı su ve kara kaplumbağalarının 210 türü bulunmaktadır. Deniz kaplumbağası fosilleri ise bu canlıların 250 milyon yıldır neslini sürdürdüğünü göstermektedir¹²⁴⁸. Dört ayaklı olan kaplumbağaların ayaklarında beşer adet parmak bulunmaktadır. Deniz kaplumbağalarının yüzme ve denge sağlama amacıyla parmak araları bitişik ve perdelidir¹²⁴⁹. Plinius¹²⁵⁰, kara, deniz, nehir, çamurlu su ve temiz su olmak üzere kaplumbağaları yaşadıkları yere göre 5 cinse ayırmıştır. Antik dönemde evde beslenen hayvanlar arasında da yerini almış¹²⁵¹, çocuklar için kaplumbağa şeklinde oyuncaklar yapılmıştır¹²⁵².

Kaplumbağalar, antik dönemde uzun yaşamın, suyun, ayın, toprak ananın, zamanın, ölümsüzlüğün, durgunluğun, bereketin, yenilenmenin sembolü kabul edilmiş ve bu nedenle birçok tanrı ve tanrıça ile ilişkilendirilmiştir¹²⁵³. Ayrıca sert ve güç kırılan sağlam kabuğu nedeniyle antik dönemden günümüze kadar koruyucu bir sembol olarak

¹²⁴⁷ Tapınak A'dan bulunan kırmızı ve sarı renk boyalı plaster başlıkları için bkz. Şimşek 2013a, 250, Res. 333.

¹²⁴⁸ Gönenç 1992, 32-33.

¹²⁴⁹ Dünyada sekiz türü bilinen deniz kaplumbağalarının, Türkiye'de iki türü görülmektedir. Bunlar *Caretta caretta* ve *Chelonia mydas*'tır (Gönenç 1992, 36; Yavuz-Tunç 2015, 291-292).

¹²⁵⁰ Plin. nat. XXXII.14.

¹²⁵¹ Deighton 2005, 52.

¹²⁵² Selvi Bener 2013, 176-177.

¹²⁵³ Cooper 2011, 174, 182.

kullanılmıştır¹²⁵⁴. Kaplumbağanın bir tanrıyla ilişkilendirildiği en eski uygarlık Mezopotamya'dır. Mezopotamya'da kaplumbağa su, bilgelik ve büyü tanrısı Enki'yle (Ea)¹²⁵⁵ özdeşleştirilen bir hayvandır. Bir Sümer şiirinde tanrı Enki'nin çamurdan bir kaplumbağa yaparak ona can verdiği anlatılmaktadır¹²⁵⁶.

Yunan ve Roma Dönemi'nde kaplumbağanın birçok tanrı ve tanrıçanın sembolü olduğu ve farklı nitelikler taşıdığı görülmektedir. Bu bağlamda Hermes, Apollon, Sabazios ve Aphrodite kültlerinde kaplumbağanın tanrısal sembol olarak kullanıldığı bilinmektedir. Tanrı Hermes'in kaplumbağayla bağlantısı mitolojik bir öyküye dayanmaktadır¹²⁵⁷. Kaplumbağa kabuğundan liri icat eden tanrı, bu müzik aletini bir *kerykeion* karşılığında tanrı Apollon'la (*Phoibos*) değiştirmiş ve sonrasında Apollon'un sembolü haline gelmiştir¹²⁵⁸. Ancak Pausanias¹²⁵⁹ Hermes'in Argos'daki heykelinin kaplumbağa kabuğundan yapılmış bir lir taşıdığını aktarmıştır. Yine Hermes'in bir grup heykelinde tanrının bir kaplumbağa üzerine basar şekilde, babası Zeus'tan gelecek olan görev ve haberi dinlediği görülmektedir¹²⁶⁰. Tanrı Apollon'un efsanelerinde de kaplumbağa karşımıza çıkmaktadır¹²⁶¹. Kral Dryops'un kızı Dryope'ye âşık olan Apollon, kıza yaklaşabilmek için kaplumbağaya dönüşmüş, kız kaplumbağayı sevmek için kucağına aldığı bir yılanı dönüşerek Dryope ile birleşmiştir¹²⁶². Sabazios kültüründe ise kötülüklerle karşı koruyucu bir sembol olduğu düşünülmektedir¹²⁶³. Denizden doğduğuna inanılan Aphrodite'nin kültüründe de kutsal sayılan ve tanrıçayı sembolize eden hayvanlardan birisidir¹²⁶⁴. Plutarkhos¹²⁶⁵, Pheidias tarafından Elealı Aphrodite heykeline bir kaplumbağa figürü eklediğini, kaplumbağanın bakirelerin korunmaya olan gereksinimlerini, evli kadınların ise sessizce aile ocağında yaşamayı sürdürmesini ifade ettiğini bildirmiştir.

¹²⁵⁴ Toynbee 1973, 222.

¹²⁵⁵ Özgüç 1965, 18. Tanrı Enki ile ilgili bilgi için bkz. Black-Green 2003, 71-73.

¹²⁵⁶ Black-Green 2003, 72, 124-125.

¹²⁵⁷ Toynbee 1973, 221; Grimal 1997, 285; Cooper 2011, 174.

¹²⁵⁸ Hom. *h.* IV.23-502; Toynbee 1973, 221; Grimal 1997, 285-286.

¹²⁵⁹ Paus. II.19.7.

¹²⁶⁰ Toynbee 1973, 221.

¹²⁶¹ Grimal 1997, 162.

¹²⁶² Grimal 1997, 162.

¹²⁶³ Lane 1980, 14; Karayaka 2007, 64. Günümüzde Anadolu'da yapılan araştırmalar, kaplumbağa kabuğunun nazarlara karşı koruyucu olarak kullanılan nesnelere olduğunu göstermektedir (Türktaş 2016, 409).

¹²⁶⁴ Karayaka 2007, 72; Cooper 2011, 174.

¹²⁶⁵ Plut. *Is.* 75.

Kaplumbağa eti, antik dönemde besin maddesi olarak da tüketilmiştir¹²⁶⁶. Roma İmparatorluk Dönemi'nde hazırlanan değişik yemeklerin içerisinde deniz kaplumbağası etiyle hazırlanan yemek tariflerinin bulunduğu bilinmektedir¹²⁶⁷. Günümüzde halen yeşil kaplumbağa etinin çorba gibi yiyecekler içerisindeki tüketimi devam etmektedir¹²⁶⁸.

Kaplumbağalar, antik dönemdeki tıp çalışmalarında da kullanılmıştır. Mezopotamya'da ele geçirilen tabletler, tedavi amaçlı olarak kabuğunun kullanıldığını¹²⁶⁹, çeşitli hastalıkların tedavisinde hasta organın yağ ile ovulduktan sonra toz haline getirilen kaplumbağa kabuğu ile sıvandığını göstermiştir¹²⁷⁰. Mısırlılar ise kaplumbağa beynini ilaç şeklinde kullanmıştır¹²⁷¹. Roma İmparatorluk Dönemi'nde de sıklıkla ilaç yapımında kullanılmıştır. Dioskorides¹²⁷² deniz kaplumbağası ve kara kaplumbağasından elde edilen kanın tıbbi amaçlı kullanıldığını aktarmıştır. Bu bilgiye göre, kara kaplumbağası kanı içildiğinde sara hastalarında, deniz kaplumbağası kanı ise zehirli hayvan ısırıklarında ve zararlı içkilere karşı panzehir amaçlı alınmaktadır. Yine Dioskorides¹²⁷³, gözlerde yeni oluşan yaralara kaplumbağa kanının iyi geldiğini bildirmiştir. Plinius¹²⁷⁴ ise kaplumbağaların güçlü tıbbi özellikler taşıdığını, karada, denizde, çamurlu suda ve nehirde yaşayan kaplumbağaların çeşitli hastalıkların tedavisinde, farklı yöntemlerle uygulandığını aktarmıştır. Kara kaplumbağaları katarakt tedavisinde, görüşü güçlendirmede, yılan gibi zehirli hayvan ısırıklarına karşı ve anti afrodisyak özellikte kullanılmıştır¹²⁷⁵. Deniz kaplumbağaları kulak, burun, göz ve diş hastalıklarında, astım ve epilepsi tedavisinde kullanılmasının yanında kozmetik amaçlı saç boyamada kullanım görmüştür¹²⁷⁶. Çamurlu suda yaşayan kaplumbağalar, felç

¹²⁶⁶ Herodotos (I.47-48) tarafından aktarılan bilgilere göre, Kroisos, Delphoi kâhinlerinin biliciliklerini sorgulamak için elçi göndermiş ve oraya ulaştıkları yüzüncü gün kendisinin ne yaptığını kâhinlere sormasını istemiştir. Kroisos söz konusu gün gelince kimsenin tahmin edemeyeceği bir şey yapmış ve kuzu ile kaplumbağa etini dilim dilim keserek tunç bir kazan içerisinde pişirmiş ve kâhinlerden birisi bu eylemi anlatan bir cevabı kendisine göndermiştir. Ancak Herodotos tarafından aktarılan bilgiler, kaplumbağa etinin günlük yaşantıda besin olarak tüketildiği hakkında net bilgi sunmamaktadır.

¹²⁶⁷ Delemen 2003, 9; Günday 2010, 54.

¹²⁶⁸ Gönenç 1992, 36.

¹²⁶⁹ Karaöz Arihan 2003, 10; Uncu 2013, 112.

¹²⁷⁰ Karaöz Arihan 2003, 9-10. Hastalığın bir çeşit zührevi rahatsızlık olduğu düşünülmektedir (Karaöz Arihan 2003, 10).

¹²⁷¹ Saraç 1942, 111.

¹²⁷² Diosk. Ped. Mat. Med. II.97.

¹²⁷³ Diosk. Ped. Mat. Med. II.97.

¹²⁷⁴ Plin. nat. XXXII.14.

¹²⁷⁵ Plin. nat. XXXII.14.

¹²⁷⁶ Plin. nat. XXXII.14.

tedavisinde ve eklem ağrılarında, nehir kaplumbağaları ise yara, ülser ve siğillerin tedavisine yönelik ilaçların yapımında kullanılmıştır¹²⁷⁷.

Kaplumbağanın kabuğu, sert ve kırılması zor bir malzeme olmasından dolayı çeşitli malzemelerin yapımında hammadde şeklinde işlem görmüştür¹²⁷⁸. Efsanelerde de sıklıkla bahsedildiği gibi kabuğu lir yapımında kullanılan başlıca malzemedir¹²⁷⁹. Fibula yapımında da sıklıkla kullanılmıştır¹²⁸⁰. Antik dönem boyunca, evlerde, çeşitli dekoratif eşyalarda, zenginliğin ve servetin göstergesi olarak fildişi ile birlikte kaplumbağa kabuğunun kullanıldığı bilinmektedir¹²⁸¹. Plinius'un¹²⁸² verdiği bilgilere göre kaplumbağa kabuğu ilk kez Carvilius Pollio isimli bir kişi tarafından kesilip yatak ve dolaplarda lüks malzemesi olarak kullanılmaya başlamıştır. Yine kabuğunun sert ve koruyucu bir işleve sahip olması, bazı kalkanların kaplumbağa kabuğu formunda yapılmasına sebep olmuştur¹²⁸³.

2.13.1. Kaplumbağa Kabartması

Laodikeia antik kentindeki mermer mimari bloklarda Tapınak A'dan¹²⁸⁴ bir adet kaplumbağa kabartması tespit edilmiştir. Kentte mimari bir yapıyla bağlantılı tespit edilen tek örnektir (Kat. No. KGS.10b, Fig. 188). KGS.10b numaralı kabartma, tapınak avlusunun portiklerine ait konsollu geison sima bloğunun konsol kasetinde yer almakta ve MS 2. yüzyılın 2. yarısına tarihlendirilmektedir.

¹²⁷⁷ Plin. *nat.* XXXII.14.

¹²⁷⁸ Kaplumbağa kabuğu günümüzde halen çeşitli malzemelerin yapımında (tarak, gözlük, toka vs.) ve süslemecilikte, derisi ayakkabı ve çanta yapımında, yağı ise çeşitli kozmetik ürünlerinin içerisinde kullanılmaktadır (Gönenç 1992, 36).

¹²⁷⁹ Friedell 2004, 43.

¹²⁸⁰ Günday 2010, 137.

¹²⁸¹ Toynbee 1973, 222.

¹²⁸² Plin. *nat.* IX.13.

¹²⁸³ Verg. *Aen.* IX.505-506, 512-513; Toynbee 1973, 222.

¹²⁸⁴ Şimşek 2013a, 245-254.

Figür 188: KGS.10b numaralı konsol kasetinde betimlenen kaplumbağa kabartması.

Kaplumbağa, üstten betimlenmiştir. Elips formundaki kabuğun yassı formu, perdeli ayaklar ve bu ayakların gergin bir şekilde yanlara uzatılması kaplumbağanın su kaplumbağası olduğuna işaret etmektedir. Kabuğun dört köşesinden çıkan perdeli ayaklar ve öne doğru uzatılan baş ile birlikte yüzer pozisyonda betimlenmiş olmalıdır.

Antik dönemde su kaplumbağaları, denizi temsil eden canlılardan birisidir. Kabuğunun sağlam ve sert yapısı ile koruyuculuk vasfı yüklenen kaplumbağaların kötülüklerle karşı koruyan bir hayvan olduğuna inanılmıştır. Diğer yandan ölümsüzlüğü ve bereketi de sembolize etmiştir. Tapınak A yapısının avlusunda tespit edilen kaplumbağa kabartması da bu inançlar çerçevesinde şekillendirilmiş olmalıdır. Yapıya ait diğer mimari bloklar üzerinde, kaplumbağa betimlemesinde olduğu gibi deniz ve suyla ilişkili başka canlılara ait kabartmalar da açığa çıkartılmıştır. Söz konusu figürler, denizati, yunus ve balık gibi denizde yaşam süren canlılardan oluşmaktadır. Betimlemelerin oluşturduğu anlam ortak bir düşünce taşıyor olmalıdır. Tapınak A'nın Roma İmparatorluk kültürü için tasarlanan özel bir yapı olması¹²⁸⁵, söz konusu bezemelerle dekorasyonda sağlanmaya çalışılan ideolojiyi yansıtmaktadır.

Yukarıda bahsettiğimiz durumlar, kaplumbağanın da taşıdığı anlamlarla bağlantılı olarak Roma'nın himayesi altındaki denizlerin koruyuculuğunu İmparatorluğun üstlendiğini gösteriyor olmalıdır. Çünkü kaplumbağa güçlü kabuğu ile kendisini dışarıdan gelen tüm kötülüklerle ve zararlara karşı koruyan, kollayan bir

¹²⁸⁵ Şimşek 2014a, 65.

hayvandır. Kaplumbağanın durgun ve sakin bir hayvan olması da barış döneminin (*Pax Romana*) denizlerde sağladığı huzur ideolojisine¹²⁸⁶ uygun bir ifade sunmaktadır.

KGS.10b numaralı kabartmayla benzer şekilde mimari blok üzerine işlenen bir kaplumbağa kabartması, Lagina Hekate Kutsal Alanı'nda Augustus Dönemi'ne tarihlendirilen (?) altar yapısına ait bir tavan kaseti bloğunda¹²⁸⁷ ve Antiokheia ad Cragum'da açığa çıkartılan Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait bir tapınağın konsol kasetinde¹²⁸⁸ karşımıza çıkmaktadır. Lagina'da karşımıza çıkan kaplumbağa kabartması işçilik, üslup ve dönem yönünden farklı özellikler taşımasına rağmen KGS.10b no.lu kabartma ile aynı tipte betimlenmiştir. Söz konusu kabartmanın hemen yanındaki kaset içerisinde görülen kartal kabartması, bloğu işleyen sanatçı tarafından bir kompozisyon oluşturulduğunu, gökyüzündeki egemenliğin denizde de sürdüğünü ifade etmiş olmalıdır (Fig. 189).

Figür 189: Lagina Hekate Tapınağı altarına ait tavan kasetinde kaplumbağa ve kartal kabartması.

2.14. Yılan (Squamata)

Yılan, Pullular (Squamata) takımından, etçil ve ayaksız bir sürüngendir. Deri değiştiren ve kendini yenileyen bir hayvan olduğu için tarih boyunca yeni bir yaşamın

¹²⁸⁶ Starr 2000, 64-78.

¹²⁸⁷ Davran 2011, 54.

¹²⁸⁸ Dobos 2014, 107, 159-160, Fig. 2-3, Lev. 45. Söz konusu kasetlerde, denizle ilişkili olarak yengeç kabartması da görülmektedir. Bkz. Dobos 2014, Fig. 2.3.

sembolü kabul edilmiş, zehriyle şifa verdiği inandırılmıştır¹²⁸⁹. Yaşamın ve ölümün, aydınlık ve karanlığın, iyilik ve kötülüğün, akıl ve tutkunun, şifanın ve zehirin, ölümden sonraki yaşamın, yeniden doğuşun, bilgeliğin sembolüdür¹²⁹⁰.

Göbeklitepe’de yapılan çalışmalarda, dikilitaşlar üzerindeki hayvan kabartmaları arasında sayıca en fazla grubu oluşturan figürler yılanlardır¹²⁹¹. Ancak söz konusu figürlerin kutsal değer taşıyan koruyucu bir sembol şeklinde kullanılıp kullanılmadığı henüz tespit edilememiştir. Nevali Çori’de bulunan bir baş heykelinde ise figürün yılan taşıdığı görülmekte, söz konusu yılanın engerek yılanı olduğu, taşıyan kişiyi dışarıdan gelecek kötülöklere karşı koruduğı inancıyla yapıldığı düşünölmektedir¹²⁹². Mezopotamya’da *Nirah* ismi ile bilinen bir yılan tanrısı mevcuttur. Tanrının betimlemelerinde belden aşağısı yılan şeklinde tasvir edilmiştir¹²⁹³. Birbirine sarılmış iki yılan tasviri de Sümer sanatında sıkça kullanılan bir motiftir¹²⁹⁴.

Mısırlılar tarafından iyi ruhlar ile ilişkili tutulan (*agathodaemones*) kutsal bir hayvandır¹²⁹⁵. Mısır mitolojisinde tanrıça İsis, Güneş tanrısının salyalarını toprak ile birleştirip bir büyü gerçekleştirmiş ve zehirli bir yılan yaratmıştır¹²⁹⁶. Bu nedenle İsis tapınımında, kült için tahsis edilen kutsal yılanlar bulunmaktadır¹²⁹⁷. Plutarkhos¹²⁹⁸ da Mısırlıların engerek yılanlarına kült tahsis ettiğini, yılanın hiç yaşlanmayan ve devinim organları olmadığı halde kolaylıkla yol alan bir hayvan olduğunu bildirmiştir. Yılan, Minos dininde de kutsaldır. Araştırmacılara göre evi kötülöklere karşı koruyan iyi ruhlar ile bir tutulmuş, yılanlı tanrıça ile ilişkilendirilmiş¹²⁹⁹, diğer yandan yeraltı dünyasıyla ilgili ölümlerin tanrıçasını simgelemiştir¹³⁰⁰.

Özellikle Yunan ve Roma Uygarlıkları tarafından Asklepios, Hermes, Hygieia, Apollon, Zeus, Dionysos, Athena gibi birçok tapınım içerisinde kutsal bir hayvandır. Yer altında ve yer üstünde yaşayan yılanlar toprağın gücünü temsil eden kithonik

¹²⁸⁹ Toynbee 1973, 234; Thomson 2007, 208.

¹²⁹⁰ Toynbee 1973, 223, 234; Black-Green 2003, 235; Cooper 2011, 146-147, 150; Gezgin 2015, 19.

¹²⁹¹ Schmidt 2007, 220, Res. 44, 47, 83, 86, 90, 92, 107.

¹²⁹² Schmidt 2007, 220.

¹²⁹³ Black-Green 2003, 235-237, Res. 92; Beydiz 2016, 247.

¹²⁹⁴ MÖ 13. yüzyılda yaygın bir şekilde muska ve mühürlerde kullanılmaya devam etmiştir (Black-Green 2003, 235).

¹²⁹⁵ Toynbee 1973, 224.

¹²⁹⁶ Beydiz 2016, 253.

¹²⁹⁷ Toynbee 1973, 235.

¹²⁹⁸ Plut. *Is.* 74.

¹²⁹⁹ Alexiou 1991, Lev. IXII.

¹³⁰⁰ Alexiou 1991, 92; Beydiz 2016, 259.

hayvanlardandır¹³⁰¹. Yaşamın ve ölümün karışık ilişkisinin canlı bir temsilidir¹³⁰². Bu nedenle üreme, sağlık ve yeraltının iyileştirici güçleriyle sıkı bir bağlantısı bulunmaktadır¹³⁰³. Kabuk değiştiren ve yenilenen bir hayvan olduğu için, gençleşmenin, sağlığın ve “*sonsuz yeniden doğuşun güçlü bir sembolü*” kabul edilmiştir¹³⁰⁴. Söz konusu inançların yansıması olarak tanrı Asklepion ile yılan arasında sıkı bir bağlantı kurulmuş, kehanetleriyle birlikte iyileştirme gücünü sunan tanrının en önemli sembolü de üzerine bir yılanın dolandığı kutsal asası olmuştur¹³⁰⁵. Kızı Hygieia’nın da sembolü olarak yılanın seçildiği görülmektedir. Hygieia’nın en önemli görevlerinden birisi babasının kutsal yılanlarını beslemektir¹³⁰⁶. Apollon kültüründe de görülen yılan, Asklepios kültüründe olduğu gibi şifa dağıtan, hekim tanrılığını gösteren, iyileştirici bir canlı kabul edilmiştir¹³⁰⁷. Apollon’un Epiros kutsal alanındaki hayvanı yilandır¹³⁰⁸. Apollon’un *Pythios* epitheti de tanrının yılan Pythos ile olan mücadelesinden gelmektedir¹³⁰⁹.

Yılanların, antik dönem efsanelerinde, kadınları baştan çıkararak ve onları dölleyen tanrısal bir hayvan olarak kutsandığı görülmektedir¹³¹⁰. Epidauros Asklepiosu’nda yer alan yazıtlarda, bu durum açık bir şekilde ifade edilmiştir¹³¹¹. Söz konusu yazıtlar, kısırlığa çare arayan kadınlara, tanrının tapınak uykusu sırasında elinde bir yılanla görüldüğünü ifade etmekte olup yılanın kadınla girdiği cinsel ilişki sonrası kadının hamile kaldığı şeklindeki inançların varlığını göstermektedir¹³¹². Bu inançta Asklepios’un yılan kılığına girdiği düşünülmüştür¹³¹³.

¹³⁰¹ Cooper 2011, 147.

¹³⁰² Cooper 2011, 147.

¹³⁰³ Toynbee 1973, 223; Jackson 1999, 139.

¹³⁰⁴ Jackson 1999, 139.

¹³⁰⁵ Toynbee 1973, 234; Jackson 1999, 139; Karayaka 2007, 106-107.

¹³⁰⁶ Toynbee 1973, 234; Jackson 1999, 139; Karayaka 2007, 107.

¹³⁰⁷ Karayaka 2007, 76, 80.

¹³⁰⁸ Toynbee 1973, 235.

¹³⁰⁹ Leeming 2017, 102; Karayaka 2007, 79.

¹³¹⁰ Thomson 2007, 203.

¹³¹¹ Ateş 2002, 182.

¹³¹² Jackson 1999, 145; Thomson 2007, 207.

¹³¹³ Thomson 2007, 207. Yılanların kadınları dölediği inancı, farklı kültürlerde ve zamanlarda da devam etmiş, tarihin önemli figürlerinin yılan kılığına giren tanrılarla ilişkisi sonucu doğduğuna inanılmıştır. Örneğin Ammon’un bir yılan kılığına girerek Büyük İskender’in annesi Olympias’ı hamile bıraktığı düşünülmüştür (Plut. *Alex.* II.4-III.1). Benzer efsane Augustus’un annesi Atia için de anlatılmış ve Augustus’un Apollon’un oğlu olduğuna inanılmıştır (Suet. *Aug.* XCIV). Yine Phrygia Bölgesi’nde *Ophiogeneis* isimindeki bir klanın soyunun, Artemis’in kutsal korusunda yılan tarafından hamile bırakılan bir kadının çocuğuna dayandığı bilinmektedir (Ateş 2002, 182). Strabon (XIII.14) Ophiogenlerin yılan kabilesine mensup olduklarını ve kabilenin erkeklerinin yılan tarafından ısırılan kişileri tedavi ettiklerini bildirmiştir.

Dionysos kültünün sembollerinden birisi de yılanıdır¹³¹⁴. Tanrı adına düzenlenen törenlerde, Dionysos'un törende hazır olduğunu belirtmek amacıyla görevli tarafından çalınan çanlarla sepetlerden yılanlar çıkartılmıştır¹³¹⁵. Söz konusu sembol, özellikle Dionysos kültüyle ilişkili mezar stellerinde görülmekte, yeniden doğuşu ve bilgeliği sembolize etmektedir¹³¹⁶. Euripides, Bakkhalar isimli eserinde Dionysos'un başında yılanlardan oluşan bir taç bulunduğunu, bu nedenle Maenadların yılanları toplayarak saçlarını ördüklerini anlatmıştır¹³¹⁷. Kybele'nin de kutsal hayvanı olan yılan, tanrıçaya ait betimlemelerde sıklıkla kullanılmıştır¹³¹⁸. Dionysos kültüründeki yılan tapınınının Kybele kültüründen alındığı düşünülmektedir¹³¹⁹.

Yılan, ay'la ilgili efsanelerde özellikle kadın tanrıçalarla ilişkilendirilmiş, ayın bereketini sunan bir sembol haline gelmiştir¹³²⁰. Demeter kültüründe kutsal kabul edilen hayvanlardan birisi olup Demeter'in betimlendiği bazı eserlerde yılanların tanrıçaya eşlik ettiği görülmektedir¹³²¹. Thompson söz konusu betimlemelerin Orta ve Geç Minos Dönemi'ne ait yılanlı tanrıçalarla/rahibelerle bağlantılı bir sembol olduğunu önermektedir¹³²².

Herodotos¹³²³, Thebai'de küçük boyutlu, başlarında iki boynuzu olan ve insanlara zarar vermeyen kutsal bir yılanın bulunduğunu ve tanrı Zeus'a adanan kutsal hayvanlar oldukları için öldüklerinde tanrının tapınağına gömüldüklerini bildirmiştir. Söz konusu ifade, yılanların Zeus kültüründeki kutsallığını göstermesi açısından önemlidir.

Phrygia'nın bereket tanrısı Sabazios kültüründe tanrıyı temsil eden hayvan yılanıdır¹³²⁴. Dionysos ile özdeşleştirilen Sabazios kültüründeki ayinlerde, göğüsten geçirilmiş bir yılan görülmektedir¹³²⁵. Efsaneye göre yılan kılığına giren Zeus,

¹³¹⁴ Toynbee 1973, 235; Thomson 2007, 208; Öztürk 2010, 179.

¹³¹⁵ Toynbee 1973, 235; Öztürk 2010, 179.

¹³¹⁶ Öztürk 2010, 179, Res. 40, 53, 55-59, 65.

¹³¹⁷ Eur. *Bacch.*

¹³¹⁸ Roosevelt 2017, 124, Fig. 4.16.

¹³¹⁹ Karayaka 2007, 124.

¹³²⁰ Demirhan Erdemir 2015, 258.

¹³²¹ Thomson 2007, 243; Karayaka 2007, 118.

¹³²² Thomson 2007, 244, Res. 27, 29.

¹³²³ Hdt. II.74.

¹³²⁴ Lane 1980, 14; Toynbee 1973, 235; Karayaka 2007, 64; Cooper 2011, 151.

¹³²⁵ Karayaka 2007, 64.

Persephone ile birleşerek Dionysos-Sabazios meydana gelmiştir¹³²⁶. Yılanlar, yer altı dünyasının cezalandıran öç tanrıçası Hekate'nin gücünü gösteren hayvanlardan birisidir¹³²⁷. Mithras kültüründe de ölümün ve yaşamın allegorisi kabul edilmiştir¹³²⁸. Athena¹³²⁹ ve Priapos¹³³⁰ kültlerinde de kutsallık taşımaktadır. Roma'da Lares kültüründe evin ve ataların¹³³¹ koruyucu sembolüdür¹³³². Günümüzde birçok kültürde yılanlar halen ailenin ve evin koruyucusu kabul edilmektedir¹³³³. Ancak Yahudilikte ve Hıristiyanlıkta pagan inancından gelen korkuyla birlikte şeytan olarak kabul edilen yılan korkulan ve korkutan bir kimlik kazanmıştır¹³³⁴. Havva ve Adem'in cennetten kovulma sahnelerinde “*İyilikleri ve Kötülükleri Bilme Ağacı*”nın gövdesine sarılan yılan, onları kandıran şeytani temsil etmiştir¹³³⁵.

Antik dönemde yılanlar aynı zamanda kehanet hayvanıdır¹³³⁶. Suetonius'un¹³³⁷ verdiği bilgilere göre İmparator Tiberius'un boş zamanlarında ilgilendiği ve eliyle beslediği bir yılanı vardır. Yılanı karıncalar tarafından yenilerek öldürülen Tiberius, bunu tanrılar tarafından gönderilen kötü bir alamet olarak yorumlamıştır.

Yılanlar antik dönemde çeşitli hastalıkların tedavisinde şifa veren bir hayvandır. Mezopotamya'da su yılanının bazı hastalıkların tedavisinde ilaç şeklinde kullanıldığı bilinmektedir¹³³⁸. Yine Mısır'da ele geçirilen tıbbi papirüslerde, yılan zehrinin tedavi amaçlı kullanıldığı görülmektedir¹³³⁹. Özellikle Yunan ve Roma tıbbında hem yilandan, hem de zehrinden yararlanılmıştır. Epidauros Asklepionu'ndaki yazıtlarda yılanların tedavide kullanılan ve tanrının yardımcısı kabul edilen kutsal bir hayvan olduğu görülmektedir. Burada ele geçirilen yazıtlarda “*Bir adamın ayağını bir yılan iyileştirdi.*”

¹³²⁶ Dürüşken 2000, 90; Karayaka 2007, 64. Tarım tanrısı Sabazios'un gizem törenlerinde, rahibe tarafından tanrı Sabazios'u temsil eden bir yılan göğsünün içerisinden çıkartılmaktadır (Toynbee 1973, 223; Thomson 2007, 225; Karayaka 2007, 64).

¹³²⁷ Karayaka 2007, 12.

¹³²⁸ Toynbee 1973, 234

¹³²⁹ Karayaka 2007, 112.

¹³³⁰ Boyana 2004, 42.

¹³³¹ Roma'da Vetti evindeki gibi birçok evde karşımıza çıkan yılan betimlemeleri ailenin ölmüş olan kurucu atalarını temsil etmektedir (Toynbee 1973, 233).

¹³³² Toynbee 1973, 233.

¹³³³ Ateş 2002, 181.

¹³³⁴ Demirhan Erdemir 2015, 258.

¹³³⁵ Gezgin 2015, 19.

¹³³⁶ Hititler Dönemi'nde metinlerde geçen yılan ifadesinin su yılanı veya yılan balığı olduğu, söz konusu yılanların fal esnasında kehanet hayvanı olarak kullanıldığı düşünülmektedir. *İlluianka* ve *Hedammu* efsanelerinde de yılanların yer aldığı görülmektedir (Ertem 1965, 136-137, Beydiz 2016, 259).

¹³³⁷ Suet. *Tib.* LXXII.

¹³³⁸ Uncu 2013, 112.

¹³³⁹ Karauğuz 2008, 35.

*Ayağındaki korkunç ağrıdan çeken adam, gündüz vakti Tapınak'ın hizmetçileri tarafından alındı ve bir yere oturtuldu. Uykusu bastırırken bir yılan geldi ve diliyle ağrıyı dindirdi, sonra da Abaton'a geri döndü. Hasta uyandı ve iyileştiğini anladı*¹³⁴⁰, şeklinde verilen bilgiler antik dönemde tedavide kullanılan yılanların varlığının kanıtıdır. Asklepios'un Epidauros'daki kutsal alanında kullanılan en önemli sembollerden birisinin, tedavide kullanılan yılan olması tesadüf olmamalıdır. Söz konusu yılan araştırmacılar tarafından Avrupa'ya özgü zararsız bir tür olan *Elaphe longissima* olarak tanımlanmıştır¹³⁴¹. Asklepios'un bazen tedavilerini yılan aracılığıyla yazdırdığına inanılmış¹³⁴², bazen de hastalıklı bölgeler bir yılanla yalıtılarak hastalığın iyileştirilmesi sağlanmıştır¹³⁴³. Hekimler tarafından ölümcül zehri bulunmayan yılan türleri belirlenmiş, bitkisel karışımlarla birlikte hastalara uygun dozlarda ve gözlem altında uygulanmıştır¹³⁴⁴.

2.14.1. Yılan Kabartmaları

Laodikeia antik kentindeki mermer mimari bloklar üzerinde, Kuzey (Kutsal) Agora Merkezi Propylon'a¹³⁴⁵ ait iki adet paye başlığında üç adet yılan kabartması tespit edilmiştir¹³⁴⁶ (Kat. No. PB.02-03, Fig. 190-191). Paye başlıklarında betimlenen yılanlar, başlığı tek sıra halinde çevreleyen akanthus yapraklarının arasındaki ince filiz dallarının gövdesine sarılarak yükselmektedir. PB.02 numaralı başlık üzerinde iki adet (Fig. 190), PB.03 numaralı başlık üzerinde bir adet yılan kabartması yer almaktadır (Fig. 191).

Figür 190: PB.02 numaralı başlıkta betimlenen yılan kabartmaları.

Figür 191: PB.03 numaralı başlıkta betimlenen yılan kabartmaları.

¹³⁴⁰ Jackson 1999, 144.

¹³⁴¹ Jackson 1999, 139.

¹³⁴² Jackson 1999, 139.

¹³⁴³ Jackson 1999, 143, 144; Günday 2010, 97.

¹³⁴⁴ Günday 2010, 97.

¹³⁴⁵ Şimşek 2013a, 137-140, 446, Res. 617.

¹³⁴⁶ Kuzey (Kutsal) Agora'nın batısındaki kapıda tespit edilen ve bir kartal pençesinde avlanmış durumda betimlenen yılan figürü, kartal figürlerinin işlendiği bölümde değerlendirmeye alınmıştır.

Başlıkların bulunduğu Merkezi Propylon, kentin dini kalbi durumundaki Kuzey (Kutsal) Agora'ya geçişin sağlandığı önemli ve anıtsal bir kapıdır. Yapıdaki mimari dekorasyonun gösterdiği stil özellikleri, kapının İmparator Caracalla Dönemi'nde inşa edildiğini düşündürmektedir¹³⁴⁷.

PB.02 ve PB.03 numaralı başlıklarda işlenen akanthus yaprakları yoğun matkap kullanımını ile birlikte oldukça canlı ve hareketli bir yapıda betimlenmiştir. Barok yaprak demetleri arasındaki boşluklarda işlenen ve üzerine yılanların dolandığı ince filiz dalları ise başlıktaki karışık görüntüye estetik bir sadelik kazandırmıştır. Paye başlığında karşımıza çıkan yılan figürleri, bloğu işleyen usta tarafından uygulanan nadir bir betimlemedir ve sembolik bir ifade barındırıyor olmalıdır.

Kışın uyuyan ancak baharda canlanarak doğaya dönen yılanlar antik dönemde mevsimlerin yenilenmesini, doğanın canlanmasını, toprağın gücünü ve zehriyle dağıttığı şifasıyla sağlıklı bir yaşamın başlangıcını simgelemiştir. Başlıkta betimlenen akanthus bitkisi de antik dönemin ustaları tarafından benzer düşünceyle ortaya çıkmış ve yüzyıllar boyunca sevilerek kullanılmıştır. Korinth, kompozit tipi sütun başlıkları gibi mimari elemanların ayrılmaz ögesi¹³⁴⁸ olan akanthus bitkisinin¹³⁴⁹ bahar geldiğinde açtığı körpe yapraklar ve çiçekler tıpkı yılan figürlerinin taşıdığı sembolik anlam gibi, doğanın yeniden canlanmasını, uyanışını ve mevsimlerin döngüsünü temsil etmiştir¹³⁵⁰. PB.02 ve PB.03 no.lu paye başlıklarının dekorasyonunda oluşturulan kompozisyon da bu anlam çerçevesinde şekillendirilmiş olmalıdır. Bloğu işleyen usta tarafından benzer sembolik anlamları taşıyan bitki ve hayvanın bir arada işlenmesi, canlıların doğadaki uyumunu ve dengesini, birbirine olan bağlılığını ifade ediyor olmalıdır. Kış uykusundan uyanan ve canlanmaya başlayan doğa, insanoğluna zengin ve bereketli günler sunmuştur. Baharın gelişiyile birlikte doğanın yeniden canlanması, geçiminin büyük bir bölümü tarım ve hayvancılığa bağlı olan antik dönem insanı için önem taşımıştır. Diğer

¹³⁴⁷ Stylobat tabanında tespit edilen Caracalla Dönemi şehir sikkeleri de bu tarihllemeyi desteklemektedir. İmparator Caracalla'nın Laodikeia'yı ziyareti ve kente nekorosluk vermesiyle birlikte basılan şehir sikkeleri üzerinde de İmparator Caracalla'nın Merkezi Propylon'a oldukça benzeyen bir yapı önünde sunum yaptığı görülmektedir. Söz konusu sikke için bkz. Şimşek 2013a, 507, Res. 757.

http://www.asiaminorcoins.com/gallery/displayimage.php?album=178&pid=13136#top_display_media (Erişim Tarihi: 16.11.2017, 09.17)

¹³⁴⁸ Vitruvius IV.I.9-10; Demiriz 1984, 19; Başaran 1995, 11; Başaran 1999, 11; Torlak vd. 2010, 31.

¹³⁴⁹ Plinius (*nat.* XXII.34), akanthus bitkisinin şehirlerde yetişen ve bahçe süslemeciliğinde kullanılan bir bitki olduğunu, kökünün yanık, burkulma ve gut gibi çeşitli hastalıkların tedavisinde kullanıldığını bildirmiştir. Laodikeia'da halen akanthus bitkisinin yetiştiği görülmektedir (Şimşek 2013a, 454, Res. 637).

¹³⁵⁰ Vitr. IV.I.9-10.

yandan yılanın şifa dağıtan bir hayvan olması ve sağlık kültlerinde taşıdığı kutsallık¹³⁵¹, aynı zamanda tanrılar tarafından Laodikeialılara bahşedilen sağlığı da ifade ediyor olmalıdır¹³⁵². Aynı yapıda açığa çıkartılan Tykhe kabartmasında da tanrıçanın bahşettiği şifayı sembolize eden yılan koluna dolanmış şekilde gösterilmiştir¹³⁵³.

Doğanın canlanışını gösteren ve bereketi ifade eden benzer betimlemeler özellikle Augustus Dönemi'yle birlikte moda olmuş ve mimari yapılar üzerinde yoğun bir şekilde kullanılmaya başlamıştır. MÖ 13-9 yılları arasında inşa edilen Ara Pacis Barış Altarı kabartmalarında da akanthus yapraklarının arasında betimlenen yılan, akrep, kelebek, kertenkele ve kuş gibi çeşitli hayvanlar karşımıza çıkmaktadır¹³⁵⁴. Ancak Laodikeia paye başlığında görülen dekorasyon, Laodikeia'da çalışan mimari atölyeye özgüdür. Benzer düşünceyle mimari bloklar üzerinde oluşturulan doğaya özgü betimlemeler Hierapolis, Aphrodisias, Perge gibi çeşitli kentlerde de karşımıza çıkmakta ve Küçük Asya'daki mimari dekorasyon atölyelerine özgü bir süsleme olmalıdır. Örneğin Severuslar Dönemi'ne tarihlendirilen Perge Tiyatrosu'na ait bir payede¹³⁵⁵ ve Hierapolis Tiyatrosu'na ait bir friz bloğunda¹³⁵⁶ sarmal dallar arasında salyangoz, Aphrodisias'daki friz bloklarında ise kertenkele figürleri işlenmiştir. Stratonikeia'da bulunan bir başlıkta ise heliks yerine işlenen iki adet yılan kabartması görülmektedir¹³⁵⁷.

¹³⁵¹ Lykos Vadisi'nde yaygın bir tapınma sahip olan ve şifa dağıtan işlevi ile ön planda olan Apollon *Lairbenos* kültünün kutsal hayvanlarından birisinin yılan olduğu düşünülmekte olup tanrının tapınağına ait kabartmalar üzerinde yılan figürleri yer almaktadır. Apollon *Lairbenos*'un bazı tasvirlerinde de taşıdığı çifte baltanın üzerine sarılan yılan görülmektedir (Akıncı Öztürk 2011, 40, 125, Lev. VI). Hierapolis kentine ait sikkelerde de ön yüzde Apollon *Lairbenos*, arka yüzde ise Hygeia tasvir edilmiş ve tanrıçanın elindeki pateradan bir yılan süt içer şekilde betimlenmiştir. Böylece bölgede yılan özellikle sağlık ve şifa verici işleviyle ön planda tutulmuştur.

¹³⁵² Özellikle Caracalla Dönemi'nde İmparatorun geçirdiği rahatsızlık ve çare bulma arayışı birçok kentte sağlık kültlerinin ön plana çıkmasına sebep olmuştur.

¹³⁵³ Tarhan 2006, 54; Şimşek 2013a, Res. 171.

¹³⁵⁴ Castriota 1995, Fig. 23-39.

¹³⁵⁵ Türkmen 2007, 77, Lev. 8.1-2.

¹³⁵⁶ Türkmen 2007, 77, Lev. 49.2.

¹³⁵⁷ Mert 2008, 278, Abb. 256.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

LAODIKEIA MİMARİ BLOKLARINDA BİTKİSEL KABARTMALAR

3.1. Çam (Pinaceae)

Çamgiller (Pinaceae) familyasının, *Pinus* cinsinden iğne yapraklı orman ağaçlarıdır¹³⁵⁸. Ülkemizde altı çeşit türü bulunmaktadır. Bunlar, kızılçam (*Pinus brutia*), Halep çamı (*Pinus halepensis*), karaçam (*Pinus nigra*), sahil çamı (*Pinus pinaster*), fıstık çamı (*Pinus pinea*) ve sarıçam (*Pinus sylvestris*)'dir¹³⁵⁹. Yaz, kış yapraklarını dökmeyen çamlar, 10-20 m. arası değişen uzunlukta, silindirik gövdeli, koyu yeşil renkli, iğnemsî yaprak ve kozalaklı ağaçlardır¹³⁶⁰. Dişi kozalaklar sürgünlerin uç kısmında ve büyük, pullar odunlu olup olgunlaşınca aralanmaktadır¹³⁶¹.

Çam, günümüzde olduğu gibi antik dönemde de pek çok amaçla kullanılan, kıymetli ağaç türlerinin başında gelmiştir¹³⁶². Çünkü ağacın dayanıklı odunu, çeşitli yapıların inşasında kullanılmıştır¹³⁶³. Yine antik dönemde çam ağacından elde edilen

¹³⁵⁸ Yurdakulol vd. 2003, 40-41. Pinaceae, düzgün gövdeli ağaçları kapsayan ve kuzey yarımkürede yayılış gösteren, yaz-kış yaprakları yeşil kalan, 9 cins ve yaklaşık olarak 300 türe sahip bir familyadır (Tanker vd. 1993, 139).

¹³⁵⁹ Baytop 1963, 78-79; Karamanoğlu 1976, 45-49; Baytop 1984, 198-199; Blamey-Grey Wilson 1993, 27; Tanker vd. 1993, 142-145; Yurdakulol vd. 2003, 41-42; Baytop 2007, 65; Mamikoğlu 2012, 44-59. *Pinus brutia* ve *Pinus halepensis* kıyı kesimlerde, *Pinus nigra* 800-1300 m'de, *Pinus sylvestris* 1800-2000 m'de, *Pinus pinea* kumluk arazide ve nehir vadilerinde yetişmektedir (Tanker vd. 1993, 141-142).

¹³⁶⁰ Baytop 1963, 78-79; Blamey-Grey Wilson 1993, 27; Yurdakulol vd. 2003, 40-41.

¹³⁶¹ Tanker vd. 1993, 139, Fig. 42-43.

¹³⁶² Ekonomik açıdan günümüzde bir hayli değerli olan çam ağacının; odunu, terementi/reçinesi, katranı, fıstığı ve tomurcukları kullanılan bölümleridir (Baytop 1963, 79; Tanker vd. 1993, 139). Çam terementi, ağacın gövdesine yapılan yaralamalar sonucunda elde edilen bir madde olup günümüzde Muğla bölgesinde özellikle *P. brutia* türünden üretilmektedir (Baytop 1984, 198). Terementi ve esansı bugün boya, sabun, kibrit, kâğıt gibi birçok alanda sanayide kullanılmaktadır (Baytop 1963, 83). Çam reçinesi (*Colophonium*), yakı içerisinde, sabun, boya ve kâğıt endüstrisinde kullanılmaktadır (Baytop 1984, 199; Tanker vd. 1993, 144).

¹³⁶³ Friedell 2004, 30; Girgin 2006, 16, 29. Sümer tabletlerinden edinilen bilgilere göre, çam ağacının odunu yük taşıma arabalarının yapımında kullanılmaktadır (Kramer 2014, 403).

zift ile pişmiş toprak şarap fiçileri ziftlenmiş, aydınlatma amaçlı olarak zift, katran ve reçineli kıymıklarla yapılan meşaleler kullanılmıştır¹³⁶⁴. Reçinesinden temizlik maddesi şeklinde yararlanılmış¹³⁶⁵, gövde kabuğu, deri endüstrisinde tabaklama işleminde kullanılmıştır¹³⁶⁶.

Fıstık çamı ağacının kozalağında bulunan tohumlar, değerli bir besin maddesidir. Antik dönemden günümüze kadar¹³⁶⁷ besleyici değeri olan önemli bir gıda şeklinde tüketilmiştir¹³⁶⁸. Erken dönemlerden itibaren ticari bir ürüne dönüşen çam fıstığı¹³⁶⁹, Yunan ve Roma mutfağında da sevilerek kullanılmıştır¹³⁷⁰. Yine çam reçinesinin de çeşitli yemeklerin¹³⁷¹ ve şarapların¹³⁷² içerisinde tercih edildiği bilinmektedir.

Yapraklarını yaz, kış dökmeyen çam ağacı, bu özelliği nedeniyle kutsal kabul edilmiş ve ölümsüzlüğü, ebediyeti, tanrısalığı temsil etmiştir¹³⁷³. Hititler Dönemi'nden itibaren ebediyeti sembolize ettiği bilinmektedir. Boğazköy'de ele geçirilen bir metinde, kral ile kraliçenin sözlerinin bu ağaç gibi ebedi olması istenmiştir¹³⁷⁴. Ayrıca Hitit metinlerinde çam ağaçlarının *Sidduva* dağından kesilerek getirildiği ve süslendiği, Noel ağacı geleneğinin Hititler Dönemi'nden günümüze taşındığı düşünülmektedir¹³⁷⁵. Asur

¹³⁶⁴ Friedell 2004, 30.

¹³⁶⁵ Hititler tarafından *Tuhhu(ua)* adı verilen ve manevi arınma için kullanıldığı düşünülen temizlik maddesinin çam kozalağı reçinesi olduğu, ritüelde kızgın ocaktan alınan kozalağın suya atıldığı ve bu işlem sonrası çok özel bir koku oluşturduğu görülmektedir (Sevimli 2005, 14). Çam reçinesi (*Colophonium*), bugün halen birçok temizlik maddesi içerisinde kullanılan ürünlerden birisidir (Baytop 1984, 199; Tanker vd. 1993, 144).

¹³⁶⁶ Deri tabaklamada özellikle kozalaklı ağaçları kullanmayı tercih eden Yunanlılar ve Romalıların bu işlem için kullandıkları ağaçlardan birisi de çamdır (Yıldız 1993, 252). Özellikle Theophrastus, Halep fıstık çamının pürüzsüz kabuğunun deri tabaklaması için uygun ve yararlı olduğunu aktarmıştır. Çamın gövde kabuğu (*Cortex pini*), bugün halen deri endüstrisinde kullanılmaktadır (Baytop 1984, 198-199; Tanker vd. 1993, 146).

¹³⁶⁷ Baytop 1963, 84; Baytop 1984, 198; Mamıkoğlu 2012, 44-45. Bir fıstık çamından, ortalama 120 kilo kozalak ve 6-8 kilo arası iç fıstık elde edilmektedir (Baytop 1963, 84).

¹³⁶⁸ Koca vd. 2009, 450.

¹³⁶⁹ Fıstık çamı ağacı (*Pinus pinea* L.) kozalaklarından elde edilen çam fıstığı, Uluburun batığında bir pithos içerisinde tespit edilen ürünlerden birisidir (Ünal 2007, 127).

¹³⁷⁰ Dalby 2003, 261; Friedell 2004, 31.

¹³⁷¹ Antik dönem yemeklerinde çam ağacı reçinesinin kullanıldığı görülmektedir. İmparator Hadrianus tarafından sıklıkla tercih edilen *tetrapharmacum* isimli domuz etli bir yemek içerisinde çam reçinesinin kullanıldığı bilinmektedir (Dalby 2003, 324-325; Güveloğlu 2014, 136).

¹³⁷² Antik dönemde şarapların içerisinde, katkı maddesi olarak çam reçinesi kullanılmıştır (Friedell 2004, 30). Amphora gibi kapların iç yüzeyi bu reçine ile kaplanmış, tıpa olarak çam kozalağı tercih edilmiştir (Uhri 2011, 389). Dioskorides (*Mat. Med.* V.9), çam reçinesi içeren şarapların hazmı kolaylaştırıcı ve içi ısıtıcı etkisi olduğunu söylemesine rağmen kan tüküren kişilerde olumsuz sonuçlar yarattığını da aktarmıştır.

¹³⁷³ Cirlot 1971, 255.

¹³⁷⁴ Ertem 1974, 111-112.

¹³⁷⁵ Ertem 1974, 112-116. Ölümsüzlüğün ve yeniden dirilişin bir sembolü olan çam ağacı, Noel ağacı olarak ilk kez 1605'de Almanlar tarafından, sonrasında Fransızlar ve diğer Hıristiyan ülkeler tarafından kullanılmıştır (Atasağun 2000, 191). Hristiyanlıkta kutsal sayılan çam ağacı, özellikle Katolik

sanatında ise kanatlı cin olarak isimlendirilen mitolojik figürlerin çam kozalağı taşıdığı, ayin kovalarından aldıkları suyu kozalaklar aracılığıyla hayat ağacına serptikleri görülmektedir. Bu sayede hem bereket dilekleri sunulmuş, hem de kötü ruhlar ve hastalıklardan arınmak amaçlanmıştır¹³⁷⁶.

Çam ağacı, ana tanrıça Kybele ve Attis efsanelerinde karşımıza çıkar¹³⁷⁷. Saggarios'un kızı Nana, Agdistis'in kanından oluşan badem ağacının tohumunu göğsüne koyar. Bunun sonucunda hamile kalan Nana, çok güzel bir bebek dünyaya getirir. Ancak Nana tarafından terk edilen bebek, bir keçi tarafından büyütülür ve yakışıklı anlamına gelen Attis ismi verilir. Tanrıça Kybele, Attis ile karşılaştığında ona âşık olur. Ancak Attis, Pessinus Kralı'nın kızına âşiktir. Bu duruma çıldıran Kybele, Attis'i delirtir. Efsaneye göre, kendisini bir çam ağacı altında hadım eden Attis, bu ağacın altında ölür. Attis'in akan kanından menekşeler bitmiş, çam ağacı ise Attis'in ruhuyla dolmuştur¹³⁷⁸. Bu olayın yıl dönümünde, Attis'in ruhunu arındırmak amacıyla düzenlenen ayinlerde, rahipler kendilerini hadım etmiş ve kesip yünle sardıkları çam ağacını menekşelerle kaplayarak Kybele'nin Dindymus'da bulunan tapınağına götürüp, Attis'in yeniden yaşama dönmesini kutlamışlardır¹³⁷⁹. Torlak'a göre, çam ağacının sargılanması, Attis'in kanamasını durdurma inancıyla uygulanmıştır¹³⁸⁰. Bu efsaneyle bağlantılı şekilde, antik dönemde Attis ile birlikte veya bağımsız işlenen çam ağacı veya çam kozalağı Attis'in ruhunu ve tanrıça Kybele'yi simgelemiştir¹³⁸¹.

Çam ağacının kozalağı, Dionysos'un da sembolüdür¹³⁸². Tanrı adına düzenlenen törenlerde, doğayı simgelemek, bereketi çağırmak ve tanrıya ulaşmak amacıyla uç kısmında çam kozalağı takılı bulunan, sarmaşık ve asma yapraklarıyla sarılı kutsal bir

mezhebindeki Roma Kilisesi'nin iki önemli dini gününden biri olan ve 25 Aralık günü gerçekleştirilen Noel kutlamalarında, bir gelenek olarak süslenmektedir (Yabancı 2009, 271).

¹³⁷⁶ Black-Green 2003, 128-129, 190-191; Ağaç-Sakarya 2015, 5.

¹³⁷⁷ Smardz 1979, 22; Büyükgün 2006, 25, 92; Cooper 2011, 131.

¹³⁷⁸ Paus. I.7.9; Dürüşken 2000, 75; Büyükgün 2006, 92; Grimal 1997, 16. Başka bir efsanede ise hem Agdistis, hem de Kybele, bu yakışıklı delikanlı için büyük bir yarışa girmiş ve Attis, Agdistis'in delirtmesi sonucu bir çam ağacının altında erkeklik organının keserek ölmüştür (Grimal 1997, 15).

¹³⁷⁹ Paus. I.7.9; VII.17.9-12; Dürüşken 2000, 75; Albayrak 2007, 33-34.

¹³⁸⁰ Torlak vd. 2010, 43.

¹³⁸¹ Smardz 1979, 21; Büyükgün 2006, 25. Romalılar tarafından MÖ 204 yılında Hannibal Savaşları ile birlikte Kybele-Attis kültü benimsenmiş ve Phrygia'dan Roma'ya taşınmıştır. Roma'da gerçekleştirilen ritüellerde çam ağacı kesilerek şeritlerle çevrilmiş ve Palatine tepesine taşınmıştır (Dürüşken 2003, 23; Büyükgün 2006, 92; Fink 2007, 89).

¹³⁸² Cooper 2011, 131; Cirlot 1971, 82; Karayaka 2007, 124.

dal (*thyrsos*) taşınmıştır¹³⁸³. Çam ağaçlarına tanrı Dionysos olarak tapınılmış, tanrının ksona tasvirleri özellikle çam ağacından yapılmıştır¹³⁸⁴.

Men'in karakterini yansıtan başlıca sembollerden birisi de çam kozalağıdır¹³⁸⁵. Men, çoğunlukla avucunda bir çam kozalağı tutar şekilde betimlenmiştir¹³⁸⁶. Kozalağın, Men'in ay tanrısı karakteriyle ilişkili, hayatın evrelerini, ölümden sonra yeni bir yaşama doğuşu, yenilenmeyi, ruhun ölümsüzlüğünü, doğurganlığı ve bereketi simgelediği düşünülmektedir¹³⁸⁷. Özellikle bu kült Phrygia'da yaygın görülmektedir. Tanrının tehlikelerden, kötülüklerden koruyucu ve kurtarıcı olarak tapınım gördüğü anlaşılmıştır¹³⁸⁸. Yine Hierapolis'de bulunan bir stel, Men'in bölgede şifa tanrısı olarak tapınıldığını göstermektedir¹³⁸⁹. Lydia Bölgesi'nde de elinde kozalakla gösterilen tanrının, sağlık tanrısı kimliğinde tapınım gördüğü düşünülmektedir¹³⁹⁰. Ayrıca elde edilen birçok arkeolojik veri, Men'in su ve yağmurla, bereketle ilişkili bir tanrı olduğunu da göstermiştir¹³⁹¹.

Thrakia ve Phrygia bölgelerinde tapınım gören, kökeninde bitkilerin ve bereketin tanrısı olan Sabazios kültüründe de çam kozalağı kutsaldır¹³⁹². Tanrıyı temsil eden *Sabaziak* el betimlemelerinde, parmakların üzerine çam kozalağı yerleştirilmiştir. Söz konusu ellerin, kötü güçleri uzaklaştırdığı, koruyucu ve kurtarıcı etkisi olduğu, tanrısallığı, bereketi ve ölümsüzlüğü temsil ettiği düşünülmektedir¹³⁹³.

Çam, çoban ve sürülerin tanrısı Pan'ın kutsal ağacıdır. Pan'a ait betimlemelerde tanrının elinde çam dalı taşıdığı veya çam dallarından yapılmış bir taç taktığı

¹³⁸³ Plut. *Is.* 35; Dürüşken 2000, 93; Hoşafçı 2007, 16; Cömert 2008, 73-74; Erhat 2010, 71-72. Anadolu'da Dionyziak törenlere benzeyen bir gelenek günümüzde halen devam etmektedir. Vize'de düzenlenen bir Rum Karnavalı'ndaki oyunlarda genç kız kılığına giren iki erkek oyuncu, maenadlar gibi ellerinde ucunda çam kozalağı bulunan dallar taşımaktadır. Bu törenin amacı bereketi çağırmasıdır. Törenle ilgili detaylı bilgi için bkz. Çetin 2006, 201-202. Morgan Kâsesi olarak isimlendirilen bir kap üzerinde (MS 1. yüzyıl), Dionysos alayına ait bir Silenos önünde, genç bir kız tarafından çam kozalakları ile dolu bir tepsi taşınmakta ve çocuk sahibi olmak isteyen bir kadının tütsü niyetine çam kozalaklarını sunduğu görülmektedir (Çakmaklı 2007, 54-55). Söz konusu sahnede, doğurganlık ile ilişki kurulmuş olmalıdır.

¹³⁸⁴ Delphi kâhini tarafından Korinthlilere özel bir çam ağacına Dionysos olarak tapmaları emredilmiştir. Korinthliler bu nedenle tanrının tasvirlerini özellikle çam ağacından yapmışlardır (Paus. II.2.6; Pişkin 2007, 24).

¹³⁸⁵ Büyükgün 2006, 12, 16, 19; Karayaka 2007, 33.

¹³⁸⁶ Büyükgün 2006, 22, 25; Karayaka 2007, 33; Boyana 2014, 65.

¹³⁸⁷ Büyükgün 2006, 22, 44, 92.

¹³⁸⁸ Büyükgün 2006, 309, 312.

¹³⁸⁹ Lane 1986, 108-109; Büyükgün 2006, 312; Karayaka 2007, 33.

¹³⁹⁰ Büyükgün 2006, 312.

¹³⁹¹ Karayaka 2007, 33.

¹³⁹² Lane 1980, 14; Akıncı 2000, 25-27; Şahin 2001, 162; Büyükgün 2006, 25.

¹³⁹³ Lane 1980, 14; Akıncı 2000, 25-27; Şahin 2001, 161; Büyükgün 2006, 26; Karayaka 2007, 63.

görülmektedir¹³⁹⁴. Efsaneye göre, Pan'ın sevdiği bir nymphe olan Pitys, peşine düşen Pan'dan kaçarken bir çam ağacına dönüşmüştür. Bu nedenle Pan, çam dallarından yapılan bir taç takmaktadır¹³⁹⁵.

Priapos'a yapılan sunular arasında verimliliğin, bereketin sembolü olduğu için sunulan çam kozalağı, kutsal ve özel bir anlam taşır¹³⁹⁶. Asklepios'un kültüründe görülen sembollerden birisi de çam kozalağıdır¹³⁹⁷. Mısır'da Osiris adına düzenlenen törenlerde de kesilen bir çam ağacının gövdesine Osiris'in betimlemesi yerleştirilmiştir¹³⁹⁸. Ayrıca çam ağacı, Apollon ve Marsyas arasındaki bir efsanede de geçmektedir. Marsyas'ın yenildikten sonra derisi yüzülmek üzere asıldığı ağacın çam ağacı olduğu bilinmektedir¹³⁹⁹.

Çam, antik dönemde tedavi amacıyla tıp çalışmalarında yerini alan şifalı bitkilerdendir. Kabuğu, kozalağı ya da reçinesi, farklı uygulamalar ve karışımlarla birçok hastalığın tedavisinde kullanılmıştır. Mısır'da bulunan Ebers Papirüsü'nde¹⁴⁰⁰ ve Hitit metinlerinde¹⁴⁰¹ ilaç şeklinde kullanıldığı görülmektedir. Ancak çam, özellikle Grek ve Romalı hekimler tarafından tıp çalışmalarına yoğun olarak dâhil edilen ağaçlardan birisidir. Ağacın bu alandaki kullanımlarıyla ilgili detaylı bilgiler, özellikle Dioskorides ve Plinius tarafından günümüze aktarılmıştır.

Dioskorides¹⁴⁰² üzüm sırasında demlenen ve çam kozalakları¹⁴⁰³ ile kaynatılan sıvının (*strobilites*) akciğer tüberkülozunu tedavi ettiğini aktarmıştır. Plinius¹⁴⁰⁴ ise kan tüküren hastalar için, çam reçinesi ile fıstıklarının suda kaynatılmasıyla elde edilen özü önermiştir. Roma'daki bir Asklepeion'da (MS 2. yüzyıl), kan tüküren bir hastaya tanrı tarafından çam kozalağı tohumunun üç gün boyunca balla karıştırılarak tüketilmesi

¹³⁹⁴ Grimal 1997, 599.

¹³⁹⁵ Smardz 1979, 20-21; Grimal 1997, 662. *Pitys* kelimesi, Grekçe'de çam ağacına karşılık gelmektedir.

¹³⁹⁶ Boyana 2004, 42.

¹³⁹⁷ Cooper 2011, 131; Grimal 1997, 102.

¹³⁹⁸ Albayrak 2007, 115.

¹³⁹⁹ Grimal 1997, 474.

¹⁴⁰⁰ Ebers Papirüsü'ndeki bitkisel ilaçların arasında reçinenin kullanıldığı görülmektedir (Demirhan Erdemir 2015, 74).

¹⁴⁰¹ Hitit metinlerinde çam ağacının hastalıklara karşı koruyucu bir sembol olarak kullanıldığı bilinmektedir (Ertem 1974, 110-116). Yine Hitit metinlerinde, "*kırkranu*" kelimesinin çam fıstığı kelimesine karşılık geldiği ve ilaç olarak kullanıldığı tespit edilmiştir (Ertem 1974, 94-95).

¹⁴⁰² Diosk. Ped. *Mat. Med.* V.44.

¹⁴⁰³ Dioskorides (*Mat. Med.* I.88) tarafından aktarılan bilgiler, bir çam türü olan köknar ağacının kozalağının da tedavide kullanıldığını, idrar söktürücü, mesane ve böbrek iritasyonlarını hafiflettiğini, semizotu ile alınması durumunda vücuda güç verip, sıvı enfeksiyonlarından kaynaklı hastalıklarda kullanıldığını göstermiştir. Ayrıca taze halde dövülüp üzüm şarabı ile kaynatılan köknar kozalakları (günde üç kupa) öksürük ve göğüs hastalıklarının tedavisinde kullanılmıştır.

¹⁴⁰⁴ Plin. *nat.* XXIII.74.

buyrulmuş ve hasta iyileşmiştir¹⁴⁰⁵. Plinius¹⁴⁰⁶, çam ağacı kabuklarının şarap içinde kaynatılmasıyla elde edilen sıvıyı bağırsak ağrılarında, çam fıstıklarının ise vücuda güç kazandırmak, böbrek ve mesane hastalıkları ile karın ağrılarında tedavi sağlamak amacıyla kullanıldığını bildirmiştir¹⁴⁰⁷. Yine Plinius¹⁴⁰⁸ reçinelerin kuru ve sıvı şekilde iki türe ayrıldığını, kuru reçineler arasında saydığı çam reçinesinin tıp çalışmalarında tercih edildiğini aktarmıştır. Reçineler yaralar için merhem ve yakı yapımında, akciğer hastalıklarında ve panzehir amaçlı kullanılmış, baştaki yaralanmalar için en etkili reçinenin çam reçinesi olduğu kabul edilmiştir¹⁴⁰⁹. Çam ağacı, günümüzde halen tedavi amacıyla kullanılan şifalı bitkiler arasında yer almaktadır¹⁴¹⁰.

3.1.1. Çam Kabartmaları

Laodikeia antik kentindeki mermer mimari bloklarda, Septimius Severus Nymphaeumu'ndan bir, Merkezi Propylon'dan bir, Kuzey (Kutsal) Agora'dan bir adet olmak üzere toplamda üç adet çam kozalağı kabartması tespit edilmiştir. Çam kozalağı kabartmaları, KGS.66a, KGS.71 numaralı konsollu geison sima bloklarının konsol kasetlerinde ve IB.01 numaralı başlığın balteus bölümünde yer almaktadır (Kat. No. KGS.66a, KGS.71, IB.01, Fig. 192-194).

¹⁴⁰⁵ Jackson 1999, 150.

¹⁴⁰⁶ Plin. nat. XXIII.74.

¹⁴⁰⁷ Ayrıca bkz. Arslan-Peng 2013, 167. Bugün halen çam ağacı öksürük ve balgama karşı kullanılmaktadır (Eyuboğlu 1987, 58).

¹⁴⁰⁸ Plin. nat. XXIV.22.

¹⁴⁰⁹ Plin. nat. XXIV.22; Friedell 2004, 30.

¹⁴¹⁰ Çam ağacı bugün halen tedavi amaçlı kullanılan şifalı bitkiler arasında önemli bir yere sahiptir. Ağacın farklı bölümleri, diş ağrısı, öksürük ve balgam sökme, mide üşütmesi, göğüs ağrılarının tedavisi ve doğum sancılarında kullanılmaktadır (Eyuboğlu 1987, 58). Çam terementi ve esansı, tıbbi olarak bazı yakıların içerisinde, idrar ve solunum yolu hastalıklarında kullanılmaktadır (Baytop 1963, 83; Baytop 1984, 198). Çam fıstığının balla ezilmesiyle yapılan bir macun kuvvet verici bir madde olarak kullanılmaktadır (Baytop 1984, 198). Çam katranı (*Pix liquida*), idrar yolu ve solunum sistemi rahatsızlıklarında, hap veya süt içerisinde, insan ve hayvanlarda birçok cilt hastalığına karşı merhem şeklinde kullanılmaktadır (Baytop 1984, 199; Tanker vd. 1993, 144). Çam terementi esansı (*Oleum terebinthinae*), romatizmal ağrılara karşı ve cilde kan toplayıcı olarak kullanılması yanında veterinerler tarafından haricen ağrı kesici olarak da kullanım görmektedir (Baytop 1984, 200). Çam yaprağı esansı (*Oleum pini*) ise merhem şeklinde romatizmalı ağrıyan bölgeye sürülerek, ayrıca göğüs nezlesinde ve balgam söktürücü olarak kullanılmaktadır (Baytop 1984, 200; Tanker vd. 1993, 144).

Figür 192: KGS.66a numaralı konsol kasetinde betimlenen çam kozalağı ve kartal kabartması.

Figür 193: KGS.71 numaralı bloğun konsol kasetinde betimlenen çam kozalağı.

Figür 194: IB.01 numaralı Ion başlığına ait kozalak ve çam dalı kabartması.

Çam ağacı ve kozalağı, antik dönemde çeşitli tanrı ve tanrıçaların kültlerine dâhil edilen kutsal bir semboldür. Özellikle bitki, bereket ve şifayla ilgili kültlerde ölümsüzlüğü, ebediyeti, bereketi ve yeniden doğuşu simgelemektedir. Kozalakların, kötülükleri uzaklaştıran, koruyan, iyileştiren, şifa veren, kurtarıcı bir vasfı olduğuna inanılmıştır¹⁴¹¹.

Çam kozalağı, Lykos Vadisi kentlerinde, Kybele, Dionysos ve Men kültünde karşımıza çıkmaktadır. Özellikle sikkelerde, tanrı Men'in sembolüdür. Men *Karou* sıfatıyla tapınım gören tanrının, bölgede, şifa veren, iyileştirici ve kurtarıcı vasfı ile ön planda olduğu bilinmektedir. Bölge kentlerine ait sikkeler üzerinde tanrı Men'in elinde

¹⁴¹¹ Cirilot 1971, 255-256; Smardz 1979, 10; Büyükgün 2006, 92.

çam kozalağı tuttuğu¹⁴¹² veya tanrıya ait altar masası üzerinde çam kozalaklarının bulunduğu¹⁴¹³ görülmektedir (Fig. 195-196).

Figür 195: Elinde çam kozalağı ile Men Karou, Hierapolis.

Figür 196: Men Karou ve altar masası üzerinde çam kozalakları, Attuda.

IB.01 numaralı Ion başlığı, Kuzey (Kutsal) Agora'da ele geçirilmiştir. Başlığın balteus bölümünde, ince bir dalın ucunda işlenen çam kozalağı ve iğne yapraklı çam dalı görülmektedir. Başlık, İmparator Augustus-Tiberius Dönemi stil özellikleri göstermekte ve birinci sınıf bir işçilik sergilemektedir (Fig. 194). Laodikeia'da çalışan mimari bezeme atölyesinin kendine özgü, yaratıcı yönünü gösteren kozalak kabartmalı başlık, temenos olarak kullanılan alandaki portik veya tapınaklardan birine ait olmalıdır¹⁴¹⁴.

KGS.71 numaralı çam kozalağı kabartması, Septimius Severus'a ithaf edilen anıtsal nymphaeum yapısında açığa çıkartılmıştır (Fig. 193). Yapının dekorasyonunda, konsol kasetleri ve tavan kasetlerinde, çeşitli bitkisel ve figüratif bezemeler kullanıldığı görülmektedir¹⁴¹⁵. Söz konusu bezemeler içerisinde tek örnekle temsil edilen KGS.66 numaralı çam kozalağı kabartması, çeşmenin işleviyle paralel programlanmış bir figür olmalıdır. Yapıdaki figürlerin, daha çok suyun Laodikeialılara sunduğu kutsallığı, şifayı ve bereketi ifade etmesi, çam kozalağının da bu amaçla kullanıldığını düşündürmektedir. Yine Laodikeia'da bereket boynuzları ve girlandlarda sıklıkla kullanılan bitkisel figürlerden birisinin çam kozalağı olması, kentte bereket ve bolluk düşüncesini temsil eden bitkilerden kabul edildiğini gösterir (Kat. No. KGS. 64).

¹⁴¹² Head 1906, 243, no. 90.

¹⁴¹³ Head 1897, 65, no. 16-18.

¹⁴¹⁴ Şimşek 2013a, 274-296.

¹⁴¹⁵ Şimşek 2013a, 147-159.

Yapıya ait konsol kasetlerinde karşımıza çıkan incir, nar gibi meyveler ve bereket tanrısı Priapos'un kabartması¹⁴¹⁶ da cephe tasarımının bolluk, bereket ve verimlilik temasında programlandırıldığına göstergesidir. Ancak bölgede Men (*Karou*) kültü gibi şifayla ilişkili bir tapınmada kullanılan çam kozalağının yalnızca bereketi ifade eden bir sembol olmadığı da bilinmektedir. Su, antik dönem toplumlarında kutsallık taşıyan, bolluk ve bereketi ihsan eden bir anlam taşımasının yanında, özellikle şifayla, sağlıkla ilişkili tutulan bir yaşam maddesidir. İmparatorluk, temiz ve güvenilir içme sularıyla, aynı zamanda halkına sağlığı da sunmuştur. Çam kozalağının antik dönem toplumlarında ve bölgede sağlıkla ilişkili tanrıların (Asklepios/Men) sembolü olduğu düşünüldüğünde, anıtsal nymphaeum yapısında betimlenen çam kozalağının da bereketin yanı sıra suyun Laodikeialılara ihsan ettiği sağlığı, şifayı, ölümsüzlüğü ve yenilenmeyi ifade ettiği de söylenebilir. Septimius Severus Nymphaeumu'nda karşımıza çıkan çam kozalağı kabartması, aynı işleve sahip Aspendos Nymphaeumu'nun tavan kasetinde¹⁴¹⁷ ve Hierapolis Tapınak Nymphaeumu'nun¹⁴¹⁸ konsol kasetinde betimlenmiş olup benzer anlamlar doğrultusunda sembolleştirilmiş ve kullanılmış olmalıdır.

KGS.66a numaralı çam kozalağı kabartması ise Kuzey (Kutsal) Agora'nın güneyine Caracalla Dönemi'nde inşa edildiği düşünülen anıtsal bir propylon'da açığa çıkartılmıştır¹⁴¹⁹ (Fig. 192). Kabartmada dikkat çekici nokta, diğer kasette işlenen kartal kabartmasıdır. Kartal ve kozalak, Laodikeia ve yakın çevresinde, Men *Karou* kültüründe kullanılan iki önemli semboldür. Ancak temenos işlevine sahip agorada bugüne kadar yapılan çalışmalarda Men *Karou* kültürüyle ilişkili bir veriye henüz ulaşılammıştır. Propylon'un mimari dekorasyon programında ise özellikle kent baş tanrısı Zeus, Tykhe *Pantheia*, Dionysos gibi tanrılar onurlandırılmış ve onlarla ilişkili semboller kullanılmıştır¹⁴²⁰. Bu nedenle mimari bloklardaki kartal ve kozalak kabartmasının, yapıda oluşturulan bu dini tasarım programına göre şekillendirilmiş olduğu düşünülmektedir. Bloкта işlenen kartal ve kozalak, ölümsüzlük, tanrısallık ve kurtarıcılık vasfı taşıyan kültürlerle bağlantılı, benzer kutsal değeri ifade eden sembollerdir. Ayrıca kozalağın çok tohumlu yapısı, bereketi ve bolluğu da ifade

¹⁴¹⁶ Şimşek 2011a, 102.

¹⁴¹⁷ Türkmen 2007, 40, Lev. 21.3. Nymphaeum Geç Antoninler-Erken Severuslar Dönemi'ne tarihlendirilmiştir. Bkz. Türkmen 2007, 41.

¹⁴¹⁸ Nymphaeum için bkz. Campagna 2006, 391-394.

¹⁴¹⁹ Şimşek 2013a, 137-141.

¹⁴²⁰ Şimşek 2013a, 137-138, Res. 171.

etmektedir. Bu nedenle, anıtsal Propylon'da betimlenen kozalağın, yapıda onurlandırılan tanrıların (Tykhe/Dionysos/Zeus?) Laodikeialılara sunduğu ölümsüzlüğü, ebediyeti, koruyuculuğu, kurtarıcılığı, şifayı ve bereketi temsil eden geniş bir anlam taşıdığı ve tanrısal bir sembol olduğu için mimari dekorasyonda kullanıldığı söylenebilir.

KGS.66a ve KGS.71 numaralı konsol kasetlerinde betimlenen çam kozalağına benzer kabartmalar mimari bloklar üzerinde¹⁴²¹ Lagina Hekate tapınağının altarı¹⁴²², Side Tiyatrosu¹⁴²³, Perge Nymphaeumu¹⁴²⁴ ve Aspendos Nymphaeumu'na ait tavan kasetlerinde¹⁴²⁵, Hierapolis Apollon Kutsal Alanı¹⁴²⁶ ile Tapınak Nymphaeumu'na¹⁴²⁷ ait friz bezemelerinde ve konsol kasetlerinde karşımıza çıkmaktadır (Fig. 197-200). Ismaelli¹⁴²⁸ tarafından, Apollon Kutsal Alanı'nda tespit edilen çam kozalağı kabartmalarının, kentteki Men veya Kybele kültüyle ilişkili semboller olduğu önerilmiştir. Ayrıca Hierapolis'te, kazı alanlarından toplanan örnekler, kentin antik dönemde çam ağaçlarıyla (*Pinus brutia/halepensis*) kaplı olduğunu göstermiştir¹⁴²⁹.

Figür 197: Lagina Hekate Kutsal alanında, tavan kaseti üzerinde kozalak kabartması.

Figür 198: Hierapolis Apollon Kutsal alanında, konsol kasetinde kozalak kabartması.

¹⁴²¹ Palmyra'da bulunan bir plaster başlığında, abakus çiçeği yerine çam kozalağı betimlenmiştir. Bkz. Türkmen 2007, Lev. 65.1.

¹⁴²² Davran 2011, 37.

¹⁴²³ Alanyalı 2011, 78-79, Res. 9.

¹⁴²⁴ Abbasoğlu 1994, Kat. No. 156, 157, Lev. XXXII.1-2-XXXIII.1.

¹⁴²⁵ Türkmen 2007, 40, Lev. 21.3.

¹⁴²⁶ Ismaelli 2009, 32, 52, Fig. 11, 44e, 70; Ismaelli 2017, 324, 415, 444, Fig. 473, 587.

¹⁴²⁷ Nymphaeum için bkz. Campagna 2006, 391-394.

¹⁴²⁸ Ismaelli 2009, 52.

¹⁴²⁹ Fiorentino vd. 2012, 58-59.

Figür 199: Hierapolis Tapınak Nymphaeumu'ndaki kozalak kabartması.

Figür 200: Aspendos Nymphaeumu'nda tavan kaseti üzerinde işlenen kozalak kabartması.

3.2. Meşe (*Quercus*)

Meşe (*Quercus*), Kayıngiller (Fagaceae) familyasının bir türüdür. Anadolu'da beş türü yetişmektedir. Bunlardan en önemlisi Batı Anadolu'da yetişen *Quercus macrolepis* Ky. ve *Quercus trojana*'dır¹⁴³⁰. Ağacın yaprakları sert, kenarları testere şeklinde tırtıklı ve uçları dikenlidir. Meyvesi, pelit ve kadeh şeklinde isimlendirilen iki bölümden oluşmakta, geneline ise palamut ismi verilmektedir¹⁴³¹. Yılın altı ayı yeşil kalan ağacın yaprakları kışın sararmakta, bir sonraki ilkbahar döneminde yeni yaprakların oluşmasıyla birlikte eski yaprakları dökülmektedir¹⁴³².

Palamut meşesi, Doğu Akdeniz bölgesinde yetişen ağaç türlerinden birisidir. Türkiye (Karadeniz hariç) ve Yunanistan'da yoğun bir şekilde görülmekte, Lübnan, Ürdün, İsrail, İtalya ve Arnavutluk'ta ise az miktarda yayılış göstermektedir¹⁴³³. 300-

¹⁴³⁰ Baytop 1963, 101; Torlak 2009, 97; Torlak vd. 2010, 34; Mamikoğlu 2012, 672.

¹⁴³¹ Baytop 1963, 103-104; Eyüboğlu vd. 1983, 85; Mamikoğlu 2012, 672-673.

¹⁴³² Baytop 1963, 104. Yıl boyu yapraklı kalan ağacın bu özelliği, antik dönemde çeşitli kültürlerle ilişkilendirilmesinde önemli bir etkidir. Bkz. Friedell 2004, 31.

¹⁴³³ Baytop 1963, 105.

900 m. aralığında görülen ağacın, Toroslarda 1600 m'ye kadar yetiştiği belirlenmiştir¹⁴³⁴.

Meşe, erken dönemlerden itibaren çeşitli amaçlarla kullanılan ağaç türlerindedir. Antik dönemden günümüze kadar besin amaçlı kullanılmasının yanında, yakacak olarak, dericilik ve kumaş boyamada, inşa malzemesi olarak veya küçük el aletlerinin¹⁴³⁵ yapımında kullanılmıştır¹⁴³⁶. Öküzini ve Karain B mağarasındaki 16.500-12.200 yılları arasına tarihlendirilen karbonize parçalar üzerinde yapılan antrakolojik analizler, söz konusu tarihlerde meşe ağacının yakıt amaçlı kullanıldığını göstermiştir¹⁴³⁷. Çatalhöyük'te Neolitik Dönem'e tarihlenen karbonize odunlar üzerinde yapılan analizler de kereste amacıyla en yoğun kullanım gören ağacın meşe olduğunu göstermiştir¹⁴³⁸. Hititler Dönemi'nde de meşe odununun yakıt amaçlı kullanımı devam etmiştir¹⁴³⁹. Ağacın kabukları, yaprakları veya meyvesi (palamut), MÖ 3. binden günümüze kadar, özellikle deri sanayinde ve boyacılıkta kullanılan bitkisel ürünler arasında yerini almıştır¹⁴⁴⁰. Yine ağacın meyvesi palamut, antik dönem boyunca besin amacıyla kullanılan bir gıda maddesidir¹⁴⁴¹.

¹⁴³⁴ Baytop 1963, 105.

¹⁴³⁵ Hesiodos (*erg.* 429-430, 437), çeşitli araç gereçler için meşe ağacı odununun kullanıldığını, sap yapımında ıslak meşenin, ökçe için kuru, sapı için ise yaş meşenin kullanıldığını aktarmıştır.

¹⁴³⁶ Torlak 2009, 97.

¹⁴³⁷ Yaman 2012, 11. Benzer örnekler üzerinde yapılan analizler, Çayönü'nde, Arslantepe'de ve birçok yerleşimde sıklıkla meşenin tercih edildiğini göstermiştir (Yaman 2012, 12-14).

¹⁴³⁸ Yaman 2012, 11.

¹⁴³⁹ Yaman 2012, 14. Hititler Dönemi'nde meşe, ritüellerde ve yakacak amaçlı olarak kullanılmıştır (Yaman 2012, 14). Hitit metinlerinde *Gis.allantaru* kelimesinin meşe ağacına karşılık geldiği düşünülmektedir (Ertem 1987, 79).

¹⁴⁴⁰ Baytop 1963, 108; Eyüboğlu vd. 1983, 85-86; Yıldız 1993, 10-11; Torlak 2009, 97, 99. Meşe mazısı, günümüzde halen sepicilikte (tabaklamada) ve boyacılıkta kullanılan bitkisel ürünlerden birisidir (Eyüboğlu vd. 1983, 79-80; Torlak 2009, 99). Keçi postundan yapılan tulumlara, tabaklanacak deri ile meşe kabuklarının parçaları doldurularak tabaklama işlemi gerçekleştirilmiştir. Mazı meşesi ise kelek/sal gibi taşıma araçlarının yüzeyini kaplama amacıyla üretilen derileri tabaklamada kullanılmıştır. Yine Mezopotamya'da boyamada *ayakkabi siyahı* olarak bilinen rengi üretmek için bakır sülfat ile meşe mazısı karıştırılmıştır (Yıldız 1993, 10-11). Yunan ve Roma Uygarlıkları'nda da özellikle meşe palamudu deri tabaklamanın yanı sıra deri boyama endüstrisinde kullanılan bitkisel ürünlerin başında gelmekteydi (Yıldız 1993, 253, 266). Ayrıca meşe palamudundan antik dönemden beri dokumacılıkta sarı renk elde edilmiştir (Torlak vd. 2010, 37). Günümüzde halen halı ve kilimlerin boyanmasında meşe ağacının meyvelerinden yararlanılmaktadır (Torlak 2009, 97). Meşe ağacının doğal boyacılıkta (sarı, kahve, yeşil, siyah renk) yaprakları, palamudu ve gövde kabukları kullanılmasına rağmen çoğunlukla palamut meyvesi tercih edilmektedir. Genellikle de palamudun pelit kısmı atılıp, kadeh bölümü kullanılmakta ancak bazı boyacıların palamudun tamamını kullandığı bilinmektedir (Eyüboğlu vd. 1983, 85).

¹⁴⁴¹ Friedell 2004, 31; Torlak vd. 2010, 37. Mellart tarafından, Çatalhöyük'te yapılan kazı çalışmalarında bulunan meşe palamudu kapsüllerinin, Neolitik Dönem'de süttten yapılmış ürünlerde kullanıldığı düşünülmektedir (Albayrak vd. 2008, 37; Torlak 2009, 97; Torlak vd. 2010, 37). Kültepe metinlerinde *allanum* kelimesinin meşe palamudunu ifade ettiği, litre hesabıyla bahsedildiği için palamutların öğütüldüğü düşünülmektedir (Öz 2014, 37-38). Herodotos'un (I.66) aktardığına göre, Spartalıları Arkadia'yı almak isteyip Pythia'ya danışmış ve kehanet aracılığıyla Arkadia'da meşe palamuduyla beslenen güçlü bir halkın olduğu ve çabalarının boşa çıkacağı şeklinde cevap alınmıştır. Bu bilgiler, antik dönemde erkeklerin güçlü olmasının meşe palamudu ile beslenmesiyle ilişkili tutulduğunu

Meşe, antik dönemde tanrılarla bağlantılı olduğu düşünülen kutsal ağaçlardan birisidir¹⁴⁴². Ağacın sahip olduğu ihtişam ve dayanıklılık, ilahi değerler yüklenmesine ve çeşitli kültlere dâhil edilmesine yol açmıştır. Hitit metinlerinde, ölü ritüellerinde “*lahhanza?*” kuşu ile birlikte kayıtlıdır¹⁴⁴³. Galatlar tarafından meclis şeklinde görev yapan “*Drynemetun*” kurulu da “meşe koruluğu/tapınağı” anlamı taşımaktadır. Söz konusu kavim, tanrıların heykellerini özellikle meşe ağacından yapmış, ağaca kutsal bir değer yüklenmiştir¹⁴⁴⁴.

Yunan ve Roma Uygarlıkları tarafından birçok tanrı veya tanrıçayı sembolize edebilen meşe, özellikle Zeus’la ilişkilendirilen ilahi ağaçların başında gelir¹⁴⁴⁵. Dodona’da bulunan Zeus kült alanındaki¹⁴⁴⁶ kutsal ağaç meşe olup doğrudan tanrı Zeus’u temsil etmiştir¹⁴⁴⁷. Tanrının kutsal alandaki bu meşe ağacının ruhunda yaşadığı düşünülmüş, bu nedenle meşe ağacına kehanet danışılmıştır¹⁴⁴⁸. Ağacın yapraklarının çıkardığı sesleri dinleyen kâhinler, tanrının buyruklarını iletmiştir¹⁴⁴⁹. Homeros’un¹⁴⁵⁰ destanında, Odysseus’un İthaka’ya dönmek için Dodona Zeus kutsal alanına gideceği, Zeus’un buyruğunu yüksek yapraklı meşe ağacından öğreneceği görülmektedir. Hesiodos¹⁴⁵¹ ise Zeus’un kafasından geçenleri ölümlülerin anlayamayacağını, düşüncelerini öğrenmenin yolunun meşelerin arasındaki guguk kuşlarının ötmesiyle anlaşılabilirliğini aktarmıştır. Antik kaynaklar meşe ağaçlarının tanrıya adandığını¹⁴⁵² ve meşenin yağmur ritüellerinde kullanılan aracı ağaç¹⁴⁵³ olduğunu bildirmiştir.

Anadolu’da, Lydia Bölgesi’nde bulunan dört adet kefarete yazıtı, Zeus’un *Didymon* (*Dedymon*, *Didymeites*) epitheti ile “*İkiz Meşeler Zeus’u*” kimliğinde tapınım

göstermektedir. Bugün halen köylerde pelitler kavrularak, kaynatılarak veya taze olarak tüketilmekte, çoğunlukla da hayvan yemi olarak özellikle keçilerin beslenmesinde kullanılmaya devam etmektedir (Baytop 1963, 109; Torlak 2009, 97-99; Torlak vd. 2010, 37). Anadolu’da antik dönemden günümüze kadar meşe palamudu, süt ürünlerinden peynir ve yoğurt elde etmek amacıyla kullanılmıştır (Albayrak vd. 2008, 37; Torlak 2009, 97; Torlak vd. 2010, 37).

¹⁴⁴² Torlak 2009, 98.

¹⁴⁴³ Ertem 1987, 79.

¹⁴⁴⁴ Frazer 1990, 160; Torlak 2009, 98.

¹⁴⁴⁵ Smardz 1979, 3-4, 11; Frazer 1990, 159-160; Cooper 2011, 121.

¹⁴⁴⁶ Hom. *Il.* 16.233-248.

¹⁴⁴⁷ Paus. I.17.5; Nicol 1958; Cook 1902, 21; Frazer 1990, 159-160; Şahin 2001, 43; Lust 2000, 515.

¹⁴⁴⁸ Verg. *Aen.* III.680; Nicol 1958, 133; Akar Tanrıver 2009, 533, 561.

¹⁴⁴⁹ Nicol 1958, 139; Eliade 2003, 309-310; Larson 2007, 26.

¹⁴⁵⁰ Hom. *Od.* XIV.327-328.

¹⁴⁵¹ Hes. *erg.* 485-486.

¹⁴⁵² Homeros’un (*Il.* V.692-693), “*tanrısals arkadaşları yatırdılar tanrıya denk Sarpedon’u, Kalkanlı Zeus’a adanmış güzel meşe ağacı altında*” şeklindeki aktarımı, Zeus onuruna adanan meşe ağaçlarının varlığını göstermektedir.

¹⁴⁵³ Pausanias (VIII.38.4), Arkadia’da Zeus *Lykaios* rahibinin, bir yağmur töreni ritüelinde, kutsal kaynaktaki suya meşe dalını daldırdığını, böylece suyun meşe aracılığıyla gökyüzüne ulaşarak yağmur olarak geri döneceğine inanıldığını aktarmıştır. Zeus *Lykaios* kültü için bkz. Şahin 2001, 95-97.

gördüğünü göstermiştir¹⁴⁵⁴. Söz konusu veriler, meşe ağacının kutsallığını, tanrının kutsal koruluğunun veya ormanlarının meşe ağaçlarından oluştuğunu, ikiz meşeler Zeus'u adına bir tapınağın varlığını göstermiştir. Ayrıca ağacın kesilmesi, zarar verilmesi veya kesilmiş bir ağacın satın alınması durumunda tanrı tarafından o kişilerin cezalandırıldığı da görülmektedir¹⁴⁵⁵.

Meşe, Zeus'un oğlu Apollon'un da kutsal ağacıdır¹⁴⁵⁶. Tanrı adına düzenlenen kutsal meşe korulukları bulunmaktadır. Yine, bu koruluklardan ağaç kesilmesi veya satılması durumunda o kişilerin tanrı tarafından cezalandırılacağına inanılmıştır¹⁴⁵⁷. Homeros ilahilerinde “Başları göğe eren gümüş renkli köknarlar ve meşeler, çıkar insanoğlunu besleyen topraktan onlar doğdukları zaman. Bu güzelim ağaçlar yeşerip boy atarlar ulu dağlarda, sarp kayalıklarda: “Ölümsüzlerin Kutsal Alanı” derler bunlara. Ölümlüler de budayıp kesmezlerdi onları demir baltalarla¹⁴⁵⁸” ifadeleri de meşenin taşıdığı tanrısal değeri ifade eder.

Meşe ağacı, Zeus'un kızı, Apollon'un kardeşi, tanrıça Artemis kültünde de yer almıştır¹⁴⁵⁹. Artemis *Chitone*¹⁴⁶⁰ kültünde, tanrıçanın ksona heykeli meşe ağacından yapılmıştır¹⁴⁶¹.

Ephesos'da Amazonlar tarafından Artemis'e yapılan ağaç tapınıminde, tanrıçayı temsil ettiğine inanılan kutsal bir meşe ağacı altındaki tanrıçanın imgesi ve ağacın çevresinde yapılan savaş dansları, ağacın bulunduğu yere daha sonra inşa edilen tapınağın kuruluşunda önemli bir rol oynamış¹⁴⁶². Artemis'e yazılan bir ilahide “*Efes'te deniz kıyısında, bir meşe ağacı altında senin için bir heykel diktiler*¹⁴⁶³” ifadesi de meşe

¹⁴⁵⁴ Şahin 2001, 42.

¹⁴⁵⁵ Şahin 2001, 42-43; <http://www.hasanmalay.com/index.php/din/agac> Başka yazıtlar, tanrının “*ikiz meşelerden çıkan Zeus*” olarak tapınım gördüğünü göstermektedir (Şahin 2001, 42-43). Phrygia'da geçtiği bilinen *Baukis* ve *Philemon* mitoslarında da tanrının kutsal ağacı olarak meşe gösterilmektedir (Smardz 1979, 21; Grimal 1997, 118; Şahin 2001, 43; Lust 2000, 515). Zeus, Phrygialı Philemon'u ölümsüz olması için meşe ağacına dönüştürmüştür (Torlak 2009, 98). Zeus'un *Akraios* ve *Bagaios* epithetiyle tapınım gördüğü kültlerin de meşe ile ilişkili olduğu düşünülmektedir (Şahin 2001, 11-13, 29; Eraydın 2002, 46). Pergamon'da bulunan bir yazıtta, Zeus *Keraunios* yani “*Yıldırım Efendisi*” kimliğinde tapınım gören Zeus'a ait bir yazıttaki kabartmada, yıldırım betimlemesinin etrafının meşe yapraklarından oluşturulan bir çelenk ile çevrelendiği görülmektedir (Üreten 2003, 55).

¹⁴⁵⁶ Klaros Apollon Kutsal Alanı'nda bronzdan yapılan çeşitli ağaç yaprakları içerisinde meşe ağacı yaprakları da ele geçirilmiştir (Akar Tanrıver 2009, 187).

¹⁴⁵⁷ Şahin 2001, 42.

¹⁴⁵⁸ Hom. *h.* V.264-268.

¹⁴⁵⁹ Smardz 1979, 12.

¹⁴⁶⁰ Artemis *Chitone* ile ilgili bilgi için bkz. Muss 2008, 76.

¹⁴⁶¹ Albayrak 2008, 14.

¹⁴⁶² Callim. *h.* III. 237-258; Smardz 1979, 18; Larson 2007, 109; Lesser 2006, 50.

¹⁴⁶³ Strelan 1996, 70; Harrison 1982, 85; Larson 2007, 109; Torlak vd. 2010, 34.

ağacıyla tanrıçanın ilişkisini göstermektedir¹⁴⁶⁴. Ayrıca meşe, Athena¹⁴⁶⁵, Hekate¹⁴⁶⁶ ve Priapos¹⁴⁶⁷ kültüründe de önem taşımıştır.

Bazı araştırmacılar, meşe palamudunun antik dönem boyunca hamurun mayalanmasında kullanıldığını, bunun sonucunda hamurun şişerek büyüdüğünü ve hamuru büyüten meşe palamudunun hamile bir kadının karnı gibi görüntü oluşturmasıyla bereketi ve doğurganlığı çağrıştırdığını, antik dönemde de bu nedenle süt ve hamurun mayalanmasında kullanılan bu bitkinin ana tanrıçalar ile ilişkilendirilerek, kuttörenlerinde kullanıldığını söylemektedir¹⁴⁶⁸.

Meşe ağacının palamudu antik dönemden günümüze kadar çeşitli hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır¹⁴⁶⁹. Asur metinlerinde, meşe palamudunun ilaç olarak kullanıldığı tespit edilmiştir¹⁴⁷⁰. Grek ve Romalı hekimler, birçok hastalığın tedavisinde meşe palamutlarından yararlanmışlardır. Plinius¹⁴⁷¹, en iyi reçinenin meşe palamudu reçinesi olduğunu ve en kalitelisinin Kıbrıs ile Suriye’de üretildiğini bildirmiştir. Bu reçine, özellikle eklem ağrılarına karşı ısıtılarak merhem şeklinde uygulanmıştır¹⁴⁷². Nar kabuğu, meşe palamudu ve sirkeyle oluşturulan bir karışım, zayıf dişlerin güçlendirilmesinde ve mide bulantısı çeken hamile kadınlarda tedavi amacıyla kullanılmıştır¹⁴⁷³. Dioskorides¹⁴⁷⁴ de meşe palamutlarının idrar söktürücü etkiye sahip olduğunu ve zehirli ısırıklara iyi geldiğini bildirmiştir. Ham palamutlar dövülüp lapa şeklinde iltihapları azaltmak amacıyla uygulanmış, tuzlanmış domuz yağı ile birlikte ise nasır ve yaralanmalarda kullanılmıştır¹⁴⁷⁵.

¹⁴⁶⁴ Artemis *Ephesia*’nın “Büyük Artemis” olarak adlandırılan kült heykelinde ve birçok kopyasında meşe palamudu tanesi biçimli uçlardan oluşan kolye bulunur (Aversano-Schreiber 2008, 63-64, Res. 3). Kolyede kullanılan meşe palamutları, tanrıçanın kuruluş söylencesinde de belirtilen kutsal meşe ağacı ile ilişkili olmalıdır.

¹⁴⁶⁵ Vergilius (*Aen.* II.228-232), tanrıça Athena’nın ksona kült heykelinin meşe ağacından yapıldığını, Laocoon’un kutsal kabul edilen ağaçtan yapılan bu yontuya kargı sapladığı için cezalandırıldığını bildirmiştir.

¹⁴⁶⁶ Tanrıça Hekate’nin de başını yılanlar ile birlikte meşe yapraklarından yapılan bir taç çevrelemektedir (Farnell 1896, 512; Larson 2007, 166).

¹⁴⁶⁷ Ağaçları ve bahçeleri koruyan bereket tanrısı Priapos’un kutsal ağaçları arasında yerini almıştır (Boyana 2004, 42).

¹⁴⁶⁸ Torlak vd. 2010, 37. Torlak, Anadolu kadınlarının hamile kaldıklarında bunu “*mayalandım*” kelimesi ile aktarmasını bu duruma bağlamaktadır (Torlak vd. 2010, 37).

¹⁴⁶⁹ Eyuboğlu 1987, 69; Torlak 2009, 97, 99; Üçer 2011, 40.

¹⁴⁷⁰ Thompson 1949, 247-249.

¹⁴⁷¹ Plin. *nat.* XXIV.22.

¹⁴⁷² Plin. *nat.* XXIV.22.

¹⁴⁷³ Plin. *nat.* XXIII.57.

¹⁴⁷⁴ Diosk. *Ped. Mat. Med.* I.143.

¹⁴⁷⁵ Özellikle kabukları ile birlikte kaynatılıp inek sütü ile birlikte içildiğinde zehirlenmelerde etkili olduğu gözlenmiştir (Diosk. *Ped. Mat. Med.* I.143).

3.2.1. Meşe Kabartması

Laodikeia antik kentindeki mermer mimari bloklarda, Merkezi Propylon'da tespit edilen meşe yaprakları ve palamutlarından oluşturulan bitkisel bezeme kentte ele geçirilen tek örnektir. T.01 numaralı ve Caracalla Dönemi'ne tarihlendirilen kabartma, Merkezi Propylon yapısındaki kapı tacı bloğunda işlenmiştir (Kat. No. T.01, Fig. 201, 203).

Figür 201: T.01 numaralı taç bloğu.

Figür 202: Meşe yaprakları ve palamudu (Denizli).

Figür 203: Meşe yaprakları ve palamutları, detay.

Profilden betimlenen meşe yaprakları, almaşık şekilde sıralanmıştır. Her yaprağın dip bölümüne, pelit ve kadehten oluşan palamutlar yerleştirilmiştir. Yapraklar derin matkap kanallarıyla birbirinden ayrılmış ve ışık-gölge etkisi sağlanmıştır (Fig. 203). Bloğun üzerinde kısmen mevcut kalan boyalar, yaprak ve palamutların orijinalinde boyandığını ve çok renkli bir cephe düzenlemesi yapıldığını göstermektedir. Meşe palamutları olasılıkla yeşil renkle boyanmış ve aslına uygun bir bezeme programı yapılmıştır. Yaprak üzerinde kalan boya kalıntıları da bu durumu göstermektedir (Fig. 201).

Meşe yaprağı bezemesi, kutsal bir yapıyla bağlantılı şekilde Sardeis Artemis Tapınağı'nın sütun kaidelerinde karşımıza çıkmaktadır¹⁴⁷⁶ (Fig. 204). Meşe ağacının Artemis'in sembolü olması¹⁴⁷⁷, tanrıçaya ait kutsal bir yapının bezemelerinde tercih edilmesinin sebebi olmalıdır. Söz konusu bezeme, Roma İmparatorluk Dönemi'nde Aphrodisias ve Kremna'daki bazı sütun kaidelerinde de tespit edilmiştir¹⁴⁷⁸. Aizanoi Zeus Tapınağı'nda ise sütun arşitravlarının soffit bezemesinde kullanıldığı görülen¹⁴⁷⁹ meşe yaprağı ve palamutlarının Zeus'un kutsal ağacı olduğu için bezeme programında tercih edildiği düşünülebilir (Fig. 205).

Figür 204: Sardeis Artemis Tapınağı'na ait kaide üzerinde meşe yaprağı bezemesi.

Figür 205: Aizanoi Zeus Tapınağı'na ait arşitrav bloğunun soffitinde işlenen meşe yaprağı ve palamutlarından oluşan bezeme.

T.01 numaralı blokta kullanılan bezemenin en yakın örneği Severuslar Dönemi'ne tarihlendirilen Hierapolis Tiyatrosu'nun sahne dekorasyonunda karşımıza çıkmaktadır. Yapıda birinci kata ait kabartmalı friz bloklarının üzerine yerleştirilen taç bloklarında, Laodikeia örneği ile benzer şekilde işlenen meşe yaprakları ve palamutlarından oluşturulan bezeme kullanılmıştır¹⁴⁸⁰ (Fig. 206). Yine aynı yapının birinci katına ait kapı taç bloklarında da meşe yapraklarından oluşturulan bant bezeme görülmektedir¹⁴⁸¹. Tiyatronun alınlıklarına ait kabartmalarda betimlenen Apollon Lairbenos'un sembolü olarak kullanılan yaprak ve palamutlu meşe dalı¹⁴⁸², yapının mimari dekorasyonunda programlanan meşe bezemesinin tanrı Apollon'u temsil ettiğini

¹⁴⁷⁶ Rumscheid 1994, Taf. 17.5; Alp 2008, 29-30, Res. 13.

¹⁴⁷⁷ Artemis ve meşe ağacı kültü için bkz. Larson 2007, 109; Harrison 1982, 85; Strelan 1996, 70; Torlak vd. 2010, 34.

¹⁴⁷⁸ Alp 2008, 33-34.

¹⁴⁷⁹ Naumann 1979, Taf. 55f-h.

¹⁴⁸⁰ Vandeput 1997a, Pl. 90.3.

¹⁴⁸¹ Türkmen 2007, Lev. 50.1.

¹⁴⁸² Ritti 1985, Tav. 24b; Ferrero vd. 2007, 362, Fig. 57; Şimşek 2009b, 676-677, Fig. 8; Akıncı Öztürk 2011, 30-31.

düşündürmektedir¹⁴⁸³ (Fig. 207). Aynı şekilde, sahne dekorasyonunda onurlandırılan tanrıça Artemis'i de temsil etmiş olmalıdır. Çünkü söz konusu ağaç, her iki tanrının kültüründe kutsallık taşımaktadır. Hierapolis Tapınak Nymphaeumu'nun¹⁴⁸⁴ taç bloklarında da benzer süsleme tercih edilmiş olup meşe yaprağı ve palamutlarından oluşan bezemenin Severuslar Dönemi'nde bölgedeki mimari dekorasyon atölyesi tarafından sevilerek kullanıldığı görülmektedir. Diğer yandan söz konusu bezeme, Hierapolis ile Laodikeia kentlerinde çalışan mimari dekorasyon atölyelerinin etkileşimini göstermesi açısından da önemli örneklerdir¹⁴⁸⁵.

Figür 206: Hierapolis Tiyatrosu sahne binasından, meşe (yaprak, palamut) bezemeli friz tacı.

Figür 207: Hierapolis Tiyatrosu'ndan Apollon *Lairbenos* kabartmalı alınlık bloğu, tanrının sağ tarafında palamutlu meşe dalı.

Laodikeia'da bulunan T.01 numaralı blok, Kuzey (Kutsal) Agora'ya açılan anıtsal propylona aittir. Merkezi Propylon olarak isimlendirilen yapının, Caracalla Dönemi'nde inşa edildiği düşünülmektedir¹⁴⁸⁶. Propylon, içerisinde kent pantheonuna ait tapınakların yer aldığı temenosa açıldığı için tapınak gibi tasarlanmış ve cephesinde de bu dini temaya uygun bir dekorasyon oluşturulmuştur. Yapının mimari bloklarındaki kabartmalar daha çok Zeus, Dionysos ve Tykhe'nin onurlandırıldığını göstermektedir.

¹⁴⁸³ Hierapolis'te mevcut Apollon kültürünün, Klaros ile bağlantılı olduğu bilinmektedir. Antik döneme ait edebi metinler de Klaros Apollonu'nun kutsal meşe korulukları ile kaplı olduğunu aktarmıştır. Apollon kabartmasında görülen meşe ağacı dalı, her iki kent arasındaki bağlantıyı gösteren bir sembol olabilir.

¹⁴⁸⁴ Nymphaeum için bkz. Campagna 2006, 391-394.

¹⁴⁸⁵ Laodikeia Kuzey Nekropolü'nde açığa çıkartılan ve Pan'ın bir keçi tarafından emzirilmesinin betimlendiği lahit parçasında sahnedeki ağaçlardan birisinin meşe olduğu görülmektedir (Şimşek vd. 2011, 13, Lev. 20, Res. 56).

¹⁴⁸⁶ Şimşek 2013a, 139.

Bu nedenle meşe yaprağı ve palamutlarından oluşturulan bezemenin yapıdaki dini temaya göre programlandığı düşünülmektedir. Yukarıda belirttiğimiz örneklerde, meşe bezemelerinin bağlı bulunduğu yapıdaki Artemis, Zeus veya Apollon gibi kültlerle paralel tasarlanması, dini işlev taşıyan propylondaki bezemelerin de yapıdaki kültlerle ilişkili olduğunu düşündürmektedir¹⁴⁸⁷. Bundan dolayı Phrygia bölgesinde tanrı Zeus'u temsil eden kutsal ağaçlarından birisi olan ve tanrıya adanan meşenin, yapıda, kartal ve yıldırım gibi çeşitli sembollerle temsil edilen Zeus'la ilişkili bir bezeme olduğu düşünülebilir¹⁴⁸⁸. Yaz, kış dökülmeyen yapraklarıyla ölümsüzlüğü, ebediyeti ve tanrısallığı simgeleyen meşe ağaçları¹⁴⁸⁹, ölümsüz tanrıların kutsal alanlarında ve koruluklarında yerini almıştır. Merkezi Propylon'un dekorasyonunda kullanılan meşe bezemesi de bu tanrısal vasfı, ölümsüzlüğü sembolize etmektedir¹⁴⁹⁰.

3.3. İncir (*Ficus carica* L.)

İncir (*Ficus carica* L.), Isırganlar (Urticales) takımının, Dutgiller (Moraceae) familyasının bir türüdür¹⁴⁹¹. Kışları ılık, yazları sıcak ve kurak, ılıman iklim yapısına sahip alanlarda, fazla nemli olmayan topraklarda yetişmektedir. Yaprakları 3-5 parçalı, meyveleri ise küremsi formdadır¹⁴⁹². Özel döllenme şartları isteyen ağaç, yapısında süt taşıyan, subtropik bir türdür¹⁴⁹³.

İncir ağacı, hem yabani yetişen, hem de iklimin elverişli olduğu yerlerde kültürü yapılabilen bir bitki türüdür. Anavatanının, Doğu Akdeniz çevresi olduğu kabul edilmiştir. Ülkemizde ise özellikle güney ve batı kesimlerde yoğun olarak

¹⁴⁸⁷ Şimşek 2013a, 137-140, Res. 171.

¹⁴⁸⁸ Eumenia antik kentinin çevresi, bugün meşe ağaçlarıyla kaplıdır. Bkz. Şimşek 2011, 1-28.

¹⁴⁸⁹ Smardz 1979, 21.

¹⁴⁹⁰ Meşe ağacı ölümsüzlüğü, tanrısallığı, dayanıklılığı simgelemektedir (Smardz 1979, 21; Cooper 2011, 121). Hellenistik Dönem'den itibaren mimari yapılarıdaki frizlerde kullanılmaya başlanan meşe ağacı yaprakları ve palamut meyvesi, Roma İmparatorluk Dönemi'nden itibaren özellikle mezar yapılarında, lahitler üzerindeki girland çelenklerinde ölü kültüyle ilişkili olarak sıklıkla ve sevilerek kullanılmıştır (Kaynakçı Elinç 2013, 63, 65-66, Fig. 6). Ayrıca Pythia oyunlarında, zafer kazananlara, meşe yapraklarından yapılan bir taç takılmıştır (Cooper 2011, 121).

¹⁴⁹¹ Baytop 1963, 110; Baytop 1984, 261; Blamey-Grey Wilson 1993, 34; Mamıkoğlu 2012, 580. "Carica" kelimesinin, antik dönemde incir yetiştiriciliğiyle meşhur Karia Bölgesi'nden geldiği düşünülmektedir. Bkz. Günal 2008, 563; Karamanoğlu 1976, 81; Şimşek-Küden 2010, 250; Mamıkoğlu 2012, 580.

¹⁴⁹² Baytop 1984, 261; Mamıkoğlu 2012, 581.

¹⁴⁹³ Baytop 1963, 110.

görülmektedir¹⁴⁹⁴. Günümüzde özellikle Ege Bölgesi'nde, Büyük ve Küçük Menderes havzalarında yoğun bir şekilde incir yetiştiriciliği yapılmaktadır¹⁴⁹⁵.

İncir, Hititler Dönemi'nden itibaren Anadolu'da yetiştirilen meyve ağaçları arasında yerini almış¹⁴⁹⁶, antik çağın en kıymetli bitkisi olan zeytin ağacı ile aynı değerde tutulmuştur. Örneğin, Atina'da, MÖ 6. yüzyılda uygulanan Solon yasalarında, ağaç dikimiyle ilgili getirilen kısıtlamalarda, zeytin ağacı ile birlikte ayrı bir sınırlamaya dâhil edilmiştir. Normal bir ağaç yan tarladan beş adım yakın olamazken, incir ağacı için dokuz adım kuralı uygulanmıştır. Dış satımı zeytin ile birlikte serbest bırakılan incir, ülkenin ekonomisinde önem kazanmıştır¹⁴⁹⁷. Çünkü ağacın meyvesi, antik dönemde besin amacıyla tüketilen, doğal bir şeker kaynağıydı. Meyvenin kurutulmuş halde de tüketilebilmesi, o dönemin koşullarında uzun süre saklanmasını sağlayan en önemli özelliği¹⁴⁹⁸ ve bu niteliği meyveyi değerli bir ticari ürün haline getirmişti¹⁴⁹⁹. Bu nedenlerle, Anadolu'da MÖ 7000 yıllarından itibaren tüketildiği tespit edilen incir¹⁵⁰⁰, günümüze kadar besin amacıyla tüketilen¹⁵⁰¹ ve ticareti yapılan değerli tarım

¹⁴⁹⁴ Karamanoğlu 1976, 81; El-Rayes 1995, 80.

¹⁴⁹⁵ Baytop 1984, 261; Meriç 1988, 203; Mamıkoğlu 2012, 580.

¹⁴⁹⁶ Ünal 2007, 153. *Pulliianni* isimli bir kişiden bahsedilen bir Hitit metninde, kişiye ait zeytin ağaçlarının yanında incir ağaçlarının da olduğu öğrenilmektedir (Ertem 1974, 64-65; Ünal 2007, 70; Reyhan 2010, 67; Demirel-Sevim 2012, 207; Erkut-Reyhan 2012, 84).

¹⁴⁹⁷ Plut. *Sol.* XXIII. Yunanlılar tarafından ticareti yapılan en önemli ürünler arasında yer alan incir ağacı, ülke ekonomisinde büyük bir gelir payına sahipti (Friedell 2004, 32). Ülkenin iklim yönünden incir üretimine uygun yapısı nedeniyle kolaylıkla yetiştirilmiş ve pazarlanmıştı. İncir ile ilgili anlatılan Kserkses söylencesi de Yunanlılar tarafından bir gurur konusu olarak dilden dile dolaşmış, nesillerce anlatılmıştır. Söylenceye göre, Kserkses yemeklerde özel olarak Yunanistan'dan getirilen inciri istemektedir. Çünkü bu incir ona fethedemediği Yunan topraklarını anımsatmaktadır (Friedell 2004, 32). Romalıların Anadolu'daki ürünler içerisinde ticaretini yapmaya başladıkları mallar arasında incir de yer almıştır (Ünal 2007, 47). Yine Pompei'de Vezüv yanardağının çevresindeki bahçelerde incir ağaçlarının yetiştirildiği tespit edilmiş, kazılarda karbonlaşmış halde incir meyvelerine ulaşılmıştır (Hall 2012, 17, 21). Pompei ve Herculaneum kentlerinin duvar resimlerinde sıklıkla resmedilen incir ağacı ve meyveleri, günlük hayatta bu ürünü yoğun bir şekilde tükettiklerini de göstermektedir.

¹⁴⁹⁸ El-Rayes 1995, 80; Ünal 2007, 154.

¹⁴⁹⁹ Fenikeliler tarafından yetiştirilen ağaçların başında yer alan incir, Uluburun batığında bir pithos içerisinde ele geçirilmiş ve ticareti yapılan ürünler arasında olduğu düşünülmüştür (Moscati 2004, 124). Kültepe metinlerinde de karşımıza çıkan ağaç, çoğul olarak belirtilmiş ve *tinatum* kelimesiyle ifade edilmiştir. Bu kelime o dönem içerisinde tarihleme *incir ayı* şeklinde kullanılmış ve Asurlu tüccarların borç senetlerinde bir vade biçimi olarak belirtilmiştir (Sabuncuo 2011, 33-34; Öz 2014, 34).

¹⁵⁰⁰ Mersin Yumuktepe'nin Neolitik Dönem tabakasında yapılan çalışmalar, MÖ 7000'de incirin bilindiği ve tüketildiğini göstermiştir (Ünal 2007, 153).

¹⁵⁰¹ Hititler, inciri yiyecek kültürleri içerisinde dâhil etmişlerdi. Birçok ekmek çeşidinin görüldüğü Hititlerde incir meyvesi ile yapılan bir ekmek çeşidi tüketilmekte, ayrıca ritüellerde tanrılara hediye olarak sunulmaktaydı (Ertem 1974, 65; Ünal 2003, 94, 114; Sandıkcıoğlu 2009, 25). Yine Hitit metinlerinden öğrendiğimiz şekliyle, meyveler hem taze, hem de kurutulmuş şekilde tüketilmekteydi (Ünal 2007, 154). Yunan ve Romalılar tarafından, incir, besin amaçlı olarak sofralarda sıklıkla tüketilen meyveler arasında bulunmaktadır. İnciri hem doğal şeker kaynağı olan bir besin ve tatlı olarak, hem de bazı yemek çeşitleri içerisinde kullanmışlardır. Özellikle Apicius (VII.9) tarafından verilen bir domuz yemeği tarifinde, domuz etinin arpa ve incir ile birlikte haşlandığı görülmektedir (Dalby-Grainger 2001, 120-121). Athenaus tarafından verilen bilgiye göre, Deloslular tarafından şafak tanrıçası İris için adanan

ürünlerinden birisi haline gelmiştir. Antik dönemde yalnızca meyvesi değil, sütü ve dalı da çeşitli besinlerin içerisinde farklı sebeplerle kullanılmıştır¹⁵⁰².

İncir, Hititler tarafından, tanrılara ve ölen kişinin ruhuna sunulan kutsal bir meyveydi¹⁵⁰³. Telipinu efsanesinde, “*nasıl içinde bin tohum varsa*” şeklinde tanımlanan bereket bitkilerinden birisiydi¹⁵⁰⁴. Bu nedenle Hititler Dönemi’nde bereketle ilgili kültlerde karşımıza çıkan incir, Yunanistan ve Roma Uygarlıkları’nda da aynı kutsallığı taşımaya devam etmiştir. Pausanias’ın¹⁵⁰⁵ verdiği bilgiler, incirin, tanrıça Demeter tarafından insanoğluna armağan edilen kutsal ağaçlardan biri kabul edildiğini göstermiştir. Yeryüzünde dolaşıp kızı Persephone’yi arayan Demeter, Yunanistan’da Phytalos’un evinde misafir olmuş, oradan ayrılacağı zaman kahramana kutsal incir ağacı fidanını hediye etmiştir¹⁵⁰⁶.

Roma’nın kuruluş efsanesinde de incir ağacı kutsaldır. Çünkü Roma’nın kurucuları Romulus ve Remus kardeşler bir sepet içinde nehre bırakıldıklarında, nehir onları “*Ficus Ruminalis*” isimindeki bir yaban inciri ağacı altına taşımıştır¹⁵⁰⁷. İncir ağacının yapraklarında bulunan öz suyu süte benzediği için hikâyedeki ikizleri

basyniai isimli bir adak yiyeceği içerisinde kuru incir yer almaktadır (Dalby-Grainger 2001, 73). Yine MÖ 350 yıllarında *Sicilya’lı Arcestratus* adlı bir yazar tarafından verilen balık tarifinde ise incir yaprağı kullanıldığı görülmektedir (Dalby-Grainger 2001, 62-63; Uhri 2011, 160). Roma İmparatoru Augustus’un sevdiği besinler arasında da incir karşımıza çıkmaktadır (Güveloğlu 2014, 132).

¹⁵⁰² Homeros (*Il. V.901-902*), Dioskorides (*Mat. Med. I.183*) ve Plinius’tan (*nat. 23.63; 23.64*) alınan bilgiler, antik dönemde sütün mayalanmasında kullanılan incir sütünün, pıhtılaşmış sütün çözülmesinde de kullanıldığını göstermektedir. Homeros (*Il. V.901-902*) “*Ak sütle incir özü karıştırılır da hani, çarçabuk koyulaşverir sulu süt, mayalanıverir göz önünde*” sözleriyle ifade etmiştir. Yine Dioskorides (*Mat. Med. I.184*) incir ağacı dallarının sığır eti ile yapılan yemeklerde etin daha çabuk haşlanmasını sağlama amacıyla, kaynayan süte eklenip bir spatula yardımı ile karıştırıldığında, sütün daha akışkan hale geldiğini bildirmiştir. İncir bugün halen mutfak kültürümüz içerisinde yerini alan ve bolca tüketilen meyvelerden birisidir. İncirin sütü, antik dönemde olduğu gibi bugün halen Anadolu’da birçok yörede çökelek yapımında kullanılmaktadır. Günümüzde özellikle Doğu Anadolu Bölgesi’nde çobanlar yanlarında incir sütü bulunan bir bez taşımakta ve sütün içerisine bu bezi koyarak pıhtılaştırma işlemi ile çökelek yapmaktadır (Baytop 2007, 143). İncir çekirdekleri ile yapılan incir kahvesi de günümüzde sevilerek kullanılan içecekler arasındadır (Baytop 1963, 110).

¹⁵⁰³ Ele geçirilen bir metinde, ritüel esnasında şarap ve yağ ile doldurulan bir kabın üstünün incir ile örtüldüğü, diğer yandan incir ile yapılan bir ekmek çeşidinin ritüelde tanrılara sunulduğu görülmektedir (Ertem 1974, 65). Hititler tarafından yapılan ölü gömme törenlerinde karşımıza çıkan meyve, ölünün ruhuna yapılan sunular arasında yer almaktadır (Schwemer 2013, 446).

¹⁵⁰⁴ Telipinu bereket ve bollukla ilişkili bir tanrı olup tahılları ve sebzeleri korumakla yükümlüydü (Bryce 2003, 161). İncir Telipinu’nun öfkesinin geçmesi ve geri gelmesi için yapılan bir büyüde kullanılmıştır (Ertem 1974, 66). Ayrıca incir, üzüm ve ekmek ile birlikte cinsel iktidarsızlık için yapılan bazı ayinlerde de kullanılmaktadır. Ayin sırasında yapılan ritüeller için bkz. Ünal 2003, 114. Başka bir metinde ise iki kardeşin barışması için yapılan bir büyüde karşımıza çıkmaktadır (Reyhan 2008, 237).

¹⁵⁰⁵ Paus. I.37.2.

¹⁵⁰⁶ Paus. I.37.2; Jost 2005, 154; Grimal 1997, 147, 659. Efsane, kahraman Phytalos’un mezar taşından alınmıştır. Bilgi için bkz. Paus. I.37.2.

¹⁵⁰⁷ Lust 2000, 501; Gardner 2012, 44, 53.

koruduğu düşünölmektedir¹⁵⁰⁸. Plutarkhos¹⁵⁰⁹, *ruma*'nın meme ucu anlamına geldiğini, *ruminalis* isminin buradan kaynaklanabileceğini bildirir. Yine Plutarkhos'un¹⁵¹⁰ verdiği bilgiler, Roma'da çocukları koruyan ve emziren, bu nedenle adına süt sunusu yapılan *Rumilia* isimli bir tanrıçanın kültüne işaret eder¹⁵¹¹. Roma'da Latiumlu kadınlar tarafından *Juno Caprotina* adına düzenlenen festivallerde de incir önemli bir rol oynamıştır. Bu festivallerde, kadınların ve tarımın verimi, bereketi ve doğurganlığını arttırmak adına incir ağacı altında, incir sütü ile dallarının kullanıldığı çeşitli ritüeller gerçekleştirilmiştir¹⁵¹².

İncir, Dionysos'a ait kutsal ağaçlar arasında yer almakta olup efsanelerde de karşımıza çıkar¹⁵¹³. Syka isimli bir peri kızına âşık olan Dionysos, bu kızı incir ağacına dönüştürmüştür. Bu nedenle, Dionysos'un bazı betimlemelerinde incir yapraklarından bir taç taktığı görölmektedir¹⁵¹⁴. Naxos'da görölen Dionysos *Meilikhios* kültüründe ise kült heykelinin yüz bölümünün özellikle incir ağacından yapıldığı bilinmektedir¹⁵¹⁵. Tanrı adına düzenlenen eğlencelerde bir phallos ile birlikte doğurganlığı sembolize eden incir bulunmaktadır¹⁵¹⁶.

Bereket ve bolluk tanrısı Priapos'u temsil eden kutsal bitkilerin başında incir ağacı gelmiştir¹⁵¹⁷. Çünkü incir, bol ürün veren, arsız ve bereketli ağaçların başında gelir. Bu nedenle Priapos'a sunulan yiyeceklerin arasında ilk sırada buruşmuş incir yerini almış¹⁵¹⁸, tanrının ksona heykelleri ise sıklıkla incir ağacından yapılmıştır¹⁵¹⁹.

¹⁵⁰⁸ Gardner 2012, 53.

¹⁵⁰⁹ Plut. *Rom.* IV.

¹⁵¹⁰ Plut. *Rom.* IV.

¹⁵¹¹ Bu efsaneye bağlı olarak Roma'da *Ruminal İncir* isminde bir kült tahsis edilmiştir. Ayrıca bkz. Jackson 1999, 3; Simoons 1998, 286.

¹⁵¹² Grimal 1997, 717; Simoons 1998, 286; Gardner 2012, 125. Yine bu festivalde tanrıça için yapılan keçi kurbanı incir ağacının altında gerçekleştirilmektedir (Simoons 1998, 286).

¹⁵¹³ Smardz 1979, 11; Cooper 2011, 66.

¹⁵¹⁴ Can 1994, 162; Uhri 2011, 154. Olimpiyat oyunlarında kazanan sporcuların başlarına da incir yapraklarından yapılan taç takılmış ve incir hediye edilmiştir (Flaishman vd. 2008, 116).

¹⁵¹⁵ Pişkin 2007, 24. *Kradiaios Dionysos* kültü heykelinin de incir ağacından yapıldığı bilinmektedir (Slater 1992, 232-232; Kerényi 1996, 260, 274).

¹⁵¹⁶ Lust 2000, 501.

¹⁵¹⁷ Jennings 1880, 68; Boyana 2004, 36; Cooper 2011, 66; Uhri 2011, 154. Uhri'ye göre, incirin erkek tanrılar ile ilişkilendirilmesi yine dişiliğe bir göndermedir (Uhri 2011, 154).

¹⁵¹⁸ Dökü 2002, 34; Yves 2005, 930.

¹⁵¹⁹ Boyana 2004, 36; Yves 2005, 930-931. Latince *ficus* anlamına gelen incir, İtalyanca'ya *fica* ismi ile geçmiş ve bu kelime antik dönemde Priapos için kullanılan diğer bir isim olmuştur. Bugün bizim kültürümüzde küfür olarak kabul edilen bir el işareti İtalyanca'da "*mano fica*" olarak isimlendirilir ve "*incir el*" anlamı taşımaktadır (Jennings 1880, 68-69; Younger 2005, 169-170; Uhri 2011, 154). Bazı örneklerde iki uçlu olarak yapılan bu tılsım işaretinin bir tarafında incir el işareti, diğer tarafında ise Priapos'un phallus betimi görölmektedir. Söz konusu el işareti "*far la fica*" olarak da adlandırılmaktadır

İncir ağacının içerisinde bulunan süt, Girit ve Anadolu'da özellikle de Karia'da ana tanrıça Kybele ile bir tutulmuştur. Torlak'a göre¹⁵²⁰, incir yaprağının insan eline benzeyen beş parçalı yapısı, Kybele ile ilişkili tutulduğu için kutsallık kazanmıştır. Diğer yandan sütün mayalanmasını¹⁵²¹ sağlayan bitkilerin ana tanrıça kuttörenlerinde kullanılması ve incirin de bu bitkilerden biri olması Kybele'nin kutsal bitkilerinden birisi olmasını sağlamıştır¹⁵²². Çünkü besleyen ve tedavi eden tüm bitkiler, ana tanrıçanın kutsal bitkileridir.

Yunanistan'da Athena ve Hermes adına düzenlenen festivallerde de her iki tanrı için yapılan incirli kekler, adak şeklinde sunulmuştur¹⁵²³. Plutarkhos¹⁵²⁴ tarafından verilen bilgiler, Mısırlılar tarafından tanrı Hermes onuruna düzenlenen bir şenlikte incirin kutsandığını göstermiştir. Bu bilgilere göre, incir ve bal yiyen tapınıcılar “gerçek tatlıdır” sözleriyle meyveyi kutsamaktadır.

Kültürler arasında kolektif bir bağ kuran incir, günümüze kadar farklı inanışlardaki kutsallığını yitirmeden sürdürebilmiş ağaçlardan birisidir. Musevilikte¹⁵²⁵,

(Jennings 1880, 69). Burada dikkat edilecek nokta, bu el işaretinin Romalılar tarafından kötülük ve uğursuzlukları uzaklaştırmak için tılsım etkisi yarattığı düşüncesi olup Priapos'un kötülükleri uzaklaştırıcı, koruyucu etkisi incir ile bağlantılı olarak kullanılmıştır (Younger 2005, 36; Yves 2005, 931). *Fica*'nın kötü gözlerden, nazardan korunmak amacıyla yapıldığı bilgisi Ovidius'ta da karşımıza çıkmaktadır (Yves 2005, 931). Plinius ise (*nat. XXIII.64*) incir meyvesinin amulet şeklinde boyuna asıldığını ve tedavi edici özellikleri olduğunu aktarmıştır. Plinius'a göre (*nat. XXIII.64*) ergenliğe ulaşmamış bir genç kız dişleriyle kabuğunu soyduğu inciri amulet şeklinde boynuna astığında, sıracalı yaraların oluşumu engellenmekte, incir ağacının dalı bir boğanın boynuna asıldığında ise boğanın vahşiliğini engellemektedir.

¹⁵²⁰ Torlak vd. 2010, 37.

¹⁵²¹ Anadolu'da bugün halen incir halk tarafından sütün mayalanması işleminde kullanılmaktadır (Baytop 2007, 143). Bu konuyla ilgili bilgiyi Dioskorides (*Mat. Med. I.183*), “hem vahşi hem de ekili incirin suyu sütü maya gibi pıhtılaştırır ve pıhtılaşmış sütü sirke gibi çözer” şeklinde aktarmıştır. Plinius ise (*nat. XXIII.64*) yabancı incir sütünü, “bu sıvının küçük bir miktarı bile sütün içine konduğunda kaymak tutma etkisine sahiptir ve sütü peynire çevirir” şeklinde tanımlamıştır.

¹⁵²² Torlak vd. 2010, 37.

¹⁵²³ Larson 2007, 45, 145.

¹⁵²⁴ Plut. *Is.* 68.

¹⁵²⁵ Musevi inancına göre, Âdem ile Havva'nın cennetten kovulmasına sebep olan yasak meyvedir. Âdem ile Havva'nın cinsel organlarını incir yaprağı ile kapatmaları, yasak meyvenin incir olduğu düşüncesini doğurmuştur (Flaishman vd. 2008, 116; Gezgin 2010, 107-108; Cooper 2011, 66; Duymuş Florioti 2015, 24). Tevrat'ta (Eski Ahit) incir ağacı ile ilgili hikayede, Adem ile Havva'nın cennetten atılma öyküsü şu şekilde geçmektedir: “..Bahçenin ağaçlarının meyvesinden yiyebiliriz, fakat bahçenin ortasında olan ağacın meyvesi hakkında Allah: Ondan yemeyin ve ona dokunmayın ki ölmeyesiniz, dedi. Ve yılan kadına dedi: Katilene ölmezsiniz, çünkü Allah bilir ki ondan yediğiniz gün, o vakit gözleriniz açılacak, iyiyi ve kötüyü bilerek O'nun gibi olacaksınız. Kadın gördü ki, ağaç yemek için iyi ve gözlere hoş ve anlayışlı kılmak için arzu olunur bir ağaçtı. Onun meyvesinden aldı ve yedi, kocasına da verdi, o da yedi. İkinin de gözleri açıldı, kendilerinin çıplak olduklarını bildiler ve incir yaprakları dikip kendilerine önlükler yaptılar...” Bunun için bkz. Bulut 2014, 456.

Hıristiyanlıkta¹⁵²⁶, Müslümanlıkta¹⁵²⁷, Budist inancında¹⁵²⁸ geçmişten miras kalan kutsallığını ve sembolik¹⁵²⁹ anlamını sürdürdüğü görülmektedir.

Tanrılar tarafından insanoğluna armağan edildiği düşünülen incir, erken dönemlerden itibaren çeşitli ilaç reçetelerinde karşımıza çıkan şifalı bir bitkidir. Mısır Uygarlığı'nda, Ebers Papirüsü'ndeki çeşitli reçeteler içerisinde kullanıldığı görülmektedir¹⁵³⁰. Mezopotamya Uygarlıkları tarafından uğurlu zamanlarda toplanması gereken şifalı bir bitki olduğu düşünülmüş, özellikle diş rahatsızlıklarının tedavisinde kullanılmıştır¹⁵³¹. Hititler Dönemi'nde ise cinsel iktidarsızlığın tedavisi için yapılan ritüellerde yer almıştır¹⁵³².

İncir, Yunanlı ve Romalı hekimler tarafından, tıp alanında yapılan çalışmalarda sıklıkla kullanılmıştır. Hellenistik Dönem'de Doğa Bilimci Theoprastus¹⁵³³ ve Pontus Kralı Mithridates¹⁵³⁴ tarafından hazırlanan panzehirlerin içerisinde kullanıldığı bilinmektedir. Ancak hangi hastalıklarda kullanıldığı hakkındaki detaylı veriler, Plinius ve Dioskorides tarafından günümüze aktarılmıştır.

Plinius¹⁵³⁵ incirin, ülser tedavisinde, kadın hastalıklarında (emenagog, afrodisyak), gut hastalığında, yaralarda, kangrende, bağırsaklarda, böbrek, dalak ve ciğer hastalıklarında, öksürük tedavisinde, cilt rahatsızlıklarında, yanık tedavisinde,

¹⁵²⁶ Hıristiyanların Kutsal Kitabı'nda incir ağacı, kutsal ağaçlar arasında yerini almıştır (Musselman 2003, 45; Bulut 2014, 456-457).

¹⁵²⁷ Flaishman vd. 2008, 116. Müslümanlıkta incir, kutsal ve şifa dağıtan bir meyve sayılmış ve adını surelere vermiştir (Musselman 2003, 45). Kuran'ı Kerim'de karşımıza çıkan *Tin* (İncir) *Suresi*'nde “*İncire, zeytine, Sina dağına ve şu emin beldeye yemin ederim ki, biz insanı en güzel biçimde yarattık*” şeklinde geçen bölüm, incirin İslam dininde taşıdığı kutsallığı ifade eder (Gezgin 2010, 108). Bir rivayete göre Hz. Ali, karın ağrısı için incir yenmesini önermektedir (Bulut 2014, 456).

¹⁵²⁸ Simoons 1998, 68. Budist inancında da Buda'nın yedi hafta boyunca incir ağacının gölgesinde düşündüğü ve bunun sonunda Budalığa ulaştığına inanılmaktadır. Bu nedenle Buda'nın kutsal ağacı olan incir, tanrıların ağacı olarak düşünülmektedir (Simoons 1998, 68; Gezgin 2010, 107; Uhri 2011, 158).

¹⁵²⁹ Bugün Anadolu'nun bazı yörelerinde, düğünler sırasında oynanan Bağ oyununda bir iğde çalısının dikenlerine asılan incir (ayrıca nar, hurma ve portakal), sembolik olarak kullanıldıktan sonra halk tarafından yağma edilmektedir. Bu ritüel, şüphesiz ki antik dönemden günümüze kadar kesintisiz aktarılan bereket kültürünün göstergesidir. Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Çetin 2006, 201.

¹⁵³⁰ Bryan 1930, 33; Faydaoğlu-Sürücüoğlu 2011, 55. Ebers Papirüsü'nde reçetelerde en çok kullanılan meyveler arasında yer alan incir dışında acımarul, çiğdem, banotu, soğan, pelin otu, nar kabuğu gibi meyve ve bitkiler de bulunmaktadır (Faydaoğlu-Sürücüoğlu 2011, 55). Mısır'da yapılan arkeolojik çalışmalarda, MÖ 2500 yıllarında incirin bilindiği ile ilgili arkeolojik materyaller tespit edilmiştir (El-Rayes 1995, 79).

¹⁵³¹ Faydaoğlu-Sürücüoğlu 2011, 55; Mandacı 2013, 111-112. Mezopotamya Uygarlıkları'nda bitkisel ilaç yapımında 250'ye yakın bitki bilinmektedir. Bunlardan bazıları adamotu, banotu, haşhaş, hardal, kekik gibi bitkilerdir (Faydaoğlu-Sürücüoğlu 2011, 55).

¹⁵³² Ünal 1980, 491-492.

¹⁵³³ D'Andrea 1989, 76.

¹⁵³⁴ Mayor 2013, 273, 279; Gerard 2015, 1511.

¹⁵³⁵ Plin. nat. XXIII.64

çölyak hastalığında, göz ve diş hastalıklarında ve hayvan ısırıklarında meydana gelen enfeksiyonların tedavisinde kullanıldığını bildirmiştir.

Dioskorides¹⁵³⁶, olgun incirlerin mide için kötü olduğunu ancak, sivilce ve ter atmada, susuzluk ve hararetin giderilmesinde etkili olduğunu, kuru incirin ise susuzluğa neden olmasına rağmen besleyici, ısıtıcı ve bağırsaklar için faydalı olduğunu söylemiştir. İncir, çıban, iltihaplı tümör, astım, epilepsi, su toplama, boğaz, damar, mesane ve böbrekten kaynaklanan hastalıklarda kullanılmıştır. Çördük otu ile birlikte kaynatılarak göğüs hastalıklarında, güherçile ve *cnicus* ile dövülerek bağırsak rahatsızlıklarında, kaynatılarak elde edilen sıvı gargara şeklinde bademcik enflamasyonlarında, arpa unu, çemen otu veya arpa suyu ile birlikte kadın hastalıklarında lapa halinde uygulanmıştır. Dioskorides¹⁵³⁷ incir ağacı yaprağının da tedavide kullanıldığını, ancak ağaçtaki tomurcuklar patlamamışken toplanan yaprakların dövülüp preslenmesiyle elde edilen özsuyunun gölgede kurutulup saklanması gerektiğini ve bunun ülserle karşı etkili bir ilaç olduğunu aktarmıştır.

Roma yerleşim merkezlerinde tespit edilen incir kalıntılarının da ilaç karışımlarında kullanıldığı düşünülmektedir¹⁵³⁸. Romalı hekimler tarafından hastalara nekahet dönemlerinde önerilen besinlerin başında incir gelmiştir¹⁵³⁹. Günümüzde halen hem tıp çalışmalarında hazırlanan ilaçlarda, hem de halk tarafından kullanılan şifalı bitkiler arasında yer alır¹⁵⁴⁰. İncirin sütü, meyvesi, hatta yaprağı, karaciğer ve bağırsak rahatsızlıklarında, dalak şişkinliğinde, kansızlığa karşı, balgam söktürücü olarak, nefes darlığına karşı, çıban, basur, nasır ve siğilde tedavi amaçlı kullanılmaktadır¹⁵⁴¹.

3.3.1. İncir Kabartması

Laodikeia antik kentinde Septimius Severus'a ithaf edilen anıtsal nymphaeumda ele geçirilen incir kabartması, mimari bloklar üzerinde açığa çıkartılan tek örnektir. KGS.50 numaralı kabartma, konsollu geison sima bloğunun konsol kasetinde yer alır (Kat. No. KGS.50, Fig. 208-209).

¹⁵³⁶ Diosk. Ped. Mat. Med. I.183.

¹⁵³⁷ Diosk. Ped. Mat. Med. I.184.

¹⁵³⁸ Jackson 1999, 77.

¹⁵³⁹ Plin. nat. XXIII.63; Jackson 1999, 134.

¹⁵⁴⁰ Eyuboğlu 1987, 64.

¹⁵⁴¹ Baytop 1963, 110; Baytop 1984, 261; Eyuboğlu 1987, 64; Bayatlı 1989, 21; Aksakal 2006, 906-907; Özçelik-Balabanlı 2005, 1132; Sol 2007, 180; Birinci 2008, 46.

Figür 208: KGS.50 numaralı blok ve incir kabartması.

Figür 209: İncir kabartması.

Figür 210: Dalında incir, Denizli.

Dikdörtgen kasetin merkezine yakın yerleştirilen meyve, yapraksız, kısa bir sapın ucundadır. Damla formlu kesenin kabuğu, meyvenin olgun olduğunu ifade etmek için dikey hatlarla profillendirilmiştir. Gerçekçi üslupta yapılan incir figürü, kaliteli bir işçilik yansıtır (Fig. 209-210).

İncir ağacı, bünyesinde süt taşıyan, tohumlarını meyve kesesinde saklayan özel bir bitkidir. Bu nedenle antik dönem boyunca çeşitli değerler yüklenmiş, kutsal bir ağaç kabul edilmiştir. Özellikle ana tanrıça inancı (Demeter, Kybele) ve Priapos gibi kültlerle özdeşleştirilen incir, çok tohumlu ve bol ürün veren yapısından dolayı bereketi, bolluğu, doğurganlığı ve verimliliği temsil etmiştir. Bu nedenle KGS.50 numaralı incir kabartmasının, aynı yapıda tespit edilen bir konsol kasetindeki Priapos kabartması¹⁵⁴² ile ortak tema altında programlandırıldığı düşünülmektedir. Çünkü Priapos kültüründe, bolluğun ve bereketin sembolü olan olgun ve buruşmuş incirler tanrıya sunulmuştur¹⁵⁴³. Yapıda açığa çıkartılan diğer konsol kasetlerindeki nar gibi bitkisel kabartma

¹⁵⁴² Şimşek 2011a, 102.

¹⁵⁴³ Dökü 2002, 34; Yves 2005, 930.

bezemelerin de bereket ve bollukla ilişkili çok taneli, tohumlu bitkilerden seçilmesi, incirin de bu amaçla betimlendiği görüşümüzü desteklemektedir. Kente su taşıyan anıtsal bir yapıdaki bu bitkisel bezemeler, olasılıkla ekonomisi tarım topraklarında yetiştirilen çeşitli ürünlere dayanan Laodikeia'ya zenginlik sunan bitkiler olup incir de bu ürünler arasında olmalıdır. Çünkü bugün halen Laodikeia'da ve çevresindeki yerleşimlerde yetişen ve yetiştirilen bitkilerden birisi incirdir (Fig. 210).

Ülkemiz, incir üretimiyle dünyadaki çeşitli ülkeler arasında ilk sırada yer alır¹⁵⁴⁴. Özellikle Ege Bölgesi'nde ılıman iklim yapısından dolayı, Büyük Menderes ve Küçük Menderes havzalarında antik dönemden günümüze kadar incir üretimi yapılmıştır¹⁵⁴⁵. Günümüzde halen iklim koşulları ve coğrafi yapı, incir üretiminin Denizli'de Sarayköy ve Buldan'a kadar devam etmesine olanak sağlamaktadır¹⁵⁴⁶. Bu durum da Laodikeia ve yakın çevresinde antik dönemde incir üretiminin yapıldığını destekleyen bir veridir. Hierapolis kentinde yapılan arkeobotanik araştırmalarda toplanan örnekler de bu düşüncemizi desteklemektedir¹⁵⁴⁷.

Sonuç olarak, KGS.50 numaralı kabartma, hem yapının dekorasyonunda kurgulanan bereket-bolluk temasını, hem de kente ekonomik zenginliği sağlayan tarım ürünlerinden birisinin incir olduğunu gösteren bir veri olarak düşünülmelidir.

3.4. Nar (*Punica granatum* L.)

Nar ağacı (*Punica granatum* L.), Punicaceae (Nargiller) familyasının bir türüdür¹⁵⁴⁸. Yazların uzun ve sıcak, kışların ise yağışlı olduğu bölgelerde, pek çok toprak çeşidine uyum sağlayarak yetiştirilebilen dayanıklı bir kültür bitkisidir. Yaprakları ince ve uzun, küre şeklindeki meyveleri ise bol tohumludur¹⁵⁴⁹. Kırmızıdan sarıya değişebilen renklere sahip meyveler, türüne göre tatlıdan ekşiye, küçükten

¹⁵⁴⁴ Günal 1999, 211, 230.

¹⁵⁴⁵ Baytop 1984, 261; Meriç 1988, 203; Günal 1999, 213; Mamikoğlu 2012, 580. Lydia bölgesinde de kızıl renkli Lydia incirleri, antikçağ boyunca ünlenmiş ve önemli ihraç ürünleri arasında yerini almıştır (Roosevelt 2017, 83).

¹⁵⁴⁶ Günal 1999, 220.

¹⁵⁴⁷ Fiorentino vd. 2012, 44-46, 56-58.

¹⁵⁴⁸ Baytop 1963, 280; Baytop 1984, 341; Blamey-Grey Wilson 1993, 152; Dalka 2010, 1; Mamikoğlu 2012, 422.

¹⁵⁴⁹ Mamikoğlu 2012, 422-423.

büyüğe, çekirdekliden çekirdeksize¹⁵⁵⁰ özellik taşımaktadır. Önce yeşil renkte olan meyve, olgunlaşmayla birlikte çoğunlukla kırmızı renge dönmektedir. Meyve kabuğu derimsi bir yapıdadır. Meyvenin üst bölümünde, kabuktan dışa açılan, uçları üçgen formlu tepe çiçeği bulunur¹⁵⁵¹.

Yapılan araştırmaların sonucunda narın anavatanının Orta Doğu ve Kafkasya civarı olduğu kabul edilmiştir¹⁵⁵². Akdeniz İklimi'nin hâkim olduğu yerlerde görülen bitki¹⁵⁵³, ülkemizde Akdeniz, Güneydoğu Anadolu ve Ege bölgelerinde yetiştirilmektedir. Günümüzde Türkiye'de yoğun şekilde üretilen ve tüketilen, ihracatı yapılan önemli meyveler arasındadır¹⁵⁵⁴.

Binyıllar boyunca farklı kültürler arasında kolektif bir bağ kuran nar, pek çok alanda kullanılan özel bitkilerden biridir. Meyvesi kozmetik, dokumacılık, gıda, dericilik ve tıp alanında gerçekleştirilen çalışmalarda günümüze kadar kesintisiz kullanım görmüştür. Yaşam sıvısını çağrıştıran kan kırmızı rengi ve çok tohumlu yapısıyla ilahi bir değer taşımıştır.

Nar, MÖ 2. binyıldan itibaren ticari değere sahip önemli bir tarım ürünü olarak karşımıza çıkar. Çünkü meyve, taze tüketilmesinin yanı sıra pekmez, nar ekşisi, meyve suyu, şarap¹⁵⁵⁵ ve sirke gibi farklı ürünlerin yapımında da yoğun bir şekilde kullanılmıştır¹⁵⁵⁶. Besin maddesi şeklinde tüketildiğine dair bilgiler Hitit

¹⁵⁵⁰ Günümüzde İzmir Pınarbaşı, Manisa Akhisar ve Mersin ile Urfa'da çekirdeksiz nar meşhurdur (Karamanoğlu 1976, 981).

¹⁵⁵¹ Baytop 1984, 341; Blamey-Grey Wilson 1993, 152; Şahin 2013, 1-10; Çağlıtütüncügil 2013, 62; Kurt-Şahin 2013, 552-553, 556-557. Ayrıca bkz. Baytop 1963, 280-281.

¹⁵⁵² Ward 2003, 530; Dalka 2010, 1.

¹⁵⁵³ Karamanoğlu 1976, 981.

¹⁵⁵⁴ Arık 2009, 585; Dalka 2010, 1; Gündoğdu vd. 2013, 242.

¹⁵⁵⁵ Günümüzde çeşitli içkilerde ferahlatıcı etkisi nedeniyle halen kullanılan nar suyunun, antik dönemde de ziyafetlerde, hem doğrudan nar şarabı olarak, hem de çeşitli şaraplar içerisinde aroma şeklinde kullanılarak tüketildiği bilinmektedir (Gündoğdu vd. 2013, 243; Madrigal 2014, 13). Mısırlılar tarafından da kullanıldığı bilinen narlı şarap *sdh* kelimesi ile tanımlanmaktadır (Dickson 2006, 59). Dioskorides (*Mat. Med.* V.34), nar şarabının (*oinos roites*) yapılışını “*olgun Apyrenian narları alınır ve tanelerden sıkılan suyu kavanozlara konur, üçte ikisi kalıncaya kadar kaynatılır, kavanozlara konur*” şeklinde tarif etmektedir. Roma İmparatorluk Dönemi'nde nar şarabı, hem içecek olarak, hem de tedavi amacıyla hekimler tarafından kullanım görmüştür. Roma İmparatorluk Dönemi'nde ağız kokusu yaygın bir sorun olmuş ve bu nedenle şarap içerisine konulan değişik aromalar ile bu sorun giderilmeye çalışılmıştır (Jackson 1999, 50). Antik döneme ait bazı amphoraların mühürlerinde nar sembolü görülmektedir (Cankardeş Şenol 2006, 163-164). Söz konusu amphoralar, nar şarabıyla ilişkili olabilir.

¹⁵⁵⁶ Gündoğdu vd. 2013, 243. Günümüzde, nar çekirdeklerinden bitkisel yağ ve hayvan yemi için besin unu elde edilmektedir. Çekirdekten hazırlanan bu hayvan yemi, günümüzde yapılan çalışmalarda özellikle süt verimini arttırmak için kullanılır (Özkal-Dinç 1993, 22; Dalka 2010, 2; Gündoğdu vd. 2013, 243).

metinlerinde¹⁵⁵⁷ görülmektedir. Bu kullanım günümüze kadar kesintisiz devam etmiştir¹⁵⁵⁸. Erken dönemlerde başlayan nar ticareti metinlerde de karşımıza çıkar¹⁵⁵⁹. Geç Bronz Çağı'nda Uluburun batığında çeşitli ticari ürünlerin ulaşıldığı kontekstte, nar tohumları, kabuk ve çiçek parçaları tespit edilmiştir. Söz konusu malzemeler, narın Levant-Ege arası besin ticaretinde kullanıldığı düşünülmektedir¹⁵⁶⁰. Fenikelilerin yetiştirdiği ağaçlar arasında birinci sırayı alan nar ağacının daha sonra Kartaca'ya ithal edildiği, “*Punica*” kelimesinin ise Fenike ismiyle ilişkili olduğu düşünülmektedir¹⁵⁶¹. Romalılar nar'ı “*Kartaca (Fenike) Elması*” şeklinde adlandırmış ve Anadolu'ya geldiklerinde ticaretini yapmaya başladıkları mallar arasında ilk sırada yerini almıştır¹⁵⁶².

Nar, antik çağlarda kazandığı kutsallığı günümüze kadar taşıyan özel bir meyvedir. İlk kez Sümer Uygarlığı'nda karşımıza çıkan narın, Tanrıça İnanna'yla ilişkili tutulan hayat ağacını (*huluppu*) temsil ettiği düşünülmektedir¹⁵⁶³. Minos Uygarlığı'nda ise bir rythonun nar formu betimlenmesi¹⁵⁶⁴, tanrılara yapılan sunularda önem taşıyan, kutsal bir meyve olduğuna işaret etmektedir. Hititler Dönemi'nde de

¹⁵⁵⁷ Hititler Dönemi'nde de meyve bahçelerinde nar yetiştiriciliği yapıldığı bilinmektedir (Bryce 2003, 90; Ünal 2007, 152; Demirel-Sevim 2012, 207). Boğazköy metinlerinde ^{GIS}*Nu.ur.ma* kelimesinin nar meyvesi için kullanıldığı, bu kelimenin Akadcaya *Nurmu* sözcüğü ile geçtiği düşünülmektedir (Ertem 1974, 66-67). Ünal, nar ağacının Hurriler ve Kizzuwatnalılar aracılığıyla Hattuşa'ya geldiğini önermektedir (Ünal 2007, 49). Hitit metinlerinde, ekmeğe çeşitlerinin, içeriğindeki materyale göre isimlendirilmesi, ekmeğe çeşitlerinden birisinin narlı olarak yapıldığını göstermiştir (Ünal 2007, 143; Sandıkçıoğlu 2009, 25). Yine Hitit metinleri meyvelerin taze ve kurutulmuş şekilde tüketildiğini göstermekte olup bir metinde bu tip meyveler içerisinde nar da sayılmaktadır (Ünal 2007, 154) Metinlerden ulaşılan verilerle, “*Hurri Usulü Narlı Koyun Budu*” olarak isimlendirilen ve içerisine nar taneleri konulan bir et yemeği tarifine de ulaşılmıştır. Aynı zamanda kurban yiyeceği olarak da tanrılara sunulan bu yemek, Ünal'a göre Hurri veya Mezopotamya kökenli olup Hititler tarafından yemek kültürüne alınarak kullanılmıştır (Ünal 2007, 20, 22, 140-141).

¹⁵⁵⁸ Diocletianus'un tavan fiyatları fermanında da karşımıza çıkan meyve, birinci ve ikinci kalite olmak üzere iki ayrı fiyata tabi tutulmuştur. Fermanında, iri boyutlu, birinci kalite narın 10 adedinin 8 denarius, ikinci kalite narın 20 adedinin ise 8 denarius olduğu görülmektedir. Aynı fermanında ikinci kalite elmanın 20 adedinin 4 denarius olması, narın daha değerli bir meyve olduğunu göstermektedir. Narın bu uygarlıktaki kullanımı Bizans İmparatorluğu'na da aktarılmış ve ağacın birçok alandaki kullanımı kesintisiz devam etmiştir. Bkz. İznik 2011, 119; Yaylagül 2014, 54.

¹⁵⁵⁹ Öz 2014, 37. Kültepe metinlerinde, iki farklı metinde kayıtlı olan nar, *lurmum* kelimesi ile ifade edilmiştir (Sabuncuo 2011, 34-35; Öz 2014, 37). Metinlerde 210 adet narın fiyatı 1 seqel gümüşe denk gelmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Öz 2014, 37.

¹⁵⁶⁰ Alfen 2002, 120; Ward 2003, 529-530; Pulak 2006, 79; Ünal 2007, 186. Demir Çağı'nda Levant'ta nar üretimi önemli bir yer tutmaktadır (Alfen 2002, 120).

¹⁵⁶¹ Moscati 2004, 124; Girgin 2006, 56.

¹⁵⁶² Ünal 2007, 47.

¹⁵⁶³ Riddle 2010, 5-9; Duymuş Florioti 2015, 25-26. Hayat ağacı betimlemeleri için bkz. Cooper 2000. Uruk'ta ele geçirilen vazo üzerinde görülen nar figürleri için bkz. Riddle 2010, Fig. 1.1-1.2.

¹⁵⁶⁴ Orta Minos III Dönemi'ne tarihlendirilen rython için bkz. Immerwahr 1989, Pl. 71 b. Kıbrıs Enkomi'de bulunan altın bir kolye ucunun nar şeklinde işlenmiş olması, MÖ 1400'lerde Miken Uygarlığı'nda da narın bilindiğini göstermektedir. Takının stili, Mikenli bir usta tarafından yapıldığını göstermektedir (Higgins 2005, 175, Fig. 217).

kurban törenlerinde tanrılara sunulan meyveler arasında yer almış¹⁵⁶⁵, Asurlular tarafından kadın tanrıçalarla ilişkili kutsal bir ağaç olduğu düşünülmüştür¹⁵⁶⁶.

Nar, Yunan ve Roma Uygarlıkları tarafından çoğunlukla tanrıçalarla bağlantılı tutulmuştur. Bundaki en büyük etken, içindeki kırmızı renkli bol tohumlu yapısının toprağın ve kadınların, doğurganlık, bereket ve bolluğuyla ilişkilendirilmesidir¹⁵⁶⁷. Diğer yandan meyvenin Persephone ve Hera'yla ilişkili efsanelerde evliliklerin bağlayıcı yönünü ve sadakati sembolize ettiği bilinmektedir. Bu nedenle meyve özellikle, Hera, Persephone ve Demeter kültüründe özel bir önem taşımakta; Athena, Aphrodite, Artemis ve Kybele kültürlerinde de görülmektedir¹⁵⁶⁸. Bereket ve bollukla ilişkili doğa tapınımları olan Dionysos ve Priapos kültürlerinde de kutsallık kazanmıştır.

Hera, baş tanrı Zeus'a olan sadakatinden dolayı evli kadınların koruyucusudur. Zeus'un çapkınlıklarını engelleyerek evliliğini korumaya çalışan tanrıça, çoğu efsanede kıskanç ve kinci kimliğiyle karşımıza çıkar. Bu nedenle, tanrıçanın sembolü olan nar, evliliklerdeki sadakati temsil etmiştir. Diğer yandan Hera'nın doğum yapan kadınlara yaptığı yardımı ve sunduğu doğurganlığı da sembolize etmektedir¹⁵⁶⁹. Pausanias¹⁵⁷⁰, Argos'daki bir Hera heykelinin elinde tuttuğu narın öyküsünü bir giz (*mysteria*) olduğu için anlatmamıştır. Pausanias'ın bu ifadesi, narın önem taşıdığı gizli bir tapınının olduğunu göstermiştir¹⁵⁷¹. Samos Heraionu'nda yapılan çalışmalarda bulunan nar figürinleri¹⁵⁷² ve Arkaik Dönem'e tarihlendirilen bir kernos üzerinde narın görülmesi¹⁵⁷³ de meyvenin ritüeller sırasında külle ilişkili kullanıldığını göstermektedir. Işık'a göre,

¹⁵⁶⁵ Ertem 1974, 67; Ünal 2007, 140-141.

¹⁵⁶⁶ Duymuş Florioti 2015, 27. Asurlular'a ait metinlerde de bahsi geçen nar meyvesi, hamilelik ile bağlantılı olarak karşımıza çıkmakta olup bu özelliğinden dolayı kadın tanrıçalar ile ilişkili bir meyve olduğu düşünülmektedir (Duymuş Florioti 2015, 27). Yeni Asur Dönemi'ne tarihlendirilen silindir mühürler üzerinde hayat ağacının, nar ağacı olduğu görülmektedir (Duymuş Florioti 2015, 27, Fig. 4).

¹⁵⁶⁷ Herodotos (IV.143) tarafından MÖ 5. yüzyılda aktarılan diyalogda nar ve bereket ile ilgili değişik bir bağlantı kurulduğu da görülmektedir. Hikâyeye göre, Dareios birgün nar yerken, kardeşi Artabanos ona nar tanesi kadar çok olmasını istediği şeyin ne olduğunu sorar. Dareios'un verdiği cevap ise oldukça ilginçtir. Dareios, topraklarına Yunanistan'ı katmaktansa, devletinde Megabazos adında bir İranlı komutan gibi adamlardan çok olmasını istediğini söyler.

¹⁵⁶⁸ Giesecke 2014, 42-43.

¹⁵⁶⁹ Paus. II.17.4; Grimal 1997, 249-251; Larson 2007, 30; Cooper 2011, 134; Giesecke 2014, 42-43.

¹⁵⁷⁰ Paus. II.17.4.

¹⁵⁷¹ Pausanias (VI.14.6), Hera'nın rahiplerinden biri olan atlet Milon'un Olympia'ya dikilen heykelin sol elinde nar meyvesi olduğu konusunda bilgi vermiştir.

¹⁵⁷² Heraion'da MÖ 7. yüzyıl ve sonrasında tanrıça Hera'ya adak olarak sunulan fildişi ve pişmiş topraktan sunuların içerisinde, Hera'yla ilişkili olarak nar figürü de görülmektedir (Kyrieleis 1993, 138-139, Fig. 7.7; Işık 1999, 29; Larson 2007, 33, 37).

¹⁵⁷³ Immerwahr 1989, Pl. 72 b-d.

Hera, Samos'ta, Zeus'dan çok daha önce var olan ana tanrıça kimliğindeki doğa ve bereket tanrıçasıdır¹⁵⁷⁴.

Demeter ve Persephone'yle alakalı efsanelerde nar, özel bir anlam taşımaktadır¹⁵⁷⁵. Efsaneye göre Hades tarafından kaçırılan Persephone, annesi Demeter'in yanına dönmeden önce Hades tarafından kandırılmış ve yer altına geri dönmesi için tanrının sunduğu nar tanelerini yemiştir¹⁵⁷⁶. Bu efsanede nar, bir yandan evliliklerle ilişkili bağlayıcı bir figür¹⁵⁷⁷, diğer yandan ölümler dünyasının khthonik sembolüdür¹⁵⁷⁸. Bu nedenle Atina'da ekinlerin bereketini arttırmak için düzenlenen Thesmophoria bayramlarında, oruç tutan kadınların ritüel esnasında nar yemeleri yasaklanmıştır¹⁵⁷⁹. Ancak Eleusis'de tanrıça onuruna düzenlenen bereket ve bolluk festivali Haloa bayramında nar serbesttir¹⁵⁸⁰. Burada narın, çok tohumlu olması nedeniyle bereket, bolluk ve üreylemeyle ilişkili bir sembol şeklinde kutsandığı görülmektedir. Demeter kültürünün kutsal narı, Anadolu'da ana tanrıça Kybele'de karşımıza çıkar¹⁵⁸¹.

Narın, Kıbrıs'a Aphrodite tarafından bahşedildiği düşünülmektedir¹⁵⁸². Bu nedenle Aphrodite'nin bazı betimlemeleri, elinde nar tutar şekildedir. Ancak bazı araştırmacılar, bu betimlemelerin yer altı dünyasıyla ilişkili olduğunu ve Aphrodite'ye khthonik bir nitelik kazandırıldığını düşünmektedir¹⁵⁸³.

Atina'da Persliler tarafından tahrip edilen Arkaik Dönem ksona Athena kült heykelinin elinde tuttuğu nar, meyvenin tanrıçaya ait bir sembol olduğunu göstermektedir¹⁵⁸⁴. Athena ve nar arasındaki ilişki, Pamphylia'da kurulan Side kentinde

¹⁵⁷⁴ Konu ile ilişkili bkz. Işık 1999, 29.

¹⁵⁷⁵ *Ov. fast.* IV.589-615; Thomson 2007, 210; Larson 2007, 88; Cooper 2011, 134.

¹⁵⁷⁶ *Hom. h.* II.370-375; *Ov. met.* V.385-571; Muthmann 1982, 67-71; D'Andrea 1989, 9; Grimal 1997, 633; Simoons 1998, 203; Eliade 2003, 359; Agizza 2006, 120; Thompson 2007, 227; Johnston 2007, 99; Karayaka 2007, 123; Cerrahoğlu 2012, 647; Bynum 2014, 190; Giesecke 2014, 42-43.

¹⁵⁷⁷ Oakley-Sinos 1993, 35; Cerrahoğlu 2012, 647. Günümüzde Hatay'da güvey evine giren geline nar sunulması, antik dönemden gelen bir gelenek olarak yorumlanmaktadır. Antik Dönem'de Persephone-Hades mitinden gelen efsaneye göre, evlenen erkekler eşlerine nar sunmaktaydı. Söz konusu evlilik ritüelleri için bkz. Hague 1988, 35; Oakley-Sinos 1993, 35; Çetin 2008, 120.

¹⁵⁷⁸ D'Andrea 1989, 76. Etrüskler tarafından da bilinen nar, ölümden sonra yaşamın devam edeceği düşüncesi ile bir ölümsüzlük sembolü olarak mezarlardaki süslemelerde kullanılmıştır (Jannot 2009, 81-82, Fig. 2-4).

¹⁵⁷⁹ Farnell 1907, 95; Thomson 2007, 211-213.

¹⁵⁸⁰ Simoons 1998, 203; Sina 2004, 47-48.

¹⁵⁸¹ Uncu 2012, 538.

¹⁵⁸² Farnell 1896, 642.

¹⁵⁸³ Farnell 1896, 696-697.

¹⁵⁸⁴ Larson 2007, 44.

de karşımıza çıkmaktadır. İsmi Side isimli bir genç kızdaki kent¹⁵⁸⁵ sembolü nar'dır¹⁵⁸⁶. Betimlemelerde meyvenin Athena'nın sembolü haline dönüştüğü görülmektedir¹⁵⁸⁷. Bu ilişkinin, Anadolu'da var olan ana tanrıça kültünün bereket sunan kimliğinden ileri geldiği ve Roma İmparatorluk Dönemi'ne kadar kesintisiz aktarıldığı düşünülmektedir¹⁵⁸⁸.

Yunanlılar tarafından nar, kan imi olarak görülmekteydi. Meyvenin parlak kırmızı rengi ve *kokkos* şeklinde isimlendirilen kırmızı renkli tohumu, kaba bir boya elde edilen "*kokkinos*" (*kızıl*) sözcüğünden türetilmiştir¹⁵⁸⁹. Bu düşünceyle bağlantılı olarak Dionysos kültüründe de nar yer almıştır. Efsanelere göre Tanrı Dionysos titanlar tarafından parçalanan Dionysos'un toprağa dökülen kanından nar ağacı filizlenmiştir¹⁵⁹⁰. Bu bağlamda nar, Dionysos'un yeniden dirilişini, ölümünden sonraki doğuşunu ve kutsal dönüşümü temsil etmiştir. Bitki ve bereketin koruyucusu Priapos kültüründe de kutsallık taşıyan nar, tanrıya sunulan özel meyvelerin arasında yerini almıştır. Bir metin aracılığıyla tanrıya sunulan narın özellikle olgun olması gerektiği anlaşılmıştır¹⁵⁹¹.

Plinius¹⁵⁹², narın kadınların aybaşı görme zamanlarında ve doğumlarda ilaç şeklinde kullanıldığını bildirmiştir. Eusobius'a göre de nar, haşhaş bitkisi ile birlikte doğurganlığı¹⁵⁹³ simgelemektedir. Her iki antik kaynağın bitkiyi doğurganlık ile ilişkilendirmesi, antik dönemdeki sembolik anlamının kullanıma yönelik sorusuna da benzer bir cevap sunmaktadır. Bu nedenlerle, nar, daha çok ana tanrıça inancı ile ilişkili tutulmuş, hem toprağın, hem de kadınların doğurganlığını, verimini ve dolayısıyla bereketi sağlayan kutsal bir meyve haline dönüşmüştür¹⁵⁹⁴. Kybele ve Attis mitosunda, Saggarios'un kızı Nana'nın, Dionysos tarafından hadım edilen Agdistis'in kanından doğan bir narı (bazı efsanelerde badem ağacının meyvesini) göğsüne koyarak hamile

¹⁵⁸⁵ Efsanelere göre, Side isimli bir genç kız, babası tarafından tacize uğramış ve bu durumdan kurtulmak için annesinin mezarı üzerinde intihar etmiştir. Ancak yere dökülen kanı tanrılar tarafından nar ağacına dönüştürülmüş ve genç kız ölümsüzleştirilmiştir. Bu efsanede de aslında nar ve kan imi ilişkisi karşımıza çıkmaktadır. Side ile ilgili efsaneler için bkz. Grimal 1997, 733.

¹⁵⁸⁶ Side kenti sikkelerinde nar betimlemeleri için bkz. Tekin 2009, 16; Alanyalı 2011, 76, Res. 2.

¹⁵⁸⁷ Alanyalı 2011, 76. Alanyalı'ya göre, Side'de Athena, eski gelenekteki ana tanrıça olgusu ile birleştiği için nar figürü görülmektedir (Alanyalı 2011, 76).

¹⁵⁸⁸ Işık 1999, 19-20; Alanyalı 2011, 76.

¹⁵⁸⁹ Thomson 2007, 210.

¹⁵⁹⁰ Cirlot 1971, 261; Thomson 2007, 210; Cooper 2011, 134.

¹⁵⁹¹ Dökü 2002, 34.

¹⁵⁹² Plin. nat. XXIII.107, 112.

¹⁵⁹³ Günümüzde Afganistan'da yaşayan Hazaralar, çocuğu olmayan kadınlara dualar ile birlikte kara kabuklu bir narın tanelerini yedirmektedir. Bu gelenek için bkz. Aça 2005, 16.

¹⁵⁹⁴ Bynum 2014, 190.

kaldığı ve Attis'in doğduğu görülmektedir¹⁵⁹⁵. Bu efsanede de narın doğurganlığı sağlayan bir meyve olarak ön planda tutulduğu görülmektedir.

Narın taşıdığı kutsal ve sembolik değer pagan inançlarının sonrasında, tek tanrılı dinlerde de devam etmiştir. Hıristiyanlık¹⁵⁹⁶, Musevilik, Yahudilik¹⁵⁹⁷ ve İslam¹⁵⁹⁸ dininde pek çok sembolik değere sahip olduğu görülen meyvenin taşıdığı bereket, bolluk düşüncesi günümüzde halen kabul görmektedir¹⁵⁹⁹.

Nar, erken dönemlerden günümüze kadar çeşitli hastalıkların tedavisinde kullanılan şifalı bitkilerden biridir. Mısır kayıtlarında nar ağacı kabuğu, kökleri ve meyvesinin (*inhmn*) tıp çalışmalarında kullanıldığı belirlenmiştir¹⁶⁰⁰. Babil¹⁶⁰¹ ve Asurlulara¹⁶⁰² ait metinlerde de birçok hastalığın tedavisinde ilaç şeklinde alındığı görülmektedir¹⁶⁰³. Yunanlı hekim Hippokrates'te nar suyunu gebe kalmak ve doğumdan sonra ateş düşürmek amacıyla kullanmıştır¹⁶⁰⁴. Roma İmparatorluk Dönemi'nde ise çeşitli hastalıkların tedavisinde nardan yararlanılmıştır. Bu döneme ait yazılı kaynaklar,

¹⁵⁹⁵ Grimal 1997, 15. Efsaneye göre, Attis'in yarasından akan kanlardan, menekşelerin doğduğuna inanılmaktadır (Grimal 1997, 16).

¹⁵⁹⁶ Hıristiyanlık inancına göre nar, kâinatın teklifini simgeleyen kutsal bir cennet ağacıdır (Cirlot 1971, 261; Musselman 2003, 45; Arık 2009, 586; Cooper 2011, 134). Bu nedenle, papazların giysilerinde, odalara astıkları dinsel kumaşlarda ve dini mekânlara astıkları metal süslemelerde kullanılmaktadır (Arık 2009, 586; Duymuş Florioti 2015, 24).

¹⁵⁹⁷ Yahudilik ve Musevilikte, doğruluk sembolü olarak kabul edilmiştir (Arık 2009, 585-586).

¹⁵⁹⁸ Kurani Kerim'de de ismi geçen nar ağacı, Müslümanlar tarafından kutsal sayılan cennet ağaçlarından birisidir (Musselman 2003, 45; Duymuş Florioti 2015, 22). Bir rivayete göre, Hz. Muhammed'in, Uhut Savaşı'nda dişi yere düştüğünde, yerden nar ağacı çıktığına inanılmakta olup kırmızılığı peygamberimizin kanını, taneleri dişlerini temsil etmektedir (Şenocak 2016, 242). Bu inanışların yansıması olarak Anadolu'da bugün halen nar, cennet meyvesi olarak kabul edilmekte ve tanelerinin yere dökülmesi günah sayılmaktadır. Hatta bazı yörelerde nar ağacının evin etrafından şeytanı dahi uzak tuttuğuna, ağacın bolluk, bereket ve şans getireceğine inanılmaktadır (Aça 2005, 16-21; Şenocak 2016, 233-241).

¹⁵⁹⁹ Bazı Anadolu köylerinde bugün halen devam eden bereket oyunlarında bir direğe nar, soğan gibi meyveler asılmakta ve bağlara, bahçelere bereket ve bolluk getireceğine inanılmaktadır (Çetin 2008, 201). Bugün birçok evde ve işyerinde, dekor amaçlı kullanılan nar şeklinde objelerin bolluk, bereket ve şans getirdiği düşünülmektedir. Diğer yandan günümüzde halen bazı yörelerde yeni evlenen çiftlere çok çocukları olması amacıyla nar tanesi yedirilmektedir (Duymuş Florioti 2015, 35).

¹⁶⁰⁰ Dickson 2006, 117-118; Aboelsoud 2010, 82-84; Faydaoğlu-Sürücüoğlu 2011, 55; Gündoğdu vd. 2013, 243; Gençler Özkan 2015, 70. Ebers papirüsünde bitkisel malzemelerle hazırlanan reçetelerde nar sıklıkla karşımıza çıkmaktadır (Faydaoğlu-Sürücüoğlu 2011, 55; Gençler Özkan 2015, 70).

¹⁶⁰¹ Ünal 2007, 47-49. Babilliler tarafından narın suyu, meyvesi, yaprağı, çiçeği ile ağaç kabuğu ve kökü ilaç yapımında kullanılmıştır. Narın yaprakları, tohumları ve çiçeğinden alınan öz, doku ve damar daraltmanın yanı sıra midedeki kurt tedavisinde tercih edilmiştir. Kabuğundan yapılan bir ilaç ise ishal, ateş düşürme ve terlemede, yağından elde edilen ilaç göz, kulak, çıban ve iltihap tedavisinde kullanılmış, ayrıca bitkinin cinsel gücü artırıcı, hamileliği önleyici etkileri olduğuna inanılmıştır (Ünal 2007, 47-49; Riddle 2007, 202.)

¹⁶⁰² Asurlulara ait metinlerde de meyvenin benzer şekilde hamilelik ile bağlantılı tutulduğu görülmektedir (Duymuş Florioti 2015, 27). Yeni Asur Dönemi'ne tarihlendirilen silindir mühürler üzerinde hayat ağacının, nar ağacı olduğu görülmektedir (Duymuş Florioti 2015, 27, Fig. 4).

¹⁶⁰³ Mezopotamya Uygarlıkları tıp alanında özellikle narın kabuğundan yararlanmıştır (Faydaoğlu-Sürücüoğlu 2011, 55; Mandacı 2013, 111).

¹⁶⁰⁴ Bynum 2014, 190.

tıp çalışmalarında hangi hastalıklarda ve ne şekilde kullanıldığına dair detaylı bilgi sunmaktadır. Bu bağlamda özellikle Plinius¹⁶⁰⁵, Dioskorides¹⁶⁰⁶ ve Celsus'un¹⁶⁰⁷ verdiği bilgiler önem taşır. Tıp alanında kullanımı Bizans Dönemi'nde de devam eden nar¹⁶⁰⁸, günümüzde halen bu amaçla kullanılan şifalı bitkilerden birisidir¹⁶⁰⁹.

Mezopotamya'da¹⁶¹⁰, Mısır'da ve Anadolu'da antik dönemde deri tabaklamada kullanılan bitkisel ürünler içerisinde yoğun bir şekilde nar kabuklarının kullanıldığı

¹⁶⁰⁵ Plinius, nar çeşitleri ve kullanım alanları ile ilgili birçok bilgiyi günümüze aktaran en önemli antik kaynaklardan birisidir. Yazar, özellikle tıp çalışmalarında narın meyvesinin, kabuğunun, köklerinin hangi tıp hastalıklarda kullanıldığı hakkında detaylı bilgiler aktarmıştır. Plinius (*nat. XXIII.57*), narın kabuğunun diüretik bir etkiye sahip olduğunu, meşe palamudu ve sirkeyle birlikte kaynatıldığında zayıf dişlerin güçlendirildiğini, mide bulantısı çeken hamile kadınlar için faydalı olacağını aktarmıştır. Kesilen bir narın, üç gün boyunca yağmur suyu içinde bırakılmasıyla elde edilen karışımın çölyak hastaları ve kan tüküren hastalara özellikle soğuk olarak almalarını önermiştir. Plinius (*nat. XXIII.58*), ekşi nar ile yapılan *stomatice* isimli ilacın ağız, burun delikleri, kulaklar, bulanık görme, göze perde inme, üreme organlarının hastalıklarında, *nomae* isimli ilacın yaralar ve ülsere bağlı şiş yumrulara kullanıldığını, ayrıca ilacın deniztavşanının zehrine antidot olarak alındığını aktarmıştır. Yine bu ilaç, kulaklardan gelen cerahatli akıntılarda, gözdeki iltihapların başlangıç aşamasında, ellerin üzerindeki kırmızı döküntülerde tedavi edici özelliği ile kullanılmaktadır. Plinius (*nat. XXIII.58*) bu ilacın tarifini “*Kabuk meyveden ayrılır ve çekirdekler dövülür, meyvenin suyu üçte biri kalacak kadar kaynatıldıktan sonra her biri yarım libre oranında safran, çatlak şap, mür ve Attika balı ile karıştırılır. Bazı kişiler bunu başka bir yöntemle yaparlar: belli bir sayıda ekşi nar dövülür ve daha sonra suyu başka bir kazanda bal kıvamını alıncaya kadar kaynatılır.*” şeklinde yapmaktadır. Şarap ile kaynatılan nar kabuğu, şişlikler ve kısırlık için tedavi edici etkiye sahiptir. Yine bir nar, şarap ile birlikte üçte bir öz kalacak şekilde kaynatıldığında bağırsak tenyaları yok etme ve mide ağrısını iyileştirme özelliğine sahiptir. Taneler, toprak bir kap içerisinde, fırında yakıldıktan sonra toz haline getirilip şaraba atılırsa, bağırsakların gevşekliğini durdurmakta ve midedeki ağrıları gidermektedir. *Apyrna* olarak isimlendirilen tatlı bir nar çeşidinin, diğer narların aksine mide ve diş için zararlı olduğunu, kusma, safra tahliyesi ve ateşli hastalara verilmemesi gerektiğini özellikle belirtmektedir (Plin. *nat. XXIII.58*).

¹⁶⁰⁶ Nar ağacının tıp alanında kullanımı hakkında detaylı bilgileri günümüze aktaran diğer bir antik kaynak, Roma İmparatorluk Dönemi'nde hekimlik yapan ve botanik biliminin kurucusu sayılan Dioskorides'in çalışmasıdır. Dioskorides, hem narı, hem de nardan yapılan şarabı çeşitli hastalıkların tedavisinde önermiştir. Dioskorides (*Mat. Med. I.151*), tatlı narın mide çevresinde oluşturduğu bir ısıyla mide için faydalı olduğunu, keskin narın kanamayı durdurucu etkiye sahip olduğunu söylemektedir. Keskin nar çekirdeklerinin bağırsak hastalıklarında, yağmur suyu ile içecek olarak alındığında kan tükürme ve dizanteri hastalıklarında faydalı olduğunu, ayrıca kalça banyosu şeklinde uygulandığında doğum sıvılarına yararlı olduğunu aktarmıştır. Özsu sıkılarak ve haşlanarak elde edilen nar çekirdekleri bal ile birlikte ağız, genital bölge ve perinedeki ülserler, kulak ağrısı ve burun içindeki yaralarda kullanılmıştır. Dioskorides'e göre (*Mat. Med. V.34*), nardan yapılan şarap (*oinos roites*) ateşli mide ve bağırsak rahatsızlıklarının yanı sıra idrar söktürücü olarak da kullanılmıştır.

¹⁶⁰⁷ Celsus (VI.9) nar kabuğunun, mazi ve çam kabuğu ile dövülüp yağmur suyu ile karıştırıldığını ve lapa şeklinde diş üzerine konulduğunu aktarmıştır. Yine Celsus'un (IV.8), narı çeşitli hastalıklara karşı bazı bitkisel ürünlerle birlikte kullanıldığını görmekteyiz.

¹⁶⁰⁸ Yurdakök 2005, 95. Bizanslı Hekim Aetius ve Oribasius, döküntülü hastalıkların tedavisi için nar kabuğunu, Tralleisli İskender ise bağırsak parazitleri için hint yağı ile birlikte nar çekirdeklerinin kullanılmasını önermiştir (Yurdakök 2005, 95-97).

¹⁶⁰⁹ Nar, günümüzde tıp alanında yapılan çalışmalarda, kalpten mide rahatsızlıklarına, boğaz hastalıklarından bağırsak ve ateşli hastalıklara kadar pek çok alanda kullanılmakta olup Aids için hazırlanan yiyecekler sınıfına dâhil edilen meyveler arasında yerini almıştır (Baytop 1963, 281; Baytop 1984, 341; Blamey-Grey Wilson 1993, 152; Uhri 2011, 322-323; Gündoğdu vd. 2013, 243; Kurt-Şahin 2013, 572). Anadolu'da halk tarafından birçok hastalık tedavisinde bugün halen nar kullanılmaktadır (Bayatlı 1989, 29; Kıran 2006, 35; Yaylagül 2014, 54). Boğaz, akciğer, kansızlık, safra, çarpıntı, mide ağrısı ve baş dönmesine karşı tedavi amaçlı olarak kullanılmaktadır (Eyuboğlu 1987, 70).

¹⁶¹⁰ Mezopotamya'da sal ve kelek gibi taşitlarda yüzeyi kaplamak için kullanılan deriler için tabaklama maddesi olarak nar kabuğu kullanılmıştır (Yıldız 1993, 10).

bilinmektedir¹⁶¹¹. Plinius¹⁶¹², ekşi narın kabuğunun birçok amaçla kullanıldığını ancak en yoğun kullanımının deri tabaklamada olduğunu, bu amaçla kullanılan narların “*malicorium*” (deri elması) olarak adlandırıldığını söylemektedir. Nar kabuklarının bu kullanımı günümüzde halen devam etmektedir¹⁶¹³.

Nar, içerdiği tanin, gallik asit ve egalik asit maddeleriyle dokumacılıkta kumaş boyama amacıyla yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Meyvenin taze veya kuru kabuklarından elde edilen çeşitli renkler günümüzde bile yün ipliklerin boyanmasında halen kullanılan bir uygulamadır¹⁶¹⁴. Yapılan çalışmalarda kahve, siyah, haki, sarı gibi tonlarda renk sağlayan nar, kök boya veya odun külü gibi farklı maddelerle kullanıldığında mor renge kadar farklı renk tonları elde edilmiştir¹⁶¹⁵. Yine boyacılıkta, mordan olarak (renk sabitleyici) da kullanılmıştır¹⁶¹⁶. Narın, boyacılıkta (kumaş ve deri) kullanıldığına dair en erken kayıtlar, Mısır Uygarlığı’nda, MÖ 1600’lerde karşımıza çıkmakta olup içeriğine konulan maddeler ile nar kabuğundan sarıdan siyaha kadar renk elde edildiği tespit edilmiştir¹⁶¹⁷.

Günümüzde olduğu gibi antik dönemde de aromatik etkisi nedeniyle bayan kokularında ve kozmetik ürünler içerisinde kullanılan bitkiler arasında yer almıştır¹⁶¹⁸. Ayrıca antik dönemden günümüze kadar, ağacın dalları sepet ve küfe yapımında kullanılmıştır¹⁶¹⁹. Yine Plinius’un¹⁶²⁰ verdiği bilgilere göre, yanmış nar kabuklarının antik dönemde akrep ve sivrisinekleri uzak tutmak için kullanıldığını, Anadolu’da bugün halen sinek ve böcekleri uzak tutmak için nar kabuğunun yakıldığını görmekteyiz¹⁶²¹.

¹⁶¹¹ Yıldız 1993, 22. Nar kabuğunun deri tabaklamada kullanımı, Mısır ve Babil Uygarlığı’nda bilinmektedir (Yıldız 1993, 27; Ünal 2007, 48).

¹⁶¹² Plin. nat. XXIII.57.

¹⁶¹³ Özkal-Dinç 1993, 22; Dalka 2010, 1.

¹⁶¹⁴ Enez 1987, 55-56; Karadağ 2007, 86; Tutak vd. 2008, 55-56; Kurt-Şahin 2013, 553.

¹⁶¹⁵ Baytop 1984, 341; Aydın 2001, 45-46; Dalka 2010, 1. Ayrıca değişik mordanlarla yapılan boyama sonucu ortaya çıkan renkler için bkz. Tutak vd. 2008, 56.

¹⁶¹⁶ Özkal-Dinç 1993, 22.

¹⁶¹⁷ Yıldız 1993, 22.

¹⁶¹⁸ Ward 2003, 531; Yılmaz vd. 2013, 142. Mısır’da 19. veya 20. Hanedanlık dönemine ait olduğu düşünülen nar formunda yapılmış cam kabın, parfüm veya nar suyu koymak amacıyla kullanıldığı düşünülmektedir. Kap için bkz. Byl 2012, 357, Fig. C.3. Ayrıca Enkomi ve Lefkadi’de ele geçirilen benzer nar formulu kaplar için bkz. Immerwahr 1989, Pl. 71 c-d. Roma Dönemi’nde parfüm kullanımı için bkz. Jackson 1999, 51.

¹⁶¹⁹ Gündoğdu vd. 2013, 243.

¹⁶²⁰ Plin. nat. XXIII.61.

¹⁶²¹ Eyuboğlu 1987, 70.

3.4.1. Nar Kabartmaları

Laodikeia antik kentindeki mermer mimari bloklarda, Septimius Severus Nymphaeumu'nda iki adet nar kabartması tespit edilmiştir. KGS.46a ve KGS.47 numaralı nar kabartmaları, konsollu geison sima bloklarının konsol kasetlerinde yer alır¹⁶²² (Kat. No. KGS.46a-47, Fig. 211-212).

¹⁶²² Şimşek 2013a, 454, Res. 639.

Figür 211: KGS.46a numaralı nar kabartması.

Figür 212: KGS.47 numaralı nar kabartması.

Figür 213a-b: Laodikeia'nın sınırları içerisindeki Lambalar Mevkii'nden nar ağacının meyvesi.

Kabartma tekniğinde işlenen figürler, bir dalın ucundaki iki adet meyveden oluşmaktadır. Meyveler, olgun olduklarını ifade eden kabuk profilleriyle aslına uygun, gerçekçi bir anlayışla yapılmıştır. Üstten ve alttan basık elips formu meyve kapsüllerinin ucunda, nara özgü üçgen formu, üç yapraklı tepe çiçeği yer alır. Her iki kabartmada da birinci sınıf, nitelikli işçilik görülür. KGS.47 numaralı kabartma yoğun bir şekilde kalker kaplı olmasına rağmen üslup yönünden KGS.46a numaralı kabartmayla benzerdir. Ancak her iki kabartmada dal ile meyvelerin yönlerinde görülen farklılık aynı şablondan üretilmediklerini gösterir (Fig. 211-212). Diğer yandan kentteki mimari bloklarda tespit edilen boya kalıntıları, nar figürlerinin orijinalinde kırmızı renk boyalı olabileceğini de düşündürmektedir. Apollon Lairbenos Tapınağı'nda bulunan nar

tutan bir el parçasında, narın üzerinde tespit edilen kırmızı renkli boya kalıntıları¹⁶²³ da görüşümüzü desteklemektedir.

Bugün, dünyada en fazla nar üretimi yapan 4. ülke Türkiye'dir. Üretimin büyük bir kısmının sağlandığı Ege Bölgesi'nde ise Denizli İli ön plandadır¹⁶²⁴. Denizli'nin önemli ihracat ürünleri arasında bulunan nar, bölgenin ılıman iklim kuşağında olması ve ağacın pek çok toprak yapısına kolaylıkla uyum sağlamasından dolayı özellikle Sarayköy, Irlıganlı, Buldan, Akköy ve Güney ilçelerinde üretilmektedir. Söz konusu üretim yerleri, antik dönemde Laodikeia, Hierapolis ve Tripolis'in yönetim sınırında kalan bölgeler olması bakımından önem taşımakta, antik dönemde de söz konusu kentlerde nar yetiştiriciliğinin yapıldığını düşündürmektedir. Bu kentlerde yapılan kazılarda elde edilen arkeolojik veriler de görüşümüzü desteklemektedir.

Lykos (Çürüksu) Vadisi'nin çevresi, zengin su kaynaklarına ve verimli tarım arazilerine sahiptir. Bu nedenle, antik dönemde bölge kentlerinin başlıca ekonomik gelir kaynağı, topraklarında yetiştirilen tarım ürünleri olmuştur. Bu ürünlerden biri de bugün halen bölgedeki yerleşimlerde ticari önemini koruyan nar olmalıdır. Tripolis kentinde yapılan çalışmalarda nar üretiminin yapıldığına dair buluntulara ulaşılmış¹⁶²⁵, bir tabernaya ait duvarda çeşitli figürlerin arasında, dalında yapraklarıyla birlikte resmedilen nar betimlemesi tespit edilmiştir¹⁶²⁶ (Fig. 214). Bugün halen Buldan İlçesinde yetiştirilen nar, yerel ekonomide önemli rol oynayan meyvelerden birisidir¹⁶²⁷. Diğer yandan Hierapolis kentinde Severuslar Dönemi'ne tarihlendirilen tiyatronun¹⁶²⁸ ve Tapınak Nymphaeumu'nun¹⁶²⁹ konsollu geison sima ve tavan kaseti bloklarının kasetlerinde de tek ya da ikili-üçlü betimlenen nar kabartmaları görülmektedir (Fig. 215-216). Laodikeia'nın da üretim yapan bir kent olduğunu düşündüğümüzde, bölgedeki kentlerde özellikle Roma İmparatorluk Dönemi'nde nar yetiştiriciliğinin yapıldığı ve değerli bir meyve olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır¹⁶³⁰.

¹⁶²³ Akıncı Öztürk 2011, 124-125, 307.

¹⁶²⁴ Kurt-Şahin 2013, 555-557.

¹⁶²⁵ Duman 2017b, 38.

¹⁶²⁶ Duman 2017a, 114, Fig. 19-20. Ephesos kentinde, 4 no.lu konut biriminin duvar resimlerinde tasvir edilen bahçe manzarasında nar ağaçları görülmektedir. Bkz. Zimmermann-Ladstätter 2011, 89, Res. 138.1.

¹⁶²⁷ Ertuğ vd. 2004, 192.

¹⁶²⁸ Ferrero vd. 2007, Fig. 105.

¹⁶²⁹ Nymphaeum için bkz. Campagna 2006, 391-394.

¹⁶³⁰ Hierapolis'te bulunan yazıtlar, kentteki meslek grupları arasındaki bahçıvanların varlığını göstermektedir. Bkz. Ritti 2017, 162.

Figür 214: Tripolis'te bulunan nar betimli fresk.

Figür 215: Hierapolis Tiyatrosu'na ait konsol kasetinde nar kabartması.

Figür 216: Hierapolis Tapınak Nymphaeumu'na ait konsol kasetlerinde nar kabartmaları.

Laodikeia'da nar kabartmalarının tespit edildiği yapı, İmparator Septimius Severus adına inşa edilen anıtsal bir çeşmedir. Yapının mimari dekorasyonu, çeşitli bitki ve hayvan figürlerinden oluşturulmuştur¹⁶³¹. Dekorasyonda karşımıza çıkan bitkisel bezemeler, olasılıkla kentin territoryumunda yetiştirilen ve ekonomide önem taşıyan tarım ürünleridir. Bu nedenle, nar'ın da bu bitkilerden birisi olduğu düşünülmektedir. Nar ağaçları bugün halen Laodikeia'da ve çevresindeki yerleşimlerde yetiştirilen başlıca ürünlerden birisidir¹⁶³² (Fig. 213).

Nar, antik dönemde, bolluğu, bereketi, verimi ve doğurganlığı sembolize eden meyvelerden biridir¹⁶³³. Bunun en büyük sebebi, meyvenin içindeki çok taneli yapı ve kan kırmızı renkli tohumlarıdır. Septimius Severus Nymphaeumu'nda betimlenen diğer

¹⁶³¹ Şimşek 2013a, 147-159, 454-455, Res. 639, 641-642.

¹⁶³² Şimşek 2013a, 454, Res. 640.

¹⁶³³ Bynum 2014, 190.

figüratif kabartmaların da incir, haşhaş, tahıl, kozalak gibi çok taneli ve tohumlu özellik gösteren bitkilerden oluştuğu görülmektedir. Bu nedenle, yapı dekorasyonunda karşımıza çıkan nar bezemesinin, antik dönemde taşıdığı bolluk, bereket gibi sembolik anlamlar çerçevesinde işlendiği düşünülmektedir. Yapıdaki konsollu geison sima bloklarında betimlenen Priapos kabartması da bu düşüncemizi destekleyerek, çeşmede vurgulanan ana düşüncelerden birinin kente sunulan bereket, bolluk teması olduğunu ifade etmektedir.

Priapos, bitki, hayvan ve insanlar için bolluğu, bereketi getiren, bağların ve bahçelerin koruyucu tanrısıdır. Bereketi sağlayan tanrıya özellikle olgun narların sunulduğu bilinmektedir¹⁶³⁴. KGS.46a ve KGS.47 numaralı kabartmada betimlenen narların kabuk yapısı, meyvelerin olgun evrede olduğunu vurgulamaktadır (Fig. 211-212). Bu durum da bize, anıtsal çeşmedeki nar kabartmalarının özellikle bereket ve bolluk temasına göre programlandığını düşündürür. Çünkü antik dönemde kentlerin sahip olduğu su kaynakları, topraklarda yetişen tarım ürünlerine bereket ve bolluk sunmuş, bu sayede gelişen kentler ekonomik güç ve zenginlik kazanmıştır. Hierapolis kentinde açığa çıkartılan yazıtlar da bölge kentleri için su kaynaklarının, elverişli toprakların ve bereket temasının birbiriyle bağlantılı tutulan ilahi değerler olduklarını açık bir şekilde ifade eder¹⁶³⁵. Hierapolis'te Tapınak Nymphaeumu'nda açığa çıkartılan çeşitli bitkisel figürlerin içerisinde betimlenen nar kabartmaları da aynı düşüncenin ürünü olup kentin su kaynaklarının elverişli topraklara taşıdığı bereketi ve bolluğu ifade ediyor olmalıdır (Fig. 216). Antik dönemde nar üretimi ve ticaretiyle¹⁶³⁶ ön planda olan Side kentine ait sikkelerde, nehir tanrısı Melas'ın (Manavgat) elinde nar tuttuğu¹⁶³⁷, kentin Anıtsal Nymphaeum olarak isimlendirilen su yapısına ait mimari bloklarda da nar kabartmalarının betimlendiği¹⁶³⁸ görülmekte ve bu düşüncelerimizi desteklemektedir. Çünkü Side kentinin bulunduğu Antalya, bugün Türkiye'de en fazla nar üretimi yapan bölgedir¹⁶³⁹. Diğer yandan Side'yle aynı coğrafyada bulunan Perge

¹⁶³⁴ Dökü 2002, 34.

¹⁶³⁵ “Kutsal kent, altından kent, sen geniş Asya'nın en elverişli topraklarına sahipsin, Nymphe'lerin efendisi (senin) görkemli sularınla süslü”, “Bereketli ey Hierapolis”. Yazıtlar için bkz. Ritti 2006, 113-114.

¹⁶³⁶ Side kentinin sikkelerinde, narın deniz aşırı ülkelere yapılan ticaretini gösteren betimlemeler görülmektedir. Sikke için bkz.

http://www.asiaminorcoins.com/gallery/displayimage.php?album=266&pid=4587#top_display_media (Erişim Tarihi: 02.12.2017, 15.30).

¹⁶³⁷ Altınoluk 2010, 46.

¹⁶³⁸ Gliwitzky 2010, Abb. 172, 177. Side'de bulunan bir tavan kaseti süslemesinde, ödül tacı içerisinde çıkan nar meyvesi görülmektedir. Bkz. Mansel 1978, 102, Res. 108.

¹⁶³⁹ Kaya-Şahin 2013, 556-562.

kentinde de mimari tavan kasetlerinde, nar figürleri karşımıza çıkmaktadır¹⁶⁴⁰. Bu nedenle, Laodikeia Septimius Severus Nymphaeumu'nun mimari bloklarında betimlenen nar figürleri, kentin bereketli sularının tarım topraklarına taşıdığı bolluğu, verimi ve bu ürünlerden birisinin de kutsal bir bitki olarak kabul gören nar olduğunu düşündürmektedir. Figürlerin betimlenişinde hâkim olan gerçekçi üslupta, meyvenin çok iyi tanındığını göstermektedir.

Mimari bloklarda karşımıza çıkan nar kabartmaları, Pergamon Demeter ve Persephone tapınağında¹⁶⁴¹, Lagina Kutsal Alanı'nda Hekate altarna ait tavan kasetlerinde¹⁶⁴², Kyzikos Zeus Tapınağı'nın tavan kasetlerinde, Hierapolis Tiyatrosu ve Tapınak Nymphaeumu'ndaki konsol kasetlerinde, Myra Tiyatrosu'nda¹⁶⁴³, Side Anıtsal Nymphaeum yapısı¹⁶⁴⁴ ve tiyatrosundaki tavan kasetlerinde¹⁶⁴⁵, Perge'deki Propylon ve Nymphaeum yapısında¹⁶⁴⁶, Nysa Tiyatrosu'nda¹⁶⁴⁷ görülmektedir (Fig. 217-218).

Figür 217: Lagina Hekate kutsal alanındaki altar yapısına ait tavan kasetinde nar kabartması.

Figür 218: Side Anıtsal Nymphaeumu'nun tavan kasetinde işlenen nar kabartması.

¹⁶⁴⁰ Özgür 1990, Fig. 55.

¹⁶⁴¹ Tapınağın frizlerinde tanrıçaların sembolü olarak nar kabartmaları işlenmiştir. Bkz. Anadolu 1988, 126, Res. 13.

¹⁶⁴² Davran 2011, 29, 45, 55-56, 84, Kat. No. 18, 29, 31.

¹⁶⁴³ Çevik 2015, 127.

¹⁶⁴⁴ Türkmen 2007, 43.

¹⁶⁴⁵ Kentin baş tanrıçası Athena'nın betimlendiği bir tavan kasetinin köşelerinde, kentin simgesi nar kabartması yer almaktadır. Side'de tanrıça Athena'nın atribüsü nar'dır. Bkz. Alanyalı 2010, 84-85, Res. 1.

¹⁶⁴⁶ Septimius Severus-Caracalla Dönemi'ne tarihlendirilen konsollu geison kasetlerindeki figürler haşhaş ya da nar kapsülü olarak değerlendirilmiştir. Bkz. Türkmen 2007, 15-16, 19-20, 22, Kat. No. 142.

¹⁶⁴⁷ Kadioğlu 2006, Taf. 20.8, Taf. 21.3. Kat. no. 252,255.

Laodikeia nekropolünde açığa çıkartılan çeşitli mezarların fresk süslemelerinde de nar olduğu düşünülen figürler tespit edilmiştir¹⁶⁴⁸. Ancak nar, mezarlarda farklı bir sembolik anlam taşımakta olup Persephone-Hades efsanesinden dolayı ölümsüzlüğü temsil etmektedir¹⁶⁴⁹. Yine Laodikeia’da bulunan bir boya atölyesinde, boya kazanlarının içindeki kalıntıların analizleri, tekstil ürünlerini boyamada bitkisel ürünlerin kullanıldığını göstermiştir¹⁶⁵⁰. Nar kabuğu, antik dönem boyunca kök boya gibi bitkisel maddelerle birlikte kullanılmış ve mor renge kadar farklı renk tonları elde edilebilmiştir¹⁶⁵¹. Antik kaynaklar aracılığıyla tekstil ürünlerinde kökboyanın yoğun kullanımının bilindiği Laodikeia ve Hierapolis kentlerinde de mora yakın kırmızı bir ton elde edilmiştir¹⁶⁵². Bu durum bize, Laodikeia’da nar kabuğunun dokumaların boyamasında kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir. Laodikeia’da ve bölge kentlerinde devam eden kazı çalışmalarının, ilerleyen dönemlerde narla ilgili yeni bilgiler sunacağı şüphesizdir¹⁶⁵³.

3.5. Elma (*Malus sylvestris* L.)

Ana vatanı Kafkasya civarı¹⁶⁵⁴ olduğu kabul edilen elma (*Malus sylvestris* L.), Gülgiller (Rosaceae) familyasının bir türüdür¹⁶⁵⁵. Kışın dökülen yapraklar, eliptik ve her iki ucu sivri yapıda, meyveleri ise alt ve üstten basık küre biçimindedir¹⁶⁵⁶.

Elma, erken dönemlerden itibaren yetiştiriciliği yapılan ve gıda amaçlı tüketilen önemli meyvelerden birisidir¹⁶⁵⁷. Tıp çalışmalarında da yararlanan bitki, çağlar boyu kutsallık taşımıştır.

¹⁶⁴⁸ Şimşek vd. 2011, 425.

¹⁶⁴⁹ Ov. *fast.* IV.589-615; Thomson 2007, 210; Larson 2007, 88; Cooper 2011, 134.

¹⁶⁵⁰ Şimşek vd. 2011,170-171; Şimşek 2013a, 396-399.

¹⁶⁵¹ Baytop 1984, 341; Aydın 2001, 45-46; Dalka 2010, 1. Ayrıca değişik mordanlarla yapılan boyama sonucu ortaya çıkan renkler için bkz. Tutak vd. 2008, 56.

¹⁶⁵² Laodikeia’daki Erguvani Yün Boyacıları Birliği için bkz. Şimşek - Sezgin 2011, 186, 188. Strabon (XIII. 4. 14) “Hierapolis’deki su, yün boyaması için olağanüstü uygundur. Köklerle boyanan yünler, kırmızı ve morla boyanan yünlerden çok üstündür” sözleriyle kentteki mor boyanın kalitesini ve önemini ifade etmektedir. Hierapolis’teki *Purpura Boyacıları Birliği* için bkz. Ritti 2006, 144-146; Ertekin 2007, 34-35, 39-41.

¹⁶⁵³ Denizli’de ve ilçelerinde yapılan birçok yapının iç mekân süslemesinde de nar ağacı ve motifi kullanılmıştır. Denizli Çal, Ortaköy’de bulunan ve 1202 yılına tarihlenen “Saray Evi” olarak adlandırılan bir halk evinde, iç mekân duvarlarında yayvan bir kap içerisinde nar meyvelerinin yanı sıra dallarından olgun halde sarkan meyvelerin olduğu nar ağacı betimlenmiştir. Bkz. Şıracı vd. 2013, 131-136.

¹⁶⁵⁴ Karamanoğlu 1977, 263.

¹⁶⁵⁵ Karamanoğlu 1977, 263; Tanker vd. 1993, 283, 289; Mamikoğlu 2012, 312.

¹⁶⁵⁶ Mamikoğlu 2012, 313.

Elma, Mısır'da III. Ramses tarafından Nil tanrısına adak sunulan kutsal bir meyvedir¹⁶⁵⁸. Hititler Dönemi'nde de tanrılara sunulduğu ve ritüellerde kullanıldığı bilinmektedir¹⁶⁵⁹. Tanrıça İştar ile ilişkili bir efsanede, “*Tanrıça İştar'ın dizlerine bir elma gibi eğildi*”¹⁶⁶⁰ şeklindeki bir ifadede kullanılmıştır. Bu metin, elma ağacının, tanrıça İştar ile ilişkili olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Yine bir diğer dua metninde İştar ile ilişkilendirilen elma, bir kadın ile cinsel ilişkiye girmek isteyen bir erkeğe, tılsımlı sözlerin üç kere tekrarlanmasından sonra yedirilmesi gerektiği öğütlenmiştir¹⁶⁶¹. Burada tanrıça İştar'la ilişkilendirilen elmanın cinselliği ve aşkı, bağlılığı ve üremeyi temsil ettiği görölmektedir.

Yunan mitolojisinde de elmanın çoğunlukla tanrıçalarla ilişkilendirildiği görölmektedir. Bunların başında ise tanrıça İştar'ın Yunan Uygarlığı'ndaki karşılığı olan tanrıça Aphrodite gelmektedir¹⁶⁶². Tanrıçanın elmayla ilişkisi, üç güzeller yarışmasında karşımıza çıkar. Efsaneye göre tanrıça Eris'in, Athena, Hera ve Aphrodite arasına attığı altın elma, büyük bir savaşın başlangıcına sebep olur. Elmanın en güzel olana verileceği vaadi, tanrıçalar arasında büyük bir kavga başlatır. Bunun üzerine Zeus tarafından görevlendirilen Hermes, tanrıçaları İda dağına götürerek çoban Paris'i bulur ve seçim yapması için ikna eder. Tanrıça Aphrodite tarafından vaat edilen Spartalı Helene'nin aşkını seçen Paris, altın elmayı Aphrodite'ye sunar¹⁶⁶³. Böylece elma, hem güzelliği hem de aşkı temsil eden en önemli meyve haline dönüşmüş ve Aphrodite'nin sembolü kabul edilmiştir.

Elma, tanrıça Hera'nın da kutsal meyvesidir. Çünkü efsaneye göre, baş tanrı Zeus ile evlenen Hera'ya Gaia tarafından düğün hediyesi olarak altın elmalar armağan edilmiştir. Bu hediye yi çok beğenen Hera, elmaları Atlas dağı yamacındaki bahçesine

¹⁶⁵⁷ Hititlere ait metinlerde, elmanın, üzüm ve incirden sonra ekonomide büyük bir paya sahip önemli bir meyve olduğu görölmektedir (Ertem 1974, 60-62, 172; Sabuncuo 2011, 7, 92). Yine *Tiutatapara* isimindeki bir şahsın arazisinde, üzümle birlikte elma ağaçlarının yer aldığı ve Hitit kanunlarında üzümde olduğu gibi elma ağacına zarar verilmesi durumunda cezaların bulunduğu görölmektedir (Ertem 1974, 62, 172; Bryce 2002, 99; Sabuncuo 2011, 74, 92-93). Hitit metinlerinden, birçok ekmek çeşidi içerisinde elmalı ekmek yapıldığını, meyvenin hem taze, hem de kurutularak tüketildiği belirlenmiştir (Ertem 1974, 63; Sandıkcıoğlu 2009, 25, Ünal 2007, 154). Apicius (IV.3) tarafından verilen bir domuz yemeğinde, elmalar küp şeklinde doğranarak yemeğe katılmaktaydı. Ayrıca bkz. (Dalby-Grainger 2001, 134).

¹⁶⁵⁸ Piramses Sarayı bahçesinde yetiştirilmektedir. Bkz. Uhri 2011, 207.

¹⁶⁵⁹ Elma, bir evin inşa ritüelinde temel in altına konulan eşyalarla birlikte görölmektedir (Ertem 1974, 62).

¹⁶⁶⁰ Ertem 1974, 63.

¹⁶⁶¹ Uhri 2011, 208.

¹⁶⁶² Cooper 2011, 14.

¹⁶⁶³ Bynum 2014, 194; Uhri 2011, 209-210.

dikmiştir¹⁶⁶⁴. Bu nedenle elma, hem Hera'nın, hem de evliliklerin sembolü haline dönüşmüştür.

Elmanın evlilik ile bağlantılı olduğunu gösteren diğer bir efsane, Atalanta ve Hippomenes arasında geçen hikâyede görülmektedir. Tanrıça Artemis'e bağlılığından dolayı evlenmeyi reddeden Atalanta, evlilik isteği ile gelen koca adaylarını bir yarışa davet etmektedir. Yarış sırasında geçtiği adayları ise mızrağıyla öldürmektedir. Ancak Hippomenes, Atalanta ile giriştiği mücadelede tanrıça Aphrodite'nin Kıbrıs'taki tapınağından getirdiği üç adet altın elmayı yere atmış ve parlayan elmaların büyüüne kapılan Atalanta yarışı kaybederek Hippomenes ile evlenmek zorunda kalmıştır¹⁶⁶⁵. Elma ve evlilik arasındaki bağlantı, bugün bazı kültürlerde halen devam etmektedir¹⁶⁶⁶.

Bağların ve bahçelerin koruyucu tanrısı Priapos'un kutsal ağaçları arasında elma ağacı da yer bulmuş ve ona sunulan meyveler arasında yerini almıştır¹⁶⁶⁷. Lukianos¹⁶⁶⁸ tarafından verilen bilgiler, Tanrıça Demeter, Persephone ve Dionysos adına gerçekleştirilen ve toprağın canlanması amacıyla düzenlenen¹⁶⁶⁹ Haloa festivalinde, kutlama sırasında masalar üzerinde sunulan bereket¹⁶⁷⁰ meyvelerinden birisinin elma olduğunu göstermektedir. Elmanın kutsallığı günümüze kadar bazı inanışlarda devam etmiştir¹⁶⁷¹.

Elma, erken dönemlerden itibaren tıp çalışmalarında yararlanılan şifalı bir bitkidir. Hitit metinlerinde, elma fidanı ve meyvesinin ilaç şeklinde kullanıldığı görülmektedir¹⁶⁷². Dioskorides¹⁶⁷³ de elmanın mide ve bağırsaklara iyi geldiğini, idrar

¹⁶⁶⁴ Giesecke 2014, 109-110. Bahçedeki elma ağaçlarının Atlas'ın kızları tarafından çalınması üzerine beceği olarak yüz kollu bir dev ile üç nymphayı görevlendirmiştir. Ancak Herakles altın elmaları çaldıktan sonra nymphalar kavak, söğüt ve karaağaca dönüşmüşlerdir.

¹⁶⁶⁵ Ov. *Met.* X.560-680; Bynum 2014, 194; Uhri 2011, 208.

¹⁶⁶⁶ Yine Aleviler tarafından düğünlerinden önce davetiye olarak yakın akrabalarına elma götürülmektedir (Daşdemir 2015, 94).

¹⁶⁶⁷ Boyana 2004, 42.

¹⁶⁶⁸ Lucian. VII.4.

¹⁶⁶⁹ Sina 2004, 48.

¹⁶⁷⁰ Günümüzde Kırgızlar tarafından uygulanan bir âdete göre, çocuk sahibi olmak isteyen kısır kadınlar bir elma ağacı altında yuvarlanmaktadır (Bars 2014, 382). Bu da elmanın sağladığı bereket ve doğurganlık inancının günümüzde halen devam ettiğini göstermektedir.

¹⁶⁷¹ Hıristiyanlıkta cennetten kovulma hikâyesinde yasak meyve olarak kabul edilen ağacın elma olduğu düşünülmektedir (Gezgin 2010, 70-71). Havva'nın elması, dünya isteklerine düşkünlüğü, itaatsizliği, baştan çıkarıcılığı, baştan çıkarıcılığı ve masumiyetin yitirilişini sembolize etmektedir (Lust 2000, 493). Alevi Bektaşiler için merasimlerin ana unsuru kabul edilen elma, cem ayinlerinde kurban edilerek kesilmekte, ardından da pay edilmektedir. Arta kalan kabukları ise göğe yükselmesi için yakılmakta veya toprağa yeniden gömülmektedir (Daşdemir 2015, 86-87). Örneğin elma motifi, Osmanlı Padişahları tarafından hükümdarlık simgesi olarak kullanılmıştır (Daşdemir 2015, 84).

¹⁶⁷² Ertem 1974, 62.

¹⁶⁷³ Diosk. *Ped. Mat. Med.* I.162.

söktürücü¹⁶⁷⁴ olarak kullanıldığını bildirmiştir. Bizans Dönemi'nde, karaciğer ve kalp hastalıklarında, sindirimle ilgili rahatsızlıklarda kullanılmıştır¹⁶⁷⁵. Günümüzde besleyici olmasının yanında, kalp hastalıkları ve nefes darlığına karşı koruyucu amaçlı kullanılmaktadır¹⁶⁷⁶.

3.5.1. Elma Kabartması

Laodikeia antik kentindeki mermer mimari bloklarda, Septimius Severus'a ithaf edilen anıtsal nymphaeum yapısında tespit edilen elma kabartması kentte ele geçirilen tek örnektir. KGS.49 numaralı kabartma, konsollu geison sima bloğundaki konsol kasetinde yer almaktadır (Kat. No. 49, Fig. 219).

Figür 219: KGS.49 numaralı elma kabartması.

Figür 220: Elma ve yaprağı.

Küre formu meyve, sivri uçlu, eliptik formu yaprak taşıyan, kısa bir dalın ucunda yer alır. Meyvenin gövde formu, şeftali ağacının meyvesi ile benzerlik taşımaktadır. Ancak şeftali ağacının yapraklarının daha ince ve uzun yapıda olması, geniş ve kısa yapraklı meyvenin elma olduğunu düşündürmektedir (Fig. 219-220).

Elma, günümüzde Denizli İli'nde yetiştirilen başlıca meyvelerden birisidir¹⁶⁷⁷. Özellikle Çameli ve Çivril İlçesi'nde ekonomik değere sahip meyvelerden birisi olan

¹⁶⁷⁴ Dioskorides (*Mat. Med.* I.162) idrar söktürücü olarak ayvanın daha etkin olduğunu aktarmıştır.

¹⁶⁷⁵ Uhri 2011, 215.

¹⁶⁷⁶ Eyuboğlu 1987, 61.

¹⁶⁷⁷ Taşkın Karaçam 2006, 76. 1980'li yıllarda, Denizli'de Türkiye ortalamasının üzerinde elma yetiştiriciliği yapılmıştır. Bkz. Taşkın Karaçam 2006, 79.

elma için her yıl özel festivaller düzenlenmektedir¹⁶⁷⁸. Elma, Hititler Dönemi'nden itibaren Anadolu topraklarında yetiştirilen bir meyvedir. Ilıman ve soğuk iklim şartlarında yetişen elma ağacı, antik dönemde buna uygun şartları sağlayan Lykos Vadisi'nin etrafındaki meyve bahçelerinde de yetiştirilmiş olmalıdır.

Septimius Severus Nymphaeumu'nda tespit edilen elma figürü, yapıda bulunan diğer bitkisel kabartmalarla bütünlük teşkil etmektedir. Nymphaeuma ait konsollu geison sima bloklarının konsol kasetlerinde incir, nar gibi bitkisel figürlere ait kabartmalar ile birlikte bereket tanrısı Priapos'un kabartması da açığa çıkartılmıştır. Söz konusu tarım ürünleri, antik dönemde özellikle bereket ve bolluk kavramlarıyla ilişkili olmakla birlikte, Priapos'a sunulan kutsal meyvelerdir. Priapos'a atfedilen meyvelerden bir diğerinin de elma olması, elmanın diğer meyvelerle birlikte bereket ve bolluk düşüncesiyle tasarlandığını düşündürmektedir. Elma, antik dönemde özellikle bereket, doğurganlık ve üremeyle ilişkili kültlerde kutsallık taşımıştır. Bu nedenle, kente su sağlayan anıtsal bir yapıda betimlenen elma kabartması, suyun ve tanrıların Laodikeialılara sunduğu bereketi, bolluğu, verimliliği ve üreme gücünü temsil ediyor olmalıdır. Laodikeia'da suyla ilişkili bir yapıda tespit edilen elma kabartması, Hierapolis kentinde aynı işlevle kullanılan bir yapıda da açığa çıkartılmıştır (Fig. 221).

Figür 221: Hierapolis Tapınak Nymphaeumu'na ait konsol kasetinde elma kabartması.

¹⁶⁷⁸ <http://www.deha20.com/haberler/detay/civril-elma-tarim-ve-kultur-festivali-ne-hazir-05-09-2017-19-36-55> (Erişim Tarihi: 08.01.2018, 11.22).

Hierapolis, Apollon Kutsal Alanı'daki Tapınak Nymphaeumu'na¹⁶⁷⁹ ait mimari bloklar üzerinde de karşımıza çıkan elma kabartması, meyvenin bölgede tanındığını ve yetiştirildiğini düşündürmektedir. Bölgede yetiştirilen tarım ürünleri, kentlerin ekonomisinde¹⁶⁸⁰ önem taşıdığı için kutsal bir değer kazanmış olmalıdır. Lykos Vadisi'nin çevresinde kurulan her iki kentte, anıtsal çeşme yapılarında açığa çıkartılan kabartmalar, tanrıların ve İmparatorluğun güvencesinde, Laodikeia'nın sahip oldukları ürünlere şükran duyduklarının göstergesidir.

3.6. Üzüm (*Vitis vinifera* L.)

Üzüm (*Vitis vinifera* L.), Asmagiller (Vitaceae) familyasının¹⁶⁸¹ bir türüdür. Çok senelik, odunlu, tırmanıcı bir bitkidir. Ilıman iklimi, güneşli, sulak yerleri ve kumlu toprakları sevmektedir¹⁶⁸². Bu nedenle, birçok bölgeye uyum sağlamasıyla ün kazanmıştır¹⁶⁸³. Bitkinin 3-5 loblu yaprakları, derin oymalı ve bileşik, çiçekleri küçük ve bileşik, meyveler küresel ya da oval, salkım durumundadır¹⁶⁸⁴. Ülkemizin birçok bölgesinde yetişmesine rağmen özellikle, Batı Anadolu'da üretim yoğunluk kazanmıştır¹⁶⁸⁵.

Dünyanın birçok yerinde çeşitli türleri bulunan kültür asma, yabani üzüm (*Vitis sylvestris*¹⁶⁸⁶) asmasından devşirilmiştir¹⁶⁸⁷. Ancak bugüne kadar yapılan çalışmalarda, asmanın anavatanı hakkında kesin bir veriye ulaşılamamıştır¹⁶⁸⁸. Yabani asmaya¹⁶⁸⁹ ait ilk fosil örneklerinin¹⁶⁹⁰ Üçüncü Jeolojik zamanın Eosen veya Paleosen dönemlerinde ortaya çıktığı, ancak yabani asma gelişimine uygun ortamın Miyosen'in ılıman

¹⁶⁷⁹ Nymphaeum için bkz. Campagna 2006, 391-394.

¹⁶⁸⁰ Diocletianus Tavan Fiyatlar Fermanı'nda geçen elma fiyatları için bkz. İznik 2011, 119.

¹⁶⁸¹ Vitaceae familyasına ait 12 cins, yaklaşık 650 tür bulunmaktadır (Karamanoğlu 1977, 330).

¹⁶⁸² Baytop 1963, 26, 263; Yakar 1965, Lev. 27; Karamanoğlu 1977, 330; Blamey-Grey Wilson 1993, 130; Tanker vd. 1993, 343; Tanker vd. 2007, 270; Deliorman Orhan vd. 2011, 70; Mamikoğlu 2012, 204-205.

¹⁶⁸³ Doğer 2004, 39.

¹⁶⁸⁴ Yakar 1965, Lev. 27; Karamanoğlu 1977, 330; Blamey-Grey Wilson 1993, 130; Mamikoğlu 2012, 204-205.

¹⁶⁸⁵ Yakar 1965, Lev. 27.

¹⁶⁸⁶ Yapılan araştırmalar sonucunda *Vites sylvestris* olarak bilinen cinsin *Vitis vinifera sylvestris* ve *Vitis vinifera var. Sativa* olarak isimlendirilen iki alt türünün olduğu belirlenmiştir (Doğer 2004, 26).

¹⁶⁸⁷ Doğer 2004, 25-26.

¹⁶⁸⁸ Albayrak vd. 2008, 89.

¹⁶⁸⁹ Mamikoğlu 2012, 206.

¹⁶⁹⁰ Söz konusu döneme ait fosiller Amerika, Asya ve Avrupa'da tespit edilmiştir (Doğer 2004, 24).

ikliminde çoğaldığı düşünülmektedir¹⁶⁹¹. *Vitis vinifera*, *Vitis rupestris*, *Vitis riparia*, *Vitis aestivalis*, *Vitis sylvestris* türleri, 2 milyon yıl önce gelişerek meyveleri ile birlikte günümüze ulaşmıştır¹⁶⁹². Suriye, Lübnan, İsrail, Türkiye ve Yunanistan'ın Neolitik yerleşimlerinde yapılan kazı çalışmalarında, MÖ 7 ve 6. binyıllarda yabani üzüm türünden çok miktarda üzüm çekirdeği ile kömürleşmiş salkım ve meyve kalıntıları tespit edilmiştir¹⁶⁹³. Irak'ta¹⁶⁹⁴ ve İran Hacı Firuz Tepe isimli yerleşimde Neolitik tabakalarda bulunan küplerin içerisindeki kalıntılarda analizler yapılmış, MÖ 5400-5000 yılları arasında şarabın bilindiği tespit edilmiştir¹⁶⁹⁵. En eski kültür üzümüne ait çekirdekler ise Kafkas'ın güneyinde, Gürcistan'da yapılan kazı çalışmalarında ele geçirilmiş ve MÖ 5 bin yıllarına tarihlendirilmiştir¹⁶⁹⁶. Bu kültürün buradan Lübnan, Filistin, Suriye, Anadolu ve Yunanistan'a yayılmış olabileceği düşünülmektedir¹⁶⁹⁷.

Mısır'da Eski Krallık Dönemi'nde (MÖ 2900 civarı), 600 dönümden fazla bağ dikildiğini, firavun ya da aileleri tarafından tanrılara adanan bağlarının olduğunu gösteren kayıtlar ele geçirilmiştir¹⁶⁹⁸. Mezopotamya'da ise Lagaş Kralı Gudea Dönemi'ne (MÖ 2100 civarı) ait belgelerde, bağ yetiştirme amaçlı teraslama çalışmalarının yapıldığı bilinmektedir¹⁶⁹⁹. Yeni Babil Krallığı'nda Nabukadnezar tarafından Fırat kıyısında inşa edilen 7 katlı asma bahçeleri, Babil Dönemi'nde üzüm yetiştiriciliğine verilen önemi gösteren belgelerdir¹⁷⁰⁰. Asur krallarının yıllıklarında da bağcılıkla ilgili kayıtlar bulunmaktadır. Asurnasirpal¹⁷⁰¹ ve Sanherib'in üzüm bağlarına sahip oldukları, 2. Sargon'un ise Urartu bağlarından üretilen şaraplar için özel mahzenler inşa ettirdiği bilinmektedir¹⁷⁰².

¹⁶⁹¹ Doğer 2004, 24.

¹⁶⁹² Doğer 2004, 24-25.

¹⁶⁹³ Doğer 2004, 26; Albayrak vd. 2008, 90.

¹⁶⁹⁴ Stanislawski 1975, 429.

¹⁶⁹⁵ Doğer 2004, 81; Bynum 2014, 54. Aynı bölgede, Zagros dağları üzerindeki Godin tepe höyüğünde bulunan bir küp içerisindeki kalıntının analizleri de MÖ 3500 yılında kullanımının devam ettiğini göstermiştir (Doğer 2004, 81).

¹⁶⁹⁶ Doğer 2004, 26; Albayrak vd. 2008, 90.

¹⁶⁹⁷ Doğer 2004, 26.

¹⁶⁹⁸ Doğer 2004, 30-31; Albayrak vd. 2008, 91. Ayrıca bkz. Stanislawski 1975, 429.

¹⁶⁹⁹ Doğer 2004, 30; Albayrak vd. 2008, 90-91.

¹⁷⁰⁰ Doğer 2004, 30.

¹⁷⁰¹ Asurnasirpal'in kütüphanesinde yer alan tabletler, 10 farklı kaliteli şarap ismi hakkında bilgi vermektedir (Doğer 2004, 32).

¹⁷⁰² Doğer 2004, 32.

Üzüm, Hititler Dönemi'nde yetiştirilen tarımsal ürünler içerisinde en önemli meyvelerden biri haline gelmiştir¹⁷⁰³. Hititlere ait kanunlarda, bağların yakılma, çalınma veya kesilme gibi bir zarara uğraması halinde çok ağır para cezalarına tabi tutulduğu, bağ arazilerinin diğerlerine göre daha yüksek fiyatlarda satıldığı, bağcılığın, üzüm ve şarabın¹⁷⁰⁴ ekonomilerindeki temel geçim kaynaklarından biri olduğu görülmektedir¹⁷⁰⁵.

Yunanlılar için üzüm ve şarap ülkenin doğal bir nimeti haline gelmiştir. Şarap, özellikle günlük yaşantılarında ekmekten sonra gelen temel besin maddesi olmuştur¹⁷⁰⁶. Yunanistan'daki birçok bölge ve şehir, bağcılık bakımından zengindir¹⁷⁰⁷. Bu nedenle, özellikle Yunanistan ve Anadolu'da, MÖ 2. binyıldan itibaren gerçekleştirilen bağcılık ve şarap üretimi¹⁷⁰⁸, amphoralar aracılığıyla dış pazara sunulmuş¹⁷⁰⁹, en önemli ticari ürünlerden birine dönüşmüştür¹⁷¹⁰. Erken dönem bağcılık üretim yerleri arasında Atina, Kerkyra, Leukai, Khios, Lesbos ve Klazomenai önemli bir yer tutmaktadır¹⁷¹¹. MÖ 4. yüzyılın sonunda Büyük İskender'in fetihleri ile birlikte yaşanan kültürel ve ekonomik hareketlilik, pazarların gelişmesine ve MÖ 3. yüzyılda Ege'de büyük atılımların

¹⁷⁰³ Demirel-Sevim 2012, 207; Ertem 1974, 57-58; Albayrak vd. 2008, 91. Hititler tarafından *wiyana* olarak da adlandırılan şarap sözcüğünün, günümüzde İngilizce'de *wine*, Almanca'da *wein*, Latince'de *winum*, Fransızca'da *vin*, İspanyolca ve Rusça'da *vino*, Yunanca'da *woinos/oinos* sözcüklerinin kökenini oluşturduğu düşünülmektedir (Albayrak vd. 2008, 90-91). Kültepe kazılarında, Roma Dönemi'ne ait tabakalarda elde edilen arkeolojik veriler, bağcılık faaliyetlerinin kesintisiz devam ettiğini göstermekte olup günümüzde halen bu coğrafyada üzüm yetiştiriciliği sürdürülmektedir (Öz 2014, 32-33, Res. 3-4). Elde edilen verilerde, şarapların hazırlanması ve sunulması gibi birtakım işlemlerden sorumlu kişilerin varlığı görülmektedir. Öz'e göre, bu kişiler, tanrılar için düzenlenen festivallerde ve kral yemeklerinde ihtiyaç olan şarabın hazırlanması için görev yapan kişilerdir (Öz 2014, 28).

¹⁷⁰⁴ Hititler Dönemi'nde yoğun olarak şarap üretimi ve tüketimine dair kanıtlar mevcuttur (Demirel-Sevim 2012, 208; Ünal 2007, 158, 165-168). Hititler zamanında ekonominin temel geçim kaynaklarından birisi haline dönüşen şarabın, metinlerinde, ekşi şarap, tatlı şarap, kırmızı şarap, taze şarap, yıllanmış şarap gibi birçok türünün bulunduğu da bilinmektedir (Ertem 1974, 58; Bryce 2002, 99; Doğer 2004, 160; Albayrak vd. 2008, 92). Şarap başlangıçta bu uygarlık için seçkin bir içecek olarak görülmüş, dini sunularda ön plana çıkmıştır (Ünal 2003, 94; Albayrak vd. 2008, 91). Hatta dini törenlerde görev alan özel şarap sunucuları bulunmaktadır (Ünal 2003, 101-103).

¹⁷⁰⁵ Ertem 1974, 58; Bryce 2002, 99; Ünal 2007, 51; Reyhan 2010, 78-79; Erkut-Reyhan 2012, 82. 105. maddeye göre, "*Bir adam, tarlasında yangın çıkarırsa ve yangın meyveli bir bağa sıçrarsa, bir asma, bir elma ağacı, bir armut (?) ağacı ya da erik ağacı yanarsa, her ağaç için altı gümüş şekel ödeyecek ve toprağı yeniden ekecektir*" şeklinde ceza tanımlanmıştır (Bryce 2002, 99). Sımr beylerinin görevlerinden birisinin de üzüm bağlarının bakımı olması, yine bağlara verilen önemi gösterir (Ünal 2007, 67; Reyhan 2010, 78). Saray görevlileri içerisinde şarapçı başı anlamına gelen ve krala bağlı bir komutan olarak görev alan rütbeli bir kişinin varlığı, şaraba verilen önemin diğer bir kanıtıdır (Albayrak vd. 2008, 91).

¹⁷⁰⁶ Homeros'u incelediğimizde şarabın günlük yaşantı içerisindeki temel maddelerden birisi haline dönüşmesi, *Kalypso*'nun *Odysseus*'a yolluk olarak ekmek, şarap ve giysi vermesiyle algılanabilmektedir.

¹⁷⁰⁷ Hehn 2003, 39-40. Exekias tarafından yapılan kylix üzerinde, Dionysos'un asma kütüğünü Anadolu'dan Yunanistan'a götürmesi betimlenmiştir.

¹⁷⁰⁸ Antik dönemde bağcılık ve üzüm üretimi ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Özdizbay 2004, 19-22.

¹⁷⁰⁹ Klasik ve Hellenistik Dönem'de ticarete kullanılan mühürlü amphoraları üreten merkezler hakkında detaylı bilgi için bkz. Cankardeş Şenol 2006.

¹⁷¹⁰ Doğer 1990, 7; Doğer 2004, 32; Özdizbay 2004, 30; Uhri 2011, 388.

¹⁷¹¹ Doğer 2004, 32.

yaşanmasına olanak sağlamıştır. Bu dönemde Rhodos, Knidos¹⁷¹² ve Kos şarap üretimleri ile ön plana çıkmıştır¹⁷¹³. Üzüm yetiştiriciliği ve şarap üretimi, zamanla, özellikle Ege adaları ve kıyı kesimlerin en önemli ticari ürünü durumuna gelmiştir¹⁷¹⁴.

Hehn'e¹⁷¹⁵ göre, Yunanlılar tarafından batıya gerçekleştirilen deniz yolculukları sayesinde İtalya kıyıları şarapla tanışmıştır¹⁷¹⁶. “Vinum” sözcüğünün kullanılması da bu durumun yansımasıdır¹⁷¹⁷. Bağcılık ve şarap kültürüyle tanışan Romalılar, kısa bir sürede üzüm yetiştiriciliğini geliştirmiş, zamanla birçok bölgede tahıl üretimini bile geri plana atacak şekilde üzüm yetiştiriciliğine başlamıştır¹⁷¹⁸. Bu durumdan endişelenen İmparator Domitianus, üzüm bağlarının yok edilmesini emretmiştir. Ancak Asya eyaletlerinin elçiler göndererek emri yerine getirmeyi reddetmesi, bağcılığın gitgide artan önemini gösteren en somut kanıtlardan birisidir¹⁷¹⁹. Şarap¹⁷²⁰, Romalıların günlük yaşamları içerisinde zeytinyağı, ekmek, balık ile birlikte temel gıda maddelerinden birisi haline gelmiştir¹⁷²¹.

Üzüm, erken dönemlerden itibaren tanrısal olduğu düşünülen bir meyvedir. Mısır, Mezopotamya, Hititler, Minos ve Miken gibi birçok uygarlık, dini ritüellerine

¹⁷¹² Antik dönem boyunca birçok ada, ürettikleri şarapları özel olarak mühürledikleri amphoralarda satmaktaydı (Özdizbay 2004, 30; Cankardeş Şenol 2006). İskenderiye’de gerçekleştirilen çalışmalarda Knidos ve Rhodos üretimi şaraplara ait 80.000’in üzerinde mühürlü kulp ele geçirilmiştir (Doğer 2004, 33).

¹⁷¹³ Doğer 2004, 33; Cankardeş Şenol 2010, 124-125, 127-128.

¹⁷¹⁴ Savaş-Güleç vd. 2014, 336.

¹⁷¹⁵ Hehn 2003, 46.

¹⁷¹⁶ Dioskorides (V.10), İtalya’da üretilen şaraplar arasında “*falernum*” adı verilen yaşlandırılmış, kolay sindirilebilir bir şarap hakkında ve Sicilya’da “*adrianum*” ve “*mamertianum*”dan üretilen, hızla yıllanan, hafif buruk bir şarap hakkında bilgi vermiştir.

¹⁷¹⁷ Hehn, Romalıların, Romulus’a dayandırdıkları kuruluş efsanesinde, süt sunusunun yapılmasının yanı sıra, ölü gömme törenlerinde şarap sunusunun yasak olmasını da şarabın çok sonra öğrenilmesine bağlamaktadır (Hehn 2003, 46-47).

¹⁷¹⁸ Hehn 2003, 48-51.

¹⁷¹⁹ Hehn 2003, 55-56.

¹⁷²⁰ Antik dönemde çok çeşitli şarap türleri bulunmakta, şarapları dayanıklı hale getirmek ve yeni tatlar elde etmek amacıyla birçok katkı maddesi ilave edilmekteydi (Friedell 2004, 33). Bal ve reçine katkısı ile üretilen şarap antik dönemde en popüler içeceklerden birisiydi (Uhri 2011, 387). Yemeğin başlangıcında, iştah açıcı etkisinden dolayı şarap ve bal ile yapılan *mulsum* servis edilmekteydi (Dalby-Grainger 2001, 8, 13). Ayrıca baharatlı şarap için bkz. Dalby-Grainger 2001, 111. Şaraplar aynı zamanda sosyalleşme aracıydı (Bynum 2014, 54). Günümüzde halen Yunanlılar tarafından şaraba ilave edilmeye devam eden maddeler, mersin ağacının yemişi, mazi, servinin iğne yaprakları, çeşitli meyvelerin özleridir (Friedell 2004, 33). Yunan ve Roma mutfağında çeşitli soslar ve tatlara verilen önemden dolayı birçok ürün kullanılmış ve denenmiştir. Bunlardan bazıları şarabın ekşitilmesiyle elde ettikleri sirke (*oksos*), üzüm şurubu, şıra ve çeşitli tatlardaki şaraplardan oluşmaktadır. Birçok yemek, salata, tatlı ve hamur işi besinler içerisinde de üzüm ve üzümden elde edilen ürünler kullanılmaktaydı (Bkz. Dalby-Grainger 2001). Üzüm sirkesi, antik dönemde tüccarlar tarafından ticareti yapılan bir malzemeydi (Friedell 2004, 33).

¹⁷²¹ Doğer 2004, 33-34.

üzüm ve şarabı dâhil etmiştir. Örneğin Sümerlerde asma, hayat ağacını temsil etmiştir¹⁷²².

Mısırlılar tarafından üzüm bağları tanrılara adanmakta ve dini törenlerde tanrılara şarap sunusu yapılmaktaydı¹⁷²³. Bugün bilinen verilere göre, firavun Zoser tarafından tanrı Horus'a ve diğer tanrılara adanan çok sayıda meşhur bağ mevcuttu¹⁷²⁴. Şarabın ölümden sonraki yaşamı temsil ettiğine inanılır ve tanrıya sunulan şarap ile hem ölümden sonraki, hem de dünya yaşamındaki mutluluk da garanti altına alınırdı¹⁷²⁵. Herodotos¹⁷²⁶ Mısırlıların tanrılar için kurban edilecek hayvanların başına ve sunak taşına şarap serptiklerini aktarmıştır. Miken ve Minos Uygarlıkları'nda da şarabın özellikle dini seremonilerde önemli bir rol oynadığı bilinmektedir¹⁷²⁷.

Bağbozumu bayramı, Hititler tarafından kutlanan önemli dini bayramlar arasında yer almış¹⁷²⁸, tanrılara sunulan ürünler içerisinde şarap ve kuru üzüm önem taşımıştır¹⁷²⁹. Hitit kralları ve kraliçelerinin, tanrılara şarap libasyonu yaparken betimlenmesi¹⁷³⁰, meyvenin kutsallığının göstergesidir¹⁷³¹. Geç Hitit Dönemi'ne tarihlenen, Nahita Ülkesinin kralı Warpalawas'ın ve Fırtına tanrısının işlendiği İvriz'deki kaya kabartmasında, tanrının sol elinde buğday başakları, sağ elinde ise üzüm salkımları görülmekte, ülke için üzümün önemi ve onu bir tanrı ile ilişkilendirerek ülkenin topraklarına bolluk, bereket ve kutsallık atfedildiği anlaşılmaktadır¹⁷³².

¹⁷²² Doğer 2004, 30; Albayrak vd. 2008, 91.

¹⁷²³ Doğer 2004, 30-31; Albayrak vd. 2008, 91. Ayrıca bkz. Stanislawski 1975, 429.

¹⁷²⁴ Doğer 2004, 31.

¹⁷²⁵ Albayrak vd. 2008, 91.

¹⁷²⁶ Hdt. II.39.

¹⁷²⁷ Stanislawski 1975, 432-433. Söz konusu uygarlıklarda şarabın bir tanrı ile ilişkili olup olmadığı henüz netlik kazanmasa da Linear B tabletlerinde Dionysos ismi tespit edilmiştir (Stanislawski 1975, 433).

¹⁷²⁸ Ünal 2003, 98; Doğer 2004, 158; Albayrak vd. 2008, 92. Hitit yasalarında asma çubuğu, şarap ve bağ ile ilgili hüküm ve yaptırımların olduğu, devlet ve tapınakların yanında bireylerin de bağlarının olduğu bilinmektedir (Doğer 2004, 158-160; Albayrak vd. 2008, 92). Asma, Hititlere ait bir dua ve ritüel metninde, büyümesi temenni edilen hayvansal ve bitkisel ürünler içerisinde yerini almıştır (Ertem 1974, 58).

¹⁷²⁹ Ertem 1974, 59; Ünal 2003, 94; Demirel-Sevim 2012, 208.

¹⁷³⁰ Tiryaki'ye göre, Hitit kabartmalarında çeşitli figürlerle birlikte tasvir edilen asma filizi ve üzüm salkımı, o kişinin kimliği ile ilişkili yorumlanmalıdır. Kubaba ile birlikte bereket ve bolluğu ifade eden bitki, yöneticiler ile iktidar alanındaki vasıflarını, refahı ve şarap stoğunu, özel şahıslar ile birlikte ise sonsuz yaşamı dile getirmiş olmalıdır (Tiryaki 2013, 39-43, Fig. 5-8, 11-12, 15-18, 20-21). Kaya anıtlarında da yer alan bitki, iyi hasat, bereket ve kazançlı ürünü ifade eden bir sembol olarak kullanılmıştır (Tiryaki 2013, 39-43).

¹⁷³¹ Doğer 2004, 160.

¹⁷³² Ünal 2007, 97-98, Res. 60; Uhri 2011, 386.

Ölümden sonra yapılan ritüellerde de asma bitkisi ile ölen kişinin ruhu arasında yakın bir ilişki kurulmuştur¹⁷³³.

Asma ve şarap, antik dönemdeki dinsel törenlerde özellikle Dionysos kültüründe ön plandadır¹⁷³⁴. Yunanistan'da¹⁷³⁵ ve Anadolu'da pek çok bölgede, asma çubuğunu insanoğluna hediye eden tanrının Dionysos, bu dinin ortaya çıktığı anayurdun ise Trakya olduğuna inanılmıştır¹⁷³⁶. Efsaneye göre, Semele ile Zeus'un oğlu Dionysos¹⁷³⁷, doğduktan sonra Hermes'e teslim edilmiş ve uzun bir süre Hera'nın gazabından korunmuştur. İlk Nysa'ya¹⁷³⁸, sonrasında Mısır, Suriye ve Asya kıyılarına gelen Dionysos, Phrygia Bölgesi'ne ulaşmış, tanrıça Kybele tarafından kabul edilerek arındırılmış ve Trakya'da tapınım görmeye başlamıştır¹⁷³⁹. Sonbaharda ölen, ancak ilkbaharda doğan bitki, antik çağ insanına ölümden sonra yenilenen yaşamın yanı sıra ölümsüzlük duygusu aşılmalıdır¹⁷⁴⁰. Tanrının kışın uyuduğu, yazın uyandığına¹⁷⁴¹, bu döngünün insanlara ölümsüzlüğün kapısını açtığına inanılmıştır¹⁷⁴². O, “ölümlüler için topraktan salkım yüklü asmayı çıkararan”, “ölümlülere keder dağıtan şarabı veren¹⁷⁴³” tanrıdır. Ona yazılan ilahilerde¹⁷⁴⁴ “*ey bol salkımlı Dionysos! Bize neşeli, bol ürünlü bir mevsim bahşet! Ve bu mevsimden sonra da uzun yıllar ver bize*” ifadesi geçmektedir.

¹⁷³³ Cenaze törenlerinde, birinci gün ritüellerinde ölünün ruhuna bir testi dolusu şarap kurban edildiği, sonrasında testinin kırılarak ölünün kullanımına bırakılması, ikinci gün ise ceset yakma yerindeki ateşin şarap dökülerek söndürülmesi ve kuru üzümle ölüyü simgeleyen bir tasvirin yapılması söz konusudur (Sevinç 2007, 2781-2782). Söz konusu ritüelin 12. gününde mezara bir asma taşınmakta ve ölü masası üzümle süslenmekte, şarap kapları kırılmakta, asma daha sonra bir ocağa bırakılmakta ve ölünün bir akrabası tarafından balta ile asmanın kesilmesi sonrası 12. gün ritüeli sonlanmaktadır (Ertem 1974, 59; Sevinç 2007, 2784). 13. gün ölünün ruhuna sunulan ve pişirilen kurban parçalarının ocağa yerleştirilmesi sonrası yağ döküldüğü, böylece asmanın da bu ritüel esnasında yağlandığı anlaşılmaktadır (Ertem 1974, 59). Ayrıca şarap, birçok farklı büyü ritüelinde sedir ağacı sakızı, bal veya susam gibi değişik maddeler ile birlikte kullanılmıştır (Albayrak vd. 2008, 92). Üzümde elde edilen şarap, büyü ritüellerinde besleyici olmasının yanı sıra temizleyici olarak da kullanılmış, ayrıca bir yemin töreninde kan ile kıyaslanmıştır (Ünal 2007, 166-167).

¹⁷³⁴ Plut. *Is.* 35; Giesecke 2014, 67-72. Plutarkhos (*Is.* 35) Dionysos'un Yunanlılar tarafından yalnızca şarabın değil tüm yaş maddelerin tanrısı olarak görüldüğünü aktarmıştır.

¹⁷³⁵ Yunanistan'da dikilen ilk üzüm fidanının Dionysos tarafından Kalydon kralı Oineus'a armağan edildiğine inanılmaktadır (Grimal 1997, 567-568).

¹⁷³⁶ Hehn 2003, 41-42.

¹⁷³⁷ Hes. *theog.* 940-942; Dürüşken 2000, 86.

¹⁷³⁸ Dionysos sözcüğü, Dio-nysos köklerinden gelmekte olup Nysa Dağı'nın tanrısı anlamına gelmektedir (Dürüşken 2000, 85, 92).

¹⁷³⁹ Grimal 1997, 157; Can 1994, 151-154. Eksekias tarafından imzalanan ve Dionysos'un asma kütüğünü taşıyan betimlendiği kylix için bkz. Boardman 2003, 58, Res. 104.3.

¹⁷⁴⁰ Dürüşken 2000, 85.

¹⁷⁴¹ Plut. *Is.* 69; Dürüşken 2000, 85.

¹⁷⁴² Dürüşken 2000, 85.

¹⁷⁴³ Eur. *Bacch.*

¹⁷⁴⁴ Hom. *h.* XXVI.11-13.

Atina’da Demeter, Kore ve Dionysos adına düzenlenen ve gizli ritüeller içeren *Haloa* bayramında, asmaların budanması ve önceki yılın ürünlerinden hazırlanan şarapların tadına bakılması amacıyla, sadece kadınların katıldığı özel şenlikler düzenlenmiştir¹⁷⁴⁵. Bu bayramın amacı, bitki örtüsünün yeniden canlanmasını, doğurganlığın artmasını sağlamak ve tanrılardan bereket ve bolluk dilemektir¹⁷⁴⁶. Yine Atina’da “*Oschophoria*” olarak adlandırılan ve üzüm sıkma bayramı şeklinde Dionysos adına kutlanan festivalde, toplanan tüm üzümler sıkılır ve şarap yapılırdı¹⁷⁴⁷.

Asma’nın yalnızca Dionysos’la ilişkili olmadığı, diğer tanrıların da kutsal asma korulukları olduğu bilinmektedir. Bir efsanede, Megaralı kâhin Kalkhas’ın, Apollon koruluğuna asma diktiği anlatılmaktadır¹⁷⁴⁸. Apollon Klaros kutsal alanı da asmalarla kaplıdır¹⁷⁴⁹. Mithras kültüründe de tanrı tarafından kurban edilen boğanın kuyruğundan ve kanından, dünyaya buğday ve üzüm tohumlarının yayıldığına inanılmıştır¹⁷⁵⁰.

Zeus’un *Basilikos*, *Bronton*, *Eukhodotes*, *Eutykhes*, *Hosios kai Dikaios*, *Oloimetes*, *Phatnios* ve *Tersios* kültlerinde de tanrıyla ilişkili olarak üzüm kutsanmış ve sembolü kabul edilmiştir¹⁷⁵¹. Zeus’un elinde üzüm salkımıyla betimlendiği eserlerde, tanrının, bağın koruyucu tanrısı niteliği kazandığı bilinmektedir¹⁷⁵².

Bereketin, bolluğun, üremenin tanrısı olan Priapos da bağların koruyucu tanrısıdır. Bağlar içinde gösterilen tanrının bazı betimlemelerinde, elinde üzüm salkımı taşıdığı görülmektedir¹⁷⁵³. Bağların bereketini, bolluğunu ve kötülöklere karşı koruyuculuğunu üstlenen Priapos’a sunulan meyveler arasında üzüm bulunmakta ve asma çubuğu da kutsal sayılmaktadır¹⁷⁵⁴.

Tarih boyunca birçok inanç içerisinde kutsal sayılan üzüm ve asma, Tevrat’ta da Nuh Peygamber ile ilişkilendirilmiştir. Tufan sonrası gemisini Ağrı Dağı’nın eteklerinde kıyıya indiren Nuh Peygamber, otlaması için saldığı keçilerin bir bitkiyi yedikten sonra sarhoş olduğunu fark eder. Ertesi gün takip etmeye başladığı keçilerin, asma yaprağı ve üzümlerini yediğini görür ve şarabı keşfeder. Şarap içen Nuh’u mutlu

¹⁷⁴⁵ Lucian. 80.VII.4.

¹⁷⁴⁶ Sina 2004, 47-48.

¹⁷⁴⁷ Seaford 2006, 17-18; Yücel 2015, 129.

¹⁷⁴⁸ Grimal 1997, 356-357.

¹⁷⁴⁹ Hom. *h.* IX.5.

¹⁷⁵⁰ Dürüşken 2000, 149.

¹⁷⁵¹ Şahin 2001, 194.

¹⁷⁵² Şahin 2001, 39.

¹⁷⁵³ Boyana 2004, 37, 40.

¹⁷⁵⁴ Boyana 2004, 38-39, 42, 44.

gören şeytan, nefesi ile tüm asmaları kurutmuş, ancak sonrasında pişman olup bitkiyi canlandırmak için ne yapılması gerektiğini sormuştur. Kurumuş asmanın kökü açılmış, kaplan, aslan, köpek, ayı, saksagan, horoz ve tilkiden oluşan yedi hayvanın kurban kanı ile sulanmış ve asma bir yıl sonra canlanarak yeniden meyve vermeye başlamıştır¹⁷⁵⁵.

Şarap, Hıristiyanlıkta da kutsallığını devam ettirmiştir. Antik dönem boyunca Dionysos'un kanını sembolize ettiğine inanılan şarap, Hıristiyanlıkla birlikte İsa'nın kanını temsil etmiştir¹⁷⁵⁶. Suyu şaraba çeviren İsa'nın, son akşam yemeğinde, ekmeği kendi eti, şarabı ise kendi kanı olarak havarilerine dağıtması, Hıristiyan cemaatine kabul edilmenin temel esaslarından biri haline gelmiş¹⁷⁵⁷ ve Hıristiyanlar için kutsal bir anlam kazanmıştır.

Asma, antik dönem boyunca tedavide kullanılan önemli tıbbi bitkilerden birisidir. Bitkisel tedavilerde özellikle şarabın kullanıldığı görülmekte, birçok antik kaynak aracılığıyla hangi hastalıkta ve hangi yöntemlerde kullanıldığı bilinmektedir.

MÖ 1550 yılına tarihlenen Ebers Papirüsü'ndeki reçeteler içerisinde karşımıza çıkan üzüm, Eski Mısır'da tedavi amacıyla kullanılmıştır¹⁷⁵⁸. Hititler, bazı hastalıklara karşı üzüm ve şarabı kullanmış, bazen bu tedavi şarabın içilmesi veya bir nehre dökülmesi gibi ritüellerle gerçekleştirilmiştir. Yine iktidarsızlığa karşı yapılan bir ritüelde tedavi amaçlı kullanılan bitkiler arasında üzüm, şarap ile birlikte yer almıştır¹⁷⁵⁹.

Asma bitkisinden elde edilen ürünlerin, tıp çalışmalarında kullanılmasıyla ilgili en önemli kaynaklardan birisi Dioskorides'tir. Yunanlı botanikçi ve hekim, asmanın yaprakları, filizleri, sap, kabuk ve tohumları, reçinesi, üzümleri (kuru ve yaş), şarabı veya posasının hangi yöntemlerle uygulandığını günümüze aktarmıştır. Örneğin, şaraplık asmanın yaprakları ve filizlerinin, lapa veya sıvı şeklinde uygulandığında, baş ağrıları, mide iltihap ve yanmalarına, dizanteri, kan tükürme, gastrite iyi geldiğini, kadınların cinsel istekleri için anti afrodisyak şeklinde kullanıldığını aktarmıştır¹⁷⁶⁰. Tedavide kullanılan üzümlerin yarar sağlaması için dalından toplandıktan sonra bir süre asılı bekletilmesi ve içerisindeki sıvının azalması gerekmektedir. Bu nitelikteki üzümler,

¹⁷⁵⁵ Doğer 2004, 28-29.

¹⁷⁵⁶ Seaford 2006, 127. Ayrıca bkz. Akalın 2014.

¹⁷⁵⁷ Albayrak vd. 2008, 89.

¹⁷⁵⁸ Ceran 2008, 38; Faydaoğlu-Sürücüoğlu 2011, 55.

¹⁷⁵⁹ Ünal 1980, 491-492; Ceran 2008, 60.

¹⁷⁶⁰ Diosk. Ped. Mat. Med. V.1.

mide ve bağırsaklar için yararlı, iştah açıcı ve güç kazandırıcı işlevdedir¹⁷⁶¹. Kuru üzüm özellikle balgam söktürme ve öksürüklerde, böbrek ve mesane rahatsızlıklarında, dizanteride, eklem yaraları ve kangrende kullanılmasının yanında yerinden oynayan tırnakların düşmesini sağlama amacıyla da kullanılmıştır¹⁷⁶².

Dioskorides¹⁷⁶³ tarafından tedavide kullanılmak için yararlı ve zararlı olarak refere edilen şaraplar İtalya¹⁷⁶⁴, Sicilya¹⁷⁶⁵, Arnavutluk¹⁷⁶⁶, Lesbos¹⁷⁶⁷, Khios¹⁷⁶⁸, Ephesos¹⁷⁶⁹, Tmolos¹⁷⁷⁰, Coon ve Klazomenai¹⁷⁷¹ şaraplarıdır. Thasos ve Aminean'ın “*Omphacium*” olarak isimlendirilen ve ham üzüm suyundan yapılan şaraplarının bademcik, ağız ülseri, dişeti hastalıkları, iltihaplı kulaklar, göz rahatsızlıkları, dizanteri ve kadınların adet kanamalarında kullanıldığını aktarmıştır¹⁷⁷². Strabon¹⁷⁷³ ise Knidos ve Smyrnalıların, tıbbi amaçlı kaliteli bir şarap ürettiklerini aktarmış, Plinius¹⁷⁷⁴ da tıpta kullanılmak üzere şarap üretimi yapıldığını ve birçok ilacın yapımında kullanılan önemli bir madde olduğunu iletmiştir. Tarihçi Polybius tarafından aktarılan bilgiler ise Hannibal'in ordusundaki Kartacalı askerlerin Po Nehri kıyısında, burada üretilen şaraplar ile yaralı atlarını tımar ettiğini, böylece şarabın hayvan hastalıklarının tedavisinde kullanıldığını göstermiştir¹⁷⁷⁵. Asma, günümüzde halen çeşitli hastalıkların tedavisinde önemli bir rol oynayan şifalı bitkilerden birisidir¹⁷⁷⁶.

¹⁷⁶¹ Diosk. Ped. *Mat. Med.* V.3.

¹⁷⁶² Diosk. Ped. *Mat. Med.* V.4.

¹⁷⁶³ Diosk. Ped. *Mat. Med.* V.6.

¹⁷⁶⁴ Mesane rahatsızlıkları ve görme bozuklukları olanlar için uygun olmadığını, ancak mide ve bağırsak rahatsızlıklarında iyi sonuçlar aldığını aktarmıştır (Dioscorides, *Mat. Med.* V.10).

¹⁷⁶⁵ Hafif ve insanı güçten düşürmeyecek kaliteli bir şarap olduğunu belirtmektedir (Diosk. Ped. *Mat. Med.* V.10).

¹⁷⁶⁶ Midede şişkinlik yapan, hazmı zorlaştıran ancak bağırsakları rahatlatan bir etkiye sahiptir (Diosk. Ped. *Mat. Med.* V.10).

¹⁷⁶⁷ Dioskorides'e göre (*Mat. Med.* V.10), Chios şarabından daha hafif olan bu şarap özellikle bağırsaklar için yararlıdır.

¹⁷⁶⁸ Dioskorides (*Mat. Med.* V.10), *Chium* ismindeki bu şarabın hafif, besleyici, kolay içilebilir olmasının yanında göz ilaçları içerisinde etkin olarak kullanıldığını aktarmıştır.

¹⁷⁶⁹ Ephesos'da üretilen *phygelites* ismindeki şarap hafif ve bağırsaklar için faydalıdır (Diosk. Ped. *Mat. Med.* V.10).

¹⁷⁷⁰ Tmolos'da (Bozdağ) üretilen ve *messogites* olarak adlandırılan şarap, güçten düşürmesinin yanında baş ağrılarına da neden olduğu için önerilmemiştir (Diosk. Ped. *Mat. Med.* V.10).

¹⁷⁷¹ “*Coon* ve *Clazomenian*” olarak isimlendirilen iki şarap türünün çok fazla deniz suyu içerdikleri için kısa sürede bozuldukları, şişkinlik yaparak bağırsakları rahatsız ettikleri ve güçten düşürdüklerini aktarmıştır (Diosk. Ped. *Mat. Med.* V.10).

¹⁷⁷² Diosk. Ped. *Mat. Med.* V.6.

¹⁷⁷³ Strab. XIV.1.15.

¹⁷⁷⁴ Plin. *nat.* XII, 130; XXIII.58.

¹⁷⁷⁵ Hehn 2003, 49; Doğer 2004, 33.

¹⁷⁷⁶ Günümüzde, budama sonucunda elde edilen özsu, özellikle göz ve deri hastalıklarında, yapraklardan yapılan dekoksasyon kuvvet verici olmasının yanında kadınların ileri yaşlardaki hastalıklarında, meyveden elde edilen şarap ise kuvvet verici, iştah açıcı olarak, tifüs, tifo, grip gibi sinir merkezlerini uyarıcı ve

Plinius¹⁷⁷⁷ tarafından aktarılan bir diğer bilgi, yabani üzümün (*Vitis silvestris*) kökleri ve meyvesinin deri tabaklamasında kullanıldığıdır.

3.6.1. Üzüm Kabartmaları

Laodikeia antik kentindeki mermer mimari bloklarda, yapısı bilinmeyen iki adet blokta iki, Tapınak A'dan bir, Septimius Severus Nymphaeumu'ndan bir, Merkezi Propylon'dan bir olmak üzere toplamda beş adet salkım veya asma yaprağından oluşan üzüm bitkisi kabartması tespit edilmiştir. Bezemeler, konsollu geison sima blokları ve tavan kasetlerinde yer alır (Kat. No. KGS.27, 46b, 68b, TK.08b, 23, Fig. 222-226).

Figür 222: KGS.27 no.lu üzüm salkımı ve asma yaprağı.

Figür 223: KGS.46b no.lu asma yaprağı.

Figür 224: TK.23 no.lu asma bitkisi kabartması.

kuvvetlendirici olarak kullanılmaktadır (Baytop 1963, 263; Eyuboğlu 1987, 75). Üzüm çekirdekleri günümüzde yüksek kolesterolü tedavi etmek amacıyla kullanılmaktadır (Faydaoğlu-Sürücüoğlu 2011, 63). Taze yaprakları haricen yara iyileştirici ve çıban açıcı olarak kullanılmaktadır. Boğaz ve baş ağrısında, kalp hastalıklarında, bağışıklık sistemini güçlendirmede, kansızlık, verem ve böbrek taşı rahatsızlıklarında tedavi edici olarak kullanılmaktadır (Eyuboğlu 1987, 75; Şenocak 2007, 171).

¹⁷⁷⁷ Plin. nat. XII, 130.

Figür 225: TK.08b no.lu üzüm salkımı kabartması.

Figür 226: KGS.68b no.lu üzüm salkımı kabartması.

KGS.27 numaralı blok, Antoninler Dönemi'ne tarihlendirilen Tapınak A yapısının portiklerine aittir. Kabartma, ince ve kıvrık bir dala bağlı üzüm salkımı ile asma yaprağından oluşmaktadır (Fig. 222). KGS.46b numaralı blok ise Septimius Severus adına ithaf edilen anıtsal nymphaeum yapısında bulunmuştur. Olasılıkla üzüm salkımı ve asma yaprağından oluşan kabartmada, yalnızca yaprak kalabilmiştir (Fig. 223). TK.23 numaralı kabartma ise Kuzey (Kutsal) Agora olarak isimlendirilen yapının güney portiğinde gerçekleştirilen çalışmalarda ele geçirilmiştir. Bloкта görülen mimari üslup, Caracalla Dönemi stil özellikleri gösteren tavan kasetinin, Merkezi Propylon yapısına ait olabileceğini düşündürmektedir. Bloкта, merkez kasetin köşelerinde oluşturulan üçgen formlu kaset boşluklarına yerleştirilen bezeme, spiral şeklinde sarılan asma kütüğünden çıkan yapraklı ve salkımlı dallardan meydana gelmiştir (Fig. 224). TK.08b ve KGS.68b numaralı bloklarda ise kısa bir sapa bağlı üzüm salkımı işlenmiştir. Ancak bloklar devşirme kullanıldığı için bağlı olduğu orijinal yapıyla ilişkili veriler bilinmemektedir. Her iki blok, Severuslar Dönemi'ne ait stil özellikleri taşımaktadır (Fig. 225-226).

Laodikeia'nın da içinde bulunduğu Phrygia Bölgesi'nde bağcılıkla ilgili yazılı bilgiler MÖ 9. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Homeros, bölgenin antik dönemde "*Ampeloessa*" "bağların anası" ismiyle tanındığını bildirmiştir. Bölgede, Roma İmparatorluk Dönemi'ne (MS 1-3. yüzyıl) ait mezar stellerinde betimlenen üzüm salkımları, bağlar, asmalar, çapa ve budama bıçakları da bağcılığın somut

kanıtlarıdır¹⁷⁷⁸. Yine bölgede bulunan yazıtlar, bağlara verilecek zararlara karşı ceza uygulamalarının bulunduğunu göstermiştir¹⁷⁷⁹. Bu bilgiler, bağcılığın, bölge halkının yaşantısında yüzyıllar boyunca taşıdığı hayati önemi kanıtlayan verilerdir. Söz konusu bölge, günümüzde halen antik dönemde sahip olduğu niteliğini korumakta, üretilen üzüm ve şaraplar dünyanın birçok ülkesine ihraç edilmektedir¹⁷⁸⁰. Türkiye’de üzüm üretiminde ikinci sırada bulunan Denizli’de, binlerce yıldan bu yana Çal, Buldan, Bekilli, Güney ve Baklan gibi birçok ilçede yapılan bağcılık¹⁷⁸¹, halen bölge halkının temel geçim kaynaklarından birisidir.

Bağcılık ve buna bağlı şarap üretimi, antik çağda Lykos Ovası’nın etrafını çevreleyen ve ekonomisi büyük ölçüde zirai faaliyetlere dayanan bölge kentlerinde de önem taşımıştır¹⁷⁸². Bu yerleşimlerden birisi de bölgenin merkezi konumundaki Laodikeia’dır. Kentte bağcılıkla ilgili en erken betimlemeler, MÖ 133 sonrasına tarihlendirilen Geç Hellenistik Dönem’e ait sikkelerde karşımıza çıkar. Sikkelerdeki betimlemeler¹⁷⁸³, Laodikeia’da en azından Geç Hellenistik Dönem’den itibaren bağcılığın geliştiğini, önem kazandığını ve kentin ekonomisine katkı sağlayan, değerli tarım ürünlerinden birisi olduğunu göstermektedir. Kentte gerçekleştirilen kazı çalışmaları da şarap işliğı ve satışıyla ilişkili mekânların açığa çıkartılmasını sağlamış, MS 5. yüzyılın sonuna kadar şarap üretiminin devam ettiği belirlenmiştir¹⁷⁸⁴. Bu çalışmalarda ele geçirilen amphoralar ise şarap üretimi ve tüketiminin Hıristiyanlıkla birlikte yoğunluk kazandığını göstermiştir¹⁷⁸⁵.

Laodikeia’nın komşusu Hierapolis ve Tripolis kentlerinde de antik dönemde bağcılık yapıldığına dair arkeolojik veriler mevcuttur. Vitruvius¹⁷⁸⁶ “*Frigya’da Hierapolis’te, suları bahçeleri ve bağları çevreleyen hendeklere verilen bol sayıda sıcak*

¹⁷⁷⁸ Doğer 2004, 176.

¹⁷⁷⁹ Dağmarmara’da bulunan ve MS 3. yüzyıla tarihlendirilen bir yazıtta, küçükbaş hayvan sürülerinin üzüm bağlarına vereceğı zararlara karşı verilecek cezalar ve üzüm bağlarını budama yetkisinin sadece bağın sahiplerinde olduğu ifade edilmiştir. Bkz. Ritti 2008, 69-73.

¹⁷⁸⁰ Antik dönemde Apameia yakınlarında suyu şarap yapmaya çok uygun bir üzüm türü yetiştirilmiş ve bal şarabı yapımında kullanılmıştır. Magie 2002, 35.

¹⁷⁸¹ Şimşek 2007d, 24.

¹⁷⁸² Şimşek 2007d, 24.

¹⁷⁸³ Sikkelerde kerykeion, üzüm salkımı ve asma yaprağı veya asma yapraklarından bir çelenk içerisindeki üzüm salkımı görülmektedir. Üzümlerle birlikte betimlenen kerykeion, iyi hasatı ve bereketi ifade ediyor olmalıdır. Sikkeler için bkz. Head 1906, 281, No. 14, Pl. I. 12; Sear 1979, 469, no. 5150; Cankardeş Şenol 2006, 184.

¹⁷⁸⁴ Şimşek 2013a, 316. Laodikeia’da, A Evi’nde yürütülen çalışmalarda, III No.lu ev yapısının son safhasında üzüm sıkma tezgâhı, şarap pithosu ve atık amaçlı kullanılan hazne ile kanalların olduğu ışık tespit edilmiştir. Bkz. Şimşek 2013a, 313, 316, Res. 427-428.

¹⁷⁸⁵ Şimşek vd. 2017, 97-100.

¹⁷⁸⁶ Vitr. VIII.3.10.

kaynak vardır” sözleriyle, kentin etrafını çevreleyen bağlar hakkında bilgi sunmuştur¹⁷⁸⁷. Kentte yapılan arkeobotanik çalışmalarda da asma bitkisine (*Vitis vinifera*) ait kalıntılar tespit edilmiştir¹⁷⁸⁸. Diğer yandan kazılarda elde edilen arkeolojik veriler, kentte şarap üretiminin yapıldığını da göstermiştir¹⁷⁸⁹. Günümüzde bağlarıyla meşhur Buldan İlçesi’ndeki¹⁷⁹⁰ Tripolis kentinde gerçekleştirilen kazı çalışmalarında ise çok sayıda üzüm çekirdeği ele geçirilmiş, bağcılığın binlerce yıldan bu yana kesintisiz devam ettiği kanıtlanmıştır¹⁷⁹¹.

Antik dönemde bölgedeki kentlerde üzümün ve bağların koruyucu tanrısı Dionysos¹⁷⁹² ve Apollon’dur¹⁷⁹³. Laodikeia’da ele geçirilen Dionysos ve Pan’a ait heykelde, tanrının elinde bol taneli bir üzüm salkımı tuttuğu görülmektedir (Fig. 227). Bu da kentte, bağların koruyucu tanrısı olarak Dionysos’un seçildiğini ve üzümün, tanrının sembolü olduğunu ifade etmektedir¹⁷⁹⁴. Nümizmatik ve epigrafik veriler de tanrının kentteki kültürünü desteklemektedir¹⁷⁹⁵. Yine kentte bulunan heykeltıraşlık eserler, üzümün Toprak Ana ve Tykhe kültleriyle de ilişkilendirildiğini göstermiştir (Fig. 229).

¹⁷⁸⁷ Ayrıca bkz. Ritti 2017, 36. Strabon (XIV.1.11) da Büyük Menderes civarındaki tepelerde, bal şarabı yapımına uygun üzümlerin yetiştirildiğini bildirmiştir.

¹⁷⁸⁸ Fiorentino vd. 2012, 49, 59, Fig. 16.

¹⁷⁸⁹ Scardozzi 2010, 277-302.

¹⁷⁹⁰ Buldan İlçesi’nin ekonomisinde önemli bir paya sahip üzüm için antik dönemde olduğu gibi günümüzde de çeşitli festivaller düzenlenmektedir. Bkz. <http://www.milliyet.com.tr/buldan-da-uzum-festivali-yapilacak-denizli-yerelhaber-2222754/>

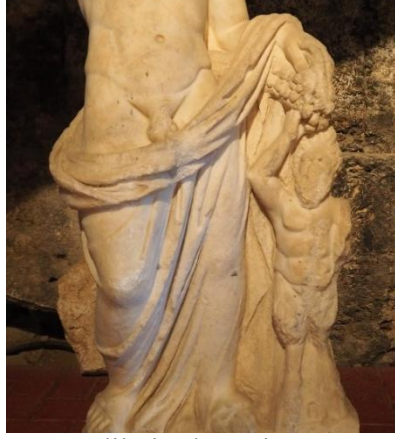
¹⁷⁹¹ Duman 2017b, 38-39. Tripolis’in de içinde bulunduğu Lydia, bağcılık bakımından oldukça verimli bir bölgedir (Roosevelt 2017, 82-83).

¹⁷⁹² Şimşek 2007d, 24; Hoşafcı 2007; Guizzi-Yener 2017, 77-78. Bölgede tanrı Dionysos adına kurulan Dionysopolis kenti için bkz. Şimşek 2007d, 23-24.

¹⁷⁹³ Hierapolis kentinde açığa çıkartılan kabartmalar, tanrı Apollon’un (*Lairbenos*) bağ tanrısı olarak tapınım gördüğünü göstermektedir. Bkz. Ritti 1985, Tav. 24b; D’Andria 2003, 166, 220, Res. 143, 197; Şimşek 2009b, 676-677, Fig. 8; Akıncı Öztürk 2011, 32, Res. 3. Hierapolis’in kutsal alanı Apollon Lairbenos Tapınağı’nın çevresi bugün üzüm bağlarıyla kaplıdır. Yazılı veriler, aynı durumun antik dönemde de geçerli olduğunu göstermektedir (Buckler-Calder 1939, 297).

¹⁷⁹⁴ Ancak devam eden çalışmalar, yeni ve farklı verilere ulaşılmasını da sağlayabilir. Çünkü asma antik dönemde Phrygia bölgesinde Zeus, Apollon ve Priapos gibi farklı kültler altında da kutsal kabul edilen bir bitkidir.

¹⁷⁹⁵ Öztürk 2010, 147-148; Koçel Erdem 1996, 184-185.

Figür 227: Laodikeia'dan Dionysos ve Pan heykeli, Hierapolis Arkeoloji Müzesi (MS 2. yüzyıl).

Figür 228: Çal'da¹⁷⁹⁶ bir meydana yerleştirilen ve üzüm salkımları taşıyan kadın heykeli, Denizli.

Figür 229: Septimius Severus Nymphaeumu'nda bulunan kabartma, en solda kucağındaki meyveleriyle tahtında oturan Toprak Ana (Tellus).

¹⁷⁹⁶ Denizli'nin Çal İlçesi, günümüzde halen bağlarıyla, üzümüyle ve şarabıyla meşhur bir yerleşimdir. İlçe nüfusunun önemli bir kısmı geçimini bağcılıkla sağlamaktadır. İlçede günümüzde halen, antik dönemde olduğu gibi bağ bozumu festivalleri düzenlenmektedir. Bkz. <http://www.milliyet.com.tr/21-cal-bagbozumu-kultur-ve-sanat-festivali-denizli-yerelhaber-2269606/> (Erişim Tarihi: 05.04.2018, 14.07)

Antik dönemde, Dionysos adına düzenlenen tören ve festivallerde, tanrıdan bol ürünli bir mevsim istenmiştir¹⁷⁹⁷. Çünkü Dionysos kışın uyuyup, yazın uyandığına inanılan ve mevsimlerin döngüsünü sağlayarak doğaya bereket, bolluk ve ölümsüzlük bahşeden bir tanrıdır¹⁷⁹⁸. Bu nedenle törenlerin odak noktası, sonbaharda ölen, ancak yazın yeniden hayat bulan asmanın kutsanmasıdır.

Laodikeia kentindeki mimari bloklarda karşımıza çıkan üzüm kabartmaları da kentteki Dionysos gibi bereket kültlerinin ve bereket, bolluk ve zenginlik inancının etkisini taşıyan dekorasyon öğelerinden birisi olmalıdır¹⁷⁹⁹. Ilıman iklimi ve güneşi seven asma, yukarıda da belirttiğimiz gibi Lykos Ovası'nın çevresindeki antik yerleşimlerde üretilen değerli bir tarım ürünüdür. Söz konusu kentlerin ve Laodikeia'nın ekonomik zenginliğinin, bölgede yetiştirilen tarım ürünlerine bağlı gösterdiği gelişim, bereket törenlerinde bu ürünlerin kutsanmasına sebep olmuştur. Bu nedenle, kentin zenginliğini, tanrılar tarafından kente sunulan bereketi ve bolluğu ifade etmek için yapıların üzerinde çeşitli bitkisel kabartmalar işlenmiştir. Laodikeia'da, Tapınak A, Merkezi Propylon ve Septimius Severus Nymphaeumu'nda bulunan üzüm kabartmaları da kentin tarım ürünlerinden birisinin üzüm olduğunu göstermesinin yanında, bitkinin taşıdığı kutsallığı, tanrı(ça)ların kente getirdiği bereketi, bolluğu ve zenginliği ifade eden bir bezeme olduğunu düşündürmektedir. Septimius Severus Nymphaeumu'nda yapılan çalışmalarda, bu kompozisyonu açık bir şekilde sunan önemli bir kabartma açığa çıkartılmıştır¹⁸⁰⁰. Geç Antoninler-Erken Severuslar Dönemi'ne tarihlendirilen kabartmada, Lykos Vadisi'nin bolluk ve bereketinin kişileştirmesi olan Toprak Ana, sol elinde başak demeti, kucığında çeşitli meyvelerle birlikte tahtında oturur şekilde betimlenmiştir. Tanrıçanın kucagındaki meyvelerden birisinin, iri tanelerden oluşan üzüm salkımı olduğu görülmektedir¹⁸⁰¹ (Fig. 229). Söz konusu kabartmada da üzüm salkımının hem bölgede üretilen ürünlerden birisi olduğu¹⁸⁰², hem de bolluk ve bereketi temsil ettiği açık bir şekilde algılanabilmektedir. Tykhe tasvirlerinde de tanrıçanın

¹⁷⁹⁷ Hom. *h.* XXVI.11-13.

¹⁷⁹⁸ Plut. *Is.* 69; Dürüşken 2000, 85.

¹⁷⁹⁹ Side Tiyatrosu'nda Dionysos veya masklar ile betimlenen üzüm salkımı kabartmalı tavan kasetleri için bkz. Alanyalı 2010, 85-86, Res. 4, 8.

¹⁸⁰⁰ Şimşek 2005c, 433-446.

¹⁸⁰¹ Şimşek 2005c, 434-436, 442, Res. 3-4.

¹⁸⁰² Roma İmparatorluğu'nun topraklarında azalan tahıl üretimine paralel artan bağıcılık faaliyetlerinden İmparator Domitianus oldukça endişelenmiş ve üzüm bağlarının yok edilmesini emretmiştir. Ancak Asya eyaletlerinin elçiler göndererek emri yerine getirmeyi reddetmesi, bağıcılığın gitgide artan önemini gösteren en somut kanıtlardan birisidir (Hehn 2003, 55-56).

taşıdığı bereket boynuzunun içerisinde benzer temayla yapılan üzüm salkımı yer almaktadır.

İmparator Augustus Dönemi'nden itibaren mimari bloklar üzerinde sevilerek kullanılmaya başlayan üzüm salkımı kabartmalarının, özellikle Antoninler ve Severuslar Dönemi'ne tarihlendirilen yapıların dekorasyonunda yoğunluk kazandığı görülmektedir¹⁸⁰³. Bezeme, bereket, bolluk, refah ve doğanın yeniden dirilişi temasıyla paralel bir şekilde, çoğunlukla Dionysos kültürünün paralelinde mimari yapılarda tercih edilmiş olmalıdır¹⁸⁰⁴. Mimari bloklar üzerinde üzüm salkımı, asma yaprağı gibi bitkisel bezemeler, Lagina Hekate kutsal alanı altarı¹⁸⁰⁵, Sagalassos Heroon'u ve Antoninler Nymphaeumu¹⁸⁰⁶, Sardeis Hamam gymnasionu¹⁸⁰⁷, Aspendos Nymphaeumu¹⁸⁰⁸, Side Tiyatrosu¹⁸⁰⁹ gibi Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilen çeşitli yapılarda karşımıza çıkmaktadır (Fig. 230-231).

Figür 230: Lagina Hekate kutsal alanında üzüm salkımı betimli tavan kaseti.

Figür 231: Sagalassos Antoninler Nymphaeumu'nun tavan kasetinde betimlenen üzüm salkımı.

¹⁸⁰³ Ara Pacis kutsal barış altarındaki üzüm kabartmaları için bkz. Castriota 1995, Fig. 14-15.

¹⁸⁰⁴ Vergilius (*georg.* 190-191) “bir gün gelecek en sert asmalarla boğacak seni, Bacchus’un zengin dereleriyle çağlayan; bol bol üzümler” şeklindeki ifade, bağıcılıkta Dionysos’un bereketinin bir yandan da su kaynaklarının zenginliği ile bağlantılı olduğunu göstermektedir.

¹⁸⁰⁵ Davran 2011, 37.

¹⁸⁰⁶ Vandeput 1997b, Fig. 8.

¹⁸⁰⁷ Yegül 1986, Fig. 149.

¹⁸⁰⁸ Türkmen 2007, 40.

¹⁸⁰⁹ Alanyalı 2010, 85-86, Res. 4, 8.

3.7. Sarmaşık (*Hedera helix* L.)

Sarmaşıkgiller (Araliaceae) familyasının bir türü olan bitki, orman sarmaşığı, duvar sarmaşığı (*Hedera helix* L.) gibi isimlerle bilinmektedir¹⁸¹⁰. Yapraklarını dökmeyen sarmaşık bitkisi, her mevsim yeşildir. Yayılcı ve tırmanıcı özellikler sergilemektedir¹⁸¹¹. Yapraklar farklı formda bulunmakla birlikte çoğunlukla elips veya kalp biçimindedir¹⁸¹². Çiçekler ve sarı ya da siyahımsı mavi rengindeki küremsi meyveler bir arada bulunur¹⁸¹³. Anavatanı Batı Asya ve Avrupa'dır. Ülkemizdeki ormanlarda yaygın bir şekilde görülmektedir¹⁸¹⁴.

Dioskorides¹⁸¹⁵ beyaz, siyah ve helix olarak isimlendirilen üç tür sarmaşık bitkisi olduğunu bildirmiştir. Beyaz sarmaşığın meyveleri beyaz, siyah sarmaşığın siyah ya da safran rengi, helix türünün ise meyvesiz olduğunu aktarmıştır.

Sarmaşık bitkisi Yunanlılar tarafından Dionysos'a adanmış ve tanrıyı sembolize etmiştir¹⁸¹⁶. Dioskorides¹⁸¹⁷, sarmaşığın "*Dionysia*" şeklinde isimlendirildiğini de bildirmiştir. Efsaneye göre Zeus'un yıldırımından yanan Semele, Dionysos'u sık yapraklı bir sarmaşık bitkisi üzerine düşürmüş ve tanrı böylece yanmaktan korunmuştur¹⁸¹⁸. Dionysos'un sembolü olan trysosun üzerine sarmaşıkların sarıldığı¹⁸¹⁹ veya tanrının başında sarmaşık yapraklarından bir taç¹⁸²⁰ taktığı bilinmektedir. Sarmaşık dallarından yapılan bu kült objeleri, Dionysos'un alayındaki kişiler (Maenad, Satyr) tarafından da kullanılmış, tanrının adına düzenlenen mistik törenlerde sarmaşık bitkisi yer almıştır¹⁸²¹. Ayinlerde dağlardan kesilen taze sarmaşık dalları, tören yapılacak alanlara taşınmıştır. Eurupides'in¹⁸²² "Bakkhalar" adlı eserinde "*Ne mutlu, thyrsosu sallayarak, başına sarmaşıklı tacı takarak, Dionysos'un ardından gidene*" şeklinde

¹⁸¹⁰ Yakar 1965, Lev. 31; Davis 1972, 538-539; Mamikoğlu 2012, 448.

¹⁸¹¹ Davis 1972, 538; Mamikoğlu 2012, 448.

¹⁸¹² Yakar 1965, Lev. 31; Davis 1972, 538; Düşen vd. 2016, 371.

¹⁸¹³ Yakar 1965, Lev. 31, Fig. 3; Davis 1972, 538; Mamikoğlu 2012, 449.

¹⁸¹⁴ Mamikoğlu 2012, 448.

¹⁸¹⁵ Diosk. Ped. Mat. Med. II.210.

¹⁸¹⁶ Plut. Is. 37; Giesecke 2014, 71-72; Lust 2000, 499. Plutarkhos'un (Is. 37) verdiği bilgilere göre sarmaşık, Mısır dilinde "*Osiris bitkisi*" anlamına gelmektedir.

¹⁸¹⁷ Diosk. Ped. Mat. Med. II.210.

¹⁸¹⁸ Cömert 2008, 71.

¹⁸¹⁹ Plin. nat. XVI.62.

¹⁸²⁰ Hom. h. XXIV.1, 9.

¹⁸²¹ Torlak vd. 2010, 30.

¹⁸²² Eur. Bacch. 80.

geçen cümle, ritüellerdeki sarmaşığın önemini ifade etmektedir. Yine aynı eserde Dionysos'un sarmaşıklı thrysosu ilk verdiği şehir Thebai'dir.

Arrian¹⁸²³ tarafından aktarılan bilgilere göre, Büyük İskender Hindistan'da bulunan Nysa kentine ulaştığında, Nysalılar tarafından görevlendirilen Akufis isimli şefleri tarafından karşılanmış ve ondan, şehrin Dionysos tarafından kurulduğunu ve bu nedenle Hindistan topraklarında yalnızca Nysa'da sarmaşık yetiştiğini öğrenmiştir. Daha sonraki bilgilere göre, Büyük İskender ve Makedonyalı subaylar tanrının kutsal alanına sarmaşıkları görmek için gitmiş ve burada bulunan sarmaşıklardan taçlar yaparak Dionysos çığlıklarıyla kendilerinden geçmişlerdir¹⁸²⁴. Theophrastus¹⁸²⁵ ve Plinius'da¹⁸²⁶ ordusuyla birlikte Hindistan seferinden dönen Büyük İskender'in sarmaşıklardan yapılan taç takarak zaferini onurlandırdığını bildirmiştir. Bu nedenle sarmaşık, kazanılan zaferi sembolize eden tanrısal bir bitkidir.

Kıvrımlı dallara, yeşil renkli sık yapraklara sahip sarmaşık bitkisi, özellikle Roma İmparatorluk Dönemi'nde bahçe peyzajında kullanılmıştır¹⁸²⁷. Dinsel törenlerde kullanılmak amacıyla sarmaşık üretimi ve satışının yapıldığı, çelenk yapımında kullanılan bitkiler arasında yer aldığı bilinmektedir¹⁸²⁸. Yine Romalılar tarafından mezarlarda kullanılan bitkiler içerisinde sarmaşıklar da bulunmaktadır¹⁸²⁹. Çünkü sarmaşık bitkisi; ölümün ve doğumun sonsuz döngüsünü, ölümden sonra başlayan sonsuz yaşamı, yani ölümsüzlüğü temsil etmektedir¹⁸³⁰.

Sarmaşık bitkisinin antik dönemde tıbbi çalışmalarda yer aldığı da bilinmektedir. Baş ve kulak ağrılarında, çürük diş tedavisinde, dalak hastalıklarında, balmumu ile birlikte yanıkların tedavisinde, ayrıca kanamayı durdurucu amaçlı kullanılmıştır¹⁸³¹. Hamile kalmayı engellediği ve çocuk düşürme ilacı olarak kullanıldığı da bilinmektedir¹⁸³². Bitkinin yaprakları günümüzde, dıştan yaralanmaların tedavisinde

¹⁸²³ Arr. an. V.1-2.

¹⁸²⁴ Arr. an. V.2.

¹⁸²⁵ Theophr. c. plant. IV.1.

¹⁸²⁶ Plin. nat. XVI.62.

¹⁸²⁷ Giesecke 2014, 71; Yılmaz vd. 2013, 141.

¹⁸²⁸ Kaynakçı Elinç 2007, 33, 44.

¹⁸²⁹ Kaynakçı Elinç 2007, 60.

¹⁸³⁰ Giesecke 2014, 71; Kaynakçı Elinç 2007, 32; Gezgin 2010, 164.

¹⁸³¹ Plin. nat. XXIV.47; Diosk. Ped. Mat. Med. II.210.

¹⁸³² Diosk. Ped. Mat. Med. II.210.

halen kullanılmaktadır¹⁸³³. Diğer taraftan meyveleri, saçları siyaha boyama amacıyla kullanılmıştır¹⁸³⁴.

3.7.1. Sarmaşık Kabartmaları

Laodikeia antik kentindeki mermer mimari bloklarda, Tapınak A'dan dört, Septimius Severus Nymphaeumu'ndan dört, Kuzey (Kutsal) Agora'da bir adet olmak üzere toplamda dokuz adet sarmaşık bitkisi kabartması tespit edilmiştir. Kabartmalardan altısı sütun arşitravı bloklarının soffit bölümünde (Kat. No. AF.01-05, 08, Fig. 237-239, 242-244), üçü ise konsollu geison sima bloklarının konsol kaseti bölümünde yer alır (Kat. No. KGS. 20, 28b, 36, Fig. 235, 245-246).

Bir önceki bölümde detaylı bir şekilde değindiğimiz gibi sarmaşık, Yunan ve Roma Uygarlığı tarafından Dionysos'un kutsal bitkisi kabul edilmiş ve tanrıyı temsil etmiştir. Dionysos'un iki kere doğan bir tanrı olmasının yanında taşıdığı doğa tanrısı niteliği, bitkinin her mevsim yeşil kalabilen ölümsüz yapısıyla özdeşleştirilmiştir¹⁸³⁵. Tanrının ruhunu taşıyan sarmaşık, kâinatın döngüsünü, ölümsüzlüğü, yaşamın ve ruhun sonsuzluğunu, ölümden sonraki dirilişi, sağlığı, doğurganlığı, bereketi, canlılığı ve yenilenmeyi temsil eden kutsal bir yaşam kaynağı kabul edilmiştir. Bu nedenle sarmaşık, insanlık tarihi boyunca kullanılan en yoğun bitkisel bezemelerden birisi haline gelmiştir.

Hellenistik ve Roma Dönemi'nde özellikle Dionysos'un şarap tanrısı niteliğiyle ilişkili olarak çeşitli şarap kapları üzerinde betimlenen sarmaşık bezemesi, Roma İmparatorluk Dönemi'nde farklı işlevler taşıyan mimari yapıların dekorasyonunda da kullanılmaya başlamıştır. Köse tarafından yapılan bir çalışmada, mimaride kullanılan sarmaşık bezemesinin İmparator Augustus Dönemi'nde ortaya çıktığı, ancak Traianus ve Hadrianus dönemlerinde yoğun bir şekilde işlendiği tespit edilmiştir¹⁸³⁶. Araştırmacıya göre başlangıçta Dionysos ve İmparator Augustus'la birlikte başlayan *Felicitas* (mutluluk) kavramı propagandasını ve doğanın zengin bereketini ifade eden

¹⁸³³ Yakar 1965, Lev. 31.

¹⁸³⁴ Plin. *nat.* XXIV.47; Diosk. *Ped. Mat. Med.* II.210.

¹⁸³⁵ Giesecke 2014, 71.

¹⁸³⁶ Ara Pacis kutsal barış altlarında işlenen sarmaşık figürleri için bkz. Castriota 1995, Fig. 10-13. Detaylı bilgi için bkz. Köse 2008.

kıvrımlı sarmaşık dalları, Hadrianus Dönemi'nden itibaren herkes tarafından bilinen ve kabul gören bir sembole dönüşmüştür¹⁸³⁷ (Fig. 232).

Figür 232: Ara Pacis Barış altarındaki sarmaşık kabartması.

Abbasoğlu¹⁸³⁸ da mimari bloklarda kullanılan sarmaşık dalı bezemesini, “ölümden sonra hayat ilkesi ile ilgili olarak eski Dionysos kültürünün etkisi” şeklinde değerlendirmiştir. Küçük Asyalı mimari dekorasyon atölyelerine özgü olduğu düşünülen bezeme, Dokimeion, Phrygia ve Pamphyialı ustalar tarafından yoğun bir şekilde kullanıldığı tespit edilmiştir¹⁸³⁹. Mezar yapılarında, lahit ve stellerde de karşımıza çıkan sarmaşık dalı bezemesi¹⁸⁴⁰, ölümden sonra başlayan sonsuz yaşamı temsil etmiştir¹⁸⁴¹. Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait zırhlı İmparator heykellerinde ise İmparatora bereketi ve tarım alanlarını koruyucu bir ikonografi yüklediği düşünülmektedir¹⁸⁴².

Laodikeia'da bugüne kadar elde edilen arkeolojik verilere göre sarmaşık dalı bezemesi, Geç Hellenistik Dönem'den İmparator Caracalla Dönemi'ne kadar tanrı Dionysos'la ilişkili bir sembol şeklinde kullanılmıştır. Dionysos'un ve onun dünyasına

¹⁸³⁷ Köse 2008, 753.

¹⁸³⁸ Abbasoğlu 1994, 24. İnsan figürlü sarmaşıklar ilk kez MÖ 3. yüzyıl sonunda anıtsal mimaride Magnesia Artemis *Leukophryene* Tapınağı'nda görülmektedir. Bkz. Abbasoğlu 1994, 24.

¹⁸³⁹ Köse 2008, 753-754.

¹⁸⁴⁰ Köse 2008, Res. 3-6; Naumann 1979, 57, Abb. 26.

¹⁸⁴¹ Düşen vd. 2016, 371.

¹⁸⁴² Zoroğlu 2014, 138.

ait mitolojik figürlerin betimlendiği sikkelerde, Geç Hellenistik Dönem'den itibaren sarmaşık yapraklı bir taç kullanıldığı görülmektedir¹⁸⁴³ (Fig. 233). Yine heykeltıraşlık eserlerinde de benzer ikonografi tercih edilmiştir. Septimius Severus Nymphaeumu'nda bulunan kabartmalı panolarda, Dionysos kültüyle ilişkili betimlenen panterlerin çevresi sarmaşık ve asma dallarıyla bezenmiştir¹⁸⁴⁴. Merkezi Propylon'da Tykhe, Bellerephontes, Eros gibi çeşitli tanrısal figürlerin betimlendiği kabartmalı tavan kasetlerinde, yalnızca Dionysos ve Satyr ile Maenadların tasvir edildiği panoların çevresinde kıvrımlı sarmaşık dalı bezemesinin kullanıldığı görülmektedir¹⁸⁴⁵ (Fig. 234). Bu veriler, sarmaşığın Laodikeialıların belleğinde Dionysos kültüyle bütünleştiğini ve onun dünyasını sembolize eden bir bitki olduğunu ifade etmektedir.

Figür 233: Laodikeia sikkesinde sarmaşık taçlı tanrı Dionysos (MS 98-193)

¹⁸⁴³ Head 1906, 286, 293, No. 50-51, 96, Pl. XXXIV.10, XXXV.6.

¹⁸⁴⁴ Tarhan 2006, 71-72.

¹⁸⁴⁵ Tavan kasetleri için bkz. Tarhan 2006, 59-62, Res. 45-46, 51, 53-55; Şimşek 2013a, 458, Res. 649. Parion Tiyatrosu'na ait tavan kasetlerinde de silenos maskının çevresindeki bantlar kıvrımlı sarmaşık dallarıyla bezenmiştir. Bkz. Başaran-Yıldızlı 2016, 102-103, Fig. 42.

Figür 234 a-b: Merkezi Propylon'a ait tavan kasetlerinde, Dionysos ve Ariadne ile Satyr ve Maenadların betimlendiği panoların çevresindeki kıvrımlı sarmaşık dallı bezeme.

Laodikeia'nın mimari bloklarında betimlenen sarmaşık bezemelerinde üç farklı grup tespit edilmiştir. Birinci grup, sarmaşık yapraklı, kıvrımlı dalların bir kantharos içerisinden çıkmasıyla oluşturulmuştur (Fig. 235, 237-239). İkinci grup altında toplanan örnekler, akanthus benzeri yapraklı bir bezemenin devamında yükselen sarmaşık yapraklı, kıvrımlı dallardan meydana gelmektedir (Fig. 242-244). Son grup altında ele alınan örneklerde ise yalnızca bir sarmaşık yaprağı betimlenmiştir (Fig. 245-246).

Birinci grup altında ele alınan ve bir kantharos içerisinden çıkan kıvrımlı sarmaşık dalı bezemesi yalnızca Tapınak A yapısında görülmektedir. Söz konusu bezemelerden üç tanesi arşitrav bloklarının soffit bölümünde (Fig. 237-239), bir tanesi ise konsollu geison sima bloğunun konsol kasetinde yer alır (Fig. 235). Arşitrav friz bloklarının soffit bölümünde işlenen örnekler, kantharosun konumuna göre iki farklı tiptedir. Bu örneklerde kantharos ya soffitın merkezine ya da soffit bandının başlangıç noktasına yerleştirilmiştir. Soffit merkezine yerleştirilen kraterli örneklerde, kabın içerisinden çıkan iki kıvrımlı sarmaşık dalı, soffit bandının iki tarafına simetrik bir şekilde devam eder (Fig. 237-238). Soffit bandının başlangıcına yerleştirilen kraterli örnekte ise kraterin içerisinden çıkan tek bir sarmaşık dalı yükselerek bandın diğer köşesine ulaşmaktadır (Fig. 239). Konsollu geison sima bloğunun konsol kasetine işlenen tek örnekte ise kulpsuz yapılan kraterin içerisinden çıkan iki adet sap, kabın iki yanına döndürülmüştür. Sapların ucunda birer sarmaşık yaprağı yerleştirilmiş olup yaprakların kabın çevresini kulp şeklinde çevrelediği görülmektedir (Fig. 235). Söz konusu bezeme, Erken Hellenistik Dönem'den itibaren sikkelerde de karşımıza çıkmaktadır. Bu da figürün Hellenistik Dönem'den alınan ve Roma İmparatorluk Dönemi'nde kullanılmaya devam eden bir bezeme olduğunu göstermektedir (Fig. 236).

Figür 235: KGS.20 no.lu krater ve sarmaşık bitkisi.

Figür 236: Kantharosun içerisinden çıkan sarmaşık bitkisi, Kios, MÖ 330-300.

Figür 237: AF.01 numaralı soffit bezemesi.

Figür 238: AF.03 numaralı soffit bezemesi.

Figür 239: AF.02 numaralı soffit bezemesi.

Krater veya kantharos gibi bir kabın içerisinden çıkan kıvrımlı sarmaşık dalı bezemesi, Küçük Asya kentlerindeki mimari yapılarda sevilerek kullanılan bezemelerden birisidir¹⁸⁴⁶. Köse'ye göre¹⁸⁴⁷ bir kantharos içerisinden çıkan bu dallar, “*Bereket ve Dionysos*” ilişkisini ifade etmektedir. Benzer soffit bezemeleri, Sagalassos Antoninler Nymphaeumu'nda¹⁸⁴⁸, Hierapolis Tiyatrosu'nun sahne binası¹⁸⁴⁹, Sardeis¹⁸⁵⁰ ve Perge¹⁸⁵¹ gibi pek çok kentte tespit edilmiş olup en yakın örnek Aphrodisias kentindeki tetrapylon yapısında¹⁸⁵² karşımıza çıkmaktadır. KGS.20 numaralı konsol kasetinde işlenen krater ve sarmaşık bitkisi bezemesinin benzeri de yine Aphrodisias Tetrapylonu'ndaki kemer kasetinde görülmektedir. Bu örnekler Antoninler Dönemi'ne tarihlendirilen Tapınak A yapısı ve Geç Antoninler Dönemi'ne tarihlendirilen Aphrodisias Tetrapylonu'nun mimari dekorasyon atölyeleri arasındaki bağlantı ve etkileşimi göstermesi açısından da önem taşımaktadır.

¹⁸⁴⁶ Benzer şekilde yapılan bir bezeme de krater içerisinden çıkan asma filizi ve üzüm salkımlarından meydana gelmektedir. Bkz. Yegül 1986, Fig. 149.

¹⁸⁴⁷ Köse 2008, 753.

¹⁸⁴⁸ Vandeput 1997a, Pl. 45.3; Vandeput 1997b, 400, Fig. 19.

¹⁸⁴⁹ Hierapolis Tiyatrosu'nun birinci katına ait kapı geçişlerinde, lento ve söve bezemesi olarak bir krater içerisinden çıkan kıvrımlı sarmaşık dalları kullanılmıştır. Bkz. Türkmen 2007, Lev. 50.1; Vandeput 1997a, Pl. 90.1.

¹⁸⁵⁰ Yegül 1986, Fig. 149.

¹⁸⁵¹ Abbasoğlu 1994, Kat. No. 138, Lev. XXVI.3.

¹⁸⁵² Outschar 1996, 215-224, Abb. 15; Vandeput 1997a, Pl. 76.3.

Figür 240: Aphrodisias Tetrapylonu'ndan soffit bezemesi.

Figür 241: Aphrodisias Tetrapylonu kemer kasetinde, kantharos ve içinden çıkan sarmaşık dalları.

Bir kabın içerisinden çıkan sarmaşık dalı bezemesinin kökeni, MÖ 3. binyılda Sümerler'le birlikte ortaya çıkan “hayat ağacı¹⁸⁵³” inancı olmalıdır. Kaynağını bitki kültüründen alan bu inanç, kültürlere ve coğrafyaya göre değişen ancak ölümsüz nitelik taşıyan ağaçlardan (meşe, çam, zeytin vd.) oluşmakta¹⁸⁵⁴, evrenin sonsuz döngüsünü, ölümsüzlüğü, tanrısallığı, gençliği, doğurganlığı, şifayı ve bereketi sağlamaktadır¹⁸⁵⁵. Bir kabın içerisinden çıkan ağaç, yaşam pınarı kabul edilen suya saldıgı kökleri ve cennete yükselen dallarıyla birlikte üç kozmik âlem arasındaki bağlantıyı sembolize etmiştir. Bu nedenle kantharos içerisinden çıkan sarmaşık dalı da hayat ağacı inancına paralel, köklü bir dini geleneğin izlerini yansıtıyor olmalıdır.

Antik dönemin sevilen formlarından biri olan kantharos, sıklıkla şarap içilen, geniş ağızlı bir kap çeşididir¹⁸⁵⁶. Bu nedenle Dionysos kültüyle ilintilidir. Tapınak A yapısında işlenen ve içerisinden sarmaşıkların çıkarak uzadıgı kantharoslar da bu dini geleneğin paralelinde işlenmiş olmalıdır. Söz konusu bezeme, köklerinden aldığı kutsal yaşam sıvısıyla birlikte yer altını, zengin yapraklı dallarıyla sardığı yeryüzünü, yükselen filizleriyle birlikte ulaştığı gökyüzünü simgeleyen bir hayat ağacı motifine dönüşmektedir. Antoninler Dönemi'ne tarihlendirilen ve Apollon, Artemis ile İmparatorluk kültüne adanan Tapınak A'nın avlusunda betimlenen bu bezeme, yapıdaki mimari bloklara işlenen diğer bezemelerle ortak programlanmış olmalıdır. Çünkü yapıda tespit edilen tüm bezemeler, tanrıların ve tanrı İmparatorların zaferlerini, başarılarını, tanrısallığını, sunduğu zenginliği ifade edecek şekilde tasarlanmıştır. Çünkü İmparatorluk, bu kavramların koruyucu, ilahi gücüdür. Bu nedenle, kantharos içerisinden çıkan kıvrımlı sarmaşık dalları, tanrıların (Dionysos) ve Roma

¹⁸⁵³ Belli 1982, 238-240. Hayat ağacı inancı Sümer, Urartu, Asur, Babil ve Hurrilerde görülmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Belli 1982.

¹⁸⁵⁴ Öztekin 2008, 26.

¹⁸⁵⁵ Ağaç-Sakarya 2015, 3, 13.

¹⁸⁵⁶ Richter-Milne 1973, 25-26, Figs. 167-169; Tekçam 2007, 111; Delemen-Çokay Kepçe 2009, 12.

İmparatorları'nın bahsettiği ölümsüzlüğü, üç kozmik âlem arasında sağladıkları bağı, kâinatın sunduğu sonsuz döngüyü, gençliği, sağlığı, doğurganlığı, bereketi ve yenilenmeyi sembolize eden bir hayat ağacı ideolojisiyle kullanılmış olmalıdır. Tapınak A avlusunun Korinth başlıklarının Dionysos ve onun dünyasıyla ilişkili figürlerle dekore edilmesi de yapıdaki Dionysos kültürünün etkisini göstermekte ve bu düşüncemizi güçlendirmektedir¹⁸⁵⁷. Dionysos kültürünün etkisiyle oluşan ikonografi, Köse'nin¹⁸⁵⁸ de ifade ettiği gibi Roma İmparatorluk Dönemi'nde herkes tarafından bilinen ve kabul gören bir bezemeye dönüşmüş olmalıdır.

Septimius Severus Nymphaeumu'ndaki iki adet arşitrav bloğunun soffitinde de karşımıza çıkan kıvrımlı sarmaşık dalı, Tapınak A yapısındaki kantharoslu örneklerden ayrılmaktadır. AF.05 numaralı blok kırık ve eksik olmasına rağmen, AF.04 numaralı soffit bandının tam bulunması, bezeme bütününe algılanmasını sağlamaktadır. Kıvrımlı dallar, akanthus benzeri bir bitki çanağından çıkmakta, tekli ve ikili sarmaşık yaprakları, kıvrımlı filiz dalları ile yer yer kullanılan çiçekler, soffit bandının tamamını sarmaktadır (Fig. 242-243). Kuzey (Kutsal) Agora'da açığa çıkartılan AF.08 numaralı soffit bezemesi de farklı işçilik taşınmasına rağmen benzer şekilde tasarlanmıştır (Fig. 244).

Figür 242: AF.04 no.lu soffitte kıvrımlı sarmaşık dalı bezemesi.

Figür 243: AF.05 no.lu soffit bezemesi.

Figür 244: AF.08 no.lu soffit bezemesi.

¹⁸⁵⁷ Şimşek 2013a, 258.

¹⁸⁵⁸ Köse 2008, 753.

Figür 245: KGS.28b no.lu sarmaşık yaprağı.

Figür 246: KGS.36 no.lu sarmaşık yaprağı.

Arşitrav soffitini tamamen saran kıvrımlı sarmaşık dalları, Küçük Asya kentlerinde Antoninler ve Severuslar döneminde popüler hale gelen mimari bezemelerden birisidir. Köse tarafından da belirtildiği gibi, bu bezeme şablonu özellikle Dokimeion, Phrygia ve Pamphylia atölyeleri tarafından sevilerek kullanılmıştır¹⁸⁵⁹. Bu tip bezeme örnekleri, Hierapolis Tapınak Nymphaeumu'nda¹⁸⁶⁰, Sagalassos Antoninler Nymphaeumu'nda¹⁸⁶¹, Perge kentindeki çeşitli yapılarda¹⁸⁶², Aspendos Tiyatrosu'nda¹⁸⁶³, Tlos Tiyatrosu'nda¹⁸⁶⁴ karşımıza çıkmaktadır. Kıvrımlı sarmaşık dalları, yukarıda da belirttiğimiz gibi, ölümsüzlüğü, yenilenmeyi, bereketi, sonsuz yaşam döngüsünü, doğurganlığı ifade eden sembolik bir anlama sahiptir. Bu nedenle, suyun ve doğanın insanoğluna sağladığı bu kavramlar, özellikle çeşme yapılarında veya Dionysos'la ilişkili olarak tiyatrolarda betimlenen sarmaşık bitkisiyle birlikte somutlaştırılmış, yapının hizmet amacı ile dekorasyon, bütünsel bir yaklaşımla programlanmış olmalıdır.

Septimius Severus Nymphaeumu'nun konsol kasetlerinde betimlenen sarmaşık yaprağı bezemesi de bu nedenlerle ölümsüzlüğü ve tanrısallığı ifade ediyor olmalıdır (Fig. 245-246). Benzer şekilde işlenen sarmaşık yaprağı, Çal İlçesi'ndeki Apollon Lairbenos Tapınağı'na ait konsol kasetinde çift yüzlü bir balta ile tanrısallık bir sembol olarak kullanılmıştır (Fig. 247). Ayrıca Diokaisareia Tiyatrosu'na (MS 164-165) ait konsol kasetlerinde de kullanıldığı görülmektedir¹⁸⁶⁵.

¹⁸⁵⁹ Köse 2008, 753-754.

¹⁸⁶⁰ Campagna 2006, 391-394.

¹⁸⁶¹ Waelkens-Poblome 2011, 67.

¹⁸⁶² Abbasoğlu 1994, Lev. XXI.1,2, XXII.1-5, XXIII.2, XXIV.4; Aksoy 2016, 141-142.

¹⁸⁶³ Türkmen 2007, 172, 225, Lev. 20.2.

¹⁸⁶⁴ Akdağ 2014, 77.

¹⁸⁶⁵ Kaplan 2013, Lev. 13.b.

Sarmaşık bitkisi, bugün halen Laodikeia antik kentinde ve çevresinde görülen ve kendiliğinden yetişen bitki türlerinden birisidir. Antik kent içerisindeki pek çok yapının tırmanıcı özellikteki sarmaşıklarla sarıldığı izlenebilmektedir (Fig. 248).

Figür 247: Apollon Lairbenos Tapınağı'na ait konsollu geison bloğunda işlenen sarmaşık yaprağı ve çift yüzlü balta (labris) kabartması.

Figür 248: Laodikeia antik kenti içerisinde yabani yetişen sarmaşık bitkisi.

3.8. Akdeniz Saparnası (*Smilax aspera* L.)

Akdeniz Saparnası ismiyle bilinen *Smilax aspera* L., Zambakgiller (Liliaceae) familyasının bir türüdür. Odunsu, her mevsim yeşil kalabilen, çalı görünümünde ve tırmanıcı bir bitkidir¹⁸⁶⁶. Akdeniz kıyıları ile Batı ve Güney Anadolu'da ormanlarda, makilik alanlarda yayılım gösterir¹⁸⁶⁷. 3-7 cm. boyutlarında kalpsi yaprakları, kırmızı veya siyah renkli salkım durumunda, küre şekilli meyveleri vardır¹⁸⁶⁸. Nisan-Haziran aylarında çiçeklenmektedir¹⁸⁶⁹.

Saparna, sarmaşık türleriyle olan benzerliğinden dolayı Dionysos'un kutsal bitkisi kabul edilmiştir¹⁸⁷⁰. Tanrı adına düzenlenen törenlerde, kadınlar çiçekli saparna dallarından yapılan çelenkler takmıştır¹⁸⁷¹. Euripides'in eserinde, “açılsın çiçekleri, açılsın, güzel meyveli yeşil saparnanın” ifadesi, ihtişamlı bitkinin sevildiğini gösterir.

¹⁸⁶⁶ Baytop 1963, 439; Baytop 1984, 368; Öztürk vd. 1990, 64; Baytop 2007, 243; Mamikoğlu 2012, 162; Göktürk 2015, 126. Özdikenisi ismiyle de bilinmektedir. Bkz. Baytop 1963, 439.

¹⁸⁶⁷ Mamikoğlu 2012, 162.

¹⁸⁶⁸ Baytop 1963, 439; Öztürk vd. 1990, 64; Blamey-Grey Wilson 1993, 484; Baytop 2007, 244; Mamikoğlu 2012, 162; Göktürk 2015, 126-127.

¹⁸⁶⁹ Göktürk 2015, 127.

¹⁸⁷⁰ Giesecke 2014, 130.

¹⁸⁷¹ Eur. *Bacch.* 105-106.

Bitki, sarmaşık bitkisi ile benzer ifade taşımış ve her mevsim yeşil kaldığı için ölümsüzlük sembolü kabul edilmiş olmalıdır.

Dioskorides¹⁸⁷², saparnanın üzüm salkımı şeklinde kümelenmiş, olgunlaştığında kırmızı renkli olan meyveleri olduğunu bildirmiştir. Antik dönemde bitkinin yaprak ve meyveleri kaynatılarak içildiğinde ölümcül zehirlenmelere karşı antidot olarak kullanılmıştır. Ancak zehir alınmadan önce içildiğinde etki ettiği düşünülmektedir. Dioskorides¹⁸⁷³ özellikle bu bitkinin panzehir üretmek amacıyla toplandığını, hatta dövülen otun yeni doğmuş bir bebeğe verildiğinde ömrü boyunca bir daha hiçbir zehrin o kişiye etki etmeyeceğini bildirmiştir.

Plinius¹⁸⁷⁴ ise “*anthophoros*” şeklinde de isimlendirilen saparnanın iki türü olduğunu bildirmiştir. Yazarın tanımına göre saparna, sarmaşık ile yakın benzerlik taşıyan, ancak yaprak yapısı ve boyutuyla ondan ayrılan, dikenli dallara sahip, çalı görünümünde bir bitkidir. Zambak kokusu taşıyan çiçekleri beyaz renktedir¹⁸⁷⁵. Meyveleri, kümeler halinde görülmektedir¹⁸⁷⁶. İlk olarak Kilikia’da geldiğini söylediği bitkinin, onun zamanında Yunanistan’da yaygın bir şekilde görüldüğünü bildirir¹⁸⁷⁷. Yapraklarından yapılan bir çelenk, baş ağrısını gidermede en etkili yöntemlerden birisidir¹⁸⁷⁸. Plinius¹⁸⁷⁹, saparnanın meyvelerinin her türlü zehirlenmeye karşı etkili olduğunu, hatta Dioskorides¹⁸⁸⁰ ile benzer şekilde, bebeklikte alındığında, yaşantının geri kalanında tüm zehirlenmeleri önlediğini bildirir. Saparnanın diğer türü ise tıbbi olarak hiçbir etkiye sahip değildir¹⁸⁸¹.

Akdeniz saparnası kökündeki tanen ve glikozitten günümüzde de ilaç elde edilmektedir¹⁸⁸². Özellikle karaciğer ve bağırsak hastalıklarına karşı koruyucu amaçlı kullanıldığı bilinmektedir¹⁸⁸³. Tohumlarının üzerinde, “gıcır” ismiyle tanınan zar, sakız

¹⁸⁷² Diosk. Ped. Mat. Med. IV.144.

¹⁸⁷³ Diosk. Ped. Mat. Med. IV.144.

¹⁸⁷⁴ Plin. nat. XXIV.49.

¹⁸⁷⁵ Plin. nat. XVI.63.

¹⁸⁷⁶ Plin. nat. XXIV.49.

¹⁸⁷⁷ Plin. nat. XVI.63.

¹⁸⁷⁸ Plin. nat. XXIV.49.

¹⁸⁷⁹ Plin. nat. XXIV.49.

¹⁸⁸⁰ Diosk. Ped. Mat. Med. IV.144.

¹⁸⁸¹ Plin. nat. XXIV.49.

¹⁸⁸² Mamikoğlu 2012, 162.

¹⁸⁸³ Eyuboğlu 1987, 72-73.

içerisine konulmaktadır¹⁸⁸⁴. Körpe sürgünleri ise Batı Anadolu ve Güney Anadolu'da sebze şeklinde tüketilmektedir¹⁸⁸⁵.

3.8.1. Akdeniz Saparnası Kabartması

Laodikeia antik kentindeki mermer mimari bloklarda, Akdeniz Saparnası (*Smilax aspera* L.) bitkisinin betimlendiği KGS.48 numaralı kabartma, kentte ele geçirilen tek örnektir. Septimius Severus Nymphaeumu'nda bulunan kabartma, konsollu geison sima bloğunun konsol kasetinde yer almaktadır (Kat. No. KGS.48, Fig. 250).

Figür 249: Akdeniz Saparnası bitkisinin meyve ve yaprakları.

Figür 250: KGS.48 numaralı Akdeniz saparnası (*Smilax aspera* L.) kabartması.

KGS.48 numaralı kabartma, "S" formu kıvrık bir dalın iki ucundaki yaprak ve meyve salkımından oluşur. Altı adet yuvarlak taneli, salkım şeklindeki meyve, üzüm salkımını andırmaktadır. Ancak yaprağın kalp şeklindeki formu, kentteki kabartmalarda betimlenen asma bitkisinin yaprağından¹⁸⁸⁶ ayrılmaktadır (Fig. 249-250). Bu nedenle kabartmada betimlenen bitkinin, salkım şeklinde meyve ve kalp formu bir yaprağa sahip olan Akdeniz saparnası (*Smilax aspera* L.) olduğu düşünülmektedir (Fig. 249).

Benzer bir örnek, Pamphylia Körfezi'nin batı sahilinde yer alan Phaselis kentindeki mimari bir blokta da Akdeniz saparnası olduğu düşünülen kabartma tespit edilmiştir¹⁸⁸⁷ (Fig. 251). Söz konusu bezeme, dönem, blok ve yerel özelliklerden dolayı farklı bir işçilik taşımaktadır. Kentin territoryumunda gerçekleştirilen flora çalışmaları, bitkinin günümüzde halen yoğun bir şekilde görüldüğünü göstermiştir. Bu da bölge

¹⁸⁸⁴ Baytop 1963, 439.

¹⁸⁸⁵ Baytop 1984, 368.

¹⁸⁸⁶ Asma yaprağı, 3-5 loplu ve elsi tiptedir (Yakar 1965, Lev. 27, Fig. 1)

¹⁸⁸⁷ Göktürk 2015, 127, Fig. 56b.

coğrafyasında yaygın görülen saparnanın, antik dönemde de önem taşıyan bir bitki olduğunu göstermektedir.

Figür 251: Phaselis kentinden Akdeniz saparnası kabartması.

Laodikeia'da Septimius Severus Nymphaeumu'nda tespit edilen saparna kabartması da bitkinin kentin yakın çevresinde görülen ve tanınan bir bitki olduğunu düşündürmektedir. Yapının dekorasyonunda karşımıza çıkan bitkisel bezemeler de bu görüşümüzü desteklemektedir. Diğer taraftan, Akdeniz saparnası, yaz-kış yapraklarını dökmeyen, her mevsim yeşil kalabilen bir bitki türüdür¹⁸⁸⁸. Bu nedenle, antik dönemde sarmaşık bitkisi gibi ölümsüzlük ve ebediyeti simgelemiş, tanrı Dionysos'la ilişkilendirilmiştir. Anıtsal nymphaeum yapısında diğer kabartmalarla ortak bir tema altında programlanan saparna bitkisi de suyun tabiata sağladığı ölümsüzlüğü ve ebediyeti ifade eden bir dekorasyon ögesi olmalıdır. Bitkinin her mevsim yeşil kalan yaprakları da bu ikonografik anlamla paralellik taşımış, doğanın canlılığı ve sonsuz yaşam döngüsü temsil edilmiştir.

3.9. Acanthus (*Acanthus*)

Acanthus, Ayıpençesigiller (*Acanthaceae*) familyasından bir bitki türüdür. Dikenli, yüksek, otsu ve çok yıllıktır. Çiçekleri, kalın, simetrik ve diktir¹⁸⁸⁹. Yaprakları damarlı, uzun ve kenarları dikenlidir. Ülkemizde acanthus'a ait 5 tür görülmektedir. Bu türler; *Acanthus dioskoridis*, *Acanthus hirsutus*, *Acanthus syriacus*, *Acanthus spinosus*

¹⁸⁸⁸ Baytop 1984, 368.

¹⁸⁸⁹ Demiriz 1984, 19.

ve *Acanthus mollis*'dir¹⁸⁹⁰. Akdeniz çevresinde yabani yetişmesinin yanında, bahçelerde süs bitkisi olarak kullanılmaktadır¹⁸⁹¹. Plinius¹⁸⁹² da antik dönemde akanthus bitkisinin şehirlerde yetişen ve bahçe süslemeciliğinde kullanılan bir bitki türü olduğunu bildirmiştir.

Akanthus, Yunanca *akn* (üç) ve *anthos* (çiçek) kelimelerinin birleşmesiyle oluşturulmuştur¹⁸⁹³. Bitkinin ortaya çıkışı ise mitolojik bir öyküye dayandırılmıştır. Efsaneye göre tanrı Apollon, Acantha isimli bir nympheye âşık olmuş ancak, nymphe tarafından reddedilmiştir. Bunun üzerine Acantha, tanrı Apollon tarafından dikenli bir bitki olan akanthus'a dönüştürülerek cezalandırılmıştır¹⁸⁹⁴.

Antik dönemde Akanthus ismi taşıyan kentlerin varlığı da bilinmektedir. Antik kaynaklar aracılığıyla Yunanistan'da ve Libya'da¹⁸⁹⁵ bu ismi taşıyan kentler vardır.

Akanthus antik dönemde çeşitli hastalıkların tedavisinde kullanılan şifalı bitkilerden birisidir. Plinius¹⁸⁹⁶, akanthus kökünün yanık, burkulma ve gut gibi çeşitli hastalıkların tedavisinde kullanıldığını bildirmiştir. Strabon¹⁸⁹⁷ ise Libya'da yetişen bir akanthus bitkisinden sakız üretildiğini aktarmıştır.

Akanthus bitkisi, özellikle antik dönemin mimari sanatında yerini almış ve sevilerek kullanılmıştır. Bitkinin, geniş ve sık dikenli yaprakları, mimari bloklar üzerinde ışık-gölge etkisi oluşturarak görsel bir estetik sunmuş, çoğunlukla Korinth ve Kompozit tipteki başlıklarda¹⁸⁹⁸, kıvrımlı dallar şeklinde ise frizlerde¹⁸⁹⁹ tercih edilmiştir. Vitruvius¹⁹⁰⁰, Korinth başlıklarında kullanılan akanthus bitkisinin ortaya çıkışı ve sembolik anlamını şu şekilde aktarmıştır: *“Bu başlık türünün ortaya çıkışının öyküsü şöyle anlatılır: Korint'in özgür bir kızı evlilik çağında bir hastalığa yakalanarak ölür. Sütanesi, kızın ölümünden sonra, yaşamında ona zevk veren bazı ufak eşyaları toplayarak bir sepete koyar ve mezara taşır; mezarın üzerine koyduğu sepetin içindeki*

¹⁸⁹⁰ Demiriz 1984, 20.

¹⁸⁹¹ Demiriz 1984, 19.

¹⁸⁹² Plin. nat. XXII.34.

¹⁸⁹³ Er 2004, 13.

¹⁸⁹⁴ Gledhill 2008, 33.

¹⁸⁹⁵ Strab. XVII.1.36.

¹⁸⁹⁶ Plin. nat. XXII.34.

¹⁸⁹⁷ Strab. XVII.1.36.

¹⁸⁹⁸ Demiriz 1984, 19; Başaran 1999, 11; Er 2004, 13; Torlak vd. 2010, 31; Uhri 2011, 331.

¹⁸⁹⁹ Kıvrımlı akanthus dalları, verimliliğin sembolü olarak Dionysos kültürüyle ilişkilendirilmiştir. Bkz. Köse 2008, 753.

¹⁹⁰⁰ Vitr. IV.I.9.

eşyaların daha uzun ömürlü olması için üstüne bir çatı kiremidi yerleştirir. Sepet, rastlantı sonucunda bir kenger otu (akanthus) kökü üzerinde bulunmaktadır. Bastırılan akanthus kökü, bahar gelince ortadan filizlenerek yaprak verir; sepetin kenarlarında gelişen filizler kiremidin ağırlığı altında kıvrılarak uçlarda volütleri oluştururlar”. Öyküye göre akanthuslarla sarılı bu sepeti gören mimar Kallimachus, görüntüden etkilenerek Korinth başlığını tasarlamıştır¹⁹⁰¹.

Hesiodos’un¹⁹⁰² “*deve dikenleri çiçeklendiğinde öküzler koşmaya başlanır*” ifadesi, antik dönemde bu tip dikenli bitkilerin açtığı çiçeklerin doğanın yeniden canlanmasını, baharın gelişini müjdeleyen bitkilerden kabul edildiğini gösterir. Yine bitki, ölümden sonra başlayan sonsuz yaşamı, yani tanrısal ölümsüzlüğü temsil eder. Ayrıca güzel sanatların ve bilgeliğin de sembolüdür¹⁹⁰³. Antik dönemde dikenli bitkilerin, kötülükleri uzak tuttuğuna dair inanış da yaygındır¹⁹⁰⁴. Böylece, koruyucu bir anlam da kazanmış olmalıdır.

3.9.1. Akanthus Kabartması

Laodikeia antik kentindeki mermer mimari bloklarda, bir adet paye başlığı (Kat. No. PB.04, Fig. 254) ve bir adet kemer kaseti (Kat. No. KK.09, Fig. 252) olmak üzere toplamda iki adet akanthus çiçeği kabartması tespit edilmiştir¹⁹⁰⁵. KK.09 ve PB.04 numarasını verdiğimiz bloklar, Kuzey (Kutsal) Agora’nın Merkezi Propylon olarak isimlendirilen ve İmparator Caracalla Dönemi’nde inşa edildiği düşünülen anıtsal giriş kapısına aittir¹⁹⁰⁶.

KK.09 numaralı kabartma, kemer kasetine işlenmiştir. Çiçek, kıvrık uçlu bir saptan iki yana açılan, geniş ve dikenli kenarlı yaprak demetinin ortasından yükselir. Sivri uçlu iki yapraktan oluşturulan “V” formu çanak içerisinde, helezon şeklinde döndürülen piramidal formu çiçek bulunur (Fig. 252). Söz konusu çiçeğin, akanthus bitkisine ait yeni açılmaya başlayan bir çiçeği temsil ettiği düşünülmektedir. Çünkü çiçek, hem akanthus bitkisine ait yaprakların içerisinde yer almakta, hem de form olarak yeni açan bir akanthus çiçeğiyle çok yakın yapısal özellik taşımaktadır (Fig. 253).

¹⁹⁰¹ Vitr. IV.I.10

¹⁹⁰² Hes. *erg.* 581.

¹⁹⁰³ Gezgin 2010, 17.

¹⁹⁰⁴ Torlak vd. 2010, 63.

¹⁹⁰⁵ Antik çağın en sevilen bitkisel bezemesi olan ve özellikle Korinth ile Kompozit tipteki başlıklar ve frizlerde kullanılan akanthus yaprağı bu bölümde ele alınmamış, yalnızca antik dönem sanatında nadiren betimlenen akanthus çiçeği değerlendirilmiştir.

¹⁹⁰⁶ Şimşek 2013a, 137-141.

Figür 252: KK.09 no.lu akanthus çiçeği.

Figür 253: Yeni açılan akanthus çiçeği, Laodikeia.

PB.04 numaralı paye başlığı ise çevresini tek sıra halinde saran akanthus yapraklarından¹⁹⁰⁷ oluşur. Yapraklar, yoğun matkap kanalları ile barok bir görünümde ve ışık-gölge etkisi sağlanmıştır¹⁹⁰⁸. Başlığın sol yan cephesinde, geniş ve sık dikenli yaprak demetlerinin arasındaki ince filiz dalların ve devamındaki iç kapalı akanthus yaprağının ucunda ise akanthus çiçeği işlenmiştir. Başlığın abakus tablasında, profilden betimlenen çiçek, üç yapraklı bir rozet çanağı içerisinde çıkmaktadır. Dar, uzun ve sık yapraklardan oluşturulan çiçek, başak şeklinde olup hafif eğik şekilde yerleştirilmiştir (Fig. 254-255).

Figür 254: PB.04 no.lu akanthus çiçeği.

Figür 255: Akanthus çiçeği.

Paye başlığı ve kemer kaseti bloğunun ait olduğu yapı, içerisinde birden çok tanrıya ait tapınak ve altar bulunan temenosa açılan anıtsal bir giriş kapısı olması

¹⁹⁰⁷ Akanthus yaprakları, Klasik mimaride ilk kez Parthenon'un akroterlerinde ve Eretheion tapınağının bezemelerinde kullanılmıştır. Bkz. Er 2004, 13.

¹⁹⁰⁸ Propylon'da ele geçirilen paye başlıkları için bkz. Yener 2009, 59, 108, Kat. No. 41, Res. 41, Çiz. 12.

nedeniyle önemlidir. Çünkü bir tapınak cephesi şeklinde tasarlanan anıtsal kapının mimari dekorasyonu da alanın dini işleviyle paralel programlanmıştır. Anıtsal propylondaki diğer mimari bloklar üzerinde de bu dini temaya uygun şekilde işlenen figüratif bezemeler yer alır. Örneğin, PB.02-PB.03 numaralı paye başlıklarında da akanthus yapraklarının arasındaki filiz dallara sarılan, doğanın yeniden canlanışını ve şifa dağıttığını simgelediğini düşündüğümüz yılan kabartmaları işlenmiştir (Fig. 190-191). Bu nedenle PB.04 numaralı paye başlığı ve KK.09 numaralı kemer kasetinde işlenen akanthus çiçeği bezemelerinin de benzer düşünceye göre tasarlandığı düşünülmektedir.

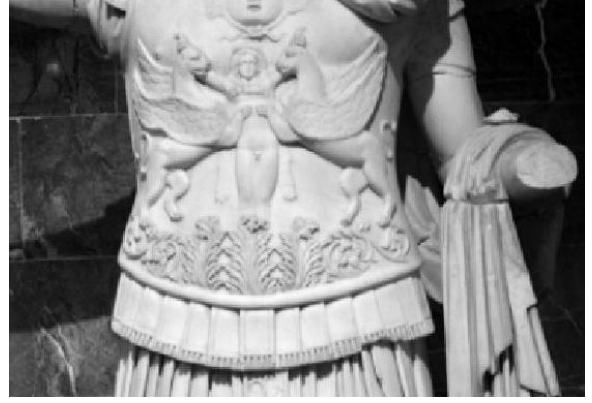
Antik dönemde akanthus bitkisi, kışın bitişiyle canlanmaya başlayan doğayı simgelemiş, baharın gelişini ve tabiatın yeniden dirilişini müjdeleyen bir bitki kabul edilmiştir. Bu nedenle, KK.09 ve PB.04 numaralı kabartmalarda betimlenen akanthus çiçekleri, bitkinin taşıdığı sembolik anlamlar çerçevesinde tasarlanmış olmalıdır. Yapıda uygulanan dekorasyon programı da bu görüşümüzü destekler. Anıtsal propylonun tavan kasetlerinde betimlenen Zeus, Tykhe *Pantheia* ve Dionysos, kentın bereket, bolluk ve refah seviyesini korumakla yükümlü tanrılarıdır. Bu nedenle, mimari bloklarda karşımıza çıkan bezemelerde, tanrıların Laodikeia topraklarına bahşettiği ilahi kudret ifade edilmiş, doğada yaşam süren tüm canlılar kutsal koruma altına alınmış, tanrıların Laodikeia topraklarına sunduğu bereket, bolluk şöleni ve buna bağlı elde edilen zenginlik, görsel olarak dekorasyonda yansıtılmıştır. Bu nedenle, Merkezi Propylon yapısında işlenen akanthus çiçeklerinin, tanrıların ilahi koruması altındaki tabiatın, baharın gelişiyile birlikte canlanmasını ve bereketin, bolluğun yenilenmesini ifade eden bezemeler olduğu düşünülmektedir.

Akanthus yapraklarının arasından yükselen akanthus çiçekleri, MÖ 13-9 yıllarına tarihlendirilen Ara Pacis Kutsal Barış Sunağı'nda da karşımıza çıkmaktadır. Sunağın dekorasyon programının, İmparator Augustus'la birlikte başlayan refah dönemini, bereketi, bolluğu ve doğanın canlanışını sembolize eden bezemelerle donatılması da her iki yapının tasarımında kullanılan ortak temadır (Fig. 256). Diğer taraftan, Roma İmparator zırhlarında da karşımıza çıkan akanthus bitkisinin, baş tanrı Zeus'un (Jüpiter) bereketi sağlayan fonksiyonunu ifade ettiği düşünülmektedir¹⁹⁰⁹ (Fig. 257).

¹⁹⁰⁹ Bunun için bkz. Zoroğlu 2014, 138.

Figür 256: Ara Pacis barış sunağında çiçekleri ile birlikte betimlenen akanthus bitkisi.

Figür 257: İmparator heykellerinin zırhlarında betimlenen akanthus bitkisi kabartması.

Laodikeia'nın komşusu Hierapolis kentinde, Apollon kutsal alanında yapılan çalışmalarda açığa çıkartılan ve Julius Claudiuslar Dönemi'ne tarihlendirilen bir friz bloğunda, sarmal dalların arasına yerleştirilen akanthus çiçeği bezemesi görülmektedir¹⁹¹⁰ (Fig. 258).

Figür 258: Hierapolis Apollon kutsal alanındaki friz bloğunda betimlenen akanthus çiçeği.

Figür 259: Laodikeia'da yetişen akanthus bitkisi.

Akanthus bitkisi, günümüzde Laodikeia'nın teritoryumunda yetişen ve yetiştirilen bitkilerden birisidir¹⁹¹¹ (Fig. 259). Şüphesiz ki antik dönemde de kentin çevresindeki kırsal alanlarda ve bahçelerde yetiştirilen başlıca bitkilerden birisi

¹⁹¹⁰ Sacchi-Bonzano 2012, 340, Fig. 11; Ismaelli 2017, 324, 415, 444, Fig. 473, 587.

¹⁹¹¹ Şimşek 2013a, 454, Res. 637.

olmalıdır. KK.09 ve PB.04 numaralı bloklarda betimlenen başak şeklindeki akanthus çiçekleri, bitkinin kentte tanındığının somut bir göstergesidir. Ayrıca bağlı bulunduğu dini yapı, bitkinin kent yaşantısında kutsal ve sembolik değer taşıdığına da kanıttır. Söz konusu bezemeler, kentte ve bölgede çalışan mimari dekorasyon atölyesine özgü olup atölyelerin üstün sanat yönünü ve becerisini gösteren yaratıcı tasarımlardır.

3.10. Enginar (*Cynara scolymus* L.)

Enginar (*Cynara scolymus* L.), çok yıllık otsu bir bitkidir¹⁹¹². 50-100 cm arasında boylanan bitkinin yaprakları grimsi yeşil tonlarında, dikenli ve parçalı, çiçekleri ise mor renktedir¹⁹¹³. Olgunlaşmadan toplanan çiçek başları, sebze şeklinde tüketilmektedir¹⁹¹⁴. Enginarın anavatanı Akdeniz'dir. Bu havzadaki tüm ülkelerde yabani formu (*Cynara cardunculus*) görülmektedir¹⁹¹⁵. İklim ve ekolojik özellikleri bakımından enginar üretiminde uygun koşullar taşıyan ülkemizde¹⁹¹⁶, özellikle Akdeniz ve Ege Bölgesi'nde bol miktarda enginar yetiştirilmektedir¹⁹¹⁷.

Enginar bitkisi, Yunanlılar tarafından *cynara*, *scolymus*, *ferula* veya *pyracantha*, Romalılar tarafından *strobilus*, Mısırlılar tarafından *chnus* şeklinde isimlendirilmiştir¹⁹¹⁸. Dioskorides¹⁹¹⁹ bitkiyi, “*üzeri dallarla dolu ve ucunda dikenli bir baş olan uzun dallar verir*” şeklinde tanımlamıştır. Athenaeus¹⁹²⁰ (MS 2. yüzyıl sonu), İndus nehrinin etrafında bolca enginar yetiştiği bildirilmiştir. Plinius¹⁹²¹ ise Kartaca (Tunus) ve İspanya'da yetiştirildiğini aktarmıştır.

Enginar da antik dönemin mitolojik hikâyelerinde yerini almıştır. Efsaneye göre kardeşi Poseidon'u ziyaret eden Zeus, Cynar adasında yaşayan güzel Cynara'yı görmüş ve çok beğendiği kızı Olympos'a götürmüştür. Ancak ailesiyle vedalaşmadan Olympos'a götürülen Cynara, tanrıdan izinsiz olarak Cynar adasına geri döner. Durumu

¹⁹¹² Baytop 1984, 228; Lust 2000, 164;

¹⁹¹³ Baytop 1984, 228.

¹⁹¹⁴ Lust 2000, 164.

¹⁹¹⁵ Lust 2000, 164; Uhri 2011, 329; Kenanoğlu Bektaş-Saner 2013, 116.

¹⁹¹⁶ Kenanoğlu Bektaş-Saner 2013, 127.

¹⁹¹⁷ Baytop 1984, 228; Kenanoğlu Bektaş-Saner 2013, 116.

¹⁹¹⁸ Diosk. Ped. Mat. Med. III.16; Plin. nat. XI.56.

¹⁹¹⁹ Diosk. Ped. Mat. Med. III.16.

¹⁹²⁰ Athen. Deiph. II.82.

¹⁹²¹ Plin. nat. XIX.43.

fark eden Zeus sinirlenir ve genç kızı dikenli enginar bitkisine dönüştürerek dünyaya geri gönderir¹⁹²². Bu nedenle bitki, literatürde *Cynara* isimli genç ve güzel kızın ismiyle anılmaktadır.

Enginar, Yunan ve Roma mutfağında sevilerek tüketilen, lüks bir besindir¹⁹²³. Athenaeus¹⁹²⁴ enginarın sıklıkla yenen bir sebze olduğunu bildirmiştir. Romalı aşçı Apicius ise enginarla yapılan çeşitli yemek tarifleri vermiştir¹⁹²⁵. Diocletianus Dönemi'nde hazırlanan tavan fiyatları fermanında, beş adet iyi kalitedeki enginarın 10 denarius ücretle satıldığı görülmektedir¹⁹²⁶.

Günümüzde iştah açıcı, safra ve idrar söktürücü olarak ilaç sanayisinde yoğun bir kullanıma¹⁹²⁷ sahip olan enginardan, antik dönemde de tedavi amaçlı faydalanılmıştır. Dioskorides¹⁹²⁸, vücutta oluşan kötü kokuları gidermek için köklerinden idrar söktürücü amaçlı yararlanıldığını bildirmiştir.

3.10.1. Enginar Kabartması

Laodikeia antik kentindeki mermer mimari bloklarda, KGS.68a numaralı blok üzerinde tespit edilen enginar kabartması kentte ele geçirilen tek örnektir. Kabartma, konsollu geison sima bloğundaki konsol kasetinde işlenmiştir (Fig. 260).

¹⁹²² Uhri 2011, 333.

¹⁹²³ Diosk. Ped. *Mat. Med.* III.16; Athen. *Deiph.* II.82; Delemen 2003, 44; Kenanoğlu Bektaş-Saner 2013, 116.

¹⁹²⁴ Athen. *Deiph.* II.82.

¹⁹²⁵ Bloch-Dano 2015, 51.

¹⁹²⁶ İznik 2011, 116.

¹⁹²⁷ Baytop 1984, 228; Lust 2000, 164; Kenanoğlu Bektaş-Saner 2013, 116.

¹⁹²⁸ Diosk. Ped. *Mat. Med.* III.16. Doğrudan veya şarapla kaynatılarak uygulanmıştır.

Figür 260: KGS.68a numaralı enginar kabartması.

Figür 261: Enginar bitkisi (*Cynara scolymus* L.).

Enginar, kıvrık uçlu bir filiz dalı taşıyan, kısa ve kalın bir sapa bağlıdır. Sapın ucundaki baş, elips formlu yaprakların birbiri üzerine yerleştirilmesiyle oluşturulmuş ve damla formundadır. Figür, üzüm salkımını andırsa da yaprak, sap ve filiz bölümüyle birlikte üzüm salkımından ayrılmaktadır. Olasılıkla kabartmanın orijinal hali renkli olmalıdır, ancak günümüze ulaşan bir boya kalıntısı görülememektedir.

Antik kaynaklardan tespit edilen bilgiler, enginarın özellikle MS 1. yüzyılda, sevilerek tüketilen sebzelerden birisi olduğuna işaret etmektedir. Plinius¹⁹²⁹ tarafından Tunus ve İspanya'da yetiştirildiği bildirilen bitki, Tunus'ta ele geçirilen bir mozaik üzerinde karşımıza çıkmakta ve yazarın ifadelerini doğrulamaktadır. Bardo Müzesi'nde sergilenen ve MS 3. yüzyıla tarihlendirilen mozaik üzerinde, KGS.68a numaralı enginar kabartması ile benzer şekilde tasvir edilen iki adet enginar bitkisi yer alır (Fig. 262).

¹⁹²⁹ Plin. nat. XIX.43.

Yine Antiokheia Daphne’de bulunan bir mozaik üzerinde de tepsi içerisinde sunulan çeşitli yiyecekler arasında iki adet enginar görülmektedir¹⁹³⁰ (Fig. 263). Antik kaynaklar tarafından Tunus’ta yetiştirildiği bilinen ve bununla ilişkili betimlemesi tespit edilen enginarın Laodikeia’da da çağdaş tarihli bir blokta bulunması, bitkinin kentte tanındığını göstermektedir.

Figür 262: Tunus’da bulunan bir mozaik üzerindeki iki adet enginar bitkisi.

Figür 263: Antiokheia’da bulunan bir mozaik üzerinde, tepside sunulan iki adet enginar.

Bugüne kadar yapılan çalışmalarda, bölgede ve Laodikeia’da enginar bitkisinin yetiştirildiğine dair arkeolojik bir veri ele geçirilememiştir. Ancak bitkinin kentteki bir yapıya ait mimari blok üzerinde tasvir edilmesi, kentte tanındığını ve belki de yetiştirilen sebzelerden birisi olduğunu düşündürmektedir. İklim ve ekolojik istekler bakımından özellikle Ege Bölgesi’nde karşımıza çıkan enginar bitkisinin, bir iç Ege kenti olan ve Akdeniz İklimi etkisi görülen Laodikeia’da antik dönemde yetiştirilmesi olasıdır¹⁹³¹. Günümüzde Aydın İli’nde ve Denizli’nin Sarayköy İlçesi’nde bol miktarda enginar yetiştirilmektedir. Kentteki mimari bloklar üzerinde, sıklıkla yetiştirilen ve kent için önem taşıyan tarım ürünleriyle ilişkili bitkisel tasvirlerin yapılması, enginar bitkisinin de bu ürünlerden birisi olabileceğini gösterir. Ancak günümüzdeki verilerin yetersizliği, bu konudaki görüşümüzün sadece bir öneri teşkil etmesine neden olmaktadır. Şüphesiz ki gelecekte, bölge ve kentte yapılacak kazı ve araştırmalar, bitki hakkında daha kesin verilere ulaşılmasını sağlayacaktır.

¹⁹³⁰ Delemen 2003, 44.

¹⁹³¹ Hierapolis’te bulunan yazıtlar, bahçecilikle uğraşan meslek gruplarının varlığını ortaya koymuştur. Bunun için bkz. Ritti 2017, 162.

3.11. Haşhaş (*Papaver somniferum* L.)

Haşhaş (*Papaver somniferum* L.), Rhedales takımının, Gelincikgiller (Papaveraceae) familyasının bir türüdür¹⁹³². Bitkinin taşıdığı alkaloidleri¹⁹³³ ifade eden “*somniferum*” kelimesi, Latince’de “*somnus*” yani “uyku” kelimesiyle, “*ferre*” “getirmek, taşımak” kelimelerinin birleşiminden meydana gelmiştir¹⁹³⁴.

Mor, eflatun, pembe, beyaz gibi çeşitli renklerdeki çiçeklerin taç yapraklarının dökülmesi ve çanak içindeki tohumun olgunlaşarak büyümesi sonucu haşhaş kapsülü oluşur¹⁹³⁵. Uzun ve ince bir dalın ucunda oluşan kapsül, içi çok tohumlu, sert kabuklu ve elips, oval, konik ya da küre formlu, uzayan veya basıklaşan bir yapıdadır. Kapsülün tepe bölümünde, kapsüle zıt bir şekilde yukarı doğru açılan ve yan yana sıralı küçük yapraklardan oluşan yuvarlak çiçek bölümü (tepecik) bulunmaktadır¹⁹³⁶. Bitkide, ana sapa bağlı olarak ortalama iki veya üç dal ve her dalın ucunda bir kapsül görülür. Sapa bağlı olan yapraklar, hem form açısından, hem de boyut bakımından alttan üste doğru farklılık taşır. Alt yaprakları ince ve uzun, orta yaprakları geniş ve uzun, üst yaprakları kalp şeklinde ve küçük, yaprak kenarları ise az veya çok dişli yapıdadır¹⁹³⁷.

Haşhaş üretimi için yazlık ve kışlık iki ayrı dikim zamanı uygundur. Kışlık ekim için Ekim ayının başlangıcı, yazlık ekim için Mart sonu, Nisan başlangıcı en uygun üretim dönemidir¹⁹³⁸. Dikildiği tarladan en verimli ürünün alınabilmesi için çoğunlukla haşhaşın ardından buğday veya arpa gibi bir ürünün ekilmesi gerekmektedir¹⁹³⁹.

Haşhaş, Anadolu’da yetiştirilen en eski kültür bitkilerinin başında gelir. Bu durumun başlıca sebebi, Anadolu’nun iklim ve coğrafyasının, bitkinin yetişmesine

¹⁹³² Baytop 1963, 149; Baytop 1984, 244; Blamey-Grey Wilson 1993, 59; Kapoor 1995, 19; Baytop 2007, 130-131; Chalise 2015, 59; Yazıcı-Yılmaz 2017, 155. Familyaya ait 28 cins ve yaklaşık 250 tür bitki bulunmakta olup bu familyaya ait bitkilerin Kuzey yarım kürenin ılıman ve subtropik bölgelerinde yayılış gösterdiği, diğer yandan ülkemizde bu familyaya ait 5 cinsin bulunduğu bilinmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Arslan vd. 2008, 63.

¹⁹³³ Alkaloidler, yapılarında azot ihtiva eden bazik karakterli, katı ve çoğunlukla renksiz maddelerdir. Tuzları suda çözülmemektedir. Bu bağlamda, elde edilen ilk alkaloid 1803 yılında Derosne isimli Fransız bir eczacı tarafından elde edilmiş morfin’dir (Baytop 1984, 93).

¹⁹³⁴ Gümüşçü-Gümüşçü 1996, 126; Uhri 2011, 186.

¹⁹³⁵ Blamey-Grey Wilson 1993, 59; Arslan vd. 2008, 64; Chalise 2015, 58; Yazıcı-Yılmaz 2017, 156.

¹⁹³⁶ Baytop 1963, 151-152; Baytop 1984, 244.

¹⁹³⁷ Gümüşçü-Gümüşçü 1996, 127.

¹⁹³⁸ Baytop 1963, 153; Gümüşçü-Gümüşçü 1996, 132; Yazıcı-Yılmaz 2017, 156.

¹⁹³⁹ Baytop 1963, 153; Gümüşçü-Gümüşçü 1996, 131; Kadioğlu 2007, 170.

sağladığı uygun coğrafi koşullardır¹⁹⁴⁰. Güneşi ve sıcaklığı seven bitki, kışların ılık, yazların ise sıcak geçtiği bölgelerde daha verimli bir şekilde üretilmektedir¹⁹⁴¹. Toprak isteği bakımından seçici olmadığı için Anadolu’da birçok bölge haşhaş üretimi için uygun koşullar taşır. Ancak günümüzde yapılan araştırmalar, orta derecedeki alüvyal toprakların, haşhaştan alınan verimi arttırdığını göstermiştir¹⁹⁴². Anadolu, ekolojik ve coğrafi etkenleri nedeniyle çok çeşitli haşhaş popülasyonlarına sahiptir. Yapılan çalışmalarda, kültür haşhaşları, açık haşhaş (*ssp. subspontaneum*) ve kör haşhaş (*ssp. anatolica*) şeklinde isimlendirilen iki alttüre ayrılmıştır. Ancak Anadolu’da yabancı haşhaş türleri de oldukça fazladır¹⁹⁴³.

Plinius ve Dioskorides (MS 1. yüzyıl) haşhaş bitkisiyle ilgili önemli bilgileri günümüze aktarmıştır. Plinius¹⁹⁴⁴ haşhaşı, beyaz ve siyah haşhaş olmak üzere iki farklı türe ayırmıştır. Kültür haşhaşı ve yabancı haşhaş, form açısından farklıdır. Kültür haşhaşının kapsülü büyük ve yuvarlak, yabancı haşhaşın kapsülü ise uzun ve küçüktür. Plinius’a göre en iyi haşhaş, nadiren yağmur alan kurak yörelerde yetişmekte, saflığı dayanılamayacak derecedeki aşırı keskin kokusuyla belirlenmektedir¹⁹⁴⁵. Dioskorides¹⁹⁴⁶ de haşhaşı ayrı tiplere ayırmış ve üç tip belirlemiştir. Bunlardan ilki küçük ve uzun bir kapsül yapısına sahip, beyaz tohumlu, ikincisi aşağı doğru eğik bir kapsüle sahip olup üçüncüsü uzun kapsüllü ve tıbbi çalışmalarda kullanılandır. Haşhaştan afyon elde etmek için kapsül üzerindeki tepe çiçeğinin çevresinde bir bıçak yardımıyla kesikler açılmasını, çıkan sıvının parmak yardımıyla sıyrılarak kaşığa alınmasını ve havanda dövülerek tablet halinde saklanmasını önermiştir. Dioskorides’in verdiği en önemli bilgi, kendi döneminde afyon üretmek amacıyla haşhaş yetiştirilmenin yasadışı olduğudur. Ancak bahçelerde ekili olan ve tohumu ekmek yapımında kullanılan haşhaş yetiştirmek serbesttir. Dioskorides, “mekon agrigos” olarak isimlendirilen

¹⁹⁴⁰ Gümüştü-Gümüştü 1996, 131. Anadolu afyonu ile ilgili ilk kimyasal araştırmalar, Faik Paşa tarafından, 1864-1867 yılları arasında yapılmış ve bölgelere göre alkaloid farklılıkları bulunduğu tespit edilmiştir. Yine Anadolu haşhaşı üzerine yapılan ilk ilmi çalışma, Hüsnü Sarım tarafından 1932 yılında yapılmıştır (Baytop 1984, 245-246).

¹⁹⁴¹ Kadioğlu 2007, 170.

¹⁹⁴² Kadioğlu 2007, 174. Haşhaş, killi ve çok fazla su tutmayan topraklarda daha verimli bir şekilde üretilmektedir. Rutubetli olan çorak tarlalar üretim için uygun değildir (Baytop 1963, 153).

¹⁹⁴³ Baytop 1963, 151-152; Baytop 1984, 244, 249.

¹⁹⁴⁴ Plin. nat. XX.76.

¹⁹⁴⁵ Plinius (nat. XX.76) ikinci saflık testi yönteminde afyonun bir lambada yakıldığında berrak ve parlak bir alev ile yanması ve söndüğünde kuvvetli bir koku yayması gerektiğini, aksi durumda bu durumun gerçekleşmeyeceğini söylemektedir. Günümüzde yapılan çalışmalar, yağmur olmayan güneşli alanlarda özün kalitesinin arttığını ortaya koymakta ve halen maddenin kalitesi keskin koku kriterine göre belirlenmektedir (Baytop 1963, 160-161).

¹⁹⁴⁶ Diosk. Ped. Mat. Med. IV.65.

haşhaşın “*chamaesyce, mecon rhoeas, oxytonon*”, Romalılar tarafından “*papaver*”, Mısırlılar tarafından “*wanti*” şeklinde isimlendirildiğini bildirmiştir.

Bitkiyle ilgili yapılan çalışmalar, anavatani Akdeniz ve çevresi olarak gösterilen haşhaşın, buradan Avrupa ve Asya’ya yayıldığına işaret etmiştir¹⁹⁴⁷. Bununla birlikte, Mezopotamya’da (Nippur) ele geçirilen Sümer tabletlerinde, MÖ 4. binde haşhaş bitkisinin bilindiği anlaşılmaktadır¹⁹⁴⁸. Mısır’da, MÖ 1550 yılına tarihlenen Ebers Papirüsü’nde¹⁹⁴⁹ tedavi amaçlı kullanıldığı tespit edilen bitkinin, Homeros tarafından¹⁹⁵⁰ Mısır’da bol miktarda yetiştirildiği de aktarılmıştır. Minos Uygarlığı’nda MÖ 1300 yıllarına tarihlendirilen bir ana tanrıça figürünün başında betimlenen haşhaş kapsüllü taç, bitkinin bu uygarlık tarafından da tanındığının kanıtıdır¹⁹⁵¹. Hititler Dönemi’ne ait metinlerde karşımıza çıkan *GIS* *hassika* kelimesinin haşhaş bitkisi için kullanıldığı belirtilmektedir¹⁹⁵². Kelime “uyumak” ve “teskin olmak”, “doyuncaya-sızıncaya kadar içmek” anlamlarını taşımakta olup sert kabuklu bir bitki olduğu ve kırılarak ulaşılan tohumlarının kavru olarak kullanıldığı öğrenilmektedir¹⁹⁵³. Haşhaşın, Asurlular tarafından da bilindiği ve kullanıldığı bilinmektedir. Özellikle tabletlerden elde edilen veriler, bitkinin tıp alanında kullanıldığını göstermiştir¹⁹⁵⁴. Etrüsklere ait MÖ 7-6. yüzyıllara

¹⁹⁴⁷ Andrews 1952, 153; Karamanoğlu 1976, 346; Kapoor 1995, 1; Gümüşçü-Gümüşçü 1996, 126; Merlin 2003, 302. İspanya’da bir mağarada (Cueva de los Murcielagos) yapılan kazılarda küçük bir sepet içerisinde haşhaş kapsülü bulunmuş ve radyokarbon analizleri ile MÖ 2200 yıllarına tarihlendirilmiştir (Merlin 2003, 303; Chalise 2015, 59).

¹⁹⁴⁸ Tabletlerde *hul-gil* ideogramına karşılık gelen haşhaşın kelime anlamı, sevinç, neşe verici olarak karşımıza çıkmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Anslinger-Tompkins 1953, 1; Krikorian 1975, 98-101; Kapoor 1995, 1; Hobbs 1998, 65; Kennedy 2014, 6. Haşhaş, Mezopotamya Uygarlıkları’nda tabletlerde karşımıza çıkan reçeteler içerisinde en çok kullanılan bitkilerden biridir (Faydaoğlu-Sürücüoğlu 2011, 55).

¹⁹⁴⁹ Bryan 1930, 33; Kapoor 1995, 2; Demirhan Erdemir 2015, 74.

¹⁹⁵⁰ Hom. *Od.* IV, 219-230.

¹⁹⁵¹ Tanrıça, kapsüllü tacı nedeniyle araştırmacılar tarafından “*Haşhaş Çiçeği Tanrıçası (Gazi Tanrıçası)*” olarak adlandırılmıştır (Alexiou 1991, 88, Lev. IXXI b; Marinatos 1993, 227; Kerényi 1996, 23-24; Merlin 2003, 308; Higgins 2005, 127, Fig. 152). Altın bir yüzük üzerinde, rahibeler tarafından tapınım gören ve kutsal bir ağaç altında oturan tanrıçanın elinde de yine üç adet kapsülden oluşan haşhaş bitkisi görülmektedir (Alexiou 1991, Res. 37; Thomson 2007, 242, Res. 25; Higgins 2005, Fig. 240). MÖ 1300’lere tarihlenen bir rythonda ve iğnelerin tepe bölümlerinde haşhaş kapsülüne benzeyen bir form kullanılmıştır (Higgins 2005, Fig. 203, 220).

¹⁹⁵² Ertem 1974, 16-19; Hnila 2002, 322. Söz konusu terim Puhvel tarafında bir ağaç ve meyvesi olarak belirtilmiştir (Puhvel 1991, 242). *Hassika* teriminin günümüzdeki haşhaş kelimesi ile etimolojik açıdan benzerliği dikkat çekicidir (Çolak 2013, 515).

¹⁹⁵³ Ertem 1974, 18-19; Baytop 1984, 245.

¹⁹⁵⁴ Krikorian 1975, 97; Kapoor 1995, 1. Kültepe’de ele geçirilen haşhaş kapsülü başlı altın iğne için bkz. Hnila 2002, Fig. 2a-b. II. Sargon’a ve II. Ashurnasirpal’e ait saraylarda, MÖ 8. yüzyıla tarihlendirilen kabartmalarda kanatlı mitolojik yaratıkların, ellerinde haşhaş demetleri taşıyor şekilde betimlendiği görülmektedir (Krikorian 1975, 104-113, Fig. 1-2; Albenda 1986, Pl. 4, 53-54, Fig. 16-17, 19-20, 22-24; Demirhan Erdemir 2015, 34). Bazı araştırmacılar, figürlerin elinde tuttukları bitkileri nar olarak yorumlamıştır. Konu ile ilgili tartışma için bkz. Krikorian 1975, 104-113. Asur metinlerinde *sam irru* ve *sam araru* kelimelerinin haşhaş bitkisi ve kapsülüne karşılık geldiği düşünülmektedir (Krikorian 1975, 99-100).

tarihlenen terrakota plakalardaki betimlemelerde de haşhaş figürü karşımıza çıkmaktadır¹⁹⁵⁵.

Haşhaş bitkisi antik dönemde beslenmeden dokumacılığa, boya endüstrisinden ilaç yapımına kadar birçok sektörde kullanılmıştır¹⁹⁵⁶. Yunanlılar tarafından *mekon* şeklinde isimlendirilen¹⁹⁵⁷ haşhaş, Yunanistan'ın tarım ürünleri arasında yerini almış, başta tıbbi çalışmalar¹⁹⁵⁸ olmak üzere çeşitli besinler içerisinde¹⁹⁵⁹ kullanılan önemli bir bitki olmuştur. Benzer kullanımı Roma İmparatorluk Dönemi'nde devam eden haşhaş, tarım ürünleri arasında öncelikli ürünlerden birisi haline gelmiştir. Diocletianus'un fiyat fermanında da karşımıza çıkan bitki, tohum ve afyon özü¹⁹⁶⁰ olarak farklı ücretlendirmelere tabi tutulmuştur¹⁹⁶¹. Bitkinin kullanımı Bizans İmparatorluğu süresince de devam etmiş ve Bizanslı hekimler tarafından tıbbi çalışmalarda afyon yoğun bir şekilde kullanım görmeye devam etmiştir¹⁹⁶². Osmanlı İmparatorluğu tarafından da ağrı kesici amaçlı kullanılan ürünlerin başında gelmiştir¹⁹⁶³. 1926 yılına kadar ülkemizde ticareti serbest olan afyon, tüccar ve komisyoncular tarafından topaklar halinde üreticilerden alınmış¹⁹⁶⁴ ve yabancı ülkelere Türk afyonu, İzmir afyonu (*opium*

¹⁹⁵⁵ Jannot 2009, 85. Murlo ve Boccanera plakalarında haşhaş kapsülleri, daha çok kadın figürler ile ilişkilidir (Rathje 2007, 178-179, Fig. 3-4). Plaka üzerinde görülen kadın figürü elinde haşhaş kapsüllerinden oluşan bir demet taşımakta olup Vermeule tarafından figürler rahibe ya da bir tanrıça olarak yorumlanmıştır. Figürler için bkz. Vermeule 1963, 156-157, Fig. 7.

¹⁹⁵⁶ Watt 1892, 329; Merlin 2003, 303.

¹⁹⁵⁷ Grimal 1997, 480; Karayaka 2007, 117.

¹⁹⁵⁸ Alexiou 1991, 121; Scarbourough 1996, 7.

¹⁹⁵⁹ Kerényi 1996, 23.

¹⁹⁶⁰ Anrews 1952, 155; İznik 2011, 18.

¹⁹⁶¹ Bu listede, yaklaşık olarak 8.5 kg ağırlığındaki haşhaş tohumu için 150 denarius ücret belirlenmiştir. Afyon özü ise dört farklı şekilde karşımıza çıkmaktadır. Listedeki *Thebai* afyonu ve *Cyrene* afyonu olmak üzere bir şehre tabi olan özel iki ürün ve birinci-ikinci kalite olmak üzere yine farklı ücretlendirilen iki ürün olmak üzere toplamda dört çeşit afyon özü satışı tespit edilmiştir. Bu listeye göre, iki çeşit afyon özünün, MS 4. yüzyılın başında hem *Thebai* hem de *Cyrene* şehri (*Libya*) üretimi ile bilindiği ve meşhur olduğu sonucuna da ulaşmaktayız. Yaklaşık olarak 453 gr ağırlığındaki *Thebai* afyonu 1000, *Cyrene* afyonu için 1250 denarius ücret belirlenmiş olup bu fiyatlara göre *Cyrene* afyonunun daha nitelikli ve kaliteli olduğu da anlaşılmaktadır. Yine verilen listeye göre birinci kalitedeki afyon özünün 2000, ikinci kalitedeki afyon özünün ise 1000 denarius ücrete tabi olduğu, yine *Thebai* afyonunun ikinci kalitedeki afyon ile aynı ücrete tabi olduğu sonucuna da ulaşılmaktadır. Ayrıca haşhaş tohumunun 8.5 kilogramının 150 denarius, afyon özünün 453 gramının ise 1000 denarius olarak ücretlendirilmesi, afyonun değerini göstermesi açısından da önemlidir. Bkz. İznik 2011, 18.

¹⁹⁶² Yurdakök 2005, 95.

¹⁹⁶³ Osmanlı İmparatorluğu tarafından haşhaş bitkisinin tıbbi amaçlı kullanıldığını destekleyen birçok veri günümüze ulaşmıştır. Başlangıçta aktarlar ve eczanelerde bulunan ve satışı serbest olan afyon, 1884 yılındaki *Aktarlar ve Kökçüler Nizamnamesi* ile aktarlara yasaklanmış ve satışı tamamen eczacılara devredilmiştir (Baytop 1984, 57-58). Osmanlı İmparatorluk Dönemi'nde, afyon içenlerin toplandığı kahveler bulunmakta ve kabak/çubuk denilen aletlerle keyif verici olan bu madde kullanılmaktaydı. 1550-1557 yıllarında Mimar Sinan tarafından yapılan Süleymaniye Külliyesi'nde Tiryaki Çarşısı adlı özel bir çarşı bulunmakta ve uyuşturucu maddeler satılmaktaydı (Baytop 1984, 246).

¹⁹⁶⁴ 1926 yılından itibaren satışlar Ticaret Borsası tarafından kontrol altına alınmıştır (Baytop 1963, 164-165).

de smyrne), İstanbul afyonu (*opium de constantinople*) isimleri ile İstanbul ve İzmir limanlarından ihraç edilmiştir¹⁹⁶⁵.

Haşhaş, yazılı verilere göre Hititler Dönemi'nden¹⁹⁶⁶ günümüze kadar gıda amacıyla kullanılan değerli ve besleyici bir bitkidir. Bitkinin alkaloid içermeyen¹⁹⁶⁷ tohumu (*Semen papaveris*¹⁹⁶⁸) ve genç yaprakları (*Folium papaveris*¹⁹⁶⁹) besin değeri kazanmasına yol açmıştır. Kapsüllerinden afyon alınan bitki, bir süre tarlada kendi haline bırakılmakta ve kapsüller açık sarı renge büründükten sonra tohum sesi duyulur hale geldiği zaman "kelle kırımı" denilen toplama işlemine geçilmektedir. Bir bez üzerinde tahta tokmaklar ile dövülen kapsüller (veya günümüzde kapsül kırma makinaları) elenerek, içerisindeki tohumlar ayrıştırılmaktadır¹⁹⁷⁰. Tohumlarından baharat şeklinde yararlanılmasının yanı sıra değerli bir yemeklik yağ (*Oleum papaveris*¹⁹⁷¹) elde edilir¹⁹⁷². Yağı çıkartıldıktan sonra tohumdan arta kalan küspe,

¹⁹⁶⁵ Haşhaşın özünde bulunan alkaloidler, maddenin uyuşturucu olarak kullanılmasına sebep olmuş, satışının kısıtlanması ve zamanla üretiminin kontrol altına alınmasına neden olmuştur. 1933 yılına kadar Anadolu'da haşhaş ekimi serbest olarak yapılmaktaydı. Öncelikle, Türkiye Hükümeti tarafından, 3 Nisan 1933'de, 1931 yılındaki *Cenevre Afyon Anlaşması* kabul edilmiş ve 2253 sayılı kanun ile İktisat Bakanlığı'na bağlı *Uyuşturucu Maddeler İnhisarı* kurulmuştur. 10 Ağustos 1933 günü alınan 14829 sayılı kanun ile Türkiye sınırları içerisindeki haşhaş ekim sahaları incelenerek 14 ilde haşhaş üretimi kararlaştırılmıştır. Ancak ikinci dünya savaşı sırasında artan haşhaş yağı ve afyon talebi üzerine Bakanlar Kurulu 19.06.1945 tarihinde, 3/2674 sayılı karar ile il sayısını arttırmış ve 35 ilde üretim serbest bırakılmıştır (Baytop 1963, 153; Baytop 1984, 247). Haşhaş, 24.06.1971 yılında alınan 7/2654 sayılı karar ile yasaklanana kadar Denizli İli'nde üretilen ve Türkiye payı içerisinde %9'un üzerinde bir üretim miktarını sağlayan bitkilerden birisiydi. Afyonun ülkemizde en çok üretildiği İller, Afyonkarahisar, Kütahya, Uşak, Isparta, Denizli, Konya, Bilecik, Çorum, Amasya, Tokat ve Malatya'dır (Karamanoğlu 1976, 346; Kadioğlu 2007, 169). Bugün halen Dünya'da haşhaş ekim alanlarının %50'den fazlası Türkiye'de yer almaktadır (Koşar vd. 2012, 151).

¹⁹⁶⁶ Tohumlar antik dönemden günümüze dek, dövülerek veya doğrudan hamur işinden yapılan besinlerin içerisinde kullanılmaktadır. Bu amaçla kullanımına dair en erken bilgilere Hititlere ait tabletlerde rastlamaktayız. Metinlerde hassika-haşhaşlı ballı olarak verilen bir tarif, tohumların tatlı olarak yapılan bir ekmek çeşidinde kullanıldığını göstermektedir (Ertem 1974, 19). Yunan ve Roma Dönemi'nde bir baharat işlevi gören haşhaş tohumları, Hititlerde olduğu gibi hem balla karıştırılarak, hem de ekmeklerde ve keklerde yoğun olarak kullanılmaktaydı (Andrews 1952, 155; D'Andrea 1989, 29; Dalby-Grainger 2001, 20. Antik dönemde, haşhaş tohumları serpilen tatlı tarifi için bkz. Dalby-Grainger 2001, 56-57, 86-87. Athenaïos'un bir pasajda verdiği bilgilere göre Klasik Dönem'de beyaz haşhaşın kernos formu kapların içerisine konulduğunu öğrenmekteyiz (Alexiou 1991, 121). Diğer yandan antik dönemde hekimler tarafından, özellikle içerisinde haşhaş tohumu ve yağı bulunan besinlerin besleyici ve sağlıklı diyet yemekleri olduğu da belirtilmiştir (Scarborough 1996, 7). Günümüzde halen haşhaş tohumları ve bal, kuvvet vermesi için tercih edilen şifalı bir besin olarak kullanılmaktadır (Bayatlı 1989, 51).

¹⁹⁶⁷ Blamey-Grey Wilson 1993, 59; Gümüşçü-Gümüşçü 1996, 129. Tohumlarına haşhaş darısı ismi de verilmektedir (Baytop 2007, 131).

¹⁹⁶⁸ Baytop 1984, 248.

¹⁹⁶⁹ Baytop 1984, 248.

¹⁹⁷⁰ Baytop 1963, 173.

¹⁹⁷¹ Baytop 1984, 248.

¹⁹⁷² Tohumlarından % 44-54 oranında yemeklik kalitede yağ elde edilebilmesi de bu bitkinin binlerce yıldır insan yaşamında besin değerine sahip bir ürün olarak kullanılmasına olanak sağlamıştır. Bkz. Blamey-Grey Wilson 1993, 59; Merlin 2003, 300; Arslan vd. 2008, 64; Çolak 2013, 515. %25 oranında protein içeren bu yağlar beyaz ve sarı renkli tohumlarda daha yüksek oranda elde edilebilmekte, *oleik* ve *linoleik* asitlerce zengin birinci kalite yemeklik yağ elde edilebilmektedir (Gümüşçü-Gümüşçü 1996, 129;

hayvan yemi olarak kullanılan değerli bir besindir¹⁹⁷³. Haşhaş tohumu bugün halen Anadolu'nun farklı yörelerinde, birbirinden çeşitli besinlerin içerisinde değişik tat ve kokusu nedeniyle sevilerek kullanılmaktadır¹⁹⁷⁴. Fide devresinde toplanan yapraklarından ise salata ve börek yapılmaktadır¹⁹⁷⁵.

Haşhaş, bünyesinde taşıdığı gizemli özellikleri nedeniyle binyıllar boyunca kutsal kabul edilmiş, bu nedenle çeşitli kültlere de dâhil edilmiş özel bir bitkidir. Örneğin Mısır Uygarlığı'nda ayrıcalıklı sınıfa mensup büyücü ve rahipler tarafından kullanılmış, sağlık ve büyücülük tanrısı Thoth¹⁹⁷⁶, İsis ve Osiris¹⁹⁷⁷ ile ilişkilendirilmiştir. Minos Uygarlığı'nda bir tanrıça figürünün tacında karşımıza çıkan bitkinin¹⁹⁷⁸, küçük çocukları uykuya daldıran bir sembol olduğu düşünülmektedir¹⁹⁷⁹. Araştırmacılara göre, “*haşhaş çiçeği tanrıçası*” olarak isimlendirilen figürün, kapalı betimlenen gözleri, tanrıçanın uyku veren, yatıştırıcı etkisini vurgulamaktadır¹⁹⁸⁰. Bu sembolün daha sonra Demeter'e aktarıldığı düşünülmektedir¹⁹⁸¹. Hititler Dönemi'nde ise ana tanrıça Kubaba'yla ilişkilendirilen bir kült sembolüne dönüşmüştür¹⁹⁸². Tanrıçanın bir elinde tuttuğu haşhaşa, bazı kabartmalarda diğer elinde tuttuğu buğday başakları veya ayna eşlik etmektedir¹⁹⁸³. Söz konusu semboller, tanrıçanın doğanın hâkimi olduğunu ve bereket, bolluk yönü ile ana tanrıça vasfının ön planda tutulduğunu

Kadioğlu 2007, 168; Arslan vd. 2008, 64; Koşar vd. 2012, 152). Haşhaş ekilen bölgelerde, zeytinyağı yerine yalnızca haşhaş yağının kullanılması da bu yağın kalitesini göstermektedir (Baytop 1963, 174; Baytop 1984, 248).

¹⁹⁷³ Baytop 1963, 175; Kadioğlu 2007, 180; Çolak 2013, 515.

¹⁹⁷⁴ Baytop 1984, 248. Haşhaş tohumu, ekmeklerde, hamur işlerinde, lokum, helva, kete gibi yöresel lezzetlerde tercih edilen ve tohumların bir dibek içerisinde ezilmesi sonrası kullanılan, besin değerinin yüksek olması nedeniyle tercih edilen bir besin maddesidir (Baytop 1984, 248; Halat 2009, 310; Bilişli vd. 2009, 224; El vd. 2009, 182, 184; Gülerer vd. 2009, 275; Özdemir vd. 2009, 405; Bulduk 2009, 445; Yapıcı vd. 2009, 401-404; Aybek 2009, 327). Denizli Acıpayam yöresinde, bugün halen haşhaş tohumu ve pekmez ile karıştırılarak yapılan bir macundan *Çölemen* ismi verilen bir lokum üretilmektedir (El vd. 2009, 180-184).

¹⁹⁷⁵ Baytop 1984, 248; Gümüşçü-Gümüşçü 1996, 129. Burdur, Akşehir yöresinde haşhaşın taze yapraklarının salata halindeki yöresel adı *Cacık* olarak isimlendirilmiştir (Baytop 2007, 131).

¹⁹⁷⁶ Hobbs 1998, 67; Remler 2010, 119.

¹⁹⁷⁷ Erman 1907, 226; Remler 2010, 119. İsis ve Osiris için yapılan altar üzerindeki haşhaş figürü için bkz. Erman 1907, 226, Fig. 114.

¹⁹⁷⁸ Alexiou 1991, 88, Lev. IXXI b; Merlin 2003, 308; Higgins 2005, 127, Fig. 152.

¹⁹⁷⁹ Alexiou 1991, 88. Figürün gözlerinin kapalı olarak gösterilmesi de tanrıçanın uyku ile ilişkili olması nedeniyle yapıldığı yönündedir (Julyan-Dirksen 2011, 75).

¹⁹⁸⁰ Alexiou 1991, 88, Lev. IXXI b; Marinatos 1993, 227; Kerényi 1996, 23-24; Merlin 2003, 308; Higgins 2005, 127, Fig. 152; Julyan-Dirksen 2011, 75.

¹⁹⁸¹ Alexiou 1991, 88; Kerényi 1996, 24. Bazı araştırmacılar, bu bitkinin Minos Uygarlığı'nda ölümsüzlük sembolü olarak yorumlanması gerektiğini belirtmiştir (Zervos 1956, 47).

¹⁹⁸² Kubaba'nın elinde haşhaş kapsülü tuttuğu betimlemeler için bkz. Hnila 2002, Fig. 6, 8, 10. Malatya'dan bir kral heykelinde, kralın elinde görülen kapsül için bkz. Hnila 2002, Fig. 9.

¹⁹⁸³ Bazı araştırmacılar bu bitkinin nar olduğunu söylemektedir, ancak son yıllarda yapılan çalışmalar ile birlikte bu bitkinin haşhaş olduğu düşüncesi ağırlık kazanmıştır. Konu ile ilişkili tartışmalar için bkz. Seeberg 1969; Hnila 2002, 318-322; Roller 2004, 120-121, 125.

göstermektedir. MÖ 1. binde Tabal Ülkeleri ve Phrygia arasında yaşanan kültür alışverişi sonrası, Kubaba kültürünün Kybele adı ile Phrygia kültürleri arasına girdiği, ana tanrıça vasfı ile tapınımın devam ettiği, haşhaşın bu esnada tanrıça Kybele kültüne alındığı düşünülmektedir¹⁹⁸⁴.

Yunanlılar tarafından yoğun bir şekilde kullanılan bitki, tanrıça Demeter, Persephone, Hera, Aphrodite, Priapos, Asklepios, Apollon ve Dionysos gibi birçok kulte karşımıza çıkar. Diğer taraftan, ölüm ve uyku ile ilişkilendirilen bitki, Hypnos, Tanathos ve Morpheus'un da sembolüdür¹⁹⁸⁵.

Yunanlılar, haşhaş bitkisini “mekon” olarak isimlendirmiştir. Çünkü tanrıça Demeter bir efsaneye göre, Atinalı sevgilisi Mekon'u haşhaş bitkisine çevirmiş ve bundan dolayı tanrıçanın kutsal sembollerinden birisi haşhaş bitkisi olmuştur¹⁹⁸⁶. Haşhaşın tanrıça ile ilişkisini gösteren diğer bir efsane, Demeter'in kızı Persephone'nin kaçırılışında görülür¹⁹⁸⁷. Bu öyküde, yas içerisinde kızını arayan Demeter, yaşlı Celeus ile karşılaşır ve oğlu Triptolemos'un uykusuzluk hastalığı olduğunu öğrenir. Bunun üzerine Triptolemos'u iyileştirmek için yola çıkan tanrıça, geçtiği yollardan topladığı haşhaş çiçekleriyle (gelincik) Triptolemos'un hastalığına çare bulur¹⁹⁸⁸. Diğer yandan tanrıçanın bereket, bolluk ve doğurganlık yönüyle ilişkili görülen çok tohumlu kapsüller, Demeter adına düzenlenen bayram (Haloa)¹⁹⁸⁹ ve festivallerde¹⁹⁹⁰ kutsanmıştır. Samos Heraion'da tanrıça Hera'ya adak sunulan fildişi ve pişmiş toprak sunuların içerisinde, haşhaş formlu objeler bulunmuştur¹⁹⁹¹. Pausanias'ın¹⁹⁹² aktarımına göre Sikyon'daki Aphrodite kült heykelinin, bir elinde haşhaş kapsülü tuttuğu bilinmektedir¹⁹⁹³. Haşhaş, bitki ve hayvanların koruyucusu ve bereket tanrısı Priapos'un da sembollerinden biridir¹⁹⁹⁴. Bitkinin şifa verici özelliklerinden dolayı sağlık tanrısı Apollon ve Asklepios kültüne alındığı¹⁹⁹⁵, Dionysos adına yapılan şenliklerde ise

¹⁹⁸⁴ Bryce 2003, 165; Sevinç 2008, 186; Torlak vd. 2010, 34.

¹⁹⁸⁵ Jannot 2009, 85; Cooper 2011, 134.

¹⁹⁸⁶ Grimal 1997, 480.

¹⁹⁸⁷ Demeter ve Persephone ile ilgili öyküler için bkz. Dürüşken 2000, 107-125.

¹⁹⁸⁸ Ov. *fast.* IV.531-560; Dürüşken 2000, 113-115.

¹⁹⁸⁹ Cirlot 1971, 104; Sina 2004, 47-48. Ayrıca bkz. Alexiou 1991, 121; Scarborough 1996, 7.

¹⁹⁹⁰ Festivallerde özel olarak haşhaş tohumu bulunan kekler adak olarak tanrılara sunulmuştur (Kerenyi 1996, 23).

¹⁹⁹¹ Kyrieleis 1993, 138-139, Fig. 7.7; Işık 1999, 29.

¹⁹⁹² Paus. II.10.5.

¹⁹⁹³ Paus. II.10.5; Larson 2007, 125. Pausanias'ın (II.10.4) verdiği bilgilere göre, heykel diğer elinde elma tutmaktadır.

¹⁹⁹⁴ Boyana 2004, 43.

¹⁹⁹⁵ Jannot 2009, 85.

törenler sırasındaki coşkuyu arttırmak için afyon tüketildiği ve kutsal kabul edildiği bilinmektedir¹⁹⁹⁶.

Yunanlılar ve Romalılar özellikle uyku ile ilişkili hastalıklarda tedavi amaçlı kullandıkları haşhaş bitkisini, uyku tanrısı Hypnos (Somnus), ölüm tanrısı Thanatos ve rüya tanrısı Morpheus ile ilişkilendirmiştir¹⁹⁹⁷. Uyku tanrısı Hypnos, sihirli değneği ile insanlara huzurlu uyku sunduğu için, sevimli bir çocuk şeklinde kişileştirilmiştir. Hypnos'a ait betimlemelerde tanrı çocuk sıklıkla elinde haşhaş kapsülü tutarken tasvir edilmiştir¹⁹⁹⁸. Yine mezarlarla ilişkili alanlarda karşımıza çıkan Hypnos, *sonsuz uykunun kişileştirilmiş biçimi*¹⁹⁹⁹ olarak lahit ve mezar taşlarındaki yerini almıştır. MS 2. yüzyıl sonlarına tarihlendirilen bir Hygeia heykeli ile betimlenen Hypnos, uyku ve sağlık arasındaki bağlantıyı göstermektedir²⁰⁰⁰. Hypnos'un oğlu, düş ve rüya tanrısı Morpheus'un da etrafı gelincik ve haşhaş ile çevrili olan bir mağarada yaşadığına ve geceleri bu bitkilerden topladığı özleri uyuyan insanların üzerine serptiğine inanılmaktadır. Tanrının, gelincik ve haşhaştan yapılan taçları uyutmak istediği kişilere dağıttığı düşünülmektedir²⁰⁰¹.

Haşhaş, Sümerliler tarafından kullanılmaya başlandığı tarihten günümüze kadar, bünyesinde ihtiva ettiği özsuyla nedeniyle tanınan ve tıp alanında kullanılan, uyuşturucu, ağrı kesici ve tedavi edici özelliği ile bilinen en eski tıbbi bitkilerden birisidir²⁰⁰². Günümüzde yapılan araştırmalarda haşhaş kapsülünden alınan özde, yaklaşık 24 farklı türde alkaloid bulunduğu tespit edilmiştir²⁰⁰³. Bunlar, tıp sektöründe ağrı kesici, uyuşturucu etkiye sahip ilaçların yapımında kullanılmaktadır. İçeriğinde bulunan alkaloidler morfin, kodein, tebain²⁰⁰⁴, papaverin gibi farklı türlerden oluşur²⁰⁰⁵. Bu maddeler hem zehir, hem de bağımlılık etkisi yaparak keyif verici etkide

¹⁹⁹⁶ Karayaka 2007, 123. Pokrovka'da rahibelere ait olduğu düşünülen mezar kazılarında ele geçirilen haşhaş tohumlarının rahibeler tarafından psikoaktif etkisi nedeniyle kullanıldığı düşünülmektedir (Kimball 2013, 104).

¹⁹⁹⁷ Wink 1998, 36; Cooper 2011, 134.

¹⁹⁹⁸ Saraçoğlu 2005, 53-54.

¹⁹⁹⁹ Saraçoğlu 2005, 55.

²⁰⁰⁰ Saraçoğlu 2005, 54.

²⁰⁰¹ Saraçoğlu 2005, 55-56.

²⁰⁰² Blamey-Grey Wilson 1993, 59; Chalise 2015, 58.

²⁰⁰³ Arslan vd. 2008, 64.

²⁰⁰⁴ Alkaloid türlerinin içinde yer alan *tebain*, antik Mısır'daki *Thebes* şehrinde ismini almıştır (Hobbs 1998, 67; Schiff 2002, 186). Diocletianus'un fiyat fermanında bir afyon çeşidi *Thebai* afyonu olarak adlandırılmış, *Thebes*'e özgü ve nitelikli bir haşhaşın yetiştirildiği, farklı bölgelere ihraç edildiği belirlenmiştir. Mısırlılar tarafından tıp alanında yapılan çalışmalarda kullanılan bitkilerin başında haşhaş bitkisinin geldiği görülmektedir. Ferman için bkz. İznik 2011, 118.

²⁰⁰⁵ Baytop 1984, 244; Gümüşçü-Gümüşçü 1996, 129; Hobbs 1996, 65-66; Kadioğlu 2007, 168; Arslan vd. 2008, 64; Çolak 2013, 515.

kullanılmasından dolayı, günümüzde devlet kontrolünde ve denetiminde belirli kısıtlamalarla üretim yapılmaktadır²⁰⁰⁶. Haşhaşın alkaloit etkisi, MÖ 4. binyıldan itibaren biliniyor olmalıdır. Çünkü bitki, Sümer tabletlerinde yatıştırıcı, sakinleştirici etkisini ifade edecek şekilde sevinç, neşe verici olarak isimlendirilmiştir²⁰⁰⁷. MÖ 1550 yıllarına tarihlendirilen Ebers Papirüsü'nde çocukların uykusuzluk tedavisinde, ağlamasını durdurmada, baş ağrısı ve solunum yolları rahatsızlıklarında afyonun kullanıldığı tespit edilmiştir²⁰⁰⁸. Mısırlılar, tanrıça İsis tarafından, tanrı Ra için hazırlandığına inanılan ve içerisinde afyon bulunan bir ağrı kesici (baş ağrısı) olduğuna inanmıştır²⁰⁰⁹. Homeros tarafından, MÖ 8. yüzyılda yazılan *Odysseia* destanında, Helena tarafından misafirlerine, Troia Savaşı'nda şahit oldukları acıları unutturmak için sunulan ilacın afyon olduğu düşünülmektedir²⁰¹⁰. Hititler tarafından haşhaşın kelime anlamı *teskin olmak, uyumak, sızincaya kadar içmek*'tir. Bu nedenle haşhaşın, uyuşturucu, sakinleştirici etkisiyle kullanıldığı düşünülmektedir²⁰¹¹. Asur tabletlerinden elde edilen veriler de haşhaşın MÖ 7. yüzyılda tıp çalışmalarında kullanıldığını göstermiştir²⁰¹².

Yunanlılar tarafından aktarılan çeşitli efsanelerde, bitkinin uyku veren, yatıştırıcı etkisinin bilindiği ve tanrılar tarafından tedavide kullanıldığı görülmektedir. Örneğin Demeter, uykusuzluk hastalığı için bu bitkiyi Triptolemos'a, yaşadığı hüznü hafifletmek için kendine uygulamıştır²⁰¹³. Yunanlı hekim Hippokrates (MÖ 460-370), tıp alanında yaptığı çalışmalarına haşhaş dâhil etmiş, uyku verici, ağrı kesici özellikleri ile tedavilerinde kullanmıştır²⁰¹⁴. Isırgan otu tohumu ve haşhaş suyu ile yapılan karışımdan bazı kadın hastalıklarının (*leukorrhea*) tedavisi için özel ilaçlar yapılmıştır. Pontus Kralı Mithridates'in (MÖ 132-63) hazırladığı panzehir içerisinde yer alan önemli bitkisel

²⁰⁰⁶ Arslan vd. 2008, 65.

²⁰⁰⁷ Anslinger-Tompkins 1953, 1; Krikorian 1975, 98-101; Kapoor 1995, 1; Hobbs 1998, 65; Kennedy 2014, 6. Haşhaş, Mezopotamya Uygarlıkları'nda tabletlerde karşımıza çıkan reçeteler içerisinde en yoğun kullanılan bitkilerden biridir (Faydaoğlu-Sürücüoğlu 2011, 55).

²⁰⁰⁸ Bryan 1930, 33; Kapoor 1995, 2; Aboelsoud 2010, 84; Demirhan Erdemir 2015, 74.

²⁰⁰⁹ Wink 1998, 36.

²⁰¹⁰ Hom. *Od.* IV.219-230. Homeros'un (*Od.* IV.219-230) aktarıma göre, ilaç Thon'un eşi Mısırlı Polydamna tarafından Helena'ya verilmiş, hem şifalı hem de zehirli olan bu bitki Mısır'ın bereketli topraklarında bolca yetiştirilmiştir.

²⁰¹¹ Ertem 1974, 16-19; Baytop 1984, 245; Hnila 2002, 322.

²⁰¹² Krikorian 1975, 97; Kapoor 1995, 1. Kültepe'de ele geçirilen haşhaş kapsülü başlı altın iğne için bkz. Hnila 2002, Fig. 2a-b.

²⁰¹³ Ovid. *fast.* IV, 531-560; Dürüşken 2000, 113-115; Jannot 2009, 85.

²⁰¹⁴ Baytop 1984, 17; Bynum 2014, 85.

maddelerden birisi afyondur²⁰¹⁵. *Mithridatium* olarak isimlendirilen bu karışım²⁰¹⁶, Yunanlı hekimler aracılığıyla Roma İmparatorları'nın özel hekimlerinin eline geçmiş, Nero'nun hekimi *Andromakhos*, içerisine farklı ilaveler yaparak söz konusu karışımı yenilemiştir. *Theriac*²⁰¹⁷ şeklinde yeniden isimlendirilen madde, İmparator Marcus Aurelius'un saray hekimi olan Pergamonlu Galen tarafından (MS 170 yıllarında) içerisine konulan afyon ve şarap miktarı artırılarak geliştirilmiştir²⁰¹⁸. İmparator Marcus Aurelius'un uykusuzluk ve baş ağrısı problemine karşı sunulan bu ilaç, panzehir amacıyla da kullanılmış ve her geçen gün verilen doz artırılmıştır²⁰¹⁹. Bu nedenle Roma İmparatoru Marcus Aurelius tarihte ismi bilinen ilk afyon bağımlısıdır²⁰²⁰. Marcus Aurelius'dan sonra yönetime gelen İmparator Commodus ile Septimius Severus da Galen'in hazırladığı ilaçlar ile tedavi olmuştur²⁰²¹. Hatta İmparator Septimius Severus tarafından verilen bir kararla, gezici doktorlar ve Roma esnafı aracılığıyla afyon dağıtımını yaygın hale getirilmiştir²⁰²². Diocletianus'un fiyat fermanında da afyon ile ilgili verilen ücretler²⁰²³, piyasada bu ürünün kullanımını desteklemektedir.

Plinius²⁰²⁴, haşhaş tohumunun beyaz gül yağı ile karışımından hazırlanan bir ilacın baş ağrısı ve kulak ağrısı için kullanıldığını, anne sütü ilavesiyle gut hastalığı için merhem yapıldığını, sirke eklendiğinde ise yılanlık (ciltte iltihaba bağlı oluşan bir

²⁰¹⁵ Jackson 1999, 169; Mayor 2013, 79, 273, 277-278. *Mithridatium* olarak isimlendirilen bu ilaç içerisinde tarçın, zencefil, safran, incir, Lemnos toprağı, odun kömürü gibi değişik maddeler içermektedir. Bu maddeler için bkz. Mayor 2013, 273; Jackson 1999, 74. Mithridates'in panzehir çalışmaları için bkz. Baytop 1984, 19.

²⁰¹⁶ Jackson 1999, 169; Mayor 2013, 79, 273, 277-278.

²⁰¹⁷ Söz konusu ilaç yaklaşık yetmiş adet madde içermektedir (Gençler Özkan 2015, 73). Başlangıçta bir panzehir olarak zehirli hayvan ısırıklarına karşı kullanılan *theriac* (tıryak), zamanla birçok hastalığa deva bir ilaç olarak yaygın hale gelmiş, Avrupa'da (Napoli, Paris, Venedik vd.) yıllın belli günlerinde yapılan özel törenlerle hazırlanıp eczacılara teslim edilmiştir. Bu karışımın hazırlama yetkisini uzun bir süre elinde bulunduran Venedik, bu ilacı *Theriaca Veneta* ismi altında birçok ülkeye ihraç etmeye başlamıştır. Bu ilaç, 19. yüzyıl ortalarına kadar hem ordu eczanelerinde hem de Mısır çarşısındaki aktarlarda Avrupa'dan getirilerek satılan en önemli malzemelerden biridir. Baytop, Manisa'da Kanuni Sultan Süleyman'ın annesi için açılan darüşşifanın ilk başhekimisi Merkez Efendi'nin yaptığı macunun söz konusu *theriac* benzeri bir madde olduğunu düşünmektedir. Bunun için bkz. Baytop 1984, 19-20.

²⁰¹⁸ Scarborough 1996, 17; Mayor 2013, 278. Bu karışımın başlıca maddesi afyon'dur (Baytop 1984, 246).

²⁰¹⁹ Scarborough 1996, 17-18; Gençler Özkan 2015, 73; Bynum 2014, 85.

²⁰²⁰ Meijer 2006, 70. Galen, yaptığı gözlemler sonucu afyonun bağımlılık yarattığını ve ilacın fazla alınması durumunda ölümlerle sonuçlanabileceğini aktarmıştır (Afrika 1961, 98-99. Gal. XIV, 4; Jackson 1999, 65). Bazı araştırmacılar, Akdeniz ve Roma'da etkili olan bir salgın nedeniyle İmparatorun öldüğünü aktarmaktadır (Jackson 1999, 172-173).

²⁰²¹ Özmakas 1993a, 768-769; Özmakas 1993b, 8-12; Birley 2002, 107. Roma'da çok meşhur olan ve İmparator'un hekimliği mertebesine yükselen Galen'e, Marcus Aurelius tarafından *Romalıların İmparatoru Antonius'dan, hekimlerin İmparatoru Galenus'a* yazılı bir madalyon hediye edildiği bilinmektedir (Baytop 1984, 23).

²⁰²² <http://opioids.com/narcotic-drugs/chapter-2.htm>.

²⁰²³ İznik 2011, 18.

²⁰²⁴ Plin. nat. XX.76.

hastalık) hastalığı ve yaraların tedavisinde kullanıldığını bildirmiştir. Plinius²⁰²⁵, *heraction* veya *aphron* ismiyle bilinen vahşi bir haşhaş çeşidinin harç içinde çürütülmesiyle epilepsi hastalığının tedavisinde fayda sağladığını aktarmıştır. Augustus Dönemi'nin ünlü hekimi Aulus Cornelius Celsus, diş hastalıklarında ağrılı durumlarda haşhaş kapsülü kabuğunun ağızda tutulmasını önermiştir²⁰²⁶. Özellikle afyon, ağrı kesici özelliğiyle Celsus tarafından tercih edilen özlerin başında gelmiştir. Hekim tarafından baş, ülser, göz, diş, rahim hastalıkları, dalak, kaburga, karaciğer ve kalça ağrılarının tedavisinde kullanılmıştır²⁰²⁷. Dioskorides²⁰²⁸, haşhaşların kapsül ve yapraklarının uykuya sebep olduğunu, kaynatılarak elde edilen özün uykusuzluğa karşı içecek şeklinde alındığını aktarmıştır. Ayrıca uykusuzluk çekenlerde, alın ve şakak bölgesine su ile birlikte veya ağıza parmak yardımıyla alınabileceğini de bildirmiştir. Vergilius'un²⁰²⁹ dizelerinde ise acılarından kurtulmak isteyen Dido'nun bilici bir kadına başvurduğu ve süzme balla karıştırılan afyonla sıkıntılarını giderdiği aktarılmıştır.

Haşhaş ve özü, Bizans Dönemi'nde de yoğun bir şekilde kullanılmaya devam etmiştir. MS 4. yüzyılda yaşayan Pergamonlu Hekim Oribasius, çocukların göz hastalıklarının tedavisinde afyon kullanmıştır. Hekim İskender ise çocuklardaki uykusuzluk ve aşırı ağrı durumlarında haşhaş bitkisi kapsüllerinin kullanılmasını önermiştir²⁰³⁰.

Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde de tıbbi çalışmalarda kullanıldığı için önemli bir ihracat ürünü haline gelen afyon²⁰³¹, günümüzde halen ağrı kesici ve uyuşturucu etkisi nedeniyle (özellikle diş hekimleri tarafından) kullanılan ve ihracatı yapılan tıbbi bitkilerin başında gelir²⁰³². Günümüze yakın bir süreye kadar, halk tarafından da tercih edilen ve en çok ağrı kesici, uyuşturucu özelliğiyle kullanılan haşhaş kapsülü ve afyon, kabızlıkta, diş ağrılarının tedavisinde, çibana karşı, öksürük kesici veya spazm giderici özellikleri nedeniyle tercih edilmiştir²⁰³³. Yine antik

²⁰²⁵ Plin. *nat.* XX.79.

²⁰²⁶ Jackson 1999, 118.

²⁰²⁷ Jackson 1999, 64-65; Cels. 6.6.2-3, 6.6.12.

²⁰²⁸ Diosk. *Ped. Mat. Med.* IV.65.

²⁰²⁹ Verg. *Aen.* IV.483-493.

²⁰³⁰ Yurdakök 2005, 95, 98. Bizanslı Hekim Oribasius'a göre, bu karışımın içerisinde afyon, kadmia, safran, gül yaprağı, smyrna, Hint nardo, bakır, yağmur suyu, sakız, yumurta beyazı, pompholyx, tragacanthi kullanılmalıdır. Daha fazla bilgi için bkz. Yurdakök 2005, 95.

²⁰³¹ Baytop 1984, 57-58.

²⁰³² Baytop 1984, 244; Gürsoy-Gürsoy 2004, 65-66; Yücer-Altıntaş 2012, 56.

²⁰³³ Baytop 1963, 164; Eyuboğlu 1987, 62; Bayatlı 1989, 20, 51, 55; Sol 2007, 161; Yaylagül 2014, 50, 55.

dönemden günümüze kadar değişmeyen bir uygulama da kapsüllerin tehlikeli olmasına rağmen küçük çocukların uyutulması için kullanılmasıdır²⁰³⁴.

Haşhaş tohumlarının yağı, fazla miktarda çift bağ içermesinden dolayı hızlı kuruyucu özellikte bir yapıya sahiptir²⁰³⁵. Bu nedenle, haşhaş bitkisinden ikinci kalitede elde edilen yağ, antik dönemden beri kozmetik (sabun) ve boya sektörlerinde kullanım görmüştür²⁰³⁶. Ayrıca haşhaştan çıkartılan yağ, antik dönemde parfümlerin içerisinde bağlayıcı madde şeklinde kullanılmıştır²⁰³⁷. Plinius²⁰³⁸, “*heraclion*” veya “*aphron*” olarak adlandırılan vahşi bir haşhaş türünün yaz dönemlerinde keten kumaşların ağartılması amacıyla kullanıldığını da aktarmıştır. Yine haşhaş bitkisinin çiçekleri, kumaş boyamada kullanılmakta ve eflatun renk elde edilmektedir²⁰³⁹. Ayrıca, bitkinin arta kalan sap ve kapsülleri bugün halen Anadolu’da yakacak amaçlı kullanılmaktadır²⁰⁴⁰.

3.11.1. Haşhaş Kabartmaları

Laodikeia antik kentinde, Tapınak A’dan yedi, Septimius Severus Nymphaeumu’ndan yedi, Yuvarlak Yapı’dan üç, Merkezi Propylon’dan üç, Kuzey Tiyatrosu’ndan bir, Caracalla Nymphaeumu’ndan bir, Kuzey (Kutsal) Agora’dan bir, II. Propylon’dan bir, Suriye Caddesi’nden bir adet olmak üzere toplamda 25 adet haşhaş bitkisi kabartmalı mimari blok tespit edilmiştir. Figürlerin en yoğun işlendiği mimari elemanlar, konsollu geison sima bloklarıdır. 17 adet bloğun konsol kasetinde haşhaş bitkisi karşımıza çıkmaktadır. Bu grubu izleyen dört tavan kaseti, bir kemer kaseti, bir arşitrav-friz bloğu, bir paye başlığı ve bir adet podyum orthostatı bloğunda haşhaş figürünün kullanıldığı belirlenmiştir (Fig. 264). Kentteki mimari bloklarda en yoğun kullanılan bitkisel dekorasyon öğelerinden birisi olan haşhaş kabartmalarının büyük çoğunluğu, kazı çalışması tamamlanan yapılarda açığa çıkartılmıştır. Bloklar, kentte

²⁰³⁴ Baytop 1963, 176; Baytop 1984, 244, 248. Eskiden İstanbul aktarlarında bu amaçla hazırlanmış ve *çocuk macunu* olarak adlandırılan bir madde satılmaktaydı (Baytop 1984, 244).

²⁰³⁵ Arslan vd. 2008, 64.

²⁰³⁶ Kadioğlu 2007, 180; Çolak 2013, 515.

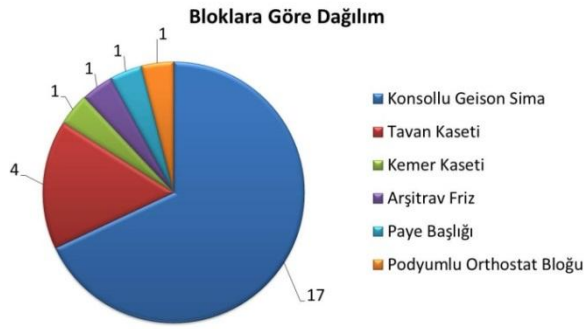
²⁰³⁷ Mortensen 2014, 9.

²⁰³⁸ Plin. nat. XX.79.

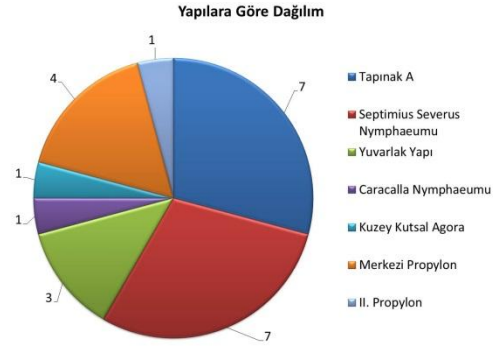
²⁰³⁹ Mert vd. 1992, 16.

²⁰⁴⁰ Gümüüşü-Gümüüşü 1996, 129; Hobbs 1998, 66; Çolak 2013, 515.

imar faaliyetlerinin en yoğun olduğu zaman dilimi olan Antoninler ve Severuslar Dönemi'ne tarihlendirilmektedir.²⁰⁴¹ (Fig. 265).

Figür 264: Haşhaş kabartmalarının mimari elemanlara göre dağılım grafiği.

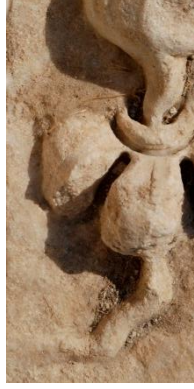

Figür 265: Haşhaş kabartmalı mimari blokların yapılara göre dağılım grafiği.

Tapınak A yapısında bulunan yedi adet haşhaş kabartması, konsollu geison sima bloklarının konsol kasetlerinde yer alır (Kat. No. KGS.05-11, Fig. 266-272). Söz konusu bloklar, tetrastylos prostylos planlı tapınağın önünde bulunan dikdörtgen avlunun portiklerine aittir²⁰⁴². Yapıda tespit edilen KGS.09 ve KGS.10a numaralı haşhaş kabartmaları, üslup ve işçilik bakımından çok yakın benzerlikler taşımaktadır. Bu durum bazı figürlerin aynı dekorasyon ustaları tarafından yapıldığını gösterir (Fig. 266-267). Ancak diğer haşhaş figürlerinin işlenişindeki farklar, birden fazla sayıda kişinin bezemelerde çalıştığını düşündürmektedir. Kapsül ve yapraklarda görülen biçimsel farklar da bu durumu destekler. Bazı kapsüller basık küre, bazıları ise ters damla formundadır (Fig. 268-272). Yapraklar KGS.05, KGS.06, KGS.11 no.lu figürlerde derin girintili ve geniş (Fig. 269-271), KGS.07 no.lu figürde ise zeytin yaprağına benzer mızrağımsı formda, ince ve uzun işlenmiştir (Fig. 272).

²⁰⁴¹ Şimşek 2013a, 445-446.

²⁰⁴² Şimşek 2013a, 258-259.

Figür 266: KGS.09
no.lu kabartma.

Figür 267:
KGS.10a no.lu
kabartma.

Figür 268: KGS.08
no.lu kabartma.

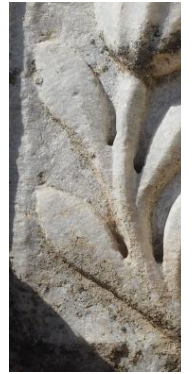
Figür 269: KGS.06
no.lu kabartma.

Figür 270: KGS.05
no.lu kabartma.

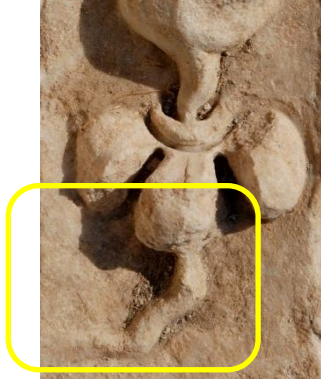
Figür 271: KGS.11 no.lu
kabartma.

Figür 272: KGS.07
no.lu kabartma.

KGS.06, KGS.08, KGS.09 ve KGS.10a numaralı haşhaş kabartmalarında ortak bir kompozisyon seçilmiştir. Bu kompozisyonda, haşhaş çiçeğinin taç yapraklarının dökülmeye başlayıp, haşhaş kapsülünün olgunlaşmaya başladığı dönüşüm aşamasının tasvir edildiği düşünülmektedir. Çünkü söz konusu kapsüller, üç adet taç yaprağı gösterilen bir rozet çanağının içerisinde yükselmektedir. Taç yapraklarının uçları aşağı doğru döndürülerek, çiçeğin dökülme aşamasında olduğu ifade edilmiştir (Fig. 266-269,

273). Benzer kompozisyon, Ara Pacis barış altarı, Tellus frizinde karşımıza çıkmakta olup haşhaş çiçeğinin içerisinde oluşan haşhaş kapsülü gösterilmiştir (Fig. 276).

Figür 273: Dökülen taç yaprakların içerisinde çıkan haşhaş kapsülü.

Figür 274: Kapsülün gövdesinde işlenen taç yaprakları ile bitkinin gövde yaprakları.

Figür 275: Haşhaş bitkisi (*Papaver somniferum* L.).

Figür 276: Ara Pacis Barış altarı, Tellus frizinde haşhaş çiçeğinin içerisinde oluşan haşhaş kapsülü.

KGS.05, KGS.06 ve KGS.11 numaralı figürlerde ise haşhaş kapsülünün gövdesine dik bir şekilde yerleştirilen tek ya da ikili yapraklar görülmektedir. Söz konusu yaprakların, haşhaş çiçeğini ifade eden ait taç yapraklar olduğu düşünülmektedir (Fig. 269-271).

KGS.08 ve KGS.10a numaralı figürlerde, kapsülün üstünde işlenen üç yapraklı tepe çiçekleri, haşhaş bitkisinin aslına uygun bir şekilde işlenmiştir (Fig. 267-268). Ancak, diğer figürlerde tepe çiçekleri detaysız, silindirik bir yapıdadır. Diğer yandan KGS.05, KGS.06 ve KGS.11 numaralı figürlerde işlenen derin girintili, dişli yapraklar, haşhaş bitkisinin doğada sahip olduğu yapraklardan, aslına uygun bir şekilde yapılmıştır (Fig. 269-271). KGS.07 numaralı haşhaş figüründe yapılan ince ve uzun mızrağımsı yapraklar ise bitkinin doğasına uygun değildir. Ancak kapsülünde görülen kabuk yapısı haşhaşın olgun evrede betimlendiğini gösterir (Fig. 272). Bu nedenle söz konusu bezemeler, tapınakta çalışan mimari dekorasyon atölyesinin ulaştığı beceri ve yaratıcı tasarım düzeyini göstermesinin yanında, doğadan alınan figürlerde yakalanan gerçekçi üslubu ve başarıyı da yansıtmaktadır.

İmparator Septimius Severus'a ithaf edilen anıtsal nymphaeum yapısında tespit edilen haşhaş figürlerinin altı tanesi konsollu geison sima bloklarının konsol kasetinde, bir tanesi ise arşitrav-friz bloğunun frizinde²⁰⁴³ yer alır (Kat. No. KGS. 28-32, 36a, AF. 06, Fig. 277-283). Haşhaş kapsülleri, "V" formunda iki yana açılan sivri uçlu yaprak çanaklarının içerisinden çıkan, ince ve kısa sapların ucuna yerleştirilmiştir. Kapsüller, küre, fiçı veya ters damla formunda olup bezemelerde kullanılan ortak bir şablon tespit edilememiştir. Hatta bazı figürlerdeki kötü nitelikli işçilik, bezemelerde çalışan çıraklık aşamasındaki kişilerin varlığını da düşündürmektedir (Fig. 278, 283). Figürlerdeki sivri uçlu yapraklar, gelişi güzel yapılmıştır. Bitkinin doğasına uygun forma sahip değildir. Bitkilerin işleniş tekniği, Antoninler Dönemi'ne tarihlendirilen Tapınak A yapısındaki haşhaş bitkilerine göre daha basit, suni ve kabadır. Bu durumun sebebi, figürlerin cephedeki konumunun göz hizasından uzak bir noktada bulunması veya yapının hızlı bitirilmesindeki acelecilik olmalıdır. Çünkü Severuslar Dönemi'ne tarihlendirilen diğer yapılarıdaki haşhaş figürlerinde daha özenli bir işçilik görülmekte ve basit işçiliğin sebebinin dönemin üslubundan kaynaklanmadığı algılanabilmektedir.

²⁰⁴³ Arşitrav-friz bloklarında akanthus yapraklı rankelerin arasına yerleştirilen benzer haşhaş kapsülleri Side ve Myra tiyatrolarında da karşımıza çıkmaktadır. Bkz. Özdilek 2011, 247, Lev. 107, Res. 353. Yine benzer motifin, Parion tiyatrosunda söve bezemesi olarak kullanıldığı görülmektedir. Bkz. Başaran-Yıldızlı 2016, 97, Fig. 36d.

Figür 277: KGS.29b no.lu kabartma.

Figür 278: KGS.36a no.lu kabartma.

Figür 279: KGS.28a no.lu kabartma.

Figür 280: KGS.32 no.lu kabartma.

Figür 281: AF.06 no.lu kabartma.

Figür 282: KGS.30a no.lu kabartma.

Figür 283: KGS.31 no.lu kabartma.

Yuvarlak Yapı olarak isimlendirilen, ancak kazısı yapılmadığı için işlevi henüz tespit edilemeyen (Prytaneum/Tapınak?) bir yapıya²⁰⁴⁴ ait iki adet konsollu geison sima bloğunun konsol kasetinde toplamda üç adet haşhaş kabartması tespit edilmiştir (Kat. No. KGS.58-59, Fig. 284-286). Figürler, matkap yardımıyla açılan derin girintili, dişli yaprakların ortasından çıkan kısa bir sapın ucundaki kapsüllerden oluşturulmuştur. Kapsüller, küre formudur. Bezemelerde aynı şablon kullanılmamasına rağmen, üslup

²⁰⁴⁴ Şimşek 2013a, 243-244, Res. 323-324.

yönünden ortak bir birlik söz konusudur. Yapı, geç Antoninler-erken Severuslar Dönemi'ne tarihlendirilmiştir²⁰⁴⁵.

Figür 284: KGS.58 no.lu kabartma.

Figür 285: KGS.59b no.lu kabartma.

Figür 286: KGS.59a no.lu kabartma.

Merkezi Propylon olarak isimlendirilen anıtsal kapının dekorasyonunda, bir adet kemer kasetinde, bir adet tavan kasetinde ve bir adet konsollu geison sima bloğunun konsol kasetinde haşhaş kabartması tespit edilmiştir (Kat. No. KK.01, TK.16, KGS.65, Fig. 287, 289-290).

KK.01 numaralı bloğun kasetinde tespit edilen iki kapsüllü haşhaş demeti ve dört yapraklı çiçek kabartması, mimari bloklarda sıklıkla karşımıza çıkan rozetlerin belli başlı bazı bitkilere ait çiçekleri temsil ettiğini göstermesi açısından önemli ve ünik bir bezeme örneğidir. Sanatçı, kasetin köşesine yerleştirdiği ikili haşhaş demetinin saplarını “V” şeklinde aralamış ve ortada oluşan boşluğa çiçek kabartması işlemiştir. Yuvarlak uçlu dört adet taç yapraktan meydana gelen çiçeğin, haşhaş çiçeği olduğu²⁰⁴⁶ ve figürü işleyen ustanın haşhaş bitkisinin iki farklı evresini betimlediği düşünülmektedir (Fig. 287-288). Çünkü bitki, önce çiçek, ardından kapsül haline dönüşerek doğanın sonsuz devinimini ve yeniden doğuşu temsil etmiştir.

KK.01 ve TK.16 numaralı bloklarda betimlenen haşhaş figürlerinde kullanılan üslup ve işçilik, çok yakın benzerlik taşımaktadır (Fig. 287, 289). Bu durum da iki blokta çalışan bezeme ustasının ortak olduğunu düşündürmektedir. Aynı yapıda, KK.06 ve TK.25 numaralı yunus figürlerinde de tespit edilen benzer durum, tavan kasetlerinin

²⁰⁴⁵ Şimşek 2013a, 243-244.

²⁰⁴⁶ Antiokheia ad Cragum'da Commodus Dönemi'ne tarihlendirilen tapınak yapısındaki geison kasetlerinde betimlenen dört yapraklı çiçekler de Dobos tarafından haşhaş çiçeği olarak yorumlanmıştır. Bkz. Dobos 2014, 109.

dekorasyonunda çalışan ustaların, kemer kasetlerinin bezemesinde de çalıştığını gösterir. KGS.65 numaralı haşhaş bitkisi ise derin girintili, dişli bir yaprak demetinin içerisinden çıkan kapsülden oluşmaktadır²⁰⁴⁷ (Fig. 290). Yapıda karşımıza çıkan kapsüllerin tümü üstten basık, küre formludur. Tepe çiçekleri ise silindirik formda ve kabaca yapılmıştır.

Figür 287: KK.01 no.lu haşhaş çiçeği ve haşhaş kapsülü kabartması.

Figür 288: Dört yapraklı haşhaş çiçeği ve içerisinde oluşan haşhaş kapsülü.

Figür 289: TK.16 no.lu kabartma.

Figür 290: KGS.65 no.lu kabartma.

PO.01, PB.01, TK.14a ve TK.15 numaralı mimari bloklar üzerinde de haşhaş kabartmaları tespit edilmiştir. Ancak söz konusu blokların ait olduğu yapılar bilinmemektedir.

PO.01 numaralı podyum orthostati bloğu, Kuzey (Kutsal) Agora'da yapılan çalışmalarda bulunmuştur (Fig. 291). Meander bandıyla bezenen bloktaki kare pano

²⁰⁴⁷ Şimşek 2013a, 451, Res. 628.

içerisinde, sivri uçlu iki yaprak demetinin ortasına yerleştirilen, küre formlu kapsül görülür. Blok kırık ve eksik olduğu için diğer panolardaki bezemeler hakkında bilgi sahibi değiliz. Ancak benzer dekorasyona sahip blokların daha çok dini yapılarda karşımıza çıkması, bloğun temenos alanı içerisindeki bir tapınak veya altar yapısına ait olabileceğini düşündürmektedir²⁰⁴⁸.

PB.01 numaralı paye başlığı, Kuzey Tiyatrosu'nun çevresinde yapılan kazılarda açığa çıkartılmıştır (Fig. 292). Korinth tipindeki başlıkta, abakus çiçeği bölümünde haşhaş kapsülü kullanıldığı görülmektedir. Başlığın ön cephesinde bulunan kabartma, akanthus yapraklarının arasından çıkan bir sapın ucunda yer almakta olup kapsülün çevresi sivri uçlu yapraklardan oluşturulan barok tarzdaki rozetle sınırlandırılmıştır²⁰⁴⁹. Bezeme, kentte çalışan mimari dekorasyon atölyesinin yaratıcı yönünü ve bezeme repertuarının zenginliğini ortaya koymaktadır.

TK.14a ve TK.15 numaralı tavan kasetlerinde, merkez kaset çerçevesinin köşelerinde haşhaş kabartmaları görülmektedir (Fig. 293-294). Bezemelerde karşımıza çıkan üslup ve işçilik, blokların Merkezi Propylon yapısına ait olabileceğini düşündürmektedir. TK.15 numaralı bloktaki haşhaş kabartmasının üzerinde yer yer kalabilen kırmızı renkli boya izleri ise haşhaş figürlerinin boyandığını göstermesi açısından önem taşır (Fig. 294).

²⁰⁴⁸ Söz konusu bezemenin görüldüğü örnekler; Aphrodisias Aphrodite Tapınağı, Aphrodisias Sebasteion'u, Labraunda Zeus Tapınağı, Apollon Lairbenos Tapınağı gibi dini yapılardır. Bkz. Hellström 1965, 46, Fig. 23; Akıncı Öztürk 2011, 36-37, Res. 5-6; Yılmaz 2012, Res. 22.

²⁰⁴⁹ Haşhaş kapsülü, Hellenistik Dönem'den itibaren paye başlıklarında kullanılmaya başlayan süslemelerden birisidir. Bkz. Rumscheid 1994, Taf. 90.6. Stratonikeia'da Augustus Dönemi'ne tarihlendirilen bir Korinth başlığında, akanthus yapraklarının arasından çıkan ve çapraz atılan iki heliks yayının ucunda birer adet haşhaş kapsülü yerleştirilmiştir. Söz konusu örnek için bkz. Mert 2008, 275, Abb. 247; Söğüt-Taşkiran 2014, 192. Abakus çiçeği yerine farklı bir bitkisel figürün işlendiği örnek, Palmyra'daki bir başlıkta tespit edilmiş olup çam kozalağı figürünün kullanıldığı görülmektedir. Başlık için bkz. Türkmen 2007, Lev. 65.1.

Figür 291: PO.01 no.lu podyum orthostat bloğu.

Figür 292: PB.01 no.lu paye başlığında işlenen haşhaş kapsülü.

Figür 293: TK.14a no.lu kabartma.

Figür 294: TK.15 no.lu kabartma.

Yukarıda bahsettiğimiz örneklerde de görüldüğü gibi, Laodikeia kentinde, mimari dekorasyonda kullanılan bezemeler arasında en yoğun gruptan birisini haşhaş figürleri oluşturmaktadır. Bezemenin özellikle Antoninler Dönemi'nden, Severuslar Dönemi'nin sonuna kadar kullanıldığı ve bu dönemde faaliyet gösteren mimari dekorasyon atölyesi tarafından sevilen bir figür olduğu görülmektedir. Özellikle Augustus Dönemi'nden itibaren mimari yapılarda karşımıza çıkan haşhaş bitkisi, Dokimeion, Pamphylia ve Ionia gibi Anadolu'daki çeşitli kentlerde çalışan atölyeler tarafından tercih edilmiş bir bezeme ögesidir. Söz konusu örneklerin, Laodikeia ile benzer şekilde Antoninler ve Severuslar Dönemi'nde yoğunluk kazandığı görülmektedir. Bu durum da haşhaş bitkisinin mimari bezeme sanatında bir dönem modası haline dönüştüğünü düşündürmektedir. Ancak, söz konusu bezemenin popüler

bir dekorasyon ögesine dönüşmesinin arka planında yatan, sembolik bir ifadesi de muhakkak olmalıdır. Bu nedenle, bitkinin sahip olduğu sembolik anlam ve antik dönem toplumları tarafından kullanımlarını da göz önünde bulundurularak, Laodikeia ile bölge kentleri üzerinden bir değerlendirme yapmak yerinde olacaktır.

Antik dönemin en önemli tarım ürünlerinin başında gelen haşhaş, üretimindeki kısıtlamalara rağmen bugün halen Anadolu'nun büyük bir kısmında tarımı yapılan önemli bitkilerinden birisidir²⁰⁵⁰. Günümüzde, Denizli İli'nde; Merkez ilçe, Acıpayam, Çal, Çardak ve Çivril'de devlet kontrolünde haşhaş tarımı yapılmaktadır²⁰⁵¹ (Fig. 295-297).

²⁰⁵⁰ 19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin dahi en önemli ihraç maddelerinden birisi olan afyon, söz konusu dönemde ihracat maddeleri arasında 7. sırada yer almakta olup başlangıçta İzmir limanında, Cumhuriyet Dönemi'nin sonrasında ise İstanbul'da pazara açılan en önemli maddelerdendir. Tüccarlar malın üretildiği yere giderek satın aldıkları hammaddeyi, büyük merkezlere getirmiş ve vergi ödemeleri yapıldıktan sonra yabancı tüccarlara satmışlardır (Çolak 2013, 521). Hollanda arşivlerinden ulaşılan bilgilere göre 1822'de Anadolu'dan 570 sandık afyon, 1823'de ise 2.400 sandık afyon ihracatı yapılmıştır. 1848 yılında 2.610 sandık, 1857'de İzmir limanından İngiltere, Çin ve Amerika'ya 3271 sandık gönderilmiştir (Çolak 2013, 521-522). 19 ve 20. yüzyıl boyunca ülkemizdeki en önemli beş ihracat maddesi arasında yerini alan Anadolu afyonu, günümüzde Afyonkarahisar, Balıkesir, Kütahya, Bolu, Tokat, Amasya, Konya, Çanakkale, Burdur, Edirne, Tekirdağ, Antep, Maraş, Niğde, Malatya, Aydın, Bursa, Eskişehir, Manisa, Uşak, Sivas, İzmir ve Denizli'de devlet kontrolünde yetiştirilmektedir (Çolak 2013, 516, 523). 01.07.1974 tarih ve 7/8522 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile 7 ilde (Afyon, Denizli, Isparta, Kütahya, Uşak, Burdur, Konya) haşhaş ekimi ve ham afyon üretimi ilaç hammaddesinin sağlanması için serbest bırakılmış, 06.12.1974 tarih ve 7/9204 sayılı kararname ile afyon üretimi yasaklanarak çizilmemiş haşhaş kapsüllerinin üretimine başlanmıştır (Çolak 2013, 519). Ülkemizde üretilen haşhaş kapsülleri, Afyon'da toplanıp işlenerek elde edilen morfin ve benzeri maddeler kendi ihtiyacımız karşılandıktan sonra yaklaşık olarak %95'i tıbbi amaçlı kullanılmak üzere birçok ülkeye ihraç edilmektedir (TMO 2015, 12).

²⁰⁵¹ Gümüşçü-Gümüşçü 1996, 136, Tab. 1. Denizli'de, Cumhuriyetin ilk yıllarında Karaağaç, Çivril, Tavas ve Çal'da gerçekleştirilen haşhaş tarımı, 1950-60 yılları arasında Çivril, Acıpayam, Çal ve Çardak ilçeleri başta olmak üzere artarak devam etmiştir. 1927 yılında Çivril'de 3216 dönüm, Çal'da 2439 dönüm, Tavas'ta 573 dönüm, Karaağaç'ta 407 dönüm olmak üzere 6636 dönümlük alanda haşhaş ekimi yapılmıştır (Taşkın Karaçam 2006, 66). Elde edilen afyon Toprak Mahsulleri Ofisi tarafından satın alınmış, tohumu ise köylerdeki yağhanelerde yemeklik yağ üretiminde kullanılmıştır. Bkz. Taşkın Karaçam 2006, 66. 1913 yılında yapılan bir sayımda buğday ekilen alan % 0.7 iken, haşhaş ekili alanın % 4.5 olması da bölgedeki etkili üretimin uzun yıllardan beri sürdürdüğü önemi göstermektedir. 1928-1951 yılları arasında, Denizli'de haşhaş üretimini gösteren tablo için bkz. Taşkın Karaçam 2006, 67, Tab. 2.16. 1950-1980 yılları arasındaki haşhaş ekili alanların durumu için bkz. Taşkın Karaçam 2006, 46, Tab. 2.3. 1970'li yılların başında alınan kararlara istinaden haşhaş ekiminin kısıtlanması, Denizli'deki haşhaş üretiminin yerini tütüne bırakmasına yol açmıştır. Ancak 15.07.1974 tarihinde devlet kontrolünde bırakılan serbestlik ile birlikte üreticilerin bir kısmı haşhaş ekimine geri dönmüştür (Taşkın Karaçam 2006, 46, 65-66, Tab. 2.3).

Figür 295: Haşhaş bitkisi (*Papaver somniferum* L.), Denizli.

Figür 296: Silindirik formlu haşhaş kapsülü, Denizli.

Figür 297: Küre formlu haşhaş kapsülü, Denizli.

Denizli, Anadolu'da haşhaş tarımı yapılan önemli merkezlerden birisidir. Üretimde Türkiye payı içerisinde, ikinci sırada yer alır. Bu durumun en temel sebebi, haşhaşın, ılıman iklim kuşağında yetişen, güneşi seven ve toprak isteği bakımından seçici olmayan bir bitki olmasıdır²⁰⁵². Antik dönem için de geçerli olan benzer coğrafi durum, haşhaşın, bölgede yetiştirilen önemli tarım ürünlerinden birisi olduğunu düşündürmektedir. Bölge kentlerinde bulunan arkeolojik bulgular da antik dönemde haşhaş tarımının yapıldığını destekleyen veriler sunmaktadır.

Haşhaş bitkisiyle ilgili en erken veri, Çivril ilçesindeki Beycesultan höyüğünde tespit edilmiştir. Saray yapısındaki çalışmalarda, MÖ 1900'lü yıllara tarihlendirilen bir tabakada haşhaş tohumları ele geçirilmiştir²⁰⁵³. Yine Çivril'de bulunan Eumeneia kenti

²⁰⁵² Kadioğlu 2007, 170.

²⁰⁵³ Hnila 2002, 323-325.

sikkelerinde nehir tanrısı Glaukos²⁰⁵⁴, Hierapolis kentinde ise nehir tanrısı Chrysorrhoas elinde haşhaş kapsülü tutar şekilde betimlenmiştir²⁰⁵⁵ (Fig. 298). Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait sikkelerde nehir tanrılarının elinde tuttuğu çeşitli bitkilerin, o kentte yetiştirilen tarım ürünlerine işaret ettiği bilinmektedir²⁰⁵⁶. Bu durum da söz konusu iki kentte, haşhaş yetiştirildiğini gösteren bir veri şeklinde yorumlanabilir. Ancak Laodikeia sikkelerinde, nehir tanrıları çoğunlukla kurt ve domuz şeklinde betimlendiği için, Eumeneia ve Hierapolis'teki örneklere benzer bir veriye ulaşılammıştır. Ancak kent sikkeleri üzerinde, uyku tanrısı Hypnos, haşhaş bitkisi tutar şekilde görülmektedir (Fig. 299).

Figür 298: Hierapolis nehir tanrısı Chrysorrhoas, MS 200-270.

Figür 299: Elinde haşhaş kapsülü ile uyuyan Hypnos, Laodikeia.

Laodikeia'da haşhaş kullanımıyla ilişkili en erken veriler, antik kaynaklarda karşımıza çıkmaktadır. MÖ 25-MS 50 yılları arasında yaşayan ve “*De Medicina*” isimli tıp çalışması günümüze kadar ulaşan Aulus Cornelius Celsus'un, göz hastalıkları ile ilgili verdiği bilgilerde Laodikeialı Phililatheslerin²⁰⁵⁷ yaptığı çalışmalarla ilgili bilgiye

²⁰⁵⁴ Ünal 2014, 81, Lev. 68.

²⁰⁵⁵ Cadwallader 2015, 49, BMC 70. Ritti 2006, 113. Hierapolis'te bulunan ve “Tomba Bella” olarak isimlendirilen lahitte, olasılıkla ölümün sonsuz bir uyku olduğunu temsil eden haşhaş kapsülleri görülmektedir. Lahit için bkz. Romeo 2011, 193-210, Fig. 12.7.

²⁰⁵⁶ Altınoluk 2010, 45-46.

²⁰⁵⁷ Strabon (XII.8.20), Laodikeia ve Karura arasında yer aldığını söylediği Men Karou Tapınağı'nda, kendi zamanında Zeuxis tarafından kurulan ve sonrasında Alexander Philalethes tarafından yönetilen büyük bir Herophileon tıp okulunun bulunduğu aktarmıştır. MÖ 323-285 yılları arasında yaşayan, Bithynia Khalkedon'da doğan ve yaşamının büyük bir kısmını Alexandria'da geçiren Herophileus (MÖ 3. yüzyıl), fizyoloji, anatomi ve göz hastalıkları üzerine yaptığı tıp çalışmaları ile tanınmış ve öğretileri Küçük Asya'da bazı şehirlerde kurulan tıp okulları tarafından devam ettirilmiştir. Herophileus hakkında bkz. Jackson 1999, 20-21. Strabon tarafından verilen bilgiler, Men Karou Tapınağı'nda bulunan tıp

sahip olduğu görülür. Celsus, göz hastalıklarının tedavisinde kullanılan ünlü ilaçlarla ilgili reçeteleri aktardığı çalışmasında, *Philo*²⁰⁵⁸ ve *Philalethus*²⁰⁵⁹ isimli göz damlalarının içeriğinde afyonun yer aldığını bildirmiştir. Bu bilgiler, haşhaşın Laodikeia’da bilindiğini ve tıbbi çalışmalarda²⁰⁶⁰ kullanıldığını göstermesi bakımından önem taşır.

Laodikeia’da haşhaşın betimlendiği önemli bir örnek, Traianus Nymphaeumu’nda bulunan İmparator Traianus’un kolosal heykelidir. İmparatorun zırhının merkez noktasına işlenen kabın içerisinden taşan su, sarmal dalların arasından yükselen iki adet haşhaş bitkisini filizlendirmektedir. Söz konusu betimleme, antik döneme ait zırhlı imparator heykellerinde benzeri karşımıza çıkmayan, ünik bir örnektir. Bu durum da yapıyı ve heykeli sipariş eden kişilerin, ifade edilmek istenen propagandist düşünceye göre kompozisyonu belirlediğini göstermektedir. Karşımıza çıkan ikonografi, Laodikeialıların sahip olduğu su kaynaklarının hayat ve bereket veren ilahi gücünü temsil eder²⁰⁶¹. Ancak anlam bununla sınırlı kalmaz. Çünkü yapıda açığa çıkartılan yazıtta, söz konusu dönemin en temel problemi²⁰⁶² olan sağlıklı ve içilebilir

okulunun *Herophileus*’un öğretilerini devam ettirdiklerini göstermektedir. Okulun kurucusu olan *Zeuxis*, *Philalethes* epitheti ile Laodikeia antik kentinin sikkelerinde de karşımıza çıkmaktadır. *Zeuxis Philalethes*, MÖ 80-10 yılları arasında yaşamış, MÖ 7 yılından sonra da okulun başına onu izleyen *Alexander Philalethes* geçmiştir. MÖ 50-MS 25 yılları arasında yaşayan *Alexander Philalethes* başlangıçta Roma’da yaşayan ünlü hekim *Bithynialı Asklepiades*’in takipçisi olmasına rağmen, sonrasında *Herophileus*’un öğretilerini benimsemiş ve Men *Karou* tıp okulunda yaptığı çalışmalar ile ünlenmiştir. Fizyoloji ve jinekoloji çalışmaları ile tanınan ve hatta bu çalışmalar ile ilgili kitaplar yazan hekim, Men *Karou* tıp okulunun başına kendisinden sonra öğrencisi *Demosthenes Philalethes*’i getirmiştir (Staden 1989, 570-578). Çalışmaları Roma İmparatorluk süresince birçok hekim tarafından tanınan *Demosthenes*, Küçük Asya’da *Herophileon* tıp okulunun bilinen son temsilcisi olması yönüyle de önemlidir. Laodikeia’ya bağlı tıp okulunda, hekim *Zeuxis*, *Alexander* ve *Demosthenes Philalethes* tarafından yapılan çalışmalar, antik dönem boyunca birçok ünlü hekim tarafından çeşitli hastalıkların tedavisinde kullanılan, özellikle de göz ve kulak rahatsızlıklarında etkili olan ilaçlarla dikkat çekmiş ve ünlenmiştir. Yunan ve Roma Dönemi’nde hekimlerin sosyal konumları hakkında bkz. Aytacılar 2005, 79-87.

²⁰⁵⁸ Celsus (VI.6.2-3); “*Philo* göz damlası, her biri 4 gram ağırlığında saflaştırılmış beyaz kurşun, kül ve sakız, 8 gram ağırlığında ısıtılmış haşhaş damlası içermektedir. Farkında olmak gerekir ki, tüm malzemeler önce ayrı ayrı toz haline getirilmeli ve daha sonra su ya da herhangi bir başka sıvı yavaş yavaş eklenirken karıştırılmalıdır.” şeklinde reçete etmiştir.

²⁰⁵⁹ Celsus (VI.6.12). *Demosthenes? Philalethes* tarafından üretilip onun ismini alan göz damlasının içeriğinde, mür, saf kurşun, astragalus, kül gibi maddelerin yanında kullanılan başlıca maddelerden biri afyon’dur.

²⁰⁶⁰ Laodikeia’da 2003 yılından beri gerçekleştirilen kazı çalışmalarında ele geçirilen buluntular, antik kaynaklar aracılığıyla günümüze aktarılan tıp okulunu destekleyen kanıtlar sunmaktadır. Kentte özellikle göz ve kulak rahatsızlıklarının tedavisinde kullanılan iğne, sonda, forseps, koter gibi cerrahi aletlerin yanı sıra ilaçların hazırlanıp saklandığı kutular, tablalar, mortarlar, merhem kapları ve unguentariumlar tıp çalışmalarının varlığını destekleyen önemli buluntular arasında yer alır. Tıp aletleri ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Sımk 2012.

²⁰⁶¹ Şimşek 2017, 144.

²⁰⁶² MS 97’de *curator aquorum* olarak görev yapan *Sextus Julius Frontinus*, su’dan kaynaklanan sağlıksız ortamın düzeltilmesi için çok çaba sarf etmiş ve bu nedenle temiz ve içilebilir çeşmeler ile yaratılacak sağlıklı ortam için Roma adına önemli çalışmalar gerçekleştirmiştir.

suyun güvenliğini sağlamak adına düzenlenen yasalar yer alır²⁰⁶³. Bu durum da antik dönemin en önemli sağlık sembolü olan haşhaşın, İmparatorluk güvencesinde kente taşınan temiz suyun Laodikeialılara bahsettiği sağlığı ve şifayı ifade ettiğinin önemli bir kanıtıdır. Laodikeia sikkelerinde Hypnos'a ait tasvirlerde betimlenen haşhaş bitkisi de²⁰⁶⁴ yine sağlıkla ilişkili bu bağlantıyı gösterir²⁰⁶⁵. Bu nedenle, İmparator Septimius Severus ve Caracalla'ya ithaf edilen çeşmelerin dekorasyonunda kullanılan haşhaş bezemelerinin, sağlığı ve şifayı temsil eden semboller olduğu düşünülmektedir. Söz konusu bezeme Anadolu'da, özellikle Antoninler ve Severuslar Dönemi'ne tarihlendirilen nymphaeumlarda yoğun bir şekilde tercih edilmiştir. Sagalassos Antoninler Nymphaeumu²⁰⁶⁶, Hierapolis Triton²⁰⁶⁷ ve Tapınak Nymphaeumu²⁰⁶⁸, Perge Septimius Severus Nymphaeumu²⁰⁶⁹ ile Kavşak Nymphaeumu²⁰⁷⁰ gibi birçok kentin çeşme yapısında görülebilmektedir. Sagalassos Antoninler Nymphaeumu'nun dekorasyonunda hem konsol kasetlerinde, hem de tavan kasetlerinde kullanılan haşhaş bezemeleri, Waelkens tarafından tanrı Dionysos'la ilişkilendirilmiştir²⁰⁷¹. Ancak bizce, Roma İmparatorluk Dönemi'nde yaygın bir şekilde kullanılan bu figür, sağlığı ve şifayı, çeşme yapılarının dekorasyonunda ise İmparatorluk güvencesinde halka sunulan suyun “temiz ve sağlıklı” olduğunu ifade etmiş olmalıdır.

Laodikeia'da Antoninler Dönemi'ne tarihlendirilen Tapınak A yapısındaki haşhaş figürleri de bu görüşümüzü desteklemektedir. Çünkü söz konusu yapıda tespit edilen kültler, tapınağa gelen ziyaretçilere, sağlık tanrılarının şifa veren, iyileştirici gücünün sunulduğunu göstermiştir²⁰⁷². Yapıda gerçekleştirilen çalışmalarda Apollon, Artemis²⁰⁷³, Asklepios ve kızı Hygieia kültüyle ilişkili buluntular açığa çıkartılmıştır²⁰⁷⁴. Bu nedenle, yapının mimari dekorasyonunda kullanılan haşhaş

²⁰⁶³ Şimşek 2015, 66-67; Şimşek 2017, 140-147,

²⁰⁶⁴ <https://www.coinarchives.com/imagedb/roma/e39/image00319.jpg> (Erişim Tarihi: 26.01.2018, 13.17)

²⁰⁶⁵ Saraçoğlu 2005, 54.

²⁰⁶⁶ Vandeput 1997b, Fig. 8.

²⁰⁶⁷ Campagna 2018, 347 - 348, Fig. 408e.

²⁰⁶⁸ Nymphaeum için bkz. Campagna 2006, 391-394.

²⁰⁶⁹ Türkmen 2007, 222.

²⁰⁷⁰ Türkmen 2007, 232.

²⁰⁷¹ Waelkens vd. 2011, 124. Özdilek'te, tiyatro mimarisinde görülen haşhaş bezemesinin Dionysos ayinleri ve tiyatro kültüyle ilişkili olduğunu önermiştir. Bkz. Özdilek 2011, 247, Lev. 107, Res. 353.

²⁰⁷² Şimşek 1999, 5, 8.

²⁰⁷³ Hierapolis Tiyatrosu sahne binasına ait kabartmalarda, Ephesos Artemisi kült heykelinin önünde dua eden kadın figürünün, sol elinde iki adet haşhaş kapsülü tuttuğu görülmektedir. Bkz. D'Andria-Ritti 1985, Tav. 43.2, 158-159; Çubuk 2008, 37-44, Res. 1.18. Hierapolis Tiyatrosu'nun tavan kasetindeki haşhaş figürleri için bkz. Ferrero vd. 2007, Fig. 107, 154.

²⁰⁷⁴ Şimşek 2013a, 245-254, 464-465, Res. 332-333, 656, 666-667. Tapınak A'da tespit edilen, çocuk doğumlarının yardımcıları Artemis *Lochia* kültü için bkz. Guizzi 2018, 211-212.

kabartmalarının, yapıda mevcut olan tapınımlarla bağlantılı, sağlığı ve şifayı ifade eden semboller olduğu ve tanrı(ça)ların şifa dağıtan, hastalıklara çare bulan, kurtarıcı ve iyileştirici gücünü yansıttığı düşünülmektedir. Haşhaş kabartmalarının taşıdığı benzer sembolik anlam, Merkezi Propylon yapısında da karşımıza çıkmaktadır. Kuzey (Kutsal) Agora olarak isimlendirilen temenosa ait anıtsal giriş kapısı, yapıda ve temenosta tapınım gören tanrıların vasıflarıyla bağlantılı bezemelerle dekore edilmiştir. Haşhaş kabartmaları da Tapınak A'da olduğu gibi, sağlığa ve şifaya, tanrıların iyileştirici gücüne işaret eden bir sembol şeklinde kullanılmış olmalıdır. Özellikle Propylon tavan kasetlerinde onurlandırılan Tykhe'nin, sağlık tanrılarındaki vasıfları da bünyesinde toplayan bir kimliğe bürünmesi, haşhaş kabarmalarının tanrıçayla ilişkili olabileceğini de düşündürmektedir. Tapınak A ve Merkezi Propylon gibi dini yapılarda tespit edilen haşhaş kabartmaları, Lagina Hekate altarına ait tavan kasetlerinde²⁰⁷⁵, Aphrodisias Tetrapylonu²⁰⁷⁶ ve Aphrodite tapınağının konsol ve kemer kasetlerinde, Apollon Lairbenos Tapınağı konsol kasetlerinde, Perge Severuslar Takı'nda²⁰⁷⁷ tespit edilmiştir.

Haşhaş, bereket bayramlarında özellikle tanrıçalara (Demeter, Persephone) sunulan ve içerisindeki tohumlu yapısı nedeniyle bolluk, bereket ve doğurganlıkla ilişkilendirilen kutsal bitkilerden birisidir. Ancak bir önceki bölümde de değindiğimiz gibi, bitkinin erken dönemlerden itibaren bünyesinde barındırdığı afyon özü nedeniyle sağlık ve tedavi amaçlı kullanımının daha yoğun olduğu bilinmektedir. Yine Demeter gibi ana tanrıçalarla ilgili efsanelerde de bitkinin tedavi edici özelliğinin ön planda tutulduğu görülür. Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait yazılı bilgiler de haşhaş bitkisinin en yoğun kullanımının tıp alanı olduğunu ve afyonun çok değerli bir ticari ürün haline dönüştüğünü göstermektedir. Bu nedenle, Roma İmparatorluk Dönemi'nde mimari yapıların dekorasyonunda yoğun bir şekilde kullanılmaya başlayan haşhaş kapsüllerinin, yalnızca bereketi ve bolluğu değil, aynı zamanda sağlığı ve şifayı, tanrıların ve doğanın iyileştirici gücünü, kurtarıcı yanını temsil ettiğini söylemek daha doğru olacaktır.

3.12. Tahıl Başağı ve Haşhaş

Tahıl başağı (buğday/arpa) ve haşhaş kapsüllü bir daldan meydana gelen bitki demeti, antik dönem sanatında tarımsal bereket ile bolluğa bağlı zenginlik ve refahı

²⁰⁷⁵ Davran 2011, 34, 45.

²⁰⁷⁶ Outschar 1996, 215-224.

²⁰⁷⁷ Türkmen 2007, 220.

temsil eden sembollerin başında gelmiştir. Bu nedenle de sıklıkla bu vasıfları taşıyan tanrısal figürlerle birlikte betimlenmiştir.

Arpa (*Hordeum vulgare* L.) ve buğday (*Triticum*) gibi tahıllar, Buğdaygiller (Poaceae) familyasından, tek yıllık ve otsu bitki türlerindedir²⁰⁷⁸. Antik dönem toplumları tarafından buğdayın “yaşam ekmeği, yaşam suyu” olarak isimlendirilmesi, insanoğlunun yaşantısındaki hayati önemini göstermektedir²⁰⁷⁹. Çünkü buğday ve arpa gibi tahıllar, günümüzde olduğu gibi antik dönem toplumlarında da yaşamın devam etmesi için var olması gereken, öncelikli gıda bitkileri olup yerleşik yaşama geçilmesiyle birlikte kültüre alınan en eski tarım ürünleridir²⁰⁸⁰. Söz konusu tahıl başaklarının gösterildiği en erken örnekler Mezopotamya Uygarlıkları’nda karşımıza çıkmakta, mühür üzerindeki tahıl tanrıları, ellerinde tuttıkları başaklarla görülmektedir²⁰⁸¹. Mısır’da ise tahıl tanrısı Neper, elinde tahıl başakları ile betimlenmiştir²⁰⁸². İvriz kabartmasında Fırtına tanrısı Tarhunt’un sunduğu bereketi simgeleyen tahıl başakları, Hitit toplumu tarafından suyla birlikte yaşamın temel besini kabul edilmiştir²⁰⁸³. Tell Tayinat höyüğünde bulunan Şuppiluliuma heykeli buğdayın söz konusu dönemde taşıdığı hayati değeri göstermesi bakımından önemli bir örnektir²⁰⁸⁴. Ancak Laodikeia’nın mimari blokları üzerinde karşımıza çıkan bezeme, tahıl başağının yanında betimlenen haşhaş kapsülü ile birlikte söz konusu örneklerden ayrılmaktadır. Bu nedenle, tahıl başağı ve haşhaş kapsülünün bir arada görüldüğü örnekleri incelemek daha yerinde olacaktır.

Tahıl başağı ve haşhaş kapsülünün bir arada görüldüğü erken betimlemelerden biri, Geç Hitit Dönemi’ne (MÖ 850-750) tarihlendirilen Kargamış kabartmalarıdır. Söz konusu kabartmalarda, tanrıça Kubaba’nın tören alayındaki rahibeler, sağ ellerinde tahıl başağı taşımaktadır²⁰⁸⁵. Tören alayının başında yerini alan tanrıça Kubaba’nın ise bir

²⁰⁷⁸ Bynum 2014, 16-21.

²⁰⁷⁹ Babillere ait Adapa Mitosu’nda bu şekilde isimlendirilmiştir. Bkz. Uhri 2011, 40.

²⁰⁸⁰ Bynum 2014, 21; Uhri 2011, 38, 44; Roosevelt 2017, 82. Arpa ve buğday gibi ürünler, göçmen, yarı göçmen halklar tarafından günümüzden 23.000 yıl öncesinde toplanarak tüketiliyordu. Ancak tamamen ıslah edilmiş ekin tohumlarının MÖ 10.600-8.800’den sonra ortaya çıktığı düşünülmektedir (Bynum 2014, 16).

²⁰⁸¹ Tahıl tanrısı Nisaba kültü için bkz. Black-Green 2003, 225-226.

²⁰⁸² Remler 2010, 131.

²⁰⁸³ Ünal 2007, 97-98, Res. 60; Uhri 2011, 386; Sipahi 2015, 35-38. Hititlerin tanrılara sunduğu ürünlerden birisi de buğdaydır (Ünal 2003, 94).

²⁰⁸⁴ Harrison 2012, 50-51.

²⁰⁸⁵ Akurgal 1995, Lev. 92b.

elinde haşhaş kapsülü, diğer elinde tahıl başağı tuttuğu düşünülmektedir²⁰⁸⁶. Söz konusu bitkisel semboller, tanrıçanın bereket, refah, zenginlik ve doğurganlık vasıflarını ortaya koymaktadır²⁰⁸⁷. Bu nedenle Yunan kültüründe her iki bitki, insanoğluna tahılı verdiği düşünülen tanrıça Demeter'e (Ceres)²⁰⁸⁸ ve kızı Persephone'ye²⁰⁸⁹ miras kalmış, onların sunduğu bereketi ve zenginliği temsil etmiştir. Diğer taraftan, bitkinin taşıdığı nitelik, ölüm ve yeniden doğuşla ilişkili olduğu için kythonik bir sembol şeklinde de kullanılmıştır²⁰⁹⁰.

Tahıllar ve haşhaş, tarım topraklarındaki bereketi, bolluğu gösteren en önemli iki bitki olması nedeniyle toprak kültürüyle ilişkili tapınımlarda önemli bir rol oynamıştır. Bu nedenle de antik dönemde "Toprak Ana" inancına paralel Kubaba, Demeter ve Persephone'nin yanı sıra, Ge (Gaia/Tellus), Kybele, Artemis, Tykhe gibi kültlerde kutsal bir anlam taşımıştır. Ayrıca yine tarım topraklarındaki verim ve bereketle ilişkili şekilde, nehir tanrıalarının da sembolü kabul edilmiştir.

3.12.1. Tahıl Başağı ve Haşhaş Kabartmaları

Laodikeia antik kentindeki mermer mimari bloklarda, Septimius Severus Nymphaeumu'ndan iki, Tapınak A'dan bir adet olmak üzere toplamda üç adet tahıl (buğday/arpa?) başağı ve haşhaş kabartması tespit edilmiştir. KGS.12, KGS.33 ve KGS.34 numaralı kabartmalar konsollu geison sima bloklarının konsol kasetlerinde yer almaktadır (Fig. 300-302).

²⁰⁸⁶ Akurgal 1995, Lev. 95.

²⁰⁸⁷ Tiriyaki 2013, 45-46.

²⁰⁸⁸ Hes. *erg.* 465-466, 598; Hes. *theog.* 911-912; Verg. *georg.* I.147; Dürüşken 2000, 107, 111; Karayaka 2007, 117. Tanrıça Demeter, insanoğluna başağı yani bereketi (*ploutos*) verendir (Burkert 1999, 43). Hesiodos'ta (*erg.* 806) "Büyük bir keyifle Demeter'in altın buğdayını toplayın" şeklinde geçmektedir. "İnsanlar için en başta gelen iki tanrı vardır: Biri tanrıça Demeter yahut Toprak; ona dilediğin adı verebilirsin, insana tahılı veren odur (Eur. *Bacch.*)". Vergilius (*georg.* II.516-518) ise "Nefes alacak vakit hiç yok, mevsimler meyvelerle dolup taşacak daha, sürüler yavrulayacak, Ceres'in demet demet başaklarıyla sarılacak, saban izlerine bereket yağacak, ambarlar kazanç kaynayacak" sözleriyle tanrıçanın bereketini, bolluğunu ortaya koymuştur.

²⁰⁸⁹ Antik dönemde tohumluk buğday, dört ay süresinde saklanır ve sonra ekilirdi. Araştırmacılar bu süreyi efsanelerde Persephone'nin yer altında geçirdiği süreyle ilişkili olduğunu düşünmektedir. Bkz. Thomson 2007, 223-224.

²⁰⁹⁰ Alexiou 1991, 138.

Figür 300: KGS.12 numaralı kabartma.

Figür 301: KGS.33 numaralı kabartma.

Figür 302: KGS.34 numaralı kabartma.

Tapınak A yapısında bulunan KGS.12 numaralı kabartma Antoninler Dönemi'ne, Septimius Severus Nymphaeumu'nda bulunan KGS.33 ve KGS.34 numaralı kabartmalarımız ise Septimius Severus Dönemi'ne tarihlendirilmektedir. KGS.12 numaralı kabartmanın alt bölümü kırık ve eksik olmasına rağmen kalabilen detaylardan KGS.33 ve KGS.34 numaralı kabartmalar ile benzer şekilde işlendiği görülebilmektedir. Bitkiler, derin girintili, dişli yaprak demetlerinin ortasında işlenen bir çanak içerisine yerleştirilmiştir. Saplar, ince ve kısadır. Kapsüller hafifçe üstten basık, küre formundadır. KGS.12 ve KGS.34 numaralı bloktaki kapsüllerin kabuk katlanmaları verilerek bitkinin olgun evresinde olduğu ifade edilmiştir (Fig. 300, 302). KGS.12 numaralı bloktaki tahıl başağı, üslup olarak diğer iki başaktan farklı yapıda betimlenmiş olup ekin tanelerinin üzerindeki kılçıklı yapı gösterilmiştir (Fig. 300).

Tahıl (buğday/arpa) başağı ve haşhaştan oluşturulan bitki demeti, antik dönem boyunca çoğunlukla toprak ve tarımla ilişkili ana tanrıçaları sembolize eden bitkisel bezemelerden birisidir. Çünkü her iki bitki, bünyesinde muhteva ettiği çok tohumlu yapısıyla toprak ananın doğurganlığını, bereketini ve verimli tarım topraklarını ifade etmektedir. Toprak ananın doğaya sunduğu ilahi kudret, doğanın her bahar yeniden canlanmasını, bitkilerin büyümesini sağlar. Özellikle tarım toplumları için besin değeri büyük önem taşıyan tahıllar (buğday, arpa vd.) ve haşhaş bitkisi, Kubaba (Kybele), Gaia

(Ge/Tellus), Demeter (Ceres), Artemis, Tykhe, Kharitler veya nehir tanrıları gibi toprağın bereketini, bolluğunu sağlayan kültlerde karşımıza çıkar (Fig. 303-306).

Figür 303: Elinde tahıl başağı ve haşhaş kapsülü ile tanrıça Kubaba, Anadolu Medeniyetleri Müzesi.

Figür 304: Tanrıça Demeter, Yunanistan.

Figür 305: Tellus kabartması, Ara Pacis Barış Sunağı.

Figür 306: Tellus'un yanında betimlenen tahıl başakları ve haşhaş kapsülleri.

Anadolu'da Hititler Dönemi'nden itibaren mimari kabartma sanatında karşımıza çıkan tahıl başağı ve haşhaştan oluşan bitki demeti, Roma İmparatorluk Dönemi'nde Augustus'un başlattığı altın çağı (*Pax Romana*), bolluk, bereket, zenginlik ve refah dönemini ifade eden bir sembol olarak kullanılmaya devam etmiştir. Bunun en güzel

örneği, Ara Pacis kutsal barış sunağındaki Tellus kabartmasında izlenebilmektedir²⁰⁹¹. Kucağındaki meyveler ve çocuklarla betimlenen tanrıça, Augustus'un yaratmaya çalıştığı dini ve politik propagandayı temsil eden ilahi güç şeklinde karşımıza çıkar. Tellus'un yanında betimlenen tahıl başağı ve haşhaştan oluşan bitkiler ise toprağın koruyucusu kabul edilen tanrıçanın ve dolayısıyla imparatorluğun yeryüzüne sunduğu bereketi, doğurganlığı, zenginliği ve canlılığı ifade eder²⁰⁹² (Fig. 305-306).

Laodikeia'da tahıl başağı ve haşhaştan oluşan bitki demeti kabartmalarının tespit edildiği yapılar, kentin zenginlik ve refahına bağlı, imar faaliyetlerinin en yoğun olduğu dönemlere aittir. Tapınak A'nın Antoninler Dönemi'nde Artemis, Apollon ve Roma İmparatorluk kültürüne²⁰⁹³, nymphaeumun ise Roma İmparatoru Septimius Severus'a adanması²⁰⁹⁴, her iki yapının mimari tasarımında sunulan ideolojideki ortak yapılandırmaya işaret eder. Bu nedenle mimaride, Roma İmparatoru Augustus'tan itibaren zenginlik, bereket ve refahı sembolize eden bezemenin, her iki yapıda ifade edilmek istenen propagandaya bağlı seçildiği düşünülmektedir. Bölgede ele geçirilen arkeolojik veriler de söz konusu bezemelerin bu ideoloji doğrultusunda tasarlandığını desteklemektedir.

Laodikeia'nın tarımsal zenginliğiyle ilgili en önemli yazılı veriler, Strabon tarafından günümüze aktarılmıştır. Strabon'un²⁰⁹⁵ "*Onu, topraklarının verimliliği ve vatandaşlarından bazılarının zengin ve başarılı oluşu büyük yapmıştır*" şeklindeki ifadesi, Laodikeia'nın Roma yönetiminde elde ettiği zenginlik ve refah seviyesinin, kentin verimli tarım arazileri ve Roma'yla yakın ilişkiler kuran vatandaşlarına, dolayısıyla ticarete bağlı olduğunu gösterir. Çağdaş döneme ait sikkelerde karşımıza çıkan betimlemeler de tarım ürünlerine bağlı ekonomik canlılığın kanıtlarıdır. Denizli'nin bugünkü ekonomik zenginliğinin halen verimli tarım arazilerine ve elde edilen ürünlerin ticaretine bağlı olması, coğrafi yapıya dayanan durumun binyıllar boyunca değişmeden devam ettiğini gösterir²⁰⁹⁶. Roma İmparatorluk Dönemi'nde, Anadolu'dan elde edilen toprak ürünlerinin önemli bir miktarı Laodikeia'nın da içinde

²⁰⁹¹ Kleiner 1992, 96-97, Fig. 80; Stanley Spaeth 1994, Fig. 1, 4; Rossini 2006, 42.

²⁰⁹² Stanley Spaeth 1994, Fig. 1, 4; Rossini 2006, 42.

²⁰⁹³ Şimşek 2013a, 254.

²⁰⁹⁴ Şimşek 2013a, 147-159.

²⁰⁹⁵ Strab. XII.8.16.

²⁰⁹⁶ Bölgede, nehirler aracılığıyla verimli ovalara sunulan bereket, tarımsal ekonominin gelişmesine neden olmuştur. Bkz. Şimşek 1999, 5.

bulunduğu Phrygia Bölgesi'nden sağlanmıştır²⁰⁹⁷. Verimli topraklara sahip Lykos Ovası'nın çevresindeki kentlerde yetiştirilen tarım ürünleri de (hububat, meyve, sebze) hem bölge ihtiyacını karşılamış, hem de ihraç edilerek bölge kentlerini ekonomik yönden refaha kavuşturmuştur²⁰⁹⁸. Bu nedenle Laodikeia ve çevre kentlerde karşımıza çıkan tarım ve ticarete dayalı bolluk ve zenginlik, nümizmatik, epigrafik ve heykeltıraşlık buluntularda kullanılan ana temayı oluşturmuştur.

Bölge kentlerindeki sikke ve heykeltıraşlık eserlerinde, tahıl başağı ve haşhaş sembolünün Demeter, nehir tanrıları²⁰⁹⁹, üç güzeller (Kharitler)²¹⁰⁰, Roma İmparatoriçeleri²¹⁰¹ gibi soylu kadınlar ile birlikte kullanıldığı görülmektedir. Laodikeia sikkelerinde ise Augustus Dönemi'nden itibaren betimlenen tahıl başakları (buğday/arpa), İmparator Caracalla Dönemi'nde Ge (Gaia)²¹⁰² ve Phrygia'nın²¹⁰³ personifikasyonunda karşımıza çıkmaktadır (Fig. 307-309). Tahıl başağı ve haşhaş ise Antoninler ve Severuslar Dönemi'ne ait sikkeler üzerinde tanrıça Tykhe'nin sembolüdür²¹⁰⁴ (Fig. 310). Diğer yandan Laodikeia'da bulunan ve Demeter (Ceres) tipinde betimlenen Roma İmparatoriçesine ait bir kadın heykelinin elinde de tahıl başağı ve haşhaş demeti tuttuğu görülmektedir²¹⁰⁵ (Fig. 311). Septimius Severus Nymphaeumu'nda bulunan bir kabartmada ise Lykos Vadisi'nin bolluğunun ve bereketinin kişileştirmesi olan Toprak Ana (Tellus), kucagında meyveler, sol elinde ise buğday başağı taşımaktadır²¹⁰⁶ (Fig. 229). Söz konusu örnekler, bölgedeki üretimi desteklemekte ve sembolün özellikle tarım topraklarına bereket, bolluk sağlayan tanrıçalar, nehir tanrıları ve Roma İmparatorluğu'yla ilişkili kullanıldığını göstermektedir.

²⁰⁹⁷ Magie 2002, 34.

²⁰⁹⁸ Şimşek 2013a, 35.

²⁰⁹⁹ Hierapolis kentinin Roma Dönemi sikkelerinde betimlenen nehir tanrısı *Chrysorrhoas* için bkz. Cadwallader 2015, 49; Ritti 2006, 113.

²¹⁰⁰ Çubuk 2008, 29-31, Res. 1.5.

²¹⁰¹ Şimşek 2013a, 462, Res. 657.

²¹⁰² Head 1906, no. 226, Pl. XXXVII.12.

²¹⁰³ Head 1906, no. 228, Pl. XXXVIII.2.

²¹⁰⁴ Head 1906, no. 200, 233, 217.

²¹⁰⁵ Şimşek 2013a, 461-461, Res. 657. Julia Domna'nın Ceres tipinde betimlendiği benzer örnek için bkz. Kleiner 1992, 326-328, Fig. 291.

²¹⁰⁶ Şimşek 2005c, 434-435, Res. 3-4; Şimşek 2013a, 460, Res. 654.

Figür 307: Laodikeia sikkesinde tahıl başakları, Augustus Dönemi (MÖ 27-MS 14).

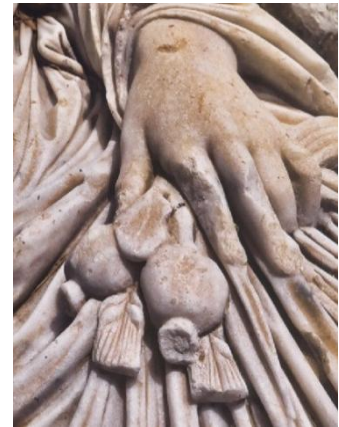
Figür 308: Ge (Gaia), Caracalla ve Thalassa, Laodikeia sikkesi, Caracalla Dönemi.

Figür 309: Phrygia, Tykhe ve Karia, Laodikeia sikkesi, Caracalla Dönemi.

Figür 310: Sağ elinde tuttuğu tahıl başakları ve haşhaş kapsülleri ile tanrıça Tykhe, Laodikeia sikkesi (MS 140-161).

Figür 311: Laodikeia'dan Ceres tipinde betimlenen Roma İmparatoriçe heykeli.

Figür 312: Hierapolis Tiyatrosu sahne kabartmalarından Kharitler.

Figür 313: Aphrodisias Sebasteionu'ndan Kharitler kabartması.

Tapınak A ve Septimius Severus'a adanan anıtsal nymphaeumun mimari dekorasyonunda işlenen tahıl başağı ve haşhaştan oluşan bitki demeti, her iki yapıda da kentin tarım topraklarındaki verimliliğini, tanrıların ve İmparatorluğun kente sunduğu bereketi ve bolluğu, zengin toprakların yaşam veren, besleyici yönünü ifade eden bir sembol olarak kullanılmış olmalıdır. Özellikle Tapınak A'nın avlusundaki mimari bezeme programının, kente tanrı(ça)lar ve kutsal Roma İmparatorları tarafından sunulan başarıları, zaferleri, bereketi ifade edecek şekilde propagandist sembollerle dekore edilmesi de bu görüşümüzü desteklemektedir. Yine Tapınak A'da, İmparator Diocletianus Dönemi'nde dikilen kabartmalı sütunların üzerindeki Tykhe (Fortuna) kabartması da Tykhe tarafından kente ihsan edilen bereketi ve zenginliği ifade etmekte ve yapıda onurlandırılan Tykhe'yle ilişkili bir sembol olabileceğini de düşündürmektedir. Çünkü Laodikeia'da tanrıça Tykhe kültü, Roma İmparatorluğu'yla bağlantılı, önemli kamu dinlerinin başında gelmektedir. Diğer yandan Septimius Severus Nymphaeumu'nun mimari dekorasyonunda kullanılan çeşitli bitkisel bezemeler de yapıda, kentin sahip olduğu tarımsal ürünlerin işlendiğini göstermektedir. Yapının dekorasyonunda kullanılan ana tasarımın, Laodikeia'nın sahip olduğu kutsal su kaynaklarının (nehir ve göller) suladığı verimli tarım arazilerinde yetiştirilen ürünler üzerine kurgulanması da tahıl başağı ve haşhaşın, bereket, bolluk ve zenginlik temasını ifade ettiğini gösterir. Bezemenin, bölge kentlerindeki sikkelerde, nehir tanrıalarının sembolü olması da bu görüşümüzü desteklemektedir. Bu sebeple tahıl başağı ve haşhaş

bitkisi, antik kaynakların da ifade ettiği gibi zenginliği büyük ölçüde topraklarında yetiştirilen ürünlere bağlı olan Laodikeia’da, tarımı ve ticareti yapılan değerli tarım ürünlerinden olmalıdır. Kent, sahip olduğu bu ürünleri, Roma yönetimiyle kurduğu yakın ilişkiler ve İmparatorluk tarafından verilen destek sayesinde yetiştirmiş, ticaretini yapmış, bunun sonucunda büyük bir zenginlik ve refah yaşamıştır. Kazandıkları refah seviyesiyle bağlantılı değerler de İmparatorluk ve tanrı(ça)lara adanan çeşitli yapılarda bir şükran göstergesi olarak dekorasyondaki yerini almıştır²¹⁰⁷.

3.13. Saz (Kamış/Kargı)

Yaygın biçimde saz, kamış veya kargı ismiyle tanınan *Phragmites australis*²¹⁰⁸, *Arundo donax* gibi çok yıllık bitkiler, buğdaygiller (Poaceae) familyasının²¹⁰⁹ Arundineae sınıfına dâhildir. Gövdeleri basit yapıda, yaprakları düz ve şeritsidir²¹¹⁰. 1-6 m’ye kadar boylanabilen bitki, ülkemizde geniş bir yayılım alanına sahiptir²¹¹¹. Özellikle göl, nehir, bataklık, deniz kenarı ve kanallar gibi sulak alanlarda 2.400 m yüksekliğe kadar yetiştikleri görülmektedir²¹¹². Antik dönemden günümüze kadar, müzik aleti²¹¹³, sepet, kilim, giysi²¹¹⁴, olta ve kalem yapımında²¹¹⁵, basit damların örtülmesinde²¹¹⁶, çeşitli hastalıkların tedavisinde kullanılmış, bazı uygarlıklar tarafından

²¹⁰⁷ Antik dönemde bu inançla mimari yapılarda işlenen tahıl başağı ve haşhaş kapsüllerinden oluşan bezeme örneklerinin varlığı bilinmektedir. Örneğin Side Tiyatrosu’nda, Demeter’in betimlendiği bir tavan kasetinde, tanrıçanın yanında gösterilen tahıl başağı ve haşhaş kapsülünden oluşan bitki demeti, görüşümüzü desteklemektedir. Tavan kaseti için bkz. Mansel 1962, 70, Res. 29; Mansel 1978, Res. 227; Alanyalı 2011, 78, Res. 8. Yine Eleusis’de, Propylon yapılarındaki frizlerin dekorasyonlarında, Demeter ile ilişkili olarak tahıl başakları ve haşhaş kapsülleri işlenmiştir. Figürler için bkz. Miles 2012, 125, 141, Fig. 4.3, 4.18. Pergamon’daki Demeter ve Persephone Tapınağı’nın korkuluk levhalarında da buğday başağı ve haşhaş kapsülü işlenmiştir. Anabolu 1988, 126, Res. 11-12.

²¹⁰⁸ Baytop 1963, 47; Tanker vd. 1993, 175.

²¹⁰⁹ Familya hakkında detaylı bilgi için bkz. Tanker vd. 1993, 168-175.

²¹¹⁰ Göktürk 2015, 126.

²¹¹¹ Baytop 1963, 47; Baytop 1984, 269; Göktürk 2015, 126.

²¹¹² Baytop 1984, 269; Göktürk 2015, 126.

²¹¹³ Strab. XII.7.15; “*Kelainai’in yukarisında flütlerin ağız kısmının yapımı için elverişli olan kamışı yetiştiren bir göl bulunmaktadır. Hem Marsyas hem de Maiandros’un kaynakları bu gölden beslenir*”.

²¹¹⁴ Herodotos’un (III.98) aktardıklarına göre, bataklık kenarında yaşamlarını sürdüren Hintliler ırmak kenarlarındaki sazları bir zırh gibi öreerek giysi yapmaktaydı.

²¹¹⁵ Plinius’un (*nat.* XVI.157) verdiği bilgilere göre, kamış, kalem yapımında kullanılmakta ve Knidos’un önemli ihraç ürünleri arasında yer almaktaydı.

²¹¹⁶ Tanker vd. 1993, 175.

kutsal kabul edilmiştir. Bitkinin besin amaçlı tüketildiğine dair bir veri ise bulunmamaktadır²¹¹⁷.

Mezopotamya Uygarlıklarına ait dini bir metinde “*Yüce Gök geniş Toprak’ı döyledi; kahraman ağaç ve kamışın tohumunu dişilik organı içine akıttı*²¹¹⁸” şeklindeki ifade, kamışın üremeye ilişkili tutulduğunu göstermektedir. Hititler Dönemi’ne ait metinlerde geçen *Gı*, *Urpatsu* ve *Tuatsu* kelimelerinin kamış olabileceği önerilmiştir²¹¹⁹, içki içmek için kullanıldığı belirlenmiştir. Roma’da Magna Mater adına düzenlenen Canna Intrat (*Carnophori*, 15 Mart) töreninde Almo nehri kıyısındaki kamışlar, *cannaphoros* ismi verilen kamış taşıyıcılar tarafından Palatinus Tepesi’ndeki Magna Mater tapınağına taşınmıştır²¹²⁰. Diğer yandan göl, nehir, bataklık, deniz kenarı gibi sulak alanlarda yetişen bitki, bu nedenle nehir tanrılarıyla özdeşleştirilmiştir²¹²¹. Bereket ve tarım tanrısı Priapos kültünde de tanrının atribüleri arasında bulunmaktadır²¹²². Doğa ve kır tanrısı Pan’la ilgili efsanelerde de karşımıza çıkan bitkiden, tanrının *syrinks* (*Pan flütü*) adı verilen bir müzik aleti yarattığı bilinmektedir²¹²³.

Saz bitkisinin, antik döneme ait çeşitli metinlerde tedavi amaçlı kullanıldığı da görülmektedir. Bu metinler, bitkinin bazen ilaçların içerisinde etken madde olarak, bazen de büyü ritüellerinde kullanıldığını göstermiştir. Örneğin Boğazköy metinlerinde *Urpatsu* ve *Tuatsu* isimli bitkilerin saz olduğu ve ilaç şeklinde kullanıldığı

²¹¹⁷ Kamış bitkisinin besin olarak kullanıldığına dair günümüze gelebilen herhangi bir veri bulunmamakla birlikte, Neolitik iskân yerlerinden biri olan Hallan Çemi’de gerçekleştirilen çalışmalarda kamış/saz türü bir bitkiye ait tohumlar bulunmuş ve burada yaşayan topluluğun beslenme diyeti içerisinde yer aldığı önerilmiştir (Savaş-Güleç vd. 2014, 333). Ancak Roma Dönemi’nde Dioskorides (*Mat. Med.* IV.31), kamış bitkisinin yenildiği taktirde öldürücü etkisinin bulunduğunu aktarmıştır. Günümüzde, yaprak ve gövdelerinden selüloz elde edilerek kâğıt fabrikalarında kullanılmaktadır (Baytop 1984, 269).

²¹¹⁸ Ünal 2003, 74.

²¹¹⁹ Ertem’e göre, *Gı* sözcüğü kamış için kullanılmış, bir ritüelde “*sonra gümüştan ibriği doldururlar, kamışı içine bırakırlar*” ifadesinde içki kamışı olarak kullanılmıştır (Ertem 1974, 89-91, 103-106). Yine bir diğer metin aracılığıyla, *Palhi* isimli bir rahibin girdiği bira evinde, kamışla bira içtiğini ve sonrasında çaldığı bu kamışla birlikte tanrılara içecek sunarak ikinci kez günaha girdiğini öğrenmekteyiz (Sabuncuo 2011, 89).

²¹²⁰ Showerman 1906, 30; Albayrak 2007, 200. Törenlerde, çocuk Attis’in bulunuş öyküsünü canlandırma amacıyla çeşitli gösteriler yapılmıştır (Albayrak 2007, 200).

²¹²¹ Altınoluk 2010, 46. Özellikle Roma İmparatorluk Dönemi’nde, nehir tanrılarının personifikasyonlarında sıklıkla karşımıza çıkan kamış, çoğunlukla sikkeler, mozaikler ve duvar resimleri üzerindeki betimlemelerde kullanılmıştır (Tahberer 2003, 24; Altınoluk 2010, 25). Nehir tanrılarının ellerinde veya çevrelerinde bir demet şeklinde veya başlarında taç olarak görülmektedir (Altınoluk 2010, 22, Res. 10-11, 13, 23-25, 30, 37-38, 46, 50, 52-53).

²¹²² Boyana 2004, 38.

²¹²³ Efsaneye göre Pan, Syrigks isimli bir peri kızına âşık olmuştur. Kızın peşine düşmüş ancak tam onu yakalayacağı sırada Syrigks, Ladon ırmağının kıyısındaki bir kamış bitkisine dönüşmüştür. Kamışların inlediğini fark eden Pan, kamışlardan *syrinks* (*Pan flütü*) adını verdiği müzik aletini yaratmıştır (Borgeaud 1988, 82-83; Grimal 1997, 755).

belirlenmiştir²¹²⁴. Yine cinsel iktidarsızlığın tedavisiyle alakalı bir ayin metninde kamıştan kulübe²¹²⁵, bir başka metninde ise kapı yapıldığı²¹²⁶ tespit edilmiştir. Yine hastalıkları uzaklaştırmak amacıyla gerçekleştirilen bir büyü ayininde de bağlanmış kamış sapları kullanılmıştır²¹²⁷. Mezopotamya kökenli bir büyü metninde ise kamıştan yapılan bebek figürü ile hastayı rahatsız eden ölü ruhların uzaklaştırılmaya çalışıldığı görülmektedir²¹²⁸.

Roma İmparatorluk Dönemi'nde bitkinin kök ve yapraklarından ilaç yapımında yararlanılmıştır. Plinius, 29 tür kamışın bilindiğini ve çeşitli hastalıkların tedavisinde kullanıldığını bildirmiştir. Bu bilgilere göre bitki, idrar söktürücü, emenagog olarak, böbrek ve ciğer hastalıklarında, ödemde, öksürüklere karşı tedavi edici özelliktedir. Ayrıca kamışın yaprakları yılanlık hastalığında ve irinli oluşumlarda, kökü ise eklem ağrılarına karşı yakı şeklinde sirke ile birlikte kullanılmıştır²¹²⁹. Cato'nun²¹³⁰ eserinde ise bitkinin büyü yoluyla yapılan bir tedavi yönteminde kırık-çıkıkların iyileşmesi için kullanıldığı görülmektedir²¹³¹. Bitki, günümüzde romatizma ve gut tedavisinde, idrar yolu hastalıklarında ve kan temizleyici etkisiyle halen kullanılmaktadır²¹³².

Plinius'un verdiği bilgiler, saz bitkisinin kozmetik amaçlı kullanıldığını da göstermiştir. Bu bilgilere göre, Judaea ile Suriye'den gelen kokulu kamış merhemler içerisinde, “*donax*” ismiyle bilinen Kıbrıs'a özgü bir saz türünün külü ise kellik tedavisinde kullanılmaktadır²¹³³.

3.13.1. Saz Kabartmaları

Laodikeia antik kentindeki mermer mimari bloklarda, Merkezi Propylon'dan iki (Kat. No. KK.02-03a, Fig. 314-315), II. Propylon'dan bir (Kat. No. TK.14b, Fig. 316), Erken Bizans Kuleleri'nden bir (Kat. No. KGS.26, Fig. 317) olmak üzere toplamda dört

²¹²⁴ Ertem 1974, 103-106.

²¹²⁵ Ünal 2003, 114.

²¹²⁶ Kılıç-Başol 2014, 55-56.

²¹²⁷ Kılıç-Başol 2014, 60-61.

²¹²⁸ Ünal 2003, 121; Ünal 2005, 88.

²¹²⁹ Plin. *nat.* XXIV.50.

²¹³⁰ Cato *agr.* 160.

²¹³¹ Dürüşken 2003, 6.

²¹³² Baytop 1984, 269; Eyuboğlu 1987, 64.

²¹³³ Plin. *nat.* XXIV.50. Roma Dönemi'nde sevilen bir parfüm çeşidi olan “*megalium*” isimli koku içerisinde kullanıldığı bilinmektedir (Tez 2010, 223).

adet saz (kamuş) bitkisi²¹³⁴ kabartması tespit edilmiştir. Bitki, kemer kasetlerinde, tavan kasetinde ve konsollu geison sima bloğunun konsol kasetinde kullanılmıştır.

Figür 314: KK.02 numaralı saz kabartması.

Figür 315: KK.03a numaralı saz kabartması.

Figür 316: TK.14b numaralı saz kabartması.

Figür 317: KGS.26 numaralı saz kabartması.

Bir önceki bölümde detaylı bir şekilde değindiğimiz saz bitkisi, özellikle Roma İmparatorluk Dönemi'nde nehir tanrılarını ve nehir, göl gibi su kaynaklarını sembolize etmiş, sikke, mozaik ve kabartmalarda nehir tanrılarıyla birlikte betimlenmiştir²¹³⁵. Laodikeia kentine ait sikkelerde de nehir tanrılarının sembolü olarak kullanıldığı görülmektedir. Ancak bitki, kurt ve yaban domuzu şeklinde de betimlenen Lykos ve Kapros nehirlerinin yalnızca antropomorfik şekilde tasvir edildiği örneklerde görülmektedir. Söz konusu örneklerde, uzanır şekilde betimlenen nehir tanrıları

²¹³⁴ Saz bitkisi olarak tanımladığımız bu örnekler, ana gövdeye bağlı oraksı yaprakların mesafeleri ve yaprak uçlarının dışa dönük olmasıyla antik dönem sanat eserlerinde başarıyı ve zaferi sembolize eden palmye yaprağı örneklerinden ayrılmaktadır.

²¹³⁵ Altınoluk 2010, 25, 46.

ellerinde saz demeti taşımakta ve kollarını devrik bir amphora üzerine dayamaktadır²¹³⁶ (Fig. 64, 318). Nehir tanrılarıyla birlikte betimlenen bitki, bugün halen Laodikeia'nın çevresindeki nehirlerin kenarında yoğun bir şekilde görülmektedir (Fig. 58, 319). Şüphesiz ki bu durum antik dönem için de söz konusuydu. Kentin etrafını çevreleyen nehirlerin (Lykos, Kapros, Kadmos, Asopos)²¹³⁷ Laodikeia'ya sunduğu bereket ve zenginlik, nehirlerin çevresinde yaşayan canlı türlerinin de kutsal değer kazanmasına yol açmış olmalıydı.

Figür 318: Laodikeia'nın Nehir Tanrısı Lykos, sol elinde tuttuğu saz demeti ile birlikte.

Figür 319: Asopos Nehri'nin kenarında yaygın görülen saz bitkisi.

Mimari bloklarda betimlenen saz bitkisi de kent sikkelerinde nehir tanrılarıyla birlikte taşıdığı ikonografinin paralelinde bir anlama sahip olmalıdır. Bu nedenle bitkinin kentin nehir tanrılarını, dolayısıyla su kaynaklarını temsil ettiği ve Laodikeialılar için ilahi bir değer kazandığı düşünülmektedir. Bu nedenle, KK.02, KK.03 ve TK.14 numaralı blokların kentin dini kalbi durumundaki temenosa açılan anıtsal kapılara²¹³⁸ ait olması da bitkinin taşıdığı ilahi değeri yansıtan bir durum olmalıdır. Çünkü söz konusu kapıların dekorasyonu, yapının tasarımında, kent için önem taşıyan kültürlerle ilişkili bezemelerin seçildiğini göstermektedir. Bu bağlamda, Caracalla Dönemi'nde inşa edildiği düşünülen Merkezi Propylon'un kabartmaları,

²¹³⁶ Head 1906, no. 229, Pl. XXXVIII.3; SNG 1948, no. 539, 589; Huttner 1997, 106, Taf. VI.1.

²¹³⁷ Plin. *nat.* V.29; Huttner 1997, 105; Şimşek 2013a, 35, 47, Res. 29-30, 39, 41-42.

²¹³⁸ Şimşek 2013a, 137-143, Res. 173.

yapıda özellikle kentin baş tanrısı Zeus (*Laodikeus/Aseis*), Dionysos ve Tykhe'nin onurlandırıldığını göstermesi bakımından önemlidir²¹³⁹. Caracalla Dönemi'ne ait şehir sikkelerinde de kentteki kültler içerisinde özellikle tanrıça Tykhe'ye gösterilen saygının bu dönemde yoğunlaştığı ve tanrıçanın "Tykhe *Pantheia*" olarak kamu dinleri içerisinde Zeus *Laodikeus*'la eşit seviyeye getirildiği görülmektedir²¹⁴⁰. Yine bu döneme ait sikkeler, kentin yönetim sınırlarını oluşturan Lykos ile Kapros nehirlerinin ön planda tutulduğunu ve nehirlerin, şehir tanrıçası Tykhe'nin ilahi koruması altında olduğunu ifade etmektedir²¹⁴¹. Bu nedenle Merkezi Propylon'a ait KK.02 ve KK.03a numaralı kemer kasetlerinde betimlenen saz kabartmaları, bitkinin nehir ve nehir tanrıalarının yanı sıra tanrıça Tykhe'nin de kutsal bitkisi olduğunu ve tanrıçayı da sembolize ettiğini düşündürmektedir. Çünkü dönemin ideolojisine göre kent yönetimi tarafından vurgulanan ana mesaj, şehrin ve nehirlerin ortak bir birlik oluşturduğu, birliğin koruyucusu ve güvencesinin şehir tanrıçası Tykhe ve Zeus *Laodikeus* olduğu, Laodikeialıların zenginliğinin, bereketinin de kentin sahip olduğu ilahi öğelerden kaynaklandığıdır.

KK.02, KK.03a ve KGS.26 numaralı bloklarda betimlenen saz bitkisi kabartmalarına yakın örnekler²¹⁴², Side kentindeki Tykhe Tapınağı'nın²¹⁴³ (MS 2. yüzyıl) tavan kaseti dekorasyonunda da karşımıza çıkmakta ve görüşümüzü desteklemektedir (Fig. 320)

Figür 320: Side Tykhe Tapınağı'nın tavan kaseti kabartmalarında betimlenen saz bitkisi.

²¹³⁹ Şimşek 2013a, 137-140, Res. 171-173.

²¹⁴⁰ Ramsay 1895, 51.

²¹⁴¹ Head 1906, 313, No. 215-216, Pl. XXXVII. 10; Huttner 1997, 103, Taf. VI. 12; Altınoluk 2010, 93.

²¹⁴² Perge kentinde Güney Hamam anıtsal giriş kapısı ve Kavşak Neymphaeumu olarak isimlendirilen iki yapının konsollu geison sima bloklarında da saz demeti olarak isimlendirilen kabartmalar tespit edilmiştir. Ancak kabartmalar biçim yönünden Laodikeia örneklerinden farklı özellikler sergilemektedir. Bkz. Türkmen 2007, 15-16, 19-22, Kat. No. 141, 142, 144-145.

²¹⁴³ Tykhe Tapınağı için bkz. Yürük 2017, 26-31.

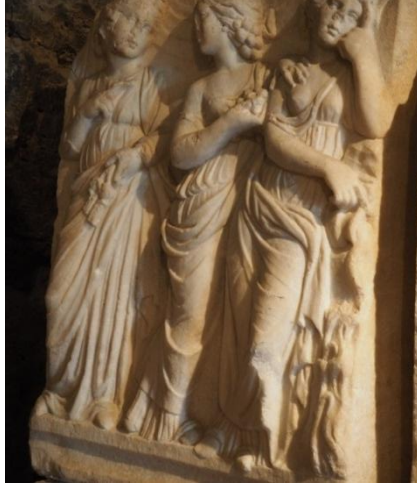
TK.14b numaralı saz kabartması, bitkinin yanında betimlenen bir kuş figürü ile diğer örneklerden ayrılmaktadır. Tavan kaseti bloğu kırık ve eksik olduğu için kasetin genel dekorasyonunda hangi bezemelerin kullanıldığı bilinmemekte, ancak yalnızca diğer köşe kasetinde bir adet haşhaş kapsülü görülmektedir. Saz bitkisi ile birlikte betimlenen kuş figürü, uzun bacakları, iri ve tıknaz gövde yapısıyla Balıkçigiller (Ardeidae) familyasından (Balaban?/Alacabalıkçıl?) bir su kuşu olmalıdır (Fig. 316). Bu kuşların bugün halen Denizli’de bulunan göl ve nehir gibi tatlı su kaynaklarında yaşam sürdürdüğü bilinmektedir. Söz konusu kuş türleri yaz göçmeni olup özellikle nehir, göl ve bataklık kıyılarındaki sazlık alanlarda yaşam sürmektedir. Bu nedenle kabartmada betimlenen kuş figürü, saz bitkisi ile özdeşleşmekte ve kabartmadaki ikonografi anlam kazanmaktadır.

Yukarıda da değindiğimiz gibi, saz kabartmaları Laodikeia’nın çevresindeki nehirleri sembolize eden bir bitkidir. Dolayısıyla kabartmada betimlenen saz bitkisi ve balıkçıl bir familyaya dâhil olan kuş figürü, Laodikeia’nın çevresindeki nehirlerde süren yaşamı ifade etmiş ve doğadan alınan bu kompozisyon kentteki mimari bir yapıya adapte edilmiştir. Bu tip sahneler, doğayı ve doğadaki yaşamı temsil ettiği için özellikle Roma İmparatorluk Dönemi’ne ait mozaik ve duvar resimlerinde sevilerek kullanılan dekorasyon öğelerinden biri haline gelmiştir. Ancak söz konusu bloğun Kuzey (Kutsal) Agora’ya açılan II. Propylon’da²¹⁴⁴ bulunması, KK.02 ve KK.03a numaralı saz kabartmalarımızın taşıdığı ikonografiye paralel, nehirlerin ve nehirlerde yaşam süren canlıların taşıdığı kutsal değeri de ifade etmiş olmalıdır. Çünkü söz konusu yapıların dekorasyonu, bezemelerin, kent için anlam ve kutsallık taşıyan figürlerden oluşturulduğunu göstermektedir.

Yukarıda detaylı bir şekilde ifade ettiğimiz gibi, Laodikeia’nın mimari bloklarında karşımıza çıkan ve sevilen bir bezeme olduğu görülen saz bitkisi kabartmalarının, doldurucu ve rastgele yapılan bir dekorasyon öğesi olmadığını, kentin nehirlerini, nehir tanrılarını ve tanrıça Tykhe’yi sembolize eden kutsal bir bitki olduğu söylenebilir. Kentteki mimari bloklarda kurt (Lykos Nehri) ve domuz (Kapro Nehri), balık, su kuşu gibi su kaynaklarını veya su kaynaklarında yaşam süren canlıları sembolize eden figürlerin seçilmesi de kent yaşantısı içerisinde nehirlerin taşıdığı önemi göstermekte, saz betimlemelerini de bu gruba dâhil etmemiz gerektiğini göstermektedir. Kente bereket, bolluk ve zenginlik sağlayan su kaynaklarıyla ilişkili canlılara ilahi bir

²¹⁴⁴ Şimşek 2013a, 141-143.

değer yüklenmiş ve bu canlılar kutsal yapıların dekorasyonuna işlenerek Laodikeialılar tarafından onore edilmiş ve ölümsüzleştirilmiştir. Bu görüşümüzü destekleyen önemli bir örnek, Hierapolis Tiyatrosu'nun sahne binasına ait kabartmalarda karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu kabartmada, doğaya bereket getirmekle yükümlü Kharitlerden (üç güzeller) birisinin elindeki amphoradan döktüğü su, bir saz bitkisinin üzerine dökülerek bitkiye hayat vermektedir²¹⁴⁵ (Fig. 321). Kabartmada oluşturulan ikonografi, nehir gibi su kaynaklarının doğaya sunduğu canlılığı, bereketi ve zenginliği ifade etmektedir. Laodikeia'da mimari bloklarda karşımıza çıkan saz bitkisi kabartmaları da benzer kompozisyon doğrultusunda işlenmiş ve ilahi değerlerle birlikte su kaynaklarının kente taşıdığı bereketi, bolluğu, zenginliği ve doğanın kış uykusundan uyanarak yeniden canlanışını sembolize etmiştir. Bu ikonografinin öncüsü, Ara Pacis barış sunağındaki Tellus kabartmasında karşımıza çıkmaktadır²¹⁴⁶ (Fig. 322).

Figür 321: Hierapolis Tiyatrosu'ndan Kharitler kabartması.

Figür 322: Su kaynaklarının bereketini sembolize eden Nymph, Ara Pacis Barış Sunağı, Tellus kabartmasından detay.

3.14. Kabak (*Cucurbita pepo* L./ *Lagenaria siceraria* L.) ve Patlıcan (*Solanum melongena* L.)

Laodikeia antik kentinde, mimari bloklar üzerinde karşımıza çıkan meyveler kabak ve patlıcan bitkisine ait meyvelerle çok yakın benzerlik taşımaktadır. Bu nedenle,

²¹⁴⁵ Çubuk 2008, Res. 1.5.

²¹⁴⁶ Kleiner 1992, 96-97, Fig. 80.

bu bölümde her iki bitkiye ait özellikler ve bulgular ele alınacaktır. Çünkü antik dönemde, farklı coğrafyalarda olsa da hem patlıcan, hem de kabak bitkisinin yetiştirildiğine dair arkeolojik veriler mevcuttur.

Patlıcan (*Solanum melongena* L.), Patlıcangiller (Solanaceae) familyasının *Solanum* cinsine dâhildir²¹⁴⁷. Ilık iklimlerde yetiştirilen patlıcan, tek yıllık bir kültür bitkisidir²¹⁴⁸. Sakız kabağı (*Cucurbita pepo* L.) ve su kabağı (*Lagenaria siceraria* L.) ise Kabakgiller (Cucurbitaceae) familyasının *Cucurbita* cinsine dâhildir²¹⁴⁹. Söz konusu familya, dünyada sayıca en fazla yetiştirilen sebze türlerine sahip, tek yıllık bir bitkidir²¹⁵⁰. Sakız kabağı (*Cucurbita pepo*), yazlık kabaklar içinde en fazla kültürü yapılan kabak cinsidir²¹⁵¹. Meyveleri, genellikle koyu yeşil, orta veya açık yeşil renkte olup bazı çeşitler sarı veya turuncu renge sahiptir²¹⁵².

Patlıcan yetiştiriciliğinin MÖ 5. yüzyılda Hindistan'da yapıldığı ve Afrika'ya yayıldığı, İspanyollar tarafından 16. yüzyılda Avrupa'ya getirildiği düşünülmektedir²¹⁵³. Ancak Hindistan'da, Farmana kazılarında bulunan arkeobotanik veriler, MÖ 2600-2200 yıllarında patlıcan bitkisinin varlığını göstermiştir²¹⁵⁴. Kabağın ana vatanının ise Orta Amerika'nın kuzeyi ve Meksika'nın yüksek yerleri olduğu düşünülmektedir²¹⁵⁵. Bununla birlikte, Peru'da yapılan çalışmalarda elde edilen veriler, kabağın en erken MÖ 13.000-11.000 yıllarında bilindiğini göstermiştir²¹⁵⁶. Bitkinin, 16. yüzyılda deniz yoluyla diğer ülkelere taşındığı düşünülmektedir²¹⁵⁷.

Patlıcan²¹⁵⁸ ve kabak²¹⁵⁹ bitkisine ait meyveler günümüzde sevilerek tüketilen önemli besin maddeleridir. Bu nedenle, yoğun bir şekilde üretilmektedir. Dünyada en fazla patlıcan yetiştiriciliği Çin, Hindistan, Mısır ve Türkiye'de yapılmakta ve Türkiye,

²¹⁴⁷ Bayraktaroğlu Urun 2015, 6.

²¹⁴⁸ Uhri 2011, 352; Bayraktaroğlu Urun 2015, 6.

²¹⁴⁹ Bayraktaroğlu Urun 2015, 8.

²¹⁵⁰ Bayraktaroğlu Urun 2015, 8.

²¹⁵¹ Bayraktaroğlu Urun 2015, 8.

²¹⁵² Kaygısız vd. 2006, 27; Bloch-Dano 2015, 125-126.

²¹⁵³ Bayraktaroğlu Urun 2015, 6. Araplar tarafından fetihler yoluyla yayıldığı da kabul edilmektedir (Uhri 2011, 353).

²¹⁵⁴ Uhri 2011, 353.

²¹⁵⁵ Bayraktaroğlu Urun 2015, 8.

²¹⁵⁶ Bloch-Dano 2015, 127.

²¹⁵⁷ Bloch-Dano 2015, 127-128; Bayraktaroğlu Urun 2015, 8.

²¹⁵⁸ Bayraktaroğlu Urun 2015, 6.

²¹⁵⁹ Kabağın meyvesi ile çiçeği ve tohumları yiyecek olarak kullanılmaktadır (Bayraktaroğlu Urun 2015, 8).

yüksek üretim miktarıyla 4. sırada yer almaktadır²¹⁶⁰. Kabak üretiminin yaygın olduğu ülkeler ise başta Çin olmak üzere, Hindistan, Rusya, İran, ABD, Ukrayna, Meksika, Mısır ve Türkiye'dir²¹⁶¹.

Kabak, antik dönemde de çeşitli yemek tarifleri içerisinde karşımıza çıkan bir bitkidir²¹⁶². Özellikle Apicius²¹⁶³ tarafından günümüze ulaştırılan tarifler, sevilerek tüketilen bir besin olduğunu göstermiştir. Athenaeus²¹⁶⁴ “*Hindistan kabağı*” olarak tanınan bitkinin tohumlarının, yine Hindistan'da üretildiğini bildirir. Roma İmparatorluk Dönemi'nde özellikle Anadolu'da kabak yetiştirildiği ve ticaretinin yapıldığı bilinmektedir²¹⁶⁵. Antik kaynaklar, MS 2. yüzyılın sonlarında, Menderes Vadisi'nde ünlü bir sukabağı cinsinin yetiştirildiğini göstermektedir²¹⁶⁶. Kilikya Bölgesi'nde tespit edilen veriler ise bölgenin MS 5 ve 6. yüzyıllarda balkabağı üretimi ve ticareti yapan önemli merkezlerden birisi olduğunu göstermiştir²¹⁶⁷. Diocletianus Dönemi'ne ait tavan fiyatları fermanında (MS 301), su kabağı fiyatları verilmekte, en iyi kalitedeki su kabağının 10 adedinin 4 denarius olarak ücretlendirildiği görülmektedir²¹⁶⁸. Su kabağı bitkisinin meyvesi, özellikle antik dönemde, pek çok amaçla kullanım görmesi nedeniyle çok değerlidir. Bitkinin genç sürgün meyveleri, besin amaçlı tüketilmektedir. Olgunlaştığında formu değişen meyve, mutfak aleti, balıkçılık aleti, müzik aleti ve maske yapımında kullanılmaktadır²¹⁶⁹. Su kabaklarıyla ilgili en detaylı bilgiler, Plinius²¹⁷⁰ tarafından günümüze ulaştırılmıştır. Plinius²¹⁷¹, su kabaklarını çatı su kabağı ve toprakta büyüyen normal su kabağı şeklinde iki ana gruba ayırmıştır. Salatalığa göre daha çok alanda kullanıldığını bildirdiği su kabaklarının, genç iken besin olarak²¹⁷²; olgunlaşp, form değiştirdiğinde ise çömlek, maşrapa ve şarap kabı gibi çeşitli amaçlarla kullanıldığını bildirmiştir²¹⁷³.

²¹⁶⁰ Bayraktaroğlu Urun 2015, 6. Ayrıca bkz. Uhri 2011, 352-353.

²¹⁶¹ Bayraktaroğlu Urun 2015, 8.

²¹⁶² Friedell 2004, 35; Delemen 2003, 25; Bloch-Dano 2015, 126.

²¹⁶³ Apic. III.4.3, IV.5.3.

²¹⁶⁴ Athen. II.53.

²¹⁶⁵ Ünal 2007, 47.

²¹⁶⁶ Athenaeus 2.59a; Roosevelt 2017, 82.

²¹⁶⁷ Bilir 2014, 153-154, 157, 186.

²¹⁶⁸ İznik 2011, 117.

²¹⁶⁹ Janick vd. 2007, 1441.

²¹⁷⁰ Plin. nat. XIX.24.

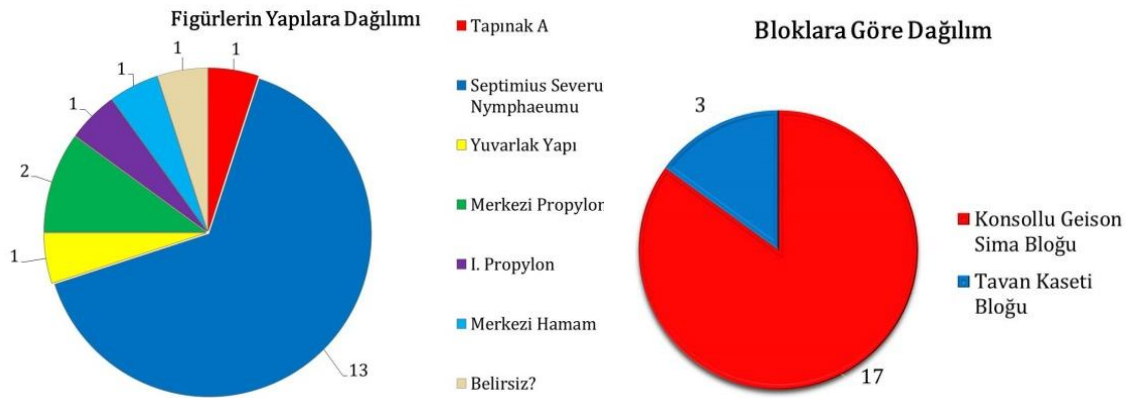
²¹⁷¹ Plin. nat. XIX.24.

²¹⁷² Günümüzde Anadolu'da (Urfa/Birecik) halen besin amaçlı kullanımı devam etmektedir.

²¹⁷³ Plin. nat. XIX.24.

3.14.1. Patlıcan? veya Kabak? Kabartmaları

Laodikeia antik kentindeki mermer mimari bloklarda, patlıcan veya kabak (sakız kabağı) bitkisine ait olduğunu düşündüğümüz 20 adet meyve kabartması tespit edilmiştir. Kabartmalar, Septimius Severus Nymphaeumu'ndan 13 (Kat. No. KGS.29a-30b, 35-45), Tapınak A'dan bir (Kat. No. KGS.19a), Yuvarlak Yapı'dan bir (Kat. No. KGS.60), Merkezi Propylon'dan iki (Kat. No. TK.21-22), I. Propylon'dan bir (Kat. No. KGS.62), Merkezi Hamam'dan bir (Kat. No. KGS.61a), yapısı belirlenemeyen blokta bir adet (Kat. No. TK.08a) olmak üzere toplamda 20 adet blokta görülmektedir (Fig. 323). 17 figür, konsollu geison sima bloğunun kasetinde, üç figür ise tavan kaseti bloğunun kaset bölümünde yer alır (Fig. 324). Kabartmalardan biri Antoninler Dönemi'ne, diğer kabartmalar Severuslar Dönemi'ne tarihlendirilmektedir. Bu durum, söz konusu bezeme ögesinin Laodikeia'da Severuslar Dönemi'nde yoğun bir şekilde tercih edildiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Figür 323: Figürlerin, kentteki yapılarla göre dağılımı.

Figür 324: Figürlerin, bloklara göre dağılımı.

Kabartma olarak işlenen meyveler, silindirik gövdelidir. Çoğunlukla dipten uca genişleyen yay formuna sahiptir. İki meyvenin gövdesi düz formulu, bir örnek ise “U” formulu yapılmıştır (Kat. No. 19a, 37, 40a, Fig. 325, 327). Meyvelerin dip kısmında, kısa ve fazla kalın olmayan bir sap bulunmaktadır (Fig. 325-327). Gövde ucunda ise çoğunlukla haşhaş figürlerinde de karşımıza çıktığı gibi silindirik formda, kabaca işlenen çiçek yer alır (Fig. 325, 327-329). Ancak bir adet meyvenin ucunda, üç yapraktan oluşturulan, uçları sivri, uzun bir çiçek işlenmiştir (Fig. 326). Çoğu figür, meyve ve saptan oluşmasına rağmen, bazı figürlerde kıvrık uçlu filiz dalları, bazılarında

ise yaprak yer alır (Fig. 328). Yapraklar iki figürde işlenmiş olup birinde yumurtamsı, diğerinde yüreğimsi formdadır (Fig. 328-329). 18 blokta tek meyve, iki blokta ise ikişer meyve betimlenmiştir.

Figür 325: KGS.19a no.lu figür.

Figür 326: KGS.36c no.lu figür.

Figür 327: KGS.37 no.lu figür.

Figür 328: KGS.61a no.lu figür.

Figür 329: KGS.39a no.lu figür.

Meyvelerin gövde formları, hem sakız ve su kabağı (*Cucurbita pepo*, *Lagenaria siceraria*) olarak bilinen kabak türleriyle, hem de patlıcan bitkisinin (*Solanum melongela*) meyvesiyle benzerlik taşımaktadır (Fig. 330-331). Ancak patlıcan meyvesinin dip kısmında bulunan ve şapka şeklinde gövdeyi saran bölüm hiçbir meyvede görülmemektedir. Diğer taraftan, gövdelerin ucunda işlenen çiçek, patlıcan bitkisinde çok erken evrede dökülmekte, kabakta ise bu çiçek dökülmeden önce hasat işlemi gerçekleştirilmektedir. İki figürde karşımıza çıkan yapraklar ise sakız kabağında karşımıza çıkan üç loblu yapraklardan ayrılmakta, patlıcan ve su kabağında görülen yumurtamsı, yüreğimsi formlardaki yapraklarla örtüşmektedir. Meyvelerin saplarına bağlı betimlenen kıvrık uçlu filizler ise yalnızca kabak bitkisinde oluşmaktadır (Fig.

331). Bu nedenlerle figürlerin betimleniŖi, meyvenin kabak veya patlıcan olduğu konusunda kesin bir Ŗey söylememizi g¼çleŖtirmektedir.

Figür 330: Patlıcan Bitkisi (*Solanum melongena* L.)

Figür 331a-b: Kabakgiller (Cucurbitaceae) familyasından sakız kabağı (*Cucurbita pepo* L.) ve su kabağı (*Lagenaria siceraria*).

Laodikeia antik kentinde tespit edilen meyve figürlerinin benzeri örnekler, başta kentin komşusu Hierapolis olmak üzere Aphrodisias, Sagalassos ve Stratonikeia'nın kutsal alanı Lagina'daki mimari yapılarda, konsollu geison sima ve tavan kaseti bloklarında karşımıza çıkan bezemelerden birisidir (Fig. 332-336). Yine aynı bitkisel bezeme, İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde bulunan bir lahde ait girland süslemesinde ve Phrygia Bölgesi'nden geldiği belirtilen bir mezar stelinde tespit edilmiştir (Fig. 337). Ayrıca, söz konusu bitkisel bezemeye çok yakın örnekler, Tunus'ta açığa çıkartılan mozaikler üzerinde de yoğun bir şekilde kullanılmıştır²¹⁷⁴ (Fig. 338-339).

Figür 332: Lagina Hekate kutsal alanında, tavan kasetinde tespit edilen meyve.

Figür 333: Aphrodisias Tetrapylonu'nda, konsol kasetinde işlenen meyve.

²¹⁷⁴ Söz konusu figürler araştırmacılar tarafından su kabağı (*Lagenaria siceraria*) olarak değerlendirilmiştir (Janick vd. 2007, 1449, Fig. 3B).

Figür 334: Hierapolis Tiyatrosu, konsol kasetinde işlenen meyve.

Figür 335: Hierapolis Tiyatrosu, konsol kasetinde işlenen meyve.

Figür 336: Sagalassos Antoninler Nymphaeumu'nun konsol kasetinde betimlenen meyve.

Figür 337: Iasos lahdinde, girland içerisinde işlenen meyve.

Figür 338: Tunus'ta bulunan bir mozaik,
MS 2. yüzyıl.

Figür 339: Tunus'ta bulunan bir mozaik,
MS 2. yüzyıl.

Söz konusu meyve figürünün mimari bloklarda görüldüğü en erken örnek, Lagina Hekate Tapınağı'nın altlarında, Augustus Dönemi'ne (?) tarihlendirilen tavan kasetlerinde karşımıza çıkmaktadır²¹⁷⁵ (Fig. 332). Bunu izleyen diğer bezemeler, Geç Antoninler Dönemi'ne tarihlendirilen Sagalassos Nymphaeumu'nda ve Geç Antoninler-Erken Severuslar Dönemi'ne tarihlendirilen Aphrodisias Tetrapylonu'ndaki konsol kasetlerinde²¹⁷⁶ tespit edilmiştir (Fig. 333, 336). Aynı bezeme ögesi, Hierapolis kentinde Severuslar Dönemi'ne tarihlendirilen tiyatronun sahne binasında²¹⁷⁷ Triton²¹⁷⁸ ve Tapınak Nymphaeumu'nda²¹⁷⁹ yer almakta olup dekorasyonda yoğun kullanılan figürlerden birisidir (Fig. 334-335). Laodikeia'da olduğu gibi, Hierapolis'te de özellikle Severuslar Dönemi'ne tarihlendirilen yapılarda yoğun bir şekilde kullanıldığı belirlenen bezeme, iki kent arasındaki mimari dekorasyon atölyelerinin ilişkisini ve etkileşimini göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Diğer taraftan, figürün aynı coğrafyadaki iki kentte yoğunluk kazanması, meyvenin bölgede yetiştirilen, önemli ve ticari değere sahip tarım ürünlerinden birisi olabileceğini de düşündürmektedir. Figürün çeşme yapılarında, kentte yetiştirilen diğer tarım ürünlerine ait bitkilerle birlikte görülen bezemelerden biri olması da bu durumun yansıması olmalıdır. Ayrıca, meyvenin Iasos kentine ait bir lahitte, girland içerisinde bereketi temsil eden çeşitli bitkilerle birlikte kullanılması, bereket ve bollukla ilişkilendirilen tarım ürünlerinden birisi olduğunun da göstergesidir (Fig. 337). Bu nedenle, başta nymphaeum ve dini alanlarla ilişkili yapılar olmak üzere

²¹⁷⁵ Davran 2007, 36.

²¹⁷⁶ Outschar 1996, 215-224; Vandeput 1997a, Pl. 76.4.

²¹⁷⁷ Ferrero vd. 2007, 360, Fig. 52.

²¹⁷⁸ Campagna 2018, 348 – 349, Fig. 410.

²¹⁷⁹ Campagna 2006, 391-394.

tiyatro gibi çeşitli anıtsal binalarda karşımıza çıkan bezeme, çeşitli sembolik anlam taşıyan dekorasyon öğeleriyle birlikte bereketi, bolluğu ifade etmiş olmalıdır.

Mimari bloklarda ve lahitlerde karşımıza çıkan benzer meyve figürlerinin, bazı araştırmacılar tarafından patlıcan, bazıları tarafından kabak²¹⁸⁰ olduğu önerilmiştir²¹⁸¹. Tunus'ta bulunan mozaiklerdeki figürlerin ise su kabağına ait meyveler olduğu düşünülmektedir²¹⁸² (Fig. 338-339). Yine Küçük Asya'da bulunan ancak Cleveland Sanat Müzesi'nde sergilenen bir heykelde (MS 280-290), uzanan sakallı bir erkek figürün üzerinde su kabağı bitkisi karşımıza çıkmaktadır²¹⁸³ (Fig. 342). Ancak Laodikeia'nın mimari bloklarında tespit edilen meyve figürlerinin, her iki bitkiye ait meyvelerin formuyla yakın benzerlik taşıması, bu konuya şüpheyle yaklaşmamız gerektiğini gösterir. Çünkü elimizde, kesin yorum yapmamıza olanak sağlayacak arkeolojik bir veri şimdilik bulunmamaktadır. Tripolis'te yapılan çalışmalarda, bir duvar freskinde betimlenen sakız kabağı meyvesi (*Cucurbita pepo*), bölgede antik dönemde kabak yetiştiriciliği yapıldığının göstergesidir²¹⁸⁴ (Fig. 340). Yine antik kaynaklar aracılığıyla, MS 2. yüzyılın sonlarında, Menderes Vadisi'nde ünlü bir cins su kabağının yetiştirildiği bilinmektedir²¹⁸⁵. Hierapolis kentindeki epigrafik veriler de bahçecilik ve sebze işleriyle uğraşan meslek gruplarının varlığını ortaya koymuştur²¹⁸⁶. Günümüzde halen, bölge kentlerinin çevresindeki yerleşimlerde kabak ve patlıcan tarımı yapılmakta olup kentin çevresinde halen kendiliğinden yetişen bazı yabancı kabak türleri de görülmektedir (Fig. 343).

Bölgede, ilerleyen dönemlerde gerçekleştirilecek çalışmalar, söz konusu bezemenin hangi bitkiye ait olduğunu göstermesi bakımından şüphesiz ki daha kesin veriler sunacaktır. Ancak bugün için söyleyebildiklerimiz, söz konusu meyvenin bölge kentlerinde yetiştirilen ve ekonomik değere sahip, önemli tarım ürünlerinden birisi olduğudur. Bu nedenle figür, özellikle Severuslar Dönemi'nde Laodikeia ve Hierapolis'te faaliyet gösteren mimari dekorasyon atölyeleri tarafından sevilerek kullanılan bitkisel dekorasyon öğelerinden birisi olarak tercih edilmiştir.

²¹⁸⁰ Campagna 2018, 348 – 349, Fig. 410.

²¹⁸¹ Yılmaz vd. 2013, 141; Davran 2007, 36.

²¹⁸² Janick vd. 2007, 1449, Fig. 3A, B.

²¹⁸³ Janick vd. 2007, 1451, Fig. 4C.

²¹⁸⁴ Duman 2017a, 115, Fig. 16.

²¹⁸⁵ Athen. II.59; Roosevelt 2017, 82.

²¹⁸⁶ Ritti 2017.

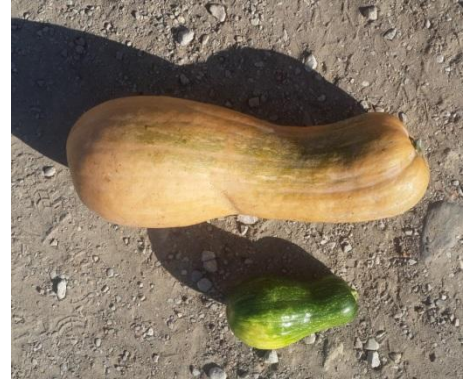
Figür 340: Tripolis'te taberna yapısının duvarında betimlenen sakız kabağı.

Figür 341: Kanada Mennoite Üniversitesi'nin Kanada'da arkeolojik kazıda buldukları 800 yıllık kabak tohumlarından ürettikleri dev kabak.

Figür 342: Uzanan erkek figürünün (Jonah) üzerini saran su kabağı bitkisi, Cleveland Sanat Müzesi, MS 280-290 (Menşei: Anadolu).

Figür 343: Laodikeia'nın çevresinde yetişen yabani kabaklar.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

LAODIKEIA MİMARİ BLOKLARINDA FİGÜRATİF KABARTMALAR

4.1. Bereket Boynuzu (*Cornucopia*)

Latince “*cornu=boynuz*” ile “*copia=bereket*” kelimelerinden türetilmiş olan “*cornucopia*” kelimesi “*bereket boynuzu*” anlamı taşımaktadır²¹⁸⁷. Antik kaynaklarda kutsal kabul edilen bu kap için “*kutlanmış boynuz*²¹⁸⁸” ifadesi de kullanılmıştır.

Paleolitik Dönem’de ana tanrıça inancıyla birlikte karşımıza çıkan boynuzlar, söz konusu dönemde de doğurganlık ve bollukla ilişkili tutulan kutsal semboller olmuştur²¹⁸⁹. Neolitik Dönem’de de devam eden ana tanrıça ve boğa kültürüyle birlikte kutsal bir obje şeklinde yerini almaya devam etmiştir²¹⁹⁰. Minos dininde de kutsal kabul edilen boğa boynuzları, tapınaklarda sekiler ve sunaklar üzerine yerleştirilmiş önemli bir kült objesidir²¹⁹¹. Özellikle bu kaplarla tanrılara sıvı sunusu yapılmıştır²¹⁹².

Bereket boynuzunun, baş tanrı Zeus’u besleyen keçi Amaltheia’nın boynuzundan yapılan bir kap olduğuna inanılmaktadır²¹⁹³. Bu kap, nympheler tarafından çeşitli meyve ve sebzelerle doldurulmuş, böylece ilahi bir nitelik kazanmıştır²¹⁹⁴. Böylelikle, bolluğun, bereketin, zenginliğin, doğurganlığın, üretkenliğin, verimliliğin, toprağın sunduğu sonsuz cömertliğin sembolü haline

²¹⁸⁷ Civelek 2013, 104; Er 2004, 69.

²¹⁸⁸ Ovid. *Met.* IX.85-92.

²¹⁸⁹ Laussel Venüsü için bkz. Bourdier 2010, 256-257, Fig. 126.

²¹⁹⁰ Ateş 2002, 122-123; Schmidt 2007, 120-121, 151, Res. 46, 81.

²¹⁹¹ Eraydın 2002, 44-45. Boynuz çiftlerinin alçı, kil ve taştan yapılmış modelleri de tespit edilmiştir. Kutsal boynuz çifti için bkz. Alexiou 1991, 109. Mezopotamya Uygarlıkları’nda, MÖ 3. binin başlarından itibaren, araştırmacılar tarafından sığır boynuzu olduğu düşünülen ve tanrısallığın sembolü olarak görülen boynuzlu bir başlık kullanılmıştır (Black-Green 2003, 52-53).

²¹⁹² Alexiou 1991, 122-123.

²¹⁹³ Ath. 5.27; Okan 2016, 5.

²¹⁹⁴ Ath. 11.97; Harrison 1912, 285; Cooper 2011, 74; Civelek 2013, 104.

gelmiştir²¹⁹⁵. Dolayısıyla, tarımsal bir simgedir²¹⁹⁶. İçerisinde bulunan bitkiler, meyveler ve sebzeler, toprağın sunduğu mahsullerin bir yansıması olduğundan dolayı, bereket boynuzu sembolü çoğunlukla bereket ve bollukla ilişkili tanrı ve tanrıçaların kültüründe karşımıza çıkmaktadır²¹⁹⁷. Bu nedenle özellikle başta Tykhe²¹⁹⁸ (Fortuna) olmak üzere Ge²¹⁹⁹ (Gaia), Demeter²²⁰⁰, Persephone ve Hades²²⁰¹, İsis²²⁰², Priapos²²⁰³, Felicitas²²⁰⁴, Plouton²²⁰⁵, Flora²²⁰⁶ kültleri ve nehir tanrılarıyla²²⁰⁷ ilişkili olduğu bilinmektedir²²⁰⁸. Tanrılar tarafından ölümlülere verilen tüm güzel ürünlerin insanlara dağıtıldığını gösteren en açık semboldür²²⁰⁹.

Bereket boynuzu, antik dönem boyunca özellikle tanrıça Tykhe kültüründe karşımıza çıkmakta, tanrıçanın getirdiği bereketi, bolluğu ve iyi talihi simgelemektedir²²¹⁰. Pausanias²²¹¹, Smyrna’da Bupalos isimli bir heykeltıraş tarafından ilk kez Tykhe heykelinin yapıldığını (MÖ 6. yüzyıl) ve tanrıçanın bir kolunda Amaltheia’nın boynuzunu taşıdığını bildirmiştir. Özellikle Hellenistik Dönem ile birlikte, MÖ 2. yüzyıldan sonra yaygınlaşan betimleme, Roma İmparatorluk Dönemi’nde yoğun bir şekilde kullanılmıştır²²¹².

Klasik Dönem’de, Hades ile Triptolemos veya Hades (Plouton) ile Persephone’nin betimlendiği sahnelerde, tanrının, içi meyve ve sebzelerle dolu olan bir bereket boynuzu taşıdığı ve toprağın bereketinin ifade edildiği görülmektedir²²¹³. Persephone’nin de sembolü olan bereket boynuzu, doğrudan tanrıçanın bolluk ve bereket sunma niteliği ile bağlantılıdır²²¹⁴.

²¹⁹⁵ Arya 2002, 73; Cooper 2011, 43.

²¹⁹⁶ Okan 2016, 5.

²¹⁹⁷ Cooper 2011, 43.

²¹⁹⁸ Paus. IV.30.6.

²¹⁹⁹ Smith 1987, 104-106, Pl. VI.2.

²²⁰⁰ Arya 2002, 73.

²²⁰¹ Civelek 2013, 104.

²²⁰² Arya 2002, 73.

²²⁰³ Boyana 2004, 38.

²²⁰⁴ Smith 1844, 143.

²²⁰⁵ Harrison 1912, 421.

²²⁰⁶ Civelek 2013, 110.

²²⁰⁷ Harrison 1912, 285; Karayaka 2007, 57; Altınoluk 2010, 10.

²²⁰⁸ Cooper 2011, 43; Arya 2002, 73; Okan 2016, 5.

²²⁰⁹ Eraydın 2002, 44.

²²¹⁰ Karayaka 2007, 175, 183; Okan 2016, 5.

²²¹¹ Paus. IV.30.6.

²²¹² Tykhe, kentlerin polis olma aşamasında seçtikleri bir tanrıçadır (Okan 2016, 5).

²²¹³ Civelek 2013, 104-105, Res. 2-3, 5.

²²¹⁴ Karayaka 2007, 169.

Bereket boynuzları, ırmak tanrılarında da bereketin, verimin, bolluğun sembolü olarak kullanılmıştır²²¹⁵. Yunanistan'ın ırmak tanrısı Akheloos'un MÖ 460 yılına tarihlenen betimlemelerinde, tanrının elinde bereket boynuzu taşıdığı görülmektedir. Akheloos'un elinde taşıdığı boynuz, tanrının, boğa formundaki betimlemeleri veya Herakles tarafından kırılan boynuzları ile ilişkilidir²²¹⁶. Ovidius²²¹⁷ “*Güçlü, kalın sağ boynuzumu kırdı, alnım yaralı. Naidlar'ın çiçeklerle, kokulu yemişle donattığı kutlanmış boynuzum kırık, oysa varlığım boynuzumdu. Böyle söylemiş Irmak, Diana gibi saçları sarkan, güzel, özgün saçlı Nymphalardan biri; yardımcılardan, geldi. Getirdi kutlanmış boynuz içinde yiyecek öteberi, değerli yemişleri bu güzün ürünlerini*” sözleriyle Akheloos'un boynuzu ve içerisine konulan ürünler hakkında bilgi sunmuştur.

MÖ 2. yüzyılda Alexandria'da tasarlanan ve Roma İmparatorluk Dönemi'nde yaygınlaşan Nil nehrinin personifikasyonlarında, tanrının elinde nehrin sularının getirdiği bereketi sembolize eden, içi üzüm salkımı ve buğday başakları ile dolu bir boynuz bulunur²²¹⁸. MÖ 2. yüzyılda Sicilya'nın bir kenti olan Katane sikkelerinde de Amenanes isimli ırmak tanrısının elinde bereket boynuzu taşıdığı görülmektedir. Irmak tanrılarının bereket boynuzuyla birlikte gösterilmesi özellikle Roma İmparatorluk Dönemi'nde yaygınlaşmış ve onları temsil eden en yaygın atribülerden biri haline gelmiştir²²¹⁹. Irmaklar aracılığıyla sulanan tarım arazilerinin kazandığı bereketi, verimi, bolluğu yani tarımsal zenginliği ifade etmektedir²²²⁰.

Bereket boynuzu, zenginliği ve bolluğu temsil ettiği için Kraliyet sembolü de kabul edilmiştir. Hellenistik Dönem'de, özellikle MÖ 3. yüzyılda Ptolemaioslar Hanedanlığı'nın krallık sembolü olarak bereket boynuzu seçtikleri görülmektedir. Söz konusu sembol, sikkelerin yanı sıra çeşitli kaplar üzerinde de karşımıza çıkmaktadır²²²¹.

Hellenistik Dönem'in krali sembolü olan kap, Roma İmparatorluk Dönemi'nde İmparatorluğu temsil etmeye devam etmiştir. Roma İmparatorluk Dönemi'ne

²²¹⁵ Harrison 1912, 285; Karayaka 2007, 57; Altınoluk 2010, 10.

²²¹⁶ Harrison 1912, 285; Altınoluk 2010, 10; Civelek 2013, 104.

²²¹⁷ Ovid. *Met.* IX.85-92.

²²¹⁸ Altınoluk 2010, 16-17, 22, Res. 6, 13.

²²¹⁹ Altınoluk 2010, 17, 25, 27, 40. Bereket boynuzlarının, ırmak tanrılarının bir sembolü haline dönüşmesi, erken dönemlerde boğa şeklinde betimlenen ırmak tanrılarında kaynaklanan bir simge olarak düşünülmektedir (Altınoluk 2010, 40). Örneğin Hititlerde de su kaynaklarının ve doğanın koruyucu tanrısı kabul edilen Teşup başlangıçta boğa biçiminde tasvir edilmiştir. Tanrının elinde üzüm ve başak demetleri görülmekte olup bitkiler bereketi, verimliliği temsil etmektedir (Karayaka 2007, 123-124).

²²²⁰ Altınoluk 2010, 40. Anadolu'da bereket boynuzu ile birlikte gösterilen ırmak tanrılarını için bkz. Altınoluk 2010, 40-41.

²²²¹ Arya 2002, 73. Özellikle hanedan kadınlarının betimlendiği bir grup fayans oinochoe üzerinde, Ansinoe III ve Berenike II'nin Tykhe şeklinde ellerinde bereket boynuzu taşırken betimlendikleri görülmektedir (Civelek 2013, 108-110, Res. 14-15).

tarihlendirilen gemmalar²²²², kabartmalar, sikkeler²²²³ ve heykeller²²²⁴ üzerinde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Roma İmparatorluk Dönemi sikkelerinin arka yüzünde, İmparatorun ve imparatorluğun dünya egemenliğini simgelediği düşünülmektedir²²²⁵. İmparator heykellerinin yanında destek şeklinde, dünyayı temsil eden bir küre üzerinde yapılan bereket boynuzlarının Virtus ve Horos kültlerinin paralelinde işlenen, askeri onur ve erdemi temsil ettiği düşünülmektedir²²²⁶. Ancak bizce, söz konusu bereket boynuzları daha çok İmparatorun ve İmparatorluğun, halkına sunduğu zenginlik ve bereketin güvencesi olduğunu ifade etmek amacıyla kullanılmıştır.

4.1.1. Bereket Boynuzu Kabartmaları

Laodikeia antik kentindeki mermer mimari bloklarda, Tapınak A'dan üç adet (Kat. No. KGS.22-24, Fig. 344-346), Merkezi Propylon'dan iki adet (Kat. No. TK.17-18, Fig. 352-353), Traianus Nymphaeumu'ndan bir adet (Kat. No. KGS.64, Fig. 351) olmak üzere toplamda altı adet bereket boynuzu (cornucopia) kabartması tespit edilmiştir. Kabartmaların tespit edildiği mimari bloklar ağırlıklı olarak konsollu geison sima bloklarından oluşmakta, tavan kaseti bloklarında da kullanıldığı görülmektedir.

Kentte, mimari bloklar dışında da karşımıza çıkan bereket boynuzu, çeşitli tanrı ve tanrıçalarla ilişkili şekilde, sikkeler üzerindeki betimlemelerde yer almıştır. Söz konusu sikkelerde başta tanrıça Tykhe (Laodike)²²²⁷ olmak üzere Zeus²²²⁸, Serapis²²²⁹, Helios²²³⁰, Athena/Roma?²²³¹, Ge²²³² ile Kapros Nehri'nin²²³³ ve Karia'nın²²³⁴ personifikasyonlarında, içerisi çeşitli meyveler ve tahıl başaklarıyla dolu bereket boynuzu görülmektedir. Söz konusu betimlemeler, kent pantheonunda bereket niteliğiyle ön planda tutulan kültleri de ifade etmektedir. Ancak bunların arasında Tykhe'nin her zaman öncelikli olduğu görülmektedir. Özellikle MÖ 133 sonrasına

²²²² Kleiner 1992, 151-152, Fig. 127.

²²²³ Howgego 2013, 97.

²²²⁴ Zoroğlu 2014, 167.

²²²⁵ Howgego 2013, 97.

²²²⁶ Konu hakkındaki çeşitli görüşler için bkz. Zoroğlu 2014, 167-169.

²²²⁷ Head 1906, no. 31-40, 108, 118-119, 126, 199-200, 205, 208, 217, 222, 233, 234, 243, 252, 259, Pl. XXXIV.5-7, XXXVI.6; SNG 1948, no. 498-502, 541, 545, 576, 581, 587-588, 590, 597, 601, 608-609; Şimşek vd. 2011, 356, 387, 566, 573, 604, Kat. No. 12, 39, 474-476, 493, 542. Hierapolis kentindeki Tykhe betimlemesi için bkz. D'Andria 2003, Res. 196.

²²²⁸ Head 1906, no. 48, Pl. XXXIV.9; SNG 1948, no. 507.

²²²⁹ Head 1906, no. 110, Pl. XXXVI.1; SNG 1948, no. 543; Şimşek vd. 2011, 1058, Kat. No. 1567.

²²³⁰ Head 1906, no. 98, Pl. XXXV.8; SNG 1948, no. 535.

²²³¹ Head 1906, no. 90; SNG 1948, no. 526-527; Şimşek vd. 2011, 650, 804, Kat. No. 626, 969.

²²³² Head 1906, no. 226, Pl. XXXVII.12.

²²³³ Head 1906, no. 229, Pl. XXXVIII.3.

²²³⁴ Head 1906, no. 228, Pl. XXXVIII.2.

tarikhendirilen sikkelerde kent tanrıçası Tykhe (Laodike) ile ilişkili tutulan bereket boynuzu, MS 3. yüzyılın sonlarına kadar tanrıçayı sembolize eden en önemli atribüt olmuştur.

Tapınak A yapısında ele geçirilen üç adet bereket boynuzu kabartması, avluyu çevreleyen portiklere ait konsollu geison sima bloklarının konsol kasetlerinde yer alır. Bereket boynuzlarının tümü, form ve içerisinde betimlenen meyveler bakımından farklılık taşımaktadır. KGS.22 numaralı boynuzun içerisinde biri büyük, diğeri küçük olmak üzere yuvarlak iki adet meyve tanesi ve kabın gövdesinden sarkan üzüm salkımı görülmektedir (Fig. 344). KGS.23 numaralı boynuz içerisinde aynı boyutta işlenen iki adet yuvarlak meyve tanesi ile sivri uçlu, küçük bir yaprak yer alır (Fig. 345). KGS.24 numaralı boynuz içerisinde ise simetrik olarak yerleştirilmiş, sivri uçlu ve silindirik formlu iki adet iri meyve? tanesi bulunmaktadır (Fig. 346). KGS.22 ve KGS.23 numaralı boynuz kaplar nitelikli bir işçilik taşımakta olup kapların yüzeyinde metal kapların etkisinde kazıma bezemeler işlenmiştir. KGS.24 numaralı kap ise diğelerine göre daha kaba bir işçilik sergilemektedir.

Figür 344: KGS.22 numaralı bereket boynuzu kabartması.

Figür 345: KGS.23 numaralı bereket boynuzu kabartması.

Figür 346: KGS.24 numaralı bereket boynuzu kabartması.

KGS.22, KGS.23 ve KGS.24 numaralı bereket boynuzlarının ele geçirildiği Tapınak A, Antoninler Dönemi'nde (MS 2. yüzyılın 2. yarısı) Roma İmparatorluk kültürü ile Apollon ve Artemis kültürü adına inşa edildiği düşünülen kutsal bir yapıdır²²³⁵. Yapıda gerçekleştirilen çalışmalar, İmparator Diocletianus Dönemi'ne kadar (MS 284-305) tapınağın İmparatorluk kültürü ve festivalleri için kullanıldığını kanıtlamaktadır²²³⁶. Yine tapınakta ele geçirilen çok sayıdaki İmparator heykeli de dini yapıdaki İmparatorluk kültürünün önemini ortaya koyar²²³⁷. Bu nedenle, tapınağın avlusunu çevreleyen mimari blokların dekorasyonunda kullanılan figüratif bezemelerin de yapıda gerçekleştirilen tapınım ve festivallerin doğrultusunda işlenen dini semboller olduğu düşünülmelidir. Dini törenler sırasında avluya gelen kişilere, yönetim tarafından ifade edilmek istenilen düşünceler, mimari blokların üzerindeki propagandist sembollerle aktarılmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda işlenen bezemelerden birisi de kutsal bereket boynuzlarıdır.

İmparatorluk kültürüne ithaf edilen bir yapıda, bereket boynuzu bezemelerinin kullanım sebebinin anlamamız için öncelikle söz konusu sembollerin Roma İmparatorluğu ve İmparatorluk kültürüyle bağlantısını irdelememiz gerekmektedir. Bu bağlamda baktığımızda ise tanrısal bir atribü şeklinde kullanılmaya başlayan bereket boynuzunun Hellenistik Dönem'den itibaren kraliyeti temsil eden bir sembol haline dönüştüğü²²³⁸, Julius Caesar ve Augustus ile birlikte dini, politik ve siyasi propaganda amacıyla Roma İmparatorluk kültürüne adapte edildiği görülmektedir²²³⁹. Bereket boynuzları, sikke, gemma²²⁴⁰, heykel ve kabartma²²⁴¹ gibi İmparatorluğun ve İmparatorların tanrısal gücünü yansıtan propagandacı sanat eserlerinde sevilerek kullanılmıştır (Fig. 347). Laodikeia'nın komşusu Aphrodisias kentinde, tanrıça Aphrodite ve İmparatorluk kültürüne (Julius Claudiuslar) adanan Sebasteion yapısında açığa çıkartılan Augustus kabartması²²⁴², bereket boynuzu bezemesinin bölgedeki İmparatorluk kültüründe taşıdığı sembolik anlamı ortaya koymaktadır. Kabartmanın merkezinde bulunan tanrısal İmparator Augustus, sağındaki kara personifikasyonundan

²²³⁵ Şimşek 2013a, 254.

²²³⁶ Şimşek 2013a, 250, 464, Res. 332, 666.

²²³⁷ Şimşek 2013a, Res. 656, 667.

²²³⁸ Civelek 2013, 108-110

²²³⁹ <http://www.wildwinds.com/coins/sear5/s1426.html> (Erişim Tarihi: 24.12.2017, 22.03)

²²⁴⁰ Özgan 2013, Res. 169. Gemma Augustea'da bereket boynuzu taşıyan Tellus için bkz. Kleiner 1992, 70, Fig. 47.

²²⁴¹ Augustus'un Prima Porta heykelinde, zırhında betimlenen Tellus için bkz. Kleiner 1992, 66, Fig. 42.

²²⁴² Erim 1989, 58, Res. 82.

(Gaia) bereket boynuzu, deniz personifikasyonundan (tritones) ise gemi dümeni teslim almaktadır. Gemi dümeni İmparatorun denizlere hükmettiğini ve denizlerin hâkimi olduğunu gösterir. Bereket boynuzu da benzer şekilde karanın egemenliğinin, toprağın bereketinin ve zenginliğinin İmparatorlukta olduğunu simgelemektedir²²⁴³. Çünkü İmparator Augustus, uzun süren savaş döneminin ardından, tebaasına karada ve denizde sağladığı hâkimiyet, barış, huzur ve refah aracılığıyla (*Pax Romana*) bolluk, bereket ve zenginlik getirmiştir. Bu propagandacı anlatımı en iyi ifade eden sembollerden birisi de kabartmada karşımıza çıkan bereket boynuzudur (Fig. 348). İçerisi çok çeşitli sebze, meyve ve tahıl ürünleriyle doldurulan bereket boynuzları, tanrılar tarafından tüm ilahi besinlerin insanoğluna dağıtıldığını ve bu besinlerin tanrısal güvence altında olduğunu ifade etmektedir.

Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait zırlı İmparator heykellerinde, heykelin yanına destek olarak yeryüzünü simgeleyen bir globus üzerindeki bereket boynuzu ilave edilmiştir. Özellikle bu destek, Antoninler Dönemi İmparatorlarının zırlı heykellerinde görülmektedir²²⁴⁴. Zoroğlu tarafından söz konusu sembollerin, Virtus ve Horos kültlerinin paralelinde işlenen, askeri onur ve erdemi temsil eden atribüleri olduğu düşünülmektedir²²⁴⁵. Ancak bu görüş bizce Küçük Asya kentlerinin belleğindeki kült yapısına uygun değildir. Bereket boynuzlarının İmparatorluk kültüründe, yukarıda bahsettiğimiz Aphrodisias Augustus kabartmasında karşımıza çıkan ve İmparatorun, karanın yani yeryüzünün hükümdarı olduğunu, karadaki tüm yetkileri elinde bulundurduğunu ve halkına *Pax Romana*'nın etkisinde bereketi, bolluğu, refah ve iyi talihi bahsettiğini ifade eden bir anlam taşıması daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Çünkü Küçük Asya'daki kentlerde, bereket boynuzunun çoğunlukla bereketle ilişkili kültürlerde yoğun bir şekilde kullanıldığı bilinmektedir.

Tapınak A'da, KGS.22, KGS.23 ve KGS.24 numaralı bloklarda karşımıza çıkan bereket boynuzları da yapıdaki İmparatorluk kültürüyle ilişkili yapılan dekorasyon öğelerinden biri olmalıdır. Antoninler Dönemi'nde inşa edildiği düşünülen dini yapının avlusunu çevreleyen diğer mimari bloklar üzerindeki sembolik bezemeler de bu düşüncemizi destekleyen önemli veriler sunar. Çünkü söz konusu bezemelerin bütünü, İmparatorluk kültürüne adanan yapıda, muzaffer İmparatorların karada ve denizde kazandığı egemenlik, başarı, zafer ve bunlar aracılığıyla halka ulaştırılan zenginlik,

²²⁴³ Smith 1987, 104-106, Pl. VI.2; Yılmaz 2012, 80-98, Res. 24-31.

²²⁴⁴ İmparatorice veya prenses betimlemelerinin de bereket boynuzu taşıdığı örnekler bilinmektedir. Bkz. Kleiner 1992, 326-328, Fig. 292; Zanker 2001, 98, Fig. 48; Özgan 2013, Res. 148.

²²⁴⁵ Konu hakkındaki çeşitli görüşler için bkz. Zoroğlu 2014, 167-169.

refah, bolluk ve bereketi yansıtmak amacıyla propagandacı bir üslupta programlandırıldığını ifade etmektedir. Mimari dekorasyonda kullanılan bereket boynuzları da bu doğrultuda tasarlanan bezemelerden birisidir.

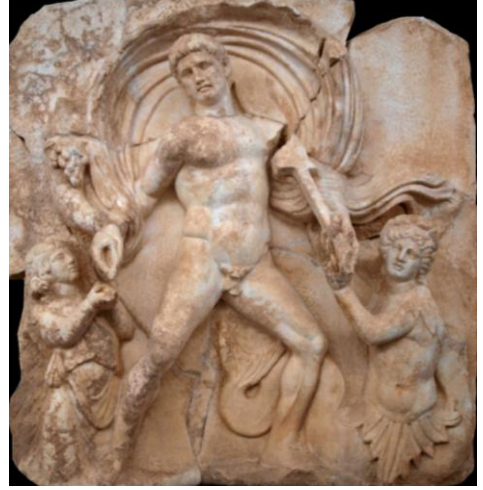
Antoninler Dönemi'nde özellikle Küçük Asya'daki ticari rotalar üzerinde konumlanan ve Roma İmparatorluğuyla kurduğu sıkı ilişkiler sayesinde varışlaştıran kentlerde, mimari yapılaşma bakımından önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmelerin paralelinde inşa edilen yapıların bir kısmı da İmparatorluk kültü tapınaklarından oluşmaktadır. Olasılıkla Laodikeialı yerel aristokratlar ve İmparatorluk kültü rahipleri tarafından iktidarla kurulan yakın ilişkileri perçinlemek, merkezi otoritenin sempatisini kazanmak ve kentin itibarını arttırmak amacıyla inşa edilen Tapınak A yapısında, İmparatorluk ile halk arasındaki bağları kuvvetlendirmek ve bu bağlantıyı dinsel temeller üzerine oturtmak amaçlanmış olmalıdır. Bu amaçla yapıda düzenlenen törenlerde Laodikeialılara sahip oldukları zenginliği sağlayan ve bereketi koruyan tanrısal gücün muzaffer Roma İmparatorları olduğunu ifade eden bereket boynuzları kullanılmıştır. Antoninler Dönemi'nde İmparator heykellerinin yanında heykel desteği şeklinde yoğun bir şekilde globus ile bereket boynuzunun kullanılması²²⁴⁶, imparatorun yeryüzünün hâkimi ve topraklara bereket sağlayan garantörü olduğunu ifade eder. Hierapolis'te ele geçirilen Antoninus Pius heykel kaidesinde de bölgede İmparatorların "*karaların ve denizlerin despotesi*"²²⁴⁷ olarak onurlandırıldığı görülmektedir. Antoninler Dönemi'nde imparatorluk kültüne adanan Tapınak A yapısındaki bereket boynuzları da yapıda yüceltilen ve tanrılaştırılan Roma İmparatoru'nun yeryüzünün hâkimi olduğunu, sağladığı bereket ve bollukla Laodikeialılara zenginlik getirdiğini, kentin iyi talihinin koruyucusu ve refahın garantörü olduğunu ifade etmek amacıyla kullanılmış olmalıdır.

²²⁴⁶ Kleiner 1992, 276-277, Fig. 243; Özgan 2013b, 27, Res. 10; Akdağ 2014, 91-92; Zoroğlu 2014, 167-169;

²²⁴⁷ Ritti 2017, 495.

Figür 347: “Gemma Claudia”, bereket boynuzu içerisinde gösterilen hanedanlık portreleri²²⁴⁸.

Figür 348: Karaların ve denizlerin efendisi Augustus, Aphrodisias Sebasteionu.

Figür 349: Hadrianus heykeli, Tlos Tiyatrosu.

Figür 350: Antonius Pius heykeli, Tlos Tiyatrosu.

²²⁴⁸ Söz konusu gemmada (MS 50) betimlenen bereket boynuzları, İmparator Claudius ile Agrippina Minor'un evliliklerinin yanı sıra ülkenin bereketini ve zenginliğini ifade etmektedir (Kleiner 1992, 151-152, Fig. 127; Özgan 2013, 254, Res. 169). Aphrodisias'ta bulunan Nero ve Agrippina kabartmasında da Agrippina elinde bereket boynuzu taşımaktadır (Erim 1989, 64, Res. 91, Özgan 2013, 271-272, Res. 188).

KGS.64 numaralı konsollu geison sima bloğu, Traianus Dönemi'nde inşa edildiği tespit edilen Traianus Nymphaeumu'na aittir (Fig. 351). Ancak söz konusu blok, erken Severuslar Dönemi özellikleri taşımakta olup olasılıkla yapıda daha sonra gerçekleştirilen düzenleme ve onarım çalışmalarıyla ilişkilidir²²⁴⁹. Bloğun başka bir yapıdan mı getirildiği, yoksa nymphaeumda yapılan onarımlar sırasında özel olarak mı yapıldığı bilinmemektedir. Bu nedenle bloğun Traianus nymphaeumuna ait orijinal bir mimari eleman olmaması nedeniyle yapıyla ilişkisi irdelenmemektedir. Ancak eğer yapıya ait tasarlanan bir blokta, kentlin sahip olduğu su kaynaklarının sağladığı bereket ve bolluk vurgulanmış olmalıdır. Gövdesi kazıma yivlerle boynuz formunda hareketlendirilen kabın içerisinde, bereketi ve bolluğu sembolize eden çam kozalağı, üzüm salkımı, yaprak gibi çeşitli bitkiler yer almaktadır.

Figür 351 a-b: KGS.64 numaralı konsollu geison sima bloğunda işlenen bereket boynuzu kabartması.

TK.17 ve TK.18 numaralı tavan kaseti bloğu parçaları, Kuzey (Kutsal) Agora'nın Merkezi Propylon yapısındaki kazı çalışmalarında ele geçirilmiştir. Söz konusu parçalar olasılıkla aynı tavan kaseti bloğuna aittir, ancak kırık ve eksik olmasından dolayı birleşmemektedir. Bereket boynuzları tavan kaseti bloğunun köşelerinde üçgen formu bir çerçeve içerisinde yerleştirilmiştir. Çerçevenin içerisini tamamen kaplayacak şekilde eğik bir açıyla yerleştirilen boynuzların içerisinde ikişer adet sivri uçlu, piramidal formu meyve (?) bulunmaktadır (Fig. 352-353). Aynı meyveler, yapıya ait tavan kaseti üzerindeki tanrıça Tykhe'nin taşıdığı bereket boynuzunun içerisinde de karşımıza çıkmaktadır (Fig. 354). Ayrıca TK.17 ve TK.18

²²⁴⁹ Traianus Nymphaeumu için bkz. Şimşek 2017, 140-147.

numaralı blokta kullanılan işçilik ve üslup, TK.21 ve TK.22 numaralı bloklarla benzerlik taşımakta olup olasılıkla aynı usta tarafından yapılmıştır.

Figür 352: TK.17 no.lu bereket boynuzu.

Figür 353: TK.18 no.lu bereket boynuzu.

Figür 354: Aynı yapıdan Tykhe'nin bereket boynuzu.

Blokların ele geçirildiği yapı, Kuzey (Kutsal) Agora'ya geçişin sağlandığı anıtsal bir kapıdır. Yapıda bulunan tavan kasetleri, Merkezi Propylon olarak adlandırılan ve bir tapınak cephesi şeklinde tasarlanan kapının dekorasyonunda kent pantheonunda önem taşıyan tanrı ve tanrıçaların onurlandırıldığı görülmektedir. İmparator Caracalla Dönemi'nde inşa edildiği düşünülen propylonda, kamu dinleri içerisinde özellikle bu dönemde önem kazanan kent tanrıçası Tykhe, Zeus ve Dionysos'un onurlandırıldığı anlaşılmaktadır²²⁵⁰. Kapıda tespit edilen mimari bezemeler de kentin sahip olduğu zenginliğin kaynaklarının kutsal bir değer taşıdığı için dekorasyonda kullanıldığını gösterir. Bu bağlamda, yapıda özellikle toprakların, nehirlerin ve denizin kente sağladığı bolluk, bereket ve zenginliğin propagandası yapılmıştır. Yapılan bu dini ve politik propagandaya en uygun kült ise İmparator Caracalla Dönemi'nde "Tykhe *Pantheia*" şeklinde onurlandırılan kent tanrıçasının sahip olduğu niteliklerde kendini göstermektedir.

Yapıda açığa çıkartılan Tykhe *Pantheia*'nın betimlendiği tavan kasetinde, tanrıça sol kolunda, içerisinde çeşitli meyvelerin bulunduğu bereket boynuzu taşımaktadır (Fig. 354-355). Tavan kasetiyle çağdaş tarihe ait İmparator Caracalla

²²⁵⁰ Şimşek 2013a, 137-142, Res. 171.

Dönemi şehir sikkelerinde de tanrıça Tykhe, sol kolunda sıklıkla meyvelerle ve tahıllarla dolu bereket boynuzunu tutmaktadır. Yine İmparator Septimius Severus ve oğlu Caracalla Dönemi'ne ait sikkelerde, Tykhe içerisi meyvelerle dolu bereket boynuzu taşır şekilde betimlenmiştir (Fig. 356). Önemli bir propaganda aracı olan sikkelerle, bereket boynuzu sembolünün kentin kamu dininin baş tanrısı haline dönüşen Tykhe'yle özdeşleştirildiği ve tanrıçanın en belirgin sembolü olduğu görülmektedir. Bu nedenle yapıda açığa çıkartılan TK.17 ve TK.18 numaralı tavan kasetlerinde kabartma şeklinde işlenen bereket boynuzları, yapıda onurlandırılan kent tanrıçası Tykhe'yi, tanrıçanın kente sunduğu bereketi, bolluğu, zenginliği, refahı, bir diğer yandan bu kavramlar aracılığıyla yapılan ticareti temsil eden semboller olmalıdır. Yapıdaki diğer mimari elemanlar üzerinde karşımıza çıkan ve bereketle, bollukla ve kentin zenginliğiyle ilişkili olduğu düşünülen kabartmalarla birlikte programlanan bereket boynuzlarının, aynı zamanda tanrıçanın hükmettiği nehirleri de sembolize ettiği varsayılabilir. Çünkü tanrıça Tykhe, özellikle İmparator Caracalla Dönemi'nde kentin en önemli iki nehri Lykos ve Kapros'a hükmeden ilahdır. Nehir tanrıalarının başlıca atribüsü olan bereket boynuzları, nehirlerin suladığı tarım arazilerini²²⁵¹, bu su kaynaklarının Laodikeialılara sağladığı bereketi, bolluğu, zenginliği ve iyi talihi ifade ediyor olmalıdır.

Figür 355: Merkezi Propylon'a ait tavan kasetinde Tykhe kabartması.

Figür 356: Tykhe *Pantheia*, Laodikeia sikkesi, İmparator Caracalla Dönemi (MS 198-217).

²²⁵¹ Altınoluk 2010, 40.

Figür 357: İmparator Caracalla'nın Ge ve Thalassa tarafından yüceltilmesi, Caracalla Dönemi, Laodikeia şehir sikkesi.

Roma İmparatorluk Dönemi'nde, bereket boynuzu bezemesi çeşitli mimari elemanlar üzerinde sevilerek kullanılmıştır. Ephesos kentindeki bir sima bloğunda yalancı çörtlen olarak²²⁵² (Fig. 359), Lyrbe Seleukeia'da bir başlık üzerinde²²⁵³ (Fig. 358), Aphrodisias Tatrpylonu'nda konsol kasetinde, Sagalassos zafer takı kemerlerinde²²⁵⁴ ve yine Sagalassos Antoninler Nymphaeumu'nda tavan kasetinde²²⁵⁵ bereket boynuzu kullanıldığı görülmektedir.

Figür 358: Lyrbe Seleukeia'dan bereket boynuzlu başlık.

Figür 359: Ephesos'dan sima bloğunda yalancı çörtlen olarak işlenen bereket boynuzu.

²²⁵² Rumscheid 1994, Taf. 43.6.

²²⁵³ Söz konusu başlıktaki bereket boynuzunun da, bereketin ve zenginliğin göstergesi olarak kullanıldığı düşünülmektedir (Yıldırım 2013, 289, Fig. 5).

²²⁵⁴ Vandeput 1997a, 240, Pl. 7.3.

²²⁵⁵ Vandeput 1997b, Fig. 8.

4.2. Yıldırım Demeti

Mezopotamya mitolojisinde, fırtına, savaşçılık ve çiftçilik tanrısı Ninurta'nın sembolü olan üçlü yıldırım demeti²²⁵⁶, Hititlerin fırtına tanrısı Teşup'a²²⁵⁷, Yunan Uygarlığı'nda ise gök tanrısı Zeus'a²²⁵⁸ miras kalmıştır.

Aristophanes²²⁵⁹ tarafından aktarılan “*Ama yeri göğü sarsan gümbürtülerim de var benim, şimşeklerim, yıldızlarım da var, onları da övün. Ey altın ışıklar, pırıl pırıl yanan gökler, tanrılar tanrısının kızıl okları! Ey yağmur yüklü derin gümbürtüler, yeri göğü sarsan şimşekler!*” şeklindeki dizeler, Zeus'un yıldırım ile ilişkisini göstermektedir. Sonsuz gökyüzünün tanrısı Zeus'un, gökyüzünde gerçekleşen tüm doğa olaylarını yönettiği düşünülmektedir. Antik çağın ünlü destanlarında da “*Gök gürleten Zeus*²²⁶⁰”, “*Şimşek savuran Zeus*²²⁶¹”, “*Ak yıldırımlı Zeus*²²⁶²”, “*Bulutları devşiren Zeus*²²⁶³”, “*Gürültülü Zeus*²²⁶⁴”, “*Yıldırım getiren Zeus*²²⁶⁵”, “*Yıldırımlar saçan Zeus*²²⁶⁶”, “*Yıldırım seven Zeus*²²⁶⁷” sıfatları, tanrının gökyüzü²²⁶⁸ ve yıldırımla ilişkisini göstermektedir. Zeus ismi de yıldırım ile ilişkili olarak “-div”, “*parlamak*” kelimesinden türemiştir²²⁶⁹. Zeus'a yıldırımlarını, Kykloplar vermiştir²²⁷⁰. *Yeryüzüne yıldırımları gönderen*²²⁷¹ o'dur. Kızdığında yıldırımlarını gönderdiği düşünülmüştür²²⁷². Bu nedenle, yıldırım düşen yerler kutsal kabul edilmiştir²²⁷³. *Elindeki şimşegi ve ateş saçan yıldırımlarıyla babası Kronos'u yenmiş ve tüm şerefleri insanlara dağıtmıştır*²²⁷⁴.

²²⁵⁶ Black-Green 2003, 162-164, 163, 194, Fig. 65.

²²⁵⁷ Hititlerde gök gürültüsü bayramı kutlanmaktaydı (Eğilmez 2005, 21).

²²⁵⁸ Karayaka 2007, 184; Şahin 2001, 1, 39, 192.

²²⁵⁹ Arist. *Birds*, 1745-1752.

²²⁶⁰ Hom. *Il.* II. 780-782, VIII.2, XII.252, XVI.232

²²⁶¹ Hom. *Il.* XI.774, XII.275, Hom. *Od.* VII.164, XXIV.25.

²²⁶² Hom. *Od.* VII.249.

²²⁶³ Hom. *Od.* I. 63, IX.67,

²²⁶⁴ Hes. *theog.* 40.

²²⁶⁵ Hes. *theog.* 388

²²⁶⁶ Hes. *theog.* 389

²²⁶⁷ Hom. *h.* XII 5.

²²⁶⁸ Hom. *Il.* XII.278-279 “*Kar yağdıran tanrı Zeus*”; Hom. *Od.* XIV.457 “*Sabaha dek yağdırdı yağmuru Zeus*”

²²⁶⁹ Hakman 2013, 3.

²²⁷⁰ Hes. *theog.* 139-141, 503-504.

²²⁷¹ Hes. *theog.* 457-458

²²⁷² Hes. *theog.* 687-690, 852-855; Hom. *Od.* XII.415-416. “*Zeus hem gürledi, hem yıldırım yağdırdı gemiye. Alt üst oldu Zeus'un kükürtlü yıldırımıyla çarpılan gemi*”. Hom. *h.* V.288. “*Zeus seni çarpacak alev saçan yıldırımlarıyla*”

²²⁷³ Karayaka 2007, 184; Zoroğlu 2014, 137.

²²⁷⁴ Hes. *theog.* 73-74.

Anadolu'da Zeus *Bronton* (Gürleyen Zeus), *Keraunios* ve *Dolikhaios* kültlerinde tanrının sembolü yıldırımdır²²⁷⁵. Özellikle Phrygia Bölgesi'nde tanrı gök tanrısı, fırtına tanrısı kimliğinde tapınım görmektedir²²⁷⁶. Bu tapınımda ekinlerin üremesine yardımcı olan bereket tanrısı niteliği kazanmıştır²²⁷⁷. Anadolu'daki bazı kültürlerinde ise “*Yıldırımların Efendisi Zeus*” olarak adlandırılmış, yıldırımın cezalandırıcı bir nitelik kazandığı belirlenmiştir²²⁷⁸.

Yıldırım, tanrıça Athena'nın da sembollerden birisidir²²⁷⁹. Tanrıçanın savaşçı niteliğini vurgulamak için bazen mızrak yerine yıldırım tuttuğu görülmektedir²²⁸⁰.

Yıldırım demeti, Hellenistik Dönem'de krallarda da kullanılmıştır. Plutarkhos²²⁸¹, ressam Apelles tarafından yapılan bir Büyük İskender resminde, Büyük İskender'i elinde yıldırım ile göstermesinden dolayı heykeltıraş Lysippos tarafından kınandığını aktarmıştır. Suetonius²²⁸² tarafından verilen bilgiler, Roma İmparatorluk Dönemi'nde yıldırım düşmesinin tanrı Zeus'tan (Jüpiter) gelen cezalandırıcı bir felaket veya iyilik alameti görüldüğünü göstermektedir. Roma İmparatorları'nın zırlı heykellerinde de işlenen yıldırım demeti, Zeus'un ve İmparator'un tanrısal gücünü, işlerini ve bereketi sağlayan fonksiyonunu sembolize etmiştir²²⁸³.

Seneca²²⁸⁴ Roma'da yıldırımların kehanette kullanıldığını ve bunların gözlem yapma, yorumlama ve kefaret vermeden meydana geldiğini bildirmiştir. Yine Seneca²²⁸⁵, Cicero'nun arkadaşı Caecina'nın, yıldırımları, tavsiye veren, buyurgan ve duruma özgü olarak üç türe ayırdığını aktarmıştır.

²²⁷⁵ Şahin 2001, 37, 194.

²²⁷⁶ Şahin 2001, 37.

²²⁷⁷ Şahin 2001, 39, 192.

²²⁷⁸ Şahin 2001, 74-75. Ovid. *Met.* I.271-274 “*Böyle beslemiş bulutları. Yere serilmiş ekinler. Umutsuz tarımcıların iki gözü iki çeşme, boşa gitmiş bir yıllık emekler. Gökyüzünde kalmamış yalnız kudurgan hıncı Jüpiter'in*”.

²²⁷⁹ Karayaka 2007, 111.

²²⁸⁰ Morkholm 2000, 28.

²²⁸¹ Plut. *Is.* XXIV.

²²⁸² Suet. *Cal.* LVII; Suet. *Galb.* VIII.

²²⁸³ Zoroğlu 2014, 125, 137-138.

²²⁸⁴ Sen. *nat.* II.XXXIII.1.

²²⁸⁵ Sen. *nat.* II.XXXIX.1-2; “*Tavsiye nitelikli olan, eylemden önce ve ancak düşünceden sonra meydana gelir, yani insanlar bir eylemi düşündükten sonra, onu gerçekleştirip gerçekleştirilmeme konusunda ikna edici ya da vazgeçirici nitelikte yıldırım düşer. Buyurgan olan, eylemden sonra gelir ve o eylemin hayırlı ya da hayırsız bir sonucu doğuracağını bildirir. Duruma özgü yıldırım ise insanlar bir şey yapmadan beklerken meydana gelir, bir tehdit, vaat ya da uyarı unsuru olabilir.*”

4.2.1. Yıldırım Demeti Kabartması

Laodikeia antik kentindeki mermer mimari bloklarda tespit edilen yıldırım demeti kabartması, Kuzey (Kutsal) Agora'ya geçişin sağlandığı Merkezi Propylon yapısında tespit edilmiştir. Kentte ele geçirilen tek örnektir. KK.07 numaralı yıldırım demeti kabartması, kemer kaseti bloğunun kaset bölümünde yer almaktadır (Fig. 360).

Figür 360: KK.07 numaralı yıldırım demeti kabartması.

Yıldırım demeti, baş tanrı Zeus'un (Jüpiter) tanrısal gücünü simgeleyen en belirgin atribülerden birisidir. Zeus'un “*Gök gürleten, şimşek çaktıran, yıldırımların efendisi, yıldırım seven*” niteliklerini karşılayan bir semboldür. Tanrının gök ve hava olaylarına, mevsim döngüsüne, tarıma hükmeden yönünü ifade etmektedir. Özellikle Phrygia Bölgesi'nde yoğun bir tapınımına sahip olan Zeus'un, gök ve fırtına tanrısı kimliğinde tapınım gördüğü ve yağmur yağdırarak bereketi, bolluğu sağlayan, tarım topraklarındaki ürünleri koruyan bereket tanrısı niteliği taşıdığı bilinmektedir. Çünkü Laodikeia'nın da içinde bulunduğu Phrygia Bölgesi, geniş ve verimli tarım arazilerine sahiptir. Bu nedenle, bölgedeki kentler için önemli bir gelir kaynağı olan tarım ürünleri, yağmuru sağlayan Zeus'un ilahi koruması altına alınmıştır.

Bölgede, Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen sikkelerde Zeus'un sembolü olarak kullanılan yıldırım demeti, tanrının erken dönemlerden itibaren bereket tanrısı niteliği kazandığını ifade etmektedir²²⁸⁶. Kolossai nekropolünde bulunan bir bomos üzerinde ve Herakleia Salbake'de bulunan Zeus'a (*Ktesios Patrios*) adanmış bir altar üzerinde, tanrının sembolü olan yıldırım demeti görülmektedir²²⁸⁷ (Fig. 361). Denizli'de bulunan

²²⁸⁶ Kolossai sikkesi için bkz. Huttner 2013, 44; Cadwallader 2015, 66, Pl. 3.40. Pelta sikkelerinde de Zeus'un sembolü olarak yıldırım demeti kullanılmıştır. Bkz. Ünal 2014, 123.

²²⁸⁷ Buckler-Calder 1939, 87, Lev. 16; Ritti 2008, 98-99, Fig. 31; Şimşek 2009b, 689, Fig. 17; Şimşek 2013a, 463, Res. 659; Cadwallader 2015, 67, 118, Pl. 3.41-3.42, 6.14.

ve Laodikeia'dan götürüldüğü düşünülen mermer bir altar üzerinde de kanatlarını açmış bir kartalın, pençeleriyle yıldırım demeti taşıdığı görülmektedir²²⁸⁸ (Fig. 362).

Figür 361: Zeus *Ktesios Patrios*'a adanan altarn yan yüzünde yıldırım demeti kabartması, Hierapolis Arkeoloji Müzesi.

Figür 362: Zeus'a adanan altar üzerinde yıldırım demeti taşıyan kartal, Denizli (Laodikeia?).

Yukarıda bahsettiğimiz örneklerde de görüldüğü üzere, özellikle bölgede yıldırım demetinin Zeus'la ilişkili bir sembol olduğu görülmektedir. KK.07 numaralı kabartmanın tespit edildiği yapı da bu görüşümüzü desteklemektedir. Çünkü söz konusu yapı, içerisinde kentin baş tanrısı Zeus'a ait bir tapınağın bulunduğu temenosa açılan önemli bir geçiş kapısıdır²²⁸⁹. Kapının dekorasyonu da anıtsal yapının, alanın dini işlevi ve tapınım gören kültürlerin paralelinde programlandığını göstermektedir. Söz konusu yapıda tespit edilen yıldırım demeti kabartması da yapının diğer blokları üzerinde karşımıza çıkan kartal figürü gibi Zeus'u sembolize eden kabartmalarla birlikte tasarlanmış olmalıdır.

Sonuç olarak yapıda karşımıza çıkan yıldırım demeti kabartması, Zeus'un kutsal alandaki ilahi gücünü gösteren bir alamettir²²⁹⁰. Bölgede ve Laodikeia'da bereket tanrısı

²²⁸⁸ Buckler-Calder 1939, 1, Pl. 1.1.

²²⁸⁹ Şimşek 2013a, 279-281.

²²⁹⁰ Mimari bloklar üzerinde karşımıza çıkan yıldırım demeti kabartması, Kilikia Bölgesi'nde Severuslar Dönemi'ne tarihlendirilen tapınak mezarlarda da sevilerek kullanılmıştır. Bkz. Kaplan 2013, 170, 200.

niteliğinde tapınım gören Zeus, doğa olaylarını, mevsimlerin döngüsünü ve tarım faaliyetlerini yöneten, gönderdiği yağmur yüklü bulutlarla toprak ananın gebe kalmasını sağlayan, bereketin, bolluğun ve ürünlerin koruyucu tanrısıdır.

4.3. Kerykeion (*Caduceus*)

Kerykeion (caduceus), baş kısmı birbirine sarılı iki yılandan meydana gelen çift kanatlı, sihirli ve kutsal bir asadır²²⁹¹. Birbirine sarılmış iki engerek yılanı motifinin ilk örneği Mezopotamya mitolojisinde karşımıza çıkmakta olup Tanrı Ningișzida'nın sembolüdür²²⁹². Ningișzida yeraltı dünyasının ilahlarından birisi ve iyi ağacın efendisi'dir. Gökyüzünün kapısını korumakla görevlidir²²⁹³.

Kerykeion, başlangıçta tanrı Apollon tarafından Admetos'un sürülerini güderken kullandığı kutsal bir objedir. Ancak daha sonra, Apollon'a verdiği lir karşılığında, tanrı Hermes'e armağan edilmiştir²²⁹⁴. Apollon "*bolluk ve bereket getiren güzel bir değnek vereceğim sana: altından yapılmış, üç boğumlu bu değnek koruyacak seni kötülüklerden*"²²⁹⁵ sözleriyle kutsal asayı Hermes'e teslim etmiştir. Bu nedenle kerykeionun, bolluk ve bereket getiren, kötülüklerden koruyan bir görevi bulunmaktadır. Antik dönem boyunca tanrı Hermes'in başlıca sembolü haline gelen kerykeion altındır²²⁹⁶ ve dokunduğu her şeyi altına dönüştürme özelliği taşımaktadır²²⁹⁷. Ayrıca Hermes'in haberci ve kılavuz niteliğini yansıtmış²²⁹⁸, tanrının şans getirdiğini müjdelemiştir²²⁹⁹. Bu nedenlerden dolayı kerykeion, özellikle tüccarların ve yolcuların tanrısı Hermes'in en önemli simgesi haline gelmiştir²³⁰⁰. Hermes'in çobanların tanrısı niteliğini de temsil etmiştir²³⁰¹. Yine kerykeionun Hermes'in ölümlerin ruhlarını toplayarak yer altına taşıyan nakil çubuğu olduğu bilinmektedir²³⁰².

²²⁹¹ Er 2004, 61, 189; Erhan 2014, 824.

²²⁹² Black-Green 2003, 235.

²²⁹³ Black-Green 2003, 158-159.

²²⁹⁴ Hom. h. IV. 496-498.

²²⁹⁵ Hom. h. IV, 528-530.

²²⁹⁶ Hom. h. IV. 496-498, 528-530; Er 2004, 148; Erhan 2014, 824.

²²⁹⁷ Erhan 2014, 824.

²²⁹⁸ Karayaka 2007, 155; Cömert 2008, 54.

²²⁹⁹ Hom. h. IV.145; "*Zeus'un şans getiren oğlu Hermes*"

²³⁰⁰ Cömert 2008, 5; Karayaka 2007, 155; Smith 1880, 1046. Tüccarlar tarafından Hermes için düzenlenen (25 Mayıs) özel festivaller vardır (Smith 1880, 1046).

²³⁰¹ Cömert 2008, 55.

²³⁰² Karayaka 2007, 155. Erhan 2014, 824.

Plinius²³⁰³ kerykeion üzerinde birbirine dolanan yılanların uluslararası barış sembolü olduğunu, uyumu ve uzlaşmayı temsil ettiklerini bildirmiştir. Bu nedenle, Roma İmparatorluk Dönemi'nde kentler arasında yapılan ticari anlaşma (*homonía*) sikkelerinde, Hermes ve onun uzlaşmayı simgeleyen atribütü kerykeion betimlenmiştir. Roma sikkeleri üzerinde kişileştirilen Felicitas'ın (Mutluluk) barışı ve uyumu simgeleyen bir kerykeion ile bolluğu simgeleyen bereket boynuzu taşıdığı görülmektedir²³⁰⁴. Bazı sikkelerde ise tokalaşan iki elin kerykeion tuttuğu görülmektedir²³⁰⁵. Kerykeion, sağlıkla da ilişkili olup karşılıklı iki yılan sembolü, hastalığı ve sağlığı, şifayı ve zehri temsil eder²³⁰⁶.

4.3.1. Kerykeion Kabartması

Laodikeia kentindeki mermer mimari blok üzerinde tespit edilen kerykeion kabartması, Kuzey (Kutsal) Agora'ya geçişin sağlandığı Merkezi Propylon yapısında tespit edilmiş olup kentte ele geçirilen tek örnektir. KGS. 67 numaralı kabartma, konsollu geison sima bloğundaki konsol kasetinde yer almaktadır (Fig. 363).

Figür 363: KGS. 67 numaralı kerykeion kabartması.

Bir önceki bölümde de detaylı bir şekilde değindiğimiz gibi, kerykeion antik dönemde özellikle bolluk, bereket ve şans getiren, uluslararası ticari anlaşmalarda uyumu, uzlaşmayı ve barışı temsil eden kutsal bir asadır²³⁰⁷. Çoğunlukla ticaret tanrısı Hermes'in başlıca sembolü kabul edilmiş, ancak nadiren başka kültürlerde de

²³⁰³ Plin. nat. XXIX.12.

²³⁰⁴ Smith 1880, 143.

²³⁰⁵ http://www.asiaminorcoins.com/gallery/displayimage.php?album=search&cat=0&pid=11187#top_display_media (Erişim Tarihi: 03.01.2018, 23.25)

²³⁰⁶ Cooper 2011, 28.

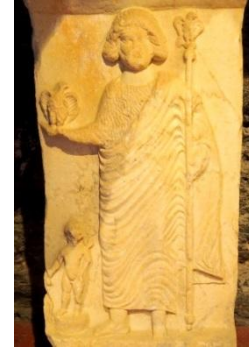
²³⁰⁷ Plin. nat. XXIX.12.

kullanılmıştır. Bu nedenle Merkezi Propylon yapısındaki mimari bir blokta karşımıza çıkan kerykeion kabartmasının hangi kültle ilişkili olduğunu ve yapıdaki sembolik ifadesini belirlemek için öncelikle bölgedeki kentlerde ve Laodikeia pantheonunda hangi tapınımlarla ilişkili olduğunu irdelemek gerekmektedir. Bu konuda ise özellikle bölgede ele geçirilen kabartmalar ve nümizmatik buluntular fikir sunar.

Hierapolis Arkeoloji Müzesi'nde bulunan iki adak steli üzerinde, bölgede yaygın bir tapınım olan *Zeus Ktesios Patrios* görülmektedir. Kabartmalardaki en dikkat çekici detay, Zeus'un yanında betimlenen oğlu Hermes olup tanrının kerykeion ve para kesesi taşıdığı görülmektedir²³⁰⁸ (Fig. 364-365). Hierapolis'te Apollon Tapınağı Nymphaeumu'na ait bir alınlık üzerinde de *Zeus Ktesios Patrios* büstü betimlenmiş olup alınlığın köşelerinde kartal ve kerykeion kabartması yer almaktadır²³⁰⁹ (Fig. 366). Söz konusu kabartmalar, *Zeus Ktesios Patrios* ve oğlu Hermes'in bölgedeki yerleşimlerde özellikle, tüccarların ve ticaretin koruyucu tanrısı nitelikleriyle ön planda tutulduklarını göstermektedir. Yine bölge kentlerine ait sikkelerde²³¹⁰ de Hermes'in kerykeion ve para kesesiyle betimlendiği görülmektedir.

Figür 364: İcikli'den *Zeus Ktesios Patrios* ve Hermes, Hierapolis Arkeoloji Müzesi.

Figür 365: Laodikeia'dan *Zeus Ktesios Patrios* ve Hermes, Hierapolis Arkeoloji Müzesi.

²³⁰⁸ Ritti 2008, 91; Şimşek 2009b, 680-681, Res. 18, 19; Şimşek 2013a, 461, Res. 659; Cadwallader 2015, 118, Pl. 6.15.

²³⁰⁹ D'Andria 2003, 134; D'Andria 2011, 162-164, Fig. 10.24.

²³¹⁰ Head 1906, 184, 231, 235, no. 11, 21, 49.

Figür 366: Hierapolis Apollon Tapınağı Nymphaeumu'ndan, Zeus *Ktesios Patrios*'un betimlendiği alınlık, köşelerde kartal ve kerykeion.

Laodikeia antik kentinde ise kabartma²³¹¹, figürin²³¹² ve nümizmatik buluntularda karşımıza çıkan tanrısal bir semboldür. Söz konusu buluntular kerykeion'un Hermes ve kent tanrıçası Tykhe'yle (Laodike) ilişkilendirildiğini göstermektedir. Kerykeion, kentin Geç Hellenistik Dönem'e (MÖ 133 sonrası) tarihlendirilen sikkelerinde arka yüz betimlemesi olarak bereket boynuzu ile birlikte yer alır. Sikkelerin ön yüzünde ise kent tanrıçası Tykhe (Laodike) betimlenmiştir²³¹³ (Fig. 367). Söz konusu sikkeler, bu dönemde kerykeionun bolluk ve bereket yönüyle kent tanrıçasıyla ilişkilendirildiğinin göstermesi bakımından önemlidir. Marcus Aurelius Dönemi'ne (MS 161-180) ait sikkelerde ise ön yüz betimlemesi olarak kerykeionla birlikte Hermes başı görülmektedir²³¹⁴. Bu sikke, kentteki ticaretin tanrısı niteliğindeki Hermes'in varlığını da göstermektedir.

Caracalla Dönemi'ne ait şehir sikkelerinde ise kerykeion, bir yandan Hermes, diğer yandan kent tanrıçası Tykhe'nin kültüründe karşımıza çıkar. Ancak arka yüz betimlemesi olarak kerykeion ve para kesesi taşıyan Hermes'in betimlendiği bir sikkede, ön yüzde betimlenen Tykhe büstü, Hermes'in de Tykhe kültürüyle ilişkilendirilmeye başladığının bir göstergesidir²³¹⁵. Caracalla Dönemi'ne tarihlendirilen bir diğer şehir sikkesi, iki tanrı arasındaki bağlantıyı göstermesi açısından önem

²³¹¹ Laodikeia Nekropolü'nde oğlu Pan'ın bir keçi tarafından emzirilmesini izleyen Hermes'in elinde kerykeion taşıdığı görülmektedir. Şimşek 2013a, 421, 425, Res. 575.

²³¹² Mezardan ele geçirilen Hermes figürünü, ölen kişinin ruhunun öbür dünyaya yaptığı seyahatle ilişkili olarak bırakılmış olmalıdır. MS 1. yüzyılın ortasına tarihlendirilen eserde, tanrı Hermes'in kerykeion taşıdığı görülmektedir. Figürin için bkz. Şimşek vd. 2011, 735, Kat. No. 795.

²³¹³ SNG 1948, No. 501-502.

²³¹⁴ Şimşek vd. 2011, 491, Kat. No. 328.

²³¹⁵ Head 1906, 297, No. 117.

taşımaktadır. Söz konusu sikkede, Geç Hellenistik Dönem'e ait sikkelerin arka yüz betimlemesi şeklinde karşımıza çıkan kerykeion ve bereket boynuzu, doğrudan Tykhe *Pantheia*'nın ikonografisine dâhil edilmiş ve tanrıça, Hermes'in taşıdığı vasıfları kendi kimliğinde toplamıştır²³¹⁶ (Fig. 368). Tanrıçanın bu ikonografisi, Roma İmparatorluk Dönemi'nde sikkeler üzerinde sıkça kullanılan bereket, bolluk, iyi talih, refah ve mutluluk kavramlarının kişileştirilmiş tanrıçası *Felicitas* ile de özdeşleştirilmiş olmalıdır. Felicitas da bir elinde kerykeion, diğer elinde meyve dolu bereket boynuzu taşır şekilde betimlemiştir²³¹⁷.

Figür 367: Laodikeia sikkeleri üzerinde tanrıça Tykhe (Laodike) ve arka yüzde bereket boynuzu ile kerykeion, Geç Hellenistik Dönem.

Figür 368: Laodikeia Tykhesi, sağ elinde kerykeion, Caracalla Dönemi.

Yukarıda verdiğimiz örneklerden yola çıktığımızda, Merkezi Propylon'da KGS.67 numaralı mimari blok üzerinde tespit edilen kerykeion (caduceus) kabartması anlam kazanmaktadır. Çünkü söz konusu yapıda ele geçirilen tavan kasetlerinden dolayı, propylonda Tykhe *Pantheia*'nın onurlandırıldığı bilinmektedir. Bu durum da bize Caracalla Dönemi'ne tarihlendirilen yapıdaki kerykeionun Tykhe kültürle ilişkili bir sembol olarak kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir. Özellikle Caracalla Dönemi'nde kentin baş tanrısı Zeus ile birlikte, kamu dini içerisinde ilk sırayı paylaşan tanrıçanın, kent pantheonundaki birçok tanrı ve tanrıçanın vasfını kendi bünyesinde topladığı görülmektedir. Bu kültürlerden birisi de bölgede ve Laodikeia'da, ticaretin koruyucu tanrısı Tykhe'nin ticareti koruyan ve yöneten niteliğidir. Böylece yapıda

²³¹⁶ Head 1906, 318, No. 234.

²³¹⁷ Smith 1880, 143.

betimlenen kerykeion kabartmasıyla birlikte tanrıça Tykhe, Laodikeia'nın bereketini ve bolluğunu sağlayan, kente refah, mutluluk ve istikrar getiren, yarattığı barış ortamıyla birlikte ticari anlaşmalardaki uzlaşmayı sağlayan bir kimlik kazanmıştır. Tanrıça Geç Hellenistik Dönem'den itibaren Laodikeia'nın mallarının ve zenginliğinin koruyucu garantörüdür. Sikkelerde Tykhe'nin elinde görülen kerykeionun kader çarkının üzerinde durması, tanrıçanın, ticaretin kaderini yönlendirdiğinin açık bir ifadesidir (Fig. 368).

4.4. Lobut

Lobut, kahraman tanrı Herakles tarafından kullanılan budaklı veya boğumlu bir ağaç dalıdır²³¹⁸. Bu nedenle, *Herakles Sopası* ismiyle de bilinmektedir²³¹⁹.

Tanrı Zeus'un oğlu Herakles, doğa tarafından insanlara gönderilen afetler veya olağan üstü yaratıkları alt ederek insanoğluna daima iyilik yapan tanrısal bir kahramandır²³²⁰. Kahramanın tüm mücadeleleri, yabani zeytin ağacından yapıldığına inanılan lobutu sayesinde kazanılmıştır²³²¹. Bu nedenle lobut, kahramanlığı, gücü ve kötülükleri cezalandırmayı temsil eden bir belirteç haline dönüşmüştür²³²². Herakles'in hemen hemen tüm betimlemelerinde lobut karşımıza çıkmakta, yalnız şekilde betimlenen lobut da kahraman tanrıyı sembolize etmektedir²³²³.

4.4.1. Lobut Kabartmaları

Laodikeia antik kentindeki mermer mimari bloklarda, üç adet lobut (Herakles sopası, budaklı sopa) kabartması tespit edilmiştir. Kabartmaların tümü Kuzey (Kutsal) Agora'nın portiklerine ait sütunlarda yer almaktadır (Kat. No. S.01b, 02, 03, Fig. 369-371).

²³¹⁸ Karayaka 2007, 147; Erhan 2014, 835.

²³¹⁹ Erhan 2014, 835.

²³²⁰ Akkan 2005, 30.

²³²¹ Erhan 2014, 835.

²³²² Karayaka 2007, 146.

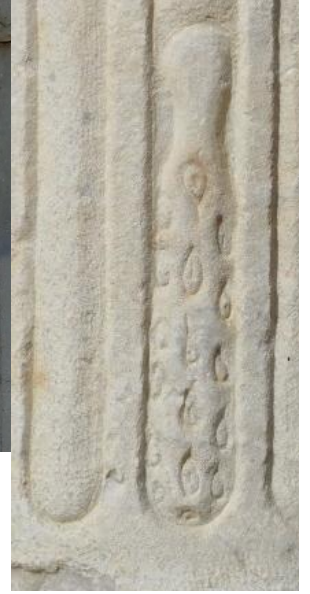
²³²³ Erhan 2014, 835.

Figür 369: S.01a-b no.lu kabartma.

Figür 370: S.02 no.lu kabartma.

Figür 371: S.03 no.lu kabartma.

S.01 no.lu kabartma; lobut ve hemen altındaki boğa başından, S.02 ve S.03 no.lu kabartmalar ise yalnızca bir lobut bezemesinden oluşmaktadır. S.01 no.lu lobut, ionik yivli sütun tamburunun flutes boşluğuna, yüksek kabartma tekniğinde işlenmiştir. Silindirik formulu tutamak, kısa ve kalın gövdeye bağlanmaktadır. Gövdedeki budaklar, yuvarlak formulu kurşun aplikasyonlarla oluşturulmuştur (Fig. 369). S.02 no.lu lobut da, S.01 no.lu lobutta olduğu gibi sütunun flutes boşluğuna, yüksek kabartma tekniğinde işlenmiştir. Tutamak kısmı eksiktir. Yalnızca gövde bölümü kalabilmiştir. Gövdenin üzerinde, kabartma tekniğinde yapılan, damla formulu budaklar yer almaktadır (Fig. 370). S.03 no.lu lobut, alt sütun tamburunun dolu yiv şeklinde işlenen flutes bölümüne, sığ kabartma tekniğinde işlenmiştir. Silindirik tutamak, flutes sınırları kullanılarak oluşturulan lobut gövdesine bağlanmaktadır. Gövdedeki budaklar, damla formunda kazıma çizgilerle yapılmıştır (Fig. 371).

Lobut kabartmalarının, Kuzey (Kutsal) Agora olarak isimlendirilen temenos alanındaki portik sütunlarında tespit edilmesi önemlidir. Çünkü bu durum, kabartmaların taşıdığı dini işlevi göstermesinin yanı sıra, kutsal alanındaki Herakles kültüne de işaret etmektedir. Herakles, bölgede²³²⁴ ve Laodikeia'da²³²⁵, babası Zeus

²³²⁴ Örneğin Laodikeia'nın komşusu Herakleia Salbake, kahraman tanrı Herakles adına kurulan bir kenttir (Şimşek 2002, 126; Lafli 2014, 9). Kentteki sikkeler üzerinde de en yoğun betimlenen tanrılardan biri Herakles'tir. Kentteki anıtsal hieronun kabartmalarında da kahramanla ilgili çeşitli sahneler yer alır (Lafli

kültünün güçlü olmasından dolayı sevilen tanrılardan biridir. Çünkü antik dönemde bu tapınım, özellikle Zeus'un kültürünün güçlü olduğu yerlerde önem kazanmıştır²³²⁶. Lobut kabartmalarının bulunduğu temenos, kentin baş tanrısı Zeus'a ait önemli bir kült alanıdır. Kentte ve söz konusu alanda bulunan arkeolojik veriler, temenos içerisinde kentin baş tanrısı Zeus'a ait anıtsal bir tapınağın varlığını ortaya koymuştur. Ancak söz konusu tapınak, kentte Hıristiyanlığın serbest bırakılması ve eski dinle ilişkili yapıların ortadan kaldırılmasıyla birlikte yerinden sökülüştür. Alanda yapılan çalışmalarda, söz konusu tapınağa ait sütunların bir kısmının Kuzey (Kutsal) Agora'nın portiklerinde, MS 4. yüzyılın ilk yarısında yapılan düzenlemelerde yeniden kullanıldığı belirlenmiştir²³²⁷. Bu nedenle, S.01b, S.02 ve S.03 numaralı sütunlarda karşımıza çıkan lobut kabartmalarının, söz konusu Zeus Tapınağı'ndan taşınan, Zeus ve oğlu Herakles'i temsil eden güç ve kahramanlık sembolleri olduğu düşünülmektedir. Diğer yandan İmparator Commodus'un kendisini Herakles'le bir tutması²³²⁸ ve kente Commodus Dönemi'nde "Neokoros" unvanı verilmesi²³²⁹, lobut kabartmalarının Commodus kültürüyle ilişkili olabileceğini de düşündürmektedir. Ancak bu görüşümüzü destekleyen yeterli bir veri bulunmamaktadır.

S.01b numaralı kabartmada²³³⁰, lobutun boğa başı ile birlikte işlenmesi, kompozisyonun Herakles'in vahşi Girit boğasını yakalaması veya alanda gerçekleştirilen kurban törenleriyle ilişkili olduğunu düşündürmektedir²³³¹.

Sütun yivi içerisine işlenen S.01b, S.02 ve S.03 numaralı lobut kabartmaları, Laodikeia'da çalışan mimari dekorasyon atölyesinin üstün becerisini ve yaratıcılığını ortaya koyan önemli bezemelerdir. Sütunların bu şekilde bezenmesi Arkaik Dönem'den itibaren Anadolu'daki çeşitli yapılarda uygulanan bir yöntemdir²³³². Ancak sütun yivinin içerisine işlenen bu tip örnekler Roma İmparatorluk Dönemi'nde nadiren karşımıza çıkmaktadır. Aizanoi Zeus Tapınağı, Kyzikos Zeus Tapınağı, Notion Athena

2014, 9-11, Res. 34, 37, 49). Ayrıca Hierapolis'te bulunan Herakles kabartması için bkz. D'Andria 2003, 77, Res. 50.

²³²⁵ Corsten 1997, 131-133, No. 66; Şimşek vd. 2013a, 432, 1057, Kat. No. 172, 175, 1566.

²³²⁶ Erhan 2014, 840.

²³²⁷ Şimşek 2013a, 279-281.

²³²⁸ Kleiner 1992, 276-277, Fig. 243; Özgan 2013, 283-284, Res. 301.

²³²⁹ Şimşek 2013a, 53.

²³³⁰ Kabartma Bölüm 4.4'de detaylı olarak değerlendirilmiştir.

²³³¹ Hierapolis kabartmalarında karşımıza çıkan bir sahnede, boğayı kurban etmek üzere götüren adakçının elinde budaklı sopaya benzeyen bir obje taşıdığı görülmektedir. Söz konusu kabartmalar için bkz. D'Andria-Ritti 1985, 143-144, Tav. 37.1; Çubuk 2008, 37-44, Res. 1.14-1.17.

²³³² Koçel Erdem 2008, 703-704.

Tapınağı ve Herakleia Pontike’de karşımıza çıkan benzeri bir uygulama, sütun yivlerinin içerisine işlenen vazo benzeri kap bezemeleridir²³³³. Söz konusu bezemelerin dini işleve sahip yapılarda bulunması, bu tip süslemelerin, kültlerle bağlantılı dini işlev taşıyan sembolik öğeler²³³⁴ olduğunu göstermekte ve Laodikeia’daki lobut kabartmalarıyla ilgili görüşümüzü güçlendirmektedir. Mimari bir blokta işlenen benzer bir lobut kabartması ise Lagina Hekate kutsal alanında, altar yapısına ait tavan kasetlerinde karşımıza çıkmakta ve yine dini bir yapıda açığa çıkartılması bakımıyla düşüncelerimizi desteklemektedir (Fig. 372).

Figür 372: Lagina Hekate Kutsal Alanı’na ait tavan kasetinde lobut kabartması.

4.5. Çelenk

Çelenk, antik dönemde başta zafer, galibiyet ve başarı olmak üzere egemenliği, şan ve şerefi, üstünlüğü, kutsallığı ve adayışı sembolize etmiştir²³³⁵.

Değişik türde bitki ve yapraklardan yapılan çelenkler, yapıldığı bitkinin sahip olduğu anlama göre farklı ifadeler taşımıştır²³³⁶. Örneğin Olympia’da zeytin, Istmia’da çam, Pythion’da defne gibi çeşitli bitkilerden yapılan çelenkler, oyunlarda kazanan kişilere armağan edilmiştir²³³⁷. Evlenen kişilere küçük mine çiçeklerinden yapılan bir çelenk verilerek evlilikler kutsanmıştır²³³⁸. Tanrılara adanan kutsal çelenkler, sevilen

²³³³ Koçel Erdem 2008, 700-703, Res. 1-16.

²³³⁴ Koçel Erdem 2008, 704.

²³³⁵ Deighton 2005, 80; Cooper 2011, 195.

²³³⁶ Deighton 2005, 80.

²³³⁷ Cooper 2011, 195.

²³³⁸ Cooper 2011, 195.

kişiyeye armağan olarak da sunulmuş, iyileştirici, tedavi edici etkileri olduğuna inanılmıştır²³³⁹. Yunanlılar tarafından gerçekleştirilen yiyecek şölenlerinde, yemeğin ardından elleri temizlenen konuklara çelenkler sunulduğu bilinmektedir²³⁴⁰.

4.5.1. Çelenk Kabartması

Laodikeia antik kentindeki mermer mimari bloklarda tespit edilen çelenk kabartması, KGS.56a numaralı konsollu geison sima bloğunun konsol kasetinde yer almakta olup kentte ele geçirilen tek örnektir (Fig. 373). Blok, Merkezi Agora'da Erken Bizans Dönemi'ne tarihlendirilen anı sütununun zemininde devşirme malzeme olarak kullanılmıştır²³⁴¹. Söz konusu blok, mimari bezemelerine göre erken Severuslar Dönemi özellikleri taşımaktadır. Olasılıkla, Merkezi Agora'ya yakın konumdaki, anıtsal bir yapıdan taşınan mimari blok, Erken Bizans Dönemi'nde yapılan anı sütununda ikinci kez kullanılmıştır.

Figür 373 a-b: KGS.56a numaralı blok üzerinde yer alan zafer çelengi ve pelta kalkan kabartması.

Sık yapraklı bir defne dalından oluşturulan halka formulu çelenk, üst bölümde bir kurdele ile bağlanmıştır. Kurdelenin uçları, çelengin iki yanından aşağı doğru sarkıtılmıştır. Diğer konsol kasetlerinde ise dört yapraklı bir rozet ve pelta kalkanı kabartması yer alır. Blok üzerinde betimlenen çelengin ikonografik anlamını kavrayabilmemiz için, yan kasetinde işlenen pelta kalkanıyla birlikte değerlendirmemiz yerinde olacaktır. Çünkü söz konusu bezemeler, sembolik olarak birbirleriyle bağlantılı bir kompozisyonu ifade edecek şekilde tasarlanmış olmalıdır.

²³³⁹ Deighton 2005, 80.

²³⁴⁰ Deighton 2005, 80.

²³⁴¹ Şimşek 2013a, 183.

Çelengi oluşturan defne, antik kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre; kazanılan zaferlere adanan kutsal ve tanrısal bir bitkidir²³⁴². Romalılar tarafından sevindirici haberlerin ve zaferin müjdeleyicisi kabul edilmiş, galibiyet onuru defneyle kutlanmıştır. Defnenin İmparator Augustus'a cennetten gönderildiğine inanılmıştır. Bu nedenle, İmparator bir zaferi kutlayacağı zaman başına defneyapraklarından yapılan bir çelenk takmıştır. Bu uygulama, sonraki İmparatorlar arasında bir gelenek haline dönüşmüştür²³⁴³. “*Kraliyet defnesi*” şeklinde de adlandırılan bitki, İmparatorların evlerinin kapısına asılmış ve onları kötülüklerden koruduğuna inanılmıştır²³⁴⁴. Bu da defne çelenginin hem İmparatorluğu, hem de zaferi temsil eden, koruyucu bir sembol olduğunu göstermektedir. Plinius²³⁴⁵, Roma İmparatorları tarafından Apollon'a sunulan defnenin, güzelliğiyle tanrıyı bile mutlu ettiğine inanıldığı için sevildiğini bildirmiştir. Bu nedenle, defneyapraklarından oluşturulan KGS.56 numaralı çelenk kabartması, İmparatorluğu ve İmparatorluk tarafından kazanılan tanrısal bir zaferi temsil ediyor olmalıdır. Bloğun diğer konsol kasetinde bulunan pelta kalkanı kabartması da bu düşüncemizi desteklemektedir²³⁴⁶. Bu nedenlerle, KGS.56 numaralı blok üzerinde işlenen zafer çelengi ve pelta kalkanı kabartması, sembolik olarak doğu ülkeleri, yani barbar kavimler üzerinde kazanılan bir zaferle ilişkili olmalıdır. Bloğun Severuslar Dönemi'ne tarihlendirilmesi de bu dönemde İmparatorluğun barbar kavimler üzerinde kazandığı askeri bir zafer ve başarıyı sembolize ettiğini düşündürmektedir.

Sonuç olarak, KGS.56a no.lu çelenk kabartması, İmparatorluğun kazandığı başarı ve zaferlerin, Laodikeialılar tarafından onurlandırıldığını ve yüceltildiğini gösteren bir ikonografi sunuyor olmalıdır. Kentin sikke ve madalyonlarında da İmparatorların defneyapraklı taç taktıkları, Nike'ler tarafından sunulan zafer çelenkleriyle onurlandırılıp, kutsandıkları görülmektedir. Tapınak A'da bulunan ve Diocletianus'un 20. yönetim yılını kutlamak amacıyla dikilen kabartmalı sütunlar üzerindeki tanrı, tanrıça büstleri de defneyapraklı çelenkler içerisine yerleştirilmiştir²³⁴⁷ (Fig. 374).

²³⁴² Plin. nat. XV.39.

²³⁴³ Plin. nat. XV.39-40.

²³⁴⁴ Plin. nat. XV.39.

²³⁴⁵ Plin. nat. XV.40.

²³⁴⁶ Blok üzerindeki pelta kalkanı kabartması için bkz. Bölüm 4.6.

²³⁴⁷ Şimşek 2013a, 464-465, Res. 666.

Antik dönemde kazanılan zaferleri ve başarıları onurlandırmak, tanrılara şükran sunmak için kutsal alanlara asılan çelenkler²³⁴⁸, mimari yapıların dekorasyonuna da etki etmiş olmalıdır. Mimaride kullanılan benzer çelenk bezemeleri, özellikle Geç Hellenistik Dönem'den itibaren yaygınlaşarak, mimari yapılarda sevilerek kullanılmaya başlanan dekorasyon öğelerinden birisi haline gelmiştir. Bezeme, özellikle Dorik cepheli yapıların triglif-metop bölümlerinde kullanılmaya başlamış²³⁴⁹, sonrasında tavan kasetleri ve konsollu geison bloklarının kaset bölümlerinde de yerini almıştır²³⁵⁰. KGS.56a numaralı çelenk kabartması ile benzer bir örnek, Laodikeia'nın komşusu Hierapolis kentinde Tapınak Nymphaeumu olarak isimlendirilen yapıda karşımıza çıkmaktadır (Fig. 375). Bu durum, her iki kentte tespit edilen bezemenin, Severuslar Dönemi'nde bölgede çalışan mimari dekorasyon atölyelerinin etkileşimini ve ilişkisini göstermektedir. Yine benzer çelenk kabartmaları Side Tiyatrosu'nda iki adet tavan kasetinde²³⁵¹ ve Sagalassos Antoninler Nymphaeumu'nun tavan kasetinde karşımıza çıkmaktadır (Fig. 376-377).

Figür 374: Tapınak A'da bulunan kabartmalı sütunda, defne çelengi içerisinde yer alan Apollon büstü.

Figür 375: Hierapolis Tapınak Nymphaeumu'nun konsol kasetindeki çelenk kabartması.

²³⁴⁸ “Bu hizmetimden dolayı Senato kararıyla bana Augustus ünvanı verildi ve evimin kapı söveleri halk tarafından çelenklerle süslendi” (Özgan 2013, 202; Res Gestae divi Augusti, XXXIV.2).

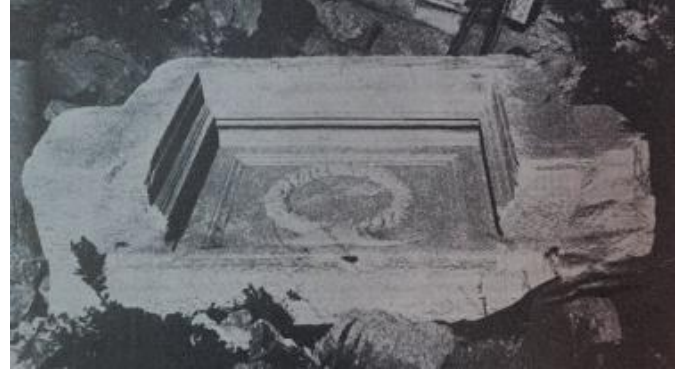
²³⁴⁹ Vandeput 1997a, Pl. 6.1.

²³⁵⁰ Kilikia Bölgesi'nde tapınak mezarlara ait konsol kasetlerinde çelenk kullanıldığı görülmektedir. Bkz. Kaplan 2013, 167, Lev. 51.b.

²³⁵¹ Mansel 1978, 204, Res. 230; Mansel 1962, 72, Res. 33; Alanyalı 2010, 84, Res. 1.

Figür 376: Sagalassos Nymphaeumu'ndan çelenk kabartması.

Figür 377: Side Tiyarusu'na ait tavan kaseti üzerinde çelenk kabartması.

4.6. Kalkan

Kalkan, önemli bir savunma teçhizatıdır. Bu nedenle, antik dönemde, savaş ve zaferle ilişkili tanrı, tanrıça ve kahramanların sembolüdür²³⁵². Düşmandan gelen kötülöklere karşı koruduğu için koruyucu bir semboldür²³⁵³.

Erken dönemden itibaren kutsallık kazanmış, kült eşyaları arasında yer almıştır²³⁵⁴. Bu nedenle tapınaklara, adak veya süsleyici bir unsur olarak kalkan asma geleneği ortaya çıkmıştır²³⁵⁵. Antik çağa ait edebi eserlerde, baş tanrı Zeus için çoğunlukla “*Kalkanlı Zeus*²³⁵⁶” ifadesi kullanılmıştır. Zeus'un kalkanının, Amaltheia isimli keçisinin derisinden yapıldığı ve Themis tarafından bu kalkanı kullanması gerektiği bildirilmiştir²³⁵⁷. Zeus dışında, Athena ve Ares'in de sembolüdür²³⁵⁸.

Kalkanlar, Roma İmparatorluk Dönemi'nde, İmparatorları ve Roma'yı da sembolize etmiştir. İmparatorlarla birlikte görölen kalkanlar, İmparatorun erdemini, merhametini, adaletini ve görevlerine bağlılığını temsil etmiştir. Bununla ilgili en önemli bilgi Augustus tarafından yazılan Res Gestae divi Augusti'de karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu metinde, “*Bu hizmetimden dolayı Senato kararıyla bana*

²³⁵² Erhan 2014, 840.

²³⁵³ Cooper 2011, 152.

²³⁵⁴ Minos dininde kalkan gibi koruyucu savaş aletleri tanrılarla ilişkili göröldüğü için kutsal kabul edilen kült eşyaları arasında yer almıştır (Alexiou 1991, 111-113).

²³⁵⁵ Yıldız 1993, 182.

²³⁵⁶ Hom. *Od.* III.394, IV.751, V.303.

²³⁵⁷ Grimal 1997, 784.

²³⁵⁸ Cooper 2011, 152.

*Augustus ünvanı verildi ve evimin kapı söveleri halk tarafından çelenklerle süslendi. Kapımın üzerine yurttaşlık tacı (corona civica) takıldı ve Julius senato binasına altın bir kalkan konuldu. Bu kalkanın üzerinde yazılanlarda görüleceği gibi, **erdemliliğim, merhametim, adaletim ve görevlerime bağlılığımdan dolayı, Roma Senatosu ve halkı tarafından bana bu kalkan verilmişti**²³⁵⁹”* sözleriyle Roma senatosu tarafından İmparator’a verilen kalkanın temsil ettiği değerler açık bir şekilde ifade edilmiştir. Roma İmparatorları’nın zırhlı heykellerinde pteryges motifi olarak karşımıza çıkan kalkan kabartmalarının, İmparatorun tebaasını korumaya muktedir olduğunu ifade eden, askeri zaferlerini vurgulayan semboller olduğu düşünülmektedir²³⁶⁰.

4.6.1. Kalkan Kabartmaları

Laodikeia antik kentindeki mimari bloklarda, Septimius Severus Nymphaeumu’ndan bir, Merkezi Agora’dan bir adet olmak üzere iki adet kalkan kabartması tespit edilmiştir. Kabartmalar, konsollu geison sima bloklarının konsol kasetine işlenmiştir (Kat. No. 39b, 56b, Fig. 378-379).

Figür 378: KGS.39b no.lu scutum tipi kalkan kabartması.

Figür 379: KGS.56b no.lu pelta tipi kalkan kabartması.

KGS.39b ve KGS.56b numaralı konsol kasetlerinde betimlenen kalkan kabartmaları, çağdaş dönemlere tarihlendirilmesine rağmen, birbirinden farklı tipte yapılmış olup farklı ikonografiye sahip olduğu düşünülmektedir. Her iki kalkanın yan kasetinde işlenen diğer kabartmalar da kalkanların taşıdığı ikonografik anlam konusunda fikir sağlamaktadır. Bu nedenle, her iki bloğu ayrı ele almak daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

²³⁵⁹ Özgan 2013, 202; Res Gestae divi Augusti, XXXIV.2.

²³⁶⁰ Zoroğlu 2014, 151, 154. Kalkan Romalıların koruyucu savaş araçlarından birisidir (Yıldız 1993, 182).

KGS.39b numaralı blok üzerindeki kalkan kabartması, diğer konsol kasetindeki gladius (kılıç)²³⁶¹ kabartması ile birlikte betimlenmiştir (Fig. 380). Söz konusu kalkan, Roma İmparatorluk Dönemi'nde *Secutor* olarak isimlendirilen gladyatörler²³⁶² ve Roma lejyonerleri²³⁶³ tarafından kullanılan *scutum* isimli bir savunma ve saldırı aletidir²³⁶⁴. Vücudu boyundan diz hizasına kadar koruyan, uzun ve dikdörtgen, dışta bombeli, içten kavisli, tahta levhalardan yapılan ancak üzeri deri ile kaplanan bir koruyucudur²³⁶⁵. Kenarları pirinç veya deri ile kaplanmaktadır. Kalkanın merkezinde ise *umbo* şeklinde isimlendirilen tutamak bölümü yer alır²³⁶⁶ (Fig. 381). Yukarıda verilen tüm detaylar, *scutum* tipindeki kalkan motifini 3/4 profilden işleyen usta tarafından verilmiştir. Kabartmanın merkezinde kazıma çizgilerle *umbo* şeklinde isimlendirilen bölüm, kenarlarda ise deri ya da pirinç ile kaplanan şerit bant gösterilmiştir. Diğer kasette işlenen kılıç ise yine *Secutor* tipindeki gladyatörler tarafından kullanılan *gladius*²³⁶⁷ isimli kesici saldırı aletidir (Fig. 380).

Figür 380: KGS.39 no.lu kalkan (*scutum*) ve kılıç (*gladius*) kabartması.

²³⁶¹ Gladius (kılıç) kabartması için bkz. Bölüm 4.7.

²³⁶² Meijer 2008, 78-81; Memiş 2014, 29.

²³⁶³ Şenocak 2014, 12.

²³⁶⁴ Meijer 2008, 189; Memiş 2014, 29; Yıldız 1993, 182-184. Bu gladyatörler, MS 1. yüzyılda Caligula'dan itibaren *Secutor* ismiyle bilinmektedir (Memiş 2014, 29).

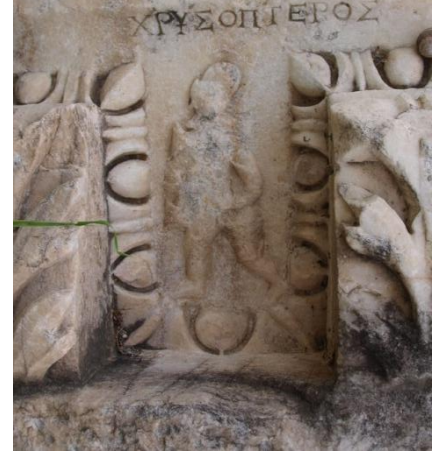
²³⁶⁵ Memiş 2014, 23-24.

²³⁶⁶ Yıldız 1993, 183; Junkelmann 2002, 31.

²³⁶⁷ Meijer 2008, 188.

Figür 381: Gladyatör steli, Hierapolis Arkeoloji Müzesi.

Figür 382: Hierapolis'te konsol kasetinde betimlenen *Secutor* tipi gladyatör kabartması.

Laodikeia'nın komşusu Hierapolis kentinde bulunan steller, bölgede, *Secutor*²³⁶⁸ tipindeki gladyatörlerin yetiştiğini, *scutum* ile *gladius* isimli dövüş aletlerinin kullanıldığını göstermektedir. Söz konusu stel üzerinde gladyatör tarafından kullanılan *scutum* kalkan²³⁶⁹, KGS.39b numaralı kabartma ile çok yakın benzerlik taşımaktadır. Cepheden betimlenen bu kalkanın merkezinde kazıma ile işlenen *umbo* bölümü de oldukça benzerdir (Fig. 380-381). Laodikeia'da Asopos Tepesi'ndeki bir konutta ele geçirilen ve yerel üretim olduğu belirlenen matara üzerinde de (MS 3. yüzyılın ilk çeyreği) iki gladyatör arasındaki dövüş mücadelesi gösterilmiş olup sağ tarafta işlenen gladyatör de *scutum* ve *gladius* kullanan *Secutor*'dur (Fig. 389). Septimius Severus Nymphaeumu'na ait bir konsol kasetinde işlenen *Secutor* tipindeki gladyatör kabartması da söz konusu yapıda gladyatörlerle ilişkili betimlemelerin yapıldığını ve KGS.39a-b numaralı blokta işlenen kabartmaların gladyatör mücadeleleriyle ilgili olduğunu göstermektedir. Hierapolis'te bulunan bir konsol kasetindeki gladyatör kabartması da, Severuslar Dönemi'nde bölgede popüler olan gladyatör dövüşlerinin mimari yapılara olan etkisini göstermektedir²³⁷⁰ (Fig. 382). Hem İmparatorluğun Romalılaştırma

²³⁶⁸ *Secutores (contrariarii)* kılıç ve uzun kalkan kullanan bir gladyatör tipidir. En çok bahsedilen gladyatör tiplerinden birisidir (Meijer 2008, 78-81).

²³⁶⁹ Ritti 2006, 189, Res. 77; Ritti 2011, 180, Fig. 11.9.

²³⁷⁰ Ritti 2011, 181, Fig. 11.11.

sürecinin bir parçası haline gelen, hem de halk tarafından oldukça sevilen bu gösteriler, kentin önemli anıtsal yapıları ve seramikleri üzerinde²³⁷¹ betimlenmiştir.

Kalkan kabartmaları, Arkaik Dönem'den itibaren çeşitli anıtsal yapılar üzerinde betimlenmiş, çoğunlukla savaşlarda düşman üzerinde kazanılan zaferi ve ganimetleri temsil etmiştir²³⁷². Ancak KGS.39 numaralı kabartma, yukarıda da değindiğimiz gibi farklı bir anlam taşımaktadır. *Scutum* tipindeki benzer kalkan kabartmaları, Hierapolis Tiyatrosu ve Tapınak Nymphaeumu, Aphrodisias Tetrasyonu gibi yapılarıdaki konsol kasetlerinde de karşımıza çıkmaktadır²³⁷³ (Fig. 383-384). Fakat bu örneklerdeki *scutum* tipinde yapılan kalkanlar, KGS.39b numaralı blokta olduğu gibi yan kasetlerinde kılıç gibi başka bir teçhizat içermemektedir. Olasılıkla söz konusu kabartmalar, kalkanın koruyucu bir nesne²³⁷⁴ olmasından dolayı kötülüklerden koruyucu (*apotropeik*) bir anlam taşımaktadır²³⁷⁵.

Figür 383: Aphrodisias Tetrasyonu'ndan kalkan kabartması.

Figür 384: Hierapolis Tapınak Nymphaeumu'ndan kalkan kabartması.

²³⁷¹ Şimşek 2013a, 486-487, Res. 711, 713; Şimşek vd. 2011, 1037. Laodikeia'da Roma Dönemi'ne tarihlendirilen kandillerin diskus bölümlerinde de gladyatör mücadeleleri sevilerek betimlenmiştir. Bkz. Şimşek vd. 2011, 1037; Şimşek 2013a, 486, Res. 711.

²³⁷² Umar 2014, 216-218; Özgen 2009, 48.

²³⁷³ Karia Bölgesi'ndeki yapılarda da kalkan kabartmaları kullanılmıştır. Ancak söz konusu kalkanlar, form olarak yuvarlak tipte olup söz konusu örneklerden ayrılmaktadır. Kalkanlar için bkz. Hellström 1965, 46, Fig. 23; Davran 2011, 36, 39-40.

²³⁷⁴ Yıldız 1993, 182.

²³⁷⁵ Antik dönemde anıtsal mezarlarda, lahit kapaklarında ve mezar stellerinde, mezarı korumaya yönelik olarak kalkan motifi kullanılmıştır.

KGS.56b numaralı blok üzerinde, hilal biçiminde ve *pelta*²³⁷⁶ ismiyle bilinen bir kalkan kabartması işlenmiştir. Kalkanın, aynı bloktaki diğer kasette betimlenen çelenk kabartmasıyla birlikte ortak bir ikonografiye sahip olduğu düşünülmektedir²³⁷⁷ (Fig. 379, 385).

Pelta kalkanı, Klasik Dönem'den itibaren Doğu'nun mitolojik karakteri savaşçı Amazonlarla özdeşleştirilmiş, Yunanlılar tarafından savaş açılan doğu'lu düşman ve barbar ülkeleri temsil etmiştir²³⁷⁸. Bu nedenle Yunanlılar tarafından yapılan çoğu sanat eserinde, propaganda amacıyla işlenen Amazon kadınları ve Yunanlı savaşçıların mücadelesi betimlenmiştir. Bu sahnelerde Amazon kadınlarının taşıdığı hilal şeklindeki pelta kalkanı, onların savaşlarda taşıdığı en önemli teçhizatı haline dönüşmüş ve doğulu, barbar kavimleri temsil etmiştir²³⁷⁹. Bu kompozisyon Romalılar tarafından da sevilmiş ve çeşitli sanat eserlerinde kullanılan bir tema olmuştur²³⁸⁰. KGS.56b numaralı blok üzerinde karşımıza çıkan pelta kalkanı kabartmasının, zaferi temsil eden çelenk kabartması ile birlikte betimlenmesi, her iki kabartmanın ortak tasarlandığını ve kazanılan bir zaferi temsil ettiğini düşündürmektedir. Severuslar Dönemi'ne tarihlendirilen blok, olasılıkla bu dönemde İmparatorluk tarafından barbarlar üzerinde kazanılan askeri bir zaferi onurlandırmak amacıyla işlenmiştir. Söz konusu bloğun ait olduğu yapı bilinmemektedir. Ancak blok, olasılıkla Roma İmparatorluğu'nun propagandasının yapıldığı anıtsal bir yapıyla ilişkili olmalıdır²³⁸¹.

²³⁷⁶ Şenocak 2014, 218. Pelta kalkanlar, sorgun ağacının üzerinin kalın derilerle kaplanması ile yapılmıştır (Yıldız 1993, 185).

²³⁷⁷ Çelenk kabartması için bkz. Bölüm 4.5.

²³⁷⁸ Asya kavimleri ile thraklar tarafından da kullanılmıştır (Yıldız 1993, 185).

²³⁷⁹ Aphrodisias Sebasteion anıtında, İmparatorlar tarafından fethedilen ülkeler Amazon kadınları şeklinde kişileştirilmiştir. Bkz. Smith 1987, 115-120; Kleiner 1992, 160, Fig. 134; Yılmaz 2012, 74, 77. Commodus'un Herakles tipinde gösterilen portre büstünde, altındaki destek kaidesi pelta kalkanı şeklinde tasarlanmıştır. Kalkanın iki yanında ise kaideyi destekleyen Amazon figürleri bulunmaktadır (Kleiner 1992, 276-277, Fig. 243).

²³⁸⁰ Verg. *Aen.* I.490, XI.663. MS 50 yılına tarihlenen Gemma Claudia'da hanedan üyelerinin çevresinde betimlenen barbarlara ait çeşitli savaş aletleri içerisinde, pelta kalkan da kullanılmıştır. Bkz. Kleiner 1992, 151-152, Fig. 127.

²³⁸¹ Hierapolis kentinde Severuslar Dönemi'ne tarihlendirilen anıtsal bir nymphaeum yapısında, Amazon kadınları ve Yunanlı savaşçıları arasındaki savaş mücadelesi betimlenmiştir. Klasik Dönem etkisi taşıyan konunun, bölgede Severuslar Dönemi'nde sevildiği görülmektedir. Kabartmalar için bkz. D'Andria 2011, 151-172, Fig. 10.26-10.28.

Figür 385: KGS.56b numaralı blok üzerindeki pelta kalkanı ve çelenk kabartması.

Figür 386: Side P Tapınağı'na ait konsol kasetinde pelta kalkanı kabartması.

Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait mimari yapılarda pelta kalkanı kabartmasının görüldüğü benzer örnekler, çoğunlukla dini işleve sahip yapılarda karşımıza çıkmaktadır. Bu durumun, Roma İmparatorluk Dönemi'nde tapınak gibi dini yapılara kalkan asma geleneğinin bir yansıması olmalıdır. Söz konusu örnekler, Antiokheia ad Cragum'da İmparatorluk kültüne adanan bir tapınağın konsol kasetinde²³⁸², Side P Tapınağı'nın konsol kasetinde²³⁸³, Apollon Lairbenos Tapınağı'nın konsol kasetinde, Aphrodisias'ta bir alınlık üzerinde tespit edilmiştir. Ayrıca Kilikia Bölgesi'nde Severuslar Dönemi'ne tarihlendirilen tapınak mezarlarda da görülmektedir²³⁸⁴.

4.7. Gladius

“*Gladius*” sözcüğü, Latince kılıç anlamına gelmektedir²³⁸⁵. En önemli silah türlerinden²³⁸⁶ olup Etrüsk kılıçlarının etkisinde tasarlanmış, çift ağızlı, dar ve kısa bir kılıç türüdür²³⁸⁷. MÖ 3. yüzyıldan, MS 3. yüzyıla kadar etkin bir şekilde

²³⁸² Dobos 2014, Fig. 2.3. Söz konusu örnekte, yan kasetlerde çift yüzlü balta kabartması görülmektedir. Bkz. Dobos 2014, Fig. 2.3.

²³⁸³ Mansel 1951, Lev. XXII, Res. 40.

²³⁸⁴ Kaplan 2013, 170, 200.

²³⁸⁵ Memiş 2014, 4.

²³⁸⁶ Junkelmann 2002, 32.

²³⁸⁷ Meijer 2008, 188; Memiş 2014, 23. Pompei'de bulunan bir örnek için bkz. Berry 2007, 145.

kullanılmıştır²³⁸⁸. En erken dönemlerden itibaren gladyatörler tarafından kullanılan bu kılıcın etkisiyle gladyatör kelimesi ortaya çıkmıştır²³⁸⁹.

Gladius'un kısa bir kılıç modeli olması, yakın dövüslere uygun, öldürücü bir savunma silahı olmasına yol açmıştır²³⁹⁰. Bu nedenle Secutor tipi gladyatörler²³⁹¹ ve Roma ordusu²³⁹² tarafından etkin bir şekilde kullanılmıştır.

4.7.1. Gladius Kabartması

Laodikeia kentindeki mimari bloklarda, KGS.39 numaralı konsollu geison sima bloğunun konsol kasetinde tespit edilen *gladius* (kılıç) kabartması, kentte ele geçirilen tek örnektir. Blok, İmparator Septimius Severus adına inşa edilen anıtsal nymphaeum yapısında bulunmuştur (Kat. No. KGS.39c, Fig. 387).

Figür 387: KGS.39 numaralı blok üzerindeki *gladius* (kılıç) ve *scutum* (kalkan) kabartması.

*Gladius*²³⁹³ (kılıç) kabartması, aynı bloktaki *scutum* tipindeki kalkan ile ortak bir kompozisyon doğrultusunda programlanmıştır. Söz konusu iki savunma ve saldırı aleti, Roma İmparatorluk Dönemi'nde hem Roma ordusu, hem de *secutor* tipindeki

²³⁸⁸ Şenocak 2014, 209.

²³⁸⁹ Junkelmann 2002, 32; Uzunaslın 2005, 16; Memiş 2014, 3, 23.

²³⁹⁰ Şenocak 2014, 12.

²³⁹¹ Memiş 2014, 29.

²³⁹² Şenocak 2014, 12.

²³⁹³ Meijer 2008, 188.

gladyatörler tarafından kullanılan en etkili teçhizatlardır. KGS.39b-c numaralı bloktaki *scutum* ve *gladius* kabartmasının oldukça benzeri Ephesos kentinde bulunan bir *Secutor* tipli gladyatör stelinde²³⁹⁴ karşımıza çıkmaktadır. Kabartmada, bizim kabartma ile benzer forma ve askı ipine sahip *gladius* görülmektedir (Fig. 388). Laodikeia’da²³⁹⁵ ve Hierapolis’te²³⁹⁶ bulunan gladyatör betimlemeleri de söz konusu aletlerin bölgede özellikle gladyatörler tarafından kullanıldığını göstermesi bakımından önemlidir (Fig. 381-382, 389). Bu kabartmalarda karşımıza çıkan *Secutor* tipindeki gladyatörler ve Septimius Severus Nymphaeumu’ndaki bir konsol kasetinde betimlenen *secutor* tipi gladyatör kabartması, KGS.39b-c numaralı konsol kasetindeki *gladius* tipi kılıç ve *scutum* tipi kalkan kabartmalarının, bölgede yaygın bir tip olan ve sevilen *secutor* gladyatörlerle ilişkili olduğunu göstermektedir. Özellikle MS 1-3. yüzyıl arasında yaygınlaşan gladyatör gösterileri, toplum tarafından yoğun bir şekilde talep edilmiştir²³⁹⁷. Romanizasyon sürecinin de önemli bir parçası olan gösteriler, sosyal hayatın bir yansıması olarak mimari yapılarda yerini almış olmalıdır.

Figür 388: *Secutor* tipi gladyatör, *gladius* ve *scutum*la, Ephesos.

Figür 389: Laodikeia’da bulunan gladyatör kabartmalı matara (MS 3. yüzyılın ilk yarısı).

²³⁹⁴ Zülkadiroğlu-İçten 2002, 81-82. Ayrıca bkz. Zülkadiroğlu-İçten 2002, 79-80.

²³⁹⁵ Şimşek 2013a, 487, Res. 713.

²³⁹⁶ Ritti 2006, 189, Res. 77; Ritti 2011, 181, Fig. 11.11.

²³⁹⁷ Grossschmidt-Kanz 2002, 60-63.

4.8. Vazo

Krater ve kantharos gibi kaplar, kabın işleviyle paralel olarak çoğunlukla Dionysos dünyasıyla ilişkili olduğu için antik dönem sanatında sıklıkla betimlenmiştir. Krater, antik dönemin önemli bir kap formudur. Derin ve geniş gövdeli, geniş ağızlı bir kap çeşididir²³⁹⁸. İçerisinde su ve şarap karıştırılmaktadır²³⁹⁹. Şarapla ilişkili bir kap olduğu için kantharos²⁴⁰⁰ gibi Dionysos dünyasını temsil etmektedir. Gövde ve kulplarına göre; destekli, volütlü, kalyx ve çan krater şeklinde isimlendirilen tipleri vardır²⁴⁰¹. Kantharos ise yüksek gövdeli, çoğunlukla çift kulplu, kadehi andıran, ayaklı bir içki kabıdır²⁴⁰². Çoğunlukla şarap içiminde kullanıldığı için Dionysos'la ilişkilendirilmiş ve onu temsil etmiştir²⁴⁰³. Satyr ve maenadlardan oluşan Dionysos alayı da tanrı adına düzenlenen törenlerde, ellerinde şarap dolu kantharoslarla Dionysos'a eşlik etmiştir²⁴⁰⁴. Bu şenliklerin en önemli noktası, kantharosun içindeki şaraptır²⁴⁰⁵. Çünkü *üzüm suyunu bulup insanlara veren odur. Bu içki dertlilerin dertlerini avutur, onu içenleri tanrı uykuya kavuşturur, onlara günlük üzüntülerini unutturur. İnsanların dertlerine başka deva yoktur. Bu tanrı, insanların tanrıları memnun etmek için içtikleri şarabın kendisidir*²⁴⁰⁶. Bu nedenlerle insanoğlu saadetini tanrı Dionysos'a borçludur. Şarap yalnızca insanların değil tanrıların da ilahi içeceği²⁴⁰⁷. Dolayısıyla kantharos, hem şarabı ve Dionysos'u, hemde insanların ve tanrıların mutluluğunu sembolize eden kutsal bir kaptır.

4.8.1. Vazo Kabartmaları

Laodikeia kentindeki mimari bloklarda, Tapınak A'dan beş, Septimius Severus Nymphaeumu'ndan bir, Merkezi Propylon'dan bir adet olmak üzere toplamda yedi adet vazo kabartması tespit edilmiştir. Kabartmalardan üçü arşitrav friz bloğunun soffit bölümünde, diğer üçü konsollu geison bloklarının konsol kasetinde, bir adet kabartma

²³⁹⁸ Richter-Milne 1973, 6-8, Figs. 43-63.

²³⁹⁹ Richter-Milne 1973, 6.

²⁴⁰⁰ Karayaka 2007, 124.

²⁴⁰¹ Richter-Milne 1973, 6-8, Figs. 43-63; Tekçam 2007, 122. Pişmiş toprak dışında çeşitli madenlerden de yapılmıştır. Mezarlara ölen kişiye hediye edilmesinin yanı sıra dinsel amaçla kullanılmıştır. Roma İmparatorluk Dönemi'nde süs amaçlı olarak evlerde kullanıldığı da bilinmektedir (Tekçam 2007, 122-123).

²⁴⁰² Richter-Milne 1973, 25-26, Figs. 167-169; Tekçam 2007, 111; Delemen-Çokay Kepçe 2009, 12.

²⁴⁰³ Richter-Milne 1973, 25; Karayaka 2007, 123-124; Delemen-Çokay Kepçe 2009, 12.

²⁴⁰⁴ Dürüşken 2000, 93; Öztürk 2010, 45.

²⁴⁰⁵ Karayaka 2007, 123.

²⁴⁰⁶ Eur. *Bacch.* 266-297.

²⁴⁰⁷ Hes. *theog.* 796.

ise kemer kasetinde yer almaktadır. Tapınak A'da açığa çıkartılan AF.01, AF.02, AF.03²⁴⁰⁸ numaralı kantharos ve KGS.20 numaralı krater kabartmaları, kabın içerisine yerleştirilen sarmaşık bitkisiyle bağlantılı bir ikonografi taşıdığı için sarmaşık kabartmaları bölümünde değerlendirilmiştir²⁴⁰⁹. Bu nedenle, bu bölümde yalnızca KGS.21, KGS.36 ve KK.03 numaralı bloklarda görülen kaplar ele alınacaktır (Fig. 390-392).

Figür 390: KGS.21 no.lu
kantharos.

Figür 391:
KGS.36b no.lu
vazo.

Figür 392: KK.03b no.lu
volütlü krater.

KGS.21 numaralı kabartmada kantharos, KGS.36b numaralı kabartmada vaso, KK.03b numaralı kabartmada ise volütlü krater betimlenmiştir. Kapların tümü özenli bir işçiliğe sahip ve metal kapların etkisindedir. KGS.21 ve KGS.36b numaralı kabartmalar, kap formlarındaki farklılık dışında ortak kompozisyona sahiptir. Her iki kabın içerisinde, çok sayıda yuvarlak formlu meyve (üzüm) yer almaktadır. KK.03b numaralı kabartma ise yalnızca volütlü kraterden meydana gelmekte, olasılıkla şarap veya suyu temsil etmektedir.

Kantharos ve krater gibi kaplar, bir önceki bölümde de değindiğimiz gibi, Dionysos'u ve onun insanoğluna armağan ettiği ilahi asma ve şarabı temsil eden en önemli kaplardır. Bu nedenle KGS.21 ve KGS.36b numaralı kapların içerisinde betimlenen yuvarlak taneli meyveler, üzümü temsil ettiği için Dionysos'u temsil etmektedir. Vergilius "*asma yaprakları yüklenmiş bağlar sonbaharda senin için bereket saçıyor, fışılar üzüm dolu, köpük köpük köpürüyor*"²⁴¹⁰ ve "*bütün bağlar dolup taşar*

²⁴⁰⁸ Söz konusu blok, Doğu Bizans Kuleleri'nde devşirme olarak kullanılmıştır.

²⁴⁰⁹ Söz konusu örnekler için bkz. Bölüm 3.7.

²⁴¹⁰ Verg. *georg.* II.5-6.

*olgunlaşan üzümlerle böylece, üzüm kaynar oyuk vadiler, derin koyaklar ve tanrının kutsal başını çevirdiği her yer. O halde övelim Bacchus'u yurdumuzun türküleriyle*²⁴¹¹ cümleleri, Dionysos'un bağlara ve fanilere sunduğu bereketi ifade etmektedir. Hesiodos²⁴¹² üzüm hasadı zamanını “*Dionysos'un keyifli yiyeceklerini kaplara doldur*” şeklinde ifade etmektedir. Hasat, tanrının sunduğu bu bereketin ve bolluğun, buna bağlı da zenginlik ve refahın yaşandığı mevsimdir. KGS.21 ve KGS.36b numaralı kaplar da meyvelerle dolup taşmış şekilde gösterilmiş²⁴¹³, böylece Laodikeialılara başta Dionysos olmak üzere, tanrılar ve İmparatorluk tarafından sunulan bereket ve bolluk ifade edilmiştir. Meyvelerin iri ve olgun betimlenmesi de aynı ifadenin yansımasıdır.

Antik dönemde, KGS.21 numaralı kabartmanın bulunduğu Tapınak A gibi dini yapılarda düzenlenen törenlerde, o yıl hasatta elde edilen en kaliteli ürünler tanrılara sunulmuştur. Bu sayede hem elde edilen ürünler için tanrılara minnet ifade edilmiş, hem de gelecek yılın ürünleri için bereket, bolluk istenmiştir. Tapınak A yapısında, kantharosun içerisinden taşan kıvrımlı sarmaşık dalı bezemeleri de KGS.21 numaralı kabartma ile ikonografik olarak benzer şekilde programlanmıştır. Söz konusu dekorasyon öğeleri, Apollon, Artemis ve İmparatorluk kültü adına inşa edilen yapıdaki Dionysos kültürünün etkilerini yansıtan öğelerdir. Ancak esas nokta, tanrıların ve İmparatorluğun Laodikeialılara bahsettiği bereket ve zenginliktir. Meyve (üzüm) dolup taşan kantharos da yapının avlusuna gelen ziyaretçilere, tanrılar tarafından sunulan bu ilahi değerleri yansıtmak için programlanan, propaganda amacıyla tasarlanan dekorasyon öğeleridir. Septimius Severus Nymphaeumu'nda açığa çıkartılan KGS.36 numaralı kabartmada, aynı propagandayı yansıtan bir bezemedir.

KGS.21 ve KGS.36b numaralı kabartmalar ile benzer örnekler, Laodikeia'nın komşusu Hierapolis kentinde karşımıza çıkmaktadır. Hierapolis Tiyatrosu, Tapınak Nymphaeumu ve Agora'da bulunan mimari bloklarda, konsol kasetleri veya arşitrav soffitlerinde içi meyve dolu kantharos kabartmalarının sevilerek betimlendiği görülmektedir²⁴¹⁴ (Fig. 393-394). Söz konusu bezeme örneklerinin her iki kentte, çağdaş tarihli yapılarda görülmesi, mimari dekorasyon atölyelerinin arasındaki etkileşimi göstermektedir.

²⁴¹¹ Verg. *georg.* II.288-293.

²⁴¹² Hes. *erg.* 614.

²⁴¹³ İçi meyvelerle (*ambrosia*) dolu kap, Zeus *Ktesios* kültüründe görülmekte olup tanrının zenginlik sunan, bereket ve bolluk veren niteliğiyle alakalı olarak kullanılmıştır. Özellikle tanrının sembolü olarak dükkânlarda kullanıldığı görülmektedir (Şahin 2001, 87-88, 194).

²⁴¹⁴ Vandeput 1997a, Pl. 90.2; Ritti 2011, 181, Fig. 11.11.

Figür 393: Hierapolis Tapınak Nymphaeumu'na ait konsol kasetinde, içerisi üzüm? dolu kantharos.

Figür 394: Hierapolis agorasından içi üzüm? dolu kantharos.

KK.03b numaralı krater kabartması da ikonografik olarak yakın bir anlatım taşır. Kabartma, Kuzey (Kutsal) Agora'ya geçişin sağlandığı anıtsal propylon yapısına aittir²⁴¹⁵. Caracalla Dönemi'ne tarihlendirilen tavan kasetleri, bir tapınak cephesi şeklinde programlanan yapıda tanrı Dionysos ve Ariadne ile Pan, Satyr ve Maenadların onurlandırıldığını göstermektedir²⁴¹⁶. Tavan kasetlerinde sunulan kompozisyon, tanrı Dionysos'un dağıttığı mutluluk ve neşeyi yansıtan bir kır eğlencesidir²⁴¹⁷. KK.03b numaralı kraterde bu kompozisyonla paralellik taşımaktadır. Dionysos'un sembolü olan kap, hem tanrının şarapla insanoğluna sunduğu mutluluğu, hem de insanların tanrıya şükran için sunduğu kutsal şarabı temsil etmektedir. Bölge kentlerine ait sikkelerde tanrı elinde şarap kabı tutar şekilde betimlenmiştir²⁴¹⁸. Antik kaynaklarda²⁴¹⁹ da tanrı Dionysos için altın kaplardan sunulan şaraplardan bahsedilmiştir. Bu nedenle, KK.03b numaralı kabartmada betimlenen krater kabartması, propylondaki Dionysos kültürünün paralelinde işlenen ve tanrının sunduğu ilahi şarabı, ölümlüler için yeryüzüne getirdiği mutluluk kavramını ve ölümsüzlük duygusunu²⁴²⁰ temsil eden bir bezemedir.

²⁴¹⁵ Şimşek 2013a, 137-141, Res. 173.

²⁴¹⁶ Tarhan 2006, 58-62, Res. 45.

²⁴¹⁷ Tarhan 2006, 58.

²⁴¹⁸ Head 1906, 185-186, no. 18, 24.

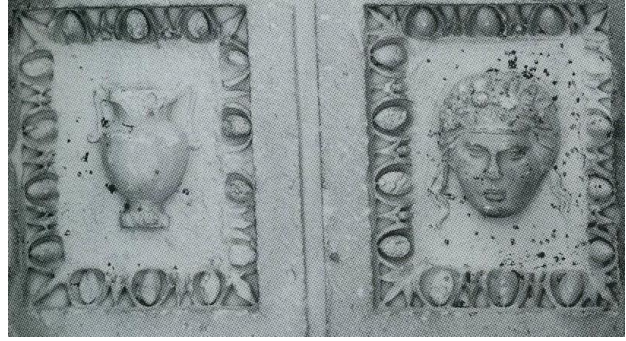
²⁴¹⁹ Verg. *georg.* II.191-192; “*Bacchus'un zengin dereleriyle çağlayan; bol bol üzümler, sulu sulu, altın kaplardan tanrılara döktüğümüz şaraplar gibi*”. Atina'da Demeter, Kore ve Dionysos adına düzenlenen Haloa festivalinde, önceki yılın ürünlerinden elde edilen şarapların tadına bakılmıştır (Samsatlı Lukianus, 80.VII.4). Bu bayramın diğer amacı ise bitki örtüsünün yeniden canlanmasını, doğurganlığın artmasını sağlamak ve tanrılardan bereket, bolluk dilemektir (Sina 2004, 47-48).

²⁴²⁰ Dionysos ve şarap için bkz. Seaford 2006, 15-18.

Yukarıda incelediğimiz kaplar ile benzer şekilde mimari bloklarda betimlenen bezemeler, Hierapolis Tapınak Nymphaeumu ve Hierapolis Tiyatrosu'ndaki konsol kasetlerinde²⁴²¹, Aspendos Tiyatrosu tavan kasetlerinde²⁴²² karşımıza çıkmaktadır (Fig. 395-396). Aspendos Tiyatrosu'nda Dionysos olduğu düşünülen bir kaset kabartması ile birlikte betimlenen kantharos, mimari bezeme olarak karşımıza çıkan bu tip kapların Dionysos'la ilişkisini göstermesi açısından önemlidir.

Figür 395: Hierapolis Tiyatrosu sahne binasının konsol kasetlerinde kantharos kabartması.

Figür 396: Aspendos Tiyatrosu sahne binası tavan kasetlerinde Dionysos ve kantharos kabartması.

Roma İmparatorluk Dönemi'nde Aizanoi Zeus Tapınağı, Kyzikos Zeus Tapınağı, Notion Athena Tapınağı ve Herakleia Pontike'de sütun yivlerinde tespit edilen vazo benzeri kap bezemelerinin de özel anlam taşıyan kült sembolleri olduğu düşünülmektedir²⁴²³. Lagina Hekate kutsal alanındaki altara ait tavan kasetlerinde²⁴²⁴ ve Apollon Lairbenos Tapınağı'nın konsol kasetlerinde²⁴²⁵ de karşımıza çıkan kap (amphora?) kabartmaları, bu tip objelerin dini alanlarla ve bu alandaki mevcut kültürle paralel programlandırıldığını gösteren diğer örneklerdir.

²⁴²¹ Vandeput 1997a, Pl. 90.2.

²⁴²² Can 2005, 102-103, Res. 24.

²⁴²³ Koçel Erdem 2008, 192-194, Res. 1-16.

²⁴²⁴ Davran 2011, 29, 39, 52, 84.

²⁴²⁵ Akıncı Öztürk 2011, 36.

BEŞİNCİ BÖLÜM

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Laodikeia’da 2002 yılından günümüze kadar olan süreçte gerçekleştirilen kazı çalışmalarında, Roma İmparatorluk Dönemi’ne tarihlendirilen anıtsal yapılara ve zengin işçilik taşıyan mimari yapı elemanlarına ulaşılmıştır. Bu çalışmada, söz konusu yapılarda açığa çıkartılan ve üzerinde bitki, hayvan veya bir objeye ait figürlü bezeme bulunan mimari bloklar değerlendirilmiştir.

Kentteki yapıların mimari dekorasyonu, Tablo 1 ve Tablo 2’de de görüldüğü gibi, figür çeşitliliği bakımından zengin bir bezeme repertuvarına sahiptir. Anadolu’da bulunan birçok antik kentte Roma İmparatorluk Dönemi’ne tarihlendirilen çağdaş yapılarda bu tip figürlü örneklerin daha az tercih edildiği, bu figürlerin yerine çiçek rozetleri gibi işçiliği basit, maliyeti düşük bezemelerin kullanıldığı görülmektedir. Bu nedenle, Laodikeia, mimari süslemelerinin zenginliği ve çeşitliliği bakımından Anadolu’da kazısı yapılan önemli merkezlerden birisidir. Bugüne kadar yapılan mimari bezeme çalışmalarında, tez kapsamında ele aldığımız çeşitli bitki, hayvan ve objeden oluşan figürlü örnekler detaylı olarak irdelenmemiş, mimari dekorasyonda kullanılan bu tip bezemelerin hangi amaçla seçilerek dekorasyon ve yapı programına uygulandığı yeterince detaylı araştırılmamıştır. Son yıllarda bazı figürler ele alınarak yapılan çalışmalar kısmen başlamış olsa da bu konuyu yeterli derecede aydınlatan bütüncül bir araştırma henüz bulunmamaktadır. Laodikeia antik kenti, hem figür çeşitliliği bakımından, hem de figürlerin bağlı bulunduğu yapılara ait kazı çalışmalarının tamamlanması bakımından bu çalışmanın yapılabileceği önemli bir kenttir.

Tez çalışmamızda değerlendirmeye aldığımız mimari bloklar; Tapınak A, Septimius Severus Nymphaeumu, Kuzey (Kutsal) Agora, Kuzey (Kutsal) Agora Batı Propylon, Kuzey (Kutsal) Agora Merkezi Propylonu, Batı Tiyatrosu, Caracalla Nymphaeumu, Suriye Caddesi, Merkezi Hamam, Suriye Kapısı, Stadyum Caddesi, Traianus Nymphaeumu, Yuvarlak Yapı veya yüzeyde bulunan bazı bloklar olmak üzere kentin merkezinde konumlandırılan önemli kamusal ve dinsel yapılara aittir. Bu

kapsamda toplamda 132 adet mermer mimari blok üzerinde yer alan 178 adet figürlü bezeme incelenmiştir. Çalışma kapsamına alınan figürler bitki, hayvan ve objelerden oluşmakta olup bu kapsamda çam kozalağı, meşe palamudu, incir, nar, elma, üzüm, sarmaşık, saparna, akanthus, enginar, haşhaş, tahıl başağı ve haşhaş, saz, patlıcan/kabak gibi bitkisel figürler, fil, sığır, keçi, domuz, kurt, köpek, kartal, turna kuşu, horoz, hippokampus, yunus, Akdeniz foku, balık, kaplumbağa ve yılan gibi hayvan figürleri, bereket boynuzu, yıldırım demeti, kerykeion, lobut, çelenk, kalkan, kılıç ve vazo gibi çeşitli objelerden oluşmaktadır. Yaptığımız çalışma, mimari bloklar üzerinde betimlenen bitki ve hayvan figürlerinin işlenme oranının sayıca daha fazla ve birbirine eşit durumda olduğunu göstermiştir. Çeşitli objelerden oluşan bezemelerin ise daha az tercih edildiği görülmektedir (Tablo 1). Bitkisel bezemeler içerisinde haşhaş ve kabak/patlıcan? meyvesinin, hayvan figürlerinden balık ve yunus kabartmalarının, objelerden ise bereket boynuzu ile vazoların diğer bezeme çeşitlerine göre daha yoğun kullanıldığı belirlenmiştir (Tablo 1).

Bitkisel Figürler	Adet	Hayvan Figürleri	Adet	Obje	Adet
Çam Kozalağı	3	Fil	1	Bereket Boynuzu	6
Meşe Palamudu	1	Sığır	3	Vazo	7
İncir	1	Keçi	2	Yıldırım Demeti	1
Nar	2	Domuz	5	Kerykeion	1
Elma	1	Kurt	2	Lobut	3
Üzüm	5	Köpek	3	Çelenk	1
Sarmaşık	9	Kartal	4	Kalkan	2
Akdeniz Saparnası	1	Turna Kuşu	1	Kılıç	1
Akanthus	2	Horoz	3	Toplam	22 adet
Enginar	1	Hippokampus	1		
Haşhaş	25	Yunus	16		
Tahıl başağı-Haşhaş	3	Akdeniz Foku	1		
Saz	4	Balık	26		
Patlıcan/Kabak?	20	Kaplumbağa	1		
Toplam	78 adet	Yılan	4		
		Kuş	7		
		Toplam	78 adet		

Tablo 1: Bitki, hayvan ve objelerin tür ve sayısal dağılımı.

İncelenen mimari bloklar, bu figürlerin daha çok yatay taşıyıcı elemanlarda, özellikle de yapıya gelen ziyaretçinin daha kolay görebilmesini sağlayacak konsollu geison sima, tavan kaseti, kemer kaseti veya arşitrav friz bloğunun soffiti gibi figür için özel bir bölüm ayrılabilir bloklarda tercih edildiğini göstermiştir. Tablo 2’de de görüldüğü gibi özellikle konsollu geison sima bloklarının kaset bölümleri, figürlü bezemelerin karşımıza çıktığı en önemli dekorasyon alanlarıdır. Bu bloğu, tavan kaseti blokları izler (Tablo 2).

Mimari Blok Cinsi	Adet
Konsollu Geison Sima	71
Tavan Kaseti	27
Kemer Kaseti	9
Arşitrav Friz	8
Friz	4
Paye Başlığı	4
İon başlığı	1
Sütun	3
Geison Sima	2
Konsol	1
Taç	1
Toikhobat	1

Tablo 2: Figürlü mimari blokların sayısal dağılımı.

Antik çağ insanı, günümüzde olduğu gibi geçmişte de daima mükemmeli aramış, en güzeli ortaya koymak amacıyla çalışmıştır. Bu çaba, bugün bizlerin kazılar sırasında ulaştığı heykel, figürin, seramik veya takı gibi birçok arkeolojik objede karşımıza çıkmaktadır. Bu estetik çabanın sonuçlarından birisi de mimaride ortaya çıkan sanattır. Özellikle Roma İmparatorluğu’nda, İmparator Augustus Dönemi’nden itibaren inşa edilen yapılar, bağlı bulunduğu dönem ve toplumun, dini, sosyal, kültürel ve politik anlayışını ortaya koyma çabasıyla gelişen bir sanat anlayışı kazanmıştır. Bu durum söz konusu yapıların dekorasyonunda, topluma empoze edilmeye çalışılan ideolojiye bağlı olarak şekillenmiş ve hayat bulmuştur. Augustus’un, İmparatorluğun genelinde yaratmaya çalıştığı *Pax Romana* (Roma Barışı) anlayışı, merkezde ve eyaletlerde

sağladığı sosyal ve ekonomik avantajların etkisiyle şekillenerek, mimari yapılarla birlikte İmparatorluğun zenginliğini ve gücünü yansıtan görsel bir şölene dönüşmüştür. Böylece, imparatorluğun yönetimi altına giren en uzak kentler bile Augustus'un kurduğu bu yeni düzenin temsilcisi olmuş, hem Roma yönetimine yakın olma, hem de mevcut halkı Romalılaştırma politikası beraberinde yeni bir yapılaşma ve sanat anlayışının gelişmesine, şekillenmesine yol açmıştır. Laodikeia da bu politik anlayışı kazanan ve sanat yoluyla uygulayan antik kentlerden birisidir. Özellikle kentin Roma'yla olan yakın ilişkisi antik kaynaklar, yazıtlar ve anıtsal yapı programlarında izlenebilmektedir.

Tez kapsamında incelediğimiz figürlü dekorasyona sahip mimari bloklar, Laodikeia'da zengin yapı dekorasyonu anlayışının, Augustus Dönemi'yle birlikte Julius Claudiuslar Dönemi'nde başladığını ve geliştiğini ortaya koymaktadır. Batı Tiyatrosu ve Kuzey (Kutsal) Agora'nın Batı Tiyatrosu'yla bağlantılı kapısında açığa çıkartılan mimari bloklar, bu dönemin mimari bezeme anlayışını ve Augustus'un yaratmaya çalıştığı *Pax Romana* ideolojisini yansıtan önemli örneklerdir. Özellikle agoranın batı kapısında açığa çıkartılan figürler, Kuzey (Kutsal) Agora olarak isimlendirilen temenos alanına gelen ziyaretçilere, kentin sahip olduğu bolluk, bereket ve zenginliği, Laodikeia'nın Roma İmparatorluğu'nun yönetimi altında kazandığı huzur, güven, bağlılık ve üstünlüğü sembolize eden figürlerle dekore edilmiştir. Bezemelerde uygulanan kompozisyon, Ara Pacis Barış Altarı'na ait Tellus frizinin etkisini taşıması yönüyle önemlidir. Bu etki, kentlerdeki yöneticiler ile birlikte zengin ve soylu ailelerin Romalılaştırma politikalarına verdiği öneminde bir sonucudur. Roma'da çalışan Anadolu, özellikle de Küçük Asyalı atölyelerin ustaları, merkezin ideolojik anlayışını kavramış, yönetici veya soyluların finanse ettikleri yapılarda uygulama olanağı bulmuştur. Roma yönetimiyle yakınlık kurmaya çalışan zengin ve yönetici sınıfın propaganda çalışmaları sayesinde geniş bir çalışma alanı kazanan mimari süslemecilik, önemli bir iş koluna dönüşmüş, böylece Roma İmparatorluğu'nun ihtişamını ve gücünü yansıtan anıtsal cephe yapılar özenle dekore edilmiştir. Bunun sonucunda, çeşitli atölyeler ve okullar ortaya çıkmış, bölgesel atölyelerin gelişmesine ve birbirini etkilemesine yol açmıştır. Laodikeia'da gerçekleştirilen kazı çalışmalarında, Augustus Dönemi'ne tarihlendirilen yapı ve mimari blokların henüz yeterli sayıda olmaması, dönem ve atölye bağlamında bir görüş ortaya koymamıza olanak sağlamamaktadır. Ancak Kuzey (Kutsal) Agora'nın batı propylonunda tespit ettiğimiz, kurt ve domuz,

horoz dövüşü gibi kabartmaların kent ile bölgeye özgü figürlerden oluşması, bu döneme ait mimari yapı dekorasyonunun kent yönetimi tarafından, dönemin sosyal ve politik ideolojisine uygun şekilde sipariş edildiğini göstermesi yönüyle önemlidir.

Flaviuslar Dönemi'nde, hem Laodikeia'da, hem de bölgede önemli bir yapılaşma faaliyeti yaşandığı bilinmektedir fakat kazısı yapılan yapıların sayısı henüz yetersizdir. Ancak tez kapsamında ele aldığımız Suriye Kapısı'na ait gemi pruvası ve yunus figürlerinden oluşan konsolun, bu döneme ait sosyal ve ticari yaşantının mimari yapıların dekorasyonundaki etkisini ortaya koyacak düzeyde olduğu görülmektedir. Hierapolis'te açığa çıkartılan çağdaş tarihli veriler, bölge kentlerinde bu dönemde artan deniz ticaretini ve buna bağlı yaşanan ekonomik canlılığı kanıtlamakta, yapının dekorasyonunda kullanılan figürlü konsol ise bu verileri desteklemektedir. Bu durum da yapının dekorasyonunda işlenen figürlerin gelişi güzel seçilmediğini, halka iletilmek istenen mesajın, yapıdaki bezemeler aracılığıyla sunulduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Antoninler Dönemi'ne gelindiğinde, Anadolu'da ve bölgedeki kentlerde olduğu gibi Laodikeia'da da imar süreci bakımından bir canlılık yaşandığı görülmektedir. Bu canlılığın paralelinde artış gösteren mimari yapılanmayla birlikte, dekorasyonda kullanılan figür çeşitliliğinde de gelişen bir zenginlik ortaya çıkmıştır. Laodikeia'da özellikle bu dönemde Apollon, Artemis ve İmparatorluk kültü adına inşa edilen Tapınak A yapısının bezemeleri, mimari dekorasyonda kullanılan figürlerin, özellikle ait olduğu yapıyla ilişkili seçildiğini ve her figürün yapıya gelen ziyaretçiye mesaj verecek şekilde programlandığını düşündürmektedir. Figürlerin, avlunun portiklerine ait konsollu-geison sima bloklarında tercih edilmesi de bu görüşümüzü desteklemektedir. Figürler, yapıda onurlandırılan tanrı İmparatorların ve tanrıların egemen gücünü, yeryüzüne, gökyüzüne ve denizlere hâkimiyetini, zafer ve başarılarını sembolize eden figürlerden seçilmiş olup bölgede ele geçirilen yazıtlarda da Antoninler Dönemi İmparatorlarının "*Karaların ve Denizlerin Egemeni*" olarak onurlandırıldığı görülmektedir. Tapınak A'nın Antoninler Dönemi'nde İmparatorluk kültüne adanan bir yapı olmasının yanısıra, bu dönemde kentin elde ettiği "*Neokoros*" (Tapınak Koruyuculuğu) ve "*İmparator Seven*" ünvanları da yapıdaki dekorasyonun bu doğrultuda seçildiğini desteklemektedir. Figürlerin kalitesi ve çeşitliliği, yapıda çalışan mimari dekorasyon atölyesinin yaratıcı sanat yönünü göstermesi bakımından da önemlidir. Dekorasyonda seçilen figürlerle İmparatorun ve sistemin propagandası yapılarak; imparatorluğun sahip olduğu güç, *Pax*

Romana'nın etkisiyle kente ihsan edilen zenginlik, bolluk, bereket, sağlık ve huzur temaları sembolize edilmiştir. Bu mimari tasarım, Laodikeialı yöneticilerin İmparatorluğa yakın olma çabasının ve bu dönemde etkin olan Romalılaştırma politikasının bir sonucu olmalıdır.

Severuslar Dönemi, kentte gerçekleştirilen imar faaliyetlerinin zirve noktasına ulaştığı dönemdir. Özellikle İmparator Septimius Severus ve oğlu Caracalla'nın yönetim yıllarında, kentte birçok anıtsal yapı inşa edilmiştir. Bu dönemde İmparator Septimius Severus onuruna inşa edilen nymphaeum, hem kent içindeki konumu, hem de anıtsal cephe süslemesi bakımından önemlidir. Tapınak A ve Kuzey (Kutsal) Agora arasındaki alanda, Merkezi Agora ve Suriye Caddesi'ne bakacak şekilde konumlandırılan yapının cephe süslemesinin, Laodikeia ve İmparatorluğun sahip olduğu zenginliklerin propagandasını yansıtacak şekilde dekore edildiği düşünülmektedir. Kent ve bölge hakkında bilgi sunan antik kaynaklar ve yazıtlar, vadi çevresinde gelişen kentlerin yüksek refah seviyesinin özellikle verimli tarım arazileri ve zengin su kaynaklarıyla bağlantılı olduğunu, halk tarafından daima bu değerlerin ön planda tutularak kutsandığını göstermektedir. Yapının zengin cephe dekorasyonu da, yazılı olan bu bilgileri görselleştiren figürlerden oluşturulmuştur. Mimari bloklarda işlenen figürler özellikle kentin sahip olduğu tarımsal ürünler (nar, incir, elma, tahıl, haşhaş, üzüm) ve su kaynaklarının zenginliğini, canlılığını (balık, yunus) ifade eden çeşitli bitki ve hayvanlardan seçilmiş, Laodikeia'nın İmparatorluğun desteğinde ve güvencesinde sahip olduğu bereket ve bolluk sembolik olarak vurgulanmıştır.

İmparator Caracalla Dönemi'ne ait iki önemli yapı, İmparator adına ithaf edilen anıtsal nymphaeum ve Kuzey (Kutsal) Agora'ya geçişi sağlayan Merkezi Propylon'dur. Caracalla Nymphaeumu'nun dekorasyonunda kullanılan figürlü bezemeler, diğer yapılara oranla oldukça azdır. Ancak Kuzey (Kutsal) Agora'ya geçişi sağlayan Merkezi Propylon yapısının cephesinde, bu dönemin dini ve politik yapısını sergileyen zengin bir dekorasyon anlayışı hâkimdir. Tapınak cephesi şeklinde planlanan propylonun tavan kasetleri, yapıda Tykhe *Pantheia*, Zeus (*Aseis*?) ve Dionysos gibi kent pantheonunda ön planda tutulan tanrıların onurlandırıldığını göstermektedir. Yaptığımız çalışma, mimari dekorasyonda karşımıza çıkan bitkisel ve figüratif bezemelerin de bu tanrılarla ilişkili seçildiğini göstermiştir. Bu durum mimari dekorasyonda kullanılan bezemelerin belirli bir plan doğrultusunda yapı programına alındığını göstermesi bakımından önemlidir. Özellikle kemer kaseti ve tavan kaseti bloklarına işlenen bezemeler, tanrıların ve

doğanın Laodikeia topraklarına sunduğu zenginlik, bereket ve bolluk, nehir ve göl gibi su kaynaklarının zenginliği, ticarete yaşanan refah ve uyum, kentin tanrıların ilahi korumasında ve gözetiminde olduğu, Roma İmparatorluğu'nun yönetimi altında yaşanan refah gibi temaları vurgulamaktadır.

Yukarıda dönem ve yapılara göre verilen genel bilgiler doğrultusunda, bu çalışmada ulaştığımız önemli sonuçlardan biri, Laodikeia'da, Roma İmparatorluk Dönemi'nde inşa edilen anıtsal yapıların mimari bezemelerinin yapının işleviyle ve kentin dini, sosyal, politik yapısıyla ilişkili figürlerle dekore edildiğidir. Mimari bloklara işlenen figürler sadece doldurucu amaçla işlenmemiş, yapıda vurgulanmak istenen ideolojiye göre programlanarak dekorasyona dâhil edilmiştir. Bu durum, Roma İmparatorluk Dönemi'nde inşa edilen anıtsal yapıların mimari tasarım ve dekorasyonu için kentlerde kurulan komitelerin varlığını ortaya koymakta olup figürler olasılıkla komite üyeleri tarafından belirlenmiş ve mimar ile heykeltıraşlara proje şeklinde sunulmuş olmalıdır. Ancak yapıda çalışan mimari dekorasyon atölyesinin becerisi ve yaratıcılığı da bu tasarımın şekillenmesindeki önemli etkenlerden biridir.

Çalışma kapsamında ulaştığımız bir diğer sonuç, Laodikeia'da, Roma İmparatorluk Dönemi'nde inşa edilen yapıların dekorasyonunun özellikle kent ve İmparatorluğun propagandasını yapacak şekilde dizayn edildiğidir. Çünkü Laodikeia, özellikle Roma İmparatorluk Dönemi'nde kazandığı zenginliği, İmparatorluk ile arasında gelişen dini, ticari ve siyasi ilişkiler sonucunda elde eden bir Phrygia kentidir. Elimizdeki en erken veriye göre İmparator Hadrianus Dönemi'nden itibaren çeşitli dönemlerde kazanılan “*Neokoros*”, “İmparator Seven” gibi ünvanların yanı sıra vergiden muafiyet gibi haklar, ekonomik kazanç sağlayarak kentin daha hızlı gelişmesine ve büyümesine yol açmıştır. Kentte tespit edilen ithaf yazıtları da, anıtsal yapıların Roma İmparatorları (Domitianus, Hadrianus, Traianus, Septimius Severus, Caracalla vd.) adına inşa edildiğini göstermesi yönüyle önemli olup imparatorluk ile Laodikeia arasında yaşanan yakınlığı somut hale getirmektedir. Antik kaynaklar tarafından verilen bilgiler de bu verileri desteklemekte, Roma yönetimiyle yakın ilişkide bulunan zengin ve başarılı Laodikeialıların adlarını zikretmektedir. Bu durumun en büyük sebebi ise, Laodikeia'nın önemli yolların geçiş güzegahında konumlanan ve tekstil, hububat, mermer gibi değerli ürünlerin satışını yapan bir ticaret kenti olmasıdır. Yapıları finanse eden yönetim veya Laodikeialı elitlerin İmparatorlukla yakın olma çabası ve Romalılaştırma politikası gereğince uyguladıkları bu politika, anıtsal

yapıların cephe dekorasyonunda sergilenen bir sahneye dönüşmüştür. Yapıların dekorasyonu, Roma Barışı'nın etkisiyle kentte yaşanan huzur, barış, zenginlik, bolluk ve refahı yansıtacak şekilde programlanmıştır. Laodikeia'da karşımıza çıkan bu durum, çağdaşı olan ve ticaretle uğraşan diğer Anadolu kentlerinde de izlenebilmektedir.

Mimari bloklar üzerinde karşımıza çıkan kabartmalar, antik dönemde Laodikeia'da ve bölgede yetiştirilen bitki ve hayvan türleri hakkında bilgi vermesi açısından önem taşımaktadır. Bu bağlamda, kent ve bölge arkeolojisi açısından önemli sonuçlar elde edilmiştir. Lykos olarak isimlendirilen Denizli (Çürüksu) Ovası, günümüzde olduğu gibi geçmişte de bölge halkının temel geçim kaynağı olmuştur. Bu durumdaki en büyük etken, verimli tarım arazileri ile bu arazileri sulayan nehir ve göl gibi su kaynakları ile uygun iklim koşullarıdır. Yaptığımız çalışmada ulaştığımız en önemli sonuçlardan biri, Denizli'de günümüzde yetişen ve üretimde Türkiye sıralaması içerisinde ilk sıralarda yer alan bazı tarım ürünlerin antik dönemden itibaren değişmeden süregelmiş olmasıdır. Mimari bloklar üzerinde tespit ettiğimiz bu ürünler, başta üzüm olmak üzere, haşhaş, tahıl (buğday, arpa), nar, elma ve incir'dir. Bunların dışında enginar ve patlıcan/kabak? gibi ürünlerin yetiştirildiği ve kent ekonomisinde değer taşıdığı da düşünülmektedir. Antik kaynaklarda Laodikeia'nın zenginliğinin verimli tarım arazilerine bağlı olduğu bildirilmiş, ancak bölgede yetiştirilen ürünler hakkında bilgi verilmemiştir. Yukarıda verilen ürünler, bu konunun aydınlatılmasında fikir sağlaması açısından önemlidir. Diğer taraftan, bugün halen Denizli ve çevresinde yoğun bir şekilde görülen çam ve meşe ağaçlarının da antik dönemde Laodikeia halkı için önem taşıdığı ve tanrılarla özdeşleştirilerek kutsal kabul edildiği tespit edilmiştir. Halk için sembolik değer taşıyan diğer kutsal bitkiler ise sarmaşık, saparna, saz ve akanthus türleridir (Tablo 3). Mimari bloklar üzerindeki figürleri incelediğimiz bu çalışma, Laodikeia halkı için önem taşıyan bitkileri göstermesi açısından değerlidir. Çünkü bu tip ürünler, organik yapısındaki bozulmalardan dolayı günümüze nadiren ulaşan arkeolojik materyallerdir.

Çalışmamızda, bölgede yetiştirilen veya mevsimlere bağlı görülebilen hayvan türleri ile kutsallık taşıyan hayvanlar da belirlenmiştir. Bölgede yetiştirildiği ve ekonomik değer taşıdığı düşünülen hayvanlar, hörgüçlü boğa, domuz, keçi ve horoz gibi türlerdir. Aynı zamanda bu hayvanların kurban hayvanı olduğu ve bazı kültlerde kutsallık taşıdığı düşünülmektedir. Hörgüçlü boğa ve horozlar için kentte özel oyunların gerçekleştirildiği ve dövüştürüldüğü de belirlenmiştir. Sazan, kefal gibi balık türlerinin

bölgedeki göl ve nehir gibi tatlı su kaynaklarından avlandığı, kentin ekonomisine önemli katkı sağladığı ve bu nedenle mimari bloklarda yer aldığı belirlenmiştir. Ege veya Akdeniz gibi yakın kaynaklardan çeşitli deniz balıklarının getirildiği de düşünülmektedir. Ayrıca balıkların Laodikeialılar tarafından kutsal kabul edildiği ve tanrılara adak olarak sunulduğu düşünülmektedir. Yılan, su kaplumbağası, köpek, kurt ve kartalın bölgede görülmekle birlikte daha çok sembolik değer taşıdığı ve bazı kültürlerin paralelinde betimlendiği düşünülmektedir. Fil, Akdeniz fokusu ve yunuslar, bölgede görülen hayvan türlerinden olmayıp Roma yönetiminde yaşanan sosyal, kültürel ve ticari etkileşime bağlı betimlenmiştir (Tablo 3). Turna kuşu ise mevsimlere bağlı olarak bu coğrafyada geçici konaklayan göçmen kuş türlerinden birisidir.

Tez kapsamında incelediğimiz ve çeşitli objelerden oluşan bezemelerin hem dini, hem de sosyal yapının paralelinde işlendiği belirlenmiştir. Bereket boynuzu, yıldırım demeti, kerykeion, lobut ve vazolar gibi bezemelerin kentteki kültürlerin etkisinde betimlendiği ve özellikle dini işlev taşıyan yapılarda yer aldığı görülmektedir. Bu objeler, kent pantheonunda ve bağlı bulunduğu yapıda tapınım gören tanrıları ifade etmesi bakımından da önemlidir (Tablo 3). Yine bazı yapılarda, dönemin sosyal yapısıyla bağlantılı şekilde karşımıza çıkan objeler de tespit edilmiştir. Özellikle Severuslar Dönemi'nde, toplumsal yapının paralelinde gelişen gladyatör gösterileriyle ilişkili kalkan ve kılıç kabartmalarının işlendiği görülmektedir.

Çalışmamızda tespit edilen figürlü mimari bloklar, Laodikeia'da çalışan mimari dekorasyon atölyesinin etkileşim halinde bulunduğu atölyeler hakkında da fikir sağlamıştır. Bu kapsamda belirlenen en yakın etkileşim, Laodikeia ile Hierapolis kenti arasında tespit edilmiştir. Her iki kentte, Roma İmparatorluğu ile artan siyasi ve ticari ilişkiler sonucunda özellikle Antoninler ve Severuslar Dönemi'nde artış gösteren yapılaşma süreci, bölgesel ve etkileşim halinde olan ortak bir atölyenin oluşmasına yol açmış olmalıdır. Ancak tez kapsamında incelediğimiz figürlü bezemeler, Laodikeia'da çalışan yerleşik atölyenin daha nitelikli ve zengin bir işçiliğe sahip olduğunu göstermektedir. Bu durum, Laodikeia'nın bölgede üstün kent olmasından ve yapıları finanse eden kişi ya da kurumların sağladığı ekonomik destekten kaynaklanmış olmalıdır. Hierapolis ve Laodikeia'da çalışan atölyeler arasında tespit edilen yakın etkileşim, her iki kentte uzun yıllardır devam eden sistemli çalışmalar sonucunda açığa çıkartılan yapılara bağlı olarak belirlenmiştir. Ancak hem Laodikeia, hem de bölgedeki diğer kentlerde (Hierapolis, Tripolis, Kolossae, Attouda vd.) ilerleyen dönemlerde

gerçekleştirilecek kazı çalışmalarının, bu konu hakkında daha detaylı ve farklı sonuçları ortaya koyacağı aşikardır.

Laodikeia atölyesi tarafından mimari dekorasyonda kullanılan figürlerle yakın benzerlik taşıyan diğer atölyeler ise Aphrodisias, Dokimeion atölyesi ile Perge, Side ve Aspendos gibi kentlerde çalışan Pamphylia atölyesidir. En az bir yerleşik atölyeye sahip olması gereken bu kentlerin zengin süsleme repertuvarının anıtsal yapılarda birbirini etkilediği açıkça izlenebilmektedir. Bu durumun en büyük sebebi, Laodikeia ile söz konusu kentler arasında barışa ve iç huzura bağlı olarak Roma İmparatorluk Dönemi'nde artış gösteren yol ağlarının sağladığı ticari ve kültürel etkileşim olmalıdır. Diğer taraftan, bu kentlerin, imparatorluğun gücünü ve görkemini yansıtan önemli yerleşimler ve *Pax Romana*'nın etkisinde olduğu unutulmamalıdır. İmparatorluğa bağlılığını göstermek isteyen bu zengin kent ve elitler, inşa ettikleri yapılarda mimari bezeme ve heykel gibi çeşitli unsurlarla bağlılıklarını ortaya koymuşlardır.

Bu çalışmanın, mimari bloklarda işlenen figürlü bezemelere ilişkin sorulara yeterli düzeyde cevap verdiğini söylemek güçtür. Yaptığımız çalışmada elde ettiğimiz sonuçlar, bugüne kadar yapılan kazılar ve açığa çıkartılan yapılara bağlı olarak belirlenmiştir. Laodikeia'da ve çağdaş kentlerde devam eden çalışmalarla yeni ve farklı sonuçlara ulaşılabileceği göz ardı edilmemelidir. Bu çalışmadan hareketle, kentte İmparator Augustus Dönemi'nden itibaren faaliyet gösteren ve figürlü dekorasyon konusunda kentin zenginliğini yansıtmak adına imar çalışmalarında bulunan yaratıcı bir atölyenin varlığı göz ardı edilemez. Laodikeia'nın yerleşik atölyesi, özellikle kentin ekonomik zenginliğiyle bağlantılı olarak MS 2.-3. yüzyılda yoğun bir şekilde faaliyet göstermiş ve Anadolu genelinde çağdaşı olan önemli kentlerin atölyeleriyle yakın ilişki kurmuştur. Yaşanan dini, sosyal, kültürel ve ekonomik canlılık, anıtsal yapıların cephe süslemelerinde kendini göstermiş ve dekorasyonda kullanılan figürlü bezemeler kentin zenginliğini de yansıtacak şekilde seçilmiştir. Yine seçilen figürler, hem bölgesel, hem de dönemsel özellikler sergilemekte, kentte çalışan ustaların engin bir bilgi birikimine ve sanatsal yaratıcılığa sahip olduğu görülmektedir. Bu durumdaki en büyük etken *Pax Romana* sürecinin Laodikeia'ya sağlamış olduğu avantajlardır. İmparatorluğun sağladığı huzur ve güvenin etkisinde hızlanan Romalılaştırma süreci, Laodikeia kentindeki mimari yapılarda ve tez kapsamında incelediğimiz figürlerde kendini göstermektedir. Seçilen figürlerle hem Laodikeia'nın, hem de Roma İmparatorluğu'nun propagandası etkin bir şekilde yapılmış ve zengin bir mimari dekorasyon anlayışı hâkim

olmuştur. Bu sayede, tanrılara ve tanrı İmparatorlara olan bağılılık gösterilmiş, sahip oldukları bereket, bolluk ve zenginliğe şükran duyularak, bu lütufların devamlı ve kalıcı olması dilenmiştir. Çünkü tanrılar bu bolluğu dağıtan, koruyan, üstün ve bilinmez güçlerdir. Laodikeialıların onlarla kurdukları bağılılık sayesinde kente her türlü ilahi yardım ile İmparatorluğun destek ve koruması gelecektir (Tablo 3).

	Zeus	Tykhe	Dionysos	Apollon	Artemis	Herakles	Serapis	Men	Kybele	Priapos	Aphrodite	Roma İmparatorluk kültürü
Fil												
Sığır (Hörgüçlü boğa)												
Keçi												
Domuz												
Domuz Kurt												
Köpek												
Kartal												
Turna kuşu												
Horoz												
Hippokampus												
Yunus												
Akdeniz Foku												
Balık												
Kaplumbağa												
Yılan												
Çam												
Meşe												
Nar												
Elma												
İncir												
Üzüm												
Sarmaşık												
Saparna												
Akanthus												
Enginar												
Haşhaş												
Tahıl başağı												
Haşhaş												
Saz												
Bereket Boynuzu												
Yıldırım Demeti												
Kerykeion												
Lobut												
Çelenk												
Kalkan												
Kılıç												
Vazo												

Tablo 3: Tespit edilen figürlerin kent pantheonundaki kültürlerle bağlantısı.

KATALOG

Kat. No: GS.01

Süsleme Adı: Domuz

Buluntu Yeri: Kuzey Kutsal Agora-Doğu Portik

Adı: Geison Sima Bloğu

Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: KDP.11.50

Tanım: Orta gözenekli sarı damarlı beyaz mermerden yapılan geison sima bloğunun simasında yalancı çörtlen olarak işlenen domuz başı kabartmasıdır. Sol profilden yapılan baş, gözün ortasından itibaren kırık ve eksiktir. Baş hafif daralarak çeneye bağlanmaktadır. Uzun çene küt uçlu, ağız hafif aralıdır. Alt çeneden çıkan sivri uçlu diş üst çenenin yarısına kadar devam etmektedir. Badem şeklindeki gözde, yuvarlak göz küresine kurşun dolgu akıtılmıştır. Kabartmada sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

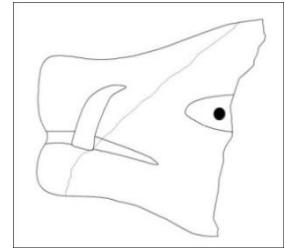
Ölçü:

Blok: 117x113x47 cm

Figür: 16x14.8x3 cm

Tarih/Dönem: Antoninler Dönemi

Bibliyografya: -

Kat. No: GS.02

Süsleme Adı: Domuz

Buluntu Yeri: Kuzey Kutsal Agora-Doğu Portik

Adı: Geison Sima Bloğu

Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: -

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan geison sima bloğunun simasında yalancı çörtlen olarak işlenen domuz başı kabartmasıdır. Sol profilden işlenen baş, tepeden hafif yuvarlatılmış bir hatla daralarak fazla uzun olmayan küt uçlu çeneye bağlanmaktadır. Burun bölümü, üst çenede ucu yukarı kalkık olarak gösterilmiştir. Kapalı ağızda alt ve üst çenede sivri uçlu iki diş yer alır. Badem şeklinde yapılan gözde, alt ve üst göz kapakları şişkin verilmiştir. Kaş çizgisi etli ve kabarıktır. Sivri uçlu kulak, açık ve diktir. Boyuna geçişte üç kalın deri katlanması yapılmıştır. Kabartmada sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

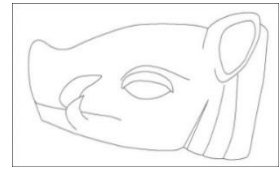
Ölçü:

Blok: 171.5x110x62 cm

Figür: 19x11.6x4.6 cm

Tarih/Dönem: Antoninler Dönemi

Bibliyografya: -

Katalog No: KGS.01

Süsleme Adı: Yaban Domuzu ve Kurt

Buluntu Yeri: Kuzey Kutsal Agora-Batı Portik Kapısı

Adı: Konsollu Geison Sima Bloğu

Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: -

Ölçü: Blok: 84x56x140 cm

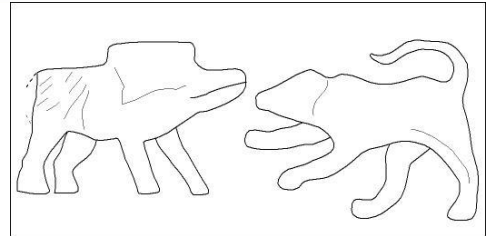
Figür: Domuz: 13x10.1x1.3 cm

Kurt: 15x12x1.2 cm

Tarih/Dönem: Julius-Claudiuslar Dönemi (Augustus/Tiberius?)

Bibliyografya: -

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan konsollu geison sima bloğunun konsol kasetindeki yaban domuzu ve kurt kabartmasıdır. Figürler, karşılıklı olarak birbirine bakar pozisyonda, ayakta ve profilden betimlenmiştir. İrice yapılan domuzda, başın tepesi kabarık, burun öne çıkıntılı, ayaklar toynaklı yapılmış olup gövdesinde kazıma çizgilerle tüyler gösterilmiştir. Kurt figüründe ön bacaklar ileriye hamle yapar şekilde uzatılmış ve gövde üstü hafifçe havaya kaldırılmıştır. Yukarıya kaldırılan kuyruk geriye doğru kıvrılmış ve sırt üstüne döndürülmüştür. Domuz figürü sağrı bölümünden itibaren kırık ve eksik olup baş ve ön bacaklar yüzeysel olarak tahrip olmuştur. Kurt figüründe de yüzeysel tahribatlar mevcuttur. Kabartmada sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır. Diğer konsol kasetinde beş yapraklı rozet kabartması bulunmaktadır.

Katalog No: KGS.02

Süsleme Adı: Turna Kuşu

Buluntu Yeri: Kuzey Kutsal Agora-Batı Portik Kapısı

Adı: Konsollu Geison Sima Bloğu

Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: -

Ölçü:

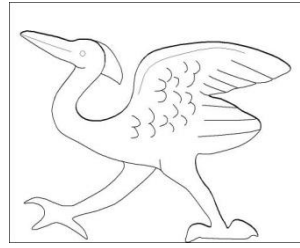
Blok: 103x45x90 cm

Figür: 14.5x10.5x1.2 cm

Tarih/Dönem: Julius-Claudiuslar Dönemi (Augustus/Tiberius?)

Bibliyografya: -

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan konsollu geison sima bloğunun konsol kasetindeki turna kuşu kabartmasıdır. Figür, profilden ve ayakta betimlenmiştir. Gövde, göğüs ve karın bölümünde irice betimlenmiş olup kuyruk bölümüne doğru daralarak sonlanmaktadır. Boyun uzun, ince ve dardır. Baş küçük, gaga uzun, düz ve sivridir. Sağ bacak ileriye, sol bacak ise geriye doğru yerleştirilmiş olup ileri hamle yapar şekilde gösterilmiştir. Pençeler iri, tırnaklar sivridir. Kanat yarı açık bir şekilde yukarıya doğru kaldırılmıştır. Gövde bölümünde küçük ve yuvarlak uçlu tüyler görülürken, kuyruk ve kanat alt bölümündeki tüyler ince ve uzun dilimler şeklinde detaylandırılmıştır. Kabartmada sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır. Diğer konsol kasetinde rozet kabartması bulunmaktadır.

Katalog No: KGS.03 (a-c)

Süsleme Adı: Balık, Sığır, Yunus

Buluntu Yeri: Kuzey Kutsal Agora-Batı Portik Kapısı

Adı: Konsollu Geison Sima Bloğu

Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: -

Ölçü: Blok: 44x87x137 cm

Figür a: 12.3x5.6x1.5 cm, 12.8x6.5x1.4 cm

Figür b: 13.4x7.4x1.5 cm

Figür c: 16.7x9.3x1.8 cm, 3.5x1.4x0.3 cm

Tarih/Dönem: Julius-Claudiuslar Dönemi (Augustus/Tiberius?)

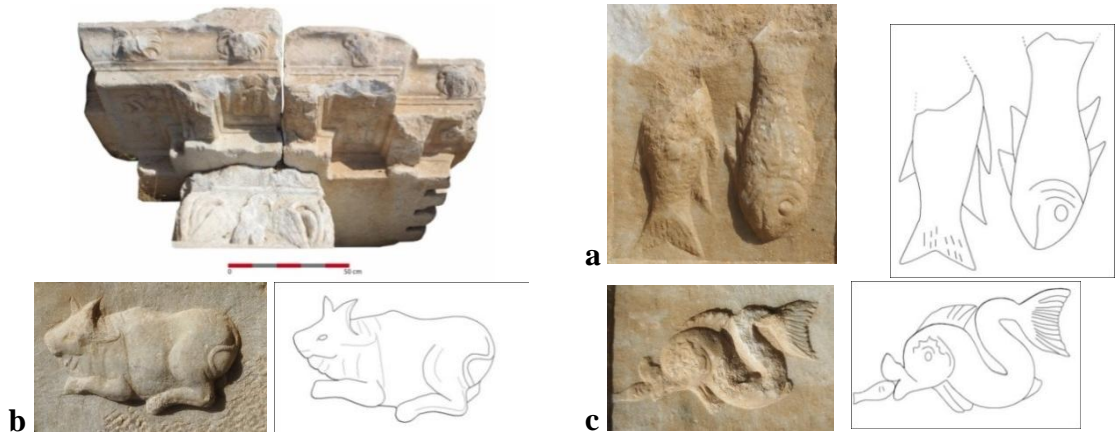
Bibliyografya: -

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan konsollu geison sima bloğudur. Konsol kasetlerinde, ikili balık, sığır ve balık yutan yunus kabartması yer almaktadır.

Figür a: İkili balık kabartmasıdır. Balıklar dikdörtgen konsol kasetinde, yan yana ve birbirine zıt pozisyonda yerleştirilmiştir. Baş bölümü oval bir şekilde yapılan, kısa ve kalın balık figürlerinde gövde kuyruğa geçişte hafifçe daralmaktadır. Geniş kuyruk, çatal şeklinde iki yana açılmıştır. Balıkların ağız, göz, solungaç, göğüs yüzgeci, iki kademe halinde işlenen sırt yüzgeci, karın yüzgeci ve anal yüzgeç gösterilmiştir. Gövdede solungaç ile kuyruk arasındaki yarım daire şeklindeki pullar ile kuyruk tüm detaylarıyla işlenmiştir. Balıklardan birinin baş bölümü, diğerinin ise kuyruk uç bölümü kırık ve eksiktir. Kaliteli ve detaylı bir işçilik gösteren kabartmada sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

Figür b: Hörgüçlü boğa kabartmasıdır. İrice yapılan boğa, yatar pozisyonundadır. Baş, 3/4 cepheden yapılmış olup sol göz, kulak ve boynuz gösterilmiştir. Başın hemen altında duruşundan ve iriliğinden kaynaklanan boyun ve göğüs katlanmaları belirtilmiştir. İnce ve S formlu kuyruk aşağı düşürülerek sağrı üzerine yerleştirilmiştir. Bacaklar öne doğru uzatılmıştır. Sağ arka bacağın bir kısmı da sağrı arkasında gösterilmiştir. Kabartmada sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

Figür c: Balık yutan yunus kabartmasıdır. Profilden betimlenen yunus yüzer pozisyonundadır. Yuvarlak bir başa sahip olup baştan kuyruk bölümüne daralarak devam eden gövdede iç bükey ve dış bükey "S" şeklinde kıvrımlar oluşturulmuştur. Baş üstünde geriye doğru genişleyen sırt yüzgeci, alt bölümünde ise iki parçadan oluşan karın yüzgeci gösterilmiştir. İki yana genişleyerek açılan kuyruk birbirine paralel ince kazıma çizgilerle detaylandırılmıştır. Yuvarlak gözün etrafında solungaç çizgişi görülmektedir. Kısa gagada üst bölüm daha çıkıntılı ve büyüktür. Hafif aralı gösterilen gaganın ucunda küçük ve şematik bir balık profilden işlenmiş, yunus bu balığı yutar şekilde betimlenmiştir. Kabartmada sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

Katalog No: KGS.04

Süsleme Adı: Horoz

Buluntu Yeri: Kuzey Kutsal Agora-Batı Portik Kapısı

Adı: Konsollu Geison Sima Bloğu

Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: L.13.KBP.17

Ölçü: Blok: 15.7x79x41.5 cm

Figür: Horoz a: 15.1x12.7x2.1 cm

Horoz b: 15.4x13.6x2.1 cm

Palmiye Dalı: 14.5x3.5x0.5 cm

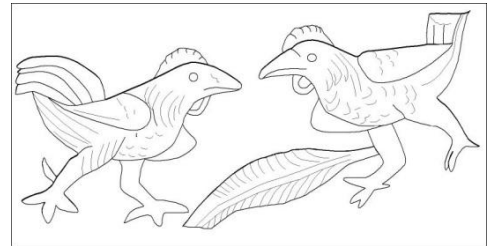
Tarih/Dönem: Julius-Claudiuslar Dönemi (Augustus/Tiberius?)

Bibliyografya: -

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan konsollu geison sima bloğunun konsol kasetindeki horoz kabartmasıdır. Kabartma, karşılıklı, profilden ve farklı yüksekliklerde yerleştirilmiş iki adet horoz ve ortalarındaki palmiye dalından oluşmaktadır. Horozlar birbirine dönük ve ileri hamle yapar şekildedir. 3/4 cepheden gösterilen gövdede kanatlar ve bacaklarla perspektif sağlanmıştır. İri gövdeli horozlarda tüyler kabarık, kanatlar iki yana açık, bacakların biri öne, diğeri geride olup pençeler açık ve sıkı bir şekilde zemine basmaktadır. Pençelerin arka bölümünde mahmuzlar gösterilmiştir. Kuyruk tüyleri yelpaze gibi yukarıya doğru açılmış, kabarık ve yay şeklindeki ucu aşağı sarkıtılmıştır. Gövde ve kanatlarındaki tüm tüyler sığ kazıma çizgilerle özenli ve detaylı bir şekilde işlenmiştir. Her iki horozun başı, yaptığı hamleye bağlı olarak öne uzatılmıştır. Gözler yuvarlak, gaga kapalı olup başın üzerinde hilal formunda üst bölümü testere uçlu tırtıklı ibik, gagasının altında ise çift etli sakal yer almaktadır. Soldaki horozun sağ bacağının yanındaki sığ işlenmiş palmiye dalı, diğer horozun sol pençesine kadar yatay pozisyonda uzatılmıştır. Sağdaki horozun gaga ucu, üstteki horozun ise kuyruk tüylerinin ucu kırık ve eksiktir. Kabartmada sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

0 50 cm

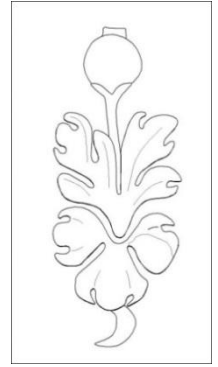

Katalog No: KGS.05
Süsleme Adı: Haşhaş Bitkisi
Buluntu Yeri: Tapınak A-Portik
Adı: Konsollu Geison Sima Bloğu
Cinsi: Mermer
Kazı Buluntu No: TAP.GS.11

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan konsollu geison sima bloğunun konsol kasetindeki haşhaş bitkisi kabartmasıdır. Altta üç boğumlu rozet şeklindeki çanak yaprağın içerisine dişli, derin girintili iki yaprak demeti yerleştirilmiştir. Yaprakların arasından çıkan ince sap haşhaş kapsülüne bağlanmaktadır. Kapsül alttan ve üstten hafifçe basık, ortada şişkince olup küre biçimlidir. Üstünde silindirik tepe çiçeği yer almaktadır. Kabartmada 0.5 cm uç çapında matkap, sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

Ölçü:
Blok: 66x102x51 cm
Figür: 24.2x9x2 cm
Tarih/Dönem: Antoninler Dönemi (MS 2. yüzyılın 2. yarısı)
Bibliyografya: -

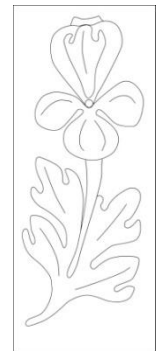

Katalog No: KGS.06
Süsleme Adı: Haşhaş Bitkisi
Buluntu Yeri: Tapınak A-Portik
Adı: Konsollu Geison Sima Bloğu
Cinsi: Mermer
Kazı Buluntu No: TAP.04.09

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan konsollu geison sima bloğunun konsol kasetindeki haşhaş bitkisi kabartmasıdır. Figür, yaprak, rozet çanağı ve kapsül bölümünden oluşmaktadır. Simetrik yerleştirilmiş dişli, damarlı, derin girintili uçlu iki yaprak demetinin ortasından çıkan ince sap, rozet şeklindeki üç boğumlu yaprak (rozet) çanağına bağlanmaktadır. Çanağın içine oturtulan haşhaş kapsülü, yukarıya doğru genişleyen ters damla formundadır. Kapsülün ön cephesini, üç dişli küçük bir yaprak sarmakta olup kapsülün üstünde silindirik tepe çiçeği yer alır. Kabartmada matkap, sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

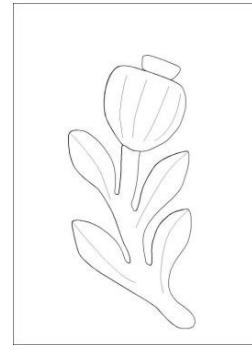
Ölçü:
Blok: 55x46x42 cm
Figür: 25x9.6x2.8 cm
Tarih/Dönem: Antoninler Dönemi (MS 2. yüzyılın 2. yarısı)
Bibliyografya: -

Katalog No: KGS.07
Süsleme Adı: Haşhaş Bitkisi
Buluntu Yeri: Tapınak A-Portik
Adı: Konsollu Geison Sima Bloğu
Cinsi: Mermer
Kazı Buluntu No: TAP.GS.7

Ölçü:
Blok: 78x97x47 cm
Figür: 19.5x9.5x2.6 cm
Tarih/Dönem: Antoninler Dönemi (MS 2. yüzyılın 2. yarısı)
Bibliyografya: -

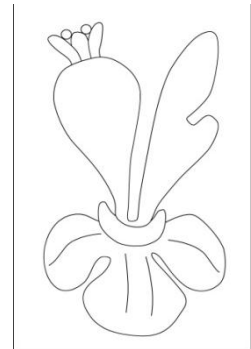
Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan konsollu geison sima bloğunun konsol kasetindeki haşhaş bitkisi kabartmasıdır. Uzun ve kalın bir sapa bağlı yapraklar ile haşhaş kapsülünden oluşmaktadır. Yay şeklinde eğik yerleştirilen sap üzerinde mızraksı dört adet yaprak bulunur. Üstten basık kapsül şişkincedir. Kapsülde sıg profillerle kabuk şişkinlikleri, üst bölümünde ise tepe çiçeği işlenmiştir. Yaprak ve sap ayrımlarında 0.5 cm çapında matkap ucu kullanılmıştır. Kabartmada matkap, sivri uçlu ve yassı uçlu keski kullanılmıştır. Diğer konsol kasetinde filiz şeklinde yaprak kabartması yer almaktadır.

Katalog No: KGS.08
Süsleme Adı: Haşhaş Bitkisi
Buluntu Yeri: Tapınak A-Portik
Adı: Konsollu Geison Sima Bloğu
Cinsi: Mermer
Kazı Buluntu No: TAP.GS.2

Ölçü:
Blok: 95.5x102x50 cm
Figür: 15x8.8x2.9 cm
Tarih/Dönem: Antoninler Dönemi (MS 2. yüzyılın 2. yarısı)
Bibliyografya:-

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan konsollu geison sima bloğunun konsol kasetindeki haşhaş bitkisi kabartmasıdır. Haşhaş, rozet şeklindeki üç boğumlu yaprak (rozet) çanağın içine yerleştirilmiştir. Kısa sap, üzerinde üç yapraklı tepe çiçeği bulunan ters damla formundaki haşhaş kapsülüne bağlanmaktadır. Haşhaş kapsülünün yanında, iki uçlu, tek girintili bir yaprak yer alır. Kabartmada 0.5 cm uç çapında matkap, sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır. Diğer kasetlerde yaprak kabartmaları yer almaktadır.

Katalog No: KGS.09
Süsleme Adı: Haşhaş Bitkisi
Buluntu Yeri: Tapınak A-Portik
Adı: Konsollu Geison Sima Bloğu
Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: -
Ölçü: Blok: Figür:
Tarih/Dönem: Antoninler Dönemi (MS
2. yüzyılın 2. yarısı)
Bibliyografya: -

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan konsollu geison sima bloğunun konsol kasetindeki haşhaş bitkisi kabartmasıdır. Üç yapraklı çanak (rozet) içerisine yerleştirilen kıvrık, ince ve kısa bir sapın ucunda, alttan ve üstten basık, gövde ortası şişkin, elips formlu haşhaş kapsülü yer alır. Kapsülün üstünde silindirik tepe çiçeği işlenmiştir. Kapsülün yüzeyinde ve yapraklarda yer yer mermerin kristalleşmesinden kaynaklanan deformasyon söz konusudur. Kabartmada matkap, sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır. Diğer konsol kasetlerinde yaprak kabartmaları yer almaktadır.

Katalog No: KGS.10 (a-b)
Süsleme Adı: Haşhaş Bitkisi,
Kaplumbağa
Buluntu Yeri: Tapınak A-Portik
Adı: Konsollu Geison Sima Bloğu
Cinsi: Mermer
Kazı Buluntu No: -

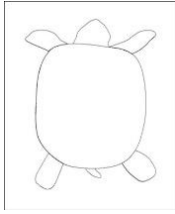
Ölçü: Blok: 127x46x55 cm
Figür a: 19.5x8.9x2.8 cm
Figür b: 11.6x8.7x2.1 cm
Tarih/Dönem: Antoninler Dönemi (MS
2. yüzyılın 2. yarısı)
Bibliyografya: -

Tanım: Orta gözenekli, sarı damarlı beyaz mermerden yapılan konsollu geison sima bloğudur. Konsol kasetlerinde, haşhaş bitkisi ve kaplumbağa kabartması yer almaktadır.

Figür a: Haşhaş bitkisi kabartmasıdır. Üç yapraklı rozet içerisine yerleştirilen kıvrık, ince ve uzun bir sapın ucunda, alttan ve üstten basık, gövde ortası şişkin, elips formlu haşhaş kapsülü yer alır. Kapsülün üstünde üç yapraklı rozet oluşmuş tepede çiçeği bulunmaktadır. Rozet yapraklardan dış kenardaki kırık ve eksik, diğer yapraklar ve kapsülün yüzeyinde ise kristalleşmeden kaynaklanan deformasyon söz konusudur. Kabartmada matkap, sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

Figür b: Kaplumbağa kabartmasıdır. Tepeden ve yüzer pozisyonundadır. Elips formundaki kabukta omurgaya ait bal peteği şeklindeki kabuk çıkıntıları gösterilmiştir. Ön bacaklar ileriye, arka bacaklar geriye doğru açılmış olup ayaklar perdelidir. Baş, kabuk altından öne uzatılmış ancak boyun gösterilmemiştir. Kabuğun arka bölümünde yüzeyi kırık ancak hatları belirli ince bir kuyruk yer alır. Figürde özellikle kabuk bölümünde mermerin kristalleşmesinden kaynaklanan yüzeysel deformasyon söz konusudur. Kabartmada sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

Katalog No: KGS.11

Süsleme Adı: Haşhaş Bitkisi

Buluntu Yeri: Tapınak A-Portik

Adı: Konsollu Geison Sima Bloğu

Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: TAP.GS.4

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan konsollu geison sima bloğunun konsol kasetindeki haşhaş bitkisi kabartmasıdır. Eğik yerleştirilen kalın sap, iki ayrı yaprak demetine bağlanmış, dişli ve girintili yaprakların ortasında oluşturulan boşluğa iki adet haşhaş kapsülü yerleştirilmiştir. Ters damla formlu iki kapsülün üstünde, silindirik formda ve düz uçla sonlanan tepe çiçeği işlenmiştir. Kapsüllerin gövdesini saran mızraksı iki yaprak ve her iki kapsülün arasından yükselen dişli bir yaprak yer alır. Kabartmada 0.5 cm uç çapında matkap, sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

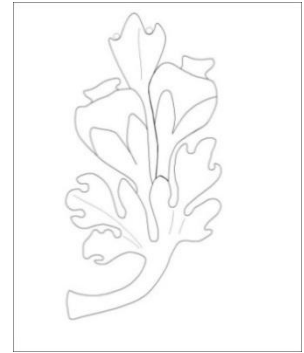
Ölçü:

Blok: 121x90x46 cm

Figür: 20.8x10.2x1.8 cm

Tarih/Dönem: Antoninler Dönemi (MS 2. yüzyılın 2. yarısı)

Bibliyografya: -

Katalog No: KGS.12

Süsleme Adı: Haşhaş ve Tahıl Başağı

Buluntu Yeri: Tapınak A-Portik

Adı: Konsollu Geison Sima Bloğu

Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: TAP.GS.9

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan konsollu geison sima bloğunun konsol kasetindeki tahıl başağı ve haşhaş kabartmasıdır. Figürlerin saplarının yerleştirildiği yaprak demetinin büyük bir kısmı kırık ve eksiktir. İnce bir sapa bağlı haşhaş kapsülü daire formlu olup üzerinde üç yapraklı yüksek bir tepe çiçeği yer almaktadır. İkinci sap simetrik yerleştirilen beş taneli tahıl başağına bağlanmakta, başağın tepesi ince, uzun ve birbirine bitişik beş adet kılçık ile sonlanmaktadır. Kabartmada matkap, sivri uçlu ve yassı uçlu keski kullanılmıştır. Bloğun diğer kasetlerinde yaprak ve rozet kabartması yer almaktadır.

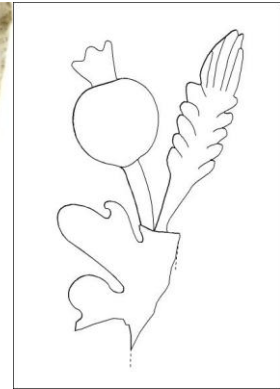
Ölçü:

Blok: 114x96x52 cm

Figür: 17.5x13x1.8 cm

Tarih/Dönem: Antoninler Dönemi (MS 2. yüzyılın 2. yarısı)

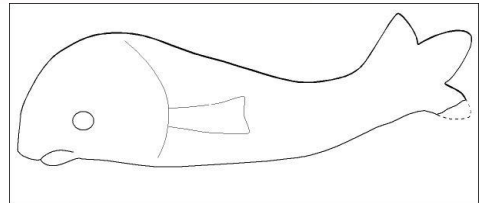
Bibliyografya: -

Katalog No: KGS.13
Süsleme Adı: Fok Balığı/Balina?
Buluntu Yeri: Tapınak A-Portik
Adı: Konsollu Geison Sima Bloğu
Cinsi: Mermer
Kazı Buluntu No: TAP.GS.28

Ölçü:
Blok: 75x97x45 cm
Figür: 25.8x7.5x1.8 cm
Tarih/Dönem: Antoninler Dönemi (MS
2. yüzyılın 2. yarısı)
Bibliyografya: -

Tanım: İri gözenekli gri damarlı beyaz mermerden yapılan konsollu geison sima bloğunun konsol kasetindeki fok balığı/balina? kabartmasıdır. Oval hatlı baş iri, ağız küt uçlu ve küçüktür. Sırttan itibaren keskince daralan gövde, iç bükey bir kavisle kuyruk bölümüne bağlanmaktadır. Kuyruk sivri uçlu, üççatallıdır. Göz küresi, yuvarlak ve iridir. Gözün gerisinde derin bir solungaç ve buna bağlı yüzgeç (yüzgeçayak?) görülmektedir. Kuyruğun alt kısmında küçük bir parça kırık ve eksiktir. Kabartmada sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır. Diğer konsol kasetinde yaprak kabartması yer almaktadır.

Katalog No: KGS.14 (a-b)
Süsleme Adı: Balık
Buluntu Yeri: Tapınak A-Portik
Adı: Konsollu Geison Sima Bloğu
Cinsi: Mermer
Kazı Buluntu No: TAP.GS.19

Ölçü: Blok: 159x107.5x48 cm
Figür a: 20.5x8.7x2.8 cm
Figür b: 20.5x8.5x2.2 cm
Tarih/Dönem: Antoninler Dönemi (MS
2. yüzyılın 2. yarısı)
Bibliyografya: -

Tanım: İri gözenekli, sarı damarlı beyaz mermerden yapılan konsollu geison sima bloğudur. Konsol kasetlerinde iki adet balık ve yaprak kabartması bulunmaktadır.

Figür a: Balık (barbun balığı) kabartmasıdır. İri, yüksek ve oval baş, geniş bir sırt geçişiyle kuyruk bölümüne doğru hafifçe içe daralmakta ve fazla derin olmayan bir kavisle iki çatalı sivri uçlu kuyruğa bağlanmaktadır. Ağız küçük ve sivri, göz iri ve yuvarlaktır. Ağız, göz ve solungaç kazıma çizgi ile belirtilmiştir. Sırt üzerinde iki kademe halinde yoğun dişçikli sırt yüzgeci, altta karın yüzgeci işlenmiştir. Kabartmada sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

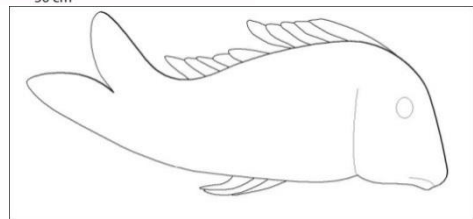
Figür b: Balık (mırmır balığı) kabartmasıdır. Baş iri ve oval, gövde geniş ve yüksek, ağız küçük, göz küresi iri ve yuvarlaktır. Gövde kuyruğa geçişte içe daralarak küt uçla sonlanan geniş kuyruğa bağlanmaktadır. Başın üzerinden başlayan yüzgeç sırt bölümüne yükselerek devam etmektedir. Gövde altında ise karın yüzgeci görülmektedir. Ağız, göz ve solungaç kazıma çizgi ile işlenmiştir. Kabartmada sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

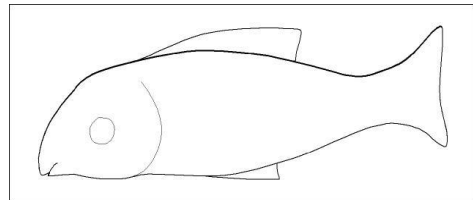
0 50 cm

a

b

Katalog No: KGS.15
Süsleme Adı: Yunus
Buluntu Yeri: Tapınak A-Portik
Adı: Konsollu Geison Sima Bloğu
Cinsi: Mermer
Kazı Buluntu No: TAP.GS.37

Ölçü:
Blok: 89x94x51 cm
Figür: 19.5x11.1x2 cm
Tarih/Dönem: Antoninler Dönemi (MS
2. yüzyılın 2. yarısı)
Bibliyografya: -

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan konsollu geison sima bloğunun konsol kasetindeki yunus kabartmasıdır. Profilden betimlenen hareketli gövde, yüzer şekilde betimlenmiştir. İri ve oval baş, sırttan başlayan iç bükey derin bir geçişle daralarak üççatalı kuyruğa bağlanmaktadır. Başın üstünde yükselerek devam eden sırt yüzgeci, başın hemen altında karın yüzgeci, kuyruğa geçişte biri altta diğeri üstte olmak üzere iki adet küçük yüzgeç yer almaktadır. Öne çıkıntılı uzun gaga hafif aralıdır. Kabartmada sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

Katalog No: KGS.16
Süsleme Adı: Yunus
Buluntu Yeri: Tapınak A-Portik
Adı: Konsollu Geison Sima Bloğu
Cinsi: Mermer
Kazı Buluntu No: TAP.GS.10

Ölçü:
Blok: 172x101.5x50 cm
Figür: 21x9.8x1.3 cm
Tarih/Dönem: Antoninler Dönemi (MS
2. yüzyılın 2. yarısı)
Bibliyografya: -

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan konsollu geison sima bloğunun konsol kasetindeki yunus kabartmasıdır. İri ve oval baş sırtta keskin bir içbükey geçişle daralmakta ve üççatalı kuyruğa bağlanmaktadır. Başın üzerinde geriye doğru yükselen sırt yüzgeci, altında ise karın yüzgeci işlenmiş olup kuyruğa geçişte bir yüzgeç daha yer alır. Yuvarlak gözün üstünde birbirine paralel dört adet eğik kazıma çizgi yapılmıştır. Sivri uçlu gaga iri, öne çıkıntılı ve hafif aralı, üst çene büyüktür. Kabartmada sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

Katalog No: KGS.17

Süsleme Adı: Hippokampus (Denizati)

Buluntu Yeri: Tapınak A-Portik

Adı: Konsollu Geison Sima Bloğu

Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: -

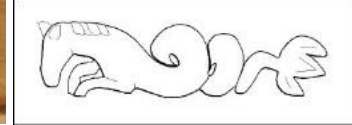
Ölçü: 191 cm

Figür: 32x6.2x2.8 cm

Tarih/Dönem: Antoninler Dönemi (MS 2. yüzyılın 2. yarısı)

Bibliyografya: Şimşek 2013a, 253, Res. 337.

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan konsollu geison sima bloğunun konsol kasetindeki hippokampus (denizati) kabartmasıdır. Profilden işlenen hippokampus, ileriye doğru hamle yapar şekilde gösterilmiştir. Karşıya bakacak şekilde yerleştirilen baş küçük ve uzun, boyun kısa ve kalındır. Kulakların hemen gerisinden başlayan ve gövde üstüne taranan yeleler sırta geçişte sonlamaktadır. Bacaklar harekete bağlı olarak ileri uzatılmış olup toynaklar düz bir şekilde zemine basmaktadır. Yılkavî gövdede kalın, iki boğumlu kıvrılma oluşturulmuştur. İri kuyruk, uçları sivri sonlanan üççataldan meydana gelmektedir. Kabartmada sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır. Diğer konsol kasetlerinde yaprak kabartmaları yer almaktadır.

Katalog No: KGS.18

Süsleme Adı: Horoz

Buluntu Yeri: Tapınak A-Portik

Adı: Konsollu Geison Sima Bloğu

Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: TAP.GS.18

Ölçü: Blok: 169x101x47 cm

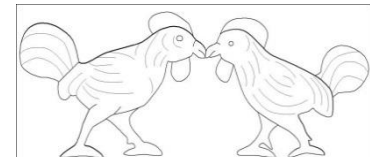
Figür: Horoz A: 9.8x12x2.5 cm

Horoz B: 9.5x10.8x2.6 cm

Tarih/Dönem: Antoninler Dönemi (MS 2. yüzyılın 2. yarısı)

Bibliyografya: Şimşek 2013a, 253, Res. 338.

Tanım: Orta gözenekli gri damarlı beyaz mermerden yapılan konsollu geison sima bloğunun konsol kasetindeki horoz kabartmasıdır. Profilden, ayakta ve antitetik duran iki horoz gagaları birbirine değecek şekilde yerleştirilmiştir. Horozların bir bacakları ileride, diğer bacakları geride olup birbirlerine doğru adım atar şekilde gösterilmiştir. Gövdeler iri ve gösterişlidir. Tüylere detaylı ve özenli bir şekilde işlenmiştir. Kuyruk yelpaze şeklinde geriye açılmış ve diktir. Gözler yuvarlak, gagaları ise sivri uçlu ve küçüktür. Başlarının üzerinde büyük bir ibik, gagalarının alt bölümünde ise tek parça çene sakalı yer almaktadır. Pençeler açık ve zeminden destek alır şekilde yapılmıştır. Kabartmada sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır. Diğer konsol kasetlerinde yaprak ve rozet kabartması yer almaktadır.

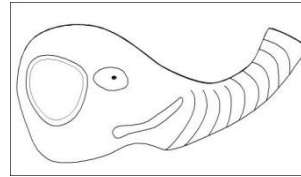
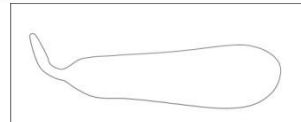
Katalog No: KGS.19 (a-b)
Süsleme Adı: Fil, Kabak/Patlıcan?
Buluntu Yeri: Tapınak A-Portik
Adı: Konsollu Geison Sima Bloğu
Cinsi: Mermer
Kazı Buluntu No: TAP.GS.26

Ölçü: Blok: 135x107x44 cm
Figür a: 21.4x6x2.7 cm
Figür b: 19.5x7.5x3.4 cm
Tarih/Dönem: Antoninler Dönemi (MS 2. yüzyılın 2. yarısı)
Bibliyografya: Şimşek 2013a, 253, Res. 339; Sezgin 2015, 562, Res. 5-6.

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan konsollu geison sima bloğudur. Bloğun konsol kasetinde kabak/patlıcan? meyvesi, simada ise yalancı çörtlen olarak işlenen fil başı kabartması yer alır.

Figür a: Patlıcan/Kabak? meyvesi kabartmasıdır. Ucu kıvrık ince sap, kalınlaşarak meyvenin gövdesine bağlanmaktadır. Meyve uzun ve silindirik formdadır. Genişleyerek devam eden gövde, yuvarlak bir uçla sonlanmaktadır. Gövde üzerinde yer yer kırıklar söz konusudur. Kabartmada sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

Figür b: Yalancı çörtlen şeklinde işlenen fil başı kabartmasıdır. Profilden işlenmiştir. Boyun kökünden oval bir hatla devam eden baş, hortuma geçişten itibaren yay şeklinde iç bükey bir form kazanmış, hortumun ucu yukarıya kaldırılmıştır. Hortumda birbirine paralel, halka şeklindeki kazıma çizgiler burun deliklerine kadar devam etmektedir. Alt çenenin hortum ile birleştiği bölümde, sivri uçlu uzun bir diş yer almaktadır. Göz, yuvarlağa yakın olup merkezde göz bebeği belirtilmiştir. Başa yapışık gösterilen kulak geriye doğru genişleyerek oval bir form kazanmıştır. Kabartmada matkap, sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır. Bloktaki diğer çörtlen mask şeklinde yapılmıştır.

Katalog No: KGS.20

Süsleme Adı: Krater ve Sarmaşık Bitkisi

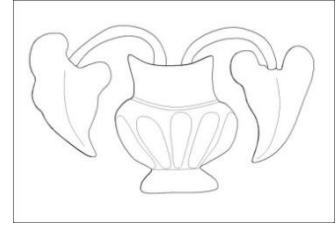
Buluntu Yeri: Tapınak A-Portik

Adı: Konsollu Geison Sima Bloğu

Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: TAP.GS.36

Tanım: Orta gözenekli sarı damarlı beyaz mermerden yapılan konsollu geison sima bloğunun konsol kasetindeki krater ve sarmaşık bitkisi kabartmasıdır. Krater, 9 cm yüksekliğinde, 7.5 cm genişliğinde olup ağız çapı 5.5 cm'dir. Geniş ve halka kaideli kabın gövdesi üstten basık ve şişkince yapılmış, boyuna geçişte içe daralarak düz bir şekilde ağız kısmına bağlanmıştır. Gövdesinde beş adet dil süslemesi yapılmış ve metal kap etkisi verilmiştir. Kabın içerisinden çıkan iki adet ince ve uzun sap, kabın iki yanında yay şeklinde ve simetrik olarak aşağı sarkıtılmış, uçlarına kalp formunda birer sarmaşık yaprağı yerleştirilmiştir. Yaprakların uçları, kabın formuna uyacak şekilde içe dönük yapılarak simetri sağlanmıştır. Kabartmada matkap, sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır. Diğer konsol kasetinde yaprak kabartması yer almaktadır.

Ölçü:

Blok: 80x100x50 cm

Figür: 10.8x17.5x2.1 cm

Tarih/Dönem: Antoninler Dönemi (MS 2. yüzyılın 2. yarısı)

Bibliyografya: -

Katalog No: KGS.21

Süsleme Adı: Kantharos ve Meyve (Üzüm)

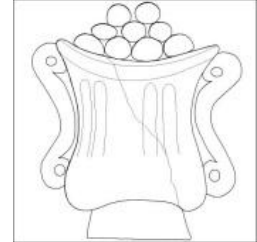
Buluntu Yeri: Tapınak A-Portik

Adı: Konsollu Geison Sima Bloğu

Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: TAP.GS.3

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan konsollu geison sima bloğunun konsol kasetindeki içi meyve dolu kantharos kabartmasıdır. Kısa ve silindirik kaide üzerinde genişleyen yuvarlatılmış köşeli kantharosun tabanı gövde ortasında tekrar daralmakta ve gövde üstüne genişleyerek devam etmekte olup iç bükey keskin bir ağızla sonlanmaktadır. Ağız kenarından başlayan iki kulp gövdeyle aynı formda yapılmış ve kabın dip kısmına yakın sonlanmıştır. Gövdede ağızdan dip kısmına kadar devam eden ancak yüzeyi kalkerleşmeden dolayı tahrip olmuş dil şeklinde kazıma süsleme yer almaktadır. Kantharosun ağız bölümünde, üç sıra halinde 1.1-1.4 cm çap aralığında, yuvarlak formda dokuz adet meyve (üzüm?) tanesi bulunmaktadır. Kabartmada matkap, sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır. Diğer konsol kasetlerinde yaprak ve rozet kabartmaları yer alır.

Ölçü:

Blok: 162x97x48 cm

Figür: 12.4x9x2.6 cm

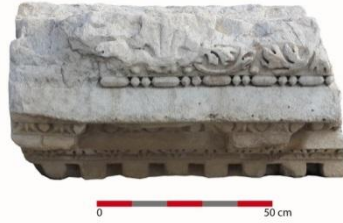
Tarih/Dönem: Antoninler Dönemi (MS 2. yüzyılın 2. yarısı)

Bibliyografya: -

Katalog No: KGS.22
Süsleme Adı: Bereket Boynuzu
(Cornucopia)
Buluntu Yeri: Tapınak A-Portik
Adı: Konsollu Geison Sima Bloğu
Cinsi: Mermer
Kazı Buluntu No: TAP.GS.16

Ölçü:
Blok: 90x91x46 cm
Figür: 22.5x8.8x2.2 cm
Tarih/Dönem: Antoninler Dönemi (MS
2. yüzyılın 2. yarısı)
Bibliyografya: -

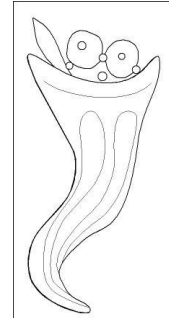
Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan konsollu geison sima bloğunun konsol kasetindeki bereket boynuzu (cornucopia) kabartmasıdır. "S" formunda iç bükey geçişlerle oluşturulan gövde daralarak sivri bir uçla sonlanmaktadır. Geniş ağız, yay formundadır. Boynuzun gövdesinde, kap formuna paralel beş adet kazıma çizgi süsleme yapılmıştır. Kabın ağız kısmında 1.5 ve 3 cm çapında iki adet yuvarlak meyve tanesi ve yaprak, ön yüzünde ise kabın içinden aşağı sarkıtılan üzüm salkımı bulunmaktadır. Kalkerleşmeden dolayı üzüm salkımı kabartmasının detayları görülememektedir. Kabartmada matkap, sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır. Diğer konsol kasetinde yaprak kabartması yer almaktadır.

Katalog No: KGS.23
Süsleme Adı: Bereket Boynuzu
(Cornucopia)
Buluntu Yeri: Tapınak A-Portik
Adı: Konsollu Geison Sima Bloğu
Cinsi: Mermer
Kazı Buluntu No: TAP.GS.38

Ölçü:
Blok: 109x82x44 cm
Figür: 19.4x9x2 cm
Tarih/Dönem: Antoninler Dönemi (MS
2. yüzyılın 2. yarısı)
Bibliyografya: -

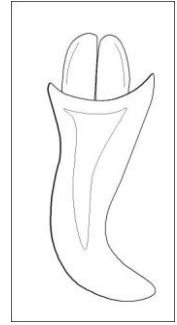
Tanım: Orta gözenekli sarı damarlı beyaz mermerden yapılan konsollu geison sima bloğunun konsol kasetindeki bereket boynuzu (cornucopia) kabartmasıdır. İç bükey geçişlerle oluşturulan "S" formundaki gövde daralarak sivri bir uçla sonlanmaktadır. Geniş ağız, yay formundadır. Gövdede ağız kenarından dibe devam eden kap formuna paralel dört adet kazıma çizgi süsleme yer alır. Kabın ağız kısmında birbirine bitişik yapılan 2.2-2.4 cm çaplarında iki adet yuvarlak meyve bulunur. Kabartmada matkap, sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır. Diğer konsol kasetlerinde rozet ve yaprak kabartması yer almaktadır.

Katalog No: KGS.24
Süsleme Adı: Bereket Boynuzu
(Cornucopia)
Buluntu Yeri: Tapınak A-Portik
Adı: Konsollu Geison Sima Bloğu
Cinsi: Mermer
Kazı Buluntu No: TAP.GS.20

Ölçü:
Blok: 187.5x100x54 cm
Figür: 24x9x3.7 cm
Tarih/Dönem: Antoninler Dönemi (MS
2. yüzyılın 2. yarısı)
Bibliyografya: -

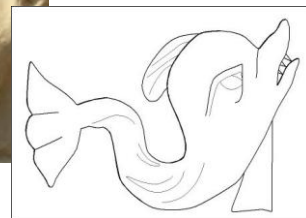
Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan konsollu geison sima bloğunun konsol kasetindeki bereket boynuzu (cornucopia) kabartmasıdır. Geniş ve yay formulu ağız geçişli kap, "L" şeklinde kıvrılan gövde geçişi ile daralarak hafif sivri bir uçla sonlanmaktadır. Ağız bölümünün hemen altından dibe devam eden kazıma çizgi süsleme bulunur. Kabın içerisinde 5.4x2.3 cm ve 5x2.7 cm ölçülerinde birbirine bitişik ve simetrik yapılan iki adet meyve/obje? yer alır. Kabartmada sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır. Diğer konsol kasetlerinde yaprak kabartmaları yer almaktadır.

Katalog No: KGS.25
Süsleme Adı: Yunus
Buluntu Yeri: Doğu Bizans Kulesi-
Kuzey Kule
Adı: Konsollu Geison Sima Bloğu
Cinsi: Mermer
Kazı Buluntu No: DBK.06.KK.28

Ölçü:
Blok: 101.5x52x41.5 cm
Figür: 20.5x14.2x2.8 cm
Tarih/Dönem: Antoninler Dönemi
Bibliyografya: Şimşek 2013a, 454, Res.
638.

Tanım: İri gözenekli beyaz mermerden yapılan konsollu geison sima bloğunun konsol kasetindeki yunus kabartmasıdır. Yüksek ve oval hatlı baş, içbükey keskin bir geçişle kıvrılarak daralmakta olup gövde "S" şeklinde hareket kazanmıştır. Gövdede oluşan kıvrılma hareketi sıg kazıma çizgilerle gösterilmiştir. Başın üzerinde, geriye doğru genişleyen sırt yüzgeci, altta ise karın yüzgeci yer alır. Badem formundaki yuva içerisine yerleştirilen yuvarlak göz, derin yapılan göz pınarı ile birlikte patetik ifade kazanmıştır. Uzun ve hafif aralı gagada sivri uçlu, keskin dişler gösterilmiştir. Üççatalı kuyruk yelpaze formundadır. Kabartmada matkap, sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır. Diğer konsol kasetinde rozet kabartması yer almaktadır.

Katalog No: KGS.26

Süsleme Adı: Saz (Kamış) Bitkisi

Buluntu Yeri: Erken Bizans Kuleleri,
devşirme

Adı: Konsollu Geison Sima Bloğu

Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: -

Ölçü:

Blok: 76x54x34 cm

Figür: 15.5x11x2.5 cm

Tarih/Dönem: Antoninler Dönemi

Bibliyografya: -

Tanım: Orta gözenekli sarı damarlı beyaz mermerden yapılan konsollu geison sima bloğunun konsol kasetindeki kamış (saz bitkisi) kabartmasıdır. Bitki, merkezdeki ana dalın iki yanında simetrik olarak iç içe yerleştirilen yarım hilal formlu üç adet sivri uçlu yapraktan oluşturulmuştur. Kabartmada matkap, sivri uçlu ve yassı uçlu keski kullanılmış olup diğer konsol kasetinde rozet kabartması yer almaktadır.

Katalog No: KGS.27

Süsleme Adı: Üzüm salkımı ve Asma yaprağı

Buluntu Yeri: Tapınak A

Adı: Konsollu Geison Sima Bloğu

Cinsi: Mermer

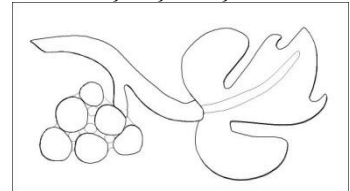
Kazı Buluntu No: -

Ölçü: -

Tarih/Dönem: Antoninler Dönemi (MS
2. yüzyılın 2. yarısı)

Bibliyografya: -

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan konsollu geison sima bloğunun konsol kasetindeki üzüm salkımı ve asma yaprağı kabartmasıdır. Kalın ve kıvrık ana sapın ucunda asma yaprağı, ana sapa bağlı kısa sapın ucunda ise üzüm salkımı yer alır. Üç loblu yaprak geçişleri derin girintilidir. Salkım, yukarıdan aşağıya sırasıyla üç, iki ve bir adet olarak sıralanan toplamda altı adet yuvarlak ve iri üzüm tanesinden oluşmaktadır. Kabartmada matkap, sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

Katalog No: KGS.28 (a-b)
Süsleme Adı: Haşhaş Bitkisi, Sarmaşık
Yaprağı
Buluntu Yeri: Septimius Severus
Nymphaeum
Adı: Konsollu Geison Sima Bloğu
Cinsi: Mermer
Kazı Buluntu No: -

Ölçü:
Blok: 91x95x54 cm
Figür a: 17.3x9x2.8 cm
Figür b: 15.4x6.3x1.1 cm
Tarih/Dönem: Septimius Severus
Dönemi (MS 193-211)
Bibliyografya: -

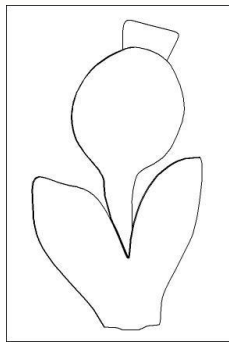
Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan konsollu geison sima bloğudur. Konsol kasetlerinde haşhaş bitkisi ve sarmaşık yaprağı kabartması işlenmiştir.

Figür a: Haşhaş bitkisi kabartmasıdır. Kalınca bir sap, profilden yapılan, iki yana açılan oval uçlu yapraklara bağlanmaktadır. Yapraklarla oluşturulan "V" şeklindeki çanağın içerisine yerleştirilen kısa ve kalın bir sapın ucunda yuvarlak formlu haşhaş kapsülü yer alır. Kapsülün üzerinde silindirik tepe çiçeği görülmektedir. Kabartmanın yüzeyinde kristalleşmeden kaynaklanan deformasyon söz konusudur. Kabartmada sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

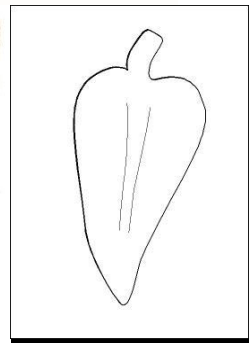
Figür b: Sarmaşık yaprağı kabartmasıdır. Kısa ve kalın sap, kalp formundaki yaprak ayasına bağlanmaktadır. Yaprak kenarları içe meyilli yapılmış olup gövde ortasındaki kalın ana damar gösterilmiştir. Yüzeyde kristalleşmeden kaynaklanan deformasyon söz konusudur. Kabartmada sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

a

b

Katalog No: KGS.29 (a-b)

Süsleme Adı: Haşhaş Bitkisi,
Patlıcan/Kabak?

Buluntu Yeri: Septimius Severus
Nymphaeumu

Adı: Konsollu Geison Sima Bloğu

Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: -

Ölçü: Blok: 142x100x50 cm

Figür a: 21.5x13.7x2.2 cm

Figür b: 21x7x2.5 cm

Tarih/Dönem: Septimius Severus
Dönemi (MS 193-211)

Bibliyografya: -

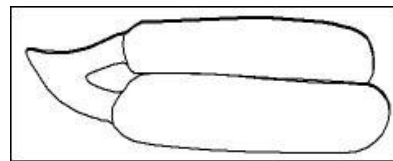
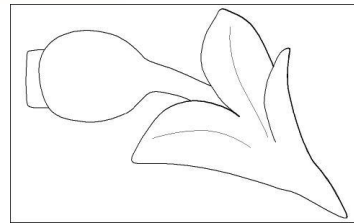
Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan konsollu geison sima bloğudur. Konsol kasetlerinde haşhaş, patlıcan/kabak? meyvesi ve yapraktan oluşan üç adet kabartma süsleme yer alır.

Figür a: Haşhaş bitkisi kabartmasıdır. Simetrik yerleştirilen, ortası damarlı, sivri uçlu iki yaprak ile "V" şeklinde bir çanak oluşturulmuştur. İki yaprağın ortasından çıkan kısa ve kalın sapın ucunda yuvarlak formlu haşhaş kapsülü yer alır. Kapsülün tepesinde silindirik tepe çiçeği görülmektedir. Kapsül ve sap bölümünde kristalleşmeye bağlı deformasyon mevcuttur. Kabartmada sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

Figür b: Patlıcan/kabak? meyvesi kabartmasıdır. Kısa ve kalın saplara bağlı silindirik formlu iki meyvenin gövdesi bitişik ve birbirine paralel yerleştirilmiştir. Yuvarlak uçla sonlanan meyvelerin kalınlıkları 2.8 ve 3.2 cm'dir. Figürlerin yüzeyinde kristalleşmeden kaynaklanan yoğun deformasyon mevcuttur. Kabartmada sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

0 50 cm

Katalog No: KGS.30 (a-b)
Süsleme Adı: Haşhaş Bitkisi,
Patlıcan/Kabak?
Buluntu Yeri: Septimius Severus
Nymphaeumu
Adı: Konsollu Geison Sima Bloğu
Cinsi: Mermer
Kazı Buluntu No: -

Ölçü: Blok: 91x88x50 cm
Figür a: 9.3x5.5x1.5 cm
Figür b: 18x2.1-4.2x2 cm
19x2.3-4.1x2.1 cm
Tarih/Dönem: Septimius Severus
Dönemi (MS 193-211)
Bibliyografya: -

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan konsollu geison sima bloğudur. Konsol kasetlerinde haşhaş bitkisi ve patlıcak/kabak meyvesinden oluşan iki adet kabartma yer alır.

Figür a: Haşhaş bitkisi kabartmasıdır. İki ayrı bloğun kaset bölümünün birleşiminde bulunan haşhaş kabartmasının diğer blokta devam eden sap kısmı eksiktir. Bir kısmı kalabilen sap ince olup elips formu kapsüle bağlanmaktadır. Kapsülün üstünde düz uçla sonlanan silindirik tepe çiçeği yer alır. Yüzeyde kristalleşmeden kaynaklanan deformasyon mevcuttur. Kabartmada sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

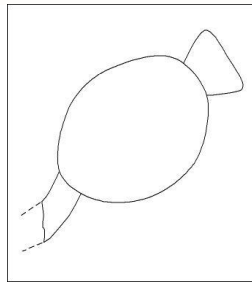
Figür b: Patlıcan/kabak? meyvesi kabartmasıdır. Kısa ve ince saplı, silindirik gövdeli iki meyve asimetrik yerleştirilmiştir. Yay formu meyveler dipten uca kalınlaşarak yuvarlatılmış uçla sonlandırılmıştır. Meyvelerin ucunda küçük ve silindirik çiçek yer alır. Her iki kabartmanın yüzeyinde kristalleşmeden dolayı deformasyon mevcuttur. Kabartmada sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

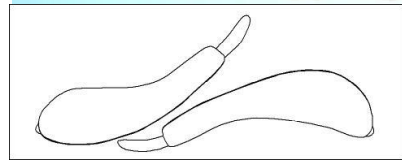
0 50 cm

a

b

Katalog No: KGS.31

Süsleme Adı: Haşhaş Bitkisi

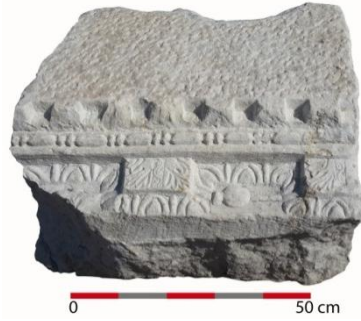
Buluntu Yeri: Septimius Severus
Nymphaeumu

Adı: Konsollu Geison Sima Bloğu

Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: -

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan konsollu geison sima bloğunun konsol kasetindeki haşhaş bitkisi kabartmasıdır. Kısa ve kalın bir sapın ucunda yuvarlak formlu haşhaş kapsülü bulunmaktadır. Kapsülün üstünde uca genişleyen ve düz hatla sonlanan büyük bir tepe çiçeği yer alır. Kaba ve basit işçilik görülmektedir. Kabartmada sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır. Diğer konsol kasetinde yaprak kabartması yer alır.

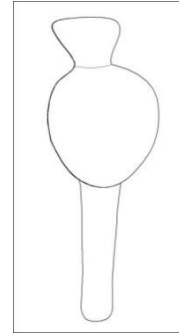
Ölçü:

Blok: 75.5x62.6x47.5 cm

Figür: 14.5x6x1.7 cm

Tarih/Dönem: Septimius Severus
Dönemi (MS 193-211)

Bibliyografya: -

Katalog No: KGS.32

Süsleme Adı: Haşhaş Bitkisi

Buluntu Yeri: Septimius Severus
Nymphaeumu

Adı: Konsollu Geison Sima Bloğu

Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: -

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan konsollu geison sima bloğunun konsol kasetindeki haşhaş bitkisi kabartmasıdır. Sap uzun ve kalındır. Sapın ortasında iki yana simetrik yerleştirilen mızraksı iki yaprak yer alır. Haşhaş kapsülü yuvarlak formlu olup üstünde silindirik tepe çiçeği bulunmaktadır. Kaba ve basit bir işçilik görülmektedir. Kabartmada sivri ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır. Diğer konsol kasetlerinde rozet kabartması işlenmiştir.

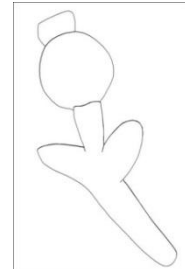
Ölçü:

Blok: 148x42x33 cm

Figür: 25x9.7x2.2 cm

Tarih/Dönem: Septimius Severus
Dönemi (MS 193-211)

Bibliyografya: -

Katalog No: KGS.33

Süsleme Adı: Haşhaş ve Tahıl Başağı

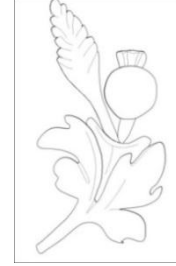
Buluntu Yeri: Septimius Severus
Nymphaeumu

Adı: Konsollu Geison Sima Bloğu

Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: -

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan konsollu geison sima bloğunun konsol kasetindeki tahıl başağı ve haşhaş kabartmasıdır. Kısa, kalın sap iki yana açılan ve simetrik yerleştirilen dişli yapraklara bağlanmaktadır. Yaprak demetinin ortasında oluşturulan "V" şeklindeki derin kanal içerisine yay şeklinde bir ağıza sahip çanak yapılmış ve içerisine tahıl başağı ile haşhaş kapsülü yerleştirilmiştir. Başak kısa bir sapın ucunda, simetrik olarak sıralanan ve ince kazıma çizgilerle ayrılan on dört adet tahıl tanesinden oluşmaktadır. İnce ve kısa ikinci sapın ucunda yuvarlak formlu haşhaş kapsülü yer alır. Kapsülün üzerinde, üç yapraktan oluşan tepe çiçeği bulunmaktadır. Kabartmada 0.5 cm uç kalınlığına sahip matkap, sivri ve yassı uçlu keski kullanılmıştır. Diğer konsol kasetinde üst kısmı eksik olan yaprak kabartması yer almaktadır.

Ölçü:

Blok: 68x66x40 cm

Figür: 23x10.5x2 cm

Tarih/Dönem: Septimius Severus

Dönemi (MS 193-211)

Bibliyografya: Şimşek 2011a, 102.

Katalog No: KGS.34

Süsleme Adı: Haşhaş ve Tahıl Başağı

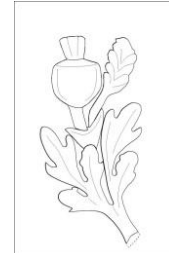
Buluntu Yeri: Septimius Severus
Nymphaeumu

Adı: Konsollu Geison Sima Bloğu

Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: AN.03.1173

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan konsollu geison sima bloğunun konsol kasetindeki tahıl başağı ve haşhaş kabartmasıdır. Kısa ve kalın sap, iki yana açılan dişli yaprak demetine bağlanmaktadır. Yaprakların ortasında oluşturulan "V" şeklindeki derin kanal içerisine, yay şeklinde bir ağız yapısına sahip çanak işlenmiştir. Çanağın ortasından çıkan kalın ve kısa sap, üstten basık küre formlu haşhaş kapsülüne bağlanmaktadır. Kapsülün üstünde, üç yapraktan oluşan tepe çiçeği yer alır. Kapsülün kenarında eğik yerleştirilen ikinci sap kısa ve uzun olup ince kazıma çizgilerle ayrılan, 10 adet tahıl tanesinden oluşan tahıl başağına bağlanmaktadır. Başağın üst bölümü aşınmadan dolayı tahrip olmuştur. Kabartmada 0.5 cm uç kalınlığına sahip matkap, sivri ve yassı uçlu keski kullanılmıştır. Diğer konsol kasetlerinde yaprak kabartmaları yer almaktadır.

Ölçü:

Blok: 125x90.5x41 cm

Figür: 20x11x2.1 cm

Tarih/Dönem: Septimius Severus

Dönemi (MS 193-211)

Bibliyografya: Şimşek 2011a, 102.

Katalog No: KGS.36 (a-d)

Süsleme Adı: Haşhaş Bitkisi, Meyve dolu Vazo, Patlıcan/Kabak?, Sarmaşık Yaprığı

Buluntu Yeri: Septimius Severus Nymphaeum

Adı: Konsollu Geison Sima Bloğu

Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: -

Ölçü: Blok: 234x58x38 cm

Figür a: 15x7x2.1 cm

Figür b: 14.5x7.5x2.2 cm

Figür c: 16x6.3x2.7 cm

Figür d: 6.4x5.7x0.7 cm

Tarih/Dönem: Septimius Severus Dönemi (MS 193-211)

Bibliyografya: Şimşek 2011a, 102.

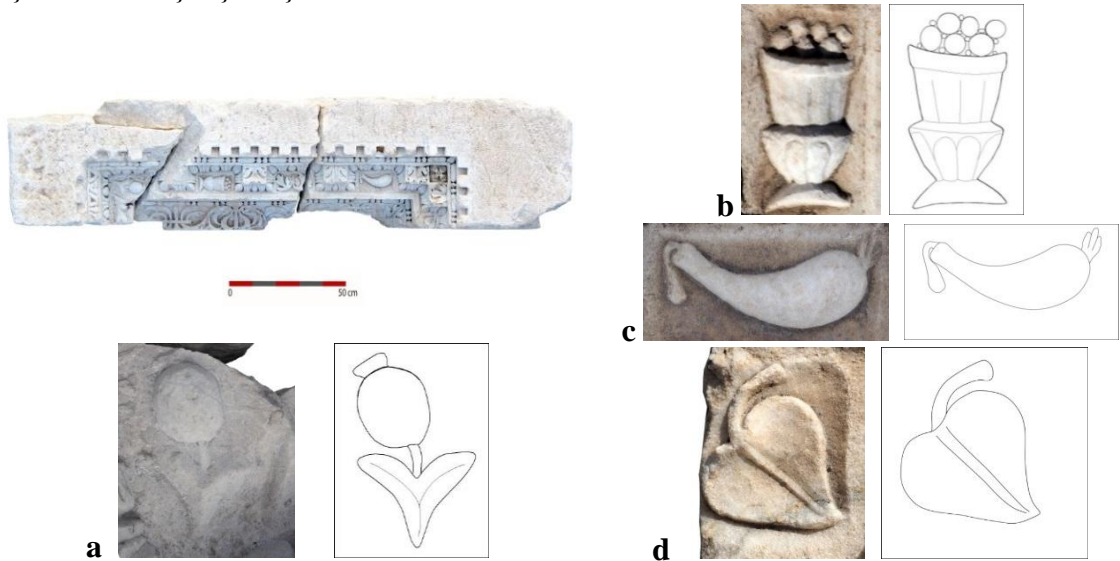
Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan konsollu geison sima bloğudur. Konsol kasetlerinde haşhaş bitkisi, meyve dolu vazo, yaprak, patlıcan/kabak? meyvesi ve sarmaşık yaprağı kabartması yer alır.

Figür a: Haşhaş bitkisi kabartmasıdır. Sivri uçlu iki yaprakla “V” şeklinde derin bir çanak oluşturmuş ve bu çanağa ince, kısa bir sap yerleştirilmiştir. Sapın ucunda yuvarlak formlu haşhaş kapsülü bulunmaktadır. Kapsülün üzerinde kabaca yapılan tepe çiçeği yer alır. Haşhaş kabartmasının yanında başka bir yaprak kabartması yapılmıştır. Kabartmada sivri ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

Figür b: İçi meyve dolu vazo kabartmasıdır. 12.3 cm yüksekliğindeki kabın 7.5 cm genişliğindeki ağız kenarı dışa doğru kalınlaştırılarak kasnak şeklinde yapılmıştır. Uzun boyun bölümü hafifçe alta doğru daralmaktadır. Topaç formundaki gövdesi yüksek ve ters konik bir kaide üzerinde yükselmektedir. Boyun ve gövde üzerinde kabartma olarak yapılan dil motifi görülmektedir. Kabın ağız bölümünde 1.5-1.7 cm ölçülerinde, yuvarlak formlu altı adet meyve tanesi (üzüm?) yer almaktadır. Kabartmada matkap, sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

Figür c: Patlıcan/kabak? meyvesi kabartmasıdır. Kısa ve kalın sap, meyvenin dar ve düz dip kısmına bağlanmaktadır. Meyve uca doğru kalınlaşarak devam etmekte olup gövde yay formundadır. Yuvarlatılmış bir uçla sonlanan meyvenin ucunda üç yapraklı iri çiçek yer alır. Kabartmada yassı uçlu ve sivri uçlu keski ile çalışılmıştır.

Figür d: Sarmaşık yaprağı kabartmasıdır. Eğik yerleştirilen sap kalın ve kısadır. Yaprak ayası kalp formundadır. Yaprak kalınlığı, iç kısımda sığlaştırılmış olup yaprağın ortasında kabartma şeklinde orta damar gösterilmiştir. Kabartmada sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

Katalog No: KGS.37

Süsleme Adı: Patlıcan/Kabak?

Buluntu Yeri: Septimius Severus
Nymphaeumu

Adı: Konsollu Geison Sima Bloğu

Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: -

Ölçü:

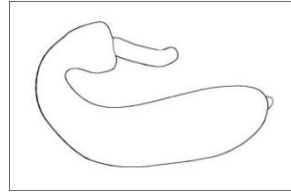
Blok: 89x104x41 cm

Figür: 14.5x9x1.7 cm

Tarih/Dönem: Septimius Severus
Dönemi (MS 193-211)

Bibliyografya: Şimşek 2013a, 455, Res. 642.

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan konsollu geison sima bloğunun konsol kasetindeki patlıcan/kabak? meyvesi kabartmasıdır. Sap kısa ve kalındır. Silindirik gövdeli meyve keskin bir geçişle içe döndürülmüş ve yuvarlatılmış uçla sonlanmaktadır. Meyvenin ucunda küçük bir çiçek yer alır. Kristalleşmeden dolayı yer yer yüzeysel deformasyon mevcuttur. Kabartmada yassı uçlu ve sivri uçlu keski ile çalışılmıştır. Diğer konsol kasetinde yaprak kabartması yer alır.

Katalog No: KGS.38

Süsleme Adı: Patlıcan/Kabak?

Buluntu Yeri: Septimius Severus
Nymphaeumu

Adı: Konsollu Geison Sima Bloğu

Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: -

Ölçü:

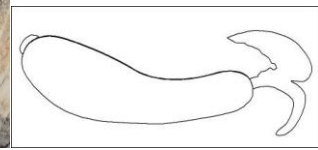
Blok: 117x76.5x52 cm

Figür: 18.7x5.1x1.9 cm

Tarih/Dönem: Septimius Severus
Dönemi (MS 193-211)

Bibliyografya: -

Tanım: Orta gözenekli kahverengi damarlı beyaz mermerden yapılan konsollu geison sima bloğunun konsol kasetindeki patlıcan/kabak? meyvesi kabartmasıdır. İnce ve uzun sap yay formunda kıvrılarak aşağı düşürülmüştür. Sap üzerinde tahrip olmuş bir yaprak yer alır. Silindirik gövdeli meyve dipten uca doğru kalınlaşmakta olup yay formundadır. Yuvarlatılmış uçla sonlanan meyvenin ucunda küçük bir çiçek görülmektedir. Figürün yüzeyinde kristalleşmeye bağlı yoğun deformasyon mevcuttur. Kabartmada yassı uçlu ve sivri uçlu keski ile çalışılmıştır. Diğer konsol kasetlerinde yaprak kabartması yer almaktadır.

Katalog No: KGS.39 (a-c)
Süsleme Adı: Patlıcan/Kabak?, Kalkan,
Kılıç
Buluntu Yeri: Septimius Severus
Nymphaeumu
Adı: Konsollu Geison Sima Bloğu
Cinsi: Mermer
Kazı Buluntu No: -

Ölçü: Blok: 101x56x45 cm
Figür a: 15.5x8.7x2 cm
Figür b: 15.2x10.2x2.4 cm
Figür c: 21x9.6x1.7 cm
Tarih/Dönem: Septimius Severus
Dönemi (MS 193-211)
Bibliyografya: Şimşek 2011a, 102.

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan konsollu geison sima bloğudur. Konsol kasetlerinde patlıcan/kabak? meyvesi, kalkan ve kılıç kabartması yer alır.

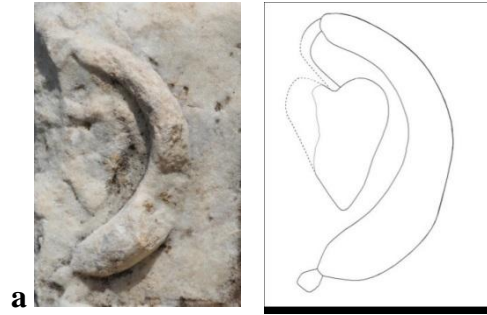
Figür a: Patlıcan/kabak? meyvesi kabartmasıdır. İnce ve uzun sapın ucu aşağı sarkıtılarak kalp formundaki bir yaprakla birlikte meyveye paralel yerleştirilmiştir. Silindirik meyve, dipten uca doğru kalınlaşmakta olup yay formundadır. Meyvenin ucunda küçük bir çiçek yer alır. Figürde kırıklar ve kristalleşmelere bağlı deformasyon mevcuttur. Kabartmada yassı ve sivri uçlu keski ile çalışılmıştır.

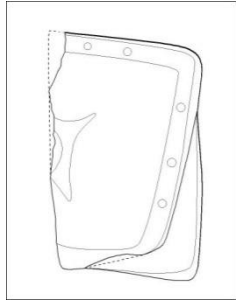
Figür b: Kalkan kabartmasıdır. Sol profilden gösterilen kalkanın sağ kanadı arka planda içten gösterilmiş ve perspektif sağlanmıştır. Köşeleri oval dikdörtgen kalkan, dış bükey, bombeli ve kavislidir. Kalkanın kenarına işlenen koruma bordürü bant içerisinde metal taklidi yuvarlak hatlı birleştirme yuvaları yer alır. Kalkanın merkezinde ise kazıma çizgi ile yuvarlak tutma merkezini çevreleyen (metal etkisinde), kenarları dışa uzayan ovoid hatlı koruma aparatı (umbo) gösterilmiştir. Kalkanın köşelerinde küçük kırıklar mevcuttur. Figürde matkap, sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

Figür c: Kılıç kabartmasıdır. Kılıç ucu, kabza ve ip askı bölümü olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Kılıç, uzun, geniş, hafif yuvarlatılmış uçlu, yassı bir formdadır. Kabza, üstte ve altta sınırlandırıcı, dışa taşkın kasnak şeklinde yapılan iki profil arasındaki silindirik formu bir tutamak bölümünden oluşmaktadır. Kabza üzerinde birbirini kesen kazıma çizgilerle oluşturulmuş süslemeler yer alır. Kabzanın dip kısmına bağlanan kalın ipten (deri) bir askı bölümü görülmektedir. Figürde sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

b

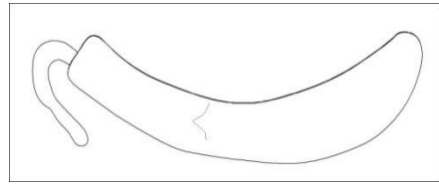
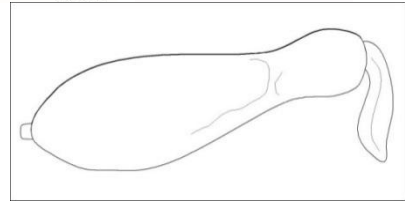
Katalog No: KGS.40 (a-b)
Süsleme Adı: Patlıcan/Kabak?
Buluntu Yeri: Septimius Severus
Nymphaeumu
Adı: Konsollu Geison Sima Bloğu
Cinsi: Mermer
Kazı Buluntu No: -

Ölçü:
Blok: 102x99.5x41.5 cm
Figür a: 20.7x8x2.3 cm
Figür b: 22.5x8x1.8 cm
Tarih/Dönem: Septimius Severus
Dönemi (MS 193-211)
Bibliyografya: -

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan konsollu geison sima bloğudur. Konsol kasetlerinde iki adet patlıcan/kabak? meyvesi kabartması yer alır.

Figür a: Patlıcan/kabak? meyvesi kabartmasıdır. Aşağı sarkıtılan kısa ve kalın sapın ucunda silindirik gövdeli meyve yer alır. Dar dipli gövde hafif içe daraldıktan sonra tekrar kalınlaştırılarak yuvarlatılmış uçla sonlandırılmıştır. Meyvenin ucunda silindirik küçük bir çiçek yer alır. Figürde kristalleşmeden kaynaklanan deformasyon mevcuttur. Kabartmada yassı uçlu ve sivri uçlu keski ile çalışılmıştır.

Figür b: Patlıcan/kabak? meyvesi kabartmasıdır. Meyveye paralel aşağı sarkıtılan kısa ve kalın sapın ucunda silindirik gövdeli, yay formu meyve yer alır. Gövde dipten uca hafifçe kalınlaşarak yuvarlatılmış bir uçla sonlandırılmıştır. Figürde kırılmaya ve kristalleşmeye bağlı deformasyon mevcuttur. Kabartmada yassı uçlu ve sivri uçlu keski ile çalışılmıştır.

Katalog No: KGS.41

Süsleme Adı: Patlıcan/Kabak?

Buluntu Yeri: Septimius Severus
Nymphaeumu

Adı: Konsollu Geison Sima Bloğu

Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: -

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan konsollu geison sima bloğunun konsol kasetindeki patlıcan/kabak? meyvesi kabartmasıdır. Kısa ve kalın ana sapa bağlı ucu kıvrık bir filiz, meyveye zıt şekilde ucu geriye doğru döndürülerek yerleştirilmiştir. Silindirik gövdeli meyve yay formunda olup uca doğru kalınlaşarak devam etmektedir. Meyvenin uç kısmı kırık ve eksiktir. Figürün yüzeyinde kırılma ve kristalleşmeye bağlı deformasyon mevcuttur. Kabartmada yassı uçlu ve sivri uçlu keski ile çalışılmıştır.

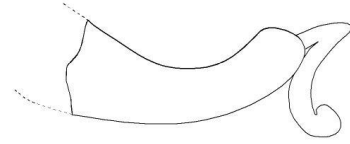
Ölçü:

Blok: 56.5x85x41.5 cm

Figür: 18.5x7.5x1.8 cm

Tarih/Dönem: Septimius Severus
Dönemi (MS 193-211)

Bibliyografya: -

Katalog No: KGS.42

Süsleme Adı: Patlıcan/Kabak?

Buluntu Yeri: Septimius Severus
Nymphaeumu

Adı: Konsollu Geison Sima Bloğu

Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: -

Tanım: İri gözenekli beyaz mermerden yapılan konsollu geison sima bloğunun konsol kasetindeki patlıcan/kabak? meyvesi kabartmasıdır. Silindirik gövdeli meyve uca doğru kalınlaşarak devam etmekte olup yuvarlatılmış bir uçla bitirilmiştir. Dip bölümü kırık ve eksiktir. Kabartmada yassı uçlu ve sivri uçlu keski ile çalışılmıştır. Bloğun diğer konsol kasetlerinde yaprak kabartması yer alır.

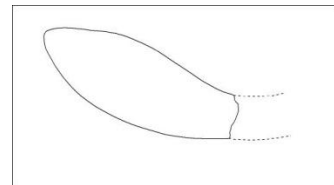
Ölçü:

Blok: 83x87.5x39 cm

Figür: 10.7x4.1x1.6 cm

Tarih/Dönem: Septimius Severus
Dönemi (MS 193-211)

Bibliyografya: -

Katalog No: KGS.43

Süsleme Adı: Patlıcan/Kabak?

Buluntu Yeri: Septimius Severus
Nymphaeumu

Adı: Konsollu Geison Sima Bloğu

Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: -

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan konsollu geison sima bloğunun konsol kasetindeki patlıcan/kabak? meyvesi kabartmasıdır. Sap ince ve kısadır. Dar ve düz dip kısmından uca doğru kalınlaşarak devam eden silindirik gövdeli meyve, yay formudur. Uç kısmın bir bölümü kırık olmasına rağmen yuvarlatılmış uçla sonlandığı anlaşılmaktadır. Kabartmada yassı uçlu ve sivri uçlu keski ile çalışılmıştır.

Ölçü:

Blok: 18.7x9.5x20 cm

Figür: 13.5x5x1.8 cm

Tarih/Dönem: Septimius Severus
Dönemi (MS 193-211)

Bibliyografya: -

Katalog No: KGS.44

Süsleme Adı: Patlıcan/Kabak?

Buluntu Yeri: Septimius Severus
Nymphaeumu

Adı: Konsollu Geison Sima Bloğu

Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: -

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan konsollu geison sima bloğunun konsol kasetindeki patlıcan/kabak? meyvesi kabartmasıdır. Yarıdan itibaren kırılan gövdenin dip bölümü eksiktir. Silindirik meyve uca doğru kalınlaşarak devam etmekte olup yuvarlatılmış uçla sonlandırılmıştır. Meyvenin uç kısmında silindirik ve kabaca yapılan çiçek yer alır. Kabartmada yassı uçlu ve sivri uçlu keski ile çalışılmıştır.

Ölçü: Blok: 44.5x38.5x20.7 cm

Figür: 8.9x4.8x1.3 cm

Tarih/Dönem: Septimius Severus
Dönemi (MS 193-211)

Bibliyografya: -

Katalog No: KGS.45

Süsleme Adı: Patlıcan/Kabak?

Buluntu Yeri: Septimius Severus
Nymphaeumu

Adı: Konsollu Geison Sima Bloğu

Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: -

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan konsollu geison sima bloğunun konsol kasetindeki patlıcan/kabak? meyvesi kabartmasıdır. Uca doğru kalınlaşarak devam eden gövde, hafif iç bükey form alarak yuvarlatılmış uçla sonlanmaktadır. Dip bölümü kırık ve eksiktir. Kabartmada yassı uçlu ve sivri uçlu keski ile çalışılmıştır.

Ölçü:

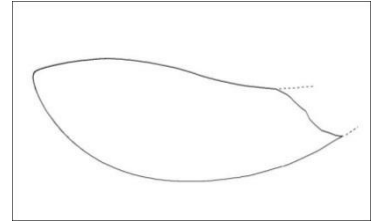
Blok: 20.2x25.5x13.2 cm

Figür: 12.4x5.1x2.2 cm

Tarih/Dönem: Septimius Severus

Dönemi (MS 193-211)

Bibliyografya: -

Katalog No: KGS.46 (a-b)
Süsleme Adı: Nar, Asma Yapağı
Buluntu Yeri: Septimius Severus
Nymphaeumu
Adı: Konsollu Geison Sima Bloğu
Cinsi: Mermer
Kazı Buluntu No: SC.03.78

Ölçü: Blok: 109.5x60x41 cm
Figür a: 17x8.2x2.8 cm
Figür b: 10.3x9x2 cm
Tarih/Dönem: Septimius Severus
Dönemi (MS 193-211)
Bibliyografya: Şimşek 2011a, 102;
Şimşek 2013a, 454, Res. 639.

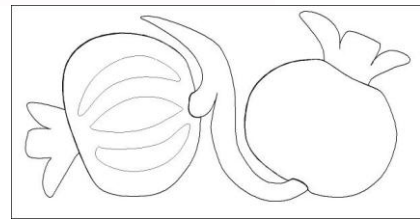
Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan konsollu geison sima bloğudur. Konsol kasetlerinde nar ve asma yaprağı kabartması yer alır.

Figür a: Nar meyvesi kabartmasıdır. Figür, "S" formulu ince ana sapa ucundaki nar ve ana sapa bağlı kısa bir sapa ucundaki nar olmak üzere iki adet meyveden oluşmaktadır. Meyveler asimetrik yerleştirilmiştir. Nar kapsülleri, alttan ve üstten basık enine elips şeklinde olup bir tanesinin dış kabuğunda olgun olduğunu gösteren, dikine açılan V profilli iç ve dış bükey kademeler bulunmaktadır. Meyvelerin ucunda üç yapraktan oluşan çiçek yer alır. Kabartmada matkap, sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

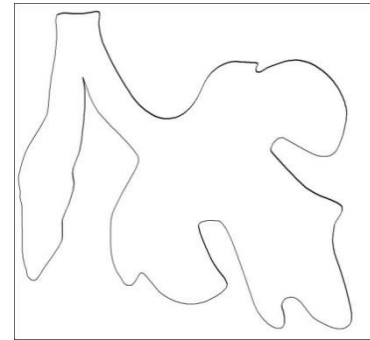
Figür b: Asma yaprağı kabartmasıdır. Uzun ve kalın bir sapa bağlı geniş yaprak ayası derin kesiklerle ayrılan, iki kenarda küçük ve kısa, ortada ise büyük ve uzun üç loptan oluşmaktadır. Kenar yapraklar dış bükey, ana yaprak iç bükey profillendirilmiştir. Kabartmada matkap, sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

a

b

Katalog No: KGS.47

Süsleme Adı: Nar

Buluntu Yeri: Septimius Severus
Nymphaeumu

Adı: Konsollu Geison Sima Bloğu

Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: -

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan konsollu geison sima bloğunun konsol kasetindeki nar meyvesi kabartmasıdır. "V" şeklinde açılan ince ve uzun iki sapın ucunda iki adet meyve bulunmaktadır. Meyveler alttan ve üstten basık yapılmış olup enine elips formundadır. Nar kapsülleri meyvelerin olgun olduğunu belirtmek amacıyla iç ve dış bükey kademelerle profillendirilmiştir. Kapsüllerin ucunda üç yapraktan oluşan çiçek yer alır. Figür yoğun bir kalker tabakası ile kaplanmıştır. Kabartmada sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

Ölçü:

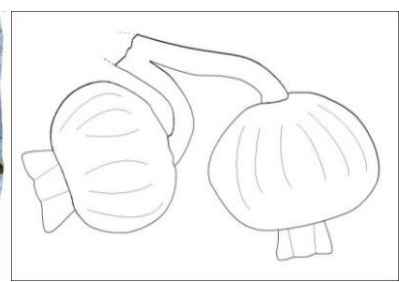
Blok: 22.5x23x30 cm

Figür: 13.5x8.3x2 cm

Tarih/Dönem: Septimius Severus

Dönemi (MS 193-211)

Bibliyografya: -

Katalog No: KGS.48

Süsleme Adı: Akdeniz Saparnası (*Smilax aspera*)

Buluntu Yeri: Septimius Severus
Nymphaeumu

Adı: Konsollu Geison Sima Bloğu

Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: -

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan konsollu geison sima bloğunun konsol kasetindeki Akdeniz saparnası bitkisi kabartmasıdır. İki uca daralan "S" formundaki uzun sapın bir ucunda kalp formlu yaprak, diğer ucunda ise altı adet yuvarlak taneden oluşan salkım şeklindeki meyve bulunmaktadır. Figürün yüzeyinde kristalleşmeden dolayı deformasyon mevcuttur. Kabartmada sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

Ölçü:

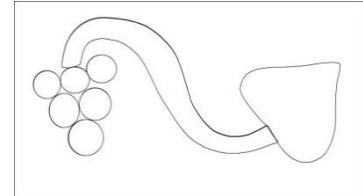
Blok: 62x45x46 cm

Figür: 18x9x2 cm

Tarih/Dönem: Septimius Severus

Dönemi (MS 193-211)

Bibliyografya: -

Katalog No: KGS.49

Süsleme Adı: Elma

Buluntu Yeri: Septimius Severus
Nymphaeumu

Adı: Konsollu Geison Sima Bloğu

Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: -

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan konsollu geison sima bloğunun konsol kasetindeki elma kabartmasıdır. İnce ve uzun bir sapa meyve, küre formudur. Sapa bağlı düz kenarlı sivri uçlu mızrağımsı bir yaprak bulunmaktadır. Kenarlardan içe doğru kanal şeklinde sığlaştırılan yaprağın ortasında ana damar oluşturulmuştur. Figürün yüzeyinde kristalleşmeden kaynaklanan deformasyon mevcuttur. Diğer konsol kasetlerinde yaprak kabartmaları yer alır.

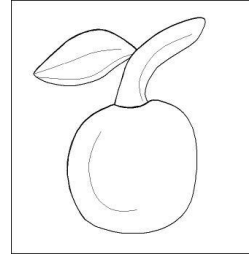
Ölçü:

Blok: 135x128x46 cm

Figür: 9.4x5.7-8x2.2 cm

Tarih/Dönem: Septimius Severus
Dönemi (MS 193-211)

Bibliyografya: -

Katalog No: KGS.50

Süsleme Adı: İncir

Buluntu Yeri: Septimius Severus
Nymphaeumu

Adı: Konsollu Geison Sima Bloğu

Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: ANC.03.52

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan konsollu geison sima bloğunun konsol kasetindeki incir kabartmasıdır. Kısa ve ince sapın ucunda meyve kesesi yer alır. Damla formu meyvenin kabuğu, meyvenin olgun olduğunu gösterir şekilde iç ve dış bükey kademelerle profillendirilmiştir. Kabartmada yassı uçlu ve sivri uçlu keski ile çalışılmıştır.

Ölçü:

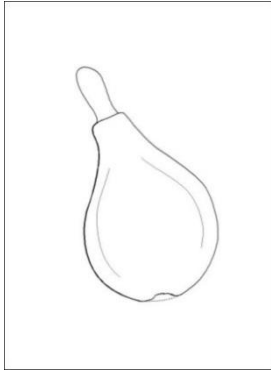
Blok: 126x100x46 cm

Figür: 9.3x5.2x1.5 cm

Tarih/Dönem: Septimius Severus
Dönemi (MS 193-211)

Bibliyografya: -

Katalog No: KGS.51

Süsleme Adı: Köpek

Buluntu Yeri: Septimius Severus
Nymphaeumu

Adı: Konsollu Geison Sima Bloğu

Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: -

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan konsollu geison sima bloğunun konsol kasetindeki köpek kabartmasıdır. Sağ profilden ve koşar şekilde betimlenmiştir. Vücut gergindir. Ön bacaklar dirsekten kırılarak ileriye, arka bacaklar ise gergin bir şekilde geriye yerleştirilmiştir. Öne eğilen oval başta burun ve çene bölümü küt uçla bitirilmiştir. Gözler badem şeklinde olup kulaklar kısa ve geriye yatıktır. Arka bacakların ve kuyruğun bir bölümü kırık ve eksiktir. Kabartmada sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

Ölçü:

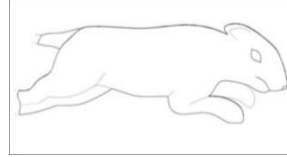
Blok: 44x19.5x34 cm

Figür: 21x8.4x1.7 cm

Tarih/Dönem: Septimius Severus

Dönemi (MS 193-211)

Bibliyografya: -

Katalog No: KGS.52

Süsleme Adı: Köpek

Buluntu Yeri: Septimius Severus
Nymphaeumu, Batı Sokak

Adı: Konsollu Geison Sima Bloğu

Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: L.11.NBS.59

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan konsollu geison sima? bloğunun konsol kasetindeki köpek kabartmasıdır. Köpek, kasetin köşesinden itibaren başlayan dişli geniş bir yaprak kümesinin içerisinde ileriye doğru atlar şekilde betimlenmiştir. Bu nedenle profilden gösterilen gövdenin arka bölümü belden itibaren yaprak içerisindedir. Gövdenin ön bölümü zıplama hareketinden dolayı ileri doğru uzatılmıştır. Gövde gergin, iri ve kaslıdır. Bacaklar dirsekten itibaren kırılarak ileriye uzatılmış, koşar tarzdadır. Kalın ve kaslı boyundan itibaren baş yukarıya kaldırılmıştır. Çene uzun, ağız açık gösterilmiş olup sivri, yırtıcı dişler gösterilmiştir. Kulaklar uzun, sivri ve dik, göz orta büyüklükte ve oval yapıdadır. Boyunda kasnak şeklinde yapılan bir tasma bulunmaktadır. Bacak ucu kırık olduğu için patileri görülememektedir. Kabartmada matkap, sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

Ölçü:

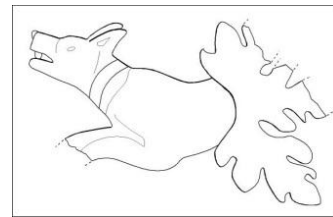
Blok: 33x35 cm

Figür: 23.3x14.6x2.2 cm

Tarih/Dönem: Septimius Severus

Dönemi (MS 193-211)

Bibliyografya: -

Katalog No: KGS.53

Süsleme Adı: Yunus

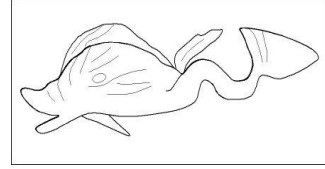
Buluntu Yeri: Septimius Severus
Nymphaeumu

Adı: Konsollu Geison Sima Bloğu

Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: -

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan konsollu geison sima bloğunun konsol kasetindeki yunus kabartmasıdır. Profilden betimlenmiştir. Yüksek ve oval baş gövdeyle birlikte daralmakta ve hareketli yapılan "S" formu kuyruğa bağlanmaktadır. Baş üzerinde ve gövde ile kuyruk arasında iki adet sırt yüzgeci gösterilmiştir. Uzun ve iri yapılan gaga hafif aralı gösterilmiş olup alt gaganın hemen gerisinde karın yüzgeci yer alır. Yelpaze şeklinde iki yana genişleyen kuyruk ve yüzgeçler kazıma çizgilerle detaylandırılmıştır. Kabartmada sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

Katalog No: KGS.54

Süsleme Adı: Yunus

Buluntu Yeri: Septimius Severus
Nymphaeumu

Adı: Konsollu Geison Sima Bloğu

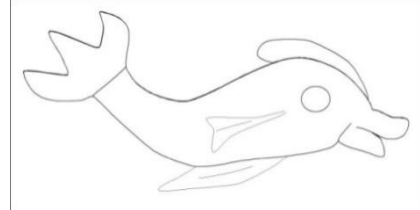
Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: AN.03.1471

Tanım: Orta gözenekli sarı ve yeşil damarlı beyaz mermerden yapılan konsollu geison sima bloğunun konsol kasetindeki yunus kabartmasıdır. Profilden betimlenmiştir. Oval ve yüksek baş, iç bükey yumuşak bir geçişle daralarak üççatallı kuyruğa bağlanmaktadır. Başın üzerinde geriye doğru genişleyen sırt yüzgeci yer almaktadır. Göz yuvarlağa yakın formdadır. Gaga ince, uzun ve öne çıkıntılıdır. Kabartmada sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır. Diğer konsol kasetlerinde yaprak kabartması yer alır.

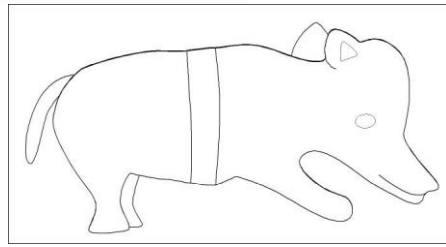
0 50 cm

Katalog No: KGS.55
Süsleme Adı: Domuz
Buluntu Yeri: Batı Tiyatrosu
Adı: Konsollu Geison Sima Bloğu
Cinsi: Mermer
Kazı Buluntu No: BT.16.107

Ölçü:
Blok: 104.5x76.5x46 cm
Figür: 21.5x10.5x 2.3 cm
Tarih/Dönem: Severuslar Dönemi
Bibliyografya: -

Tanım: Orta gözenekli kahverengi damarlı beyaz mermerden yapılan konsollu geison sima bloğunun konsol kasetindeki domuz kabartmasıdır. Domuz, ayakta ve profilden betimlenmiştir. Kısa ve tıknaz gövdelidir. Bacaklar kısa, gövde silindirik ve etlidir. Gövdenin ortasında, vücudu saran kasnak şeklindeki tören (kurban) kuşağı görülmektedir. Kuyruk ince ve kısadır. Baş iri, çene uzun, göz oval yapıdadır. Kulaklar küçük olup sivri uçlu ve diktir. Kabartmada yassı uçlu ve sivri uçlu keski ile çalışılmıştır.

Katalog No: KGS.56 (a-b)

Süsleme Adı: Çelenk, Pelta Kalkan

Buluntu Yeri: Anı Sütunu Podyumu-
Devşirme

Adı: Konsollu Geison Sima Bloğu

Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: -

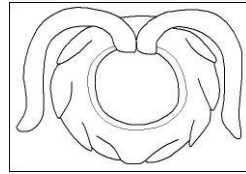
Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan konsollu geison sima bloğudur. Konsol kasetlerinde çelenk, pelta kalkanı ve çiçek kabartması yer alır.

Figür a: Çelenk kabartmasıdır. Dairesel formdadır. Çelenk, iki ucu sivri, ortası dar mızraksı formdaki defneyapraklarından oluşturulmuştur. Tepede bir kurdele ile bağlanmıştır. Kurdelelerin uçları çelengın iki yanına gelecek şekilde aşağı sarkıtılmıştır. Kabartmada sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

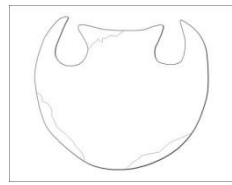
Figür b: Pelta kalkanı kabartmasıdır. Dış sınırı hilal formundadır. Üstte damla formu iki cep geçişiyle dikdörtgen kesitli tutamak bölümüne bağlanır. Yüzeyi düzdür. Kabartmada sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

a

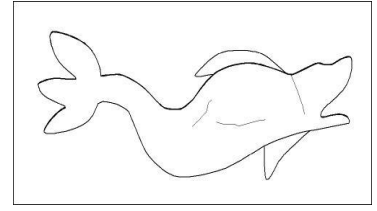
b

Katalog No: KGS.57
Süsleme Adı: Yunus
Buluntu Yeri: Suriye Caddesi
Adı: Konsollu Geison Sima Bloğu
Cinsi: Mermer
Kazı Buluntu No: SC.04.53

Ölçü:
Blok: 83.5x57x41 cm
Figür: 19.5x9x1.6 cm
Tarih/Dönem: Severuslar Dönemi
Bibliyografya: -

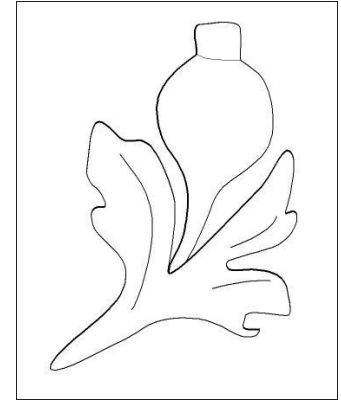
Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan konsollu geison sima bloğunun konsol kasetindeki yunus kabartmasıdır. Yuvarlatılmış baş, iri ve yüksektir. Keskin bir geçişle daralan gövde S şeklindeki gövde burkulmasıyla üççatallı kuyruğa bağlanır. Başın üzerinde fazla yüksek olmayan sırt yüzgeci bulunur. Gaga öne çıkık, uzun ve aralı olup üst çene iridir. Alt çenenin hemen gerisinde karın yüzgeci gösterilmiştir. Yüzeyde kristalleşmelere ve kopmalara bağlı deformasyon mevcut olup göz detayları silinmiştir. Kabartmada matkap, sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır. Diğer konsol kasetinde yaprak kabartması yer alır.

Katalog No: KGS.58
Süsleme Adı: Haşhaş Bitkisi
Buluntu Yeri: Yuvarlak Yapı?
Adı: Konsollu Geison Sima Bloğu
Cinsi: Mermer
Kazı Buluntu No: -

Ölçü:
Blok: ~80x~110x~42 cm
Figür: 19.5x12x2.3 cm
Tarih/Dönem: Severuslar Dönemi
Bibliyografya: -

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan konsollu geison sima bloğunun konsol kasetindeki haşhaş bitkisi kabartmasıdır. Kısa sapa bağlı derin girintili yapraklar iki yana açılmıştır. Yaprak demetinin ortasında oluşturulan "V" şeklindeki boşluktan çıkan kısa sapın ucunda, yuvarlak formlu haşhaş kapsülü bulunur. Haşhaşın üzerinde silindirik tepe çiçeği yer alır. Kabartmada 0.5 cm uç çapında matkap, sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

Katalog No: KGS.59
Süsleme Adı: Haşhaş Bitkisi
Buluntu Yeri: Yuvarlak Yapı?
Adı: Konsollu Geison Sima Bloğu
Cinsi: Mermer
Kazı Buluntu No: -

Ölçü:
Blok: 92x132x60 cm
Figür a: 18.5x12x1.6 cm
Figür b: 22x10.5x1 cm
Tarih/Dönem: Severuslar Dönemi
Bibliyografya: -

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan konsollu geison sima bloğudur. Konsol kasetlerinde iki adet haşhaş bitkisi kabartması yer alır.

Figür a: Haşhaş bitkisi kabartmasıdır. Kabaca yapılan ve simetrik yerleştirilen iki yaprak demetinin ortasından çıkan kısa sap, yuvarlak formlu haşhaş kapsülüne bağlanmaktadır. Kapsülün üzerinde tepe çiçeği yer alır. Figürün yüzeyinde aşınmaya bağlı deformasyon mevcuttur. Kabartmada 0.5 cm uç çapında matkap, sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

Figür b: Haşhaş bitkisi kabartmasıdır. İki yana açılan biri uzun, diğeri kısa iki yaprak demetinin ortasına yerleştirilen ince ve kısa sapın ucunda haşhaş kapsülü bulunmaktadır. Elips formunda basık olarak yapılan haşhaş kapsülünün yüzeyinde içbükey kanallarla kabuk, kapsülün üstünde ise tepe çiçeği gösterilmiştir. Kabartmada 0.5 cm uç çapında matkap, sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

a

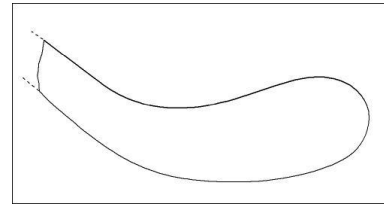
b

Katalog No: KGS.60
Süsleme Adı: Patlıcan/Kabak?
Buluntu Yeri: Yuvarlak Yapı
Adı: Konsollu Geison Sima Bloğu
Cinsi: Mermer
Kazı Buluntu No: -

Ölçü:
Blok: 105x120x~50 cm
Figür: 18x5.3x1.5 cm
Tarih/Dönem: Severuslar Dönemi
Bibliyografya: -

Tanım: İri gözenekli beyaz mermerden yapılan konsollu geison sima bloğunun konsol kasetindeki patlıcan/kabak? meyvesi kabartmasıdır. Dip kısmı kırık ve eksiktir. Yay formundaki meyve uca doğru kalınlaşmakta ve yuvarlatılmış bir uçla sonlanmaktadır. Kabartmada yassı uçlu ve sivri uçlu keski ile çalışılmıştır. Diğer konsol kasetlerinde yaprak kabartması yer alır.

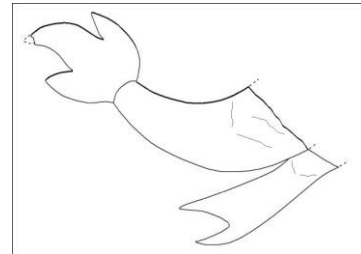
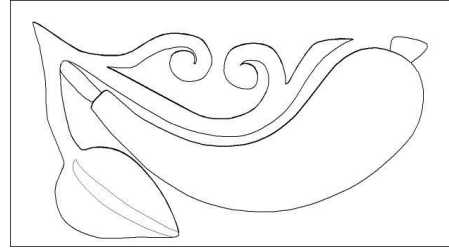
Katalog No: KGS.61(a-b)
Süsleme Adı: Patlıcan/Kabak?, Yunus
Buluntu Yeri: Merkezi Hamam
Adı: Konsollu Geison Sima Bloğu
Cinsi: Mermer
Kazı Buluntu No: -

Ölçü:
Blok: 235~x97x38 cm
Figür a: 26x13.1x2.1 cm
Figür b: 17.5x13.3x2.4 cm
Tarih/Dönem: Severuslar Dönemi
Bibliyografya: -

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan konsollu geison sima bloğudur. Konsol kasetlerinde patlıcan/kabak? meyvesi, yunus ve yaprak kabartması yer alır.

Figür a: Patlıcan/kabak? meyvesi kabartmasıdır. Kabartma dikdörtgen konsol içini tamamen dolduracak şekilde yerleştirilmiştir. Konsolun iç köşesinden başlayan ana sap üçe ayrılmaktadır. Sapların bir ucunda yaprak, diğerinde meyve bulunmakta olup üstte yer alan sap kıvrık filiz dalı şeklinde işlenmiştir. İnce ve uzun bir sapa bağlı yaprak yumurtamsı formda olup ortasında kalın bir kazıma çizgi ile ana damar gösterilmiştir. Meyve, ince ve kısa bir sapa bağlıdır. Dipten uca kalınlaşarak devam eden yay formlu silindirik gövde yuvarlatılmış bir uçla sonlanmaktadır. Meyvenin ucunda kabaca yapılmış çiçek görülmektedir. Üçüncü sap, yay formlu meyveyle paralel işlenmiş olup üst kısmında simetrik olarak yerleştirilen kıvrık uçlu iki filiz yer almaktadır. Kabartmada sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

Figür b: Yunus kabartmasıdır. Kuyruk ile birlikte gövdenin bir kısmı mevcut, baş kırık ve eksiktir. Yay formundaki gövde kuyruktan itibaren kalınlaşarak devam etmektedir. Gövde ortasında sivri uçlu, iki çatallı bir yüzgeç yer alır. Üççatallı kuyruğun uçları sivridir. Kabartmada sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

Katalog No: KGS.62

Süsleme Adı: Patlıcan/Kabak?

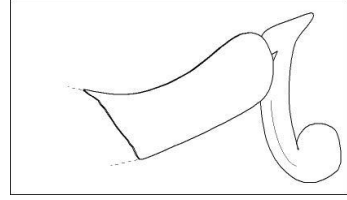
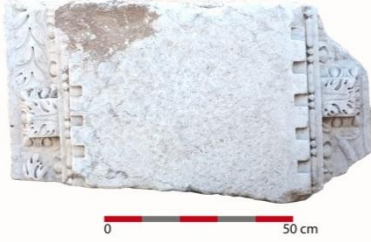
Buluntu Yeri: Kuzey Kutsal Agora/II.
Propylon

Adı: Konsollu Geison Sima Bloğu

Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: -

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan konsollu geison sima bloğunun konsol kasetindeki patlıcan/kabak? meyvesi kabartmasıdır. Figür, kısa ve kalın sapa bağlı ucu kıvrık bir filiz dalı ve meyveden oluşmaktadır. Meyvenin büyük bir kısmı kırık ve eksik olup dip kısmı korunabilmiştir. Kalan bölümden, silindirik gövdenin uca doğru kalınlaşarak yay formunda devam ettiği görülmektedir. Figürde yassı ve sivri uçlu keski ile çalışılmıştır. Diğer konsol kasetlerinde yaprak kabartması yer alır.

Ölçü:

Blok: 114x56x36 cm

Figür: 11.5x3.3x1.6 cm

Tarih/Dönem: Severuslar Dönemi

Bibliyografya: -

Katalog No: KGS.63

Süsleme Adı: Yunus

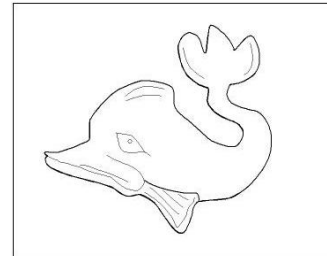
Buluntu Yeri: Suriye Caddesi

Adı: Konsollu Geison Sima Bloğu

Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: -

Tanım: İnce gözenekli beyaz mermerden yapılan konsollu geison sima bloğunun konsol kasetindeki yunus kabartmasıdır. Yüksek baş, oval yapıda ve öne çıkıntılı olup daralarak devam eden gövde keskin bir içbükey hatla yukarıya kaldırılarak hareket kazanmıştır. Başın hemen üzerinde sırt yüzgeci, altında karın yüzgeci görülmektedir. Yelpeze formulu kuyruk üççatalıdır. Uzun gaga, kapalı ve sivri uçludur. Göz oval bir yapıya sahiptir. Göz bebeği olarak yuvarlak formulu kurşun akıtılmıştır. Kabartmada matkap, sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

Ölçü:

Blok: 57x52x24 cm

Figür: 26x23x1.9 cm

Tarih/Dönem: Severuslar Dönemi

Bibliyografya: -

Katalog No: KGS.64

Süsleme Adı: Bereket Boynuzu
(Cornucopia)

Buluntu Yeri: Traianus Nymphaeumu

Adı: Konsollu Geison Sima Bloğu

Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: -

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan konsollu geison sima bloğunun konsol kasetindeki bereket boynuzu (cornucopia) kabartmasıdır. Hafif iç bükey bir geçişle yapılan yay formu gövde, sivri bir dip ile sonlanmaktadır. Gövdede boynuzun formuna paralel işlenen dilim şeklinde üç adet kazıma çizgi yer alır. Ağız kısmında konikal formu yarım bir kozalak yerleştirilmiş olup boynuzun ağız kısmından kabın gövdesine dökülen üzüm salkımı görülmektedir. Kabartmada matkap, sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır. Diğer konsol kasetlerinde yaprak kabartmaları yer alır.

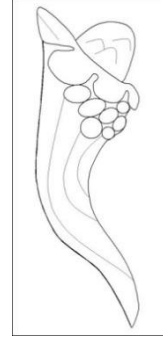
Ölçü:

Blok: 88.5x78x22 cm

Figür: 23.5x7x2.4 cm

Tarih/Dönem: Severuslar Dönemi

Bibliyografya: -

Katalog No: KGS.65

Süsleme Adı: Haşhaş Bitkisi

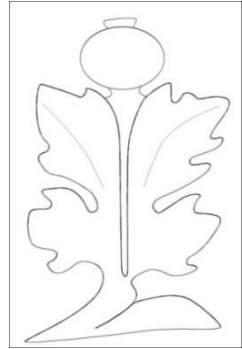
Buluntu Yeri: Merkezi Propylon

Adı: Konsollu Geison Sima Bloğu

Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: -

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan konsollu geison sima bloğunun konsol kasetindeki haşhaş bitkisi kabartmasıdır. Eğik ve kısa bir sapın devamında simetrik olarak yerleştirilen yaprak demeti dişli yapıda olup iki yana açılmaktadır. Yaprakların ortasında oluşan boşlukta kalın ve kısa bir sapa bağlı haşhaş kapsülü bulunmaktadır. Kapsül alttan ve üstten basık elips formundadır. Kapsülün üzerinde silindirik tepe çiçeği yer alır. Kabartmada matkap, sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır. Diğer konsol kasetlerinde yaprak kabartmaları işlenmiştir.

Ölçü:

Blok: 159x95x86 cm

Figür: 20x11.6x2 cm

Tarih/Dönem: Caracalla Dönemi

Bibliyografya: Şimşek 2013a, 451, Res. 628.

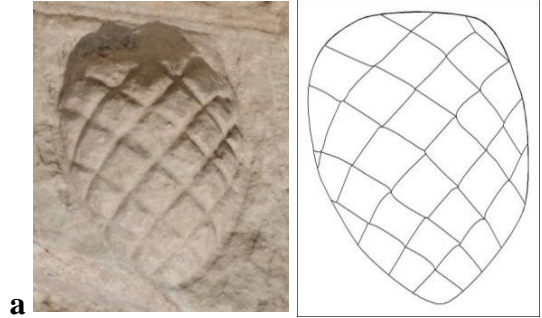
Katalog No: KGS.66 (a-b)
Süsleme Adı: Çam Kozalağı, Kartal
Buluntu Yeri: Merkezi Propylon
Adı: Konsollu Geison Sima Bloğu
Cinsi: Mermer
Kazı Buluntu No: -

Ölçü:
Blok: 99x68x130 cm
Figür a: 15x11.5x3.4 cm
Figür b: 17x12.6x1.8 cm
Tarih/Dönem: Caracalla Dönemi
Bibliyografya: -

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan konsollu geison sima bloğudur. Konsol kasetlerinde çam kozalağı ve kartal kabartması yer alır.

Figür a: Çam kozalağı kabartmasıdır. Altı konikal formdaki kozalağın üstü yuvarlatılmış bir hatla sonlanmakta olup topaç şeklinde bir form oluşturulmuştur. Kozalağın yüzeyinde birbirini kesen kazıma çapraz çizgilerle baklava dilimi formunda kabuk taneleri işlenmiştir. Kabartmada sivri uçlu ve yassı uçlu keski kullanılmıştır.

Figür b: Kartal kabartmasıdır. Ayakta betimlenen kartal figüründe gövde, kanat ve ayaklar cepheden, baş ise sol profilden gösterilmiştir. Profilden işlenen başın yüzeyi tahrip olmuş ve detaylar silinmiştir. İri gaganın ucu kıvrık ve sivridir. Üç turnaktan oluşturulan güçlü pençeleri açık ve sağlam bir şekilde yere basmakta, dik gövdede kanatlar yarı açık durmaktadır. Gövde, bacak ve kanatlardaki tüy detayları kazıma çizgilerle özenli bir şekilde işlenmiştir. Gövde ve kanatların üst bölümlerindeki tüyler dil şeklinde kısa ve yuvarlak, kanat ucu ve bacaklardaki tüyler ise ince ve uzun dilimlerden oluşmaktadır. Kabartmada matkap, sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

Katalog No: KGS.67

Süsleme Adı: Kerykeion (Caduceus)

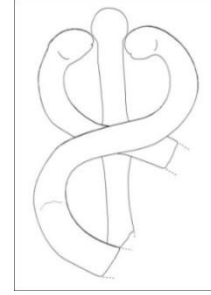
Buluntu Yeri: Merkezi Propylon

Adı: Konsollu Geison Sima Bloğu

Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: -

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan konsollu geison sima bloğunun konsol kasetindeki kerykeion (caduceus) kabartmasıdır. Ortada yer alan asanın üzerinde, gövdeleri çapraz şekilde birbiri üzerine sarılan iki adet yılan yer alır. Her iki yılan, asanın ucunda bulunan küre şeklindeki bölüme, başları birbirine bakacak şekilde, karşılıklı olarak yerleştirilmiştir. Yılanların yüz detayları siliktir. Kabartmanın alt bölümü blok ile birlikte kırık ve eksiktir. Kabartmada sivri uçlu ve yassı uçlu keski kullanılmıştır.

Ölçü:

Blok: 29x25x22 cm

Figür: 13.5x8x1.4 cm

Tarih/Dönem: Caracalla Dönemi

Bibliyografya: -

Katalog No: KGS.68 (a-b)

Süsleme Adı: Enginar, Üzüm Salkımı

Buluntu Yeri: Suriye Caddesi

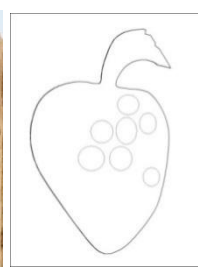
Adı: Konsollu Geison Sima Bloğu

Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: -

Tanım: Orta gözenekli yeşil damarlı beyaz mermerden yapılan konsollu geison sima bloğudur. Konsol kasetlerinde enginar ve üzüm salkımı ile yaprak kabartmaları yer alır. **Figür a:** Enginar meyvesi kabartmasıdır. Kısa ve uzun bir ana sapa bağlı kıvrık uçlu filiz ve ana sapın ucunda enginar kozalağı yer alır. Oval formu kozalak, iri, uzun ve oval formu yaprak tanelerinden oluşturulmuştur. Figürde kristalleşmeden dolayı yüzeysel deformasyon mevcuttur. Kabartmada sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

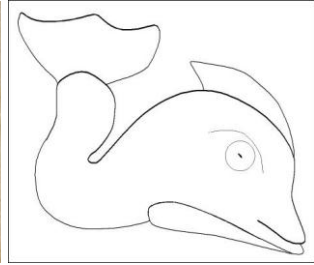
Figür b: Üzüm salkımı kabartmasıdır. Kısa bir sap, üzüm salkımına bağlanmaktadır. Salkım konikal formu olup iri ve yuvarlak tanelerden meydana gelmiştir. Ancak figürün yüzeyinde kristalleşmeden dolayı deformasyon mevcuttur. Kabartmada sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

Katalog No: KGS.69
Süsleme Adı: Yunus
Buluntu Yeri: Merkezi Propylon
Adı: Konsollu Geison Sima Bloğu
Cinsi: Mermer
Kazı Buluntu No: -

Ölçü:
Blok: 139x110x47 cm
Figür: 17x13x2.8 cm
Tarih/Dönem: Caracalla Dönemi
Bibliyografya: -

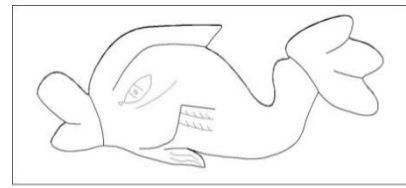
Tanım: Orta gözenekli sarı damarlı beyaz mermerden yapılan konsollu geison sima bloğunun konsol kasetindeki yunus kabartmasıdır. Profilden betimlenmiştir. Yüksek ve oval formdaki baş kuyruğa geçişte daralmaktadır. Keskin bir içbükey geçişle kuyruk bölümüne bağlanmaktadır. Yuvarlatılmış uçlu üççatallı dik kuyruk yelpaze formunda ve geniştir. Başın üzerinde sırt yüzgeci, altında ise karın yüzgeci işlenmiştir. Göz yuvarlatılmış olup kazıma çizgi şeklinde göz bebeği belirtilmiştir. Gaga, kısa ve sivridir. Figürün genelinde suni bir işçilik söz konusudur. Kabartmada matkap, sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır. Diğer konsol kasetlerinde yaprak kabartması yer almaktadır.

Katalog No: KGS.70
Süsleme Adı: Yunus
Buluntu Yeri: Septimius Severus
Nymphaeum
Adı: Konsollu Geison Sima Bloğu
Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: -
Ölçü:
Blok: 103x110x41 cm
Figür: 22x9.6x1.6 cm
Tarih/Dönem: MS 3. yüzyıl.
Bibliyografya: Şimşek 2011a, 102.

Tanım: Orta gözenekli kırmızı damarlı beyaz mermerden yapılan konsollu geison sima bloğunun konsol kasetindeki yunus kabartmasıdır. Yüksek ve yuvarlatılmış baş keskin bir içbükey geçişle daralarak kuyruğa bağlanmaktadır. Sivri uçlu, üççatallı kuyruk yelpaze formundadır. Başın üzerinde sırt yüzgeci, altında ise karın yüzgeci işlenmiştir. Göz kazıma çizgiler ile badem formunda yapılmış ve içerisinde yuvarlak göz bebeği gösterilmiştir. Gövde ortasında karın yüzgecine dik bağlanan solungaç ve göğüs yüzgeci görülmekte olup yüzgeç kılçık şeklindeki kazıma çizgilerle detaylandırılmıştır. Yuvarlatılmış uçlu iri gagada üst çene daha büyük olmak üzere ağız hafif aralıdır. Kabartmada matkap, sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır. Diğer konsol kasetinde rozet kabartması yer alır.

Katalog No: KGS.71

Süsleme Adı: Çam Kozalağı

Buluntu Yeri: Septimius Severus
Nymphaeumu

Adı: Konsollu Geison Sima Bloğu

Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: AN.04.142

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan konsollu geison sima bloğunun konsol kasetindeki çam kozalağı kabartmasıdır. İki ucu konikal, silindirik gövdeli kozalağın yüzeyinde kazıma çizgilerle ve farklı ölçülerde yapılan baklava dilimi şeklinde kabuk taneleri görülmektedir. Kabartmada sivri uçlu ve yassı uçlu keski kullanılmıştır. Diğer konsol kasetlerinde yaprak ve rozet kabartmaları yer almaktadır.

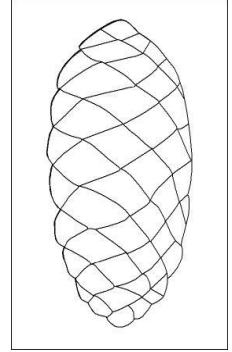
Ölçü:

Blok: 135x105x41 cm

Figür: 13.5x6.4x2.3 cm

Tarih/Dönem: MS 3. yüzyıl.

Bibliyografya: -

Katalog No: TK.01

Süsleme Adı: Hippokampus

Buluntu Yeri: Batı Tiyatrosu, Parados

Adı: Tavan Kaseti

Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: BT.16.222

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan tavan kaseti bloğunun kaset bölümündeki hippokampus (denizatı) kabartmasıdır. Baş ve ön gövde at şeklinde, gövde altı balık kuyruğu şeklinde yapılmıştır. Profilden betimlenen baş, şiddetli bir şekilde geriye çevrilmiş ve hafif yukarı bakmaktadır. Kulaklar sivri uçlu ve küçüktür. Ağız hafif aralıdır. Göz yuvarlak yapılmış olup derin göz çukurları ile patetik bir ifade sağlanmıştır. Boyun uzun, kaslı ve kalındır. Baş hizasından başlayan yeleler boyun bitimine kadar devam etmektedir. Toynak, ileriye doğru hamle yapar şekilde uzatılmıştır. Yılankavi gövde, kuyruğa geçişte tek boğumdan oluşan bir katlanmayla birlikte hareket kazanmış olup kuyruk üççatallıdır. Kabartmada sivri uçlu keski, yassı uçlu keski ve kalem ile çalışılmıştır. Diğer konsol kasetlerinde trajedi ve komedi maskları ile denizpanteri kabartması yer almaktadır.

Ölçü:

Blok: 127x126x27 cm

Figür: Denizatı: 23x26x3.3 cm

Denizpanteri: 22.5x26x3.7 cm

Tarih/Dönem: Julius Claudiuslar Dönemi

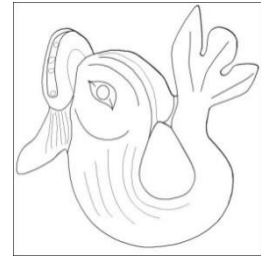
Bibliyografya: -

Katalog No: TK.02
Süsleme Adı: Yunus
Buluntu Yeri: Batı Tiyatrosu, Loca 1
Adı: Tavan Kaseti
Cinsi: Mermer
Kazı Buluntu No: BT.16.96

Ölçü:
Blok: Gen: 118x90x26 cm
Figür: A: 23.5x23x3.3 cm
B: 10x14.5x3.3 cm
Tarih/Dönem: Julius Claudiuslar Dönemi
Bibliyografya: -

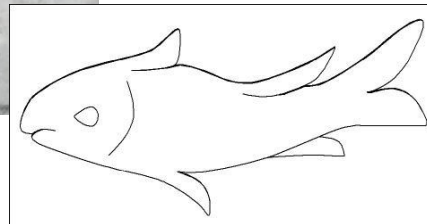
Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan tavan kaseti bloğunun kaset bölümündeki yunus kabartmasıdır. Oval ve yüksek baş keskin bir geçişle gövdede daralmış ve kuyruk dik bir şekilde yukarı kaldırılarak gövdede tam katlanma oluşturulmuştur. Gövde üzerinde, gövdeye paralel sığ kazıma çizgilerle yapılan geçişler görülmektedir. Gaga uzun, sivri ve dardır. Gaganın ortasında, dört adet yuvarlak formu kalem ucuyla açılan oyuklarla dişler gösterilmiştir. Başın üzerinde geriye doğru genişleyen bir yüzgeç, alt çenenin gerisinde ise yelpaze şeklinde aşağı açılan karın yüzgeci yer alır. Oval formda yapılan gözün içerisinde yuvarlak formu göz küresi yer alır. Derin girintilerle ayrılan iri kuyruğu üççatallıdır. Figürde siyah renkli ince kontur fırçasıyla, ağız, yüzgeç, kuyruk, göz detayları boyanmıştır. Kabartmada kalem, yassı uçlu ve sivri uçlu keski ile çalışılmıştır. Diğer kaset içerisinde başka bir figüre ait (yunus/ketos?) çene bölümü görülmekte ancak figür kırık ve eksik olduğu için anlaşılamamaktadır.

Katalog No: TK.03
Süsleme Adı: Balık
Buluntu Yeri: Batı Tiyatrosu
Adı: Tavan Kaseti
Cinsi: Mermer
Kazı Buluntu No: BT.16.245

Ölçü: Blok: 60x72.5x14-21 cm
Figür: A: 16.3x35.5x1.7 cm
B: 16.3x35.5x1.6 cm
Tarih/Dönem: Julius Claudiuslar Dönemi
Bibliyografya: -

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan tavan kaseti bloğunun kaset bölümündeki balık (has kefal balığı) kabartmasıdır. Her kaset içerisinde tek balık kabartması yer alır. Her iki balığın formu ve ölçüleri aynı şablondan işlendiğini göstermektedir. Gövdeler ince ve uzun olup kuyruğa geçişte daralmaktadır. Göz iri ve yuvarlağa yakın formdadır. Gözün hemen gerisinde yay formunda yapılan kazıma solungaç çizgisi yer alır. Gövde üstünde ve altında ikişer adet yüzgeç bulunmaktadır. Sivri uçlu kuyruk iki çatallıdır. Kabartmada yassı uçlu ve sivri uçlu keski kullanılmıştır.

Katalog No: TK.04
Süsleme Adı: Balık
Buluntu Yeri: Batı Tiyatrosu
Adı: Tavan Kaseti
Cinsi: Mermer
Kazı Buluntu No: BT.16.14??

Ölçü:
Blok: 78.5x37.5x25 cm
Figür: 19.6x40x3 cm
Tarih/Dönem: Julius Claudiuslar Dönemi
Bibliyografya: -

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan tavan kaseti bloğunun kaset bölümündeki balık (sazan balığı) kabartmasıdır. Balık, dar kenarları iç bükey profillendirilen, uzun kenarı düz dikdörtgen ve yassı bir plaka (tepsi?) üzerinde yer almaktadır. Balığın gövdesi yassı ve iridir. Baş küçük yapıda olup ağız büyük, dudak kenarları etlidir. Oval gözün ortasında yuvarlak göz küresi gösterilmiştir. Gözün hemen gerisinde, yay formunda solungaç yer almaktadır. Solungaca bağlı göğüs yüzgeci yelpaze şeklinde açılmakta ve düz uçla sonlanmaktadır. Gövdenin altında biri karın ve diğeri anal yüzgeç olmak üzere iki adet yüzgeç işlenmiştir. Gövde yarından itibaren kuyruk bölümüyle birlikte kırık ve eksiktir. Kabartmada yassı uçlu ve sivri uçlu keski ile çalışılmıştır. Diğer kasette yapılan süsleme kırık olduğu için belirlenememiştir.

Katalog No: TK.05
Süsleme Adı: Yunus
Buluntu Yeri: Batı Tiyatrosu
Adı: Tavan Kaseti Bloğu
Cinsi: Mermer
Kazı Buluntu No: BT.16.78

Ölçü:
Blok: 60x34.5x17.5 cm
Figür: A: 11.3x20.3x1.1 cm
B: 11.4x19.2x1.2 cm
Tarih/Dönem: MS 2. yüzyılın 2. yarısı
(Geç Antoninler/Erken Severuslar Dönemi)
Bibliyografya: -

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan tavan kaseti bloğunun kaset bölümündeki yunus kabartmasıdır. Yunuslar, baklava formlu merkez kaset süslemesinin köşesinde oluşturulan üçgen alan içerisinde yer almaktadır. Her iki yunus profilden ve karşılıklı olarak yerleştirilmiştir. Başlar yüksek, oval gövde şişkin olup keskin bir iç bükey geçişle daralmakta ve yelpaze şeklinde dışa açılan kuyruğa bağlanmaktadır. Başın üzerinde ve altında sivri uçlu iki yüzgeç yer almaktadır. Oval yapıdaki gözlerde, küre yuvarlaktır. Gagalar uzun, sivri ve çıkıntılı olup birbirine degecek şekilde yerleştirilmiştir. Kabartmada yassı uçlu ve sivri uçlu keski ile çalışılmıştır.

Katalog No: TK.06

Süsleme Adı: Pan ve Keçi

Buluntu Yeri: Septimius Severus Nymphaeumu

Adı: Tavan Kaseti Bloğu

Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: AN.04.63

Ölçü: Blok: 79x99x21.5 cm

Figür: Pan: 29.5x10x2 cm

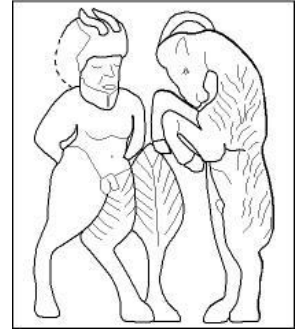
Keçi: 29.5x10.8x2.1 cm

Palmiye Dalı: 16x4.9x0.2 cm

Tarih/Dönem: Septimius Severus Dönemi (MS 193-211)

Bibliyografya: Şimşek 2013a, 152, Res. 189.

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan tavan kaseti bloğunun kasetindeki keçi ve tanrı Pan kabartmasıdır. Figürler, ayakta ve birbirine dönüktür. Aralarında palmiye dalı? yer almaktadır. Pan figürünün belden altı keçi, üstü ise insan şeklinde betimlenmiştir. Gövde $\frac{3}{4}$ cepheden yapılan figürün sol bacağı önde, sağ bacağı geridedir. Gövde çıplak ve kaslı gösterilmiş, kollarını ise geriye götürerek bel kısmında kenetlemiş, karşısındaki keçi figürünü idare eder tarzda yapılmıştır. Baş gövde gibi $\frac{3}{4}$ cepheden, sakallı yapılmış olup kabarık ve dağınık saçlar kulakları kapatacak yerleştirilmiştir. Alın üzerinde geriye doğru yerleştirilen iki adet boynuz yer almaktadır. Göz, burun ve ağız detayları yüzeysel olarak tahrip olmuştur. Keçi ayağı şeklindeki toynaklı bacaklarında belli noktalarda kalabilen tüyler ince kazıma çizgilerle gösterilmiştir. Profilden betimlenen keçi, ön bacaklarını havaya kaldırmış, arka bacakları ile yerden destek alarak şaha kalkmakta ve ayakta durmaktadır. Öne doğru eğilen baş, ön bacaklar ile boyun arasında kalan boşluğa yerleştirilmiş olup Pan'a boyun eğme tarzda betimlenmiştir. Gövde üzerindeki tüyler ince kazıma çizgilerle gösterilmiştir. Başın hemen üzerinde sivri uçlu ve fazla büyük olmayan boynuzlar görülmektedir. Gözler oval, ağız kapalıdır. İki figürün ortasında, sığ kabartma şeklinde yapılan ve dik yerleştirilmiş palmiye dalı? yer almaktadır. Yaprak, fazla uzun olmayan bir sapa bağlı olup sığ kazıma çizgilerle ayrımları gösterilmiştir. Kabartmada matkap, sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır. Diğer kaset içerisinde Medusa başı kabartması görülmektedir.

Katalog No: TK.07

Süsleme Adı: Balık

Buluntu Yeri: Septimius Severus
Nymphaeumu

Adı: Tavan Kaseti

Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: -

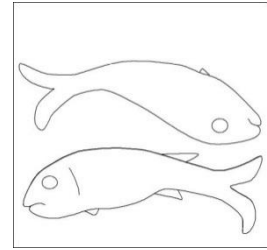
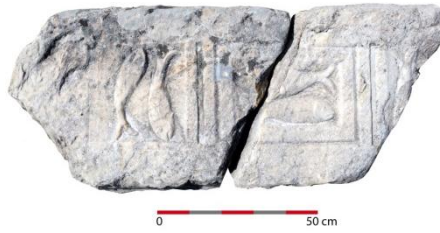
Ölçü: Blok: 56x138x19 cm

Figür: 28x7.8x1.2 cm, 28x7.9x1.3 cm,
26.5x9.3x1.3 cm, 25x7.8x1.3 cm,
23x9.2x1.5 cm

Tarih/Dönem: Septimius Severus
Dönemi (MS 193-211)

Bibliyografya: Şimşek 2011a, 102;
Şimşek 2013a, 455, Res. 642.

Tanım: Orta gözenekli gri damarlı beyaz mermerden yapılan tavan kaseti bloğunun kaset bölümündeki balık (tatlı su kefali) kabartmasıdır. Üç panelden oluşan tavan kasetinde, her kaset içerisinde iki adet balık kabartması yer alır. Balıklar ince ve uzun bir gövde yapısına sahiptir. Oval baş daralarak gövde ortasına devam etmekte ve kuyruğa bağlanmaktadır. Gözler yuvarlak formlu, ağız hafif aralıdır. Gözün biraz gerisinde kazıma çizgi ile yapılan yay formlu solungaç çizgisi görülmektedir. Sırt bölümünde bir adet sırt yüzgeci işlenmiştir. Gövde altında ise biri başın altında, diğeri kuyruğa geçişte işlenen iki adet yüzgeç görülmektedir. Kuyruk, iki çatalı ve sivri uçlu olup "V" formunda dışa açılmıştır. Üçüncü kaset kırık ve eksik olduğu için bir adet balık figürü mevcut kalabilmiştir. Toplamda beş adet balık görülmektedir. Kabartmada sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

Katalog No: TK.08 (a-b)

Süsleme Adı: Patlıcan/Kabak?, Üzüm
Salkımı

Buluntu Yeri: Güney Hamam civarı

Adı: Tavan Kaseti Bloğu

Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: -

Ölçü:

Blok: 68x51x31.5 cm

Figür a: Sol Üst: 4.9x1.5x0.5 cm

Sağ Üst: 4x1.4x0.6 cm

Figür b: 8x4.7x1.3 cm

Tarih/Dönem: Severuslar Dönemi

Bibliyografya: -

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan tavan kaseti bloğunun kaset köşelerindeki patlıcan/kabak? meyvesi ve üzüm salkımı kabartmasıdır.

Figür a: Kasetin her iki köşesinde birer adet patlıcan/kabak? meyvesi kabartması yer almaktadır. Düz bir dipile başlayan silindirik gövdeli iki meyve, yay formunda kalınlaşarak devam etmekte olup yuvarlatılmış uçla sonlanmaktadır. Kabartmada sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır. Merkez kasette, profilden yapılmış erkek başı kabartması yer alır.

Figür b: Üzüm salkımı kabartmasıdır. Kısa ve ince bir sapa bağlı olan üzüm salkımı geniş ve düz dipten uca doğru daralmakta olup konikal formdadır. Salkım, küçük ve sık olarak yapılan yuvarlatılmış üzüm tanelerinden oluşmaktadır. Kabartmada sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

Katalog No: TK.09

Süsleme Adı: Balık

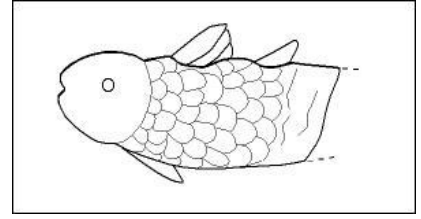
Buluntu Yeri: Kuzey Kutsal Agora-II.
Propylon

Adı: Tavan Kaseti Bloğu

Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: -

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan tavan kaseti bloğunun kasetindeki balık (has kefal balığı) kabartmasıdır. Kuyruk ile birlikte gövdenin yarısı kırık ve eksiktir. İnce ve uzun gövdelidir. Yuvarlatılmış, küçük bir başa sahiptir. Ağız küçük, göz yuvarlak kürelidir. Baş yay şeklinde yapılan bir solungaç ayırımı ile birlikte genişleyen gövdeye bağlanmaktadır. Gövdede kazıma çizgiler ile yan yana sıralı olarak yapılan yarım yuvarlak pullar gösterilmiştir. Başın hemen gerisinde üstte iki adet sivri uçlu sırt yüzgeci, altta ise karın yüzgeci yer alır. Kabartmada sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

Ölçü:

Blok: 30.5x34 cm

Figür: 16.7x10.5x2 cm

Tarih/Dönem: Severuslar Dönemi

Bibliyografya: -

Katalog No: TK.10

Süsleme Adı: Keçi

Buluntu Yeri: Caracalla Nymphaeum

Adı: Tavan Kaseti Bloğu

Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: Env. 1736.

Ölçü:

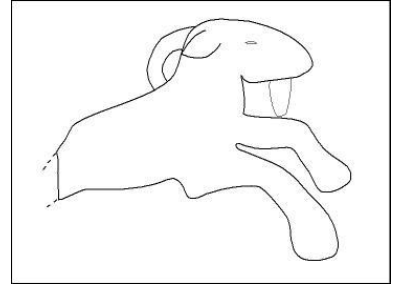
Blok: 103x97x29.5 cm

Figür: 21x16x1 cm

Tarih/Dönem: Caracalla Dönemi

Bibliyografya: Kahil 1969, 214, Cat. no. 41,
Pl. LXXXIX.2-3; Tancke 1989, 325, Taf.
XCV.1.

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan tavan kaseti bloğunun kaset bölümündeki keçi kabartmasıdır. Gövdenin arka bölümü, arka bacaklar ile birlikte kırık ve eksik, kalan bölümde ise kristalleşmeye bağlı yoğun bir deformasyon mevcuttur. Profilden gösterilen keçi koşar tarzda betimlenmiştir. Vücuttaki hamleye bağlı olarak gövde gergin, ön bacaklar dirsekten bükülerek ileri uzatılmış, toynaklar iridir. Baş, küçük ve uzundur. Çenenin altında uzun bir sakal yer alır. Başın gerisinde sivri uçlu uzun kulaklar ve sırt bölümüne doğru yay şeklinde uzatılan boynuz görülmektedir. Kabartmada yassı uçlu ve sivri uçlu keski ile çalışılmıştır. Diğer kasetlerde yaprak kabartması yer alır.

Katalog No: TK.11
Süsleme Adı: Köpek
Buluntu Yeri: Caracalla Nymphaeumu
Adı: Tavan Kaseti Bloğu
Cinsi: Mermer
Kazı Buluntu No: Env. 1725.

Ölçü:
Blok: 106x102x31 cm
Figür: 18x11x1.4 cm
Tarih/Dönem: Caracalla Dönemi
Bibliyografya: Kahil 1969, Cat. no. 40, 214, Pl. LXXXIX.1.

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan tavan kaseti bloğunun kasetindeki köpek kabartmasıdır. Arka bacaklar gövdenin bir bölümü ile birlikte kırık ve eksiktir. Profilden betimlenen figür koşar şekildedir. Gövde, harekete bağlı olarak gergindir. Ön bacaklar düz bir şekilde ileriye, arka bacaklar geriye doğru uzatılmıştır. Baş ileri bakar şekilde yerleştirilmiştir. Kabartmada sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır. Diğer kasetlerde rozet ve yaprak kabartmaları yer alır.

Katalog No: TK.12
Süsleme Adı: Balık
Buluntu Yeri: Caracalla Nymphaeumu
Adı: Tavan Kaseti Bloğu
Cinsi: Mermer
Kazı Buluntu No: Env. 1260.

Ölçü: Blok: 94x75x24 cm.
Figür: 14x5.5x0.3 cm, 22x9.6x0.5 cm, 23x7.7x0.5 cm, 33x11x1 cm, 33x10x1.3 cm, 20x7.7x0.9 cm, 32x8.4x0.2 cm, 14x9x0.2 cm
Tarih/Dönem: Caracalla Dönemi
Bibliyografya: Kahil 1969, 216-217, Pl. XCI.3.

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan tavan kaseti bloğunun kasetlerindeki balık (has kefal balığı) kabartmalarıdır. Dört kasetten oluşan blok kırık ve eksiktir ancak kalan bölümlerden her kaset içerisinde üç adet, toplamda on iki adet balık kabartması yer aldığını göstermektedir. Balıkların gövdeleri ince ve uzun bir yapıdadır. Baş oval hatlı ve hafif yüksek olup kuyruğa geçişte daralmaktadır. Küçük ağız hafif aralıdır. Göz küresi yuvarlaktır. Gövdenin üst bölümünde başın üzerinde ve kuyruğa geçişte olmak üzere iki adet yüzgeç yer alır. Bir adet yüzgeç ise karın bölümünde görülmektedir. İki çatallı kuyruk sivri uçlu olup "V" şeklinde iki yana açılmıştır. Kabartmada sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

Katalog No: TK.13

Süsleme Adı: Haşhaş Bitkisi

Buluntu Yeri: Caracalla Nymphaeum

Adı: Tavan Kaseti Bloğu

Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: LN.02.25

Ölçü:

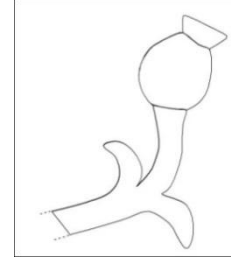
Blok: 47.8x74x24.5 cm

Figür: 17x4.8x0.6 cm

Tarih/Dönem: Caracalla Dönemi

Bibliyografya: -

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan tavan kaseti bloğunun kasetindeki haşhaş bitkisi kabartmasıdır. Yay şeklinde gelen kıvrık, uzun ve kalın sap, haşhaş kapsülüne bağlanmaktadır. Sapın ortasında simetrik olarak yerleştirilmiş ve iki yana açılan sivri uçlu iki küçük yaprak bulunmaktadır. Haşhaş kapsülü eliptik formda olup üzerinde iri bir tepe çiçeği görülmektedir. Figürün yan tarafında da kıvrık dal ve yaprak süslemesi devam etmektedir. Ancak blok kırık ve eksiktir. Kabartmada sivri ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

Katalog No: TK.14 (a-b)

Süsleme Adı: Haşhaş Bitkisi, Saz ve Su Kuşu

Buluntu Yeri: II. Propylon

Adı: Tavan Kaseti Bloğu

Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: AN.03.1374b

Ölçü:

Blok: 56x53.5x23.5 cm

Figür: 13.5x12.8x1.8 cm

Tarih/Dönem: Caracalla Dönemi

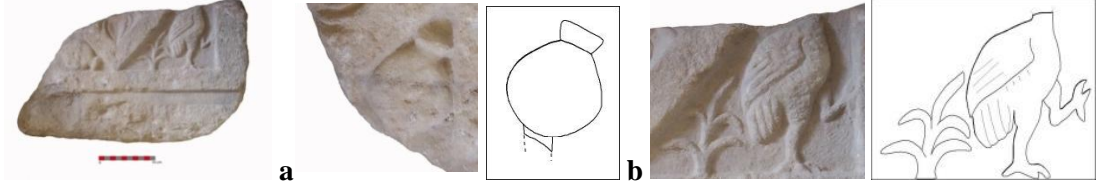
Bibliyografya: Şimşek 2013a, 146, Res. 178.

Tanım: Orta gözenekli gri damarlı beyaz mermerden yapılan tavan kaseti bloğudur. Büyük bölümü kırık ve eksik olan bloğun merkez kasetinin alt iki köşesinin bir kısmı sağlam kalabilmiştir. Üçgen formunda yapılan kaset köşelerinden birinde haşhaş kapsülü, diğerinde saz bitkisi ve su kuşu kabartması yer alır.

Figür a: Haşhaş bitkisi kabartmasıdır. Yalnızca kapsül bölümü kalabilmiştir. Elips formundaki kapsülün üst bölümünde iri bir tepe çiçeği yer alır. Kabartmada sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

Figür b: Saz bitkisi ve su kuşu kabartmasıdır. Saz bitkisinde ana gövdeyi oluşturan dal, incelererek devam etmekte olup hafif eğik yerleştirilen sivri bir uçla sonlanmıştır. Gövde üzerinde, altta büyük, üstte küçük olan simetrik ve yay formunda ikişer yaprak yer almaktadır. Su kuşunun başı boyundan itibaren kırık ve eksiktir. Üç tırnaklı pençelerinden biri zemine sıkı bir şekilde basmakta ve destek almaktadır. Diğer bacak dirsekten bükülerek yukarıya kaldırılmış ve panelin yan sathına dayandırılmış, tırmanır şekilde gösterilmiştir. Kanatlar gövdeye bitişiktir. Kuyruk tüyleri aşağıya düz bir şekilde sarkıtılmıştır. Kanat ve kuyruk tüyleri

kazıma dik çizgilerle uzun dilimler şeklinde, gövdedeki tüyler ise baklava dilimleri şeklinde işlenmiştir. Kabartmada sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

Katalog No: TK.15

Süsleme Adı: Haşhaş Bitkisi

Buluntu Yeri: Sütunlu Ana Cadde, güney kaldırım

Adı: Tavan Kaseti Bloğu

Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: L.02.129/E4176

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan tavan kaseti bloğudur. Merkez kasette cepheden, sakallı bir erkek başı kabartması yer alır. Üst kısmının bir bölümü sağlam kalabilen kasetin köşesinde ise haşhaş bitkisi işlenmiştir. Hafif kıvrık, kalın ve uzun bir sapın ucunda yer alan kapsül yuvarlak formudur. Kapsülün üzerinde silindirik tepe çiçeği görülmektedir. Kapsül ve sapın üzerinde kırmızı renkli boya kalıntıları mevcuttur. Kabartmada sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

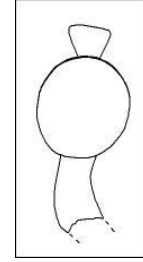
Ölçü:

Blok: 41x37.5x16.5 cm

Figür: 13.3x5.3x1.4 cm

Tarih/Dönem: Caracalla Dönemi

Bibliyografya:

Katalog No: TK.16

Süsleme Adı: Haşhaş Bitkisi

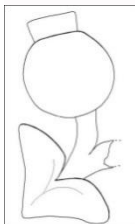
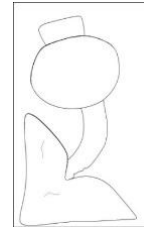
Buluntu Yeri: Merkezi Propylon

Adı: Tavan Kaseti Bloğu

Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: -

Tanım: Orta gözenekli yeşil damarlı beyaz mermerden yapılan tavan kaseti bloğunun kaset bölümündeki haşhaş bitkisi kabartmasıdır. Haşhaş kabartmaları, dört adet kasetten oluşan bloktaki merkez kaset süslemelerinin köşe süslemesi olarak işlenmiştir. Her iki kasette, köşelerde çanak şeklinde ikili yaprak yerleştirilmiştir. Bu yaprakların merkezinden çıkan "V" formu kısa ve ince sapların ucunda iki adet haşhaş kapsülü yer alır. Ancak her iki kasette tek kapsül mevcut kalabilmiştir. Kapsüller yuvarlak formda olup üzerinde silindirik tepe çiçeği görülmektedir. Kabartmada sivri ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

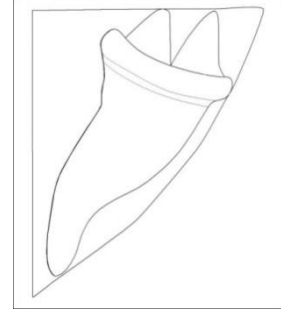

Katalog No: TK.17
Süsleme Adı: Bereket Boynuzu
(Cornucopia)
Buluntu Yeri: Merkezi Propylon
Adı: Tavan Kaseti Bloğu Parçası
Cinsi: Mermer

Ölçü:
Blok: 32x31.5x11.5 cm
Figür: 14.2x6.3x1 cm
Tarih/Dönem: Caracalla Dönemi
Bibliyografya: -

Kazı Buluntu No: -

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan tavan kaseti bloğunun kasetindeki bereket boynuzu (cornucopia) kabartmasıdır. Merkez kaset süslemesinin köşesine yerleştirilen figür, üçgen formlu alanı dolduracak şekilde yerleştirilmiştir. Boynuz kap, geniş, düz ve karnak şeklinde bir ağıza sahiptir. Kabın gövdesi iki içbükey geçişle "S" şeklinde form kazanmış ve sivri bir uçla sonlanmıştır. Kabın ağız kısmında, piramidal formlu iki adet meyve/obje? (1.9-2.9 cm) yer almaktadır. Kabartmada sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

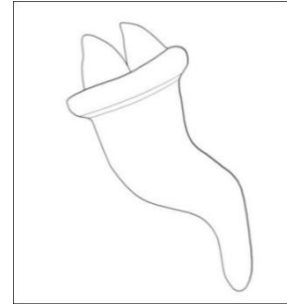

Katalog No: TK.18
Süsleme Adı: Bereket Boynuzu
(Cornucopia)
Buluntu Yeri: Merkezi Propylon
Adı: Tavan Kaseti Bloğu Parçası
Cinsi: Mermer

Ölçü:
Blok: 22.5x22x18 cm
Figür: 13.8x6.4x0.7 cm
Tarih/Dönem: Caracalla Dönemi
Bibliyografya:

Kazı Buluntu No: -

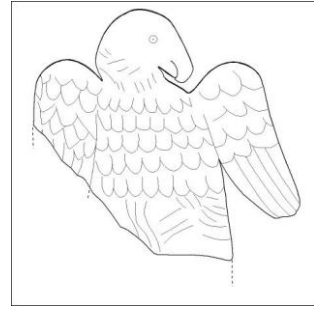
Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan tavan kaseti bloğunun kasetindeki bereket boynuzu kabartmasıdır. Merkez kaset süslemesinin köşesine yerleştirilen boynuz, üçgen formlu alanı dolduracak şekilde yerleştirilmiştir. Boynuz kap, geniş, düz ve karnak şeklinde bir ağıza sahiptir. Kabın gövdesi iki içbükey geçişle "S" şeklinde form kazanmış ve sivri bir uçla sonlanmıştır. Kabın ağız kısmında, piramidal formlu iki adet meyve/obje? (2.8 cm) yer almaktadır. Kabartmada sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

Katalog No: TK.19
Süsleme Adı: Kartal
Buluntu Yeri: Merkezi Propylon
Adı: Tavan Kaseti
Cinsi: Mermer
Kazı Buluntu No: -

Ölçü:
Blok: 71x20x55.5 cm
Figür: 25x24.1x2.1 cm
Tarih/Dönem: Caracalla Dönemi
Bibliyografya: -

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan tavan kaseti bloğunun kasetindeki kartal kabartmasıdır. Panelin kırık olmasından dolayı figürün gövde alt kısmı, sağ kanadın ucu ile bacaklar kırık ve eksiktir. Duruş pozisyonuna bağlı ayakta betimlendiği anlaşılan kartalın gövdesi cepheden, başı sağ profilden betimlenmiş olup kanatlar iki yana açıktır. Gövde ve kanat üst bölümlerindeki tüyler dil şeklinde kısa ve yuvarlatılmış uçlu, boyun, kanat ucu ve gövde altındaki tüyler ince ve uzun dilimler şeklinde detaylandırılmıştır. Sert bir şekilde yana çevrilen yuvarlak hatlı başın yüzeyi kırık ancak hatları bellidir. Aşağıya doğru inen iri gaganın ucu çengel şeklinde kıvrık ve sivridir. Kabartmada sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

Katalog No: TK.20
Süsleme Adı: Kartal
Buluntu Yeri: Septimius Severus
Nymphaeum
Adı: Tavan Kaseti
Cinsi: Mermer
Kazı Buluntu No: L.03.AY.13

Ölçü:
Blok: 38x35.7x12 cm
Figür: 23.5x19x1.5 cm
Tarih/Dönem: Geç Severuslar Dönemi
Bibliyografya: -

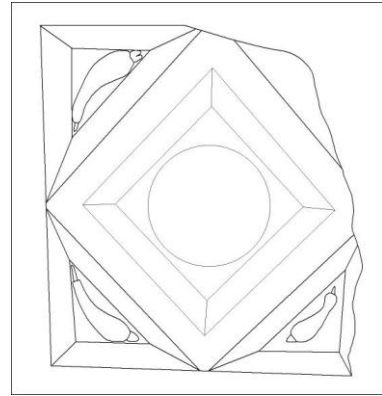
Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan tavan kaseti bloğunun kasetindeki kartal kabartmasıdır. Tüner vaziyette, ayakta ve bacaklar iki yana açıktır. Gövde cepheden, baş sol profilden yapılmış olup kanatlar iki yana yarı açıktır. Baş tahrip olmuş ancak detaylar görülebilmektedir. Gövde, bacaklar ve kanatların üst tüyleri dil formunda sivri uçlu kısa tüyler şeklinde, boyun, kanat uçları ve kuyruk tüyleri ise ince ve uzun dilimli tüylerle gösterilmiştir. Figürde sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

Katalog No: TK.21
Süsleme Adı: Patlıcan/Kabak?
Buluntu Yeri: Merkezi Propylon
Adı: Tavan Kaseti Bloğu
Cinsi: Mermer
Kazı Buluntu No: -

Ölçü: Blok: 73.6x34.5x70 cm
Figür: 17.7x4.5x1.7 cm, 18.7x4.7x1.7 cm,
13.2x3.6x1.5 cm
Tarih/Dönem: Caracalla Dönemi
Bibliyografya: -

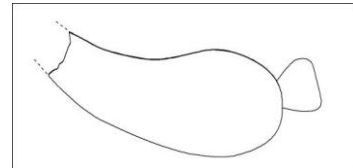
Tanım: İri gözenekli beyaz mermerden yapılan tavan kaseti bloğunun kasetindeki patlıcan/kabak? meyvesi kabartmasıdır. Meyveler, bloğun merkez kaset süslemesinin köşelerinde oluşturulan üçgen bölümlere simetrik olarak yerleştirilmiştir. Bloğun bir köşesinin kırık olması nedeniyle üç adet meyve sağlam kalabilmiştir. Meyveler sap, gövde ve uçtaki çiçek bölümlerinden oluşmaktadır. Saplar kısa ve incedir. Silindirik gövdeli meyveler dipten uca kalınlaşarak yay formunu kazanmış olup yuvarlatılmış bir uçla sonlandırılmıştır. Uçta konikal formu çiçek yer alır. Kabartmada sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

Katalog No: TK.22
Süsleme Adı: Patlıcan/Kabak?
Buluntu Yeri: Merkezi Propylon
Adı: Tavan Kaseti Bloğu
Cinsi: Mermer
Kazı Buluntu No: -

Ölçü:
Blok: 32.2x22.5x16 cm
Figür: 11.4x4.3x1.1 cm
Tarih/Dönem: Caracalla Dönemi
Bibliyografya: -

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan tavan kaseti bloğunun kasetindeki patlıcan/kabak? meyvesi kabartmasıdır. Meyvenin dip kısmı kırık ve eksiktir. Silindirik gövde yay formunda yapılmış olup yuvarlatılmış bir uçla sonlanmaktadır. Meyvenin ucunda ters konikal iri bir çiçek yer alır. Kabartmada yassı uçlu ve sivri uçlu keski ile çalışılmıştır.

Katalog No: TK.23

Süsleme Adı: Üzüm salkımı, Asma yaprağı

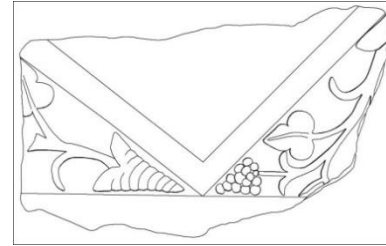
Buluntu Yeri: Kuzey Kutsal Agora-Güney Portik

Adı: Tavan Kaseti

Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: L.13.KGP

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan tavan kaseti bloğunun kasetindeki üzüm salkımı ve asma yaprağından oluşturulan asma bitkisi kabartmasıdır. Figürler, merkez kasetin köşelerinde oluşturulan üçgen biçimli köşe bölümlere yerleştirilmiştir. İki köşedeki figürlerin bir kısmı kırıktır, ancak figürlerin bütünü algılanmaktadır. Üçgen kasetin köşelerinde konikal formlu "V" ağızlı bir çanak yer alır. Çanağın üzeri birbirine paralel yatay kazıma çizgilerle bezenmiştir. Bu çanağın içerisine yerleştirilen kalın ve uzun ana sap, yay şeklinde yanlara açılan filiz dallar ve uçlarında yaprak ile salkım bulunan kısa dallara bağlanmaktadır. Asma yaprakları üç lobludur. İki kenardaki yapraklar yuvarlatılmış, orta yaprak ise sivri uçludur. Yaprığın ortasındaki ana damar gösterilmiştir. Köşeye oturtulan üzüm salkımı küçük ve yuvarlak tanelerden oluşmaktadır. Bezemelerde yer yer korunagelen kırmızı renkli boya kalıntıları mevcuttur. Kabartmada sivri uçlu ve yassı uçlu ile çalışılmıştır.

Katalog No: TK.24

Süsleme Adı: Balık

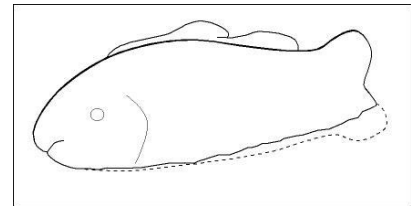
Buluntu Yeri: Merkezi Propylon

Adı: Tavan Kaseti Bloğu

Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: LTK.02.35

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan tavan kaseti bloğunun kasetindeki balık (sazan balığı) kabartmasıdır. Gövdenin alt bölümü kırık ve eksiktir. Yüksek ve oval baş, hafif daralarak kuyruğa bağlanmaktadır. Gövde yassı ve geniştir. Kuyruk iki çatalı olup uçları yuvarlatılmıştır. Küçük ancak derin ağız kapalıdır. Yuvarlak göz küresinin gerisinde yay şeklinde kazıma çizgiyle yapılan solungaç yer alır. Gövde üzerinde arka arkaya yapılan iki adet küçük sırt yüzgeci görülmektedir. Kabartmada sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

Ölçü:

Blok: 56.7x41.7x20 cm

Figür: 26x9.8x2 cm

Tarih/Dönem: Caracalla Dönemi

Bibliyografya: -

Katalog No: TK.25
Süsleme Adı: Yunus, Balık
Buluntu Yeri: Merkezi Propylon
Adı: Tavan Kaseti Bloğu
Cinsi: Mermer
Kazı Buluntu No: LTK.02.93

Ölçü:
Blok: 70x92x14.5 cm
Figür: 21x12.1x1.6 cm
Tarih/Dönem: Caracalla Dönemi
Bibliyografya: Şimşek 2013a, 140, Res. 172.

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan tavan kaseti bloğunun merkez kasetindeki yunus ve köşelerdeki balık (sazan balığı) kabartmasıdır. Profilden betimlenen yunusta gövdenin yarısı kuyruk ile birlikte kırık ve eksiktir. Yuvarlatılmış baş yüksektir. Sivri uçlu gaga fazla iri olmayıp öne çıktılı, ağız hafif aralıdır. Başın üzerinde testere formunda dikey kazıma çizgilerle yapılan sırt yüzgeci yer alır. Gövdenin hemen altında geriye doğru uzanan sivri uçlu karın yüzgeci bulunmaktadır. Oval formda yapılan göz içerisinde yuvarlak göz küresi belirtilmiştir. Oval gözün çevresine, ince uçlu bir fırça yardımıyla kırmızı renkli boya ile kontur çekilerek göz hatları belirtilmiş olup aynı boyayla gözün hemen gerisinde iki çatallı göğüs yüzgeci işlenmiştir. Gaga, sırt ve karın yüzgeci üzerinde de kırmızı renkli boya kullanılmıştır. Merkez kasetin köşelerinde kuyruk ile birlikte gövdenin bir kısmı kalabilen iki adet balık kabartması (sazan balığı) yer alır. Kalan bölümden geniş ve yassı bir gövdeye sahip oldukları görülmektedir. Kuyruğa geçişte daralan gövdeler, iki çatallı kuyruğa bağlanmaktadır. Kuyruğun hemen gerisinde anal yüzgeç işlenmiştir. Balıkların yüzeyinde kırmızı renkli boya kalıntısı mevcuttur. Kaliteli işçilik taşıyan kabartmada sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır. Diğer kasetin köşesinde kıvrık uçlu sarmal dallı filiz ve yaprak süslemesi yer alır.

Katalog No: TK.26

Süsleme Adı: Yaban Domuzu ve Kurt

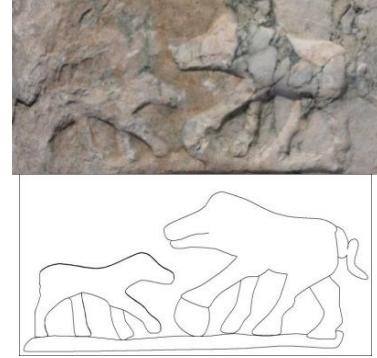
Buluntu Yeri: Suriye Caddesi

Adı: Tavan Kaseti Bloğu

Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: -

Tanım: İri gözenekli yeşil damarlı beyaz mermerden yapılan tavan kaseti bloğunun kasetindeki yaban domuzu ve kurt kabartmasıdır. Kurt ve domuz figürleri, 2.6 cm yüksekliğindeki düz bir zemin üzerinde karşılıklı olarak yerleştirilmiştir. Figürler ayakta ve profilden betimlenmiştir. Her iki figür birbirine doğru adım atar şekildedir. Kurt figürünün yüzeyi büyük ölçüde tahrip olmuştur. Domuza göre küçük bir gövdeye sahiptir. Baş uzun ancak fazla iri değildir. Sağ ön ve sol arka bacak öne, sol ön ve sağ arka bacak geriye basmaktadır. İri bir gövdeye sahip yaban domuzunun başı da burunla birlikte uzun ve iridir. Sol ön ve sağ arka bacak öne, sağ ön ve sol arka bacak geriye basmaktadır. Sol ön ayağının altında kırık ve tahrip olmuş bir nesne (amphora?) görülmektedir. Sağrı bölümünde kıvrılarak yapılmış ince ve küçük kuyruk yer alır. Yüz detayları tahrip olmuştur. Kabartmada sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

Katalog No: TK.27

Süsleme Adı: Yunus

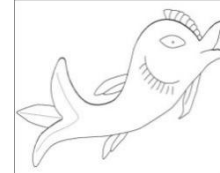
Buluntu Yeri: Batı Tiyatrosu

Adı: Tavan Kaseti

Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: BT.16.228

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan tavan kaseti bloğunun kasetindeki yunus kabartmasıdır. Baş oval ve yüksektir. Gövdeye geçişte derin bir şekilde iç bükey kavis yapmaktadır. Gaga, fazla iri olmayıp sivri uçlu ve açıktır. Gövde üzerinde iki adet yüzgeç, gövde altında ise karın yüzgeci ile anal yüzgeç işlenmiştir. Sırt yüzgeci kaset içerisine sığdıramamış ve iki panel arasına taşırılmıştır. Oval gözün ortasında küçük, yuvarlak bir gözbebeği gösterilmiştir. Gövdeye geçişte yay şeklinde derin bir solungaç yapılmıştır. İri kuyruk sivri uçlu ve üççatallıdır. Kuyruk ve yüzgeçler ince kazıma çizgilerle detaylandırılmıştır. Diğer kaset içerisinde aslan kabartması yer alır. Kabartmada yassı uçlu ve sivri uçlu keski ile çalışılmıştır.

Katalog No: KK.01

Süsleme Adı: Haşhaş Kapsülü ve Haşhaş Çiçeği

Buluntu Yeri: Merkezi Propylon

Adı: Kemer Kaseti Bloğu

Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: LTK.02.67

Ölçü:

Blok: 115x41x36.5 cm

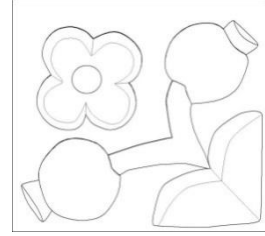
Figür: Kapsül: 23.8x27.5x1.5 cm

Çiçek: 9.6x9.6 cm

Tarih/Dönem: Caracalla Dönemi

Bibliyografya: -

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan kemer kaseti bloğunun kaset bölümündeki haşhaş kapsülü ve haşhaş çiçeği kabartmasıdır. Kasetin köşesine yerleştirilen iki yapraklı kalp formlu çanak içerisinde, "V" formu kısa ve ince iki sap yerleştirilmiş olup sapların ucunda haşhaş kapsülleri yer almaktadır. Yuvarlak formdaki kapsüllerin üzerinde silindirik tepeli çiçeği bulunur. Haşhaş kapsüllerinin ortasında kalan boşluğa, yuvarlatılmış uçlu dört adet taç yapraktan meydana gelen haşhaş çiçeği yapılmıştır. Çiçeğin merkezinde, yuvarlak formda yapılan ve yeni oluşan küçük bir haşhaş kapsülü işlenmiştir. Kabartmada yassı uçlu ve sivri uçlu keski ile çalışılmıştır. Diğer kaset içerisinde sekiz yapraklı bir çiçek kabartması yer alır.

Katalog No: KK.02

Süsleme Adı: Saz (Kamış) Bitkisi

Buluntu Yeri: Merkezi Propylon

Adı: Kemer Kaseti Bloğu

Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: -

Ölçü:

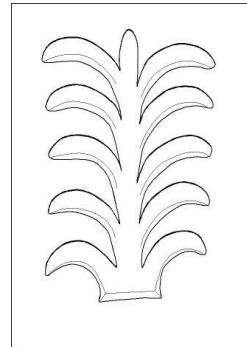
Blok: 44.7x53.5x51.5 cm

Figür: 33.5x21.5x1 cm

Tarih/Dönem: Caracalla Dönemi

Bibliyografya: -

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan kemer kaseti bloğunun kasetindeki saz bitkisi kabartmasıdır. Bitki, ince, uzun ve sivri uçla sonlanan ana dalın iki yanına, simetrik olarak yerleştirilmiş hilal formu beşer adet yapraktan oluşmaktadır. Kabartmada sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

Katalog No: KK.03 (a-b)
Süsleme Adı: Saz (Kamış) Bitkisi, Krater
Buluntu Yeri: Merkezi Propylon
Adı: Kemer Kaseti Bloğu
Cinsi: Mermer
Kazı Buluntu No: -

Ölçü:
Blok: 54x106.5x42.5 cm
Figür a: 26.5x21x0.9 cm
Figür b: 26x25.1x1.4 cm
Tarih/Dönem: Caracalla Dönemi
Bibliyografya: Şimşek 2013a, 140, Res. 173.

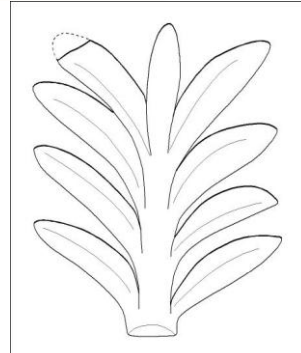
Tanım: Orta gözenekli gri damarlı beyaz mermerden yapılan kemer kaseti bloğunun kasetlerindeki saz bitkisi ve krater kabartmasıdır.

Figür a: Saz bitkisi kabartmasıdır. İnce, uzun ve sivri uçlu bir yaprakla sonlanan ana dalın iki yanında simetrik olarak yerleştirilmiş dörder adet yapraktan oluşmaktadır. Kabartmada sivri uçlu ve yassı uçlu keskiyle çalışılmıştır.

Figür b: Krater kabartmasıdır. Ters konikal bir kaide üzerinde duran kraterde, geniş ağzın altındaki yüksek boyun daralmakta ve küre formundaki gövdeye bağlanmaktadır. Gövde üzerinde yay şeklindeki sığ kazıma çizgilerle dil şeklinde süslemeler yapılmıştır. Ağız bölümünün her iki yanında, volüt şeklinde başlayan uzun ve dik kulplar gövdenin altına bağlanmaktadır. Boyun ve kaide üzerinde sığ kazıma çizgilerle yapılan spiral şeklinde süslemeler görülmektedir. Kabartmada sivri uçlu ve yassı uçlu keskiyle çalışılmıştır.

a

b

Katalog No: KK.04
Süsleme Adı: Balık
Buluntu Yeri: Merkezi Propylon
Adı: Kemer Kaseti Bloğu
Cinsi: Mermer
Kazı Buluntu No: -

Ölçü:
Blok: 62.5x47.5x38.5 cm
Figür: 26x12.2x0.8 cm
Tarih/Dönem: Caracalla Dönemi
Bibliyografya: Şimşek 2011a, 102.

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan kemer kaseti bloğunun kaset bölümündeki balık (sazan balığı) kabartmasıdır. Gövde yassı, yüksek ve geniş, baş ovaldır. Ağız hafif aralı ve küçük, göz küresi iri ve yuvarlaktır. Gözün gerisinde kazıma çizgi ile yapılan yay şeklindeki solungaç çizgisi yer alır. Gövde kuyruğa geçişte daralmakta olup başın gerisinde sırt yüzgeci, altında ise karın yüzgeci ve anal yüzgeç işlenmiştir. Sivri uçlu kuyruk iki çatallıdır. Kabartmada sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

Katalog No: KK.05
Süsleme Adı: Balık
Buluntu Yeri: Merkezi Propylon
Adı: Kemer Kaseti Bloğu
Cinsi: Mermer
Kazı Buluntu No: LTK.02.7

Ölçü:
Blok: 95x42x60 cm
Figür: 28.5x11.2x1 cm
Tarih/Dönem: Caracalla Dönemi
Bibliyografya: -

Tanım: Orta gözenekli sarı damarlı beyaz mermerden yapılan kemer kaseti bloğunun kasetindeki balık (sazan balığı) kabartmasıdır. Yassı gövde, ince ve uzun yapıdadır. Oval baş, daralarak gövdeye ve kuyruğa bağlanmaktadır. Ağız küçük ve hafif aralı, göz küresi yuvarlaktır. Gözün hemen gerisinde yay şeklinde kazıma çizgi ile solungaç çizgisi işlenmiştir. Başın gerisinde sırt yüzgeci, altında karın yüzgeci, gövdenin ortasında ise anal yüzgeç yer alır. Kuyruk iki çatallıdır. Kabartmada sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır. Diğer kasette filiz dalı kabartması yer alır.

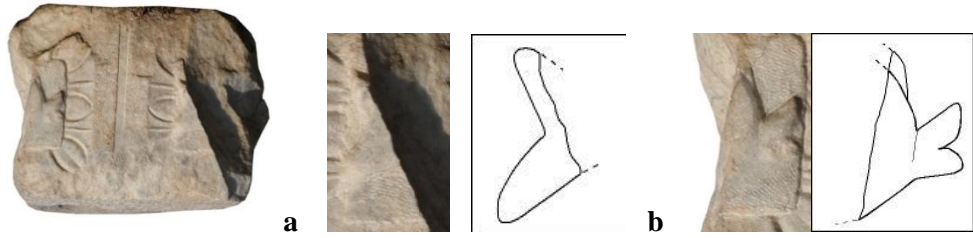
Katalog No: KK.06 (a-b)
Süsleme Adı: Balık, Yunus
Buluntu Yeri: Merkezi Propylon
Adı: Kemer Kaseti Bloğu
Cinsi: Mermer
Kazı Buluntu No: -

Ölçü:
Blok: 60x39x45 cm
Figür a: 5.4x10.6x0.6 cm
Figür b: 7.1x13.4x0.7 cm
Tarih/Dönem: Caracalla Dönemi
Bibliyografya:

Tanım: Orta gözenekli gri damarlı beyaz mermerden yapılan kemer kaseti bloğudur. Kasetlerinde balık ve yunus kabartması yer alır.

Figür a: Balık kabartmasıdır. Yalnızca kuyruk bölümü mevcut kalabilmiştir. KK.05 numaralı balık (sazan balığı) kabartmasının devamı olmalıdır. Kuyruk iki çatalıdır. Kabartmada sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

Figür b: Yunus kabartmasıdır. Baş ve gaga bölümü mevcut kalabilmiştir. Baş yuvarlatılmış formda ve yüksektir. Başın üzerinde sırt yüzgecinin bir kısmı görülebilmektedir. Üst çenesi daha iri olan gaga, öne çıkıntılı ve hafif aralıdır. Kabartmada sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

Katalog No: KK.07
Süsleme Adı: Yıldırım Demeti
Buluntu Yeri: Merkezi Propylon
Adı: Kemer Kaseti Bloğu
Cinsi: Mermer
Kazı Buluntu No: LTK.02.46

Ölçü:
Blok: 92x38x46 cm
Figür: 25.5x17x1.8 cm
Tarih/Dönem: Caracalla Dönemi
Bibliyografya: -

Tanım: İri gözenekli beyaz mermerden yapılan kemer kaseti bloğunun kasetindeki yıldırım demeti kabartmasıdır. Üç adet sivri uçlu ışın yayından meydana gelmektedir. Alt ve üst yaylar, ters simetri oluşturacak şekilde yerleştirilmiş olup ortadaki yay düz hatlıdır. Işın yayları merkezde birbirine bitişik iki adet kasnak şeklindeki yuvarlak profil ile birleştirilmiştir. Diğer kasette rozet kabartması yer alır. Kabartmada yassı uçlu ve sivri uçlu keski ile çalışılmıştır.

Katalog No: KK.08

Süsleme Adı: Horoz

Buluntu Yeri: II. Propylon

Adı: Kemer Kaseti Bloğu

Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: AN.03.1374a

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan kemer kaseti bloğunun kasetindeki horoz kabartmasıdır. Baş, boyun kökünden itibaren kırık ve eksiktir. Profilden, ayakta betimlenen horoz, kuvvetlice zemine basmaktadır. Bacaklardan biri önde, diğeri geride yapılmış olup ileri doğru hamle yapar şekilde tasvir edilmiştir. Kanatlar gövdeye bitişiktir. Tüyler ince kazıma çizgilerle gösterilmiştir. Kuyruk tüyleri dik bir şekilde yapılmış olup uçları püskül şeklinde geriye doğru sarkıtılmıştır. Figürün önünde kıvrık ve ince bir sapa bağlı dört yapraklı çiçek görülmektedir. Kabartmada matkap, sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

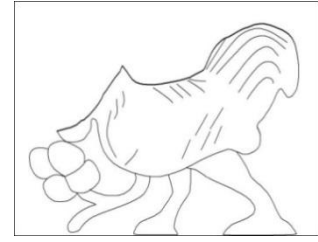
Ölçü:

Blok: 56x53.5x23.5 cm

Figür: 13.5x12.8x1.8 cm

Tarih/Dönem: Severuslar Dönemi

Bibliyografya: Şimşek 2013a, 146, Res. 178.

Katalog No: KK.09

Süsleme Adı: Akanthus Çiçeği

Buluntu Yeri: Kuzey (Kutsal) Agora, güney portik

(Merkezi Propylon)

Adı: Kemer Kaseti Bloğu

Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: KGP.12.42

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan kemer kaseti bloğunun kasetindeki akanthus bitkisi kabartmasıdır. Yaprak ve çiçek olmak üzere iki bölümden meydana gelmektedir. Filiz şeklinde kıvrık uçlu bir sapın devamına işlenen yaprak demeti çok dişli ve girintili kenarlıdır. Geniş yaprak, iki yana açılmış olup ortada oluşan V şeklindeki boşluğa çanak şeklinde bir bölüm eklenmiştir. Bu çanağın içerisine yerleştirilen akanthus çiçeği, helezon şeklinde yükselerek yuvarlatılmış bir uçla sonlanmaktadır. Kabartmada matkap, sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

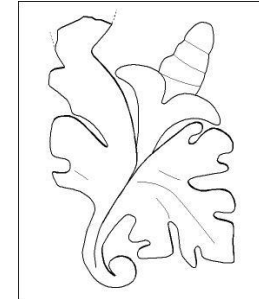
Ölçü:

Blok: 58x61x42 cm

Figür: 25x17x3.3 cm

Tarih/Dönem: Caracalla Dönemi

Bibliyografya: -

Kat. No: F.01

Süsleme Adı: Kuş

Buluntu Yeri: Stadyum Caddesi-B
Nymphaeum yanı

Adı: Friz Bloğu

Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: -

Ölçü: Blok: 87x39.5x25.3 cm

Figür a: 8.7x7x1.4 cm

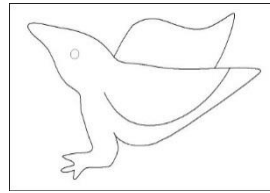
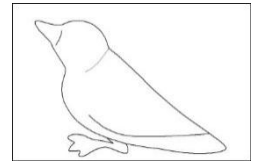
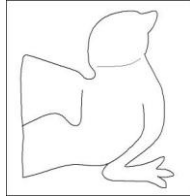
Figür b: 7.3x9.9x1.5 cm

Figür c: 7.8x9.7x2.1 cm

Tarih/Dönem: Julius-Claudiuslar
Dönemi (Augustus)

Bibliyografya: Şimşek 2013a, 449, Res.
625.

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan friz bloğudur. Friz bezemesi olarak yapılan rankelerin arasında üç adet kuş (serçe) kabartması yer alır. Kuşlar, karışık ve rastgele yerleştirilmiştir. İki tanesi zemin üzerinde tünmektedir. Üst dalda bulunan üçüncü kuş ise rankeyi oluşturan bir dalın üzerine konma esnasında, kanatları yarı açık şekilde betimlenmiştir. Kuşların gövde ve başları küçük, gagaları sivri uçlu ve ufaktır. Zeminde bulunan kuşların kanatları kapalıdır. Bacaklar dirseklerden kıvrılarak bastıkları zemine sıkı bir şekilde tutunmaktadır. Kabartmada sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

Kat. No: F.02

Süsleme Adı: Kuş

Buluntu Yeri: Stadyum Caddesi-B Nymphaeum yanı

Adı: Friz Bloğu

Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: -

Ölçü:

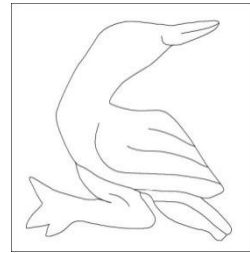
Blok: 65.5x37x29 cm

Figür: 9.5x8.9x2 cm

Tarih/Dönem: Julius-Claudiuslar Dönemi (Augustus)

Bibliyografya: Şimşek 2013a, 449, Res. 625.

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan friz bloğudur. Friz bezemesi olarak yapılan rankelerin arasında bir adet kuş kabartması yer alır. Kuyruğa doğru daralan gövde iri, boyun kalın ve uzun, baş küçük, gaga dar, sivri ve uzundur. Baş, kuvvetli bir şekilde geriye çevrilmiş ve ileri uzatılmıştır. Kanat, gövdeye bitişik işlenmiş olup tüyler ince uzun dilimler şeklinde gösterilmiştir. Kuyruk tüyleri aşağı düşürülmüştür. Dirseklerden itibaren bükülen uzun bacak, öne doğru uzatılmış, pençe iridir. Kabartmada sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

Kat. No: F.03

Süsleme Adı: Kartal

Buluntu Yeri: Kuzey Kutsal Agora-Batı Portik Kapısı

Adı: Friz Bloğu

Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: -

Ölçü:

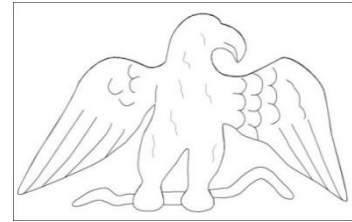
Blok: 67x78.5x42 cm

Figür: 46.5x29.3x2.5 cm

Tarih/Dönem: Julius-Claudiuslar Dönemi (Augustus-Tiberius?)

Bibliyografya: -

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan ve friz olarak kullanılan bloktaki kartal kabartmasıdır. İri gövde cepheden, baş ise profilden yapılmıştır. Kanatlar iki yana açık, uçar pozisyonundadır. Gövde, baş ve pençelerde kırıklara bağlı yüzeysel deformasyon mevcuttur. Oval ve büyük baş kuvvetlice yana döndürülmüş olup çengel formunda yapılan ucu kıvrık, sivri uçlu iri gaga görülmektedir. Kanatların üst bölümündeki tüyler yarım yuvarlak dil şeklindeki bezemelerden oluşmaktadır. Kanat uçları ise ince, uzun dilimler şeklinde işlenmiştir. İri pençeleriyle ince ve uzun bir yılanı sıkı bir şekilde kavramıştır ancak yılan büyük ölçüde tahrip olmuştur. Kabartmada sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

Kat. No: F.04

Süsleme Adı: Hörgüçlü Boğa

Buluntu Yeri: Kuzey Kutsal Agora-Doğu Portik

Adı: Friz Bloğu

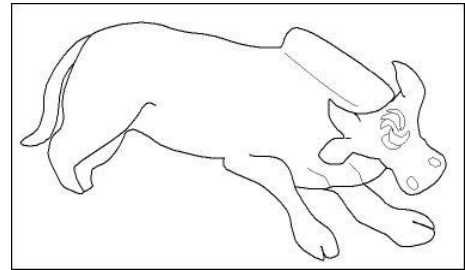
Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: -

Tarih/Dönem: Antoninler Dönemi (MS 2. yüzyılın 2. yarısı)

Bibliyografya: Şimşek 2013a, 290, Res. 397.

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan friz bloğunun ranke bezemesindeki hörgüçlü boğa kabartmasıdır. Ayakta betimlenen boğa, tos vuracak hamle yaparken betimlenmiştir. İri gövde, kaslı ve gergindir. Sırtında, başın hemen gerisinden başlayan ve gövde ortasına kadar devam eden yüksek bir hörgüç görülmektedir. Vücut hareketinden dolayı ön bacaklar kısalmıştır. İri toynaklar sıkı bir şekilde zemine basmaktadır. Arka bacaklar dolgun gösterilmiş, ancak toynak kısmı ranke içerisinde kaldığı için işlenmemiştir. Gövde arkasından sağrıya bitişik işlenen kuyruk aşağıya doğru sarkıtılmış ve kabaca gösterilmiştir. Gövde ve baş 3/4 profilden gösterilmiş olup gövde ön bölümü ile baş sağa yönelir şekildedir. Baş, dolgun, iri ve etlidir. Kulak ve boynuzlar sivri uçlu, burun kanatları geniştir. Başın tepe noktasında, çarkıfelek şeklinde baş tüyleri işlenmiştir. Kabartmada matkap, sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

Kat. No: AF.01

Süsleme Adı: Sarmaşık Bitkisi ve Kantharos

Buluntu Yeri:

Adı: Arşitrav-Friz Bloğu

Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: -

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan arşitrav-friz bloğunun soffitindeki kantharos ve sarmaşık bitkisi kabartmasıdır. Soffitin merkezine yerleştirilen kap, geniş ağızlı, geniş ve yüksek gövdeli, ters konikal kaidelidir. Gövdenin her iki tarafında kulp yer alır. Kabın gövdesinde, dil şeklinde, metal kap etkisinde yapılan süslemeler yer alır. Kabın içerisinden çıkan kıvrımlı sarmaşık dalları, soffitın her iki ucuna doğru uzanmaktadır. Dalga şeklinde kıvrımlarla oluşturulan dalların üzerinde, her kıvrım dönüşüne bir adet çiçek rozeti, bir adet sarmaşık yaprağı yerleştirilmiştir. Rozetler dört veya beş adet taç yaprağından, sarmaşık yaprakları ise üç lobdan oluşmaktadır. Kabartmada matkap, sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

Ölçü:

Blok: 260x72x53 cm

Figür: 185x12 cm

Tarih/Dönem: Antoninler Dönemi (MS 2. yüzyılın 2. yarısı)

Bibliyografya: -

Kat. No: AF.02

Süsleme Adı: Sarmaşık Bitkisi ve Kantharos

Buluntu Yeri:

Adı: Arşitrav-Friz Bloğu

Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: -

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan arşitrav-friz bloğunun soffitindeki kantharos ve sarmaşık bitkisi kabartmasıdır. Kantharos, soffit bandının başlangıç noktasına yerleştirilmiş olup içerisinden çıkan kıvrımlı sarmaşık dalı olasılıkla soffit bandının diğer ucuna kadar devam etmektedir. Dalga şeklindeki kıvrımlarla devam eden dalın her kıvrım dönüşüne bir adet yaprak veya bir adet yaprak, bir adet rozet bezeme yerleştirilmiştir. Rozetler beş adet taç yaprağından, sarmaşık yaprakları ise üç lobdan oluşmaktadır. Blok kırık ve eksik olduğu için bezemenin tamamı görülememektedir. Kabartmada matkap, sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

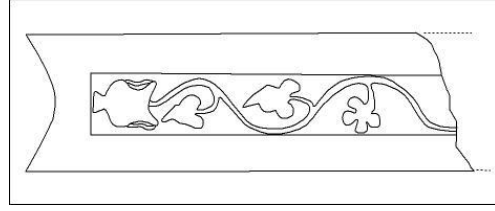
Ölçü:

Blok: 250x72x53 cm.

Figür: -

Tarih/Dönem: Antoninler Dönemi (MS 2. yüzyılın 2. yarısı)

Bibliyografya: -

Kat. No: AF.03

Süsleme Adı: Sarmaşık Bitkisi ve Kantharos

Buluntu Yeri: Doğu Bizans Kuleleri

Adı: Arşitrav-Friz Bloğu

Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: -

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan arşitrav-friz bloğunun soffitindeki kantharos ve sarmaşık bitkisi kabartmasıdır. Olasılıkla soffitın merkezine yerleştirilen kantharos, geniş ağızlı, geniş ve yüksek gövdeli, ters konikal kaidelidir. Gövdenin her iki tarafında kulp yer alır. Kıvrımlı iki sarmaşık dalı, kantharosun içerisinden çıkmakta ve soffitın iki ucuna dalga şeklinde kıvrımlarla devam etmektedir. Her kıvrımlı dal dönüşüne bir adet sarmaşık yaprağı, bir adet rozet motifi yerleştirilmiştir. Rozetler beş adet taç yaprağından, sarmaşık yaprakları ise üç lobdan oluşmaktadır. Blok kırık ve eksik olduğu için süslemenin tamamı belirsizdir ancak kıvrımlı dalların aynı düzende devam ettiği anlaşılabilir. Kabartmada matkap, sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

Ölçü:

Blok: 63x60x39 cm

Figür: 63x11x2.2 cm

Tarih/Dönem: Antoninler Dönemi (MS 2. yüzyılın 2. yarısı)

Bibliyografya: -

Kat. No: AF.04

Süsleme Adı: Sarmaşık Bitkisi

Buluntu Yeri: Septimius Severus Nymphaeum

Adı: Arşitrav-Friz Bloğu

Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: -

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan arşitrav-friz bloğunun soffitindeki sarmaşık bitkisi kabartmasıdır. Soffitin sağ köşesine yerleştirilen akanthus çanağı şeklindeki yaprak motifinin içerisinden çıkan kalın bir dal, dalga şeklindeki kıvrımlarla diğer köşeye dek uzanmaktadır. Dalın üzerinde, kısa saplara bağlı olarak sarmaşık yaprağı, tomurcuk ve ucu kıvrık filiz dalı motifleri yerleştirilmiştir. Sarmaşık yaprakları üç loblu olup ana damar gösterilmiştir. Kabartmada matkap, sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

Ölçü:

Blok: 233x58x62 cm

Figür: 165x8.5x1.4 cm

Tarih/Dönem: Septimius Severus Dönemi (MS 193-211)

Bibliyografya: -

Kat. No: AF.05

Süsleme Adı: Sarmaşık Bitkisi

Buluntu Yeri: Septimius Severus
Nymphaeumu

Adı: Arşitrav-Friz Bloğu

Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: -

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan arşitrav-friz bloğunun soffit kasetindeki sarmaşık bitkisi kabartmasıdır. Blok soffit bölümüyle birlikte kırık ve eksiktir. Kalan bölümde, dalga şeklinde kıvrımlarla devam eden ana dalın her dönüşüne, kısa bir sapa bağlı sarmaşık yaprağı yerleştirildiği görülmektedir. Sarmaşık yaprakları üç lobludur. Kabartmada matkap, sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

Ölçü:

Blok:

Figür:

Tarih/Dönem: Septimius Severus Dönemi (MS
193-211)

Bibliyografya: -

Kat. No: AF.06

Süsleme Adı: Haşhaş Bitkisi

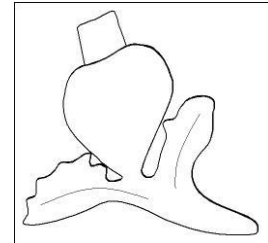
Buluntu Yeri: Septimius Severus
Nymphaeumu

Adı: Arşitrav-Friz Bloğu

Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: SC.03.64-98

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan arşitrav-friz bloğunun frizindeki haşhaş bitkisi kabartmasıdır. Figür, frizi saran akanthus yapraklarının arasındaki boşluğa yerleştirilmiştir. Kısa ve kalın bir sap, fazla dişli olmayan iki yaprak demetine ayrılmakta olup yaprakların ortasına haşhaş kapsülü yerleştirilmiştir. Kapsül, ters damla formunda, altta dar, üstte geniştir. Kapsülün üzerinde silindirik bir tepe çiçeği yer alır. Kabartmada 0.5 cm uç çapında matkap, sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

Ölçü:

Blok: 91x54x66 cm

Figür: 10.5x9.4x4 cm

Tarih/Dönem: Septimius Severus Dönemi (MS
193-211)

Bibliyografya: -

Kat. No: AF.07

Süsleme Adı: Balık

Buluntu Yeri: Septimius Severus Nymphaeumu

Adı: Sütun Arşitravı, Soffit

Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: AN.03.1177

Ölçü:

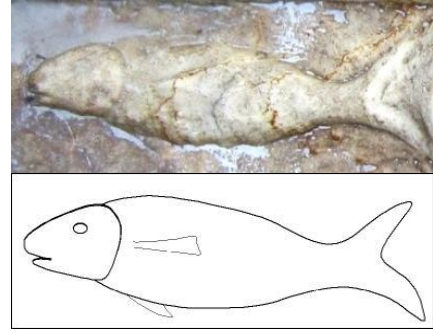
Blok: 160x59x62 cm

Figür: 24x6.3x1.6 cm

Tarih/Dönem: Septimius Severus Dönemi

Bibliyografya: Şimşek 2011a, 102.

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan arşitrav-friz bloğunun soffit kasetindeki balık (tatlı su kefalı) kabartmasıdır. Balık ince, dar ve uzun gövdelidir. Ağız küçük ve hafif aralı, göz küresi yuvarlak formdadır. Gözün biraz gerisinde kazıma çizgi ile yapılan yay şeklindeki solungaç çizgisi, bu çizginin biraz gerisinde uca doğru genişleyen göğüs yüzgeci, başın altında ise sivri uçlu karın yüzgeci işlenmiştir. Sivri uçlu kuyruk iki çatallıdır. Kabartmada yassı uçlu ve sivri uçlu keski ile çalışılmıştır.

Kat. No: AF.08

Süsleme Adı: Sarmaşık Bitkisi

Buluntu Yeri:

Adı: Arşitrav-Friz Bloğu

Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: -

Ölçü:

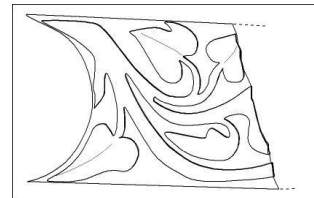
Blok: 92x66x97 cm

Figür: 30x20x1.8 cm

Tarih/Dönem: Severuslar Dönemi

Bibliyografya: -

Tanım: Orta gözenekli, sarı damarlı açık gri mermerden yapılan arşitrav-friz bloğunun soffit bölümündeki sarmaşık bitkisi kabartmasıdır. Blok, soffit bölümüyle birlikte kırık ve eksiktir. Soffit bandının köşesinden çıkan kalın ve kıvrık ana bir dala bağlı olarak işlenen kalp formu yapraklar görülmektedir. Kabartmada matkap, sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

Kat. No: PB.01

Süsleme Adı: Haşhaş Bitkisi

Buluntu Yeri: Kuzey Tiyatro

Adı: Paye Başlığı (Korinth)

Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: -

Ölçü:

Blok: 88-122x75x70 cm

Figür: 19x6.9x2.5 cm

Tarih/Dönem: Severuslar Dönemi

Bibliyografya: -

Tanım: Orta gözenekli gri ve sarı damarlı beyaz mermerden yapılan paye başlığının abakusundaki haşhaş bitkisi kabartmasıdır. Başlığın ön yüzünde, üçüncü sırayı oluşturan orta kenger yaprağının gerisinden başlayan ince ve kıvrık sap, sivri uçlu yapraklardan oluşturulan rozet şeklindeki kabartmaya bağlanmaktadır. Bu süslemenin merkezine yuvarlak formlu haşhaş kapsülü yerleştirilmiştir. Kapsül yuvarlak formda olup gövdesine açılan iki dik kazıma çizgiyle olgun kabuk gösterilmiştir. Haşhaş kapsülünün üzerinde silindirik formdaki tepe çiçeği işlenmiştir. Kabartmada matkap, sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

Kat. No: PB.02

Süsleme Adı: Yılan

Buluntu Yeri: Merkezi Propylon

Adı: Paye Başlığı

Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: LTK.02.26

Ölçü:

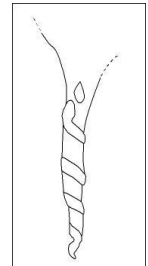
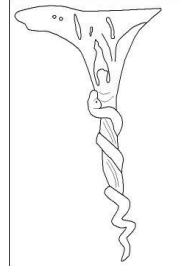
Blok: 140x93x60 cm

Figür: 36.5x6.5x2.8 cm, 35x5x2.4 cm

Tarih/Dönem: Caracalla Dönemi

Bibliyografya: -

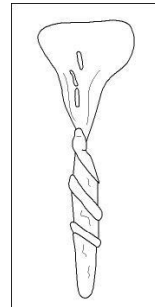
Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan paye başlığındaki yılan kabartmasıdır. İki adet yılan figürü, başlığı tek sıra halinde kaplayan çok dişli akanthus yapraklarının arasındaki ince filiz dalların üzerine spiral şeklinde sarılarak yukarıya tırmanmaktadır. Kuyruk aşağıda, baş yukarıda yapılmış olup gövdeler ince ve uzun, kuyruk ise sivridir. Yalnızca bir figürde detayları kalabilen baş, fazla büyük olmayıp, hafif öne çıkıntılı burun yapısına sahiptir. Göz, küçük ve yuvarlak formdadır. Kabartmada matkap, sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

Kat. No: PB.03
Süsleme Adı: Yılan
Buluntu Yeri: Merkezi Propylon
Adı: Paye Başlığı
Cinsi: Mermer
Kazı Buluntu No: LTK.02.4

Ölçü:
Tarih/Dönem: Caracalla Dönemi
Bibliyografya: -

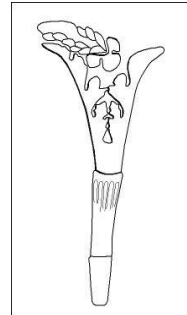
Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan paye başlığının kısa kenarındaki yılan kabartmasıdır. Yılan, başlığı tek sıra halinde kaplayan çok dişli akanthus yaprağının arasındaki ince akanthus filizinin üzerine spiral şeklinde sarılmıştır. Kuyruk aşağıda, baş yukarıda yapılmış olup ince, uzun ve sivri kuyruklu gövde yukarıya doğru tırmanır şekilde yerleştirilmiştir. Figürün yüzeyi tahrip olmuştur. Kabartmada matkap, sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

Kat. No: PB.04
Süsleme Adı: Akanthus Çiçeği
Buluntu Yeri: Merkezi Propylon
Adı: Paye Başlığı
Cinsi: Mermer
Kazı Buluntu No: -

Ölçü:
Tarih/Dönem: Caracalla Dönemi
Bibliyografya: -

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan paye başlığının kısa kenarındaki akanthus çiçeği kabartmasıdır. Başlığı çevreleyen tek sıra halindeki çok dişli akanthus yapraklarının arasındaki ince akanthus filizinin ucunda, başlığın abakusuna yerleştirilen akanthus çiçeği yer alır. Çiçek üç yapraktan oluşturulan çanak içerisine eğik olarak yerleştirilmiştir. Kabartmada matkap, sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

Katalog No: IB.01

Süsleme Adı: Çam kozalağı ve çam dalı

Buluntu Yeri: Kuzey (Kutsal) Agora

Adı: Ion Başlığı

Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: -

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan Ion sütun başlığının balteus bölümünde işlenen çam kozalağı ve iğne yapraklı çam dalı kabartmasıdır. Kalın bir dalın ucunda, yüksek kabartma tekniğinde işlenen kozalak konikal formundadır. Kozalağın gövdesinde, sık kazıma çizgilerle, baklava dilimi formunda kabuk yapılmıştır. Kozalağa bitişik, ana dala bağlı yapılan ve ince kazıma çizgilerle işlenen iğne yapraklı çam dalı görülmektedir. Benzer çam dalı, kozalağın diğer bölümünde de yer alıyor olmalıdır ancak yüzeysel kırıktan dolayı günümüze ulaşmamıştır. Blok kırık ve eksiktir. Kabartmada yassı ve sivri uçlu keski ile çalışılmıştır.

Ölçü:

Blok: 38x40x27 cm

Figür: 27.5x5.5x4 cm

Tarih/Dönem: Augustus-Tiberius Dönemi

Bibliyografya: -

Katalog No: K.01

Süsleme Adı: Yunus

Buluntu Yeri: Suriye Kapısı

Adı: Konsol

Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: -

Ölçü:

Blok: 56x135x59 cm

Figür: A: 31x7 cm, B: 24x9 cm

Tarih/Dönem: Domitianus Dönemi MS 84-85

Bibliyografya: Şimşek 2013a, 96, Res. 105.

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan gemi pruvası biçimindeki konsoldur. Pruvanın ön cephesinde, iki adet yunus kabartması yer almaktadır. Yunuslar, pruvaya dik açıyla yerleştirilmiş olup gövdeleri hareketli ve zıplar şekildedir. Her iki yunusun gövdesi, yüzeysel olarak tahrip olmuş ancak hatları kalabilmiştir. Kabartmada yassı ve sivri uçlu keski ile çalışılmıştır.

Katalog No: T.01

Süsleme Adı: Meşe yaprağı ve palamudu

Buluntu Yeri: Merkezi Propylon

Adı: Taç Bloğu

Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: -

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan taç bloğudur. Bloğun taç bölümünde, ince bir bant şeklinde işlenen meşe yaprağı ve palamutlu bezeme yer almaktadır. Dişli yapraklar, almaşık şekilde sıralanmıştır. Yaprakların dip bölümlerinde kadeh ve pelitten oluşan palamutlar görülmektedir. Kabartmada matkap, sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

Ölçü:

Blok:

Figür:

Tarih/Dönem: Caracalla Dönemi

Bibliyografya: -

Kat. No: S.01

Süsleme Adı: Boğa Başı ve Lobut

Buluntu Yeri: Kuzey Kutsal Agora-Batı

Portik

Adı: Sütun Tamburu

Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: -

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan ionik sütun tamburudur. Yiv içerisinde boğa başı ve lobut olmak üzere iki adet kabartma yer almaktadır.

Figür a: Boğa başı kabartmasıdır. Dolgun ve etli baş, cepheden betimlenmiştir. Oval baş, gözün hemen altından daralmakta olup çene geçişinde genişlemektedir. Başın iki yanında sivri uçlu küçük kulaklar, kulakların gerisinde ise hilal şeklinde yukarıya açılan sivri uçlu boynuzlar yer alır. İki boynuz arasında yapılan üç adet püskül şeklinde öne taranan tüyler, başın tepesinde ise çarkıfelek şeklinde döndürülerek yerleştirilen tüyler görülmektedir. Badem şeklindeki gözler dik yerleştirilmiş, göz küresi kurşun ile doldurulmuştur. Burun delikleri geniş ve açıktır. Kabartmada matkap, sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

Figür b: Lobut kabartmasıdır. Kısa ve kalın lobut, tutamak ve gövdeden oluşmaktadır. Kasnak formundaki dip ile başlayan tutamak silindirik formudur. Kalın ve silindirik lobut gövdesi genişleyerek devam etmekte olup yuvarlatılmış uçla sonlanmaktadır. Budak, gövde üzerinde çapları 1-1.7 cm. arasında değişen yuvarlak formu kurşunlarla oluşturulmuştur. Kabartmada sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

Ölçü:

Blok: 225.5x84 cm

Figür a: 13.9x9.3x3.8 cm

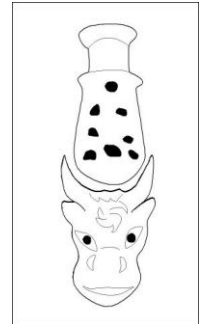
Figür b: 18.6x7.7x1.6 cm

Tarih/Dönem: MS 2. yüzyıl. (Antoninler Dönemi)

Bibliyografya: -

a-b

Kat. No: S.02

Süsleme Adı: Lobut

Buluntu Yeri: Kuzey Kutsal Agora-Batı Portik

Adı: Sütun Tamburu

Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: -

Tanım: Orta gözenekli beyaz mermerden yapılan sütun tamburundaki lobut kabartmasıdır. Lobut, alt bölümü dolu yiv şeklinde işlenen tamburun üst bölümünde, ionik sütun yivi içerisinde ve yüksek kabartma tekniğinde yapılmıştır. Silindirik formlu lobut gövdesinin üzerinde, iç içe geçmiş iki damla motifinden oluşan budaklar yer alır. Budakların bir kısmı yüzeysel olarak tahrip olmuştur. Kabartmada yassı ve sivri uçlu keski ile çalışılmıştır.

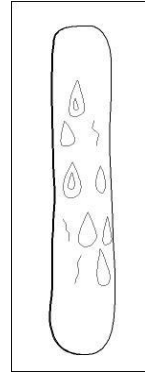
Ölçü:

Blok: 274 cm

Figür: 38x9.2x3.5 cm

Tarih/Dönem: MS 2. yüzyıl.

Bibliyografya: -

Kat. No: S.03

Süsleme Adı: Lobut

Buluntu Yeri: Kuzey Kutsal Agora-Güney Portik

Adı: Sütun Tamburu

Cinsi: Mermer

Kazı Buluntu No: -

Tanım: İri gözenekli beyaz mermerden yapılan sütun tamburunun yivindeki (fluthesi) lobut kabartmasıdır. Uzun ve dar yapılan ve dolu yiv aralığına yerleştirilen lobut, tutamak ve gövde olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Oval formlu tutamak, iki kenardan daralarak ana gövdeye bağlanmaktadır. Lobut gövdesi silindirik formda olup yuvarlatılmış uçla sonlanmaktadır. Gövde üzerinde farklı ölçülerde, kazıma çizgi ile yapılan on yedi adet damla formlu bezeme (budak) yer almaktadır. Kabartmada sivri uçlu ve yassı uçlu keski ile çalışılmıştır.

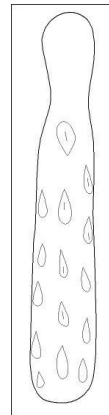
Ölçü:

Blok: 140.5 cm

Figür: 34.7x6.5x1.1 cm

Tarih/Dönem: MS 2. yüzyıl.

Bibliyografya: -

KAYNAKLAR

Antik Kaynaklar

- Aristophanes Aristophanes, *Kuşlar*, Çev. A. Erhat-S. Eyuboğlu, İstanbul, 1988.
- Arrian Arrian, *Anabasis of Alexander (I-IV)*, Trs. P. A. Brunt, Ed. J. Henderson, London, 1976.
- Arrian Arrian, *İskender'in Seferleri*, Çev. M. Mete, 2005.
- Dio Cassius C. Dio Cassius Cocceianus, *Historiae Romanae*, Trs. E. Cary, London, 1914.
- Dioscorides Dioscorides, *De Materia Medica, Being an herbal with many other medicinal materials*, Ed. T.A. Osbaldeston, Johannesburg, 2000.
- Euripides Euripides, *Bacchae*, Trans. T. A. Buckley, London, 1850.
- Eutropius Eutropius, *Breviarum Historiae Romanae/Roma Tarihinin Özeti*, Çev. Ç. Menzilcioğlu, İstanbul, 2004.
- Herodotos Herodotos, *Herodot Tarihi*, Çev. M. Ökmen, İstanbul, 1973.
- Homeros Homeros, *İlyada*, Çev. A. Erhat-A. Kadir, 2004.
- Homeros Homeros, *Odyseia*, Çev. A. Erhat-A. Kadir, 2006.
- Homeros Homeros *İlahileri (Homerik Hymnos'lar)*, Çev. A. Eti Sina, İstanbul, 2008.
- Ksenophon Ksenophon, *Anabasis*, Çev. T. Gökçöl, 1998.
- Ovidius Ovidius, *Dönüşümler*, Çev. İ. Z. Eyuboğlu, İstanbul, 1994.
- Ovidius Ovidius, *Fasti (I-VI) Roma Takvimi ve Festivaller*, Çev. A. C. Abuagla, İstanbul, 2016.
- Pausanias Pausanias, *Periegesis tes Hellados, Description of Greece*, Çev. W. H. S. Jones, The Loeb Classical Library, London, 1964 –1966.
- Plinius Plinius, *Naturalis Historia*, Trs. J. Bostock, 1855.
- Plutark Plutark, *Isis ve Osiris*, Çev. M. Tuncer, İstanbul, 2006.

- Plutark Plutark, *İskender-Sezar*, Çev. İ. Çokona, İstanbul, 2015.
- Plutark Plutark, *Solon-Poplicola*, Çev. M. Mete, İstanbul, 2011.
- Plutark Plutark, *Theseus-Romulus*, Çev. M. Mete, İstanbul, 2011.
- Strabon Strabon, *Geographica/Coğrafya* (Anadolu XII, XIII, XIV), Çev. A. Pekman, 2005.
- Suetonius Suetonius, *On İki Caesar'ın Yaşamı*, Çev. F. Telafar-G. Özaktürk, Ankara, 2008.
- Vergilius Vergilius, *Aeneas*, Çev. İ. Z. Eyüboğlu, 2010.
- Vergilius Vergilius, *Georgica/Çiftçilik Sanatı*, Çev. Ç. Dürüşken, İstanbul, 2015.
- Vitruvius Vitruvius, *Mimarlık Üzerine On Kitap*, Çev. S. Güven, 2005.

Modern Kaynaklar

- Abbasoğlu 1994 H. Abbasoğlu, *Perge Roma Devri Mimarisinde Arşitravların Soffit Bezemeleri*, Ankara, 1994.
- Aboelsoud 2010 N. H. Aboelsoud, "Herbal Medicine in Ancient Egypt", *Journal of Medicinal Plants Research*, Vol. 4/2, 2010, 82-86.
- Aça 2005 M. Aça, "Türk İnanış ve Düşünüş Sistemlerinde Meyve", *Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı*, Ed. G. Gülsevin-M. Arıkan, İzmir, 2005, 11-22.
- Aça 2015 M. Aça, "Giresun ve Trabzon Yöresi Balıkçılarının Yunus Avcılığı ile İlgili İnanışları", *Balık Kitabı*, İstanbul, 2015, 333-363.
- Adıgüzel-Yılmaz Kolancı 2017 G. Adıgüzel-B. Yılmaz Kolancı, "Antik Çağ'da Statünün Rengi: Mor", *Cedrus V*, 261-285.
- Afrika 1961 T. W. Afrika, "The Opium Addiction of Marcus Aurelius", *Journal of the History of Ideas*, Vol. 22, No. 1, 1961, 97-102.
- Agizza 2006 R. Agizza, *Antik Yunan'da Mitoloji, Masallar ve Söylenceler*, Çev. Z. Z. İlgelen, İstanbul, 2006.
- Ağaç-Sakarya 2015 S. Ağaç- M. Sakarya, "Hayat Ağacı Sembolizmi", *International Journal of Cultural and Social Studies*, Vol. 1, 2015, 1-14.
- Akalın 2014 K. H. Akalın, "Yunan-Roma Uygarlığında İnsan-Tanrılara Tapınma Töreni Olarak: Kilise Ekmek-Şarap Ayini", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 41, 2014, 129-160.

Akar Tanrıver 2009 D. S. Akar Tanrıver, *Apollon Klarios Kültü, Kehanet Pratikleri ve Adaklar*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2009 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

Akarca 1998 A. Akarca, *Şehir ve Savunması*, Ankara, 1998.

Akçiçek-Canyurt 1993 E. Akçiçek- M. A. Canyurt, “Anadolu’da Balık ile İlgili İnançlar ve Halk Hekimliği Uygulamaları”, *Doğu Anadolu Bölgesi I. Su Ürünleri Sempozyumu* (23-25 Haziran 1993), Erzurum, 1993, 1-12.

Akdağ 2014 B. Akdağ, *Tlos Tiyatrosu Sahne Binası Mimarisi ve Bezemeleri*, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2014 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Akıncı 2000 E. Akıncı, *Anadolu’da Sabazios Kültü*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2000 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Akıncı Öztürk 2011 E. Akıncı Öztürk, *Apollon Lairbenos Kültü*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2011 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

Akkan 2005 R. B. Akkan, *Eskişehir, Kütahya ve Afyon Müzelerinde Korunan Herakles Heykelleri Işığında Phrygia’da Herakles Tipolojisi*, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2005 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Aksakal 2006 N. Aksakal, “Buldan’da Şifalı Bitkiler ve Halk Hekimliği Uygulamaları”, *Buldan Sempozyumu (23-24 Kasım 2006) Bildiriler Kitabı*, Ed. İ. Ertuğrul-T. Tok, Denizli, 2006, 901-908.

Aksoy 2016 F. D. Aksoy, *Perge Antik Kentinde Bulunan Anıtsal Çeşme(F3)’nin Belgelenmesi ve Koruma Önerileri*, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2016 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Akurgal 1990 E. Akurgal, *Anadolu Uygarlıkları*, İstanbul, 1990.

Akurgal 1995 E. Akurgal, *Hatti ve Hitit Uygarlıkları*, İzmir, 1995.

Akyıldız 2008 G. K. Akyıldız, *Denizli İli Sınırlarındaki Büyük Menderes Nehri ve Yan Kolu Çürüksu Çayı’nın Su Kalitesinin Belirlenmesi*, Pamukkale Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Denizli, 2008 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Akyürek Şahin 2011 N. E. Akyürek Şahin, “Kütahya Müzesi’nden Adaklar”, *Arkeoloji ve Sanat* 137, 2011, 115-146.

Alanyalı 2010 H. S. Alanyalı, “Side Tiyatrosunda Yeni Yapılan Araştırmalar Işığında Scaenae Frons Kaset Kabartmaları ve Dionysos Frizi”, *Side’ye Emek Verenler Sempozyumu* (20-22 Nisan 2007, Side, Antalya), Ed. Ü. İzmirilgil vd., İstanbul, 2010, 84-91.

Alanyalı 2011 H. S. Alanyalı, “Side’nin Roma Dönemi Panteonu”, *Anadolu/Anatolia* 37, 75-92.

- Albayrak vd. 2008 A. Albayrak- Ü.M., Solak- A. Uhri, *Deneyisel Bir Arkeoloji Çalışması Olarak Hitit Mutfağı*, İstanbul, 2011.
- Albayrak 2007 C. Albayrak, *Anadolu'da Kybele-Attis Kültü*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Albayrak 2008 Y. Albayrak, *Anadolu'da Artemis Kültü*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Albenda 1986 P. Albenda, *The Palace of Sargon, King of Assyria*, Paris, 1986.
- Alexiou 1991 S. Alexiou, *Minos Uygarlığı*, Çev. E. T. Tulunay, İstanbul, 1991.
- Alfen 2002 P. G. Alfen, *Pant'agatha Commodities in Levantine-Aegean Trade During the Persian Period, 6-4 th B.C.*, The University of Texas at Austin, Texas, 2002.
- Alp 2008 A. O. Alp, "Hellenistik-Roma Dönemi Anadolu Mimarlığında Bezemeli Kaideler", *Anadolu* 34, 2008, 27-46.
- Altınoluk 2010 S. Altınoluk, *Eskiçağ'da Irmak Tanrıları (Türkiye Trakyası ve Anadolu)*, İstanbul, 2010.
- Anadolu 1988 M. U. Anadolu, "Batı Anadolu'da Bulunan Demeter ve Khitonien Tanrılar Tapınakları", *VI. AST*, 1988, 121-139.
- Anadolu 1995a M. U. Anadolu, "Zeus Labraundos ve Apollon Lairbenos'un Simgesi Olarak Labrys", *Arkeoloji Dergisi III*, 1995, 225-226.
- Anadolu 1995b M. U. Anadolu, "Yeni Birkaç Figürlü Konsol Hakkında", *Arkeoloji Dergisi III*, 1995, 227-228.
- Anderson 1987 J. G. C. Anderson, "A Summer in Phrygia: I", *JHS XVII*, London, 1987, 396-424.
- Andrews 1952 A. C. Andrews, "The Opium Poppy as a Food and Spice in the Classical Period", *Agricultural History*, Vol. 26, No. 4, 1952, 152-155.
- Anslinger- Tompkins 1953 H. J. Anslinger- W. F. Tompkins, *The Traffic in Narcotics*, New Jersey, 1953.
- Arık 2009 S. Arık, "Türk Dokumacılık Sanatında Nar Motifi", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 1, 2009, 583-593.
- Arslan 2000 M. Arslan, *Antikçağ Anadolusu'nun Savaşçı Kavmi Galatlar*, İstanbul, 2000.

- Arslan vd. 2008 Y. Arslan- D. Katar- F. Kayaçetin- İ. Subaşı, “Afyon (Opium) Alkaloidleri ve Önemi”, *Tarla Bitkileri Merkez Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 2008, 17 (1-2).
- Arslan-Peng 2013 M. Arslan- M. Peng, “Taiwan ve Türkiye’de Tıbbi ve Aromatik Bitki Türlerinin Kullanımı”, *V. Süs Bitkileri Kongresi (6-9 Mayıs 2013, Yalova)*, Ed. K. Erken-F. Pezikoğlu, 2013, 163-169.
- Arya 2002 D. A. Arya, *The Goddess Fortuna in Imperial Rome: Cult, Art, Text*, The University of Texas at Austin, 2002 (Unpublished Doctoral Thesis).
- Atakuman vd. 2006 Ç. Atakuman-T.T. Erdemir-D. Erdem-İ. Koç, *Hititler*, Ankara, 2006.
- Atasağun 2000 G. Atasağun, “Hıristiyanlığın Tanımı, Yorumu ve Kurumsallaşmasında Sembollerin Yeri”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: X, Konya, 2000, 181-199.
- Ateş 2002 M. Ateş, *Mitolojiler ve Semboller: Ana Tanrıça ve Doğurganlık Sembolleri*, İstanbul, 2002.
- Aversano Schreiber 2008 D. Aversano Schreiber, “Artemis Ephesia’nın Takıları”, *Efes Artemisionu, Bir Tanrıçanın Kutsal Mekânı*, Ed. W. Seipel, İstanbul, 2008, 63-72.
- Aybek 2009 T. Aybek, “Anadolu’ya Özgü Kete Çeşitleri”, *II. Geleneksel Gıdalar Sempozyumu (27-29 Mayıs 2009)*, Ed. F. N. Çoksöyler vd., Van, 2009, 325-328.
- Aydın 2001 H. S. Aydın, *Bazı Boya Bitkileriyle İpekli Tekstil Ürünlerinin Boyanması ve Haslık Değerlerinin Belirlenmesi*, Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2001 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Aytaçlar 2005 P. Ö. Aytaçlar, *Yazıtlar ve Antik Kaynaklar Işığında Batı Anadolu’da Entellektüeller*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, İzmir, 2005 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Bars 2014 M. E. Bars, “Türk Kültüründe Ağaç Kültü ve Şor Kahramanlık Destanlarına Yansımaları”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, No: 27, 1968, 379-398.
- Başaran 1995 C. Başaran, “Antik Çağ Mimarisinde Estetik Anlatım”, *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 1, 1995, 9-14.
- Başaran 1999 C. Başaran, *Anadolu Kompozit Başlıkları*, İstanbul, 1999.
- Başaran 2016 C. Başaran, “Parion Tiyatrosu Kabartma ve Heykeltıraşlık Eserleri”, *Parion Roma Tiyatrosu*, Ed. C. Başaran-H.E. Ergürer, Ankara, 2016, 105-120.

Başaran-Yıldızlı 2016 C. Başaran-M. Yıldızlı, “Parion Tiyatrosu Roma Dönemi Mimari Bezemeleri”, *Parion Roma Tiyatrosu 2006-2015 Yılı Çalışmaları, Mimarisi ve Buluntuları*, Ed. C. Başaran-H.E. Ergürer, 2016, Ankara, 77-104.

Bates 1995 D. Bates, *Knowledge and the Scholarly Medical Traditions*, Cambridge, 1995.

Bayat 1992 A. H. Bayat, “Anadolu Tıbbi Folklorunda Göz Hastalıkları”, *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri*, IV. Cilt, Ankara, 1992, 43-58.

Bayatlı 1989 O. Bayatlı, *Şifalı Otlar ve Lokman Hekim*, Bergama, 1989.

Baydur 1998 N. Baydur, *Roma Sikkeleri*, İstanbul, 1998.

Bayraktaroğlu Uzun 2015 G. Bayraktaroğlu Uzun, *Organik Patlıcan ve Kabağın Farklı Kurutma Şartlarında Kuruma Karakteristiklerinin ve Raf Ömrünün Belirlenmesi*, Celal Bayar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Manisa, 2015 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

Baytop 1963 T. Baytop, *Türkiye'nin Tıbbi ve Zehirli Bitkileri*, İstanbul, 1963.

Baytop 1984 T. Baytop, *Türkiye'de Bitkiler ile Tedavi (Geçmişte ve Bugün)*, İstanbul, 1984.

Baytop 2007 T. Baytop, *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*, Ankara, 2007.

Bean 2000 G. Bean, *Eski Çağda Menderesin Ötesi*, Çev. P. Kurtoğlu, İstanbul, 2000.

Bejor 1991 G. Bejor, *Hierapolis: Scavi e ricerche III: Le Statue*, Rome, 1991.

Bejor 2000 G. Bejor, “Per Una Ricerca Di Laodicea Ellenistica, Laodicea di Frigia”, *Laodicea Di Frigia I*, Roma, 2000, 15–23.

Belke 1996 K. Belke, “L. am Lykos”, *Lexikon Des Mittel Alters V*, München-Zurich, Artemis & Winkler Verlag, 1996, 1708–1709.

Belke- Mersich 1990 K. Belke- N. Mersich, *Phrygien und Pisidien, TIB 7*, (Denkschr. ÖAW. Phil. hist. K1.211), Wien, 1990.

Belli 1982 O. Belli, “Urartular'da Hayat Ağacı İnancı”, *Anadolu Araştırmaları*, Sayı: 8, 237-246.

Berry 2007 J. Berry, *The Complete Pompeii*, London, 2007.

Beydiz 2016 M. G. Beydiz, *Mitolojiden Sanata Hayvan İmgesi*, İstanbul, 2016.

Beyen 1960 H. G. Beyen, *Die Pompejanische Wanddekoration*, Netherlands, 1960.

- Bilir 2014 A. Bilir, *Roma Dönemi Doğu Akdeniz Deniz Ticaretinde Kıyı Kilikya Bölgesi'nin Yeri ve Önemi*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2014 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Bilişli- Çelik 2009 A. Bilişli- T. Çelik, "Gül Yapraklarından Üretilen Gıda Ürünleri", *II. Geleneksel Gıdalar Sempozyumu (27-29 Mayıs 2009)*, Ed. F. N. Çoksöyler vd., Van, 2009, 223-226.
- Bingöl 2007 O. Bingöl, *Menderes Magnesiası*, İstanbul, 2007.
- Birinci 2008 S. Birinci, *Doğu Karadeniz Bölgesinde Doğal Olarak Bulunan Faydalı Bitkiler ve Kullanım Alanlarının Araştırılması*, Çukurova Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Adana, 2008 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Birley 2002 A. R. Birley, *The African Emperor Septimius Severus*, London and New York, 2002.
- Black-Green 2003 J. Black-A. Green, *Mezopotamya Mitoloji Sözlüğü, Tanrılar, İfritler, Semboller*, 2003, İstanbul.
- Blackenhagen 1940 P. H. V. Blackenhagen, *Flavische Architektur und Ihre Dekoration untersucht am Nervaforum*, Berlin, 1940.
- Blagg 1990 T. F. C. Blagg, "Column Capitals with Elephant-Head Volutes at Petra", *Levant XXII*, 1990, 131-137.
- Blamey vd. 1993 M. Blamey-C. Grey-Wilson, *Mediterranean Wild Flowers*, London, 1993.
- Bloch Dano 2015 E. Bloch Dano, *Sebzelerin Efsanevi Tarihi*, Çev. N. Özyıldırım, İstanbul, 2015.
- Boardman 2003 J. Boardman, *Siyah Figürlü Atina Vazoları*, Çev. G. Ergin, İstanbul, 2003.
- Borgeaud 1988 P. Borgeaud, *The Cult of Pan in Ancient Greece* (Trns. K. Atlass, J. Redfield), Chicago and London, 1988.
- Bourbou-Themelis 2010 C. Bourbou-P. Themelis, "Child Burials at Ancient Messene", *L'Enfant et la mort dans l'Antiquité I*, Ed. A. Guimier, London, 2010, 111-128.
- Bourdier 2010 C. Bourdier, *Paléogéographie symbolique au Magdalénien moyen. Apport de l'étude des productions graphiques pariétales des abris occupés et sculptés de l'Ouest français (Roc-aux-Sorciers, Chaire-à-Calvin, Reverdit, Cap-Blanc)*, Université Bordeaux, Bordeaux, 2010 (Thèse inédit de doctorat).
- Boyana 2004 H. Boyana, "Priapos Kültü", *Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi, Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 35, 2004, 31-44.

- Boyana 2005 H. Boyana, “Arkadia Kökenli Keçi Tanrı Pan”, *Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi, Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 37, 2005, 153-181.
- Boyana 2014 H. Boyana, “Nikomedeia Kenti ve Men Kültü”, *Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, 2014, 61-71.
- Bozoğlu 2010 İ. Bozoğlu, *Aizanoi Antik Kenti Kapı Biçimli Mezar Taşları ve Bezemeleri*, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin, 2010 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Brewster 1993 H. Brewster, *Classical Anatolia The Glory of Hellenism*, London-New York, 1993.
- Brody 2007 L. R. Brody, *Aphrodisias III: The Aphrodite of Aphrodisias*, Germany, 2007.
- Bryan 1930 C. P. Bryan, *The Papyrus Ebers*, London, 1930.
- Bryce 2003 T. Bryce, *Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum*, Çev. M. Günay, Ankara, 2003.
- Buckler-Calder 1939 W. H. Buckler-W. M. Calder, *MAMA VI*, Manchester, 1939.
- Bulduk 2009 S. Bulduk, “Afyonkarahisar İli Geleneksel Gıdaları”, *II. Geleneksel Gıdalar Sempozyumu (27-29 Mayıs 2009)*, Ed. F. N. Çoksöyler vd., Van, 2009, 443-446.
- Bulut 2014 H. İ. Bulut, “Bir Kur’an Meyvesi Olarak İncir ve Türk Kültüründe İncir Yorumları”, *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/5, Ankara, 2014, 453-464.
- Burn-Higgins 2011 L. Burn-R. Higgins, *Catalogue of Greek Terracotta in the British Museum*, London, 2011.
- Bursa 2007 P. Bursa, *Antikçağ’da Anadolu’da Balık ve Balıkçılık*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Bursa 2010 P. Bursa, *Antikçağ’da Anadolu’da Balık ve Balıkçılık*, İstanbul, 2010.
- Bursa Sturtevant 2016 P. Bursa Sturtevant, “Eskiçağ’da Anadolu’nun Güney ve Batısında Yer Alan Bölgelerde Balık ve Balıkçılar”, *Adalya XIX*, 2016, 75-93.
- Büyükgün 2006 B. Büyükgün, *Men Kültüyle İlgili Eskişehir, Afyon, Kütahya ve Pamukkale Arkeoloji Müzelerinde Bulunan Bazı Taş Eserler*, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2006 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

- Bynum-Bynum 2014 H. Bynum-W. Bynum, *Dünyamızı Biçimlendiren Olağanüstü Bitkiler*, Çev. B. Kovulmaz, İstanbul, 2014.
- Cadwallader 2015 A. H. Cadwallader, *Fragments of Colossae: Sifting through the Traces*, Hindmarsh, 2015.
- Callisen 1939 S. A. Callisen, "The Iconography of the Cock on the Column", *The Art Bulletin*, Vol. 21, No. 2, 1939, 160-178.
- Campagna 2006 L. Campagna, "Monumental Fountains at Hierapolis of Phrygia during the Severan Age", *Cura Aquarum in Ephesus*, Vol. 2, Ed. G. Wiplinger, 2006, Leuven, 387-395.
- Campagna 2007 L. Campagna, "Le recenti indagini al Ninfeo dei Tritoni (Regio II): nuovi dati per lo studio del monumento", *Hierapolis di Frigia I*, Ed. F. D'Andria-M.P. Caggia, İstanbul, 2007, 311-332.
- Campagna 2012 L. Campagna, "Ninfeo dei Tritoni: le ricerche sulla restituzione della facciata", *Hierapolis di Frigia V, Le Attivita delle Campagne di Scavo e Restauro 2004-2006*, Ed. M.P. Caggia-T. Ismaelli, İstanbul, 2012, 533-564.
- Campagna 2018 L. Campagna, *II Ninfeo Dei Tritoni, Hierapolis di Frigia XI*, İstanbul, 2018.
- Can 1994 Ş. Can, *Klasik Yunan Mitolojisi*, İstanbul, 1994.
- Can 1999 B. Can, *Aspendos Tiyatrosu Bezemeleri*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1999 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Can 2005 B. Can, "Antoninler Dönemi Baroğu Işığında Aspendos Tiyatrosu Bezemeleri", *Adalya VIII*, 2005, 89-119.
- Can 2006 B. Can, "Erken Roma Dönemi Kıvrıkdal (Ranke) Bezemelerinde Hellenistik Etkiler", *Anadolu Arkeolojisine Katkılar: 65. Yaşında Abdullah Yaylalı'ya Sunulan Yazılar*, Ed. T. Takaoğlu, İstanbul, 2006, 313-328.
- Cankardeş Şenol 2006 G. Cankardeş Şenol, *Mühürlü Amphora Üreten Merkezler ve Mühürleme Sistemleri*, İstanbul, 2006.
- Cankardeş Şenol 2010 G. Cankardeş Şenol, "Amphora Üretim Merkezleri Işığında Hellenistik Dönemde Anadolu'da Şarap Üretiminin İzleri", *Olive Oil and Wine Production in Anatolia During the Antiquity, International Symposium Proceedings* (06-08 November 2008, Mersin), Ed. A. K. Şenol-Ü. Aydınoglu, İstanbul, 2010, 123-134.
- Castriota 1995 D. Castriota, *The Ara Pacis Augustae and the Imagery of Abundance in later Greek and Early Roman Imperial Art*, Princeton, 1995.

- Ceran 2008 B. Ceran, *Antik Mısır ve Eski Anadolu Uygarlıklarında Tıp*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2008 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Cerrahoğlu 2012 M. Cerrahoğlu, “Mitolojilerde ve Türkiye’de Derlenen Masallarda Narın Yeri”, *Turkish Studies*, Vol.7/1, 2012, 643-651.
- Ceylan 2003 Ö. Ceylan, “Klasik Türk Şiiri’nde Turna’ya Dair”, *Gazi Üniversitesi Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 2003.
- Chalise 2015 U. Chalise, “The Popy Plant: Phytochemistry & Pharmacology”, *Indo Global Journal of Pharmaceutical Sciences*, Vol. 5 (1), 2015, 58-65.
- Chandler 1971 R. Chandler, *Travels in Asia Minor 1764–1765*, London, 1971.
- Cimok 2000 F. Cimok, *Antioch Mosaics*, İstanbul, 2000.
- Cirlot 1971 J. E. Cirlot, *A Dictionary of Symbols*, London, 1971.
- Civelek 2013 A. Civelek, “Antik Dönem Sanatında Bereket Boynuzu”, *Arkeoloji ve Sanat* 143, 2013, 103-112.
- Cohen 1995 G. M. Cohen, *The Hellenistic Settlements in Europe, The Islands, and Asia Minor*, California: University of California Press, 1995.
- Collins 1990 B. J. Collins, “The Puppy in Hittite Ritual”, *Journal of Cuneiform Studies*, Vol.42, No.2, 1990, 211-216.
- Collon- Sevinç 2004 D. Collon-F. Sevinç, “Eski Yakındoğu’da Rahip ve Rahibe Tasvirleri”, *Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 44/2, 2004, 79-111.
- Cook 1902 A. B. Cook, “The Gong at Dodona”, *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 22, 1902, 5-28.
- Cooley-Cooley 2007 A. E. Cooley-G. L. Cooley, *Pompeii*, London and New York, 2007.
- Cooper 2000 J. Cooper, “Assyrian Prophecies, the Assyrian Tree, and the Mesopotamian Origins of Jewish Monotheism, Greek Philosophy, Christian Theology, Gnosticism, and Much More”, *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 120, No. 3, 2000, 430- 444.
- Cooper 2011 J. C. Cooper, *An Illustrated Encyclopaedia of Traditional Symbols*, London, 2011.
- Corsten 1997 T. Corsten, “Die Inschriften von Laodikeia am Lykos”, Teil 1, *Inschriften Griechischer Städte aus Kleinasien Band 49*, Bonn, 1997.

- Corsten-DrewBear 1996 T. Corsten-T. DrewBear, "Inscripfen aus Laodikeia am Lykos und Eumeneia", *Epigraphica Anatolica* 26, Germany, 1996, 31-42.
- Corsten-Huttner 1996 T. Corsten-U. Huttner, "Münzen aus Laodikeia am Lykos (Phrygien)", *Epigraphica Anatolica* 26, Germany, 1996, 43-51.
- Cömert 2008 B. Cömert, *Mitoloji ve İkonografi*, Ankara, 2008.
- Crock-Lintott vd. 1994 J. A. Crock-A. Lintott vd., *The Cambridge Ancient History the Last Age of the Roman Republic A.D. 146-43, Vol IX*, London: Cambridge University Press, 1994.
- Csapo 2003 E. Csapo, "The Dolphins of Dionysus", *Poetry, Theory, Praxis: The Social Life of Myth, Word and Image in Ancient Greece*, Ed. E. Csapo- M.C. Miller, Oxford, 2003, 69-98.
- Csapo 2007 E. Csapo, The Cultural Poetics of the Greek Cockfight, *The AAIA Bulletin*, Vol. 4, 2007, 20-37.
- Curnow 2011 T. Burnow, *The Philosophers of the Ancient World: An A-Z Guide*, Bristol, 2011.
- Çakmaklı 2007 Ö. D. Çakmaklı, *Uşak Arkeoloji Müzesinde Korunan Roma Dönemine Ait Cam Eserler*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Çatalbaş 2011 R. Çatalbaş, "Türklerde Hayvan Sembolizmi ve Din ilişkisi", *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 12, 2011, 49-60.
- Çekilmez 2014 M. Çekilmez, *Tralleis Güney Nekropolü Terrakotta Figürinleri*, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın, 2014 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Çekilmez 2015 M. Çekilmez, "Tralleis Kazısı Koroplastik Buluntuları", *Cedrus III*, 2015, 51-66.
- Çelgin 2003 A. V. Çelgin, "Termessos Egemenlik Alanında Artemis Kültleri I: Ahırtaş-Örentepe (Kelbessos) Antik Yerleşmesindeki "Artemis Kelbessis" Kültü Son Epigrafik Araştırmalarının Katkılarına Bir Bakış", *Adalya VI.3*, 2003, 119-140.
- Çetin 2006 C. Çetin, "Anadolu'da Bereket Kültü ve Anadolu Türk Köylüsü Seyirlik Oyunlarına Yansımaları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 46/1, 2006, 189-210.
- Çetin 2008 C. Çetin, "Türk Düğün Gelenekleri ve Kutsal Evlilik Ritüeli", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Sayı: 48/2, 2008, 111-126.
- Çevik 2015 N. Çevik, *Lykia Kitabı*, 2015, İstanbul.

- Çığ 2007 M. İ. Çığ, *Uygarlığın Kökeni Sümerliler 1*, İstanbul, 2007.
- Çolak 2013 F. Çolak, “Anadolu’da Afyon Ziraatı ve Ticaretine Dair İzlenimler”, *International Journal of Social Science*, Vol. 6, 2013, 513-529.
- Çubuk 2008 N. Çubuk, *Hierapolis Tiyatro Kabartmaları*, İstanbul, 2008.
- D’Andrea 1989 J. D’Andrea, *Ancient Herbs in the J. Paul Getty Museum Gardens*, California, 1989.
- D’Andria 2002 F. D’Andria, “Hierapolis Antik Kenti 2000 Yılı Kazı ve Onarım Çalışmaları”, 23. *KST I*, 2002, 99–106.
- D’Andria 2003 F. D’Andria, *Hierapolis (Pamukkale) Arkeoloji Rehberi*, İstanbul, 2003.
- D’Andria 2011 F. D’Andria, “Gods and Amazons in the nympheae of Hierapolis”, *Roman Sculpture in Asia Minor* (Proceedings of the International Conference to celebrate the 50th anniversary of the Italian excavations at Hierapolis in Phrygia held on May 24-26, 2007 in Cavallino), Ed. F. D’Andria-I. Romeo, Portsmouth, 2003, 151-172.
- D’Andria-Ritti 1985 F. D’Andria- T. Ritti, *Hierapolis: scavi e ricerche II: Le sculture del teatro*, Rome, 1985.
- Dalby 2003 A. Dalby, *Food in the Ancient World From A to Z*, London and New York, 2003.
- Dalby-Grainger 2001 A. Dalby-S. Grainger, *Antik Çağ Yemekleri ve Yemek Kültürü*, Çev. B. Avunç, İstanbul, 2001.
- Dalka 2010 Y. Dalka, *Hicrannar ve Canernar Nar (Punica Granatum L.) Çeşitlerinde Çiçeklenme Döneminin Meyve Tutumu, Pomolojik Özellikler ve Kalite Üzerine Etkisi*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Tokat, 2010 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Daşdemir 2015 Ö. Daşdemir, “Alevi Bektaşi Geleneğinde Elma”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 37, 2015, 83-97.
- Davis 1972 P. H. Davis, *Flora of Turkey and the East Aegean Islands*, Vol. 4, Edinburg, 1972.
- Davran 2011 F. Davran, *Lagina Hekate Kutsal Alanı Altarı Tavan Kasetleri Mimari Özellikleri*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2011 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Day 1984 L. P. Day, “Dog Burials in the Greek World”, *American Journal of Archaeology*, Vol. 88, No. 1, 1984, 21-32.

- Deighton 2005 H. J. Deighton, *Eski Atina Yaşantısında Bir Gün*, Çev. H. Kökten Ersoy, İstanbul, 2005.
- Delemen 2003 İ. Delemen, *Antik Dönemde Beslenme*, İstanbul, 2003.
- Delemen-Çokay Kepçe 2009 İ. Delemen-S. Çokay Kepçe, *Yunan ve Roma Kap Formları Sözlüğü*, 2009, İstanbul.
- Deliorman Orhan vd. 2011 D. Deliorman Orhan-F. Ergun-N. Orhan, “Anadolu Medeniyetlerinde Asma (*Vitis vinifera* L.)”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 30, Sayı: 50, 2011, 69-80.
- Demirel-Sevim 2012 S. Demirel-U. Sevim, “Hitit Tarımı Hakkında Bir İnceleme”, *Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, Sayı: 6, Gümüşhane, 2012, 200-211.
- Demirhan Erdemir 2015 A. Demirhan Erdemir, *Prehistorik ve İlk Çağlarda Tıp*, İstanbul, 2015.
- Demiriz 1984 F. Demiriz, “*Acanthus*; Türkiye’nin arkeoloji ve sanat tarihi terminolojisine yanlış adla girmiş bir bitki motifi”, *Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 3, 1984, 19-24.
- Demirtürk 2006 T. Demirtürk, *Dating of Laodikeia (Denizli) building ceramics using optically stimulated luminescence (OSL) techniques*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2006 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Dereboylu 2012 E. Dereboylu, *Aigai Pişmiş Toprak Figürinleri*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2012 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Dery 1996 A. C. Dery, “Food and the Roman Army: Travel, Transport and Transmission”, *Food on the Move*, England, 1996, 84-96.
- Dickson 2006 P. Dickson, *Dictionary of Middle Egyptian*, California, 2006.
- Dillon 1997 S. Dickson, “Figured Pilaster Capitals from Aphrodisias”, *American Journal of Archaeology*, Vol. 101, No. 4, 1997, 731-769.
- Dobos 2014 G.S. Dobos, *The Imperial Temple at Antiochia ad Cragum: Aspects of Architecture and Iconography*, University of Nebraska, 2014 (Unpublished Master Thesis).
- Doğer 1990 E. Doğer, *Antik Çağda Amphoralar*, İzmir, 1990.
- Doğer 2004 E. Doğer, *Antik Çağ’da Bağ ve Şarap*, İstanbul, 2004.
- Dökü 2002 F. E. Dökü, *Anadolu’da Eril Bereket Koruyucu Kültler ve Tanrılar*, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2002 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

- Dönmez-Öztürk 2006 F. Dönmez-Öztürk, *Roma Çağı Küçükasya Kentleri Arasında Homonoia Anlaşmaları*, İstanbul, 2006.
- Duman 2010 B. Duman, *Laodikeia Hellenistik ve Erken Roma Dönemi Seramiği*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2010 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Duman 2014a B. Duman, “Lykos Laodikeia'sından Yerel Üretim Bir Grup Seramik: Lykos Skyphosları”, *10. Yılında Laodikeia (2003-2013 Yılları), Laodikeia Çalışmaları 3*, Ed. C. Şimşek, İstanbul, 2014, 159-172.
- Duman 2014b B. Duman, “Menderes Tripolisi’ndeki Arkeolojik Keşifler”, *Geçmişten Günümüze Denizli 38*, 2014, 38-51.
- Duman 2017a B. Duman, “Tabernae in Tripolis”, *Landscape and History in the Lykos Valley*, Ed. C. Şimşek-F. D’Andria, Cambridge, 2017, 109-142.
- Duman 2017b B. Duman, “Tripolis ad Maeandrum”, *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, Sayı: 60, 36-39.
- Duman 2018 B. Duman, “Geç Antik Çağ’da Lydia Tripolis’i (MS 4. yy’dan Sasani Tahribatı’na Kadar)”, *Geç Antik Çağ’da Lykos Vadisi ve Çevresi*, Ed. C. Şimşek-T. Kaçar, İstanbul, 343-367.
- Durukan 2004 M. Durukan, “Olba Bölgesi ve Bölgede Kullanılan Polygonal Duvar Tekniği”, *Anatolia 26*, 2004, 39-63.
- Duymuş 2015 H. H. Duymuş, “Eski Yakındoğu’da “Nar” Sembolizmine Dair Bir Derleme Çalışması”, *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı: XXII, 2015, 19-38.
- Duymuş Florioti 2014 H. H. Duymuş Florioti, “Eski Kültürlerde Köpeğin Algılanışı: “Eski Mezopotamya Örneği” ”, *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 33, Sayı: 55, 2014, 45-69.
- Dürüşken 2000 Ç. Dürüşken, *Roma’nın Gizem Dinleri*, İstanbul, 2000.
- Dürüşken 2003 Ç. Dürüşken, *Roma Dini*, İstanbul, 2003.
- Düşen-Yaka Gül 2016 O. Düşen-H. Yaka Gül, “Aizanoi Antik Kenti’nde Mezar Stelleri Üzerinde Yer Alan Bazı Hayvansal Figürlerin Değerlendirilmesi”, *Aizanoi II*, Ed. E. Özer, 2016, 381-391.
- Eğilmez 2005 M. Eğilmez, *Hitit Ekonomisi*, İstanbul, 2005.
- El vd. 2009 S.N. El-M. Köstekli-H. İlyasoğlu- N. Girgin-N. Baş-A. F. Parsa, “Batı Anadolu’ya Özgü Bazı Geleneksel Gıdalar”, *II. Geleneksel Gıdalar Sempozyumu (27-29 Mayıs 2009)*, Ed. F. N. Çoksöyler vd., Van, 2009, 180-184.
- Elçin 1997 Ş. Elçin, “Türk Halk Edebiyatında Turna Motifi”, *Halk Edebiyatı Araştırmaları 1*, Ankara, 1997, 63-75.

- Eliade 2003 M. Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, Cilt: 1, Çev. A. Berktaş, İstanbul, 2003.
- El-Rayes 1995 R. El-Rayes, "The fig tree in the Mediterranean region and in Syria", *Cahiers Options Mediterraneennes* 13, 1995, 79-83.
- Elsner 2012 J. Elsner, "Sacrifice in Late Roman Art", *Greek and Roman Animal Sacrifice, Ancient Victims, Modern Observes*, Ed. C.A. Faraone-F.S. Naiden, 2012, Cambridge, 120-163.
- Emir 2011 B. Emir, *Antik Çağ'da Kadınların Dinsel Ritüelleri - Thesmophoria Örnek İncelemesi-*, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2011 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Enez 1987 N. Enez, *Doğal Boyamacılık, Anadolu'da Yün Boyamacılığında Kullanılmış Olan Bitkiler ve Doğal Boyalarla Yün Boyamacılığı*, İstanbul, 1987.
- Eraydın 2002 N. Eraydın, *Phrygia Bölgesindeki Zeus Epiyetleri*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2002 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Erbaşı 2013 F. S. Erbaşı, *Hititlerde Öteki Kurban ve Büyü*, İstanbul, 2013.
- Erdoğan 2011 A. Erdoğan, "Tripolis 2008-2009 Yılı Kazıları", 32. *KST* (24-28 Mayıs 2010 İstanbul), Cilt: 3, Ankara, 2011, 328-347.
- Erhan 2014 F. Erhan, *Antik Çağ Kilikia Sikkelerinde Dinsel Tasvirler*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2014 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Erhat 2010 A. Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul, 2010.
- Erim 1964 K. T. Erim, "Aphrodisias (Karia) Kazıları ikinci Kampanyaya ait rapor (Haziran-Eylül 1962)", *TAD XII-I*, Ankara, 1964, 14-18.
- Erim 1986 K. T. Erim, *Aphrodisias: City of Venüs Aphrodite*, New York, 1986.
- Erkut-Reyhan 2012 S. Erkut- E.Reyhan, "Hititlerde Toprak Edinme ve Arazi Bağış Belgelerinden Örnekler", *Acta Turcica*, Sayı: 1, 2012, 80-86.
- Erman 1907 A. Erman, *A Handbook of Egyptian Religion*, Tran. A. S. Griffith, London, 1907.
- Erol 1999 A. Erol, *Aiolia, Ionia, Karia, Lykia, Pisidia, Pamphylia, Kilikia Bölgesi Çeşme Yapıları*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1999 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

- Erön 2007 A. Erön, *Anadolu'da Roma Dönemi Tapınaklarında Görülen Bezemeli Frizler*, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın, 2007 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Ersoy 2016 A. Ersoy, "Smyrna/İzmir Arkeolojik Kazıları ve Smyrna Agorası (2007-2014)", *Hellenistik ve Roma Döneminde Smyrna (İzmir) Kazı ve Araştırmalar*, Ed. M. Frasca vd., İstanbul, 2016, 1-20.
- Ersoy 2016 E. Ersoy, "Anadolu Kültürlerinin Sembol Olarak Modern Sanata Yansımaları", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 27, 2016, 256-273.
- Ertekin 2007 E. Ertekin, "Roma Çağında Hierapolis ve Laodikeia'da Tekstil ve Tekstil Sektöründeki Meslek Örgütleri", *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildiriler 1* (6-8 Eylül 2006 Denizli), Ed. A. Özçelik vd., Denizli, 2007, 31-41.
- Ertem 1965 H. Ertem, *Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Anadolu'sunun Faunası*, Ankara, 1965.
- Ertem 1974 H. Ertem, *Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Anadolu'sunun Florası*, Ankara, 1974.
- Ertuğ vd. 2004 F. Ertuğ-G. Çelik-A. Çelik-T. Dirmenci, "Buldan (Denizli) Etnobotanik Alan Araştırması 2003", *TÜBA Kültür Envanteri Dergisi* 2, 2004, 187-218.
- Eyüboğlu vd. 1983 Ü. Eyüboğlu-I. Okaygün-F. Yaraş, *Doğal Boyalarla Yün Boyama, Uygulamalı ve Geleneksel Yöntemler*, İstanbul, 1983.
- Farnell 1896 L. R. Farnell, *The Greek States, Volume II*, Oxford, 1896.
- Farnell 1907 L. R. Farnell, *The Greek States, Volume III*, Oxford, 1907.
- Faydaoğlu-Sürücüoğlu 2011 E. Faydaoğlu-M. S. Sürücüoğlu, "Geçmişten Günümüze Tıbbi ve Aromatik Bitkilerin Kullanılması ve Ekonomik Önemi", *Kastamonuoğlu Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, Sayı: 11, 2011, 52-67.
- Ferrero 1993 D. de B. Ferrero, "Hierapolis", *AHIK Scavi archeologici italiani in Turchia*, Marsilio, 1993, 70-118.
- Ferrero 1997 D. de B. Ferrero, "Excavations and Restorations in Hierapolis During 1995", 28. *KST II*, 1997, 85-99.
- Ferrero vd. 2007 D. de B. Ferrero-G. Ciotta-P. Pensabene, *Il Teatro di Hierapolis di Frigia*, Genova, 2007.
- Filgis-Radt 1986 M. N. Filgis-W. Radt, *Die Stadtgrabung I: Das Heroon, Altertümer von Pergamon XV.1*, Berlin, 1986.
- Fink 2007 G. Fink, *Antik Mitolojide Kim Kimdir?*, Çev. S. Erfindik Yalçın, İzmir, 2007.

- Fiorentino vd. 2012 G. Fiorentino-C. D'Oronzo-F. Solinas, "Le ricerche archeobotaniche a Hierapolis di Frigia. Campagne 2002-2006", *Hierapolis di Frigia V, Le Attivita delle Campagne di Scavo e Restauro 2004-2006*, Ed. M.P. Caggia-T. Ismaelli, İstanbul, 2012, 39-59.
- Fitter-Manuel 1994 R. Fitter-R. Manuel, *Lakes, Rivers, Stream&Ponds&of Britain&North-West Europe*, 1994.
- Flaishman vd. 2008 M. A. Flaishman-V. Rodov-E. Stover, "The Fig: Botany, Horticulture and Breeding", *Horticultural Reviews*, Volume 34, 2008, 113-196.
- Fleischer 2000 R. Fleischer, "Ein Heiligtum für Apollon, Artemis und Leto bei Herakleia Salbake in Karien", *Archäologischer Anzeiger*, 3, 2000, 405-453.
- Fleischer 2008 R. Fleischer, "Efes Artemisi'nin Kült Heykeli ve Benzeri Tanrı Heykelleri", *Efes Artemisionu-Bir Tanrıçanın Kutsal Mekânı*, Viyana, 2008, 45-60.
- Foley 1994 H. P. Foley, *The Homeric Hymn to Demeter: Translation, Commentary and Interpretive Essays*, Princenton, 1994.
- Forrer 1975 L. Forrer, *The Weber Collection Vol III, Part II*, New York, 1975.
- Franke-Nolle 1997 P. R. Franke-M. K. Nolle, *Die Homonoia-Münzen Kleinasiens und der thrakischen Randgebiete*, Saarbrücker, 1997.
- Frazer 1990 J. G. Frazer, *The Golden Bough, A Study in Magic and Religion*, Macmillan Press, 1990.
- Friedell 2004 E. Friedell, *Antik Yunan'ın Kültür Tarihi*, Çev. N. Aça, Ankara, 2004.
- Fullerton 2000 M. D. Fullerton, *Greek Art*, London, 2000.
- Gagniers 1969 J. D. Gagniers, "Introduction Historique", *Laodicée du Lycos Le Nymphée*, Paris, 1969, 1- 11.
- Gardner 2012 J. F. Gardner, *Roma Mitleri*, Çev. S. Korkmaz, Ankara, 2012.
- Geldiay-Balık 1999 R. Geldiay-S. Balık, *Türkiye Tatlısu Balıkları*, İzmir, 1999.
- Gerard 2015 J. Gerard, *The Herbal or General History of Plants*, New York, 2015.
- Gezgin 2014 D. Gezgin, *Hayvan Mitosları*, İstanbul, 2014.
- Gezgin 2015 D. Gezgin, "Hayvan Mitosları", *Aktüel Arkeoloji* 44, 2015, 18-23.
- Gibson 1990 M. Gibson, "Nippur 1990: Gula, Goddess of Healing, and an Akkadian Tomb", *News&Notes*, 1990, No. 125, 1-3.

- Giesecke 2014 A. Giesecke, *The Mythology of Plants: Botanical Lore from Ancient Greece and Rome*, Los Angeles, 2014.
- Girgin 2006 G. Girgin, *Fenikeliler'de Akdeniz Ticareti*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2006 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Gledhill 2008 D. Gledhill, *The Names of Plants*, Cambridge, 2008.
- Gliwitzky 2010 C. Gliwitzky, *Späte Blüte in Side und Perge*, Bern, 2010.
- Gökçek 2015 L. G. Gökçek, *Asurlular*, Ankara, 2015.
- Göktürk 2015 R. S. Göktürk, "Phaselis Antik Kenti Florası I", *Phaselis*, Vol. I, 2015, 80-131.
- Gönenç 1992 E. Gönenç, *Doğal Çevre ve Dalyan'da Kaplumbağa Turizmi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1992 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Gönüz vd. 2006 A. Gönüz-A. Aksoy-E. Karabacak, "Çanakkale Çevresinde Doğal Yayılış Gösteren Bazı Potansiyel Boya Bitkileri", *Anadolu Ege Tarımsal Araştırma Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 16, 2006, 54-71.
- Greenhill 1867 W. A. Greenhill, "Demosthenes Philaethes", *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology*, Vol. I, Ed. W. Smith, Boston, 1867.
- Gregory 2008 T. E. Gregory, *Bizans Tarihi*, Çev. E. Ermert, İstanbul, 2008.
- Grimal 1997 P. Grimal, *Mitoloji Sözlüğü*, Çev. S. Tamgüç, İstanbul, 1997.
- Grossschmidt-Kanz 2002 K. Grossschmidt-F. Kanz, "Gladyatör'ün Yaşamı, Acısı ve Ölümü", *Efes Gladyatörleri, Öğleden Sonra Ölüm*, 2002, İzmir, 59-74.
- Guidoboni 1994 E. Guidoboni, *Catalogue of Ancient Earthquakes in the Mediterranean Area up to 10th Century*, Roma, 1994.
- Guizzi 2018 F. Guizzi, "The Inscriptions of Temple a from Laodikeia, New Evidence from the Age of Diocletian to the Age of Constantine", *Geç Antik Çağ'da Lykos Vadisi ve Çevresi*, Ed. C. Şimşek-T. Kaçar, 2018, İstanbul, 201-215.
- Gunter 1995 C. Gunter, *The Marble Sculpture: Labraunda, Swedish Excavation and Researches*, Vol. II:5, Stockholm, 1995.
- Gülerer vd. 2009 S. Gülerer-D. Oktay-T. Karagöz, "Uşak'ın Geleneksel Yemekleri ve Bu Yemekler Etrafında Oluşan Söylenceler", II. *Geleneksel Gıdalar Sempozyumu (27-29 Mayıs 2009)*, Ed. F. N. Çoksöyler vd., Van, 2009, 273-276.

- Gümüşçü-Gümüşçü 1996 A. Gümüşçü-O. Gümüşçü, “Türkiye’de Haşaş ve Haşaş Tarımının Coğrafi Dağılışı”, *A.Ü. Türkiye Coğrafiya Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 6, Ankara, 1996, 123-148.
- Günel 1999 N. Günel, “Türkiye’de İncir Kültürü”, *Türk Coğrafiya Dergisi*, Sayı: 34,1999, 211-232.
- Günel 2008 N. Günel, “Türk Dünyasında İncir Kültürü”, *Journal of Turkish Studies*, Vol. 3, 2008, 561-581.
- Günday 2010 O. Günday, *Antikçağ’dan Ortaçağ’a Hayvanlar*, Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa, 2010 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Gündoğdu-Yılmaz 2013 M. Gündoğdu-H. Yılmaz, “Bazı Standart Nar (*Punica granatum L.*) Çeşitleri ve Genotiplerine ait Meyvelerin C Vitamini, şeker ve Besin Elementleri İçeriklerinin Belirlenmesi”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Tarih Bilimleri Dergisi*, Sayı: 23, 2013, 242-248.
- Gündüz 2008 S. Gündüz, *Antik Limanlar Işığında Myndos Limanı ve Liman Yapıları*, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2008 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Güney 1975 S. Güney, *Büyük Menderes Bölgesi*, İstanbul, 1975.
- Gürdal 2007 T. Gürdal, *Anadolu’da Apollon Kültü*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Gürsoy-Gürsoy 2004 O. V. Gürsoy-U. K. Gürsoy, “Anadolu’da Diş ve Dişeti ile İlgili Hastalıkların Tedavisinde Halk Arasında Yaygın Olarak Kullanılan Bitkiler, Kullanım şekilleri ve Bitkisel Özellikleri”, *Cumhuriyet Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 1, 2004, 64-67.
- Gürten 2013 K. Gürten, *Receptum Nautarum*, İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 1, 2013, 275-294.
- Güveloğlu 2014 A. Güveloğlu, “İmparator Sofraları”, *Mediterranean Journal of Humanities* IV/2, 2014, 131-140.
- Güven 2014 M. Güven, “Türk Halk Oyunlarında Kartal Figürü”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 51, 2014, 285-302.
- Hague 1988 R. Hague, “Marriage Athenian Style”, *Archaeology* 41/3, 1988, 32-36.
- Halat 2009 M. Halat, “Afyonkarahisar’ın Yöresel Hamur İşlerinden Bükme ve Ağzıaçık”, *II. Geleneksel Gıdalar Sempozyumu (27-29 Mayıs 2009)*, Ed. F. N. Çoksöyler vd., Van, 2009, 310-311.

- Hamilton 1984 W. J. Hamilton, *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia I-II*, New York, 1984.
- Hansen 1971 E. V. Hansen, *The Attalis of Pergamon*, Ithaca: Cornell University Press, 1971.
- Harrison 1912 J. E. Harrison, *Themis: A Study of the Social Origins of Greek Religion*, Cambridge, 1912.
- Harrison 1982 E. Harrison, "Two Pheidian Heads: Nike and Amazon", *The Eye of Greece*, Ed. J. Boardman, Cambridge, 1982, 53-88.
- Harrison 2012 T. P. Harrison, "Bir Hitit Kralı Suppiluliuma", *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, Sayı: 29, 50-51.
- Hart 2010 G. Hart, *Mısır Mitleri*, Çev. M. S. Türk, 2010.
- Head 1906 B. V. Head, *Catalogue of the Greek Coins of Phrygia*, BMC Greek Coins, London, 1906.
- Head 1977 B. V. Head, *Historia Numorum A Manual Of Greek Numismatics*, London, 1977.
- Hehn 2003 V. Hehn, *Zeytin, Üzüm ve İncir*, Ankara, 2003.
- Henry Hooke 2002 S. Henry Hooke, *Ortadoğu Mitolojisi*, Çev. A. Şenel, Ankara, 2002.
- Higgins 2005 R. Higgins, *Minoan and Mycenaean Art*, London, 2005.
- Hill 1897 G.F. Hill, *Greek Coins of Lycia, Pamphylia, and Pisidia*, London.
- Hnila 2002 P. Hnila, Some Remarks on the Opium Poppy in Ancient Anatolia, *Mauerschau*, Band 1, 2002.
- Hobbs 1998 J. J. Hobbs, "Troubling Fields: The Opium Poppy in Egypt", *Geographical Review*, Vol. 88, No.1, 1998, 64-85.
- Hoşafcı 2007 Ö. D. Hoşafcı, *Lykos Vadisinde Dionysos Kültü*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, 2007 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Howgego 2013 C. Howgego, *Sikkelerin Işığında Eski Çağ Tarihi*, Çev. O. Tekin, İstanbul, 2013.
- Huttner 1997 U. Huttner, "Wolf und Eber: die Flüsse von Laodikeia in Phrygien", *Internationales Kolloquium zur kaiserzeitlichen Münzprägung Kleinasien*, Ed. J. Nolle, Milan, 93-108.
- Huttner 2013 U. Huttner, *Early Christianity in the Lykus Valley*, Trans. D. Green, Boston, 2013.

Hünemörder 1998 C. Hünemörder, “Hippokampos”, *Der Neue Pauly Enzyklopädie der Antike* 5, Weimar, 1998.

Immerwahr 1989 S. A. Immerwahr, “The Pomegranate Vase Its Origins and Continuity”, *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, Vol. 58, No. 4, 1989, 397-410.

Indgjerd 2014 H. Indgjerd, *The Grave Goods of Roman Hierapolis an Analysis of the Finds from four Multiple Burial Tombs* (Unpublished Master Thesis), Master of Arts, Conservation and History University of Oslo, 2014.

Ismaelli 2009 T. Ismaelli, *Architettura Dorica A Hierapolis di Frigia*, Hierapolis di Frigia III, İstanbul, 2009.

Ismaelli 2017 T. Ismaelli, *Hierapolis di Frigia X: Il Tempio A Nel Santuario di Apollo, Architettura, Decorazione e Contesto*, İstanbul, 2017.

Işık 1999 F. Işık, *Doğa Ana Kubaba*, İstanbul, 1999.

Işık 2007 F. Işık, *Girlanden-Sarkophage aus Aphrodisias*, Mainz am Rhein, 2007.

İdil 1999 V. İdil, *Nysa ve Akharaka*, İstanbul, 1999.

İzник 2011 E. İzник, “İmparator Diocletianus’un Tavan (En Yüksek) Fiyatlar Fermanı”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: XXX, Sayı: 49, Ankara, 2011, 97-130.

Jackson 1999 R. Jackson, *Roma İmparatorluğu’nda Doktorlar ve Hastahklar*, Çev. Ş. Mumcu, İstanbul, 1999.

Janick vd. 2007 J. Janick-H.S. Paris-D.C. Parrish, “The Cucurbits of Mediterranean Antiquity: Identification of Taxa from Ancient Images and Descriptions”, *Annals of Botany* 100, 1441-1457.

Jannot 2009 J. R. Jannot, “The Lotus, Poppy and Other Plants in Etruscan Funerary Contexts”, *Etruscan by Definition: The Cultural, Regional and Personal Identity of the Etruscans, Papers in honour of Sybille Haynes*, Ed. J. Swaddling-P. Perkins, British Museum Research Publication 173, London, 2009, 81-86.

Jennings 1880 H. Jennings, *Phallic Worship: a Description of the Mysteries of the Sex Worship of the Ancient*, London, 1880.

Jeremić 2013 G. Jeremić, “Ludi Gallinarii on the Mosaic Floor from Oescus (NW Bulgaria)”, *Bioarchaeology in the Balkans balance and perspectives*, Ed. N. Miladinović-Radmilović-S. Vitezović, Belgrade, 2013, 187-198.

Johnson 1950 S. E. Johnson, “Laodicea and Its Neighbors”, *The Biblical Archaeologist*, Vol. 13, No. 1, 1950, 1-18.

- Johnston 2007 S. I. Johnston, "Mysteries", *Ancient Religions*, Ed. S. I. Johnston, Harvard, 2007.
- Jones 1964 A. H. M. Jones, *The Later Roman Empire 284–602, Vol II*, Oxford, 1964.
- Jost 2005 M. Jost, "Mystery Cults in Arcadia", *Greek Mysteries, The Archaeology and Ritual of Ancient Greek Secret Cults*, Ed. M.B. Cosmopoulos, New York, 2005.
- Julyan-Dircksen 2011 M. Julyan-M. Dircksen, "The Ancient Drug Opium", *Aktoterion* 56, 2011, 75-90.
- Junkelmann 2002 M. Junkelmann, "Gladyatörlerin Silahları ve Dövüş Teknikleri", *Efes Gladyatörleri, Öğleden Sonra Ölüm*, 2002, İzmir, 25-42.
- Kaçar 2014 T. Kaçar, "Kentlerden Yüce, İmparatorlara Eşit: Sofist ve Politikacı Olarak Laodikeia'lı Polemon", *10. Yılında Laodikeia (2003-2013 Yılları), Laodikeia Çalışmaları 3*, Ed. C. Şimşek, İstanbul, 2014, 195-205.
- Kadioğlu 2006 M. Kadioğlu, *Forschungen in Nysa am Mäander*, 2006, Mainz am Rhein.
- Kadioğlu 2007 Y. Kadioğlu, "Uşak'ta Haşhaş Tarımının Coğrafi Özellikleri", *Doğu Coğrafya Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 18, 2007, 165-186.
- Kâhil 1969 L. Kâhil, "La Sculpture", *Laodicée du Lycos Le Nymphée*, Ed. J. D. Gagniers, Paris, 1969, 187-227.
- Kaplan 2010 D. Kaplan, "Frank Calvert Koleksiyonu'ndan Bir Grup Oturan Çocuk Terrakotta'ları", *Anatolia* 36, 2010, 127-147.
- Kaplan 2013 D. Kaplan, *Kilikia Bölgesi Roma İmparatorluk Dönemi Mimari Süslemeleri*, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin, 2013 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Kapoor 1995 L. D. Kapoor, *Opium Poppy. Botany, Chemistry and Pharmacology*, London, 1995.
- Karadağ 2007 R. Karadağ, *Doğal Boyamacılık*, Ankara, 2007.
- Karamanoğlu 1976 K. Karamanoğlu, *Türkiye Bitkileri*, Cilt: 1, Ankara, 1976.
- Karamanoğlu 1977 K. Karamanoğlu, *Farmasötik Bitkiler*, Ankara, 1977.
- Karaöz Arıhan 2003 S. Karaöz Arıhan, *Antik Dönemde Tıp ve Bitkisel Tedavi*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2003 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

- Karayaka 2007 N. Karayaka, *Hellenistik ve Roma Döneminde Pisidia Tanrıları*, İstanbul, 2007.
- Karttunen 1999 K. Karttunen, "Laodike", *Der Neue Pauly*, Band 6, Stuttgart, 1999.
- Kaya 2006 M. A. Kaya, "Roma İmparatoru Septimius Severus Dönemi'nde Anadolu", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 39, Ankara, 2006, 27-48.
- Kaya 2009 M. A. Kaya, "Anadolu'da Roma Egemenliği (İÖ 205-25)", *Doğu Batı Dergisi*, Sayı: 49, Ankara, 2009, 195-234.
- Kaya vd. 2016 M. A. Kaya-K. Taşdöner Özcan, "Roma İmparatoru Hadrianus ve Anadolu: Geziler, Eyaletler ve Kentler", *Sencer Şahin Anısına Yazılar*, Ed. M. Adak vd., İstanbul, 2016, 494-513.
- Kaygısız vd. 2006 T. Kaygısız- F. Şen- M. K. Bozokalfa- D. Eşiyok, "Yazlık Kabaklarda (*Cucurbita pepo* L. cv. Sakız) Verim Dağılımı ve Hasat Sonrası Kalite Değişimlerinin Belirlenmesi", *Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 43/2, 2006, 27-37.
- Kaynakçı Elinç 2007 Z. Kaynakçı Elinç, *Batı Anadolu'da Hellenistik Roma Dönemleri'nde Bahçe Mimarisi*, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2007 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Kaynakçı Elinç 2013 Z. Kaynakçı Elinç, "Batı Anadolu'da Antik Çağlarda Sepulkral Anıtlar Üzerindeki Gırlarlarda Kullanılan Süs Bitkileri", *V. Süs Bitkileri Kongresi* (06-09 Mayıs 2013), Ed. K. Erken-F. Pezikoğlu, Cilt: 1, Yalova, 2013, 61-67.
- Kenanoğlu Bektaş-Saner 2013 Z. Kenanoğlu Bektaş-G. Saner, "Türkiye'de Enginar Üretimi ve Pazarlaması", *Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 27, Sayı: 1, 2013, 115-128.
- Kennedy 2014 D. O. Kennedy, *Plants and the Human Brain*, Oxford, 2014.
- Kerenyi 1996 C. Kerenyi, *Dionysos Archetypal Imagen of Indestructible Life*, New Jersey, 1996.
- Keskin-İli 2011 N. Keskin-P. İli, "Denizli Horozu Genital Sistemi Üzerinde Histokimyasal Araştırmalar", *Atatürk Üniversitesi Veteriner Bilimleri Dergisi* 6: 3, 2011, 231-237.
- Kılıç- Başol 2014 Y. Kılıç-S. Başol, "Hitit Büyülerinde Sayı ve Renk Sembolizmi", *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/7, 2014, 51-64.
- Kıran 2006 Ö. Kıran, *Kozan Yöresi Florasındaki Tıbbi Bitkiler ve Bunların Halk Tıbbında Kullanılışı*, Çukurova Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Adana, 2006 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

- Kimball 2013 J. D. Kimball, *Savaşçı Kadınlar Amazonlar*, Çev. M. Çağdaş, İstanbul, 2013.
- Kleiner 1992 D. E. E. Kleiner, *Roman Sculpture*, London, 1992.
- Koca vd. 2009 İ. Koca-B. Tekgüler-B. Aydeniz, “Çam Fıstığının Özellikleri”, *II. Geleneksel Gıdalar Sempozyumu (27-29 Mayıs 2009, Van)*, Ed. F. N. Çoksöyler vd., 2009, 450-454.
- Koch 2001 G. Koch, *Roma İmparatorluk Dönemi Lahitleri*, Çev. Z. Z. İlkelen, İstanbul, 2001.
- Koch 2017 G. Koch, “Überlegungen zum Ende der Sarkophag-Produktion in Kleinasien”, *Adalya* 20, 2017, 323-355.
- Koçel Erdem 1996 Z. Koçel Erdem, *Anadolu'da Hadrianus Dönemi Mimari Bezemeleri*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1996 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Koçel Erdem 2008 Z. Koçel Erdem, “İmparator Hadrianus Dönemi Mimari Süslemeleri: Sütun Yivleri arasındaki Vazo Benzeri Motifler”, *Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu'na 65. Yaş Armağanı*, Ed. İ. Delemen vd., İstanbul, 2008, 699-709.
- Konakçı 2014 E. Konakçı, “Laodikeia'nın İlk Yerleşimi: Asopos Tepesi”, *10. Yılında Laodikeia (2003-2013 Yılları)*, *Laodikeia Çalışmaları* 3, Ed. C. Şimşek, İstanbul, 2014, 87-122.
- Koşar vd. 2012 F. Ç. Koşar-H. Camcı-A. Köse, “Farklı Haşhaş (Papaver Somniferum L.) Hatlarının Eskişehir Ekolojik Koşullarında Verim, Verim Unsurları ve Morfin Verimlerinin Belirlenmesi”, *Tıbbi ve Aromatik Bitkiler Sempozyumu (13-15 Eylül 2012)*, Tokat, 2012, 151-155.
- Köse 2008 V. Köse, “Dionysos-Felicitas-Bereket Küçük Asya Taş Ustalarının Roma Mimarlık Süslemelerine Katkısına bir Örnek: Kıvrımlı Sarmaşık Dalı”, *Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu'na 65. Yaş Armağanı II*, Ed. İ. Delemen vd., İstanbul, 2008, 747-758.
- Kramer 2014 S. N. Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar*, Çev. H. Koyukan, İstanbul, 2014.
- Krikorian 1975 A. D. Krikorian, “Were the Opium Poppy and Opium Known in the Ancient near East?”, *Journal of the History of Biology*, Vol. 8, No. 1, 1975, 95-114.
- Kurt-Şahin 2013 H. Kurt-G. Şahin, “Bir Ziraat Coğrafyası Çalışması: Türkiye'de Nar (Punica granatum L.) Tarımı”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı: 27, 2013, 551-574.
- Kuzu 2008 Z. Kuzu, *Laodikeia Hamamları*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, 2008 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

- Küsmez 2009 P. Küsmez, *Başlangıcından M.Ö. 2. Binin Sonuna Kadar Anadolu Tasvir Sanatında Av*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2009 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Kyrieleis 1993 H. Kyrieleis, "The Heraion at Samos", *Greek Sanctuaries: New Approaches*, London, 1993, 125-153.
- Ladstätter 2013 S. Ladstätter, *Ephesos Yamaç Ev 2*, Çev. S. Gün, İstanbul, 2013.
- Lafli 2014 E. Lafli, "Sikkeler Işığında Roma Döneminde Kuzeydoğu Karia Kentleri", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, Sayı: 147, 2014, 1-20.
- Lanckoronski 2005 K. G. Lanckoronski, *Pamphylia ve Pisidia Kentleri*, Çev. S. Bulgurlu Gün, İstanbul, 2005.
- Lane 1980 E. N. Lane, "Towards a Definition of the Iconography of Sabazius", *Numen*, Vol. 27, 1980, 9-33.
- Lane 1986 E. N. Lane, "A Men-Stele From Phrygian Hierapolis Further Considerations", *Epigraphic Anatolia* 7, 1986, 107-110.
- Lang 2003 G. Lang, *Klassische Antike Stätten Anatoliens*, Norderstedt, 2003.
- Larson 2007 J. Larson, *Ancient Greek Cults*, London, 2007.
- Leake 1976 W. M. Leake, *Journal of a Tour in Asia Minor*, New York, 1976.
- Leeming 2017 D. A. Leeming, *A'dan Z'ye Dünya Mitolojisi*, Çev. N. Soysal, İstanbul, 2017.
- Leeser 2006 R. Leeser, "The Nature of Artemis Ephesia", *McGill Journal of Classical Studies* 4 (2005-2006), 2006, 43-54.
- Lessing- Varone 1996 E. Lessing- A. Varone, *Pompeii*, Paris, 1996.
- Littlewood 1968 A. R. Littlewood, "The Symbolism of the Apple in Greek and Roman Literature", *Harvard Studies in Classical Philology*, Vol. 72, 1968, 147-181.
- Lust 2000 J. Lust, *Şifalı Bitkiler Ansiklopedisi*, Çev. A. Dülger, İstanbul, 2000.
- Madrigal 2014 M. Radrigal, *Tevrat Dönemi'nde Günlük Hayat*, İstanbul, 2014.
- Magie 1950 D. Magie, *Roman Rule in Asia Minor To The End Of The Third Century After Christ Vol I-II*, New Jersey: Princeton University Press, 1950.
- Magie 2001 D. Magie, *Anadolu'da Romalılar I, Attalos'un Vasiyeti*, Çev. N. Başgelen-Ö. Çapar, İstanbul, 2001.

- Magie 2002 D. Magie, *Anadolu'da Romalılar 2, Batı Anadolu ve Zenginlikleri*, İstanbul, 2002.
- Malay 1989 H. Malay, "Antik Devirde Denizli Yöresinde Ekonomik Durum", *Türk Kültür Tarihinde Denizli Sempozyumu "Bildiriler" 27-30 Eylül 1988*, Denizli, 1989, 295-298.
- Malay 1992 H. Malay, *Helenistik Devirde Pergamon ve Aristokinos Ayaklanması*, İzmir.
- Mamıkoğlu 2012 N. G. Mamıkoğlu, *Türkiye'nin Ağaçları ve Çaluları*, İstanbul, 1992.
- Mandacı 2013 E. Mandacı, "Eski Mezapotamya'da Tıp", *History Studies*, Vol. 5, 2013, 107-118.
- Mansel 1951 A. M. Mansel, "Mimarlık Anıtları", *1947 Senesi Side Kazılarına Dair Önrapor*, 1951, Ankara, 1-13.
- Mansel 1962 A. M. Mansel, "Side Tiyatrosu", *Belleten*, Cilt: XXVI, Sayı: 101-104, 1962, 45-77.
- Mansel 1963 A. M. Mansel, *Die Ruinen von Side*, Berlin, 1963.
- Mansel 1969 A.M. Mansel, "1968 Perge Kazısına Dair Önrapor", *Türk Arkeoloji Dergisi*, Sayı: XVII.1, Ankara, 93-105.
- Mansel 1978 A. M. Mansel, *Side 1947-1966 Yılları Kazıları ve Araştırmalarının Sonuçları*, Ankara, 1978.
- Marchese 1986 R. T. Marchese, *The Lower Meander Flood Plain-A regional settlements study*, Oxford, 1986.
- Marinatos 1993 N. Marinatos, *Minoan Religion, Ritual, Image and Symbol*, South Caroline, 1993.
- Masino-Sobrà 2012 F. Masino-G. Sobrà, "Ricerche e interventi nel Teatro", *Hierapolis di Frigia V, Le Attività delle Campagne di Scavo e Restauro 2004-2006*, Ed. M.P. Caggia-T. Ismaelli, 2012, 207-233.
- Mayor 2013 A. Mayor, *Mithridates*, Çev. G. Ergin, İstanbul, 2013.
- McCaan 1968 A. M. McCaan, *The Portraits of Septimius Severus (A.D. 193-211), Memoirs of the American Academy in Rome*, Vol. 30, Rome: University of Michigan Press, 1968.
- McKenzie 1990 J. McKenzie, *The Architecture of Petra*, Oxford, 1990.
- Mcshine 1964 R. Mcshine, *The Foreign Policy of the Attalis of Pergamum*, Urbana: University of Illinois Press, 1964.

- Meijer 2006 F. Meijer, *İmparatorlar Yataklarında Ölmez*, Çev. G. Ergin, İstanbul, 2006.
- Meijer 2008 F. Meijer, *Gladyatörler, Tarihin En Ölümcül Silahı*, Çev. D. Günenç, İstanbul, 2008.
- Memiş 2014 M. Memiş, *İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki Gladyatör Stelleri*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2014 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Meriç 1988 R. Meriç, "Antik Dönemde Küçük Menderes Havzasının Tarihsel Coğrafyasına Genel Bir Bakış", *Ege Coğrafya Dergisi*, Sayı: 4, 1988, 202-213.
- Merlin 2003 M. D. Merlin, "Archaeological Evidence for the Tradition of Psychoactive Plant Use in the Old World", *Economic Botany*, Vol. 57, No. 3, 2003, 295-323.
- Mert 2008 İ. H. Mert, *Untersuchungen zur Hellenistischen und Kaiserzeitlichen Nauornamentik von Stratonikeia*, Istanbuler Forschungen 50, Tübingen, 2008.
- Mert vd. 1992 H. Mert-Y. Doğan-S. Başlar, "Doğal Boya Eldesinde Kullanılan Bazı Bitkiler", *Ekoloji*, Sayı: 3, 1992, 14-17.
- Miles 2012 M. M. Miles, "Entering Demeter's Gateway: The Roman Propylon in the City Eleusinion", *Architecture of the Sacred: Space, Ritual, and Experience from Classical Greece to Byzantium*, Ed. B.D. Wescoat vd., Cambridge, 2012.
- Mitchell 1993 S. Mitchell, *Anatolia, Land, Men, and Gods in Asia Minor*, Vol. I, Oxford, 1993.
- Mitchell- Waelkens 1998 S. Mitchell- M. Waelkens, *Pisidian Antioch*, London, 1998.
- Moretti 1948 G. Moretti, *Ara Pacis Augustae*, Rome, 1948.
- Morkholm 2000 O. Morkholm, *Erken Hellenistik Çağ Sikkeleri*, İstanbul, 2000.
- Mortensen 2014 J. L. Mortensen, *The Implications of Content Analysis for the Interpretation of Unguentaria in Museum Collections*, University of Wisconsin Milwaukee, 2014 (Unpublished Master Thesis).
- Moscatti 2004 S. Moscatti, *Fenikeliler*, Çev. S. Gül, Ankara, 2004.
- Murat 2003 L. Murat, "Ammihanta Ritüelinde Hastalıklar ve Tedavi Yöntemleri", *Archivum Anatolicum*, Cilt: IV, Sayı: 2, 2003, 89-109.

- Muss 2008 U. Muss, “Kült Heykeli ve Heykelcikleri-Artemision’daki diğler Tanrıçalar”, *Efes Artemisionu, Bir Tanrıçanın Kutsal Mekânı*, İstanbul, 73-78.
- Musselman 2003 L. J. Musselman, “Trees in the Koran and the Bible”, *Unasylya* 213, Vol. 54, 45-46.
- Muthmann 1982 F. Muthmann, *Der Granatapfel, Symbol des Lebens in der Alten Welt*, Bern, 1982.
- Nacar 2014 Ç. Nacar, *Yazlık Kabaklarda (Cucurbita pepo L.) Morfolojik ve Moleküler Yöntemlerle Heterotik Grupların Tespit Edilmesi ile Verim, Erkencilik ve Meyve Özelliklerinde Heterozis*, Çukurova Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Adana, 2014 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Naumann 1979 R. Naumann, *Der Zeustempel zu Aizanoi*, 1979, Berlin.
- Neer vd. 1997 W. van Neer-B. de Cupere-M. Waelkens, “Remains of Local and Imported fish at the Ancient Site of Sagalassos (Burdur Prov., Turkey)”, *Sagalassos IV*, Ed. M. Waelkens-J. Poblome, Leuven, 1997, 571-586.
- Nekhrizov-Tzvetkova 2012 G. Nekhrizov- J. Tzvetkova, “Ritual Pit Complexes in Iron Age Thrace: The Case Study of Svilengrad”, *In Anatolian Iron Ages Colloquium Held at Edirne (19-24 April 2010)*, Ed. A. Çilingiroğlu, 2012, 177-209.
- Nicol 1958 D. M. Nicol, “The Oracle of Dodona”, *Greece&Rome*, Vol. 5, No. 2, 1958, 128-143.
- Niewöhner 2016 P. Niewöhner, *Miletos/Balat*, İstanbul, 2016.
- Oakley- Sinos 1993 J. H. Oakley- R. H. Sinos, *The Wedding in Ancient Athens*, Winconsin, 1993.
- Ochsenschlager 1963 E. L. Ochsenschlager, “The Archaeological World: Aphrodisias in Caria”, *The Classical World*, Vol. 56, No. 5, 1963, 146-147.
- Oğuzhanoğlu 2014 U. Oğuzhanoğlu, “Laodikeia’dan Batı Anadolu Erken Tunç Çağı’na Yeni Katkılar”, *10. Yılında Laodikeia (2003-2013 Yılları)*, *Laodikeia Çalışmaları* 3, Ed. C. Şimşek, İstanbul, 71-86.
- Okan 2016 E. Okan, “Tykhe ya da Fortuna”, *Düzce Üniversitesi Sanat, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi Yayını*, Cilt: 01, Sayı: 01, 2016, 1-14.
- Olshausen 1999 E. Olshausen, “Laodikeia”, *Der Neue Pauly Enzyklopädie der Antike*, Band 6, Stuttgart, 1999.
- Ossi 2009 A. J. Ossi, *The Roman Honorific Arches of Pisidian Antioch: Reconstruction and Contextualization*, University of Michigan, Classical Art and Archaeology, Michigan, 2009 (Unpublished Doctoral Thesis).

- Outschar 1996 U. Outschar, “Zur Baudekoration und typologischen Stellung des Tetracylons”, *Aphrodisias Papers 3*, Ed. C. Roueché-R.R.R. Smith, 215-224, 1996.
- Öz 2014 E. Öz, *Kültepe Metinleri Işığında Eski Anadolu’da Tarım ve Hayvancılık*, Ankara, 2014.
- Özalp Konyar 2013 H. Özalp Konyar, *Denizli*, Denizli.
- Özçelik-Balabanlı 2005 H. Özçelik-C. Balabanlı, “Burdur İlinin Tıbbi ve Aromatik Bitkileri”, *I. Burdur Sempozyumu (16-19 Kasım 2005) Bildiriler Kitabı*, Ed. G. Yıldız vd., Cilt: 2, Burdur, 2005, 1127-1136.
- Özdemir vd. 2009 Y. Özdemir-P. Akbulut-Ş. Kurultay, “Dünden Bugüne Safranbolu Lokumu, Fiziksel, Kimyasal ve Mikrobiyolojik Özellikleri”, *II. Geleneksel Gıdalar Sempozyumu (27-29 Mayıs 2009)*, Ed. F. N. Çoksöyler vd., Van, 2009, 405-408.
- Özdilek 2011 B. Özdilek, *Rhodiopolis Tiyatrosu ve Lykia Tiyatroları*, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2011 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Özdilek 2016 B. Özdilek, “Lykia Tiyatrolarına Genel Bakış”, *Cedrus IV*, 2016, 139-185.
- Özdizbay 2004 A. Özdizbay, *Eski Yunan’da Tarım*, İstanbul, 2004.
- Özer 2016 E. Özer, “Aizanoi’den Horozlu Mezar”, *Art-Sanat 5*, 1-24.
- Özgan 2013 R. Özgan, *Roma Portre Sanatı II*, İstanbul, 2013.
- Özgen 2009 H. M. Özgen, *Anadolu’da Roma Dönemi Takları ve Tak Biçimli Kent Kapıları*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Özgüç 1965 N. Özgüç, *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, Ankara, 1965.
- Özgür 1990 M.E. Özgür, *Perge ein Reiseführer*, İstanbul, 1990.
- Özgür 2011 M. E. Özgür, *Antalya Müzesi Perge Tiyatrosu Heykelleri’yle Tarih ve Mitoloji Gezisi*, Ankara, 2011.
- Özkan- Dinç 1993 N. Özkan- S. Dinç, “Nar (*Punica granatum* L.) Meyva Kabuklarının Eczacılık Yönünden Değerlendirilmesi”, *Ankara Eczacılık Fakültesi Dergisi*, Sayı: 22, 1993, 21-29.
- Özkut 2009 D. Özkut, “Patara Deniz Feneri Mimari Belgeleme Çalışmaları”, *Kültür Varlıklarının Belgelemesi*, Eskişehir, 2009, 23-40.
- Özlem Aytaçlar 2009 P. Özlem Aytaçlar, “Küçük Asya’nın Romanizasyonu”, *Doğu Batı Dergisi*, Sayı: 49, Ankara, 2009, 286-296.

- Özlem Aytaçlar 2017 P. Özlem Aytaçlar, “Some Inscriptions from Pisidia”, *Adalya* 20, 2017, 315-322.
- Özmkas 1993a Y. Özmkas, “Bergamalı Galenos”, *Bilim ve Teknik Dergisi*, Ekim, Ankara, 1993, 768-769.
- Özmkas 1993b Y. Özmkas, “Bergamalı Galenos”, *Bergama Belleten*, Sayı: 4, 1993, İzmir, 8-12.
- Öztürk 2007 F. Öztürk, *Efes Müzesi’nden Bir Grup Terrakotta Figürin*, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın, 2007 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Öztürk 2009 A. Öztürk, *Die Architectur der Scaenae Frons des Theaters in Perge*, Berlin, New York, 2009.
- Öztürk 2010 B. Öztürk, *Yazıtlar Işığında Roma İmparatorluk Çağı Küçükasyası’nda Dionysos Kültü*, İstanbul, 2010.
- Özüdoğru 2014 Ş. Özüdoğru, “Kibyra’dan Hellenistik Dönem’e ait Yeni Veriler Üzerine Değerlendirmeler”, *Cedrus* II, 2014, 171-188.
- Pekman 1989 A. Pekman, *Son Kazı ve Araştırmalar Işığında Perge Tarihi*, Ankara, 1989.
- Pellino 2012 G. Pellino, “Una statua di Afrodite con dedica di M. Antonios dal Teatro”, *Hierapolis di Frigia V, Le Attivita delle Campagne di Scavo e Restauro 2004-2006*, Ed. M.P. Caggia-T. Ismaelli, İstanbul, 2012, 235-258.
- Pensabene 2007 P. Pensabene, “Gli Elementi Marmorei della Scena: Classificazione Tipologica e inquadramento nella Storia degli Studi della decorazione Architettonica in Asia Minore”, *Il teatro di Hierapolis di Frigia. Restauro, architettura ed epigraphica*, Ed. De Ferrari, Genoa, 2007, 229-388.
- Pişkin 2007 C. Pişkin, *Antik Çağ’da Karia Bölgesinde Dionysos Kültü ve Şarap Üretimi*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2007 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Polat Öğüt 2006 S. Polat Öğüt, *Principatus Dönemi Küçük Asya’sında Gösteriler*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Polinskaya 2013 I. Polinskaya, *A Local History of Greek Polytheism*, Boston, 2013.
- Popkin 2012 M. L. Popkin, Rooster, “Columns and Athena on Early Panathenaic Prize Amphoras: Symbols of a New Athenian Identity”, *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, Vol. 81, No: 2, 2012, 207-235.

- Price 2004 S. R. F. Price, *Ritüel ve İktidar*, Çev. T. Esin, Ankara, 2004.
- Puhvel 1991 J. Puhvel, *Hittite Etymological Dictionary Vol. 3*, Word beginning with H, Berlin-New York, 1991.
- Pulak 2006 C. Pulak, “Uluburun Batığı”, *Uluburun Gemisi, 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, Ed. C. Pulak vd., İstanbul, 2006, 57-104.
- Radt 1978 W. Radt, *Pergamon*, İstanbul, 1978.
- Ramsay 1895 W. M. Ramsay, *Cities and Bishoprics of Phrygia*, Oxford, 1895.
- Ramsay 1960 W. M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Çev. M. Pektaş, İstanbul, 1960.
- Rathje 2007 A. Rathje, “Murlo, Images and Archaeology”, *Etruscan Studies*, Volume 10, 2007, 175-184.
- Reeder 1990 E. D. Reeder, “Some Hellenistic Terracottas and Sculpture in Asia Minor”, *The Coroplast's Art, Greek Terracottas of the Hellenistic Period*, New York, 1990, 81-88.
- Remler 2010 P. Remler, *Egyptian Mythology A to Z*, New York, 2010.
- Reyhan 2008 E. Reyhan, “Eski Anadolu Kültüründe Büyü ve Büyücülük”, *Akademik Bakış*, Cilt: 2, Sayı: 3, 2008, 227-242.
- Reyhan 2010 E. Reyhan, “Hititlerde Gündelik Hayata Dair İktisadi İlişkiler”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 47, 2010, 65-82.
- Rheidt 1992 K. Rheidt, “Die Ausgrabungen in Aizanoi 1991”, *XIV. KST*, Cilt: II, Ankara, 1992, 289-307.
- Rheidt 1993 K. Rheidt, “Aizanoi Vorbericht Über Die Forschungen Zur Historischen Topographie”, *Archäologischer Anzeiger*, Berlin, 1993, 475-507.
- Richter-Milne 1973 G. M. A. Richter, M.J. Milne, *Shapes and Names of Athenian Vases*, Washington, 1973.
- Riddle 2007 J. M. Riddle, “Women's Medicines in Ancient Jewish Sources: Fertility Enhancers and Inhibitors”, *Disease in Babylonia*, Ed. L. Finkel vd., London, 2007.
- Riddle 2010 J. M. Riddle, *Goddesses, Elixirs and Witches, Plants and Sexuality throughout Human History*, New York, 2010.
- Ridgway 1970 B. S. Ridgway, “Dolphins and Dolphin-Riders”, *Archaeology* 23, 1970, 86-95.
- Ritti 1985 T. Ritti, *Fonti Letterarie ed Epigrafiche*, 1985, Roma.

- Ritti 2006 T. Ritti, *Phrygia Hierapolis'i Eski Yazıtlar Rehberi*, İstanbul, 2006.
- Ritti 2008 T. Ritti, *Denizli-Hierapolis Arkeoloji Müzesi Yunanca ve Latince Yazılı Eserlerin Kataloğu, Denizli Yöresinden Gelen Yazıtlar*, Napoli, 2008.
- Ritti 2011 T. Ritti, "Contributi dell'epigrafia ierapolitana alla conoscenza delle opere figurative", *Roman Sculpture in Asia Minor*, Ed. F. D'Andria, I. Romeo, 2011, Rhode Island, 173-192.
- Ritti 2017 T. Ritti, *Storia e Istituzioni di Hierapolis*, Hierapolis di Frigia IX, İstanbul, 2017.
- Robert 1969 L. Robert, "Les Inscriptions", *Laodicée Du Lycos Le Nymphée*, Paris, 1969, 247-419.
- Rohn 2008 C. Rohn, *Der Theater-Stadion Komplex von Aizanoi*, Berlin, 2008 (Unpublished Doctoral Thesis).
- Roller 2004 L. E. Roller, *Ana Tanrıça'nın İzinde: Anadolu Kybele Kültü*, Çev. B. Avunç, İstanbul, 2004.
- Romeo 2011 I. Romeo, "The "Beautiful Tomb" and civic identity in Julio-Claudian Hierapolis", *Roman Sculpture in Asia Minor*, Ed. F. D'Andria, I. Romeo, 2011, Rhode Island, 193-210.
- Roosevelt 2017 C. H. Roosevelt, *Gyges'ten Büyük İskender'e Lydia Arkeolojisi*, Çev. H. G. Çatak, İstanbul, 2017.
- Rossini 2006 O. Rossini, *Ara Pacis Musei in Comune Roma*, Trans. S. Fox, S. Notini, Roma, 2006.
- Rostovtzeff 1957 M. Rostovtzeff, *The Social and Economic History of the Roman Empire*, Vol. I, Oxford, 1957.
- Ruge 1924 W. Ruge, "Laodikeia", *RE XII.1*, Stuttgart, 1924, 722.
- Rumscheid 1994 F. Rumscheid, *Untersuchungen zur Kleinasiatischen Bauornamentik des Hellenismus, Beiträge zur Erschließung hellenistischer und kaiserzeitlicher Skulptur und Architektur 14*, Mainz, 1994.
- Russell 2015 N. Russell, "Çatalhöyük'te Hayvan", *Aktüel Arkeoloji* 44, 2015, 68-79.
- Sabuncuo 2011 T. Sabuncuo, *Çivi Yazılı Belgeler Işığında M.Ö. 2. Bin Yıl Anadolu'sunda Tarım*, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, 2011 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

- Sacchi-Bonzano 2012 F. Sacchi-F. Bonzano, “L’ordine del Tempio di Apollo a Hierapolis: prime acquisizioni”, *Hierapolis di Frigia V, Le Attività delle Campagne di Scavo e Restauro 2004-2006*, Ed. M.P. Caggia-T. Ismaelli, İstanbul, 2012, 325-357.
- Sandıkcıoğlu 2009 T. Sandıkcıoğlu, “Hititler Dönemi’nde Beslenme ve Yeme-İçme Alışkanlıkları”, *II. Geleneksel Gıdalar Sempozyumu (27-29 Mayıs 2009)*, Ed. F. N. Çoksöyler vd., Van, 2009, 23-29.
- Saraç 1942 C. Saraç, “Eski Mısırda Bilim ve Teknik”, *Ankara Üniversitesi, Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 5, 1942, 103-113.
- Saraçoğlu 2005 A. Saraçoğlu, “Grek Mitolojisinde Gece, Uyku ve Ölüm”, *Arkeoloji ve Sanat*, Sayı: 119, 2005, 49-58.
- Savaş Güleç vd. 2014 E. Savaş Güleç, İ. Özer, B. Kocaözer, M. Sağır, T. Gültekin, “Geçmişten Günümüze Anadolu’da Beslenme”, *Armağan Erkanal’a Armağan: Anadolu Kültürlerine Bir Bakış*, Ed. N. Çınardalı vd., 2014, 327-342.
- Scarborough 1996 J. Scarborough, “The Opium Poppy in Hellenistic and Roman Medicine”, *Drugs and Narcotics in History*, Cambridge, 1996, 4-23.
- Scardozi 2007 G. Scardozi, “Ricerche topografiche e telerilevamento”, *Hierapolis di Frigia, Le Attività Delle Campagne Di Sa-cavo e Restauro 2000-2003*, Ed. F. D’Andria-M. Caggia, İstanbul, 2007, 67-86.
- Scardozi 2010 G. Scardozi, “Oil and Wine Production in Hierapolis of Phrygia and Its Territory During Roman and Byzantine Age: Documentation From Archaeological Excavations and Surveys”, *Olive Oil and Wine Production in Anatolia During the Antiquity, International Symposium Proceedings (06-08 November 2008, Mersin)*, Ed. A. K. Şenol-Ü. Aydınoğlu, İstanbul, 2010, 277-302.
- Schiff 2002 P. L. Schiff, “Opium and Its Alkaloids”, *American Journal of Pharmaceutical Education*, Vol. 66, 2002, 186-194.
- Schmidt 2007 K. Schmidt, *Taş Çağı Avcılarının Gizemli Kutsal Alanı Göbekli Tepe*, İstanbul, 2007.
- Schwemer 2013 D. Schwemer, “The Cult of the Gods, Magic Rituals, and the Care of the Dead”, *Hittites*, İstanbul, 432-449.
- Seaford 2006 R. Seaford, *Dionysos*, London and New York, 2006.
- Sear 1979 D. R. Sear, *Greek Coins and their values*, Vol. 2, London, 1979.
- Seeberg 1969 A. Seeberg, “Poppies, not Pomegranates”, *ACTA*, Volume 4, Roma, 1969, 7-11, Pl. I-V.
- Selvi Bener 2013 S. Selvi Bener, *Antikçağda Oyun ve Oyuncaklar*, İstanbul, 2013.

- Sergis 2010 M. G. Sergis, "Dog Sacrifice in Ancient and Modern Greece: from the Sacrifice Ritual to Dog Torture (kynomortyrion)", *Folklore* 45, 2010, 61-88.
- Sevgi 2006 P. Sevgi, *Augustus Dönemi Din ve Din Propagandası*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Sevimli 2005 Ş. Sevimli, *Anadolu Uygarlıklarında Temizlik Kavramı ve Uygulamalarının Evrimi*, Çukurova Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Adana, 2005 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Sevin 2001 V. Sevin, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*, İstanbul, 2001.
- Sevinç 2007 F. Sevinç, "Hitit Krallarının/Kraliçelerinin Cenaze Törenleri ve Eski Yakın Doğu'da Kremasyon (Ölüyü Yakarak Defnetme) Geleneği", 38. *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları*, 2007, 2777-2795.
- Sevinç 2008 F. Sevinç, "Hitit Dini'nde Arinna'nın Güneş Tanrıçası ve Onunla Özdeş Tutulan Diğer Tanrıçalar", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi*, Sayı: 1, Kars, 2008, 175-195.
- Sezgin 2015 M. A. Sezgin, "Laodikeia'dan Fil Betimlemeli Lahit Parçası", *Mustafa Büyükkolancı'ya Armağan*, İstanbul, 2015, 559-568.
- Shepard 1940 K. Shepard, *The Fish-Tailed Monster in Greek and Etruscan Art*, New York, 1940.
- Showerman 1906 G. Showerman, "Canna Intrat and the Cannophori", *The Classical Journal*, Vol. 2, No. 1, 1906, 28-31.
- Sınık 2012 B. Sınık, *Laodikeia Antik Kenti Tıbbi Alet Buluntuları ve Günümüz Tıbbi Aletleri ile Kıyaslanmaları*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, 2012 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Simon 1986 E. Simon, *Augustus, Kunst und Leben in Rom un die Zeitenwende*, München, 1986.
- Simoons 1998 F. J. Simoons, *Plants of Life, Plants of Death*, Winconsin, 1998.
- Sina 2004 A. Sina, "Eleusis'de Demeter Kültü ve Kadın Ritüelleri", *Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Sayı: 44/1, 2004, 37-52.
- Sipahi 2015 İ. T. Sipahi, "Anadolu'da Gıda Kültürünün 3.500 Yıllık Geçmişi", *Gıda Mühendisliği Dergisi*, Sayı: 41, 2015, 35-47.
- Slater 1992 P. E. Slater, *The Glory of Hera: Greek Mythology and the Greek Family*, New Jersey, 1992.
- Smardz 1979 K. E. Smardz, *The Sacred Tree in Ancient Greek Religion*, McMaster University Master of Arts, Hamilton, 1979 (Unpublished Master Thesis).

- Smith 1880 W. Smith, *A Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology*, London, 1880.
- Smith 1987 R. R. R. Smith, "The Imperial Reliefs from the Sebasteion at Aphrodisias", *The Journal of Roman Studies*, Vol. 77, 1987, 88-138.
- Smith 1990 R. R. R. Smith, "Myth and allegory in the Sebasteion", *Aphrodisias Papers*, Ed. C. Rouche- K. T. Erım, Ann Arbor, 1990, 89-100.
- Smith 1992 K. F. Smith, "Hekate's Suppers", *The Goddess Hekate*, Ed. S. Ronan, Chthonios, 1992, 57-63.
- Smith 1996 R. R. R. Smith, "Archeological research at Aphrodisias, 1989-1992", *Aphrodisias Papers 3*, Ed. C. Rouche- R.R.R. Smith, Ann Arbor, 1996, 10-72.
- Sol 2007 S. Sol, "Edirne'de Halk Hekimliği", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 1, 1996, 175-191.
- Söğüt 1998 B. Söğüt, *Kilikya Bölgesi'ndeki Roma İmparatorluk Çağı Tapınakları*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1998 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Söğüt-Taşkiran 2014 B. Söğüt-M. Taşkiran, "Stratonikeia'dan Augustus Dönemi Mısır Etkili Korinth Başlıkları", *Olba*, Sayı: XXII, 189-211.
- Staden 1989 H. von. Staden, *Herophilus, The Art of Medicine in Early Alexandria*, Cambridge, 1989.
- Stanislawski 1975 D. Stanislawski, "Dionysus Westward: Early Religion and the Economic Geography of Wine", *Geographical Reiev*, Vol. 65, No. 4, 1975, 427-444.
- Stanley Spaeth 1994 B. Stanley Spaeth, "The Goddess Ceres in the Ara Pacis Augustae and the Carthage Relief", *American Journal of Archaeology*, Vol. 98, No. I, 1994, 65-100.
- Starr 2000 C. G. Starr, *Antik Çağda Deniz Gücü*, Çev. G. Ergin, İstanbul, 2000.
- Strelan 1996 R. Strelan, *Paul, Artemis and the Jews in Ephesus*, Berlin, 1996.
- Sümbül vd. 2005 H. Sümbül-M. Öz-A. Erdoğan vd., *Türkiye'nin Doğa Rehberi*, İstanbul, 2005.
- Şahin 2001 N. Şahin, *Zeus'un Anadolu Kültleri*, İstanbul, 2001.
- Şahin 2009 F. S. Şahin, "Antik Sikkeler Üzerinde Görülen Yunus Betimlemeleri Üzerine Bazı Gözlemler", Sayı: 13, 2009, 137-154.
- Şahin 2013 A. Şahin, *Nar Yetiştiriciliği*, Antalya, 2013.

- Şalbaş 2012 A. Şalbaş, *Laodikeia Kazılarında Ortaya Çıkarılmış Erken Bizans Dönemine Ait Kazıma-Kabartılı Tabaklar ve Bir Uygulama*, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İzmir, 2012 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Şenocak 2007 E. Şenocak, “Türk Halk Kültüründe ve Mitolojik Bağlamda Üzümün Yeri”, *Milli Folklor*, Sayı: 76, 2007, 164-172.
- Şenocak 2014 M.B. Şenocak, *Anadolu’da Roma Lejyonları ve Askeri Birlikleri*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2014 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Şenocak 2016 E. Şenocak, “Halk Anlatı ve İnanışlarında Mitolojik Bir Meyve: Nar”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 8, 2016, 228-251.
- Şimşek 1999 C. Şimşek, “Antik Dönemde Lycos (Çürüksu) Vadisinde Kültürel ve Ekonomik Yaşam”, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 92, 1999, 2-8.
- Şimşek 2002 C. Şimşek, “Herakleia Salbace Antik Kenti”, *Tavas Yöresi I. Kültür ve Üretim Festivali Bildirileri* (8-12 Ağustos 2001), 2002, 124-130.
- Şimşek 2005a C. Şimşek, “2003 Yılı Laodikeia Antik Kenti Kazısı”, 26. *KST I*, Ankara, 2005, 305-320.
- Şimşek 2005b C. Şimşek, *Laodikeia Antik Kenti Stadyumu*, Kent ve Sanat, Sayı: 6, 2005, 30-34.
- Şimşek 2005c C. Şimşek, “Lycos Laodikeiası’ndan Yüksek Kabartmalı Friz Bloğu”, *Ramazan Özgan’a Armağan*, Ed. M. Şahin- İ.H. Mert, 2005, İstanbul, 433-451.
- Şimşek 2006a C. Şimşek, “Laodikeia ad Lycum’da Menorahlı Bir Haç Betimi”, *Anadolu Arkeolojisine Katkılar-65. Yaşında Abdullah Yaylalı’ya Sunulan Yazılar*, Ed. T. Takaoğlu, İstanbul, 2006, 299-306.
- Şimşek 2006b C. Şimşek, “2004 Yılı Laodikeia Antik Kenti Kazısı”, 27. *KST I*, Ankara, 2006, 419-434.
- Şimşek 2007b C. Şimşek, *Laodikeia (Laodikeia ad Lycum)*, İstanbul, 2007.
- Şimşek 2007b C. Şimşek, “Laodikeia’dan Ladik’e Denizli”, *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu*, Denizli, 2007, 38-50.
- Şimşek 2007c C. Şimşek, “2005 Yılı Laodikeia Antik Kenti Kazısı”, 28. *KST I*, Ankara, 2007, 455-478.
- Şimşek 2007d C. Şimşek, “Tanrı Dionysos, Şarap ve Dionysopolis’in (Çal) Öyküsü”, 21. *Yüzyıla Girerken Geçmişten Günümüze Çal Yöresi*, Baklan, Çal, Bekilli (01-03 Eylül 2006 Çal Sempozyumu Bildirileri), Ed. B. Topuz vd., 2007, 23-25.

- Şimşek 2008 C. Şimşek, “2006 Yılı Laodikeia Antik Kenti Kazıları”, 29. *KST III*, Ankara, 2008, 99-122.
- Şimşek 2009a C. Şimşek, “2007 Yılı Laodikeia Antik Kenti Kazıları”, 30. *KST II*, Ankara, 2009, 409-436.
- Şimşek 2009b C. Şimşek, “Regional Cults in the Lycos Valley and its Neighbourhood”, *Altan Çilingiroğlu'na Armağan, Yukarı Denizin Kıyısında Urartu Krallığı'na Adanmış Bir Hayat*, Ed. H. Sağlamtimur, İstanbul, 2009, 673-690.
- Şimşek 2010a C. Şimşek, “Lykos Laodikeia'sından Kabartmalı İki Sütun”, *XV. TTK*, Ankara, 2010, 177-187.
- Şimşek 2010b C. Şimşek, “2008 Yılı Laodikeia Antik Kenti Kazıları”, 31. *KST IV*, Ankara, 2010, 101-134.
- Şimşek 2011 N. Şimşek, *Laodikeia Populasyonunun Diş ve Çenelerinin Paleopatolojik Açısından İncelenmesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2011 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Şimşek 2011a C. Şimşek, “Tarihin İçinden: Laodikeia'dan Ladik'e Denizli”, *Denizli Tanruların Kutsadığı Vadi*, İstanbul, 2011, 85-125.
- Şimşek 2011b C. Şimşek, “2009 Yılı Laodikeia Antik Kenti Kazıları”, 32. *KST III*, Ankara, 2011, 447-474.
- Şimşek 2011c C. Şimşek, “Sculpture from Laodikeia (Laodicea ad Lycum)”, *Roman Sculpture in Asia Minor, JRA Supplementary Series Number 80*, 2011, 336-345.
- Şimşek 2012a C. Şimşek, *Kutsal Kent Laodikeia'nın Kiliseleri*, Denizli, 2012.
- Şimşek 2012b C. Şimşek, “2010 Yılı Laodikeia Kazıları”, 33. *KST III*, Ankara, 2012, 569-601.
- Şimşek 2012c C. Şimşek, “Laodikeia Batı Tiyatrosu”, *Stratonikeia'dan Lagina'ya Ahmet Adil Tirpan Armağanı*, Ed. B. Söğüt, İstanbul, 2012, 597-612.
- Şimşek 2013a C. Şimşek, *Laodikeia (Laodicea ad Lycum), Laodikeia Çalışmaları 2*, İstanbul, 2013.
- Şimşek 2013b C. Şimşek, “Laodikeia Antik Kenti'nde Yapılan Çalışmalar”, *Colloquium Anatolicum (Anadolu Sohbetleri) XII*, İstanbul, 2013, 15-36.
- Şimşek 2013c C. Şimşek, “Laodikeia Nekropolü'nden Kremasyon Kapları”, *K. Levent Zoroğlu'na Armağan*, Ed. M. Tekocak, Antalya, 2013, 647-703.
- Şimşek 2014a C. Şimşek, “Lykos Vadisi İçinde Yer Alan Laodikeia”, *10. Yılında Laodikeia (2003-2013 Yılları), Laodikeia Çalışmaları 3*, Ed. C. Şimşek, İstanbul, 2014, 33-69.

- Şimşek 2014b C. Şimşek, “Lykos Vadisi'nden İki Sofist: Antipater ve Polemon”, *Hierapolisli Bir Filozof Epiktetos*, Ed. H.H. Erdem- M. Günay, Ankara, 2014, 19-40.
- Şimşek 2014c C. Şimşek, “Laodikeia Arkeolojik Alanı”, *10. Yılında Laodikeia (2003-2013 Yılları)*, *Laodikeia Çalışmaları* 3, Ed. C. Şimşek, İstanbul, 2014, 1-32.
- Şimşek 2015 C. Şimşek, “1900 Yıllık Su Yasası Bulundu”, *Tübitak Bilim ve Teknik*, Yıl 46, Sayı: 576, 2015, 66-67.
- Şimşek 2017a C. Şimşek, “2015 Yılında Laodikeia’da Yapılan Çalışmalar”, *Arkeoloji ve Sanat* 156, 131-152.
- Şimşek 2017b C. Şimşek, “Urban Planning of Laodikeia on the Lykos in the Light of New Evidence”, *Landscape and History in the Lykos Valley: Laodikeia and Hierapolis in Phrygia*, Ed. C. Şimşek-F. D’Andria, Cambridge, 2017, 1-52.
- Şimşek 2018 C. Şimşek, “Geç Antik Çağ’da Laodikeia”, *Geç Antik Çağ’da Lykos Vadisi ve Çevresi*, Ed. C. Şimşek-T. Kaçar, 2018, İstanbul, 81-116.
- Şimşek-Büyükkolancı 2006 C. Şimşek-M. Büyükkolancı, “Laodikeia Antik Kenti Su Kaynakları ve Dağıtım Sistemi”, *Adalya IX*, Mersin, 2006, 83-103.
- Şimşek-Ceylan 2003 C. Şimşek-A. Ceylan, “Laodikeia’da Tespit Edilen Bir Deprem ve Diocletianus’a İthaf Edilen Bir Yazıt (Lykos Laodikeia’sı)”, *Archivum Anatolicum*, Cilt: VI, Sayı: 1, Ankara, 2003, 147-163.
- Şimşek-Duman 2007 C. Şimşek-B. Duman, “Laodikeia’da Bulunan Ampullalar”, *Olba XV*, İstanbul, 2007, 73-101.
- Şimşek-Duman 2013 C. Şimşek- B. Duman, “Laodikeia Tipi Kulakçıklı Kandiller”, *Olba XXI*, İstanbul, 2013, 151-180.
- Şimşek vd. 2014 C. Şimşek-E. Konakçı-E. Pernicka, “Analyses of Origin for the Obsidian Found at Asopos Hill, Laodikeia”, *10. Yılında Laodikeia (2003-2013 Yılları)*, *Laodikeia Çalışmaları* 3, Ed. C. Şimşek, İstanbul, 2014, 123-144.
- Şimşek-Küden 2010 M. Şimşek-A. B. Küden, “Diyarbakır’da Seçilen İncir Tiplerinin Yaprak Özelliklerinin Saptanması”, *Erzincan Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 3, Sayı:2, 2010, 249-262.
- Şimşek vd. 2011 C. Şimşek- M. Okunak- M. Bilgin, *Laodikeia Nekropolü (2004-2010 Yılları)*, *Laodikeia Çalışmaları* 1.1-1.2, Ed. C. Şimşek, İstanbul, 2011.
- Şimşek-Sezgin 2011 C. Şimşek-M. A. Sezgin, “Laodikeia Kuzey Tiyatrosu”, *Olba XIX*, 2011, 173-201.
- Şimşek-Sezgin 2012 C. Şimşek-M. A. Sezgin, “The West and North Theatres in Laodicea”, *Restoration and Management of Ancient Theatres in Turkey, Methods, Research, Results*, Ed. F. Masino vd., Lecce, 2012, 103-128.

- Şimşek-Yener 2014 C. Şimşek-B. Yener, “Laodikeia'da Dor Mimarisi”, *10. Yılında Laodikeia (2003-2013 Yılları), Laodikeia Çalışmaları 3*, Ed. C. Şimşek, İstanbul, 2014, 173-193.
- Tahberer 2003 B. Tahberer, “Swimming River Gods in Ancient Cilician Numismatics”, *The Celator*, Vol. 17, No. 2, 2003, 24-30.
- Tahberer 2005 B. Tahberer, *Antik Kilikya Sikkelerinde Asklepios Kültü*, Çukurova Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Adana, 2005 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Tanabe 1986 K. Tanabe, *Sculptures of Palmyra I*, Tokyo, 1986.
- Tancke 1989 K. Tancke, *Figuralkassetten griechischer römischer Steindecken*, Reihe 20, Frankfurt, 1989.
- Tanker vd. 1993 N. Tanker-M. Koyuncu-M. Coşkun, *Farmasötik Botanik*, Ankara, 1993.
- Tanker vd. 2007 N. Tanker-M. Koyuncu-M. Coşkun, *Farmasötik Botanik*, Ankara, 2007.
- Tarhan 2006 M. A. Tarhan, *2002-2003 Yılı Laodikeia Antik Kenti Kabartma Buluntuları*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, 2006 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Taşkın Karaçam 2006 N. Taşkın Karaçam, *Denizli Ekonomisi (1920-1980)*, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, 2006 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Tavukçu 2006 Z. A. Tavukçu, *Parion Nekropolü 2005 Yılı Buluntuları*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2006 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Tekçam 2007 T. Tekçam, *Arkeoloji Sözlüğü*, 2007, İstanbul.
- Tekin 2005 O. Tekin, *Eskiçağ'da İstanbul*, İstanbul, 2005.
- Tekin 2009 O. Tekin, “Antik Sikkeler ve Simgeler”, *Sikkeler Ne Anlatır? Ortaçağ Anadolu Sikkelerinde Simgeler ve Çokkültürlülük*, İstanbul, 2009, 13-27.
- Tekin 2010a O. Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İstanbul, 2010.
- Tekin 2010b O. Tekin, *Eskiçağ'da İstanbul'da Balık ve Balıkçılık*, İstanbul, 2010.
- Texier 2002 C. Texier, *Küçük Asya, Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi, Cilt II*, Çev. K. Y. Kopruman, Ankara, 2002.
- Tez 2010 Z. Tez, *İlaç ve Parfümün Sihirli Dünyası*, İstanbul, 2010.

- Theodorescu 1996 D. Theodorescu, “Lan frons scaenae du théâtre”, *Aphrodisias Papers* 3, Ed. C. Rouche-R.R.R. Smith, Ann Arbor, 1996, 127-148.
- Thompson 1949 R. C. Thompson, *A Dictionary of Assyrian Botany*, London, 1949.
- Thomson 2007 G. Thomson, *Tarih Öncesi Ege*, Çev. C. Üster, İstanbul, 2007.
- Thonemann 2011 P. Thonemann, *The Maeander Valley: A Historical Geography from Antiquity to Byzantium*, Cambridge, 2011.
- Tırpan 1998 A.A. Tırpan, *Stratonikeia Augustus-İmparatorlar Tapınağı*, Konya, 1998.
- Tiryaki 2013 S. G. Tiryaki, “Yeni Hitit Sanatı Üzerine İkonografik Araştırmalar (1): Üzüm Salkımı ve/veya Başak Filizi Taşıyanlar”, *Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Dergisi Cedrus*, Sayı: I, 2007, 33-53.
- Tonay 2003 M. A. Tonay, *Batı Karadeniz’de Uzatma Ağlarına Takılan Yunus Türleri, Phocoena phocoena L., Tursiops truncatus ve Delphinus delphis L.’in Sayısal Olarak İncelenmesi*, İstanbul Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2003 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Torlak 2009 H. Torlak, “Meşe Ağacının Anadolu Kültürüne Etkileri”, *Yolculuk*, Sayı: 55, 97-99, 2009.
- Torlak vd. 2010 H. Torlak-M. Vural-Z. Aytaç, *Türkiye’nin Endemik Bitkileri*, Ankara, 2010.
- Traversari 1995 G. Traversari, “1993’te Frigya Kenti Laodiceia’da Yapılan Araştırmalar”, *XII AST*, 1995, 67-74.
- Traversari 2000 G. Traversari, “La Situazione Viaria di Lodicea alla Luce Delgi Itinerari Romani”, *Laodicea Di Frigia I*, Ed. G. Traversari, 2000, 9-14.
- Treidler 1969 H. Treidler, “Laodikeia”, *Der Kleine Pauly-Dritter Band 3*, Stuttgart, 1969.
- Turan vd. 2009 H. Turan- Y. Kaya- D. Kocatepe, “Geleneksel Bir Gıdamız: Lakerda”, *II. Geleneksel Gıdalar Sempozyumu (27-29 Mayıs 2009)*, Ed. F. N. Çoksöyler vd., Van, 2009, 111-114.
- Tutak-Benli 2008 M. Tutak-H. Benli, “Bazı Bitkilerden Elde Edilen Doğal Boyar Maddelerin Yünü Boyama Özelliğinin İncelenmesi”, *Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 2, 2008, 53-59.
- Tüner Önen 2008 N. Tüner Önen, *Phaselis Antik Kenti ve Teritoryumu*, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2008 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

- Türkmen 2007 M. Türkmen, *Pamphylia ve Kilikia'da Severuslar Dönemi Mimari Bezemesi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Türktaş 2016 M. M. Türktaş, "Denizli Yöresinde Nazar ve Nazarlıkla İlgili İnanış ve Uygulamalar", *Prof. Dr. İsmail Çetişli Hatıra Kitabı*, Ed. M. S. Çelepi, Ankara, 2016, 407-417.
- Uhri 2011 A. Uhri, *Boğaz Derdi, Arkeolojik, Arkeobotanik, Tarihsel ve Etimolojik Veriler Işığında Tarım ve Beslenmenin Kültür Tarihi*, İstanbul, 2011.
- Uhri 2016 A. Uhri, *Anadolu Mutfak Kültürünün Kökenleri*, İstanbul, 2016.
- Ulugün vd. 2007 F. Y. Ulugün-M. Bakan-T. Aksoy, *Roma Dönemi Bithynia*, İzmit, 2007.
- Umar 2014 B. Umar, *Pergamon, Bergama ve Krallığının Kültür Yansımaları*, 2014, İstanbul.
- Uncu 2012 E. Uncu, "Demeter Kültünde Mezopotamyalı ve Anadolu Unsurları", *History Studies*, Vol. 4/1, 2012, 529-545.
- Uncu 2013 E. M. Uncu, "Eski Mezopotamya'da Tıp", *History Studies International Journal of History*, Vol. 5, 2013, 107-118.
- Uygun 2016 Ç. Uygun, "Silifke Müzesi'nden Mitolojik Figürlü Kameolar ve Gemmeler", *Cedrus IV*, 2016, 219-242.
- Uzunaslan 2005 A. Uzunaslan, "Antik Roma'da Gladyatör Oyunları", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 12, 15-58.
- Üçer 2011 M. Üçer, "Sivas Yöresinde Yerel Bitkilerden Yapılan İlaçlar", *Bitkilerle Tedavi Sempozyumu (5-6 Haziran 2010, Zeytinburnu)*, Ed. M.D. Çekin vd., İstanbul, 2011.
- Ünal 1980 A. Ünal, "Hitit Tıbbının Ana Hatları", *Bellekten*, Cilt: XLIV, Sayı: 175, Ankara, 1980, 475-495.
- Ünal 2003 A. Ünal, *Hititler Döneminde Anadolu II*, İstanbul, 2003.
- Ünal 2005 A. Ünal, *Hititler Döneminde Anadolu III*, İstanbul, 2005.
- Ünal 2007 A. Ünal, *Anadolu'nun En Eski Yemekleri Hititler ve Çağdaş Topumlarda Mutfak Kültürü*, İstanbul, 2007.
- Ünal 2014 E. Ünal, *Eumeneia Tarihi ve Sikkeleri* (Yayımlanmış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2014.

- Üreten 2003 H. Üreten, *Nekredilmiş Yazıtlar Işığında Hellenistik Dönem'de Pergamon Kenti Tanrı ve Kültleri*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2003 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Üreten 2010 H. Üreten, *Nekredilmiş Yazıtlar Işığında Hellenistik Dönem'de Pergamon Kenti Tanrı ve Kültleri*, Ankara, 2010.
- Vandeput 1997a L. Vandeput, *The Architectural Decoration in Roman Asia Minor Sagalassos: A Case Study*, Ed. M. Waelkens, 1997.
- Vandeput 1997b L. Vandeput, "An Antonine Nymphaeum to the North of the Upper Agora at Sagalassos", *Sagalassos IV, Report on the Survey and Excavation Campaigns of 1994 and 1995*, Ed. M. Waelkens- J. Poblome, 1997, Leuven, 385-403.
- Vandeput 1997c L. Vandeput, "Remains of an Antonine Monument at Sagalassos", *Sagalassos IV, Report on the Survey and Excavation Campaigns of 1994 and 1995*, Ed. M. Waelkens- J. Poblome, 1997, Leuven, 141-148.
- Vermeule 1963 C. Vermeule, "Greek and Etruscan Painting: A Giant Red-Figured Amphora and Two Etruscan Painted Terra-Cotta Plaques", *Bulletin of the Museum of Fine Arts*, Vol. 61, No. 326, 1963, 149-165.
- Waelkens 1997 M. Waelkens, "Report on the Survey and Excavation Campaigns of 1994 and 1995", *Sagalassos IV*, Ed. M. Waelkens- J. Poblome, Leuven, 1997, 103-352.
- Waelkens-Poblome 2011 M. Waelkens-J. Poblome, *Sagalassos: City of Dreams*, 2011, Galya.
- Wallace Hadrill 1994 A. Wallace Hadrill, *Houses and Society in Pompeii and Herculaneum*, New Jersey, 1994.
- Ward 2003 C. Ward, "Pomegranates in Eastern Mediterranean Contexts during the Late Bronze Age", *World Archaeology*, Vol. 34, No. 3, 2003, 529-541.
- Watt 1892 D. Watt, "History of Opium, Opium Eating and Smoking", *The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, Vol. 21, 1892, 329-332.
- Wegner 1978-1980 M. Wegner, "Soffitten von Ephesos und Asia Minor", *Öjh* 52, 1978/1980, 91-107.
- Weinstock 1960 S. Weinstock, "Pax and the 'Ara Pacis' ", *The Journal of Roman Studies*, Vol. 50, 1960, 44-58.
- Wells 2008 C. Wells, "The Mystery of Socrates' Last Words", *Arion: A Journal of Humanities and the Classics*, 2008, 137-148.
- Wentworth T. 1895 D'A. Wentworth Thompson, *A Glossary of Greek Birds*, Oxford, 1895.

- Wheeler 2004 M. Wheeler, *Roma Sanatı ve Mimarlığı*, Çev. Z. Koçel Erdem, İstanbul, 2004.
- Wink 1998 M. Wink, “A Short History of Alkaloids”, *Alkaloids, Biochemistry, Ecology, and Medicinal Applications*, New York, 1998, 11-44.
- Wörrle 1975 M. Wörrle, “Eire Neue Inschrift Aus Der Zeit Antiochos’I. in Denizli”, *TürkAD XXII-2*, Ankara, 1975.
- Yabancı 2009 N. Yabancı, “Dinlerin Beslenme Alışkanlıkları Üzerine Etkileri”, *II. Geleneksel Gıdalar Sempozyumu (27-29 Mayıs 2009)*, Ed. F. N. Çoksöyler vd., Van, 2009, 269-272.
- Yakar 1965 N. Yakar, *Renkli Türkiye Bitkileri Atlası I-II-III*, İstanbul, 1965.
- Yaman 2012 B. Yaman, “Anadolu Arkeolojisinde Meşe”, *Orman ve Av*, Sayı: 6, 2012, 10-15.
- Yapıcı-Öztan 2009 Y. Yapıcı-A. Öztan, “Göller Bölgesinden Yöresel Bir Ürün: Haşhaş Helvası”, *II. Geleneksel Gıdalar Sempozyumu (27-29 Mayıs 2009)*, Ed. F. N. Çoksöyler vd., Van, 2009, 401-404.
- Yavuz- Tunç 2015 M. Yavuz-M. R. Tunç, “Bostanlık Koyu Kumsalı’nda (Phaselis/Antalya) *Caretta caretta* (Linneus, 1758) Populasyonları Hakkında İlk Bulgular”, *Phaselis I*, 2015, 291-302.
- Yaylagül 2014 Ö. Yaylagül, “Anadolu’da Yaşayan Halk Hekimliği Uygulamalarının Eski ve Orta Türkçe Tıp Metinlerindeki Temelleri”, *Milli Folklor*, Sayı: 103, 2014, 48-58.
- Yazıcı-Yılmaz 2017 L. Yazıcı-G. Yılmaz, “Haşhaş (*Papaver somniferum* L.) Yarım Diallel Melez Kombinasyonlarında Melezleme Başarısı ve Melez Tohum Verimlerinin Belirlenmesi”, *Tarla Bitkileri Merkez Araştırma Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 26, 2017, 155-160.
- Yegül 1986 F. K. Yegül, *The Bath-Gymnasium Complex at Sardis*, Harvard, 1986.
- Yener 2010 B. Yener, *Laodikeia Korinth Başlıkları*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, 2010 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Yıldırım 2013 N. Yıldırım, “Lyrbe/Seleukeia’dan Bereket Boynuzlu İon Başlıkları”, *MJH III/2*, 2013, 287-295.
- Yıldız 1993 N. Yıldız, *Eski Çağda Deri Kullanımı ve Teknolojisi*, İstanbul, 1993.
- Yıldız 2010 H. Yıldız, *Su ve İnancın Kenti Hierapolis Pamukkale*, 2010.

Yıldız-Şimşek 2000 H. Yıldız-C. Şimşek, *Sarcofagi a Ghirlande Dalla Necropoli di Laodicea al Lycos (Lycos Laodikeia'sı Nekropolü Girlandlı Lahidleri)*, *Ricerche Archeologiche Turche Nella Valle Del Lycos*, Università Di Lecce, ARCHEOLOGIA E STORIA, 6, Ed. F. D'Andria, Lecce, 2000, 99-165.

Yılmaz 2010 Y. Yılmaz, *Anadolu Antik Tiyatroları*, İstanbul, 2010.

Yılmaz 2012 B. Yılmaz, *Aphrodisias Sebasteionuna ait Üç Kabartma*, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, 2012 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Younger 2005 J. G. Younger, *Sex in the Ancient World from A to Z*, New York, 2005.

Yurdakök 2005 M. Yurdakök, "Bizanslılarda Pediatri", *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, Sayı: 48, 2005, 93-99.

Yürük 2017 M.B. Yürük, *Side Tykhe Tapınağı*, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2017 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Yurdakulol vd. 2003 E. Yurdakulol-Ü. Bingöl-G. Akgül-G. N. Tuğ-A. E. Yaprak, *Açıktohumlular Laboratuvar Kılavuzu*, Ankara, 2003.

Yücel 2015 Ç. Yücel, "Dionysos Bayramları ve Şenlikleri", *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 3, 2015, 125-141.

Yücer-Altıntaş 2012 A. Yücer-G. Altıntaş, "Türkiye'nin Tıbbi ve Aromatik Bitkiler Dış Ticareti", *Tıbbi ve Aromatik Bitkiler Sempozyumu (13-15 Eylül 2012)*, Tokat, 2012, 55-63.

Yves 2005 B. Yves, *Mitolojiler Sözlüğü*, Çev. L. Yılmaz, Cilt 2, Ankara, 2005.

Zanker 1990 P. Zanker, *The Power of Images in the Age of Augustus*, Trans. A. Shapiro, Michigan, 1990.

Zanker 2011 P. Zanker, *Pompeii, Public and Private Life*, Ed. G. W. Bowersock, Trans. D. L. Schneider, London, 2011.

Zengin 2008 M. Zengin, "Karadeniz'de Yunus Avcılığı", *Sümae Yunus Araştırma Bülteni*, 8/1, 2008, 8-12.

Zervos 1956 C. Zervos, *L'Art de la Crete Neolithique et Minoenne*, Paris, 1956.

Zimmermann-Ladstätter 2011 S. Ladstätter-N. Zimmermann, *Ephesos Duvar Resimleri - Hellenistik Dönemden Bizans Dönemine Kadar*, İstanbul, 2011.

Zoroğlu 2014 C. Zoroğlu, *Anadolu'da Roma Dönemi Zırhlı Heykelleri*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2014 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

Zülkadiroğlu-İçten 2002 A. Zülkadiroğlu-C. İçten, “Efes Gladyatörleri Sergisi Gladyatör Kabartmaları”, *Efes Gladyatörleri, Öğleden Sonra Ölüm*, İzmir, 2002, 75-82.

FİGÜRLER DİZİNİ

Figür 1: Laodikeia ve Lykos vadisi çevresindeki antik kentlerin konumunu gösteren uydu görünümü. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Figür 2: *Tabula Peutingerian*'da Küçük Asya ve Mısır.

(<http://www.thebyzantinelegacy.com/tabula-peutingeriana>, Erişim Tarihi: 10.06.2018, 19.06)

Figür 3: Güneybatı Anadolu yol güzergahları ve antik kentler. (Şimşek 2018, 82, Fig. 1)

Figür 4: Laodikeia Antik Kenti Planı (Laodikeia Kazısı Arşivi).

Figür 5: Lykos Ovası'nın ortasında kurulan Laodikeia'nın hava fotoğrafı. (Foto: Laodikeia Kazısı Arşivi)

Figür 6: Asopos Tepesi I-II. (Şimşek 2018, 85, Fig. 5)

Figür 7: Stadyum Caddesi'nin iki tarafında inşa edilen II. Propylon, Septimius Severus Nymphaeumu, Tapınak A ve Merkezi Agora. (Şimşek 2018, 92, Fig. 15)

Figür 8: Batı Tiyatrosu ve Kuzey (Kutsal) Agora. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 9: Kuzey (Kutsal) Agora, doğu ve batı portik. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 10: Laodikeia'nın MS 5. yüzyıl kent planı. (Şimşek 2018, 87, Fig. 7)

Figür 11: KGS.19b no.lu blokta yalancı çörlen şeklinde işlenen fil başı. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 12: Laodikeia'da bulunan fil tasvirli lahit kabartması. (Tarhan 2006, Res. 2)

Figür 13: Petra'da bulunan fil başı kabartmalı ion sütun başlığı. (Blagg 1990, Fig. 1)

Figür 14: İmparator heykelinin zırhında işlenen fil başı kabartması. (Zoroğlu 2014, 215-216, Lev. 11, 2)

Figür 15 a: KGS.03b no.lu boğa kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 15 b: Laodikeia yakınlarındaki Goncalı köyünde bir besi çiftliği. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 16a-b: Ara Pacis Barış Altarı'ndan Tellus kabartması ile sığır betimlemesi. (Moretti 1948, Tav. XVII)

Figür 17: F.04 numaralı friz bloğunda betimlenen hörgüçlü boğa kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 18: Laodikeia'da sütunlu lahitte, mezar sahipleriyle betimlenen boğa. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 19: Laodikeia'da girlandlı lahitte görülen Nike'nin boğa kurbanı sahnesi. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 20: Tapınak A'da bulunan Ephesos Artemisi kült heykelinin kaidesindeki kurban töreni ve hörgüçlü boğa. (Şimşek 2011a, 102)

Figür 21: Batı Tiyatrosu'nun yakınında bulunan ve kurban törenine götürülen hörgüçlü boğa. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 22: İmparator Caracalla'nın gelişi onuruna düzenlenen törende, tapınak önünde kurban edilen boğa, Laodikeia şehir sikkesi.

(<http://www.asiaminorcoins.com/gallery/displayimage.php?pid=10150> Erişim Tarihi: 16.08.2017, 21.30)

Figür 23: Hierapolis Tiyatrosu sahne kabartmalarında hörgüçlü boğa kurbanı. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 24: Hierapolis Tiyatrosu sahne kabartmalarında kurban ritüeli. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 25: Eumeneia sikkelerinde Nike tarafından kurban edilmek üzere götürülen hörgüçlü boğa. (Antonius Pius Dönemi)

(<http://www.asiaminorcoins.com/gallery/displayimage.php?pid=7299> Erişim Tarihi: 14.08.2017, 21.30)

Figür 26: Herakleia Salbake Hieronu Kabartmalarında hörgüçlü boğalar. (MS 1. yüzyıl) (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 27: Menderes Magnesiası sikkesinde hörgüçlü boğa betimi (MÖ 300-200).

(<http://www.asiaminorcoins.com/gallery/displayimage.php?pid=6402> Erişim Tarihi: 14.08.2017, 21.30)

Figür 28: Trapezopolis sikkesinde hörgüçlü boğa betimi (MS 100-200).

(<http://www.asiaminorcoins.com/gallery/displayimage.php?pid=4341> Erişim Tarihi: 14.08.2017, 21.35)

Figür 29: Kibyra sikkesinde hörgüçlü boğa betimi (MS 81-96).

(<http://www.asiaminorcoins.com/gallery/displayimage.php?pid=5933> Erişim Tarihi: 14.08.2017, 21.30)

Figür 30: Nysa'nın yakınlarında bulunan, boğa ve gladyatör oyunlarının betimlendiği mezar steli, Aydın Arkeoloji Müzesi. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 31: Hierapolis Kuzey Nekropolü'nde bulunan, boğa ve gladyatör dövüşü sahneli mezar steli (MS 3. yüzyıl). (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 32: Alabanda'da bulunan, gladyatör ve boğa dövüşlerinin sahnelendiği ostotheke kapağı, Aydın Arkeoloji Müzesi. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 33: Hierapolis Tapınak Nymphaeumu'ndaki konsol kasetinde betimlenen hörgüçlü boğa. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 34a-b: Kutsal Agora Batı Portik'te ionik sütunun yivine işlenen S.01 a no.lu lobut ve boğa başı kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 35: Hierapolis Tiyatro kabartmalarında hörgüçlü boğayı tören alanına götüren rahip.

Figür 36: Gövdesinde boğa başı kabartması bulunan sütun tamburu, Milas Arkeoloji Müzesi. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 37: Lagina Hekate Kutsal Alanı'nın stoalarına ait boğa başı kabartmalı sütun tamburu. (Foto: Z. Gider)

Figür 38: TK.06 numaralı tavan kaseti üzerinde betimlenen çoban tanrı Pan ve keçi. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 39: Laodikeia'da bulunan Dionysos ve Pan heykeli, Hierapolis Arkeoloji Müzesi. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 40: Merkezi Propylon'a ait Pan ve Maenad'ın betimlendiği tavan kaseti kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 41: Nysa tiyatrosu sahnesine ait Pan ve keçi kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 42: Laodikeia frizli lahit kabartması, keçi tarafından emzirilen Pan. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 43: TK.10 numaralı keçi kabartması. (Gagniers 1969, 214, Cat. No. 41, Pl. LXXXIX, 2-3).

Figür 44: Kent sikkelerinde Zeus *Aseis* ve kültün kutsal hayvanı keçi. (Şimşek vd. 2011, Kat. No. 968).

Figür 45: Laodikeia sikkesi üzerinde Zeus *Aseis* ve keçi.

(<https://www.acsearch.info/search.html?id=725043> Erişim Tarihi: 23.09.2017, 18.45)

Figür 46: Merkezi Propylon'a ait tavan kasetinde Zeus *Aseis* ve keçi? kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 47: Laodikeia'da Latrina'da bulunan mozaik üzerinde keçi betimlemesi. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 48: Gövdesinde tören kuşağıyla betimlenen KGS.55 numaralı domuz kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 49: Traian Sütunu kabartmalarında tören kuşağıyla betimlenen kurban hayvanları.

Figür 50: Tören kuşağıyla kurban edilmek üzere taşınan domuz.

Figür 51: Hierapolis Tiyatrosu kabartmalarında tören kuşağıyla betimlenen hörgüçlü boğa. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 52: Kolossae’de bulunan ve domuz çobanına ait olduğu düşünülen mezar steli, altta domuz sürüsü. (Cadwallader 2015, 159, Pl. 6. 11, 8.11)

Figür 53: GS.01 no.lu blokta yalancı çörtlen olarak işlenen domuz başı kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 54: GS.02 no.lu blokta yalancı çörtlen olarak işlenen domuz başı kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 55: KGS.01 no.lu blokta betimlenen domuz ve kurt kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 56: TK.26 no.lu blokta betimlenen domuz ve kurt kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 57: Laodikeia sikkelerinde Lykos ve Kapros nehirlerini temsil eden kurt ve domuz figürleri.

(<https://www.coinarchives.com/e1b4970bebcfc05d3667f8ec9a118ff2/img/savoca/blue2/image00651.jpg> Erişim Tarihi: 28.11.2017, 14.58)

Figür 58: Lykos Vadisi’nde ve Laodikeia’nın çevresinde bulunan önemli nehirler. (Ramsay 1888, Pl. II)

Figür 59: Kule taçlı Tykhe ve Lykos Nehrini temsil eden kurt betimli Hellenistik Dönem şehir sikkesi. (Huttner 1997, 96-97, Taf. VI. 4.)

Figür 60: Çift yüzlü balta taşıyan kurt. (SNG 1948, No. 512, Pl. 15.)

Figür 61: Apollon Lairbenos Tapınağı’nda konsol kasetine betimlenen çift yüzlü balta. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 62: Tahtında oturan ve elinde Zeus Laodikeus kült heykeli taşıyan Tykhe ile Lykos ve Kapros nehir tanrıları. (Huttner 1997, 100-102, Taf. VI. 8-9)

Figür 63: Zeus’un doğuşuna şahitlik yapan Lykos ve Kapros nehirleri. (Huttner 1997, 101-102, Taf. VI. 10-11)

Figür 64: Elinde saz ve su dökülen devrik amphora taşıyan Lykos Nehir tanrısı. (Huttner 1997, 96, Taf. VI. I)

Figür 65: Su dolu devrik amphoraya dayanan Lykos nehrinin sembolü kurt figürü. (Huttner 1997, 96, Taf. VI. 2, 13)

Figür 66: Lykos ve Kapros nehirlerini temsil eden kurt ve domuz. (Caracalla Dönemi)

(http://www.asiaminorcoins.com/gallery/displayimage.php?album=178&pid=10085#top_display_media Erişim Tarihi: 23.10.2017, 20.30)

Figür 67: Zeus Laodikeus kült heykeli taşıyan Tykhe, iki yanındaki Lykos ve Kapros nehirlerini temsil eden kurt ve domuzla birlikte. (Huttner 1997, 103, Taf. VI. 12)

Figür 68: KGS.52 numaralı blok üzerinde betimlenen av köpeği kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 69: Roma Dönemi'ne ait mozaik üzerinde köpeklerle gerçekleştirilen av sahnesi. (<http://piperbasenji.blogspot.com.tr/2010/12/ancient-roman-dogs.html> Erişim tarihi: 23.10.2017, 22.27)

Figür 70: Domuz avının sahnelendiği mozaikte betimlenen bir av köpeği. (<http://piperbasenji.blogspot.com.tr/2010/12/ancient-roman-dogs.html> Erişim tarihi: 23.10.2017, 22.30)

Figür 71: KGS.51 numaralı konsol kasetinde betimlenen köpek kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 72: TK.11 numaralı tavan kasetinde betimlenen köpek kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 73: Zeus *Ktesios Patrios*'a ait altarın yan cephesinde betimlenen köpek kabartması, Hierapolis Arkeoloji Müzesi. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 74: Kartal kılığına giren Zeus tarafından kaçırılan Ganymedes, Caracalla Nymphaeumu. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 75: Lagina Hekate Kutsal Alanı Altarı tavan kasetinden köpek kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 76: Aspendos Tiyatrosu sahnesinden konsol kasetinde betimlenen köpek kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 77: Side Tiyatrosu'na ait tavan kasetinde avcı Artemis, köpekler ve geyikle birlikte. (Alanyalı 2011, 90, Res. 11.)

Figür 78: F.03 no.lu blokta betimlenen, pençelerinde yılan taşıyan kartal kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 79: TK.20 no.lu tavan kasetinde betimlenen kartal kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 80: TK.19 no.lu tavan kasetinde betimlenen kartal kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 81: KGS.66b no.lu blokta betimlenen kartal kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 82: Ön yüzde Zeus başı, arka yüzde bereket boynuzu üzerine tüneyen kartal (MÖ 133-67).

(http://www.asiaminorcoins.com/gallery/displayimage.php?album=178&pid=7081#top_display_media Erişim Tarihi: 22.09.2017, 18.30)

Figür 83: Laodikeia-Hierapolis homonia sikkesi, kartal taşıyan Zeus Laodikeus (Hadrian Dönemi MS 117-138)

(http://www.asiaminorcoins.com/gallery/displayimage.php?album=178&pid=2247#top_display_media Erişim Tarihi: 24.09.2017, 20.30)

Figür 84: Zeus *Ktesios Patrios*'un betimlendiği stel, Hierapolis Arkeoloji Müzesi. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 85: Aphrodisias Sebasteionu'ndan Augustus ve Viktoria kabartması, Aphrodisias Arkeoloji Müzesi. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 86: Men *Karou* ve kartalın betimlendiği Laodikeia sikkesi (MS 66-68).

(http://www.asiaminorcoins.com/gallery/displayimage.php?album=178&pid=3821#top_display_media)

Figür 87: Merkezi Propylon'a ait tavan kasetinde Laodike Tykhesi ve yanındaki altar üzerinde tüneyen kartal. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 88: Laodikeia-Smyrna homonia sikkesi, kenti temsil eden ve elinde Zeus Laodikeus kült heykeli taşıyan Laodike Tykhesi.

(http://www.asiaminorcoins.com/gallery/displayimage.php?album=178&pid=5670#top_display_media)

Figür 89: Serapis ve kartalın betimlendiği Laodikeia sikkesi, Antoninus Pius Dönemi (MS 138-161). (Şimşek vd. 2011, 804, Kat. No. 971)

Figür 90: Myra Tiyatrosu'ndan kartal kabartmalı tavan kaseti. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 91: Aspendos Tiyatrosu tavan kasetinde kartal kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 92: Pola'daki zafer kemerinden kartal ve yılan kabartması.

Figür 93: Hierapolis'te bulunan bir alınlık üzerinde kartal ile yılan mücadelesi. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 94: KGS.02 no.lu turna kuşu kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 95: Turna kuşu (*Grus grus* L.). (<http://www.oiseaux-birds.com/page-family-gruidae.html>)

Figür 96a-b: Ara Pacis Altarı'nın Tellus frizinde, sazlıkların arasında betimlenen turna kuşu.

Figür 97: F.01 numaralı friz bloğu. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 98: F.02 numaralı friz bloğu. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 99: F.01 numaralı frizden kuş detayı. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 100: F.01 numaralı frizden kuş detayı. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 101: F.01 numaralı frizden kuş detayı. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 102: Serçe.

(http://www.trakus.org/kods_bird/uye/?fsx=2fsdl15@d&idx=153139&title=boz_serce#.WyuFnaczZPY Erişim Tarihi: 03.01.2018, 18.50)

Figür 103: Bülbül.

(http://www.trakus.org/kods_bird/uye/?fsx=2fsdl15@d&idx=185869&title=bulbul#.WyuGGqczZPY Erişim Tarihi: 03.01.2018, 19.30)

Figür 104: Livia Evi'nde duvar resminde betimlenen kuş figürü.

(<https://www.flickr.com/photos/ian-w-scott/5149276082> Erişim Tarihi: 03.01.2018, 23.05)

Figür 105: Kıvrık dalların arasında betimlenen kuş figürü, Ara Pacis Barış Altarı. (Foto: M. Bilgin)

Figür 106: Stratonikeia Augustus-İmparatorlar Tapınağı'na ait friz bloğu. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 107: Ephesos Mazeus-Mithridates Kapısı'nın frizi. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 108: F.02 numaralı friz bloğu. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 109: F.02 numaralı friz bloğundan kuş kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 110: TK.14b numaralı tavan kaseti. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 111: Alacabalıkçıl.

(http://www.naturephoto-cz.com/alaca-balikcil-picture_tr-23097.html Erişim Tarihi: 07.01.2018, 13.00)

Figür 112: Balaban.

(<https://www.dersimiz.com/bilgibankasi/BALABAN-KUSU-HAKKINDA-BILGI-5685.html> Erişim Tarihi: 07.01.2018, 15.06)

Figür 113: Ephesos Yamaç Evler'den kuş figürlü duvar freski. (Zimmermann-Ladstätter 2011, Res. 252)

Figür 114: Ephesos Yamaç Evler'den kuş figürlü duvar freski. (Zimmermann-Ladstätter 2011, Res. 270)

Figür 115: Mozaik üzerinde su kuşu, Trier.

(<https://www.gettyimages.com/detail/photo/mosaic-of-water-birds-uncovered-in-trier-high-res-stock-photography/185735433> Erişim Tarihi: 21.09.2017)

Figür 116: Duvar resminde işlenen su kuşu, Viyana.

(<https://lionofchaeronea.tumblr.com/post/134078106908/a-stilt-water-bird-fresco-from-the-peristylum> Erişim Tarihi: 21.09.2017)

Figür 117: KGS.04 numaralı horoz kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 118: Kavga eden iki horoz.

(https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Cock_Fight_1.jpg Erişim Tarihi: 18.10.2017, 20.50)

Figür 119: Pompeii Labirent Evi'nden horoz dövüşünü gösteren mozaik.

Figür 120: Pompeii Labirent Evi'nden horoz dövüşünü gösteren mozaik.

Figür 121: Horoz dövüşüren Eroslar, İstanbul Arkeoloji Müzesi. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 122: Nerto'nun mezar stelinde horoz mücadelesi.

Figür 123: Diodoros Pasporos'un herooununda bulunan palmiye dalı taşıyan horoz kabartması, Bergama Müzesi. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 124: KGS.18 numaralı horoz kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 125: KK.08 no.lu horoz kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 126: Pompei'den nar gagalayan horoz freski.

Figür 127: TK.01 numaralı blokta betimlenen hippokampus kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 128: Deniz panterleri ve tritonların çektiği arabada Dionysos, Yunanistan, Dionysos Villası, MS 2. yüzyıl.

Figür 129: KGS.17 numaralı blokta betimlenen hippokampus kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 130: Aktium Savaşı'nı kazanan Neptün-Octavianus hippokampuslar tarafından çekilen zafer arabasıyla. (Simon 1986, 114, Fig. 149)

Figür 131: Pisidia Antiokheia Batı Kapısı frizinde hippokampus kabartması. (Özgen 2009, Lev. 69.2)

Figür 132: Nysa'da kemerli yapıdan hippokampus kabartması. (İdil 1999, 52, Res. 41)

Figür 133: Aizanoi'den Eurykles'in finanse ettiği köprüye ait kabartmada hippokampuslar. (Rheidt 1993, 485, Abb. 15)

Figür 134: Mimari blokların cinsine göre yunus kabartmalarının dağılımı.

Figür 135: Güney Roma Villası'nda bulunan yunus figürlü mozaik (Şimşek 2013a, 305, Res. 415).

Figür 136: İmparator Caracalla, Ge (başak-bereket boynuzu) ve Thalassa (dümen-yunus), Laodikeia şehir sikkesi (Head 1906, s. 316, Pl. XXXVII.12).

Figür 137: TK.02 no.lu tavan kasetinden yunus kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 138: TK.05 no.lu tavan kasetinden yunus kabartmaları. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 139: TK.28 no.lu tavan kasetinden yunus kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 140a: Aspendos Tiyatrosu'nun tavan kasetinde betimlenen yunus kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 140b: Hierapolis Tiyatrosu sahnesinde, konsol kasetinde betimlenen yunus kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 141: KGS.03c no.lu yunus balığı kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 142: Suriye Kapısı'ndan yunus kabartmalı gemi pruvası biçiminde konsol. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 143: KGS.15 no.lu yunus kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 144: KGS.16 no.lu yunus kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 145: TK.25 numaralı blokta betimlenen yunus kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 146: KK.06b numaralı blokta betimlenen yunus kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 147: KGS.69 numaralı blokta betimlenen yunus kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 148: Aphrodisias Tetrapylonu'nun konsol kasetlerinde betimlenen yunus kabartmaları. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 149: KGS.53 numaralı yunus kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 150: KGS.54 numaralı yunus kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 151: KGS.57 numaralı yunus kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 152: KGS.70 numaralı yunus kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 153: Hierapolis Apollon Kutsal Alanı Nymphaeumu'ndan yunus kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 154: Side Anıtsal Nymphaeumu'ndan yunus ve balık kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 155: Sagalassos Antoninler Nymphaeumu tavan kasetlerinde yunus kabartması. (Vandeput 1997c, 146, Fig. 60)

Figür 156: KGS.25 numaralı yunus kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 157: KGS.63 numaralı yunus kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 158: KGS.61b numaralı yunus kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 159: KGS.13 numaralı blokta betimlenen Akdeniz Foku (?) kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 160: Akdeniz Foku.

(<http://www.turuncpeyzaj.com.tr/projelerimiz/projelerimiz.html> Erişim Tarihi: 13.10.2017, 23.49)

Figür 161: Balık kabartmalarının mimari bloklara göre dağılımı.

Figür 162: Hierapolis ile Laodikeia arasındaki ovada var olduğu düşünülen ve yazıtta bahsi geçen gölün olası yeri (Scardozi 2007, 83-86, Fig. 19).

Figür 163: Traianus Nymphaeumu'nda oltayla balık yakalayan balıkçı kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 164: Glaukos nehir tanrısının amphorasından dökülen suların içerisinde balıklar, Eumeneia sikkesi. (Ünal 2014, Lev. 67, 63.4.)

Figür 165: Maiandros nehir tanrısının amphorasından dökülen sularda yüzen balıklar, Hierapolis tiyatro kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 166: TK.03 numaralı blokta betimlenen balık kabartması (Has kefal balığı/*Mugil cephalus* L.). (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 167: Has kefal balığı (*Mugil cephalus* L.).

Figür 168: TK.04 numaralı blokta betimlenen balık kabartması (Sazan balığı/*Cyprinus carpio* L.). (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 169: Sazan balığı (*Cyprinus carpio* L.).

Figür 170: KGS.03a numaralı blokta betimlenen balık kabartmaları (Has kefal balığı/*Mugil cephalus* L.). (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 171: Has kefal balığı (*Mugil cephalus* L.).

Figür 172: KGS.14a numaralı balık kabartması (Barbun/*Mullus barbatus/surmuletus* L.). ((Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 173: Barbun balığı (*Mullus barbatus/surmuletus* L.).

Figür 174: KGS.14b numaralı blokta işlenen balık kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 175: TK.07 numaralı blokta betimlenen balık kabartmaları (Tatlı su kefali/*Leuciscus cephalus* L.). (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 176: AF.02 numaralı blokta betimlenen balık kabartması (Tatlı su kefali/*Leuciscus cephalus* L.). (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 177: Tatlı su kefali (*Leuciscus cephalus* L.).

Figür 178: TK.12 numaralı blokta betimlenen balık kabartmaları (Has kefal balığı/*Mugil cephalus* L.). (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 179: Kefal balığı sürüsü.

(<http://www.ucanbalikcilik.com.tr/balik/kefal> Erişim Tarihi: 26.10.2017, 14.30).

Figür 180: Sazan balığı (*Cyprinus carpio* L.).

Figür 181: KK.04 numaralı blokta betimlenen balık kabartması (Sazan balığı/*Cyprinus carpio* L. ?). (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 182: KK.05 numaralı blokta betimlenen balık kabartması (Sazan balığı/*Cyprinus carpio* L. ?). (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 183: TK.24 numaralı balık kabartması (Sazan balığı/*Cyprinus carpio* L. ?). (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 184: TK.25 numaralı balık kabartması (Sazan balığı/*Cyprinus carpio* L. ?). (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 185: TK.09 numaralı balık kabartması (Has kefal balığı/*Mugil cephalus* L.). (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 186: Has kefal balığı (*Mugil cephalus* L.).

Figür 187: Mimari bloklarda tespit edilen balık kabartmalarının türlere göre dağılımı.

Figür 188: KGS.10b numaralı konsol kasetinde betimlenen kaplumbağa kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 189: Lagina Hekate Tapınağı altlarına ait tavan kasetinde kaplumbağa ve kartal kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 190: PB.02 numaralı başlıkta betimlenen yılan kabartmaları. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 191: PB.03 numaralı başlıkta betimlenen yılan kabartmaları. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 192: KGS.66a numaralı konsol kasetinde betimlenen çam kozalağı ve kartal kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 193: KGS.71 numaralı bloğun konsol kasetinde betimlenen çam kozalağı. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 194: IB.01 numaralı İon başlığına ait kozalak ve çam dalı kabartması.(Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 195: Elinde çam kozalağı ile Men *Karou*, Hierapolis.

(http://www.asiaminorcoins.com/gallery/displayimage.php?album=search&cat=0&pid=6739#top_display_media Erişim Tarihi: 16.04.2018, 11.47)

Figür 196: Men *Karou* ve altar masası üzerinde çam kozalakları, Attuda.

(http://www.asiaminorcoins.com/gallery/displayimage.php?album=199&pid=13456#top_display_media Erişim Tarihi: 16.04.2018, 16.00)

Figür 197: Lagina Hekate Kutsal alanında, tavan kaseti üzerinde kozalak kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 198: Hierapolis Apollon Kutsal alanında, konsol kasetinde kozalak kabartması.

Figür 199: Hierapolis Tapınak Nymphaeumu'ndaki kozalak kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 200: Aspendos Nymphaeumu'nda tavan kaseti üzerinde işlenen kozalak kabartması. (Türkmen 2007, Lev. 21.3)

Figür 201: T.01 numaralı taç bloğu. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 202: Meşe yaprakları ve palamudu (Denizli). (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 203: Meşe yaprakları ve palamutları, detay. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 204: Sardes Artemis Tapınağı'na ait kaide üzerinde meşe yaprağı bezemesi. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 205: Aizanoi Zeus Tapınağı'na ait arşitrav bloğunun soffitinde işlenen meşe yaprağı ve palamutlarından oluşan bezeme. (Naumann 1979, Taf. 55f)

Figür 206: Hierapolis Tiyatrosu sahne binasından, meşe (yaprak, palamut) bezemeli friz tacı. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 207: Hierapolis Tiyatrosu'ndan Apollon *Lairbenos* kabartmalı alınlık bloğu, tanrının sağ tarafında palamutlu meşe dalı. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 208: KGS.50 numaralı blok ve incir kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 209: İncir kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 210: Dalında incir, Denizli. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 211: KGS.46a numaralı nar kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 212: KGS.47 numaralı nar kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 213a-b: Laodikeia'nın sınırları içerisindeki Lambalar Mevkii'nden nar ağacının meyvesi. (a: Şimşek 2013a, 454, Res. 640; b: Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 214: Tripolis'te bulunan nar betimli fresk.

(<http://cdn.pau.edu.tr/BIYS/siteler/tripolis/tinyMCE/2013/t11.JPG> Erişim Tarihi: 26.04.2018, 13.21)

Figür 215: Hierapolis Tiyatrosu'na ait konsol kasetinde nar kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 216: Hierapolis Tapınak Nymphaeumu'na ait konsol kasetlerinde nar kabartmaları. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 217: Lagina Hekate kutsal alanındaki altar yapısına ait tavan kasetinde nar kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 218: Side Anıtsal Nymphaeumu'nun tavan kasetinde işlenen nar kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 219: KGS.49 numaralı elma kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 220: Elma ve yaprağı.

(<http://juliandance.org/wp-content/uploads/2016/01/RedApple.jpg> Erişim Tarihi: 02.04.2018, 17.58)

Figür 221: Hierapolis Tapınak Nymphaeumu'na ait konsol kasetinde elma kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 222: KGS.27 no.lu üzüm salkımı ve asma yaprağı. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 223: KGS.46b no.lu asma yaprağı. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 224: TK.23 no.lu asma bitkisi kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 225: TK.08b no.lu üzüm salkımı kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 226: KGS.68b no.lu üzüm salkımı kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 227: Laodikeia'dan Dionysos ve Pan heykeli, Hierapolis Arkeoloji Müzesi (MS 2. yüzyıl). (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 228: Çal'da bir meydana yerleştirilen ve üzüm salkımları taşıyan kadın heykeli, Denizli. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 229: Septimius Severus Nymphaeumu'nda bulunan kabartma, en solda kucağındaki meyveleriyle tahtında oturan Toprak Ana (Tellus). (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 230: Lagina Hekate kutsal alanında üzüm salkımı betimli tavan kaseti. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 231: Sagalassos Antoninler Nymphaeumu'nun tavan kasetinde betimlenen üzüm salkımı. (Vandeput 1997b, Fig. 8)

Figür 232: Ara Pacis Barış altarından sarmaşık kabartması. (Rossini 2006)

Figür 233: Laodikeia sikkesinde sarmaşık taçlı tanrı Dionysos (MS 98-193).

(http://www.asiaminorcoins.com/gallery/displayimage.php?album=178&pid=5473#top_display_media Erişim Tarihi 15.01.2017, 15.38)

Figür 234 a-b: Merkezi Propylon'a ait tavan kasetlerinde, Dionysos ve Ariadne ile Satyr ve Maenadların betimlendiği panoların çevresindeki kıvrımlı sarmaşık dallı bezeme. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 235: KGS.20 no.lu krater ve sarmaşık bitkisi. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 236: Kantharosun içerisinden çıkan sarmaşık bitkisi, Kios, MÖ 330-300.

(http://www.asiaminorcoins.com/gallery/displayimage.php?album=search&cat=0&pid=14026#top_display_media Erişim Tarihi: 20.04.2018, 11.36)

Figür 237: AF.01 numaralı soffit bezemesi. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 238: AF.03 numaralı soffit bezemesi. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 239: AF.02 numaralı soffit bezemesi. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 240: Aphrodisias Tetrapylonu'ndan soffit bezemesi. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 241: Aphrodisias Tetrapylonu kemer kasetinde, kantharos ve içinden çıkan sarmaşık dalları. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 242: AF.04 no.lu soffitte kıvrımlı sarmaşık dalı bezemesi. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 243: AF.05 no.lu soffit bezemesi. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 244: AF.08 no.lu soffit bezemesi. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 245: KGS.28b no.lu sarmaşık yaprağı. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 246: KGS.36 no.lu sarmaşık yaprağı. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 247: Apollon Lairbenos Tapınağı'na ait konsollu geison bloğunda işlenen sarmaşık yaprağı ve çift yüzlü balta (labris) kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 248: Laodikeia antik kenti içerisinde yabancı yetişen sarmaşık bitkisi. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 249: Akdeniz Saparnası bitkisinin meyve ve yaprakları.

Figür 250: KGS.48 numaralı Akdeniz saparnası (*Smilax aspera* L.) kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 251: Phaselis kentinden Akdeniz saparnası kabartması. (Göktürk 2015, 127, Fig. 56b)

Figür 252: KK.09 no.lu akanthus çiçeği. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 253: Yeni açılan akanthus çiçeği, Laodikeia. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 254: PB.04 no.lu akanthus çiçeği. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 255: Akanthus çiçeği.

(<http://jarvselja.ee/pood/uus-2017-a/acanthus-mollis-pehme-karusorg/> Erişim Tarihi: 02.03.2018, 20.15)

Figür 256: Ara Pacis barış sunağında çiçekleri ile birlikte betimlenen akanthus bitkisi. (Castriota 1995, Fig. 34)

Figür 257: İmparator heykellerinin zırhlarında betimlenen akanthus bitkisi kabartması. (Zoroğlu 2014, Lev. 28.2)

Figür 258: Hierapolis Apollon kutsal alanındaki friz bloğunda betimlenen akanthus çiçeği. (Sacchi-Bonzano 2012, 340, Fig. 11)

Figür 259: Laodikeia’da yetişen akanthus bitkisi. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 260: KGS.68a numaralı enginar kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 261: Enginar bitkisi (*Cynara scolymus* L.).

(https://en.wikipedia.org/wiki/Artichoke#/media/File:Artichoke_J1.jpg Erişim Tarihi: 15.01.2017, 18.35)

Figür 262: Tunus’da bulunan bir mozaik üzerindeki iki adet enginar bitkisi.

(<https://romankitchengarden.com/2016/04/23/introducing-the-roman-kitchen-garden-project/> Erişim Tarihi: 13.01.2017, 23.18)

Figür 263: Antiokheia’da bulunan bir mozaik üzerinde, tepside sunulan iki adet enginar. (Cimok 2000)

Figür 266: KGS.09 no.lu kabartma. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 267: KGS.10a no.lu kabartma. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 268: KGS.08 no.lu kabartma. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 269: KGS.06 no.lu kabartma. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 270: KGS.05 no.lu kabartma. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 271: KGS.11 no.lu kabartma. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 272: KGS.07 no.lu kabartma. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 273: Dökülen taç yaprakların içerisinden çıkan haşhaş kapsülü. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 274: Kapsülün gövdesinde işlenen taç yapraklar ile bitkinin gövde yaprakları. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 275: Haşhaş bitkisi (*Papaver somniferum* L.).

(https://en.wikipedia.org/wiki/Papaver_somniferum#/media/File:Illustration_Papaver_somniferum0.jpg Erişim Tarihi: 26.04.2018, 15.00)

Figür 276: Ara Pacis Barış altarı, Tellus frizinde haşhaş çiçeğinin içerisinde oluşan haşhaş kapsülü. (Moretti 1948, Tav. XXII)

- Figür 277:** KGS.29b no.lu kabartma. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)
- Figür 278:** KGS.36a no.lu kabartma. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)
- Figür 279:** KGS.28a no.lu kabartma. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)
- Figür 280:** KGS.32 no.lu kabartma. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)
- Figür 281:** AF.06 no.lu kabartma. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)
- Figür 282:** KGS.30a no.lu kabartma. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)
- Figür 283:** KGS.31 no.lu kabartma. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)
- Figür 284:** KGS.58 no.lu kabartma. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)
- Figür 285:** KGS.59b no.lu kabartma. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)
- Figür 286:** KGS.59a no.lu kabartma. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)
- Figür 287:** KK.01 no.lu haşhaş çiçeği ve haşhaş kapsülü kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)
- Figür 288:** Dört yapraklı haşhaş çiçeği ve içerisinde oluşan haşhaş kapsülü.
(https://www.google.com/search?q=papaver+somniferum&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwjwxuiy4dfaAhWJdpoKHZfXBUAQ_AUICigB&biw=1536&bih=759#imgrc=5AeMn7Kwoq95hM: Erişim Tarihi: 26.04.2018, 13.52)
- Figür 289:** TK.16 no.lu kabartma. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)
- Figür 290:** KGS.65 no.lu kabartma. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)
- Figür 291:** PO.01 no.lu podyum orthostat bloğu. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)
- Figür 292:** PB.01 no.lu paye başlığında işlenen haşhaş kapsülü. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)
- Figür 293:** TK.14a no.lu kabartma. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)
- Figür 294:** TK.15 no.lu kabartma. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)
- Figür 295:** Haşhaş bitkisi (*Papaver somniferum* L.), Denizli. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)
- Figür 296:** Silindirik formlu haşhaş kapsülü, Denizli. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)
- Figür 297:** Küre formlu haşhaş kapsülü, Denizli. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)
- Figür 298:** Hierapolis nehir tanrısı Chrysorroas, MS 200-270.
(http://www.asiaminorcoins.com/gallery/displayimage.php?album=search&cat=0&pid=3540#top_display_media Erişim Tarihi: 25.01.2018, 15.06)
- Figür 299:** Elinde haşhaş kapsülü ile uyuyan Hypnos, Laodikeia.
- Figür 300:** KGS.12 numaralı kabartma. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)
- Figür 301:** KGS.33 numaralı kabartma. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)
- Figür 302:** KGS.34 numaralı kabartma. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 303: Elinde tahıl başağı ve haşhaş kapsülü ile tanrıça Kubaba, Anadolu Medeniyetleri Müzesi.

Figür 304: Tanrıça Demeter, Yunanistan.

Figür 305: Tellus kabartması, Ara Pacis Barış Sunağı. (Stanley Spaeth 1994, Fig. 1)

Figür 306: Tellus'un yanında betimlenen tahıl başakları ve haşhaş kapsülleri. (Stanley Spaeth 1994, Fig. 4)

Figür 307: Laodikeia sikkesinde tahıl başakları, Augustus Dönemi (MÖ 27-MS 14)

(http://www.asiaminorcoins.com/gallery/displayimage.php?album=178&pid=12231#top_display_media ErişimTarihi: 03.02.2018, 14.54)

Figür 308: Ge (Gaia), Caracalla ve Thalassa, Laodikeia sikkesi, Caracalla Dönemi (Head 1906, no. 226, Pl. XXXVII.12)

Figür 309: Phrygia, Tykhe ve Karia, Laodikeia sikkesi, Caracalla Dönemi. (Head 1906, no. 228, Pl. XXXVIII.2)

(http://www.asiaminorcoins.com/gallery/displayimage.php?album=178&pid=5613#top_display_media ErişimTarihi: 05.02.2018, 18.57)

Figür 310: Sağ elinde tuttuğu tahıl başakları ve haşhaş kapsülleri ile tanrıça Tykhe, Laodikeia sikkesi (MS 140-161). (Corsten Huttner, no. 27)

Figür 311: Laodikeia'dan Ceres tipinde betimlenen Roma İmparatoriçe heykeli.

Figür 312: Hierapolis Tiyatrosu sahne kabartmalarından Kharitler. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 313: Aphrodisias Sebasteionu'ndan Kharitler kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 314: KK.02 numaralı saz kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 315: KK.03a numaralı saz kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 316: TK.14b numaralı saz kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 317: KGS.26 numaralı saz kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 318: Laodikeia'nın Nehir Tanrısı Lykos, sol elinde tuttuğu saz demeti ile birlikte. (Huttner 1997, 106, Taf. VI.1)

Figür 319: Asopos Nehri'nin kenarında yaygın görülen saz bitkisi. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 320: Side Tykhe Tapınağı'nın tavan kaseti kabartmalarında betimlenen saz bitkisi. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 321: Hierapolis Tiyatrosu'ndan Kharitler kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 322: Su kaynaklarının bereketini sembolize eden Nymphe, Ara Pacis Barış Sunağı, Tellus kabartmasından detay. (Moretti 1948, Tav. XVII)

Figür 323: Figürlerin, kentteki yapılara göre dağılımı.

Figür 324: Figürlerin, bloklara göre dağılımı.

Figür 325: KGS.19a no.lu figür. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 326: KGS.36c no.lu figür. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 327: KGS.37 no.lu figür. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 328: KGS.61a no.lu figür. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 329: KGS.39a no.lu figür. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 330: Patlıcan Bitkisi (*Solanum melongena* L.)

<http://www.wikizero.com/index.php?q=aHR0cHM6Ly90ci53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvRG9zeWE6UGF0bCVDNCVCMWNhbl8yLkpQRw> (Erişim Tarihi: 28.04.2018, 13.00)

Figür 331a-b: Kabakgiller (Cucurbitaceae) familyasından sakız kabağı (*Cucurbita pepo* L.) ve su kabağı (*Lagenaria siceraria*).

(https://tr.123rf.com/photo_73847978_zucchini-plant.-zucchini-flower.-green-vegetable-marrow-growing-on-bush.html Erişim Tarihi: 28.04.2018, 13.10), (<https://phors.files.wordpress.com/2013/03/ptg01597643.jpg> Erişim Tarihi: 28.04.2018, 15.07)

Figür 332: Lagina Hekate kutsal alanında, tavan kasetinde tespit edilen meyve. (Davran 2011, s.36, Kat. No. 8)

Figür 333: Aphrodisias tetrapylonunda, konsol kasetinde işlenen meyve. (Vandeput 1997a, Pl. 76.4)

Figür 334: Hierapolis Tiyatrosu, konsol kasetinde işlenen meyve. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 335: Hierapolis Tiyatrosu, konsol kasetinde işlenen meyve. (Pensabene 2007, Fig. 52)

Figür 336: Sagalassos Antoninler Nymphaeumu'nun konsol kasetinde betimlenen meyve. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 337: Iasos lahdinde, girland içerisinde işlenen meyve. (Yılmaz vd. 2013, 136, Fig. 1L)

Figür 338: Tunus'ta bulunan bir mozaik, MS 2. yüzyıl. (Janick vd. 2007, 1449, Fig. 3B)

Figür 339: Tunus'ta bulunan bir mozaik, MS 2. yüzyıl. (Janick vd. 2007, 1449, Fig. 3A)

Figür 340: Tripolis'te taberna yapısının duvarında betimlenen sakız kabağı. (Duman 2014b, 40, Res. 2)

Figür 341: Kanada Mennoite Üniversitesi'nin Kanada'da arkeolojik kazıda buldukları 800 yıllık kabak tohumlarından ürettikleri dev kabak.

(<https://news.artnet.com/art-world/extinct-squash-revived-370727> Erişim Tarihi: 13.04.2018, 23.05)

Figür 342: Uzanan erkek figürünün (Jonah) üzerini saran su kabağı bitkisi, Cleveland Sanat Müzesi, MS 280-290 (Menşei: Anadolu). (Janick vd. 2007, 1451, Fig. 4C)

Figür 343: Laodikeia'nın çevresinde yetişen yabancı kabaklar. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 344: KGS.22 numaralı bereket boynuzu kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 345: KGS.23 numaralı bereket boynuzu kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 346: KGS.24 numaralı bereket boynuzu kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 347: "Gemma Claudia", bereket boynuzu içerisinde gösterilen hanedanlık portreleri.

Figür 348: Karaların ve denizlerin efendisi Augustus, Aphrodisias Sebasteionu. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 349: Hadrianus heykeli, Tlos Tiyatrosu. (Akdağ 2014, 91)

Figür 350: Antonius Pius heykeli, Tlos Tiyatrosu. (Akdağ 2014, 92)

Figür 351 a-b: KGS.64 numaralı konsollu geison sima bloğunda işlenen bereket boynuzu kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 352: TK.17 no.lu bereket boynuzu. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 353: TK.18 no.lu bereket boynuzu. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 354: Aynı yapıdan Tykhe'nin bereket boynuzu. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 355: Merkezi Propylon'a ait tavan kasetinde Tykhe kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 356: Tykhe *Pantheia*, Laodikeia sikkesi, İmparator Caracalla Dönemi (MS 198-217).

(http://www.asiaminorcoins.com/gallery/displayimage.php?album=178&pid=4640#top_display_media Erişim Tarihi: 23.03.2018, 16.45)

Figür 357: İmparator Caracalla'nın Ge ve Thalassa tarafından yüceltilmesi, Caracalla Dönemi, Laodikeia şehir sikkesi. (Head 1906, no. 226, Pl. XXXVII.12)

- Figür 358:** Lyrbe Seleukeia'dan bereket boynuzlu başlık. (Yıldırım 2013, Fig. 5)
- Figür 359:** Ephesos'dan sima bloğunda yalancı çörtlen olarak işlenen bereket boynuzu. (Rumscheid 1994, Taf. 43.6)
- Figür 360:** KK.07 numaralı yıldırım demeti kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)
- Figür 361:** Zeus *Ktesios Patrios*'a adanan altanın yan yüzünde yıldırım demeti kabartması, Hierapolis Arkeoloji Müzesi. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)
- Figür 362:** Zeus'a adanan altar üzerinde yıldırım demeti taşıyan kartal, Denizli (Laodikeia?). (Buckler-Calder 1939, 1, Pl. 1.1)
- Figür 363:** KGS.67 numaralı kerykeion kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)
- Figür 364:** Zeus *Ktesios Patrios* ve Hermes, Hierapolis Arkeoloji Müzesi. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)
- Figür 365:** Zeus *Ktesios Patrios* ve Hermes, Hierapolis Arkeoloji Müzesi. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)
- Figür 366:** Hierapolis Apollon Tapınağı Nymphaeumu'ndan, Zeus *Ktesios Patrios*'un betimlendiği alınlık, köşelerde kartal ve kerykeion. (D'Andria 2011, 162-164, Fig. 10.24)
- Figür 367:** Laodikeia sikkeleri üzerinde tanrıça Tykhe (Laodike) ve arka yüzde bereket boynuzu ile kerykeion, Geç Hellenistik Dönem. (SNG 1948, No. 501-502)
- Figür 368:** Laodikeia Tykhesi, sağ elinde kerykeion, Caracalla Dönemi.
(http://www.asiaminorcoins.com/gallery/displayimage.php?album=178&pid=12197#top_display_media Erişim Tarihi: 18.02.2018, 17.56).
- Figür 369:** S.01a-b no.lu kabartma. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)
- Figür 370:** S.02 no.lu kabartma. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)
- Figür 371:** S.03 no.lu kabartma. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)
- Figür 372:** Lagina Hekate Kutsal Alanı'na ait tavan kasetinde lobut kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)
- Figür 373 a-b:** KGS.56a numaralı blok üzerinde yer alan zafer çelengi ve pelta kalkan kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)
- Figür 374:** Tapınak A'da bulunan kabartmalı sütunda, defne çelengi içerisinde yapılan Apollon büstü. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Figür 375:** Hierapolis Tapınak Nymphaeumu'nun konsol kasetindeki çelenk kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)
- Figür 376:** Sagalassos Nymphaeumu'ndan çelenk kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)

- Figür 377:** Side Tiyarosu'na ait tavan kaseti üzerinde çelenk kabartması. (Mansel 1962, 72, Res. 33)
- Figür 378:** KGS.39b no.lu scutum tipi kalkan kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)
- Figür 379:** KGS.56b no.lu pelta tipi kalkan kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)
- Figür 380:** KGS.39 no.lu kalkan (*scutum*) ve kılıç (*gladius*) kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)
- Figür 381:** Gladyatör steli, Hierapolis Arkeoloji Müzesi. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)
- Figür 382:** Hierapolis'te konsol kasetinde betimlenen *Secutor* tipi gladyatör kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)
- Figür 383:** Aphrodisias Tetrasyonu'ndan kalkan kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)
- Figür 384:** Hierapolis Tapınak Nymphaeumu'ndan kalkan kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)
- Figür 385:** KGS.56b numaralı blok üzerindeki pelta kalkanı ve çelenk kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)
- Figür 386:** Side P Tapınağı'na ait konsol kasetinde pelta kalkanı kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)
- Figür 387:** KGS.39 numaralı blok üzerindeki *gladius* (kılıç) ve *scutum* (kalkan) kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)
- Figür 388:** *Secutor* tipi gladyatör, *gladius* ve *scutumla*, Ephesos. (Zülkadiroğlu-İçten 2002, 81)
- Figür 389:** Laodikeia'da bulunan gladyatör kabartmalı matara (MS 3. yüzyılın ilk yarısı). (Şimşek 2013a, 487, Res. 713)
- Figür 390:** KGS.21 no.lu kantharos. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)
- Figür 391:** KGS.36b no.lu kantharos. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)
- Figür 392:** KK.03b no.lu kantharos. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)
- Figür 393:** Hierapolis Tapınak Nymphaeumu'na ait konsol kasetinde, içerisi üzüm? dolu kantharos. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)
- Figür 394:** Hierapolis agorasından içi üzüm? dolu kantharos. (Ritti 2017, 185, Fig. 47)
- Figür 395:** Hierapolis Tiyatrosu sahne binasının konsol kasetlerinde kantharos kabartması. (Foto: B. Yılmaz Kolancı)
- Figür 396:** Aspendos Tiyatrosu sahne binası tavan kasetlerinde Dionysos ve kantharos kabartması. (Can 2005, 102-103, Res. 24)

ÖZGEÇMİŞ

Adı: Bilge

Soyadı: Yılmaz Kolancı

Doğum Tarihi: 23.05.1985

Eğitim durumu: Yüksek Lisans

Mezun Olunan Okul/Bölüm: Pamukkale Üniversitesi/Klasik Arkeoloji

İşi/Mesleği: Araştırma Görevlisi, Arkeolog

Kurumu: Pamukkale Üniversitesi

Adres: Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü.

Telefon: 0537 3849591

E. Posta: bilgey@pau.edu.tr, bilgeeyilmaz@gmail.com

EĞİTİM DURUMU:

Derece	Alan	Üniversite	Yıl
Lisans	Klasik Arkeoloji	Pamukkale Üniversitesi	2004-2008
Y. Lisans	Arkeoloji	Pamukkale Üniversitesi	2008-2012
Aphrodisias Sebasteionu'na ait Üç Kabartma			
Doktora	Arkeoloji	Pamukkale Üniversitesi	2012-2018
Laodikeia Mimari Bloklarındaki Bitkisel ve Figüratif Kabartmalar			

Yabancı Dil: İngilizce (Orta)

İŞ DENEYİMİ

Çalıştığı Kurumlar

2011- Arş. Gör., Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü.

Kazı ve Projeler

2004-2018 Yıllarında Laodikeia Antik Kenti Kazısı.

2012 Yılında Stratonikeia Antik Kenti Kazısı.

Uzmanlaştığı Alan: İkonografi, Mimari Plastik

